GÜZ 2018/3

Z

KÜLTÜR | SANAT | ŞEHİR

Mevsimlik Tematik Dergi

E. Fromentin, Nehir kenarında atlılar, 1872.

SUNUŞ

Z dergisi, Zeytinburnu'na kimlik kazandıran değerlerden yola çıkan ve bu değerlerin kültürümüzde ve insanlık kültüründe tuttuğu yeri farklı yönleriyle işleyen bir kitap-dergi niteliği taşıyor.

* *

İlk sayının teması, yurdumuzda tıbbi bitkiler ve fitoterapi konusuna önemli bir ivme kazandıran Zeytinburnu Tıbbi Bitkiler Bahçesi'nden hareketle Bitki Ressamlığı idi. İkinci sayının teması ise Zeytinburnu'nda yüzyıllardır şifa kaynağı olarak bilinmiş ayazmalar, çeşmeler ve sebillerden ilhamla Su ve Şifâ oldu.

* *

Zeytinburnu deyince çoğumuzun aklına ilk gelen unsurlardan biri de Türkiye'de atçılığın kalbinin attığı Veliefendi'dir. İşte bu yüzden üçüncü sayının teması At. Dünya tarihinde ve kültürümüzde atın yeri değişik açılardan ele alınıyor.

* *

Z dergisine gösterilen ilgi, kültür yayıncılığıyla tanınan Zeytinburnu Belediyesi'nin kaliteli ve kalıcı bir esere hayat verdiğinin göstergesi ve bizim için sevinç vesilesi. Ümit ederiz ki Z dergisinin önceki sayıları gibi bu sayısı da her zaman başvurulacak bir kaynak olsun.

MURAT AYDIN
Zeytinburnu Belediye Başkanı

At'a armağan

İnsan henüz yeryüzünün yabancısıyken at uzunca bir tecrübeye sahipti. İnsanın onbinlerce yıl sonra yavaş yavaş toprağa kök salması, hareketinin azalması, bir yandan da hayatına ortak edeceği dost canlılar araması onu atla yakınlaştırdı.

At dost canlısı çıktı ve bir parçası haline geldiği insan hayatına yeni bir soluk, yeni bir hareket getirdi. Uzak menzilleri yakın kıldı. İnsanın kolu kanadı ve yoldaşı oldu. Yükünü, pulluğunu, arabasını, kaprisini çekti. Oyunlarına eşlik etti. Cephelere koşuldu. Pistlerde yarıştı. İnsanla bütünleşti.

* *

Z dergisi bu sayısında, atı anmayı, anlatmayı, insanın atla kurduğu ilişkinin medeniyete, kültüre, sanata yansımalarını hatırlatmayı hedefliyor. Bu bir vefa sayısı. Katkısı olanlara müteşekkiriz.

İyi ki at var. Ona minnet ve muhabbet duyuyoruz. Doğrusu, reva gördüğümüz bunca eziyete rağmen, onun da bizim için hüsnüzan beslediğini düşünüyoruz.

At sayımızı bütün atlara armağan ediyoruz. Keşke bu dergiden onların da haberi olsaydı.

Murat D. Çekin
Yayın Yönetmeni

Z

KÜLTÜR | SANAT | ŞEHİR
Mevsimlik Tematik Dergi
GÜZ 2018/3

ISSN
1307-1815

İMTİYAZ SAHİBİ
Zeytinburnu Belediye Başkanlığı adına
Murat Aydın

YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Erdem Zekeriya İskenderoğlu
Nurullah Yaldız

YAYIN YÖNETMENİ
Murat Dinçer Çekin

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ
Murat Öztabak

EDİTÖR
Akif Kuruçay

FOTOĞRAF EDİTÖRÜ
Murat Gür

SANAT YÖNETMENİ
Ömer Onay

TASARIM UYGULAMA
Pınar Turalı

BASKI SORUMLUSU
Yüksel Yücel

BASKI VE CİLT
Seçil Ofset

DİJİTAL YAYIN SORUMLUSU
Muhammet Ali Demir

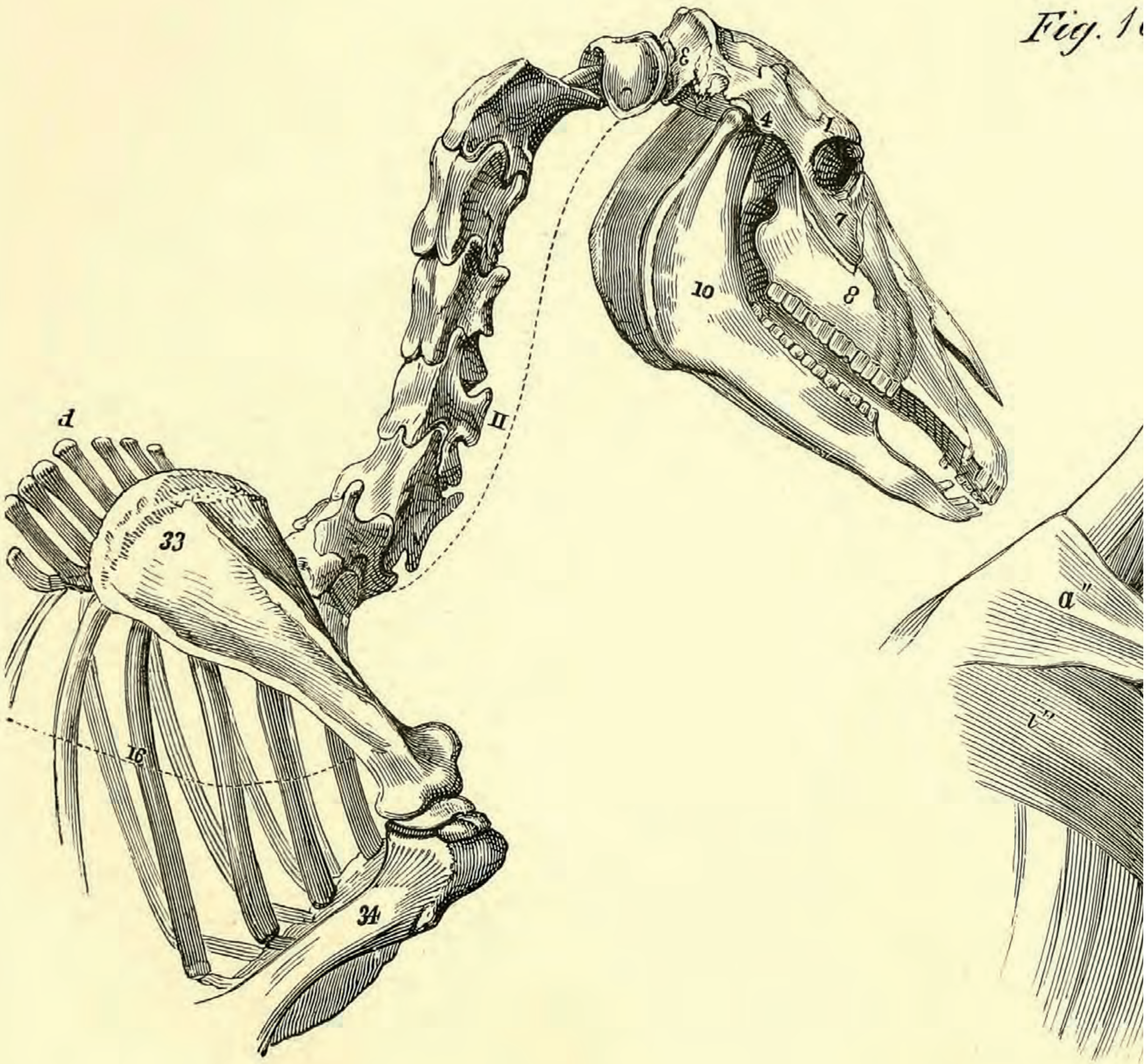
BU SAYIYA KATKI SAĞLAYANLAR
Damla Aşçı, Deniz Buçan, Enes Öncü,
Fatih Kuyumcu, Furkan Sarıca,
Hüseyin Parlak, Oğuz Yücel, Hakan Moral

www.zdergisi.istanbul
Z_Dergi   Z_Dergi   ZDergi

ZEYTİNBURNU BELEDİYESİ
zeytinburnu.istanbul | 444 1984

BU SAYI

Z³ KÜLTÜR | SANAT | ŞEHİR

G. H. Dadd, At Anatomisi ve Fizyolojisi, 1857.

At anatomisi

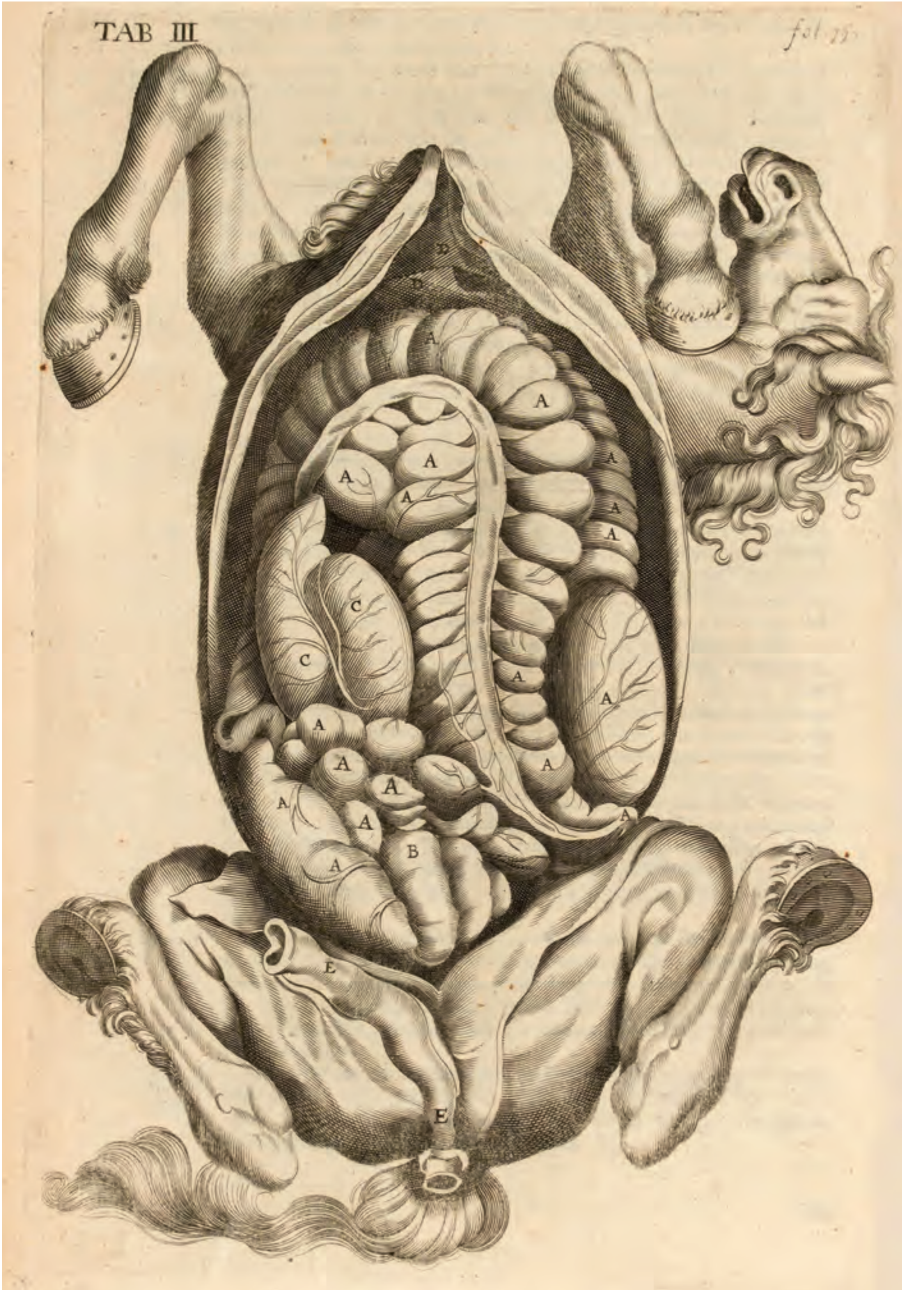
AT (Equus caballus), memeliler sınıfının, Perissodactyla (tek toynaklılar) takımının, Hippomorpha alt takımının, Equidae (atgiller) familyasının, Equus cinsine âit bir türdür.

Tek toynaklılar otobur hayvanları barındıran bir takımdır. Bu takımdaki hayvanlar büyük ve çok büyük hayvanlar olarak nitelenebilir. Atlar, gergedanlar ve tapirler tek toynaklı hayvanlardır. Çift toynaklılar takımının geviş getiren hayvanlarının aksine tek toynaklılar bitki selülozunu mîdede değil bağırsaklarda sindirir. Tek toynaklılar takımının günümüzde yaşayan üyeleri iki alt takımda sınıflandırılır:

"Hippomorpha" her ayağında tek toynağı olan, uzun bacaklı ve hızlı koşan hayvanlardan oluşur ve günümüzde soyunu sürdüren tek familya atgiller (equidae) ve bu familya içindeki tek cins olan "Equus"tur. Bu cins içinde at, zebra, eşek ve diğer türler bulunur. Soyu tükenmiş olan ve gergedana benzeyen "brontoter" de bu alt takımda yer alır."Ceratomorpha" ise birkaç işlevsel toynağı olan ve hippomorpha türlerinden daha ağır ve daha yavaş hareket eden tek toynaklıların oluşturduğu alt takımdır. Bu alt takımın içinde soyunu sürdüren iki familya bulunur: Tapirgiller (tapiridae) ve gergedangiller (rhinocerotidae).

Atın erkeğine "aygır", dişisine "kısrak", yavrusuna "tay" yumurtaları alınarak iğdiş edilmiş olana da "beygir" denilmektedir. Atlarda gebelik süresi 320-350 (ortalama 333) gündür. Ömürleri 20 ilâ 25 yıl arasındadır. Ortalama 750 kg olan bir atın vücûdundaki toplam kan miktârı 50 litredir.

Atın iskelet yapısı 140 tek, 57 çift kemikten oluşur. Atların yerden yüksekliği cinslerine göre değişmekle birlikte, genelde omuz başında 1.30 m ile 1.70 m arasındadır. Atın vücûdunda 128

Anatomik kesit.

kas vardır. Bunların, 52'si gövdede, 23'ü önde, 33'ü arkada, 20'si baştadır. Atın kasları glikojen bakımından çok zengin bir yapıya sâhiptir. Kas yapısı omurga, bağ sistemi ile desteklenir. Boynu esnektir. Tendon ve bağlar kaslar gevşediğinde bile kemiklerin aynı hizâda durmasını sağlar. Karın kasılarak sırtın yukarı doğru kavis vermesini sağlar.

Atın omurgasının oldukça sert bir yapısı vardır. Bu yapı, atın ağırlığını taşıması ve arka bacakların kuvveti ile baş edebilmesini gerektirir. Cidago, boyun ile sırt arasında ve omuz kısmının üstünde bulunan bölgesidir. Cidagodan sağrıya kadar uzanan omurların kısıtlı bir hareket kâbiliyeti vardır. Eyerin altı ve hemen ardındaki bölgede oluşan kavis önemlidir. Atın kas ve bağ zincirinin iki önemli destek noktası vardır; bunlardan birincisi lumbosacral eklem, ikincisi ise boynun cidago ile birleştiği noktadır. Bu destek noktaları atın sırtının zemînini oluşturur. Kas zincirinin iki başının herhangi birinden yapılacak bir geri çekme hareketi sırtın yukarı doğru kavislenmesini sağlar. Köprücük kemiği bulunmaz. Dolayısıyla atın omurgası ön bacaklara kemikle değil, bir kas dokusuyla bağlıdır. Bu kas dokusu atın bir yandan diğer yana hareketini sağlar. Ayaklarında yalnızca üçüncü parmak vardır. Öteki parmaklar atın târih boyunca geçirdiği değişiklikler sonucunda körelmiş, buna karşılık üçüncü parmak gitgide kalınlaşmış, güçlenmiş ve koşmaya yarayacak bir biçim almıştır. Bu parmağın ucunda parmağı çepeçevre sarmış olan bir tırnak bulunur. Bu tırnağa "toynak" adı verilir. Toynağa aşınmaması için nal çakılır. Bacağın iç yanında, körelmiş olan parmaklardan birinin tırnak izi görülür. Bu esmer renkli kabuğa "kestânecik" denir.

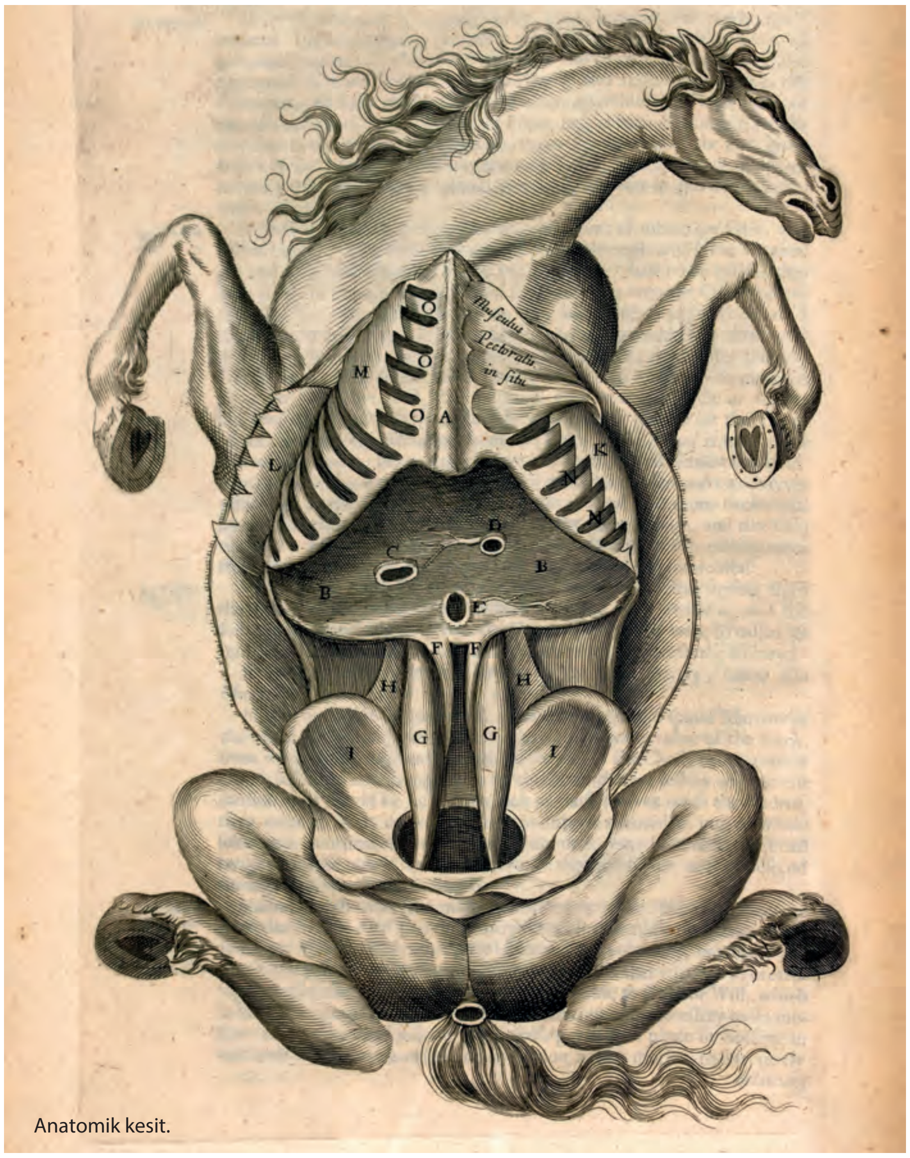
Arka bacağın başlıca üç eklemi (kalça, diz, sağrı) lumbosacral eklem ile birleşerek arka ayakları ileri doğru sürüp güç oluşturarak atın sırtını taşımasını sağlar. Boyun omuru boyun çizgisini tâkip etmez. Cidagonun hemen ilerisinde sonra erer. Bacak kemiklerinin eklem yerleri kendine özgü bir özellik taşır. Bu özellik atın geceleri bacak eklemlerini kilitleyerek ayakta uyumasını sağlar. Sâdece çok genç atlar yatarak uyurlar.

Atlar, iletişim kurmak için işitme, koklama ve dokunma duyularını kullanırlar. Özellikle işitme duyuları insanlara oranla çok gelişmiştir. Örneğin 25 yaş altı bir insanın duyma kapasitesi 20 hz ile 20 bin hz arasında iken bir atın işitme kapasitesi 55 hz ile 35 bin hz arasındadır. Bu da onların bizim duyamayacağımız frekanstaki sesleri duyabildikleri anlamına gelir. Dış kulak külâh biçimindedir; güçlü kasların yardımı ile sesin geldiği yöne kolayca dönebilir. Aynı zamanda kulaklarını 180°'den fazla çevirebilir ve oldukça uzak mesâfelerdeki sesleri duyabilirler. Genellikle atların kulaklarının yönü bize gözlerinin baktığı yönü gösterir. Aynı zamanda atın ruh hâli hakkında da bilgi verir. Dikilmiş kulaklar, irkilmiş veya ilgisini bir noktaya odaklamış olan bir atın göstergesi iken ileri doğru uzanmış kulaklar çalışma hâlinde olan (engel atlama, dresaj vs) ve dikkatini toplamış, yaptığı işten mutlu olan bir atın göstergesidir. At; korktuğu, ürktüğü, sinirlendiği veya acı hissettiği zaman kulakları

geriye doğru hareket eder. Atlar ses tonuna karşı duyarlıdırlar. Sinirlilik ifâdesi olan sert tonla, sevgi ifâdesi olan yumuşak tonları çok iyi bir şekilde ayırt edebilirler.

Vahşî atlar koklama duyularını tâze ot ve su aramak için kullanırlar. Çiftleşme döneminde koku alma duyusu hem kısraklar hem de aygırlar için çok önemlidir. Atların tat alma duyuları insanlara oranla daha az gelişmiş olduğundan yiyecekleri yemeden önce ne olduğunu anlamak için koklarlar. Atın sindirim sistemi esas olarak insanın sindirim sistemini andırır. Ancak birtakım ayrılıklar da göstermektedir. Örneğin kısrakların köpek dişleri yoktur. Bu boşluktan gem, kantarma gibi atı yönetmeye yarayan parçalar geçirilir. Atın küçük dili de yoktur. Mîdesi vücûduna göre çok küçük olup 8 ilâ 20 litre kapasitesindedir. Anatomik yapıları nedeniyle atlar kusamaz. Dolayısıyla haddinden fazla yemeleri yâhut şeker pancarı posası gibi mîdede şişen besinleri yemeleri ölümlerine sebebiyet verebilir. Atlarda bir öğünün tamâmen hazmedilip diğer kısımlarının dışarı atılması için 72 ilâ 96 saat lâzımdır. Bir at günde ortalama 3-6 litre idrar, 18-20 kg gübre çıkarır.

Atların işitme duyusu çok gelişmiştir. Kulaklarını 180°'den fazla çevirebilir ve oldukça uzak mesâfedeki sesleri duyabilirler.

Anatomik kesit.

Atın safra kesesi yoktur. Akciğerleri insanınkinden daha açık renktedir. Sağ akciğerin 4, sol akciğerin ise 3 lobu vardır. Atın beyni insanınkinden sonra en girintili çıkıntılı beyindir Atın duyu organları içinde en gelişmiş olanı gözleridir. Üç göz kapağı vardır. Gözü oynatan kaslardan başka, bir de gözü geri çekmeye yarayan kas bulunur. Atın görüş açısı insana göre daha geniştir ancak derinliği azdır. Gözler başın her iki yanında olduğundan etrafı 160°-170° açı ile görebilir. Bu da atın kuyruğunun arkası hâriç etrâfındaki her şeyi görebildiği anlamını taşır. Bir at gözlerini birbirinden bağımsız (biocular hareket) kullanabildiği gibi birlikte de kullanabilir. Biocular olarak baktığında mesâfeleri ayırt edebilir, ancak daha dar bir alanı görebilir. Araştırmalara göre atlar sınırlı olarak renkleri ayırt edebilirler. Açık ve koyu renkleri, kırmızı ve mâviyi birbirinden ayırabilirler. Ancak yeşil ve griyi ayırt edemezler.

Dokunma duyusunun organı olan deri ise atın cinsine, vücuttaki yerine göre değişik kalınlıkta olur. Üzerinde koruyucu tüyler vardır. Ata rengini veren bu tüylerin hepsine birden "don" denir. At, üzerine konan sinekleri kovmak için, derisini kıpırdatır. Alnına dökülen saçlarına "perçem" ensesindekilere de "yele" denir.

KAYNAKÇA
¶ http://www.biyologlar.com/atlarin-anatoomik-yapisi
¶ http://www.bilgisohbet.com/atin-anatomisi/
¶ http://www.bizimveteriner.com/2015/04/atlar-hakkinda-temel-bilgiler/
¶ https://tr.wikipedia.org/wiki/At

G. Stubbs, anatomi atlasından çizim.

Atlarda akıtma, seki ve donlar

M. TEKİN KOÇKAR

ATLARIN baş ve bacaklarında görünen beyaz lekelere "nişâne" denir. Bu beyaz lekeler kısmî kıl ağarmaları olarak vücutta bulunurlar. Nişâneler iki çeşittir. Başta görülenlerine "akıtma", bacakta görülenlerine "seki" adı verilir.

AKITMALAR

Bu nişâneler çoğunlukla alın bölgesinde görülür. Diğer nişâne bölgeleri burun ucu ve dudak bölgesidir. Bu iki bölgede bâzen tek tek bâzen birlikte bâzen de biri diğerine bitişik, yan yana olarak görülebilirler.

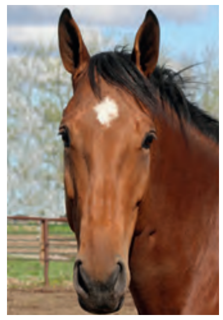
Alın bölgesindeki akıtmalar

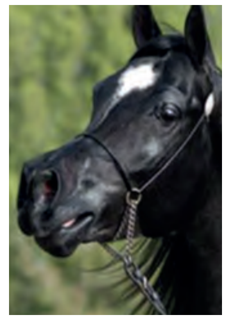
Alın bölgesinde bulunan az sayıdaki küçük ya da büyük ölçekli beyaz kıllardan oluşur. Beyazlık yuvarlak biçimde olursa "alında kartopu", kenarları girintili çıkıntılı olursa "alında yıldız", yıldız biçimli akıtmanın ortasında siyahlık bulunursa "halka biçimli yıldız", beyaz leke ay biçiminde ise "alında ay", yürek biçimindeyse "alında yürek", ağartı dar ve uzunca bir çizgi hâlindeyse "alında akıtma", bu çizgi ucu sivri kama biçimini andırıyorsa "alında kama", ağartının içinde siyah küçük lekeler bulunuyorsa "alında beyaz benekli", ağartının içinde kırmızı kıllar bulunuyorsa "alnı çilli beyaz" denir.

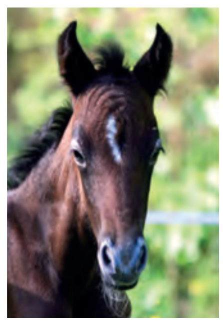
Burun bölgesindeki akıtmalar

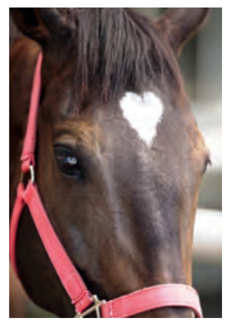
Alından başlayarak burun bölgesinin yarısına kadar uzanan nişâne "yarım akıtma", bütün burun bölgesince uzanırsa "tam akıtma" olarak adlandırılır. Bu nişâne türü dar, orta veya geniş bir çizgi hâlinde olabilir. Akıtma ortasından birkaç cm aralıkla iki parça hâlinde ise "kesik akıtma", akıtmanın alt ucu üst dudaktan alt dudağa geçmişse "ağzı kilitli akıtma", akıtma üzerindeki kıllar beyaz ve renkli olarak karışık hâlde ise "karışık akıtma", siyah benekli hâlde ise "benekli akıtma", kırmızı kıllardan oluşan lekeler bulunursa "çilli akıtma" denir. Nişâne geniş bir biçimde yanlara doğru yayılmışsa "yüzü güzel" olarak adlandırılır.

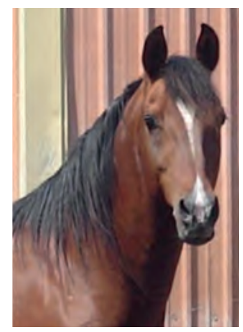
Burun ucu, burun delikleri ve dudaklara doğru görülen ağarmalara "abraş" denir. Abraş burun ucunda küçük ise "burun ucu abraş nişâne", eğer bütün burun ucunu kaplamışsa "burun ucu abraş", ağarma burun ucu dışında üst dudaktan alt dudağa doğru

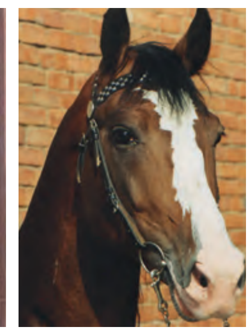

Alında kartopu

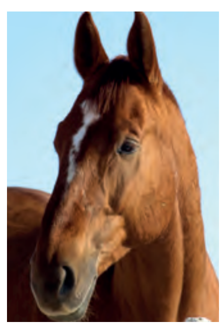

Alında yıldız

Alında ay

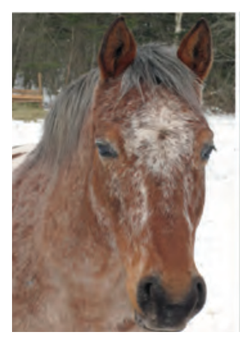

Alında yürek

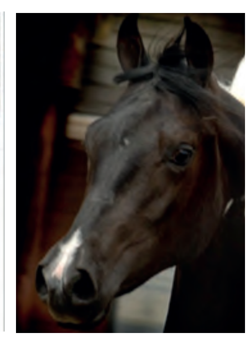

Kesik akıtma

Ağzı kilitli akıtma

Alında akıtma

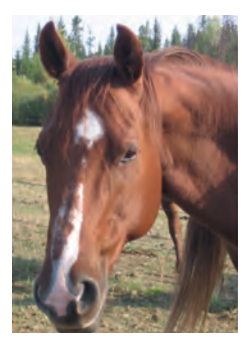

Alında kama

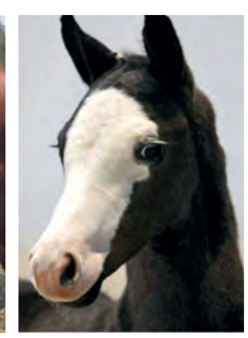

Karışık akıtma

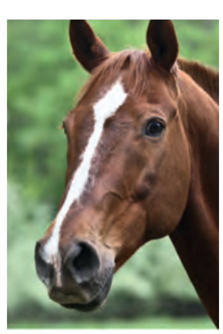

Burun ucu abraş

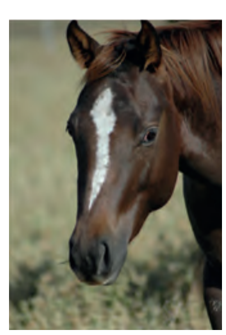

Alında beyaz benekli

Alnı çilli beyaz

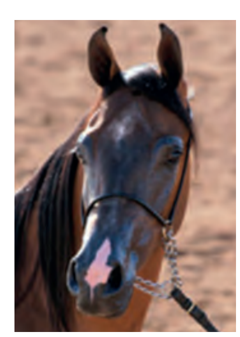

Çilli Akıtma

Yüzü güzel

Tam akıtma

Yarım akıtma

Alında kartopu-burun ucu abraş

Alnı benekli beyaz-burun ucu abraş

geçmişse "ağzı kilitli" denir (Yarkın, 1953).

SEKİLER

Seki adını alan ve bacaklarda görülen ağartılar, tırnağa bitişik biçimde başlar, diz üzerine kadar devam edebilir. Bu ağartılar yükseklik durumlarına göre adlandırılır.

"Arkada seki eseri" veya "ökçesi beyaz" denilen seki, tırnağa bitişik olan kısmın yalnızca arkasında görülen küçük bir leke hâlinde bulunur. Bu tür atlarda çoğunlukla tırnağın arka kısmı da beyazımsıdır.

"Önde seki eseri", ayağın tırnağa bitişik olan kısmının yalnızca ön tarafında görülen küçük bir lekedir. Bu atlarda çoğunlukla tırnağın ön kısmı beyazımsıdır.

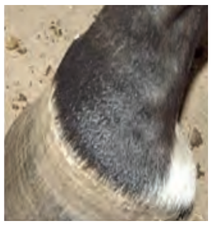
"Yarı seki", tırnağın üzerinden bukağılığın yarısına kadar uzanan bir ağartı şeklindedir.

"Tam seki", tırnaktan başlayarak köstek oynağına kadar uzanan ağartıdır.
"Yüksek seki", tırnaktan başlayan ağartının köstek oynağını birkaç cm geçmesiyle oluşur.

"Çizme seki", tırnaktan başlayan ağartının bileklere kadar uzanmasıyla oluşur.

"Yüksek seki"de ise tırnaktan başlayan ağarmalar bileklerin yukarı kısmına kadar uzanmıştır. Yükseklikleri dışında sekiler biçimsel olarak da adlandırılırlar. Sekilerde üst kenarlar girintili çıkıntılı, düzensiz olursa "düzensiz seki", diş biçiminde düzenli olursa "dişli seki", sekinin üstünde koyu renkli kıllardan oluşan lekeler bulunursa "benekli seki", bu lekeler kırmızı renkte olursa "çilli seki", seki üzerindeki beyaz kıllar renkli kıllarla karışık biçimde bulunuyorsa "karışık seki", sekinin kenarları koyu ve beyaz kıllarla karışık biçimde çevrelenmiş ise "çevreli seki" denir (Yarkın, 1953).

Sekiler şekil ve yüksekliği ile birlikte de adlandırılabilir. Örneğin "düzensiz çizme seki", "çevreli yarı seki".

Arkada seki eseri

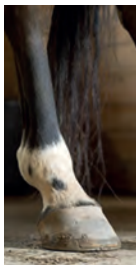
Önde seki eseri

Dişli çizme seki

Düzensiz yüksek çizme seki

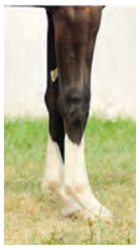
Benekli tam seki

Yarı seki

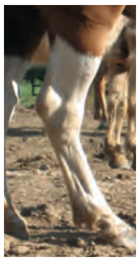
Tam seki

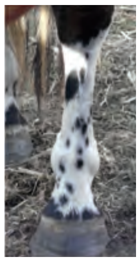
Yüksek seki

Çizme seki

Yüksek çizme seki

Benekli yüksek çizme seki

DONLAR

Atın vücûdunda bulunan kılların rengine "don" adı verilir.

Donlar nasıl oluşur?

At sâhipleri, özellikle de at yetiştiriciliği yapan kimseler için gen seleksiyonundan, genetiğin temel prensiplerinden anlamak; kromozom, gen, alel, genotip, fenotip, kalıtım, homozigot, heterozigot, baskın ve çekinik gen, aditif, lokus, epistatis, kalitatif ve kantitatif özellikler gibi terimlerin neleri ifâde ettiklerini bilmek önemlidir (ANR-1420, 2012).

Kromozom Hücre çekirdeğinde bulunan genleri içeren çubuk şeklindeki yapı. Kromozomlar her hücrede, cinsiyet kromozomları (sperm ve yumurta) hâriç, çiftler hâlindedir. Atlarda 32 çift kromozom bulunur. Eşeklerde ise 31 çift kromozom vardır.

Gen Kromozomun genetik kodu içeren küçük bir parçasıdır (DNA). Genler her kromozomda birer tâne olmak üzere çiftler hâlinde bulunur.

Alel Belirli bir genin alternatif durumu. Bir kromozomda, sâbit bir pozisyonda bulunan bir gen, belirli bir geni ya da alellerinden birini içerir. Tekli olduğu gibi çoklu aleller de olması mümkündür.

Genotip Genetik özellik ya da bir bireyin genetik makyajı. A ve a alellinden çıkması mümkün genotipler, (AA), (Aa) ve (aa)'dır. Bu çiftlerin tamâmı aynı fenotipte olmayacaktır, çünkü çiftlerin farklı modları aktif olabilir.

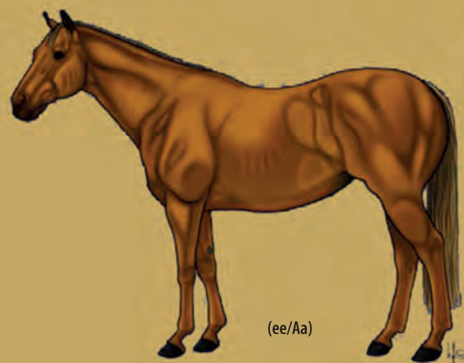
Fenotip Kalıtımla oluşan dış görünüş. Bir hayvanın görülebilen ya da ölçülebilen karakteristikleri. Örneğin, rengi, doğum kilosu, hızı.

Kalitatif (niteliksel) özellikler
Bir çift ya da bir kaç çift gen tarafından kontrol edilen özellikler. Niteliksel özellikler kolaylıkla belirgin kategorilere ayrılabilir ve çevresel etkenlerden fazla etkilenmezler. Bu yüzden bir hayvanın genotipini belirli bir kalitatif (niteleyici) özellik için tanımlamak kolaydır. Atlarda kalitatif özelliğe, kestâneye karşı siyah don örneği verilebilir.

Kantitatif (niceliksel) özellikler
Süregelen bir dizi fenotipik çeşitlilik gösteren özellikler. Kantitatif özellikler genellikle bir çift genden daha fazlasıyla kontrol edilir ve yol durumu, eğitmen uzmanlığı ve beslenme gibi çevresel faktörlerden oldukça etkilenirler. Bu şartlar yüzünden, kantitatif (niceleyici) özellikler belirgin kategorilere ayrılamaz. Genellikle, sürülerin önemli ekonomik özellikleri kantitatiftir. Örneğin incik kemiği çevresi ve yarış hızı.

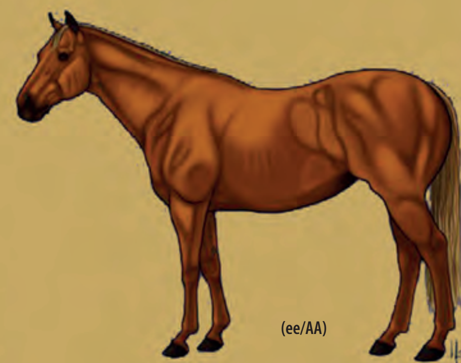
Kalıtım Hayvanlar arasında kuşaktan kuşağa aktarılan genetik makyajın bir parçasının sebep olduğu bütün

AL

(ee/Aa)

Al iki baz renkten birisidir. Atlar ya yağız ya da al renklidir. Al (ee) ile gösterilir. (Ee) ya da (EE) gösteren bir at al renkli olamaz. Kırmızı unsur, atın baz renginin ne olduğunun teyit edilmesinde genetik dizinde en başta gelir.

(ee/AA)

Bâzen al renkli atlar kızıl kahverengi olarak adlandırılır. Bunlar aynı baz renginin değişik bir varyasyonu olarak çoğunlukla daha al bir renge sâhip, yeleleri ve kuyrukları da daha açık renkli atlardır.

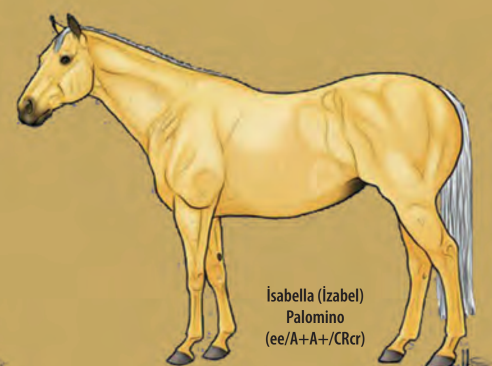

1. (ee/AtAt)

Her ne kadar 1. ve 2. at birbirinden tamâmen ayrı bir renge sâhip gibi duruyorsa da aslında ikisi de al renklidir. Hâlâ (ee)'dirler. Zaman zaman yağıza yakın olan bu renk tonuna neyin sebep olduğu üzerinde çok konuşulmuştur. Bâzıları doru rengini belirleyen Aguti geninin bunu da belirlediğini söylemektedir.

Altın Palomino
(beyaz yeleli ve beyaz kuyruklu bir at)
(ee/AA/CRcr)

İsabella (İzabel)
Palomino
(ee/A+A+/CRcr)

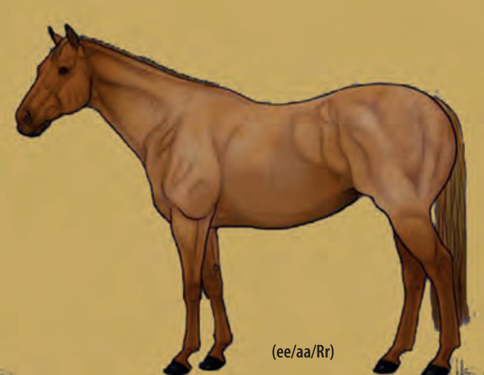
Çikolata Palomino
(ee/AtAt/CRcr)

Krem (CR) kırmızı ve siyah pigmentleri etkileyen bir seyrelticidir. (CR)'nin bir kopyası al rengi Palomino'ya dönüştürür. Al gibi Palomino'nun da aynı şekilde (teorik olarak) Aguti alelleri tarafından kontrol edilen çeşitli varyasyonları bulunmaktadır.

(ee/aa/Dd)

Boz geni (DD)-(Dd) ana gövdenin rengini açan ve çizgilerle birlikte daha koyu noktalar bırakan temel bir seyrelticidir. Görülmesi için sâdece bir tâne gerekmektedir. En açık olanı "kayısı boz" olarak adlandırılan boz donun birçok değişik tonu bulunmaktadır. Boz, diğer bütün değiştiricileri maskeler.

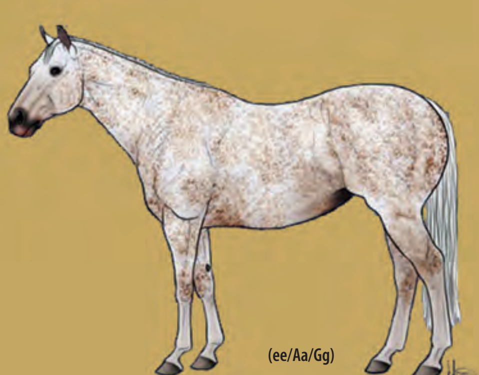

(ee/aa/Rr)

Demir kırı geni (RR)-(Rr) atın yüzünde ve bacaklarında daha koyu ve ana gövdesinde beyaz tüyler bırakan bir birleşimdir. "Demir kırı" bütün diğer değiştiricileri maskeler. Homozigot "demir kırı"nın, Overo Ölümcül Beyaz Sendromu gibi tehlikeli olduğunu gösteren veriler bulunmaktadır. Sendrom, genetik bozukluk nedeniyle ortaya çıkan ölümcül bir hastalıktır ve donu beyaz lekeli bir at cinsi olan Overolarda görülür.

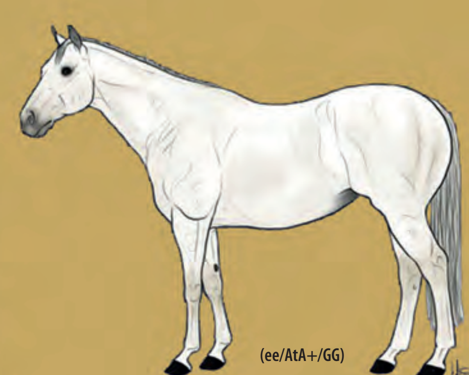
Burada "demir kırı"na daha fazla beyaz tüyün karıştığı, bunun da ata donuk bir görünüm verdiği görülebilir.

(ee/Aa/Gg)

(ee/aa/GG)

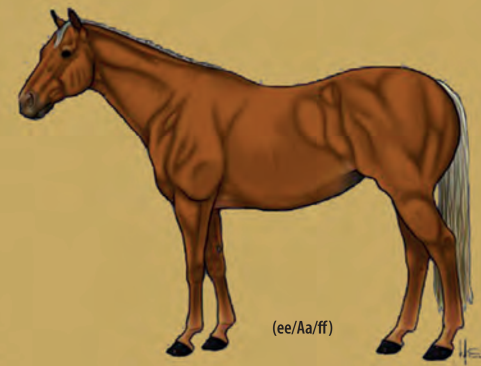

(ee/AtA+/GG)

Burada, "sinekli kır"dan beyaza çok yakın olmak üzere kır örnekleri görülmektedir. İhtimaller sınırsızdır. (Gg)'ye sâhip olan atların (GG)'ye sâhip olanlara oranla yelelerindeki pigmentleri daha hızlı bir biçimde kaybettiklerini iddia eden bir teori bulunmaktadır. Atların çoğunluğu tüy döktükleri her seferde pigmentlerini kaybederler. Bâzılarının donlarının kıra dönüşmesi yıllar alır, bâzılarıysa 5 yaşına gelmeden ya da daha erken kırlaşır.

2. ee/AtAt

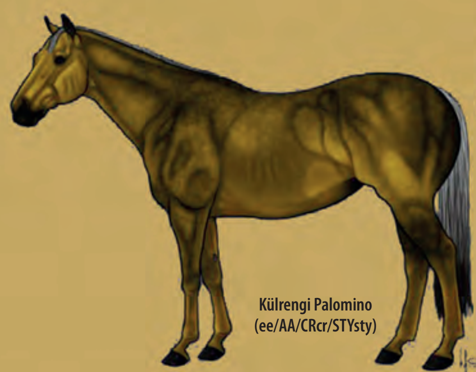

(ee/Aa/ff)

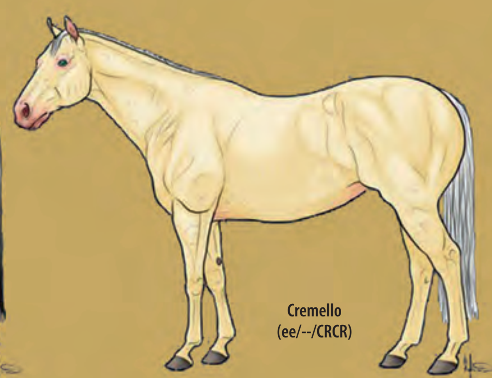
(ee/AtAt/ff)

Flaxen sâdece kırmızı pigmente etki eden bir gendir, (ff) sembolü ile belirtilir. Flaxen'i neyin oluşturduğu hakkında bâzı görüşler vardır, ancak basitçe anlatmak gerekirse (ff)'ye sâhip olunduğunda Flaxen gösterilir ve (FF) ya da (Ff) olduğunda ise çekiniktir. Flaxen sarıdan, gümüşi beyaza kadar herhangi bir renk tonu olabilir ve bâzı durumlarda yele ve kuyruğun sâdece bâzı bölümleri etkilenir. Böylelikle genetik dizimin bir örneği (ee/--/ff) olacaktır. Flaxen al renginin bütün tonlarını etkileyecektir.

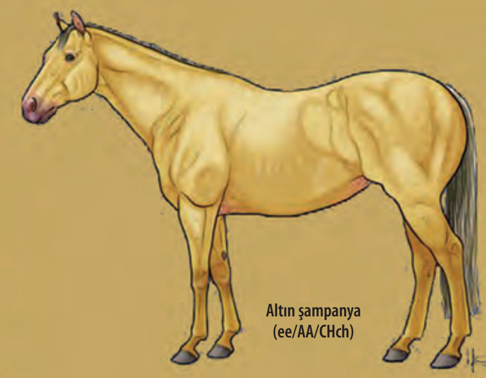
Külrengi Palomino
(ee/AA/CRcr/STYsty)

Külrengi geni, siyah pigmentin atın rengini kapamasına yol açar, sıklıkla beneklidir. Çoğunlukla omurgadan başlar ve aşağı doğru gider. (STY) ile belirtilir.

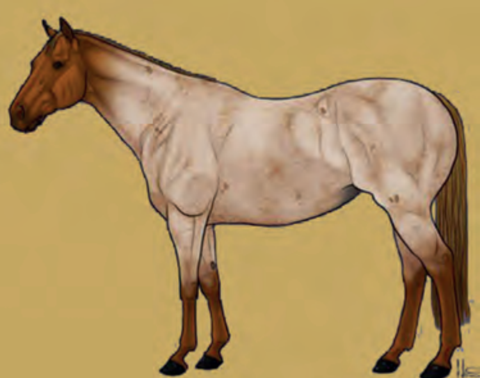
Cremello
(ee/--/CRCR)

İkinci bir krem geninin eklenmesi Palomino'yu cremello rengine dönüştürür. Cremellolar çoğunlukla mâvi gözlüdür ve pembe don rengine sâhiptirler. O kadar açık renklidirler ki saf beyaz gibi görünürler, ancak yeleleri ve kuyrukları her zaman gövdelerinden daha açık renklidir.

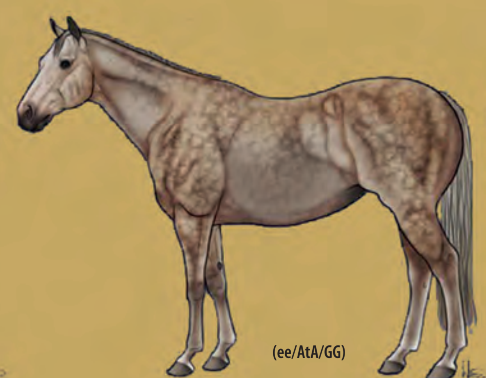

Altın şampanya
(ee/AA/CHch)

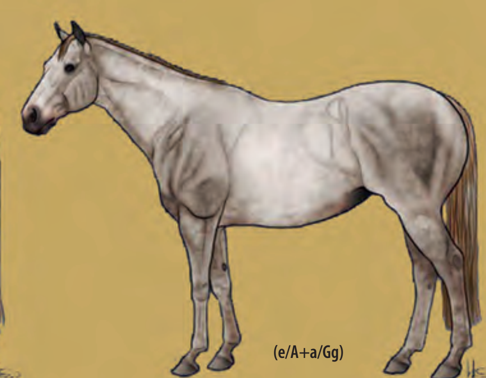
Atın rengini açmak ve tenini ve göz rengini değiştirmek için tek bir şampanya geni (CH) gereklidir. Şampanya rengi atlar, alacalı pembe/mor dona ve açık al ya da altın rengi gözlere sâhiptirler. Donun ne kadar açık ya da koyu olacağı baz rengine göre değişir.

Burada "demir kırı"nın nasıl ekstrem olabileceği ve aynı zamanda gövdede daha koyu, yanık noktaların oluşabildiği görülmektedir.

(ee/AtA/GG)

(e/A+a/Gg)

Kır (G), bütün renkleri ve değiştiricileri etkiler. Birçok şekilde gösterilebilir. Burada, genel olarak alaca kır ya da gül kırı olarak olarak adlandırılan atlar görülmektedir. Doru ve al atların ikisi de bu daha al varyantı göstereceklerdir. Kır geninin etki etmesi için sâdece bir dominant kopya gerekir. Kır atların renkleri yaşlandıkça açılmaya meyillidir.

YAĞIZ

Yağız (EE) ya da (Ee)

Kuzgunî yağız (ya da kara)

Soluk yağız

Yağız, at donlarında iki baz renkten birisidir. Bütün renkler yağız ya da al (EE, Ee ya da ee) ile başlar. Yağız (E) al (e) üzerinde dominanttır. Al ya da kahverengi pigment gerçek yağız atlarda ya çok az vardır ya da hiç yoktur.

Bâzı atlar "kuzgunî yağız" ya da "mâvi yağız" olarak adlandırılır, çünkü mâvi ya da mor parıltılara sâhiptirler. Etrafındaki renkleri yansıtma eğilimindedirler.

Kışın tüyleri döküldüğünde ya da yazın güneşin altında korumasız kaldıklarında yağız donlu atların kıl renkleri solabilir.

Yağız gümüş (E_/ZZ) ya da (Zz)

Gümüş benekli

Açık gümüş benekli

Gümüş sâdece siyah pigmenti etkiler. Yele ve kuyruğu beyaz, gümüş ya da hatta sarıya dönüştürür. Ayrıca gövdenin rengini de açabilir ve beneklerle kaplayabilir. (Z) ile gösterilmektedir ve rengi etkilemesi için sâdece tek bir dominant alel gerekmektedir.

Siyah pigmenti çikolata kahverengine dönüştürerek yelenin rengini oldukça açabilir, (Ee/aa/Zz) olabilirler. Yağız atlar hiçbir zaman dominant Aguti (AA, AtAt, A+A+) genine sâhip değildir.

Dumanlı yağız (CRcr)

Dumanlı yağız 2

Dumanlı yağız 3

Tek bir krem geninin yağız atlar üzerinde çok az etkisi vardır. "Dumanlı yağız" şöyle bir genetik dizilime sâhiptir: (EE/aa/Crcr) ya da (Ee/aa/Crcr).

"Dumanlı yağız" at en açık hâlinde kahverengi görünebilir.

Mâvi demir kırı (RR) ya da (Rr)

Mâvi demir kırı 2

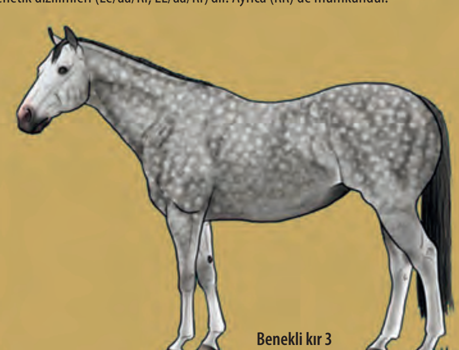

Mâvi demir kırı 3

"Demir kırı" (R) etkisini göstermesi için sadece bir dominant alel gerekir. "Demir kırı" baz renk ile beyaz tüylerin karışmasına yol açar. Uzantılar her zaman siyah olarak kalacaktır. Yukarıda "demir kırı"nın üç değişik tonu görülmektedir. Yağız bir at üzerinde olduğunda "mâvi demir kırı" denilmektedir. Muhtemel genetik dizilimleri (Ee/aa/Rr, EE/aa/Rr)'dir. Ayrıca (RR) de mümkündür.

Benekli kır 2

Benekli kır 3

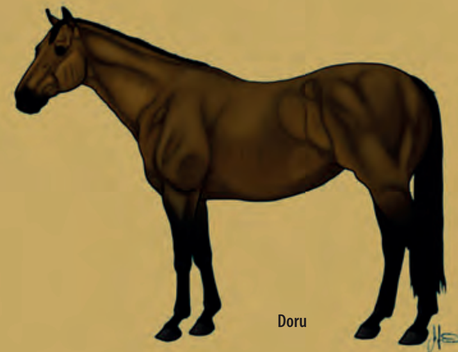

Beyaz kır

Açık yağız

Bâzı zamanlarda yağız bir atın rengi solarak çikolata ya da kahverengiye dönebilir.

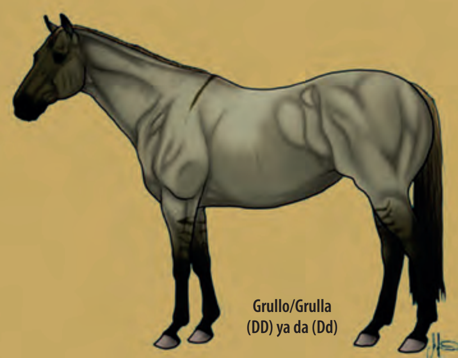
Doru

Yağız donun en çok rastlanan değiştiricisi, yağızı doruya dönüştüren Aguti'dir. Doru gerçek bir baz renk değildir, ancak kendisine âit bir alt renk listesi bulunmaktadır. (A), (At) ya da (A+) ile gösterilmektedir.

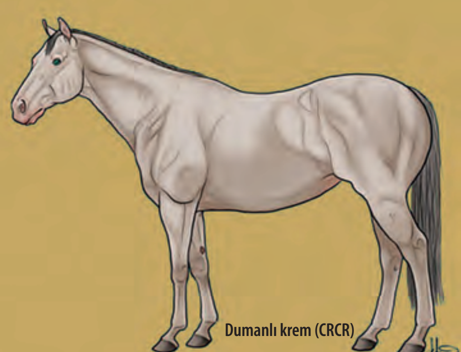
Gümüş benekli (çok seyrelmiş)

Gümüş benekliler için gen diziminin bir örneği.

Grullo/Grulla (DD) ya da (Dd)

Grullo (Grew-yo, Grew-ya) "yağız boz", "zeytin boz", "eflâtun boz" olarak da bilinir. Gümüşten barut rengine, bâzen de onun daha açık bir tonuna kadar birçok şekilde olabilir.

Dumanlı krem (CRCR)

İki (CR) alellerine sâhip "dumanlı yağız" bir at, "dumanlı krem" hâline gelir. İki (CR) genine sâhip olduğunda genellikle gözleri mâvi olur.

Klasik şampanya (CHch) ya da (CHCH)

Şampanya geninin (CH) görünür olması için sâdece bir kopya gerekir. Atın gözleri açık kahverengi ya da altın renginde olur ve donu daha açık renklidir. Siyah üzerinde "klasik şampanya" olarak isimlendirilir.

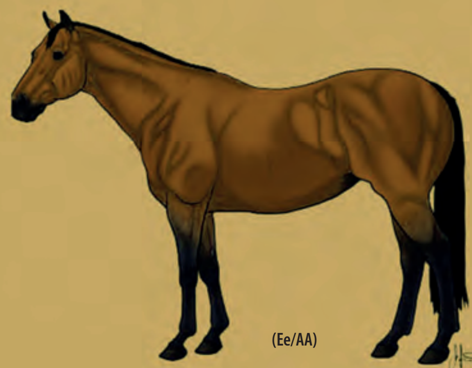
Çelik kır (Gg) ya da (GG)

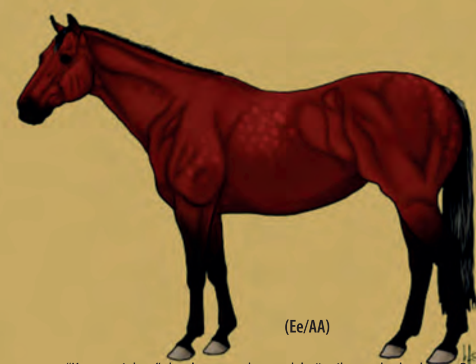
Benekli kır

Kır (G) geninin diğer renkleri maskelemesi için sâdece bir dominant alel gerekmektedir. Yukarıda gösterilenler, kırın "çelik kır"dan "benekli kır"a ve neredeyse "kır beyaz"a kadar çeşitli değişik temsilleridir. Kır atların renkleri ömürleri boyunca açılmaya meyillidir.

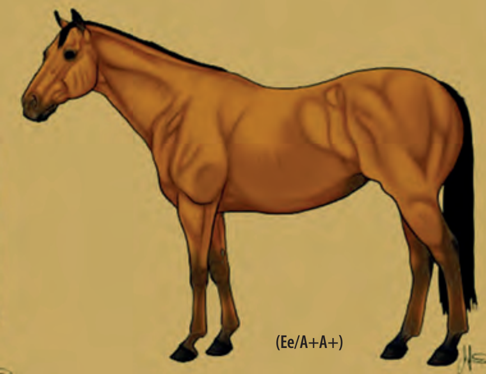
DORU

(Ee/AA)

(Ee/AA)

(Ee/A+A+)

Doru, Aguti geni ile modifiye edilmiş bir yağızdır. (EE) ya da (Ee) olabilir, ancak her zaman sonunda (Aa) ya da (AA) bulunur. Aguti'nin birçok varyasyonu bulunmaktadır.

"Kan rengi doru", dorular arasında en çok beğenilen tonlardan biridir. Bu rengin nasıl oluştuğu hâlâ gizemini korumaktadır.

"Yabanî doru" (A+) ile gösterilir. Daha açık bir tona sâhiptir; dorunun daha ilkel bir formudur ve uçlarda neredeyse siyah pigment yoktur.

(Ee/AA/ZZ)

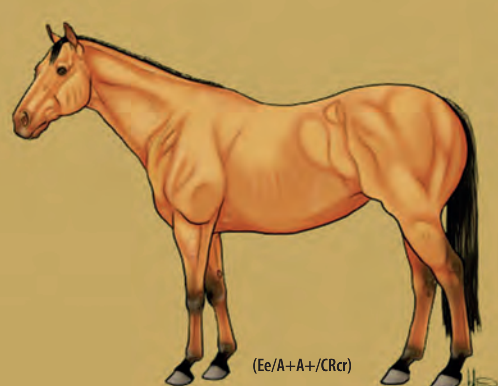

(Ee/AA/Zz)

(Ee/Ata/ZZ)

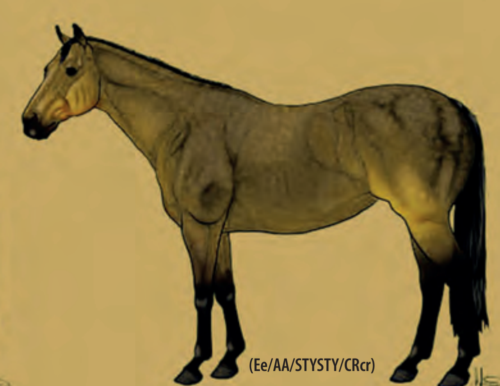
Gümüş (Z) sâdece siyah pigmenti etkiler. Siyah, yeleyi ve kuyruğu, gümüş renginin farklı tonlarına dönüştürür. Ayrıca atın gövdesinin rengini de açar ve donda beneklere sebep olabilir. Bu yüzden gümüş atlar sıklıkla "gümüş benekli doru" ya da "gümüş benekli yağız" olarak adlandırılır. Yukarıda birçok varyasyon arasından seçilmiş üç örnek görülmektedir.

(Ee/A+A+/CRcr)

(Ee/AtAt/CRcr)

(Ee/AA/STYSTY/CRcr)

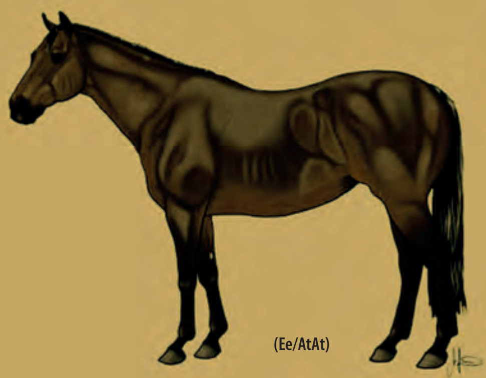
Krem geninin bir kopyası alı Palomino'ya, yağızı "dumanlı yağız"a ve doruyu güderi rengine dönüştürür. Aguti baz geni tarafından belirlenen ve külrengi (STY) tarafından örtülen değişik tonlar vardır. Bâzı güderi rengi atlar, doru atlarla karıştırılabilirler, çünkü renkleri çok koyudur.

Yukarıdaki örnekler doru bir atın tüylerinin nasıl kıra dönüşebildiğini göstermektedir. Kır, diğer bütün değiştiriciler üzerinde baskındır. Kır kendisini her zaman tahmin edilebilir bir şekilde göstermeyecek ve her seferinde değişik bir tona evrilecektir. Örneğin, gözlerinin etrâfı ve burnu kır olan ve kıra dönüşeceği söylenilen al donlu bir tayın iki yıl gibi bir süreden sonra vücûdu kırlaştıktan sonra kıl uçları siyaha dönüşebilir ve arka ayaklarında Overo Sprout (gövdesi beyaz lekeli atlara verilen bir isim)'lardaki gibi beyaz yerler oluşabilir.

(Ee/AtAt)

"Siyah doru", bir başka adıyla "fok kahverengisi", (At) ile gösterilir. "Siyah doru", "isli (ya da külrengi) doru"dan farklıdır. Siyah pigment ya standarttır ya da "yabanî doru"da olduğu gibi etkisini tamâmen kaybetmiş değildir.

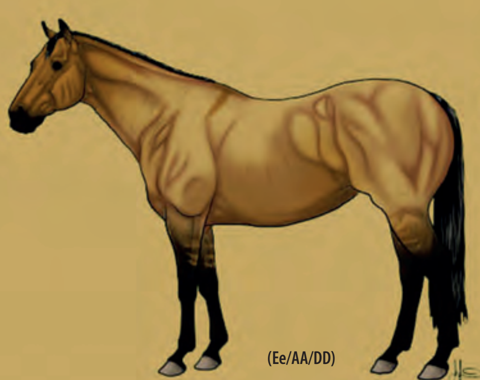
(Ee/AA/STYsty)

"İsli (külrengi) doru" (STY) ile modifiye edilmiş dorudur. Siyah pigment baştan aşağı doğru azalır ve değişik oranlarda koyu renk benekleri vardır.

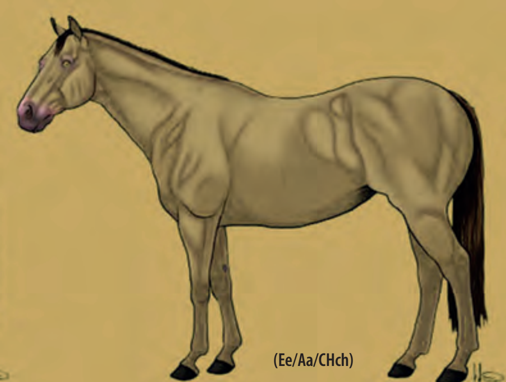
(Ee/AA/PP)

Pangare, (PP) ile gösterilen bir değiştiricidir. Pangare üç rengi de etkileyerek atın gövdesinin alt kısımlarının rengini açar.

(Ee/AA/DD)

Boz geni (D) bir değiştiricidir ve açığa çıkması için sâdece bir dominant kopya gereklidir. Atın yelesinin rengini açar ve sırtında, bacaklarında ve omuzlarında birer çizgi oluşturur.

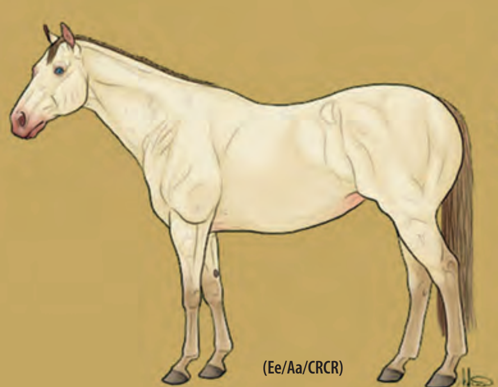
(Ee/Aa/CHch)

Yukarıda gösterilen "klasik şampanya"dır, etkisini göstermesi için sâdece bir kopya yeterlidir. Şampanya rengi atların kahverengi gözleri ve pembe benekli derileri vardır.

(Ee/AA/CRcr)

Bu at güderi rengindedir. Dorunun üzerinde etki eden bir tek krem geni ile oluşmuştur.

(Ee/Aa/CRCR)

İki adet krem geni güderi rengini Perlino'ya dönüştürür. Tüylerin rengini neredeyse beyaz, ten rengini pembe ve gözleri mâvi olacak şekilde açar. Yele ve kuyruk, gövdeden daha koyu bir renk olacaktır. Bâzı durumlarda neredeyse turuncu kırmızı olur.

(Ee/AA/Rr)

(Ee/AA/Pp/Rr)

Bir atın gövdesine beyaz tüyler eklemek için sâdece bir dominant kopya gereklidir. Yukarıda iki varyasyonu gösterilen "demir kırı" rengini alma durumu küçük bir oranda gerçekleşebilir. Atın gövdesi tamâmen beyaz da olabilir. Uçlar ise daha yoğun renkte kalma eğilimindedir.

Overo Sprout

fenotipik farklılıkların (çeşitliliğin) bir bölümü.

Homozigot Bir karakteri kontrol eden iki alel genin birbirinin aynı olan birey. Örneğin, al donlu at bu gen (ee) için homozigot çekinik iken, yağız (siyah) at geni (EE) için homozigot baskın olabilir.

Heterozigot Belirli bir özellik için gen çiftinde, birbirinden farklı genler taşıyan birey. Örneğin, fenotipik olarak yağız bir atın siyah geni (Ee) heterozigot olabilir.

Baskın (dominant) gen Bir çift kromozomdan sâdece biri tarafından taşındığında ortaya çıkan aleldir. Aleldeki her iki gen aynı olmasa bile organizmadaki fenotipi üreten gendir. Örneğin (e) çekinik olmasına rağmen al rengine karşı yağız renk (e) aleli baskındır. Baskın (e) alelinden bir kopyaya sâhip atlar, diğer genler tarafından renk değiştirilmediği sürece (ee) ya da (Ee) siyah olacaktır.

Çekinik (resesif) gen Sâdece alelindeki genler birbirinin aynı olduğunda fenotip özelliğini üretebilen gendir. Sâdece baskın alel olmadığında ortaya çıkan aleldir. Örneğin siyaha karşı al renk için (e) aleli. Her iki kromozomunda da (e) aleli olan atlardaki gen çifti (ee), diğer genlerle değişikliğe uğramadığı sürece atın donu al olacaktır.

Aditif Heterozigot fenotip gen iki homozigot fenotip arasında ortada kaldığında etkin olan gendir. Örneğin (aa) = ürün yok; (Aa) = ürün var; (AA) = ürünün 2 katı. Sürüdeki ekonomik açıdan önemli birçok özellik aditif gen çiftinden etkilenir.

Lokūs Kromozom üzerinde genin bulunduğu yer.

Epistasis Bir lokūsün, başka bir lokūsün özelliğini maskelemesi ya da kontrol etmesi.
Birçok at rengi genellikle birkaç gen tarafından kontrol edilir ve fenotipik olarak kolayca tanımlanır. Atlarda unutulmaması gereken temel genetik anahtarı: bir at, tayının alacağı alelin sâdece bir genini sağlayabilir. Örneğin, atın temel rengi (EE) ya da (Ee) genotipiyle siyah olabilir ya da (ee) genotipiyle al olabilir. Homozigot yağız at (EE) yavruya sâdece bir (E) geni verebilir. Homozigot al at (ee) de yavruya bir (e) geni verebilir. Ancak heterozigot yağız at (Ee) bir (e) genini yavruya aktarabilir. Bu baskın gen hareketinin bir örneğidir. Yağız ya da al at elde etme şansını belirlemenin kolay yolu, ebeveynin her birinden gelebilecek genlerle bir Punnett tablosu yapmaktır (ANR-1420, 2012):

Çizelge 1. Kısrak ve aygırın homozigot yağız olması durumunda tayların donu.

Ebeveyn		Homozigot yağız aygır (EE)	
	Alel	E	E
Homozigot yağız kısrak (EE)	E	EE (Homozigot yağız)	EE (Homozigot yağız)
	E	EE (Homozigot yağız)	EE (Homozigot yağız)

Çizelge 1'de görüldüğü gibi, Mendel kânunlarına göre, homozigot yağız kısrak ve aygırdan gelen bütün taylar, anne ve babaları gibi homozigot yağız olarak dünyâya gelir. Kısrak homozigot yağız, aygır homozigot al ise siyah donu determine eden (E) geni, al donu yapan (e) genine baskın olduğu için, bütün taylar heterozigot yağız donda dünyâya gelir. Kısrağın homozigot al, aygırın homozigot yağız olması durumunda da bir değişiklik olmaz ve bütün taylar heterozigot yağız donda dünyâya gelir.

Çizelge 2. Kısrağın homozigot yağız, aygırın homozigot al olması durumunda tayların donu.

Ebeveyn		Homozigot al aygır (ee)	
	Alel	e	e
Homozigot yağız kısrak (EE)	E	Ee (Heterozigot yağız)	Ee (Heterozigot yağız)
	E	Ee (Heterozigot yağız)	Ee (Heterozigot yağız)

Çizelge 3. Kısrağın homozigot al, aygırın homozigot yağız olması durumunda tayların donu.

Ebeveyn		Homozigot yağız aygır (EE)	
	Alel	E	E
Homozigot al kısrak (ee)	e	Ee (Heterozigot yağız)	Ee (Heterozigot yağız)
	e	Ee (Heterozigot yağız)	Ee (Heterozigot yağız)

(Çizelge 2, 3). Bu üç farklı örnekte de görüldüğü gibi, taylar yağız olarak doğmaktadır. Birkaç karmaşık örnekleme yapmak gerekirse:

Çizelge 4. Kısrağın heterozigot yağız, aygırın homozigot al olması durumunda tayların donu.

Ebeveyn		Homozigot al aygır (ee)	
	Alel	e	e
Heterozigot yağız kısrak (Ee)	E	Ee (Heterozigot yağız)	Ee (Heterozigot yağız)
	e	ee (Homozigot al)	ee (Homozigot al)

Çizelge 5. Kısrağın ve aygırın heterozigot yağız olması durumunda tayların donu.

Ebeveyn		Heterozigot yağız aygır (Ee)	
	Alel	E	e
Heterozigot yağız kısrak (Ee)	E	EE (Homozigot yağız)	Ee (Heterozigot yağız)
	e	Ee (Heterozigot yağız)	ee (Homozigot al)

Ebeveynlerden birisinin, heterozigot baskın gene sâhip olması durumunda dünyâya gelen tayların %50'si heterozigot yağız, %50'si ise homozigot al don olur (Çizelge 4). Kısrağın ve aygırın her ikisinin de heterozigot yağız olması durumunda, en karmaşık durum ortaya çıkar (Çizelge 5). Bu çiftleştirme örneğinde, dünyâya gelen tayların %75'i yağız, %25'i al don olur. %75 yağız dona sâhip tayların %50'si heterozigot yağızdır. Yağız donu determine eden gen, al donu meydana getiren gen üzerine baskın olduğu için, %50 heterozigot genotipe sâhip taylar da dış görünüş (fenotipik) olarak yağız donda görünürler. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür (Yılmaz ve Ertuğrul, 2012).

En önemli sorun yağız temel renkli ebeveyn atın bu özellik için, homozigot mu, yoksa heterozigot mu olduğunun belirlenmesidir. Al donlu atların sâdece homozigot çekinik (ee) olduğu bilindiğine göre, bir yağız atla al atı test çiftleştirmesi yapmak yetiştiriciye siyah atın genotipi hakkında ipucu verecektir. Çiftleşmeler sonucunda al donlu tay oluşmazsa, yağız atın homozigot (EE) olduğuna dâir iknâ edici bir kanıt elde edilmiş demektir.

Eğer al donlu bir tay doğarsa, yağız atın heterozigot (Ee) olması gerektiği anlaşılır. Atın genomunu tespit etmek için bu eziyetli süreç, günümüzde artık kıl köklerinden alınan örneklere yapılan basit bir DNA testiyle çözülebilmektedir. Bâzı ırklarda yalnız yağız veya yalnız al atlar bulunur. Bu tür atlarda sâdece baskın alel seçilmektedir: Friesian, Cleveland Bay, Budyonnıy, ve

Don atları gibi. Bâzılarında da sâdece çekinik aleller seçilir: Suffolk Punch ve Haflinger gibi.

BASKINLIK

At ırkları arasında en az yağız don bulunur. Çünkü ana rengi sınırlayan ya da yanıltan başka genler vardır. Örneğin, birçok aleli olan (A, a+ ve a) doru (kızıl doru) geni (A), siyah rengi uçlarda (ayaklar, kulak uçları, yele ve kuyruk) ebeveyninden gelen doru geninin "dozuna" bağlı olarak sınırlar. Yağız bir at tamâmen siyah kalabilir (EEaa ya da Eeaa) ya da doru renkli ebeveynin en az birinden A geni alarak güçlü bir doru kayma, en az birinden a+ geni alarak zayıf bir doru kayma olabilir. Bunun nasıl olduğu ve doru genlerinin al ana rengiyle etkileşimde bulunup bulunmadığı açıklığa kavuşmuş değildir.

Etki azaltan genlere bir başka örnek de genellikle stok tipi atlarda, ponylerde ve Norveç Fyord atlarında görülen boz (D) genidir. Bu genin homozigot baskın (DD) ya da heterozigot (Dd) kombinasyonu at siyahsa grullo (gövde kısmı duman renginde bacaklara doğru siyahlaşan don)'ya, at doruysa boza, at kestâneyse kızıl boza kaydırır. (D) geni, sırtta daha koyu çizgilere, bâzen de daha koyu omuzlara ve bacak şeritlerine yol açar.

Krem geni (ccr) de İzabel don atın rengini kaydırır. Bir dozun (Cccr) al renkle karışması Palomino (beyaz yele ve kuyruklu altın rengi at) ve güderi rengi ile sonuçlanır. Bir doz krem geni siyah ya da koyu kahve ata karışırsa fenotipik olarak at siyah ya da koyu kahveye benzer; ama bâzıları onu isli siyah olarak tanımlar. Her iki ebeveynden de birer ccr (iki doz, ccr ccr) katılması durumunda, kestâne rengini cremello (fildişi kıllar, pembe deri, mâvi göz)'ya ve doru rengi perlino (fildişi kıllar, pembe deri, mâvi göz ve daha koyu yele ve kuyruk)'ya kaydırır. Gümüş alaca geni (Z) de diğer renk genlerine etki eden (kaydıran) bir gendir: Yağız renkte koyu çikolata rengine, doruda gümüş yeleli doruya kaydırır, al renkte bir etkisi yoktur. Gümüş alaca geni olan atların benekli ya da alaca olması gerekmez ve bu gen çoğunlukla kayalık dağ atlarında ve Shetland ve İzlanda ponylerinde, nâdiren de Amerikan Quarter, Morgan ve Peruvian Pasolarda görülür.

Ana rengi değiştiren diğer genler, şampanya (Ch) ve inci (Prl) genleridir. Şampanya, her kıl rengini değiştirebilen (kaydıran) ya da ana renge etki eden baskın bir gendir. Şampanya siyah ana rengi kahveye, kahverengiyi altına kaydırır. Şampanya atların kehribar gözleri ve at yaşlandıkça daha koyu renkli pigmentli bölgelerden oluşan lavanta renkli derileri vardır. Şampanya etkisi Tennessee Walking atlarında, Missouri Fox Trotterlarda, Falabella gibi minyatür atlarda ve İspanyol Mustang atlarında yaygındır.

İnci geni nâdir etkili ve çekiniktir. Değişiklik yaratması için iki doz gen gerekir. Bir doz gen krem geniyle birleşmedikçe atın ana rengini değiştirmez. Bu durumda, kılların rengindeki kayma iki doz krem genindekine benzer (perlino, cremello). Ancak bu etkiyle at pseudo-cremello ya da pseudo-perlino olur. Renk benzer; ama farklı bir gen kombinasyonu oluşmuştur. İnci geni Andalusianlarda, Lusitanolarda, Amerikan Quarter atlarında ve Paintlerde bulunur. Amerikan Quarter ve Paint atlarında bu genden "Barlink faktörü" olarak da söz edilir.

Kıl rengi değişiminin bir başka formu da (G) olarak ifâde edilen "Kır" (Gri) genidir. Homozigot baskın (GG) ve heterozigot baskın (Gg) genlerin her ikisi de atın kıllarında yaşlandıkça artarak daha fazla beyazın oluşmasına yol açar. Kır atlar normal ya da neredeyse normal renkle doğar, yaşlandıkça beyazlarlar. Kır atların gözleri ve derileri koyu kalır. Çünkü kır geni baskın gen hareketidir ve ebeveynden en az birinin gri donlu olması gerekir. Kır, birçok ırktan atta görülür ve Lippizanlar, Andalusianlar gibi birçok cinste baskın renktir. Melanomas (deri tümörü) kır atlarda daha yaygındır. Dış görünüşü bozsa da tümörlerin çoğu iyi huyludur (ANR-1420, 2012). Gelişen gen bilimi sâyesinde bilim insanları tarafından birçok deneme yapılarak atların melezlenmelerinde çok sayıda don elde edilmiştir. Sponenberg, atlarda bu gen renklerini çok geniş bir biçimde açıklamaktadır (Sponenberg, 2009). Ancak bu incelemede yer alan at donları adlandırmalarının bir kısmı Türkçede yoktur. Bu da Türkiye'de yetiştirilen at ırklarında söz konusu donların bulunmayışından kaynaklanmaktadır. İbrahim Yarkın'a göre atlarda donlar "normal donlar", "melaninli donlar" ve "kır donlar" olarak sınıflandırılmaktadır. Normal donun en belirleyici olanı al dondur. Diğer bir normal don ise İzabel olarak görülmektedir (Yarkın, 1953).

DON ÇEŞİTLERİ

Doru

Türkiye'deki at popülasyonu içinde kır donla birlikte en çok görülen dondur. Yağız ile al donun birleşimi olarak ifâde edilmektedir. Bu dondaki atlarda vücûdu örten kıllar al donda olduğu gibi kırmızı tonda olup kuyruk ve bacakların alt kısmındaki renkler koyu kahverengiden siyaha kadar değişkendir. Vücut kıllarının kabuk tabakasında toplanan kırmızı pigmentin yoğunluğuna göre çeşitli tonları bulunmaktadır.

Açık doru Vücûdu örten kıllar donuk kırmızı renktedir.

Âdî doru En sık görülen doru

dondur. Uzantılar dışında kalan vücut kılları tarçın ya da kırmızı-kahve renktedir.

Kestâne doru Kahve ya da kestâne kabuğu renginin hâkim olduğu dondur.

Yanık kestâne doru Kestâne dorunun daha koyusu olup vücûdun birçok bölgesi siyaha yakın koyu renktedir. Konunun acemisi kişilerce loş ahırlarda veya kapalı havalarda yapılan incelemede "açık yağız" olarak adlandırılabilir. Güneş ışığında ve açık alanda yapılan incelemede, vücuttaki kahverengi-kırmızı kılların varlığı rahatlıkla görülebilir.

Al

Al donlu atlarda yele, kuyruk ve bacakların alt kısmı ile bütün vücûdu örten kıllar sarıya kaçan kırmızıdan koyu kırmızıya kadar değişik tonlarda bulunur. Bu donda melanin pigmenti bulunmaz. Bu nedenle al donlu atlarda yele, kuyruk ve bacaklarda koyu renk yoktur. Al donda vücûdun değişik kısımlarındaki örtücü kıllar açıklık ve koyuluk bakımından az çok değişiklik gösterebilir. Çoklukla da uzun koruyucu kıllar, örtücü kıllardan farklıdır. Al donlu atların tonları ise şunlardır:

Açık al Sarıya kaçan açık kırmızı dondur.

Altın al Açık al donun altın rengine kaçan sarımtırak parlak tonudur.

Âdî al Açık al dondan biraz daha koyudur. Çoğunlukla tarçın rengine benzemektedir.

Kiraz rengi al Al donun kiraz rengine benzeyen tonudur.

Akkanat al Vücut parlak kırmızı renkte, ama uzantılar beyaz veya mısır püskülü (lepiska) gibi sarı renktedir.

Koyu al Al donun koyu kırmızıya kaçan tonudur.

Yanık al Kavruk kahveye benzemektedir.

Yağız

(E) geninin etkisi sebebiyle atın vücûdundaki bütün kıllarda koyu renk maddesi taşıyan melanin bulunur. Böylece atın donu yağız (siyah) görünür. Doru ve kula dona sâhip atlarda yele, kuyruk ve bacak gibi uzantılar vücut renginden farklı renktedir. Yağız donda ise uzantılar dâhil, bütün vücut siyah kıllarla kaplıdır. Yağız don at popülasyonlarında oldukça az görülür.

Örneğin Arap atlarında yağız dona çok ender rastlanır, 100 attan ancak birkaçı yağız donlu olarak dünyâya gelir.

Yağız atların bâzı tonları şunlardır:

Kirli yağız Yele, kuyruk ve bacakların alt kısmındaki kıllar siyahtır. Vücûdu örten kıllar ise siyah renkten daha çok koyu mâvimsi bir rengi andırır. Güneş ışığında bu atların rengi koyu kül rengi gibi görünür.

Donuk yağız Kıllar koyu siyah olmasına rağmen mat bir görünüme sâhiptir.

Parlak (Kuzgunî) yağız
Bu donda at çok nâdirdir ve parlak, koyu siyah kıllarla örtülmüştür (Yarkın, 1953; Yılmaz ve Ertuğrul, 2011).

Kır

Tayın doğumunda renkli olan kılların sonradan rengini kaybetmesiyle oluşan dondur. Kılların kabuk tabakalarında da pigment kalmadığından kıllar gümüşümsü beyaz bir renk alır. (G) geni, atın kıllarını henüz tay safhasında iken kırlaştırmaya başlar. Tay ilk tüyünü döktüğünde, yeniden uzayan kıllar ile kırlaşma başlamış olur. İlk kırlaşan bölge, göz çevresidir. Bir tayda G geninin var olup olmadığı, yâni o tayın ileriki yaşlarda kır bir ata dönüşüp dönüşmeyeceği, göz çevresindeki beyaz kılların varlığından anlaşılır.

Göz bölgesinden sonra, atın vücûdunun alt bölgelerinden kırlaşma başlar. Bacakların alt kısımları, eğer seki varsa hemen onun üstü, karın bölgesi, kuyruk ucu gibi bölgelerde kırlaşma devam eder. Bu durum yaşlı insanlarda görülen kıl ağarmasına benzer. Ancak insanlardan farklı olarak kır atlarda yaşın ilerlemesiyle birlikte renksizleşme derecesi artar ve bütün hayâtı boyunca devam eder. Kır atlarda ırk ve cinslerine göre renksizleşme hızı değişkenlik gösterir. Bâzı ırklarda kırlaşma erken başlar ve dört beş yaşlarında tamamlanır.

Bâzen at yaşlandığı zaman beyazlaşma oluşur. Kır atların görünümü beyaz olmakla birlikte derileri ve toynakları koyu renktedir. Kır don birçok at ırkında görülür. Arap, Orlov, İspanyol atlarında ise sıklıkla bulunur. Kır donlu atların çeşitleri sunlardır:

Demir kır Vücûdu örten beyaz kılların siyahımsı gri renkteki kıllarla karışık hâlde bulunması durumudur. Don, demir rengindedir.

Elma kır Vücuttaki kırlaşma bölgeleri elma büyüklüğündedir.

Bakla kır Atın vücûdunda kırlaşma başladığı zaman, siyah renkli kıllar derideki ince kan damarlarının etrâfında bakla büyüklüğünde gruplaşmalar yapar.

Sinekli kır Atın donunda meydana gelen kırlaşma sürecinde, bakla kır aşamasından sonra renkli kılların meydana getirdiği benekler sinek ebâdında ufalır.

Karyağdı kır Beyaz kılların kümelenmesi atın üzerine kar yağmış görüntüsü oluşturur.

Beyaz kır Vücuttaki kılların çoğunluğunun beyaz olduğu don rengidir. Gri renk az da olsa sağrı, bacak ve baş bölgelerinde görülür.

Gül kır Vücuttaki seyrek doru ve al renklerin beyaz kıllarla örtülmesi sonucu oluşan ve pembeye çalan gül rengini andıran beyazımsı dondur. Genellikle genç atlarda bulunur (Yarkın, 1953; Yılmaz ve Ertuğrul, 2012).

Ahreç

Doru dona sâhip atın kıllarının kırlaşmasına ahreç don denir. Kırmızı ve beyaz kıllar homojen biçimde bedeni örter. Atın bacaklarının uç kısımları, yelesi ve kuyruğu koyu renktedir. Çeşitleri şunlardır:

Açık ahreç Beyaz kılları çoktur.

Âdî ahreç Beyaz ve kızıl kılları hemen hemen eşittir.

Koyu ahreç Kırmızı ve koyu renkli kıllar daha çoktur.

Kızıl ahreç Parlak kırmızı tonlu kılları çoktur.

İzabel

Vücûdu örten kıllar sarı rengin değişik tonlarında bulunur. Yele ve kuyruk kılları ise mısır püskülüne benzer ve vücut kıllarından daha açık renktedir. Bu don renginin meydana gelmesinin sebebi renk açma özelliği olan (C) genidir.

Bu genin baskın aleli olan (C) geninin renk açma özelliği yoktur. Yâni atın genotipinde (CC) genotipi bulunduğu takdirde, vücûdunda yerleşmiş renkte bir açılma olmaz. Fakat bu genin resesifi olan (Ccr) aleli, mevcut rengi bir ton açar. Al dona sâhip atın vücûdunu sarıya, uzantılardaki rengi ise daha fazla açarak neredeyse beyaza yakın mısır püskülü sarısına çevirir. (Ccr) geninin siyah renk üzerinde bir etkisi yoktur. Bu yüzden yağız, doru veya kula dondaki atların siyah bölgelerinin rengini açamaz.

İzabel dona sâhip atta eğer (Ccr) geninden iki tâne varsa, yâni homozigot çekinik (CcrCcr) ise atın rengi iki doz açık olur ve neredeyse beyaza yakın krem rengine döner. Bu dona sâhip atlar sıklıkla kır atlarla karıştırılır. Bu karışıklığı önlemenin en kolay yolu atın gözlerine bakmaktır. Homozigot (CcrCcr) genotipe sâhip Cremello dondaki bir atın gözleri buz mâvisi renktedir. Kır atın gözleri ise kahverengi olur (Yılmaz ve Ertuğrul, 2012).

Bâzı durumlarda İzabel don bir ton koyu olabilir. Bu durumda konunun acemisi kişiler tarafından sıklıkla "Akkanat al don" ile karıştırılır. Aslında birçok at uzmanı, al ile İzabel don arasındaki sınırı belirlemenin çok zor olduğunu ifâde etmektedir (Yarkın, 1953). İzabel donun tonları ise şunlardır:

Açık İzabel İzabel donun en açık renkte olanıdır. Albino renge çok yakındır. Vücûdundaki kıl örtüsü çok hafif sarımsı renktedir. Bâzı kaynaklarda "Ak İzabel" don olarak da değerlendirilmektedir

Normal İzabel İzabel rengin orta tonda olanıdır. Güneş ışığında saman renginden buğday

rengine kadar değişik renklere bürünebilir. Bâzı kaynaklarda "altın" ya da "sarı İzabel" olarak da adlandırılmaktadır.

Kırmızı İzabel Koyu altın sarısıdır. Çoğunlukla mâdenî bir parlaklık gösterir. Yele ve kuyruk kılları beyazımsı veya kül rengindedir. Çok defa aynı rengin koyu tonunda benekli olurlar.

Koyu İzabel Açık kahveye yakın bir renk tonu vardır. Yele ve kuyruk kılları beyazımsı, açık renktedir. İzabel donun bâzı tonları Türkçede "ak kanat" olarak geçer.

Kula

Bâzen renk açma özelliği olan (Ccr) geni, doru dona sâhip bir atta bulunabilir. Bu durumda (Ccr) geni uzantılardaki siyah rengi açamadığı hâlde, vücuttaki kırmızı-kahverengi tonları sarı renk tonuna kadar açarak atın kula dona sâhip olmasına neden olur. Bu tip dona "normal (âdî) kula" denir. Eğer (Ccr) geni homozigot (CcrCcr) olarak doru bir atta mevcutsa bu sefer rengin tonunu 2 misli açacağı için, atın donu "açık kula" tâbir edilen tona dönüşür. Genetik mekanizması tam olarak anlaşılamamakla birlikte, bâzı durumlarda kula atın vücut kıllarının dip kısımları sarı, uç kısımları siyaha yakın

koyu renktedir. Bu dona "kurt kulası" adı verilir. Eğer kurt kulası bir atın vücut kılları kırkılırsa, uç kısımlardaki siyah parçalar uzaklaştırılmış olacağı için, at normal kula rengini alır (Yılmaz ve Ertuğrul, 2011, 2012).

Boz

(D) ve (d) basit baskın genlerle ifâde edilen en ilgi çekici seyreltilmiş yapılardan birisidir. Al dona sâhip atın uzantılar dâhil bütün vücûdunu beyaz kılların istîlâ etmesi ve atın kırmızı-beyaz karışımı görüntü almasıdır. Eğer beyaz kıllar kırmızı kıllardan fazla ise "açık boz", eşit ise "âdî boz", az ise "koyu boz" denir. Boz atların birçoğunda sırtta dorsal şerit bulunur. Bacaklar,

başın bir kısmı, kulak içleri ve kuyruk kılları genellikle koyu renktedir. Bu don doğal ortamlarında vahşî hayatlarını sürdüren bâzı at ırklarında sıklıkla görülür. İyi bir kamuflaj rengidir. Fjord atlarında, Przewalski ve Tarpan atlarında daha çok görülür.

Şampanya

Renk açıcı baskın (Ch) geni tarafından elde edilir. Atın donu şampanya içkisine benzediği için bu isim verilmiştir. Şampanya donlu tayların derileri canlı pembe, gözleri buz mâvisidir. Göz rengi yaş ilerledikçe elâ rengine döner. Eğer şampanya geni yağız atta varsa atın donu "âdî şampanya", doru atta varsa "amber şampanya", al atta varsa "altın şampanya" adı verilir. Şampanya geni, krem geniyle birlikte aynı genotipte bulunursa atın donuna "fildişi don" denir. Genel olarak Tennessee Walking, Missouri Fox Trotter, Amerikan Quarter, Amerikan Miniature, Ahal-teke ve İspanyol Mustang atlarında görülür.

Aguti
Bu don adını Güney Amerika ormanlarında yaşayan "agouti" adlı fâregiller familyasında bir kemirgenden alır. Bu donda kırmızı (feomelanin) renklerin arasında baskın renk siyah (eumelanin) pigmentlerdir. İki temel gen, bu donun renklerini üretmek için etkileşime girer. "Kızıl faktörü" olarak bilinen lokus, melanin pigmentlerinin üretimini kontrol eder. Baskın alel (E), kahverengi/ siyah eumelaninlerin üretimini kodlar ve çekinik alel (e), sarı ilâ kırmızı feomelaninlerin üretimini kodlar. Ancak bâzen yele, kuyruk, bacak ve kulak içleri doru ve kula donları içerebilmektedir. Çekinik alel (A) olarak bütün vücûda yayılabilir. Böylelikle genotipi (EE A-) biçiminde kızıl kahverengi bir renk olan aguti don oluşur.

Leopar
Bu dondaki atların kökeni, Amerika'ya ilk ayak basan İspanyol sömürgecilerin yanlarında getirdikleri atlara dayanır. Daha sonraları XVIII. yüzyılda ABD'nin Oregon eyâletinde yaşayan Kızılderili Nez Perce kabîlesi tarafından yetiştirilmeye başlanan bu benekli atlar yaygın bir görüşe göre, adlarını bölgede bulunan Palouse nehrinden almıştır. Leopar (Appaloosa) donlu atın vücûdunun tamâmı beyazdır ve üzerinde leopar desenleri şeklinde al, doru, yağız koyu benekler vardır. Bu beneklerin vücuttaki yerleşim özelliklerine göre çeşitli isimlerle adlandırılır:
-Al donlu Leopar Appaloosa
-Al donlu Battaniye Appaloosa
-Al donlu Kartânesi Appaloosa
-Benekli Appaloosa
-Yağız donlu Battaniye Appaloosa
-Doru donlu kartânesi Appaloosa

Çizgili
Bu don, at ırklarında çok az görülmektedir. Daha çok ABD, Brezilya ve Rusya'da yetiştirilen Thoroughbred, Amerikan Quarter gibi bâzı at ırklarında bulunur. Rusya'da "fâre derili" olarak anılır. Atın vücûdunda dikine ince, koyu ya da açık çizgiler vardır. Başlıca "beyaz çizgili" ve "keskin koyu çizgili" olarak ikiye ayrılır. İkincisinde dikine çizgiler, vücut rengine göre daha açık renklidir.

Kuşavcısı
Kuşavcısı (Birdcatcher) don, XIX. yüzyılda yaşamış ünlü bir İngiliz yarış atından gelmektedir. Bu don, Leopar donun tersi sayılabilir. Atın vücûdunda küçük küçük ve çok sayıda beyaz leke bulunur.

Manchado
Oldukça az görülen donlardandır. Diğer benekli ve alaca donlardan farklı olarak boynunda bütüncül, yelesinde kısmî bir beyazlık bulunmasıdır. Baş ve bacaklarda net kenarlı yuvarlak veya oval biçimde al, doru veya yağız renkler vardır. Amerikan Quarter atlarında, Arjantin'de yetiştirilen Criollo ve Polo pony gibi bâzı at ırklarında görülür.

Gulastra Plume
Atın donu kuyruk hâriç, normal görünür. Don doru, kula ya da yağız olabilir. Vücutta hiçbir anormal renk bulunmaz; ama kuyruk açık renklidir. Bu bir "Rabicano" veya "Gümüş Yele" (Silver Dapple) don çeşidi değildir ve ayrı bir kategoride değerlendirilir.

Splashed White
En az görülen alaca at çeşitlerindendir. Atın alt taraflarındaki beyazlık geniş bir alana yayılmıştır. At sanki beyaz boya dolu bir havuza batırılmış gibidir. Bu yüzden İngilizcede "Splashed White" olarak adlandırılır. Gözleri genellikle buz mâvisidir (Yılmaz ve Ertuğrul, 2012). Kuyruk veya kuyruk ucu beyazdır. Bu don genel olarak Amerikan Quarter, Paint, Morgan atları, Welsh pony, Finnish Draft atları, Miniature atlar, Shetland ponyleri ve Icelandic (İzlanda) atlarında görülmektedir.

Alaca
Alaca don, atlar arasında çok ender görülür. Atın üzerinde iki ya da daha çok donun bölümler hâlinde bulunmasıyla oluşur. Bu donlardan biri mutlaka

beyaz olur. Alacalığı meydana getiren de bu beyaz dondur. İkinci renk ise al, doru veya yağız gibi diğer donlardan oluşabilir. Bu renkteki donlar çok dikkat çekici olduklarından çok değerlidirler.

Alaca donlar kendi içinde birçok gruba ayrılır. Bunlar Tobiano (TO), Overo (O), Sabino (SB-1) ve Leopard (Lp) gibi bâzı genlerdir.

Tobiano En sık görülen alacalı çeşididir. "TO" olarak ifâde edilen, baskın karakterli bir genle oluşur. Bâzı çeşitlerine İngiltere'de "Coloured", ABD'de "Pinto" veya "Paint" adı verilir. Görünüşünde beyaz üzerinde al, kestâne, yağız gibi koyu renklerin etkisi hissedilir. Bu alacalı tipinde beyaz ve renkli bölgeler birbirlerinden çoğunlukla düzgün hatlarla ayrılmışlardır. Atın genellikle baş ve sağrısı renkli, diğer bölgeleri beyazdır. Vücuttaki lekeler düzenli ve ayrık, oval ya da yuvarlak şekillidir ve bir zırh görüntüsü vererek boyun ve göğse kadar uzanır. Genellikle, dört bacağın da en azından dizlerden aşağısı beyazdır. Baş nişâneleri tek donlu atlardaki gibi kartopu, yıldız, ay, yarım ya da tam akıtma olabilir. Kuyruk kılları genellikle iki renklidir.

Overo Bu alacalı tipi, Tobiano'nun tersi sayılabilir. Al, doru ve yağız gibi renkler üzerinde büyük beyaz lekeler görünümündedir. Beyaz genellikle atın sırtına, kürek kemiklerinin arasına ve kuyruğuna geçmez. En azından bir ya da sıklıkla dört bacak da koyu renklidir. Beyaz lekeler genellikle düzensizdir ve daha çok dağınık ya da sıçramış gibidir. Baş nişâneleri belirgindir, sıklıkla maskeli, lekeli ya da boneli yüzü vardır. Bir overo baskın olarak koyu renkli ya da beyaz olabilir. Kuyruk genellikle tek renktir.

Tovero Tobiano ve Overo alacalığının birleşimidir. Bacakların bâzısı beyaz bâzısı siyahtır. Genellikle göğüs kısmında koyu renkli büyükçe bir leke bulunur. Kulak çevresinde koyu renkli pigmentler vardır. Bâzen bunlar alın veya gözleri kapatacak kadar geniş olabilir. Ağız çevresinde koyu renkli pigmentler vardır ve kimi zaman yüzün yanlarına doğru genişler, benekler oluştururlar. Farklı boyutlarda olan göğüs lekeleri atın boynuna kadar genişleyebilir. Atın böğründe bulunan lekeler ise farklı ebattadır. Bunlara genellikle karın kısmına ve belin üstüne doğru ilerleyerek genişleyen lekeler eşlik eder. Kuyruğun başladığı yerde farklı boyutlarda benekler olabilir. Ayrıca gözlerin biri veya ikisi birden açık mâvi renktedir.

KAYNAKÇA

¶ Afanasyev, S., *V. Albom Paroda Loşadey, Gosudarsvennoye İzdatelsvo*, SSCB, Leningrad, 1953.

¶ ANR-1420, Basic Horse Genetics, Alabama A & M and Auburn Universities, Alabama Cooperative Extension System, 2012; www.aces.edu.

¶ Emiroğlu, K., Yüksel, A., *Yoldaşımız At*, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2003.

¶ Sponenberg, D. P., *Equine Color Genetics*, Wiley-Blackwell, Printed in Singapore, 2009.

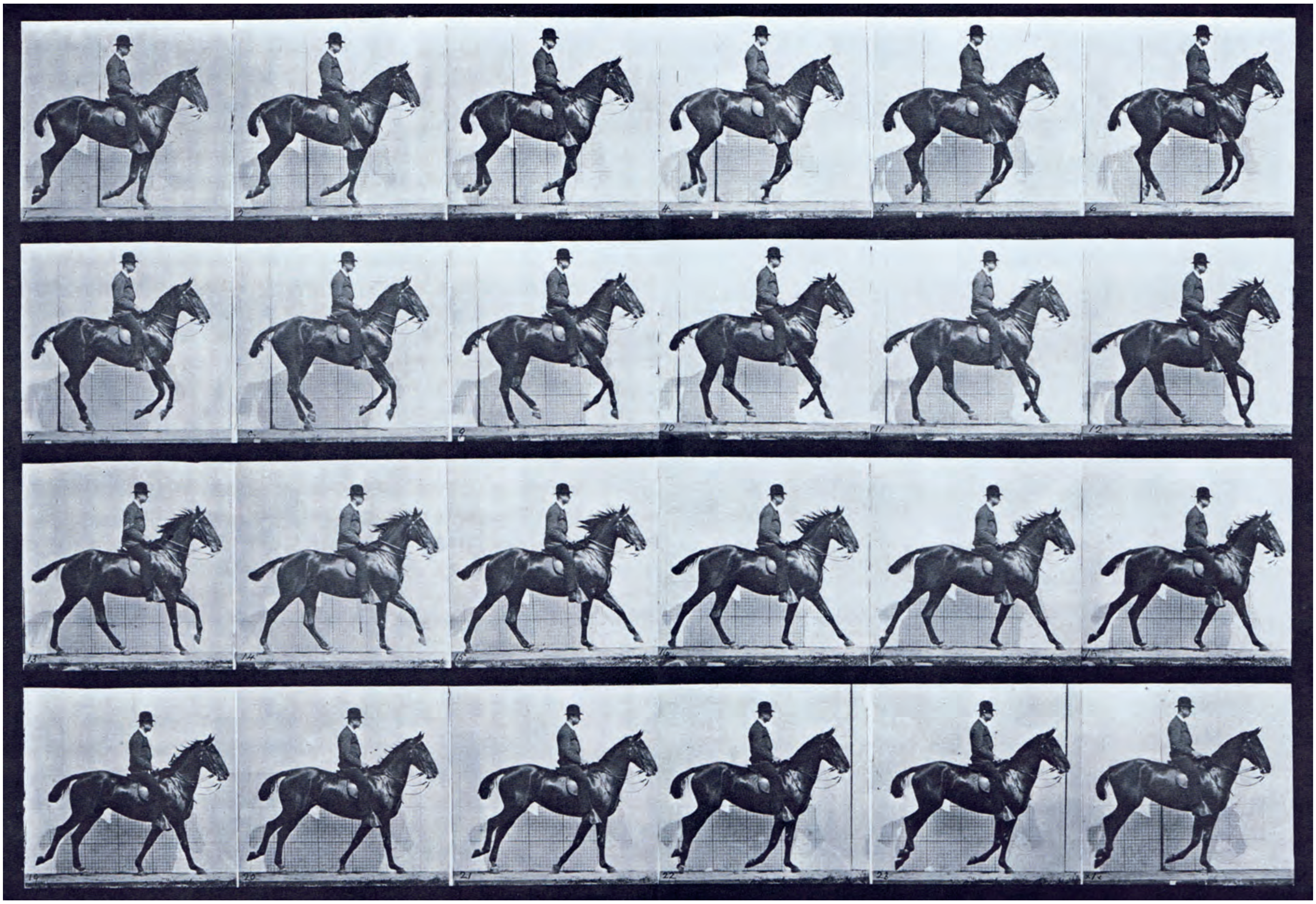
¶ Yarkın, İ., *Atçılık*, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1953.

¶ Yılmaz, O., Ertuğrul, M., "Atlarda Don (Vücut Rengi)", *GOÜ Ziraat Fakültesi Dergisi*, 2011.

¶ Yılmaz, O., Ertuğrul, M., "Atlarda Nişane", *Iğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 2/1, 2012.

FOTOĞRAF KAYNAKLARI

1. http://www.dacorakhalteke.com
2. http://www.dacorakhalteke.com
3. http://www.bordenquarterhorses.com
4. http://www.cowgirlfashion101.blogspot.com
5. http://www.equestrian.ru
6. http://www.fotocommunity.com
7. http://www.khongthe.com
8. http://www.freewebs.com
9. http://www.chevalannonce.com
10. http://www.khongthe.com
11. http://www.horsebreedslist.com
12. http://www.dacorakhalteke.com
13. http://www.dacorakhalteke.com
14. http://www.useventing.com
15. http://www.en.wikipedia.org
16. http://www.dacorakhalteke.com
17. http://www.achal-teke.kz
18. http://www.free-hdwallpapers.com
19. http://www.theequinest.com
20. http://www.theequinest.com
21. http://www.bing.com
22. http://www.equesterian.ru
23. https://reevesimagery.files.wordpress.com /2012/06/gladiator-paws-cpr1.jpg
24. Afanasyev, 1953
25: http://www.en.wikipedia.org
26. http://www.forum.cheval-fr.net
27. http://www.konidona.com
28. http://www.fefa-art.com
29. http://www.dacorakhalteke.com
30. http://www.dacorakhalteke.com
31. http://www.bing.com
32. http://www.horsebreedslist.com
33. http://homecomingbook.wordpress.com
34. http://www.pinterest.com
35. http://www.flickr.com
36. http://www.en.academic.ru
37. http://www.dacorakhalteke.com
38. htth://www.fc08.deviantart.net
39. htth://www.fc08.deviantart.net
40. http://www.flickr.com
41. http://www.universodosanimais.comunidades.net
42. http://www.avalonappaloosas.com
43. http://www.avalonappaloosas.com
44. http://www.vichorse.com
45. http://www.whitehorseproductions.com
46. http://www.justabrindlehorse.com
47. http://www.flickr.com
48. http://www.flickr.com
49. http://www.morgancolors.com
50. http://www.apha.com
51. http://www.fc04.deviantart.net
52. http://www.flickr.com
53. http://www.flickr.com
54. http://www.flickr.com
55. http://www.fc04.deviantart.net
56. http://www.fc04.deviantart.net
57. http://www.fc04.deviantart.net
58. http://www.fc04.deviantart.net

Atın hareketi

REHA GÜLTEPE

Yarış atları saatte 60 km hızla koşabilir. Ön ve arka ayaklarının alt kısımları amortisör görevi yapan dokulara sâhiptir.

ATLAR, son derece atletik yapıda hayvanlar olup âdeta koşmak için yaratılmışlardır. Beden ağırlığının yaklaşık %70'ini ön ayaklar taşır. İskelet kaslarının toplam ağırlığı da bütün beden ağırlığının yarısından fazladır.

Ön bacaklarda diz (karpal) ekleminden, arka bacaklarda ise karakuş (tarsal) ekleminden aşağı kısımda kas bulunmaz. Kas yerine, kasların uzantısı olan tendonlar yer alır. Bunlar kemiklerin farklı yerlerine yapışırlar ve kasılıp gevşeyerek kemiklerin, dolayısıyla da bacakların hareketini sağlarlar.

Yarış atları ortalama 55-60 km/sa hızla koşabilirler. Ön ve arka ayakların alt kısımlarında yerden gelebilecek darbeyi emerek amortisör görevi yapan dokulara sâhiptirler.

Atların hareketleri basit yürüyüş (adeta), hızlı yürüyüş, tırıs, kenter, rahvan, dört nal (galop) gibi isimler alır. Hızlı ve rahvan yürüyüşü sonradan öğretilmiş, yapay bir hareket olarak adlandıranlar da vardır. Yürüyüş esnâsında iki ön ve iki arka ayakların yere basış aralığına kısa adım; aynı ayağın yere bastığı izleri arasındaki aralığa da uzun adım denir.

Atın her ayağının düzenli bir şekilde yere vuruşu ile karakterize olan basit yürüyüş şekli, en yavaş yürüme tarzıdır. Herhangi bir tarafın ön ve arka ayakları karşı tarafın ayaklarından daha önce yere vurur. Arka bacakları bedenin ileri itilmesini sağlar. Ön ayakları da bu duruşuna uyum gösterir. Hiçbir zaman aynı anda iki ayak adım atmaz. Adımlar, arka sol, ön sol, arka sağ ve ön sağ şeklinde sırayla atılır. Bu yürüyüş ön sağ, arka sol, ön sol ve arka sağ olarak algılanır. Normal bir yürüyüşte iki ayaktan fazlası yerle temas etmez. Atın bedeni havada asılı kalmaz. Kısa adımın aralığı 83-97 cm, uzun adımın aralığı 1.65-1.85 m arasındadır.

Hızlı yürüyüş, basit yürüyüş ile rahvan arasındaki bir harekettir. Bu yürüyüşte arka ayağın adım izi, ön ayağın adım izinin 3-4 cm önüne geçer. Baş, bacaklar ile berâber ritmik hareket eder. ve at ile binicisi için oldukça rahat bir yürüyüş şeklidir.

Tırıs, iki kademeli bir yürüyüştür. Karşıt olan ön ve arka ayaklar aynı anda yere temas eder. Ön sol ile arka sağ ve ön sağ ile arka sol karşılıklı olarak yere basar. Ayaklar arasından çapraz bir yer desteği bulunur. Her ayak çifti yere temas ettiği anda diğer çift yerden havaya kalkar. Uzun adımın aralığı ortalama 2.70 m olup bu uzunluk yarış atlarında 5.10 m'ye kadar çıkar.

Atın başını ileri doğru uzatarak adımlarını en uzun şekilde attığı dört vuruşlu hareketine dört nal veya galop denir. Ön sağ ayağın hareketi ile başlayan galoptaki adımların sırası arka sol, arka sağ, ön sol ve ön sağ şeklinde sıralanır ve bunu izleyen kısa bir an, atın bedeni havada asılı kalır. Atın adımını attığı ön bacak ve bunun çaprazı olan arka bacak daha fazla beden ağırlığı ve yük taşır. Beden, arka bacaklar tarafından öne doğru itilir ve bundan dolayı ön bacaklar daha fazla yükün etkisi altında kalır.

Galop sırasında atlar, yorulmamak için düzenli olarak adımlarını değiştirirler. Sola dönerken ön sol ve arka sağ bacağıyla, sağa dönerken ise ön sağ ve arka sol bacağıyla bedenini yönlendirir. Ön sol ayağı ile harekete başladığı zaman arka sağ ayak, ön sağ ile başladığı zaman ise arka sol bacak, atı hareket ettirir. At galop sırasında arka adımlarını değiştirmeden sâdece ön adımlarını değiştirirse bu hareket atın üzerindeki biniciyi yorar. Galop sırasında uzun adım aralığı 4.50-6.60 m arası olursa da bâzı atların adım uzunluğu 6.60 m'yi geçebilmektedir.

Sınırlandırılmış bir galop olan kenter tarzı hareket sırasında galoptaki gibi ön başlangıç ayağının ve bunun çaprazı arka ayağın üzerine fazla yük biner. Kenter üç aşamalı bir yürüyüş şeklidir. Birbirinin çapraz karşıtında bulunan ayakları bir çift oluşturur.

Kenter hızlandırıldığı zaman, galopta olduğu gibi dört vuruşlu bir hareket hâline geçer. Dolayısıyla ön bacak ve bunun karşıtı olan arka bacak aynı anda yere temas etmez, arka ayak ön ayaktan hemen önce yere değer. Kenter yaparken at ayak değiştirmeye kalkarsa ön ve arka ayaklar aynı anda değiştirilir. Bu değişim düzenli olmazsa atın hareketi bozulur.

Rahvan, iki vuruşlu hızlı bir yürüyüştür. Tırıstan hızlı, fakat galoptan yavaştır. Bu yürüyüş şeklinde bir taraftaki iki ayak takımı aynı anda yere basar. Yâni sağ veya soldaki ön ve arka ayaklar çift oluşturur. Rahvan yürüyüşü sırasında atta bir sallanma hareketi vardır.

Kenterde uzun adım aralığı 2.70-3.30 m iken rahvan yürüyüşte bu uzunluk 3.60-4.20 m arasındadır.

Elektro-fotografik çekim yöntemi ile at yürüyüşü.

At lisânı

REBECCA ENDICOTT

FOTOĞRAF: KADİR ÇİVİCİ

ÇEVİRİ: HARUN FURKAN DURSUN

ATLAR insanların konuştuğu gibi konuşamazlar. Ama iletişimde mükemmeldirler. Vücut dilleri ve kendilerine has sesleriyle, "sinirim tepemde", "acıktım" hatta "seni çok seviyorum" diyebilir, düşüncelerini açığa vurabilirler.

Ancak atlara mahsus bu dili anlamaya çalışmak gerekir. Biraz eğitimle herkes "at dili"ni öğrenebilir! Bütün mesele atların birbirleriyle ve sevdikleriyle iletişim kurmak için yaptıkları hareketlerin nasıl yorumlanması gerektiğini öğrenmekten ibârettir.

Kulaklar At binmeye yeni başlayanların atların ruh hâlini okuyabilmek için ilk öğrendikleri şey "kulakları" kontrol etmektir.

Atlar oldukça ifâdeli kulaklara sâhiptir ve onları okumak da gâyet basittir. Bu nedenle ister binici olsun ister olmasın bu ders herkes için önemlidir!

Atın kulakları "dik ve hafif öne doğru eğik" ise bu onun canlı, ilgili ve muhtemelen heyecanlı olduğunu gösterir.

Rahatlamış ve "öne doğru" veya "yanlara doğru düşmüş" ise bu onun huzurlu, memnun ve muhtemelen uykulu olduğunu gösterir.

"Dik ve dört açılmış" ise o at korkmuş veya sinirlenmiştir. Çok dikkatli olun, bu at yerinde duramaz ve ehil olanlar dışında yanına kimsenin yaklaşmaması gerekir.

Boyun ve baş Atın başı "aşağıya doğru eğik ve göğsünün önünde asılı" duruyorsa oldukça rahatlamış ve muhtemelen uyuyacak hâldedir.

"Dik" duruyorsa muhtemelen ürkmüş veya tetiktedir. Atlar ürkütüldüğünde ya da ânî bir ağrı hissettiklerinde veya dikkatle bir şeye odaklandıklarında da kulaklarını dikleştirebilirler.

Atın "başını öne ve arkaya sallayıp kıvırması" damızlık atlarda kavga belirtisi, ısırmanın veya başka tür bir saldırma hazırlığının işâreti sayılabilir. Bu duruma sebep olan şeyi hızlı şekilde belirlemeniz gerekir.

Ön ayaklar Genellikle atların bacakları düz bir şekilde durur, ayakları da aynı hizâda olur. Aksi bir duruş, yolunda gitmeyen bir şeye delil olabilir.

Örneğin, "geniş bir şekilde yayılmış" ön ayaklar atın endîşeli ve hamle yapmaya hazır olduğuna işâret eder. Ya da atın ön toynaklarında bir rahatsızlığı vardır.

Diğer yandan "toprağı eşeleyen" bir at bulunduğu yerde durmaktan sıkılmış olmalıdır. Tıpkı kıpır kıpır hareketli bir çocuk gibi, bir yere gitmek istiyordur.

"Tepiniyor" veya "ayağını sonuna kadar kaldırıp yere sertçe basıyor" ise muhtemelen huzursuz olmuştur ve taşkınlık yapmaya hazırlanıyordur.

Arka bacaklar At rahatlamış bir hâldeyse veya uyukluyorsa genellikle arka bacaklarından biri "hafif yana doğru dönük" olur. Ağırlığını diğer üç ayağının üstüne verir ve bir ayağının boşta kalıp rahatlamasını sağlar. Ancak siz yine de dikkatli olun. Vücut dili gergin ve uyanık hâlde ise (uyuşuk değilse) boştaki ayağıyla çifte atmayı düşünüyor olabilir! Aynı uyarı "arka ayaklarından birini tamâmen havaya kaldırmış" bir at için de geçerlidir. Mümkünse arkasından çekilin.

Ağız Atlar tıpkı insanlar gibi yüzleriyle birçok duyguyu yansıtırlar! Sinirli bir at karşısındakini uyarmak ve yaptığı şeye son vermesini sağlamak için "ağzını geniş bir şekilde açabilir" veya "üst dudağını kaldırarak" dişlerini gösterebilir. Isırmaya hazırdır. Mutlu ve zihnen meşgul bir at, ağzında çiğneyecek bir şey olmasa dahi "çiğniyor" gibi görünür. Bu onun bir meseleye odaklandığının işâretidir. Yeni bir şeyi deneyimleyen atın kafası karışıktır. Merakla, yeni bir kokuyu veya uyarıcıyı tanımaya çalıştığında duygularını "dudaklarını geriye atıp yayarak" ifâde eder.

Gözler "Gözler kalbin aynasıdır." derler. Bu söz atlar için de geçerlidir. Gözler konusunda en önemli gösterge atın gözünün "beyaz" kısmının görünmesidir. Bu durum gözünün normalden daha fazla açık olduğu anlamına gelir. Atlar "üzgün", "korkmuş" veya "kızgın" olduklarında böyle yaparak temkinli hareket etmeleri için muhataplarını îkaz ederler.

Gergin ve ortadan kaybolmak isteyen bir at ise "gözlerini hızlı bir şekilde öne ve arkaya doğru çevirir". Göz kapakları "düşüyor" ve "yarı kapalı gözlerle bakıyor" ise bu onun oldukça memnun ve muhtemelen lezzetli bir öğünle karnını doyurmuş olduğunu gösterir.

Kıç Eğer at binme konusunda biraz deneyiminiz varsa atın kıçını hareket ettirme tarzından bir sonraki hareketini kestirirsiniz. Bu durum, atın sırtında binici olmadığında da geçerlidir. Eğer atın kıçındaki kaslarda "ânî çekilmeler" görülüyorsa dikkatli olmalısınız, çünkü karşınızda üstünlüğünü veya öfkesini göstermek için şahlanmaya hazırlanan bir at bulunmaktadır.

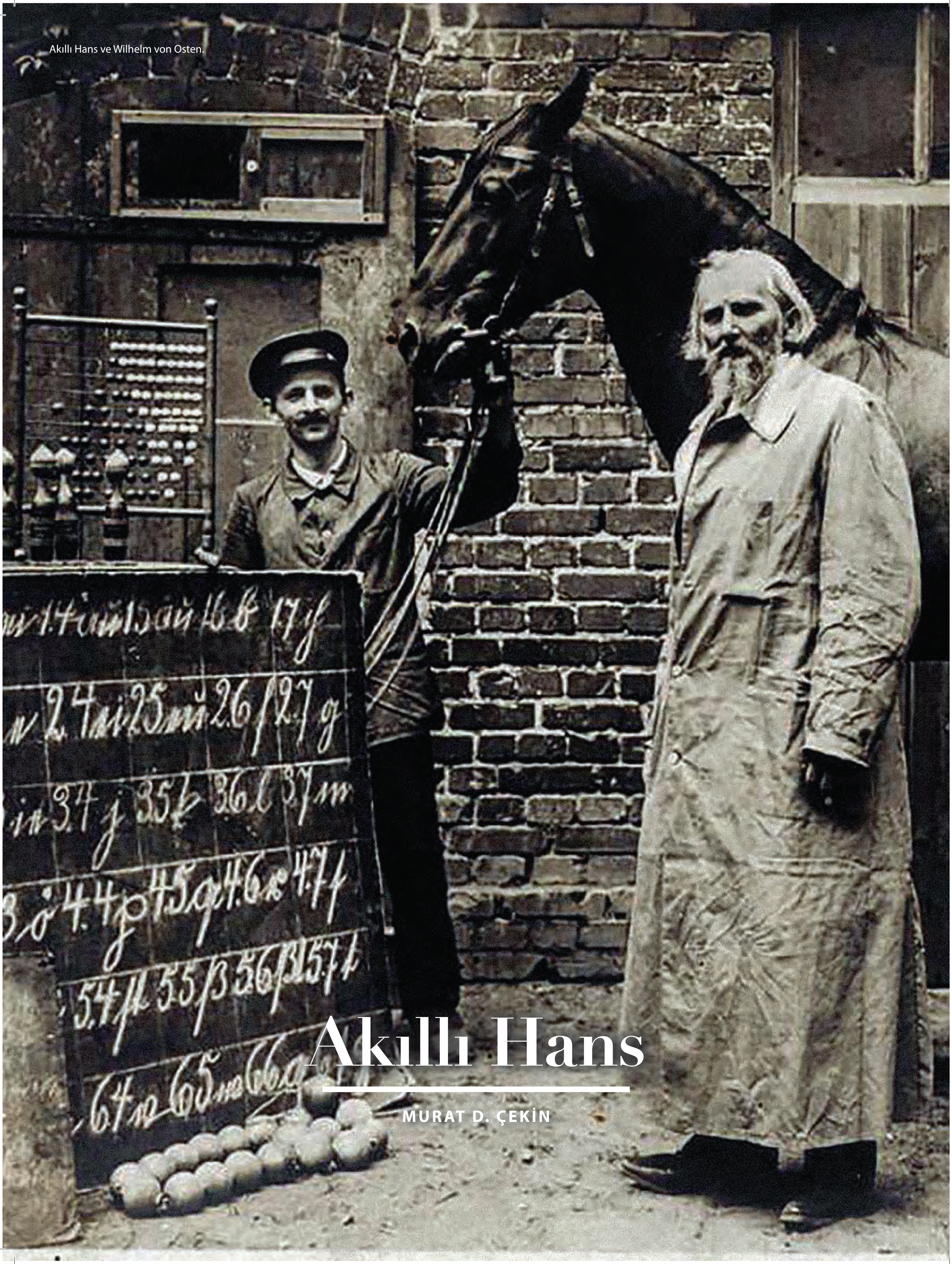
Kıçını hızla sağa sola "sallayan" bir at çifteyle saldırmaya hazırlanmaktadır. Ancak bu at bir "kısrak" ise çiftleşme döneminde olduğunu gösterir.

Kuyruk Atlar kuyruklarını duyu organlarının bir uzantısı olarak kullanır. Bu nedenle hareketleri bize birçok konuda bilgi verebilir.

Çoğu zaman sinekleri kovmak için kuyruklarını bir yandan diğerine "üşenerek sallayabilirler", ancak kuyruk hareketi "hızlanır" ve bir "kırbaçlama" şekline dönüşürse öfkeli oldukları anlaşılır. Bu durumdaki bir at çifte atmaya teşebbüs edebilir.

Bir at yeni bir durum veya sevmediği bir şey karşısında (veterinerin ziyâreti gibi) kendisini rahatsız, gergin hisseder ve "kuyruğunu aşağıya doğru sıkı bir şekilde kenetler".

Atın "kuyruğunu telleri aşağı düşecek şekilde yukarı dikmesi", onun oldukça enerjik ve heyecanlı olduğunu gösterir. Bu durum, gösteri atlarında ve sevdiği insanları gören atlarda gözlemlenebilir.

Akıllı Hans ve Wilhelm von Osten.

Akıllı Hans

MURAT D. ÇEKİN

XIX. yüzyıl sonlarında evrim teorisi dolayısıyla hayvan zekâsı konusuna ilgi artmıştı. 1891'de Berlinli emekli matematik öğretmeni Wilhelm von Osten, atının kâbiliyetlerini meraklı gruplara ücretsiz olarak sergilemeye başladı. Orlov Trotter ırkından erkek bir koşu atı olan Kluge (Akıllı) Hans'ı, 4 yıllık zorlu ve havuç - şeker ödüllü bir eğitim sonunda; dört işlem yapar, karekök hesaplar, harfleri bilir, notaları ve renkleri ayırt eder, günü ve saati bildirir, nesnelerin yerini gösterir, kişileri sayar ve fotoğraftaki kişileri tanır hâle getirmişti. Hans, kendisine sorulan sözlü veya yazılı soruları ön sağ ayağını yere vurarak cevaplıyor ve büyük oranda doğru biliyordu. Meselâ, "16'nın karekökü kaçtır?" sorusunda 4 kere, "30'u 4'e bölünce kaç çıkar?" sorusunda -cevap kesirli olduğundan- 8 kere, "Ayın ilk günü çarşamba ise tâkip eden pazartesi kaçıdır?" sorusunda 6 kere yere vuruyordu. A harfi bir vuruş, b harfi iki vuruş... biçiminde kodlanmıştı. Soruları sâhibi yâhut seyirciler sorsun, sonuç değişmiyordu.

Medya konuya büyük ilgi gösterdi. *The New York Times* 4 Eylül 1904 târihinde haberi, ***"Berlin'in hârika atı yalnızca konuşamıyor"*** manşetiyle verdi. Von Osten, hayvanların insana yakın bir zekâya sâhip olduğuna inanıyordu. Kedi, ayı gibi bâzı hayvanlara da basit hesaplamalar konusunda eğitim vermişti; ama hiçbiri Hans'ın elde ettiği başarıyı gösteremedi.

Hans'ın gördüğü ilgi üzerine Alman eğitim dâiresi bir komisyon oluşturdu. Sirk sâhibi, hayvânat bahçesi müdürü, veteriner, süvâri subay, ünlü bir jokey, okul müdürü, öğretmenler, hayvan davranışları araştırmacısı Oskar Heinroth, Berlin Üniversitesi Fizyoloji Enstitüsü başkanı Konrad Nagel ve Berlin Üniversitesi Psikoloji Enstitüsü başkanı Carl Stumpf'ın bulunduğu komisyon, 12 Eylül 1904 târihini taşıyan raporla atın performansında bir hîle olmadığını açıkladı.

Stumpf, asistanı Oskar Pfungst'u konuyu araştırmakla görevlendirdi. Pfungst, her ihtimâli gözeterek yaptığı denemelerde Hans'ın iki durumda başarısız olduğunu gördü: 1. Hava kararması, gözlerinin bağlanması veya aynı yerde olmaması yüzünden soru soran kişiyi görmüyorsa; 2. Soru soran kişi veya aynı ortamda olan kişiler sorunun cevabını bilmiyorlarsa. Meselâ sâhibi von Osten, cevâbını bildiği soruları sorduğunda %89 oranında doğru cevap alırken bilmediği sorularda bu oran %6'ya kadar düşüyordu.

Pfungst, atın cevâbı bilen kişileri görmesi gerektiğini anlayınca dikkatini o kişilere yöneltti ve atın ayak vuruşları doğru cevâba yaklaştıkça soruyu soran veya cevâbı bilenlerin yüz ve bedenlerinde gerilim artışını gösteren işâretler belirdiğini, at doğru cevâbı vurduğunda ise gerilimin çözüldüğünü fark etti. Pfungst'a göre, beden değişikliklerini algılama konusunda hassas bir hayvan olan at, insanların kendilerinin de farkına varmadığı bu ipuçlarını izliyor ve duracağı zamânı anlıyordu.

Pfungst, daha sonra kendini atın yerine koyarak deneklerin farkında olmadan verdikleri mesajlarla, tuttukları bir sayıyı veya bir işlemin sonucunu belli edip etmediklerini inceledi. Sağ eliyle vuruş yaparken bir yandan da denekleri tâkip ediyor ve çok küçük ânî kafa hareketleri biçiminde verdikleri ipuçlarını doğru cevâbı bulmak için kullanıyordu.

Pfungst, araştırma sonuçlarını 1909 yılında yayımladı. Ancak von Osten, atının zekâsına olan inancını kaybetmedi ve kalabalıkları etkilemeye devam etti. Aynı yıl içinde vefat edince Hans'ın başka sâhipleri oldu. 1916'dan sonra kendisinden bir haber alınamadı.

Öte yandan Pfungst, insanların ne kadar baskılamaya çalışsalar da istemsiz mesajlar verebileceklerini ortaya koymuş oldu. Sonradan "Akıllı Hans etkisi" veya "gözlemci beklentisi etkisi" olarak anılacak bu olgu, araştırma metodolojisinde dikkate alınması gereken bir faktör hâline geldi. Annelerinin kucağında bilişsel testlere tâbi tutulan küçük çocukların, annelerinin istemsiz beden hareketlerinden faydalanabilecekleri göz önünde tutuldu. İlâç denemelerinde yalnız deneklerin değil, onlara plasebo veya ilâç adayı veren araştırmacıların da "kör" olmasının temelinde bu etki yatmaktadır.

KAYNAKÇA

¶ Candland, D. K., *Feral Children and Clever Animals: Reflections on Human Nature,* Oxford University Press, 1993.

¶ Pfungst, O., *Clever Hans (The Horse of Mr. Von Osten): A Contribution to Experimental Animal and Human Psychology,* New York: Henry Holt, 1911; Trans: Carl L. Rahn, Originally published in German, 1907.

¶ *The New York Times,* "Berlin's wonderful horse: He can do almost everything but talk – How he was taught", Sep 4th 1904. "Clever Hans" again: Expert commission decides that the horse actually reasons. Oct 2nd 1904.

Akıllı Hans bir gösteride, 1904.

At ve insan yoldaşlığının başlaması

MESUT GÖK

Akhenaten saltanâtı dönemine âit bir tablet, MÖ 1353-1336. Metropolitan Sanat Müzesi.

ESKİÇAĞ'DA atın târihini yazmak, aslında medeniyetin kısa târihini yazmak gibidir. İlk bozkır kavimlerine, bu toplulukların en erken göçlerine, en eski çağların büyük savaşlarına ve daha birçok hâdiseye ışık tutmak mânâsına gelir.

Erken yerleşik dönemlerden îtibâren başlayan tarımsal faâliyetlerin yanında, hayvanların evcilleştirilmesi de gerçekleştirilmiştir. Koyun, keçi, sığır vs temel türlerin büyük çoğunluğu, "uygarlığın beşiği" olarak adlandırılan Yakındoğu'da evcilleştirilmiştir.

Yapılan çalışmalar, atın ilk defa evcilleştirildiği, diğer bir ifâdeyle "at ile insanın yoldaşlığının" başladığı yerin Yakındoğu'dan çok uzakta, Karadeniz'in kuzeyinde Orta Dinyeper bölgesinde olduğunu kanıtlar niteliktedir. İlk insan at yakınlaşmasının, 6500-5500 yıl öncesine âit Sredni Stog kültüründe başlamış olduğu, bölgeden elde edilen arkeolojik verilerden anlaşılmaktadır. Öte yandan bu sürecin diğerine göre daha az araştırılmış 5500-4500 yıl öncesine âit Andronovo ve Afanasyevo kültürlerinde, Orta Asya'nın kuzeyinde, günümüzde Güney Türkmenistan ve Moğolistan topraklarında kalan bölgelerde yaşanmış olduğuna dâir bâzı kanıtlar da mevcuttur.

İlk evcilleştirmenin, modern atların yabanî atalarının doğal yaşam alanı olan bu bölgede, yâni Dinyeper nehriyle Altay dağları arasındaki geniş düzlüklerde gerçekleştiği iddiası son derece akla yatkın gelse de insanlık târihi için önemli ve oldukça da karmaşık bir konu olan evcilleştirmenin başlangıcına dâir kesin ifâdeler kullanmaktan kaçınmak en doğrusu olacaktır.

Bundan dolayı, kazı alanlarından elde edilen kemik buluntuların oranları, kuşaklar arasında görülen kemik farklılıkları, hayvanların kendi doğal alanlarının dışında bulunmaları, önceki kuşaklarla aralarındaki büyüklük farkları, sürü bileşimlerindeki değişimler gibi farklı ölçütlere uygunluk aranmaktadır. Sredni Stog, evcilleştirilmiş ya da daha ihtiyatlı bir ifâdeyle "ön-evcilleştirilmiş" at kemiklerinin yanında, diğer arkeolojik kanıtları da sunmaktadır. Buna karşın, günümüzden yaklaşık 6 bin yıl öncesinde, daha önceleri etinden yararlanıldığı -ki bu gelenek günümüzde Orta Asya'da ve Anadolu'daki kimi Tatar köylerinde devam ettirilmektedir- anlaşılan atların, ilk olarak nasıl bir amaç için evcilleştirildikleri açık değildir. Zîra atın kontrol edilmesini sağlayan koşum takımları henüz yoktur ve çok ağır olan arabalar öküzler tarafından çekilmektedir.

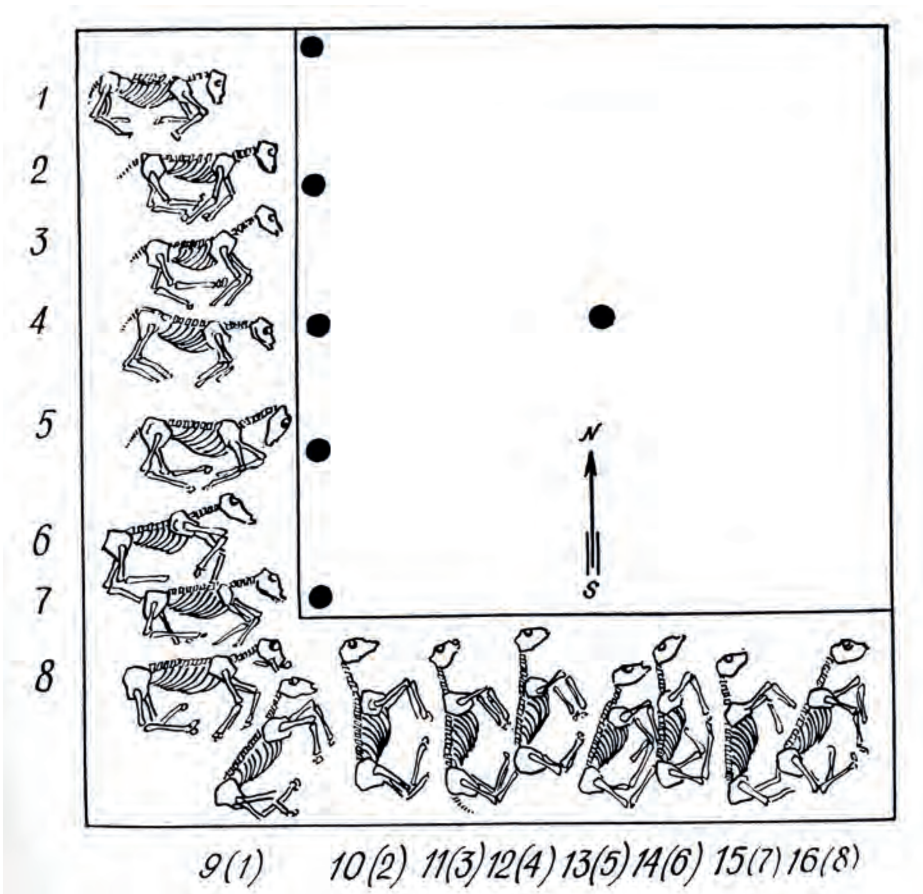
Gelişme hâlindeki bozkır konar-göçerliğinin ana unsuru zaman içinde at olmuştur ve *"At bu kültüre dinamizm kazandırmış olup adı geçen kültür -kuvvet, hareket ve sürat üzerine kurulmuştur."* İ. Durmuş'un "kuvvet, hareket ve sürat" şeklinde özetlediği atlı-çoban kültürü ya da atlı-bozkır kültürü, bütün insanlık için büyük değişimlerin gizil gücünü barındırıyordu. Bu gizil güç ilk olarak Asya bozkırlarında etkisini göstermiş, atlı göçebe toplulukların (Proto-Türkler ve Proto-Hint-Avrupalılar) yayılmaları gerçekleşmiştir. Söz konusu yayılmanın etkileri, 5 bin yıl öncesi gibi erken bir târihte Yakındoğu'nun büyük uygarlık merkezlerinde görülmeye başlanmış, Sümerce metinlerde ilk olarak bu dönemde atlardan söz edilmiştir.

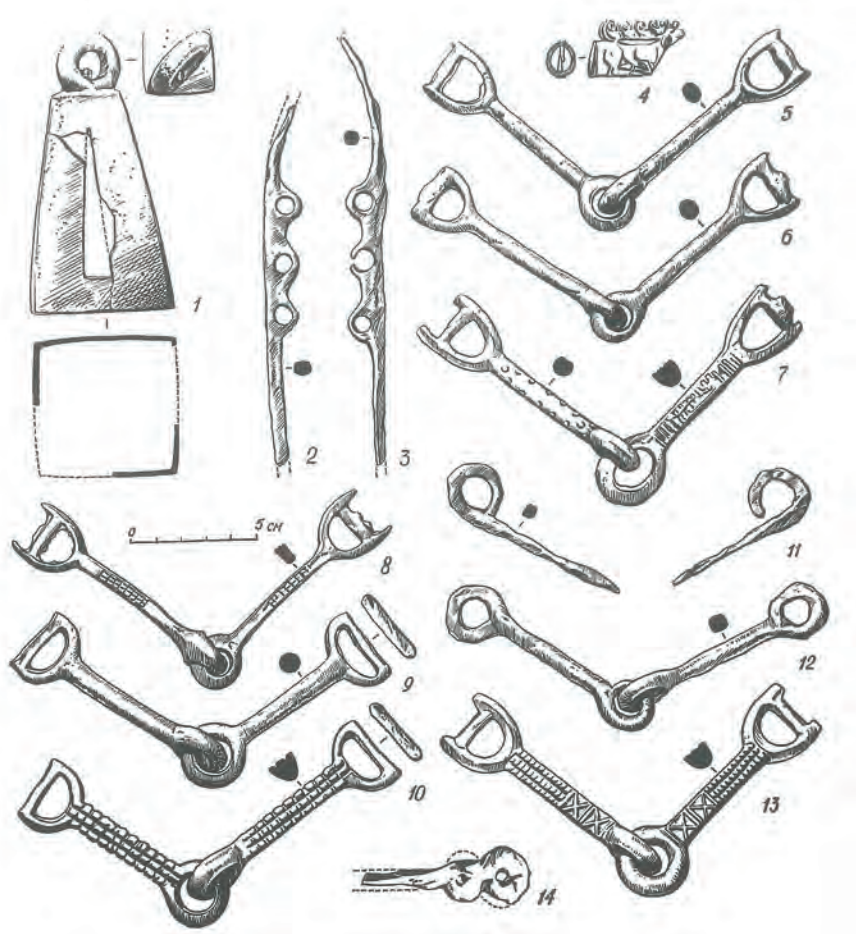
4 bin yıl öncesinde yerleşik büyük şehir medeniyetleri vücûda getirmiş

Asurlulara âit bir tablet, MÖ 728. British Museum.

Erken İskit kurganı, çizim.

İskitlere âit at koşum takımları, çizim.

olan Yakındoğu, bitişken dilleri Sümerce ve Türkçeyle benzer olan (dolayısıyla Orta Asya ile bağlantılı olabilecek) ve atı kültürlerinin merkezine koymuş olan atlı savaşçı kavim Hurriler tarafından, büyük oranda istîlâ edildi. Yakındoğu'da, varlıklarını 3 bin yıl öncesine kadar devam ettirdikleri anlaşılan Hurrilerin, yerli toplumlara en büyük mîrâsı kuşkusuz at ve binicilik olmuştur. Hurrilerin iki atın çektiği hafif tekerlekli savaş arabaları, istîlâ ettikleri bölgelerde daha önceleri kullanılan, yabanî eşeklerin çektiği ağır savaş arabalarının yerini almıştır. Hitit ve Mısır ordularının çarpıştığı, târihin ilk büyük meydan savaşı ve âdeta savaş arabalarının güç gösterisi hâline gelen Kadeş Savaşı'nın (MÖ 1274) hâtırası, Mısır'da Abu Simbel Tapınağı'nın ve Ramesseum'un duvarlarına kazınmıştır. Atlı savaş arabalarının insanoğluna sağladığı hız ve güç, Yakındoğu'da, hemen her yerde karşımıza çıkan küçük sanat eserlerinden Mısır'daki dev boyutlu duvar resimlerine ve kabartmalarına kadar birçok yerde ifâdelendirilmek istenmiştir. Yukarıda sözü edilen atlı kavimlerin yayılmasının doğal bir sonucu olarak yaklaşık aynı dönemlerde günümüzdeki güney Yunanistan'da hüküm sürmüş olan Mikenler de atlı savaş arabaları ile düşmanlarını nasıl yendiklerini betimlemişlerdir.

4 bin-3 bin yıl öncenin büyük imparatorluklarının dayandığı en önemli güç hâline gelen atlar zamanla devletlerin hukûkunda da yer almaya başlamıştır. Hitit imparatorluğunun başkenti Hattuşaş'ta (Boğazköy) bulunan Hitit kânun tabletlerinde, atların ne denli değerli oldukları ve bunların korunması için ne kadar çaba harcandığı açıkça görülmektedir.

6 bin yıl önceki at binit takımlarına âit oldukları düşünülen birtakım arkeolojik buluntuya rağmen, 3 bin yıl öncesine kadar atların genel olarak yük ve savaş arabalarının çekilmesiyle sınırlı bir yerde kaldıkları anlaşılmaktadır. Atın üzerine binilerek sürülmesinin yaygın olarak ilk defa, anayurtları günümüzdeki Ukrayna'nın güneydoğu bölgeleri, Hazar denizinin kuzeyi ve doğusu olan, bâzı Batılı araştırmacılara göre Doğu İrânî-Hint-Avrupalı, birçok

Atlarla aslan avı, Asur krallığı, MÖ 865-860. British Museum.

Eski Türk târihi uzmanına göre ise "Türk kökenli" İskitler ya da Sakalar tarafından gerçekleştirilmiş olduğu kesindir. Arkeolojik verilerin hâricinde, İskitlere âit târihsel bilgilerimizin önemli bir kısmı *Herodot Târihi*'nden gelmektedir. Antik Yunan kültürünün mitolojik öğeleri ve anlaşılmaz eğretilemeleri ile dolu olsa da, *Herodot Târihi* çok önemli bir kaynaktır ve muhtemelen en bilindik Orta Asya Türk geleneği olan kısrak sütünün sağılması ve içilmesi uygulamasının İskitlerdeki biçiminin – MÖ V. yüzyıl târihçisinin gözünden- ayrıntılı olarak anlatılmış olması, etnik sorun tartışmaları için oldukça önem taşımaktadır. Ata ilk kez binerek atlı askerî birlikler oluşturan İskitler atla insan ilişkisinin niteliğini ilelebet değiştirmişlerdir.

Etnik bakımdan hangi kavme mensup oldukları sorusundan bağımsız olarak, İskitler ve Proto-Türkler, daha bilinir ifâdeyle Hunlar (MÖ IX.-VIII. yüzyıllar) ve Oğuzlar (MÖ VIII.-VII. yüzyıllar), göçebe uygarlığın ana aktörleri durumundadılar. Askerî yapıları bütünüyle atlı birliklerden oluşmaktaydı ve Orta Asya'ya komşu diğer yerleşik kavimler üzerine sürekli akınlarda bulunmuşlardır. Yakındoğu'nun en kudretli devletleri arasında olan ve Kuzey Mezopotamya ile Kuzey Suriye'yi fetheden Asurlar ve Doğu Anadolu ile Batı İran'da hüküm süren Urartuların MÖ VII. yüzyılın sonlarında târih sahnesinden çekilmelerinde İskitlerin rolü büyüktür. İskitler, gerek kendi egemenlik alanlarını genişletmek adına giriştikleri istîlâ hareketleriyle

Akhenaten saltanâtı dönemine âit bir tablet, MÖ 1353-1336. Metropolitan Sanat Müzesi.

gerekse Med imparatorluğu ordusu için yaptıkları gibi paralı asker olarak MÖ I. binyıl boyunca pek çok devlet ve topluluk için korku unsuru olmuştur.

Kral Kapara sarayından atlı bir askeri gösteren kabartma, MÖ X. yüzyıl. British Museum.

İskitlerin Yakındoğu'da yarattığı yönetim boşluğunu sona erdiren Persler, atı ve atlıları, tıpkı bozkırın çoban kültürleri gibi temel bir konuma yükselttiler. Adı Pers dilinde "Güzel Atlar Ülkesi" anlamına geldiği kabul edilen Kappadokya'dan, vergi mâhiyetinde atlar ve katırlar aldılar. Herodot'ta en büyük Pers kralı olarak kabul edilen ve MÖ 522-486 yılları arasında hüküm süren Darius'un, tahtında atının sâyesinde oturabildiğini anlatan bir pasaj vardır:

"İmparatorluğun her köşesinde kudreti hissedilir hâle gelince, üzerinde ata binmiş bir erkek kabartması olan taştan bir anıt dikerek altına şunları yazdırdı: 'Hystaspes'in oğlu Darius, atı ve seyisi sâyesinde Persia tahtını kazandı.' Üstüne atın isminin de yazıldığı anıt Persia'ya dikilmişti."

Daha önce değinildiği üzere, Hint-Avrupalıların yayılmaları sonucunda Avrupa kıtası da atla tanışmıştır. Özellikle Antik Yunan kültüründe at önemli bir yere sâhiptir: *"Anadolu, Hellas ve İtalya'da zenginliğin güvenilir bir belirtisi -Akdeniz bölgesinde kalabilmek için- atlara sâhip olmaktı."* Klasik Yunan kültüründen önceki anlatıları bir araya getirdiği kabul edilen *İlyada*'da kahramanların atlı arabalarla yaptıkları savaşlar uzun uzadıya anlatılır ve nihâyetinde güzel atları ile ünlü Troya, atın merkezde olduğu bir hîle sâyesinde ele geçirilir. Makedonyalı Büyük İskender'in Hindistan'a kadar uzanan fetihlerinde, atlı bozkır kavimlerinden örnek alınarak oluşturulan süvâri birliklerinin etkisi inkâr edilemez. Büyük İskender, Helenistik dönem boyunca (yak. MÖ 330-30) sürekli olarak atının üzerinde yılmaz bir süvâri olarak betimlenmiştir. Söz konusu imge – süvâri- İskender sâyesinde öylesine güçlenip yaygınlaşmıştır ki süvârilerin önemini yitirdiği modern zamanlarda bile, devlet adamları, askerî komutanlar, kendilerini atın üzerinde olarak göstermekten geri durmamışlardır.

Dünyânın gördüğü en büyük imparatorluklardan birini kuran Romalılar, atlı birliklerin önemini daha Augustus zamânında (MÖ 27-MS 14) kavramış ve oldukça îtibarlı askerî bir sınıf olan "Equites" *(atlılar, atlı sınıfı)* oluşturulmuştur. Yerleşik halkların ordularına karşı kazanılan zaferlerin ardından muazzam bir genişliğe ulaşan Roma imparatorluğu, özellikle doğulu ve yerleşik olmayan halklar karşısında bu başarısını koruyamamış, yenilgiye uğramıştır. Attila'nın hâkanlığı altında birleşen Hunlar başta olmak üzere, vurucu gücü yüksek atlı birliklere dayanan kavimlere mağlup olan Roma, ordusunda yeni bir teşkîlatlanmaya gitmek zorunda kalmıştır.

MÖ III. yüzyılda Orta Asya'ya hâkim olup ilk büyük Türk devletini kuran Hunlar, atlı bozkır kültürünün ulaştığı zirveyi işâret etmektedir. Hunlar, dönemin en güçlü devleti Çin'i vergiye bağlayarak dünya hâkimiyeti iddiasını da ortaya koymuşlardır. Çinlilerin *"Hayatları atlarına bağlıdır!"* diye bahsettiği Hunlar, bölünme ve yeniden tam bağımsızlık arasında sürekli mücâdeleler içinde geçen dönemlerden sonra batıya göç etmek zorunda kaldılar. Ancak bu göçler onların târih sahnesinde -Batılı târih yazarlarının sâyesinde- çok daha bilinir olmalarını sağlamıştır. Önce Doğu Roma'yı ağır vergiye bağlamışlar, ardından Batı Roma üzerinde Attila'nın ölümüne dek (MS 453) ezici bir üstünlük kurmuşlardır. Bütün bu mücâdelelerin odak noktasını atlı bozkır kültürünün biçimlendirdiği savaş usûlleri oluşturmuştur.

Açıkça görüldüğü üzere at, uygarlık târihinde çok büyük bir öneme sâhip olmuştur. Önceleri, henüz yerleşik nüfûsun az olduğu dünyada, göç etme-

Taş kabartma, MÖ 721-705. Metropolitan Sanat Müzesi.

nin en hızlı yolu, daha sonraları savaş meydanlarında zafer kazandırıcı arabaların çekicisi ve en son olarak da insanla birlikte göğüs göğüse savaşan bir yoldaş olmuştur. Bu istisnâî birlikteliğin büyülü güzelliği çoğu zaman edebiyâta ve görsel sanatlara da yansımıştır. At insanı onurlandırırken, insan da atı anıtlaştırmıştır.

KAYNAKÇA

¶ Aksoy, M., "Türklerde At Kültürü ve Kımız", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Ekim 1998, s. 38-44.

¶ Akşit, O., *Roma İmparatorluk Tarihi*, İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1985.

¶ Belek, K., "Eski Türklerde At ve At Kültürü (Dünden Bugüne Kırgız Kültürel Hayatı Örneği)", *Gazi Türkiyat,* Bahar 2015/16, s. 111-128.

¶ Cihan, C., "Türk-Sasani İttifakları ve Sasani Ordusunda Türkler", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 12, sayı: 32, 2015, s. 89-107.

¶ Dolukhanov, P., *Eski Yakındoğu'da Çevre ve Etnik Yapı*, çev. S. Aydın, İmge Kitabevi, Ankara, 1998.

¶ Durmuş, İ., "İskit Kültürü", *Türkler,* c. 4, Ankara, 2002, s. 15-25.

¶ Ercilesun, K., "Hunların Birinci Bölünüş Devresi Üzerine Bir İnceleme", *Gazi Türkiyat*, Güz 2014/15, sayı: 15, s. 13-32.

¶ Esin, E., "Türk Sanatında At", *Türkler,* c. 4, Ankara, 2002, s. 125-143.

¶ *Herodot Tarihi*, çev. Perihan Kuturman, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1973.

¶ Homeros, *Odysseia*, çev. Azra Erhat-A. Kadir, Can Yayınları, İstanbul, 1998.

¶ İplikçioğlu, B., *Eskibatı Tarihi I- Giriş, Kaynaklar, Bibliyografya,* TTK, Ankara, 1997.

¶ Kılıç, Y., "Eskiçağ'da Kapadokya'da At Yetiştiriciliği- Horse Breeding in Kappadocia in the Ecient Age", *I. Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri*, Nevşehir Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2012, c. 8, s. 189-199.

¶ Mallory, J. P., *Hint-Avrupalıların İzinde- Dil, Arkeoloji ve Mit,* Dost Kitabevi, Ankara, 2002.

¶ Simon, E., "Roma ve Troia: Başlangıcından Roma İmparatorluğu Dönemine Kadar Destan", *Troia- Düş ve Gerçek,* Theiss Verlag, Stuttgart, 2001, s. 105-114.

¶ Ostrogorsky, G., *Bizans Devleti Tarihi*, TTK, Ankara, 1995.

¶ Roaf, M., *Mezopotamya ve Eski Yakındoğu,* İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.

¶ Şahin, H. A., "Kültepe Metinlerindeki Hurri Kültür Unsurlarının Doğu Anadolu'daki Kanıtları ve Hurrilerin Göç Yolları", *International Symposium on East Anatolia-South Caucasus Cultures*, ed. Mehmet Işıklı-Birol Can, Cambridge Scolars Publishing, Cambridge, 2015, s. 289-298.

¶ Watkins, T., "Anadolu'nun Doğal Çevresi- İklim, Çevre ve Kaynakların Bileşkesi", *Die Altesten Monumente der Menscheit/ İnsanlığın En Eski Anıtları,* Badisches Landesmuseum Karlsruhe, 2007, s. 411-418.

Türk eyerinin târihi

HALİL TEKİNER
FAHRETTİN KELEŞTİMUR

Türk eyeri, XVI. yüzyıl.

ÇEVİRİ: DİDEM DİNÇSOY BOZDEMİR

EYER ilk defa MÖ VIII. yüzyıl civârında, Avrasya steplerinin çoğunlukla at sırtında yaşayan göçebeleri tarafından geliştirilmiştir (Hasluck, 1972). 1951 yılında Rus arkeolog Sergei Rudenko'nun Sibirya Pazırık'taki Orta Asya göçebelerinin donmuş gömülerine dâir araştırması, MÖ V. yüzyıla âit iki eyer tipini ortaya çıkardı. Bu örneklerden daha basit olanı, atın omurgasının her bir yanına atılan iki keçe yastıktan; diğeriyse eyerde ön ve arka kaşı oluşturan yastıklı ahşap parçalardan ibâretti (Rudenko, 1970). Bu eyerler büyük ve açık renklerle süslenmiş eyer şaprakları üzerinde kullanılıyor ve sînebent kayışı, eyer kolanı ve sağrıyla sağlamlaştırılıyordu; ancak bu örneklerde üzengi bulunmuyordu (Hasluck, 1972; Beatie, 1981).

Türk eyerine dâir en erken tanım, doğu Altaylardaki Kudriga gömüsünde yapılan kazılarda çıkarılan, VI. veya VII. yüzyıldan, yâni Göktürk kağanlığı döneminden kalma bir taş oymasında bulundu. Bu eyer tipi Orta Asya'da olduğu hâliyle kullanıldı ve (modern Türkiye'nin yer aldığı) Küçük Asya'ya XI. yüzyılda göçebe Türk boyları tarafından getirildi (Esin, 1965).

Türk eyeri biniciyi daha sağlam tutan geniş oturağı, yüksek ön ve arka kaşıyla karakteristik bir şekle sâhiptir (Koşay, 1966). Eyerin tüm ağırlığı atın sırtına verilmez, her iki tarafa dağıtılacak şekilde dayanır. Hafifliği ve nispeten küçük boyutu sebebiyle sıkıca bağlanmasına gerek yoktur; bu sâyede atın yükünü azaltır ve savaşçılara denge, hareket ve manevra fırsatı vererek hızlı hareketlere imkân sağlar (Sümer, 1983; Pasztor, 2005).

Modern dönemdeki eyer tipleriyle karşılaştırılacak olursa Avrupa eyerinde önde veya arkada eyer kaşı bulunmaz. Sıradan at binmede, engel atlama, yarış ve dresajda kullanılır. Öte yandan, Batı veya Teksas tipi eyerler daha büyüktür ve ön kaşa sâhiptir; bu eyerlerin oturma yerleri daha derin, arka kaşları yüksektir ve ön kaşları üzerinde bir boynuz bulunur. Türklerin kullandığı eski eyerlerle kısmen benzerlik gösterirler (Ahlborn, 1980; Beatie, 1981).

Târihî kaynaklara göre, Türk eyerinin birçok işlevi ve avantajı vardır. Eyer okçuluğa ve dresaja imkân verir; ön kaşa çelik sopa, kement veya heybe asılabilir; ayrıca askerlerin uyurken başlarının altına koyabilecekleri bir yastık görevi görür (Sümer, 1983; Busbecq, 2001; Bobovius, 2002).

Osmanlı imparatorluğu döneminde altın veya gümüşten yapılmış ve göz alıcı süslemelere sâhip Türk eyerleri,

İngiliz eyeri.

genelde hediye olarak tercih ediliyordu. Örnek vermek gerekirse, III. Ahmed'in dört oğlunun sünnetinin anısına yaptırdığı imparatorluk şenlik kitabı *Surnâme-i Vehbî* (1720) sadrâzamın sultâna hediyelerini tasvir eden bir minyatür içerir. Vehbî'nin şiirsel bir dille anlattığı bu sahnede pâdişâha tam takımlı ve hayranlık uyandıran, Anadolu ve Mısır soyundan iki binek atı ve bir midilli verilmektedir.

Eyerler aynı zamanda sâhibinin sosyoekonomik statüsüne de işâret eder ve bâzı simgesel anlamlar taşır (Sümer, 1983). Örneğin IV. Murad'ın cenâze törenini tasvir eden bir Osmanlı minyatüründe eyerler pâdişâhın ölümü için tutulan yasın bir sembolü olarak atların üzerine ters yerleştirilmiştir (Esin, 1965; Seyhan, 1995). Dahası eyer aynı zamanda gücün ve erkekliğin de bir simgesidir; bu inanış bir Osmanlı deyişi olan, *"Ata eyer gerek, eyere er gerek."* sözünde kısa ve öz biçimde ifâde edilir.

TÜRK EYERİNİN AVRUPA'DAKİ İLK TÂRİFLERİ

Diplomatik, akademik ve ticârî sebeplerle Osmanlı topraklarını ziyâret eden Avrupalı gezginler, Osmanlı biniciliğine ve koşum takımlarına dâir çeşitli eserler yayımlamıştır. Bunlardan biri olan ve Ortadoğu'yu 1432 ve 1433 yıllarında ziyâret eden Bertrandon de la Brocquière (1400-1459), Türk eyerine dâir ilk tanımsal açıklamalardan birini yapar. Burgonya dükü İyi Philip'in isteği üzerine yazdığı *Le Voyage d'Outre-Mer* adlı kitabında, Türk eyerinin karakteristik özelliklerini şu şekilde anlatır: *"Eyerleri genelde çok zengin ama boştur;*

Teksas eyeri.

ön ve arka kaşları, kısa üzengi kayışları ve geniş üzengileri vardır." Türk süvârilerin eyerlerinin ön kaşı üzerinde, düşmanı fark edince veya kendi aralarında iletişim kurmak için çaldıkları tefleri olduğunu da söyler (Brocquière 1807).

XVI. yüzyılda Osmanlı topraklarından bahseden seyahat literatürü, Avrupalı gezginlerin Türk eyerlerinin zenginliği ve zarâfeti karşısında duydukları şaşkınlık ve hayranlık ifâdeleriyle doludur. Bu tür eyerlerin bu yüzyılda yaygınlaştığı görülür ve yazarlar şeklini yeniden anlatma ihtiyâcı duymamışlardır; onun yerine göz alıcı boncuklu mücevherleri de dâhil olmak üzere eyerlerin güzelliğini anlatmayı tercih etmişlerdir.

Les Observations (1553) adlı üç ciltlik seyahatnâmesinde Fransız gezgin, doğa bilimci ve kâşif Pierre Belon (1517-1564) Türk eyerlerinin güzelliğine değinmekle kalmaz, Türk eyercilerinin deriyi son derece özenli bir şekilde diktiğinden ve kimsenin bundan daha iyi iş çıkaramayacağından da bahseder (Belon, 2012). 1555 yılına âit ünlü *Türk Mektupları*'ndan birinde Osmanlı imparatorluğunun Habsburg elçisi Ogier Ghislen de Busbecq (1522-1592) bir arkadaşına, Osmanlı süvâri atlarını güzel eyerleri ve süslü koşum takımlarıyla ilk defa gördüğünde ne kadar etkilendiğini anlatır (Busbecq 2001). Fransız kartograf Nicolas de Nicolay (1517-1583) ve Venedikli gezgin Marca Antonio Pigafetta (y. 1491- y. 1531), XVI. yüzyılın ikinci yarısında Konstantinopolis'te Kapalıçarşı'da satılan kaliteli eyerleri anlatır (Nicolay, 1989; Broilo 2010). Fransız gezgin ve sonrasında diplomat olan Philippe du Fresne-Canaye (1551-1610) *Le Voyade du Levant* (1573) adlı eserinde, Hadrianopolis'teki (Edirne) Türk saraçhânelerin becerilerini över, Konstantinopolis'teki kırmızı ve sarı renkli Türk eyerlerinin güzelliğine değinir ve Osmanlı süvârilerinin dünyânın en değerli koşum takımlarına sâhip olduğunu söyler (Fresne-Canaye, 1897).

Benzer şekilde, birçok Avrupalı ressam Türk eyerlerinin görsel kayıtlarını oluşturmuştur. Flaman ressam Hans Eworth (y. 1520-1574) Kânûnî Sultan Süleyman'ı (k. 1520-1566) değerli taşlarla süslü bir Türk eyeri kuşanmış bir atın sırtında tasvir etmiştir (Coles, 1968). Süleyman'ın sarayında Kutsal Roma imparatorluğunun temsilciliğini yapan elçilik üyelerinden Danimarkalı ressam Melchior Lorck (1527- y. 1583) Türk eyerleriyle süslü çeşitli Osmanlı atlarının bir arada bulunduğu bir gravür yapmıştır (Fischer, 2009). Fransız ressam ve litograf Jean Victor Adam (1801-1866) da zengin süslemeli bir Türk eyerinin nispeten daha yeni bir tasvîrini üretmiştir.

ANATOMİK BİR TERİM OLARAK TÜRK EYERİ

Sella turcica, günümüz tıbbında en sık kullanılan anatomik terimlerden biridir. Kafatasının sfenoid kemiğinde, hipofiz bezinin yer aldığı *sella turcica* (Latince "Türk eyeri") adı verilen bir çukur bulunur. *Sella turcica* terimi Latincede koltuk, iskemle veya eyer anlamına gelen *sedes* veya *sedula* kelimesi ile Türkleri ifâde eden *turcica* kelimesine dayanır (Valpy, 1852). Bu ismin nedeniyse, yapının, bir zamanlar Türkler tarafından kullanılan ve makâlenin ilk bölümlerinde tasvir edilen eyere benzemesidir (Skinner, 1961; Mutluer, 2006). Bu analojiye göre *sella turcica*, *tuberculum sellae* (eyerin ön kaşı), *hypophyseal fossa* (hipofiz çukuru) ve *dorsum sellae*'den (eyerin arka kaşı) oluşur (Moore, Dalley ve ark.).

Yakın zamanda yayımladıkları bir makâlede Tekiner ve arkadaşları *sella turcica*'ya dâir anatomik, endokrinolojik ve târihî bir bakış açısı sunmuşlardır. Bu incelemeye göre söz konusu terim anatomi nomenklatürüne Flaman anatomist, hekim ve botanist Adrianus Spigelius (1578-1625) tarafından, ölümünden iki yıl sonra yayımlanan *De Humani Corporis Fabrica*'da kazandırılmıştır (Tekiner, Acer ve ark. 2014).

Sonraki yüzyıllarda özellikle tıp sözlükleri olmak üzere birçok kitap, *sella turcica*'yı veya farklı dillerdeki karşılığını kullanarak terimin yaygınlaşmasını sağlamıştır. Aşağıdaki referanslar bu

L. Deurer, Türk süvârisi.

Kırmızı zeminli Osmanlı eyer örtüsü, XIX. yüzyıl.

bağlamda değinilebilecek örneklerdir: S. Blankaart imzâlı *Lexicon Medicum Graeco-Latino-Germanicum* (1705), J. Quincy imzâlı *Lexicon Physico-Medicum* (1736), R. J. James imzâlı *Dictionnaire Universel de Médecine* (1748), J. Péras imzâlı *Dictionnaire Anatomique Latin-François* (1754), T. H. Croker ve ark. imzâlı *the Complete Dictionary of Arts and Sciences* (1766), R. Hooper imzâlı *A Compendious Medical Dictionary* (1798), B. Parr imzâlı *London Medical Dictionary* (1819), R. Dunglison imzâlı *Medical Lexicon* (1848) ve J. Thomas imzâlı *A Comprehensive Medical Dictionary* (1864).

Sella turcica'nın XVII. yüzyılın ilk yarısında tıbbî bir terim olarak ortaya çıkması, Latin terminolojisinde birçok değişikliğin yapıldığı İtalyan anatomisinin altın çağıyla kesişir. Ama daha da önemlisi, Osmanlı'nın askerî gücünün zirvede olduğu ve imparatorluğun Avrupa'ya karşı ciddî bir tehdit oluşturduğu dönemde Türklere dâir bilinçli fikirlerin yer aldığı birçok basılı malzeme yayımlanır. Bu sâyede, *sella turcica*'nın tıbbî bir terim olarak kullanılması o yüzyıldaki Türk "imajına" atfedilmelidir. Dahası, Türklerle alâkalı bu terminolojinin Spigelius tarafından önerilmesi de XVI.-XVIII. yüzyıllarda Avrupa'da yaygınlık kazanmış olan ve Türklerin gündelik yaşamını, sanatını ve kültürünü birçok farklı yönden taklit eden oryantalist moda *Turquerie*'nin öncülerinden biri olarak görülmelidir.

Spigelius'un dönemi ve sonrasına âit Türk eyerlerinin orijinal örneklerini merak edenler için, bu eserler; Topkapı Sarayı Müzesi (İstanbul), Hermitage Müzesi (St. Petersburg), Kremlin Müzesi (Moskova), Sanat Târihi Müzesi (Viyana), Devlet Sanat Koleksiyonları'ndaki Türk Odası (Dresden), Badisches Devlet Müzesi (Karlsruhe) ve Uygulamalı Sanatlar Müzesi (Budapeşte) gibi birçok yerde sergilenmektedir.

* Bu makâlenin İngilizce orijinal metni "A Cultural History of the Turkish Saddle" başlığıyla *Turkish Studies* (volume 10, issue 5, s. 319-328)'de yayımlanmıştır.

Türk eyer çantası.

Gem

GEM kelimesinin aslı Farsça "ligâm"dır, "licâm" şeklinde Arapçaya geçmiştir. Şimdiki durumda gemin XVI. yüzyılda dilimize yerleşmiş olduğunu biliyoruz. Gemin Türkiye Türkçesindeki karşılığı "oyan"-dır. Oyanın XIV. yüzyıldaki metinlerden başlayarak yaygın şekilde kullanılmış olduğu görülür. Geçen yüzyılın ikinci yarısında oyan artık sâdece taşrada kullanılan bir terim hâline gelmiştir.Gem, atı sürmeyi sağlayan nesnedir. Gemsiz bir biniti istenildiği gibi yürütmenin mümkün olmadığı söylenirse gemin ehemmiyeti daha iyi anlaşılmış olur. Sâkin tabiatlı, iğdiş edilmiş ve genç olmayan çıplak bir atla tarla, bağ ve bahçe gibi yakın bir yere gidilirken bile ata geçici olarak yapılmış ip gem takılır. Hayvanın ağzından geçip çene altında düğümlenen bu ipten ilmik geme "dişindirik" adı verilir. Yular, dişindiriğin gördüğü işi yerine getiremez. Yuların vazîfesi, ucunu bir yere bağlayarak veya elle tutarak atın istenilen yerde durmasını veya yedilmesini* sağlamaktır. Gem halkımız için hem nesnenin bütününü hem de onun demir kısmını ifâde eder. Oysa gemin asıl Türkçesi olan ve geçen yüzyıla kadar kullanılarak yabancı müelliflerin lugatlarında yer alan "oyan" gemin bütünü mânâsına gelir. Oyanın atın ağzında bulunan demir kısmına "ağızlık", başına geçirilen kısmına "başlık", elle tutulan kayışlarına da "dizgin" denir. Gem demiri, gemin mâdenî kısmıdır; ağızlık, ağızlık üzerinde bulunan damak, suluk halkası (zinciri), ağızlıkla dik olarak birleşen iki kol, bu kolların üzerindeki başlık ve dizgin halkalarından meydana gelir. Ahmed Vefik Paşa, kendi zamânında (1823-1891) Osmanlı ülkesinde kullanılan gem demirlerinin adlarını verir: acı damak, bâdemli, halkalı, kantarma, kurbağa kollu gem, Maraş gemi, nalçalı reşme, şebeş, tatlı damak, yuvarlak düğmeli ve tay gemi. Acı damak, ülkemizdeki en yaygın gem demirlerinden biridir, hemen her yerde bilinir; bundan dolayı kolayca bulunabilir. Daha ziyâde başı sert ve zaptı güç, azgın atlar için kullanılır. Acı damak ile atın idâresi kolaydır ve at üzerinde tam hâkimiyet kurulur. Acı damağın yan kollarının üst uçlarındaki halkalar başlık, alt uçlarındakiler de dizgin halkalarını teşkil ederler. Kantarma, *Redhouse*'da mahmuz biçiminde bir gem demiri olarak bildirilir. Sivas'ın Kangal yöresinde "acı damak"a kantarma denildiği de ifâde edilmiştir. Cihet-i askeriyede ise eklemli, iki halkalı askı zincirleri ve çubukları olanlara kantarma demiri denildiği gibi, eklemli ağızlıkları daha kalın ve zincirsiz gem demirlerine de aynı ad verilir. Şebeş, Türkiye'de eskiden beri kullanılagelmekte olan tanınmış gem demirlerindendir. Hafif bir gem demiri olup yük hayvanlarına, bâzı yerlerde de taylara takılır. Maraş gemi ise kantarma ve şebeş gem demirlerinden farksızdır. Tatlı damak, ağızlığın ortası yay gibi olan gem demirine denir. Bunda damak acı damakta olduğu gibi düz şekilde değildir. Tatlı damaklar kollu gem demirleridir ve ülkemizce yaygınca kullanılmıştır.

* Yedmek: Hayvanı yedeğe alıp çekmek.

Z Yazarın *Türklerde Atçılık ve Binicilik* (Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1983) adlı kitabından derlenmiştir.

Üzengi

Üzenginin Orta Asyalılar tarafından îcat edildiği üzerinde görüşlerin birleştiği görülüyor. MÖ III. yüzyılda Hunların İskitlerde olduğu gibi, bir tür üzengi kullanmış oldukları kabul ediliyor. Fakat daha mühimi Altay dağlarındaki kazılarda elde edilen eyerlerin üzengilerinin görülmesidir. Radloff, Güney Altaylarda bizzat yaptığı kazılarda tabanları "umûmiyetle çok geniş ve yanları yuvarlak, kayış delikleri dar olmayan" üzengiler bulmuştur. Kazılarda elde edilen üzengiler arasında umûmiyetle, kayış deliklerinde farklar görülmüş ve üzengiler buna göre tiplere ayrılmıştır. R. Grouset ne Yunanların ne de Romalıların üzengiyi bilmediklerini kaydettikten sonra onu Avrupa'da VI. yüzyılda Avarların yaygın hâle getirdiklerinin sanıldığını söylüyor. Wittfogel de üzenginin Çin'e MS 200-400 yılları arasında "İç Asya"dan getirilmiş olabileceğini, 477 târihinde Çin'de yaygın şekilde kullanıldığını ifâde ediyor. İranlılara gelince onların da İslâmiyet'ten önce üzengi kullanmadıkları anlaşılıyor. İranlıların öz dillerinde üzengiyi ifâde eden bir kelime yoktur, Arapça "rikâb" kelimesini kullanırlar. Câhiliyye devri Araplarının da üzengiyi kullanmadıkları pek muhtemeldir. Şâyet bu böyle ise Müslüman Araplar üzengiyi VIII. yüzyılda Mâverâünnehir'den, Türklerden veya Bizans'tan öğrenmiş olabilirler. Üzengi, Wittfogel'in sözleri ile "atlıları çok daha dehşet verici bir duruma getiriyordu. Zîra üzengi bu atlılara at salmada, yâni hücumda sarf edeceği kuvvet için hemen zarûrî olan desteği veriyordu." Böylece atlının üstünlüğü devri başladı. Orta Asyalı biniciler için çok daha lüzumlu bir vâsıta idi. Çünkü Orta Asyalı millî silâhı olan yayını üzengiye basarak daha kolay germek ve okunu daha hızlı ve isâbetli bir şekilde atmak imkânına kavuşmuştu. Türk eyerlerinin üzengileri geniş tabanlıdır. Bunlara "kazan üzengi" de denir. Kazan üzengilerinin boyu 14-15, eni 12 ve halkasına kadar yüksekliği 13 cm'dir; ağırlığının da 300 gr olduğu görülür. Tabanı tam ortadan, ön ve arka kenarlara kadar eğik, yâni meyillidir. Üzengilerin boy kenarları kıvrımlı olup buna karşılık ön ve arka kenarları keskincedir. Bundan dolayı arka kenarları ile atın böğrüne vurularak üzengi mahmuz vazîfesi de görür. Üzenginin gittikçe daralan kulpu bir halka ile sona erer. Halkadan üzengi kayışı geçirilir. Kayış umûmiyetle dört kayışın katlanmasından yapılır. En üst kayışta pek çok delikten geçirilmiş sırım, düğümler teşkil eder. Bu da üzenginin süsüdür. Üzengi kayışı tasma şeklindedir, zahma kayışına takılır. Yan tahtalara geçirilmiş olan zahma kayışı bel kemerleri gibi tokası, iğnesi, delikleri ve tutamağı olan bir kayıştır ve üzengi kayışından daha uzundur. Onun bu vasıfları sâyesinde üzenginin boyu uzatılır ve kısaltılır. Eski Türk üzengilerinin zahmalı üzengiler olmadıkları şüphesizdir. Yâhut zahmalı üzengiler yanında zahmasız üzengiler de yaygınca kullanılıyor, yâni üzengi kayışı doğrudan doğruya kaltağa bağlanıyordu.

Z Yazarın *Türklerde Atçılık ve Binicilik* (Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1983) adlı kitabından derlenmiştir.

At koşum takımları

HALÛK PERK

KOLEKSİYON: HALÛK PERK

KOŞUM, hayvanın araba, kağnı gibi taşıtlara ya da saban, pulluk gibi âletlere koşulmasını sağlayan kayış takımıdır. İlk koşum takımlarına MÖ IV. yüzyılda Mezopotamya'da rastlanmaktadır.

Târih içinde formu pek değişmemiş olan at koşum takımı şu parçalardan oluşmaktadır: atın başına takılan "başlık", boynuna takılan ve esas yükü kavrayan "hamut", sırtı birkaç yerden saran "paldum", atın sırtının tam ortasını bir miktar örten "belleme", ağza takılan ve bir ucu da sürücünün elinde olan "gem-dizgin-terbiye", hamuttan arabaya uzanan, arabayı çeken "yan kayışı". Koşum takımında ağırlıklı olarak manda (camız) derisi, dikiş için yine deriden yapılan parçalar kullanılmaktadır. Takımın kimi yerlerine metal parçalar yerleştirilir. Takımı süslemek için gök (mâvi) ve kırmızı boncuklar kullanılır. Boncuklar büyüklüğüne göre at boncuğu, dana boncuğu, kuzu boncuğu şeklinde isimlendirilir. Boncuk aralarına "gongurdak" denen küçük ziller de yerleştirilir.

Âdeta sanat eseri özeniyle üretilen koşum takımlarının âit oldukları medeniyetlerin koruyucu kutsal simgeleriyle donatıldıklarını da görmekteyiz. Bu simgelerin atları ve atların taşıdıkları insan ve eşyâyı kötülüklerden koruduğuna inanılmıştır.

GEM

Atı kontrol altında tutup hareketlerini yönetebilmek (döndürüp durdurulabilmek) için ağzına takılan mâdenî bir objedir.

Demir Çağı (Luristan), bronz at gemi.

Demir Çağı, bronz at gemi.

Urartu, bronz at gemi.

Helenistik dönem, bronz at gemi.

Roma dönemi, bronz at gemi.

Osmanlı, İstanbul üretimi bronz at gemi.

Osmanlı, İstanbul üretimi bronz at gemi.

XX. yüzyıl, demir at gemi.

XX. yüzyıl, pirinç at gemi ve deri at başı bağlantıları.

AT KAYIŞ TAŞIYICILARI

Deri kayışların atın değişik bölgelerine yönelmesini sağlayan aksesuarlardır. Ufak boyutlu olmakla birlikte, at koşumlarının hayâtî öneme sâhip parçalarıdır.

İskit, bronz at kayış taşıyıcısı.

İskit, bronz at kayış taşıyıcısı.

İskit, bronz at kayış taşıyıcısı.

Luristan, bronz at kayış taşıyıcısı.

Luristan, bronz at kayış taşıyıcısı.

Luristan, bronz at kayış taşıyıcısı.

Luristan, bronz at kayış taşıyıcısı.

Roma dönemi, bronz at kayış taşıyıcısı.

Roma dönemi, bronz at kayış taşıyıcısı.

Roma dönemi, bronz at kayış taşıyıcısı.

Son Roma (Bizans) dönemi, bronz at kayış taşıyıcısı.

Son Roma (Bizans) dönemi, bronz at kayış taşıyıcısı.

Son Roma (Bizans) dönemi, bronz at kayış taşıyıcısı.

ÜZENGİ

Ata binebilmek için ayakla üzerine basılan, bir kayışla eyerin yanına asılmış, altı düz mâdenî bir halkadır.

Üzengi örnekleri.

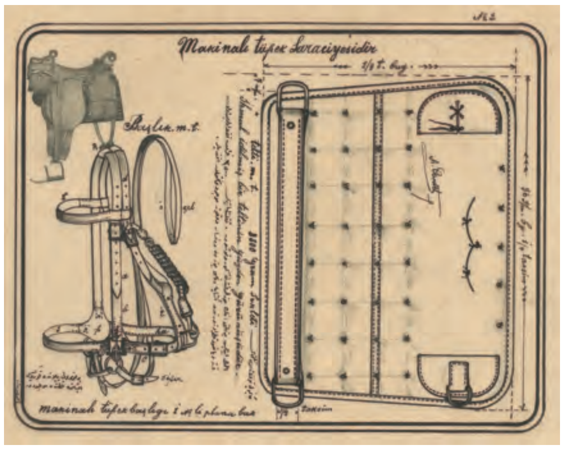

AHMED CEVDET SARAÇLIK FABRİKASI

Ahmed Cevdet, İstanbul'da Melfa Harbiye Nezâreti caddesinde Caferiye hanında 30 numarada kendi ismini taşıyan fabrikasında deriden at koşumları üretmiştir. Özellikle ordu için üretim yapan Ahmed Cevdet, 1927-1928 yıllarında Müdâfaa-i Milliyye Vekâleti (Milli Savunma Bakanlığı) Harbiye dâiresi Piyâde şûbesine 1012 adet koşum takımı yaptığını, ancak 1929 yılında sâdece 2 takım sipâriş alınca ordunun kendi üretimine ihtiyâcının kalmadığını düşünerek fabrikasını kapattığını yazmıştır. Ürettiği koşumların çizimlerini ve ölçekli maketlerini de yapmıştır.

XX. YÜZYIL

At nazarlığı.

At zili.

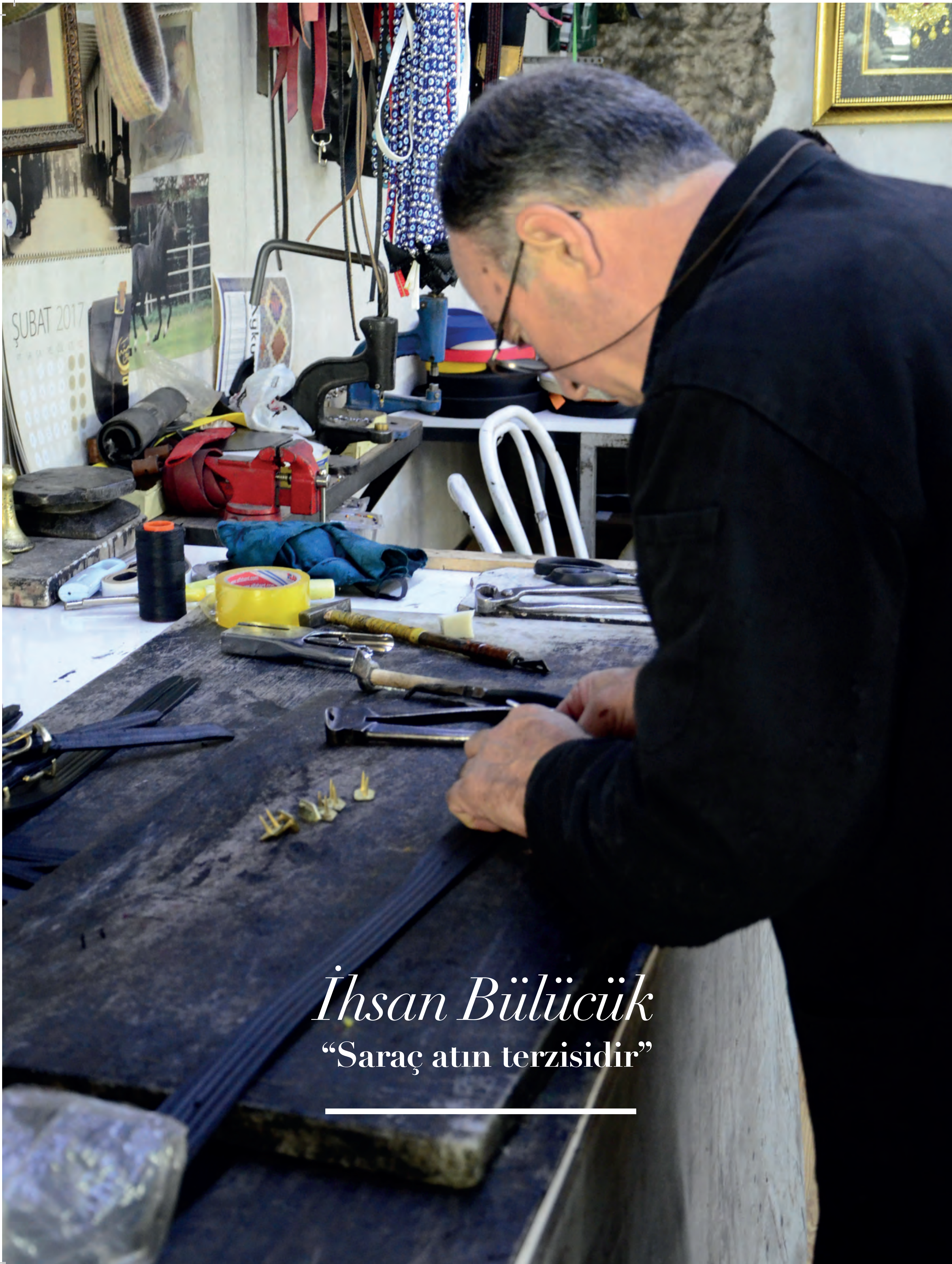
Pirinç fayton zili.

At gözü siperleri.

At kayış bağlamaları.

İhsan Bülücük

“Saraç atın terzisidir”

SÖYLEŞİ: HİLAL SEYHAN

SARAÇLIK mesleğinin dünya sahnesine çıkışı atın evcilleştirilmesiyle olmuştur. "Saraç" dilimize Arapçadan geçmiş bir kelime olup "eyerci" anlamına gelmektedir ve çeki veya binek hayvanlarının koşum takımlarının, araç ve gereçlerinin deri malzeme kullanılarak yapılmasını kapsayan bir zanâattır. Saraçlık geçmişin en îtibarlı meslek sınıfları arasında yer alıyordu, ne var ki günümüzde artık son demlerini yaşıyor.

Saraçlık mesleğinin son ustalarından İhsan Bülücük doğma büyüme Konyalı. Mesleğini de memleketinde sürdürüyor. Çıraklığını da sayarsak 8 yaşından beri, yâni 52 senedir babasından devraldığı işi yapıyor: *"Benim ustam babam. Ölünceye kadar saraçlığı bırakmadı. Babam vefat edince benim çıraklık da bitti. 28 yaşımdan îtibâren usta olarak devam ediyorum. Babam Saraç Kemal, Konya'nın en ünlü saraçlarındandı. Dedem tahsildardı. Yetim kalınca babam yokluktan sanat okulundan ayrılmış, bu şekilde saraç olmuş. 1945 yılında 18 yaşına gelmeden de dükkân açmış. O gün bugündür devam ediyoruz."*

Saraç İhsan'a saraçlık nedir diye soruyoruz: *"Saraçlık diye deri ürünlerin elle dikilen işlerine denilir. Saraçlık kısım kısımdır. Çanta saracı, ayakkabı saracı, araba saracı gibi. Çantanın veya ayakkabının bâzı bölümlerine makine giremez, elle dikmeye mecbursundur. Ben koşum saracıyım."* Saraçlıkta mâliyet kullanılan malzemenin kalitesine bağlı olarak değişiyor. Mâdenli, yâni piyasa işi denilen takım süslü olacak ise mâliyeti 5 bin lirayı buluyor. Bir koşum takımının yapımı 15 gün sürüyor. Sâde olanları ise 1500 lira civârında. Yapımı ortalama beş gün sürüyor. Çeşidin çok olduğu koşum takımlarının her bir parçası ince işçilik istiyor. Sâdece eyer 15 parçadan oluşuyor ve aksesuarlarıyla birlikte 20 parçayı buluyor. Koşum takımlarının kullanım süresi ise neredeyse ömürlük, bir takım yaklaşık 20 sene kullanılıyor. Kullanım süresinin uzun oluşu, hâliyle sürümü azaltıyor.

Koşum takımları başlık, dizgin, göğüslük, keçe gibi bölümlerden oluşuyor. Dükkânında görücüye çıkardığı bütün modellerin tasarımı ve üretimi kendisine âit. Her sene farklı renk ve model tasarlayan İhsan usta, meslek sırrı yerine geçecek şu tüyoları veriyor: *"Ürünümü yaptıktan sonra karşısına geçer seyrederim; hatâlarımı bulmaya çalışırım. Bu iyi bir şeydir. Usta yaptığı ürünü evvelâ kendisi beğenecek. Biri işimi târif ettiğinde kızarım. İyi usta işi târif ettirmez. Ettirdiğin an, demek ki usta olamamışsın! Oğluma her zaman söylerim: Usta, karşındaki kişinin isteğini kabul eden değil, kendi işini kabul ettirendir. Eğer kabul ettiremiyorsan usta değilsindir."*

Günümüzde saraçlık mesleğine ilgi olup olmadığını merak ettiğimizde Saraç İhsan, yerine oğlunu yetiştirdiğini söylüyor: *"Bu meslek bize ecdâdımızdan kaldı ve atlar yeryüzünde var olduğu sürece devam edecek. Sayımız giderek azalıyor, Türkiye'de bu işi sanat olarak yapan 3 kişi kaldık. Konya'da ise sâdece ben varım. Eleman bulmak çok zor, şükür ki benden sonra oğlum sürdürecek bu işi."*

Saraç İhsan çekirdekten yetişmenin önemine vurgu yapıyor: *"Saraçların çoğu bu işin inceliğini bilmez. Ölçüyü tutturmak çekirdekten yetişmeyle olur. Atın sırtına, kafasına bakıyım kaç santim hamut giyeceğini bilirim. Sâdece at giydirmiyorum, at arabası ve fayton takımları da yapıyorum. Eskiden şu altı meslek değerliydi: marangoz, nalbant, saraç, arabacı, berber, demirci. 150-200 kadar saraç vardı. Çünkü her iş için at kullanılırdı. Herkes, çocuklarını bu mesleklere yetişmesi için verirdi. Benim çocukluğumda bile babamın yanında 3-4 adam çalışırdı. Biz üç kardeştik. Öğretmen okulunu bitirdiğim hâlde sâdece ben baba mesleğini seçtim."*

İhsan ustaya çırak konusunu da sorduk: *"Yanıma çırak arıyorum, gelenler kaybolan bir meslek olduğunu hiç düşünmeden ilk, 'Usta! Kaç para vereceksin?' diye soruyor. Eskiden sıraya girilirdi çırak olmak için. Çırak adayları yedi sülâlesine kadar araştırılırdı, sağlam mı değil mi, öyle işe alınırdı. Ama şimdi herkes önce paradan bahsediyor. Paranın ikinci planda olması lâzım, nasıl olsa kazanacaksın paranı, elinde altın bileziğin var. Ben önce iyi bir usta olayım diyen yok maalesef."*

Günümüzde saraçların daha başka sorunları da bulunuyor. Mâliyetlerin yüksek olması, kaliteli malzemeye ulaşmada zorluk çekilmesi vs. Bu gibi durumlarda Saraç İhsan, *"Mecbûriyetten alternatifleri araştırmaya başlıyorsun."* diyor. *"Örneğin başlık yapacaksın. Tasarlıyor, çiziyorum, ince işlerini kendim yapıyorum. Meselâ sarı aksamlarını Bursa'da bir tâne dökümcü var, ona sipâriş ediyorum. İleri derecede ince işleri ise çoğu zaman yurt dışına gönderip orada yaptırıyorum."* Bu vesîleyle İhsan ustadan yurt dışında saraçlık zanâatının bizden iyi durumda olduğunu öğreniyoruz. Devletin desteklediği bir meslek kolu olduğu için maddî açıdan saraçların kazancı iyi, bu nedenle de mesleğe talep yüksek.

Döviz kurunun artması yüzünden malzeme alımında zorluk yaşandığından söz ediyor İhsan usta. O da para dışarı gitmesin, ülkemde kalsın diye çabalayanlardan. *"Peki, devletin bu mesleğe ne gibi destekleri var?"* diye soruyoruz. *"Saraçlığı koruma adı altında bana ihtisas sâhibi olduğumu gösteren bir kimlik kartı verildi. Kimliğimde adım soyadım yazıyor. Koruma bu kadar!"* diyerek sitemini dile getiriyor.

"Saraçlık zanâatının kaybolmaması için ne yapılmalı? Bu işin ustası olarak öneriniz nedir?" diye soruyoruz. Usta, önerilerini sıralıyor: *"Çıraklık eğitim merkezleri var, bu merkezlerde bizim mesleklerin öğretildiği bölümler açılsa ve benim gibi ustaları devlet öğretici usta olarak bölümlerin başına getirse keşke. İnsanlar çırak bulamıyor. En azından meslek kaybolmaz devam eder. Ayrıca bana göre yerel yönetimlere bu konularda çok iş düşüyor."*

İhsan ustaya göre binit atları ve cirit gibi ata sporları sâyesinde bu meslek devam edecek. Ülkemizde at sporlarına son yıllarda artan ilgiden memnun olduğunu söylüyor ve *"Bu durumda bana düşen atları giydirmektir."* diyor. İhsan ustaya saraçlık mesleğine katkılarından dolayı teşekkür ediyor, önerilerinin gerçeğe dönüşmesi ümîdiyle atölyesinden ayrılıyoruz.

Solea ferrae.

Katırtırnağından nala

BURHAN OĞUZ

ATLARIN hangi dönemlerde nallanmaya başladıklarına dâir kesin bir hükme rastlamadık. Nalın târihçesinin MÖ II. yüzyıldan öncesine gittiği sanılmayıp ancak kullanılışının Ortaçağ'da yaygınlaştığı biliniyor. "Barcak", "takağ" gibi sözcükler halk dilinde nal demek olup "kayar" dahi aşınmış nalı ifâde etmektedir. Hâlen kullanılmayan ve muhtemelen Asya kökenli "takav", belki de "takağ"ı üretmiştir. Ancak Arapça "ağaçtan ayakkabı" mânâsına gelen "na'l" (na'leyn=nalın) sözcüğünün yerleşmiş bulunması, demirin ilk olarak Ortadoğu'da kullanılmaya başlandığı sanısını kuvvetlendirir. Bu varsayımın doğruluğu kabul edildiğinde Küçük Asya'da eşeklerin, evvelce gördüğümüz büyük nakliyat trafiği dolayısıyla, atlardan önce nallanmaya başlamış oldukları düşüncesini akla getirmektedir.

Bir demirciye âit mezar taşı, Roma dönemi.

Grekler ve Romalılar, yolun hayvan tırnağına verdiği zarar üzerine dikkatle eğilmişler ve bunu önlemek üzere de bâzı tedbirlere başvurmuşlardır. Bunların arasında "solea spartea-sparton" (=katırtırnağı, "solea" = ayak tabanı, hayvan tırnağı) cer hayvanının tırnağına vurulan takviyedir; tırnağı yaralanmış binek veya cer hayvanının ayağına, onun şeklini alan ve bilekten kordonlarla bağlanan katırtırnağı saplarından dokunmuş bir nevi ayakkabı olmuştur.

Kara ulaşımının târihinde iki bölge birinci derecede rol oynamış görünüyor: Asya'nın güneybatısı (İran) ile kuzeydoğusu (Doğu Sibirya ve Mançurya). İşbu iki mıntıkanın sâkinlerine, atın ehlîleştirilmesini, gem, mahmuz, boyunduruk, saban ve arabayı borçluyuz. Muhtemelen Hunlar Hindistan'a vardıklarında (485), buraya eyer, üzengi ve demir nalları getirmişlerdi.

Antik zamanların büyük aralıklarında atla katırın tırnakları çıplak kalmıştı. Ancak Romalılar, yollarını taşla döşemeye başladıklarında, bu tırnakları koruma gereksinimi doğmuştu. Bunun için, altı metalik taban olan bir tür sandalet îmal ettiler. Bu taban, bizim şimdiki nallarımızın işini görmeye mâtuf olmakla birlikte, genellikle bronz ya da demirden olmuş (solea ferrae), özellikle cer hayvanı olarak kullanılan katırların ayaklarını korumak üzere, tıpkı solea spartea gibi bir deri "ayakkabı"nın içine yerleştirilip bütün çarıklarda (carbantinae) olduğu gibi yine deri bağlarla bilek ve baldırlara bağlanmıştır. Hayvanlar bu nalları her zaman taşımamış; meselâ katıra yol koşullarının gerektiği yerlerde bunlar takılıp lüzumsuz görülen yerlerde çıkarılmıştır. Şimdiki arabaların kar zincirleri gibi...

Roma'nın imparatorluk döneminde aşırı davranışlara örnek olarak Neron'un katırlarında demir yerine gümüş (solea argentea) ve imparatoriçe Pappeê ile imparator Commode'un altın lehvalar (solea exauro) kullandığı târih kayıtlarına geçmiştir. Hatta bu gibi aşırı davranışlar (Batı) Roma devletinin inkırâzından sonra da devam etmiş veya başka alanlarda ona paralel olarak var olmuştur. Semerkantlı Ebu'l-Leys Nâsır bin İbrahim (X. yüzyıl), yazdığı *Kur'an* tefsîrinde, ***"Her atın oyanları (gemleri) altundan cevâhirle düzülmüş ve iyerlerinin (eyerlerinin) gâşiyeleri (hayvan örtüsü) dîbaçtan (ipek işlemeli)"*** diye anlatıyor. Osmanlı raht hazînesinde sayısız ***"murassa başlık ve göğüslük, safi altın başlık, serâser kumaştan şaşakbend ve eyer örtüsü"*** bulunmaktadır.

Sazı andıran uzun saplı, parlak sarı çiçekli bir bitki olan katırtırnağı, ezilmeye çok dayanıklıdır. Hayvanların tırnaklarını korumak üzere at ve katırların ayaklarına, bununla bir "ayakkabı" yapılmıştır. Bitkinin adı ile târih içindeki bu işlevinin arasında bir ilişki tahmin etmek isâbetli olsa da, Türkçe konuşan kavimlerde bu nebâtın aynı şekilde kullanılmış olduğuna dâir bir kayda rastlamadık.

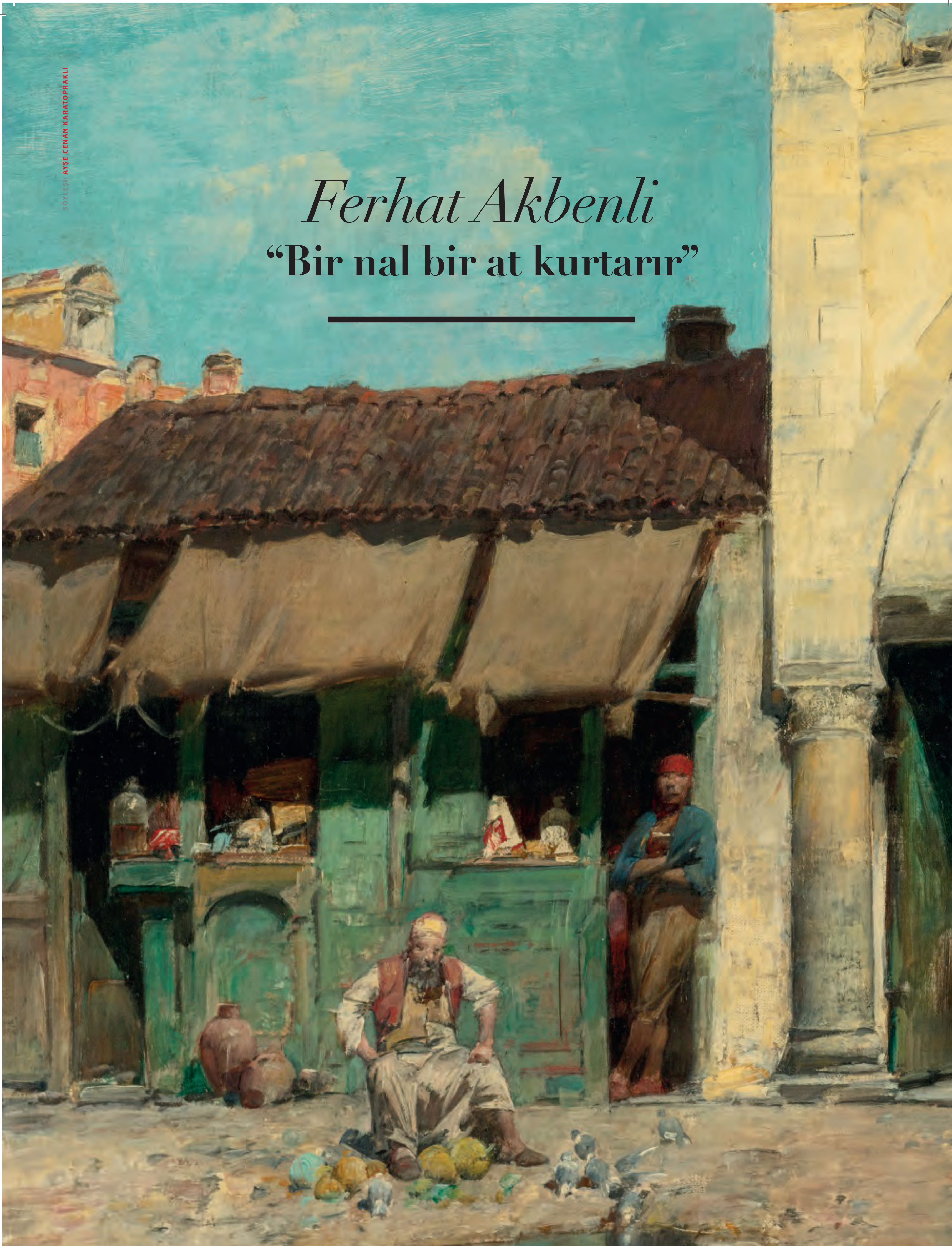
At nalı, Hunlara atfedilecek tek îcat değildi. Bunlar, üstü keçe kaplı olup ahşap, omuz kemiklerine dayanan hamutu, dolayısıyla atın modern koşum teçhîzâtını da îcat etmişlerdi. Bu îcatların genelleşmesini büyük olasılıkla Araplara borçluyuz. Arap kabîleler, Hz. Muhammed'e kadar sâdece deveyi kullanmışlardı. Peygamber, İslâm'ın mücâdelesinde çok daha hızlı ve asabî atın faydasını sezinlemişti. Böylece de bu yeni koşum takımlarıyla at Avrupa'da yayılabilmiş ve toprağı sürme işinde öküze rekâbet edip savaşlarda esâsî rol oynayabilmiştir.

Z Yazarın *Türkiye Halkının Kültür Kökenleri 6* (Anadolu Aydınlanma Vakfı Yayınları, 2006) adlı kitabından derlenmiştir.

SÖYLEŞİ: AYŞE CENAN KARATOPRAKLI

Ferhat Akbenli

“Bir nal bir at kurtarır”

A. Pasini, Bir nalbant dükkânı, XIX. yüzyıl.

Ülkemizde kaybolmaya yüz tutmuş olan nalbantlık mesleğini bütün olumsuz koşullara rağmen yeniden canlandırmak ata ve atçılığa gönül vermiş bizlere düşüyor.

Nalbantlıkla tanışmanız nasıl oldu?

Babam İzzet Akbenli 50 yıldır atçılığın içinde olduğu için gözümüzü açtığımızda ilk atı gördük. Meslekle tanışmam ustam da olan babam sâyesindedir. Eğitimime babamın yanında başladım, farklı ülkelerde birçok nalbant ustasından ders aldım. 2008 Avrupa Şampiyonası'nda ülkemizi başarıyla temsil ettim. 2010 yılında Türkiye'de ilk olan ulusal nalbantlık yarışmasını başhakem olarak düzenledim. Ardından 2010 Avrupa Şampiyonası'nda ilk Türk hakem olarak görev aldım. 2011-2016 arasında Azerbaycan'da millî takım nalbantı olarak çalıştım ve birçok nalbant yetiştirdim. 2013 yılında ABD'de Oklahoma Horseshoeing School'dan mezun olarak Türkiye'deki ilk uluslararası nalbantlık diplomasını aldım.

Nalbant Ferhat Akbenli.

Nalbantlık tam olarak nedir? Atı nallama sürecini anlatabilir misiniz?

Atların ayakkaplarını, yâni nallarını çakan, tırnak bakımını yapan kişiye nalbant denir. Atların gördüğü işe göre nallar ve nal çakım süreleri vardır. Biz işin çoğunlukla engel atlama, show jumping kısmında yer alırız. Buradaki atlara ortalama 5-6 haftada bir nal çakımı yapılır. Tırnakların uzaması ve bunun da atın yürüyüşünde bozulmalara yol açması sebebiyle atın ayak bakımının, nal çakımının düzenli olarak yapılması gerekmektedir.

Hayvanlardan sâdece atlar mı nallanır?

Modern hayat tarzı günümüzde hayvancılığı kısıtlı bir alana hapsetti. O nedenle şu an sâdece atlara nal çakılıyor. Eski zamanlarda eşek, katır ve öküzlere de nal çakılıyormuş. Az da olsa Anadolu'nun bâzı yerlerinde bu hayvanlara nal çakma işlemi hâlâ uygulanır.

Nallama işlemi atların tamâmında standart mıdır?

Genelde standart diyebiliriz; ama atın yapmış olduğu spor ve iş sınıfına göre nal çakımları değişebilir de. Bunların dışında kas kemik problemlerine göre de ortopedik nal çakımı ve tırnak bakım teknikleri vardır. İşimizi yaparken çok değişik problemlerle karşılaşıyoruz ve duruma en uygun yöntemi uyguluyoruz.

Nalbantlıkta ne tür araç gereç kullanılır?

Bu işte birçok âlet edevat kullanılmaktadır. Yeri geliyor, teşbihte hatâ olmasın, en az ameliyâta giren bir cerrâh kadar çeşitli araç gereçle çalışıyoruz. Sonuçta biz de canlı bir varlıkla uğraşıyoruz. Basitçe bir sıralama yapacak olursam nal, çivi, çekiç, örs, ayak sehpası nalbant önlüğü, çeşitli pense,

Nal üretimi.

bıçak ve törpüler bir nalbantın tezgâhında mutlaka bulunmalıdır.

Çalışma ortamınız ve koşullarınız ne durumda? Avrupalı meslektaşlarınızın koşullarıyla kendi durumunuzu kıyaslamak gerekirse ne söylersiniz?

Atın olduğu yer, bizim çalışma ortamımızdır. Bunun yanında bir merkez nalbanthânemiz var tabiî. Ayrıca birçok kulüp ve harada da çalışmaktayız. Koşullar değişkendir; hava şartları ne kadar zor olursa olsun işimizin gereğini yapmak zorundayız. Yurt dışındaki meslektaşlarımızın koşullarıyla bizimkiler arasında maalesef çok fark var Onlar bizden çok ilerideler. Eğitim sistemleri çok iyi, çünkü birçok meslek alanında olduğu gibi atçılıkta da endüstrileşmişler. Bizim ilk etapta bu mesleğin unutulmaması ve sonrasında gelişerek dünya standartlarına gelmesi için çok çalışmamız lâzım.

Kaybolmaya yüz tutan meslekler arasında anılıyor nalbantlık...

Ne yazık ki öyle. Bunun ana nedeni meslekte yeterli sayıda kalifiye insanın bulunmayışıdır. Bu yüzden mesleği gelecekte sürdürecek ustalar yetişmiyor. Mevcut olumsuzlukları aşmak da ancak biz atçıların, bu alandan ekmek yiyen meslek gruplarının çabasıyla olacaktır.

Nalbantlık eğitimi bugün nerede veriliyor? Siz bir eğitim veriyor musunuz?

Birkaç sene önce üniversitelerin Nalbantlık Meslek Yüksekokulları vardı. Yanlış hatırlamıyorsam 1-2 dönem mezun verdi. Sonrasında "Atçılık ve Antrenörlüğü" bölümü altında hepsini birleştirdiler. Biz tek başımıza uğraşıyoruz, yanımıza çırak alarak eğitim veriyoruz. Ayrıca meslekî açıdan yeterli duruma gelen arkadaşlarımızın piyasada iş bulmalarını sağlıyoruz. Onun dışında Uludağ Üniversitesi Mennan Pasinli Atçılık Meslek Yüksekokulu'nda "Başlama teknikleri ve tırnak hastalığı" adlı bir ders veriyorum.

Bu durumda nalbantlık eğitimi aşağı yukarı ne kadar sürüyor?

Bu mesleğin eğitim süresini belirli bir zamana sıkıştırmak zor. Çünkü binlerce farklı ayak çeşidiyle karşılaşıyorsunuz. En basitinden söyleyecek olursam ata nal çakacak bir nalbantın asgarî 5 yılı iyi bir usta yanında geçmelidir. Sonrasında da bir okulda ata dâir anatomik bilgileri öğrenmelidir.

Âilenizde sizden sonra bu işi yapacak birileri var mı?

Âilede bu işi babam ve ben yapıyoruz sâdece. Ama dönem dönem çevremden insanları bu işe teşvik ettiğim oldu. Hatta bu kimseler arasında şu an nalbantlık mesleğini icrâ edenler var.

Bir nalbant ustası olarak beklentiniz nedir?

Senelerdir bir mücâdele veriyoruz. Tek gâyemiz ve mesâimiz bu mesleğin unutulmaması ve hak ettiği konuma ulaşmasıdır. Ben birey olarak bu yola baş koymuşum. Ama tek başına bu kâfi değil; okullarımızın, kurumlarımızın, atçılığa değer veren kişilerin, devlet yetkililerinin desteği şart. Gerekli desteğin sağlanacağına dâir de bir ümit besliyorum.

At tırnak bakımı.

Nalsız atçılık

ÇEVİRİ: HARUN FURKAN DURSUN

DOĞAL toynak yaklaşımının temelleri yaklaşık 30 yıl önce iki nalbant tarafından atıldı. 1980'lerin ortasında Jaime Jackson ve Gene Ovnicek bağımsız bir şekilde yabanî atlar üzerinde bir sâha çalışması gerçekleştirdiler. Yabanî atların toynakları ve alışkanlıklarından yola çıkarak acaba evcil atların toynak bakımına dâir yeni bulgular elde edebilirler miydi?

Her ikisi de doğada gördükleri toynakların sertliği ve dayanaklılığı karşısında şaşkınlığa uğradı. Esnekliği ve yerle temâsı sınırlandırmak adına çakılan nallar olmaksızın en engebeli yerlerde yüksek hızda dolaşan atların toynakları sertliğini ve sağlığını hâlâ muhâfaza ediyordu. Topallık çok nâdir olarak görülmekle birlikte, bu da genellikle toynak hastalıklarından çok, atların geçirdikleri birtakım kazâlardan kaynaklanıyordu. Yabanî atların parmakları ağır bir şekilde nasır tutmuştu. Ovnicek'in araştırmaları, genel kanının tersine, öncelikli olarak yüzeyi taşıyan şeyin toynak duvarı olmadığını ortaya koymuştur. Bunun tersine atın ağırlığı; taban, kalıp, ilik ve duvar arasında paylaşılıyordu.

Ovnicek konuyla ilgili şunu diyor, *"Sezgisel olarak yükü taşıyan unsurun toynak duvarı olması her zaman mantıklı gelmiştir. Dolayısıyla bu kanı, bizim eski usûl nallama yöntemlerinde takılıp kalmamıza neden olmuştur."*

Evcil atların toynak sağlığını arttırmak için doğal metotlara olan ilgi, bu araştırmaların üzerinden geçen 30 yıl içinde bütün dünyada arttı. Nalbant Jackson'ın konuyla ilgili birçok kitabı var. Aynı zamanda kendisi, bu alanda uzmanlar yetiştiren "Amerikan Doğal Toynak Bakımı Uygulayıcıları Derneği"nin kuruluşunda da aktif rol aldı. "Mümkün oldukça yalın taban" idealini benimseyen ve at toynaklarının doğal yapısına uygun yenilikçi bir nal üretmeye koyulan Ovnicek ise bu konuda dünyânın birçok yerinde konferans veriyor. At toynakları üzerine yaptığı araştırmalarını "doğal denge" kavramıyla açıklıyor ve aynı zamanda kliniklerde görev alıyor.

Toynak iltihâbının ve naviküler kemik hastalıklarının önlenmesinde, birçok durumda da iyileşmesinde doğal toynağın etkisi kısa zamanda fark edildi; gün geçtikçe de daha fazla veteriner, araştırma merkezi ve üniversite bu meseleyle ilgileniyor. Doğal toynak bakımının at sağlığı açısından faydaları kulaktan kulağa yayılırken, elbette at sâhipleri için ayrı bir değer kazanıyor; dolayısıyla bütün bunlar, tekniğin uygulayıcılarına erişim konusunda daha fazla talebin oluşmasına neden oluyor. Peki, bu yaklaşım neyi amaçlıyor ve ne işe yarıyor?

Yaklaşımın dayanağı

Veteriner Dr. Robert Bowker, at toynaklarının doğal işlevi konusunda öncü bir araştırmacı, aynı zamanda Michigan Eyâlet Üniversitesi'nde anatomi dersleri veren bir nörobiyoloji uzmanı. Yaklaşık 20 yıl önce öğrencilerinin, sinir bloklarının doğru yerleşimi hakkında sordukları sorularla birlikte ayak işlevi konusuyla yakından ilgilenmeye başlıyor. Başvurduğu anatomi metinlerinin yanlış bilgiler içerdiğini fark ediyor ve atın ayağını araştırmaya karar veriyor.

Bowker'ın araştırmaları, sinir dokularından kan damarlarına, kıkırdak, kemik ve son olarak da toynak yapılarına kadar atların ayaklarında ve toynak zarlarında oluşan hastalıkları kapsıyordu. Bowker, laboratuvarda yaptığı çalışmaları doğada serbestçe dolaşan atlar üzerinde yaptığı gözlemlerle destekledi.

Atların ayak bölgesindeki kan yalnız toynak dokusuna besin sağlamıyor, aynı zamanda nalsız ayakların hidrolik bir sistem gibi işlemesini sağlıyordu, tıpkı atletlerin jel dolu ayakkabıları gibi. Vardığı bu bulgular, yalın taban akımına ivme kazandırdı.

Ona göre, "hareketli sıvılar, enerjiyi dağıtmanın en iyi yolu"ydu. Bu nedenden dolayı, koşu ayakkabısı üreticilerinin çoğu tabanında sıvı içeren ayakkabılar üretiyordu.

Bowker aynı zamanda "ayak yerle temas edince topuktaki elastik lif pedi (parmak yastığı) sarsıntının çoğunu emdiği için kan dolaşımı zorlanır" görüşünün doğru olmadığını keşfetti. Toynak, yerle temâsı esnâsında genişliyor ve kanı kemiğin altından toplayıp toynağın arka kısmına çeken bir vakum oluşturuyordu: *"Kan, toynak zarındaki kılcal damarlarda dolaştıkça, zemîne uygulanan etkiyle enerji dağılır. Ayağın arka kısmının –ilik dâhil olmak üzere- yerle ilk temastaki güç ve ağırlığı daha fazla taşıması için toynakları kırpmalıyız."*

Sorun, tabiî ki geleneksel nallama işleminin toynağın genişlemesine ve kasılmasına engel olmasıyla, aynı zamanda iliği ve topuğu yerden kesmesiyle ilgiliydi. Bowker, toynağa nal çakmak ile yalın taban arasındaki farkı, çalışırken yüksek topuklu ayakkabı giymekle spor ayakkabısı giymek arasındaki farka benzetiyor: *"At nalı darbelerin emilmesini sağlayan yüzeyi aşırı bir şekilde küçültmektedir. Böylelikle yalın tabanlı olan bir at zıplaması sonucu diyelim ki m2 başına 1000 pound ağırlığa mâruz kalıyorsa, geleneksel bir nalda bu sayı m2 başına 2000 pounda denk gelmektedir* (ed. 1 pound = 453.5 gr)."

Bunun sonuçlarıysa kayda değerdir. Toynağın doğal işlevinin zarar görmesiyle birlikte temel yapısı da zayıflıyordu. Nallanmış toynağın darbe emme yetisi düştüğü için, ayağın yerle her temâsında sarsıntı kemik ve eklemlere vuruyordu. Böylece atlar naviküler sendrom veya diğer ortopedik rahatsızlıklar karşısında daha bir savunmasız kalıyorlardı.

Nallama işleminin atın vücûdunun diğer bölgelerini nasıl etkilediğiyle ilgili, bir başka yalın taban savunucusu olan nalbant Pete Ramey'in de görüşleri var.

Hareket hâlinde yalın taban

Doğal Atbakımı Pratiklerini Geliştirme Derneği (AANHCP)'nde eğitmen ve klinisyen olan Ramey, aynı zamanda dünyânın en deneyimli yalın taban pratisyenlerinden biri. İlk olarak 1998'de yalın tabanın potansiyel avantajlarını keşfetti. Nallarını söktüğü 20 atlık bir sürüyü gözlemledi ve şaşırtıcı sonuçlar elde etti: *"Bunların çoğu, 30'unu devirmiş kısırlaştırılmış yaşlı atlardan oluşuyordu.*

At toynağı, anatomik kesit.

Kayalık bir yerde günlük ortalama 20 milden fazla yürüyüş yapan bu atlarda asıl ilgimi çeken şey, beygirlerin dayanıklılıklarının artması, eklemlerde çatırtı ve gıcırdamanın azalmasıydı. Ayrıca sakatlananlar listesine aldıklarımın sayısında da azalma görülüyordu."

Ramey, Bowker'ın bulgularına işâret ederek şöyle diyor: *"Yalın taban öyle etkili bir kan pompalayıcı ki atın kalbi fazla çalışmak zorunda kalmıyor. Dayanıklılık sürüşü yapanlar bunu bildikleri için çoğu nal yerine bot kullanıyor. Atları daha çabuk toparlıyor."*

Bunun yanı sıra yalın tabanda üstün bir tamponlama söz konusuydu, bu da atın eklemleriyle, bağlarını ve dokusunu koruyordu.

Ramey, bunu, çelik bir tekerlekle lastik bir tekerlek arasındaki farka benzetiyor: *"Atların, yaşlandıkça eklem veya sırt sorunları yaşamaları normal karşılanıyor, ancak bu ağrıların çoğu nalların toynakta yarattığı baskıdan kaynaklanmaktadır."*

Ramey, modern atların toynaklarının geçirdiği evrim dolayısıyla nallama işleminin zorunlu olduğunu savunan görüşlere şiddetle karşı çıkıyor. Ona göre bu görüş gerçeği yansıtmıyor. Kemikte patolojik bir vak'a olmadığı sürece, aslında düzgün bir kırpmayla her at sağlıklı ayaklara sâhip olabilir. Gereken zaman ona tanındığı müddetçe tabiî.

Ancak söz konusu kırpmanın tam olarak nasıl olması gerektiği hâlen üzerinde tartışılan bir konu. Çoğu doğal taban pratisyeni tabanın, kalıp, ilik ve duvarın yükünü paylaşması gerektiğinde hemfikir. Sâdece pul pul dökülmekte olan kısımlar taban ve ilikten kırpılmalı ve kalın nasırın yapı etrâfında gelişmesine izin verilmelidir. Açılmayı ve ayrışmayı asgariye indirmek için, toynağın dış çeperinin eğimli olması iyidir. Bâzen "mustang roll" olarak adlandırılan bu eğim, vahşî atların ayaklarındaki aşınma biçimini andırır.

Geçişi kolaylaştırmak adına, Ramey ve diğer pratisyenler, toynak botu tavsiye etmekte; bu konuda seçim yapmakta zorlanan müşterilerine destek de vermekteler. Çünkü yalın taban meselesiyle ilgilenen at sâhiplerinin artan bot talepleri, bu sektörde birçok farklı model ve stilin ortaya çıkmasına neden olmuş durumda.

Ramey, *"Bu botlar, atın toynakları yeniden yapılanır ve sertleşirken onlara koruma sağlamaktadır."* diyor. *"Bunlar XXI. yüzyılın yeni nallarıdır, toynakların yapısını bozmadan ve sâdece koruma sağlayarak ayakları en az eski usûl metal nallar kadar korumaktadır. Ayaklar doğal dayanıklılıklarını zamanla geliştirdikçe, botlara artık ihtiyaç duyulmayacak."*

Doğal taban, doğal at

Doğal toynak pratisyenlerinin çoğu, yalın taban kırpma tekniğinin en çok doğada yaşayan atlarda işe yaradığını düşünüyor. İdeal olan, atların sürüldüğü sâhayla birebir benzer yerlerde yaşamalarıdır. Örneğin, sıklıkla sert sâhalarda sürüş yapıyorsanız, atınız en kayalıklı ve sert zeminlerde gezinmelidir. Atlarına yeterli sâhayı sağlayamayan at sâhiplerinin, geçiş evresinde eyerle ciddî anlamda antrenman yaptırmaları oldukça önemlidir. Botlar bunu mümkün kılar, bunun yanı sıra sıklıkla yapılan

kırpma işlemi (her dört ilâ altı haftada bir) ayağın düzgün olarak yeniden yapılanmasını sağlar.

Bu toynak bakımı yaklaşımı, geniş anlamda "doğal daha iyidir" akımına uymaktadır. Doğal at binicilerinin nalsız alternatifi diğer ana akım eğitmenlerden daha kolayca kabul etmeleri sürpriz değildir. Meselâ 10 yıldır atını nallamadan kullanan John Lyons, at sâhiplerinin atlarıyla ilgili aldıkları kararlarda sağduyulu davranmaları gerektiğine inanıyor: "*Sırf bir ata biniyorsun diye nal takmak zorunda değilsin. Ayağı çıplak bırakmak, daha sağlıklı ve güçlü bir ayağın gelişmesi için idealdir.*" diyor ve ekliyor, "*Ayaklarının sertleşmesi için atlarımın yürüdüğü meralara çakıl döküyorum. Ama sağduyuyla hareket etmek zorundasınız: Eğer sürekli bir şekilde onları kum alanda koşturuyor olsaydım muhtemelen atlarıma nal takardım.*"

Clinton Anderson, bir buçuk yıl evvel geleneksel nal kullanmaktaydı, şimdiyse sâdece arka ayaklara nal takıyor. "*Akıcı bir yürüyüş için arka ayaklara nal takman gerekiyor*" diyor. "*Ancak bunun dışında doğru kırpma yapıldığı takdirde, nala ihtiyaç yoktur. Toynaklar bir gecede değişmez –bulgularıma göre tam bir geçişin sağlanması için altı ay ilâ bir sene arasında bir zamâna ihtiyaç var- ancak bu gerçekleştiğinde de her türlü sâha için yeterince sert, güçlü ve çetin toynaklar elde etmişsinizdir.*"

Bu görüşleri herkesin kabul etmesi elbette beklenemez. Ciddî sayıda nalbant ve deneyimli at binicisi "yalın taban" meselesinin yanlış yönlendirilmiş basit bir yaklaşım olduğunu söyleyecektir. Ancak doğal toynak akımının inkâr edilemez güçlü yanı, her ayağın sağlık potansiyelini maksimize etme niyeti ve çabasıdır.

"*Geleneksel nal ile çıplak taban yaklaşımı arasındaki temel fark şu: Biz her atın iyi toynaklara sâhip olmasını istiyoruz, buna odaklanmış durumdayız.*" diyor Ramey. "*Birlikte çalıştığım bir veteriner eskiden kötü toynakları olan bir ata baktığında, 'Vay bu atın ayakları çok kötü durumda!' diyordu; şimdi ise 'Şunu şunu yaparsak bu at iyi toynaklara sâhip olabilir.' diyor.*" Bu, kayda değer bir gelişmedir.

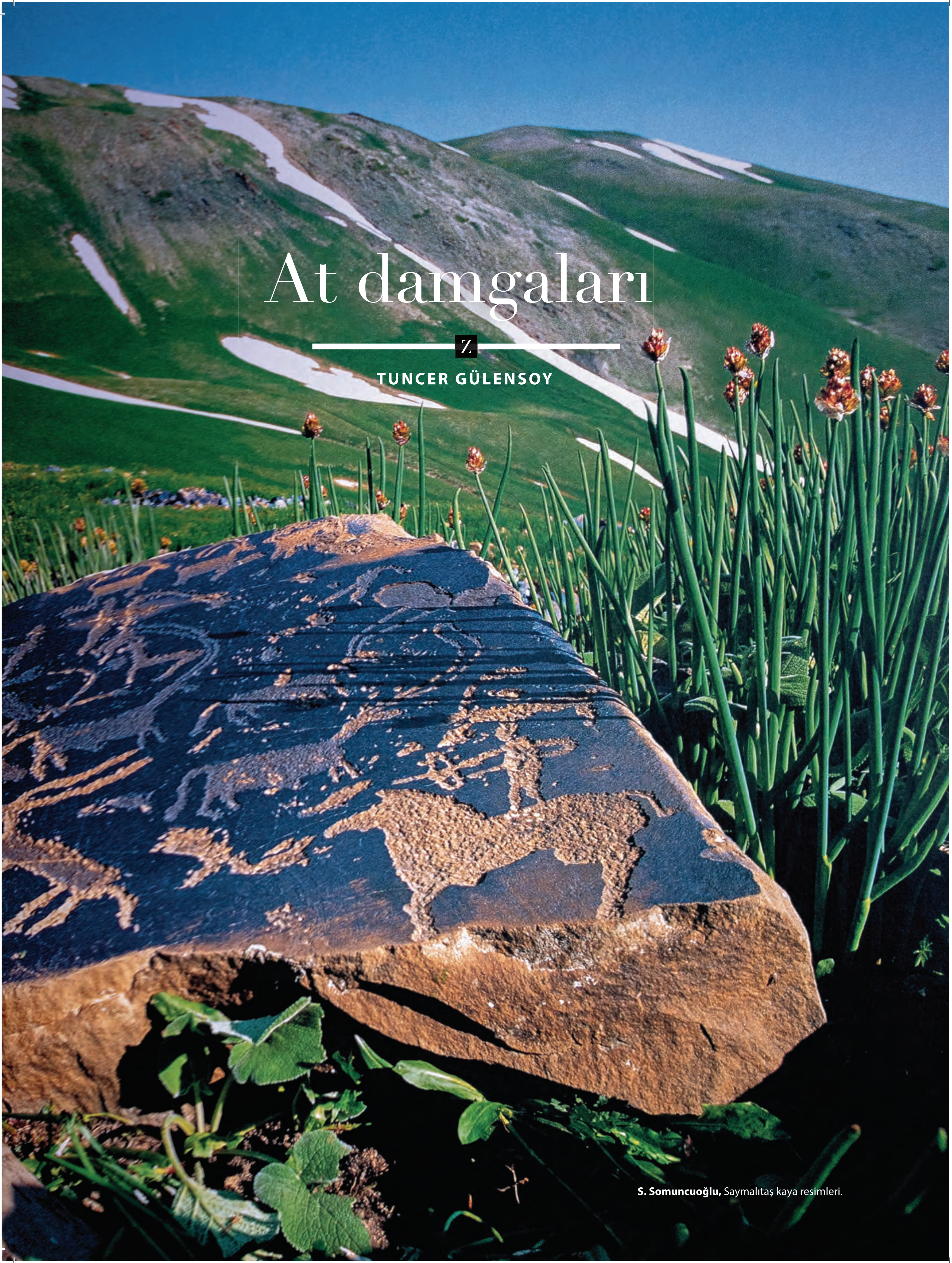
Nalsız yürüyüş.

KAYNAK

¶ "Is barefoot better?", *Equisearch*, 25 Kasım 2007.

At damgaları

TUNCER GÜLENSOY

S. Somuncuoğlu, Saymalıtaş kaya resimleri.

TÜRKLER, "damga" adını verdikleri boy ve soylarını belirten işâretleri at, sığır, koç-koyun ve keçi gibi eti, sütü ve derisi için besledikleri evcil hayvanların belirli yerlerine vurmuşlardır.

DAMGA ADI ÜZERİNE

Türkiye Türkçesinde "1. Bir şeyin Üzerine bir nişan, bir im basmaya yarayan araç. 2. Bu araçla basılan nişan, im." anlamlarında kullanılan "damga" adı, en eski Türkçe kelimelerden birisi olup eski Türk yazıtlarından Açura Yazıtı'nın sol tarafındaki metinde şöyle geçmektedir:

Yeti yegirmi erdemi yaşınta erdim; ölti kab?kı eti bunsız erti kara saçın teg yerdeki tamkalıg yılkı buns/ız erti/ yag... tegmis sü teni yeti bin oğlan erti.

(Türkiye Türkçesiyle:

On yedi erdemi yaşında idim, öldü,
Göz kapağının eti (?) kara saçı gibi kedersiz idi,
Yerdeki damgalı yılkı sayısız idi,
Hücum eden ordusunun kudreti yedi bin oğlan idi.)

(H. N. Orkun, *Eski Türk Yazıtları II,* s. 134)

Bu metindeki "tamkalıg yılkı" sözünden Türklerin atlarına "nişan, işâret, im" vurdukları ve bunun adına da damga dedikleri açıkça anlaşılmaktadır. Ayrıca tamga isminden "tamgaçı" (damgacı, mühürdar, damga vuran), "tamgalamak" (damga vurmak, mühürlemek) isim ve fiillerin türetilerek kullanıldığı da yine yazıtlarda tespit edilmektedir.

Damga kelimesi, XI. yüzyılda yazılmış olan *Kutadgu Bilig* adlı büyük eserde: "tamga", damga, mühür (45, 1036, 1766, 3223); "tamga urmak", damga vurmak (2902); "tamgaçı", damgacı, mühürdar (4056); "tamgalamak", damgalamak, mühürlemek (3275, 3942) şekillerinde kullanılmıştır.

Kelime, Ali Şir Nevâî'nin eseri *Muhâkemetü'l-Lugateyn*'de "tamgaçı" olarak kullanıldığına göre, o devirde Doğu Türkçesinde de hâlen yaşamaktaydı.

"Tamga" kelimesi Eski Anadolu Türkçesinde de aynı şekilde devam etmiş, XIV. yüzyılda yazılmış olan *Süheyl ü Nevbahar* adlı eserde şu şekilde kullanılmıştır:

Dıtarlar atı vü ol at idi ol
Ki Sa'lûk'i bıraktı vü duttu yol
Şolok dem ki kıldı nazar Şah-ı Çin
Görür kızı tamgası urlu kaçın.

(Türkiye Türkçesiyle:

Atı tutarlar ve tuttukları at odur;
Ki Sa'lûk'i bırakarak yola devam etti;
Tam o zaman Şah-ı Çin baktı;
(Atın) kıçına kızının damgasının vurulmuş olduğunu gördü.)

Buradaki ifâdeden de atların damgalandığı, hatta bu damganın atın "kıçına", yâni sağrısına vurulduğunu öğrenmiş bulunuyoruz.Orhun'dan Anadolu'ya kadar uzanmış olan Türk damgaları, Orhun ve Yenisey yazıtlarındaki benzer veya çok az farklı veya tamâmen farklı şekilleriyle Anadolu'daki çeşitli boy, soy, oymak, oba, aşîret ve cemâatlerle âileler arasında kullanılmakta ve hâlâ yaşatılmaktadır. Bu damgalardan bâzılarının (yiğitlik, mertlik, cesâret; güç, kuvvet; bereket, bolluk) mânâlarına geldikleri damgayı uygulayanlar tarafından bilinmekteyse de bâzılarının ne mânâya geldikleri hakkında kesin bir bilgi yoktur. Bu konuda sorulan sorulara, "Dedemden (veya babamdan) öyle gördüm. Büyük annem, ninem, ebem o şekilde yapıyorlardı; onlar da büyüklerinden öyle görmüşler!" şeklinde kapalı cevaplar vermektedirler.

Sebebi ne olursa olsun, mânâsı bilinsin veya bilinmesin, Türk damgaları "damga, im" adları altında Anadolu'da şu yerlerde kullanılmaktadır:

1. At ve sığırlarda,
2. Koç ve koyunun kulak veya burnunun üstünde,
3. Koç veya koyunun sırtında, kuyruğunda veya başında (aşı boyası ile),
4. Kovanlarda, buğday veya un ambarlarında,
5. Mezar taşlarında,
6. Hece tahtası adı verilen tahtadan yapılmış mezar işâretlerinde,
7. Kilim ve halılarda,
8. Keçelerde, kepeneklerde,
9. Heybe, torba ve un çuvallarında,
10. Nakış ve yanışlarda,
11. Ziynet eşyâsında,
12. Nazarlıklarda,
13. Evlerin kapı ve duvarlarında,
14. Kap kacakta,
15. El, yüz, alın, pazu ve göğse yapılan dövmelerde,
16. At koşum takımlarında.

Bugüne kadar bulunan kurganlardan, mezar taşlarından, yazılı taş, kaya ve sütunlardan elde ettiğimiz bilgilere göre, Türkler "ongun" olarak pek çok hayvanı tanıyorlar, bunları kutsal addedip hem avlamıyorlar hem de etle-

S. Somuncuoğlu, Saymalıtaş kaya resimleri.

rini yemiyorlardı. Şamanlık devrinde Türklerin bu hayvanlara tapındıkları da bilinmektedir. Müslümanlığın Türkler tarafından kabul edildiği yıllarda bile, henüz İslâm'la karşılaşmamış olan Ural bölgesindeki Başkurt Türkleri, sayısı 12 olan (kış, yaz, yağmur, ağaç, yel, at, su, gece, gündüz, ölüm, toprak, gök) gibi tabiat tanrılarına tapıyorlardı. Başkurtların yılanlara, balıklara ve turnalara da taptığı bilinmektedir.

Yine kurganlardan elde edilen at koşumları, eyerler, tokalar, aynalar, maşrapalar gibi maddî unsurların üzerlerine çizilmiş resimlerden göçebe Türk sanatkârlarının gâyet güzel ve aslına uygun şekilde hayvan resimleri çizdiklerini öğrenmekteyiz. Daha sonraki buluntularda bu resimlerin birer piktogram (basitleştirilmiş resim) hâline geldikleri de bilinmektedir. Özellikle şaman elbiseleri ve davulları üzerine çizilen bu piktogramlara daha başka maddî kültür unsurları üzerinde de rastlamaktayız. Türk damgalarında en çok kullanılan ongunlar kutsal bilinen hayvanlardır. Bunların dışında kılıç, ay-güneş ve yıldızlar ile hayat ağacı motifleri de birer damga olarak karşımıza çıkmaktadır. Orta Asya'daki göçebe Türk boylarının kullandıkları bu damgaların Anadolu'da stilize edilmiş şekilleriyle görülmeleri târihî, etnolojik ve folklorik açıdan büyük önem taşımaktadır. Bu ongunlar şöyledir: boğa, geyik, dağ keçisi, koç-koyun, kurt, kuş ve at.

AT

Bütün göçebe kavimlerde olduğu gibi, Orta Asya bozkırlarında yaşayan Türkler için de at, en değerli hayvanlardan birisi ve belki de en önemlisiydi. Tarihî kayıtlara göre, Türk boylarında ak donlu at göğe kurban edilirdi. Koyun ve koç ise toprağa gömülürdü. Bu, belki de toprağa verilen bir kurbandı. Kök Türklere âit atalar tapınağındaki kurban çukurunda at, koyun ve kuş kemikleri bulunmuştur. Kök Türk devrinden daha eski olabileceği sanılan Sibirya'daki kurban taşlarının üzerinde at ve geyik resimleriyle kan akıtmak için kullanılan oluklar bulunmuştur.

Kök Türklerde at ile berâber insan kurban edildiği hakkında Bizans elçisi Valentin'in, İstemi Kağan'ın yuğunu (cenâze merâsimini) anlatırken yaptığı şu tasvir dikkate değer: *"Mâtem günlerinden birinde, dört tâne bağlı Hun getirdiler... (Kağanın) babasının atları ile birlikte bunları ortaya koydular... (öbür dünyaya) gidip, (Kağanın) babasının mâiyetine girmelerini emrettiler.* (K. Dieterich, *Byzantinische Quellen zur Laender Völkerkunde*, Leipzig, 1912.)" Bu konudaki çalışmalarıyla yakından tanıdığımız Dr. Emel Esin, bu kayıt hakkında, *"Kök-Türklerde, insan kurban edildiği hakkında tek rivâyet..."* demekte ve *"Başka nâdir rivâyetler şüpheli mâhiyettedir ve esâsen de ölüm ile bitmemektedir."* diye ilâve etmektedir.

Atların damga basılan yerleri şöyledir:

1. Sağ veya sol sağrıları (nâdiren her iki sağrıya da damga basılabilir),
2. Boyun,

En çok kullanılan ongunlar boğa, geyik, dağ keçisi, at, kurt, koç-koyun, yılan gibi kutsal bilinen hayvanlardır.

3. Yanak,

4. Baldır içi (atı çalan kişi fark edip damgayı tahrif etmesin diye baldırın içine ve görünmeyen yerine vurulur),

5. Boyun bitimi ile sırt başlangıcı arasındaki çıkıntı bölgesinde, kürek kemiğinin biraz gerisine (eyer basıp damgayı tahrif etmesin veya örtmesin diye bu bölgeye vurulur).

Türklerde kökü çok eskiye dayanan at yetiştirme geleneği yıllar yılı Anadolu'da devam etmiş, Osmanlı ordusundan sonra Türkiye Cumhûriyeti ordusunda da süvâri birlikleri kurularak Kurtuluş Savaşı'nda öteki birliklerin yanında yer almışlardır.

Askerî birliklerin dışında, Anadolu'nun pek çok yöresinde, cirit oyunu için kıvrak ve hareketli atlar beslenirdi. Her yıl an'anevî olarak yapılan cirit oyunlarına pek çok köy, kasaba ve il merkezlerinden yarışmacılar katılırdı. Cirit atları sırf bu yarışma için yetiştirilir, bunun dışında herhangi bir iş için kullanılmazdı. Anadolu'nun pek çok yöresinde cirit (diğer bir adıyla "değnek") oyunlarının oynandığı günlerde, devlet veya şahısların haralarında cins atlar yetiştirilir, eski bir Türk geleneği olarak da bu atların sağrılarına, atalardan kalma damgalar basılırdı. Rıza Nur tarafından Sinop yöresinde tespit edilerek yayımlanan "Tamga ou Tag Marque au Fer Chaul a Sinope" adlı makâlede bu konuya temas edilerek damgalardan örnekler verilmiştir (*Journal Asiatique*, c. 212, Paris 1928, s. 1-48-151).

Türkçesi "Sinop At Damgaları" adıyla *Konya Mecmûası*'nda yayımlanan (yıl: 5, sayı: 36, 1941, s. 13-17) bu yazıdan sonra, at damgaları meselesine temas eden Şükrü Elçin, Türk Etnografya Dergisi'nin 6. sayısında "At Damgaları" adlı kısa bir yazı yayımlamıştır. Elçin, bu yazısında, pek çoğu birbirine benzeyen Doğu Anadolu at damgalarından örnekler vermiştir.

Şimdi pek çok geleneğimiz gibi at besleyiciliği de artık târih sayfalarına gömülmek üzere olduğu için, Rıza Nur ve Şükrü Elçin'in tespit ettiği at damgalarını belirtilen yörelerde arayıp bulmak imkânsız gibidir. Gerek ekonomik sebepler gerek at gibi özel bakım isteyen asil bir hayvanı besleyip büyütecek yerlerin gittikçe azalmasından dolayı, atla birlikte damgalar da kaybolmuştur.

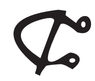
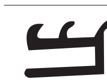
S. Somuncuoğlu, Saymalıtaş kaya resimleri.

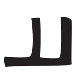
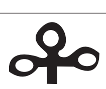
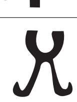
YENİDEN ÇİZİM: PINAR TURALI

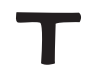
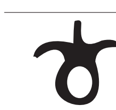
Bursa, Orhaneli, Karacabey, Mustafakemalpaşa damgaları

Damga	Mânâsı ve kullanıldığı yer	Kullanan boy veya aşîret
	Duvarlarda; başa giyilen takkelerde.	Elbeyli (Gaziantep)
	(aynı)	Elbeyli (Gaziantep)
	Duvarlarda ve ev eşyâsında mukaddes bir süs ve nazar tılsımı olarak.	Elbeyli ve Türkmenler (Gaziantep)
	Duvarlarda ve ev eşyâsında hastalıklar için.	İskân Türkmenleri (Gaziantep)
		Karalar aşîreti (Adana)
		Karalar aşîreti.
		Karalar aşîreti.
	Murat Câmii çinisinde görülmüştür.	(Bursa)
	Zeynîler Câmii'nin kıblesinde duvara kakılmış mermerin üzerindedir.	(Bursa)
		(Bursa)
		Kayı
		Bayat
	Bursa'nın Fodra köyünde bir şahsın öküzlerinin alnında.	
	Bir kasketin içine parmakla aşı boyası kullanarak çizilmiştir.	Artuklu
	At damgası. Çarşamba kazâsından Adana'ya getirilen atta görülmüştür.	
	Büyük bir küpün üzerindeki kitâbenin altında görülmüştür.	Peçenek ?
	Atın sol sağrısına vurulmuştur.	Kafkas (Karacabey)

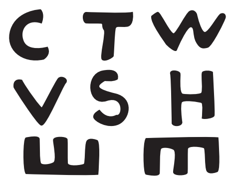
Damga	Mânâsı ve kullanıldığı yer	Kullanan boy veya aşîret
	Bursa Yıldırım Câmii'nin dış revaklarının sağ ve sol stalaktitlerinde.	Bayat
	Dansarı köyünde bir ineğin sağ sağrısında görülmüştür	krş. Orhun alfabesi (Bursa)
	Samanlı köyü	Alka-Evlü, *Hünernâme'* ye göre. (Bursa)
	Yaylacık köyü.	(Bursa)
	Kayapa köyü.	Alka-Evlii'den bölün müş bir oymak (Bursa)
	Fodra köyü.	Çavuldur (Bursa)
	Bursa yöresi.	
	Fodra köyü. Domaniç Haymaana türbesinin bulunduğu Çarşamba köyü.	kış. \lenisey (a, e). (Bursa)
	Akçakoyunlu köyü.	(Karacabey)
	Beylik köyü.	Dodurga (Karacabey)
	Mudam köyü.	Alka-Evlü (Mustafa kemalpaşa-Karacabey)
	Voyvoda köyü.	Yüreğir (Karacabey)
	Eskimezarlık köyü.	Alka-Evlü (damgasına benziyor). (Mustafakemalpaşa)
	Ayaz köyü.	Kınık (damgasına benziyor). (Mustafakemalpaşa)
	Yumurcaktı köyü.	*Dîvânu Lugâti't-Türk'* teki Eymür damgasına benziyor (Mustafakemalpaşa)
	Kum köyü.	(Mustafakemalpaşa)

Bursa, Orhaneli, Karacabey, Mustafakemalpaşa damgaları

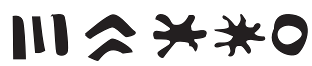
Damga	Mânâsı ve kullanıldığı yer	Kullanan boy veya aşîret
	Mustafakemalpaşa M Çıdam köyü. Karacabey İsmetpaşa köyü.	*Dîvânu Lugâti't-Türk'*teki Eymür damgası. (Mustafakemalpaşa-Karacabey)
		*Hünernâme'*deki Yapırlu ve *Dîvânu Lugâti't-Türk'*te ki Yüregir damgasına benziyor. (Karacabey)
	Kum köyü.	(Mustafakemalpaşa)
	Dümberiz köyü.	(Mustafakemalpaşa)
	(Yay ve ok şekli)	Kırgız hanları ile Kırım hânı Mengü Güray'ın damgası. (Mustafakemalpaşa)
	Kum köyü	(Mustafakemalpaşa)
	Ova Esmen köyü.	Kırgız ve Kırım damgalarına benziyor. (Karacabey)
	Dümberiz köyü.	(Mustafakemalpaşa)
	Ova Esemen köyü.	Bozulmuş bir Bayındır damgasına benziyor. (Mustafakemalpaşa)
	Müdam köyü.	?(Mustafakemalpaşa)
	Keşlik köyü.	*Dîvânu Lugâti't-Türk'*teki Salur damgası. (Karacabey)
	Akhisar köyü.	Bayat (Karacabey)
	Yumrucaklı köyü.	*Dîvânu Lugâti't-Türk'*teki Alayuntlu damgasına benziyor. (Karacabey)
	Beylik köyü (martalası imi).	(Karacabey)
		
	Kum köyü.	(Mustafakemalpaşa)

Damga	Mânâsı ve kullanıldığı yer	Kullanan boy veya aşîret
	Akhisar köyü.	Dodurga (Karacabey)
	Akçakoyunlu köyü.	Çavındır (Karacabey)
	Rumeli'nin Langaza kazâsından Yumrucaklı köyüne getirilmiştir.	(Karacabey)
	Voyvoda köyü.	(Karacabey)
	Yumrucaklı köyü.	*Dîvânu Lugâti't-Türk'*teki Avşar damgasına benziyor. (Mustafakemalpaşa)
	Osmankadı köyü.	*Dîvânu Lugâti't-Türk'*teki İğdir damgasına benziyor. (Mustafakemalpaşa)
	Bursa yöresi (at damgası)	Çebni
	Langaza (Rumeli)'dan Çeltikçi köyüne getirilmiş.	Yörük (Mustafakemalpaşa)
	İsmetpaşa köyü.	(Karacabey)
	Şahin köyü.	Ters çevrilmiş Yıva damgasına benziyor. (Karacabey)
	Ova Esemen köyü.	*Dîvânu Lugâti't-Türk* ve *Reşîdüddin'*deki Begdili damgasına benziyor. (Mustafakemalpaşa)
	Ormankadı köyü.	(Mustafakemalpaşa)
	Mustafakemalpaşa'ya bağlı Çepniköylerinden birine âit.	Dodurga (Mustafakemalpaşa)
	Akhisar köyü.	(Karacabey)
	Dümbe köyü.	(Karacabey)

Bursa, Orhaneli, Karacabey, Mustafakemalpaşa damgaları

Damga	Kullanıldığı Yer
	Bingöl-Karlıova Cibiran aşîreti damgalarından örnekler. Bu damgaların mânâsı yoktur. En çok kullanılanı T işâretidir.
	Cibiranlılarda sığırın yanağına vurulmuş “dağme” [<damga] işâreti, önden alma yapılmaz.

Ş. Elçin’in yazısındaki damga örnekleri

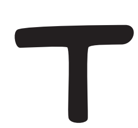
Kars- Porsuklu	
Sarıkamış	
Sarıkamış-Divik	
Erzurum- Varkanut	
Ardahan	
Posof	
Yusufeli	
Şavşat	
Şavşat-Atalar	
Artvin- Ardanuç- Gevacık	
Kars-Göle- Zaut	

Çarşamba kazasından Adana’ya getirilen bir atta görülmüştür.

Karacabey’de bir atın sol sağrısında görülmüştür (Kafkas).

Bursa yöresi (Çepni).

KAYNAKÇA

¶ Ağar, Ö. K., *Tunceli-Dersim Coğrafyası*, İstanbul 1940.

¶ Ahmet Tevhit, *Meskûkât-ı Kadîme-i İslâmiyye*, 1321.

¶ Akçoraklı, O., *Kırım'da Tatar Damgaları*, Bahçesaray 1926.

¶ Aslanapa, O., "Türkler'de Arma Sanatı", *Türk Kültürü*, yıl: II, sayı: 16 (Şubat 1964).

¶ Arat, R. R., *Kutadgu Bilig III*, Ankara, 1979.

¶ Belli, O., "Urartularda Hayat Ağacı İnancı", *Anadolu Araştırmaları,* VIII, 1980, s. 223-247

¶ Castagne, J. Ö., "Les Tamgas des Kirghizcs (Kazaks)", *Revue du Monde Musulmane*, c. 47, Paris, 1921, s. 28-64.

¶ Çay, A., *Anadolu'da Türk Damgası, Koç-Koyun Meselesi*, Ankara 1984.

¶ Danişmend, N., "Anadolu Türk Beyliklerinin Haçlı Bayrakları", *Türklük Mecmuası*, sayı: 1, s. 12.

¶ Durul, Y., "Halı ve Kilimlerde Kız Motifleri", *Türk Etnografya Dergisi*, sayı: 1, Ankara, 1968, s. 91.

¶______ , "Anadolu Kilimlerinin Teşhisi ve İmler", *I. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, c. IV, Ankara 1978, s. 278-287.

¶______ , "Afşarlar ve Dokuma Sanattan", *II. Milletlerarası Folklor Kongresi Bildirleri*, c. V, Maddî Kültür, Ankara 1983, s. 76. 78.

¶ Ebulgâzi Bahadır Han, *Şecere-i Tetrâkime (Türklerin Soy Kütüğü)*, yay. M. Ergin, İstanbul, bty, s. 48-52.

¶ Elçin, Ş., "At Damgaları", *Türk Etnografya Dergisi*, sayı: 6, Ankara, 1963-65, s. 26.

¶ Eren, N., *Hece Tahtaları*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1984.

¶ Ertaş, Z., "Antalya Bölgesi Bir Grup Mezar Taşı Üzerindeki Yorumlar", *Sanat Tarihi Yıllığı,* XII, İstanbul 1983, s. 21-33.

¶ Esin, E., "Ötüken Yış: Türk Sanatında Ağaçlı Dağ Hakkında Notlar", *Atsız Armağanı*, İstanbul, 1976.

¶______ , "Sıgunlar Begi (Kök-Türk Kağan Damgası Hakkında)", *XVI. Milletlerarası Altaistik Kongresi Bildirileri*, Ankara, 1970, s. 113-152.

¶______ , "Kuşçı", *Sanat Tarihi Yıllığı*, VI, İstanbul 1976.

¶ Evans-Pritchard, *The Problem of Symbols*, Oxford, 1956.

¶ Gabriel, A., *Les Monuments Turc d'Anatoli II, Amasya-Tokat-Sivas*, Paris, 1934; bu eserin 61. sayfasında, Anadolu'daki eski mîmârî anıtlarında bulunan taşçı işâretleriyle damgalar arasındaki benzerlik üzerine durulmuştur.)

¶ Gökalp, Z., *Türk Medeniyeti Tarihi*, İstanbul, 1976.

¶ Güsar, V., "Çerkeslerde Aile Damgaları", *Yeni Kafkasya Dergisi*, sayı: 54, İstanbul, 1961, s. 5-30.

¶ Hacı Mustafa Mahir Efendi, *Kafkasya Kabilelerinin Alâmet ve Ümerâlarının Hikâyât ve Vâkıaları*, Bulak, 1309 (1982).

¶ İnan, A., "Altay'da Pazırık Hafriyatında Çıkarılan Atlar...", *Türk Tarih Kongresi*, İstanbul, 1943.

¶______ , "Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları", *İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, Ankara, 1954, s. 4.

¶______ , "Damga ve Egzogami", *Türk Folklor Araştırmaları*, c. 16, No. 309, İstanbul, 1975, s. 7273-7274.

¶______ , "Türklerde And", *Halk Bilgisi Haberleri*, sayı: 68, s. 25; kulak kertiklerinin eski Türklerde bir âyin neticesi olduğu hakkında bilgi verilmektedir.

¶______ , "Türk Rivayetlerinde Bozkurt", *Türkiyat Mecmuası*, II, İstanbul, 1928.

¶______ , "Ongon ve Tös Kelimeleri Hakkında", *Etnografya Dergisi,* II, 1934.

¶______ , "Türk Folklorunda Simurg ve Garuda", *Türk Dili*, 19, 1953.

¶ Karamağralı, B., Ahlat Mezartaşları, Ankara, 1972.

¶ Karga, R., Koşay, H. Z., *Karaçay-Malkar Türklerinde Hayvancılık ve Bununla İlgili Gelenekler*, Ankara, 1954, s. 74-75'te "mallara en koyma ve tamga vurma" konusu işlenmekte, ayrıca boyların kullandıkları damga örnekleri verilmektedir.

¶ Koman, M. M., "Orhon Alfabesinin Anadolu'da İzleri", Konya, 1933.

¶ Kosswig, L., "Eigentumszeichen (Damga) in Anatolien", Oriens, c. 23-24, Leiden, 1974, s. 332-405; bu yazıda, Kayseri'nin Pınarbaşı ilçesi ile Maraş'ın Göksun ilçesine yerleşen Çerkeslerin damgaları incelenmektedir. Burada çizilerek 143 damga verilmiş ve kullandığı yerler belirtilmiştir.)

¶ Koşay, H. Z., "Doğu Anadolu Mezar Taşlarındaki Koç ve Koyun Heykelleri", *Milletlerarası I. Türk Sanatları Kongresi (Ankara 19-24 Ekim 1959), Kongreye Sunulan Tebliğler*, Ankara, 1962, s. 256-257.

¶ Köprülü, M. F., "Altın Küpeli Oğuz beyleri", *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, 1932, s. 10-21.

¶ Kum, N., "Selçuklu Yapılarında Enteresan Damgalar ve Oğuz Boylarının Tör-Ongunları ile Mukayese", *Belediyeler Dergisi*, yıl: V, sayı: 50, Ankara, I. Teşrin 1939, s. 24-29.

¶ Kut, A. T., "Damgalar Üzerine", *Folklor ve Etnografya Araştırmaları,* İstanbul, 1984, s. 643-648; bu yazıda, damgalar üzerine yapılan çalışmaların bir değerlendirmesi yapılmaktadır.

¶ Kutlu, M., Şavak Aşiretinde Göçer Hayvancılık, Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, 1987.

¶ Mannay-ool, M. X., "Drevnee izobrajenie gornogo kozla V Tuve, *Sovetskaya Arxeologiya*, Moskova, 1967/1.

¶ Lechler, G., "The Tree of Life in Indo-European and Islamic Cultures", *Ars Islamica*, c. IV. Ann Arbor, 1937, s. 369-420.

¶ Matkovski, A., "Les Blasons Representant l'Empire Ottoman en Europe", *Balcanica*, c. V., Belgrad, 1974, s. 245-286.

¶ Minorskiy, V., "A soyurghal of Qasim b. Jahangir Aqqoyunlu 903 (1498)", B*ulletin of the School of Oriental Studies, University of London*, Vol. IX. par. 4; bu makâlede Bosna'daki Akkoyunlu tesiri incelenmiş ve bir fermânın üzerindeki damganın Bayındırlı damgası olduğu hükmüne varılmıştır.

¶ Nemeth, G., Attila ve Hunları, terc. Şerif Baştav, İstanbul 1962.

¶ Nur, R., "Tamga ou Tag Marque au Fer Chaud a Sinofe", *Journal Asiatique*, c. 212 (Paris 1928), s. 148-151; "Sinop At Damgaları", Konya Mecmuâsı, çev. M. Mesud Korman, yıl: V, sayı: 36, Konya, 1941, s. 13-17.

¶ Ögel, B., *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Ankara, 1962.

¶______ , Türk Mitolojisi I, Ankara 1971; Oğuz boylarının ongun ve kuş motifleri için bkz. s. 355-377.

¶ Radloff, W., *Sibirya'dan I-II*, terc. Ahmet Temir, İstanbul 1964.

¶ Rudenko, J. I., *Başkıri, istoriko-etnogrifiçeskie oçerki*, Moskova, 1955.

¶______ , *Noin-ula: Die Kultur der Hsiung-nu und die Hülgelgraber von Noin-ula*, Bonn, 1969.

¶ Seyyid Lokman, Hünernâme, Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Hazine, No. 1523; damgalar için bkz. V. 29b-32a).

¶ Sümer, F., *Oğuzlar (Türkmenler) - Tarihleri-Boy Teşkilâtları-Destanları*, Ankara, 1967; 2. baskı, Ankara, 1972; Oğuz boylarının kullandıkları damgalar listeler hâlinde verilmiştir.

¶ Tryjarski, E., "Eski Türklerin Moğolistandaki Arkeolojik Eserleri Üzerine", *Türk Kültürü Araştırmaları,* XIV/J-2, Ankara, 1977-78.

¶ Ülkütaşır, M. Ş., "Türklerde Ağaç Kültü", *Türk Halkbilgisine Dair Araştırmalar*, İstanbul, 1938.

¶ Vary, H., "Alttürkische Felszeichunungen in Nordost-Anatolien", *Ural-Altaische Jahrbücher*, c. 40, sayı: 1-2, Weisbaden, 1968, s. 50-70; bu yazıda, Erzurum Karayazı düzünde Cunni mağlarındaki kayalar üzerine çizilmiş XII. veya XIII. yüzyıla kadar geriye giden, 12 Oğuz boyuna âit damgaların 29 değişik varyantı, Uygur damgaları, Runik yazılar, hayvan ve binici tasvirleri, eski Ermeni yazısı hakkında bilgi verilmektedir.)

¶ Vernadsky, G., "Note on the Origin of the Word Tamga", *Journal of the American Oriental Society*, c. 76, New Haven, 1956, s. 188-189.

¶ Yalgın, A. R., *Cenupta Türkmen Oymakları*, 5 cilt, İstanbul, 1932-1939; 2. baskı, 2 cilt, Ankara, 1977.

¶______ , "Güney Yurtta Damgalar", *Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi*, c. III. İstanbul, 1936, s. 193-198.

¶______ , "Cenupta Oğuz Damgaları", *Bozkurt Mecmuası*, sayı: 8, İstanbul, 1940, s. 182-193.

¶______ , *Anadolu'da Türk Damgaları, Uludağ'dan Toroslar'a*, Bursa, 1943.

¶______ , "Bursa'da Türk Damgaları", *Halk Bilgisi Haberleri*, yıl: X, sayı: 118, Ağustos 1941, s. 237-240; yıl: X, sayı: 119, Eylül 1941, s. 272-274; yıl: XI, sayı: 121, II. Teşrin 1941, s. 10-12.

¶______ , "Uludağ Çevresinde Türk Damgaları", *II. Türk Tarih Kongresi*, *Ankara, 15-20 Kasım 1943 Kongreye Sunulan Tebliğler*, Ankara, 1948, s. 426-433.

¶ Yazıcıoğlu Ali, *Târîh-i Âl-i Selçuk*, Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Revan Köşkü, No 1390; damgalar için bkz. V. 21a-24b)

¶ Yener, Ş. S., "Mahra Damgaları", *Gaziantep Kültürü*, c. III, sayı: 34, Gaziantep (Ekim 1966), s. 4, 21-23.

Z Yazarın "At Damgaları" (*Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık*, haz. Emine Gürsoy-Naskali, Resim Matbaacılık, İstanbul, 1995, s.95-120) başlıklı makâlesinden derlenmiştir.

Şaman kostümü. Moğolistan Ulusal Târih Müzesi.

Şaman kozmogonisinde at

BİLGE SEYİDOĞLU

ANA yurtları Orta-Asya olan Türklerin eski inançlarına göre kâinâtı yaratan her şeyin hâkimi ilâhî güç Tengere Kayra Han'dır. Bundan başka diğer kutsal güçler de vardır. Denizler hâkimi Yayık Han, gökler hâkimi Bay Ülgen gibi...

Yeryüzündeki insanların bu kutsal güçlerle münâsebetini şamanlar temsil ederler. Şamanlar, özel törenler düzenleyerek trans hâline ulaşır, bu dünyâdan çıkıp öte dünyâya geçerler. Orada kutsal güçlerle temas kurarak insanların dertlerini, sıkıntılarını bu kutsal güçlere ulaştırırlar.

Şamanlar, içinde yaşanılan dünyâdan öteki, kutsal güçlerin bulunduğu dünyâya geçmek için hazırlık yaparlar. Bunlar şamanın sırtına giydiği kaftan, başına taktığı başlık, davul, ayna ve at başlı sopadır. Bunların hepsinin üzerinde de sembolik işâretler vardır. Bu işâretlerden bâzıları, öte dünyâlarda şamana yardım edecek olan hayvanların resmidir. Meselâ Altay şamanlarının keçi yâhut ren geyiği derisinden yapılmış olan kaftanlarının üzerinde üç başı olan yılanlar, ok yay resimleri, demir parçaları bulunur; bunlar şamanın yeraltı dünyâsına seyahatinde kötü ruhları korkutmak içindir. Şamanların aynaları ise dünyânın dışına çıktıkları zaman dünyâyı görmelerini sağlar. Aynaya verilen isim panaptu, "ruhların gölgesi" mânâsına gelir.[1] Bu aynaya bakan şaman, ölülerin ruhlarını görür. Bâzı Moğol şamanları aynada "şamanların beyaz atı"nı görürler.

Şamanların başlarına taktıkları başlığın üzerinde, kimi ses çıkaran çeşitli materyaller bulunmaktadır. Ren geyiği boynuzu, kuğu, altın kartal ve kahverengi baykuş tüyleri başlığa takılır. Mistik seyahatine hazırlanırken şamanın yanında bulunan eşyâ arasında at başlı bir sopa da vardır. Buryat şamanları bu sopayı trans hâline geçerken kullanırlar. Sopanın üzerinde dans ederler. Şamanlar trans hâline geçtikten sonra gökyüzünde seyahat ederlerken bâzı tanrılar ve ruhlarla temâsa geçerler. Şaman yeryüzündeki insanların sıkıntıları için onlarla konuşur, yalvarır, duâ eder; fakat bu kutsal güçlerin ancak bir kısmını kontrolü altında tutabilir. Diğerleri için şamanın yardımcılara ihtiyâcı vardır. Büyük tanrılara sık sık mürâcaat edilir. Altaylılar da şamanın seyahati sırasında denizler hâkimi Yayık Han'ın, Kayra Han'ın, Bay Ülgen'in ve kızlarının yardımını ister. Şaman'a yardım eden ruhlar hayvan şeklinde ortaya çıkarlar. Sibirya'da Altaylarda bu ruhlar ayı, kurt, geyik, tavşan, kuş (özellikle kaz, kartal, baykuş, karga) şeklindedir. Diğer yardımcılar ise orman ruhları, yeryüzünde yaşayan ruhlar ve ocak ruhlarıdır. Yardımcı ruhların şekli ve sayısı bölgeden bölgeye değişir. Şaman, kendisine yardım eden ve koruyan bu ruhlardan memnundur. Şamana yeraltına seyahatinde kır at yardım eder. Şaman gökyüzünden inerken de bu kır ata biner.[2]

Bir Buryat efsânesinde genç bir kadın şaman olan atalarının rûhu ile evlenir. Bu evlilikten sonra kadının sâhip olduğu atlardan birisi sekiz ayaklı bir tay dünyâya getirir. Dünyâlı kocası bu atın dört ayağını keser. Bunun üzerine kadın çok üzülür, onunla gökyüzüne uçtuğunu ve başka diyarlara gittiğini söyler. Bu olaydan sonra kadın Buryatların koruyucu ruhları arasına girer.

Şaman davulu dövmesi.

Şaman.

Şamanizmle ilgili seanslarda sâdece at değil, beyaz at kılları da sembolik olarak kullanılır. Şamanların üzerine oturduğu kır atın kılları yakılınca at onları dünyânın ötesine taşır. Buryat mitine göre at, ölü şamanları yeni evlerine götürür. Bir Yakut mitinde şaman, davulunu çevirir, elindeki sopayla üç kere vurur. Bunun üzerine davul üç ayaklı bir taya dönüşerek onu gökyüzüne ulaştırır.

At burada sembolik bir yürüyüşü ve rûhun bedenden ayrılışını, "şamanın mitik ölümü"nü anlatmaktadır.

Şamanizmin kutsal dünyâsında davul, şamanın "trans" hâlindeki seya

hatini sembolize eder. Bu seyahat, davulların eşliğinde dünyânın merkezine olan seyahattir. Davullar ruhları toplar ve dağıtır. Davul, şamanı seyahatine hazırlar, onun için davula şamanın atı denir. Yakut ve Buryatlar arasında Altay davulu çalınınca şamanın atın üzerinde gökyüzüne seyahat ettiğine inanılır. Soyotlar şaman davuluna "Khamu-at" adını verirler.[3]

Davulun sesi kötü ruhları kovar. Gürültünün büyüsü, sihri onları uzaklaştırır. Bu müzikal bir büyüdür. Sibirya şamanları arasında şamanın seyahatini hazırlayan ve büyülü sesi çıkaran çalgı ise "kopuz"dur.[4]

At, Türk mitolojisinde sezgiyi de sembolize eder. Televü şamanları hasta çocuklarının ruhlarını şu şekilde geri çağırırlar:

"Ülkene geri dön, babana geri dön... Annene!"

Ruhları geri çağırmak, iyileştirme aşamasında şamanlar için çok önemlidir. Eğer ruh bedene dönmeyi reddederse şaman ölüm diyârına onu geri getirmeye gider. Buryatlar şamanın rûhu arayıp bulması için duâ ederler. Alarsk kabîlesindeki Buryatlar arasında şaman bir halının üzerine hastayla yan yana oturur. Etrâfında bâzı objeler de bulunur. Bunlar arasında ok da vardır. Çadırın dışındaki meydana bir direğin üzerine kırmızı ipek asılır. Bu ipekle hastanın rûhunun yeniden bedenine gireceğine inanılır, bunun için çadırın kapısı açık bırakılır. Direğin yanına bir kır at bağlanır. Buryatların inancına göre rûhu en önce at görür ve kişnemeye başlar.

Şaman seyahate çıktığı zaman ona bu seyahatinde kutsal hayvanların ruhları eşlik ederler. Dalları yontulan üç ağaç çadırın önüne dikilir. Ortadakinin üzerine ölü dere kuşu bağlanır. Doğudakinin üzerine bir at başı konur ve bunlar birbirine at kılları ile bağlanır. Çadırlar ile ağaçlar arasına bir masa konur ve üzerine de içinde içecek bulunan bir testi yerleştirilir. Şaman kuşların uçuşunu taklit ederek harekete geçer, yavaş yavaş gökyüzüne yükselir. Bu yolculukta dokuz engel vardır. Bu engellerin her birinde bulunan ruhlar ona yardım ederler. Şaman bu yolculuktan dönünce vücûdunun bâzı kısımlarının ateşle temizlenmesini ister.[5]

Yakutlar arasında bu merâsim sırasında çam ağaçları seçilir. Bir çam ağacının tepesine şaman tarafından beyaz at başı yerleştirilir. Sonra üç direk dikilerek bunların tepelerine sırasıyla, birinciye iki başlı ökse kuşu, ikinciye karga, üçüncüsüne de guguk kuşu konur. Son direğe de kutsal ayı bağlanır. Bu bağlar cennete giden yolu temsil ederler, kuşlar uçacak, ayı onu tâkip edecektir. Her engelde şaman durup dinlenir. Yolculuğun sonunda şaman kalkar seyahatini dans ederek ve kuşların hareketini taklit ederek anlatır.

Altay Türklerinin inanışına göre dünya ve cennet arasındaki yolda yine atlar vardır.[6] Gökyüzünün ortasında parlayan kuzey yıldızı bulunur. Samoyedler buna gökyüzünün mıhı (çivisi),

Burç atı. Wellcome Koleksiyonu.

Şamana yeraltına ve gökyüzüne yaptığı seyahatlerde bir kır at yardım eder. Şamanı bu seyahatlere hazırlayan davula da şamanın atı denir.

Chukcheeler ve Koryaklar çivi yıldız derler, Altay Türkleri kuzey yıldızını kazık olarak kabul ederler ve ona altın kazık adını verirler. Kırgız, Başkırt ve Sibirya Tatarları güneş kazığı derler, Buryatlar at sürülerinin bağlandığı bir kazık olarak düşünürler. Bu kazık cennet ve dünya arasındaki yolda bulunmaktadır.

Yalnız insanların değil, gökyüzündeki kutsal yaratıkların da atları vardır.[7] Şaman kozmogonisinde dünya ağacı veya hayat ağacı denilen ağaç, dünyânın merkezindedir ve yükselen dalları Bay Ülgen'in sarayına değer. Abakan Tatarları arasındaki mite göre yedi dalı olan huş ağacının dalları Deniz dağının tepesine uzanır. Moğol düşüncesine göre dört yönlü piramit şeklinde bir kozmik dağ vardır, obasında da bir ağaç bulunur. Tanrılar atlarını buraya bağlarlar. Sibirya Tatarlarına göre kutsal ağaç yeraltında da vardır. Yedi köklü çam ağacı veya dokuz köklü ağaç ölüm tanrısı İrle Han'ın sarayına doğru uzanır. İrle Han ve dokuz oğlu, atlarını bu ağacın gövdesine bağlarlar.[8]

Şamanlar, kurban olarak açık renk bir at seçerler ve huş ağacının dalını hayvanın arkasında saklarlar. Böylece rûhunun Bay Ülgen'e gideceğini düşünürler. Şaman çadıra girer, ateşe dalları atar, davulunu tütsüler, ruhları çağırmaya başlar, dâvet eder. Her biri gözüktükçe onlara ihtiyâcı olduğunu söyler. Onlar da geldikçe, *"Kam ben buradayım."* derler. Her biri geldikçe Şaman davuluna vurur. Sonra at tutularak kurban edilir ve eti merâsimle dağıtılır. En iyi parça da şamana kalır.

İkinci gün merâsimin en önemli kısmı başlar, şaman Bay Ülgen'in makâmına doğru yola çıkmaya hazırlanır. Çadırın içinde bir ağaç yanar, şaman davulun efendisine et ikram eder. Ateşin sâhibine, yurdun sâhibi kutsal güçlere et ikram ettikten sonra Bay Ülgen'e seslenir. Sonra davuluna vurarak diğer kutsal ruhları çağırır. Denizler hâkimi Yayık Han, Kayra Han, Paysun Han ve Bay Ülgen'in âilesi çağrılır. Daha sonra Mardo Han, Altay Han ve Oktu Han çağrılır. Sonra sıra cennet kuşlarına gelir. Bunlardan beş merküt çağrılır. Şaman kuşlar gibi hareket eder, onları taklitten sonra, gökyüzünde dolaşıyormuş gibi olur, gök gürültüsünü taklit eder. Kurban edilmiş olan atın rûhu pura ile karşılaşır. Pura ile bir, iki ve üçüncü cennetlere girer. Burada pura yorulur, üçüncü cennete kaz ile girer. Beşinci cennette büyük yaratıcı Yayutşi ile karşılaşır. Yayutşi, geleceğe dâir bazı sırları ona açıklar. Onikinci ve daha yüksek cennetlere ulaşır, Bay Ülgen'le konuşur.

Türk mitolojisine göre şamanı kutsal güçlerin yanına götüren ve Tanrıların yanında bulunan at, ölümün ve sezginin sembolüdür, gökyüzünde de yeryüzünde de yeri vardır. Tanrıların insanlara yardım etmesi için onun varlığı gerekmektedir. Esrârengiz bir âlemi yeryüzünde temsil eden hayvandır. Şamanın ve insanların en iyi dostudur. İnsanı cennete ulaştıracak yolu da at bilmektedir.

1 Mircea Eliade, *Shamanism*, Princeton, 1970, s. 154.
2 *age*, s. 88-89.
3 *age*, s. 179.
4 *age*, s. 174.
5 *age*, s. 179.
6 *age*, s. 261.
7 *age*, s. 270.
8 *age*, s. 191-192.
9 Habib İdrisi, "Köroğlu Destanının Azeri Rivayeti Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma", Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 1992, s. 140-141.

Z. Yazarın "Mitolojik Dönemde At" (*Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık*, haz. E. G. Naskali, Resim Matbaacılık, İstanbul, 1995, s. 91-94) başlıklı makâlesinden derlenmiştir.

At mitleri

EMEL ESİN

İsfendiyar'ın Simurg'u beşinci öldürme girişimi, Şehnâme'den bir sahne, 1695.

AT cini tasvîri Bezeklik'teki bir Uygur duvar resminde, 12 devirli hayvan takvîminin insan biçimli sembolleri arasında görülür. Türk-Çin yıldız figürlerinin geniş kollu kıyâfetini giymiş, elinde Uygur harfleriyle Türkçe adı yazılı tomarı tutan her devrin cini, yıldız tasvirlerine benzer bir biçimde temsil edilmiştir. Başlıklarının üzerine giydikleri hayvan şekilli masklar dışında, figürler kesinlikle birbirine benzemektedir. Bu cinlerin, kendi tesîri altında doğanları etkilediğine inanılır.

İbrahim Hakkı'nın *Mârifetnâme* adlı kozmolojik eserinde tefsir edilmiş hikmetlerde de görülebileceği üzere "müçel" (ed. 12 hayvanlı Türk takvîminin 12 yıllık her bir devresine müçel denir.) etkisi inancı, Türkler arasında XVIII. yüzyıla kadar devam etmiştir. Osmanlılar döneminde yazılan, hicrî 1031 târihli *İktiyârât-ı Türkî* adlı el yazması eserde, atın mitolojik yönünün tam bir portresi verilir: At yılında kış soğuktur ve yaz bolluk getirir. Bu kehânet, atın en çok soğuk diyarları ve yazları da bereketli otlakları sevmesi gerçeğine dayanır. Destânî at figürü, özellikle Türkistan'da mücâdele ve savaşla dolu bir yılın başlayacağının ifâdesidir.

At yılında doğanlar, ya savaşta ya avda veya yolculukta olmak üzere dâima hareket hâlindedir; yılın uğurlu olan ilk yarısında ya da ortasında doğanlar da hükümdarların yoldaşı olurlar. Dış görünüşleri dikkat çekicidir; zekî oldukları kadar olağanüstü derecede yiğit ve cesurdurlar. Eğer bir kimse at yılının uğursuz sayılan son kısmında doğarsa müçelin kusurlarını yansıtacak, yâni kişi, huzursuz, sabırsız ve tehlikeli bir mizaca sâhip olacaktır.

ATIN EFENDİSİ[1]

Mes'ûdî, kendi çağının en büyük ikinci veya üçüncü hükümdârının bütün Türk hükümdarlarının en büyüğü, Dokuz Oğuz hâkânı, yâni "atın efendisi" olduğunu nakleder. Çinle Horasan arasında, Kuşan adlı bir şehirde yaşayan bu hâkan, dünyânın diğer hükümdarlarından daha fazla ata sâhipti. Kaşgarlı, Dokuz Oğuzların başkenti Kuşan'ı iyi cins atların yetiştirildiği, ejder ve cennet atı efsânelerinin ülkesi Kuça'ya benzetir ve Küsen olarak adlandırır.

Kök Türkler, cenâze ve ata kültü âyinlerinde, ayrıca hükümdarlarının tahta çıktığı törenlerde atlı âyinler düzenlerlerdi. Hâkan, âdet olduğu üzere, dört beyin taşıdığı keçe bir halının üstünde çadırın etrâfında dolaştırılır ve atlı törendeki yerini alırdı. Uygur kağanı Buku da Maniheist olduktan sonra her fırsatta usûle uygun olarak ata binerdi.

Eskiçağ ve Ortaçağ metinlerinde, Türk beylerinin veya alplarının atından, onlara her gün eşlik eden bir dost olarak söz edilir. Orhun yazıtlarında savaş atının cesâreti takdir edilir ve Türk erkeğinin kahramanlık unvânını atına göre aldığı yazar: *"At aşar alp."* Yazıtlar bir adamın 600'den fazla ata sâhip olabileceğini bildirmektedir.

Beylerin atları, hükümdarlık tamgasını taşırdı ve hükümdarlığa ait çitlerle çevrili alanlarda yetiştirilirdi. *Irk Bitig*'e göre hükümdârın atının altın toynakları olurdu. Oğuz destanlarında da alp ve atı birbirlerine kardeşlik bağından da öte bir duyguyla bağlıydı.

Atlılar belli bir töreye göre birbirlerini selâmlardı. Uygur prens ve prensesleri atlarından inip Budist râhibinin karşısında diz çökerlerdi. Kök Türklere âit bir taş kazıması (petroglif) üzerinde, Umay olduğu düşünülen taç giymiş oturan bir figür önünde atından inerek hemen diz çöküvermiş binicileri gösteren benzer bir sahne tasvir edilmiştir. Daha sonra Segrek hikâyesi olarak adlandırılan Oğuz destânında, kahramânın annesi, ağabeyi selâmlama töresinin kuralını şöyle açıklar:

"Ağ boz atın üzerinden yire ingil,
El kavşurup ol yiğide selam virgil!"

İbn Bibi, hükümdârın kara sayvanı üzerinde bir kartal görünce beylerin attan inerek yeri öptüklerini anlatır.

At, sâhibi öldüğünde de onu tâkip ederdi. Daha eski devirlerde at, ölen kahramânın cenâze töreninde, onunla birlikte odun yığını üzerinde yakılır veya onunla birlikte gömülürdü. Atın kuyruğu kesilir ve bir sırığın ucuna bağlanırdı. Oğuz destanlarında, eğer bir kahramânın âkıbeti bilinmiyorsa ölmüş olduğuna hükmedilir ve kahramânın aygırı kurban edilip kuyruğu bir direğe asılırdı. Bu uygulama Kök Türk döneminden beri Türkler arasında var olmuştur. İbn Fadlan'da, bu uygulamanın amacının, ölen kahramâna ölümden sonraki hayâtında at sağlamak olduğu yazar.

Antik dönemde olduğu gibi Ortaçağ'da ve daha sonraki dönemlerde de at, hükümdarlık gücünün bir sembolüdür. Türk hükümdarları, özellikle Harezmşahlar, üzerinde usta binici (aspavati) tasvîri bulunan sikkeler kestirmiştir. Türk Memlûklarını usta binici olarak adlandıran Hintlilerin sikkelerinde de aspavati ve Sri Hammira efsâneleriyle ilgili atlı tasvirler yer almıştır. Oğuz destanlarında hükümdar, bir avcı olarak tasvir edilirdi. Geleneksel saray ziyâfetinden sonra bey ve mâiyetindekiler ava çıkmak üzere ata binerlerdi:

"Bigler hep ava bindi. Ala tağa ala leşker ava çıkdı."

Kutadgu Bilig'de, Karahanlı hânı, sayısız at sürülerini idâre eden ve ahırları saf kan, soylu atlarla dolu bir avcı olarak anlatılır. Karahanlı ülkesinde en yüksek memûriyet baş seyislik (mîr-i âhur) idi. Yine Kaşgarlı Mahmud'un eserinde, Türk dünya hâkimi (azun begi) Tunga'yla, hızlı atı zamânı simgeleyen mitolojik karakter Ödlek arasındaki yarışa dâir pek çok dize yer almaktadır.

Orta Asyalı aspavati, İslâm dönemi Farsçasıyla hemen hemen "atın efendisi" anlamına da gelen "şehsuvar" terimiyle karşılığını bulmuştur.

İbn Bibi, *el-Avâmiri'l-Alâiyye*'de Türklerin önemli bir göreve atandıklarında yaptıkları dînî âyinin içinde yer alan ata binme töreninin anlamını açıklar. Beyler, Anadolu Selçuklu sultânı Alâaddin Keykûbad'a bağlılıklarını arz edip kabul edildikten sonra hükümdârı, siyah beyaz benekli, zamânının en delidolu atını saltanat kevkebesiyle (bir sırığın ucuna bağlanmış mâdenî disk) süslemek üzere dâvet etmişlerdi. Ata binme töreni, müneccimlerin tespit ettiği uğurlu bir anda başlamıştı. Kök Türk tahta çıkma törenlerinin atlı bölümünde, hükümdârın ata binişi astrolo-

Kuzey mitolojisinde tanrı Odin'in sekiz ayaklı atı Sleipnir.

jik olarak en uygun zamâna denk getirilirdi. Öyle ki tebaası bâzen beklemekten yorulup hükümdârı sıkıştırır, ona artık ne zaman hükümdarları olacağını sorarlardı.

Hükümdârın üstünde iktidârını kazandığı at, *Kutadgu Bilig*'de zamânın sembolüydü. İbn Bibi at üstündeki hükümdârı yükselen güneşle karşılaştırmaktadır. Hükümdârın atı gökteki kartal takımyıldızı ile karşılaştırılabilen kozmolojik bir varlık konumundadır. Nefesli çalgıların ve fillerin taşıdığı davulların sesleri eşliğinde beylerin ve muhâfızların yaya olarak tâkip ettiği Selçuklu sultanlarının atlı tören yürüyüşü, başkent Konya'ya doğru birkaç gün devam ederdi. Atlı törenlerde, sayısı binicinin asâleti ve rütbesiyle orantılı olarak değişen yedek atlar yüksek rütbeli bir görevli nezâretinde götürürken rikâbdar ise eyer örtüsünü taşırdı.

Selçuklu dönemi saray tasvirlerinde, hükümdar genellikle hazır durumda bekleyen atıyla birlikte, gösterişli kıyâfetler içinde tahtında otururken gösterilirdi. Diğer tasvirlerde ise hükümdâr panter veya efsânevî yaratık avıyla yahut da doğanla avlanmakla meşgul iken gösterilmektedir. Soylu kişilerin yer aldığı süvâri hücumları da Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphânesi'nde bulunan *Varka* ve *Gülşah* adlı eserde olduğu gibi, Selçuklu dönemi el yazmalarında sıklıkla resmedilirdi.

Aynı âdetler, Türk beylerinin hükmettiği Gazne veya Memlûkların idâresi altında bulunan Mısır topraklarındaki Türk saraylarında da mevcuttu. İlhanlılarda da aynı törenler vardı. Gazan Han, resmî tahta çıkış töreninden sonra mâiyetinin ve hanımlarının katıldığı usûle uygun bir atlı tören veya av için dört nala yola çıkmıştı.

Osmanlı devletinin temeli atlı kuvvetlerle atılmıştı. Kimisinin beş yüzden fazla atı bulunan Anadolu ve Rumeli'deki tımar sâhipleri, savaş zamânında orduya 200 bin kişilik süvâri temin ederlerdi. Bu dönemde Oğuz destanlarında dile getirildiği gibi, *"yaya erin umudu olmaz"*dı. Ata, ülkenin güvenliğini sağlayan savaşçıya gösterilen îtibârın aynısı gösterilirdi. *Tuhfetü'l-mülûk ve's-selâtin'*de süvâri atlarını yücelten çeşitli hadislerden alıntılar yapılarak atın kıymeti vurgulanmıştır. Özellikle İslâm ümmetini koruyan savaş atının etrâfında meleklerin dolaştığı söylenmiştir.

Osmanlı'da sultânın tahta çıkış törenindeki ata binme geleneği çok önemlidir. Sultan kılıç kuşanma törenine (yolculuğun kayıkla geçen kısmı dışında) at sırtında gider ve at sırtında dönerdi. Böylece iki kıtanın ve iki denizin hükümdârı olduğunu îlân ederdi. Tören alayı, tahta çıkıştan sonra ilk uğurlu günde gerçekleşirdi. Sultânın atı üstünde sarayın iç avlusunun kapısında görünmesiyle nefesli çalgılar onu selâmlar; sultan mehterhânenin, yaya muhâfızların, sancakların ve zafer ganîmeti olan atların önünde olduğu hâlde alay yola koyulurdu. Süslü koşum takımları, panter postundan yapılmış, şeref pâyesi olarak örtülen eyer örtüleri, işlemeli ipekler ve kalkanlarla süslenmiş yedek atlar, sâhibinin asâletiyle ve rütbesiyle orantılı sayıda (sultan için 33) süvâri alayı tâkip ederdi. Ozanlar, yeniçerilerin askerî kıyâfetleri ve panter postları içinde, ellerinde sazlarla kahramanlık türküleri söyleyerek yürürlerdi. Sultânın sarıklarından ikisi, iki yana sıralanmış ve bu imparatorluk başlıklarını selâmlayarak yüksek sesle hükümdârın ilâhî rehberliği için duâ eden halka doğru tutulurdu. Târih kitaplarında tasvir edilen bu sahne, büyük nakkaş Osman tarafından *Hünernâme* adlı eserde resimlenmiştir.

Diğer resimlerde Osmanlı sultanları süvâriler arasında gösterilirdi. Av, hükümdârın geleneksel bir sporu olmaya devam etmiş, hatta geleneksel bir tören olarak adlandırılmıştır. *Hünernâme*'nin sayfalarında sultânı av köpekleriyle birlikte ata binerken veya at sırtında doğanla avlanırken resmeden pek çok tasvir görülmektedir.

Sultânın atlı oyunlardaki hünerini tasvir eden el yazmalarında Kaşgarlı'nın bahsettiği eski çevgân ve cirit gibi atlı oyunlar resmedilmiştir. Mızrak oyunları, binicilerin ve atların çeşitli maske, post ve kürkler kullanarak değişik hayvanların kılığına girmeleriyle oynanırdı. Nitekim *Tuhfetü'l-mülûk* adlı el yazması eserde boynuzlu maske takmış bir savaşçıyla koyun postuna bürünmüş bir atı tasvir eden resim vardır (yk. 165). Öküz veya koyun maskesi takmış bir diğer binici, fil kılığındaki bir ata binmektedir (yk. 165a). Bir başka resimde (yk. 238a) ise binici bir aslan maskesi takmış şekilde, at yine koyun kılığında betimlenmiştir.

Osmanlı yazmalarının bir kısmı saltanat atlarının tasvîrine ayrılmıştır. Târihçi Vâsıf, hicrî 1219 yılının baharında Topkapı Sarayı'ndaki ahırlarından ayrılan ve koşum takımları olmaksızın çayırlarda serbestçe dolaşan saltanat atlarını tasvir etmiştir.

AT RENKLERİNİN SEMBOLİZMİ[2]

Hun hükümdârı Mete (Mo-tun) renk sembolizmi nedeniyle, değişik renklerdeki atlardan oluşan süvâri bölüklerini (doru veya demir kırı atlı olanlarını doğuya, al atlıları güneye, ak atlıları batıya, kara yağız atlıları ise kuzeye) dört ayrı yöne sevk etmişti. Kök Türk dönemi metinlerinde en fazla sözü edilen at rengi "ak"tır. Kaşgarlı'ya göre ak, Oğuz lehçesindeki beyaz anlamı dışında alacalı anlamına da gelmektedir. *Irk Bitig* (fal 29) ak atın dînî bir karakteri olduğunu söyler: *"Ak at karşısın üç bolugta talulapan, aganka, ötügke idmiş (Ak at hasmını üç varlıkta ıslatarak tek başına bir yere kapanıp duâ etmeye göndermiş.)."* Bu Maniheist el yazmasındaki ak at ile Uygur sanatında saf beyaz at olarak tasvir edilen Kanthaka arasında bir ilgi kurulabilir. Kurban edilmek üzere ak atlar tercih edilirdi (*Çırgak Yazıtları,* Orkun, c. III, s. 80).

Beyler ak ata binerdi:
Beg yontinaru barmış
Ak bişi kulunlamış.
(Bey atlarına doğru varmış,
Ak kısrağı tay doğurmuş.)
(*Irk Bitig,* fal 7)

Kül Tegin seferleri sırasında pek çok ak ata binmişti. Kök Türk dönemi beylerine âit atların bahsedilen diğer renkleri boz (Kaşgarlı'da ak ve aldır; Kül Tegin ve Tonyukuk'un bu renkte atları vardı) ve yağız idi (parlak siyah, Kül Tegin'in bindiği atlardan biri bu renkteydi). Ortaçağ'da ve daha sonraki dönemlerde kır, ablak, kaşka, tepel, humâyî, semend renkli atlara özellikle değer verilirdi. Ancak bütün bu at renkleri, alacalı at grubuna girerdi ve hepsi birlikte alacalı at olarak değerlendirilirdi.

Eski Turfan'da at heykelcikleri bâzen parlak mâviye boyanırdı. Aynı durum Selçuklu ve Osmanlı minyatürlerindeki at tasvirlerinde görülmektedir. Bununla ilgili olarak metinlerde sıklıkla kök (gök rengi, mâvi) attan bahsedilmesi dikkat çekicidir (Oğuz Destanları, s. 14; kök bidevî (kök at), *Tuhfetü'l-mülûk, yk.* 57a). Doğu Türkistanlılar gri alaca atı kök alaca olarak adlandırırlar. Minyatürlerde ayrıca yeşil atlar da görülebilir. *Tuhfetü'l-mülûk*'un müellifi, yeşilimsi at rengini balık rengine benzetir.

Al at, Oğuz destanlarında altın dağ ile bağlantılı olarak ele alınmıştır (*Altun Tağın Al Aygırı,* haz. Ergin, 1964, s. 96). Oğuz beylerinin hânı Kazan böyle bir ata binerdi. Yine Oğuz destanlarında açık renkli atların önemli ve yüksek rütbeli kişilere ayrıldığına işâret edilmektedir. Türkistan'ın mihveri Büyük Han Bayındır boz bir ata (Kaşgarlı'ya göre kırmızı lekeli beyaz bir at) binerdi.

Erken dönem Anadolu edebiyâtına âit İskender mesnevîlerinde, ölümsüz Hızır da boz bir ata binerdi. Diğer yandan Bayındır Han'ın kızı ve aynı zamanda ateşli bir savaşçı olan Uzun Burla Hatun kara yağız bir ata binmekteydi. Altay geleneklerinde açık renkli atlar, yalnızca erkek kamların hizmet edebildiği gök tanrısı Ülgen'e kurban edilirdi. Fakat kadın kamların hizmet ettiği yeraltı tanrısı Erlik, yağız ata binerdi.

At renkleriyle ilgili benzer kurallardan Timur dönemi yazarlarından el-Kâşif de söz etmektedir. Sarı at güneş, kahverengi at Jüpiter, zarif kır at, yine bu atı idâre eden dişil gezegen Venüs, kara at Satürn ile özdeşleştirilir. Alaca ise uğurları şartlara göre değişken olan Merkür'ün atı olarak görülür.

ALACA[3]

Sembolik özelliği olan at renkleri arasında alaca antik dönemden beri önde gelir. MÖ IV. yüzyılda kuzey ormanlarındaki Barbarlar Tcheou-you adı verilen ve kaplanla kıyaslanan bir alaca türü yetiştirdiler. Çinlilerin Orta Asya'dan temin ettikleri ve "cennet atı" dedikleri atların alaca atlar olduğunu belirleyen Prof. Haneda'nın isâbetle işâret ettiği gibi, Türkçe alaca kelimesine Han döneminden beri Çin kaynaklarında rastlanmaktadır. Prof. Eberhard, alaca kelimesinin Altay dilleri ile muhtemelen erken Tavgaç Türkçesi ve Kansu'da Alaşan dağları Türkçesiyle ilgili olduğunu söyler. Geç antik dönemde çeşitli Türk grupları alaca atlar yetiştirdiler. Türklere âit taş kazımalarda benekli veya şerit biçiminde lekeleri olan çeşitli at türleri görülür.

Basmillerin, alaca atların sanat eserlerinde özenle tasvir edildiği Doğu Türkistan'la ilişkileri özellikle dikkat çekicidir. Basmiller Kök Türklerin kuzeyindeki karlı bölgelerde yaşıyorlardı, fakat daha sonra Turfan'a gelerek Uygurlardan önce bu bölgede yerleşmişlerdi. Basmillerin hâkânı, Aşina soyundan gelen İdikut'un sarayı Beş-balıg'da idi. Bu döneme târihlenen Astana at heykelcikleri arasında, dikkat çekici bir şekilde Kaşgarlı tarafından böğrül grubuna dâhil edilen sağrısı benekli bir at türü vardır (Johansen'in makâlesi, Abb. 9). Barthold'a göre hemen hemen aynı dönemde Türklerin daha önceden yerleşmiş olduğu Hotan yakınlarında diğer bir yetişkin ala tasvîri görülür. Yarı Moğol tipli binicinin giydiği göçebe pantolon, bot ve kısa İskit tuniğinden oluşan ve Oğuz Türklerinin kurtak adını verdiği kıyâfet, daha sonraki dönemde Türk balballarının, Uygur resimlerindeki önemli kişilerin ve Kırgız atlılarının üzerinde görülür. Binicinin saçları, T'ong Yabgu hakkında anlatılanlara uygun olarak ve Uygur soylu râhip tasvirlerinde görüldüğü üzere uzun ve bir bantla bağlıdır. Başında hâle olan Hotanlı bu binicinin alnında, bir Uygur minyatüründeki kağanın başı üzerinde yer alan tekerlek biçimli, hâleye benzer, parmaklıklı bir çark süslemesi vardır. Tasvîrin dikkat çeken diğer bir özelliği de binicinin elinde tuttuğu kâseye doğru uçan bir kuş motifinin işlenmiş olmasıdır. Prof. von Gabain gâyet isâbetli bir tespitte bulunarak benzer şekilde, elinde tuttuğu kâseye doğru uçan kuş motifli bir biniciyi gösteren Uygur tomarına dikkat çeker. Tuna civârında Bulgar bölgesinde Madera Omurtag Han taş kabartmasında da elinde kâse tutan bir binici tasvir edilmiştir. Bu üç figürle hânedâna mensup doğa üstü güçleri olan önemli kişiler arasında ortaklık kurulabilir. Hotan resmindeki binicinin tekerlek biçimli cakravartin süslemesi bu durumu teyit etmektedir. Kâse ise bir hükümdarlık simgesidir.

Alaca at, hâkânın binek hayvanıdır. Bunun yanı sıra Hotan atının, ala rengi, yuvarlak pullardan ve hilâllerden meydana gelen baş süsü, bodhisattvas

veya İç Asya hükümdarları için de uygun bir simge olması, at figürüne özel bir değer kazandırmıştı. Aynı şekilde Yol Tengri'nin ala atı, gece gündüz durmaksızın at süren ve hayâtın başlangıcındaki kişiyle buluşan *Irk Bitig'*in alegorik figürünü hatırlatmaktadır:

Ala atlı yol tengrim,
En yarın kiçe sürmen.
Utru iki aylığ kişi oğlu sokuşmuş, korkmuş.
"Korkma!" timiş, "kut birgeymen."
(Ala atlı yol tanrısıyım, gece gündüz sürer giderim.
İki aylık insan oğluna rastlamış, (insanoğlu) korkmuş. "Korkma!" demiş, "ben kut veririm.")

Gece ve gündüzün art arda gelmesiyle alaca atın siyah beyaz benekleri arasında benzerlik kurulduğundan Selçuklu eserlerinde feleğin alaca atı (ablak-ı çarh), zamânın geçişiyle ilgili mecâzî bir ifâde olarak karşımıza çıkar. Bu bağlamda, siyah beyaz benekli alaca atın durup dinlenmek bilmeyen binicisi *Irk Bitig'*deki Yol Tengri, *Kutadgu Bilig'*de de binici bir figür olarak tasvir edilen eski Türk zaman tanrısı Öd veya Ödlek ile bağlantılı görülmektedir:

Anasından toğup atansa adı,
Misâfir bulup bindi Ödlek atı,
Günü bir mangım, tünü bir mangım,
İletür ölümke, kurutur engem.
(Anasından doğup adı konduğunda,
Misâfir gibi hemen Ödlek'in atına bindi.Günü bir adım, gecesi bir adım,
Ölüme iletir, yüzü soldurur.)
(1388-1389. beyitler)

Eğer Hotan resmindeki ala atın binicisi zaman tanrısı Öd ise o zaman alnındaki çark süslemesi de kader çarkını temsil ediyor olmalıdır. Ödlek ayrıca zamânın ölçüsü olan ay ile de özdeşleştirilmişti. Kaşgarlı, ay ve Ödlek'in birlikte hareket ettiğini söyler.

Ala at, yalnızca zamânın sembolü değil, ayrıca alegorik olarak zamânın efendisi olan hükümdârın da atıydı. Hükümdarlar daha ziyâde ala atlara binerlerdi. Oğuz destanları, Kayı İnal Han'dan, "alaca ata binen kakum kürklü bey" olarak bahseder (ala atlı as tonlu Kayı İnal Han). Ak kelimesi, Kaşgarlı'nın belirttiği gibi beyaz veya açık renkli anlamlarından ziyâde "alaca" anlamına geliyorsa bu durumda Kül Tegin ve diğer Kök Türk beyleri sıklıkla alaca atlara binmiş olmalıdır. Benekli atlar Çin imparatorlarının hazîneleri arasında sayılmış ve dört atlı, iki tekerlekli imparatorluk arabalarına koşulmuşlardır.

Kaşgarlı'nın XI. yüzyıla âit Türkçe-Arapça lugatı, Zengî'nin XII. yüzyıla âit binicilik üzerine risâlesi, Timur'un *Umdetü'l-mülûk'*u gibi Ortaçağ kaynakları, alaca at cinsleri hakkında çok çeşitli açıklamalar verirler. Alaca at genellikle, uğurlu veya uğursuz, fakat bâzı yararları olabilen belirli sembolik anlamlara sâhip bir binek hayvanı olarak görülür. Zengî, siyah benekli alaca atlarla beyaz benekli alacaların arasındaki temel farkı tespit etmiştir (ablak, abraş, arcal). Kara benekli alacalardan alnı ve ayak bilekleri beyaz lekeli olanları hükümdarlara lâyıktı. Beyaz benekli olanlar bâzen çok uğurlu sayılmakla birlikte kesinlikle zayıf atlardı. İnanışın aksine Zengî, her beyaz beneği, beyaz yeleyi ve mâvi gözleri zayıflığın belirtisi olarak görür.

Kaşgarlı da parlak renkli alaca atların zayıf toynakları olduğunu söyler ve gösterişli alacaları iki yüzlü insanlarla karşılaştırarak, *"İnsanın alası içinde, atın alası dışındadır."* der *(Kişi alası içtin, yılkı alası taştın.).* Bununla birlikte Zengî, başka bölgelerin atlarında kusur olarak kabul edilen özelliklerin, Türk atlarında kusur olmadığını ilâve eder. Bu söz, Çin ve Türk atlarıyla ilgili özelllikleri; alındaki beyaz lekeler, beyaz yeleler ve mâvi gözleri de kapsar *(Tuhfetü'l-mülûk,* yk. 50; burada aşkar-ı Sînî cinsi at, Çin'den gelen sarımsı ve kızılımsı benekli, beyaz yeleli ve beyaz kuyruklu bir at olarak târif edilir). Prof. Zajaczkowski, 1964 yılında PIAC toplantısında sunduğu bildiride, Memlûk dönemine âit Türkçe-Arapça bir lugatta bulunan bulaca teriminin bir alaca cinsinin rengi olduğunu ve diğer at renkleri arasında yer aldığını bildirmiştir. Bu bağlamda, Prof. Togan, bulak teriminin Kaşgarlı'da küçük bir at olarak târif edildiğine işâret eder; ancak bulak terimi aynı zamanda ayakları benekli at anlamına da gelmektedir (Radloff, Wörterbuch).

Erken dönem İslâm tasvir sanatında, Selçuklu ve İlhanlı dönemlerinde alaca, Doğu Türkistan ve Çin resminde sırtı kaplan postu gibi veya ejder sırtı gibi çizgili olarak tasvir edilen atlardan bu yönüyle de pek farklı tasvir edilmemiştir. Doğu Türkistan midillisinin oranları ve özellikleri XIV. yüzyıl alaca tasvirlerinde görülmeye devam eder. Bundan sonra yalnızca Yakındoğu'da alaca figürü geleneksel üslûp ölçülerine uygun olacaktır.

Doğu Türkistan resimlerinde görülen kaplan şeritli alacalar, yine aynı sûrette ve aynı özelliklere sâhip olarak Yakındoğu Türk tasvirlerinde ve genel olarak da İslâm sanatında görülür. Burak, bâzen insan başlı bir alaca olarak gösterilmiş ve hing veya ablak olarak tanımlanmıştır. Halîfe Hz. Ali'nin katırı Düldül, Osmanlı sanatında bâzen Kanthaka resimlerinde olduğu gibi alevden hâle içinde idealize edilmiş bir alaca (Kalender, yk. 19) olarak resmedilmiştir. Tâlih yıldızı Merkür ise alaca bir at üzerinde tasvir edilmiştir.

Hükümdarlar alaca ata binmeye devam etmişlerdi. Yukarıda siyah beyaz benekli ala bir ata binmiş olarak târif edilen Oğuz beyi Kayı İnal Han, Türklerin Yakındoğu'ya göçlerinin en önemli dönemine âit bir yarı Yakındoğu figürü idi. Selçuklu beyleri, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphânesi'ndeki *Varka* ve *Gülşah* adlı el yazması eserde olduğu gibi alaca atlar üzerinde gösterilmiştir.

XIV. yüzyıl Erzurumlu Türk şâiri Mustafa Darîr Erzenî de "atın efendisi"nin siyah beyaz benekli alacasını târif eder:

Koydu ayağını rikâbına şâh,
Tâ ola suvâr ablakçı nâgâh.
Gûş olunup sahîl-i ablak-ı şâh,
Şehsuvâr olduğunu bilirdi sipâh.
(Şah ayağını üzengiye koydu,
Çabucak alaca ata bindi.
Şâhın alacasının kişnemesi duyulunca
Süvâriler onun şehsuvâr olduğunu bilirdi.)

(Mustafa Darîr Erzenî, *Yüz Hadisler Tercemesi,* Ali Emîrî Ktb., Şer'iyye no. 1154, yk. 133)

Oğuz destanlarında kâfir hükümdar Şökli Melik'in atı alaca at olarak tanımlanır:

Altındağı (altındaki) alaca atın ne öğersin,
Ala başlu kiçimçe gelmez bana.
(Altındaki alaca atı ne öğersin,
Bana ala başlı keçim gibi bile gelmez.)

Farsça el yazması bir eserde kanatlı at. Wellcome Koleksiyonu.

(Salur Kazan'ın evinin yağmalanmasının hikâyesi, haz. Ergin, s. 15)

Hünernâme'de Osmanlı pâdişâhı Süleyman bir av yolculuğu sırasında boz renkli bir alacaya binmiş olarak tasvir edilmiştir. Aynı yazmanın başka bir minyatüründe pâdişah, uğurlu beyaz lekeleri olan yağız bir ata binmişken, pâdişâhın mâiyetindekilere düzgün siyah beyaz benekleri olan alacaların ayrılmış olduğu görülmektedir. Osmanlı târihçisi Küçük Çelebizâde Asım Efendi, III. Ahmed'in hicrî 1135 yılında tamamlanmış olan Sadâbâd köşküne yaptığı ilk ziyâretinde bindiği kaplan gibi bir alacayı târif eder: *"Padişah arslan burcuna binmiş güneş gibi görünüyordu."* Pâdişah, kaplan postu şeritli ve arslan pençeleri kadar güçlü toynakları olan alaca bir ata (rahş) biniyordu. Böylece alaca, bir gök atı olarak semâvî sembollerle karşılaştırılmaya devam ediyordu.

Günümüzde siyah sırtlı atlarla berâber, yine sırtı siyah olan yaban eşeğinin Doğu Türkistan ve Kuzey Asya'da bulunduğu görülürken kaplan çizgili ala at asıl Doğu Türkistan'da bulunur. Aurel Stein, eski Hotan resimlerindeki alaca atı, Yarkent'te satılan türlerden ve Yarkent midillisi adıyla tanınan bir Doğu Türkistan midillisi olarak tanımlamıştır. Yardımlarını benden esirgemeyen sayın Koşmak'ın bildirdiğine göre, bu şekilde târif edilen alacalı midilliler, Doğu Türkistan'da her yerde bulunabildiği gibi komşu ülkelere de satılmaktadır. Büyük beyaz benekli midilliler uğursuz (sür) kabul edilirken alnı beyaz olanlar uğurlu görülür.

Kaşgarlı, yüzündeki beyaz lekelerle aya benzettiği atı över (tüküz, tükez, ugar, yetiş maddeleri). Oğuz destanlarında alındaki beyaz leke, kaşka veya tepel olarak adlandırılır. Ayrıca Zengî de atın alnındaki beyaz leke hakkında görüşlerini bildirir (yk. 65a) ve kişisel olarak tek ayaktaki beyazlığı dâima zayıf bir ayağın işâreti olarak düşünmesine rağmen; iki, üç, dört ayaktaki beyaz lekelerin uğur işâreti sayıldığını ilâve eder.

Bununla berâber teki beyaz olan ön ayak hem uğursuz hem de tehlikelidir. Zengî bu husûsun doğruluğunu Ebu Yakub el-Huttalî'den alıntı yaparak göstermeye çalışır. Yılın beş ayını Abbâsî halîfesinin hizmetinde, geri kalan kısmını da memleketi Huttal'da geçiren bu Türk beyi, kendi ordusunda bir Türkmen'in bindiği ve daha sonra tökezleyerek binicisinin ölümüne sebep olan atın ön ayaklarından birinin beyaz olduğunu görmüştür (yk. 66).

Tuhfetü'l- mülûk'ta, alnında yıldıza benzeyen beyaz bir leke bulunan koyu renkli at, ablak veya ağır olarak adlandırılır; hızlı ve geniş adımlarıyla binicisini zafere götürdüğünden doğa üstü bir at (rûhânî) olarak târif edilir. Buna ek olarak eğer atın ayak bileklerindeki beyaz lekeler bilezik gibi halka hâlinde olursa böyle bir binek hayvanı (mücmelü'l-erbaa) atların en hızlısıdır ve hükümdarlara lâyıktır. Gerçekten de Paris Bibliotheque Nationale'deki *Câmiü't-tevârîh* adlı yazmada pek çok İlhanlı hükümdârı böyle atların üzerinde resmedilmiştir.

Osmanlı pâdişâhı Süleyman, *Hünernâme*'de alnı ve üç ya da dört ayak bileği beyaz lekeli atlar üzerinde tasvir edilmiştir. Ayaklarında bu şekilde beyaz lekeler olan atlar bugün Doğu Türkistan'da azgan adıyla bilinmekte ve yörede bu atlara sık rastlanan alacalardan daha çok değer verilmektedir.

Alaca atların bir grubunun, sudan çıktığına inanılan aygır efsânesiyle ilgisi olduğu görülür. Bu bağlamda, Türkçede atın beneklerinin, balığınkileri de çağrıştıracak şekilde pul olarak adlandırılması oldukça dikkat çekicidir. Zengî, Ebu Yakub Huttalî'den aktararak, "ateşten bir göl" yanında bulunan yabanî aygırlardan türediği söylenen ve rengi yaban eşeklerininkine benzeyen (Orta Asya yaban eşekleri, omuzları ve sırtı boyunca koyu bir şerit uzanan boz bir renge sâhiptir) bir tür Türk dağ atını târif eder (yk. 69-71).

Sudan gelen aygır efsânesiyle ilgili diğer bir at rengi, Kaşgarlı'nın ala olarak tanımladığı, siyah ve beyaz benekleriyle mitolojik Yol Tengri'nin ve Oğuz kahramânı Kayı İnal Han'ın tercih ettiği "kır"dır. Kır at efsânesi hemen hemen târih kadar eskidir.

Sayın İnan tarafından aktarılan destânî bir şiirde kır at yaratılış efsânesinin bir karakteri olarak verilir ve kara yer yaratıldığında binicisiyle birlikte yeryüzü dışında yaşadığı söylenir. İzleri IX. Ve X. yüzyıllara kadar uzanan Köroğlu destânında Kırat'ın babasının Amu Derya sularından çıkmış bir aygır olduğu söylenir. Zengî, kır rengi, en iyi ikinci at rengi olarak över (yk. 63, 65, sepid hing) ve hükümdarlara lâyık olduğunu söyler. Fakat bu atın, tıpkı yaban eşeklerinde olduğu gibi, ayaklarında kara benekler, sırtında uzun kara bir şerit ve kara bir yele ile kara bir kuyruğu olması gerektiğini de ilâve eder. Gâliba bu at gençken sebz hing (yeşil at) olarak adlandırılıyordu ve yine hükümdarlara lâyık görülüyordu. Köroğlu, Dadaloğlu gibi kahramanlar, I. Bayezid, II. Mehmed, IV. Murad, II. Osman, II. Selim gibi pâdişahlar kır atlara binmişlerdir.

Nakkaş Osman, *Hünernâme*'de II. Mehmed'i yeni fethettiği İstanbul'a girerken oldukça canlı tasvir edilmiş bir kır atın üzerinde resmetmiştir. Zengî ayrıca uğurlu sayılan kara benekleri, yine sırtındaki şeridi, yelesi ve kuyruğu siyah renkte, açık kahverengi olan kula ve semend atlardan bahseder. Türklerin kula dediği semend at, güneş atı sayılmış (el-Kâşif) ve birçok Osmanlı minyatüründe hükümdârın binek hayvanı olarak tasvir edilmiştir. Bununla birlikte eğer uğurlu kara benekleri yoksa semend değersiz sayılmıştır *(Alma kula, olsa dahi bir pula; Tuhfetü'l-mülûk,* yk. 55). Başkırdistan'da sırtları siyah şeritli, yarı yabanî, açık kahverengi atların (Şülgen) Volga sularından çıkmış aygır neslinden geldiği kabul edilir.

Zengî'nin bahsettiği ancak târif etmediği "harmunc", *Tuhfetü'l-mülûk*'ta siyah benekli, yeşilimsi bir at olarak tasvir edilmiş ve balığa (hût) benzetilmiştir.

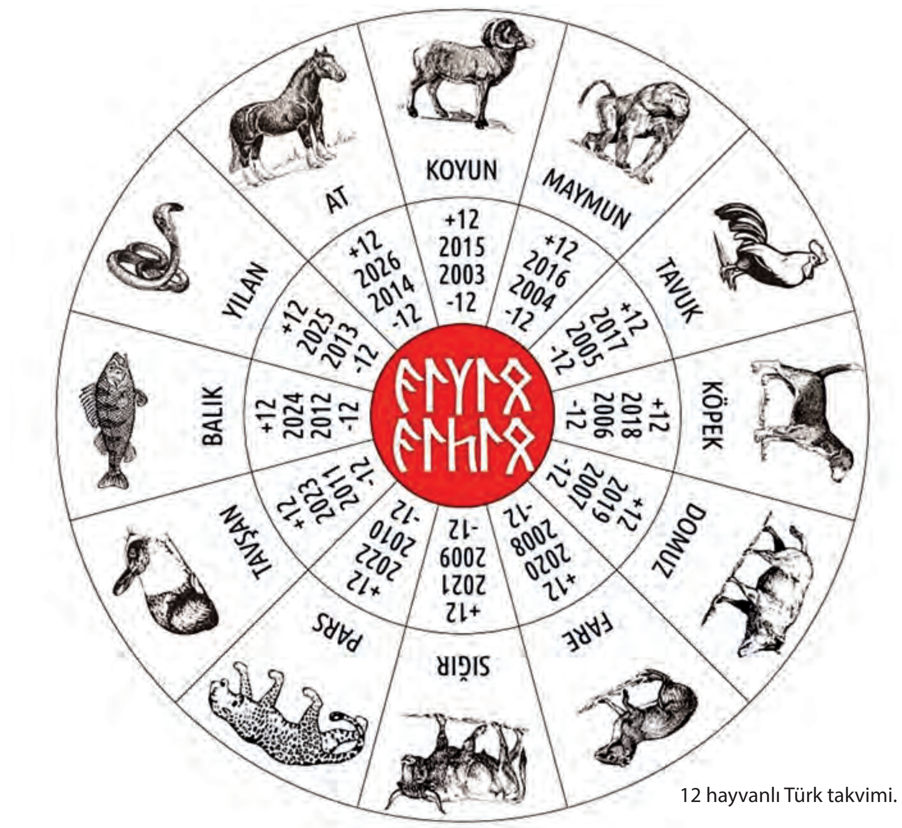
Alaca at ayrıca yırtıcı bir kuşa da benzetilmiştir. İbn Bibi gökteki kartal takım yıldızına benzettiği hükümdârın kartal gibi (hümâyî) olan atından bahseder. Nef'î, IV. Murad'ın hümâyî atlarına işâret eder. *Tuhfetü'l-mülûk,* rengi "tavşancıl kartalı"nın pençelerinin rengine benzeyen kırmızı ve beyaz

benekli alaca atı, birinci sınıf atlar arasında sayar. Köroğlu ve Dadaloğlu destanlarında alaca atlar dâimî olarak kartallarla veya diğer yırtıcı kuşlarla karşılaştırılır.

EJDER AYGIRI[4]

Atla ilgili en eski mitolojik unsurlardan birinin suyla bağlantılı olduğu görülmektedir. Sudan çıkan atla ilgili efsâneler Uzakdoğu'dan Yakındoğu'ya kadar olan bölgelerde bilinir. Bu mitin Uzakdoğu varyasyonu, sayın Boyle'un bana bildirdiği gibi, belki de Hunlar ve diğer Türkler tarafından yapılan mağara ve ejder âyinleriyle ilgili olan, mağarada yaşayan ejder aygırı efsânesidir. Ejder aygırı miti, Hunların gerçekten yaşadığı olayların geçtiği Kuça bölgesiyle ilgilidir. Türk atlarına benzemeyen Kuça bölgesi atları, küçük olmalarına rağmen uzun yolculuklara dayanıklıydılar. Bunun yanı sıra, Çin kaynaklarındaki ejder aygırlarıyla da bağlantılı olan bu mitin Kul Oba'da bulunan bir Avrupa İskit kılıç kınını etkilemiş olduğu görülmektedir. Bu kılıç kını, Helenistik dönem deniz atı tasvirleriyle doğrudan ilgisi olmayan bir ejder aygırıyla süslenmiştir. Kul Oba ejder aygırının testere dişli sırtı, İç Asya'da özellikle Altay ve Sibirya bölgelerindeki göçebe atlarının tasvirlerinde görülen tutam tutam veya testere dişi gibi yelesi olan at figürü serisini hatırlatır. Ejder ve mağara aygırı efsânelerini yalnızca Türklerle akraba olan halklar (Eftalitler ve Tu-yü Hunları) değil Türkler de biliyordu. İbn Hurdadbih, sudan çıkan at efsânesinin bir Türk versiyonunu nakleder. Huttal'daki Bek hânedânının oturduğu Rustabak'ın girişinde olağanüstü bir at cinsinin atası olan ve Beklerin boş yere uğraşarak yakalamaya çalıştıkları aygırın ortaya çıktığı bir göl vardı. Sudan gelen aygır veya ejder efsâneleri, daha sonra Kaşgarlı'nın anlattığı hayvan hikâyelerine uygun olarak yüksek platoların gizemli atmosferinde genellikle birdenbire ortaya çıkan yabanî atların bu büyülü aygırlar olduğunu ispatlar.

Yaşın atıp yanşadı,
Tuman turup tuşnadı,
Öğür alıp okraşır. (öğür maddesi)

12 hayvanlı Türk takvimi.

(Şimşek çakıp parladı,
Bulut gelip yağdı,
Aygır (kısrak) alıp, kişner.)

Zengî, Abbâsî halîfesine hizmet eden Huttal beyi Ebu Yakub'un zamânında meydana gelen bir olayı nakleder. Semerkant elçisi, halîfeye derisi yaban eşeği renginde, hatta ondan daha ilginç renkte, çirkin bir Türk atının en önde yürüdüğü bir at koleksiyonu hediye etmişti. Dağ atı (tagî, ed. takhi) olarak adlandırılan bu atın, suyu ateşten bir gölle bağlantılı ehil kısraklar ve yabanî aygırlardan türediği söylenirdi. Bu yarı yabanî midilli, olağanüstü derecede mahâretli olduğu için en iyi atlardan bile üstün tutulurdu. Siyu-ki ve diğer yerlerde bulunan ateş suları olarak adlandırılan sular ve ılıca suları, dâima ejder efsâneleriyle ilgilidir. Tagî denen yaban eşeği rengindeki bu Türk atları, eski İç Asya ejder atlarından biri olarak kabul edilebilir. Ejder atı efsâneleri yalnızca İç Asya'daki değil Yakındoğu'daki Türkler arasında da yaşamıştır. Oğuz kahramânı Bamsı Beyrek'in atı Akboz da sudan çıkmış bir aygırdan (deniz kulunu) türemişti (Ergin, s.27). Nef'î'nin şiirinde geçen atlardan biri de Evren (Ejder)'dir.

Sudan çıkan at efsânesinin -anlamı unutulmakla birlikte- izlerinin XVIII. yüzyılda bile hâlâ yaşadığını, Anadolu'nun sevilen şâiri Dadaloğlu'nun atını övmek için söylediği sözler ortaya koymaktadır.

At kulağın dikmiş de göz süzer
Gövel ördek gibi göllerde yüzer
Çırpındırır yele, ceyrândır tozar
Atın eşkini seldir, yeğite gerek

(Yund, Türk Atı)

Prof. Togan'ın, Şülgen'de, Ak-Edil'in göl gibi genişlediği yerde sudan çıkan bir aygırdan türediği söylenen, sırtı siyah çizgili, boz renkli, tarpana benzer yarı yabanî bir at türüyle ilgili efsâneye Başkırdistan'da rastladığına işâret edilmişti. Eski alaca at Tcheou-you'nun aynı zamanda bir ejder olduğu hatırlanırsa, sonuç olarak ejder veya sudan çıkan aygır efsânelerinin, derilerinde kendilerine özgü işâretleri bulunan yarı yabanî atları gösterdiğini söyleyerek bu bahsi bitirmek uygun olacaktır.

PEGASUS

Göksel at miti[5] hem Helenistik mitolojide hem de sudan çıkan ejderin uçan bir

figür olarak da tasvir edildiği İç Asya'da sudan gelen at efsânesiyle ilişkilidir. Eski alaca at Tcheou-you, yâni güneş atı, hem bir ejder hem de bir kuş idi. Kuça hükümdârının ejder atları, gökyüzünde giden bir arabaya koşulmuştu.

Atın ilk defa gökyüzüyle birlikte ele alınması, 12 hayvanlı takvîme göre birbiri ardınca gelen yılların durağını gösteren bir gök işâreti olarak düşünülmesiyle başlamıştır. Eski Türk yazıtları, 12 hayvan burcunu dolaşan gök hâkimi "Kök Han" fikrini açıkça ifâde eder. At, gök ve yıldız tanrılarının bineği olarak da görülür. Moğolistan'da Airag-Nur (Songino, Zavkhan bölgesi)'da bulunan güneş biçiminde bir diskteki alçak kabartma dört at başının, atın güneş kültüyle olan ilgisini ortaya koyduğu düşünülmüştür (Vandui'deki resim). Diğer yandan Waley ve Petrucci'nin Tun-huang'daki çalışmaları, bu bölgede atın aya âit bir taşıyıcı olduğunu ve güneşin arabasını ise kazların çektiğini göstermiştir. Kaşgarlı'nın bir şiirde, atın alnındaki beyaz akıtmanın ay için olduğunu (tüküz maddesi) söyleyerek şaka yollu böyle atları tavsiye etmesi, atın ayla olan ilgisini akla getirmektedir. Timur dönemine âit bir astroloji kitabı olan *Lübâbü'l-iktiyârat*'da, gökyüzünde sâbit olmaması nedeniyle dengeyi bozduğu düşünülen ayın, tedirgin ve harekete hazır olmaları makbul atlar söz konusu olduğunda tâlih getireceği yazmaktadır.

Ölümden sonra cennete yükselen asil ruh da atlı bir figür olarak ortaya çıkar. İbn Fadlan, Volga Bulgar bölgesi Türk hâkânının "aurora borealis" (kutup ışıkları) olduğunu zannettiğimiz bir gök olayını, kendisine cennetteki atlı ruhların mızrak dövüşü olarak yorumladığını anlatır.

Doğu Türkistan bölgesi, özellikle uçan at efsâneleri bakımından zengindir. Bu bölge eski İç Asya'da bir gök at türünün yetiştirildiği yer olarak meşhurdur. Bir Uygur resminde el-Câhiz'in anlattığı, emredildiğinde diz çöken Türk midillilerini hatırlatacak şekilde bir Budist râhibi taşıyan iki kanatlı midilli tasvir edilmiştir. Kendisi de uçan at mitleri bakımından zengin olan bu bölgeden gelen Kaşgarlı, at binmek için "kanatlanmak" terimini kullanır, ayrıca canlılık ve neşe veren at binmeyi uçmaya benzeten birden fazla atasözüne yer verir *(Er atın, kuş kanadın,* c. I, s. 34).

Gerçekte zarif tarpan türünün atlarına dayanan uçan at efsâneleri Doğu Türkistan'da bugün hâlâ mevcuttur. Bölgede kullanılan kuş biçimli eyerler muhtemelen bu efsânelere dayanmaktadır. Türkiye'de de atın hızı, genellikle uçan bir kuşa benzetilir. Köroğlu, Kırat'ına "Karakuş oyunlu kır at" diyerek onu kuşların kralı kartala benzetir. Oğuz destanlarında olduğu gibi Osmanlı edebî eserlerinde de saf kan atlar çoğunlukla yırtıcı kuşlara benzetilir. Nef'î, özellikle IV. Murad'ın atı Hümâyî'yi rengi dolayısıyla kartala benzetirken diğer atlarını tavus kuşuyla karşılaştırır. Kanatlı unikorn, bir at olarak tasvir edilmiştir *(Tuhfetü'l-mülûk*'ta yk. 66a'daki minyatür).

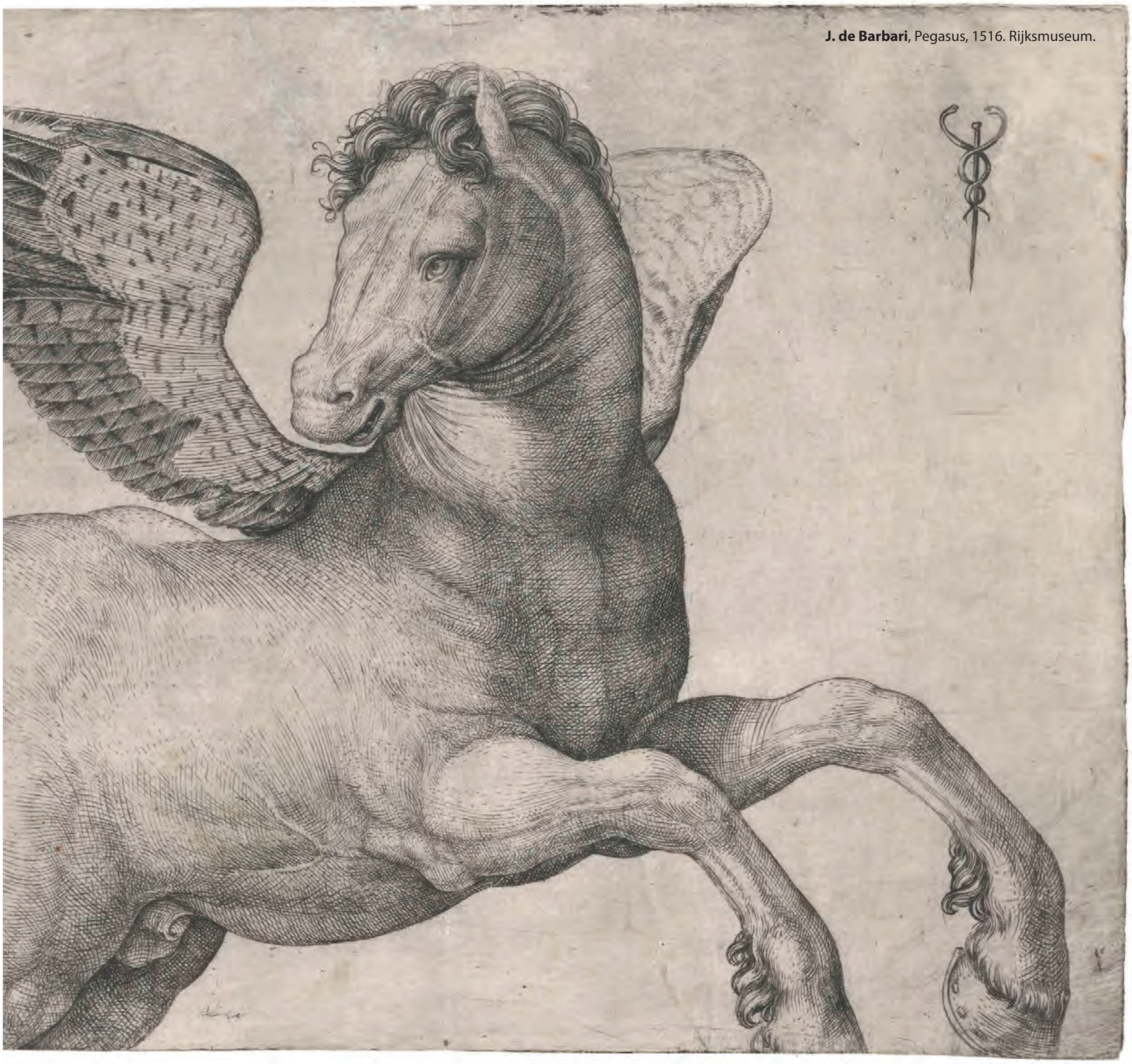
Günümüz Altay efsânelerinde de gök atı mitleri oldukça boldur. 12 hayvanlı takvimdeki at göksel bir figürdür. Diğer yıldızlar, gök tanrısı Ülgen'in kazığı olan kuzey yıldızına bağlı, otlayan atlar olarak tasvir edilmiştir. Bir akşam yıldızı olan çoban veya çolpan, alacalı atı üzerinde gök çayırında sürüsünü otlatan bir at çobanıdır. Çoban yıldızı, kamların davulları üzerinde yıldız tutan bir binici olarak tasvir edilmiştir (Harva, s. 96). Zengî, çoban terimini at yetiştiren Türkmenler için kullanır.

1 Atın efendisi (aspavati): Beal, c. I, s. 10-15. Atın Türk efendisi: Mes'ûdî, *Murûcü'z-zeheb,* c. I, s. 143-160. Kuşan kimliğinin tespiti: Minorsky, *Hudûd* ..., s. 130, 132, 232. Harezmşah "atın efendisi" sikkelerinde Türk Memlûkları: Rodgers. Atın efendisi olarak Hint sikkelerinde Türk Memlûkları: Rodgers ve Nizamî, s. 82. Kök Türk hakanlarının tahta çıkma törenlerinde ata binmeleri: Lin Mau-Tsai, s. 6-8. Uygur kağanlarının ata binişi: Ligeti, s. 255. Soylu atlar hakkında Uygur kehâneti: bkz. not 2. Selçuklu atlı törenleri: Lugal, s. 15. Gaznelilerde tahta çıkma töreninden sonra ata binme: Prof. Bombaci'nın Mes'ûd'un tahtı hakkındaki yorumu, XXV. Şarkiyatçılar Kongresi. İlhanlılarda tahta çıkma töreninden sonra ata binme: Jahn, , s. 137, 140-5. Osmanlı atlı törenleri: Naimâ, c. III, s. 445. Kurbanlık atların derileri: Eberhard, *Çin'in Şimal Komşuları,* s. 86; Togan, *İbn Fadlân,* s. 27; Liu Mau-Tsai, s. 10; Roux, s. 172-74. Destanî kahramanların atları hakkında: İnan. Osmanlıların atlarıyla berâber gömülmeleri ve at mezarları: Yund. Karaca Ahmed'in atı, Üsküdar'da kendi yanına gömülmüştür: A. Okan, *İstanbul Evliyâları,* s. 51.

2 At renkleri: Mo-tun'un süvârileri: Eberhard, *Çin Kaynaklarına Göre*…; el-Kâşif, yk. 67. Boz at: İz, s. 433, 488. Osmanlı atları: Yund. Kurbanlık Altay atları: Harva, s. 367.

3 Alaca: Tcheou-you. M. Granet, s. 107-115, 364-65, 375.

J. de Barbari, Pegasus, 1516. Rijksmuseum.

Eberhard, *Çin'in Şimal Komşuları,* s. 65, 66. Alayondlu: Bacot, s. 11. Diğer Türk alacalarının cinsleri: Togan, *Traditions*... ; aynı yazar, *The Ethnography*…, s. 86. *Turfan'da Basmiller,* Gabain, ... Chotscho, s. 20, 21, not 24. Hotan'ın Türkleştirilmesi hakkında: Barthold, "Türkestan" maddesi, *Encycl. Isl.,* 1952. Alacalı atların Hotan tarzı resimleri hakkında: Stein, *Ancient Khotan,* buluntu isimleri listesi D VII 5. Kurtak: Togan, *Ibn Fadlân,* s. 145; Evtuhova, çeşitli resimler. Madara taş kabartmaları: Ögel, s. 261. Kâseli Uygur binicileri: Le Coq, Bilderatlas. Çin imparatorunun "resmedilen atları", Liu Mau-Tsai, s. 427, not 284. Hsüan-Tsang'ın Tong Yabgu tasvîri: Grousset, s. 66-90. Güneş ve hilâl resim-yazıları: *Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü* (Ankara, 1957)'nden sonra Erzenî'den yapılan alıntı, "ablak" mad. Kır at: Togan, *Traditions* ... (bir ejder aygırdan doğdu)… Manzum destanlarda: Yund ve İnan. Hükümdar ve kader arasındaki mücâdele: Kaşgarlı, Acun, Acun begi, Ödlek maddeleri. Karahanlı hânının sözleri: Lugal, s. 41- 45. Alaca türleri: Kaşgarlı'da ala (siyah ve beyaz, kır (ala), böğrül maddeleri. (Sayın Koşmak, modern Doğu Türkistan karşılıklarını vermiştir: küllü (güllü), çiren (kahverengi ve kızıl benekli), kök (mâvi-gri alacalı at), böğrül (yalnızca sağrısı benekli), azgan (alnında ve ayaklarında beyaz leke olan az bulunur at), yektaban (tek ayağında beyazlık olan, uğursuz at), sür (iri benekli, uğursuz at), çopur (her renkten beneği olan ve alacalıların en nâdir türü). Görünüşe göre alacalı atlar her cinsten olabilirdi.

4 Ejder atları: Kuça efsânesi: Beal, c. I, s. 20. Eberhard, *Çin Kaynaklarına Göre*...; Kır at: Togan, *Traditions*... ; N. Togan, s. 28, not 6. Amu Derya'nın bir atın ağzından akması: Beal, c. I, s. 10.

5 Gök atları: aurora borealis: Togan, I*bn Fadlân,* s. 52. Altay efsâneleri: Harva. Shen atları: N. Togan, s. 28, not 6, s. 5, 153, not 61. Rahşiye: Dadaloğlu şiirleri: Yund, el-Kâşif, yk. 45, 67, "Tâli kamer, burc munkalip ola...", "rab el-sa'ah burc-ı münkalibde kamer ola..."

Z Yazarın "Türk Sanatında At" adlı makâlesinden (*Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık*, haz. Emine Gürsoy-Naskali, Türkiye Jokey Kulübü Yayınları, İstanbul, 1995, s. 54-91) derlenmiştir.

III. Ahmed'i atının üzerinde gösteren gravür.

Türk sembolizminde at

J. ÖZLEM OKTAY ÇEREZCİ

ÇİNLİLER, Türklerden söz ederken, *"Hayatları atlarına bağlıdır."* derler.[1] Çok erken devirlerde atı evcilleştiren Türkler atın etinden, sütünden ve gücünden (savaş, avlanma, göç), hatta tedâvi için yine etinden[2] yararlanmışlardır. Çin kaynaklarında Hunların at üstünde yiyip içtiklerinden, dahası uyuduklarından bahsedilir. Buna benzer daha pek çok bilgiden de anlaşılacağı üzere, yüzyıllar boyunca Türk yaşam tarzındaki etkinliği, atın aynı zamanda Türk mitolojisi ve sembolizminde de ayrıcalıklı bir yer edinmesini sağlamıştır.

Bu bağlamda ilk olarak Türklerin şamanist geleneklerinden bahsetmek gerekir. Şamanın göğe olan yolculuğunda evvelâ at, onun binek hayvanıdır. Bu yüzden zaman zaman şaman davullarında at tasvîrine rastlamak mümkündür. Şaman davulu da çoğu zaman at olarak nitelendirilmiştir. Şamana göğe çıkma olanağı sağladığı için at bâzı yerde kanatlı bir varlık olarak düşünülür. Birtakım araştırmacılardan edinilen bilgilere göre şamanın göğe çıkması için hazırlanan düzenekte, beyaz at yelesinden yapılmış çelenkler ağaçlara asılırdı. Altay Türklerinin çeşitli boylarında olduğu gibi, Buryat şamanları da dînî törenlerde "tahta at" kullanırdı. Zîra tahta atla, o varlığın biçimine bürünüldüğü düşünülürdü.[3] Bâzı zamanlarda tahta ata, kurban edilen hayvanın kanı bulaştırılırdı. Bu sâyede tahta at, dünyâya döner ve gerçek bir ata dönüşürdü.

At, ölünün rûhunu öteki dünyâya taşıyan hayvanlardan birisidir.[4] Erken devir Türklerinde ölünün öteki dünyâya yolculuğunu gerçekleştirecek at, genelde ölen kişinin yanına ya da aynı mezarda farklı bir bölüme gömülürdü. Yâni burada bir kurban anlayışından söz edilebilir. Genelde "kansız" kurban için atların ensesine sopa ile vurulur, bel ve boyun kemikleri kırılırdı. Özellikle Orta ve İç Asya'da Hunlara âit Pazırık, Berel gibi daha pek çok kurganda, ahşap koşum takımlarıyla, bâzen de maskeleriyle[5] birlikte gömülen atlar bu anlamda dikkate değerdir.[6] Yine Hunlara âit mezarlarda yas işâreti olarak atların kuyruklarının kesik ya da örülü (dullama) bulunduklarına ve bu geleneğin Osmanlı döneminde dahi sürdüğüne değinmek gerekir. Örneğin Mustafa Çelebi'nin ve II. Bayezid'in cenâze törenlerinde atların kuyrukları kesilmiş, eyerleri ters konmuştur. Yine Karaca Ahmed ve Alâaddin Paşa'nın atlarıyla birlikte, II. Osman'ın atının ise Üsküdar Sarayı'nın bahçesindeki türbeye yalnız gömüldüğü bilinir.[7]

Firdevsî'nin *Şehnâme*'sinden bir minyatür XI. yüzyıl.

Bâzı Türk topluluklarında at kurban edilmezdi. Kişi öldükten sonra at serbest bırakılır, eğer geri gelirse rûhun yerine ulaştığı düşünülürdü. Bâzı durumlardaysa rûhânî bir atın gelip alacağına inanıldığı için mezarlara gemler bırakılırdı. Bu gelenek daha çok Doğu Avrupa Türk topluluklarında görülmekteydi.

Konuyla bilgili başka bir gelenek de "baydara"dır. Buna göre, ölünün ardından kurban edilen atın başı ya da derisi, bâzı durumlarda da muhtemelen atın biçimini korumak amacıyla derinin içine saman doldurulup dikilerek kazığa geçirilirdi. Daha sonra bu düzenek, yâni baydara, ölen kişinin mezarının üstüne konurdu. Bu âdetin kökeninde ölen kişinin rûhunun öteki dünyâya at tarafından taşınacağı inancı yatmaktadır.

J. B. van Mour, Sultânın alayı.

Günümüzde dahi bu inancın birtakım değişikliklerle birlikte Türklerde devam ettiğinden bahsetmek mümkündür. Örneğin, Erzurum ve Kars'taki bâzı köylerde atın kafatasının ambarların üstüne çakıldığı ya da sırığa geçirildiği gözlemlenebilir.[8]

Yakın bir târihe kadar Altaylıların keçeye sardıkları cesedi atlı bir adamla mezara taşıdıkları; XX. yüzyılın başlarında ise ağaç dallarından oluşturulan bir sedyenin üzerine yatırılan cesedin at tarafından çekilmek sûretiyle mezara götürüldüğü bilinmektedir.

Karahanlılar ve Uygurlar, dert ve hastalıklardan ya da kötü ruhlardan korunmak için kutsal anlamındaki "ıdık" sözcüğüyle nitelendirdikleri bir atı şamanın yönettiği dinsel bir törenle adarlardı. Bu törenden sonra at serbest bırakılır ve bu atın üzerine binilmesi yasaklanırdı. Ayrıca at kurbanı, erken devir Türklerinde en büyük tanrı olarak kabul edilen Ülgen'e sunulmak için de yapılırdı. Tanrı Ülgen'e beyaz, Yeraltı Tanrısı Erlik'e siyah renk at kurban edilirdi. Bu da bize göstermektedir ki at, gök unsuruyla ilişkili olduğu kadar yer/su tasavvurlarıyla da ilgilidir.[9]

Atın kurban edilmesi İslâmiyet'ten sonraki zamanlarda da görülür. Örneğin İbn Fadlan'ın seyahatnâmesinde kesilmiş ağaçlar üzerinde kabrin başına asılan atların, cennete giderken binilecek hayvanlar olarak düşünüldüğünden bahsedilir. Ayrıca yukarıda da sözünü ettiğimiz gibi İslâmiyet sonrası bâzı Türk hükümdarlarının atıyla gömüldüğüne ya da yalnızca atın defni için husûsî mezar yaptırıldığına dâir bilgiler de yer alır: *"Daha sonra ölüyü çukurda oturtup üzerini tavanla örterler. Mezarının üzerine çamurdan kubbe gibi bir tümsek yaparlar. Bundan sonra ölünün hayvanlarının yanına varıp miktârına göre, birden yüz veya ikiyüz kadarını kurban ederler. Onların etlerini yerler. Başlarını, ayaklarını, derilerini ve kuyruklarını bir tarafa ayırıp bunları kesilmiş ağaçlara veya kabrinin başının üzerine asarlar. Bunlar ölünün cennete giderken bineceği hayvanlardır."*

Dede Korkut hikâyelerinde at kurbanı ile ilgili şu tip bilgilere rastlarız: Beyrek öldükten sonra atı Akboz'un kuyruğunu keserler. Vasiyet üzerine, *"Aygır atım*

kesip aşım versin!" denmektedir. Kırgızların Manas destânında oğlu Semetey, Manas'a at kurban eder ve *"Akboz kısrağı alalım, han atacığımın meyyitine şimdi kurban edelim."* der.

Şaman atın yardımıyla yer altına ya da öteki dünyâya geçebildiği için at, ölümün de simgesidir. Özellikle siyah at ölümün remzi sayılır. Yeraltı Tanrısı Erlik'in kara bir ata bindiği de tasavvur edilir. Ayrıca Türk kültüründe binicisiz at, ölümle ilişkilendirilir. At şeklindeki mezar taşının binicisinin bulunmaması ölüme ve mezarda yatan kişinin öteki dünyâya göç etmesine işâret eder. Benzer tasvirler aynı anlamda bâzı şâhidelerde de kabartma ya da muhtelif şekilde yer alır.

Erken devirlerde olduğu gibi Ortaçağ'da ve sonrasında at, saltanat gücünün bir simgesi olmayı sürdürmüştür. Bu bağlamda at binme törenleri başta gelir; örneğin Göktürklerde tahta geçme sırasında at binme törenleri yapılırdı; Mani dînine geçen Uygur hükümdarları törenlere atla katılırdı. Manas destânında ise kahramanların atlarının ilâhî bir nesilden geldiği belirtilir, atla er eş değer sayılır, atı olmayan adama kıymet verilmezdi. Benzeri anlayışlara Anadolu Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde de rastlanır. Meselâ at binme faslı, tahta cülus merâsiminin neredeyse en çok önemli parçası kabul edilmiştir. Yolculuğun kayıkla olan kısmı hâricinde, sultanlar kılıç kuşanma törenlerine at sırtında giderler, yine aynı şekilde saraya dönerlerdi. Bu noktada gerek saray ve cenâze törenleri gerekse bayram ve düğün gibi kutlamalarda at yarışları ve ata binme törenlerinin de düzenlenmesi Türklerin ata verdikleri önemi kanıtlar.[10] "Atı koştu" ifâdesi ise kişinin ününün büyümesi, işlerinin yoluna girmesi gibi olumlu anlamlar taşır.

Aynı zamanda at, Türklerde iyilik, doğruluk, dürüstlük, sadâkat, dostluk, hâkimiyet, yiğitlik, dayanıklılık, çeviklik, güç kudret gibi çeşitli kavramların da sembolüdür. Yukarıda değindiğimiz atın kuyruğunun düğümlenmesi ya da kesilmesi geleneği, aynı zamanda savaşa gitmeden önce yiğitlik sembolü olarak karşımıza çıkar.[11] Türklerle ilgili pek çok efsâne, destan ve hikâyede at, sâhibinin yakın arkadaşı, en değerli varlığı olarak görülür.

Bu konuyla ilgili Rüstem'in "ejderhayı öldürme" sahnesi ilgi çekicidir. Rüstem konakladığı yerde uyuyorken bir ejder onu öldürmek ister. Burada kahrâmanın atı Rahş da bulunmaktadır. Ejder, Rahş'a doğru gelince Rahş hemen Rüstem'i uyandırır, ancak ejderha saklanır. Bu olay birkaç kere tekrarlanır. En sonunda Rahş kahramânı uyandırdığında Rüstem saklanamayan ejderi öldürmek ister, ejder Rüstem'e saldırırken Rahş da ejdere hücum edip onun omuzlarını koparır. Bu şekilde at, olayları sezmiş ve sâhibini zor durumdan kurtarmıştır.[12] Görüldüğü üzere atın saygınlığı ve savaşta ülkesini korumak için mücâdele eden kahramanlarla olan yakınlığı, erken devir Türklerinde olduğu gibi Türk İslâm topluluklarında da devam etmiştir; süvâri atlarının melekler tarafından korunduğu söylenmektedir.

Atın ayrıca İslâmiyet öncesinde ve sonrasında mitolojik bir motif olan, Batı sanatı ve mitolojisinde tek boynuz olarak anılan, Orta Asya ile Çin'de Ch'i-lin (Kilin) adıyla yer alan mitolojik hayvanla ilişkisi olduğu da bilinir. Ch'ilin gövdesi bâzen at biçiminde, alnında da uzun bir boynuzla tasvir edilmiştir. Her iki toplulukta da uzun ömürlülüğün, mutluluk ve refahın, iyilik ve doğruluğun, şöhret sâhibi olmanın, neslin devamlılığının, iyi haberin simgesi olmuştur.

Türk kültüründe bu denli öneme sâhip atlar elbette masallarda da yerini almıştır. Özellikle masallarda rastlanan atların göl ya da batak-lıktan çıkışı; atların konuşması ve atların insanlara yardımcı olmaları gibi temalar[13] yukarıda değindiğimiz mitolojik ve sembolik unsurlarla örtüşmesi bakımından dikkati çeker.

Firdevsî'nin *Şehnâme*'sinden bir minyatür, XVII. yüzyıl.

1 Emel Esin, *Orta Asya'dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 258.

2 Nina Şatinova, "Altayların Yaşamında ve Folklorunda At", *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık*, İstanbul, 1995, s. 319.

3 Yaşar Çoruhlu, Türk Şamanizminde "Biçim Değiştirme" (Metamorphosis) Olayı ve Türk Sanatı ile Bağlantısı Üzerine Birkaç Söz", *Sanat Tarihi Araştırmaları,* c. I, sayı: 1, Kasım 1987, s. 54-58.

4 Yaşar Çoruhlu, *agm,* 1998, s. 172.

5 J. Özlem Oktay Çerezci, "İç Asya Kurganlarından Çıkarılan At Başlıklarına İnanışlar ve Sembolizm Açısından Bakış", *Altay Communities, Religion and Belief,* İstanbul Esnaf ve Sanatkârlar Odası Birliği Yayını, İstanbul, 2017, s. 39-54.

6 Yaşar Çoruhlu, *Erken Devir Türk Sanatı, İç Asya'da Türk Sanatının Doğuşu ve Gelişimi,* Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2013.

7 Emel Esin, *age,* s. 276, konu ile ilgili yazı dergide yer alacağından detaylı bilgiye değinilmemiştir; Yaşar Çoruhlu, "Selçuklu Sanatında Görülen Kuyruğu Düğümlü At Tasvirlerinin İkonografik ve İkonolojik Mahiyetleri", S.Ü. VI. *Millî Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri,* 16-17 Mayıs 1996, s. 230.

8 Oğuz Erten*, Türk Kültüründe Mezarlara At Gömme Geleneği,* MSGSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006, s. 61.

9 Yaşar Çoruhlu, Kozmolojik, *Mitolojik, Astrolojik, Dinî ve Edebî Tasavvurlara Göre Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi,* Kömen Yayınları, Konya, 2014, s. 220.

10 Nezihe Seyhan, "Türk Kültüründe At Tasvirleri", *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık,* İstanbul, 1995, s. 167.

11 Yaşar Çoruhlu, *age,* 2014, s. 205.

12 Nina Şatinova, *agm,* s. 319.

13 Saim Sakaoğlu, "Türk Masallarında At Motifi", *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık*, İstanbul 1995, s. 282.

Truva atı, Çanakkale.

Truva atı

GÜL SARIDİKMEN

ANTİK Yunan mitolojisinde İda/Kaz dağında çoban Paris'in hakem olduğu bir güzellik yarışmasından bahsedilir. Adaylar, Zeus'un kıskançlığıyla meşhur karısı gök tanrıçası Hera, savaş tanrıçası ve şehirlerin koruyucusu Athena ve aşk/güzellik tanrıçası Afrodit'tir.

Olimpos'ta kral Peleus ile Thetis evlenirken düğüne hemen hemen bütün tanrı ve tanrıçalar katılmıştır. Ancak, kavga çıkarmasın diye düğüne çağrılmayan bir kişi vardır. Bu kişi, kavga tanrıçası Eris'tir. Eris, bu olaya çok kızar ve ortalığı karıştırmak için üzerinde "en güzeline" yazılı olan altın bir elmayı Hera, Athena ve Afrodit'in de olduğu düğün sofrasına atar. Her üç tanrıça da en güzelin kendisi olduğunu iddia ederek elmayı sâhiplenmek isterler. Sâhibi belli olmayan altın elma, ortalığı karıştırır ve büyük kavga çıkar.

Zeus, Olimpos'un bu üç büyük tanrıçasının kavgasına müdâhale ederek, elmayı İda/Kaz dağında çobanlık yapan Paris'in seçeceği kişiye verilmesini buyurur. Paris, diğer adıyla koruyucu anlamı taşıyan Aleksandros, Troya kralı Priamos ile Hekabe'nin en küçük oğludur. Kraliçe Hekabe, Paris'i doğurmadan birkaç gün önce gördüğü rüyânın etkisinde kalır. Rüyâsında, karnından çıkan bir alevin Troya surlarını sarıp şehri yaktığını görmüştür. Falcılar bu rüyâyı kötüye yorumlayarak doğacak çocuğun şehri yıkıma götüreceğini söylerler ve bunun üzerine, Hekabe doğurunca kral Priamos bebeği alıp İda dağına götürmesi için bir uşağa teslim eder. Bebeği dağa götüren uşak onu vahşî hayvanların içine, ölüme terk eder. Ancak, uşağın umduğu olmamış, bir dişi ayı bebeği emzirmiştir. Bir süre sonra bir çoban bebeği bulur ve evine götürerek diğer çocuklarıyla bir arada büyütür.

Zeus'un üç güzel arasından en güzelinin seçimi için yargıç olarak Paris'i seçmesinin sebebi hiçbir efsânede belirtilmemiştir.[1] Paris'in yargıç seçilmesiyle birlikte hayâtı da değişir. Bu karar üzerine, haberci tanrı Hermes ile birlikte üç tanrıça, İda dağına giderek Paris'e geliş sebeplerini anlatırlar. Her üç tanrıça da Paris'ten "en güzel" olarak kendisini seçmesini ister. Bundan sonra tanrıçalar arasındaki çekişme iyice artar. Her biri, altın elmaya karşılık Paris'e vaatlerde bulunur. Zeus'un karısı gök tanrıçası Hera, Asya krallığını; Athena sonsuz aklı ve başarıyı; Afrodit ise dünyânın en güzel kadınının aşkını ödül olarak ortaya koyar. Kazanansa Afrodit olur; altın elma karşılığında Paris'e kral Menelaos'un güzel karısı Helena'yı vâdetmiştir.

Paris'in Afrodit'i seçmesinin nedeni gerçekten üçü arasından onun en güzeli olması mıydı, yoksa Paris'in Helena'ya duyduğu aşk her şeyin üstünde miydi, bu konu tam anlamıyla aydınlığa kavuşmuş değildir.[2] Ancak anlatılanlara göre, Hera'nın Asya krallığı, Athena'nın sonsuz akıl ve başarısı vaatlerine karşılık elmayı Afrodit'e vermesiyle Helena'nın aşkını seçtiği ortadadır. Üç güzel kadın ve Paris'in yargısı teması, ressamların sevdiği bir konu olmuş ve yüzyıllar boyunca bu efsâne resimlere aktarılmıştır.[3]

Daha sonra Paris, Afrodit'ten kendisine verdiği sözün gerçekleştirmesini ister ve İda'dan ayrılır. Troya'ya babası Priamos'un yanına gider. Yunan efsânelerinde Zeus'un kızı olan güzeller güzeli Helena, kendi isteği ve seçimiyle Menelaos ile evlenmiştir. Menelaos'un babası Atreus ve annesi Aerope'dir. Annesi Aerope, Zeus soyundandır. Paris, sevdiği kadına kavuşmak için Yunanistan'a gider ve Sparta'da kral Menelaos'a konuk olur. Menelaos'un, büyükbabası Katreus'un ölüm haberi üzerine cenâze töreni için Girit'e gitmesiyle Paris Helena'yı baştan çıkararak ya da kandırarak Troya'ya kaçırır. Helena'nın yanına hazînesini alarak gelmesi, aslında onun Paris'le kaçtığını gösterir. Kral Menelaos, durumu öğrenince karısını geri ister; Paris karşı çıkar ve bu olayların sonucu, Homeros'un *İlyada* ve *Odysseia*'sında geçen, Troyalılarla Akhalar arasında uzun yıllar süren Troya savaşının başlamasına neden olur.[4] Helena, Homeros'ta Helene adıyla geçer. Paris'in Helene'yi Troya'ya kaçırmasının ardından kral Menelaos, karısını geri almak için peşlerine düşer. Sparta kralı Menelaos, başta ağabeyi krallar kralı kabul edilen Miken kralı Agamemnon ile diğer kralları da savaşa dâvet ederek başkomutan Agamemnon önderliğinde yaklaşık yüzbin kişilik ordu ile denizden Troya sâhillerine ulaşırlar. Kıta Yunanistan'dan Akhalar ile Troyalılar arasında on yıl sürecek olan kanlı Troya savaşı böylece başlar.

Antik Yunan vazo resimlerinden başlayan örneklerle yüzyıllar boyunca farklı ülkelerden farklı teknik ve üslûplarla, "Paris'in yargısı", "Helena'nın kaçırılışı", "Troya atı" başta olmak üzere baştan sona Troya savaşı destânı[5] duvar ve tuval resimlerinde ve el yazmalarında betimlenmiştir. Troya savaşıyla ilgili olarak çeşitli kabartmalar ve heykeller de yapılmıştır. Pek çok sanatçıya ilham kaynağı olan Troya savaşı, Antikçağ Yunan, Etrüsk, Roma sanatı, ve Ortaçağ sonrasında; rönesans, barok, manyerizm, rokoko üslûpları ve neoklasizm, empresyonizm, post empresyonizm, sembolizm gibi sanat akımları ile günümüze değin yüzlerce sanat yapıtının oluşmasına neden olmuştur. Efsâneye dayalı Troya atı imgesi de farklı zamanlarda, farklı sanatçılar tarafından farklı yorumlarla eserlere aktarılmıştır.

Troya, Çanakkale Biga yarımadasında Tevfikiye köyü yakınında Hisarlık mevkiinde yer alır. Eski Yunancada Troia ve İlion ismiyle geçer. Türkçede Troya, Fransızcada Truva diye okunur. Alman araştırmacı Heinrich Schliemann Homeros'un Yunanca *Ilias* adıyla meşhur *İlyada* ve *Odysseia* destanlarında yazdıklarından yola çıkarak Homeros Troya'sına ulaşmak için 1870'de Hisarlık bölgesinde kazılara başlar. Dokuz kat kentin katmanlarını kazar, alttan ikinci katmanda Priamos'un defînesi sandığı hazîneyi bulur ve hazîneyi Yunanistan üzerinden Berlin'e kaçırır. Troya'daki kazılar resmî olarak aralıklarla günümüze kadar devam etmektedir.

Troyalılar ile Akhalar arasında geçen Troya savaşında, Troya atı savaşın dönüm noktası olmuştur. Tahtadan yapılmış bir atın içine saklanan askerler, gece atın içinden çıkarak Troya'nın kapılarını açarlar ve şehir yerle bir edilir.

Ozan Homeros, MÖ VIII. yüzyılda Anadolu'da İyonya'da yaşamıştır. Sözlü anlatım geleneğinden şiirsel bir anlatımla kayda geçirdiği *İlyada,* İlion ya da Troya olarak anılan kentin destânıdır ve Troya savaşının kısa bir kesitini konu alır. Yaklaşık on yıl süren kuşatmada Troya savaşında yaşanan çatışmalardan ve kahramanlarından bahsedilir. Hektor ve Patroklos'un ölümü, Akhilleus'un Akha ordusu başkomutanı Agamemnon'a öfkesi, Hektor'un ölüsünün babası kral Priamos'a verilişi gibi olaylar aktarılır. 24 bölüm ve 16 binden fazla dizeden oluşan destan, Troya savaşının dokuzuncu yılında 51 günlük süreyi kapsar.[6] *Odysseia*'da ise savaştan sonra Troya'dan ayrılan Odysseus'un 10 yıl süren İthaka'daki âilesine dönüş serüveni anlatılır. Troya atından da *Odysseia* destânında bahsedilir. Homeros'un *Odysseia'*sının 8. kitabının "Odysseus'un Onuruna Şenlik" kısmında, Odysseus'un dönüşü için hazırlanan şölen ve yarışmalar, Odysseus'u yurduna götürecek geminin hazırlanması, ozan Demodokus'un şölende Troya savaşından menkıbeler anlatması, Demodokos'un tahta at öyküsünü anlatması gibi bölümler vardır.[7] Odysseus, şenlikler sırasında ozan Demodokos'tan tahta at olayını anlatmasını ister: *"Athena'nın yardımıyla Epeios yapmıştı onu hani, getirmişti Akropolis'e dayamıştı tanrısal Odyseeus da kurnazca. İlyon'u yıkacak adamlarla doluydu içi."* [8]

Orijinalinde 8. bölümde 490-495 arasında geçer bu diyalog ve 500-520 arasında da ozan Demodokos'un şiirsel anlatımı gelir. Argosların önderlerinin Odysseus ile birlikte atın karnında saklandığını, Troyalıların kendi elleriyle atı Akropolis'e çektiğini, alanda dikili duran atın çevresine dizilmiş Troyalıların konuşup tartıştıklarını söyler: *"... üç yol vardı bir türlü karar veremedikleri: ya insafsız tunçla bu oyuk karnı deşeceklerdi ya kayaların ucuna dek çekip boşluğa atacaklardı ya da saklayacaklardı tanrılar için bir adak gibi. Sonunda bu üçüncü yol uygun göründü onlara, çünkü kaderlerinde yok olmak vardı, kocaman tahta atı o gün kente almışlardı, Argosluların önderleri saklanmıştı içine yıkım ve ölüm getirmek için Troyalılara."*[9] Akhaların atın oyuk karnından çıkıp indikten sonra kente saldırmalarını, Odysseus'un tıpkı Ares gibi Menelausla birlikte Deiphobos'un evine karşı yürümesini ve bu korkunç savaşı Athena'nın yardımıyla nasıl kazandıklarını anlatır.

Bu bölümde, ozan Demodokos tahta atı Athena'nın yardımıyla Epeios'un yaptığını da bildirir. Epeios/Epeius bir Akha önderidir ve Troya savaşına otuz gemilik bir filoyla katılmıştır. Savaşta pek başarılı olamayan Epeios, Troya'ya sokulacak tahta atı inşâ etmiş, tıpkı Odysseus gibi, o da önderlerle birlikte atın içinde Troya'ya girmiştir.

Epeios, Troya'dan dönünce güney İtalya'ya giderek orada bir şehir kurar. Burada Athena için bir tapınak yaptırır ve tahta atı yapmak için kullandığı tüm avadanlıkları tanrıçaya adar.[10]

*İlyada'*da Troya savaşı henüz bitmemiştir. Troya savaşı efsânesi, günümüze ulaşmayan destanlar silsilesinden *Aithiopis* ve *Little Iliad'*da devam eder. Günümüze ulaşamamış olan *Little Iliad'*da Truva'nın ağır bir kuşatma altında olduğu; Philocteris'in Paris'i öldürmesi, Yunanlı Epeios'un tahta atı inşâ etmesi, Odysseus'un bir dilenci kılığında Troya'ya girmesi, Helen'in onu tanıyarak birlikte Troya'nın işgâlini planlamaları, Odysseus'un gemilere dönmesi, Yunan birkaç askeri tahta at içine saklamaları, kalan askerlerin kamp yerini ateşe verip Bozcaada'ya yelken açmaları, Truvalıların kuşatmanın bittiğine ve tüm Yunanların gittiğine inanıp surların bir bölümünü yıkarak tahta atı içeri almaları anlatılır.[11]

Kuşatma altındaki Troya ve Troya atıyla ilgili olarak Romalı şâir Vergilius/Virgilius'un *Aeneid*'i (Aeneis) ve Smyrnalı Quintus'un IV. yüzyıldaki *Postomerica*'sı gibi daha sonra yazılan eserlerde de ayrıntılı bilgi vardır. Kelder, geç dönem yazarların büyük çoğunluğunun eserlerini, şimdi kayıp olan Miletli Arctinus'un *Ilioupersis* (Troya'nın Yağmalanması) gibi öncü metinlere dayandırmış olabileceklerini bildirir.[12]

Vergilius'un *Aeneid* adlı eseri, Troyalı kahraman Aeneas'ın efsânesidir. Roma'nın kuruluşunu Troyalı Aeneas'a bağlar. Vergilius'un *Aeneid* destânının 2. ve 3. kitabı, Homeros'un *Odysseia'*sının 8. ve 12. kitaplarıyla uygunluk gösterir.[13] *Aeneid'*in 2. kitabında, Aeneas'ın babası, oğlu ve Troya savaşından ve yangınından sağ çıkan bir grup Troyalı ile Troya'dan ayrılmaları, yeni bir vatan arayışıyla İtalya'ya kadar gitmeleri, Tiber nehri kıyısında Roma'nın kurulu-

Truva savaşlarının betimi, mermer lahit. Rhode Island Tasarım Okulu Müzesi.

F. Primaticcio, Truva'ya sokulan ahşap at.

şuna öncülük etmeleri bütün süreçleriyle anlatılır. Tanrıça Afrodit ile Troyalı prens Ankhises'in oğlu olan Aeneas/Aineias, Troya savaşında Hektor kadar önemli bir kahramandır. Aeneis 2. kitapta, Kartaca kraliçesi Dido'nun isteği üzerine başından geçenleri anlatan Aeneas'ın kendi ağzından tahta at hîlesi, Troya'nın işgâli, yangın ve katliamlar hakkında ayrıntılı bilgi verilir. Râhip Calchas/Khalkas'ın önerisiyle, Pallas Athena'nın tanrısal sanatı yardımıyla Epeios'un dağ gibi iri atı, İda dağından getirilen çamlarla atı inşâ etmesi, Odysseus gibi önderlerle birlikte atın içinde tahta atın karın kısmındaki kapağı içeriden kapatarak onlarla birlikte Troya'ya girmesi gibi daha ayrıntılı bilgiler verilir. Epeios, atın böğrünü yontulmuş çamlarla kaplamıştır. Kura ile seçilen savaşçıları bunun içine kapatırlar. Karanlık yan tarafları ile geniş boşluklarını da teçhîzatlı askerlerle doldururlar. Yunanlar, gemilerinin yelkenlerini açıp Mikeneai'ye gidiyor izlenimi verirler ve aslında Tenedos adasının arkasında saklanırlar. Bunu gören Troyalılar kapıları açıp onların terk ettikleri sâhile gidip ordugâhlarını görüp sevinirler.

Bir kısmı da buradaki Minerva (Athena) için armağan olan atın ululuğuna hayran kalırlar ve Thymoetes, atın surların içine alınıp kaleye yerleştirilmesini isterken bâzıları da Danaosların/Yunanların bu şüpheli armağanını açık denize atmak ya da altından tutuşturup yakmak veya böğrünün boşluklarını delmek ve gizli yerlerini araştırmak için ısrarcı davranırlar. Troyalılar bunları tartışırken kaleden koşarak gelen râhip Laocoon, atın hîle olduğunu, içinde askerler olduğunu ya da surlara karşı olan evleri gözetleyip şehre yukardan saldırmak için yapılmış bir makine olduğunu, hediye olsa bile buna inanmamalarını söyler. Sonra, mızrağını atın şişkin karnının yanındaki mafsalların oynak yerine fırlatır. Mızrak titreyerek saplanır ve atın böğrü sarsıldığından derin boşluktan inilti sesi çıkar. Bu sırada, Dardanoslu çobanlar, elleri arkasından bağlı bir delikanlıyı kralın önüne getirirler. Bu kişi, Troyalılara yapılan hîlenin inandırıcı olması için güya kurban sunulan Argoslu asker Sinon'dur. Hîlenin bir parçası olarak Troyalılara tahta at hakkında yalan bilgi verip onları kandırarak tahta atı şehre

Homeros, atın önemini metaforik bir şekilde göstermektedir: Savaşı kazanmak için bir orduya ve güçlü silâhlara sâhip olmak yetmez, aynı zamanda güçlü bir fikre de ihtiyaç vardır. Truva atı, bir fikrin yeri geldiğinde nasıl etkili işleyebildiğini anlatır.

I. A. Andreevich, Kral Priam'ın Hector'un cesedini kendisine vermesi için Achilles'e yalvarması, 1824. Tretyakov Galerisi.

almaya iknâ edecek kişidir.

Sinon, Kral Priamos'u ve Troyalıları, akça ağaç direklerinden yapılan tahta atın Athena için hediye olarak bırakıldığı; Yunanların savaşı kazanamayacaklarını anlayıp evlerine dönmek istedikleri; ancak fırtına ve rüzgârın denize açılmalarına engel olduğu için kâhin Calchas'ın önerisiyle rüzgârların yatışması için bir kurban vermeleri gerektiği; kurban olarak da kendisinin (Sinon) seçildiği ve kurban edilecekken kaçıp saklandığı; sonrasında da Yunanların gittiği konusunda kral Priamos ve Troyalıları iknâ eder.

Priamos, Sinon'a bu kocaman at yontusunu kimin bulduğunu ve ne amaçla yapıldığını, sunu mu yoksa savaş aracı mı olduğunu sorar. Sinon atın, Troya'daki Athena tapınağından Akhalar tarafından gizlice çalınan Palladium için öfkelenen Athena'nın öfkesini yatıştırmak için Calchas'ın önerisiyle yapıldığını anlatır. Buna göre Calchas, tahta atın Troyalılar tarafından kale kapılarından içeriye sokulamaması, surlardan içeri çekilememesi için gökyüzüne doğru yükseltilmesini sözde emretmiştir. Ayrıca Troyalılar tanrıçaya sunulan bu armağana elleriyle zarar verip onu gücendirirlerse, Priamos'un devletine büyük bir belânın uğrayacak, ancak atı kendi elleriyle şehre sokmaları hâlinde Troya bu savaşta Pelops surlarına kadar ilerleyecektir. Troyalılar, Sinon'a inanırlar ve tanrıçayı gücendirmemek için atı şehre sokmaya râzı olurlar. Bu sırada, denizden Tenedos adası tarafından gelen bir çift yılan rahip Laokoon ve iki oğlunu öldürülür. Mızrağını tahta atın karnına atan râhibin ve oğullarının ölümü, tanrıların lâneti olarak değerlendirilir; atı şehre almaya karar verirler. Oysa Troya kralı Priamos ile karısı Hekabe'nin kızları bilici Cassandra/Kassandra da Troyalıları tahta atı şehre almamaları konusunda uyarmıştır. Ancak Troyalılar bu uyarıyı da dikkate almazlar. Devâsâ atı şehre sokabilmek için surları yıkıp şehrin kalelerini açarlar. Atın ayakları altına kayan tekerlekler yerleştirilip boynuna halat bağlanarak eğlenceler, törenler eşliğinde şehre sokulur. Bunlar olurken tahta at, kapının eşiğine dört kez takılmış ve atın böğründen dört kez silâh sesi gelmiştir. Düzenlenen şenliklerin akabinde herkesin sızdığı bir anda, Sinon tahta atın içindeki savaşçıların dışarı çıkmasını sağlar. Epeios ve diğer komutanlar yukarıdan sarkıttıkları ip aracılığıyla bu kapalı yerden sevinç içinde çıkarlar. Bu arada Tenedos arkasındaki gemiler de mehtaplı sâkin denizde yol alıp sâhile ulaşmıştır. Sonrasında yaşanan katliam, yangın, yağma, kral Priamos'un öldürülüşü, kurtulabilen insanların durumu gibi pek çok konu hakkında Aeneas bilgi verir.

Smyrnalı Quintus'un 8772 mısrâ ve 14 kitaptan oluşan IV. yüzyıldaki *Postomerica* eseri,[14] Hektor'un ölümünden sonraki olayları anlatır. Quintus'un kitabında da Vergilius'un *Aeneid*'i gibi Troya savaşı ve tahta at hîlesi hakkında ayrıntılı bilgi vardır. Quintus'un 12. ve 13. kitabı kitabı, Troya atını konu alır. Troya savaşının yönünü belirleyen at fikri, kâhin Calchas ya da Athena'nın ilhâmıyla Akhalı komutan Odysseus'tan çıkmıştır. Bir türlü kazanılamayan savaşta, müthiş bir planlama ya da bir başka deyişle akıllı bir savaş hîlesiyle savaşın âkıbeti değişmiştir.

Dokuz katmandan oluşan antik Troya ören yerinde, Troya VI tabakasındaki kent, yaklaşık MÖ 1700-1250 ya da MÖ 1750-1300 ve Troya VIIa ise MÖ 1250-1020 ya da MÖ 1300-1180 olarak Son Tunç Çağı'na târihlenir ve Homeros'un Troya'sı olarak kabul edilir. Yüksek Troya Kültürü olan Troya VI ve VIIa tabakaları, Son Tunç Çağı Troya'sıdır ve aynı dönem Hitit metinlerinde kayde-

dilmiş olan Wilusa ülkesinin W(İlios) olarak Ilios/Troia adı taşıyan yer olduğu düşünülmektedir. Arkeologlar, savaşın tam ne zaman olduğu konusunda görüş ayrılığı yaşamış, farklı târihler belirlemiştir. Genelde yaygın görüş, MÖ 1240 ya da MÖ 1250 olarak geçer. Troya'da kazılar yapan Schliemann, Troya II'yi; Dörpfeld, Troya VI'yı; Blegen, Troya VIIa'yı, Troya savaşının Ilionu olarak değerlendirmiştir. Troia kazı başkanlarından Korfmann, Troya VI ve Troya VIIa evrelerinin sonlarına doğru yangın tabakası bulunduğunu belirtir. Troya VI'daki yangının nedeninin deprem, Troya VIIa tabakasındakinin ise yaklaşık MÖ 1200'lerde kaybedilmiş bir savaş olduğunu, bu tabakada gömülmeden bırakılmış ya da âcilen gömülmüş ölüler ile kenti savunanların kullanmaya fırsat bulamadıkları mancınık ve sapan taşlarını savaşın kaybedildiğini gösteren ipuçları olarak değerlendirir. Ayrıca, Troia VII sonlarına doğru veya Troia VIIa'nın başlarında, savaştan önce Troya VI'nın kale kapısı VI U'nun iptal edilmiş olduğunu da belirtir.[15] Troya kazılarına başkanlık yapmış olan Carl Blegen, yaklaşık MÖ 1240'da Troya VIIa'da yangın ve yağmaya bağlı tahrîbatla buranın Homeros Troya'sında yaşanan yağma olduğunu belirtir. Troya kazısı başkanı Prof. Dr. Rüstem Aslan, Troya'da savaş arabaları ve atın önemine değinerek son dönem kazılarında Truva VI'da, yâni Homeros Truva'sı döneminde, at kemiklerinin çoğaldığını ve yeni kazılarda, Truva'nın aşağı kentinde savaş arabalarının kaleye yaklaşmasını önleyecek savunma hendeği tespit edildiğini söyler. Aslan'a göre, Homeros Truva'sı olarak tanımlanan dönemde, Anadolu ve Ege coğrafyasında savaş arabası en önemli savaş âletidir ve savaş kazanmak için yeterli miktarda ata ve savaş arabasına sâhip olunması gerekir: *"Homeros, atın önemini, metaforik bir şekilde anlatmaktadır. Yâni sâdece orduya ve silâha sâhip olmanız bir savaşı kazanmak için yeterli değildir. Homeros, aynı zamanda bir fikrin de gerekli olduğunu, Truva atı öyküsüyle anlatmaktadır."* [16]

Hem Troyalıların hem de Mikenlerin at yetiştiriciliği ve atlı savaş arabası kullanımında usta oldukları, resimlerden ve arkeolojik kazı buluntularından anlaşılmaktadır. Castleden'un *The Attack on Troy (Truva Savaşı)* kitabında, tahta atı şehir surlarını aşmak için geliştirilmiş bir aracın tasvîri olarak değerlendirir. *Little Iliad*'da, *Odysseia*'da ve daha sonra Eshilos (Aeschylus)'un *Agamemnon*'da, Euripides'in *Truvalı Kadınlar (The Tojan Women)* ve *Hekube*'de ayrıntılı anlatılmış; ilerleyen yıllarda Virgil'in *Aeneid*'i ve diğer birçok eserde anlatım daha da geliştirilmiştir. Geleneksel tahta at hikâyesi geçmişte de günümüzde de güçlü ve inandırıcı bir resimdir. Antik çağlarda bile birçok bilim adamı hikâyenin arkasında daha farklı bir şeyin yattığını fark etmiştir.

A. Elsheimer, Truva yangını. Alte Pinakothek Müzesi.

Dionysos'un zaferi, MÖ 190. Walters Sanat Müzesi.

Çanakkale Troya'daki ören yerinin girişinde simgesel olarak tahtadan bir Troya atı vardır. Troya Târihî Millî Parkı'nın girişindeki bu at heykelinin hikâyesi kısaca şöyledir:

Troya atı efsânesinden hareketle buraya gelen turistlerin beklentileri doğrultusunda TC Kültür Bakanlığı, 1973 yılında ahşap bir Troya atı yapılması için çalışmalar başlatır. Proje için mîmar İzzet Senemoğlu görevlendirilir; ancak bölgede araştırma yapan Senemoğlu, at ile ilgili hiçbir veri bulamaz. Atın tasarımında, karın kısmını Akhalı askerlerin girdiği düşünülen bir oda gibi tasarlar ve atın yüksekliğini Troya surlarının yüksekliğine göre 12.5 m olarak belirler. Atın inşâ projesi ihâleye çıkar ve ilk ihâleyi alan firma projeye başlamadığından ikinci kez ihâle yapılır. İkinci firma projeye başlar, ancak işi yarım bırakır. Üçüncü ihâleyi Çanakkaleli marangoz ustası Ahmet Karadeniz alır ve Kaz dağlarından getirilen çam ağaçlarıyla altı ayda Troya atının iskeletini tamamlar. İskelet üzerine dış yüzey kaplaması aşamasında işi bırakır ve kalan iş bir başka usta tarafından tamamlanır. İzzet Senemoğlu'nun tasarladığı ve çoğunluğunu marangoz Ahmet Karadeniz'in yaptığı Troya atı, 1975'te ziyârete açılır.

Troya, 1998 yılında UNESCO Dünya Kültür Mîrâsı listesine alınmıştır. Troya'yı gezmeye gelen hemen herkes girişte bu sembolik tahta atı görür ve anı fotoğrafı çeker. Tahta atın gövdesinde dörtgen açıklıklı pencereli tekneye benzer bir bölüm ve üstünde sırt kısmında yine dörtgen pencere biçimli boşlukları olan dörtgen bir bölüm vardır. Genelde tahta atın oda gibi olan içine giriş ziyâretçilere açıktır. Atın arka ayaklarının olduğu yerdeki merdivenlerden çıkılarak ata girilebilir ve dörtgen pencerelerden dışarısı seyredilebilir. Doğal koşulları yüzünden tahrîbâta uğrayan tahta at, çeşitli onarımlar geçirmiş olsa da hâlen iyi durumdadır.

Çanakkale'nin başta gelen sembollerinden olan Troya atının ikincisi ise daha yenidir. Warner Bros. şirketi, 2004'te gösterime giren *Troy* filmi için devâsâ

ölçülerde bir Troya atı hazırlatmıştır. Film için tasarlanan atın yapımında, 12 heykeltıraş çalışmıştır. Londra'da Shepperton stüdyolarında çelik ve fiberglastan yapılmaya başlanan at heykeli, büyüklüğü nedeniyle parça parça film seti olan Malta'ya taşınmış ve parçalar burada monte edilmiştir. Film çekimleri Malta, Meksika ve Londra'da gerçekleşmiştir. Brad Pitt, Eric Bana, Orlanda Bloom, Diane Kruger gibi ünlü isimlerin rol aldığı Troy filminin senaryosu, David Benioff tarafından yazılmış, yönetmenliğini ise Wolfgang Petersen yapmıştır. Sinema filminde kullanılmış olan sembolik Troya atı, film tamamlanınca değişik ülkelerdeki galalara gönderilmiştir. Troya atına, İspanya, Yunanistan ve Türkiye tâlip olmuş, 2004 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın girişimleriyle, at film şirketi tarafından Çanakkale'ye hediye edilmiştir. Gala nedeniyle Japonya'da bulunan Troya atı, demonte parçalar hâlinde gemiyle İstanbul'a ve İstanbul'dan da üç tır ile kara yoluyla Ağustos 2004'te Çanakkale'ye getirilmiştir. Çanakkale Kordon'da, vâlilik binâsı ön kısmındaki Morabbin Parkı olarak adlandırılan alana yerleştirilmiştir. Troya atının, Warner Bros. şirketine 260 bin dolara mâlolduğu ve Çanakkale'ye ulaşması için de 20 bin dolar masraf yapıldığı bilinmektedir. Atın Çanakkale'ye geliş mâliyeti, Sinema ve Telif Hakları Genel Müdürlüğü tarafından karşılanmıştır. Eski gemilerin ahşap omurgalarından yapılmış izlenimini veren bu Troya atı heykeli çelik çerçeveli olup fiberglas malzemeyle kaplanmıştır. Yaklaşık 12 ton ağırlındaki atın yüksekliği 12.4 m, genişliği 6 m, uzunluğu ise 10 m'dir. Almanya'dan gelen bir teknik ekip tarafından Troya atının montajı tamamlanarak 13 Eylül 2004'te ziyârete açılmıştır.

Çanakkale'deki üçüncü büyük Troya atı ise diğerleri gibi meşhur değildir. Çanakkale'den Troya'ya giderken İntepe/Erenköy alt kısmında restoranların olduğu yerde, Troiapark'tadır. Troya atının eski betimlemelerinden biri olan ve yaklaşık MÖ 670'e târihlendirilen Mykonos vazosundaki kabartmadan esinle, 2009'da İsmail Bozkurt, Halit Aytekin ve Yalçın Kaya adlı ustalar tarafından yapılmıştır.

Etrâfında kalkan ve mızraklı savaşçıların olduğu atın gövdesinde, karın ve boyun kısmındaki dörtgen pencerelerden içerde savaşçıların olduğu görülür ve atın ayaklarında tekerlek vardır. Tahta atın bacakları düzdür ve karın kısmında, Troya ören yeri girişindeki tahta atınki gibi dörtgen pencereler vardır. Mykonos pithosundaki gibi atın karın kısmında dörtgen tasarımlı beş pencere ve boyun kısmında da ikişer pencere yer alır.

Troya ören yerinin, UNESCO tarafından Dünya Mîrâsı listesine alınışının 20. yıldönümü nedeniyle 2018 yılı, "Troia Yılı" îlan edilmiş, Troya atı da sembol olarak kullanılmıştır.

1 Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993, s. 237-238.

2 Azra Erhat, *age,* s. 238.

3 Gül Sarıdikmen, "İda Dağı'nda Güzellik Yarışması: Mitolojiden Resme Paris'in Yargısı", *Bayramiç Değerleri Sempozyumu 29 Ağustos 2008*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları, Çanakkale, 2008, s. 143-169; Paul Zucker, *Styles in Painting A Comparative Study,* The Viking Press, New York, 1950, s. 51-57.

4 John Pinsent, *Greek Mythology,* The Hamlyn Publishing Group, London, 1973, s. 117-119.

5 Peter Blome, "Yunan Sanatında Destan Troia Oluyor", *Troia Düş ve Gerçek,* Homer Kitabevi ve Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 118-154.

6 Homeros, *İlyada,* çev. Azra Erhat - A. Kadir, Can Yayınları, İstanbul, 1993, s.27.

7 Homeros, *Odysseia,* çev. Azra Erhat - A. Kadir, Can Yayınları, İstanbul, 2008, s. 146-162.

8 Homeros, *age,* s. 160.

9 Homeros, *age,* s. 160-161.

10 Azra Erhat, *age,* s.102.

11 Rodney Castleden, *Truva Savaşı,* çev. Süleyman Genç, Doruk Yayımcılık, İstanbul, 2011, s. 114-115.

12 Jorrit Kelder, "Troya Döngüsünün Kökenleri", *Troya Kent, Homeros ve Türkiye,* W Books, Amsterdam, 2012, s. 16; Troya ve Troya savaşını konu eden eserler, Bizans edebiyâtında da devam etmiştir. Bkz. Willem Aerts, Willem Aerts, "Bizans'ta Troya", *Troya Kent, Homeros ve Türkiye,* W Books, Amsterdam, 2012, s. 98-103.

13 Vergilius, *Aeneas II,* çev. Oktay Akşit, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 1299, İstanbul, 1968, s. VI.

14 Smyrnalı Quintus'un eseri *Posthomerica, The Fall of Troy* adını da taşır.

15 Manfred Korfmann, "Wilusa/(W)İlios Yaklaşık M.Ö. 1200'ler - İlion Yaklaşık M.Ö. 700'ler", *Troya Kent, Homeros ve Türkiye,* W Books, Amsterdam, 2012, s.69-71.

16 "Prof. Dr. Aslan'dan Truva Atı'yla ilgili o iddiaya yanıt", http://www.hurriyet.com.tr/prof-dr-aslandan-truva-atiyla-ilgili-o-iddia-40633646 (Erişim tarihi 6.9.2018). Yazıda, İtalyan deniz arkeoloğu Francesco Tiboni, Truva atının aslında bir gemi olduğunu iddia ettiği haberi vardır.

KAYNAKÇA

¶ Aerts, W., "Bizans'ta Troya", *Troya Kent, Homeros ve Türkiye,* W Books, Amsterdam, 2012, s. 98-103.

¶ Blome, P., "Yunan Sanatında Destan Troia Oluyor", *Troia Düş ve Gerçek,* Homer Kitabevi ve Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 118-154.

¶ Castleden, R., *Truva Savaşı,* çev. Süleyman Genç, Doruk Yayımcılık, İstanbul, 2011.

¶ Erhat, A., *Mitoloji Sözlüğü,* Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993.

¶ Homeros, *İlyada,* çev. Azra Erhat - A. Kadir, Can Yayınları, İstanbul, 1993.

¶ Homeros, *Odysseia,* çev. Azra Erhat - A. Kadir, Can Yayınları, İstanbul, 2008.

¶ Kelder, J., "Troya Döngüsünün Kökenleri", *Troya Kent, Homeros ve Türkiye,* W Books, Amsterdam, 2012.

¶ Korfmann, M., "Wilusa/(W)İlios Yaklaşık M.Ö. 1200'ler - İlion Yaklaşık M.Ö. 700'ler", *Troya Kent, Homeros ve Türkiye,* W Books, Amsterdam, 2012, s. 64-76.

¶ Pinsent, J., *Greek Mythology,* The Hamlyn Publishing Group, London, 1973.

¶ Sarıdikmen, G., "İda Dağı'nda Güzellik Yarışması: Mitolojiden Resme Paris'in Yargısı", *Bayramiç Değerleri Sempozyumu 29 Ağustos 2008,* Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları, Çanakkale, 2008, s. 143-169.

¶ Schwab, G., *Klasik Yunan Mitolojisinin En Güzel Efsaneleri,* c. I, çev. Devrim Doğan Yüzer, İlya Yayınevi, İzmir, 2005.

¶ Vergilius, *Aeneas II,* çev. Oktay Akşit, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 1299, İstanbul, 1968.

¶ Vergilius, *Aeneas,* çev. İsmet Zeki Eyuboğlu, Payel Yayınları, İstanbul, 2015.

¶ Zucker, P., *Styles in Painting A Comparative Study,* The Viking Press, New York, 1950.

Traklar ve atları

HALÛK PERK

KOLEKSİYON: HALÛK PERK

TRAKLARIN, adını verdikleri Trakya bölgesine MÖ 1200'lerde ve belki de biraz daha erken dönemde yerleştikleri tahmin edilmektedir. Traklar, bugünkü Trakya, Bulgaristan ve kuzey Yunanistan'da yaşamış Hint-Avrupa kökenli bir halktır. Yazı kullanmamış topluluklar arasında olup dilleri de Hint-Avrupa dillerinin satem grubuna dâhil, ölü bir dildir. Bergulae (Lüleburgaz), Bizye (Vize), Thinias (İğneada) önemli Trak yerleşimleridir.

Trakya tümülüsleri Traklardan günümüze ulaşan anıt mezarlardır. Bölgedeki son Trak izleri, Trak kültür varlığının Hıristiyanlığın etkisiyle tamâmen ortadan silinene kadar Bizans dönemine dek devam ettiğini göstermektedir. Bitinya ve Frigya bölgesine adını verenler; Bitniler ve Frigler de Trak kabîleleridir.

Doğu Avrupa'nın en eski halklarından biri olan Traklar, Demir Çağ kültürünün önemli bir temsilcisiydiler. Trak adı ilk olarak Homeros'un destânında geçer. Târihin babası Herodot'a göre, Traklar Hindûlardan sonra dünya üzerindeki en kalabalık savaşçı kabîlelerdi ve birlik olmaları durumunda yenilmez olacaklardı. Tek lider yönetiminde birleşemeyen Traklar, ancak MÖ V. yüzyılda devlet kurabilmişlerdir. Var oldukları bin yıl süresince Minos ve Anadolu kültürleri ile temas hâlinde oldular ve Miken uygarlığının oluşumuna katkı sağladılar.

Bilindiği kadarıyla topluluğun geneli beyaz tenli, açık renk gözlü ve kumral/sarışın insanlardan oluşmaktaydı. Günümüz dağlıları da hâlen benzer özellikler göstermektedir. Antik yazarlar, siyâsal birlikten yoksun kabîleler hâlinde, köylerde basit evlerde yaşadıkları için onları ilkel ve barbar olarak niteler. Ancak, Traklar özellikle müzik ve şiirde oldukça gelişmiş bir kültüre sâhiptir. Tarım ve hayvancılık (özellikle at, katır ve koyun), meyve, sebze ve üzüm yetiştiriciliği, marangozluk, çanak çömlekçilik, keten kumaş dokumacılığı ve kuyumculuk (altın, süs eşyâsı) yaparak geçimlerini sağlamışlardır. Özellikle at yetiştiriciliğinde iyiydiler. Küçük yaştan başlayarak at binmeyi ve at üzerinde

Süvâri heykelcikleri, bronz.

At heykelcikleri, bronz.

savaşmayı öğreniyorlardı. Hatta, cenâze törenlerinde at yarışları düzenliyorlardı. Savaşçı nitelikleri yüksekti. Makedonya ve Roma ordularının gözde paralı askerleriydiler.

Makedon ve Yunan halklarıyla Traklar arasındaki ilişkilerin pek dostça olmadığı bilinmektedir. Yunan yayılmacı politikasına karşı duran Traklar, Yunan kolonicileri için büyük bir sorun oluşturmuş ve çoğu zaman aralarında bir savaş yaşanmıştır. Traklar Truvalıların müttefikleri olarak târif edilmişler; Achaeanlılar ile cesâret, yiğitlik ve zenginlikte eşit olarak anılmışlardır. Rhesos, Maron, Peiroos, Akamas efsânevî Trak krallarıdır.

Trak kabîlelerinin adları Grekçe veya Latince olarak zamânımıza kadar gelmiştir. Bu adlar bâzen büyük kabîlelerin bölündüğü küçük oymakları ifâde etmektedir. Bâzen de Grekler tarafından kabîleleri veya kabîle gruplarını birbirinden ayırt etmek için, "Dağlı Traklar", "Kralsız Traklar", "Kılıç taşıyan Traklar" gibi çeşitli tanımlamalarla ya da oturmuş oldukları yerlere göre adlandırılmışlardır.

Herodot'a göre, Trak kollarının ortak tanrısı "Heros" atlı olarak tasvir edilip "Trak atlısı" adıyla bilinir. Ayrıca Heros kültü Roma devrinde yaygınlık kazanmıştır.

Târihî bilgiler Trak krallarının sâbit bir başkentinin olmadığını göstermektedir. Kral neredeyse başkent olarak orası kabul edilmiştir. Farklı târihsel dönemlerde bir siyâsî veya dînî otoritenin yönetimine girmiş Trak topraklarında bâzı Trak topluluklarının varlıklarını sürdürebildikleri arkeolojik bulgulardan anlaşılmaktadır.

Süvârili atlı adak stel parçaları, mermer.

Süvârili atlı adaklar, mermer.

KAYNAKÇA

¶ Delemen, İ., *Halûk Perk Müzesi'ndeki Thrak ve Anadolu Atlıları*, Tuliya I, s.149 vd, İstanbul, 2005.

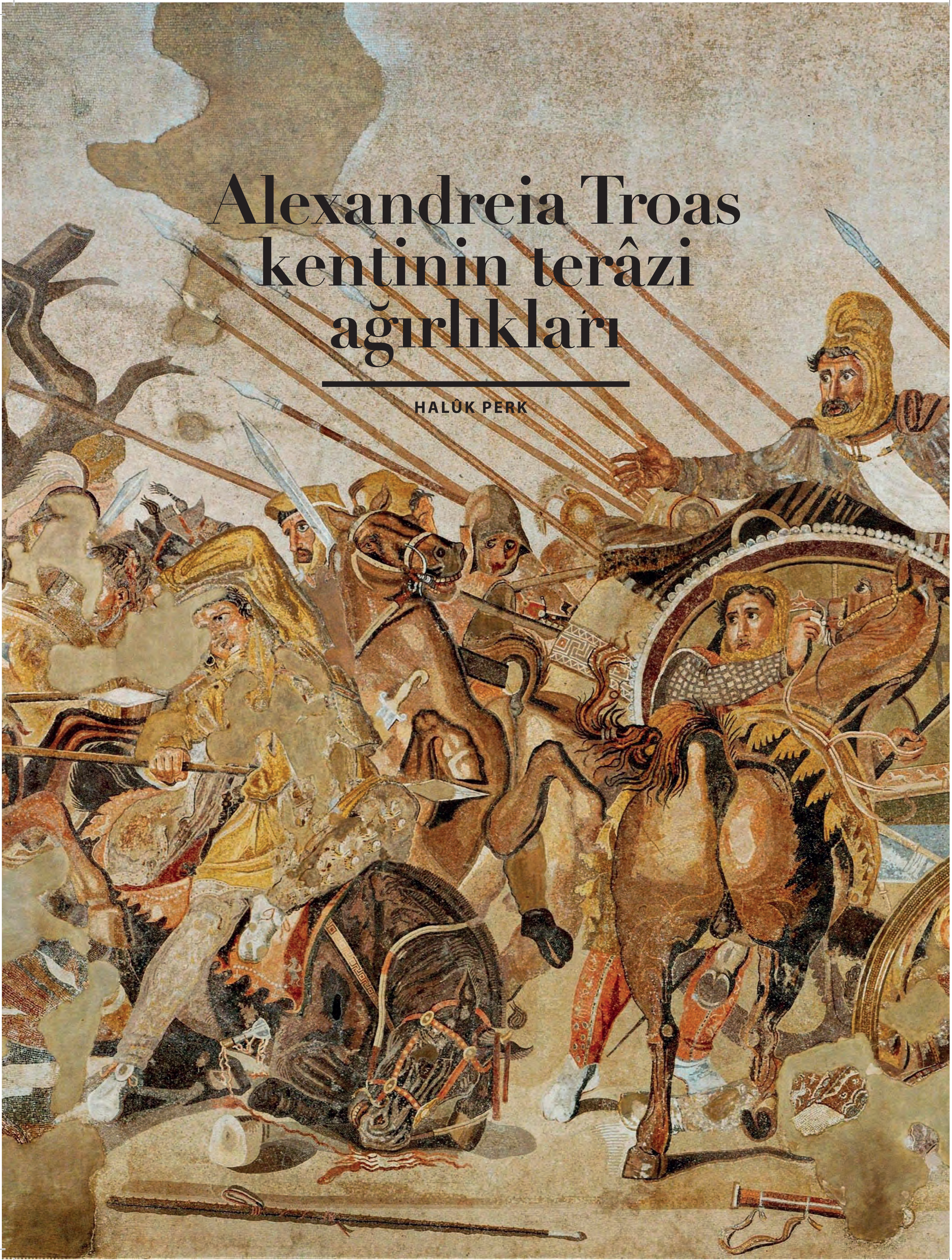
¶ Beksaç, E., "Doğu Trakya'da Traklar", http://traklarvetarihleri.blogspot.com/

¶ Beksaç, E., *Traklarda Kutsalın Göstergesi: Gerçekler ve Yanılgılar*, 22 Nisan 2009 Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi konuşmasından, https://docplayer.biz.tr/9593699-Traklarda-kutsalin-gostergesi-gercekler-ve-yanilgilar-prof-dr-engin-beksac-22-nisan-2009.html.

¶ Beksaç, E., Beksaç, Ş., Hatipler, M., Bithyniai Traklar ve diğer Balkanlı Halklar: Trakoloji Bakış Açısından Genel Bir Kimlik Çalışması, Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu – III, http://www.kocaelitarihisempozyumu.com/suleymanpasa.html.

Alexandreia Troas kentinin terâzi ağırlıkları

HALÛK PERK

Büyük İskender'in Gaugamela zaferi, Faun mozaiği, MÖ 100, Pompei.

KOLEKSİYON: **HALÜK PERK**

ALEXANDREIA TROAS; Troas bölgesinin batısında, Ege denizi kıyısında, Tenedos'un (Bozcaada) hemen karşısında bulunan ve Dalyan köyünden îtibâren Körüktaşı (Fıranlı) köyüne kadar kalıntılarına rastlanan bu kent, MÖ 400 yıllarında "Sigia" adlı küçük bir yerleşim yeri olarak bilinmekteydi. Kent, Büyük İskender'in komutanlarından Antigonos Monophthalmos (tek gözlü) tarafından MÖ 310 yılında "Antigoneia" adı ile kuruldu ve Strabon'a göre, Antigonos'un ölümünden sonra, Trakya kralı Lysimakhos, Büyük İskender'in şerefine kenti "Alexandreia Troas" olarak adlandırdı. Çevresindeki yedi kentin halkları buraya yerleştirildi ve büyüyen kent, günümüzde bir kısmı hâlâ ayakta duran 8 km'lik bir sur ile koruma altına alındı. Romalıların Suriye kralı Antiokhos ile yaptıkları savaş sırasında, kent halkının Roma'ya sâdık kalması, kenti Romalıların gözdesi yaptı ve kent büyük, zengin ve önemli bir liman kenti konumuna ulaştı. Roma imparatoru Augustus, MÖ I. yüzyılda burada emekli Roma askerleri için bir koloni kurarak Alexandreia Troas kentinin ismini "Colonia Augusta Troadensis" olarak değiştirdi. Antik Çağ'da yaşamış bir biyografi yazarı olan Suetonius, Avrupa ve Asya arasındaki stratejik konumu nedeniyle kentin Roma imparatorluğunun başkenti yapılmasının düşünüldüğünü yazar. Aynı şekilde MS IV. yüzyılda imparator Konstantinos, Alexandreia Troas'ın başkent olabileceğine dikkat çekmişse de başarılı olamamıştır. Aziz Paulos, MS 52 yılındaki ziyâreti sırasında kentin hâlini görmüş ve Avrupa kıtasına buradan geçmiştir. MS II. yüzyılda Antik dünyânın en zenginlerinden biri olan Atinalı Herodes Atticus, Kaz dağından kente ulaşan muazzam bir su yolu inşâ ettirmiştir.

Antik Çağ'da, gemicilerin Karadeniz bölgesine gidebilmek için bölgeden geçmek zorunda kalması nedeniyle, kent limanının önemi artmış, geçen gemicilerden gümrük ücreti alınmasıyla, kent ticârî anlamda gelişmişti. Alexandria

Yunus balığı Byzantion'un, arı Efesos'un, aslan Lysimakheia'nın, horoz Dardanos'un, kartal Abydos'un, kanatlı at Lamsakos'un sembolüdür.

Troas, Strabon tarafından dünyânın sayılı kentlerinden biri olarak değerlendirilir.

Antik Yunan dönemi kentlerinin birer sembolü vardı. Seçilen semboller kentlerin özelliklerini, inandıkları değerleri yansıtmaktaydı. Meselâ, Myrina kentinin sembolü çift kulplu vazo şarapçılığın, Kyzkos kenti sembolü ton balığı ise balıkçılığın o yerde gelişmiş olduğunu gösteriyordu. Bunlar dışında yunus balığı Byzantion'un, arı Efesos'un, aslan Lysimakheia'nın, horoz Dardanos'un, kartal Abydos'un, kanatlı mitolojik at Pegasus Lamsakos'un; yunus, ton balığı yanında yanan meşale Kyzkos kentinin sembolleri olarak seçilmişlerdi. Günümüzde de bu geleneğin devam ettiği; bozkurtun Türklerin, ayının Rusların, horozun Fransızların, kartalın Amerikalıların simgesi olmasından anlaşılabilir.

Antik Yunan döneminde şehir devletlerinin bastırdıkları sikkelerde ve ticârette kullandıkları ağırlıklarda kent isminin veya kısaltmasının yanında sembollerin de kullanıldığını görmekteyiz. Ticâretin temel argümanları olan sikke ve ticârî terâzi ağırlıklarının güven vermesi onların devlet kontrolünde olmalarına bağlıdır. Kent sembollerinin bulunması ise güven vermenin yanında, aynı zamanda geçerli olan alanları da belirlemektedir. Alexandreia Troas kentinin sembolü, "otlayan at"tır. Kentin isminin o dönemde yazılışı ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ ΤΡΩΑΣ şeklindedir. Bu kentin sikkelerinde ve terâzi ağırlıklarında kent sembolü yanında kent isminin genellikle kısaltması olarak "ΑΛΕ" harfleri kullanılmıştır.

Kent sikkelerinde ve ağırlıklarında karşımıza çıkan "otlayan at" betimi, kentin baştanrısı olan Apollon Smintheion ile ilişkilendirilmektedir. Yine bu görüşe göre, söz konusu otlayan at, kentin kuruluş efsânesinde yer alan boğanın yerine geçmiş de olabilir. Bu efsânede, kentin diğer simgesi olarak sikkelerde görülen, "pençesinde boğa başı tutan kartal" betimi önemlidir. Zîra kentin kurulacağı yeri belirlemek isteyen kurucu, Apollon Smintheion Tapınağı'nda tanrıya kurban keser ve kurban edilen boğanın başı, kartal tarafından götürülüp bir yere bırakılır. İşte burası, tanrının onlara kentin kurulması için gösterdiği yerdir. Bir sikke üzerinde görülen, "mağara önündeki çoban ve hemen arkasındaki boğa" motifiyle ve aşağıda görülen "çoban ve at" betimiyle paralellik oluşturmaktadır. Kentin yakınında bulunan Apollon Smintheion Tapınağı'nın varlığından da anlaşılacağı üzere, Troas bölgesinde oldukça yaygın bir tapınıma sâhip olan Apollon kültü, burada atların çobanı olarak da tasvir edilmiştir. Zîra bâzı sikkelerde bir çoban, söz konusu otlayan atın başında betimlenmiştir. Bu çobanın ayrıca Apollon olabileceği de düşünülmektedir.

Alexandreia Troas sikkelerinden örnekler

Alexandreia (MS 250-268) AE 20
Yarı özerk, MS yaklaşık 250-268 AE20 (5.65 gr, 12 h). (sol yüz) AL-EX TRO, Tyche'nin kumaşa bürünmüş büstü ve omzunun arkasında sancak; (sağ yüz) COL AVG TRO, otlayan at. EF, kahverengi pas.

Alexandreia (MS 222-235) AE 24 - Severus Alexander
Severus Alexander. MS 222-235. AE24 - As (8.16 gr, 7h). (sol yüz) Defne yaprağı taçlı baş; (sağ yüz) otlayan at sağda. VF, koyu yeşil-kahverengi pas.

Alexandreia (AD 235-238) AE24 - Maximus
Maximus, Sezar, MS 235-238, AE24 (8.28 gr, 6h). (sol yüz) Başı açık, kumaşa bürünmüş ve zırhlı büst; (sağ yüz) otlayan at. VF, kahverengi pas.

ALEXANDREIA TROAS ANTİK KENTİ TERÂZİ AĞIRLIKLARI

Anadolu Antik Yunan kentlerinde tespit edilmiş ve ağırlıklı olarak kullanılan terâzi ağırlıkların ana birimleri mina (M-MNA), hektemorion (EK-EKTHMOPION), ogdoon (O-OΓΔOON), stater (C-Σ-ΣT-ΣTATER) ve drahmidir (Δ). Ağırlık birimlerin birbirine oranı ise hektemorion 1/6 mina, ogdoon 1/8 mina, stater 1/16 mina, drahmi 1/100 minadır. Bu birimlerin değerleri zaman içinde değişebildiği gibi, kentler arasında da farklılıklar gösterebilmektedir. Bu değişiklik kentlerin ticârî durumlarını anlamak bakımından önemlidir. Ağırlık biriminin isminin değişmemiş olmasına rağmen ağırlık değerinin değişmesi, ağırlık sistemlerini belirlemekte güçlük yaratmaktadır. Helenistik dönem terâzi ağırlıklarında kent ismi veya kısaltmasıyla ağırlık birim kısaltmaları ve/veya değerleri de yazılabilmektedir. Bu dönem terâzi ağırlıklar, döküm tekniğinde, büyük çoğunlukla kurşundan üretilmişlerdir. Aynı yöntemle çok istisnâî olarak bronz örneklere de rastlanmaktadır.

Kat.01.

HPM6445 envanter numaralı ağırlık 1 mina (MNA) biriminde olup 77x76x10 mm ölçülerinde ve 425 gr ağırlığındadır. Kurşun kare ağırlığın üzerinde kabartma şeklinde kentin simgesi sola dönük "otlayan at" betimi ile üstünde kent ismi "A∧EΣAN(ΔPEIA)" yazısı görülmektedir. Sağ alt köşede asmak için sonradan delik açılmış olmalıdır. Ağırlıklarda kent isminin kısaltma yerine tamâmının yazılmış olması ilk kez görülmektedir.

Kat.02.

HPM13970 envanter numaralı ağırlık yarım mina biriminde olup 51x46.6x11.8 mm ölçülerinde 230.44 gr (M:460.8g) ağırlığındadır. Kurşun döküm kare ağırlığın üzerinde kabartma şeklinde kentin simgesi sola dönük "otlayan at" betimi ile üstünde silinmiş muhtemelen kent isim kısaltması bulunmaktadır. En altta ise yarım manasındaki HMI'nın kısaltması olan yıpranmış bir "H" harfi bulunmaktadır.

Kat.03.

HPM6469 envanter numaralı ağırlık muhtemelen üçte bir mina biriminde olup 44x40x9 mm ölçülerinde ve 137.5 gr (M:412.5 g) ağırlığındadır. Kurşun kare ağırlığın üzerinde kabartma şeklinde, kentin simgesi sağa dönük "otlayan at" ve üstünde kent isminin kısaltması "A∧E" harfleri görülmektedir. En altta üç (üçte bir) mânâsındaki TPI'nın kısaltması olan yıpranmış bir "T" harfi bulunmaktadır. Arkasında ağırlığın standardının ayarlaması için kurşun bir parçanın sonradan eklenmiş olduğu anlaşılmaktadır.

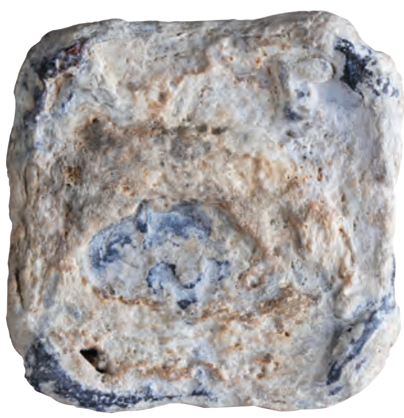
Kat.04.

HPM6468 envanter numaralı ağırlık muhtemelen üçte bir mina biriminde

olup 43.5x43.5x7 mm ölçülerinde ve 135.5 gr (M:406.5 g) ağırlığındadır. Kurşun kare ağırlığın üzerinde kabartma ve ince çizgi şeklinde bir zemin üstünde kentin simgesi sağa dönük “otlayan at” ve atın üst tarafında kent isminin kısaltması “A∧E” harfleriyle en altta üçün (üçte bir) karşılığı TPI’nın kısaltması bir “T” harfi bulunmaktadır. Sol altta ağırlığı asmak için bir delik açılmıştır.

Kat.05.

HPM13971 envanter numaralı ağırlık muhtemelen üçte bir mina biriminde olup 44x43x10 mm ölçülerinde ve 134 gr (M:402 g) ağırlığındadır. Kurşun kare ağırlığın üzerinde kabartma ve ince çizgi şeklinde bir zemin üstünde kentin simgesi sağa dönük “otlayan at” ve atın üst tarafında kent isminin kısaltması “[A∧]E” harfleri bulunmaktadır. Ağırlık zamanla yıprandığı için standardından hafiftir.

Kat.06.

HPM6471 envanter numaralı ağırlık muhtemelen çeyrek mina biriminde olup 48x47x6.5 mm ölçülerinde ve 121.5 gr (M:486 g) ağırlığındadır. Kurşun kare ağırlığın ön yüzünde kabartma şeklinde kentin simgesi sağa dönük “otlayan at” ile üstünde kent adının kısaltması “A∧E” harfleri ve altında çeyrek mânâsındaki TETARTON’un kısaltması bir “T” harfi bulunmaktadır. Ağırlığın asılması için sağ altında sonradan delik açılmıştır.

Kat.07.

HPM13434 envanter numaralı ağırlık muhtemelen çeyrek mina biriminde olup44x46x6 mm ölçülerinde ve 112.84 gr (M:451.36 g) ağırlığındadır. Kurşun kare ağırlığın ön yüzünde kabartma şeklinde kentin simgesi sağa dönük “otlayan at” ile üstünde kent adının kısaltması “A∧E” harfleri ve altına çeyrek mânâsındaki TETARTON’un kısaltması bir “T” harfi bulunmaktadır

Kat.08.

HPM13429 envanter numaralı ağırlık muhtemelen çeyrek mina biriminde olup 53x54x6.5 mm ölçülerinde ve 109.8 gr (M:439.2 g) ağırlığındadır. Kurşun kare ağırlığın üzerinde kabartma şeklinde kentin simgesi sağa dönük “otlayan at” ve kent adının kısaltması “[A]∧E” harfleri görülmektedir. Ağırlığın sağ alt köşesi yıpranmadan veya kırılmadan dolayı eksiktir.

Kat.09.

HPM6470 envanter numaralı ağırlık muhtemelen çeyrek mina biriminde olup 43x41x6 mm ölçülerinde ve 98 gr (M:392 g) ağırlığındadır. Kurşun kare ağırlığın üzerinde kabartma şeklinde kentin simgesi sağa dönük “otlayan at” ve kent adının kısaltması “[A]∧E” harfleri görülmektedir. En alttaki harf ezilmeden dolayı okunamamaktadır. Diğer kabartmalar da çok yıpranmıştır. Sol üstte muhtemelen zamânında düşen bir kısım çok güzel bir işçilikle tamamlanarak standart ağırlığı yeniden kazandırılmıştır.

Kat.10.

AHP016 arşiv numaralı ağırlık muhtemelen 1 hektemorion biriminde olup 30.2x31.18x9.1 mm ölçülerinde ve 69.6 gr (M:417.6 g) ağırlığındadır. Kurşun kare ağırlığın üzerinde kabartma şeklinde kentin simgesi sağa dönük “otlayan at” ve kent

adının kısaltması “[A]ΛE” harfleri görülmektedir.

Kat.11.

HPM6472 envanter numaralı ağırlık muhtemelen 1 hektemorion biriminde olup 33x32.5x7 mm ölçülerinde ve 64 gr (M:384 g) ağırlığındadır. Kurşun kare ağırlığın üzerinde kabartma olarak ince çizgi şeklinde bir zemin üstünde, kentin simgesi sağa dönük “otlayan at” ile kent adının kısaltması “AΛE” harfleri görülmektedir. Sol alt köşesinde ise asmak için sonradan özenli bir delik açılmıştır.

Kat.12.

HPM3268 envanter numaralı ağırlık muhtemelen 1 ogdoon biriminde olup 33x31x7 mm ölçülerinde ve 53.35 gr (M:426.8 g) ağırlığındadır. Kurşun kare ağırlığın üzerinde kabartma olarak, ince çizgi şeklinde bir zemin üstünde, kentin simgesi sağa dönük “otlayan at” ile kent adının kısaltması “AΛE” harfleri görülmektedir. Ağırlığın altında ogdoon kısaltması olabilecek içi dolu nokta şeklinde “O” harfi görülmektedir.

Kat.13.

HPM14409 envanter numaralı ağırlık 1 ogdoon biriminde olup 33.4x32.7x8.55 mm ölçülerinde ve 52.6 gr (M:420.8 g) ağırlığındadır. Bronz kare ağırlığın üzerinde sola dönük “otlayan at” ile kent adının kısaltması “AΛE” harfleri görülmektedir. Sağ altta özellikle açılmış delik asma amaçlı olmalıdır

Kat.14.

HPM6473 envanter numaralı ağırlık 2 stater biriminde olup 29x28x5.5 mm ölçülerinde ve 38.55 gr (M:462.6 g) ağırlığındadır. Kurşun kare ağırlığın üzerinde kabartma şeklinde kentin simgesi sağa dönük “otlayan at” ve kent adının kısaltması “AΛE” harfleri görülmektedir.

Kat.15.

HPM11822 envanter numaralı ağırlık 2 stater biriminde olup 29x27.5x5.5 mm ölçülerinde ve 38.3 gr (M:459.6 g) ağırlığındadır. Kurşun kare ağırlığın üzerinde kentin simgesi sola dönük “otlayan at” ile kent adının kısaltması “AΛE” harfleri görülmektedir.

Kat.16.

AHP055 arşiv numaralı ağırlık 2 stater biriminde olup 28.3x26.9x6.7 mm ve 34.2 gr (M:410.4 g) ağırlığındadır. Kurşun kare ağırlığın üzerinde kentin simgesi sağa dönük “otlayan at” ile kent adının kısaltması “AΛE” harfleri görülmektedir.

ALEXANDREIA TROAS ANTİK KENTİNİN TERÂZİ AĞIRLIKLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Halûk Perk Müzesi koleksiyonunda bulunan Alexandreia Troas antik kentinin terazi ağırlıkları 16 adettir. Ağırlıkların sayıca az olduğu akla gelebilir; ancak bu sayı şimdiye kadar yayımlanmış ve bilinen aynı kent ağırlıklarına eşittir (Tekin, 2015). Yâni şimdiye kadar bilinen aynı kent ağırlıklarının sayısı bu yayınla ikiye katlanarak 32'ye yükselmiştir. Kent ağırlıklarından ne kadar fazla örnek yayımlanırsa ağırlık sistemleri hakkındaki sağlıklı bilgi de artacaktır.

Antik Yunan döneminde kullanılan terâzi ağırlıklarının neredeyse tamâmı kurşundan üretilmiştir. Özgül ağırlığının yüksek olması, düşük ısıda erimesi, yumuşak bir mâden olup kolay ayarlanabilmesi gibi nitelikleri, kurşunun tercih edilmesinde etkili olmuştur. Ancak, kurşunun kolay yıpranması veya ağırlığının kolayca değiştirilebilmesi nedeniyle günümüzde tespit edilen de-

Büyük İskender'i gösteren bir rölyef, 1928. Yunan Savaş Müzesi.

ğer standardı yanıltıcı olabilmektedir.

Ağırlıklarda görülen "T" harfinin üç veya üçte bir mânâsına gelen "TPI" veya dörtte bir (çeyrek) mânâsına gelen tetarton kısaltması olarak kullanılması mümkündür. Esâsen tetartonun kısaltması "TE"dir. Ancak üçte bir kısaltmasının "TP" şeklinde kullanıldığı örnekler de görülmektedir. "T" harfinin hangi değeri gösterdiği gelen ağırlığa göre yorumlanmaktadır. Dolayısıyla bu değerlendirmelerde yanılma payı her zaman vardır. Hatta bâzı ağırlıklarda hiçbir birim ve değer işâreti bulunmaz.

Ağırlıklarda görülen ve kent sembo-lü olan otlayan at bütün ağırlıklarda aynı şekilde tekrarlanmıştır. Sikkelerde de Helenistik dönemden Roma dönemine kadar sembol değişimi görülmemektedir. Otlayan at sembollerinin sola veya sağa bakmaları dışında aralarında fark yoktur. Sembolün aynen tekrarlanması, ağırlık standartlarının değişmelerindeki dönemlerin belirlenmesini imkânsız kılmaktadır.

Antik Yunan terâzi ağırlık sisteminde staterin minanın 1/16'sı kabul edilmesine rağmen Alexandreia Troas kentinde 1/24 oranının kullanıldığı görülür. Nitekim Oğuz Tekin de (Tekin, 2015; s. 90) yaptığı tabloda bu oranı belirlemiştir.

Çok aykırı ağırlık örnekleri bir kenara bırakılırsa Alexandreia Troas ağırlıklarının mina bazında 390-410 gr, 420-430 gr, 440-460 gr aralıklarında gruplaştığı görülmektedir. Tekin'in yayınında belirttiği ancak fotosunu paylaşmadığı 2589.6 gr gelen ağırlığı 6 mina değil 5 mina kabul etmemiz gerekmekir. Zîra genel Yunan terâzi ağırlıklarında sistem gereği 1, 2, 5 minalar görülmektedir. Ayrıca, 2500 gr gelen birçok 5 mina olduğu bâzı Yunan kentlerinde tespit edilmiştir. Bu ağırlığı 5 mina kabul edersek mina değeri 517.92 gr olmalıdır. Bu ağırlık yanında 622.472 gr gelen tekil örneklerin varlığı yukarıda yapılmış gruplamadan ayrı olarak daha ağır minanın kullanılmış olduğunu bize göstermektedir.

Netîce olarak ağırlıkların yayınları arttıkça ve elimizde daha çok örnek oldukça kentlerin ağırlık sistemi hakkında daha doğru tespitler yapılacaktır.

KAYNAKÇA

¶ Hitzl, K., *Antike Gewichte im Tübinger Archäologischen Institut,* Archäologischer Anzeiger, 1992, s. 243-257.

¶ Lang, M., "Five Hellenistic Lead Weights", *Museum* Notes 14, The American Numismatic Society, 1968, 1-3.

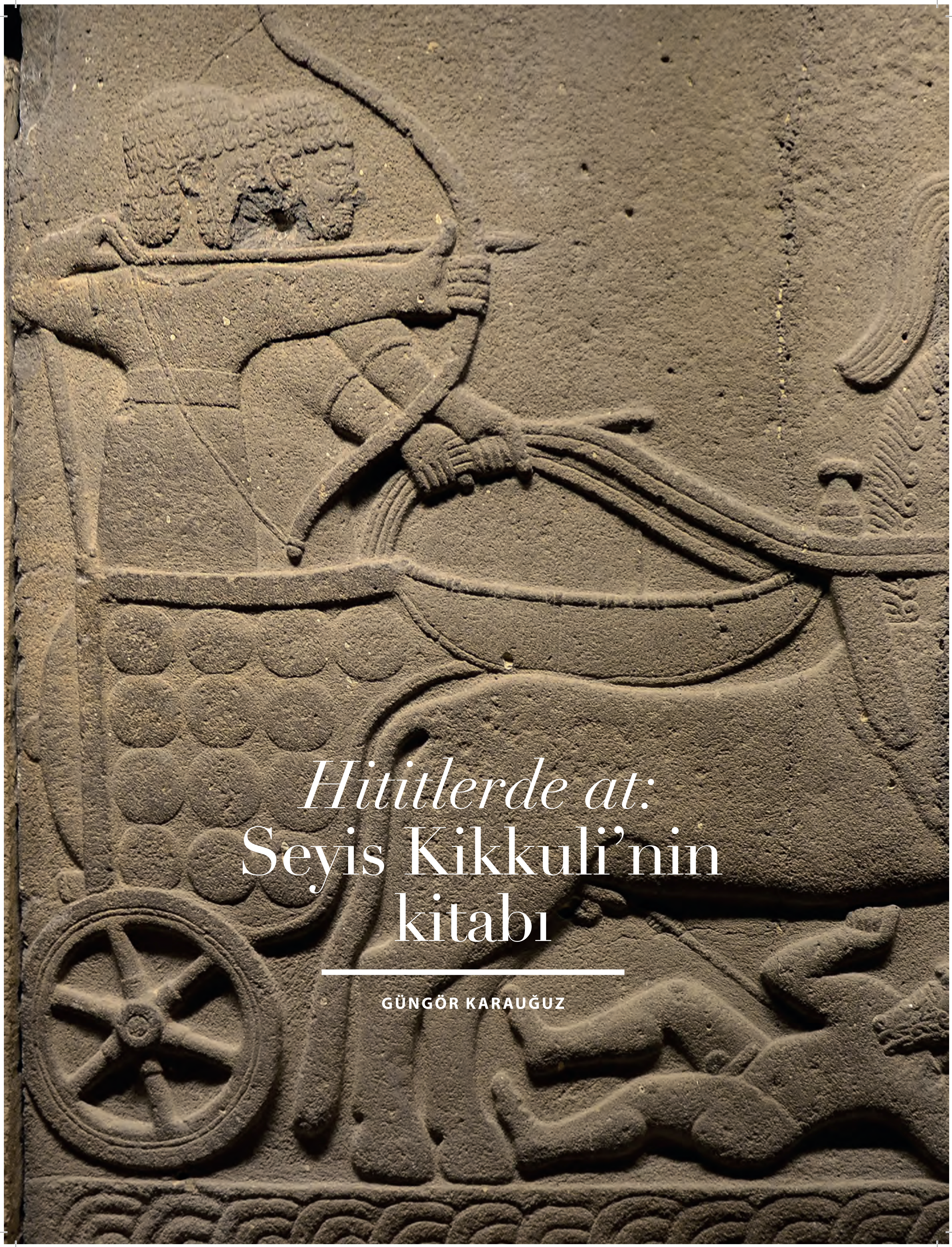
¶ Lang, M. – Crosby, *M., Weights, Measures and Tokens,* The American School of Classical Studies at Athens, Princeton, New Jersey, 1964.

¶ Perk, H., *Anadolu'da Ticaret, Terazi Ağırlıkları ve Tartı Aletleri,* Halûk Perk Müzesi Koleksiyonu, Kayseri, 2016.

¶ Tekin, O., "Four Hellenistic Weights of Alexandria in Troas", *Colloquium Anatolicum* XII, s. 291-298, İstanbul, 2013.

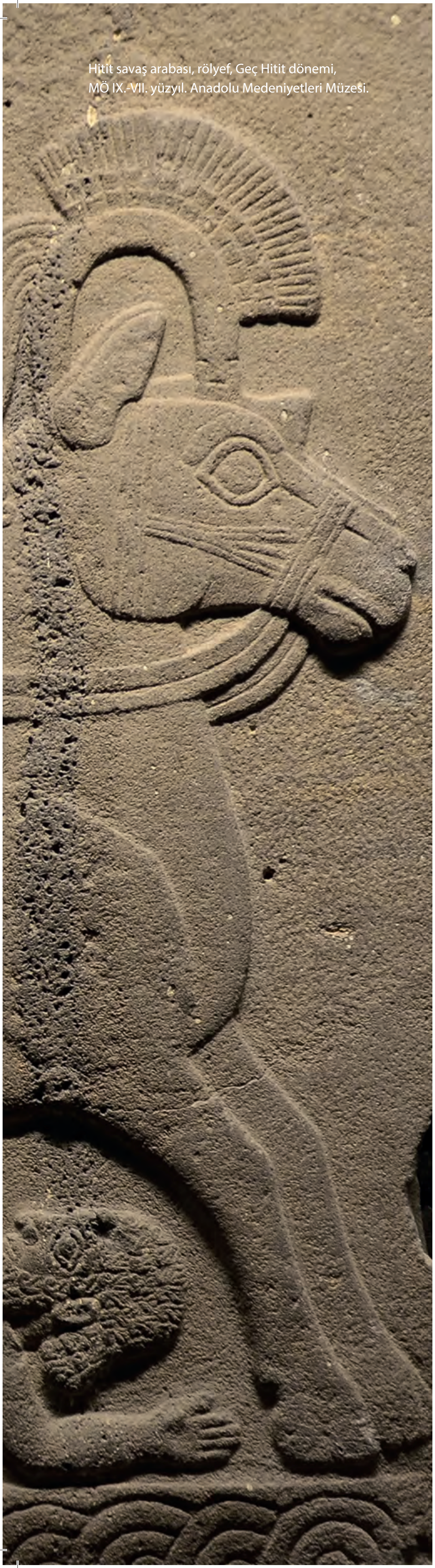
¶ Tekin, O., *Ege Dünyasında Terazi Ağırlıkları Klasik ve Hellenistik Dönemler,* İstanbul, 2015.

¶ Weiss, P., "Gewichte Griechischer Stadte I: Byzantion, Lamsakos, Ilion, Alexandria Troas, Wom Euphrat bis zum Bosporus. Kleinasien in der Antike", *Festschrift für Elmar Schwerteim zum 65 Geburstag*, ed. E. Winter, Bonn, 2008, s.709-724.

Hititlerde at: Seyis Kikkuli'nin kitabı

GÜNGÖR KARAUĞUZ

Hitit savaş arabası, rölyef, Geç Hitit dönemi, MÖ IX.-VII. yüzyıl. Anadolu Medeniyetleri Müzesi.

Henüz at koşum takımlarının îcat edilmediği üst paleolitik çağda, çıplak vahşî atların ilk izlerinin Avrupa'da, özellikle Chauvet, Lascaux (Fransa) ve Altamira (İspanya) mağaralarında görülmüş olması hâlâ şaşırtıcılığını korumaktadır. Çünkü böylesine canlı, mağara duvarlarından fırlayıverecekmiş gibi duran resimlerin tıpkılarının bu devirde Anadolu'da görülmeyişi, kronoloji sorununu da berâberinde getirmektedir. Dolayısıyla Avrupa, Anadolu ve Mezopotamya paleolitik evresinin yeniden ele alınıp değerlendirilmesi ve sorunun çözüme kavuşturulması gereklidir.

Karain mağara yerleşmesinde 200 bin ilâ 40 bin yılları arasına târihlendirilen orta paleolitik dönemde bâzı yabanî atların kemiklerine rastlandığı daha önce yazılmıştır.[1] Anadolu ve Mezopotamya neolitik, kalkolitik ve eski tunç çağı yerleşmelerinde at kemiklerine ve çeşitli arkeolojik malzeme üzerinde at ile ilgili bâzı figürlere rastlandığı da hâfirler[2] (kazıcılar) tarafından dile getirilmiştir.

İlk at resimlerine Avrupa'da tesâdüf edilmişse de ilk at kalıntılarına Orta Asya'da orta ve üst pleistosen devir ile Kelteminar (7 bin-5 bin yıl önce) ve Anav kültür evrelerinde rastlanmaktadır.[3] Yaklaşık 6 bin yıl önce atın Güney Ukrayna, Botay (Kazakistan), Güney Türkmenistan ve Moğolistan steplerinde görüldüğü ve evcilleştirildiği kaydedilmiştir.[4]

Mezopotamya ve Mısır'da at Mezopotamya'da at kelimesine MÖ 3. bin yılın ilk çeyreğinde Sümer çivi yazılı belgelerinde ANŠE.KUR.RA, yâni dağ eşeği şeklinde rastlandığını, hatta bu hayvanların arabaya/kağnıya bile koşulduğunu belirtmeliyim. Kelimenin Akadça okunuşu SISU'dur. Aynı dönemlerde Elam'da keşfedilmiş bir kısım arkeolojik malzeme üzerinde de at resimlerine rastlanmıştır. Akad kralı Sargon'un Anadolu içlerine giriştiği askerî seferlerin kaydedildiği "šar tamhari/mücâdelenin kralı" adı verilen çivi yazılı kil kitaplarda, Anadolu'dan ithal edilen hayvanlardan bahsedilirken bunlar arasında katır, eşek ve atın da zikredilmesi[5] artık yavaş yavaş bu efsânevî hayvanın insan hayâtını kolaylaştırmaya başladığının bir delîlidir. Hammurabi yasalarında at ile ilgili kânun paragraflarına rastlanmamasına karşın bir mektup üzerinde, "atların aç bırakılmamasının, alınan hubûbâtın âcilen onlara verilmesinin" istenmesi, Bâbil ve Fırat'ın batı yakasındaki beyaz atların çivi yazılı tabletlerde anılması ve kazılarda bâzı kilden figürlerin[6] ortaya çıkarılması, atların az da olsa mevcûdiyetini belgelemektedir. Ancak Mezopotamya'da at, katır herhâlde yaygın değildi. Mezopotamya kânunları atlara dâir kânun koyma noktasında suskundur. Orta Asur kânunlarında (MÖ 1450-1250) atın kirâlanmasıyla ilgili sâdece bir yasa maddesine rastlanmaktadır.[7] Bunlara ek olarak Irak sınırları içinde bulunan Nippur kentinde MÖ 1400 yılına târihlendirilen çivi yazılı belgelerde at listeleri tespit edilmiştir. Bu listeler atların soy, yaş ve renkleriyle ilgili bilgileri de içermektedir.[8]

Eski Mısır'a Hyksoslar eliyle MÖ XVIII. yüzyılın ortalarında giren atları ve arabayla birlikte at kültürünün nasıl geliştiğini, Kadeş savaşından sonra II. Ramses'in Luksor, Karnak ve Abu-Simbel tapınaklarının duvarlarına işlettiği hârikulâde resimlerden öğrenebiliriz.

Anadolu'da at Anadolu'da ise MÖ 2. bin yılın başlarında, yâni Asur Ticâret Kolonileri Çağı'nda Kültepe tabletleri üzerinde at kelimesinin PITHALLU "at" ve LÚPITHALLI "süvâri" şeklinde geçtiği bilinmektedir. Tabletler üzerinde dört tekerlekli arabaları çeken atları gösteren damgaları, Kültepe Ib tabakası buluntuları arasındaki at başlarıyla süslenmiş kabı[9] da bu kapsamda anabiliriz. Bu döneme son vermiş olan Anitta ise Anadolu'da giriştiği seferler sırasında süvâri birlikleriyle mücâdele etmek zorunda kaldığını vurgulamaktadır.[10]

Hitit devletinin kurucu krallarından I. Hattušili'nin pankuşa emânet ettiği veliaht I. Muršili'nin tahta oturmasıyla Anadolu dışı fetihlere çıkıldığı bilinir. Bâbil'in fethiyle sonuçlanan bu uzak mesâfeli seferin atlar olmaksızın yapıldığı düşünülemez. Dolayıyla Hititlerin o dönemde, at kültürü konusunda gelişmiş bir düzeyde oldukları açıktır.

Hitit atı ve süvârisi, MÖ 1700.

Ancak ne bu dönem ne de imparatorluk dönemi için Hitit sanatında atla ilişkili bir eserden söz edemiyoruz ne yazık ki. Çivi yazılı metinler at rytonlarından[11] bahsetse de sâdece tek tük arkeolojik malzemenin[12] ele geçmiş olduğunu hatırlatmak gerekir. II/III. Tuthaliya dönemine âit Maşathöyük tabletlerinin belki pek çoğunun konusunu Hatti ve Yukarı Ülke'nin atlarının durumu[13] belirlemiştir. Dahası II. Muršili, Arzawa ülkesinden getirdiği atlı birliklerin sayısını o kadar çok abartmıştı ki adedini o bile bilmiyordu.[14] Daha sonraki yıllarda çocuklarından III. Hattušili, abisi II. Muwattalli'nin kendisine, "Hatti ülkesinin atlı birliklerinin karargâhının yönetimini verdiği"[15] atların sayısını şöyle kaydetmişti otobiyografisine: *"Geldi (ve) Pišhuru düşmanı içeri(lere doğru) ilerledi. Karahna kenti, Marišta kenti (ve) ... (kenti) düşman(ın) iç (bölgelerinde) sınır idi. Beri taraftan Talmiia kenti sınır idi. Atlar sekizyüz koşum atı idi. (Buna karşın) piyâdeler sayı(lamayacak kadar) çok idi. (Bunun üzerine) kardeşim Muwattalli beni gönderip (berâberimde) yüzyirmi çift koşum atı verdi bana (ama) piyâde olarak bir kişi bile yoktu yanımda. Sâhibem tanrıça Ištar, orada önümden koş(up bana yardım etti, hatta) orada düşmanı tek başıma yendim."*[16]

Atlar konusunda îtinâ gösteren III. Hattušili, II. Kadašman-Enlil'e yazdığı mektupta, "atların samandan daha çok olduğu" Bâbil'den istediği atların özelliklerini şöyle sıralıyordu: *"kardeşim! Bana atlar gönder, özellikle damızlık taylar (olsun göndereceklerin!) Babanın bana gönderdiği damızlık atlar ve kardeşimin şimdiye kadar bana gönderdiği atlar iyidir; ama çok kısadır. Yaşlı atlar... Hatti ülkesinde kışlar serttir ve yaşlı at yaşamayacak. Kardeşim atları özellikle tayları bana gönder. Ülkemde pek çok kısa at var. Kardeşim elçine sor ve o, sana söylesin."*[17]

Şüphesiz bu dönem, atın savaşların sonucunu belirlediği yıllardı. Ama daha atların çektiği ve içinde süvârilerin bulunduğu iki tekerlekli savaş arabalarının keşfedilmesi için 300 yıla ihtiyaç vardı. II. Muršili'ye karşı daha önce düşman ülkeler, "Senin askerine karşı benim hem askerim hem de savaş arabalarım fazla..."[18] diye övünüyordu. Meselâ metinlerde zikredilen sayılar sırasıyla 120, 500, 700[19] iken Kadeş savaşına gelince bu sayı 1000-1200[20] olmuştu. Hitit atlarının pek çoğunun sarayda da beslenip[21], yağlanıp[22] yetiştirildiği anlaşılmaktadır.[23] Herhâlde bu atlar içinden seçilen en iyiler de komşu ülkelerin krallarına hediye olarak[24] sunuluyordu.

Hititler döneminde atlar; binek hayvanı[25] olarak, yük arabasını çekmek ve uzak mesâfelere haber ulaştırmak için; savaşlarda, tarımla ilgili faâliyetlerde, yarış ve törenlerde kullanılıyordu.

HİTİT ÇİVİ YAZILI BELGELERİNDE ATLAR

Efsâne ve ritüel metinlerinde Bereket, güç, zenginlik nişânesi sayılan atlar tanrı gibi algılanmış ve mitolojilerin ana temasını oluşturmuştur. Hititlere âit mitolojik metinlerde ve çivi yazılı kil kitaplarda at kelimesinin Hititçe karşılığı olan bir sözcüğe şu ana kadar rastlanmamıştır. Buna göre Hititlerin at kelimesini Sümerceden aldığı anlaşılmaktadır. Daha önce Hititçe "maia-" kelimesinin "gelişmiş, yetişkin?, dört ayaklı?, at?" şeklinde çevrilmesi önerilmişti.[26] Ancak Hattice "at tanrısı" anlamında bir başka kelime "Pirwa"dır. Bu tanrı, çoğu kez Kamrušepa ile birlikte anılmıştır.[27] Kaynaklar bu tanrı için tapınaklar kurulup içleri 324 adet altın ve gümüşten heykelle doldurulmuş 50 çiftlik evinin ve 637 kölenin tapınağa vakfedildiğini yazmaktadır; başka bir çivi yazılı metinde de bu tanrı için adanmış eşyânın çalındığı ifâde edilmiştir. Tunçtan ve gümüş kakmalı, yuları gümüş, kemeri altın olan "at tanrı"nın üzerine dikilmiş sağ elinde kalkan, sol elinde gümüşten kamçı tutan bir erkek heykelinin olduğu da belirtilmiştir.[28] Şunun da altını çizmek gerekir ki Hitit mitolojik metinlerinde konusu sâdece at olan bir efsâneye rastlayamıyoruz. "Hedammu" efsânesi[29] ikibin sığır, at, oğlak ve kuzuyu yiyen yılan Hedammu'dan bahsetmektedir.

Yağız (siyah renkli)[30], bereketlenip bollaşması istenen[31] ve ritüeller sırasında Hitit kralının arabasını çeken[32] atlar, mitler dünyâsında ölenin rûhu için kurban edilen hayvanlar arasında da yerini almıştır. Ölen kişinin rûhunun dünyâyı hemen terk etmediğine inanıldığı ve ölülerin öfkesinden korkulduğu için, ceset daha toprağa verilmeden ölünün rûhunu teskin etmek üzere at koşuları düzenleniyor[33] ve kurban sunuluyordu.[34] Hitit toplumunda atların kesildiğine dâir bâzı ipuçları vardır[35]; ama Hititler, at eti yemezlerdi. Bugün Anadolu kırsalında da yer yer görüldüğü gibi[36] Hitit ritüellerinde sâdece at başları yakılmış ve atlar Hitit metinlerinde kurbanlıklar arasında sayılmıştır.[37] Çivi yazılı metinlerden, atların yenmek maksadıyla değil, ancak ölünün rûhuna adanmak için yakıldığı

anlaşılmaktadır. Hitit ritüellerinde tahtadan ya da topraktan yapılmış sembolik atlar[38] kullanılmakadır ve atlar en az diğer hayvanlar kadar önemlidir.[39] Yine AN.TAH.ŠUMŠAR bayram kutlamaları sırasında yapılanlar, kil kitaplardan okunabilmektedir: *"Ertesi gün, saray oğlanlarının başı türbeye 'yıl' taşır ve kral onu tâkip eder. Gider ve yarış atlarını yoluna koyar. ...Ertesi gün, et (sunum) günüdür. Kral, şimşir ağacı koruluğuna gider ve yoluna yarış atlarını koyar."*[40]

Hitit yasalarında at Hitit yasaları, diğer Eskiçağ toplumlarının kânunları ile kıyaslandığında daha ileri yasalardır ve bütün hayvanları bulaşıcı hastalıklara karşı korumak için önlemler almıştır (§163).[41] Yasa, atlara insan eliyle zarar verilmesini de önlemiştir (§77). Yasanın 75. paragrafı atın bir başkası tarafından kirâlanıp boyunduruğa koşulması sırasında kaybolması ya da bir kurdun kapması sonucu ölmesi durumunda kişinin yalan söyleme ihtimâline karşı yemin etmesi gerektiğinin altını çizmiştir. 76. paragraf, at başkasının mülkünde ölmüşse ölüsüyle birlikte ücretinin sâhibine verilmesi şartını getirmiştir.

Hitit yasa paragrafları atların cinsi ve işlevlerini sayarak hırsızlık[42] karşısında takınılacak tavrı ortaya koymuştur. Yasanın 58, 64, 68 ve 70. paragrafları kısrak ve koşum atının çalınması hâlinde uygulanacak cezâ miktârını belirlemiştir. 129 ve 131. paragraflar ata âit bir dizgin ile gemin çalınması durumunda gümüş ödettirilmesini şart koşmuştur. Koşum takımları hakkında az da olsa bilgi veren yasa paragrafları, atların nallanması husûsunda suskundur. Hitit yasa paragrafları içinde atlara fazla yük taşıttırılmasını yasaklayıcı hükümler niyeyse yoktur.

Atların satışı sırasında hîle ile pazarlığı bozanlar için yasa (§ 148), atın bir aylık kirâsının 1 šeqel (12.8 gr) gümüş olduğunu belirlemiştir (§ 152). Koşum atının fiyatı 20 (256 gr), atın 14 (179.2 gr), bir yaşında aygırın 10 (128 g), sütten yeni kesilmiş kısrağın 4 (51.2 gr), bir yaşındaki kısrağın 15 (192 gr) šeqel gümüş olmasına karşın katırın 1 MA.NA (496 gr) (§ 180-181), yâni ata göre daha pahalı olması şaşırtıcıdır.

Hitit atları, MÖ 1650-1200. Anadolu Medeniyetleri Müzesi.

Yasa at ile zoofili eylemini gerçekleştirenin kralın karşısına çıkmasını yasaklamış, ayrıca râhip olamayacağının altını çizmiştir (§ 200A-B[43]).

Antlaşma metinlerinde at I. Šuppiluliuma, Hayaša kralı ile akdettiği muâhedede Šunaššura'nın Arzawa seferi için yüz süvâri ve bin piyâde[44] temin etmesini istemişti. Hatta bu kral, Mitanniler ile yaptığı antlaşmada Mitanni kralı Šattiwaza'nın "sâdece üç atlı birliğinin olduğunun"[45] altını çizer. Hitit antlaşma metinleri, düşman ülkelerin süvâri birliklerinin sayısını vermeyi hiç ihmal etmez.[46]

Ata vurulan damgalar Göçler sırasında sürülerin birbirine karışmaması için atlar başta olmak üzere büyük ve küçükbaş hayvanların damgalanması işi bütün Eskiçağ dünyâsında geçerliydi. Ancak Hitit metinleri damgaların hayvanın neresine vurulduğu noktasında bilgi vermez. Orta Asya at kültüründe damgaların hayvanın sağ ve sol sağrılarına, boynuna, yanağına ve baldır içine vurulduğu bilinmektedir.[47] Hayvanların üzerindeki damgaların silinmesi, her toplumda suç olarak görülmüştür. Nitekim Hitit yasalarının 61. paragrafı, kısrak üzerinde bulunan damganın silinmesi durumunda ödenecek tazmînat miktârından bahsetmektedir.[48]

HİTİTLERDE AT YETİŞTİRİCİLİĞİ

Seyis Kikkuli'nin çivi yazılı metni

Hititler, at yetiştiriciliğini MÖ XV.-XIV. yüzyılda Kuzey Suriye ve Mezopotamya'da hâkimiyet kuran Mitannilerden öğrenmişlerdir. At terbiyesi ve yetiştiriciliği ile ilgili en önemli kaynaklardan olan Hitit dilinde yazılmış "Kikkuli" metinlerinin, diğer Eskiçağ uluslarından Asur, Ugarit ve Alalah'a kadar yayıldığı bilinmektedir.[49] Ancak bu metinler, sâdece at terbiyesi ile ilgili olup at hastalıkları hakkında bilgi içermez. Çivi yazılı metin, at için yapılan belli birkaç eylemin sürekli tekrarlanmasından ibârettir. Aslında Kikkuli metni[50], Hurrice yazıldığı düşünülen bir metnin tercümesinden başka bir şey değildir. O veya bu şekilde Mitannili seyis Kikkuli sâyesinde Hititli at terbiyecilerinin çok şey öğrendiğini söyleyebiliriz.

En az üç nüshadan müteşekkil ve 1084 satır olan Kikkuli metninin MÖ XV. yüzyıla târihlendirilebileceği husûsunda Hititologlar arasında fikir birliği

bulunmaktadır. Mevcut metinlerden birinin son cümlesi olarak geçen "dördüncü tablet bitmedi" ifâdesinden; atın beslenmesi, terletilip kurutulması ve temizlenmesi gibi faâliyetlerden oluşan terbiye sürecinin aslında zikredilen 180 günden de uzun olduğu anlaşılmaktadır. Şimdi Hitit at terbiyesi ve yetiştiriciliği metninden (birinci tablet §1-23. paragraflar) bâzı pasajlar sunalım:

"Mitanni ülkesi seyisi Kikkuli şöyle (söyler):

Sonbaharda atları çayıra bırakıp (sal) dığında, onları(n) (koşum takımlarını) koşar. 3 DANNA hızlı olarak yürütür ve arkasından 10 IKU dört nala koşturur. (Atların koşumlarını) çözüp, bakımlarını yapar, su içirir. (Sonra atları) ahıra götürür. Bir avuç dolusu buğdayı, iki avuç dolusu arpayı, bir avuç dolusu kuru ot (ile) karıştırıp verir ve (bu karışımı atlar) yer. Ve (atlar) yemlerini bitirince o, onları kazığa çekip (bağlar).

Akşam olunca onları tekrar ahırdan çıkarırlar. Ve onları(n koşum takımlarını) koşarlar. Ve onları 1 DANNA hızlı olarak yürütür. Ve onları 7 IKU tırısa kaldırır. Sonradan onlar geri dönünce, (koşum takımlarını) çözerler. Bakımlarını yapar. Onlara su içirir. Sonra onları ahıra götürür. Onlara 3 avuç dolusu kuru ot, 2 avuç dolusu arpa, 2 avuç dolusu buğday karıştırıp verir. Onlar yemlerini bitirince onlar(ın ağzına) yem torbası(nı) takar.

...

Sabah olunca (atları) ahırdan çıkarırlar ve onlar(ın koşumlarını) koşarlar. Ve onlar 2 1/2 DANNA yürütür. 7 IKU dört nala koşturur. Sonradan 10 IKU dört nala koşturur. Ve 3 DANNA (koşturularak toplam atın koşması gereken) süreyi bitirir.

(Atlar) döndüklerinde (koşumlarını) çözerler. Bakımlarını yapar. Yem torbalarını takıp onları kazığa bağlar. Gün ortasında kuru ot yiyip dururlar. İkindi vakti 2 AMATU (etrafta) dolaştırır. Su içirir, sonra da kazığa bağlarlar. Akşam olunca (koşumlarını) koşarlar. 1 DANNA yürütür. Döndüklerinde (koşumlarını) çözerler. Bakımlarını yaparlar. Ahıra götürürler. Gece boyunca saman gibi kuru ot yerler.

Sabah olunca ve onları ahırdan çıkarırlar ve koşumlarını koşarlar.

Onları 2 DANNA koşturur ve geriye gelir gelmez, (atların koşumlarını) çözerler. Bakımını yaparlar fakat (onlara) su vermezler.

Kadeş Antlaşması metnini içeren tablet, MÖ XIII. yüzyıl. Eski Şark Eserleri Müzesi.

Sonra onları ahıra götürürler. Akşam olunca tekrar (koşum takımlarını) koşarlar. Onları 1 DANNA yürütür. Döndüğünde (atların koşumlarını) çözerler. Bakımlarını yapar fakat su vermezler. Ahıra götürür ve (atlar) gece boyunca kuru ot yerler.

Sabah olunca ahırdan çıkarırlar ve (koşumlarını) koşarlar. Onları 2 DANNA dört nala koşturur. Ardından 80 IKU geriye dönerken (de) 1 DANNA 20 IKU dört nala koşturur. Geri getirdiklerinde (atların koşumlarını) çözerler. Onları örtülerle örterler ve ahıra götürürler. Fakat ahır çok sıcaktır. Atlar terlerini atıp huysuzlaştığında (üzerinden) dizgini alınır (alınmaz) örtüleri de alırlar ve yuları bağlanır.

Ocakta tuz eritilir. Mayalandırma fıçısında maltı çalkala(yıp cıvıtır). Bir bardak tuzlu su ve bir bardak sulu malt veri(p) içer(ir)ler. Sonra onları nehre yıkamak için götürürler. Onları yıkarlar, titreterek suyunu silkindirirler. Nehirden gelince ahıra götürürler. Sonra yeniden bir bardak tuzlu su ve bir bardak sulu maltı içmek için verirler. Dinlenip yatışınca (atları) nehre götürürler ve yıkarlar. (Ardında atları) titreterek suyunu silkindirirler.

Sudan çıktıklarında, bir avuç dolusu kuru ot verirler. Kuru otu yiyip bitirdiklerinde tekrar yıkarlar ve titreterek suyunu silkindirirler. Onlar sudan çıktıklarında su verirler. Tekrar yıkarlar, titreterek suyunu silkindirirler. Bütün gün boyunca yıkanıp yıkayıp ve titreterek suyunu silkindirip dururlar. [ ]. Yol boyunca üç avuç dolusu su verip dururlar. Akşam olunca nehirden getirirler. Onları ahıra götürürler. Onlara bir ŠATU-kabı ölçüsünde bulguru, kuru ot ile karıştırıp verirler. Bütün gece boyunca yiyip dururlar.

...

Onları ahıra götürürler. Ahıra kapatılmışlardır. On gün boyunca öylece dururlar. Tavlaya çekerler. Onlar için bu tarafa yem dökülmüştür. Öbür taraf (da) arpa dökülmüştür. Kuru ot (da) yiyip dururlar.

Fakat yedinci gün onları ahırdan çıkarırlar. Onları sıcak su ile yıkarlar ve kuru ot yerler. Sonra tereyağı ile ovulup dururlar. (Sonra) ahıra tekrar götürürler. Üç gün daha dururlar ve ahıra kapatırlar.

Fakat dördüncü gün ahırdan çıkarırlar. Bütün gün boyunca aç ve susuz dururlar. Akşam olunca 10 IKU tırnakları üzerinde

yürürler. Akşamleyin bütün gece boyunca kuru ot yerler.

Ertesi gün ahırdan çıkarılırlar. Şafak vakti sıcak su ile (yıkayıp) silkindirirler, sonra çayıra bırakılırlar, yemlerini yiyip dururlar. Onuncu gün, tırnakları üzerinde yürürler. 2 DANNA (daha) yürütürler. On birinci gün (atlar) az yürütülür. 2 DANNA tırnakları üzerinde yürütürler ve geriye götürürler. Kazığa çekilip (bağlanır). Bütün gün boyunca öylece dururlar. Öğlen olunca kuru ot yerler. Akşam olunca onların (koşum takımlarını) koşarlar ve 30 IKU hızlı olarak yürütürler. Geriye geldiklerinde, (koşumlar ını) çözerler, bakımlarını yaparlar. Fakat su vermezler. Ahıra götürür. Bütün gece saman gibi kuru ot yerler.

Ertesi gün ahırdan çıkarılıp (koşum takımlarını) koşarlar. ½ DANNA hızlı olarak yürütürler, dört nala koştur(ul)maz. Geriye geldiklerinde (koşumlarını) çözerler, sıcak su ile (yıkayıp) silkindirirler. Çayıra bırakırlar. Yem(ler)ine bir SATU-ölçüsünde bulgur karıştırıp verirler. Yem(ler)ini bitirince tekrar (koşum takımlarını) koşarlar. Onuncu günde 2 DANNA yürütürler. Gün gün (daha) az koşturup dururlar. Paylarına düşen arpayı yerler.

Onbirinci günde kazığa (çekilip) bağlarlar. Bütün gün boyunca öylece dururlar. Yem ve su vermezler, öğlen olunca bir avuç dolusu kuru ot verirler. Akşam olunca onları ahırdan çıkarılırlar, (koşum takımlarını) koşarlar ve ½ DANNA hızlı olarak yürütürler. Geriye dönünce (koşumlarını) çözerler, bakımını yaparlar onlara su verirler. Daha sonra ahıra götürürler. Bütün gece boyunca kuru ot yerler.

Ertesi gün, şafak vakti ahırdan çıkarılıp (koşum takımlarını) koşarlar, ½ DANNA hızlı olarak yürütürler. 7 IKU dört nala koştururlar. Dönünce (koşumlarını) çözerler. Sonra üç kez yıkayıp silkindirirler.

On gün (boyunca her gün) 3 DANNA hızlı olarak yürütürler. Gün gün (daha) az koşturup (yürütürler) fakat 7 IKU tırısa kaldırıp durur. Döndüklerinde bakımını yapar ve suyu(nu) verirler. Sonra ahıra götürürler. Sonra paylarına düşen kuru otu yiyip dururlar.

Onbirinci gün onları kazığa çekip (bağlarlar). Öğlen olunca da onlara bir avuç dolusu kuru ot yedirirler. Akşam olunca (koşumlarını) koşarlar. 30 IKU hızlı olarak yürütür. 7 IKU dört nala koştururlar. (Koşumlarını) çözdüklerinde bakımlarını yaparlar; ama su vermezler. Ahıra götürürler, bütün gece boyunca kuru ot yiyip dururlar.

Ertesi gün ahırdan çıkarırlar, (koşumlarını) koşarlar. ½ DANNA hızlı yürütürler. Döndüklerinde (koşumlarını) çözerler. Bakımlarını yaparlar, kazığa çekerler. Onlar orada aç ve susuz kalırlar. Akşam olunca (koşumlarını) koşarlar. ½ DANNA ve 20 IKU hızlı olarak yürütüp dört nala koştur ur. Dönünce (koşumlarını) çözerler, bakımını yaparlar. Fakat su vermezler. Ahıra götürürler gece boyunca kuru ot yiyip dururlar.”

1 Yakar, 2011, s. 21.
2 Öztan, 2010, s. 90.
3 Çoruhlu, 2012, s. 1052 vd.
4 Kuzmina, 1977, s. 28-29; Borodin, 2003, s. 5; Petrenko-Asilgarayeva, 2007, s. 120; Vaynşteyn, 1996, s. 90-91.
5 Ünal, 2013, s. 44.
6 Kınal, 1953, s. 183-185.
7 Tosun-Yalvaç, 1975, s. 259.
8 Balkan, 1951.
9 Kınal, 1953, s. 189.
10 Alp, 2001, s. 55.
11 KUB XV 5 III 36.
12 Ertem, 1965, s. 27.
13 Alp, 1991, s. 19 (Mşt. 75/15).
14 Goetze, 1933, s. 52 vd.
15 Otten, 1981, s. 8.
16 Otten, 1981, s. 12.
17 Beckman, 1996, s. 133 vd.
18 KUB XIX 29 IV 16-20.
19 KBo IV 4 II 73.
20 Sturm, 1939, s. 58.
21 HT 1 II 34-41.
22 KUB XXX 45 I 11-14.
23 KUB XIII 35 III 18-26.
25 Ertem, 1965, s. 30.
25 KBo X 10 III13, IV 13; KUB XXI 38 18-21, XXVI 90 IV 6.
26 Ünal, 2016, s. 346.
27 KBo III 8 Ay. 14-18.
28 Ünal, 2013, s. 50 vd.
29 Karauğuz, 2015, s. 125.
30 KUB XXX 32 IV 15-16.
31 KUB XXIV 2=1 KBo IV 3 III 27.
32 IBoT I 36 III 55-59.
33 Kılıç-Albayrak, 2012, s. 710; Onay, 2013, s. 484.
34 Ünal, 1980, s. 168, 170.
35 KUB XXXIX 56 II.
36 Gavaz, 2016, s. 110 vd.
37 KUB XXX 32 IV 6-14.
38 Akdoğan, 1989, s. 62.
39 KUB VII 25 I 6-11.
40 Güterbock, 1960, §15 (A II 11-13; §26 (A III 7-11).
41 Karauğuz, 2018, s. 94.
42 KUB XXIII 72 Ay. 55-56.
43 Karauğuz, 2018.
44 Karauğuz, 2002, §57 (A Ay. IV 19-24).
45 Karauğuz, 2002, §4 (Öy. 31-40).
46 Karauğuz, 2002, §5 (A Öy. 38-47).
47 Gülensoy, 1995, s. 95 vd.
48 Karauğuz, 2018, s. 79-80.
49 Ünal, 2013, s. 45.
50 CTH, s. 284-287.

KAYNAKÇA

¶ Akdoğan, R., "Boğazköy Metinlerinde Geçen Bazı hayvan Adları", *Anadolu Medeniyetleri Müzesi Yıllığı*, 1989, s. 60-67

¶ Alp, S., *Maşat-Höyük'te Bulunan Çivi Yazılı Hitit Tabletleri*, Ankara, 1991.

¶ Alp, S., *Hitit Çağında Anadolu. Çiviyazılı ve hiyeroglif yazılı kaynaklar*, Ankara, 2001.

¶ Balkan, K., "At Kültürü ile İlgili M.Ö. 14üncü Yüzyıldan Nippur'da Bulunmuş Akadça Metinlerin Terceme ve İzahı", *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, IX/1-2, 1951, s. 85-104.

¶ Beckman, G., *Hittite Diplomatic Texts*, Atlanta, 1996.

¶ Borodin, P. M., *Domestikatsiya i Tsivilizatsiya*, Moskva, 2003.

¶ Çoruhlu, Y., "Arkeolojik Kazı Sonuçlarına Göre Türklerde Mezarlara At Gömme Geleneği", *38. ICANAS 10-15.09.2007 Ankara/Türkiye Bildiriler-Tarih ve Medeniyetler Tarihi*, III, Ankara, 2012, s. 1051- 1069, 41 resim.

¶ Ertem, H., *Boğazköy Metinlerine Göre Hitiler Devri Anadolu'sunun Faunası*, Ankara, 1965.

¶ Gavaz, Ö. S., "MÖ 2. Bin Yıl Bazı Gelenek ve Halk Motiflerinin Günümüze Yansıyan Örnekleri", *TÜBA-AR XIX*, 2016, s. 79-91.

¶ Goetze, S., *Die Annalen des Mursilis*, Leipzig, 1933.

¶ Göksu, E., "Ömer Hayyâm'ın 'Nevrûznâme'sine Göre At ve At Türleri", *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 2009, s. 21-34.

¶ Gülensoy, T., *"At Damgaları", Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık*, haz. E. Gürsoy Naskali, İstanbul, s. 95-119.

¶ Güterbock, H. G., "An Outline of the Hittite AN.TAH. SUM Festival", *Journal of Near Studies* XIX/2, 1960, s. 80-89.

¶ HT, *Hittite Texts in the Cuneiform Character from Tablets in the British Museum*, London, 1920.

¶ IBoT, *İstanbul Arkeoloji Müzelerinde Bulunan Boğazköy Tabletleri*, İstanbul.

¶ Karauğuz, G., *Boğazköy ve Ugarit Çiviyazılı Belgelerine Göre Hitit Devletinin Siyasi Antlaşma Metinleri*, Konya, 2002.

¶ Karauğuz, G., *Hitit Mitolojisi*, Konya, 2015.

¶ Karauğuz, G., *Hitit Yasaları*, Konya, 2018.

¶ KBo, *Keilschrifttexte aus Bogazköi*, Leipzig/Berlin.

¶ Kılıç, S., Albayrak, A., "İslamiyetten Önce Türklerde Yiyecek ve İçecekler", *Turkish Studies* VII/2, 2012, s. 707-716.

¶ Kınal, F., "Eski Önasya'da Ehli Atın Tarihi", *Belleten*, XVII/66, 1953, s. 179-192.

¶ KUB, *Keilschrifturkunden aus Boghazköi*, Berlin.

¶ Kuzmina, E. E., "Rasprostraneniye Konevodstva i Kulta Konya u Iranoyazıçnıh Plemyon Sredney Azii i Drugih Narodov Starogo Sveta", *Srednaya Aziya v Drevnosti i Srednevekovie (Istoriya i Kultura)*, Moskva, 1977, s. 28-29.

¶ Laroche, E., *Catalogue des Textes Hittites*, Paris, l971.

¶ Otten, H., *Die Apologie Hattusilis III*, Wiesbaden, 1981.

¶ Öztan, A., "Archeological Investigations at Köşk Höyük, Niğde", *Geo Archaelogical Activities in Southern Cappadocia Turkey, Studia Mediterranea*, ed. L. d'Alfonso, XXII, 2010, s.90.

¶ Petrenko, A., Asilgarayeva, G., "Konevodstvo v Kulture Naradov Volga-Uralskogo Regiyona: Perspektivı Issledovaniya", *Srednevekovaya Arheologiya Evraziyskih Stepey*, c. II, Kazan, 2007, s. 120.

¶ Sturm, J., *Der Hettiterkrieg Ramses II*, Wien, 1939 .

¶ Tosun, M., Yalvaç, K., Sumer, *Babil, Assur Kanunları ve Ammi-Saduqa Fermanı*, Ankara, 1975 .

¶ Ünal, A., "Hititlerde Ölülere Sunulan Kurban Hakkında Bazı Düşünceler", *Anadolu*, c. XIX, 1980, s. 165-183.

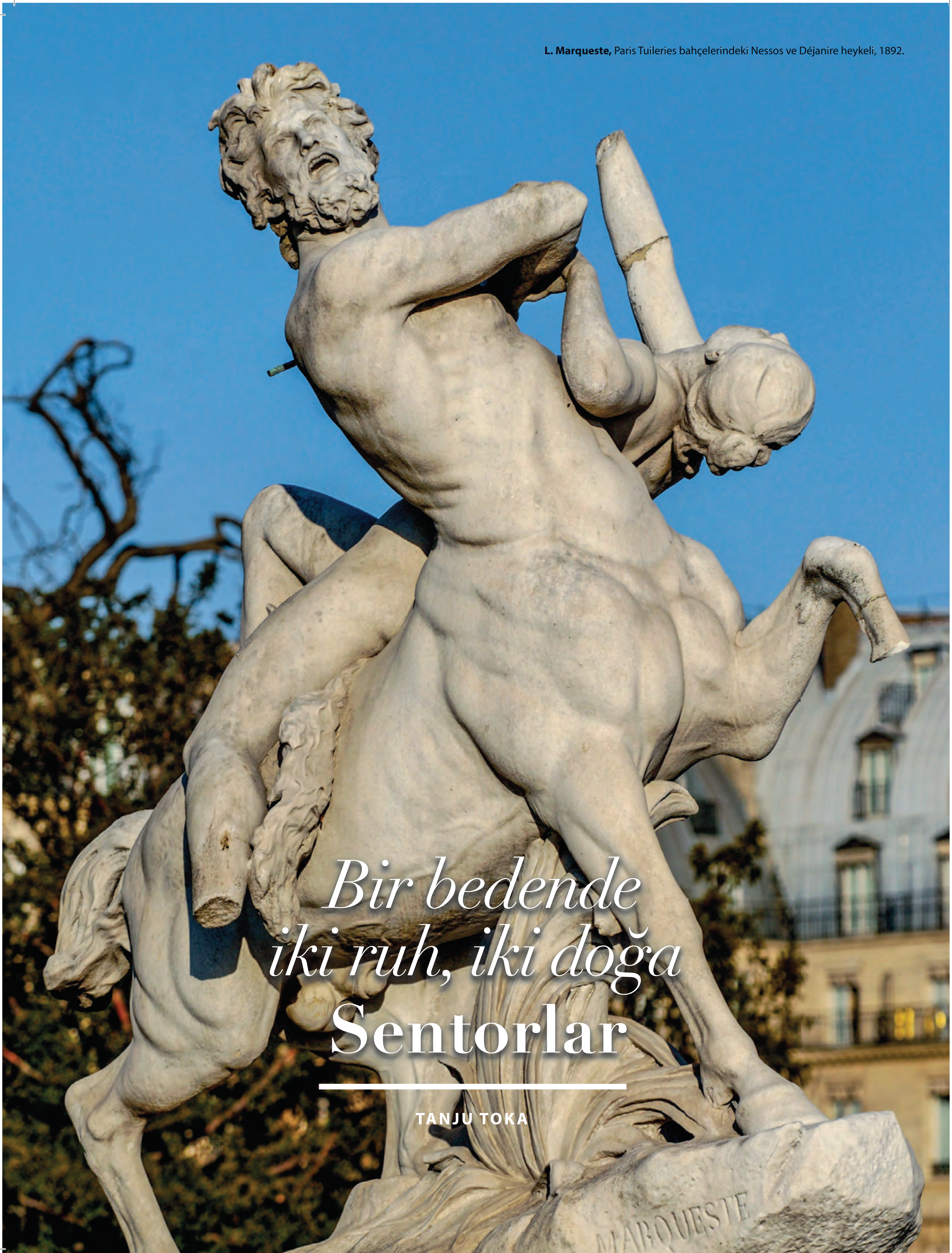
¶ Ünal, A., "Hitit İmparatorluğu'nun Yıkılışından Bizans Döneminin Sonuna Kadar Adana ve Çukurova Tarihi", *ÇÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, XV/3, 2006, s. 67-102.

¶ Ünal, A., "Eski Anadolu'da At, Hititçe Kikkuli At Eğitimi Metinleri ve 'Tavlaya Çekmek'le İlgili Teknik Bir Ayrıntı", *Çorum Kültür Sanat*, XIV, 2013, s. 40-66.

¶ Vaynşteyn, S. I., *Mir Koçevnikov Tsentra Azii*, Moskva, 1991.

¶ Yakar, J., *Reflections of Ancient Anatolian Society in Archeology: From Neolitic Village Communities to EBA Towns and Polities*, İstanbul, 2011.

L. Marqueste, Paris Tuileries bahçelerindeki Nessos ve Déjanire heykeli, 1892.

Bir bedende iki ruh, iki doğa Sentorlar

TANJU TOKA

MİTOS (mythos), yaygın bilinen anlamıyla, tanrıların, doğa üstü varlıkların ve kahramanların hikâyelerini anlatan, bu yolla bir yaratılışı veya kökeni bildiren öykülerin genel adıdır. Anlaşıldığı kadarıyla ilk kez Antik Yunan dünyâsında kullanılan bu terim, etimolojik olarak Yunancada söz, söylev, anlatı, söylenti, havâdis, haber, karşılıklı konuşma, görüşme, öğüt, buyruk ve konuşma gibi anlamların yanı sıra; masal, fabl ve yalan uydurma gibi anlamlarda da kullanılan "mutos" kelimesinden gelmektedir.[1]

Mitoslar her ne kadar kutsal kabul edilen hikâyeler olsalar da Antik Yunan'ın halk dînine dâir bilgimizin yeterli seviyede olduğu söylenemez. Bunun temel nedeniyse gerek bu dînin büyük ölçüde sözlü geleneğe dayanması gerekse bu hikâyelerin yazıya geçirilen kısımlarından çok azının günümüze ulaşmış olmasıdır. Elimizdeki veriler ışığında, Antik Yunan medeniyetinin temelini mitlerin oluşturduğunu söylemek mümkündür.

YUNAN MİTOLOJİSİNDE SENTORLAR

Yunan dünyâsında MÖ 2 bin yılından îtibâren mitos temelli bir evren tasavvuru oluşmuş ve Yunanlar yaşadıkları doğayı bu çerçevede anlamlandırmaya başlamışlardır. Bu dönemde Yunan dünyâsında doğanın tanrılarla dolu bir yer olarak algılandığı anlaşılmaktadır. Buna göre, Yunanistan'ın belli bölgelerinde yarı keçi yarı insan olan Pan, dişi tanrısal varlık olan Nymphe, sanatın, müziğin ve güneşin tanrısı olan Apollo ya da ay tanrısı olan güzel Artemis kültüyle karşılaşmak mümkündür. Ayrıca ekilebilir toprakların çok az, tatlı su kaynaklarının da çok kısıtlı olması nedeniyle Yunanların büyük kısmı deniz kenarında kurulmuş şehirlerde yaşamaktaydı. Şehirciliğin gelişmesine karşın tarımsal faâliyetler yine de hayâtın merkezinde yer almaktaydı. Bu nedenle Antik Yunan dîninde tarımla ilgili âyinlere sık rastlanmaktadır. Örneğin Yunanlar ırmak yakınlarına kutsal heykelcikler koyup duâlar ediyorlardı ve tarlaların sınırlarını belirleyen her sınır taşı tanrı Hermes'i simgelemekteydi.[2] Pişmiş topraktan yapılan heykel ve çömlek gibi nesnelerdeki çizimlerden anlaşıldığı kadarıyla at, Yunanistan'a, söz konusu kültürel ve dîni atmosferde girmiştir. Ancak at ırkının ıslâhının MÖ VII. asırdan sonra gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Antik Yunan'da uzunca bir süre yalnızca halkın çok küçük bir kesimini oluşturan zengin, soylu kimseler ata sâhip olabilmiştir. Diğer bir ifâdeyle at, toplumsal hiyerarşinin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Atın toplumsal yapı içindeki belirleyici pozisyonu, aynı zamanda at motifi etrâfında birçok mitosun oluşmasına da etki etmiştir.[3]

Yunan mitolojisinde at ırkının yaratılışı hakkındaki anlatıların büyük bir çoğunluğu Poseidon'a dayandırılmaktadır. At, deniz yüzeyine çıkan Poseidon'un sembolü olarak Homeric şiirlerde sıkça yer almaktadır. Ayrıca daha sonraki şâir ve sanatçılar, Poseidon ve diğer deniz tanrılarının atlarını bir at ve bir balık kombinasyonu olarak tasarlayıp temsil etmişlerdir.[4]

Mite göre ilk at olan Skiphios'a, nehir ve denizlerin tanrısı olan Poseidon tarafından Teselya'da can verilmiştir. Ayrıca Poseidon, at soyundan birçok canlı da yaratmıştır. Hippios bunlardan biridir ve atlıları koruyan bir tanrıdır. Bu söylenceye göre at ve toprak birbirleriyle akrabadır. İlk at olan Skiphios'u doğuran ve Poseidon'dan gebe kalmış olan Toprak'tır. Yine eski mitlere göre tanrı Hippios, Demeter'e âşık olur. Ancak Demeter onu kabul etmeyip ondan kaçmak için önce kısrağa sonra da tohumluk bir aygıra dönüşür. Hippios bu aygırla birleşir ve bundan iki çocuk doğar. Bunlardan ilki at Areion ve diğeri ise gerçek isminin söylenmesi yasak olan bir kız çocuğudur. Ayrıca bu kız ve annesi birçok gizemli Arkadia kültünde önemli bir yer tutmaktadır. Bunun yanı sıra Poseidon'la at ırkı arasındaki söz konusu ilişki farklı söylencelerde de ortaya çıkmaktadır. Buna göre, tanrıların babası olan Kronos, çocuklarının kendisini öldüreceğinden korktuğu için onları yutarak öldürmektedir. Sıra Poseidon'a geldiğinde Poseidon bir tay yaratır ve Kronos çocuğu yerine bu tayı yutar. Poseidon böylece ölümden kurtulmuş olur.[5]

Şurası kesin ki Antik Yunan dünyâsındaki atlar hakkındaki hiçbir söylence sentorların, başka bir ifâdeyle, kentaurların mitleri gibi destansı söylenmemiştir. Sentorların nasıl yaratıldıkları hakkında çok farklı anlatılar olsa da onlar arasında belki de en göze çarpanı, cehennemde sonsuza kadar kalma cezâsına çarptırılan "İksion" mitidir. Söylenceye göre, tanrıça Hera'ya âşık olan İksion, aşkına karşılık bulmayınca onu kirletmeye yemin etmiştir. Bu duruma karşılık Zeus –farklı kaynaklarda Hera– Hera'ya benzeyen bir bulut yaratır. İksion bu bulutu kolları arasına alır ve bu birleşme sonucunda canavara benzeyen bir çocuk dünyâya gelir. Bu çocuk, ilk sentordur. Şehvetin ve günâhın çocukları olmalarından dolayıdır ki sentorlar mitlerde genellikle çiğ et yiyen, kaba ve vahşî yaratıklar şeklinde tasvir edilmişlerdir. Bunun yanı sıra sentorların yaratılışları hakkında öne çıkan bir diğer önemli mit ise ünlü sentorların doğumu hakkındadır. Buna göre, sentorların en bilgesi olan Kheiron, Kronos'la Philyra'nın birleşmesinden doğarken Herakles'e yardım eden cömert Pholos ise Silenos'la bir orman perisinin birleşmesinden doğmuştur. Ayrıca ikisi de tanrı soyundan geldikleri için ölümsüzdür.[6]

Yarı insan yarı at bedenli olan sentorların önden bakınca başları, göğüsleri ve kolları insanınki gibidir; kimi kaynaklarda ise insanlarla olan bu ortaklıklarına bir özellik daha eklenir ve bacaklarının da insan bacağına benzediği söylenir. Baştan göbek kısmına kadar insan, gerisi at biçimindeki sentorların yeleleri ve kuyrukları da vardır. At uzuvları sâyesinde çok hızlı hareket etmektedirler.[7]

Son derece asil olduklarını düşünen sentorlar, kendilerinden başka hiçbir canlıya itaat etmeyecek kadar da kibirlidirler. Sentorların öne çıkan en önemli özellikleri iyi birer avcı ve savaşçı olmalarıdır. Bu tuhaf yaratıklar silâh olarak taş ve sopadan başka bir şey kullanmazlar. Çiğ ete, şarâba ve kadına düşkündürler. Onların yaşadıkları ormanlarda tek başına dolaşan bir kadın avcı, büyük bir tehlike altındadır. Çünkü varlığıyla sentorların hayvansı duygula-

J. Hevelius, Kentaurus ve takımyıldızların haritası.

rını, cinsel dürtülerini uyandırır; böyle bir durumda da yayından ve kılıcından başka güvenebileceği hiçbir şeyi yoktur. Bu çerçevede göze çarpan şey, sentorların yalnızca bedenlerinin yarısının değil, aynı zamanda ruhlarının yarısının da hayvânî dürtülerle dolu olduğudur.[8]

Sentorlar genellikle atlarıyla meşhur Teselya bölgesinde olmak üzere, orman ve dağların sınırlarının ötesinde, insanların dolaşmadığı yerlerde topluluk hâlinde yaşar ve buraları diğer orman tanrıları ve perileriyle paylaşırlar. İnsanlara uyum sağlayan, onlarla birlikte yaşayan sentorlar da vardır. Bâzı mitlerde avcılığın ve tıbbın bulucusu olan sentorlardan bahsedilir. Bunlar arasında adı en çok anılan Kheiron'dur. Kheiron, insana en yakın sentordur; doğa, bitkiler ve av sanatı hakkındaki bilgisi sebebiyle tıp ilminde tanınan bir isim olmuştur. Kheiron'un yanı sıra Herakles'in yardımcılığını yapan Pholos da öne çıkan sentorlar arasındadır. Mitlerde sözü edilen "iyi" karakterli sentorların dışında, Nessos ve Herakles'e saldıran sentorlar gibi "kötü" karakterli olanları da vardır.[9]

KHEİRON VE PHOLOS

Kheiron en bilinen ve meziyet sâhibi bir sentordur. Adı, Yunanca el anlamındaki "kheir" sözcüğünden gelmektedir ki Kheiron "eli olan, ellerini kullanmayı bilen" mânâsındadır. Gerçekten de Kheiron'un elleri her işe yatkındır. Çifte doğaya sâhip olması ona hayvanlar, vahşî doğa ve bitkiler hakkında önemli bilgileri insanlara aktarma yeteneğini kazandırmıştır. Bu yönüyle, ismi birçok mitte kahramanlarla birlikte anılır; insancıl, konuksever, bilgili, yararlı ve tam anlamıyla bir öğretmen/rehberdir. Öğrencileri arasında Akhilleus (Akhilleus), Asklepios, İason ve tanrı Apollon gibi ünlü isimleri saymak mümkündür.[10]

Hiç şüphesiz Kheiron'un en ünlü öğrencisi, Peleus ile deniz tanrıçası olan Thetis'in evliliği sonucunda doğan Akhilleus'tur. Mite göre Peleus, oğlu Akhilleus'u eğitim için küçük yaşta Kheiron'a emânet eder. Kheiron, Teselya'nın Pelion dağı eteklerinde ona avlanmayı ve savaşmayı öğretir; ayrıca müzik, etik ve hekimlik dersleri de vermiştir. Kheiron, Akhilleus'un yanı sıra, tanrı Apollon'un oğlu olan Asklepios'a da öğretmenlik yaparak ona büyülü sözler söylemeyi, büyülü ilâçları ve merhemleri öğretir. Bu nedenle mitoslarda, hekimlik sanatını öğreten Kheiron'dan, genellikle doğanın içinde yaşayan, doğanın sırlarına vâkıf bir varlık olarak bahsedilir.[11]

Konukseverliğiyle bilinen at adam Pholos'un ismi ise genellikle Herakles ile birlikte anılmaktadır. Mite göre, Herakles, Erymanthos yaban domuzunu avlarken Pholos'un Teselya'daki mağarasına konuk olur. Konukseverliği ve cömertliğiyle tanınan Pholos, Herakles'e pişmiş et ikram eder. Tanrı Dionysos'un sentorlara armağan ettiği şaraptan haberdar olan misâfir, bu şaraptan da içmek ister. Fakat Pholos her ne kadar bu şarâbın sâdece kendisinin değil, bütün sentorların malı olduğunu ve bu nedenle ona ikram edemeyeceğini söylese de Herakles'in ısrarları üzerine şarâbı ikram etmek zorunda kalır. Açılan şarâbın kokusuna gelen diğer sentorlar durumu öğrenince Pholos ve Herakles'e saldırırlar. Herakles, kendilerine saldıran sentorları savuşturur; ama bu arada da Pholos'u okuyla istemeden yaralamıştır. Aldığı bu yarayla korkunç acılar çeken Pholos ölmeyi diler ve ölümsüzlüğünü Prometheus'a vererek bunu gerçekleştirir.[12]

Fakat at adamlarla Herakles arasında gerçekleşen savaşta, Herakles'in okuyla yaralanan ve ölümsüzlüğünü Prometheus'a vererek ölen sentorun Pholos değil de Kheiron olduğu da söylenir.[13]

NESSOS VE HERAKLES'İN MÜCÂDELESİ

Mite göre Nessos, Teselya'da bulunan geçilmesi zor olan Euenos nehrinde yolcuları karşıya geçiren bir sentordur. Ancak bu yardımseverliğinin yanında sentorların o korkunç kibrine de sâhiptir. Bu kibir, Dionysos'un sentorlara verdiği şarâbı içip çok sayıda sentoru öldüren Herakles'e beslediği düşmanlıkla birleşmiş, iflah olmaz bir kîne dönüşmüştür. Ayrıca bâzı söylencelere göre Nessos, Teselya'da Herakles ve sentor Pholos'a karşı savaşmıştır.

Herakles, karısı Deianeira ve oğluyla birlikte Kalydon'dan ayrılıp Nessos'un beklediği nehrin kıyısına gelir. Nes-

sos'un kendisine beslediği düşmanca duygulardan haberi olmayan Herakles, karısını karşıya geçirmek için Nessos'tan yardım ister. Bu bahâneyle Deianeira'yı sırtına bindiren Nessos, Herakles'in sentorlara ve kendisine yaptıklarının öcünü almak için Deianeira'yı ormana kaçırır. Karısının kaçırıldığını gören Herakles, Nessos'u Lerna canavarının kanına batırdığı zehirli oklarından biriyle kalbiden yaralar. Nessos, öleceğini anlayınca Deianeira'yı kandırarak bir oyun oynar ve kanlı (ya da spermlerine bulanmış) gömleğini, büyülü olduğunu söyleyerek Deianeira'ya verir. Güya Deianeira, Herakles'in onu aldattığından şüphelendiği zaman bu büyülü gömleği Herakles'e giydirecek, böylece kocası onu aldatamayacaktır.[14]

Nessos ile Herakles arasında gerçekleşen bu çatışmanın farklı versiyonları bulunmaktadır: Nessos Deianeira'yı kaçırmaya çalışırken Herakles onu yakalar ve kılıçla dövüşmeye başlarlar. Kılıçla Nessos'u yenemeyeceğini anlayan Herakles onu bir sopayla öldürür. Nessos'un ırmağa akan kanı ırmağın suyunun zehirlenmesine ve bölgeye leş kokularının yayılmasına sebep olur.[15]

Biraz müddet sonra kocasının kendisini aldattığını öğrenen Deianeira korkunç bir öfkeyle Herakles'e kinlenir. Kıskançlık içini kemirmeye başladığında sentor Nessos'un kendisine verdiği büyülü gömleği hatırlar ve onu Herakles'e gönderir. Herakles gömleği giyer giymez gömlek onu yakmaya başlar. Korkunç acılarla kıvranan ve gömleği üzerinden çıkarmaya çalışan Herakles, derisinin yüzüldüğünü görür. Artık bu dayanılmaz işkenceye son verip ölmek ister ve Oita dağında bir odun yığını hazırlatarak kendisini alevlerin içine atar. Deianeira Nessos'un Herakles'ten öç almak için kendisini kullandığını anlayınca büyük bir pişmanlık duyar ve kalbine sapladığı bir hançerle canına kıyar.[16]

Sentorlar iki farklı rûhu aynı bedende taşıyan garip yaratıklardır. Kaba ve barbar olmalarının yanı sıra, insanların hem eğitmenleri hem de rakipleridirler. Kahramanların ise genellikle en iyi dostları olarak anlatılırlar. Onlar, insan kültürü/uygarlığı ile doğa arasında en uç noktalarda gezinen efsânevî yaratıklardır. İnsan taraflarıyla kültür ve medeniyet kurma yetilerine sâhip üstün varlıklardır. At taraflarıyla da hayvânî dürtülerine kayıtsız kalamayan, son derece barbar ve bozguncu yaratıklardır. Aslında sentorlar varoluşlarını tamâmıyla bu aykırılığa, çelişkiye ve gerilime borçludurlar.

Yunan mitlerinden anlaşıldığı kadarıyla yerleşim bölgeleri etrâfında iyi yâhut kötü herhangi bir olağanüstü yaratıkla karşılaşılmaz; bunlara ancak dağlarda ve ormanlarda tesâdüf edilir. Diğer bir deyişle, sentorlar insanlardan uzak, bâkir doğada yaşarlar. Bu bağlamda sentorların, siteleri oluşturan birbirinden farklı iki temel öğeyi simgelediklerini söylemek mümkündür. İnsânî vasıflarıyla sanatsal, kültürel, medenî, ve teknik mânâda gelişmişliği, hayvânî vasıflarıyla da değişmeyen, değişmeye direnen doğayı temsil ederler. Sentorlar, her şeyin mümkün olduğu mitos dünyâsı içinde insanla doğanın buluşma, uyuşma ve aynı zamanda çatışma noktalarını gösteren efsânevî varlıklardır.

1 Derman Bayladı, *Sorularla Mitoloji,* Omnia Yayınları, İstanbul, 2010, s. 7.

2 Colette Estin Helene Laporte, *age,* s. 11-13.

3 Colette Estin Helene Laporte, *age,* s. 14,15.

4 Leonhard Schmitz, Equester, *Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology,* ed. Goldwin Smith, c. II., Boston, 1870, s. 42; DGRBM, Hippocampe and Hippocampus, *Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology,* ed. Goldwin Smith, c. II., Boston, 1870, s. 480.

5 Jean Rudhardt, Antik Dünya ve Geleneksel *Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü,* ed. Yves Bonnefoy, çev. Levent Yılmaz, Dost Kitabevi, Ankara, c. II, 2000, s. 1023.

6 Jeannie Carlier, İksion, *Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü,* ed. Yves Bonnefoy, çev. Levent Yılmaz, Dost Kitabevi, Ankara, c. I, 2000, s. 467; Leonhard Schmitz, İxion, *Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology,* ed. Goldwin Smith, c. II, Boston, 1870, s. 691; Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü,* Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996, s. 164, 170.

7 Alain Schnapp, "Kentauroslar", *Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü,* ed. Yves Bonnefoy, çev. Levent Yılmaz, Dost Kitabevi, Ankara, c. I, 2000, s. 564; Azra Erhat, "Kentauroi (Kentaur'lar)", *Mitoloji Sözlüğü,* Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996, s. 170.

8 Alain Schnapp, *age,* s. 564.

9 Alain Schnapp, Kentauroslar, *Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü,* ed. Yves Bonnefoy, çev. Levent Yılmaz, Dost Kitabevi, Ankara, c. I, 2000, s. 465; Azra Erhat, "Kentauroi (Kentaur'lar)", *Mitoloji Sözlüğü,* Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996, s. 164, 170; Colette Estin Helene Laporte, *Yunan ve Roma Mitolojisi,* çev. Musa Eran, TÜBİTAK, Ankara, 2002, s. 116.

10 Azra Erhat, "Kronos", *Mitoloji Sözlüğü,* Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996, s. 195.

11 Colette Estin Helene Laporte, *Yunan ve Roma Mitolojisi,* çev. Musa Eran, TÜBİTAK, Ankara, 2002, s. 190; Azra Erhat, Asklepios, *Mitoloji Sözlüğü,* Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996, s. 64.

12 Emma Stafford, *God and Heroes of the Ancient Word: Herakles,* Routledge, New York, 2012, s. 27; Azra Erhat, Pholos, *Mitoloji Sözlüğü,* Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996, s. 147; Colette Estin Helene Laporte, *Yunan ve Roma Mitolojisi,* çev. Musa Eran, TÜBİTAK, Ankara, 2002, s. 129; Azra Erhat, Nessos, *Mitoloji Sözlüğü,* Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996, s. 275.

13 Leonhard Schmitz, Heracles, *Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology,* ed. Goldwin Smith, c. II., Boston, 1870, s. 395; Colette Estin Helene Laporte, *Yunan ve Roma Mitolojisi,* çev. Musa Eran, TÜBİTAK, Ankara, 2002, s. 129.

14 Azra Erhat, Herakles, *Mitoloji Sözlüğü,* Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996, s. 147; Leonhard Schmitz, Heracles, *Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology,* ed. Goldwin Smith, c. II., Boston, 1870, s. 399; Azra Erhat, Nessos, *Mitoloji Sözlüğü,* Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996, s. 236; Azra Erhat, Hydra, *Mitoloji Sözlüğü,* Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996, s. 156; Nicole Loraux, Herakles, *Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü,* ed. Yves Bonnefoy, çev. Levent Yılmaz, Dost Kitabevi, Ankara, c. I, 2000, s. 397.

15 Emma Stafford, *God and Heroes of the Ancient Word: Herakles,* Routledge, New York, 2012, s. 77.

16 Nicole Loraux, "Herakles", *Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü,* ed. Yves Bonnefoy, çev. Levent Yılmaz, Dost Kitabevi, Ankara, c. I, 2000, s. 397; Azra Erhat, "Deianeira", *Mitoloji Sözlüğü,* Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996, s. 84; Colette Estin Helene Laporte, *Yunan ve Roma Mitolojisi,* çev. Musa Eran, TÜBİTAK, Ankara, 2002, s. 156-157.

KAYNAKÇA

¶ Akıncı, R. E., *Mitolojinin Bireysel ve Toplumsa Derelerle İlişkisi,* yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1999.

¶ Bayladı, D., *Sorularla Mitoloji,* Omnia Yayınları, İstanbul, 2010.

¶ Carlier, J. I., *Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü,* ed. Yves Bonnefoy, çev. Levent Yılmaz, Dost Kitabevi, Ankara, c. I, 2000.

¶ Eliade, M., *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu,* çev. Mehmet Aydın, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990.

¶ Erhat, A., *Mitoloji Sözlüğü,* Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996.

¶ DGRBM, "Hippocampe and Hippocampus", *Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology*, ed. Goldwin Smith, c. II, Boston, 1870.

¶ Laporte, C. E. H., *Yunan ve Roma Mitolojisi,* çev. Musa Eran, TÜBİTAK, Ankara, 2002.

¶ Loraux, N., "Herakles", *Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü,* ed. Yves Bonnefoy, çev. Levent Yılmaz, Dost Kitabevi, Ankara, c. I, 2000.

¶ Rudhardt, J., *Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü,* ed. Yves Bonnefoy, çev. Levent Yılmaz, Dost Kitabevi, Ankara, c. II, 2000.

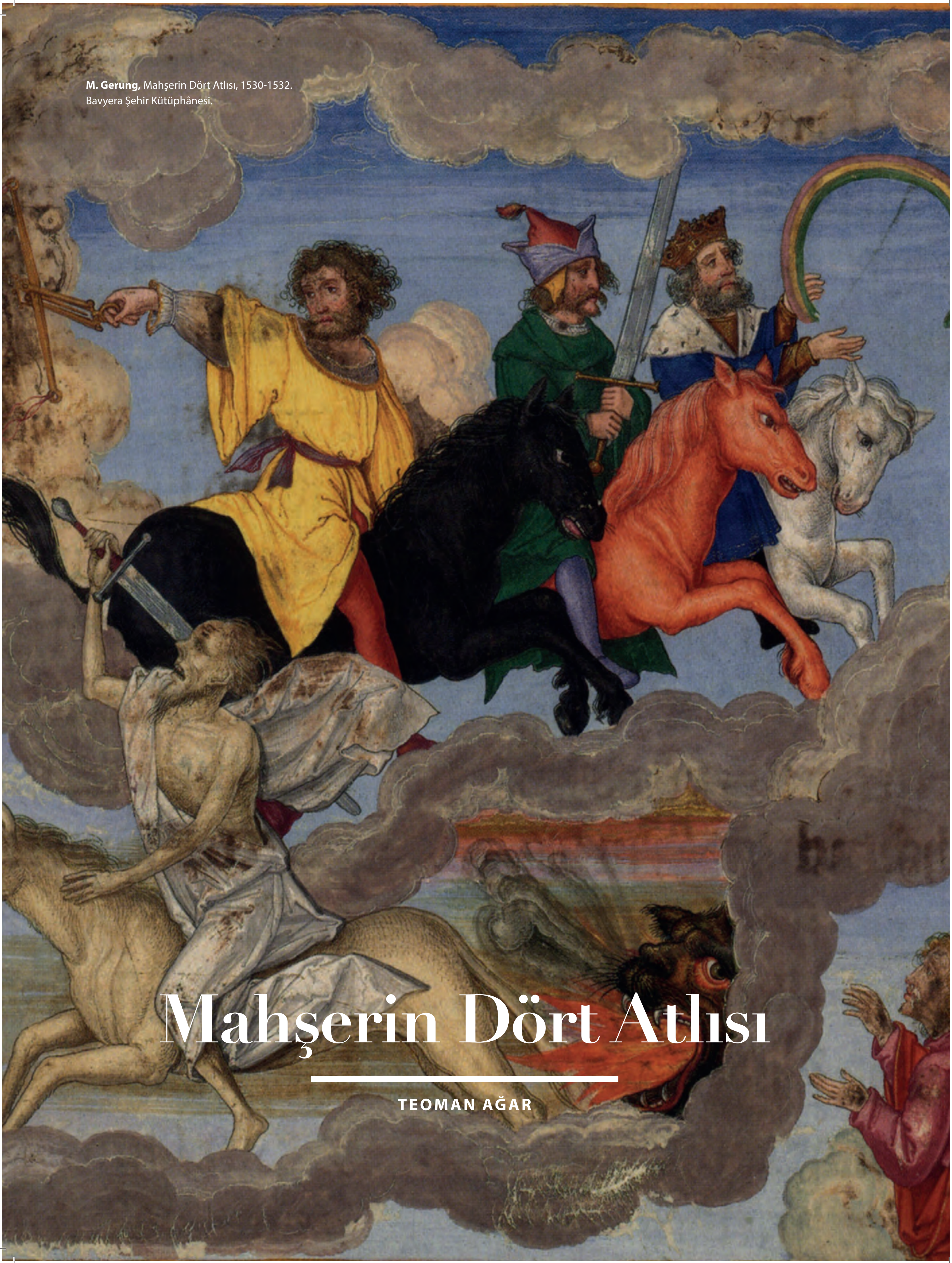
¶ Schnapp, A., "Kentauroslar", *Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü,* ed. Yves Bonnefoy, çev. Levent Yılmaz, Dost Kitabevi, Ankara, c. I, 2000.

¶ Schimmel, A., *Dinler Tarihine Giriş,* Kırkambar Yayınları, İstanbul, 1999.

¶ Schmitz, L., *Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology,* ed. Goldwin Smith, c. I-II, Boston, 1870.

¶ Stafford, E., *God and Heroes of the Ancient Word: Herakles,* Routledge, New York, 2012.

¶ Strauss, C. L., *Mit ve Anlam*, çev. Gökhan Yavuz Demir, İthaki Yayınları, İstanbul, 2013.

M. Gerung, Mahşerin Dört Atlısı, 1530-1532.
Bavyera Şehir Kütüphânesi.

Mahşerin Dört Atlısı

TEOMAN AĞAR

HIRİSTİYANLIKTA hayvanların sembol olarak kullanımı hem *Yeni Ahit* (İncil olarak da bilinir) içinde hem de çeşitli tasvirlerde karşımıza çıkmaktadır. Örneğin bir kuzudan bahsedildiğinde bunun Mesih İsa olduğu kolayca anlaşılabilir. Ancak kimi anlatılarda bahsedilen şeyin sembolik karşılığını anlamak çok da kolay olmayabilir.

Yeni Ahit'in *Vahiy Kitabı*'nda "Mahşerin Dört Atlısı" olarak isimlendirilen ve sanatın farklı dallarında da konu edilen anlatı, bu türden sembolik bir anlatımdır ve bu anlatıyı çözümleyebilmek pek de kolay değildir. Onu bu denli karmaşık kılan şey anlatının geçtiği *Vahiy Kitabı*'nın üslûbuyla ilgilidir.

Vahiy Kitabı, *Yeni Ahit*'in kitaplarından biri olmakla birlikte kitabın Mesih İsa'nın havârîlerinden biri olan Yuhanna tarafından yaklaşık olarak MS 94-95 yılları arasında Patmos adasında kaleme alındığı kabul edilir. Yazarın kullandığı dil, diğer İncil yazarlarından oldukça farklıdır. Bu durum, o dönemde Hıristiyanların inançları nedeniyle ağır zulümlere mâruz kalmasıyla yakından ilgilidir. Bir süre dışarıya kapalı bir cemâat hâlinde, gizli ve korunaklı bir yapıda var olma mücâdelesi veren Hıristiyan topluluklar arasında kullanılan dil, bilhassa dînî içerikli söylemler ister istemez metaforik bir boyuta taşınmıştır. Dolayısıyla *Vahiy Kitabı*, böyle çetin ve çileli bir dönemin ürünü olması bakımından diğer İncillere nispeten semboliktir ve kapalı üslûbuyla dikkati çeker. Üzerinden uzun bir zaman diliminin geçmesiyle de kitabın metaforik yapısını çözümlemek daha da zorlaşmıştır.

İşte bu anlatımlardan biri olan Mahşerin Dört Atlısı, Yuhanna'nın sözünü ettiği yedi mühürle mühürlenmiş bir tomarın içinde geçer: ***"Tahtın üzerinde oturanın sağ elinde, iki tarafı da yazılmış ve yedi mühürle mühürlenmiş bir tomar gördüm*** (Vahiy, 5:1)." Bu tomar, Tanrı'nın elinde tuttuğu insanlığın târihini anlatmaktadır. Yedi rakamı *Kutsal Kitap*'ta tamlığın ve mükemmelliğin rakamı olarak karşımıza çıkar, dolayısıyla insanlığın târihi kabul edilen bu tomar kusursuzca korunmaktadır. Tomarı açacak ne yeryüzünde ne gökte ne de yeraltında bir kimse vardır. Ancak sadece Kral Dâvud'un soyundan gelen Yahuda Aslanı, bu tomarı açmaya yetkilidir. Burada soyun meşrûluğuna dikkat çekilmektedir. Nitekim oniki İsrail kabîlesinden biri olan Yahuda, Kral Dâvud'un kabîlesidir. Dâvud bu oniki kabîleyi idâresi altında birleştirip İsrail târihinin altın çağını yaşatan kraldır. *Eski Ahit*'te beklenen Mesih'in Dâvud'un tahtında hüküm süreceği anlatılmaktadır. Bu nedenle İsa'nın Yahuda Aslanı olarak tanımlanması önemlidir ki İsa'nın Dâvud'un soyundan geldiğini *Yeni Ahit*'teki İncillerden, *Elçilerin İşleri Kitabı* ve Pavlus'un yazdığı mektuplardan biliyoruz. Hatta İncil yazarı Luka'nın anlattığına göre (2:4-7) İsa'nın mânevî babası olan Yusuf, Dâvud'un soyundan geldiği için nüfus sayımına katılmak üzere Meryem ile birlikte Beytlehem'e gitmiş ve İsa orada dünyâya gelmiştir. Bu soydan gelecek olandan "aslan" olarak bahsedilmesi ise onun liderliğine, yâni krallığına işâret etmektedir. Ayrıca bu kabîlenin sembolü de aslandır.

Yuhanna'da bahsedilen Yahuda Aslanı birden kuzu olarak ortaya çıkar. Yuhanna bu kuzuya baktığında onun "yedi gözlü ve yedi boynuzlu bir kuzu" olduğunu görür. Buradaki yedi rakamı da daha önce bahsettiğimiz gibi kusursuzluğa işâret ederken Yahuda Aslanı'nın bir kuzu olarak belirmesi onun kurban edileceğine delâlet eder. Tomarı açan bu kuzu, insanların günâhlarını kaldırmak için kurban edilen kuzudur; yâni İsa Mesih'tir (Vahiy, 5:2-7).

Bu kuzunun yedi mühürden ilk dördünü açmasıyla Mahşerin Dört Atlısı dediğimiz metafor ortaya çıkar. İlk mührün açılmasıyla peydâ olan ilk atlı şöyle târif edilir: ***"Baktım, beyaz bir at belirdi. Binicisinin elinde bir yay vardı. Kendisine bir taç verildi. Zafer üstüne zafer kazanmaya gitti*** (Vahiy, 6:2)." İlk mühürde ortaya çıkan beyaz atın rengi her ne kadar hükümdarlığı sembolize ediyor görünse de durum pek öyle değildir. O, peşinden insanları sürükleyecek yanlış bir liderdir. Kimi yorumcuların bu ilk atlının İsa olduğunu düşünmesi atın renginden ve binicisinin başındaki taçtan kaynaklanmaktadır. Ancak bu

M. Gerung, Aziz John cennette, 1530-1532. Bavyera Şehir Kütüphânesi.

yorumun doğru olmadığını kitabın ilerleyen bölümünde tasvir edilen gerçek hükümdardan anlıyoruz.

Kuzu ikinci mührü açtığında kızıl renkteki at karşımıza çıkar: *"Al renkte başka bir at çıkageldi. Binicisine yeryüzünden barışı kaldırma ve birbirlerini boğazlasınlar diye yetki verildi. Kendisine bir de büyük kılıç verildi* (Vahiy 6:4)." Kırmızı renk kanı sembolize ettiği için atın akacak olan kanı temsil ettiğini; ayrıca binicisinin, elinde bir kılıç taşımasından da bu kanın savaş sonucu akacağını ve barışın bozulacağını anlıyoruz.

Kuzu üçüncü mührü açtığında siyah renkli at ortaya çıkar: *"Baktım, kara yağız bir at belirdi. Binicisinin elinde bir terâzi vardı. Dört yaratığın ortasında sanki bir sesin şöyle dediğini duydum: Bir günlük yiyeceğe yeter (ölçek) buğday bir dinara, üç günlük yiyeceğe yeter arpa bir dinara. Ama zeytin yağına, şarâba el uzatma* (Vahiy, 6:5-7)!" Siyah, karanlığı ve yokluğu çağrıştıran bir renktir. Yuhanna burada bir ses duyar ve buğdayla arpanın kaç dinara satılacağını işitir. *Yeni Ahit*'in diğer bölümlerindeki bilgilerden anladığımız kadarıyla o dönemde bir işçinin yevmiyesi bir dinardı. Yuhanna'nın işittiğine göre bir ölçek buğday ya da üç ölçek arpa, Matta'nın yazdığı *İncil*'de anlatılana göre bir işçinin bir günlük çalışma ücretine denk gelmekteydi. Yuhanna ve Markos'un anlattıklarına göre de bir dinar yaklaşık yirmibeş kişiyi doyurmaya yetecek bir paradır. Ancak bir ölçek, bir öğünlük yemek için ancak yetebilecek bir miktardır. Bu da yaşanacak kıtlığın büyüklüğünü anlatmaktadır. Ayrıca binicinin elindeki terâzi hiçbir şeyde adâletin olmayacağını da işâret etmektedir.

Kuzu dördüncü mührü açtığındaysa soluk renkli bir at ortaya çıkar: *"Baktım, solgun bir at belirdi. Binicisinin adı 'Ölüm'dü. Ölüler ülkesi de onu izliyordu. Onlara insanları kılıçla, kıtlıkla, salgınla ve yerin yırtıcı hayvanlarıyla öldürsünler diye yeryüzünün dörtte biri üzerine yetki verildi* (Vahiy, 6:8)." Atın renginin soluk olmasından aslında cansız bir bedenin rengini, yâni ölümü sembolize ettiği anlaşılmaktadır. Binicisinin adının ölüm olması ve insanlara ölüm getirmesi bu anlamı doğrulamıştır.

Aslında bakıldığında beyaz at sahte hükümdarlığı, kızıl at sahte hükümdarın dökeceği kanı, siyah at savaş sonrası geride kalanların yaşayacağı kıtlığı ve en sonunda soluk at da kaçınılmaz olan ölümü anlatmaktadır. Burada önemli olan beyaz atın binicisidir ki ölüme giden bu yolu o hazırlamıştır. O sahte hükümdarlığıyla geçici barış getirdiği için ardından savaş, kıtlık ve ölüm gelmiştir.

Diğer yandan *Vahiy Kitabı*'nın 19:11-21 numaralı âyetlerinde başka bir biniciden bahseder. Bu atın rengi de tıpkı dört atlıdan ilki olan ve diğer felâketlere sebep olan binicinin atının rengi gibi beyazdır. Binicisinin adı *Güvenilir ve Gerçek*'tir; *İncil*lerde ve mektuplarda ondan bahsedilmektedir. "Başında krallık simgesi pek çok taç vardır" ki bu onun her şeyin hükümdârı olduğunu anlatır. "Kana batırılmış bir giysi kuşanmıştır", çünkü o zulüm görmüştür. "Tanrı

H. de Bruges, Solgun süvâri, XIV. yüzyıl sonu.

H. van der Goes, Aziz Hippolytus'un ölümünü gösteren altar panosu, 1468. Aziz Salvador Katedrali Müzesi.

Sözü adıyla bilinir" ki Yuhanna'nın bahsettiği başlangıçtan beri var olan "Logos", yâni "Söz"dür. "Göksel ordular" olan melekler ve azizler onu tâkip etmektedir. Üzerinde "Kralların Kralı, Rablerin Rabb'i" yazmaktadır, herkesi "adâletle yargılayacak ve savaşacak" olandır. Özetle gerçek hükümdar olan İsa'dan açıkça bahsedilmektedir. Az önce bahsettiğimiz gibi bu atın rengi de hükümdarlığın işâreti olan beyaz renktir, ancak onun binicisi ilk mühürde bahsedilen hükümdar gibi savaşı, kıtlığı ve sonunda ölümü getiren sahte gâlibiyetin sâhibi değildir.

Görüldüğü gibi her iki anlatıda da atların anlamları renklerine göre değişirken gerçeği daha çok binicileri yansıtmaktadır. Bu da bize en azından *Vahiy Kitabı*'nda atların farklı anlamlarla yorumlanabileceğini göstermektedir. İlk başta söylediğimiz gibi genel kanı Mahşerin Dört Atlısı olarak bilinen bu anlatının insanlığın târihinden bahsettiği yönündedir. Bu anlatının insanlığın sonunu hikâye ettiği de ileri sürülmüştür. Bunun nedeni Matta, Markos ve Luka'nın *İncil*lerinde İsa'nın sonun belirtilerinin nasıl olacağına dâir yaptığı îkazlardır: *"Dikkat edin, kimse sizi kandırmasın. Çünkü birçokları adımla gelip 'Ben Mesih'im.' diyerek nicelerini kandıracaklar. Savaş sesleri, savaş söylentileri duyacaksınız. Sakın dehşete kapılmayasınız. Bu olayların olması gereklidir, ama daha son gelmemiştir. Çünkü ulus ulusa, krallık krallığa karşı ayaklanacak. Çeşitli yerlerde kıtlıklar görülecek, depremler olacak. Bunların tümü sancıların başlangıcıdır. Bunun üzerine acı çektirmek için sizi ele verecekler ve öldürecekler. Adıma bağlılığınız yüzünden tüm uluslar sizden nefret edecek. Birçokları suç işlemeye sürüklenecek. Kişi kişiyi ele verecek, birbirlerinden nefret edecekler. Birçok yalancı peygamber ortaya çıkacak. Bunlar nicelerini kandıracak. Kötülüğün çoğalmasıyla birçok insanın sevgisi soğuyacak. Ama kim sonuna dek katlanırsa o kurtulacaktır* (Matta, 24:4-13)."

Diğer yandan başka bir önemli anlatı ise *Elçilerin İşleri Kitabı*'nda geçen Pavlus'la ilgilidir. Aslında Pavlus, İsa'nın tâkipçilerine zulmeden biridir; ancak Şam yolunda vizyon olarak adlandırılan olayı yaşar ve İsa'yı görür. Daha sonra da İsa'nın sıkı tâkipçilerinden biri olur ve Tanrı sözünü başta Anadolu'daki halklar olmak üzere diğer halklara duyurmaya başlar. Ancak onun yaşadığı bu vizyon, kiliselerdeki ikon ve resimlerde, kitapta anlatılandan daha farklı şekilde kompoze edilmiştir. Yazılı anlatıya göre vizyon, Pavlus'un bir ışık görmesinin ardından yere düşmesiyle başlar. Ancak Pavlus'un nereden nasıl düştüğü konusunda herhangi bir bilgi yoktur. Buna rağmen resim ve ikonlarda onu düşüşü çoğu kez at üzerinden gerçekleşir. Bu kompozisyonda at dünyevî ihtirasların bir metaforudur; Pavlus'un aslında gücünden ve kibrinden düşüp ya da vazgeçip İsa'nın tâkipçisi olması anlamına gelir. Başka bir deyişle Pavlus, İsa için dünyevî güçlerinden ve kibrinden vazgeçmiştir.

Buna benzer farklı bir anlatım da Aziz George ya da Aya Yorgi olarak bilinen azîzin tasvîrinde karşımıza çıkar. Anlatılanlara göre Aziz George, Roma imparatoru Diocletian idâresi altındaki orduda cesur bir Hıristiyan askerdi. Ancak imparatorun pagan tanrılara tapınma emrini reddedip buna karşılık

Hıristiyanlığı savunduğu için işkence görmüş ve Nicomedia'da (İzmit) 303 yılında başı kesilerek şehit edilmiştir. Onun çok sayıda mûcize gerçekleştirdiğine inanılmakla berâber konumuzla ilintili olan mûcizesi atın üstündeyken bir ejderhâyı öldürmesidir. Ancak at üzerinde ejderhâyı öldürme tasvîrine ait bilgiler VI. yüzyılın sonlarına kadar geriye gidebilmektedir. Bu da söz konusu sahnenin sembolik yönden ya da efsânevi nitelikte yorumlanmasına neden olmuştur. Efsânevî açıdan Aziz George kültü pagan geleneğin izlerini taşır; sembolik olarak ise bu meşhur tasvir onun şeytanı öldürmesi olarak yorumlanır.

Aziz George daha sonraları Haçlılar tarafından özel bir saygıyla koruyucu aziz olarak benimsenmiştir. İngiliz reformu sonrasında da İngiltere'nin patron, yâni baş azîzi olarak kabul edilmiştir. Azîze atfedilen haç modeli (beyaz zemin üzerine kırmızı haç), ülkenin bayrağında kullanılmıştır. Azîzin haçı sâdece İngiltere'nin değil İrlanda ve Gürcistan gibi başka ülkelerin bayraklarında da sembol olarak kullanılmaktadır.

ATLARIN KORUYUCUSU: ROMALI AZİZ HIPPOLYTUS

Atlarla ilgili tasvirler her ne kadar çeşitli anlamlara sâhip olsa da şüphesiz onlarla ilgili en önemli kişi Romalı Aziz Hippolytus olmuştur. Onun hayâtı hakkında çok fazla bilgi olmamakla birlikte hangi yıllarda doğmuş olabileceği yazılarından hareketle anlaşılmaya çalışılmaktadır. Hippolytus 195'li yıllarda yazılarını kaleme aldığına göre- muhtemelen 170'li yıllarda doğmuş olabileceği düşünülmektedir. Diğer yandan Hippolytus'un kendi yazılarında Papa Callixtus ile aynı zamanda doğduğu da yazmaktadır.

Hippolytus'un hayâtına dâir pek bir şey bilinmese de târihte onu bilinen bir karakter yapan şey Papalık otoritesine karşı çıkması ve Papalık tahtında hak iddia etmesidir. Papa Zephyrinus'u beceriksizlik ve açgözlülükle, Papa Callixtus'u ise sapkın ve otoritesiz biri olmakla suçlayan Hippolytus, Papa Callixtus'un otoritesini reddederek Papalık tahtında hak iddia eder. Meşrû olan Papa'yı reddedip tahtta hak iddia etmesi onu târihin ilk "Antipapa"sı yaparken kendisi gibi katı görüşlere sâhip kişiler tarafından da desteklenir. Böylelikle o ve tâkipçileri bölücü, yâni schismatic bir grup olarak ortaya çıkarlar. Hippolytus, bir antipapa olarak ayrılıkçı fikirlerini Papa I. Urbanus (223-230) ve Papa Pontianus (230-235) dönemlerinde de sürdürmüştür.

Roma imparatoru Maximinus'un hükümdarlığı zamânında Hıristiyanlara karşı başlatılan yeni zulüm dalgası sırasında Hippolytus ve Papa Pontianus da diğer pek çok Hıristiyan gibi Sardinya adasına mâdenlerde çalıştırılmak üzere sürülürler. Burada Papa ve Hippolytus arasındaki anlaşmazlık nihâî barışla son bulmasıyla schisma, yâni bölünme de sona erer ve bu barış sâyesinde de kilisenin birliği yeniden sağlanmıştır.

Hem Papa Pontianus hem Hippolytus Sardinya'da zulmedilerek öldürülmüşlerdir. Papa Fabianus (236-250) zamânında cansız bedenleri Sardinya'dan getirtilen Hippolytus ve Pontianus "iman şehitliği" ile onurlandırılmıştır. Böylece bir dönem Papa ile aralarında ciddî anlaşmazlıklar bulunan bir antipapa III. yüzyılın ortası gibi erken bir târihte bir episkopos değil ama bir râhip olarak şehitler listesine girmiştir.

Hippolytus'un özellikle sapkınlıklara karşı yazdıklarından dolayı sapkınca düşüncelere karşı en şiddetli mücâdeleyi veren Aziz Irenaeus'un onun öğrencisi olduğu düşünülmektedir. Diğer yandan Hıristiyan şâir Prudentius (348-405), Hippolytus'un atlarla işkence görerek öldürüldüğünden bahsetmektedir. Onun etkileyici anlatısı sâyesinde Hippolytus, Hıristiyan dünyâsında atların koruyucu azîzi mertebesine yükselmiştir. Ortaçağ boyunca özellikle İngiltere'de hastalanan atların şifâ bulmak için Hippolytus'a adanan kiliseye getirilmesi ve Aziz Hippolytus'tan şefâat dilenmesi âdet hâline gelmiştir.

A. Dürer, Mahşerin dört atlısı, 1498.

KAYNAKÇA

¶ Clapton, E., *The life of St. George,* Swan Sonnenschein, London, 1903.

¶ Dulles, A., "Symbol in Revelation", *New Catholic Encyclopedia*, II. edition, volume 13, The Catholic University of America Press, 2002, pp. 662-665.

¶ Gbaden, B. G., Oyedemi, J. J., "Animal Imagery in the Apocalypse", *IOSR Journal of Humanities and Social,* volume 19, issue 8, 2014, pp. 96-102.

¶ Gürkan, S., *Yahudilik,* İSAM Yayınları, İstanbul, 2012.

¶ Hoade, E., "St. George", *New Catholic Encyclopedia,* II. edition, volume 6, The Catholic University of America Press, 2002, pp. 143-144.

¶ Jackson, A., *The Christian Saints of Turkey,* Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2016.

¶ Clapton, E., *The life of St. George,* Swan Sonnenschein, London, 1903.

¶ Michel, T., *Hristiyan Tanrı Bilimine Giriş,* Saka Yayıncılık, İstanbul, 2012.

¶ Nuroğlu, C., *Tanrı'nın Son Vahyi,* Hristiyan Kitaplar (e-kitap), 2014.

¶ Roy, N., "St. Hippolytus of Rome", *New Catholic Encyclopedia,* II. edition, volume 6, The Catholic University of America Press, 2002, pp. 858-860.

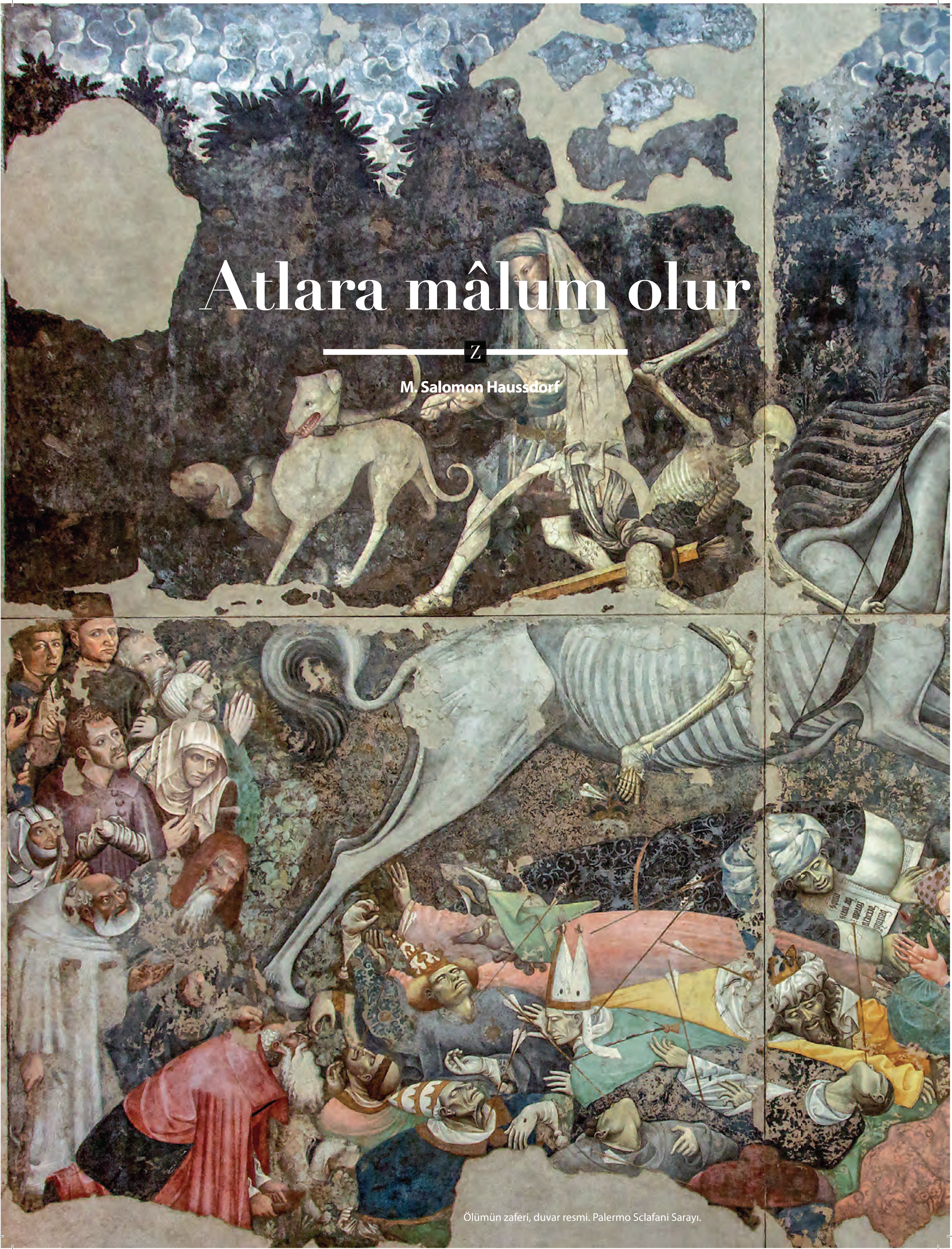
¶ Thompson, L. L., *The Book of Revelation*, Oxford University Press, New York, 1997.

¶ __________, *Kutsal Kitap ve Deuterokanonik Kitaplar*, Kitabı Mukaddes Şirket Yayınları, İstanbul, 2003.

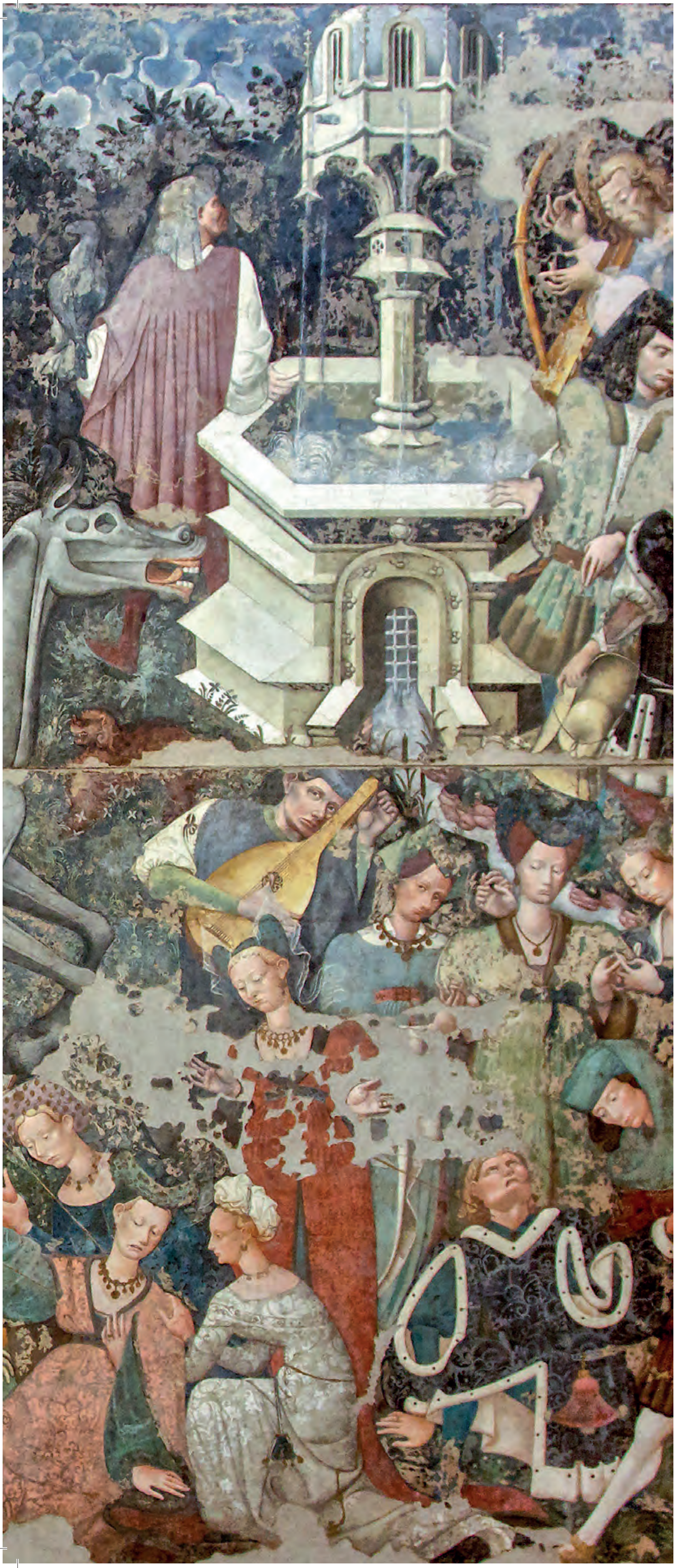
¶ __________, *The Apostolic Tradition of St. Hippolytus,* ed. Gregory Dix-Henry Chadwick, Routledge Publishing, London and New York, 2006.

Atlara mâlum olur

M. Salomon Haussdorf

Ölümün zaferi, duvar resmi. Palermo Sclafani Sarayı.

HER zaman binilen atın birdenbire huysuzlanıp âdeta kudurmuş gibi davranması ve sâhibini yanına yaklaştırmaması olayı, kötü bir alâmet olarak yorumlanmıştır. Bu gibi olayların geleceğe âit belirtiler olarak görülmesi çok eski zamanlara dayanmaktadır. Nitekim Tacitus[1]'un da aynı görüşe sâhip olduğu yazılarından anlaşılmaktadır. Caesennius Paetus, Partlara karşı sefere çıktığında, "consullaria insignia" (konsüllük simgeleri) ve belediye başkanlığına âit onur işâretlerini taşıyan at Fırat nehri üzerindeki köprüden geçeceği sırada, hiçbir neden olmadığı hâlde direnip geri gidince bunu da kötü bir işâret olarak yorumlamışlar. Nitekim kumandan hezîmete uğrayarak Amerika'dan (Armenia?) geri çekilmek zorunda kalmış. Ünlü târihçi Tacitus, *Germania* adlı eserinde eski Almanların atların kişneyiş tarzına çok önem verdiklerini ve Lucis denen kutsal ormanlarında özel beyaz atlar yetiştirdiklerini, bu atları hiçbir işte kullanmadıklarını, sâdece din adamının ve hükümdârın bindiği kutsal arabayı çektiklerini, bu atların kişnemesine, ayaklarını yere vurmalarına ve hırçınlıklarına dikkat ederek bunlardan bâzı anlamlar çıkardıklarını, geleceğe dâir bilgi veren işâretlerden en çok bunlara önem verdiklerini anlatır.

Çünkü onların inancına göre Tanrı'nın verdiği kararlar bu atlara mâlum olurmuş: "Deorum conscios esse". Aslında bu bâtıl inanç, Hıristiyanlıktan önceki toplumların çoğunda yaygındı. Târihçiler, eski Slavların da buna benzer inançlara sâhip olduklarından söz ederler. Albert Cranz şunları yazmaktadır: Onlar Rügen adasında "Swantowitz" veya "Schwantevic" adını verdikleri ilâhları adına bir ahırın samanları üstünde sürekli beyaz bir at beslerlerdi ve bunun davranışlarından savaşta başarılı olup olmayacaklarını saptamaya çalışırlardı. Onların taptıkları ilâh güneşi temsil etmekteydi.

Oysa birçok yazarın, örneğin Helmoldus[2]'un, *Chronica Slavvorum*'da ve Cramerus'un *Pommersche Kirchengeschichte* (Pomeranya Kilisesinin Târihi) adlı eserinde ileri sürdükleri gibi, "S. Vitum" değildi. Nitekim Slav dilini bilenler bunu ispatlayabilirler. Onlar yere bir şekil çizerlerdi ve eğer at bu şeklin üzerine sağ ayağı ile basarsa işlerinin düzgün gideceğine, sol ayağı ile basarsa ters gideceğine inanırlardı. D. Dan. Cramerus'un yazdığına göre, Stettin[3]'de bir din adamı siyah bir atın bakımıyla görevlendirilir ve bu at özenle beslenirmiş.

V. Vasnetsov, Tâlihin dönüm noktasında şövalye, 1878.

Çevredeki yerleşimleri yağmalamak için yola çıkılmadan önce, yere uzun sırıkları çaprazlama dizilir ve sırıklar olduğu yerde kalırsa, işlerin düzgün gideceğine, aksi hâlde ters gideceğine inanılırmış.

Merseburg piskoposu Diemarus, Luczicis ya da Lausitzli Slavlar hakkında da aynı şeyleri anlatmaktadır: İmparator II. Henrico, Lehlere karşı sefere çıkacağı zaman, önce bâzı saçma sapan fallara başvurmuştur. Örneğin iki mızrağı çaprazlama yere saplayıp kutsal bir atı bâzı törenler eşliğinde bu mızrakların arasından geçirmişler. Atın davranışlarından bahtlarının açık olup olmayacağına dâir bâzı tahminler yürütmüşler. Bu Slav halklarının atlara böyle önem vermelerine de şaşmamak gerek. Çünkü Helmoldus'un bildirdiğine göre, onlar güneşi temsil eden Svantovit'i tüm ilâhlarından üstün sayarlardı ve atları onlara adarlardı. En hızlı hareket eden gezegenin güneş olması nedeniyle, en hızlı koşan hayvan olan atı da güneşin temsilcisi sayarlardı. Juda ülkesinin kralları da bu görüşü devralmıştır. Herodotus, Pausanias, Justinus ve diğer eski yazarlar bu konuda ayrıntılı bilgi vermektedirler.

Bu konudan daha fazla söz etmenin gereği olmadığı kanısındayım. Fakat bu bilgilere dayanarak Hıristiyanlar arasında da atların gelecek hakkında iyi veya kötü olayların habercisi olabileceği inancının oluştuğu düşünülebilir. Çünkü savaş çıkacağı zaman, atlar hiçbir neden olmaksızın birden ürker veya yere düşerlerse, bunun yenilgiyi haber verdiğine hükmedilirmiş. Bu durum hakkında Camer, 3. *Centur*'da ve ona dayanarak da *Maier Historischer Lustgarten* (Târihin Süs Bahçesi) adlı yapıtında çeşitli örnekler vermiştir. Bu bilgilere, ikisi eski ve ikisi yeni olmak üzere dört başka örnek de ben ekleyeceğim. I. Macaristan kralı Vladislaus ile ilgilidir. Kral 1444 yılında Varna'daki ünlü savaşa girişmek üzere silâhlanırken, önce başına geçireceği miğfer yere düşmüş, daha sonra da atı her zamanki tutumunun aksine, kralın üzerine binmesine karşı direnmiş. Cuspinianus, sultan II. Murad'ın yaşamını anlattığı kitabında bu olayı savaşın kötü sonucunu bildiren bir belirti olarak yorumlamaktadır. Nitekim o meydan savaşında Hıristiyanlar yenilmiş ve büyük zarara uğramışlardır. Türkler atın kirişlerini kestiklerinden atla berâber yere yuvarlanan kralın kafası uçurulmuş, bir mızrağın ucuna geçirilerek herkese gösterilmek üzere etrafta dolaştırılmış.

Daha eski bir döneme âit olan diğer örnek Zeilerus tarafından Isthuanfi'nin *Macaristan Târihi*'nden alıntılanmıştır: 1552 yılında bizimkiler Segedin kentini alacakları zaman kalenin işgâli için gelen Türklere karşı ilerlediklerinde, kentin dışına çıkmak üzereyken süvârilerin kumandanlarından olan Bagnitz'in atı tam kent kapısından geçerken tökezlemiş ve binicisini yere düşürmüş. Bunu gören çevredekiler ve ordunun savaşçıları bu olayı savaşın kötü sonlanacağına dâir bir belirti olarak yorumlamışlar. Fakat bu ünlü kişi, çok zor koşullara karşın firar ederek canını kurtarabilmiş. (…) Erdel'de kançılar ve özel danışman olan Kont Johann Bethlen de başka bir örnek olarak baskı altındaki Dacia'da yaşadığı bir olayı anlatmaktadır. Prens II. Georgi Rakoczi'nin Lehlere karşı savaşı sırasında sonucun kötü olacağını haber veren birçok olay dikkatini çekmiş: Prens, Lehistan'a vardığında haftalarca süren ağır bir hastalığa yakalandığından başka, aynı günlerde çok sevdiği ve binmekten büyük zevk aldığı on atı da ansızın, hiçbir ön belirti

A. Querfurt, Türk ve Hıristiyan süvârileri arasında çarpışma.

olmaksızın hastalanıp ölmüşler. Ayrıca İsveçlilerin teslim ettikleri Krakow kentine görkemli bir törenle girip kral sarayında atından inerken, etrafta duranların dehşet dolu bakışları altında boylu boyunca sırt üstü yere düşmüş ve başındaki miğfer yuvarlanıp gitmiş.

Gene 31 Mart târihinde İsveç kralı ile anlaşmak ve büyük ordusu ile birlik kurmak amacıyla bir buluşmaya giderken, her iki hükümdârın berâber bindikleri araba Zavicost kenti yakınlarında, düz yolda hiçbir sorun olmadığı hâlde devrilmiş. Her iki tarafın ordusu da bu olayı, kurulan birlikteliğin uzun sürmeyeceğine dâir bir işâret olduğu biçiminde yorumlanmış. Ayrıca şöyle bir olaydan da söz edilmektedir. Rakoczi, bu seferinden dolayı Türk hükümdârı tarafından prenslikten azledilince bu mevkiini yeniden ele geçirmek için Eflak voyvodası Misne ile anlaşmak üzere ülke sınırına kadar gittiğinde, dönüş yolunda kendisine eşlik etmiş olan beylerin çoğunun atları, çok yavaş gitmekte olmalarına rağmen birden tökezleyip düşmüşler ve bacak kemiklerini kırmışlar. Bu da sonucu kötü olacak bir anlaşma yaptıklarına dâir Tanrı'nın bir işâreti sayılmış.

En yeni olay ise yakın zamanlarda vefat etmiş olan imparator Leopoldi'nin yaşam öyküsünde anlatılmaktadır. Bu olay 1696 yılında gerçekleşmiştir. İmparatorluk saray görevlisi, Kont Ferdinand Leopold von Hallweil, kumarda büyük miktarda parasını aldığı Portekiz elçisi Prens de Ligne'nin kendisini dâvet ettiği av partisine gitmek üzere 10 Ağustos sabahı arabasına binip yola çıkacağı sırada, her zaman gâyet mûnis olan atları birden hırçınlaşmışlar ve Kont, arabasına zorlukla binebilmiş. Atların bu davranışları kötü bir işâret olarak yorumlanmış ve gerçekten de Kont bu yolculukta öldürülmüş. Böyle olaylara sık rastlandığından, sayın Kreckwitz'in has atının davranışı da haklı olarak kötü olayların habercisi sayılmıştır.* Ebedî esenliğe kavuşmuş olan Joachimsthal vâizi Mathesius, Sirach'ın sözlerini şöyle aktarır: ***"İnsanın kendi kaderi hakkındaki kehânetleri, yorumları, rüyâları bir şey ifâde etmese de sıkıcı düşüncelere sebep olurlar."*** Vâiz, Hıristiyanlık dışı dinleri anımsatan (Grek yazısı) falcılık gibi inanışları reddederek şu sözleri de eklemektedir: ***"Atlar bâzen bir binânın içine girmek istemezler, çünkü binicilerinin başına kötü bir şeyler geleceği onlara mâlum olur. Aynı şekilde bir köpek de bâzen bir atın kuyruğuna asılır. Bu gibi alâmetler ve belirtiler çok özeldir ve hiçbiri göz ardı edilmemelidir."***

Bana gelince atların geleceğe dâir bâzı olayları önceden sezdiklerine inanmanın yerinde olup olmadığını bilmiyorum. Bence bunun yerine, böyle olaylara iyi veya kötü meleklerin neden olduklarına inanmak daha doğru olmaz mı? Tıpkı Bileam'ın dişi eşeğinin başına gelenlerde olduğu gibi.

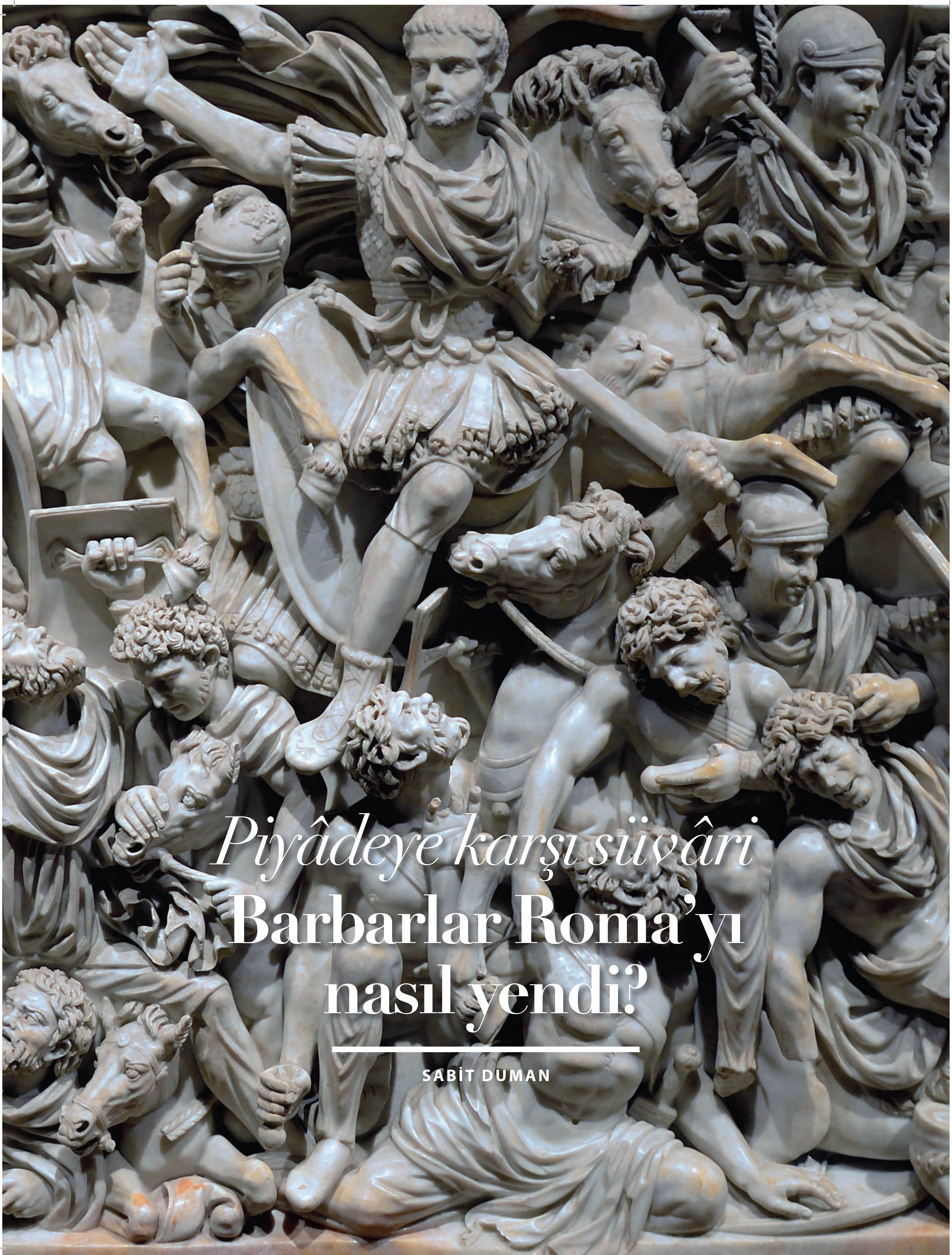
1 Romalı târihçi. 55-120 yılları arasında yaşadı.

2 XII. Yüzyılda yaşamış bir târihçi. Hıristiyanlığın Slav toplumlarında yayılışını anlatmıştır.

3 Prusya'nın Pomeranya bölgesinde bir kent.

* Kutsal Roma-Germen imparatoru II. Rudolf'un 1591'de Osmanlı imparatorluğuna gönderdiği elçi Friedrich von Kreckwitz'in III. Murad'la görüşeceği gün bir tehlike yaşanır, elçinin atının ayağı sürçer. 1593'te Avusturya'ya savaş açılıp Kreckwitz dâhil elçilik heyetinin bütün üyeleri zindana atılınca bu hâdise bir uğursuzluk alâmeti olarak hatırlanır. Elçilik heyetinden Friedric Seidel'in zindana atılmalarına neden olan olayları da ayrıntılarıyla anlattığı zindan günleri hâtıraları bir kitap hâlinde 1711'de Almanya'da yayımlanır. 300 yıl sonra *Sultanın Zindanında* adıyla Türkçeye çevrilir.

Z *Sultanın Zindanında - Osmanlı İmparatorluğu'na Gönderilen Bir Elçilik Heyetinin İbret Verici Öyküsü (1591-1596)* (çev. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2017, s. 89-93) kitabından alıntıdır.

Piyâdeye karşı süvâri

Barbarlar Roma'yı nasıl yendi?

SABİT DUMAN

Piyâdeyi gözden düşüren en önemli gelişme MS 378 yılında Edirne (Adrianopolis) savaşıyla vukû buldu. Bu yenilgi Roma imparatorluğunun sonunu hazırlamıştır.

SAVAŞ taktikleri, zaman içinde büyük değişim gösterdi. Tekniğin gelişmesiyle birlikte savaşların sonuçları her önceki devre nazaran daha yıkıcı oldu. Özellikle ateşli silâhların târih sahnesine çıkışıyla, geleneksel savaş stratejileri terk edildi. Çok eski zamanlarda anlaşmazlık yüzünden gruplar hâlinde karşı karşıya gelen insanlar, birbirleriyle teker teker dövüşürlerdi, düşmanını alt eden arkadaşının yardımına koşardı ki bu en ilkel savaş biçimiydi. *İlyada*'da anlatıldığı kadarıyla Yunanlar ile Truvalılar birbirlerine karşı asla manevra yapmaz, göğüs göğüse dövüşürlerdi. Bu savaş tarzında taraflardan biri fazla adam kaybedince panik yaparak kaçardı. Kazanan, savaş alanında belli olur, kalan tarafın gâlibiyetiyle savaş son bulurdu. Bu savaşlarda karmaşık taktiklerden söz etmek pek mümkün değildi.

Askerî stratejistler, bir orduya yanından veya arkasından hücum edildiğinde matematik bir kesinlikle gâlip gelindiğine dikkat çekmişlerdir. Ordular, birçok askerden meydana gelseler de tek bir askerin özelliklerini gösterir. Bir asker kendisine denk bir başka askerle dövüştüğünde kuvvetli ve dayanıklı olan taraf tabiatıyla üstün gelecektir.İki asker bir askere saldırdığında, o tek askerin buna karşı koyması da mümkündür. Ancak bunlardan biri cepheden saldırdığında ötekinin arkadan hücum etmesi durumunda tek olan askerin dövüşü kazanması pek mümkün görünmez. Ordular da bu bakımdan tek askerin özelliklerini gösterirler. Yanına veya arkasına düşman geçip saldırdığında durumu zorlaşır, hatta çoğu kez savunma kâbiliyeti tamâmen ortadan kalkar.

MÖ 216 yılında Roma'nın, Cannae savaşında aldığı büyük yenilgi, imparatorluk açısından süvâri birliklerinin önemini ortaya çıkardı. Hannibal'in bu zaferinde süvâri birliklerinin rolü büyüktür. Roma generalleri her ne kadar acı bir tecrübeyle süvârinin savaş gücünü anlamış olsalar da Roma ordusunun temel yapısı pek değişmedi. Piyâde kuvvetleri yine ön planda oldu.

Zama savaşında Roma generali Scipio'nun ordusunu Hannibal'in ordusundaki fillerin saldırısından nasıl dâhiyâne bir taktikle koruduğu bilinir. Bu fillerin gerisinde de donanımlı piyâdeler mevcuttu. General Scipio, lejyonların her üç sırasındaki birlikleri tek bir hizâya getirmiş, böylece ordu düzeninde boş koridorlar yaratıp yalnızca ileri doğru hamle yapabilen fillerin saldırısını savuşturmayı başarmıştı.

Yunanlar sâyesinde ünlenmiş falanj askerî sistemiyle Romalıların üçlü sıralı maniple savaş taktiği MÖ 197 yılında Cynoscephalee savaşında karşı karşıya geldi. Makedon kralı V. Philippe, ordusunu falanj sistemine göre düzenlemişti. Omuz omuza vererek çarpışan mızraklı alaylardan oluşan falanj düzeni, harekete geçtiğinde kesin olarak sonuç alması gereken hantal bir sistemdi. Bu sistemde savaş sırasında herhangi bir şekilde taktik değiştirmek mümkün değildi. V. Philippe, bu savaşta yenilgiye uğrayınca falanj sistemi de gözden düştü. Bu târihten sonra piyâde, ordunun ana unsuru oldu.

Roma'nın Yunan kent devletlerine hâkim olması bu nedenle zor olmadı. Roma askerî sisteminde süvâriler çok etkili değildi. MS 53'te Carrhae savaşında Roma, Partların atlı askerlerine karşı târihinin en büyük yenilgilerinden birini aldı. Bu savaşta Roma ordusu, okçu süvârilerin yoğun ok yağmuruna tutulduğu için düşmanla karşı karşıya gelememişti bile. Zâten piyâdelerin kıvrak atlı savaşçıları yakalaması da imkânsızdı.

C. Cort, Zama savaşını gösteren gravür, XVI. yüzyıl.

Roma ordusu Gotlarla savaşıyor, Büyük Ludovisi lahdinden kesit, III. yüzyıl. Roma Palazzo Altemps.

Genel olarak Roma ve Yunan askerî sisteminde, süvârilerin oranı piyâdeye göre azdır. Roma'nın askerî düzeninde süvâri birliklerinin savaşın kaderini belirleyecek güce sâhip olduğuna inanılmadığından bu sınıfa pek önem verilmiyordu. Süvâriler daha çok yardımcı kuvvet pozisyonundaydılar. Hannibal ile yapılan savaş, Roma açısından süvârilerin önemini kesin biçimde ortaya koymuştur. Ordusunu Galli ve Numidyalı paralı askerlerle takviye ederek ıslâh etmeye çalışan Roma'nın ağır süvârileri miğferli ve tamâmen zırhlıydı. Kılıç ve uzun mızraklarıyla korkutucu bir görünüme sâhiptiler. Atları ise metal plakalarla korunuyordu. Hafif süvâriler de miğferliydi; mızrak, kılıç ve ok kullanıyorlardı.

Piyâdeyi gözden düşüren en ciddî olay, MS 378 senesinde vukû bulan Edirne (Adrianopolis) savaşı oldu. Bu savaş, aynı zamanda Roma imparatorluğunun sonunu hazırlamıştır. Bâzı Hun kavimleri doğudan batıya göç ederek İran topraklarına yerleşmişlerdi. Hunlar; Çinlileri, Avarları, Alanları mağlup etmiş, Doğu Got kavmi üzerinde de baskı kurmuşlardı. Buna ilâve olarak Ostrogot (Doğu Gotlar) kralı Ermenrich'i de yenerek birçok Got kavmini kendi saflarına çekmişlerdi. Gotların Hunlara üstün gelmeleri düşünülemezdi. Zîra Hunlar hafif süvâriler olup aynı anda isâbetli atışlar yapabilen okçulardı. Uzaktan organize biçimde etkili savaşabilen Hun askerlerinin her biri çocukluktan îtibâren kendi hayâtını hiçe sayan gözü kara savaşçılar olarak yetiştiriliyordu. Alanlar da göçebe bir kavimdi, onların da zırhlı ve mızraklı süvârileri vardı. Büyük İskender'in süvârilerinden çok daha iyi olsalar da askerî bakımdan Hunlar kadar organize değildiler. Alanların bâzı kolları Hunların yanında yer almayı tercih etmiş, diğerleri Gotlara katılmışlardı.

Roma piyâdeleri, Traianus sütunu kabartmaları, II. yüzyıl.

Aynı dili konuşan Ostrogotlar ve Vizigotlar kendi aralarındaki anlaşmazlıklar nedeniyle ve büyük Hun göçünün etkisiyle savaş hâlindeydiler. Büyük göç hareketi, bu kavimleri Roma'nın sınırına kadar sürüklemişti. Roma, yaşanan gelişmeleri iyi okuyamamış, hatâlı bir siyâset yürüterek bütün Got kavimlerini karşısına almıştı. Göçün hareketli kavimler üzerinde yarattığı baskı netîcesinde gelip iyice Roma'ya yaslanan Gotlar iyiden iyiye bunalmıştı. Her şeyden önce aç ve savunmasızdılar. Çâreyi Roma'dan yardım istemekte buldular, ancak imparatordan aldıkları karşılık hiç de dostça olmadı. Bu gelişmeler yaşanırken Roma'nın imparatoru Valens'ti. Nihâyet Got lideri Fritigern'in savaşçılarıyla imparator Valens'in ordusu arasında kanlı bir savaş kaçınılmazdı.

Doğu Gotları, ağır süvâriliği Sarmatlardan öğrenerek birçok Slav kavmini yenmeyi başarmışlardı. Fritigern, Roma imparatoru Valens'e Trakya eyâletini kendisine verdiği takdirde barış yapacağını söylemişti. Ancak onun bu cüretkâr teklifini savaş çıkarmak için fırsat bilen Valens ordusunu Gotların üzerine göndermekte gecikmedi. Gelişmeleri yakından tâkip eden Alanlar ve Hunlar da Gotların yardımına koştular.

9 Ağustos 378 günü sabahı Valens

Roma lejyonuna saldırıya hazırlanan Vizigot süvârileri, temsîlî.

imparatorluk hazînesini ordusuyla berâber Edirne'ye getirdi. Öğleden sonra iki civârında Romalı lejyonlar, kuzeybatı yönündeki kampın etrâfını çevirerek Gotları kuşatma altına aldı. Ancak Gotlar şiddetli bir karşılık verdiler. Gücü ve disiplini dillere destan Roma lejyonları Got süvârilerin kıvraklığı karşısında dumûra uğradı. Bu esnâda Ostrogot ve Alan süvârilerine komutanlık eden Aletheus ve Sarfac saklandıkları yerlerden çıkarak Roma ordusuna sağ kanattan saldırdılar ve o kanadı tutan piyâde birliklerini imhâ ettiler. Roma ordusunun sol kanadı da Got süvârileri tarafından yok edildi. Artık Ostrogotlar ile Alanlar savaş meydanında Vizigotlarla birleşmişti; nihâî saldırıya geçerek Roma ordusunu tamâmen imhâ ettiler. Roma bu savaşta 40 bin askerini kaybetti. Öldürülenler arasında imparator Valens de vardı. Edirne savaşı, Cannae'den sonra Roma'nın en büyük yenilgisi oldu.

Savaş târihi açısından bu aslında bir süvâri zaferiydi. Süvârilerin kendileri gibi atları da zırhlıydı. Romalı piyâdelerin ise ne zırhı ne miğferi vardı. Piyâdeler düşman saldırılarına daha çok sâbit ve müstahkem bir savunma anlayışında karşılık verebiliyordu. Ortaçağ şövalyeliği, bu sürecin devâmında Avrupa savaş kültürüne egemen oldu. Süvâriler, artık Avrupa ordularının en önemli unsuru sayıldı. Fakat bu kez atlı bir askerin mâliyetinin piyâdeye nazaran hayli yüksek olması bir sorun olarak belirdi. Şövalyeleri askerlik sistemi içinde sürekli tutmak zordu. Bu noktada feodalitenin dinamikleri devreye girdi ve şövalyeliği kendi rûhuna en uygun biçimde yapılandırdı.

Kısaca Edirne yenilgisi askerî bakımdan piyâde gücüne dayalı imparatorluğun sonunun başlangıcı olmuştur. Evvelden kolayca yendikleri barbar kavimler karşısında askerî sistemlerinin artık işlemez olduğuna Roma acı bir faturayla iknâ olmuştur. Ayrıca süvâri sâyesinde Gotlar, imparatorluğun derinliklerine nüfuz edip bağımsız bir devlet gibi hareket ederek merkezî otoriteyi altüst etmiştir. Barbarların saldırısıyla başlayıp feodaliteyle devam eden Ortaçağ boyunca Avrupalı orduların vurucu gücünü ağır zırhlı şövalyeler oluşturmuştur.

KAYNAKÇA

¶ Belloc, H., *Warfare in England*, Toronto, 2012.

¶ Carey, B. T., *Warfare in the Medieval World*, Great Britain, 2006.

¶ Gabba, E., *Republican Roma, The Armyand the Allies*, California, 1976.

¶ Hindley, G., *Medievalwarfare*, New York, 1972.

¶ Hooper, N., *Cambridge illustrated atlas, warfare : the Middle Ages*, 768-1487, New York, 1966.

¶ Nardo, D., *The Middle Ages*, USA, 2003.

¶ Weintraub, A., *Knights: Warriors of the Middle Ages*, New York, 2005.

İslâm öncesi Türklerde atlı hayat

AHMET TAŞAĞIL

Savaşçı Türk.

Türk atlıları, gravür.

AVRASYA bozkırlarındaki Türk kökenli halklar dünyâda at ile en iyi bütünleşen insan topluluğudur. Atı ilk defa kimin evcilleştirip binek hayvanı olarak kullandığı uzun süre tartışılsa da bunun Türklerin ataları tarafından Orta Asya'nın uçsuz bucaksız bozkırlarında gerçekleştirildiği artık ispatlanmıştır.[1]

Türklerin en eski atalarına âit arkeolojik buluntular içinde rastlanan at ve koyun kemikleri, Türk kökenli halkların bu hayvanlarla ne kadar sıkı bir ilişki içinde olduklarını gösterir. Avrasya kıtasının hem doğusunda hem de batısında yazılmış yabancı kaynaklarda atın Türkler açısından önemi defalarca vurgulanmıştır. Basit bir yaklaşımla, Türkler atlı bir yaşam kültürüne sâhip olmasalardı, târihte bu kadar önemli işleri başaramazlardı, meselâ bu kadar geniş bir sâhaya yayılamaz, târihin derinliklerinde yok olup giderlerdi dense yeridir.

At, otçullar arasında kas gücü en fazla olan, ağır şartlara ve iklim koşullarına en dayanıklı hayvandır. Atın evcilleştirilmesi sâyesinde insanlık sürat olgusuyla tanışmıştır. Uzak mesâfelerin kısa sürede kat edilmesiyle de insanlar, dünyâyı başka türlü anlamaya başlamışlardır. Yönetim, sınır, toprak gibi kavramların anlamı açısından dar alanlar aşılmıştır. Netîcede atı evcilleştirip ona binenler, bunu yapamayanlara karşı hep üstünlük sağlamışlardır.

Medeniyetin ortaya çıkışındaki kültür çevreleri teorisinde 12 kültür çevresinden söz edilir. Bunlardan biri de çobanlık (cycles pastoral) kültür çevresidir. Buna göre, hayvan besiciliğine geçen bozkır topluluklarının atı evcilleştirip beslemesiyle savaşçı çoban kültürü ortaya çıkmıştır.[2] İşte Türklerin ilk kültürü budur. Atın en iyi yetişebileceği ortam da bu çevredir.

MÖ 3 binlere kadar giden arkelojik çalışmalar ve tarihî araştırmalar, Ural dağları ile Altay dağlarının arasındaki sâhayı önemle işâret etmektedir. Çünkü atın evcilleştirilip binek hayvanı olarak kullanılması bu sâhada ortaya çıkmıştır. Andronovo kültürünün yayılma alanı atın evcilleştirilmesiyle doğrudan ilgilidir.[3] Bozkırların yabanî atların beslenerek hayat alanı bulmasında ve at yetiştiriciliği yapılmasına elverişli olduğu açıktır.

Genel anlamda bozkır kültürünün ortaya çıkışında ve yayılmasında atın, bozkır kültürünün gelişmesinde ise savaş atının temel unsur olduğu anlaşılmaktadır. Atın binek hayvanına dönüşmesiyle de büyük devlet oluşturma koşullarının ortaya çıktığı görülmektedir.[4]

Bozkır atları, özellikle savaşlarda iş görecek seri ve karmaşık hareketleri kolayca öğrenebilen hayvanlardı. Ayrıca uzun süreli mücâdelelerde diğer türlere göre çok daha dayanıklıydılar. Daha mîlâttan önceki devirlerde, Altay dağlarındaki kurganlarda bulunan arkeolojik malzemeden anlaşıldığına göre, Hunlar at yetiştiriciliğinde çok ileri bir seviyeye ulaşmışlardı.

Eski Türkler için at her şeyden önce bir kurban hayvanıdır. Atın kurban edilecek hayvanların başında gelmesi, ona atfedilen kutsiyetle ilgilidir. Bir savaşçının en önemli yoldaşı olması ve savaşçının ölümüyle birlikte kurban edilerek onunla defnedilmesi ilginç bir durumdur. Bu uygulamaların atın sağlığında savaşçıya verdiği katkıya istinâden yapıldığı, at ile savaşçı arasındaki kader ortaklığına işâret ettiği söylenebilir.

Bu arada Asya Büyük Hun İmparatorluğu zamânında ve Gök Türklerin Çin ile yaptıkları uluslararası anlaşmalarda "beyaz at kurbanı" da ilginç bir detaydır.[5] Beyaz atın tercih edilmesinin özel bir sebebi olduğu açıktır. Belki de anlaşmaların uzun ömürlü olmasını sağladığına inanılıyordu.

At, tahta çıkma törenlerinde de ön plandadır. Kağanlık makâmına çıkılmadan önce iki aşamalı bir tören düzenlenirdi. Birinci aşamada taht adayı ata bindirilir boğazı bir ipek şerit ile sıkılarak yüzü kızarıncaya kadar beklenir, sonra bırakılarak kaç sene kağanlık yapacağı sorulurdu. Boğazı sıkıldığı için bunalan yeni kağan doğru cevap veremese de etrâfındakiler onun söylediklerini çoğaltarak tekrar ederlerdi. İkinci aşamada tahta oturacak kişi önce bir keçe kilim üzerine oturtulur; sonra doğu, güney, batı ve kuzey yönlerini tâkip edecek şekilde 9 defa döndürülürdü.[6]

At yarışlarının Avrasya bozkırlarının her yerinde en üst seviyede düzenlediği zâten bilinen bir konudur. Hayvan sürülerinin güdülmesinde ve sürek avlarının gerçekleştirilmesinde de at en önemli vâsıtaydı.

Hunlar.

Atın evcilleştirilmesiyle birlikte Türkler çok önemli ve faydalı bir âlet olan üzengiyi îcat etti. Avarların 558 yılından îtibâren Avrupa'ya göç etmesiyle birlikte yanlarında götürdükleri üzengi çok önemli târihî gelişmelere yol açmıştır. Bunlardan biri şövalyeliğin doğuşuna katkı sağlamasıdır. Yine atı yönetmek için kullanılan gem, yular, dizgin, kantarma, yükün, tin gibi gereç isimleri, Türk kültürünün yayıldığı her alanda öne çıkmıştır. Ayrıca bu isimler hâlen Türk dünyâsının her bölgesinde kullanılmakta, geçerliliğini korumaktadır.

Çinliler de MÖ 300'lerde Çin'e göç eden Hunlardan atın binek hayvanı olarak kullanılmasını öğrendiler. Hunlar hakkında bilgi veren önemli Çin kaynağı *Shih Chi*'de anlatılan K'uai-t'i (hızlı sıçrayan) belki de bilinen en eski at türüdür. Bu isimle Hunlar ve Çinliler arasında meşhur olmuştur.

Daha sonraki yüzyıllarda hem Çin'de hem de batıda Türk ordusunu taklit eden yabancılar, özellikle Türk süvârilerinin etkisi altında kalmışlardır. Ordularını Türk ordusunun süvâri düzenine göre eğitmeye çalışmışlardır. Türk ordusunu diğer ordulardan ayıran üç temel özellikten biri ordunun süvârilerden oluşmasıydı. Bu husus, Türkleri anlatan yabancı yazarlar tarafından sıkça vurgulanmıştır.[7]

Türk ordusundan bahseden kaynaklar orduyu iki şekilde karakterize etmeye çalışır. Bunlardan biri yay gerenler, ikincisi ise süvârilerdir. Târihî kaynaklar "100 bin süvâri ile saldırdı... 40 bin süvâri ile Kansu'ya girdi..." gibi örneklerle doludur.

Türklerin en önemli ihraç kalemlerinden biri attır. Türkler Çin'e özellikle çok sayıda at ihraç edip karşılığında kendi ellerinde mevcut olmayan ürünler almıştır. İpek Yolu'nu MÖ 130'larda keşfeden Çinliler, Fergana'nın atlarına hayran kalmış, "cennet atları" ve "kan terleyen atlar" dedikleri bu hayvanlara sâhip olmayı çok istemişlerdir. Atın önemini Çin'deki hânedan mensupları da fark etmiştir. Meselâ Çin târihinin en büyük hânedanlarından biri olan T'ang, kuruluş sürecinde (620'lerde) Kansu bölgesindeki bir harada 5 bin ata sâhipti. Aradan 30 yıl geçtikten sonra aynı haradaki at sayısı 700 binlerle ifâde edilmekteydi. Bu artış T'ang hânedânının bir imparatorluğa dönüşmesiyle doğrudan bağlantılıdır.

Binicilik eğitimine koyunun sırtında başlayan bir Hun çocuğu, mükemmel bir atlı savaşçı olarak yetiştirilmektedir. Komşu ülkelerin târihçileri, Türk askerlerini korkunç savaşçılar olarak tanımlamışlardır. Batılı kaynaklar yeni yeni ayakta durabilen bir Hun çocuğunun yanında eyerli bir atın hazır bulundurulduğunu yazmaktadır. Buna göre Hunlar *"at üstünde yerler, içerler, alışveriş yaparlar, sohbet ederler ve uyurlar. At başka kavmi sırtında taşıdığı hâlde Hun at üstünde ikâmet eder."*[8]

Eski çağlardan beri uzak doğuda en iyi at terbiyecileri olan Asya Hunları, kimsenin dokunamadığı yabanî atları yakalayıp evcilleştiriyorlardı. Atın sütünden elde edilen kımız, bozkırlıların en önemli içeceğiydi.

KÜL TEGİN'İN SEFERLERİ

Orhun anıtlarından Kül Tegin yazıtında, Bilge Kağan, kardeşinin kahramanca faâliyetlerini anlatırken neredeyse her defasında bir atın adından bahseder. Kül Tegin yazıtının satırları dikkatle okunduğunda bir kahramânın atıyla nasıl bütünleştiği çok iyi şekilde görülebilir.

684 yılında doğduğu anlaşılan Kül Tegin'in ilk savaş başarısı 700 yılındaki Kansu seferi sırasında ortaya çıkmış, Henüz 16 yaşında olan Kül Tegin Çin ordusunun kumandanı Wei Yüan-chung (Ong Tutuk)'un yeğenini canlı yakalayıp eliyle Kapgan'a sunmuştur.[9] Ancak, bunun öncesinde Kül Tegin'in katıldığı başka askerî faâliyetler de olabilir düşüncesini taşıyoruz. Belki göze çarpan belirgin bir başarısı olmadığı için kaynaklarca zikredilmemiş olabilir. Ayrıca Bilge, bu yazıtında hâdiseyi 701 yılına

târihlemektedir. Dolayısıyla söz konusu başarının Kül Tegin tarafından 700-701 yılında gerçekleştirildiği sonucuna varmamız mümkündür.

Kapgan idâresinde Altı Çub Soğdaklarına (Kansu koridorundaki altı eyâlette yaşayan Soğdlular) yapılan, Kül Tegin ve Bilge'nin de katıldığı hücumda Soğdlular bozguna uğratıldı. Arkasından Çinli Ong Tutuk, yâni Wei Yüan-chung 50 bin kişilik bir orduyla Türklerin üzerine geldi. Herhâlde Kül Tegin'in atı çarpışmalar sırasında öldü ki yaya olarak atılıp hücum etti ve yakaladığı kumandanın yeğenini kağanına götürdü. Netîcede Çin ordusu orada imhâ edildi.[10]

Kül Tegin, 705 yılında Çinli general Sha-t'o Chung-i ile yapılan savaşa katıldı.[11] Çarpışmalar sırasında, önce Tadık Çor'un boz atına, arkasından Işbara Yamtar'ın boz atına, sonra Yiğen Siliğ Bey'in giyimli doru atlarına binerek düşmana hücum etti, ancak atların hepsi çatışmalarda hayatlarını kaybetti. Hatta Kül Tegin zırhından ve kaftanından yüzden fazla ok ile vuruldu; ama hiçbiri yüzüne ve başına değmedi. Netîcede adı geçen Çinli kumandanın 80 bin askerlik ordusu mağlup edildi.[12] Bu hâdiseden sonra 710 yılından önce Türgi Yargun gölünün kenarında Yir Bayırkuların Uluğ Erkini ile yapılan savaşta Kül Tegin yine büyük yararlıklar gösterdi; mağlup Uluğ Erkin az sayıdaki askeriyle kaçıp gitti.[13]

Bilge'nin 710 yılındaki Kırgız seferinin arkasından Türgişler üzerine yapılan hücumlara Kül Tegin bizzat katılarak çok sayıda başarı kazandı. Kırgızlarla yapılan savaşlarda Songa dağlarındaki çatışmalar esnâsında Kül Tegin Bayırkuların ak aygırına binmişti, daha sonra Bayırkuların ak aygırı uyluğundan vuruldu. Netîcede Kırgız kağanı öldürüldü.

Batıya doğru düzenlenen Sır Derya seferi sırasında mağlup Kara Türgişlerin arta kalanları öldürülmüş, Tabar'da yerleştirilmişlerdi. Bu savaşlarda Kül Tegin Alp Salçı'nın kır atına binerek savaşmıştı. Kül Tegin, başarılarını devam ettirerek Azların vâlisini eliyle yakalamak gibi üstün bir başarı daha gösterdi. Azlar üzerine düzenlenen seferde de Kül Tegin Alp Salçı'nın kır atına binerek çatışmalara katılmıştı. Bundan sonra Demir Kapıya yapılan seferin akabinde Türgişler yine düşman olmuşlar ve Mâverâünnehir'e doğru gitmişlerdi. Kül Tegin az sayıda askerle onların peşinden gönderildi. Gücünün azlığına rağmen, Alp Salçı'nın kır atına binerek büyük bir savaş yaptı. Netîcede Türgişler yine bozguna uğradılar.[14]

Bundan sonra Koşu Totok (Tutuk) ile savaşan ve onun çok sayıda askerini öldüren Kül Tegin, 711 yılında patlak veren Karluk isyanlarının bastırılmasında da başrol oynadı. Bu esnâda 27 yaşında olan Kül Tegin, Alp Salçı'nın kır atına binerek iki askeri kovalayıp mızraklamıştı. Karluklarla Tamag Iduk Baş'ta bir kez daha savaştı (714). Onlar yenildikten sonra Azlar üzerine yürüdü; çünkü onlar da düşman olmuştu. Kara Göl'de Azlarla savaşıldı; Alp Salçı'nın kır atına binen Kül Tegin, Azların reîsi İlteber'i canlı yakalayarak boy halklarını da ağır bir bozguna uğrattı. Boyların isyanları netîcesinde II. Gök Türk ülkesi tamâmen karıştığında Dokuz Oğuz boyları da baş kaldırmıştı. İzgiller mağlup edildi; ancak Alp Salçı'nın kır atı çarpışmalar esnâsında öldü.[15]

Kül Tegin, azman atına binerek Dokuz Oğuzlarla bir yılda tam beş kez, önce Togu Balık'ta, ikinci Koşulgak'ta, Edizlerle üçüncü Bolçu'da, Oğuzlarla dördüncü Çuş Başın'da savaşmıştı. Bastırılmaları uzun süren bu iç ayaklanmalar sırasında Gök Türk devleti yöneticileri ve orduları çok zor durumlara düşmüşlerdi. Tongralardan bir grup bizzat Kül Tegin tarafından dağıtılmıştı. Birinci savaş yine Oğuzlarla Ezgenti Kadız'da yapılmış, bu da gâlibiyetle sonuçlanmıştı. Kül Tegin bu çatışmalarda yağız atıyla mücâdale etmişti. Oğuzlarla yapılan savaşlar daha uzun sürdü. Oğuzların karargâhı basmaları sırasında onun olağanüstü gayreti netîcesinde düşman geri püskürtüldü. Netîcede onun öksüz kır atına binip hücum etmesi, dokuz eri mızraklaması sâyesinde karargâh kurtarılarak annelerin, ablaların, prenseslerin diğer hayatta kalanların câriye olması önlendi. Bilge'ye göre, eğer Kül Tegin olmasa onların hepsi ölecekti.[16]

Bütün bunlar bize Kül Tegin hakkında Çin kaynaklarının verdiği "olağanüstü asker, savaşmayı iyi bilir, böyle işlerde mükemmeldir." şeklindeki karakter tahlîliyle tamâmen uyuşmaktadır.[17]

VII. ve VIII. yüzyıllarda Baykal gölünün kuzeyinde yaşayan Türk boylarından Kurıkanların atlarıyla ilgili bilgiler Çin kaynaklarına yansımıştır. Çok güzel atlar yetiştirdikleri bildirilen Kurıkanların atlarının başları devlerinkine benziyordu; kasları ve kemikleriyse iri ve kuvvetliydi. Gün içinde birkaç yüz kilometre koşabiliyorlardı. At isimleri ise dikkat çekicidir: Sıçrayan kırağ (kar beyazı), beyaz mâvimsi at, donmuş çiğli at, asılı şık at, uçan renkli bulut, sarımsı at, elektrik akım kızılı at, akan altın at, yükselen efsânevî kahverengi at, hızla giden gök kuşağı.[18] Bayırku boyunun yaşadığı alanda da güzel atların yetiştiği ifâde edilir.[19] Ayrıca Alaca Atlı Türkler diye anılan bir boyun varlığı[20] Türkler ve at konusuna ayrı bir değer katmaktadır.

1 Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları,* İstanbul, 1971, s. 6, 11.

2 İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü,* s. 37.

3 Laszlo Rasonyi, Tarihte Türklük, s. 7; Bahaeddin Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Ankara, 1962, s. 26; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü,* İstanbul, 1984 s. 48-49.

4 Kafesoğlu, s. 212.

5 T'ang Ch'i, "Wei Nehri barış Anlaşmasına Dair Araştırmalar", *İÜ Tarih Dergisi,* 1980/81, sayı: 33, s. 226 vd.

6 T'ung Tien, 1068/B; Chou 50, s.909; Suei Shu 84, s. 1865; ayrıca bkz. Ahmet Taşağıl, *Gök Türkler,* I, s. 118.

7 Atın İslâm öncesi Türk târihinde önemi konusunda bâzı önemli çalışmalar için bkz. Wolfram Eberhard, "Çin Kaynaklarına Göre Türklerde At Cinsleri", *Ülkü Dergisi,* sayı: 92, İstanbul, 1940, s. 161; Ahmet Caferoğlu, "Türk Onomastiğinde At Kültü", *Türkiyat Mecmuası*, X, 1953, s. 201-211; Şükrü Elçin, "Türklerde Atın Armağan Olması", *Türk Kültürü Araştırmaları,* I, 1964; Abdülkadir İnan, Altay Dağlarında Bulunan Eski Türk Mezarları, *Makaleler ve İncelemeler*, I, Ankara 1987.

8 Kafesoğlu, s. 213

9 Kül Tegin Yazıtı, doğu yüzü, 31-32; ayrıca bkz. Erhan Aydın, *Orhun Yazıtları,* Konya, 2012, s. 56 vd, 75, 99.

10 Kül Tegin Yazıtı, doğu yüzü, 32.

11 Kül Tegin Yazıtı, doğu yüzü, 33-34.

12 Ahmet Taşağıl, *Gök Türkler,* III, s.364.

13 Kül Tegin Yazıtı, doğu yüzü, 34-40.

14 Aynı yer.

15 Kül Tegin Yazıtı, doğu yüzü, 34-40; Taşağıl, 364.

16 Kül Tegin Yazıtı, kuzey yüzü, 9-10.

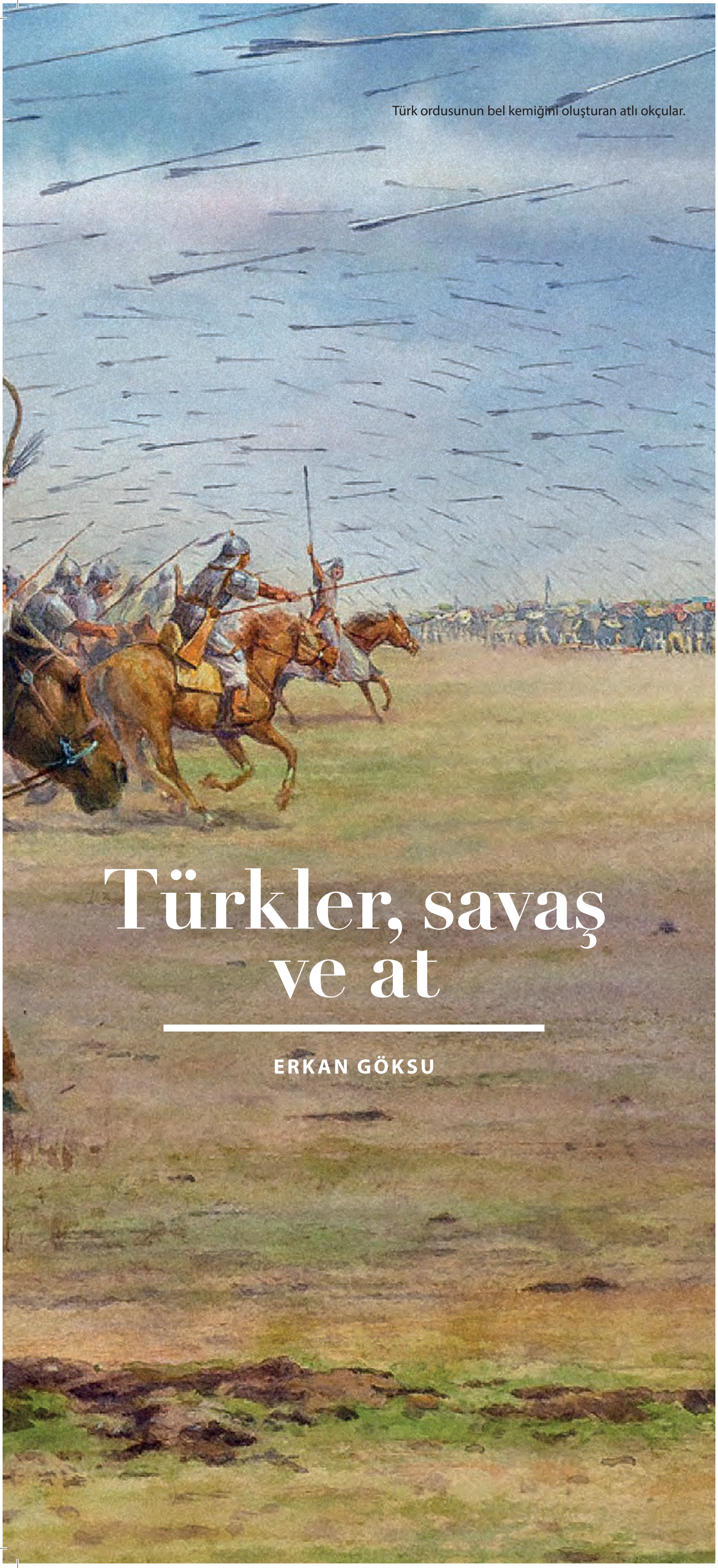
17 Chiou T'ang Shu 194A, s. 5172; Hsin T'ang Shu 215A, s. 6048; Taşağıl, s. 365.

18 T'ung Tien 1081b; Wen-hsien T'ung-k'ao 348/2724; Ahmet Taşağıl, *Çin kaynaklarına Göre Türk Boyları*, İstanbul, 2016, s. 174.

19 Taşağıl, *Çin kaynaklarına Göre Türk Boyları,* s. 168.

20 Taşağıl, *Çin kaynaklarına Göre Türk Boyları,* s. 176.

Türk ordusunun bel kemiğini oluşturan atlı okçular.

Türkler, savaş ve at

ERKAN GÖKSU

TÂRİH boyunca bütün milletler kendilerini diğer topluluklardan farklı kılan özelliklere sâhip çıktıkları nispette varlık gösterebilmişlerdir. Irkî ve antropolojik özellikler, hayat tarzları, dînî inanış ve yaşayışlar, eğlence ve törenler, kullanılan kap kacak, silâh ve araçlar milletlere rûhunu veren ve onları diğerlerinden ayıran karakteristik dokunun birer unsurudurlar.

Türkler askerî kültür ve harp sanatı açısından dünya târihinde öncü milletlerin başında gelir. Târih boyunca elde ettikleri siyâsî ve askerî başarılar bunun kanıtı olmakla birlikte Türklerin askerlik sanatındaki ustalıklarından, savaş taktiklerinden, kullandıkları silâhlardan ve silâhşor olmalarından bahseden birçok yabancı kaynak da bu iddiayı destekler.

Türk devlet ve toplum hayâtında askerlik ve savaş mefhumlarının birinci derecede önem arz ettiğine dikkat çeken araştırmacılar, Türkleri "doğuştan asker" veya "savaştan doğan ve fetih için örgütlenen bir topluluk" olarak nitelendirir. Türk düşüncesinin mitolojik temelleri olan destanlarda ve ilk dönemlere âit yazılı metinler kendilerini "cihan fâtihi" sıfatıyla özdeşleştiren Türklerin ilk devirlerden îtibâren gelişmiş bir askerî kültüre sâhip olduğunu gösterir. Savaşçı ruh, hem bireysel hem de toplumsal faâliyetlerin özünü oluşturur ve bütün bir hayâtı şekillendirir.

Savaş, göçebe toplumlar için güçlülüğün bir kanıtı olmaktan çok, hayâtın sürdürülmesi için zorunlu bir faâliyettir. Göçebe Türk toplulukları için savaşın ekonomik boyutunun önemi büyüktür. Buradan düşünceden hareketle bâzı yazarlar, Türkler açısından savaşı "bir üretim kaynağı, gelir genişlemesi" olarak değerlendirmişlerdir. Bu yüzden göçebe saldırganlığını anlaşılmaz bir barbarlık güdüsüyle, ilkel bir "öldürme eğilimi"yle veya "savaş severlik"le açıklamak yerine, somut ve anlaşılabilir koşulların güdümlediği bir davranış olarak yorumlamak yerinde olur.

Türk süvârisi, XIII. yüzyıl.

Türkler için geniş ülke sınırlarını düşmana karşı koruyabilmenin tek yolu sağlam bir askerî terbiye ve eğitimden geçmek ve üstün silâhlara sâhip olmaktır. Kız erkek demeden çocuklar daha küçük yaşlardan îtibâren askerî eğitimle büyütülür. Kaynakların ifâdesine göre, küçük yaştaki erkek çocuklar koyuna binerek kuş ve fârelere ok atarak becerilerini geliştirir, biraz büyüyünce de tilki ve tavşan avlayıp [bunların] etini yerlerdi. Hatta bâzı Türk topluluklarında (Kimaklar) çocuk bülûğ çağına girene kadar babası tarafından büyütülüp eğitilir, bülûğa girdikten sonra ise eline bir yay ve ok verilerek evden çıkarılır, ondan kendi başının çâresine bakması beklenirdi. Bunun içindir ki Türklerde en üst düzeyde gelişen sanâyi ve sanat, demircilik ve silâh yapımı üzerinedir. Çağına göre dâima yüksek bir harp sanâyisine sâhip olan Türkler, geliştirdikleri harp taktikleriyle de diğer toplumlar üzerinde tartışmasız bir üstünlük sağlamıştır.

Orta Asya'nın coğrâfî özellikleri ve iklîmi, bu coğrafyada yaşayan bütün toplulukların olduğu gibi, Türklerin de sosyoekonomik ve kültürel hayâtını baştan aşağı etkilemiştir. Zorlu coğrâfî şartlara bütünüyle boyun eğmeyerek "çöle (bozkıra) hükmetmeyi başarmışlar", atlı göçebe kültürün öncüsü ve en güçlü temsilcisi olmuşlardır. Bununla berâber "atlı göçebe" kültür kalıbı içinde, kendine özgü maddî mânevî unsurlarla yoğrulmuş, adına "Türk bozkır kültürü" denebilecek bir medeniyet oluşturmuşlardır.

GÖÇEBENİN GÜCÜ

Göçebeliğin kültür yaratmak konusunda kâbiliyetsiz olduğu inancı günümüzde "kara bir efsâne" olarak görülmekte, bu düşünceye îtibar edilmemektedir. Bozkır göçebelerinin insanlık târihi ve kültüründe en az Avrupalılar, Çinliler, Mısırlılar, Persler, Aztek ve İnkalar kadar katkısı vardır. Göçebe (nomad) kültürün dünya târihine damga vuran iki önemli özelliği var: ilki, hayvan yetiştiriciliğini geliştirmek ve yaymak sûretiyle iktisâdî, diğeriyse devlet kurma kâbiliyetine yönelik sosyal etkisi. Birinci husûsun önemi, avcılık ve devşiricilik gibi, sâdece alan, karşılığında bir şey üretip vermeyen asalak ekonomi yerine, insanları üretici konumuna sokmasından kaynaklanır. İkinci husûsun önemi ise insanları basit yığınlar olmaktan çıkarıp sosyal ve hukûkî kâidelere bağlamak sûretiyle onlara iktisâdî, içtimâî, askerî ve siyâsî bir cemiyet rûhunu vermesidir. Zorlu fizikî şartlara uyum sağlamada ve çobanlık mesleğinde mahâret gösteren bozkır toplulukları, böylece idârî ve askerî bakımdan da kendilerini geliştirmişlerdir. İleri görüşlülük, sorumluluk üstlenme cesâreti, fizikî ve ahlâkî dayanıklılık göçebeliğin temel özelliği hâline gelmiştir. Bunun dışında göçebelerin şehir ahâlisine göre hayır ve iyiliği kabûle daha yatkın oldukları ve asabiyet duygularının şehirlilere oranla daha fazla geliştiği de söylenebilir.

Toynbee'nin ifâdesiyle, *"Göçebenin hayâtı, hiç şüphesiz insan mahâretinin bir zaferidir."* Çünkü yeme, içme, giyinme gibi temel ihtiyaçların karşılanmasında hayvanlar, göçebe toplumun en önemli kaynağı ve göçebelerin en değerli varlığıydı. Bu hayvanların bir kısmını avlıyor bir kısmını ise ehlîleştiriyorlardı. Bu noktada göçebe hayâtında, yabanî

hayvanları ehlîleştirmek bitkilerin ehlîleştirilmesinden daha üstün bir sanat olarak karşımıza çıkar. Üstelik avcı ve toplayıcılar bir yana, çiftçiler bile ham mahsûlü doğrudan doğruya elde ederlerken, göçebeler hayvanları ehlîleştirdikten sonra onları besler, yetiştirir ve sonuçta et, süt, yapağı vb ürünler elde ederler. Diğer bir ifâdeyle göçebe ekonomisi, bütünüyle kendi kendine yetme üzerine kuruludur. Bu yaşam biçimi, arkeolojik kanıtlardan da anlaşıldığı gibi, mâdencilik ve metal işçiliğinin gelişimine de mâni olmamıştır.

Diğer yandan bu tür bir topluluğun gelişigüzel ve plansız bir şekilde dolaşması da beklenemez. Zîra hayvanlar için en uygun yerin seçilmesi gerekli olduğundan, kurak geçen yaz mevsimlerinde, sert ve soğuk geçen kış aylarında en elverişli muhitler aranır. Böylece göçebe toplum belli bir hedefe ve amaca yönelik olarak bir düzen fikriyle iç içe yaşar. Büyük sürülerin sevk ve idâresi, geniş sâhalarda ve çok güç şartlarda sürekli dolaşma mecbûriyeti, göçebe fertleri güçlü olmaya mecbur kılar. Göçebe, mera ve mülk hukûku bakımından kaçınılması imkânsız çatışmalarla başa çıkmak durumundadır. Bütün bu hususlar pratik zekânın, cesâretin, bağlılık şuûrunun, hükmetme yetki ve becerisinin, teşkîlâtçılık anlayışının ve askerî meziyetlerin cemiyet içinde öne çıkmasına sebep olur.

Bâzı yazarların verdiği bilgilere göre, göçebeler otu ve suyu tâkip etmekle, tundra ve taygada oturanlardan farklı olarak büyük bir hızla toparlanabilirler ve uzun dönem bir arada kalabilirler. Başka bir ifâdeyle, bozkırın -belli bir alan içinde- nüfus taşıma gücü, tundranınkinden de ormanınkinden de üstündür. Boy boy ayrılmış olarak yaylalarda atlarını ve sürülerini yetiştiren insanların komşuları ve düşmanları da atlıdır. Herkes süratle hareket eder, her hâdise süratle olur, baskınlar baş döndürücü bir sürat içinde olup biter. Aynı süratle teşkîlâtlanıp düşmanı karşılamak lâzımdır. Cemiyet, buna göre düzenlenmiştir. Bu düzende göz açıp kapayıncaya kadar, herkesin hazırlanmış ve yerini almış olması gerekir.

TABİÎ SÜRAT ÇAĞINI BAŞLATAN TÜRKLER

Dünya medeniyet târihine Türkler sâyesinde giren at, "tabiî sürat çağı"nın baş aktörüdür. Bâzı yazarlar atın ana vatanının bozkır, bozkır insanın da doğuştan süvâri olduğunu söylemişlerdir. Türklerin atı evcilleştirip diğer toplumların aksine ondan çok yönlü olarak istifâde etmeleri dünya târihi bağlamında çok önemlidir. Nitekim dünya târihinde "atlı bozkır kavimleri" adıyla yer tutan toplulukların öncüleri de Türkler olmuştur.

Andronovo kültürü çekirdeği etrâfında geliştiği anlaşılan bozkır kültürünün Altay yaylalarında Proto-Türkler tarafından ortaya konduğu husûsu,

Raphael, Papa ile Attila arasında görüşme, fresk, 1514. Vatikan Müzesi.

Yaralı Türk süvâri.

W. Schmidt, O. Menghin, W. Koppers, F. Flor gibi tanınmış kültür târihçileri tarafından ileri sürülmüştür. Menghin "atı ehlîleştirmek ve umûmiyetle hayvan yetiştirmek gibi medeniyet târihindeki çok mühim bir safhanın Türklerin ataları ile yakından ilgili bulunduğunu" söyler. Bozkır bölgesinde üç kültür devresi (kemik kültürü, hayvan besleme kültürü, at yetiştirme kültürü) tespit eden Menghin'e göre, son merhale olarak merkezinde atın yer aldığı "savaşçı çobanlar" (Hirtenkrieger) kültürü doğmuştur ki bu, bozkırlar sâhası kültürlerinde, bilhassa Proto-Türkler için karakteristik olan en yüksek dereceyi gösterir. Koppers'e göre, *"Atın ehlîleştirilmesi ve atlı-çoban kültürünün ortaya konması ilk Türklere bağlanabilir. İnsanlık târihinde ulaşılan bu başarı, kavimlerin ve diğer kültürlerin gelişmesinde fevkalâde neticeler doğurmuştur: Târihî bağlantıların gösterdiği gibi, büyük devlet esâsı için gerekli şartlar ancak bu sâyede belirebilmiştir."*

Atın binek hayvanı olarak kullanılmasını dünya târihinde pek mühim ve tarıma bağlı hayvancılığın çok üstünde bir kültür merhalesi olarak belirten F. Flor'a göre, hayvan terbiyesinde önce ren geyiği Samoyedler ve sonra at Türklerin ataları tarafından ehlîleştirilerek insanlığın hizmetine sokulmuştur. W. Schmidt de araştırmalarında aynı netîceye varmıştır: *"Orta Asya'da oturan ve çok eski bir zamanda avcılık hayâtından hayvanları ehlîleştirmeğe geçen ilk kavim Türkler olmuştur. At, Türkler tarafından ehlîleştirilmiştir ve Türkler ata binen ilk insanlar olarak görünmektedir."* Moğollarda daha sonra yer alan atın, Ön-Asya ve İndo-Germen kavimleri kültür târihinde de mühim bir yeri olmadığı bilinir.

BASKIN VE ÜZENGİ

Türklerde savaş ve savaşçılık mefhumlarından bahsederken üzerinde durulması gereken diğer bir husus da strateji ve taktiktir. Türklerin târih boyunca zaman ve mekâna, imkân ve şartlara bağlı olarak farklı askerî strateji ve taktikler uyguladıkları şüphesizdir. Ancak bunlar içinde en meşhûru, sürate ve uzaktan savaş esâsına dayanan, klasik Türk savaş taktiği olarak değerlendirilen "baskın" veya "kısa muhârebe yöntemi"dir Türk silâhlarının teknik özellikleri ve formlarıyla ilişkili olan bu taktik, süvârilerin serî hareket kâbiliyetine ve ok atma mahâretine dayanır. İskit ve Hun çağından îtibâren doğuda ve batıda hüküm süren bütün Türk devletlerinde baskın savaş tekniği olarak uygulanmıştır. Atlar hareket hâlinde ok ve mızrak kullanabilen binicileri sâyesinde, geniş bozkırlarda süratli, güçlü ve vazgeçilmez bir savaş makinesine dönüşmüştür. Bunda bâzı yazarlarca Türkler tarafından îcat edilip Avrupa'ya ilk defa Avarlar tarafından getirildiği ileri sürülen üzengi ve gem gibi teknolojik öğelerin rolü büyüktür. Hatta bâzı yazarlara göre üzenginin îcâdı, insanlık târihinin en önemli gelişmelerinden biridir. Zîra üzengi, süvârilerin harp meydanlarındaki etkinliğini artırmış ve bu güçten faydalanmak isteyen hükümdarlar, atlı göçebe kavimleri orduda istihdam etmeye başlamışlardır. "Orta Asya göçebesini, dünyânın en iyi askeri" olarak nitelendiren Jean-Paul Roux, Türk savaş taktiğinin esâsını oluşturan manevra ve sürat kâbiliyeti hakkında şunları söylemektedir: *"Asya göçebeleri ... en iyi süvârilere sâhip oldukları gibi en çok atlı süvâri de göçebe ordularında bulunur ve en iyi silâhlara sâhiptirler. Görülmedik bir*

güce sâhip olup su içmeden, yemek yemeden ya da uzun süre uyumadan pekâlâ yaşayabilirler. Şeflerini benimsediklerinde disiplinli ve uyumludurlar. Her zaman baskın çıkarlar; çünkü nereye ne zaman saldıracaklarına hep onlar karar verir. Yalnızca yerlerini bildiğinizde onlara saldırabilirsiniz, yine de her an ortadan kaybolabilirler."

Doğulu ve Batılı birçok müellif tarafından Ortaçağ'ın en iyi at yetiştiricileri ve süvârileri olarak gösterilen Türkler, dayanıklı, güvenilir ve çok iyi eğitilmiş atları sâyesinde saldırı, baskın ve yıldırım gibi savaş yöntemlerini başarıyla uygulamıştır. Düşmana hiç beklenmedik bir anda saldırıp karşı tarafın kendini toplamasına fırsat vermeden geri çekilen, peşlerine düşen düşmanlarını Gobi çöllerinde ya da geniş steplerde yorup hırpaladıktan sonra öldürücü ok ve mızrak darbelerini indiren Türk süvârileri, düşman ordularının korkulu rüyâsı hâline gelmiştir.

Bu savaş sisteminde üç aşamalı bir stratejinin uygulandığı görülür. Bunlar yıldırma ve yıpratma, sahte geri çekilme ve pusuya düşürme ve imhâdır. İlk aşamada düşmanın motivasyonunu bozmaya ve korkutmaya yönelik hareketler, daha sonra ise küçük gruplar tarafından ânî baskınlar yapılır. Düşmanın yığınak merkezlerine, ileri karakollarına, yol kavşaklarına, yiyecek ve malzeme depolarına yapılan keşif seferleri ve akınları da aynı işlevi görmektedir. Son olarak da uzaktan atılan oklarla düşman yıpratılır. Türk okçularının çok serî ve isâbetli ok attıkları düşünüldüğünde bu aşamanın savaşın netîcesi üzerinde oldukça etkili olduğu söylenebilir.

Uzaktan yapılan yıpratma savaşının son bulmasıyla ordular göğüs göğüse savaşa girişirler. Savaşçılar, mızrak ve kılıç gibi yakın muhârebe silâhlarıyla düşmana saldırırlarken bir yandan da düşmanlarının gücünü ölçerler. Eğer düşman güçlü bir mukâvemet gösterirse hızlı bir şekilde geri çekilirler. Geri çekilmede amaç düşmanı yormak, ordunun disiplinini, saf düzenini vs bozmaktır. Türk atlıları geri çekilme sırasında da geriye ok atarak düşmana kayıp verdirirler. Bu çekilme safhası, düşman ordusunu pusuya düşürmek ve imhâ etmek için önceden belirlenen yere kadar devam eder.

Üçüncü aşamada ise bataklık, çöl, uçurum kenarı gibi kaçışın mümkün olmadığı bir noktada düşmana son darbe vurulur. Önceden burada mevzilenmiş birliklerin de savaşa girmesiyle, düşman ordusu kıskaca, çembere alınır; kısa süre içinde de imhâ edilir.

Jean-Paul Roux'ya göre *"göçebelerin tehlikede olduğu anlar, savaş ganîmetleriyle yola koyuldukları zamanlardır. Hareketlerinin esnekliği ve hızlılığından kazandıkları avantajları bu durumda yok olur. Kervanlar yavaşlar. Geri çekilirken arkalarında onları durdurabilecek hiçbir güç bırakmadıkları doğrudur. Ama eğer bu kadar ağır bir biçimde cezâlandırıldıktan sonra bile kendinde hâlâ bir şeyler yapma ve onların kervanlarını yakalama enerjisini bulan birileri olursa arabalarını dâire biçimine getirip saldırılara bu şekilde karşı koymaktan ve siperlerinin sağlamlığına güvenmekten başka çâreleri kalmaz. Sonra gece indiğinde, karanlıktan faydalanarak tekrar yola koyulurlar."*

363-365 yılları arasında Kafkasya üzerinden Ermenistan'a giren ve oradan Mezopotamya'ya kadar ilerleyerek Urfa'yı kuşatan Hunlar hakkında ilk defa mâlûmat veren Süryânî St. Efraim'e göre Hun Türkleri, "fırtınalar gibi hareket eden atlılar"dır. Marcellinus'un Hunlar hakkında verdiği bilgilerde de Türk savaş taktiği şu şekilde ifâde edilmektedir: "...*Kışkırtıldıklarında, hemen hemen her zamanda savaşırlar ve muhârebelerin içine girerek kama şekilli cisimleri kullanırlar. Bir yandan da vahşî çığlık atarlar. Hızlı ve ânî hareketler için teçhiz edildiklerinden, ânîden amaca uygun olarak çizgi hâlinde dizilirler ve saldırırlar. O kadar hızlılardır ki düşman kamplarını yağma etmek için siperlere saldırırlarken asla görünmezler. Onlar belirli bir mesâfeden keskin, sivri uçlu, bronz veya demirden mızraklarla savaşırlar. Bunları hedefe fırlatmakta müthiş hünerlidirler. Mızrakları attıktan sonra dört nala giderler ve hayatlarını hiçe sayarak kılıçlarla göğüs göğüse savaşırlar. Düşmanlar süvâri kılıcı ile yaralanmaktan korunurlarken hasımlarının üzerine kıvrılmış ipler atarlar ve düşmanı yakalayarak el ve ayaklarına zincirler vururlar."*

Bu taktiksel anlayış, savaş sanatı bakımından diğer toplumları da etkileyen oldukça önemli gelişmelerin kaynağı olmuştur. Nitekim bir yandan Hunların diğer yandan Hun baskısı sonucu Avrupa'da sıkışan Germenlerin Roma üstüne yüklenirken kullandıkları silâhlar ve geliştirdikleri hücum metotları, uzun yıllardır kuvvetli kalkanlarının arkasına sığınarak savunma savaşı taktiğini uygulayan Roma ordusunun üstünlüğünü sona erdirmiştir. Böylece Avrupa savaş sanatı târihinde "ilk savunma üstünlüğü dönemi" sona ermiş ve saldırı savaşı sistemine geçilmiştir.

At üzerinde kıvrak, her yöne serî bir şekilde isâbetli ok atabilen Hun süvârisinin bu özelliği, daha sonraları Roma ordusuna da örnek teşkil etmiştir. Bu dönemde Hun birliklerinin ücretli asker olarak Roma hizmetine girdiği, Roma ordularında okçu birlikler kurulduğu bilinmektedir. Ancak Avrupa'nın Hunlar sâyesinde tanıdığı bu taktiğin daha sonraları Karahanlı, Selçuklu, Memlûk, Osmanlı ve diğer Türk devletlerinin de en etkili savaş taktiği olduğu unutulmamalıdır.

Nitekim bu dönemlere âit kaynaklarda, "rüzgâr kadar süratli" Türk atları ve bu atlar üzerinde dört bir tarafa ok atabilen Türk savaşçılarından bahseden birçok kayıt bulunmaktadır. Bunlar içerisinde sâdece *el-Fezâilü'l-Etrak* isimli eserinde Türklerin fazîletlerinden bahseden el-Câhiz'in, *"Türk'ün ömrünü saysan, at üstünde geçirdiği zaman yaya geçirdiği zamandan daha fazladır."* ifâdesi, Mübarekşâh'ın, *"Atın üzerindeki Türk değilse yüktür."* ve Kaşgarlı Mahmud'un, *"Kuş kanatın, er atın."* meselleri bile atın Türk târihi ve kültür dünyâsındaki yerini göstermeye kâfîdir.

I. Dünya Savaşı'nda cephede ölen atların anısına. ABD Kongre Kütüphânesi.

Atların yazılmamış târihi
Savaşlarda ölen ve yaralanan atlar

ALTAN ARMUTAK

Atların evcilleştirilmesi, bu hayvanların târihinde herhalde en trajik kırılma noktasıdır. İnsanlar vahşî sürüler içinden genellikle tayları seçip yakalayarak kendilerine alıştırmış, daha sonra onları eğitip üreterek büyük at sürüleri oluşturmuşlardır. Bu süreç binlerce yıl devam etmiştir. Evcilleştirme sonrasında atların refahı bütünüyle insanoğlunun insâfına terk edilmiştir. Atların zekâları ve fizikî üstünlükleri kendi tutsaklıklarını sona erdirmeye yetmemiş, tersine, esâret koşulları her geçen gün ağırlaşmıştır. Çünkü insan atsız bir hayatta çok zayıf ve etkisiz kalacağını ata binmeyi başardığı gün anlamıştır. Târihi dönemlendirmek gerekirse bu, "attan önce" ve "attan sonra" şeklinde olmalıdır.

Evcilleştirildikten sonraki ilk dönemde at bir binek hayvanı değildi. Eski çağlarda Mezopotamya'da, arabalarda çekme hayvanı olarak kullanılmıştı. İnsan da atın sırtında değil, atın çektiği arabanın üzerindeydi. Çoğu 4 tekerlekli bu arabaların manevra yeteneği kısıtlı olduğundan, tekerlek sayısı zamanla 2'ye düşürüldü. Bir süre sonra 2 tekerlekli, iyi manevra yapabilen bu hızlı arabalar savaşlarda kullanılmaya başlandı.

İnsanların arabalara atların gücünü aşacak boyutlarda yük yüklemesi, genç ve yaşlı atların dikkat edilmeden aynı arabaya koşulmaları hayvanlarda kemik deformasyonlarına sebep oluyor, anatomilerinde kalıcı izler bırakıyordu. Örneğin Roma ve Bizans dönemine âit at kemiklerinde aşırı yüklemeye bağlı olarak atların sırt ve bel omurlarında şekillenen kaynaşmalar dikkat çekicidir. Bu tablo "ankilozan spondilit" rahatsızlığını düşündürmektedir.

Yük taşımada, tarımda ve değirmenlerde çalıştırılan atlarda baş gösteren ciddî, kronik sorunlar ve şiddetli ağrılar atların yaşam kalitelerini düşürmekte, hayat sürelerini kısaltmaktaydı. Roma imparatorluğunda sabahtan akşama kadar yük taşıtılan iş atlarına haftada 1 gün tâtil veriliyordu. Doğadaki vahşî ve özgür atların ağır yük taşımaları, sabanla tarla sürmeleri, değirmenlerde gözleri kapalı hâlde dolap beygiri olarak çalışmaları, evcilleşmenin atlara ödettiği bedeldir.

Tespit edilebildiği kadarıyla savaş meydanında atlar ilk kez, Suriye topraklarının hâkimiyeti için MÖ 1274 yılında Mısır ve Hititler arasında yaşanan Kadeş savaşında kullanılmıştır. Savaşta her birini ikişer atın çektiği 5 - 6 bin civârında savaş arabasının bulunduğu hesap edildiğinde 10 bin civârında atın telef olduğu söylenebilir.

İlk atlı savaş arabalarında, zaman zaman arabayı çeken atların sırtına binmek zorunda kalan sürücüler, günümüzdeki yerlerinden daha geride, sağrı bölgesinde oturur, elleriyle atın yelelerini tutarak dengede kalmaya çalışırlardı. Yüzyıllar içinde, atın sırt kısmında oturacakları bölgeyi (cidago önü) keşfettiler. Bu arada eyer, üzengi, gem, nal gibi araçları îcat edip geliştirdiler. Bunların kullanılması da atlarda bir dizi hastalığı berâberinde getirdi.

İnsanoğlu atın üzerinde güvenle oturmaya başlayıp atla bütünleşmeyi başarınca orduların en etkili gücü olan süvâri sınıfı ortaya çıktı. Ancak bu birliktelikte at süvârinin emirlerine uyan bir makineden farksızdı. Atlar savaşa aylar, yıllar süren ağır ve yıpratıcı eğitimlerle hazırlanırdı. Atlara, savaş meydanlarından yükselen seslere, uğultu ve çığlıklara, diğer atların canhıraş kişnemelerine karşı soğukkanlı durmaları öğretilirdi. Fil gibi, iri cüsseli hayvanlardan ya da domuzlardan korkan atlar büyük fil maketlerine bağlanarak veya domuz ağıllarında tutularak eğitilirdi. Savaştan önce bu eğitimlerin kendisi atlar için travmatikti. Eğitimlerde esas alınan "cezalandırma yöntemi" XVII. yüzyılda yerini "ödüllendirme yöntemi"ne bırakınca atlar biraz olsun rahat edebildi.

Kılıç, ok, mızrak, balta, gürz gibi silâhların kullanıldığı savaşlarda askerler miğfer ve zırh giyerek kendilerini savaşın etkisinden korumaya çalışıyordu. İlk ve Ortaçağ'da özellikle Avrupa ordularında atlara da zırh giydiriliyor, atlar kalın zırh örtüsünün ve üzerlerine oturan zırhlı süvârinin ağırlığı altında ezilerek savaş meydanlarına sürülüyor, çatışmaların en yoğun olduğu yerlere sokuluyordu. Bâzı atlar savaşın yarattığı

I. Dünya Savaşı'nda cephede ölen İngiliz ordusuna âit atlar, 1914.

korkunç kargaşada bunca ağırlık altında bir oraya bir buraya koşmaya zorlandıkları için herhangi bir darbe almadan bile yere yığılıp ölebiliyorlardı. At aynı zamanda cüssesiyle vurulması kolay bir hedefti. Hele bir de zırhı yoksa, savaş dışı kalması daha muhtemeldi.

Yükü nedeniyle yavaş hareket etmek zorunda kalan atların uzaktan göğüslerine ya da karın boşluğuna fırlatılan oklarla vurulmaları, yakın mesâfelerden kılıçla yaralanmaları, gürz ya da balta ile kafa veya boyunlarına darbe almaları kanlar içinde yere yığılmalarına neden oluyordu. Bâzı durumlarda atıyla birlikte yere düşen süvâri, henüz ölmemiş atını bir siper gibi kullanarak hayatta kalmaya çalışıyordu. Kan kaybı yavaş olduğunda atın ölümü birkaç saati bulabiliyor, süre uzadıkça hayvanın çektiği acı ve sıkıntı iyice artıyordu. Askerlerin ve diğer atların, ölümü bekleyen bu atları çiğneyerek üzerlerinden geçmeleri acılarını daha da çekilmez hâle getiriyordu.

Savaşlarda atların mancınıkla vurularak ve kızgın yağların yakıcı etkisiyle can vermeleri, derin nehirlerden geçmeye zorlanarak üzerlerindeki ağırlıklar yüzünden akıntıya kapılıp boğulmaları ya da karşı ordu tarafından ahırları ateşe verilerek yakılmaları insanların onlara yaşattıkları kabul edilemez acılardır.

Barutun savaşlarda kullanılması ve ateşli silâhların gelişmesiyle birlikte XV. yüzyıldan sonra savaşta ölmek atlar için daha da kolaylaşmıştı. Çünkü kılıç, balta, mızrak, ok ve gürz gibi can yakıcı ve hemen öldürmeyen silâhların yerini, çoğu kez ânında öldürebilen tabanca kurşunları, top mermileri, bombalar almıştı. Ne yazık ki bu hızlı ölümleri, bu cüsseli hayvanların fındık boyutunda bir mermiyle can vermelerini, evvelki şartlara bakarak bir şans sayıyoruz!

Atın binicisiyle uyumu savaşlarda başarı için temel ölçüttü. Bu nedenle atlar, genellikle onları eğiten binicileriyle savaşa giderlerdi. Her binici atına gereken özeni göstermez, hoyrat ve kötü davranabilirdi. Buna rağmen atlar, taşıdıkları ve bâzı zamanlar hayâtlarını kurtardıkları binicilerine hep sâdık olmuşlar, fakat her zaman bunun karşılığını alamamış, zor zamanlarında terk edilmekten kurtulamamışlardır. Örneğin Moğollar savaşa iki atla giderler, birine biner, o vurulduğunda hemen diğerine geçer, arkalarına bakmadan savaşmaya devam ederlerdi.

Savaş meydanında hiçbir at bir diğer atın düşmanı değildir. Savaşan iki ordunun atları, binicileri öldükten sonra hâlâ ayakta kalabilmişlerse birlikte yem ve su ararlar. Savaşlara insanların zoruyla giren atların savaşın hangi sonucundan yararlandığına, fedâ edilen atların tam olarak neye, kime ve niçin hizmet ettiğine mantıklı bir cevap bulmak mümkün değildir. Bütünüyle insanların emelleri uğruna silâhla ölen, soğuktan donan, çöllerde susuzluktan can veren, okyanusta sürekli sallanan bir geminin dışkı ve idrar kokulu karanlık ambarlarında havasızlıktan ölümü bekleyen, sakat kalan veya yılkı olan atların diyetini insanların ne zaman ve ne şekilde ödeyecekleri sorulmalıdır.

Eski Yunan'da ve Roma imparatorluğunda savaş atı hekimliği ve cerrâhîsi ilerlemişti. Romalılar savaşlarda seyyar at hastâneleri kullanırlardı. İslâm ülkelerinde da savaş atlarının tedâvilerine önem verilirdi. 1762 yılında Fransa'da kurulan ilk veteriner okulu daha çok o yıllarda Avrupa'yı kasıp kavuran "sığır

I. Dünya Savaşı'nda İngiliz ordusunun yükünü çeken katırlar, 1916.

vebâsı" salgınlarını durdurmak içindi. Bu târihten üç yıl sonra, Paris'in banliyösü olan Alfort'da Fransız ordusunun emrindeki savaş atlarının sağlığını korumaya yönelik ikinci bir veteriner okulu açıldı. Arkasından bütün Avrupa kıtasında çoğu askerî amaçlı kullanılan atları tedâvi etmek amacıyla veteriner okulları kuruldu. Osmanlı imparatorluğu da ordusundaki süvâri atlarının bakım ve tedâvilerini sağlayacak ilk veteriner okulunu 1842 yılında İstanbul'da hizmete soktu. Böylece savaş atlarının sağlık ve refahlarında ciddî düzelmeler sağlandı.

Aslında bütün bu tedbirler, savaş atlarının sağlıklı olmalarına, savaşmaları ve eğer savaşta yara alırlarsa tedâvi edilip daha uzun süre hayatta kalmalarına, yâni daha uzun süre savaşmalarının sağlanmasına yönelikti. XX. yüzyılı derinden sarsan dünya savaşları, 10 milyonun üzerinde atın ölümüyle hâfızalarda acı bir iz bıraktı. En çok at kaybı I. Dünya Savaşı'nda yaşandı. Bu savaşta sâdece savaş atları değil, savaşın gerisinde çalıştırılan hayvanlar; askerî teçhîzat yüklü arabalara koşulan ve yaralı askerleri hastânelere taşıyan atlar, top çeken beygirler, mayın aramada kullanılan eşek ve katırlar da hayatlarını kaybettiler. Akciğerleri son derece hassas olan bu hayvanlar kimyâsal silâhların da kurbanı oldular. (Zehirli gazlardan korunmaları için askerler gibi atlara da gaz maskeleri takılmıştı.) Bomba veya şarapnelle havaya uçmayıp savaşın sonunu getirebilenlerin bir kısmı kesilerek savaş esirlerine yedirildi, bir kısmı da kasaplara satıldı.

Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Gâzi Mustafa Kemal Paşa'nın şu sözü atların savaştaki yerine işâret etmekteydi: *"Efendiler! Atlarınıza iyi bakınız! Kurtuluş Savaşımızın kazanılmasında bu ulvî yaratıkların çok büyük rolü olmuştur."*

Savaşlarda motorlu taşıtların devreye girmesi, atların târihinde ikinci büyük kırılma noktasıdır. II. Dünya Savaşı'nda atların yerini onlardan daha süratli ve güçlü tanklar, zırhlı araçlar aldı, az sayıda at kullanıldı. XX. yüzyılın ortalarında savaşlarda atın kullanımı bütünüyle târihe karıştı.

Pazırık kurganlarında at

SEMRA KIR ŞİMŞEK

Bir Pazırık halısında at ve binicisi. Hermitage Müzesi.

TÜRK bozkır coğrafyasının üç bin yıllık yegâne kalıcı izlerini oluşturan kurgan kültürünün kaynaklarını bugün zengin bir şekilde Volga ve Ural nehirlerinin arasındaki geniş sâhada yayılmış durumda bulabilmekteyiz.

Tepecik şeklindeki yükseltilerden oluşan karakteristik mezar yapılarına Asya'da "kurgan" adı verilirken Avrasya'nın Avrupa tarafında ve Anadolu'da "tümülüs" denmektedir.

Altayların sâdece küçük bir bölümünde, Pazırık vâdîsinde yapılan çalışmalarla ortaya çıkarılan ve atlı bozkır kültürünün izlerini gözler önüne seren bu kurganlar Türklerin vazgeçilmez hayat yoldaşı olan atlar hakkında da çok kıymetli bilgiler sunmaktadır.

PAZIRIK KURGANLARI

Pazırık bölgesi, bugün Rusya'da Gorno Altay sınırları içinde Chulyshuman sâhasının güney yamaçlarında ve Yukarı Altayların doğu kısmındaki Tuva sınırında bulunmaktadır.

Büyük Ulagan vâdîsi içine inşâ edilmiş bir dizi irili ufaklı mezar MÖ V. yüzyıla târihlenmektedir. Kurgan kültürünün daha sonra da devam ettiği ve geniş bozkır coğrafyasına yayıldığı gözlenmektedir. Bölgede erken mezarlarda çıkan mezar eşyâsının daha çok basit bronz silâhlardan ve altından yapılmış mücevherattan oluşmasına karşın İskitlere atfedilen Pazırık kurganlarında daha iyi işlenmiş bronz, demir ve altın eşyâya rastlanmaktadır.

PAZIRIK KURGANLARINDA AT

Pazırık kurganlarından çıkarılan son derece kıymetli arkeolojik buluntular bize atlı bozkır kültürünün yüksek sanat anlayışı ve bu sanatın sâhibi İskitler hakkında detaylı bilgiler vermektedir. Ticâret faâliyetleri sâyesinde bütün Asya coğrafyasının sanat ürünlerini toplayan İskitlerin kurganlarında rastlanan ince nakışlı altın kuyumlar, ahşap biblo ve mobilyalar, deri-ahşap ev eşyâsı, keçe, ipek işlemeler ve yün halılar başlı başına birer sanat şâheseridir. Pazırık denince akla ilk gelen "Pazırık halısı" ve "at arabası"dır. Frak pantolon gibi

At başlığı, MÖ III. yüzyılın sonları-MÖ IV. yüzyılın başları, Pazırık kurganları. Hermitage Müzesi.

Binicili at ve geyik motifleri olan Pazırık halısı, MÖ V.-IV. yüzyıl. Hermitage Müzesi.

kıyâfetlerin dünyâdaki ilk kullanıcılarının İskit Türkleri olduğu bilgisini de bize yine kurgandaki buluntular verir. Pazırık'ın dünya medeniyet târihine armağan ettiği bir başka önemli unsur ise Türklerin bu dünyâda ve öte dünyâda her zaman yanlarında bulunacağına inandıkları "at" ve onun çevresinde geliştirdikleri zengin yaşam kültürüne âit verilerdir. Kurganlarda bulunan çok sayıdaki "at koşum takımı" eşsiz bir bilgi kaynağıdır.

Pazırık kurganlarından başlıca iki tip at çıkmıştır: Birinci tip, bozkır veya Moğol atı denen Przewalskiler; ikinci tip ise Türkmen atı denen yüksek boylu, iri atlardır. Bu kurganlardaki at gömüleri mezar soyguncuları tarafından büyük zarara uğratılmış olsalar da bugün Hermitage Müzesi'ndeki zengin Pazırık koleksiyonu Türkler için atın ne kadar önemli olduğunu belgelemektedir.

Pazırık kurganlarında insan için gösterilen hassâsiyetin atlar için de

Pazırık atlarının baş ve yüzlerindeki taç, sorguç, maske gibi nesneler dinsel/büyüsel bir işleve sâhiptir. Üzerlerindeki motifler hayvan şekline girmiş ruhları tasvir eder.

gösterildiğini görmekteyiz. Ölülerin mumyalandığı kurganlarda genellikle atların yerleştirildiği ayrı bir bölüm bulunmaktadır. Sivri bir âletin alınlarına vurulması yoluyla mümkün olduğunca kansız kurban edilmiş atlar, kurganların etrâfında onlar için ayrılan geniş boşluklara düzenli bir şekilde binit takımlarıyla berâber bırakılmışlardır. Neredeyse bütün atların kuyrukları belli şekillerde bağlanmış, örülmüş ve bâzen de kesilmiştir. Bir mâtem alâmeti sayılan bu davranış ölen kişinin yiğitliğini ve kahramanlığını da gösterir. Mâtem göstergesi olarak bâzen yelelerin veya at topuk kıllarının da kesildiği görülmüştür.

At, sâhibinin dâhil olduğu boyun üyesi sayıldığından atların kulaklarına o boyun işâreti işlenmiştir. Kurganlara yerleştirilmeden önce atların kasları, mumyalamak için çıkarılmıştır. Mumyalanmaya ve mezarların donmasına bağlı olarak atların bağırsaklarında sindirilmemiş arpa ve tahıl tâneleri ele geçirilmiştir. Kurganlardaki at iskeletleri belirli bir düzenle sıralanmıştır.

At cesetleri başları daha çok doğuya, bâzen de batıya olmak üzere biri diğerinin üstüne uzanır şekilde yatırılmıştır. Kurganlarda üç atın bulunduğu durumda bâzen atlardan biri çapraz şekilde uzatılmıştır. Bununla mezarda at cesetlerine yeterli yer sağlayacak bir sıra düzeni oluşturmak amaçlanmıştır. Pazırık kurganlarında insan cesetleriyle birlikte at cesetlerinin başlarının da doğuya doğru olmasının istendiğini ve buna en uygun yerleştirme biçimine gidildiğini söylemek mümkündür. Atlar, süslü parçalarla bezeli taç maske ve başlıklarla gömülmüştür. Asıl malzemesi ahşap ve deri olan bu tür eserlerin dış yüzeylerinde, altın ve gümüş aplikler ve kaplamalar mevcuttur.

Mezar soyguncularından her nasılsa kurtulup günümüze kadar ulaşan ve Türk sanatının en büyüleyici örneklerinden olan at koşum takımları, inanç ve mitlere işâret eden detaylar içermektedir. Atların başlıklarında veya yüzlerinde yer alan taç, sorguç ve maske gibi nesneler dinsel-büyüsel işleve sâhiptir. Bunların üzerlerinde

Bir at gemi için yapılan alınlık, MÖ V. yüzyıl, Pazırık. Hermitage Müzesi.

işlenmiş motifler, hayvan şekline girmiş ruhları tasvir etmektedir.

Aynı zamanda eski Türklerin hayat tarzını, inançlarını ve mitlerini günümüze taşıyan buluntular, at yetiştiriciliği, koşum takımları teknolojisi gibi konularda o dönem toplumlarındaki gelişmişlik düzeyini de yansıtmaktadırlar.

Pazırık buluntuları içinde dizginler sayıca fazladır. Altaylardaki tipik dizginlerle uyum gösteren Pazırık dizginleri genel olarak hafif gemlerden, iki yanak ipi,

Geyik biçiminde İskit işi altın plaka, MÖ V. yüzyıl. Hermitage Müzesi.

çapraz ip ve kayışa asılı başın ön tarafı için kullanılan plakalardan oluşmaktadır. Hafif olan gemler genellikle düz olmakla berâber bâzı dizginlerde "S" şeklindedir.Tipik gemler ahşap olmasına rağmen Pazırık'taki örnekler bronz ve demirdir. Bozkır kültürünün hâkim olduğu sâhalarda yoğun olarak rastlanan ve Pazırık örneklerinde de çokça bulunan bu tür hafif gemler, savaş alanında at üzerinde hızlı ve kontrollü manevralar yapmak için kullanılmıştır. Dizginler deri iplerin sarmal hâle getirilmesiyle dikilerek tahta oymalarla süslenmiştir. Yanak iplerinin uçları, açılan gem parçasının içinden geçmektedir.

Bâzı dizgin örneklerinin eğri gagalı grifon başları, kanatları açık kartal grifonu ve moflon başları ile süslüdür. Dizginlerin üzerlerine sonradan uygulanan ahşap parçalar tamâmıyla altın kaplıdır.

Bugün, Hermitage Müzesi'ni süsleyen Pazırık kurgan buluntularının en renkli ürünleri hiç şüphesiz keçe eşyâdır. Halı, başlık, süs eşyâsı, çorap gibi günlük yaşamın vazgeçilmez gereçlerinin ham maddesi olan keçe, çaprak ve eyer örtülerinde de muhteşem örnekleriyle karşımıza çıkmaktadır. Keçeden eyer örtüleri, deri ve varakla zenginleştirilmiştir. Kurutulmuş hayvan sinirleriyle dikilen keçe eyer örtüleri, kurganlar için özel olarak tasarlanmıştır. Eyerlerin üzerlerine genellikle bir avcı hayvanın otçul bir hayvana saldırması figürleri uygulanmıştır. Keçeden ve kıldan yapılmış eyer örtüleri, atın arkasından ve altından bir iple bağlanabilen uzantılarla desteklenmiştir. Keçeden yapılan diğer at eşyâsı olan çapraklar ise eyer örtüleri kadar işçiliği olan sanat eserleridir. Atlar için hazırlanan çapraklar, atların üşümesini engellemek için eyerlerin altına serilen eyer örtülerinden daha büyüktür. Düz bir zemîne renkli geometrik desenler ve çiçek motiflerinin uygulandığı çapraklar, İskit keçe sanatının hârikulâde örnekleridir.

5 numaralı kurgandan çıkarılan at arabası, bütün kurganlarda bulunan parçaların en önemlisidir. Üç metreden daha uzun olan ahşap arabada; üç çerçeve, tahta direkler ve deri iplerle tutturularak tente için taban oluşturmuştur. Arabanın dört tekerleğinde 34 tahta akort bulunmaktadır. Aksları dönme özelliği göstermediğinden sâdece düz yolda gitmek için kullanıldığı düşünülen bu araba, çok iyi korunmuş olması açısından eşsiz bir parça olarak değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

¶ Rudenko, S. I., *Dağlık Altay Buluntuları ve İskitler,* çev. Almagül İsina, İstanbul.

¶ Baykuzu, T. D., "IV. ve V. Yüzyıllarda Çin'deki Birkaç Hun Hükümdar Kurganı ve Türbesi Hakkında", *Târih İncelemeleri Dergisi,* c. XX, sayı: 2, Aralık 2005, s. 1-15.

¶ Ekim, Y., *Pazırık Kurganları, Buluntuları ve Arkeolojik Açıdan Değerlendirilmesi,* Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2006.

¶ Diyarbekirli, N., *Hun Sanatı,* Ankara, 1972.

¶ Çoruhlu, Y., *Erken Devir Türk Sanatı,* İstanbul, 2003.

Eyer örtüsü, MÖ VI.-V. yüzyıl, Pazırık.

Eski Türklerde ölüm kültü ve sembolizminde atın yeri

sanat târihi ve arkeoloji materyalleri ve eski belgelere göre*

YAŞAR ÇORUHLU

ATIN ölüm kültü içinde yer alması, insanın hayâtına dâhil olması ile ilgilidir. Bunun ne zaman ve nerede olduğu ise bilim insanları arasında tartışılmaktadır. Kimine göre bu, Türkiye toprakları içinde Anadolu'da kimine göre ise İç Asya'da gerçekleşmiştir. Bizim düşüncemize göre atın ehlîleştirilmesi, sürekli belirli yerlerde oturarak yaşantısını sürdüren halkların değil, hareketli hayat tarzının ön planda olduğu toplulukların medeniyet târihine armağan ettiği bir husustur. Bu bağlamda atın ilk kez bugünkü Kazakistan topraklarında ehlîleştirilmiş olduğu görüşü önemlidir (MÖ 4 bin).[1] Atın ehlîleştirilmesi, ondan ekonomik bakımdan faydalanmanın yanı sıra, uzun mesâfelere ulaşımı da sağlamıştır. At ehlîleştirildikten sonra, öncesinde sığırların ve geyiklerin çektiği arabalar, atlar tarafından çekilmeye başlanmıştır. Atın askerî alanda kullanılmasıyla da yine insanlık târihinde önemli gelişmeler ortaya çıkmıştır.

Bu anlayışı temel hareket noktası kabul ettiğimizde, atın ehlîleştirilmesi veya atlı arabanın kullanımının gelişiminde, hareketli hayat tarzı olan eski Türklerin atalarının da rolü olduğunu ileri sürmek mantıklı bir çıkarımdır. Nitekim İç Asya'daki Proto-Türklerle ilgili kültürlerde üretilen sanat eserleri ve ele geçen arkeolojik malzeme de bunu desteklemektedir.

Dünyâdaki hiçbir toplulukta at, erken dönemde ve sonrasında Türklerde olduğu kadar büyük değer kazanmamıştır. At, İç Asya'da gelişen ve Ortaçağlara kadar ulaşan Türk kültürüne âdeta damgasını vurmuş ve bu nedenle bâzı bilim insanları, Türk kültürünü "atlı kültür" olarak adlandırmışlardır. Avrasya'nın yerleşik güney kavimlerinde, atın ehlîleştirilip kullanımının yaygınlaşması, kuzeyden gelen hareketli -bozkır kültürü mensubu- topluluklar vâsıtasıyla vukû bulmuş olmalıdır. Örneğin eski Grek denilen topluluklar, atı bir savaş aracı olarak, muhtemelen İskitlerle olan temasları netîcesinde öğrenmişlerdir ve belki de İskit süvârisinin atı ile bir bütün hâlinde çok hızlı hareket edişi, Grek mitolojisine ve sanatına Kentavros denilen başı ve üst kısmı insan, gövdesi at olan bir yaratık şeklinde yansımıştır. Hasanov'un bildirdiğine göre, Türk mitolojisinde Tanrı ilk olarak atı, daha sonra yarı at-yarı insanı (yâni Grek mitolojisindeki Kentavrosu -Kentavr-), bu melez yaratıktan sonra da insanı yaratmıştır.[2] Eski Avrupa yazarlarından Claudianus'a göre, *"Tabiat, Hunların atlarında oturdukları kadar, bir Kentaur'ı bedenine sımsıkı bağlamağa muvaffak olamamıştır."*

Yine eski Avrupa yazarlarından Sidonius'a göre ise, *"Daha anasının yardımından yeni kurtularak ayakta durabilen bir Hun çocuğunun yanı başında, hemen, eyerlenmiş bir ata rastlanır."* Buna benzer çeşitli eski kaynaklar bâzen mübâlağalı olarak atın Türk halkları için önemini pek güzel bir şekilde yansıtmışlardır. Hatta bâzı Türk topluluklarının her şeyi atların üzerinde yapma eğiliminde olduklarını ifade ederken, yerde yürümekte zorlandıklarını dahi söylemişlerdir.[3] Bu durum, bize atın ehlîleştirilmesi ve atçılığın gelişiminde etken olan başlıca ulusun Türkler olduğunu göstermektedir.

Yukarıda ifâde ettiklerimiz bize atın ehlîleştirilmesinin muhtemelen İç Asya'nın Bozkır bölgelerinde ve tahmînime göre geç Neolitik devirde (MÖ 4 binler, hatta daha önce) olduğunu anlatıyor; ama bilinen süreç daha çok Erken Kalkolitik'ten başlar.

Atın parçalarının mezara konulması ritüeli, koyun, keçi gibi küçükbaş hayvanların kalıntılarının gömülmesinden sonra olmuştur. Bunun ekonomik ve toplumsal nedenleri vardır. Paleolitik ve Mezolitik devirlerle ilgili arkeolojik kazılarda, başlangıçta hep küçükbaş hayvanlar ve daha sonra sığır kemiklerinin varlığı dikkati çekerken, daha sonra buna az oranda at kemiklerinin katılmaya başlandığını görürüz. Örneğin Orta Asya'da Güney Özbekistan'daki Musteriyen devrine âit Teşik Taş mağara yerleşiminde gömülü olan bir çocuk cesedinin etrâfında, at kemikleri at dışındaki hayvan kemiklerine oranla azdır.[4] Yine insan cesedi yanında at kemiklerinin de bulunduğu en erken merkezlerden biri olan Türkmenistan'daki Anav'da yapılan kazılarda at kemiklerinin diğer kemiklerin yanında az olduğu görülmüştür. Anav'ın Kalkolitik devre âit I. kültür tabakasında ortaya çıkarılmış at kalıntılarının evcilleştirilmiş atlara âit olduğu düşünülmektedir.[5] Sözü edilen Teşik Taş mağarasındaki durum ve sonraki gelişmeler, atın koyun, keçi, sığır gibi hayvanlardan daha sonra ehlî-

İki at tarafından çekilen, savaş ve yarışlarda kullanılan araba, V.-IV. yüzyıl, Pazırık. Hermitage Müzesi.

Resim 1. Pazırık 1. kurgandan çıkarılan atın koşum takımlarıyla birlikte bir modeli (B. Piotrovsky-L. Galanina-N. Grach, 1987).

Resim 2. Berel Mezarlığı 71. kurganda insan ve at gömüsü, Kazakistan (Z. Samaşev, 2013).

leştirildiğini ve yavaş yavaş definlerde de yer almaya başladığını gösterir.

Bu hususta daha önce yaptığımız bir araştırmada şu değerlendirmeye yer vermiştik: *"Anlaşılacağı üzere atın önemli sayılıp temel bir uygulama olarak mezarlara gömülüşü, Orta ve İç Asya'da oldukça erken târihlerde söz konusu olmuştu. Yanılma payı olmakla birlikte belki de bu olay ilk olarak kuzeyde, yâni İç Asya'da gerçekleşmişti. Bu nedenle Türkmenistan'da bir at iskeletinin ilk kez tüm bedeni ile yer aldığı tunç devrine âit mezarın, muhtemelen erken devirlerden beri bu bölgelere sarkan bozkır kültürü kabîlelerinin etkisiyle yapılmış olması gerektiğini düşünüyoruz."* [6] Söz konusu yerde ve Türkmenistan'ın Murgab bölgesindeki Gonur Tepe'deki mezarda, kurban edilmiş bir atın iskeleti ve ayrıca bir gönderin ucuna takılarak kullanıldığı anlaşılan küçük at başı parçası bulunmuştur.[7]

Orta ve İç Asya'da, Türklerin atalarının ortaya çıkmaya başladığı zamanlarda, hareketli hayat tarzının da değer kazanmasıyla birlikte, atın insan hayâtındaki önemi artmış, buna paralel olarak ölüm kültü içindeki yeri daha da belirgin hâle gelmeye başlamıştır. Bilhassa kurgan denilen ve içinde mezar bulunan yapıların ortaya çıkması ve yayılmasıyla atın bu mezarlarda yer alması arasında çok da fazla bir zaman geçmemiş görünmektedir.

Kurgan kültürü, Türkler arasında çok yaygındı, hatta bu kültürü oluşturan başlıca âmil Ön-Türkler ve Türkler idi. Atların önce bâzı bölümlerinin ve daha sonra bir bütün hâlinde gömülmesi, Proto-Türkler ve Türkler ile yakından ilgilidir.[8] Sonradan atın önemini idrak eden ve Türklere savaşlarda karşı koymak için at edinmeye ve beslemeye çalışan başka bâzı topluluklar da bu uygulamayı benimsemiştir. O bakımdan Türk, Moğol ve Çin ile başka halkların karşılaşma ve karışma noktalarından biri olan kuzey Çin önemlidir. Önce Proto-Türkler, sonra Türkler, daha sonra da Moğollar bu bölgeye gelmişler, burada devletler kurmuşlar, bu devletlere âit Türk toplulukları zaman içinde Orta ve İç Asya'ya kısmen dönmüş, dönmeyenler ise bölge kültürüne ge-

tirdikleri katkılarla birlikte, gelişmekte olan Çin kültürü içinde erimiştir. Bu durum, o dönemlerde de Çin'in nüfûsunun Türklerden ve Moğollardan sayıca fazla olmasından kaynaklanmıştır. O nedenle birçok Türk kültürü unsuru Çin'de de benimsenmiştir. Bir dönem Gök Tanrısı orada da önem kazanmıştır.

Ayrıca kurgan tarzında ve kimisi Türklere âit mezarlar yapılmış ve bir kısım mezarlara atlar gömülmüş, hatta savaşçıların Çin bölgesinde de önem kazanmasıyla atlı arabalar sürücüleriyle birlikte mezara konmuştur. Kazılarda bunların farklı örnekleri ortaya çıkarılmıştır.

Türk sanatı ve kültürünün aydınlatılması için, bir karışma ve kaynaşma bölgesi olan Kuzey Çin'in önemi çok büyüktür.[9]

İç Asya'da bir Proto-Türk kültürü olarak kabul edebileceğimiz Okunyev devrinde (MÖ 2. binlerin başı) kaya resimlerindeki araba tasvirleri; at, öküz, geyik gibi hayvanlardan araba çekmek için faydalanıldığını da gösterir. Bu durum Andronovo kültüründe (MÖ 2 bin-1700 arasında ortaya çıkar) devam etmiş, Hun devri ve sonraki dönemlere aktarılmıştır.[10]

Araba tasvirlerinin kayalar üzerinde görüldüğü dönemden daha öncesinde, kuzeyde İç Asya kesiminde Afanasyeva (MÖ 3. bin) kültürüne âit mezarlarda at kemiklerine rastlanmıştır. Bu kültürün Yenisey ırmağının sol kıyısında keşfedilen ilk merkezinde yapılmış kazılarda, hocker tarzında gömülü bir çocuğun bulunduğu mezarda değişik hayvan kalıntılarıyla birlikte at kemikleri de bulunmuş, başka Afanasyeva mezarlarından da at kalıntıları elde edilmiştir.[11]

Atların bir bütün hâlinde mezara gömülmesi, bâzı bölümlerinin gömülmesinden sonra vukû bulmuş olmalıdır. Daha erken târihli mezarlarda kemiklerinin bir bölümü ve bâzen de sâdece kafatası bulunmuştur.[12] Bu husûsun ekonomik gelişmeye dayandığı kolaylıkla anlaşılabilir. Atın varlığı, belli bir zaman sonra aile ve toplum için bir servet kaynağı oluşturmuş ve bunun kaybı da önemli bir ekonomik kayıp anlamına gelmiştir.

O yüzden de bâzen atın bütününü temsil etmek üzere bir bölümü veya parçası mezara konmuştur. Atın kendisi de muhtemelen cenâze töreninde pişirilerek yenmiştir.

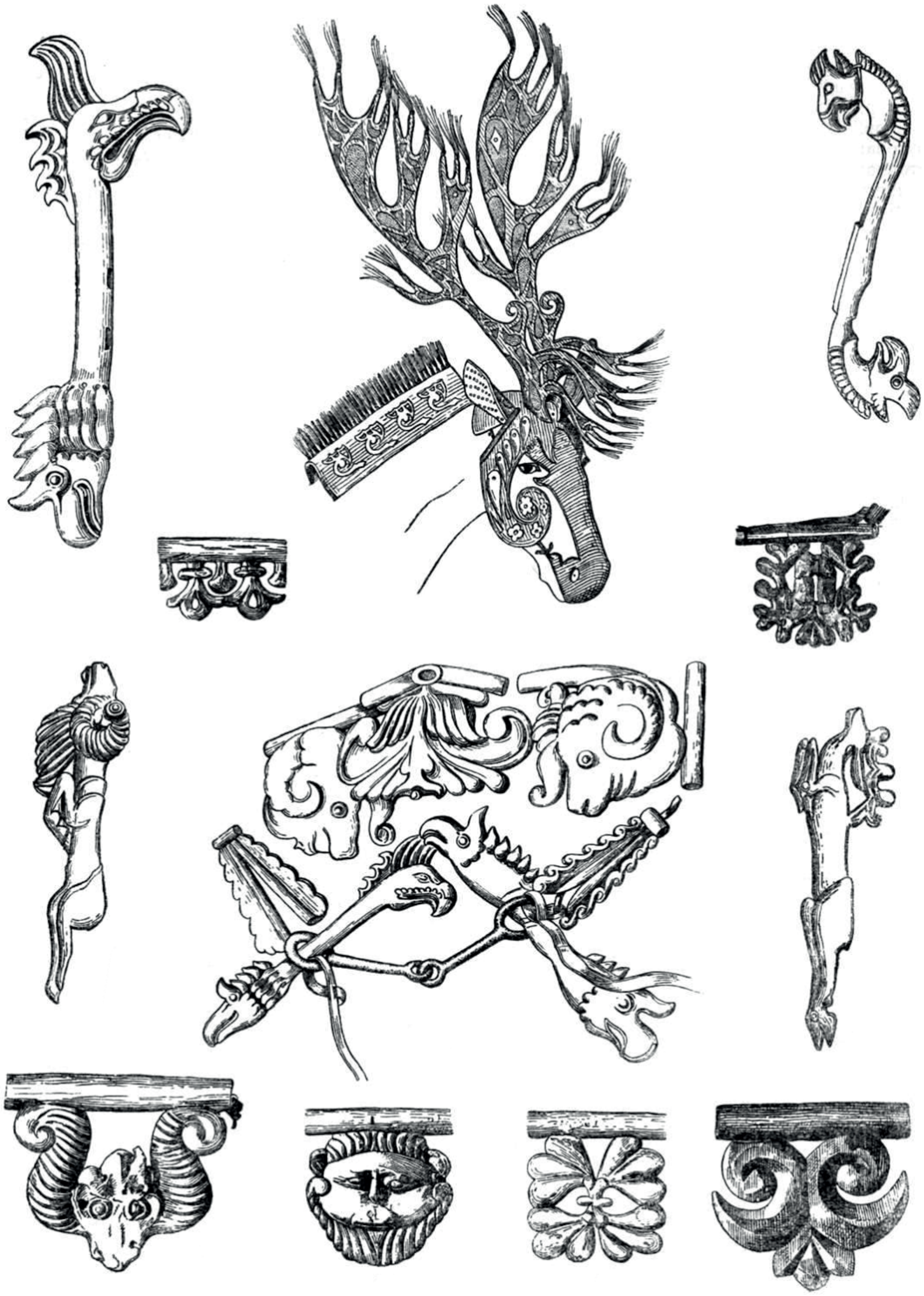
Bu mezarlara yaşlı ve sakat, işe yaramaz durumda hayvanlar konulmuş mudur bilemiyoruz, ancak bu durum ölüye saygısızlık ve öteki dünya tasavvuruna aykırı olacağı için uygulanmamıştır diye düşünüyoruz. Atın bir bütün hâlinde ölü eşliğinde gömülmesi, buna muktedir ekonomik güce sâhip kişiler öldüğünde gerçekleştirilmiş olmalıdır.

İç ve Orta Asya'nın erken ve bir kısmı Proto-Türklere âit kültürlerinde atların gövdelerinin kısmen veya bir bütün hâlinde gömülmesi geleneği, sonraki İskit ve Hun (Hsiung-nu ve Avrupa Hunları) ölüm geleneklerinde de devam etmiştir.

Avrupalı ve Amerikalı araştırmacıların İskit olarak diğer Türklerden ayırdığı (hatta İran kökenli saymaya çalıştıkları) toplulukların ve Hunların (Hsiung-nu) kurganlarında atların çok sayıda ve ço-

Pazırık kurganlarından çıkarılan bir gem. Hermitage Müzesi.

Kurganlarda görülen eşyâ ve motifler, (V.K. Shatobalov).

ğunda belli bir düzene göre gömüldükleri dikkatimizi çekmektedir. Bu kurganlar halktan kişilere değil, hükümdarlara ve en azından boy yöneticilerine âittir. Dolayısıyla ölenin âilesinin maddî gücü yeterli olduğundan bu kurganlarda bütün hâlinde ve birden çok sayıda at gömüsünün bulunduğu da söylenebilir; ancak atların gömülmesi daha çok ölüm kültü ile ilgilidir.

İskit ve Hun devri Türk kurganlarında, atın gömülmesiyle ilgili üç uygulama görüyoruz. Birincisi, genellikle yuğ töreninde (cenâze merâsiminde) ölü aşı olarak pişirilen ve yenen atın kemiklerinin mezara konulmasıdır. İskit veya Proto-Türk devrine âit kabul edebileceğimiz I. Arzhan kurganında, ölü için gömülen atlar dışında çok sayıda at kemiği bulunması bunun kanıtıdır.[13] Başka yerlerde de bu tür kalıntılar bulunmuştur. İkinci uygulama, cenâzeye katılan ve hükümdâra bağlı boy yöneticilerinin veya topluluk idârecilerinin ölü için hediye olarak getirdiği ve kan akıtılmaksızın belli bir teknikle öldürülen[14] atların bütün hâlinde gömülmesidir ki bunun en tanınmış örneklerini Altaylardaki Pazırık kurganlarında görmekteyiz.[15] Yukarıda ifâde edildiği gibi bâzı kurganlarda bu atlar belli bir düzeni ele verecek şekilde mezara yerleştirilmişlerdir. Bununla birlikte nizâmî olmayacak şekilde dar bir alana sıkıştırılmış at cesetleri de ortaya çıkarılmıştır. Üçüncü uygulama ise ölen kişinin atlarından bir bölümünün mezara konulmasıdır. Bâzen atlarla birlikte, yas işâreti olarak başka atların kesilmiş kuyrukları ve kadın saçları da defin odasına konulmaktaydı (Resim 1).

Atların belirli kısımları veya bütün gövdeleri neden mezar içine konuluyordu? Bu şüphesiz ki yüzyıllar boyunca oluşan ölüm kültleriyle ilgiliydi. Muhtemelen dünyânın hemen her yerinde cesetler, öncelikle ihtiyaç nedeniyle gömülmeye başladı; çünkü açıkta kalan cesetler çeşitli salgın hastalıklara sebep olabiliyor, sağlıklı ve genç insanların ölümüne de yol açabiliyordu. Bu nedenle Paleolitik devirde (Taş devri) gömme, ateşin kontrol altına alınmasıyla (ateş düzenli olarak ilk kez Pekin adamı denilen insan tarafından kullanılmıştı) birlikte de yakma ritüelleri gelişmeye başlamıştır. Türkler ilk atalarından beri cesetleri daha çok gömüyordu, ancak zaman zaman ölüleri yakarak küllerini toprağa vermeleri de söz konusuydu.

Gömme ve yakmaya dâir kalıntılar, çeşitli kurgan kazılarında ortaya çıkarılmıştır. Gömme ve yakma şekilleri de yüzyıllara bağlı olarak birden fazla usûl gösterebiliyordu. Örneğin ceset bâzen dışarıda yakılarak küller bir kutu veya kabın içinde gömülürken bâzen de ceset mezara konulduktan sonra mezar odasıyla birlikte ateşe veriliyordu.

Böylece, önce ihtiyâca göre şekillenen gömme ile birlikte zaman içinde dinsel inançlar ve gömme törenleri de gelişti. Ölenin kalıntılarının muhâfaza edilmesi, bu dünyâya benzer başka bir dünya veya başka bir yerde tekrar yaşanılacağına inanıldığı için gerekli görülmeye başlandı. Yakarak gömme olayında da aynı türden inanışlar söz konusuydu. Başka bir hayâta dirilebilmesi için, ölen kişiye bir mezar, yâni geçici bir ev yapılıyor ve bu durumu simgeleyen sanatsal veya etnoğrafik nitelikteki nesneler mezara konuyor ve ölünün gömülmesi sırasında veya ölüm yıldönümlerinde bir kısmı at ile ilgili olan bâzı ritüeller yerine getiriliyordu.

Bu durum, eski Türk halkları için de geçerliydi. Proto-Türklerde ve Türklerde ev biçiminde düzenlenmiş kurgan defin odaları bunu ispat etmektedir. Neolitik devirden beri İç Asya'da ve dünyânın başka yerlerinde cesetlerin aşı boyası (okr) ile boyanması veya aşı boyası ile boyanmış kil topaklarının mezarın içine konması, bâzı devirlerde ölünün eşliğinde mezara kadının veya hizmetçilerin de gömülmesi gibi uygulamalar, hep ölünün dirileceğine ve yeniden yaşayacağına inanıldığı içindi. Türk inanışlarında da görüldüğü üzere, ölen kişi kemiklerinden veya kandan dirilebilirdi (aşı boyası kanı temsil ediyor, kan hayat sıvısı olarak algılanıyordu) ve tabiî muhâfaza edilebiliyorsa, gövdenin mumyalanarak korunması en iyisiydi.[16]

Bu her türe ilişkin örnekler, arkeolojik kazılarla gün ışığına kavuşturulan kurganlarda karşımıza çıkmaktadır. Ölen için kurban (çoğu kere at) kesme ve öleni gömmeden evvel bir çadırda (yurtta) bekletme, gelenlere yemek ikram etme, ölenin çadırı ve sonra mezarı etrâfında tavaf yapma ve -muhtemelen İskitlerden beri- kurban edilen atın derisini ve başını göğe (Gök Tanrı'ya) uzanan bir çatala yerleştirilmiş sırık üzerine koyma gibi (geç dönemlerde Yakutların "tabık", Altaylıların "baydara" dediği) ritüellerin bir kısmı şu veya bu şekilde günümüze kadar ulaşmıştır. Türkler, ölen kişinin ölmüş akrabâları ve tanıdıklarıyla birlikte ölüler dünyâsında bu dünyâdakine çok benzer, paralel bir hayat süreceğine inanmaktaydılar.[17]

Bu inanış, ölen kişi için maddî ve mânevî bakımdan çok önemli olan atının da ona eşlik etmesi duygusuyla veya hediye mâhiyetinde gömülmesini getirmiştir.

Böylece Tagar (MÖ VI.-I. yüzyıl) kültüründen îtibâren çok net bir şekilde, Hunlar ve diğer Türk topluluklarında atın mezara gömülmesi olmazsa olmaz bir uygulama hâlini almıştır. At o kadar önemlidir ki -ekonomik bakımdan durumu uygun olan insanların mezarlarında- hem bütün gövdesiyle hem de zengin koşum takımları ile birlikte gömülmüştür. Ölen kişinin de en zengin ve güzel elbiseleri ve eşyâsı ile birlikte defnedildiği düşünüldüğünde, ata da bir kişilik ve ruh atfedildiği ve ölenin sonraki hayâtında onun da ölenin atı ve serveti olarak dirileceği veya var olacağına inanıldığı anlaşılmaktadır.

Mezar odalarının içine konulan her şey, ölenin öteki dünyâda dirildikten sonra yaşayacağı hayâtı ve kullanacağı eşyâyı veya mal varlığını temsil etmektedir. Atın en güzel koşum takımlarıyla birlikte gömülmesi, sanat târihimiz açısından da önemli verilerin günümüze kadar taşınmasını sağlamıştır. Bâzı kurganlarda atların ayrı bölümler veya odacıklar içine gömüldüğü de gözden kaçmaz. Örneğin, Pazırık kurganlarında (MÖ 4.-3. yüzyıl) atlar, ağaçtan yapılmış kurganın kuzey ve güneyindeki insan defninin yapıldığı mezar odasından daha yüksek seviyede koşum takımlarıyla ve belli bir düzende gömülmüşlerdi.

Ölenin arkasından en ilginç yas ritüeli, kanlı göz yaşı ile ağlama geleneğiydi. Bu ritüelde atlar da yer alıyordu. Eski Çin kaynakları (Tang Sülâlesi Târihi, VI. yüzyıl olayları bölümü, T'ung-Tien 197. bölüm, 1068b, Ts'e-fu Yüan-Kui, 956. bölüm) özellikle Göktürk defin törenlerinden (VIII. yüzyıl) söz ederken ölü çadırının ve daha sonra da mezarın etrâfını at üzerinde dönerek yedi kere tavaf eden Türklerin, yüzlerini bıçakla veya kılıçla keserek veya çizerek akıttıkları kanla birlikte ağladık-

Mızraklı İskit binicisini betimleyen altın plaka, Kul-oba kurganı. Hermitage Müzesi.

larını, kanlı göz yaşı döktüklerini ve aynı davranışı, mezar inşâ edilip ceset veya külleri toprağa gömüldüğü esnâda da tekrarladıklarını anlatıyorlar.[18]

Bu yas ritüelinin daha sonraki devirlerde de sürdüğünü Göktürk döneminin bâzı duvar resimlerinden ve Uygur tapınaklarında bulunan resimlerden (IX.-X. yüzyıl) anlıyoruz. Osmanlı döneminin, kolunu keserek ağlayan kimi dervişleri gösteren minyatürlerinden de kanlı göz yaşlarıyla ağlama geleneğinin geç dönemlere kadar ulaştığını görebiliyoruz. Erken zamanlarda atla yapılan bu ritüel, daha sonraları atsız olarak da yapılagelmiştir.

Ölenin atlarının bâzılarının kuyruğunun kesilmesi veya bağlanması "tullama" ismiyle anılıyor, kuyruğu kesilen atlardan bir bölümü kimse kullanmasın diye "ıduk" îlân edilip salıveriliyor ve kesilen kuyruk da mezara konuluyordu. Bunun gibi, eşi ölen kadının saçları da, örülmüş veya kese içine bir tutam konmuş hâlde kendisinin ve eşiyle ilgili kadınların yasını temsîlen mezarın içine bırakılmaktaydı.[19]

Mezarlara bütün olarak konulan atların bâzılarının kulaklarında "im/in, en" işâretleri vardı. A. İnan'a göre, örneğin Pazırık 3. kurganına gömülmüş atların kulaklarındaki bu işâretler farklı kabîleleri temsil ediyordu ve atların bir hediye mâhiyetinde o kabîleler tarafından ölüye eşlik etmesi için gömüldüğünü gösteriyordu.[20]

Pazırık kurganlarında atların mask veya başlıklar taktığı da dikkati çekmektedir. Bunlardan bâzıları geyik boynuzludur. Bu husus, attan önce geyik kültünün daha yaygın olduğuna işâret ediyor olabilir. Özellikle kuzey bölgelerindeki bâzı yerlerde geyikler, tıpkı atlar gibi, binek hayvanı olarak da kullanılıyordu. Masklar, kötü ruhlardan sakındırmanın yanında biçim değiştirmeye de yaradığından, atlar burada geyiğin biçim değiştirmiş bir şekli veya onun yerini almış bir unsur olarak ele alınmıştır. Ölen kişi öteki dünyâya yolculuğunu bu binek hayvanlarının sırtında yapıyor ve oradaki hayâtını onlarla birlikte sürdürüyordu.[21]

Hun devri öncesi ve sonrasında kurganların hemen hepsinde at gömüsü olmuştur. Başadar, Şibe, Katanda, Berel, Ukok, Noın Ula gibi kurgan grupları bunların en tanınmışları arasındadır. (Resim 2).[22]

Göktürk (=Kök-Türk, yâni "Türk" adıyla anılan hânedânın devlet kurduğu MS 552-745, 753) döneminde mezarlara gömülen atın statüsünde bir farklılık gözlemlenir. Bunu îzah edebilmek biraz zordur, ancak daha önceleri genel bir sembolizm söz konusuyken bu devirde daha bireysel bir sembolizmin varlığından söz edilebilir. Buna göre diyebiliriz ki sâdece üst yöneticilere âit bir uygulama, belki de kahraman (alp) tipinin yaygınlaşmasıyla alâkalı olarak savaşçılara kadar inmiş, daha kişiselleşerek toplumda yaygınlık kazanmıştır. Buna bağlı olarak gömülen atların sayısı azalmış ve çoğu kere bire kadar inmiştir. Bununla birlikte, insan cesedinin konulmadığı, önceki zamanlardan farklı olarak atın tek başına gömülü olduğu mezarların ortaya çıkması da ayrı bir gelişmeye işâret etmektedir.

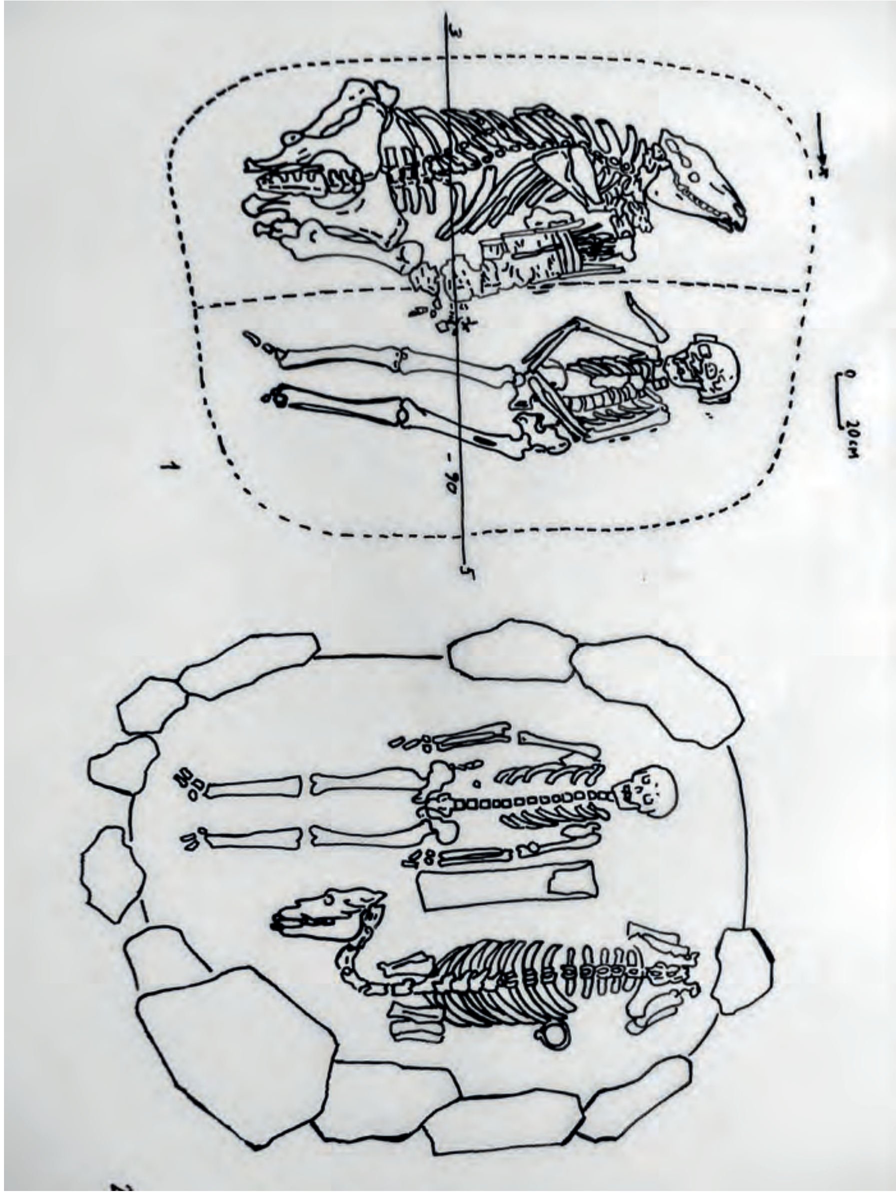
Aslında Göktürk dönemindeki gibi, Tagar (MÖ VI.-I.yüzyıl) ve sonraki Hun imparatorluğu devrinden beri (genel olarak MÖ 244-MS 216) savaşçı erkek ve kadınlara âit mezarlar karşımıza çıkmaktaydı; ancak bunlara at gömülmesi, özellikle Göktürk döneminin yaygın özelliği olarak görünmektedir. Böylece savaşçı, yâni "alp" ile "at" birlikte algılanmış; birbirini tamamlayan, bir bütünün iki parçası, neredeyse birbirine eşit (hatta bâzen at, insandan üstün) iki varlık olarak mezarlarda yer almışlardır. Öyle ki Göktürk kurganları içindeki mezarlarda, at, büyük çoğunlukla insan cesedi ile aynı bölüme konulmuştur. Sibirya'dan Kırgızistan'a kadar birçok kurganda bu durum görülür. Sâdece bir kısım örneklerde bâzı küçük farklılıklar söz konusudur: Bâzen at ile insan cesedi arasında ayırıcı mâhiyette birtakım eşyâ veya taş levhalar bulunur. Bâzı yerlerde

atın bulunduğu kısım cesedin bulunduğu yüzeyden az bir yükseklikle ayrılır.

Bâzı yerlerde at kadavrası ile insan cesedinin yönü birbirine zıddır. Yâni atın başı insanın ayağının bulunduğu taraftadır. Ancak bunlar esâsa ilişkin düşüncelere aykırılık teşkil etmez. Nitekim birçok örnekte de atın başı ile insanın baş kısmı aynı yöndedir. At ile insan cesedinin bâzı yerlerde sırt sırta, hatta koyun koyuna olduğu da gözlerden kaçmaz (Resim 3).

Bütün bunlar, atın bu devirlerden îtibâren insanın vazgeçilmez dostu, arkadaşı, tek önemli varlığı gibi algılanmasından kaynaklanmıştır. Geç dönemlerde yazıya geçirilmiş, ancak çok eski mitsel öğeleri de içeren destanlardaki atların konumuna bakmak da, atın bu nitelikli yerini kavramak için yeterli olur. Bu destanlarda at zaman zaman kahramandan daha üstün bir varlıktır. Çoğu kere de uçan (kanatlı atlar bâzı destanlarda "tulpar" olarak isimlendirilmiştir), kimisi göğe kimisi suya kimisi yere mensup atlar olarak kabul edilirler. Bu atlar, kahramâna yol gösterir, onu korur ve hatta onun yapamayacağı şeyleri de yaparlar.[23]

Göktürk devrinde atın ölüler âlemine götüren bir vâsıta olduğu –elimizde bu konuda o dönemden yazılı bir belge olmamakla birlikte arkeolojik kalıntılara bakılarak da– ifâde edilebilir. Geç dönem Türk halklarında (bugün şamanizm adı altında yaşayan) ölünün rûhunun at üstünde seyahat etmesi veya kamın at üstünde Gök Tanrı'ya ulaşması fikri, bir analojiyi akla getirmektedir. Bir kısım (Göktürk devri ve sonrasına âit) kurganlarda, atların ve insanların başlarının bulunduğu yönlerden (ki değişik yönlerde gömülü örnekler bulunmuştur) yola çıkılarak bâzı yorumlar yapılmıştır. Örneğin, bir kısım kurganların mezarlarında insan başının doğu, yanındaki atın başının ise kuzeye veya batıya döndürülmüş pozisyonda olması, Nesterov'a göre, ölüler âleminin daha çok kuzey veya batıda olduğu yönündeki düşünceden kaynaklanır. Bu uygulama, ölülerin daha önce yaşadıkları dünyâdan ölüler dünyâsına (doğudan

Resim 3. Yenisey bölgesinde bulunan Çaa Tas 82. kurgan ve Tepen-Kel 14. kurganın insan ve at gömüsüne işâret eden planları (Yu. S. Hudyakov, 2004; yeniden çizim Y. Çoruhlu).

kuzeye veya batıya) bu atlara binerek ulaşacağının bir ifâdesidir.[24]

Göktürk kurganlarında atın dışında bâzen koyun ve keçilerin gömüldüğüne de şâhit oluyoruz. Bu hayvanların öteki dünyâda da var olmaları isteğiyle veya ölüler âlemine bu hayvanların sırtına binilerek geçileceği inancından dolayı, temsîlî olarak mezarlara konulmuş olmaları mümkündür. Bu temaların İslâmî inanışlar içine sızdığı da anlaşılmaktadır.

Küçükbaş hayvanların daha çok kadın ve çocukların gömüldüğü küçük kurganlarda karşımıza çıkması da olayı ilginçleştirmekte, dikkatimizi başka bir yöne çekmektedir. Göktürklerin ataları olarak belirttikleri Asya Hunlarından bahseden Çin kaynaklarından Shi Ji' (Şı-Cı)'de Hunların kız erkek fark etmeksizin çocuklarını at binmeye alıştırmak için, koyunlara bindirerek eğitime tâbi tuttuklarını yazmaktadır: *"Erkek çocukları koyuna biner, kuşlara ve fârelere yay gerip ok atarlar. Biraz büyüdüklerinde bu kez tilkilere ya da tavşanlara ok atarak bunları yiyecek yaparlar."*[25]

Atların ölüler kültü içindeki yerini ifâde ederken, bâzı yerlerde atın insandan da önemli sayıldığını söylemiştik. İnsanın gömülü olduğu kurganın ayrı bir bölümüne veya aynı defin odasına ya da çukuruna gömülmesi yanında, atın

Mezarlara at gömme geleneği, İslâmiyet ve bâzı yerlerde Hıristiyanlığın etkisiyle zaman içinde, özellikle XIX. yüzyıldan sonra kaybolmaya yüz tutmuştur.

ayrıca inşâ edilmiş bir mezara gömülmesi durumu bunun bir örneğidir. Bu şekilde ayrı mezarlara gömülmüş atlar, Osmanlı döneminde de (Genç Osman'ın -1618-1621- *Sislikır* adlı atının en son İstanbul, Karacaahmet'e taşınmış mezarı ve *At Evliyâsı* diye anılan buradaki bir başka mezar ve daha başka at mezarları) söz konusu olmuştur. Atın kuyruğunun kesilmesi, düğümlenmesi veya örülmesi gibi kimi uygulamalar Türk İslâm dönemlerinde de devam etmiştir. Bunun yanı sıra eski Türk topluluklarının bâzısında öteki dünyâda her şeyin bu dünyâdakinin tersi olarak algılanacağı düşüncesinin bir uzantısı olarak Osmanlı cenâze alaylarında atların eyerlerinin ters konulduğunu görüyoruz.

Mezarlara at gömme geleneği, İslâmiyet ve bâzı yerlerde Hıristiyanlığın etkisiyle ve bu dinlerin uygulayıcılarının zorlamasıyla zaman içinde, özellikle XIX. yüzyıldan sonra kaybolmaya yüz tutmuştur. Günümüzde çeşitli Türk topluluklarında eski Türk gömü geleneklerinin bir bölümü hâlâ sürdürülmekle birlikte, mevcut dînî inanışlara uygun olmadıkları gerekçesiyle bâzı zümreler tarafından ortadan kaldırılmak istenmektedir.[26]

Atların ölümüyle ilgili geleneklerden biri de mezar taşlarıdır. Bilinen at

Resim 4. At şeklinde yapılmış mezar taşı, Kasım İsmailov Rayonu, Azerbaycan (Rasim Efendi, 1986).

şeklindeki mezar taşları daha çok Türk İslâm dönemindendir, ancak bunlar mîlâttan önceki devirlerden beri Türk sanat târihinde karşımıza çıkan taştan yapılmış koç heykellerinin bir devâmı olarak düşünülebilir. Eski Türklerde koçlar, Kültigin anıt mezar külliyesinde olduğu gibi, genellikle koruyucu ve muhâfız figür olarak mîmârî düzenlemelerin girişlerine yerleştiriliyordu. Yüzlerce yıldan beri çeşitli amaçlarla kullanılan taş koç heykelleri ve sonra bunlara eklenen taş at heykelleri Türk İslâm dönemleriyle birlikte mezar taşına dönüşmüş ve Orta Asya'dan (=Türkistan) Türkiye'nin içlerine (batı Anadolu) kadar olan alanda günümüze kadar gelmişlerdir (Resim 4).

Atlar bâzen at şeklinde olmayan başka mezar taşlarında da tasvir olarak görülebilmektedir. Bu tasvirlerin kimisinde binicisiz atlar vardır ki bu ölüme işârettir. Ayrıca atı üzerinde silâhıyla betimlenmiş süvâriler veya atıyla ava giden binici tasvirleri de ölen kişiyi temsil eder şekilde mezar taşları veya taş sandukalar üzerinde yer alırlar.

At şekilli mezar taşları veya mezar taşı üzerindeki at tasvirleri, herhâlde atın ölen kişinin en önemli varlığı ve öteki dünyâya geçmesini sağlayan bir vâsıta olarak düşünülmesiyle ortaya çıkmıştır. Her ne kadar bâzı araştırmacılar koç, koyun, at şeklindeki mezar taşlarını isimleri dolayısıyla Karakoyunlular, Akkoyunlular gibi Türk devletleri veya Alayuntlu gibi Türkmen boylarıyla ilişkilendirseler de, özellikle koyun, koç heykellerinin daha mîlâttan önce farklı Türk topluluklarında görülmesi bu yaklaşımı geçersiz kılmaktadır.[27]

Eski Türk kültürü ve sanatının çok önemli bir öğesi olan ve yakın zamâna kadar birçok ritüelin merkezinde bulunan at, bundan sonra da toplum hayâtımızdaki yerini bir kültürel unsur olarak devam ettirmelidir.

* Bu yazımız temel olarak daha önce yaptığımız çalışmalarımızdan edindiğimiz ana-esas yapıya dayanmaktadır. At üzerine daha önce yaptığımız yayınlar için bkz. Yaşar Çoruhlu, "Türk Sanatı'nda At Figürlerinin Sembolizmi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı: 98, Ekim 1995, İstanbul, s. 171-219; Yaşar Çoruhlu, "Selçuklu Sanatında Görülen Kuyruğu Düğümlü At Tasvirlerinin İkonografik ve İkonolojik Mahiyeti", *SÜ VI. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri*, 16-17 Mayıs 1996, Konya,1997, s. 227-267; Yaşar Çoruhlu, "At ve Koç / Koyun Şekilli Mezar Taşlarının Sembolizmi", *Toplumsal Tarih*, sayı: 94, Ekim 2001, İstanbul, s. 35-42; Yaşar Çoruhlu, "Arkeolojik Kazı Sonuçlarına Göre Türklerde Mezarlara At Gömme Geleneği", *38. ICANAS 10-15.09.2007 Ankara / Türkiye-Bildiriler / Papers-Tarih ve Medeniyetler Tarihi-History And History of Civilizations*, c. III, Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara, 2012, s. 1051-1069 + Resimler s. 1515-1547; Yaşar Çoruhlu, *Eski Türklerin Kutsal Mezarları Kurganlar-Orta ve İç Asya'nın Erken Devir Türk Mezar Mimarisi Üzerine Bir Deneme*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2016, s. 420-440.

1 Priscilla Mary Işın, *Avcılıktan Gurmeliğe Yemeğin Kültürel Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017, s. 30.

2 Zaur Hasanov, *Çar İskitler*, aktaran: İlyas Topsakal, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul, 2009, s. 310. Kentavr (Centaur) veya kentavros hakkında genel bilgi için bkz. Helen King, "Half-Human Creatures", *Mythical Beasts*, ed. John Cherry, British Museum Yayını, Londra, 1995, s. 141-143; bölümün geneli s. 138-167. Burada yazar eski Yunanlara yarı-at yarı insan yaratık fikrinin Hititler veya Mezopotamya'dan gelmiş olabileceğini ifâde etmekle birlikte bu görüş, belgelere dayanmayan bir yorumdan ibârettir. İskitlerle ilgili verdiğimiz bilgiler akla daha yatkın görünüyor; Kentavr konusunda genel olarak bkz. Deniz Gezgin, *Hayvan Mitosları*, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 31 - 32.

3 Gyula Németh, *Attila ve Hunları*, çev. Şerif Baştav, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982, s. 81-82.

4 V. M. Masson- V. I. Sarıanidi, *Central Asia – Turkmenia Before the Achaemenids*, Thames and Hudson Yayınevi, Londra, 1972, s.15-16, 22; Yaşar Çoruhlu, *Eski Türklerin Kutsal Mezarları Kurganlar...*, s. 420.

5 Yaşar Çoruhlu, *Erken Devir Türk Sanatı-İç Asya'da Türk Sanatının Doğuşu ve Gelişimi*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2017, s. 65.

6 Yaşar Çoruhlu, *Eski Türklerin Kutsal Mezarları Kurganlar...*, s. 421.

7 Viktor Sarianidi, *Marguş Türkmenistan-Murgab Deryasının Köne Hanasının Ayagındaki Gadimi Gündoğar Şalugı – Drevnevostoçnoe Tsarstvo V Staroy Delte Reki Murgab- Ancient Oriental Kingdom in the Old Delta of the Murghab River*, Türkmen Devlet Haberleri Yayını, Aşkabat, 2002, s. 237-238.

8 Yaşar Çoruhlu, *age*, s. 20-21.

9 Erken devirlerde Türk /Çin sanat ve kültür ilişkileri için bkz. Yaşar Çoruhlu, "Türk- Çin Sanatı İlişkileri", *Wolfram Eberhard, Çin Simgeleri Sözlüğü - Çin Hayatı ve Düşüncesinde Gizli Simgeler*, çev. A. Kazancıgil-A. Bereket, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2000, s. 355-388. Eberhard'ın kitabının Türkçesine ek olarak vaktiyle ele aldığımız bu yazımız (bir iki önemsiz baskı hatâsı olmakla berâber) ne yazık ki Türkiye'de konusunda yayımlanmış tek makâledir. İleride bu konuyu kitap ölçüsünde ve ayrıntılı olarak ele almayı düşünüyoruz.

10 Söz konusu kültürler hakında bkz. Yaşar Çoruhlu, *Erken Devir Türk Sanatı...*, s. 37-45.

11 Yaşar Çoruhlu, *Eski Türklerin Kutsal Mezarları Kurganlar...*, s. 421.

12 Bu hususta, aynı bölgeler içindeki gelişim düşünülmelidir. Çünkü bir bölgede at tüm gövdesiyle gömülmeye başlamışken başka bir bölgede henüz atın başı veya belirli kemikleri gömülüyor olabilir. Ayrıca aynı bölge söz konusu olsa da siyâsî ve kültürel devir değiştiğinde yaşanılan dönem içerisinde de bu sıralama tekrarlanabilir.

13 Yaşar Çoruhlu, *Eski Türklerin Kutsal Mezarları Kurganlar...*, s. 174-175.

14 At, hayvan ata sayılan asil bir canlıdır. Bu sebeple, tanrılarla ilişkilendirilmiş soylu kişilerin îdâmında yapıldığı gibi, mümkün olduğunca kanı akıtılmadan öldürülerek gömülmüştür. Muhtemelen çok eski devirlere kadar inen bu uygulamanın ilk örneklerine İskitlerde rastlıyoruz. Kurban edilen atlar, diğer hayvanlara da yapıldığı gibi, boğularak öldürülüyordu. Bkz. Herodotos, *Herodot Tarihi*, çev. Müntekim Ökmen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2002, s. 217, 220.

15 Yaşar Çoruhlu, *Eski Türklerin Kutsal Mezarları Kurganlar...*, s. 121-144 ; S. I. Rudenko, *Frozen Tombs of Siberia- The Pazyryk Burials of Iron Age Horsemen*, çev. M. W. Thompson, J. M. Dent and Sons Ltd, Londra, 1970.

16 Kurganlardan çıkarılan cesetlerde mumyalama husûsunda bkz. Natalia Polosmak, *Phenomenon of the Altai Mummies- Fenomen Altayskih Mumiy*, Rusya Bilimler Akademisi, Sibirya Bölümü, Arkeoloji ve Etnografya Enstitüsü, Novosibirsk, 2000. Gömü şekilleri ve aşı boyasının mezarlarda bulunuşu ile ilgili olarak bkz. Yaşar Çoruhlu, *Eski Türklerin Kutsal Mezarları Kurganlar...*, s. 377-379, 381, 389, 391-392.

17 Yaşar Çoruhlu, *Eski Türklerin Kutsal Mezarları Kurganlar...*, s. 364-368, 373-375, 393.

18 Lıu Mau-Tsaı, *Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri*, çev. Ersel Kayaoğlu-Deniz Banoğlu, Selenge Yayınları, İstanbul, 2006, s. 22 ; Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm-Materyaller ve Araştırmalar*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1972, s. 178; Ahmet Taşağıl, *Göktürkler I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s. 98, 112; Yaşar Çoruhlu, *Eski Türklerin Kutsal Mezarları Kurganlar...*, s. 373-374..

19 Ayrıntılı bilgi için bkz. Yaşar Çoruhlu, "Selçuklu Sanatında Görülen Kuyruğu Düğümlü At Tasvirlerinin İkonografik ve İkonolojik Mahiyeti", s. 227-267.

20 Abdülkadir İnan, "Altayda Pazırık Kazısında Çıkarılan Atların Durumunu Türklerin Defin Törenleri Bakımından Açıklama", *Makaleler ve İncelemeler*, c. II, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1991, s. 229-231.

21 Yaşar Çoruhlu, "Türk Sanatı'nda Görülen Geyik Figürlerinin Sembolizmi", *Toplumsal Tarih*, c. 3, sayı: 18, Haziran 1995, İstanbul, 1995, s. 33-42.

22 Bu kurganlar ve diğerleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yaşar Çoruhlu, *Eski Türklerin Kutsal Mezarları Kurganlar...*, İstanbul, 2016.

23 At sembolizmi üzerine ayrıntılı olarak bkz. Yaşar Çoruhlu, "Türk Sanatı'nda At Figürlerinin Sembolizmi", s. 171-219; destanlarda at için örnek olarak bkz. Emine Gürsoy Naskali (haz.), *Altay Destanı Maaday Kara*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1998; Yaşar Çoruhlu, "Sanat Tarihi'ne Yansımalarıyla Altay Destanı Maaday Kara'da Mitsel Motifler", *VI. Uluslararası Köroğlu Sempozyumu- VI. International Köroğlu Symposium- Köroğlu ve Türk Dünyası Destan Kahramanları- Köroğlu and Turkish World Epic Heroes- Bildiriler Kitabı-Proceedings Book*, ed. Azize Aktaş Yasa – Faruk Öztürk, AİBÜ Bolu Halk Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, İstanbul, 2016, s. 788, 790, 794.

24 Yaşar Çoruhlu, *Eski Türklerin Kutsal Mezarları Kurganlar...*, s. 436, 438 ; Kubat Tabaldiyev, *Kurganı Srednevekovıh Koçev'ih Plemen Tyan'-Şanya*, Soros Fondu Yayını, Bişkek, 1996, s. 26, 27.

25 Pulat Utkan, *Tarihçinin Kayıtları'na (Shi Ji) Göre Hunlar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018, s. 59.

26 Atların mezarlara gömülmesi ve bunun anlamları üzerine ayrıntılı bilgi için bkz. Yaşar Çoruhlu, *Eski Türklerin Kutsal Mezarları Kurganlar...*, s. 420-440.

27 Yaşar Çoruhlu, "At ve Koç / Koyun Şekilli Mezar Taşlarının Sembolizmi", s. 35-42.

At şekilli mezar taşları, Tunceli.

Doğu Anadolu'da at şekilli mezar taşları

RECEP YAŞA

TÂRİHÎ kaynaklar bize gösterir ki bozkır Türk'ü için at daimâ şerefi temsil eder. Kahramanlığın ve üstünlüğün bir remzidir. Atsızlık ise zayıflığın ve mağlûpluğun bir ifâdesi olmuştur. Geçmişte bir alpın mezarı üzerine konmuş ve taştan yontulmuş bir at figürü bu düşüncenin en güzel sembolü olsa gerek.

İnsanın hayat dostu ve yoldaşı olan at, ölümden sonra da sâhibini koruyan bir tılsıma dönüşmüştür. Nitekim bu durumu Türk topluluklarında müşahhas bir şekilde görebiliriz. Göktürkler defin merâsiminde atlar ve koyunlar kurban ederler, bunların kafalarını kazıklar üzerine koyarlardı. IX. yüzyıl Oğuz boyları, ölen kişinin ardında bıraktığı atlarını kesip etini yerler; ölünün cennete giderken bu hayvanlara bineceğine inandıkları için de at başlarını, derilerini, kuyruk ve ayaklarını sâhibinin mezarının başına asarlardı. Herhâlde Oğuzlar ve Kıpçaklar IX.-XIII. yüzyıllarda Göktürklerin defin törenlerini olduğu gibi devam ettirmişlerdir. Adı geçen Türk topluluklarında ak at, Gök Tanrı'ya kurban edilirdi. Koyun veya koç ise gömülürdü.

Plano Carpini, at ve mezar kültürü ile ilgili dikkate değer bilgiler vermekte, ölenin öbür dünyâda "sütü olması ve hayvan yetiştirmek için bir kısrağa ve binmek için atlara sâhip olması gerektiğini" kaydetmektedir. Esâsen diğer yerlerde olduğu gibi burada da at, ölenlerin ruhlarının yol göstericisi durumunda görülmektedir. Öbür dünyâda da yeryüzünde var olandan başka hiçbir şey yaratılmamıştır. Türkistan gezisi sırasında XIII. yüzyıl Kıpçak-Kuman mezarlarından bahseden W. Rubruk, mezarların çevresindeki yüksek sırıklara, her yanına dört tâne olmak üzere onaltı at postu asıldığını anlatır.

Türkler çok iyi tanıdıkları atı, her türlü malzeme üzerine tasvir etmişlerdir. Üslûpları realist (gerçekçi) olmasına rağmen natüralist (tabiatına yakın) değildir. Çünkü bozkır insanı heyecanlı olayları anlatırken mübâlağalı ifâdelere kayarak şekilleri tabiat dışında görünüşlere sokmuştur. Türk toplulukları, böyle bir kültürel bir ortam içinde X. yüzyıldan îtibâren yavaş yavaş İslâm'ı kabul etmeye ve XI. yüzyıldan îtibâren de Anadolu'ya yerleşmeye başladılar. Anadolu'da yerleşik hayâta geçenler köklü, göçebeliği sürdürenler ise sathî bir İslâmî kültür anlayışı içinde eski âdet ve geleneklerini devam ettirdiler. Bu açıdan bakılınca Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde yer alan at şeklindeki mezar taşlarının bu topraklara yerleşen atlı-göçebe Türk boyları tarafından getirildiğini söyleyebiliriz.

Bugün özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesi içinde yer alan illerimizin birçoğunda, zamânın ve tabiatın tahrîbâtına rağmen üzerinde bulundukları toprakların Türklüğünün birer simgesi olarak günümüze kadar ulaşan koç ve koyun mezar taşlarının yanında, at şeklinde tasvir edilmiş mezar taşları da mevcuttur. Bunların bir kısmı hâlen yerinde olup bir kısmı müzelere taşınmıştır. Ne yazık ki müzelere taşınanlar da binânın önünü süslemekte kullanılmaktadır.

At şeklindeki mezar taşları, özellikle Tunceli ili Pertek ilçesine bağlı Dorutay (Zeve) köyü ile Hozat ilçesinde yoğun olarak görülmektedir. Hozat'takiler önce Tunceli vâlilik binâsının önüne getirilmiş, daha sonra da buradan Elazığ Müzesi'ne nakledilmiştir. Yine aynı ilin Aşağıdirik köyü ile Ovacık ilçesine bağlı Karaoğlan bucağında da bu tip mezar taşlarına rastlanmaktadır. Öte yandan Kars Müzesi'nde ve Van-Muradiye ilçesine bağlı Esbireş köyünde, at şeklinde mezar taşları mevcuttur. Ayrıca Kars,

Kuş, çiçek ve geometrik desenleriyle at şekilli bir mezar taşı.

At şekilli mezar taşları. Elazığ Müzesi.

Bingöl, Muş, Bitlis, Malatya, Diyarbakır, Elazığ, Erzincan, Eskişehir, Afyon ve Tunceli'de bulunan koç-koyun mezar taşlarında da at motifine yer verildiği görülmektedir.

Yukarıda adı geçen bu yörelerimizdeki at biçimli mezar taşlarının üzerinde kılıç, tüfek, kütüklük (mermi şeridi) motifi yer almaktadır. Türklerde demire bilhassa kılıçla alâkalı olarak saygı gösterildiğini Kaşgarlı Mahmud'dan öğrenmekteyiz. Ant merâsimi esnâsında, demir şâhit tutularak yemin ediliyordu. Bu merâsim, Türkistan göçebelerinin eski bir âdetiydi. Doğu Hunları, ant içmek için kurban edilen bir ak atın kanıyla karışmış bir içki hazırlar ve buna bir bıçak batırdıktan sonra, Gök Tanrı'yı şâhit tutarak ant içerlerdi. Söz konusu bıçak kılıç (iki yanı keskin düz kama) idi. Bu kılıç, Doğu Hunlarının taptığı Savaş Tanrısı'nın da sembolüydü. Bu açıdan bakıldığında, kılıç motifinin, özellikle de at şeklindeki mezar taşlarına işlenmesini eski bir gelenek olarak tabiî karşılamak lâzımdır. Ancak son yüzyıllarda kılıç motifinin yerini tüfek almıştır. Nitekim bugün de ant içme merâsimleri silâh üzerine yapılmaktadır.

Türkiye dışında Azerbaycan'da da at şeklindeki mezar taşlarına rastlanmaktadır. Türkistan'a doğru ise at heykelli veya motifli mezar taşları belirginleşir. Nitekim XVI.-XVII. yüzyıldan kalma Laçin bölgesi Zabuh, Seyidler, Sultanlar köyü yakınlarında ve Gence'nin Key İmam Kabristanı'ndaki at şekilli mezar taşları, Shensi'de Hun devrine âit at şeklindeki bir mezar anıtı bunlar arasında sayılabilir. Ayrıca H. Kocabaş koleksiyonunda, Büyük Selçuklulara mâledebileceğimiz stilize edilmiş at biçimindeki kilitleri de bu gruba dâhil edebiliriz. Burada at figürü muhtemelen koruyucudur veya bereketi temsîlen kullanılmıştır.

Erzurum ve Kars köylerinde de buna benzer bir gelenek vardır. Buralarda da atın kafa kemiği, ambarların kapı başına çakılmaktadır. Ayrıca değirmen ve ambarların üzerine, sırığa geçirilmiş olarak dikilmektedir. Bugüne kadar yapılan araştırmalar Doğu ve Güney Doğu Anadolu'daki koç-koyun mezar taşlarının Akkoyunlular ve Karakoyunlu Türkmenleri tarafından yapıldığını göstermiştir. Ancak at şeklindeki mezar taşlarının hangi Türk boyuna âit olduğu hakkında kesin bir şey söylenmemiştir.

Gerek kaynaklar gerekse yapılan araştırmalar çok eskiden beri Türkistan Türklerinde devam eden bu geleneğin Anadolu'ya yerleşen Türk boyları tarafından sürdürüldüğünü göstermektedir. Anadolu'ya yerleşip İslâm'ı benimsemiş Türk toplulukları, eski inanç ve geleneklerinden yeni dinleri ile çatışmayanları olduğu gibi almış, çatışanları da yeni dînin motifleriyle besleyerek yaşayışlarına uygun hâle getirmeye çalışmışlardır. Bu husus dikkate alındığında Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde yerleşen Türk boylarının, atalarından kalma bir geleneğe uyarak at şeklinde mezar taşı yapmayı sürdürmelerini tabiî karşılamak gerekir. Nitekim bugün bile koç-koyun ve at şeklinde mezar taşı dikme geleneğine Tunceli başta olmak üzere diğer Doğu Anadolu illerinde rastlanmaktadır.

Bu bilgiler ışığında denilebilir ki at şeklindeki mezar taşları, Türk topluluklarının Türkistan'dan Anadolu'ya doğru yayılma alanlarını ortaya koyduğu gibi, bozkır kültürüyle bağların kesilmediğini de kanıtlar.

KAYNAKÇA

¶ Çay, A., *Anadolu'da Türk Damgası Koç-Heykel Mezar Taşları Türklerde Koç-Koyun Meselesi*, Ankara, 1983.

¶ Danık, E., *Koç ve At Şeklindeki Tunceli Mezar Taşları*, Ankara, 1990.

¶ Efendiyev, R., *Folk art of Azarbijan*, Bakü, 1984.

¶ Esin, E., *İslamiyet'ten Öncesi Türk Kültür Tarihi ve İslam'a Giriş*, İstanbul, 1978.

¶ *İbn Fazlan Seyahatnâmesi*, haz. Ramazan Şeşen, İstanbul, 1975.

¶ İnan, A., *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara, 1986.

¶ Kafesoğlu, İ., *Türk Millî Kültürü*, İstanbul, 1986.

¶ Karamağaralı, B., *Ahlat Mezar Taşları*, Ankara, 1992

¶ Kaşgarlı Mahmud, *Divanu Lugat-it Türk Tercümesi I*, çev. Besim Atalay, Ankara, 1956.

¶ Ligeti, L., *Bilinmeyen İç Asya*, çev. Sadrettin Karatay, Ankara, 1986.

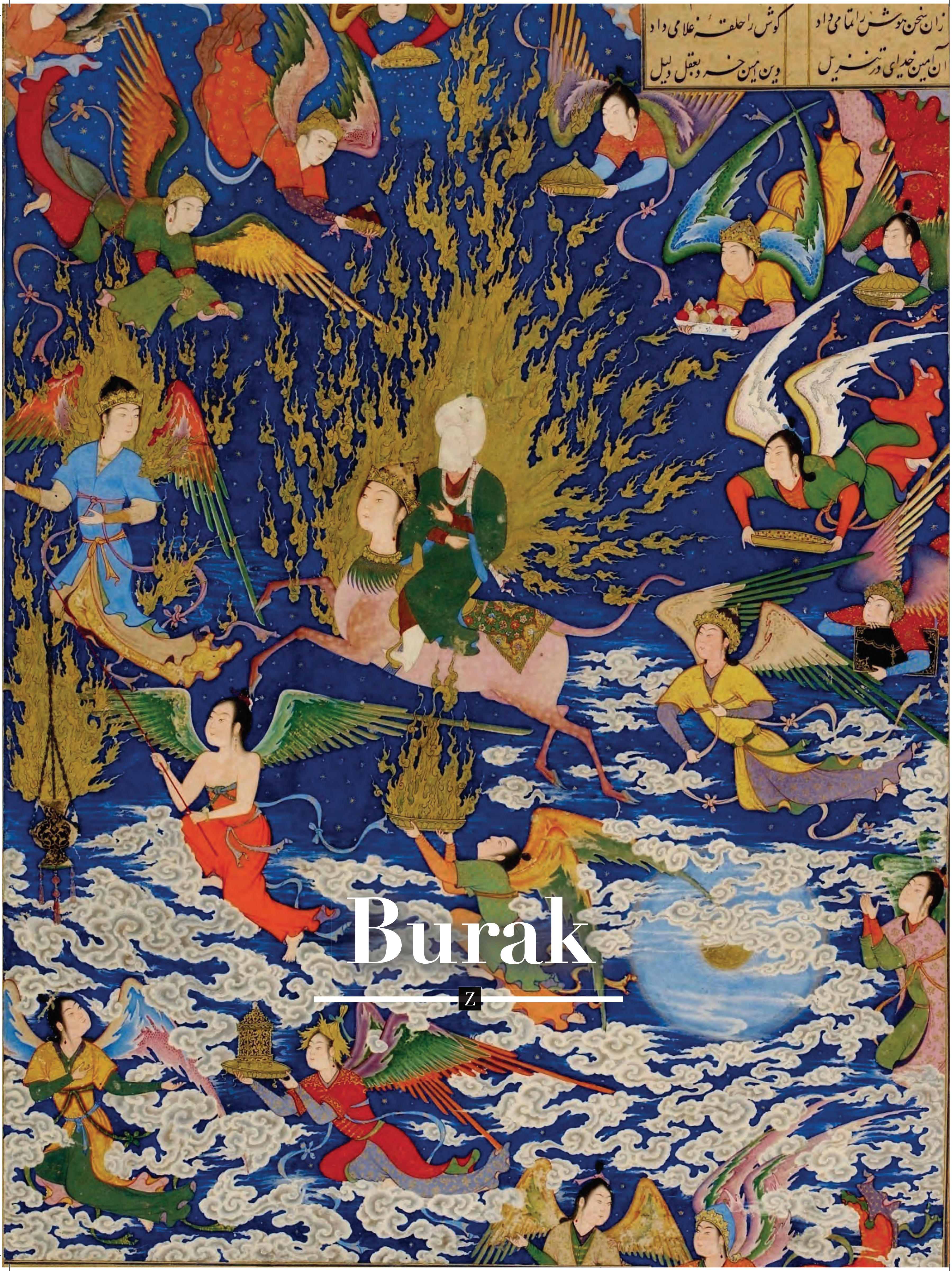
¶ Rasonyi, L., *Tarihte Türklük*, Ankara 1988.

¶ Turan, O., "Eski Türklerde Okun Hukukî Bir Sembol Olarak Kullanılması", *Belleten*, IX/35, 1945.

¶ *Türk Millî Kültüründe Hayvan Motifleri I*, Ankara 1990.

Üzerinde at ve binici kabartması olan koç şekilli mezar taşı.

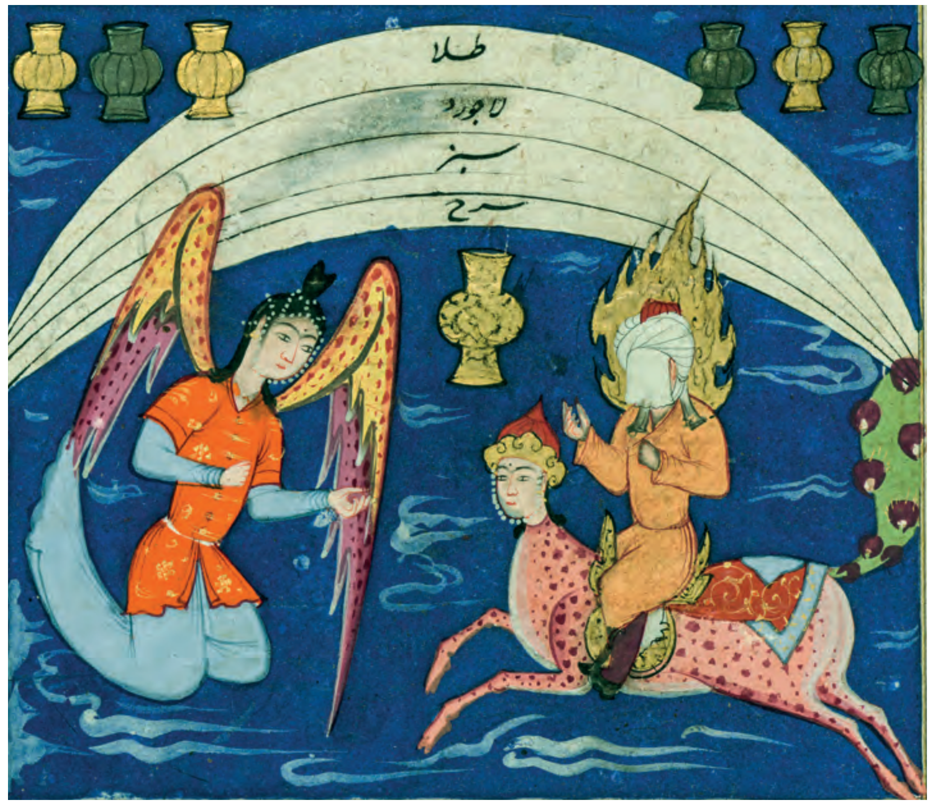

Burak

Nizâmî'nin hamsesinden bir mîraç minyatürü, XVI. yüzyıl. British Museum.

İSLÂMÎ kaynaklarda "isrâ" ve "mîraç" diye adlandırılan gece yolculuğu hadislere göre Burak denilen binekle gerçekleşmiştir. Kaynaklar bu bineğin katırla eşek arası bir yapıya sâhip bulunduğunu, beyaz renkli ve çok süratli olduğunu bildirmektedir. Burak, Arapçada "parıldamak, şimşek çakmak" anlamına gelen "berk" kelimesinden türemiştir. Binek, renginin saf ve parlak oluşu veya çok hızlı hareket edişi sebebiyle bu adı almıştır. Bâzı kaynaklarda, uyluklarına bitişik iki kanadı sâyesinde bir adımda büyük bir mesâfeyi katedebildiği kaydedilmektedir. Bir rivâyette Hz. İbrâhim'in de Kâbe'yi ziyârete giderken bu bineği kullandığı belirtilmekte; bir rivâyette de kıyâmet günü mahşer yerinde, ümmetlerine ulaşabilmeleri için peygamberlere binek verileceği, Hz. Muhammed'in de kızı Fâtıma ile birlikte Burak'a bineceği zikredilmektedir.

Burak, İslâmî Türk edebiyâtında daha çok mîraçtan bahseden eserlerde (mîrâciyye, mîracnâme), Hz. Muhammed'i konu edinen na't gibi manzûmelerde, kasîde ve gazellerde, mevlid, sîret gibi dînî metinlerde, Leylâ ile Mecnun gibi aşk ağırlıklı mesnevîlerde yer almıştır. Burak hakkındaki hadis rivâyetleriyle siyer ve tefsir kitaplarında anlatılanlara, şâirlerin hayal ürünleri ve başka kültürlerin unsurları eklenmiştir. Bu efsânevî varlık, edebî eserlerde rastlanan özellikleriyle minyatürlere de konu olmuştur. Edebî eserlerde kısa kuyruklu olarak belirtilmiş olsa da herhâlde süslemeye uygun düşmesi sebebiyle bâzı minyatürlerde uzun kıvrımlı kuyruğuyla veya tavus gibi rengârenk kuyruklu gösterilmiştir. Burak, başı taçlı, saçları örgülü dişi bir melek şeklinde tasvir edildiği gibi, insan başlı hayvan (sfenks) şeklinde de resmedilmiştir. Bu son figürün eski Bâbil, Mısır, Grek ve Suriye kültürlerindeki insan başlı hayvan heykel ve kabartmalarının veya -en eski minyatürlü mîraçnâmelerden biri olan Uygur mîraçnâmesinde görülmesi sebebiyle- Budizm, Maniheizm dînî resimlerinin etkisi altında geliştiği düşünülmektedir. İslâm minyatür sanatında Burak'ın ilk defa ne zaman resmedildiği bilinmediğinden bu etkileri açık şekilde tespit etmek mümkün olmamaktadır.

Burak, minyatür.

Burak'ın yer aldığı kompozisyonlarda en yaygın olarak, ön planda Kâbe'nin göründüğü bulutlar arasında, üstünde Hz. Muhammed, yanında Cebrâil ile Mekke'den ayrılışı; bulutlar ve melekler arasında Hz. Muhammed ve Cebrâil ile yol alışı; Hz. Muhammed ve Cebrâil ile Mescid-i Aksâ'ya varışı veya Cebrâil'in Burak'ı bağlamasından sonra mîraç yolculuğuna devam edişi resmedilmiştir. Burak'ın üstünde resmedilen Hz. Muhammed Osmanlı sanatkârları dışındaki sanatçıların çizdiği minyatürlerde genellikle peçesiz, Osmanlı devrinde yapılmış eserlerde ise peçeli olarak gösterilmektedir.

Burak halk resimlerine de konu olmuştur. Mısır köylülerinin evlerinde binicisiz Burak resimleri hâlâ mevcuttur. Hindistan'da muharrem âyinlerinde yapılan yürüyüşler sırasında Burak resimleri taşınmaktadır.

Z Mustafa Uzun ve Mustafa Öz'ün hazırladığı "Burak" (*TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. VI, s. 417) maddesinden derlenmiştir.

Taytor'un zaferi.

Manas destânında bir at yarışı

EMİNE GÜRSOY NASKALİ

MANAS destânının *"Kanıkeydin Taytoru Cabışı"* bölümü belki de dünya edebiyâtının en dramatik sahnelerinden biridir. Kahraman Manas, düşmanı Konkurbayev tarafından öldürüldükten sonra Manas'ın atalaşları, yâni aynı babadan olan kardeşleri isyan ederler ve idâreyi ele geçirirler. Kardeşlerden birisi, Manas'ın karısı Kanıkey ile evlenmek ve Manas'ın bebek yaştaki oğlu Semetey'i mîrâsından mahrum etmek ister. Kanıkey, Buhâra hanı Temir'in kızıdır. Oğlu Semetey'i ve kayın vâlidesi Cıyırdı'yı da alarak zorlu mâcerâlardan sonra babasının himâyesine sığınır. Semetey'e 12 yaşına kadar kimliği açıklanmaz; bu, çocuğun selâmeti için gereklidir. Semetey, dayısı İsmail'i babası bilir.

Semetey tam 12 yaşına basacağı sırada Kanıkey bir haber duyar: Buhâra hanı ve komşu hanlıklar büyük bir şölen tertipleyecek, şölende at yarışları yapılacaktır. Kanıkey, bu yarışa atı Taytor'u sokmaya karar verir. Taytor 60 yaşındadır. Yarışı kazandıkları takdirde sanki Semetey'in bahtı da açılacak, babasının intikâmını alacaktır. Kanıkey'in babası ve kardeşi İsmail onun Taytor'u yarışa sokmasına karşı çıkarlar. Dul bir kadına bunun yakışmayacağını söylerler. Fakat Kanıkey, Taytor'u yarışa sokmaya kararlıdır. Yarışa bin yürük, yâni koşu atı katılacaktır. Hepsi de meşhur atlardır. Binicileri 7 ilâ 10 yaşları arasında çocuklardan seçilmiştir. Yarışın başlarında, Taytor en sondadır. Kanıkey bu duruma çok kederlenir. Derken Taytor önde giden 360 atın peşine yetişir. Yarışan atları cesâretlendirmek ve daha da hızlı koşmalarını sağlamak için "at sürömök" tâbir edilen bir usûl vardır: yarışan atların refâkatinde, yarışa dâhil olmayan başka atlar da koşabilir. Kanıkey, Taytor'u koşturmak için at üstünden Manas'ın emektar tüfeğini ateşler. Tüfeğin sesini duyan Taytor, Manas'ı hatırlar, bir hamle yapar ve ilk 30 at içine girer. Ama Kanıkey yine mutsuzdur, niyetinin gerçekleşmesi için Taytor'un birinci gelmesi şarttır. Derken Manas'ın savaşlarda ölmüş olan 40 yiğidinin ruhları peydâ olur ve Taytor'u hızlandırmak için yarışa girerler. Kanıkey ruhları görür ve kederi daha da artar, gözleri yaşarır. Bu sırada Semetey, Kanıkey'in Taytor'u yarışa soktuğunu fark eder ve halası diye bildiği annesi Kanıkey'e yardım etmek için Manas'ın adını çağırarak Taytor'u hızlandırmaya çalışır. Semetey'i duyan at çobanları feryâda katılırlar, onlar da Manas'ın adını çağırmaya başlarlar. At çobanlarını duyan koyun çobanları da onlara katılır. Kanıkey gözyaşlarını artık tutamaz.

Kanıkey'in ağladığını gören ve duyan herkes ağlar. Ağaçlar ağlar, bitkiler ağlar, hayvanlar ağlar. Kırlardan, ovalardan Manas'ın adı göklere yükselir. Nihâyet endişeli bekleyiş yerini coşkulu bir sevince bırakır: Taytor yarışı birinlikle bitirmiştir.

Alaş, Tuva müzik topluluğu.

Tuva gırtlak müziğinde at

Z

RUSYA sınırları içinde, güneyde Moğolistan'a komşu özerk Tuva Cumhûriyeti'nde 300 bine yakın Tuvalı Türk yaşamaktadır. Tuvalar uzun süre Çin ve Sovyet Rusya işgâli altında yaşamalarına rağmen binlerce yıllık geleneklerini, kültürlerini koruyabilmişlerdir. Şamanizm bu geleneğin önemli bir bileşenidir. Bir Tuvalı Türk, otantik kıyâfeti sâyesinde kolayca tanınır.

Tuva müziği, tabiatın ve hayvan seslerinin birebir taklit edilmesiyle ve ritmik öğeleriyle meşhurdur. Basitçe tanımlanırsa tabiat unsurlarının gırtlaktan yükselen, alçalan, incelen veya kalınlaşan sesler çıkartılarak târif edilmesi sanatıdır. Bu müzik tarzının steplerde dolaşan çobanlar arasından çıktığı düşünülmekle birlikte, etnologlar gırtlak müziğini pastoral animizmin ayrılmaz bir parçası olarak kabul ederler. Gırtlak müzisyenleri, çoğu kez kendilerine en uygun ortamı bulmak için ırmak kenarlarında ve dağların yamaçlarında gezinirler. At, bu müziğin karakteristiğini oluşturan en önemli motifler arasındadır. Tuva müziğine özgü çalgıların tel ve yaylarında at kılı kullanılır ve çalgıların tepelerinde at figürleri vardır. Şaman ritüel müziklerinde olduğu gibi, kimi zaman derin ve boğuk kimi zaman dik ve keskin çıkarılan sesler dinleyenlerde heyecan uyandırır.

Tuva gırtlak müziğinde göğüs sesi kullanılır. Müzik stilleri çeşitli şekillerde sınıflandırılır. Ancak hemen hepsinde hömey, sığıt ve kargıra ana stiller olarak öne çıkar. Hömey en popüler stildir ve bölgedeki gırtlak müziği türlerini ifâde eden genel bir terimdir. Hömeyde diğer stillere nazaran gırtlak fazla zorlanmaz, daha yumuşak sesler elde edilir. Bu stille icrâ edilen müzik rüzgârın kayaların arasından döne döne dolaşırken çıkardığı sesleri anımsatır. Orhun yazıtlarında da geçen bir kelime olan sığıt, ağlamak, feryat etmek anlamlarına gelir. Sığıt stilinde çıkarılan sesler ıslık ve flüt sesine benzetilir, dinleyende delici bir etki bırakır. Kargıra ise gırtlağın daha fazla zorlandığı, göğüs rezonansı olabildiğine yüksek bir stildir. "Dağ" ve "bozkır" tarzı olarak iki farklı biçimde icrâ edilir.

Bu üç stilin dışında cılandık, dumçuktar, opey kömey, buga kömey, kanzıp, kovu kargıraazı, kozhagar kargıraazı, dag kargıraazı, oydupa kargıraazı, uyangılar , damıraktar, kişter, serlennedır, bırlannadır gibi stiller vardır. Bunlardan "borbangnadır" ve "ezengileer" bâzı sınıflandırmalarda ana stiller arasında kabul edilmiştir.

Kıvrak dil hareketleriyle icrâ edilen borbangnadır stili müzik, kuş şakımalarını ve derelerin çağıltısını anımsatır. Ezengileer ise atların ses, hareket ve ritimlerinin insan sesiyle birebir yansılanmasıdır. Tuva dilinde "ezengi", üzengi anlamındadır.

2009 yılında UNESCO'nun İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mîrâsı listesine giren Tuva gırtlak müziği bugün Batı'da ve ülkemizde özellikle gençler arasında büyük ilgi görmektedir. Etnik müzik festivallerine dâvet edilen Tuvalı sanatçılar Asya steplerinin ruhûnu dolu dizgin koşan atlarıyla dünyânın dört bir yanına başarıyla taşımaktadır.

Kımız ikrâmı.

Kımız

ŞİRZAT DOĞRU

KIMIZ, Orta Asya'da yaşayan Türk boylarının hepsinde içilen ve geçmişi târihimizle başlayan, Türk'ün millî ve ortak içkisidir. Kımızı içki olarak Ziya Gökalp şöyle târif etmiştir: *"Atamın içkisi köpüklü kımız, içme dedi arpa suyu bir Kırgız."*

Kımız üretimi, göçebe şeklinde yaşayan Türk boylarında binlerce yıldan beri bilinen geleneksel yöntemlerle yapılmaktadır. Hazırlanması çok emek ister.

Kımızın ilk mayası "kuzu şirden"-dir. Buna aynı zamanda Türk mayası da denir. Bu maya, yeni sağılmış kısrak sütüyle "saba" adı verilen, kayın ve kızılcık ağacı dumanıyla tütsülendirilmiş, atın derisinden yapılmış tulumlar içinde üretilir. Belli sıcaklıkta karıştırılıp "piskek" tâbir edilen tokmakla dinlendire dinlendire dövülür. Bu şekilde sütün mayalanması, fermente edilmesi sağlanmış olur.

Söz konusu kaba, yâni sabaya zaman zaman kısrak sütü ilâve edilerek ve dövülerek bu işlem tekrarlanır. Her defasında süt ilâve edildikçe iki saatte bir en az 5 bin kez dövülür. Bugün bu işlem, sanatoryumlarda ve büyük üretim merkezlerinde endüstriyel yöntemlerle yapılmaktadır.

Kımız yapımında kullanılan teknolojik yöntemler, geleneksel yöntemlerden çok daha farklıdır. Endüstriyel kımız yapımında süt, paslanmaz çift-cidarlı, özel yapılmış çelik tanklara konulur. Kımız mayası ilâve edilip 15-20 dakîka karıştırıldıktan sonra, vücut sıcaklığında 2-3 saat fermantasyona bırakılır. Tekrar fermantasyonu ve gaz oluşumu için bırakılır. Kıvâma geldiği, kokusundan anlaşılır. Kımız artık şişelenmeye ve içilmeye hazır duruma gelmiştir. Kımız -1 ve +7 sıcaklıkta 3 ay müddetle muhâfaza edilebilir.

Kımız, beyaz renkte, süte göre daha akışkan, daha homojen bir yapıya sâhip olup pıhtı içermez. Kendine özgü tat ve kokuya sâhiptir. Yabancı bir koku bulundurmaz. Kımızı ilk içenler, kekremsi bir tat hissederler. Damakta hoş bir lezzet bırakır.

Orta Asya'daki Türkler, bilhassa Kazak-Kırgız Türkleri, atlarla haşır

Kısrak sağımı.

neşir oldukları için, her yaştaki ata isim vermişlerdir. Meselâ üç yaşındaki erkek kısrak yavrusuna "kunan", dört yaşındaki yavruya "dönen", beş yaşındaki yavruya "besti" denmiştir.

Kımızın kalite ve derecesi de bu tayların yaşına göre değerlendirilir ve ölçülür. Meselâ kunan kımız "tatlı", dönen kımız "orta-sert", besti kımız ise "çok sert" demektir.

Orta Asya'da yaşayan Türkler, kımız içmekten büyük zevk duyarlar. Kımız yediden yetmişe herkesin içeceği olmakla berâber, daha çok toylarda, bayramlarda ve şölenlerde içilir. Kımızın neşe ve dinçlik kaynağı olarak cesâret ve yiğitliği arttıran özellikler taşıdığı kabul edilir. Başta Türk cumhûriyetleri ve Rusya olmak üzere birçok ülkede yapılan araştırmalar kımızın sağlık açısından faydalarını ortaya koymuştur. Kımız içerdiği vitamin ve minerallerle bedene güç verir. Damar sertliğine iyi gelen tam değerli aminoasitleri en uygun bileşimde bünyesinde bulundurur. Asit-karbon içeriğiyle mîde hastalıklarında, karbonhidrat içeriğiyle ishalde ve idrar yolu hastalıklarında tedâvi edicidir.Güçlü bir antiseptik ve antibiyotik olduğu için vücuttaki mikropları yok eder, hastalara direnç ve bağışıklık kazandırır.

Bir araştırmacı kımızın etkilerini üç kelime ile özetler: *"Besler, kuvvetlendirir, yeniler."* Kazaklar, *"Kımız içen evin uçuğu bile olmaz."* derken yanılmamışlardır. Kımızın da katkısıyla yüz yaşına kadar yaşayan Kazak Türklerinin millî şâiri Cambıl Cabayoğlu, kımızı şöyle tanımlar:

"Tadı damakta kalan, saf altın gibi sarı kımız,
Sağlıklı kişiye kuvvet veren, dertliye devâ kımız."

Atalarımız anne sütü alamayan bebekleri tâze kısrak sütüyle büyütmüşlerdir. Bugün aynısını Avrupalılar yapmaktadır. 60-80 yaşlarında çocuk sâhibi olabildikleri, hatta sâhip oldukları erkek çocuklarının isimlerini de "Altmışbay", "Yetmişbay" ve "Seksenbay" diye koydukları bilinmektedir. Kımızın insan hücrelerini yenileyici olduğunu tespit eden Avrupa ülkeleri, günümüzde kımızla gençleşme kürleri yapmakta ve tedâvi merkezleri oluşturmaktadır.

Bozkırda yaşayan göçebe Türk boylarının kızları ve gelinleri kısrak sağarken, sütün köpüklerini yüzlerine sürerlerdi, ciltleri kırışmaz, pürüzsüz görünürdü. Şimdi bunun farkına varan Batı ülkeleri, kozmetik sanâyi dalında kısrak sütünden pahalı cilt kremi, şampuan ve sabun üretmektedirler.

Anadolu Türkleri, kımızı târih kitaplarından veya târihî romanlardan biliyorlar. Kımızın nasıl ve neden yapıldığını bilenler pek azdır. Türkiye'ye kımızın fiilen gelişi şöyle olmuştur: 1949'da ana yurdumuz Doğu Türkistan'ı Çin'in işgal etmesiyle bir kısım Kazak Türkleri Alibeg Hakim'in önderliğinde yarı hayvan sırtında, yarı yaya olarak iki yıl süren yorucu bir yolculuk sonucu Taklamakan çölünü geçer. Çölde su yerine hayvan kanı, Himalaya dağlarını aşarken de oksijen yetersizliğinden dolayı ilâç yerine insan idrarı içilmek zorunda kalınır. Yolda çok sayıda insan kaybedilerek Hindistan'a ulaşılır. Daha sonra bu gruplar 1954 yılında Anadolu'ya gelip yerleşirler. Yakın târihimizde bu hâdiseye "Büyük Kazak Göçü" denilmektedir. Bendeniz de bu göçle gelenlerdenim.

Türkiye'ye geldiğimizde ata içkimiz kımızın Anadolu'da unutulduğunu gördük. Kımızın özlemini çeken Alibeg Hakim, kendi sınırlı imkânlarıyla Salihli'de kımız yaptı ve Türkiye'de kımız yavaş yavaş duyulmaya başladı. Orta Asya'da kımızla büyüyen rahmetli Ord. Prof. Dr. Zeki Velidi Togan ve Prof. Abdulkadir İnan, Salihli'ye zaman zaman gelip kımız içerek hasretlerini giderirlerdi.

Unutulmaya yüz tutmuş bu ata içeceğimizi tekrar Türkiye'mize kazandırmak amacıyla, İzmir Kemalpaşa'da Nif dağı eteklerinde, Altay dağları ve yaylalarına benzer bir vâdî seçtim ve "Alaş Kımız Üretme" adında bir çiftlik kurdum. Dağlık arâziye uyumlu, süt verimi yüksek, Kazakistan'daki "cabı" adındaki kısrağa benzer, Avusturya kökenli Haflinger ırkı kısrak getirerek kımız üretimine başladım.

Ayrıca bütün Türk boylarının buyurduğu yurdu andıran, betonarme bir otağ inşâ ettim. Bu otağda kımız içiliyor, Orta Asya'daki Türk boylarının yemekleri ikram ediliyor. Vâdîde atalarımız gibi ata binme usûlü öğretiliyor. Bu şekilde örf ve âdetlerimizi tekrar canlandırıyor, gelecek nesle devretmeye çalışıyoruz. Bu vâdîye "Kazak Vâdîsi" deniyor.

Bir yılkı beslemek, kısrak sağmak, kımız yapmak gerçekten bugünün hayat şartlarında gerçekten zor iştir. Fakat kaybolan bir kültürün tekrar canlanmasını görmek de büyük bir zevktir. Zahmete katlanılırsa, ata kültürümüze âit kaybolan birçok şeyi tekrar kazanmamız mümkündür. Millî şâirimiz Mağcan Cumabayoğlu'nun kımızla ilgili bir şiiriyle sözlerimi tamamlıyorum:

Kımız içen Kırgızlar, gravür.

Al işing-der
Bul kımız
Bul kımızdıng
Arğı atasın sarar sang
Kulaşa ku-uluk biye sütü edi
Tomsargan er türktüng ası edi
Bul kımızdı kim işsin?
Bul kımızdı
Aylı künü aynalğan

Bulttu günü tolğangan
Kuruğın kuv nayzaday tayangan
Tom sarğan er türktün özü işsin

(Türkiye Türkçesiyle)

Ey baylarım, baylarım
Bu kımızı içmeyene
Kim Türk der?
Bu kımızın aslını sorarsan
Bahadır Türk'ün can dostu
Kısrak sütüdür.
Bu kımızı kim içer?
Bu kımızı,
Düşmanı gece gündüz bekleyen,
Süngüye dayanarak uyuyan
Kahraman Türk'ün evlâdı içer.

Çin'de at, ordu, aristokrasi ve ticâret

MERVE YİĞİT

Fergana atı, seramik heykelcik, Tang hânedânı (MS 618-907).

ÇOĞUMUZ için at, neredeyse savaşla özdeşleşmiştir. At üzerinde son sürat ilerleyen askerler, okçular; toz duman içinde dehşet veren sahneler... Hepimiz bu görüntülere âşinâyızdır. Fakat atın Çin'de bir "savaş aracı" olarak kullanılması, aslında onun Çin târihi içinde edindiği en geç misyondur. Atlar, Shang hânedanlığı döneminde (MÖ 1600 – 1050) genellikle savaşlarda iki tekerlekli arabaların çektirilmesinde veya avcılık amacıyla kullanılıyordu. Çin'in kuzey ve güneyinde beliren atlı okçuların (Türkler) ülke için tehdit oluşturmalarıyla birlikte, at Çinliler için önem kazandı. Bundan önce taşıma aracı olarak kullanılan atlar savaş için eğitilmeye başlandı. Bugün savaş ve at ilişkisi bize her ne kadar sıradan görünse de at gibi hassas bir hayvanın savaşa uygun hâle getirilmesi pek kolay olmadı.

Çin felsefesi ve târihi uzmanı Herrlee G. Creel, Çinli bir süvârinin üç temel konuda becerikli olması gerektiğini söyler: biniş tekniğinde, atın savaş için eğitilmesinde ve son olarak atın beslenmesinde. Bunlar tam olduğunda atlar "normal" atlardan farklı olarak savaşın zorlu koşullarına uyum sağlayabilir. Creel şöyle demektedir: *"MÖ 300 yılına kadar Çin'de at binildiğine dâir bir kanıt yoktur. Atın Çin'in hayâtına dâhil olması, büyük ölçüde ülke sınırlarında yaşayan göçebe topluluklar vesîlesiyledir."* Göçebelerden kasıt elbette Türklerdir.

SEMÂVÎ FERGANA ATLARI

Söze "evvel zaman içinde" diye başlanabilecek bir zaman diliminde, MÖ 325 - 299 yıllarında sınır boylarında yaşayan göçebelerin binicilik tekniklerini merak eden imparator Wu-Ling, onlardan süvâri savaşına dâir bilgileri nasıl öğrenebileceğinin yolunu aradı. Asya'nın bu göçebe atlıları ülkesi Çin için ciddî bir tehlikeydi, diğer açıdan bu göçebeler Çin ordusunu güçlendirmek için ona ilham da vermişti. Wu-Ling, güç belâ bir okçu süvâri birliği kurdu. Zorlanmasının sebebi şuydu: Çin kültüründe uzun erkekler için cübbe giymek bir îtibar göstergesiydi, fakat bu kıyâfetle ata binmek mümkün değildi; geleneklerine bağlı Çinli erkeklerin hiç hoşuna gitmese de ata binmek için kıyâfetlerin boyu kısaltıldı.

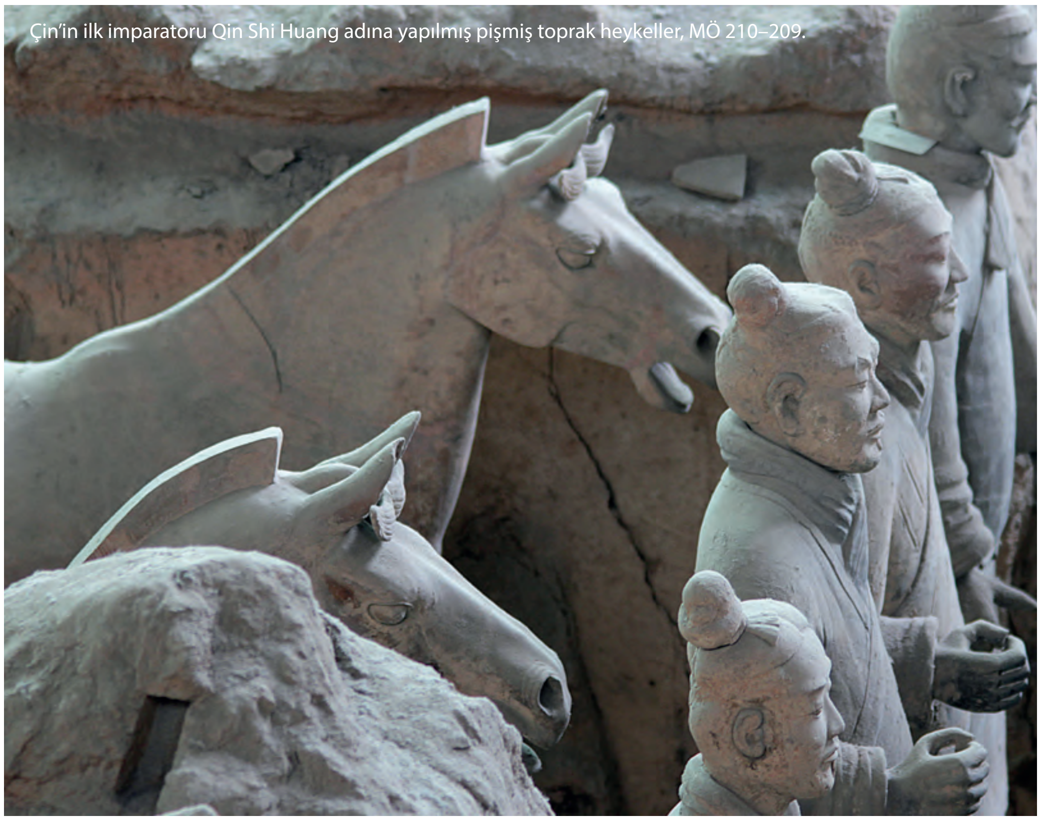
Göçebe topluluklarla süren mücâdeleler esnâsında, Çinlilerin eline pek çok at geçmişti. Fakat Han hânedanlığı döneminde (MÖ 157 – 87) imparator Wu için, günümüzde Özbekistan'ın sınırları içindeki Fergana'da yetişen atlar en kıymetli at cinsiydi. Bu atlar "kan terleyen atlar" ve "cennet atları" olarak ünlenmişti. İmparator, Fergana atlarına sâhip olmak için Hunlarla savaşmayı göze aldı. İmparator Wu'ya göre, "Dağlara tırmanan, coşkun nehirleri ve derin vâdîleri aşan" bu semâvî atlar, Çin atlarından katbekat üstündü. Bâzı elçiler, Fergana halkının olağanüstü özelliklere sâhip atlara sâhip olduklarını, fakat bu atların Çinlilerden saklı tutulduğunu yazmışlardır.

Wu, anlaşmak amacıyla Fergana'ya bir elçi heyeti gönderdi. Hunlar, imparatorun talebini geri çevirdi. Bunun üzerine Wu, MÖ 104'te, binlerce askerlik orduyla Fergana üzerine sefer düzenledi. Kırk gün süren kuşatmanın ardından en iyi atları toplayarak ülkesine götürdü. Fakat Hunlarla yapılan savaş dört yıl boyunca sürdü, Çin'i iflâsa sürükleyerek Han hânedanlığının sonunu getirdi.

T'ang hânedanlığı (MS 619 – 906) döneminde Türk akınları Çin'in başkentini tehdit edecek seviyeye geldi. Süvâri birliklerini kuvvetlendirmek için büyük uğraş veren imparator Fergana'dan ve Uygurlar aracılığıyla Semerkand'dan atlar getirterek ordusundaki at sayısını 5 binden 700 bine çıkardı.

AT KARŞILIĞINDA İPEK VE ÇAY

Atlar, ipek ticâretinin de önemli bir parçasıydı. MÖ. III. yüzyıldan îtibâren Çin, ipek karşılığında Hunlardan at aldı. Ancak bu alışveriş için Çinlilerin çok fazla ipek üretmesi gerekmiştir. IX. yüzyılın başlarında görülen yoğun ipek üretiminin zaman zaman Çinli kadın işçileri zorladığı, Uygurların aldıkları ipekten şikâyetçi oldukları târihçi Creel'in makâlesinde anılan diğer ilginç hâdiseler arasındadır. İpeğin yanında çay da ticârî ilişkilerin önemli

Çin'in ilk imparatoru Qin Shi Huang adına yapılmış pişmiş toprak heykeller, MÖ 210–209.

bir maddesiydi. Türklere yapılan çay satışının ve bunun karşılığında alınan atların kontrol edilmesini sağlamak için Sung hânedanlığı döneminde (960 – 1269) "Çay ve at ofisleri" açıldı, böylece yasal olmayan çay satışının da önüne geçilmek istendi. Bu uygulama Ming ve Ch'ing hânedanlıklarında da devam etti.

ZENGİNLİK VE STATÜ GÖSTERGESİ ATLAR

T'ang hânedanlığı döneminde at sayısının 700 bine yükselmesi atın politik, askerî ve sanatsal açıdan daha görünür olmasını sağlamıştı. Çin'in askerî sisteminde yeri giderek pekişen atlar bir iktidar simgesi olarak imparatorların mezarlarında da görünmeye başladı. Bu dönemde ressamlar tanınırlıklarını artırmak için at tasvirlerine başladılar. 80'li yıllarda *New York Times*'ın sanat haberleri editörlüğünü yapan Grace Glueck'e göre, Çinli ressamlar, sınır komşuları toplulukların üstün binicilik özelliklerini fark edince bu gözlemlerini resimlerinde işlediler. Kuzey Song hânedanlığı döneminde (960 – 1127) Huang Zongdao tarafından çizilen "Geyik Avı" adlı resimde, elindeki okla at üzerinde ilerleyen bir Hıtaylı Türk görünmektedir.

Çin'in en tanınan ressamlarından olan Xu Beihong (1895 - 1953) ise yalnızca su ve mürekkepten oluşan geleneksel Çin mürekkep sanatı ile yaptığı dört nala koşan at resimleri ile bilinir.

Atlar Çin kültüründe önemli bir yere sâhip olan ejderhâlar ile de ilişkilendirilmiştir. Çin kültüründe ejderhâ; yaşamın, doğurganlığın, yenilenmenin gücünü ve dolayısıyla ölümsüzlüğü temsil etmektedir. Atlar ise gücü ve sosyal sütatüyü temsil eden varlıklardır. Bu sebeple kamusal alanlarda ve devlet törenlerinde özenle süslenmiş atlarla gösteriler düzenlenir. Han hânedanlığı döneminde imparatorun önünde dans etmesi için eğitilen atlar törenlerin vazgeçilmezi olmuştur. Bu atların şöhreti T'ang hânedanlığında zirveye ulaşır.

İki tekerlekli atlı araba, Qin ve Han hânedanlık dönemi. Metropolitan Sanat Müzesi.

Q. Xuan, Çin soylusu bir kadın ata biniyor, Yuan hânedânı dönemi (1235-1307).

Ayrıca bu dönemden îtibâren polo ve atlı avcılık aristokratlar arasında moda olur. Buna istinâden Çin'in atlı kültüründe önemli yenilikler yaşanır ve daha kullanışlı, güvenilir koşum takımları üretilir. T'ang döneminde (618 – 906) aristokrat kadınların polo yarışlarını ve at binmelerini gösteren pek çok heykel mevcuttur. Ancak bütün bunlara rağmen Çin'de uzunca bir dönem halkın at binmesine müsâade edilmemiştir.

Türkler, Çin sınırında her zaman bir tehdit unsuru olarak Çin'in askerî politikasını ve dış ilişkilerini derinden etkilemiştir. Göçebelerin tehditlerini savuşturmak için çâreyi atlı birlikler kurmakta gören imparator Wu-Ling toplumda hâkim birtakım ön yargıyı kırma konusunda ciddî bir sınav vermiştir.

İmparator Wu ise Çin'in gücünün hiçbir zaman Türklere erişemeyeceğini düşünmüş, bu uğurda Fergana'daki atları elde etmek uğruna mücâdeleler vermiştir. Bu süreçte ticârî ve diplomatik ilişkiler de gelişmiştir. Çinliler ipek ve çay sattıkları Hunlardan at satın almışlardır. Çin sanatının altın çağı olarak adlandırılan T'ang hânedanlığı döneminde at heykelleri en güzel formuna ulaşmış; ayrıca sözü edilen dönemde at başlı başına bir zenginlik ve güç alâmeti olmuştur.

KAYNAKÇA

¶ Ancient & Oriental, *"The Horse in Chinese Art and Culture."*, erişim Şubat 18, 2017. https://antiquities.co.uk/Collections/the-horse-in-chinese-art-and-culture.html

¶ Creel, H. G., "The Role of the Horse in Chinese History", *The American Historical Review 70,* Oxford University Press, no. 3, 1965, s. 647-672.

¶ Forrest, S., *The Age of the Horse: An Equine Journey Through Human History,* Atlantic Monthly Press, New York, 2016.

¶ Glueck, G., "Art Review; The Chinese Horse, A Symbol of Power", *The New York Times*, Ekim 24, 1997. http://www.nytimes.com/1997/10/24/arts/art-review-the-chinese-horse-a-symbol-of-power.html

¶ Miller, A. L., "The Woman Who Married a Horse: Five Ways of Looking at a Chinese Folktale", *Asian Folklore Studies* 54, Nanzan University, no. 2, 1995, s. 275-305.

¶ Ollis & Oostermeijer, "The Importance of the Horse in Chinese Art." erişim Şubat 18, 2017. http://www.ollisandoostermeijer.com/publications/the_importance_of_the_horse.html

At sırtında şâhiniyle avlanan Türk, kâse, XII.-XIII. yüzyıllar.

Selçuklularda at eğitimi

MUHARREM KESİK

HER Türk savaşçısı ata binmeyi ve at sırtında ok atmayı daha çocukluk çağındayken öğrenir. Çocuklara ilk at binme eğitimi, koyunların sırtına bindirilerek verilir. Arap edebiyâtının en büyük yazarlarından ve Mu'tezile kelâmcılarından biri olan el-Câhiz (öl. 869) Türk süvârisi için, *"Başkalarını tâkip etsin veya başkaları tarafından tâkip edilsin, Türk, atının sırtında gâfil avlanmaz."* der.

Selçuklu hükümdârları, herhangi bir nedenle sarayından dışarı çıktıklarında dâima atlarına binmiş olurlar. Bu sırada hükümdârın yanında yine atlı olan mâiyeti ve muhâfızları mutlaka hazır bulunurlar. Bilindiği gibi hükümdarlar saraylarını yalnız savaş için değil, seyran, av, oyun (mızrak oyunu, çevgân oyunu vs) ve orduyu teftiş için de terk edebilirler.

Türkiye Selçukluları için önemli kaynaklardan biri olan *Müsâmeratü'l-Ahbâr*'ın yazarı Aksarâyî'nin yazdığına göre, Türkiye Selçukluları sultânı IV. Kılıçarslan döneminde (1249-1254, 1257-1266) onun vezîri olarak devletin kontrolünde tartışmasız söz sâhibi olan Muînüddîn Süleyman el-Pervâne'nin (öl. 676/1277) adamlarından biri, bir yıl içinde dört Arap atını öyle eğitirdi ki atlar 10 gün 10 gece üzerlerindeki binici ile yol alsalar bile yine de yorulmazlardı.

Dönemin kaynak yazarlarından Bizans târihçisi Niketas Khoniates de Selçukluların nitelikli atlara sâhip olduklarını vurgular. Yine ünlü seyyah Marco Polo, Anadolu'dan geçerken Türkmenlerin fevkalâde atlar ve değerli katırlar yetiştirdiklerinden bahseder.

XIII. yüzyıl Selçuklu Türkiye'sinde yabancılar, Türk atlarının çoğunluğunu, Uzakdoğu'dan dünyânın dört bir yanından gelen çok sayıda ürünün teşhir edildiği, alınıp satıldığı ve XI. asırda bugünkü Pazarören yakınlarında kurulan uluslararası bir fuar niteliğindeki "Yabanlu Pazarı" ile büyük bir ticâret merkezi olan Sivas'tan temin ediyorlardı.

At sırtında avcı Türk, heykelcik, XII.-XIII. yüzyıllar.

Türkiye Selçuklu sultânı II. Kılıçarslan'ın en nüfuzlu ve meşhur adamlarından Süleyman Bey, elçi olarak 1172-1173 yıllarında Bizans imparatoru Manuel Komnenos'a (1143-1180) gönderildiğinde Manuel'e kendi ahırlarından "yörük atlar" hediye etmişti.

At, Selçuklu süvârisinin savaşı kazanmasında, savaş sırasında hayatta kalabilmesinde ya da mağlûbiyete uğrandığında düşmanın eline esir düşmeden kaçabilmesinde en önemli vâsıtaydı. Süvâriler, at sâyesinde düşmanını yakalar, tâkip eder veya kovalar, at ile iz sürerdi. At sâyesinde onlar, en sevdikleri savaş metodu olan vurkaç (ânîden saldırıp kaçma) taktiğini başarıyla uygulayabiliyorlardı.

Sultan I. Mesud'un (1116-1155) 1154 yılında Kilikya bölgesinde hâkimiyet tesis etmiş olan Ermeni kralı II. Toros'a (Thoros) (1144-1168) karşı düzenlediği bir seferde, oldukça olumsuz olan hava koşulları, Kilikya'da görülen vebâ salgınının askerlere de sirâyet etmesi ve özellikle de Selçuklu askerinin atlarının dabak (dabakh) diye bilinen bir hastalığa yakalanması nedeniyle Türk ordusu başarısızlığa uğramıştı.

Bu sefer sırasında görülen dabak hastalığı yüzünden Selçuklu ordusu içinde yer alan at ve katırların çoğunun diz kapakları düşmüştü. Bu yüzden sultânın hâcibi de aralarında olmak üzere sağ kalan askerlerin büyük bir bölümü seferi yaya olarak sürdürdü.

Hastalık nedeniyle atların ve katırların dizlerinde derman kalmayıp yürüyemez hâle geldiklerinden ordu ağırlıklarını ve silâhlarını bırakarak geri çekilmek zorunda kaldı. Bu yüzden Ermeniler yaya kalan ve ağır silâhlarını taşıyamayan Selçuklu ordusundan çok

Bir Türk süvârisi, kâse, Nişabur, X. yüzyıl.

sayıda askeri şehit ettiler. Bütün bu yaşanan olumsuzluklar Selçukluların ciddî sayıda hayvan, silâh ve teçhîzat kaybetmesine de yol açtı.

Türklerin köklü ve sürekli bir at kültürüne sâhip oldukları bilinmektedir. At kültüründeki köklülük ve devamlılık özelliği, Türk at tipinde de kendini gösterir. Türkler, kendilerine özgü savaş metotlarının bir netîcesi olarak diğer milletlerden başka silâhlara, farklı bir savaş atı tipine sâhiptiler. Bu durum, son yapılan araştırmalarla iyice netlik kazanmıştır.

Selçuklu devri kaynaklarında bâzen "Türkmen atı" adıyla geçen Türk at tipinin, Selçuklu devrinde korunarak devam ettirildiği, yaygınlaştırıldığı görülür. Daha genel bir deyişle Türk atı ve atçılığı, Selçuklular tarafından Orta Asya'dan Orta ve Yakındoğu'ya getirilmiştir.

Türk atının dikkati çeken en temel özelliği, orta ve bâzen kısa boyda olmasıdır. Başı biçimli, fakat küçüktür. Kulakları da dikkati çekecek derecede küçüktür. Gözleri son derece tesir edici ve canlıdır. Âdeta hücûma hazır durumdadır. Ağzı yumuşaktır, sık ve oldukça uzun yelelidir; göğsü ve sağrıları kuvvetlidir. Ayrıca Türk atının kendine has eyer ve dizgin takımı, göğüsten ve kuyruk altından geçen kolon sistemi vardır. Buna üzengi de ilâve edilebilir.

Bütün bu niteliklere ve atın emniyetle kullanılmasını kolaylaştıran teçhîzata sâhip Türk atının asıl üstünlüğünü, sürati ve dayanıklılığı oluşturur. Kaynaklarda değişik zamanlarda Türk atının sürat ve mukâvemetini ifâde eden hikâyeler nakledilir. Selçuklular devrinde Türk atçılığının daha da geliştirildiği anlaşılmaktadır.

Zîra meşhur şâir, filozof, matematikçi ve astronom Ömer Hayyâm (1048-1131), Türkleri bu sâhada rakipsiz saymaktadır. Ona göre daha eski devirlerde, atçılıkta, atın meziyet ve kusurlarını tanımakta, Acemler (İranlılar) bütün milletlerin başında gelmekteydi. Arap'ta ve Acem'deki bütün iyi atlar onların dergâhına getirilirdi. Selçuklular zamânında ise hiçbir millet atçılığı Türkler kadar iyi bilememiştir. Çünkü onların işleri güçleri, gece gündüz at iledir ve sonra cihan da onların elindedir. Bu bilgi, Selçuklu Türklerinin, Orta Asya'daki soydaşları gibi, ata ne kadar önem verdiklerini bir kez daha göstermekte ve atçılıkta çağdaş diğer milletlere üstünlük sebeplerini de ortaya koymaktadır.

Türkmenler, bir yaşına basan tayın başına gem vurup (atı yönlendirmek için ağzına takılan demir araç), alışıncaya kadar yedekte taşırlar. İkinci aşamada iki küçük çuvala saman veya yaş ot doldurarak tayın iki tarafına asarlar ve birkaç gün yedekte taşırlar. Üçüncü aşamada, çuvalın üstüne küçük bir çocuk oturturlar. Dördüncü aşamada çuvalın yerine eyer vurarak üzerine yine çocuk bindirirler. Tay iki yaşına girince artık her şeyi öğrenmiştir.

Bu şekilde yetiştirilen tay, hiçbir kötü huy edinmemiş olur. Görünüşe göre, bu türlü eğitim beş yaşına kadar devam etmektedir. Bundan sonra at eğitiminde ikinci adım başlamaktadır: Türkler, atı her gün bir "meydan" uzunluğunda yavaş yavaş koşturmaktadırlar. Atı bir gün sağdan, diğer gün soldan koşturdukları gibi, dizgini de bir kez sağ elle, bir kez de sol elle kullanarak atı döndürürler. Böylece at her yere kolayca dönmeye alıştırılır.

At eğitiminde üçüncü aşama, çevgân ve mızrak oyunu öğretimiyle başlar. Başlangıçta göz önünde tutulan nokta yavaş yavaş ve zor kullanmadan hareket edilmesidir. Bu esnâda yorulan at dinlendirilirken başka bir atla öğretime devam edilir. Dinlenen atla tekrar eğitime başlanırken onun ilk defaki antrenman kadar koşturulmasına özen gösterilir.

At üstünde değnekle karşılıklı iki grup arasında dört köşeli bir sâhada oynanan, bugünkü polo oyununa benzeyen çevgânda dikkat edilmesi gereken nokta atın toptan ürkmemesi, diğer taraftan da topun atın yüzüne ve gözüne vurmamasıdır. Topun atın başına gelmesi at için zararlıdır. Eğitim esnâsında atın mızraktan ürktüğü görülürse mızraksız birkaç defa hafif hafif koşturulur. Sonra da birkaç defa yarım tırıs ve birkaç defa

da tam tırıs yaptırılır. Böylece birkaç gün mızraksız koşturulan at, bundan sonra iyice öğreninceye kadar mızrakla koşturulur.

Atın çevgân ve mızrak ile eğitimi tamamlanınca sıra, geniş sulardan sıçratma eğitimine gelir. Bu hareket, at öğreninceye kadar defalarca tekrar edilir. Sonra at bir gez, (gez dönemlere göre değişmekle birlikte yaklaşık olarak 60 cm'lik uzunluk birimidir) ya da bir gezden daha alçak veya daha yüksek duvarlardan atlatılır. Daha sonra dizginini bükmek sûretiyle ata 10 ayaktan daha az veya fazla bir mesâfeden geri dönmesi öğretilir. Bir sonraki aşamada ise at yokuş yukarı ve yokuş aşağı koşturulur, ayrıca çok taşlık yerlerde de koşmaya alıştırılır. Atın dâima yumuşak yerde koşturulmaması gerekir; çünkü yumuşak yere alışan at taşlık arâziye gelince koşmakta zorluk çeker. Ayrıca at ahırın avlusunda (pâygâh) birkaç defa yalnız başına bağlanmalıdır.

Atın yalnız başına gece ve gündüz sürülmesi gereklidir. At alışıncaya kadar yanında başka bir at bulundurulmamalıdır. Gece ordunun önünde veya dışında tek başına binildiği zaman kişnerse bu at için büyük bir kusur sayılır. Atın yalnız bağlanmaya, yalnız arpa ve ot yemeye, yalnız yola gitmeye alışkın olması faydalıdır ve bu özellikler atın mahâretinden sayılır.

Atın yalnızlık kadar kalabalığa alıştırılması da önemlidir. Bunun için pazar gibi, demircilerin, nalbantların, kap kacak yapanların bulunduğu kalabalık, gürültülü ve türlü renklerde eşyânın asıldığı yerlerde birkaç gün atla dolaşılması gerekir. Bu eğitimlerden başarıyla geçen at, 5 yaşına geldiğinde artık tam binme ve kullanma çağında demektir. Türklerin kullandığı at ve diğer melez türler en fazla 12 yaşına kadar kullanılabilir; fakat Arap atı, 15 yaşına kadar iş görebilir. Ortalama bir at 31 yaşına kadar yaşadığı gibi, genç at kadar olmasa bile, son ânına kadar iş görmeye devam edebilir. 31 yaşında ise atların dişleri tamâmen düşer, ot yiyemez ve iş göremez hâle gelir.

Kaynaklardan öğrendiğimize göre, hızlı bir at 15 fersahlık (90 km) bir mesâfeyi sabahtan kuşluk namazı vaktine (namâz-ı pîşîn) kadar alır. Türk dağ atı tipi bu mesâfeyi neredeyse hiç mola vermeden, kolaylıkla koşabilir. Atın koşma mesâfesi ortalama 10 fersah (60 km), durmadan koşma müddeti ise genellikle 1 saattir. Bir at hiç durmaksızın 1 fersah (6 km) koşabilir. Yorulmuş bir ata verilen dinlenme müddeti, yine 1 saat olarak tespit edilmiştir.

Süvâri, 1540-1560. Rijksmuseum.

KAYNAKÇA

¶ Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-ahbâr ve müsâyeretü'l-ahyâr*, neşreden Osman Turan, Ankara, 1944; *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara, 2000.

¶ Arık, R., *Kubâdâbâd Selçuklu Saray ve Çinileri*, İstanbul, 2000.

¶ Kafesoğlu, İ., *Türk Milli Kültürü*, İstanbul, 1991.

¶ Kesik, M., *At Üstünde Selçuklular*, İstanbul, 2011.

¶ Kesik, M., *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1155)*, Ankara, 2003.

¶ Koca, S., *Selçuklular'da Ordu ve Askerî Kültür*, Ankara, 2005.

¶ Köymen, M. A., *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Alp Arslan ve Zamanı*, Ankara, 1992.

¶ *Menâkıb Cund el- Hilâfa ve Fazâilel-Etrâk (Hilâfet Ordusunun Menkıbeleri ve Türklerin Fazîletleri)*, çev. Ramazan Şeşen, Ankara, 1988.

¶ Merçil, E., *Türkiye Selçukluları'nda Meslekler*, Ankara, 2000.

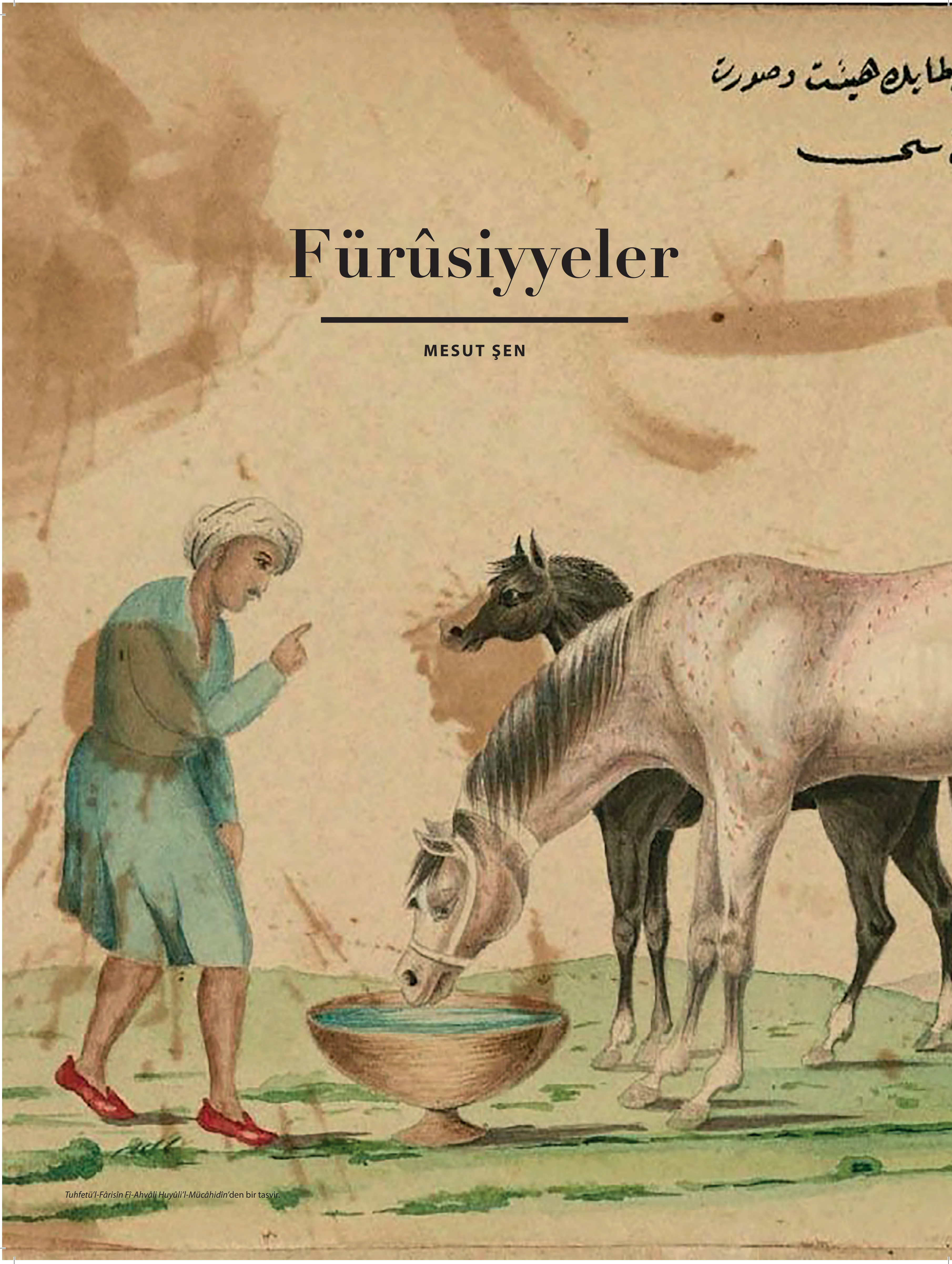
¶ Niketas, *Historia*, çev. Fikret Işıltan, Ankara, 1955.

¶ Seyhan, T. O., "İki Zafernâme Tecümesinde Kullanılan Uzunluk Ölçüsü Birimleri", *Modern Türk Araştırmaları Dergisi*, c. IV, sayı: 2, Ankara 2007, s. 124-125.

¶ Turan, O., *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, 1993.

Fürûsiyyeler

MESUT ŞEN

Tuhfetü'l-Fârisîn Fî-Ahvâli Huyûli'l-Mücâhidîn'den bir tasvir.

KÜLTÜR mîrâsımızın önemli eserlerinden bir kısmını evcil hayvanlar üzerine yazılmış kitaplar oluşturmaktadır. Türklerin elinden çıkan ilk bilimsel eserler Uygurlar döneminde yazılmıştır. Ancak bu dönemde evcil hayvanlara yönelik eserlerin yazılıp yazılmadığını henüz bilmiyoruz. Şu hâlde evcil hayvanlar üzerine yazılmış bize âit eserlerin hepsi İslâmiyet'ten sonrasına âittir.

Târihî metinlerde evcil hayvan denince de tabiatıyla akla ilk olarak at gelmektedir. Atlar üzerine yazılmış eserler "fürûsiyye", "haylnâme", "feresnâme", "esbnâme", "baytarnâme" isimleriyle geçmektedir. Söz konusu eserlerin hepsi İslâmiyet'in ilk dönemlerinde yazılmış Arapça tercüme ve telif eserlere dayanmaktadır. MS IV. yüzyıldan îtibâren Batı'da giderek yavaşlayan ilmî faâliyetler VI. yüzyılda neredeyse durma noktasına gelmişti. Batıdaki gerilemenin aksine İslâm dünyâsında VII. yüzyıldan îtibâren ilmî gelişmenin olağanüstü hızda olduğunu görmekteyiz. Özellikle Abbâsî halîfesi Mansur zamânından îtibâren eski Yunanca, Hintçe ve Süryânîceden Arapçaya pek çok eser tercüme edilmiştir. Tercüme dönemini IX. yüzyılla birlikte telif dönemi tâkip etmiştir.

VII. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar İslâm dünyâsında atçılık üzerine yazılmış adı geçen bu türlerin bir kısmında atçılık, binicilik, atın yetiştirilmesi ve eğitilmesi konularına değinilirken bir kısmında ise bu bilgiler yanında atın hastalık ve tedâvilerine yönelik bilgiler de bulunmaktadır. Fürûsiyye, "fürûs" kelimesinden gelmektedir. Fürûs, Arapçada "at" mânâsına gelen "feres" kelimesinin çoğuludur. Atçılık eğitimi ve binicilik üzerine yazılmış eserlere genellikle fürûsiyye adı verilmiştir. Haylnâme, esbnâme gibi eserlerde geçen Arapça "hayl" ve Farsça "esb" kelimeleri de "at" anlamına gelmektedir. Atın eğitimi ve binicilik üzerine bilgiler "baytarnâme" adını verdiğimiz eserlerde de bulunmaktır. Baytarnâmeler de genel olarak at üzerine yazılmış eserlerdir. Diğerlerinden farkı, yukarıda da belirttiğimiz gibi, söz konusu eser-

lerde atın hastalık ve tedâvisine yönelik bilgilerin de bulunmasıdır.

Tercüme devrinde eski Yunancadan Arapçaya tercüme edilmiş en önemli eser Aristo'ya âittir. Söz konusu eserin Arapçadan Farsça ve Türkçeye yapılmış birçok çeviri nüshası da bulunmaktadır. Bu çevirilerden biri Muhammed b. İskender Edirnevî tarafından yapılmıştır. Eserin yazılma gâyesi, İskender'in ordusundaki atlarda beliren hastalık üzerinedir. Bu esere göre atların özellikleri şöyle olmalıdır: *"Eyü atun alâmeti budur ki; yüzi gökçek ola ve yüksek ola ve boynı uzun ola ve yoğun incüklü ola ve ala gözlü ola ve kulakları uzun ince ola, kamış yaprağına benzeye, ana kamış kulaklu dirler. İki kulağının arası geniş ola ve dişleri incü gibi ola, uşak dişlü ola ve sağrısı degirmi ola ve arkası geniş ola ve bili ince ola ve yilesi ve kuyruğı uzun ola ve kuyruğınun kemürdegi (kıkırdağı) kısa ola ve alt dodağı yokaru dodağından uzun ola ve yumrı alınlu ola ve omuzlu ola ve uyluğı tolu ve orta boylu ola ve hâyası yöresinde tüy olmaya ve bilegi ve topuğı kısa ola ve uyluğı uzun ola ve burnınun içi gin ola ve kıçlarınun arası igni gin ve ön ayaklarınun arası igni tar olmaya ve yolca gider iken iki kulağıyla işâret ide ve gendüyi terâzûlayup yörüye ve önine ne gelür ise sıçraya ve öni kıçı berâber ola biri birinden uzun olmaya ve kısa olmaya ve dolaşuk yörümeye ve gözinün bınârı gin ola ve uyanı katı katı geve ve âvâzı tîz ola ve ard ayağın iki ön ayağından geçüre ve başın sala sala gide, yolda sak ola, önine ne gelür ise belünlemeye, kıçın gitmeye ve toynaklar inlü ve uzun ve kara ola, ökçesi degirmi ola ve dolaşuk yörümeye ve almacukları yumrı olmaya bir almacuğı öyük olurısa anun gibi at kıymatlu olur ve hünerlü olur."* Atın oniki iyi özelliğinden üç yerinin kadına, üç yerinin deveye, üç yerinin sığıra ve üç yerinin de katıra benzemesi gerekir: *"Ve ol oniki n'ola üçi avrat saçı ola ve avrat sûreti gibi hûb ola. Ve yürüyüşcügi nâzük ve ökçesi böyük ola ve katır kulaklu ve katır kuyruklu ve sığır iyegüli (kaburgalı) ve deve göbeklü ve deve boyunlu gerekdür. Bu cinslü at gâyet eyü olur. Ele giricek elbetde almak gerekdür."*

Abbâsîlerde 750-850 yılları arasında süren tercüme dönemini IX. yüzyılda telif devri tâkip etmiştir. IX. yüzyılın atçılık üzerine eser veren önemli müellifi Muhammed b. Ya'kûb b. İshak b. Ahi Hizâm'dır. Hizâm tarafından Arapça olarak kaleme alınan *Kitâbü'l-hayl ve'l-baytara* isimli meşhur eserde ki söz konusu eser Mahmud b. Muhammed b. Hasan el-Ezherî tarafından eski Türkiye Türkçesine tercüme edilmiştir, at insandan sonra eşref-i mahlûkat olarak görülmektedir. Ata ilk binen kişi de Hz. İbrahim'in oğlu Hz. İsmail'dir: *"Evvel gişi kim ata bindi ve ana eyer uyan düzdi, İsmaîl Peygamber idi. Tanrı Teâlâ ana yüz at çıkardı kim Mekke'de otlarlardı. Andan sonra ol atları sürdi, kapusına getürdi ve anlardan birisin dutdı bindi. Andan öndin at vahşî yörürdi."* Eserde anlatılan bir başka rivâyete göre Hz. Dâvud yeryüzüne halîfe olduğunda, atları çok sevmiş, iyi atlar beslemiş ve oğlu Hz. Süleyman'a bin at mîras bırakmıştır. Hz. Dâvud, Hz. Süleyman'a atı öz kardeşinden aziz bilmesini ve atın terbiyesine çocuklarından fazla önem vermesini vasiyet etmiştir. Söz konusu rivâyete göre Tanrı atı cenup yelinden yaratmıştır ve Süleyman için denizden bin at çıkarmıştır: *"Tanrı Teâlâ atı cenûb yilinden yaratdı ve didi kim: Benüm, dostlaruma izzet olgıl ve düşmenlerime kahr olgıl ve ehl-i tâatuma cemal olgıl. Ve bu sözleri cenûb yiline didi. Ve andan bir kabza aldı, anı at yaratdı. Ve didi kim sana feres ad virdüm."*

Hizâm, eserinin atların eğitilmesi ile ilgili bölümünde şöyle demektedir: *"Fâris oldur kim atını seve, anun ıslâhına meşgûl ola. Zîrâ kim ata binen gişinün salâh ve fesâdı anunladur. Ve kasd ide dâyim anun terbiyetine ve edebine muhabbet-ile ve şefkat-ile mudârâ ve mârifet-ile. Ve gerekdür kim at besleyen gişi atını karındaşından ve ehl-i ayâlinden yigrek seve ve atı döğmeye. Zîrâ kim atı döğmek yavuz eyler ve telef eyler. Her gâh kim nâzük yirine dokuna."*

Hizâm'a göre at bir yaşına geldiğinde ona gem vurmak mümkün hâle gelir. Bu yaşta iken ata beş on kere binmek gerekir ki at vahşî kalmasın. Ata asıl ağır gem dört yaşına geldiğinde vurulmalıdır. Tabiî bu da idmanla yapılmalıdır. Ata ağır gem vurulduğunda bir gün binmek ertesi gün ise dinlendirmek gerekir. Böyle edep öğretildiğinde at sâhibine mutî olur yürürken sevinerek yürür. Tâlim zamânında ata, atın tâlîmine iltizam eden kişi binmelidir. Tâlim zamânında ata beş türlü gem ile binilir. At on ayda edep öğrenir. Her bir gem ile iki ay binmek gerekir, sonra birkaç gün at kendi hâline bırakılmalıdır. Atın edebi binicinin edebinin kemâli ile olur. Fâris, yâni binen kişi evvelâ atın boynunu yumuşatır, gemini gevşek tutar, bu sırada at sıkıntı yapmamalıdır, başını kaldırmalı ve ölçülü olarak (veznile) yürümelidir. İkinci olarak at doğru yürümelidir, inişte ve yokuşta bir hâl ile olmalıdır. Üçüncü olarak binen kişinin işâretini tez anlamalıdır. Kılıca ve mızrağa hazırlıklı bulunmalıdır. Her kişiye el vermemelidir. Eğer bir at eğitimli (edeblü) olursa ondan câhilâne hareket beklenmez. Bir kişi eğitimli bir at ile harpte olduğu zaman düşman mızrak ve kılıç ile saldırdığında at ayaklarıyla püskürtür, yaraya tahammül eder. Eğer fâris, yâni binici harpte attan düşerse at düşmana ağzı ve ayaklarıyla gazap eder. Atın bu davranışının sebebi sâhibinin onu barış zamânında hoş tutmasından dolayıdır. Eğer ata iyi edep öğretilmezse o ata harpte îtimat edilmez.

Hizâm'ın "ata edep öğretilmesi" adlı bölümünde elliden fazla türde at yürüyüşünden bahsedilmektedir. Bunlar arasında özellikle "yorga", "eşkün" ve "yiliş" adı verilen yürüyüş çeşitleri dikkati çekmektedir.

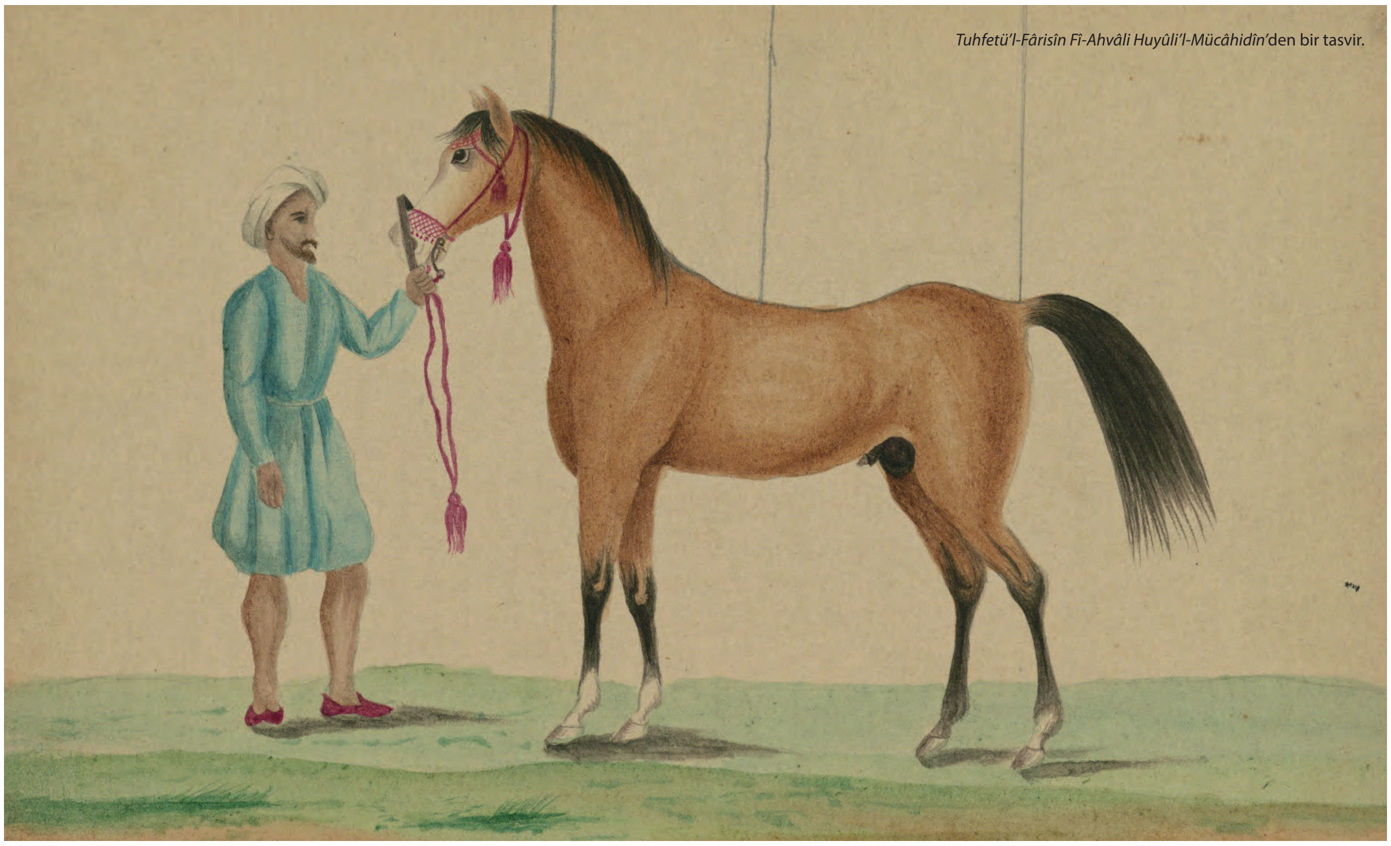
Hizâm'da at yürüyüş çeşitleri şu adlarla geçmektedir:

Katf Yumuşak, yavaş yürüyüştür. Bu yürüyüşü bütün atlar bilir.

Atîk-ı ednâ Yavaş, aheste yürüyüştür. At ferah olarak yürür ve ağzındaki dizginle oynar. Önü ve arkası sağlam (hakîm) hareket eder.

Atîku'l-vesâ Bu da âheste ve güzel bir yürüyüştür. At yürürken önünü ve arkasını oynatır (depredür). Bu hareket biniciye çok hoş gelir. Endâmını berâber eder. Adımları bir önceki yürüyüşten daha geniş ve daha hızlıdır.

Merkeb-i ednâ Yumuşak ve hızlı yürüyüştür. Adımları güzeldir, biniciyi silkmez. Bu yürüyüşte atın iki tarafı sâkindir, göğsünü gerer. Ön ayaklarını yere vura vura yürür. Arka ayak adım-

Tuhfetü'l-Fârisîn Fî-Ahvâli Huyûli'l-Mücâhidîn'den bir tasvir.

larını ön ayaklarının üzerine basar. Bu yürüyüşe "mülûkî" adı verilir. Çünkü böyle yürüyen atlara melikler ve halîfeler biner. Merkeb-i ednâdan sonraki yürüyüşe "merfû" denir. Şâyet at merkeb-i ednâ adlı yürüyüşü yaparken günden güne adımını artırırsa ve iki ayağı arası geniş olursa bu merfû, yâni "soylu, asil" bir yürüyüştür. At merfû yürüdüğünde iki aşığı arası yarım karış olur ve önünden yarım karış ileri basar. Bu yürüyüş merkeb-i ednâdan daha hızlıdır. At bu yürüyüşte de ayaklarını yere vura vura yürür. Merkeb-i ednâdan "mehrâniyât" adı verilen yürüyüşler de üç kısımdır. Bu yürüyüşte at arka ayaklarını ön ayaklarından fazla atar. Adımları da geniştir. Mehrâniyât yürüyüşünün birinci kısmına "erfa‘" denir. Bu yürüyüşte atın ayakları dışındaki bütün âzâları sâkindir. Bu yürüyüşte de adımlar yarım karış ileridedir. İkinci kısım erfa‘ yürüyüşten daha hızlıdır. Adımları da daha kısadır ve âzâları hareket eder. Bu yürüyüş, sert (katı) bir yürüyüştür. Mehrâniyâttan üçüncü kısım yürüyüşe yine "merfû", yâni soylu, asil denir. Türk bu yürüyüşe yorga adını vermektedir. Yorga yürüyüşler sultânıdır. At yorga yürürken başını kolanından ve göğsünden tarafa salar. Yorga yürüyen ata binen kişi ondan lezzet kesp eder. Bu yürüyüş ancak özel olarak seçilen atların eğitilmesiyle veya bu niteliklere doğuştan sahip olan atlarla kazanılmaktadır. Yorga aynı zamanda Türklerin bilhassa uzun yollarda rahat bir biniş için tercih ettikleri atın da adı olmaktadır. Yorga atlar yürüme ile koşma arasında gider, ahenkli yürüyüşüyle binicisini sarsmadan uzun yollar kat edebilir. Yorga atlar hediye olarak pek çok devlete gönderilmiştir.

Bedevî Bu yürüyüşün bir çok çeşidi vardır: "nahrân", "ıslân", "tathîm", "irkâl", "dâlân", "redyân" gibi. Bunlardan redyân, eşkün ile yeliş arasındaki bir yürüyüş şeklidir. İrkâl ise daha çok yelişe benzemektedir. At dâlân yürürken, bâzen bir ayağına bâzen de diğer ayağına îtimat eder. Tathîm, ıslân ve nahrân yürüyüş biçimlerinde ise at ayağını dik basar ve yükten incinmiş gibi yürür. Aslen Farsçada "hızlı at" anlamına gelen "badav"[1] kelimesi, Osmanlı Türkçesinde bedevî şeklini almıştır. Bu sebeple kelimeyi Arapçada "çölde, çadırlarda yaşayan Arap göçebesi" mânâsındaki bedevî kelimesiyle karıştırmamak gerekir. Farsça badav kelimesi Çağatay Türkçesinde de "bedev" şeklinde görülmekte ve "koşan at (Far. asb-i davanda-ra güyand)",[2] "soylu ve cins at, bedevî, küheylân, esb-i Arabî, devende at"[3] mânâlarına gelmektedir. Çağatayca bedev kelimesinin varyantları bâzı çağdaş şîvelerde de bulunmaktadır: Tkm. bedev "yarış atı", Özb. bedev "koşan at", Kzk. bedev "yarış atı", Kır. bedöö "yarış atı".

Atçılık, tay terbiyesi, binicilik eğitimi ve atın tedâvisi ile ilgili zengin külliyat kültürel mirasımızın bir parçasını oluşturmaktadır.

1 Steingass, 1977, 165b.
2 Seng 144a/14.
3 Şeyh Süleyman, 1298, 89b.

Bir Japon geleneği
Gunbalara şükran

F. BETÜL AYDIN

Atlı Japon savaşçısı, samuray.

JAPONYA genelinde, halk hâfızasının sağlam bir parçasını oluşturan bir inanış, atı denizin ve dünyânın derinliklerinden çıkmış bir varlık olarak nitelendirir. Bu efsânevî varlık tıpkı damarlara pompalanan kan gibi, eşkin bir yürüyüşle Japonya'dan yeryüzüne yayılmıştır. Onun çıkışı, dünyânın karanlık başlangıcıyla ilişkilendilir. Bu arketipsel at, yâni karanlığın gizemli çocuğu, ateşin yıkıcı ama muzaffer ve suyun besleyici ama boğucu güçleriyle bağlantılı olarak hem yaşamın hem de ölümün taşıyıcısıdır.

At Japon kültüründe Şinto ile birlikte anlam zenginliğine kavuşmuştur. Yakın zamandaki arkeolojik bulgular Japonya'daki atların orijinleri ve Japonya'ya ne zaman geldikleri konusunu karmaşıklaştırsa da Japonya'da at her zaman güç kavramıyla ilişkilendirilmiştir. Sâdece dünyevî değil, aynı zamanda tanrısal bir güç bu. At kutsal varlıklara, tanrılara, istek ve duâları yetiştiren bir varlık olarak kabul edilir. Bu sebeple Şinto tapınaklarına adak olarak at bırakılır. Bunun yanında, atların bakımının zorluğu sebebiyle mi, yoksa herkesin karşılayamayacağı pahalı bir adak olması yüzünden midir bilinmez, üzerine dilek ve duâ yazılarak tapınaklara konan "ema"lara (bir çeşit tablet) at resimleri çizilmiş, bu emalar tapınak girişlerine asılmıştır. Bu âdet biraz değişmiş olarak hâlâ yaşatılmakta; emalara sâdece at resimleri değil, o yılki hayvanın resmi de çizilmektedir. Ayrıca bu tabletler insanlar arasındaki iyi dilek ve temennî alış verişinin geleneksel bir vâsıtasıdır.

Eski çağlarda Japon inanışına göre at, tanrılarla insanlar arasında bir ulak görevi görür. Yağmur duâlarında ve çeşitli seremonilerde at kullanılır. Ülkenin birçok bölgesinde Japon çiftçiler çeltik tarlalarının kenarlarına at dişleri veya kemikleri ya da tahtadan yapılmış at heykelleri gömerler. Bu ritüeller, o yıl çeltiklere bereket getirecek yağmurların yağması için tanrılara edilmiş bir nevi duâ yerine geçmektedir.

İlginçtir ki Japon hükümdarları ihtişamlı atlara veya onların koşulduğu arabalara değil, gösterişli boynuzları olan öküzlerin çektiği arabalara binmişlerdir. Bu yüzden at Japon kültüründe diğer birçok kültürde olduğu gibi imparatorluk ya da aristokrasinin bir sembolü sayılmamıştır. Her ne kadar geçmişte imparatorlar ata binmeyi tercih etmemiş görünse de her yeni yılın 6. günü mâvi (aslında kirli beyaz) bir at eşliğinde düzenlenen törenlere iştirak etmişlerdir. Bu gelenek, Çin'deki Tang hânedanlığında ortaya çıkmıştı. Yin-Yang teorisine göre at Yang enerjisi açısından zengin, pozitif bir varlıktı. Mâvi renk ise baharın sembolüydü. Yılın başlangıcında, yâni her şeyin değiştiğine inanılan bu yeni dönemde mâvi atın insanlara gösterilmesinin kötü enerjileri alıp götüreceğine ve insanların ömrünü uzatacağına inanılmıştır. Bu gelenek, Çin'de hepten unutulmuş olsa da Japonya'nın bâzı bölgelerinde hâlâ devam sürdürülmektedir.

K. Taito, Bir uçurtma ipi üzerinde duran kadın, 1822. Rijksmuseum.

Kawanakajima muhârebeleri.

Savaşlarla geçen XIX. yüzyılın ikinci yarısında büyük at kayıpları yaşanır ve dünyânın birçok yerinden at getirtilmek sûretiyle kayıplar telâfi edilmek istenir. Ama bundan önce savaşlarda ölen atlar için Japonya'nın pek çok bölgesinde "Gunba" denilen at heykellerinin dikildiği gösterişli sunaklar yapılır. Gunbaların en göz alıcı örneklerine Japonya'nın kuzeydoğusunda Japonya'daki en güzel atların yetiştirildiği Tohoku bölgesinde rastlanmaktadır. Savaşlarda ölen milyonlarca atın rûhunu teskin edeceğine inandıkları hediyelerle ve derin bir minnet duygusuyla Gunbaları ziyâret eden Japonlar, atların en sevdiği besinler arasında sayılan havuç ve su dolu kapları heykellerin yanına adak niyetine bırakırlar.

KAYNAKÇA

¶ http://blog.alientimes.org/2014/02/as-we-get-into-the-year-of-the-horse-a-bit-on-horses-in-japanese-history-and-culture/

¶ https://doyouknowjapan.com

Moğol atlarının geri dönüşü
Takhiler

LYDIA PYNE

ÇEVİRİ: DİDEM DİNÇSOY BOZDAŞ

YABAN atları Orta Asya'nın bozkırlarında 160 bin yıldan uzun bir zamandan beri dört nala koşuyor. Yollarının Rus ve Avrupalı kâşiflerle kesişmesinin üzerinden daha bir asır bile geçmemişti ki Moğolcada "takhi" adı verilen atların soyu neredeyse tükenme noktasına geldi. 1969'da canlı bir takhinin görüldüğüne dâir son beyânın üzerinden üç yıl geçtikten sonra, Uluslararası Doğayı Koruma Birliği (IUCN) takhileri yaban hayâtında soyu tükenmiş hayvanlar arasında îlân etti. Ama başarıyla gerçekleştirilen yeniden yabanîleştirme programları sâyesinde bugün yüzlerce takhi Moğolistan'da Ulan Batur'un yaklaşık 100 km dışındaki Hustai Ulusal Parkı'nda özgürce dolaşıp doğanın bir parçası olarak kalmanın şerefine toynak kaldırıyor.

At kültürü Moğol mîrâsının asırlardır bir parçası olup yak adı verilen sığırlar, deve, koyun ve keçilerle birlikte atlar da bin yıl boyunca Moğolistan'ın çoban geleneğinin bel kemiğini oluşturmaktadır. Evcil atların kemiklerine Orta Asya'nın dört bir yanındaki bronz çağı arkeolojik alanlarında tesâdüf

Takhi (Przewalski) atları. Moğolistan Hustai Ulusal Parkı.

edilmektedir. XIII. yüzyılda Cengiz'in atlı ordularından, Moğolistan'da her yıl düzenlenen Naadam Festivali'ndeki binicilik oyunlarına dek, evcil atlar hâlâ Moğol kültürünün canlı bir parçasıdır.

Takhiler, farklı renk ve özellikleriyle dikkat çeken ve taksonomik olarak yabanî atlardan "Equus przewalskii" türüne dâhil atlardır. Halk arasında bu türe Przewalski de denmektedir. Atların XIX. yüzyıldaki hikâyesine gelince, Rus kâşifi Nikolai Przewalski Moğolistan'daki seyahatinde bir at kafatası ve postu bulur. Bu buluntuları 1881 yılında St. Petersburg'taki Rus Bilim Akademisi Zoolojik Müzesi'ne incelenmesi amacıyla götürür. Müzenin konservatörü I. S. Poliakov eldeki materyaller üzerinde birtakım inceleme ve çalışma yaptı ve nihâyet bu at cinsine Przewalski'nin adını verdi. Ancak bu keşif boz renkli, koyu renk yeleli, küçük ama gürbüz yapılı, dikkat çekici güzellikteki bu hayvanlara iyi şans getirmedi. Çünkü bütün bu özellikleri onların hayvânat bahçeleri ve egzotik hayvan koleksiyonerleri tarafından aranmaları ve yakalanıp tutsak

Avcı şâhiniyle birlikte bir Moğol köylüsü ve atı.

edilmeleri için bir sebep oldu.

1897-1903 yılları arasında yabanî atların peşine düşen bir yabancı keşif heyeti 88 takhi tayını yakaladı. Bu taylardan yalnızca 54 tânesi Avrupa'daki hayvânat bahçelerine ulaşabildi. Keşif avcıları takhi taylarını yakalayabilmek için yabanî aygırları öldürüp kısraklarını doğaya salıyorlardı. Bu da sürülerin doğal üreme döngüsünü altüst etmişti. Ayrıca Avrupa ve ABD'deki hayvânat bahçelerine gönderilen takhilerin durumu da hiç iç açıcı değildi. 1950'lere gelindiğinde takhi nüfûsu 12'ye kadar inmişti. Diğer taraftan Moğolistan'daki yabanî sürüler de ana habitatlarından sürülmüştü; silâhların yaygınlaşmasıyla atlar gerek zevk gerekse besin için bilinçsizce avlandılar. Geriye kalanların çoğu da 1944 ve 1956 yıllarının çetin tayga kışında hayâta tutunamadı. Bütün bu felâketler nedeniyle 1966'dan sonra Moğolistan'da tek bir canlı tahkiye rastlanmadı.

Neyse ki aynı dönemler çevreci grupların nesli tükenmek üzere olan hayvanlar için gösterdikleri olağanüstü çabaların da şâhidi olmuştur. Nitekim bu gayretli çalışmalar netîcesinde 1965'te Avrupa'daki takhi nüfûsu 134'e yükseldi. 1977 yılında Hollandalı Jan ve Inge Bouman çifti Przewalski Atını Koruma Himâye Vakfı (FPPPH)'nı kurdu. Vakfın iki amacı vardı, bunlardan ilki farklı takhi nüfuslarının genetik soylarını detaylıca kaydedebilen (ve Prag Hayvânat Bahçesi'ndeki takhi bakıcısından alınacak düzenli notlarla güncellenecek) dijital bir soy kütüğü sistemi oluşturmak; diğeriyse yabanî atları doğal habitatlarına, yâni bozkıra salmaktı. Kısa zaman sonra Boumanlara Moğol biyolog Dr. Tserendeleg Jachin de katıldı. Vakıf, Hollanda'daki Dünya Vahşî Yaşam Federasyonu'nun finansal desteğini de sağladı ve bu fonla söz konusu programı hayâta geçirebilmek için hayvânat bahçelerinden birkaç takhi satın aldı.

Fakat nesiller boyu tutsak yaşayan takhiler temel yaşam güdülerini büyük oranda kaybetmişlerdi, hemen yabana salınmaları mümkün değildi. FPPPH, Hollanda ve Almanya'daki doğa rezervlerinin yarı-yaban koşullarında takhi sürülerine 15 yıl boyunca baktı. Bu yöntem başarılı oldu ve 1992 yılında vakıf ilk takhi grubunu yurtlarına gönderecek duruma geldi. Nihâyet 1992 yılında, Dünya Çevre Günü olarak kutlanan 5 Haziran günü 15 takhi Moğolistan'daki Hustai doğa rezervine salındı. Bir yıl sonra bu rezerv, o dönem yeni kurulan Moğol hükûmeti tarafından ulusal park îlân edildi. Akabinde iki yılda bir yapılan, toplamda beş taşımayla bölgeye birçok at getirildi. 2001'e gelindiğinde takhi nüfus sayımlarında 84 at tespit edildi. Bugünse Hustai Ulusal Parkı'ndaki atların sayısı 350'yi geçmektedir. 50 bin hektarlık alana yayılan park, dağ sıçanlarından dağ keçilerine, likenlerden balıklara yaban hayâtından birçok türe ev sâhipliği yapmakta, yabanî atlar ise parkın en popüler türü kabul edilmektedir.

2003 yılında o dönemler yeni kurulan ve kendi kendini finanse eden bir sivil toplum örgütü olan Hustai Ulusal Parkı Vakfı, parkın ve takhilerin yönetimini ve araştırma sorumluluklarını üstlenmek üzere Moğol hükûmetiyle bir anlaşma imzâladı. FPPPH'in etkisi bu süreçte kademeli olarak azalırken Moğol bilim insanlarının, park bekçilerinin ve çevrecilerin birlikte yönettikleri vakıf parkın idâresinde etkin konuma geldi.

Naadam festivali, Moğolistan.

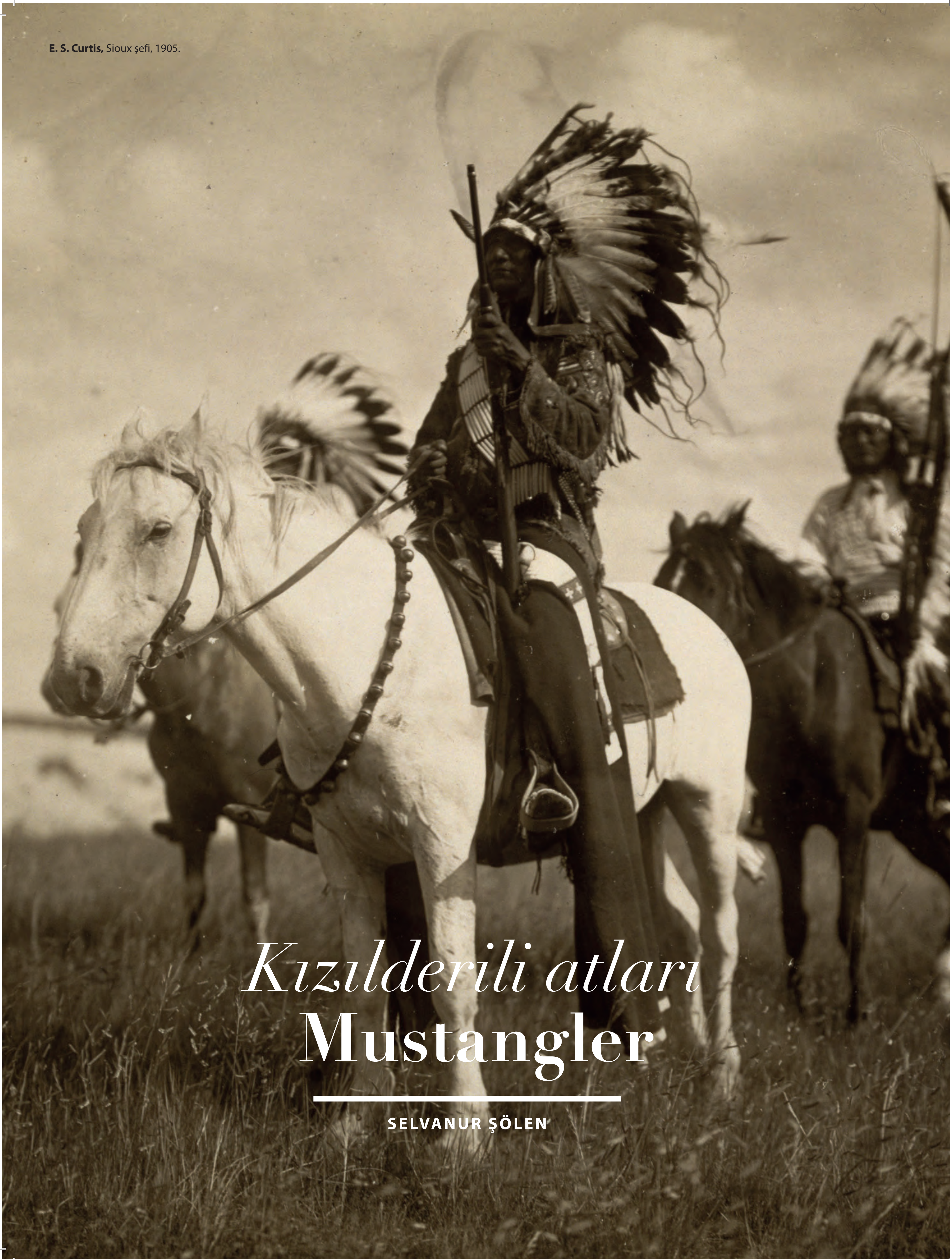
Hustai Vakfı bünyesindeki dürbünlü park bekçileri, özellikle çiftleşme dönemlerinde takhi nüfûsunu gözlem altında tutmakta, takhileri ve diğer türleri tehdit eden avcılara engel olmaktadırlar. Aşırı avlanma yüzünden nesli tükenme aşamasına gelen alageyik ve Moğol ceylanları da rezervin kurulmasıyla koruma altına girmiş oldu. Ayrıca parkın ziyâretçi kampında yer alan bir yurt çadırı müze olarak düzenlendi; burada takhilerin târihi anlatılmakta, parkın doğal yaşamı koruma alanındaki faâliyetleri tanıtılmaktadır.

Bütün bunlara rağmen nüfuslandırma programının daha etkili ve sürdürülebilir olması için farklı gruplardan da sosyal destek alınması gerekiyor. Çünkü uzmanlar yeniden doğaya salma işinin çok daha uzun soluklu bir proje olduğunu hatırlatıyorlar. Diğer yandan yetkililer Hustai'nin çitlerle çevrilmemiş sınırları ile bozkırda otlayan besi hayvanları ve besiciler arasında bir tampon bölge oluşturma zorunluluğuna dikkati çekiyor. Bu durum turistler ve bölge halkı açısından avantajlı bir durum yaratmış görünüyor.

Hustai turistleri bir miktar para ödeyerek bir sonraki çiftleşme döneminden bir tayı evlat edinip ona isim verebiliyor. Buradan temin edilen gelir park bekçilerinin ve besicilikle ilgilenen bölge halkının ihtiyaçları için harcanıyor. Müzedeki bilgilendirme panosundan bir cümle şöyle: *"Koruma ve araştırma operasyonlarına yerli halkın dâhil edilmesi bu tür projelerin başarıya ulaşması açısından büyük önem taşır."*

Bilim ve toplum, türlerin doğal hayâta yeniden kazandırılması mâcerâsının başarıya ulaşmasında iki temel faktör. Kaderin bir ironisi olarak takhiler, 100 yıldan da uzun bir süre önce nesillerinin tükenmesi pahasına Moğolistan'dan alınıp götürülen atalarının tutsak torunları sâyesinde yeniden bozkırlara döndüler. Yâni bu atlar, hayatta kalabilen 12 takhinin torunları. Dahası Takhiler bugün dünyânın dört bir yanına yayılmış durumda. 5 kıtada 30'dan fazla ülkede hayvânat bahçelerinde, yarı-yaban rezervler ve yeniden doğaya kazandırma bölgelerinde 2 binden fazla takhi yaşıyor. Batı Moğolistan'da ve Çin'in kuzeyinde buna benzer ikişer rezerv daha bulunuyor.

XXI. yüzyıldaki bilimsel arayışlar nesli tükenen türlerin "yeniden yabanîleştirilmesi" konusunda bir atılım deneyimlerken biyologlar da bu türden çalışmaları şaka yollu "Jurassic Park etkisi" olarak yorumluyor. Nesli uzun süredir tükenmiş türlerin yeniden hayâta döndürülmesi fikrinin (örneğin Rusya'daki Pleistosen Parkı) bilim kurguyu andıran fantastik bir vizyon sunduğu doğru, ama diğer yandan doğayı korumak için gösterilen ciddî çabaların, Moğol takhileri gibi soyu henüz tükenmemiş türlerin yeniden yabanîleştirilmesinde nasıl başarı sağladığını da unutmamak gerekiyor.

E. S. Curtis, Sioux şefi, 1905.

Kızılderili atları Mustangler

SELVANUR ŞÖLEN

GÜNÜMÜZDEN 40 bin ilâ 25 bin yıl önce, daha Sibirya'yı Alaska'dan ayıran Bering boğazı oluşmamışken Orta Asya'dan kuzeye doğru hareketlen insan toplulukları Alaska ve Kanada buzullarını aşarak Kuzey Amerika'ya kadar geldiler. Amerikan yerlilerinin atalarıydı bunlar. O dönemde dünya kuzey kutbundan Amerika kıtasının doğusuna, bugünkü Wisconsin eyâletinin sınırlarına kadar buzlarla kaplıydı. Yalnız, kıtanın batısında bâzı bölgeler, dağlarla kuzeye karşı korunduğundan buzulsuzdu. Nebraska'dan, Kanada'ya, oradan Alaska'daki Yukon'a kadar uzanan bölge vâdilerle doluydu. Dahası bu vâdiler bir yerde Sibirya'yı kaplayan vâdilerle birleşiyordu. O zamanlar,

"Yeni Dünya"nın eski kıtadan henüz ayrılmadığı dönemlerde hayvanlar Asya'daki vâdilerin otu bitince beslenmek için uzun mesâfeleri aşma pahasına Amerikada'daki vâdilere kadar gidebilmişlerdi. Alaska'da yapılan kazılarda bu iddiayı destekleyecek mâhiyette hayvan kalıntılarına rastlandı. Aynı şekilde Amerika'nın yerlileri olan Kızılderililer de belki bu hayvan sürülerinin açmış oldukları yollardan geçerek Asya'dan Yeni Dünya'ya varmışlardı.

Eohippus, târihteki son gerçek vahşî attı. Amerika'nın Pasifik kuzeybatı bölgesinde yaşayan ve ayak parmakları küçük, köpek boyutunda olan bu hayvanlar, atın en eski formu olarak kabul edilir ve dünyâya atların buradan yayıldığı düşünülür. Amerikalı paleontolog G. G. Simpson, atın evrim târihini, Eohippus'dan Equus'a kadar geçen 60 milyon yıllık süre içinde, her biri ortalama 7.5 milyon yıl süren sekiz cins, her biri ortalama 2 milyon yıl süren otuz tür ve cinsel olgunluk için ortalama dört yaş alındığında 15 milyon kuşak olarak özetlemektedir.

Atın ana vatanına geri dönüşü Avrupalılar sâyesinde gerçekleşmiştir. Kristof Kolomb Hindistan'a varmak amacıyla çıktığı deniz yolculuğu Amerika kıtasında sonlanır. Başta burayı Hindistan sanır ve yerli Amerikalılara Hint anlamına gelen Indian adını verir. Kızılderili adı ise yerlilerin kendilerini boyadıkları renklerden gelir. Avrupalılar Amerika'ya ayak bastığında kuzeyde yaklaşık 4.5 milyon, güneyde 10 milyon Kızılderili yaşamaktaydı. Atın ilk defa 1500'lerde Hernan Cortez (1485 - 1547) tarafından İspanyol fetihleri için Meksika'dan kuzey Amerika'ya sokulduğu bilinmektedir. İspanya'dan getirilen atlar Endülüs, Barb ve Arap at ırklarının bir karışımıydı. Bu atlar Amerikan yerlileri tarafından "Tanrı köpeği" ya da "Büyük köpek" olarak adlandırılmıştır. Amerika kıtasına yerleşen ilk Avrupalıların kurduğu at çiftliklerinden kaçan atlar doğaya karışarak açık ovalarda yeni bir hayat kurdular. Daha sonra da vahşîleşerek "Mustang" adıyla bilinen türü oluşturdular.

Mustang, İspanyolcada "sâhipsiz, başıboş" anlamına gelen "mesfeno" kelimesinden gelir. Bu tâbir Amerika'daki vahşî atlarla özdeşleşmiştir. Doğada özgürce dolaşıp doğal seçimlerle çoğalan Mustangler Kızılderililer tarafından evcilleştirilerek binek hayvanı olarak kullanıldı. Evcil atlara göre kemik yapıları ve tendonları daha sağlamdı; daha güçlüydüler. Mustanglerin bir diğer ismi de "Amerikan beneklisi"dir. Kızılderililer atların üzerindeki beneklerin sırrını çözememiş, bu sebeple Mustangleri kutsal olarak kabul etmişlerdi.

Mustang atının ortalama yüksekliği 1.34-1.63 m arasında değişmektedir. Ortalama ağırlığı 320 – 360 kg arasındadır. Geniş alın yapısı, ağız ve dudaklarına doğru incelen bir profili vardır.Önden bakıldığında başın kafatası kısmı geniş, ancak yüz kısımları dardır. Farklı yapısal özellikleri arasında içbükey alın ve hafif dışbükey burun yapısı dikkati çeker. İstirahat hâlindeyken burun delikleri küçük hilâl şeklinde olup uyanıkken tamâmen açıktır. Dişleri eşit olarak birleşse de üst dudakları alt dudaklarından uzundur. Omuzlar eğimli ve uzundur. Sırtı ve sağrısı kısa ve kaslıdır. Kuyruğu düşük az kıllıdır. Bacakları ince ve uzun, güçlü görünümlüdür. Toynakları sert, yuvarlak ve küçüktür. Tipik olarak gövdeyi oldukça yakın bir şekilde terk eden ön ayaklarıyla birlikte, dar ama derin göğüsleri vardır. Bu yapı akciğerin kapasitesini artırır, aynı zamanda onlara dayanıklılığın önemli bir bileşeni olan soğuğa direnme kâbiliyeti kazandırır. Önden bakıldığında, ön bacaklar göğüsleri "A" şeklinde birleştirir. 5 omurgalı kısa ve güçlü bir sırta sâhiptirler. Renkleri ana tonlarda siyah, kestâne ve kahve rengindedir. Beneklerin rengi değişebilmektedir. Kan türlerinin çeşitliliği diğer tek ırkların çoğundan daha büyüktür. Bu durum melezlemenin güzel bir sonucu olan Mustanglerin en zengin ayrıntısıdır.

Mustang atı 4 yaşında erişkinliğe ulaşır. Ortalama ömrü 30 yıldır. İnatçı, bağımsız bir yapısı vardır. Bu atlar genellikle uzun adımlarla yürüyebilir ve çoğunun normal süratinden başka çeşitli yürüyüş hızları vardır. Bunlar; koşu yürüyüşü, tek ayak, amble, tempo ve daha güneydeki diğer atlardaki gibi İspanyol paso yürüyüşlerini içerebilir.

"Büyük geniş ovaların, güzel tepelerin, kıvrılarak akan ırmakların vahşî olduğunu düşünmüyorduk biz. Yalnızca beyaz adama göre doğa ve onunla yaşayan bizler vahşîydik. Bizim için doğa ancak bütün hayvanlar beyaz adamın yayılmasından kaçışmaya başladığında, işte ancak o zaman vahşî doğa oldu." diyen Kızılderili şefinden anlaşılacağı üzere at ve insan, uzun yıllar burada doğanın ayrılmaz parçaları olarak bir arada yaşamışlardır. Mustangler özgür Kızılderililerin simgesi olmuştur. Bugün ise Amerika'da vahşî at çiftliklerinde uygulamaya konan yasalarla koruma altına alınmışlardır.

Arap saf kan atı

GÜNÜMÜZDE oryantal kökenli Arap atları, Arap yarımadasında bulunan ve günümüzden yaklaşık 4500 yıl öncesinin mağara resimlerindeki at figürleriyle aynıdır. Benzer fizikî yapıdaki at figürlerine bütün Anadolu, Kafkaslar ve Mezopotamya'daki mağaralarda rastlanır.

Arap atının atalarının nerede yaşadığı hâlâ tartışma konusudur. Bilim adamları, Güneybatı Arabistan veya Kuzey Mezopotamya üzerinde yoğunlaşmaktadır. Tahminlere göre çölde yaşamaya uygun yapıdaki bu atlar, kısa sürede ilgi çeker ve sağlıklı damızlıklar kullanılarak yatırım amacıyla üretilmeye başlanır.

Geleneksel kabûle göre Arap saf kan atı 5 kurucu soya (el-Hamse) dayanmaktadır: Küheylân, Seklavi, Übeyyan, Hamdani ve Hedban.

Doğu kültüründe yazılı belge geleneği olmamasına rağmen, Arap atı ırkının bilgileri Bedevîler tarafından dilden dile aktarılarak kaydedilir. Âilelerin ve kabîlenin atlarının geçmişi, soylarındaki dişi at özellikleri kayıt altına alınır. Arap atı ırkının en kaliteli atları, asil olarak tanımlanır ve asil olmayan atların asillerle çiftleştirilmesi yasaklanır. Yavaş yavaş bütün dünya, Arap atlarıyla tanışır. 630 yılında, İslâm'ı seçen topluluklar Kuzey Afrika ve Ortadoğu'ya doğru genişleme çabasına girer. Bu genişleme, 720 yılında deniz aşırı yeni bir kıtayı, bütün İber yarımadasını kaplar. Arap ve Ortadoğu akıncılarının atları, güçlü Avrupa atlarını ezip geçer. Hem iri yapılı hem güçlü olan Endülüs atı da bu sırada ortaya çıkar. Amerika kıtasındaki at ırkı çoktan târihin derinliklerinde kaybolmuşken 1492 yılında Yeni Dünya'yı keşfeden İspanyollar, burayı yeniden atlarla buluşturur.

Bir görüşe göre, Arap atının Avrupa kıtasına ulaşmasında Ortaçağ'ın en önemli askerî harekâtlarından biri olan ve 1095'ten îtibâren yaklaşık 200 yıl boyunca Ortadoğu'yu etkileyen Haçlı seferlerinin rolü vardır. Bu seferlerden ganîmet olarak ele geçirilen Arap atları, İngiliz at ırkının atası olmuştur. Ancak Arap atlarının Avrupa'ya en gösterişli girişi, Osmanlı imparatorluğunun 1522 yılında Macaristan'a 300 bin süvâri göndermesiyle olur. 1529'da Viyana'ya ulaşan Osmanlılar, Leh ve Macar ordusu tarafından durdurulduğunda ele geçirilen atlar, Avrupa'daki en kaliteli Arap atlarının temelini oluşturur. Daha sonra İngiliz, Rus, Leh kralları kendileri için çölden Arap atları getirtmiştir.

Atçılara göre bir Arap atının üç yeri ince ve uzun olmalıdır: kulakları, boynu ve arka ayakları. Üç yeri kısa olmalıdır: sırtı, kuyruk koçanı ve ön ayakları. Üç yeri geniş olmalıdır: alnı, göğsü ve sağrıları. Üç yeri parlak olmalıdır: tüyleri, gözleri ve tırnakları.

Arap saf kan atı gâyet biçimli, küçük bir başa; ince, uzun ve kendine özgü karakteristiği olan kalkık ve kıvrımlı bir boyun yapısına; ince ve yumuşak telli, dalgalı yelelere sâhiptir. Arap atının karnı düz, beli kısa, sağrıları yuvarlak ve âhenklidir. Adaleleri göz alıcıdır; kuyruğu gür, dâima kalkık ve kavislidir. Cidago yüksekliği 1.50 m'dir. Vücûduna oranlı bacakları, incecik bilekleri ve büyüdükçe hafif yatan, kuvvetli tırnakları vardır. Sekili ayaklar, alında akıtma veya kartopu, Arap saf kan atının en sık rastlanan özelliklerindendir.

Arap atı, oldukça çevik bir hayvandır. Sağlam kemikli, güçlü mafsallara ve çelik gibi tendonlara sâhip bacakları, ona eşsiz bir hareket kâbiliyeti verir. Ânîden durup hızla hareketlenebilir ve manevra gücü yüksektir. Az yemle uzun süre dayanır. Aynı zamanda zeki

ve sâdık bir hayvan oluşu, onun eskiden beri süvâri atı olarak tercih edilmesinde etkendir. Arap atı, birçok ülkede zarâfeti ve fizikî özellikleri nedeniyle yalnızca gösteri atı olarak yetiştirilirken Türkiye hem ıslâh hem de yarış için Arap atı yetiştirmektedir. Dünyânın en asil Arap atlarının yetiştiği bölgelerden biri Güneydoğu Anadolu'da Urfa-Mardin sınırları içinde yer alır.

TÜRKİYE'DE ARAP ATI YETİŞTİRİCİLİĞİ

Cumhûriyetle birlikte Türk atçılığında öncü atılımlar gerçekleşir. Arap atı yetiştirilmesi adına bir komisyon kurularak 1932'de 22, 1936'da 119 saf kan Arap aygır ve kısrağı satın alınır ve atlar, haralara, aygır depolarına gönderilir.

Özellikle 1933 yılında Karacabey Harası'na Şam'ın Halbe köyünden getirilen Baba Kuruş ve Bağdat'tan getirilen Baba Sa'ad isimli iki efsânevi atın soyları Türkiye atçılığına damgasını vurmuştur. Öyle ki Baba Sa'ad ve Baba Kuruş, Karacabey Harası'nda adlarına anıt mezar yapılmaya lâyık görülen ilk Arap saf kan atlarıdır. Türk Arap atçılığının kurucu aygırlarının kökeni, el-Hamse'den Küheylân ve Seklavi'ye dayanır.

Komisyonun ilk seyahatinde alınan atlardan Hamdanî, Alküheylân, Gülap, Veliyülaht, Almaz Gandı, Ayalan, Kaddah isimli aygırlar Bağdat'tan; Seklavi Cedran, Kerkük'ten; Nevvak, Musul'dan; Avnullah Nevşan (Berk) Beyrut'tan getirilir. İkinci seferde ise Irak'tan Hilalüzzaman (Übeyyan), Dabi, Kuruş Şatra (Alkuruş), Hamdanî, Treyfi isimli aygırlar getirilerek haralara dağıtılırlar. Böylece Türkiye, Arap atı yetiştiriciliğinde dünya genelinde üst sıralara yerleşir.

Bu kan hatları Türkiye'de yetiştirilen Arap atlarına çok önemli özellikler kazandırır: Sa'ad'dan vücut güzelliği; Berk'ten ahenk ve uygunluk; Kuruş'tan yüksek karakter, kemik yapısı ve yumuşak huy; Alkuruş ve Seklavi'den zarâfet, asâlet ve fizik yapısı; Hilalüzzaman'dan hız, dayanıklılık ve güzel görünüş.

TARIM İŞLETMELERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ (TİGEM)

TİGEM, günümüzde ülkemizdeki saf kan Arap atı yetiştiriciliği ve ıslâh çalışmalarının temelini oluşturmakta, yetiştiricilik ve ıslâh faâliyetlerini titizlikte yürütmektedir. Burada yetiştirilen atların bir kısmı damızlık olarak ayrılır, bunun dışında kalanlar atçılık sektörüne sunulur.

Ülkemizde damızlık kısrakların bir kısmı TİGEM işletmelerinde bir kısmı ise özel yetiştiricilerin elinde bulunmaktadır. Yarış sâhasında koşu performansı yüksek tayların neredeyse tamâmı işletme tarafından yetiştirilmektedir. Çünkü aralıksız sürdürülen ıslâh çalışmalarında sıfat tevziinde, genetik özelliklerin muhâfaza ve geliştirilmesine öncelik verilmektedir. TİGEM'de her yıl bütün damızlık materyal ve doğan taylar, uzman bir teknik heyet tarafından incelenmekte; ırk özellikleri, şecere, genetik kusurlar, beden yapısı, koşu performansı gibi fenotipik ve genotipik karakterler bakımından değerlendirilmektedir.

Mevcut atlar üzerinde en son yetiştirme teknikleri uygulanarak bugün "Türk Arap saf kan atı" diyebileceğimiz bir ırk elde edilmiştir. Bu yapılırken Arap atının bütün fenotipik özellikleri kesin şekilde muhâfaza edilmiştir. Bu başarının geri planında tayların titiz ve tâvizsiz seleksiyona tâbi tutulması yatmaktadır. Kusurları tespit edilen ve düşük yarış performansına sâhip olanlar, soyun iyileştirilmesi için yetiştirme kadrolarından çıkarılır, böylece arıkan devamlılığı sağlanır.

TİGEM'de yetiştirilmiş şampiyon atlar: Emael (1988), Batyskaf (1990), Hürbatur (1990), Şövalye (1992), Bilgin (1993), Caş (1993), Druid (1993), Tigres Light (1994), Altaha (1995), Ağa Karaca (1995), Tamerinoğlu (1997), Atak (1998), Demirkazık (1998), Özgünhan (1998), Araslı (1999), Karayağız (2000), Yelgeçen (2001), Ateştopu (2002), Saburay (2003), Ben Anadolu (2006), Kafkasşahı (2007), Vural (2007).

KAYNAKÇA

¶ *Soylu Bir Güzellik TİGEM'de Arap Atı Yetiştiriciliği*, Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü, 2013.

İngiliz saf kan atı

BONNIE L. HENDRICKS

G. Stubbs, Lady Laetitia,1793. Kraliyet Koleksiyonu.

ÇEVİRİ: GÖKNUR KARADUMAN

At cinsleri arasında İngiliz saf kan atı kadar saf kan niteliğiyle yeryüzünün en ücrâ köşelerine kadar yayılmış ve varlığı heyecan uyandıran pek az at vardır. At yarışları, ata ilk kez binilmeye başlandığından beri var olan bir spor dalıdır; İngiliz saf kan atının XVIII. yüzyılın başlarında İngiltere'de geliştirildiği târihten îtibâren de bir bilim dalı hâline gelmiştir.

Geleneksel olarak İngiliz atlarının menşei İngiltere'ye ithal edilen üç ünlü kurucu ataya dayanır: Darley Arabian, Byerly Turk ve Godolphin Barb. Bu muhteşem koşucu atın geliştirilme süreci aslında daha erken târihlerde, 665 yıllık bir süreç boyunca İspanya, İtalya, Afrika ve Türkiye'den çok sayıda İber, Mağrip ve Türkmen (genel olarak Türk olarak adlandırılır) atlarının ithal edilmesiyle başlamıştır. İngiliz saf kan atlarının atası sayılan üç kurucu aygıra çekilen "kraliyet kısrakları", o dönemde Britanya toprakları üzerinde yaşayan az sayıda İber atından –sayısı 40 civârındaydı– ve şark atlarından oluşuyordu.

El yazmaları, belge ve kitaplarda; 1135 ve 1154 yılları arasında hüküm süren ve kraliyet ahırları için kısrak ve aygır ithal eden kral Stephen'ın döneminden İngiliz saf kan atının tam anlamıyla geliştirildiği döneme kadar, İngiliz kraliyet ahırlarındaki atlar, "sıcakkanlı" ya da "ithal" olarak tanımlanmıştır. Kayıtlar; İspanya'dan meşhur Cennet (Endülüs atlarının bir cinsi) ve Endülüs atlarının, Afrika'nın kuzey kıyılarından Mağrip, Türkiye ve Suriye'den Türk atlarının yoğun bir şekilde ithal edildiğini göstermektedir. O târihlerde siyâsî sorunlar yüzünden Arap atlarını elde etmek oldukça zordu. Yazarlar tarafından gözden kaçırılan önemli bir konu da Arapların iyi atlarını, özellikle iyi kısraklarını satma konusunda her zaman çok istekli davranmadıklarıdır.

Kraliyet ahırlarında yetiştirilen bu cins atlar, halk tarafından da yetiştirilebiliyordu. Böylece İngiltere, hem sarayda hem de halk arasında rağbet gören ithal sıcakkanlı atlar için zengin bir yetiştirme alanı hâline gelmişti. Sonuç olarak birçok mükemmel at cinsi burada yetişme imkânı buldu.

Asil bir cins ortaya çıktığı zaman genellikle bu cinsin atası olan hayvanların doğru kan hattı ile ilgili tartışmalar ortaya çıkar. Bu defa da öyle olmuştur; İngiliz atlarının meşhur üç atasının saf Arap atları olduğu iddiası, kalabalık ve tutkulu bir hayran kitlesi tarafından harâretli bir şekilde savunulmuştur. Ancak, söz konusu târihlerde iyi Arap atlarını elde etmenin aşırı derecede zor olması sebebiyle gerçekçi olunması gerekir. Aslında, o dönem "Arap" terimi anlam olarak gereğinden fazla geniş bir alanı kapsıyor, kimi zaman da genelleme yapılmak için kullanılıyordu. Suriye, Türkiye, İran, Irak ve Kuzey Afrika'nın bâzı bölgeleri, o bölgelerde yaşayan Araplar yüzünden "Arap" ülkeleri olarak nitelendirilmekteydi.

1700'lerde birçok efsâne atın babalığını yapan Darley Arabian'ın isâbetli bir biçimde isimlendirildiği görünmektedir. 1704 yılında Halep'teki Suriye at piyasasından direkt olarak İngiltere'ye getirildiği ve yarış için kullanılan bir ırk olan Maneghi cinsinin en iyi kanından geldiği belgelenmiştir. Ancak, Manenghi kanının genellikle birçok Türkmen çaprazlaması taşıdığı bilinmektedir. Thomas Darley tarafından erkek kardeşine verilen Darley Arabian'ın hizmetleri dışarıdan gelen kısraklarla kısıtlandırılmış, sâdece Yorkshire bölgesiyle sınırlandırılmıştı. Buna rağmen yetişen kısraklardan biri, İngiliz atının gelişiminde çok büyük rol oynadı. Bu kısrak, Leedes Arap hattından gelen bir başka önemli aygırın yavrusu, Betty Leedes'di. Betty Leedes ve Darley Arabian'ın çiftleşmesinden doğan taylardan biri olan Flying Childers ilk öne çıkan yarış atı oldu. Öz kardeşi olan Bartlett's Childers, kan damarlarının çatlama riski yüzünden yarışamadı; ama damızlık olarak birçok saf kan atın babası oldu. Yavrularından birisi olan Squirt daha sonra Marske'nin babası oldu. Marske ise bütün zamanların en büyük İngiliz atlarından olan Eclipse'in babasıdır.

Birçok târihçi 1689'da İngiltereye getirilen Byerley Turk'ün gerçekte bir Arap atı değil de isminin çağrıştırdığı gibi bir "Türk" ya da Türkmen atı; muhtemelen bir "Ahal-teke" olduğuna inanmaktadır. Atın, onu daha sonra Byerley'e satan Hollandalı bir subay tarafından 1689 târihinde Viyana kuşatması esnâsında Türklerden ganîmet olarak alındığı söylenmektedir. Başka bir kayıt, atın bizzat yüzbaşı Byerley tarafından 1680'lerde Buda'da ganîmet olarak alındığı iddiasını dillendirmektedir. Bâzıları yüzbaşının Boyne savaşında bu ata bindiğini söyler. Her hâlükârda, at daha sonra İngiltere'ye getirilmiş ve ilk önce Durham County'de ve daha sonra ise Yorkshire'da damızlık olarak kullanılmıştır. Bu atla çiftleşmesi için gönderilen soylu kısrakların sayısı az olsa da sonuç çok verimliydi; yarış parkurunda hiçbir zaman yenilmeyen XX. yüzyılın önemli aygırlardan birisi olan Tetrach'a dek izi sürülebilen bir erkek soyu oluştu. Meselâ bunların en meşhurlarından biri Jigg'di. Byerley Turk'ün büyük torunu olan Tartar, üstün özellikli, yavruları binden fazla yarış kazanan ve İngiliz atları târihindeki en önemli damızlıklardan biri olan Herod'ın babasıdır.

Godolphin Barb, sıklıkla Arap atı olarak anılsa da genel kanıya göre, aslında Fas'tan gelen bir Mağrip atıydı. 1730 civârında Lord Godolphin için damızlık olarak getirtilmişti. Ancak atın gerçek değeri, Roxana isimli kısrakla çiftleştikten sonra Matchem soyunun atası olan Cade'nin doğumuna kadar anlaşılmamıştır. Otuz yıl yaşamış, çok sayıda kısrakla çiftleşmiştir, buna rağmen İngiliz saf kanı üzerindeki en büyük etkisi torunu Matchem aracılığıyla hissedilmiştir.

Bu üç ata atın Arap, Mağrip ya da Türk olmalarıyla ilgili çelişkili bilgiler üzerinden harâretli tartışmalar devam edecektir. Belki, yangının üzerine körükle gitmiş olabilirim; ama İngiliz atları bu üç ünlü at dışında muhtemelen epey "yerli" Britanya ve başka ırkların kanını da taşımaktadır. Meselâ İngiliz atının ataları arasında ismi hep zikredilen Galloway, Britanya'nın yerli atlarından değildi. İngiliz saf kan atı, ihtişâmını ne açıklamalara ne de ge-

W. Spooner, İngiliz askeri.

rekçelere borçludur. Bir yarış atı olarak bu cins, gösterdiği üstün başarılar sâyesinde dünya üzerinde hiçbir zaman diğer ırkların kendisiyle boy ölçüşemeyeceği müstesnâ bir yerdedir.

Modern İngiliz atına gelirsek, soyu dört ata dayandırılır; Herod, Eclipse, Matchem ve dördüncü olarak da dönemin en etkili yarışçılardan Sir Charles Bunbury'nin yetiştirdiği Herod'un oğullarından biri olan Highflyer'dır.

Tescilli İngiliz atlarının soy kütüğündeki kurucu babalar kadar, haklarında fazla bilgi olmayan Unknown Arabian, Darcy's Chestnut Arabian, Helmsley Turk ve Lister Turkmen gibi, soyun geliştirilmesinde önemli rol oynayan başka aygırlar da vardır. Yazar ve aynı zamanda bir at yetiştiricisi olan Lady Wentworth, 1935'te İngiliz triple crown'u kazanan Bahram'ın soy kütüğünü incelemiş ve bu atlarla inanılmaz sayıda çaprazlama ihtivâ ettiğini tespit etmiştir.

Hiçbir at ırkı İngiliz atı kadar hızlı koşup yol katedemez. Bâzıları kısa mesâfelerde daha hızlıdır bâzıları ise uzun mesâfelerde dört nala koşabilir, ancak hiçbirisi hem hız hem de mesâfe söz konusu olduğunda İngiliz saf kan atıyla boy ölçüşemez. İngiliz saf kan atı, olağanüstü güçleriyle ünlüdür. Çok cesur, hırslı, dayanıklı ve çevik bir hayvandır.Öyle ki yarışı kırık bacağıyla bitirmeye çalışan çok sayıda İngiliz atının hikâyesi bilinmektedir.

XX. yüzyıl başlarında ABD'de "kralların sporu"nda (at yarışı) geniş çaplı yolsuzluklar meydana gelmiş ve bunun sonucunda ABD'deki yarış parkurları kapatılmıştır. Bu olayları tâkîben, İngiliz atlarıyla ilgili Jersey Act (Jersey Yasası) yürürlüğe girmiştir. Bu yasaya göre, soyları eksiksiz bir biçimde daha önceden Genel Damızlık Kayıtları'na (General Stud Book) kabul edilmiş olan aygır ve kısraklara değin izi sürülemeyen İngiliz atlarının kayıtlara girmesi yasaklanmıştır. Bu düzenlemelerden sonra ABD'deki birçok yetiştirici ve çalıştırıcı Büyük Britanya'ya yönelmiştir. İngiliz yarış otoriteleri soy kütüğü şüpheli olan çok sayıda Amerikan atının ülkelerine getirileceğinden doğal olarak endişe duymuşlardır.

Jersey yasasının (Jersey Act) şartlarını yerine getiremeyen ve melez (ya da yarım kan - halfbred) sayılan çok sayıda Amerikan-bred (Amerika'da yetiştirilmiş) at bulunmaktaydı. Yasa, İngiliz yetiştiricilerin büyük endişelerine rağmen 1949'a kadar yürürlükte kalmıştır. Bu târihe kadar çok sayıda önemli yarış yarım kanlı olarak sınıflandırılan atlar tarafından kazanıldı. Öncülleri Jersey yasası yürürlüğe girmeden önce Fransız damızlık kayıtlarına giren Tourbillon isimli at, böyle bir yarım kandı ve etkili bir aygır oldu.

İngilizler kanın saflığı üzerinde dururken bâzı saygın Amerikalı yazarlar bu saf kanlara ara sıra saf olmayan kan karıştırılmasının iyi sonuçlar doğurabileceğini iddia etmişlerdir. Amerikalılar Sir Gallahad III, Blenheim II, St. Germans and Pharamond gibi atları ithal edebilir, ancak İngilizler gelip meselâ Equipoise, War Admiral, Seabiscuit ya da Black Toney'ı alamazlardı. Yâni en iyi Amerikan kanı dışarı çıkamaz, ama Amerikalılar en iyi İngiliz ırklarından faydalanabilirlerdi. Saflık meselesini İngilizlerin kibirliliği olarak gören bir yazar, İngiliz atının geliştirildiği dönemde aslında ortada saf kan at olmadığını, sâdece yük atlarının bulunduğunu bile yazdı.

Jersey yasası 1949'da yürürlükten kaldırıldı ve bu târihten sonra Genel Damızlık Kayıtları'na kabul için gerekli şartlar şu şekilde değiştirildi: *"Bu târihten sonra kayıtlara girmeyi isteyen bir hayvan başarılı bir şekilde sekiz ya da dokuz saf kan çaprazlamasını kanıtlayabilmeli, soy kütüğü en az bir yüzyıl geriye kadar izle-*

İngiliz saf kan atı.

nebilmeli ve kanının saflığına olan inancın temin edilmesi için birinci dereceden akrabalarının koşu alanında gerekli performansları olduğunu gösterebilmelidir.”

İngiliz saf kan atı standart bir morfoloji göstermez, çünkü kompozit bir cinstir ve bu yüzden bâzıları, dikkatli seçim ve yeni kan olmaksızın cinsin dejenere olacağını söylemektedir. Bu cinste üç temel tip bulunmaktadır:

- uzun ve yüksek bedene sâhip, çok hızlı bir ***koşucu at,***
- daha kısa vücut uzunluğu ve dayanıklılığa sâhip, daha küçük bir ***durağan at,***
- eğimli omuza, daha kısa sırta ve eğimli sağrıya sâhip, kır koşuları için uygun bir ***orta mesâfe atı***.

İngiliz saf kan atlarının donları doru, koyu doru, kestâne, siyah ya da gri olur; demir kırı don ise nâdirdir. Yüz ve bacaklarında beyaz işâretler sıklıkla görülür. Hareketli ve aktif, orantılı kulakları, küçük ve düzgün bir profile sâhip zarif bir başları vardır. Gözleri büyük ve canlıdır, burun delikleri geniştir. Boyunları çoğunlukla epey uzun ve düzgündür, ancak hafifçe eğimli olabilir. Cidago çıkıntılıdır, sırtları genellikle uzundur. Oldukça eğimli olabilen belleri sağrılarına iyi bir şekilde bağlıdır. Kuyrukları yüksektir. Koşucularda göğüs yüksek ve geniştir ve durağanlarda derin olmaya meyillidir. Omuzlar kaslıdır ve çok güzel bir eğime sâhiptir. Bacaklar uzundur ve büyük, temiz eklemlere sâhiptir; ön kollar uzun ve kaslıdır; incik kemikleri genel olarak oldukça incedir. Bukağıları uzun ve eğimlidir; toynakları küçüktür. Ciltleri çok incedir. Genel olarak İngiliz saf kan atının görünüşüyle ilgili her şey hızlarının göstergesidir.

İngiliz saf kan atı dünya üzerinde birçok at ırkının; zariflik, dayanıklılık, hız ve verimlilik açısından iyileştirilmesi ve geliştirilmesi için kullanılmaktadır.

KAYNAKÇA

¶ Bonnie L. H., “English Thoroughbred”, *International Encyclopedia of Horse Breeds,* University of Oklahoma Press, 1995, s. 172-175.

İngiliz saf kan atının özellikleri

J. Whessell, İngiliz saf kan atları Hambletonian ve Diamond satış için hazırlanıyor, 1800. British Museum.

ÇEVİRİ: GÖKNUR KARADUMAN

İNGİLİZ saf kan atı (thoroughbred) ile ilgili daha çok şey öğrenmek ister misiniz? İşte İngiliz saf kan atıyla ilgili enteresan bilgiler:

Hem dişi hem de erkek taylar yarış için elverişlidir.

Dişi ve erkekler birbirleriyle yarışabilir ve aynı yarışlara katılabilirler. Erkek taylar çoğunlukla dişi taylardan daha hızlı koşuculardır. Thoroughbred'in, kökenleri yine İngiliz atına kadar giden Amerikan Quarter atlarıyla (kısa mesâfelerde çevikliği ve hızıyla dikkat çeken küçük, tıknaz bir cins bir at; bir milin çeyreği mesâfesinde atların en hızlısı olarak bilinir) ve standardbredlerle (özellikle tırıs için geliştirilen cins bir at) bir arada koştukları yarışlar da vardır. Âzamî hızda thoroughbred'in adım uzunluğu 6 m'yi aşabilir.

Thoroughbred dünyâdaki en hızlı hayvanlar arasındadır.

Bir thoroughbred'in yaptığı en yüksek hız Winnig Brew adındaki dişi bir taya âittir ve 2008'de kaydedilmiştir. Penn Millî Hipodromu'ndaki koşusunda bu tay saatte 70 km'ye yakın bir hıza ulaştı.Yapılmış en uzun atlamanın da yine bir thoroughbred olan Huaso tarafından 1949'da gerçekleştirildiği bilinmektedir. Huaso, toplamda 2.47 m atlamıştır.

Thoroughbredlerin doğum târihleri aynıdır.

Resmî yetiştirme kayıtlarında, bütün thoroughbredlere doğum günü olarak 1 Ocak târihi verilmektedir. Bu, at sâhibinin atının yarış kariyerini doğru yönetebilmek amacıyla atının gelişimi için ihtiyaç duyulan sürenin en iyi şekilde kullanılabilmesi adına yapılmaktadır. Yetiştiriciler kısraklarının 1 Ocak'ta yavrulamaları için uğraşırlar, ancak taylar biraz daha erken ya da daha geç doğdukları takdirde, doğum günü her zaman aynı târih olacak şekilde kaydedilir.

Güney yarımkürede doğan thoroughbredlerin doğum târihleri farklıdır.

1 Ocak doğum târihi kuralına tek istisnâ güney yarımkürede doğan thoroughbredlerdir. Avustralya, Yeni Zelanda ve diğer ülkelerde doğan atların târihlendirilmeleri yine aynı mantıkla yapılır, ancak kuzeydeki taydaşlarından farklı olarak resmî târih 1 Ağustos'tur.

Tayın doğum târihi özel referans olarak kaydedilmektedir.

Thoroughbredlerin doğum târihlerinin yer aldığı resmî kayıtlar dışında at sâhipleri ve yetiştiricileri de kendi tuttukları kayıtlarda genellikle atlarının gerçek doğum târihlerini not düşerler. Kontrol edilmek istenen belli bir İngiliz atı varsa eğer, Equibase'deki resmî kayıtlardan atın bilgilerine ulaşılabilir. Bu bilgiler arasında atın gerçek doğum târihini bulmak da mümkündür.

Thoroughbred ayrıca mükemmel bir gezi atı olabilir.

En başarılı thoroughbredler emekli olduktan sonra genelde damızlık olarak kullanılır. Yarış atı özelliklerine sâhip olmayan ya da yarışlarda bir başarı elde edememiş saf kan atlar ise binek atı olarak ikinci bir kariyer şansına sâhiptir. Atletik yapıları, onların bir parkurda zorlanmadan gezmelerini sağlar. Aynı zamanda bu atların sâkin karakterleri, gelişmiş yön duyguları binicisine güven verir, eşsiz bir biniş zevki yaşatır.

Thoroughbred 2 yaşına bastıktan sonra yarışa hazır olur.

Yavru atlar "tay", soyunu devam ettirebilecek güce erişen beş yaşındaki erkek taylar "aygır", dişi taylar "kısrak" ismi alır. Ayrıca at yavrularına -genellikle güzün- sütten kesilene kadar "taylak", bir yaşına kadar "sütten kesilmiş", bir yaşında "yıllık" denir. İngiliz saf kan atı iki yıllık olunca yarışlara başlamaya hazır hâle gelir.

ABD'de thoroughbredlerin isimlendirilmesi bir kurum tarafından denetlenir.

ABD'de The Jockey Club, thoroughbredlere verilen isimleri denetleyen kurumdur. At sâhipleri atları için arzu ettikleri ismi The Jockey Club'a bildirerek onaylatırlar. İsimlerin uzunluğu, kullanılacak noktalama işâretleri ve boşluklarla ilgili çok sayıda kısıtlama bulunmaktadır. Meselâ meşhur atların isimleri yeni atlarda kullanılamaz. Bunun yanında, yazım hatâlarının onaylandığı da görülmektedir. Triple crown kazanan bir yarış efsânesi American Pharoah bu duruma güzel bir örnektir.

Thoroughbred'in ırk standartlarında çok geniş bir don çeşitliliği bulunmaktadır.

Thoroughbred'de yağız en değer verilen don olsa da, ABD'deki kayıtlı thoroughbredlerin %90'ı kahverengi, doru ve koyu doru atlardır. Demir kırı ve kır nâdir, krem ve altın ise son derece nâdir görülebilen donlardır. The Jockey Club'ın mevcut resmî don standartları her bir atın hangi don ile kaydedileceğini kesin bir biçimde belirtmektedir.

Çoğu thoroughbred ortalama bir yetişkin attan daha yüksektir.

Thoroughbred yetişkin hâlde ortalama 1.65-1.70 m yükseklikte ve 500-550 kg ağırlığındadır. Cins olarak iyi bir mizâca sâhip; cesur ve çok atik olan bu at sıcakkanlı olarak nitelendirilir.

Thoroughbredlerin çoğu dikkati çekecek derecede duyarlıdır.

Huzursuzluğu ve hassaslığı yüzünden American Pharoah'ın kendisiyle birlikte her yere seyahat eden bir ahır arkadaşı vardı. Bu davranışsal yaklaşım benzer tipteki çoğu at için geçerlidir. Thoroughbredler kolaylıkla şaşırabilir; ürkütülebilir de. Ünlü jokey Mark Chavez'in Knoki adlı at için söylediği gibi,"sanki her zaman kafein almış gibi"dirler.

Thoroughbred diğer cinslerin geliştirilmesi için de kullanılır.

Thoroughbred genellikle uzun bacaklara, gösterişli bir gövdeye, dik bir profile ve biçimli bir kafa yapısına sâhiptir. Bu yüzden, yetiştiriciler diğer cinslerin görünüşlerini geliştirmek için İngiliz atlarının kan hatlarıyla çaprazlamaktadırlar. Standardbred ve Quarter atları bu uygulamadan en çok etkilenen iki at cinsidir.

Thoroughbred hızlı bir metabolizmaya sâhiptir.

Thoroughbred ortalama ağırlığı 1500

Kır donlu İngiliz saf kan atı, XIX. yüzyıl.

pounddan az olması sebebiyle hafif bir at cinsi olarak nitelendirilmektedir; ancak beslenme konusuna gelince diğer cinslere oranla daha çok yem yer. Üst düzeydeki verimliliğini zirveye çıkarmak için daha fazla yakıta ihtiyaç duyar. Bu nedenle metabolizması tam kapasite, en yüksek hızda çalışır. Dolayısıyla bu cins atlar gün içinde aktivite eksikliği yaşadıklarında, yâni enerjiyi üzerlerinden atamadıklarında ahırdaki bölmelerinde huzursuzlanırlar.

Thoroughbredlerde kalp, akciğer ve toynak rahatsızlıkları yaygındır.

Yaygın sağlık sorunları normalden küçük olan kalpleri, kanamaya başlayan akciğerleri ve vücutlarının büyüklüğüne oranla küçük olan toynaklarıyla ilgili ortaya çıkar. Thoroughbred sıklıkla kabızlık çeker ve bâzıları düşük doğurganlık oranına sâhiptir. Ayrıca ortalama bir İngiliz atı, koştuğu yarışlar yüzünden normalden fazla kazâ yaşar.

Thoroughbred dünya üzerindeki en pahalı atlar arasındadır.

At yarışlarının rekâbetçi doğası gereği en hızlı ve en rekâbetçi sınıfa dâhil olan thoroughbredler günümüz at piyasasını belirlemekte, en yüksek fiyatlara yön vermektedir. Yüksek performans gösteren thoroughbredlerin damızlık ücretleri de oldukça yüksek olabilmektedir. Nitekim Northern Dancer ve Secretariat'in yavrusu olan The Green Monkey, 2006 yılında 16 milyon dolara satıldı. Northern Dancer ise 1984-1987 yılları arasında 1 milyon dolarlık bir meblağ ile en yüksek damızlık ücreti almıştı. American Pharoah'ın damızlık fiyatı her bir sağlıklı tay için 200 bin dolardı. 2016'dan bu tarafa American Pharoah damızlık olarak 20 milyon dolar kazandı.

Türklerin atları hakkında bir kitap

LÜTFİ BERGEN

Anadolu atı, Antalya.

ERTUĞRUL Güleç'in *Türk At Irkları* adlı kitabı, soyu tükenmiş "Türk atı" hakkında bir kaynak eser niteliğindedir. Kitabın kaynakçasının da söz konusu sahâyla ilgili geniş bir literatüre yer vermesi nedeniyle bibliyografya değeri taşıdığı ifâde edilebilir. Ancak söz konusu kaynakça tasnif edilmemiş, ilmî kritere uygun olarak künyelendirilmemiştir.

Kitap dikkatle "Türk atı" terimini kullanmaktadır. Bu terim literatürde "Türkmen atı" şeklinde geçmektedir. Yazarın Türk atı terimini tercih etmesi -Kök-Türk ya da Ön-Türk kavimlerinin de at yetiştiriciliği hesâba katıldığında- isâbetlidir. Yazar "Anadolu atı"ndan da bahseder. Anadolu'daki at cinsleri hakkında bilgi verir. Kitapta ayrıca, erken dönem Cumhûriyet'in at yetiştiriciliğini örnekleyen at şecereleri (soy kütükleri) hakkında listeler yer almaktadır.

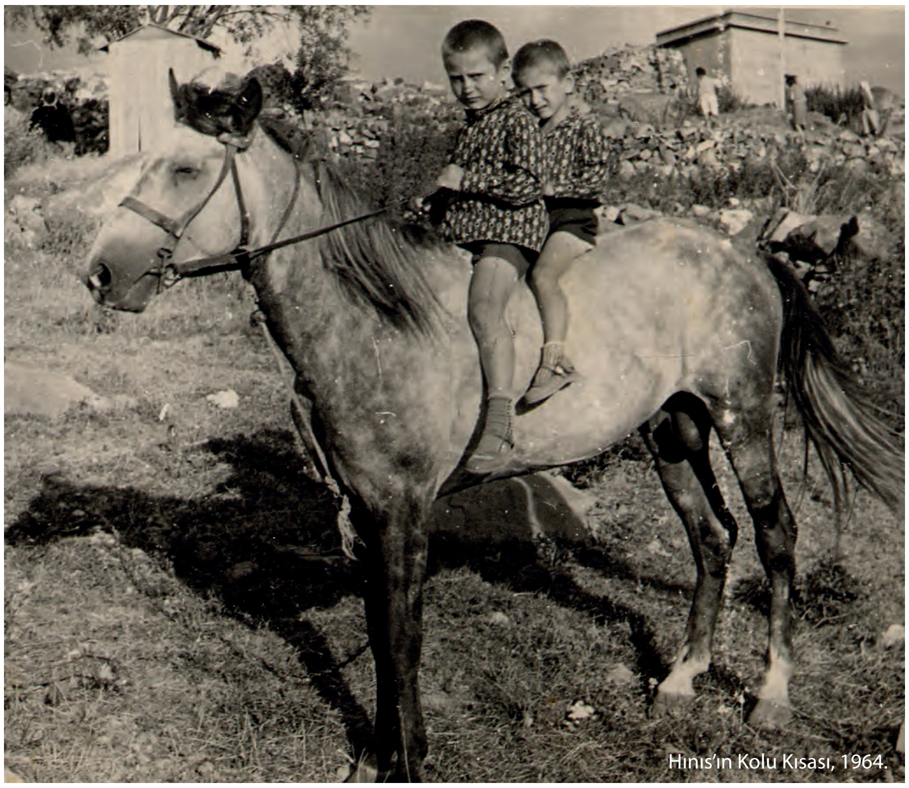
Ertuğrul Güleç; atların sütünden, gübresinden, gücünden ve etinden faydalanılabileceğine dâir örnekler verdikten sonra meseleyi belediyeciliğin de konusu olan Türkiye'nin tarım-kent problemine getirir: Türkiye Cumhûriyeti kuruluşundan îtibâren makineli tarıma geçmeye çalışmıştır. Geliştirilen iyi politikalar ile Türkiye'de tarım makineleri sanâyi kurulmuş ve köylü makineleşmeye teşvik edilmiş, onlara krediler ve teşvik primleri verilmiştir. Daha sonraları benzine ve mazota sübvansiyonlar yapılmış ve makineli tarım büyük bir avantaj kazanmıştır. Bilâhare sun'î gübre yaygınlaştırılmış ve iyi tohumluklar kullanılarak tarımda reform yapılmıştır. Netîcede tarımsal ürünümüz inanılmayacak derecede artarak Türkiye'de o güne kadar görülmeyen bir bolluk ve refah yaşanmıştır. Tarımdaki atağa, yurt dışındaki işçi dövizleri eklenince Türkiye altın çağını yaşamıştır ve bu durum sanâyimize de yansıyarak bu târihlerde kamu sanâyisinin yanında özel sektör sanâyisinin temeli atılmıştır.

Ancak bu dönemlerde çok büyük bir hatâ yapılmıştır. Netîcede büyük şehirlere göç başlamış, sağlıksız kentleşmeler olmuş, o dönemde kazanılan paraların kıymeti bilinmemiş, barda pavyonda harcanmış, çar çur olmuş, gerektiği gibi sanâyi ve kültür yatırımlarına dönüştürülememiştir. Köyde kalanlar ise makineli tarımın getirdiği kolaylık ile daha önce yaptıkları geleneksel işlerini çabucak yaparak boş oturmaya başlamışlar, boş vakitlerini değerlendirememişler, enerjilerini iyi yönde kullanamamışlar ve kahvelerde dedikodu yaparak vakit geçirmeye başlamışlardır.

Netîcede köylerdeki bu gâyesiz yaşama, mutsuzluğun kaynağıdır. Köylüdeki traktöre sâhip olma bir prestij/statü göstergesi sayılmıştır. 30 dönüm, hatta 10 dönüm arâzisi olan köylü dahi traktör almıştır. Tarım işlerini bitiren bir köylünün traktörüyle zaman zaman kasabaya gidip geldiğini saymazsak aracı bir sene evinin önünde yatmıştır; traktöre yapılan yatırım boşa gitmiştir. Çoğu köylü ise atını ve öküzünü satmış tarlasını ücreti karşılığı traktörü olanlara sürdürmüş ve yine hasadını da ücreti karşılığı traktörü olanlara yaptırmıştır. Bu arada şehir hayâtı ve makineleşme özlemi ile atlar unutulmuş ve hatta at sevgisi de kalmamıştır.

Buraya kadar her şey ekonomik yönden iyi gitmiştir. Ancak 1974 yılından sonra meydana gelen petrol krizleri ile petrol pahalanmış daha sonra serbest ekonomi sistemine geçilmesiyle de sübvansiyonlar kaldırılmıştır. Dolayısıyla günümüz tarımının üç önemli maddesi olan mazot, sun'î gübre ve tohumluk çok pahalanmış-

Hınıs'ın Kolu Kısası, 1964.

Uzunyayla atları, Pınarbaşı, 1940.

tır. Bu durumda küçük tarım işletmeleri verimli olamamış ve çiftçi ektiği mahsul ile masrafını dahi çıkaramamış, sonunda köylüler topraklarını işleyemez hâle gelmiştir. Böylece tarımda kriz ortaya çıkmıştır. Bunun tek çözümü tarımdaki küçük işletmelerde tekrar at kullanımıdır.Atla tarım yapıldığı takdirde, at bitki artıkları ile besleneceği için mazota bağımlı olunmayacak, aynı zamanda atın gübresini tarımda kullanabileceğimiz için sun'î gübre kullanımı azalacaktır. Aynı zamanda toprakta denge sağlanacak, dolayısıyla sun'î gübrenin toprak üzerindeki menfî etkileri kaldırılacaktır. Böylelikle tarım girdileri ucuzlayacağı için at ile yapılan tarım kârlı olacaktır. Atın tarımdaki faydalarından başka atçılığımızın ülkemiz açısından başkaca birçok faydası da vardır. 1974 yılında 1 milyon 200 bin civârında olan at sayımızın 15 sene zarfında 650 bin civârına inmesine veya daha da azalmasına artık dur deme zamânı gelmiş olup kaliteli at sayımızı artırmamız gerekmektedir.

Yazarın atı ekonomi-politik bir nazarla ve tarım toplumu-köylülük temelinde ele alması ilginçtir. Kitabın satır arası mesajında at ile benzin/otomobil kıyaslaması yapılarak Batı teknolojisinin eleştirisi verilmiştir. Türklerin atlarla ilişkisini önemsemek gereklidir. İbn Haldun'un bozkır halklarını koyun güdücü ve göçebe olarak kabûlünün Türklerin özellikle süvâri atı yetiştiriciliği hakîkati karşısında yeniden ele alınması gerekmektedir. Bu eleştirimiz isâbet kaydettiği takdirde yeni bir paradigmanın inşâ edilmesine katkıda bulunacaktır.

Ertuğrul Güleç'in özetlemeye çalıştığım kitabı, Kök-Türklerden veya Ön-Türklerden beri gelen süvâri atı yetiştiriciliğini öne çıkararak "ordu" fikrini îmâ etmektedir. Bilindiği üzere ordu, "devlet kurgusu" anlamına gelmektedir. İbn Haldun bedevîlerde reislik, beylik, şeflik olduğunu ifâde etmiştir. Ona göre asabiyetin gâyesi, riyâsetten fazla ve onun ötesinde bir şeydir: ***"Asabiyetin mütegallip olması gerekir. Aksi hâlde onun kudreti eksik kalır. Bu tagallüb mülktür. Mülk, tagallüb ve zorla hükm (hükümet) etmektir. Mülk, tagallüb ve hüküm bi'l-kahrdır."*** Yâni zora ve baskıya dayanan bir idâre şeklidir. (İbn Haldun, *Mukaddime*, Dergâh Yayınları, c. 1, 1988, s. 450). Türkler, at ile bedevîlerin erişemediği bu mülke ulaşmışlardı. Kanaatimizce İbn Haldun, bozkır halkları konusunda yanılmıştır.

Ertuğrul Güleç'in ***Türk At Irkları*** (Anadolu At Irklarını Yaşatma ve Geliştirme Derneği, Ankara, 2005) **kitabından.**

…Eski Türk atları; 1.45-1.55 m nâdiren 1.60 m yüksekliği olan, tıknaz, yerden yapılı, karınlı, güçlü sağrılı, oldukça ince fakat sağlam kemikli, kaslı, küçük başlı, çabuk, çevik, dayanıklı atlardı. Türkler beygirleri kapalı yerde tutmazlar, gecenin serin havasına çıkarırlar. Üzerlerini kaba bir örtü ile örterler ve altlarına biraz kuru gübre sererler. Bunun için beygirin gübresini bütün sene toplarlar, güneşte kuruturlar, alt üst ederler ve toz hâline getirirler. Hayvana yatak olarak bu gübreyi kullanırlar. Saman yedirmezler. Onlara yedirdikleri şey, biraz kuru otla mûtedil miktarda arpadan ibârettir. Bu, onları semirtmekten ziyâde beslemeye hizmet eden bir gıdâdır. Prof. Dr. Faruk Sümer'in *Türklerde Atçılık ve Binicilik* kitabına göre; Memluk yazarlarından Sihabeddin El Ömerî Kastamonu, Sinop bölgesinden 1348 yıllarında Candaroğulları Türkmenlerinden Mısır'a at satıldığını belirtir. Demek ki bu atlar Mısır'daki Arap atlarından üstündür.

Orta Asya'da Çinliler, bir gün içerisinde 500 km yol giden Türk cennet atlarının soyunu bozmuştur. Bu atlar, Avrupalılar tarafından da çeşitli politikalar ile ya Avrupa'ya götürülmüş veya yok edilmiş, böylece bugün dünyâmız bu atlardan mahrum kalmıştır.

XVI. yüzyılda Osmanlı ordusundaki süvâri sayısı 200 bine yükselmiştir. Bu kuvvet, zamânının en büyük kuvvetidir. Prof. İhsan Abidin Akıncı, bugünkü modern haraların Avrupa'da henüz bilinmediği XV. ve XVI. yüzyılda Osmanlılarda hara teşkîlâtına tekâbül eden "Hayvanât Ocakları" teşkîlâtının çok ileri vaziyette olduğunu kaydeder. Edirne, Dimetoka, Filibe, Selânik, Eskişehir ve çevresinde 19 at yetiştirme ocağı mevcut idi. Her bir ocak, bir ocak ağası idâresinde idi. Bu ocakların ihtiyâcı karşılayacak binâları, meraları, çayırları, zirâat arâzileri, orman ve koruları vardı. Bu ocakların vazîfesi; devlete at, katır, deve yetiştirmek, lüzûmu hâlinde at neslini ıslâh etmekti. Buralarda Arap, Acem, Buğdan (Romanya, Macaristan) atları ile Anadolu Türk atları arasında melezlemeler yapılırdı. Osmanlı imparatorluğunun idârî bozukluklar nedeniyle gerilemeye yüz tutması sonucu; Türk atçılığı da gerilemeye başlamıştır. Bunun netîcesi olarak Türk atçılığı ıslâh ve üretim teşkîlâtı bozulmuş ve sipâhî teşkîlâtı çökmüştür. Yapılan hatâ şuydu: Yabancı devletler, Osmanlı imparatorluğuna topçu, süvâri ve bunun gibi ordu hizmetine yarayacak atları çok ucuz fiyatlarla sattılar. Bunun üzerine Osmanlı hükûmeti, halk elinden uzun zaman at satın almadı ve zâten Osmanlı imparatorluğunun gerileme devrinde ekonomik durumu bozulan halk, atları devlete satamayınca ucuz fiyata en kıymetli atları elinden çıkarmaya başladı. Bu sefer Avrupalılar bu atları ucuz fiyatla kapıp gittiler ve bu durum atçılığın çöküşüne sebebiyet verdi. Meşrûtiyet döneminde de damızlıklar yok pahasına satılmışlardır. Atları cambazlar, ecnebîler; damızlık sığırları ise kasaplar almışlardır. Bu sûretle atçılık ve hayvan ıslâhı târihten büsbütün silinmiştir. İstiklal Harbi'nde ise kalan iyi atlar da orduya alınınca halkın elinde küçük irtifâlı atlar kalmıştır. Eskiden Osmanlı savaş atları ortalama 1.52 m yükseklikte iken bugün Türk atlarının genellikle âzamî yüksekliği 1.34 m yüksekliktedir. Bu yüksekliği geçen atlar enderdir. 1960-1975 yılları arasında Türk atçılığı görülmemiş bir darbe daha yemiştir. Bu dönemlerde benzinin son derece ucuz olması ve traktörün yaygınlaşmasıyla ve Türkiye'de (Kur'an'da yasak olmamasına rağmen) at eti yeme alışkanlığı olmadığı ve at yetiştirme işi bir külfet hâline geldiği için halk, atlarını elinden çıkarmıştır. Bu dönemde 650 bin Türk atı değerinin 1/6 fiyatına Avrupa'ya götürülmüş, iyiler damızlık olarak kullanılmış, diğerleri ise kasaplık olarak tüketilmiştir. Bu arada devletin ıslâh edip yetiştirdiği Karacabey atı ve Karacabey nonius atı ırkları haralardan kaldırılmıştır. Türkiye'de atçılık; halkın elindeki atların kayıtları tutulmadığı ve devletçe yol gösterilip teşvik edilmediği için tamâmen çökmüştür. Bugün Türkiye'deki at sayısının 400 binin altına düştüğü tahmin edilmektedir. Atçılığımızın gelişmesi ve at sayımızın çoğalması ile ülkemize iki önemli fayda sağlamak olanağımız vardır: 1) Şehirlerarası ulaşım ve nakliye, fabrikalar ve büyük inşaatlar hâricinde taşradaki işlerde atı kullanırsak dış menşeli petrol alımında %40 tasarruf ve dolayısıyla döviz tasarrufu sağlanır. 2) Eğer Türkiye bir harbe girerse ticârî, siyâsî ve sosyal faâliyetlerini, at sâyesinde aksatmadan yürütebilir. Motorlar, ithal ettiğimiz yakıtı yakıp %35'ini ancak yararlı hâle çevirirken at Türkiye'de bulunan ve tarım artığı olan ot ve kırpıntının %40'ını yararlı işe çeviriyor. Üstelik bir de diğer gübrelerden çok daha değerli olan at gübresi elde ediliyor. 3 kg at gübresinden 1 kg yemeklik mantar üretildiği göz önüne alınırsa at gübresinin önemi görülmüş olur.

Anadolu'da at tipleri

KUDRET EMİROĞLU – AHMET YÜKSEL

Anadolu atı.

TÂRİH boyunca birçok göç alıp göç vermiş Anadolu'da, ortak karakter taşımakla birlikte kesin morfolojik ırk özelliklerine sâhip at tiplerini bulmak zor, tam belirgin, sıralanmış tiplerden dahi söz etmek çoğu zaman imkânsızdır. Yâni tipler az çok, şu ya da bu şekilde birbirine karışmış olup belirli morfolojik özellikler arz etmezler. Türkiye atlarını genel olarak aralarında geçiş formu gösteren gruplara ayırmak mümkündür. Her ne kadar bu gruplar için tipten öte, "Çukurova atı", "Uzunyayla atı", "Canik atı" gibi isimlendirmeler kullanmak yanlış olsa da bunlar öteden beri halk arasında kullanılan genel geçer, yerleşmiş tâbirlerdir. Ancak bunun aslında saf kanlık ifâde etmediğini unutmamak şarttır.

Türkiye atlarındaki bu tip karı-şıklığı, memleketimizin târihsel coğrafyasının doğal bir sonucudur. Birçok kavmin harman olduğu bu topraklarda, atlar da nasîbini alarak bu coğrafyanın şartlarına uygun hâle gelmiştir. Yerli atların tip özelliklerini belirleyen önemli bir etken de bakım-sızlık ve yemsizliktir. Bu sebeple vücutça küçülmüş olmalarına rağmen memleketin her türlü şartına dayanıklı ve kanaatkârdırlar. Kanaatkârlık ve dayanıklılık, yâni az yemle idâre edebilmek ya da bulduğuyla yetinmek; buna karşılık ağır yüke, uzun yola gelebilmek... Tıpkı Arap atlarının susuzluğa ve kızgın çöle dayanıklılığı gibi.

Anadolu atları üzerinde hem Przewalski tipindeki Moğol atlarının, hem de Tarpan tipindeki çeşitli doğu atlarının etkisi açıkça görülmektedir. Bu atlar yüzyıllarca birbiriyle karışarak gelmiş, hatta soğukkanlı atlar da karışarak çeşitliliği artırmıştır. Farklı dönemlerde, Anadolu'nun farklı yerlerinde araştırma yapan veterinerler zaman zaman öne çıkan ırk özelliklerine dikkat çekmişlerdir. Kimi zaman Rus atlarının, Macar Noniuslarının, Fransız atlarının etkilerinin tespit edilmesi boşa değildir. Hiç şüphesiz, atlarımız üzerinde Arap kanının etkisi her zaman kendini hissettirmiştir. Bütün dünyâyı etkileyen asil kanın temsilcisi Arap atının, İngiliz atının asâlet kaynağı olduktan sonra, yakın coğrafyanın târihsel bağlarıyla her tip Anadolu atına da ata olması doğaldır. Bu konuda Osmanlı Atları adıyla ilk çalışmayı yapan İhsan Âbidin, *"Anadolu atları üzerindeki en büyük etkiyi İran, Irak, Trakya atları yapmıştır."* der (Akıncı, 1917: 61). Tuna, Bosna, Kırım ve Kafkas muhâcirlerinin berâberlerinde getirdikleri atlar, çeşitli zamanlarda, bilhassa Çifteler Harası'na getirilen Rus, Fransız, Macar atları, doğudan giren Arap atları, hepsi bir biçimde birbirine karışarak bu iklîme uyum sağlamıştır. Anadolu atı, sağlamlığını melezliğinden alır.

Türkiye'de cumhûriyetle birlikte yarış atı olarak saf kan Arap ve İngiliz atı yetiştiriciliği yapılmaktadır. Hatta bu konuda orijinallerinden daha üstün numûneler elde edilmiştir. Bu cümleden olarak Urfa, Mardin ve Diyarbakır'da öyle Arap atları yetişmiş ve yetişmektedir ki emsallerini ünlü Arap aşîretlerinde bile bulmak imkânsızdır. Tabiî bunda Arabistan'da atçılığın iyice gerilemesinin de payı vardır. Sultansuyu, Karacabey, Çifteler haralarında yetişen saf kan Araplar yarış sahâlarında kendini ispat ederek dünyânın en ünlü atları olmuşlardır. Ayrıca Haflinger, Macar Noniuslar, Kuzey Avrupa'nın soğukkanlı tipleri de Türkiye'ye ithal edilerek yerli hayvanların ıslâh edilmesinde kullanılmıştır. 1984'te ithâlât serbest bırakılınca yurt dışından birçok saf kan İngiliz yarış atı, damızlık saf kan Araplar ve Avrupa konkur atları ithal edilmiş ve edilmektedir. Ülkemizin iklimi her türlü ırka mensup atların yetiştirilmesine uygundur. Bu yabancı numûneler bir tarafa Anadolu'nun yerli atları sayacağımız türlerin bir kısmı da vaktiyle dışarıdan Anadolu'ya gelmiş, ancak bu iklimde yeni bir ırka eklenmiş ya da orijinalinden farklı bir kimlik kazanarak varlığını sürdürmüştür. Öteden beri sayıca Anadolu'nun tamâmına hâkim olmuş "Anadolu yerli tipi" vardır.

Ortak karakterlerine göre grup, tip ya da kısmen ırk teşkil eden, bu coğrafyanın ortaya çıkardığı ehlîleştirilmiş atları, Türkiye atlarını, aşağıdaki başlıklar altında toplamak mümkündür. İnceleyeceğimiz bu tipler, Türkiye topraklarında târihsel bir geçmişe sâhip olmuş, soyunu tâkip edebildiğimiz ve günümüze kadar bir şekilde gelmeyi başarmış numûnelerdir: Anadolu yerli atı, Uzunyayla atı, Çukurova atı, Canik atı, Kürt atı, Malakan atı, Hınıs'ın kolu kısası, Rumeli atı, Karacabey atı, Ayvacık midillisi, Gemlik atı.

Türkiye'de çok eskiden beri gerek halk elinde (özellikle Urfa bölgesinde) gerekse eskiden saray tavlalarında, Çiftlikât-ı Hümâyun denilen çiftliklerde, cumhûriyet döneminde ise devlet haralarında saf kan Arap atı yetiştiriciliği yapılmıştır. Bugün de Türkiye'de saf kan Arap atı yetiştiriciliğinin büyük bir kısmı devlet eliyle Anadolu (Çifteler), Karacabey, Sultansuyu Tarım İşletmelerinde yapılmaktadır. Ayrıca özel hara ve pansiyonlarda ve Türkiye Jokey Kulübü'nün haralarında çoğunlukla saf kan İngiliz atı ve kısmen de saf kan Arap atı yetiştiriciliği yapılmaktadır. Bu saf kan Arap ve İngiliz atı yetiştiriciliği, uluslararası standartlara göre, pedigrili olarak yapılır. Dolayısıyla bu temel ırklar üzerinde yapılan yetiştiriciliğin geçmişi, ülkemizde ne kadar eski olursa olsun yerli bir karakter arz etmez. Elbette bu saf kanların zaman içinde Anadolu iklîmine uyum göstermeleri söz konusudur; ama ortaya yeni bir tip, hele bir ırk çıkmış değildir. Dolayısıyla kimi yazarlarca "Türk Arap atı", "Türk İngiliz atı" olarak ifâde edilmesi yerinde değildir.

ANADOLU YERLİ ATI

Anadolu'da gelmiş geçmiş, yerleşmiş birçok kavmin berâberinde getirdiği atların diğer kavimlerin atlarıyla birbirlerine karışması ortaya, esas îtibâriyle, "Anadolu yerli atı" tipini çıkarmıştır. Bu genel bir başlık gibi görünmekle birlikte, sayıca en fazla ve Anadolu'nun her yanına dağılmış bulunan temel bir tipin adıdır. Öncelikle bunu diğer mahallî türlerden ayırmak doğru olur. Ancak buna "ırk" demek doğru değildir, "tip" olarak ifâde etmek daha yerinde olacaktır.

Anadolu'da bir at pazarı, 1940, Kayseri.

Anadolu'nun ilk yerli at tipini ortaya çıkarmak mümkün olamamıştır. Çeşitli ırkların etkisi altında kalmış, ama bütün karışıklığına rağmen bir yerli nûmune vardır. Belirgin özellikleriyle ortaya çıkan, özel bir tip meydana getirmiştir. Bu tipin morfolojik karakterlerini şöyle sıralayabiliriz: Yerden yapılı, tıknaz, toplu bir beden yapısına sâhip, beden ölçüleri uyumlu. Cidago yükseklikleri 1.26-1.48 m arasında değişir, ortalama 1.36 m civârındadır. Buna göre Anadolu atlarının bir bölümü aslında pony sınıfına girer (Zeki Said, 1940:17). Osmanlıların kuruluş döneminde Karaman, Germiyan, Kastamonu atları ünlüyken daha sonra Karaman ve Kapadokya atlarının revaç gördüğü anlaşılmaktadır.

Anadolu atlarının küçüklük ve dayanıklılık niteliğinin yüzyıllar öncesinden geldiği anlaşılıyor: *"Bunlar küçük fakat güzel ve ateşli hayvanlar. Soğuk memleketlerdeki atlar kadar kuvvetli değiller. Şiddetli olmaları uysallıklarına mâni olmuyor. Koşarken ayaklarını gâyet hafif ve sağlam basıyorlar. Dünyânın hiçbir şeyine değişemeyeceğim beyaz bir atım var. Onu çok seviyorum. O kadar mahâretle şahlanışı var ki ona binmek için çok cesur olmak gerekiyor. Fakat inanın, ömrümde bu kadar sâdık hayvan görmedim."* [1717, Montagu ty: 70) Fakat XVI. yüzyıldan îtibâren Osmanlı devleti ve Anadolu halkının Arap atlarına düşkünlük gösterdiği ve Anadolu atının melezlenme sonucu oluştuğu da bir gerçektir.

Anadolu atı açlığa susuzluğa dayanıklı, uzun yola ve ağır yüke alışkın bir tiptir. Baş orta büyüklükte, kulaklar orta uzunlukta, boyun kuvvetli ve orta uzunlukta, yukarıdan bağlantılı, cidago belirgin ve orta uzunlukta, omuzlar düşük, orta uzunluktadır. Bel kısadır. Göğüs nispeten geniş, derin ve uzundur. Böğürler kapalı, sağrı biraz kısa, hafif düşük ve kaslı; karın yuvarlak ve genellikle sarkık; bacaklar kuvvetli, incikler kısa, bilekler orta uzunlukta ve yerle 45 derecelik bir açı yapar. Kır ve doru don çoğunlukla görülür. Anadolu yerli tipi atlarda don dağılımı şu şekildedir: kır (%45), doru (%38), al (%14), yağız (%2.9). Yüzde 1'den daha azı ise kula ya da izabeldir. Eskiden yetiştiriciler atların donları ile verim kâbiliyetleri arasında doğrudan ilişki kurarlardı. Buna göre alaca dondaki atların verimlerinin az olduğu, özellikle doruların dayanıklılık ve veriminin yüksek olduğu kabul edilmiş ve Anadolu atlarının don yüzdeleri îtibâriyle yüksek verim ve dayanıklılığa sâhip olduğu söylenmişti. Ancak son yıllarda yapılan araştırmalarla don ile verim kâbiliyeti arasında ilişki olmadığı anlaşılmıştır. Anadolu yerli tipinin mukâvemet gücünü doğal seleksiyon ve adaptasyona bağlamak yerinde görülmektedir. Anadolu hayvanları eskiden son derece sert bir doğal seleksiyon etkisi altında bulunmuşlardır. İklim şartları, yetersiz beslenme ve kötü bakım sonucu daha küçükken dayanıksız olanlar ölür.

Anadolu yerli tipi içinde ilk bakışta Arap atı etkisi uyandıran bir tip daha vardır ki bunu birçok yazar "Arap tesîri altında kalmış yerli tip" gibi uzun ifâdelerle tanımlamışlardır. Aslında Anadolu yerli atı, az ya da çok, Arap atının izlerini taşır. Tartışmalı bir konu olarak köken birliği ya da yakınlığını bir yana bıraksak bile coğrâfî yakınlık, Arap atının yetişme ve yayılma sahâsının eskiden Osmanlı imparatorluğu sınırları içinde yer alması, cumhûriyet döneminde aygır depoları vâsıtasıyla halkın elindeki yerli kısrakların Arap aygırlarıyla ıslâh edilmesi sonucu yerli tip her zaman Arap etkisi altındaydı. Üstelik Arap kanı her zaman ıslâh edici olarak kullanılmış, bütün ırklar üzerinde olumlu etki bırakmıştır. Bu durumda Arap atı benzerliği çok fazla olan yerli atlarımıza "Arap tesîri altında kalmış tip" vb demekten başka yol görünmüyor.

Anadolu yerli at tipinin en büyük kaybı I. Dünya Savaşı sırasında olmuştur. Büyük savaş esnâsında ordu hizmetine yarayacak nitelikteki atlar askere alınmış, bilhassa en iri, en sağlam numûneler seçilmiştir. Damızlık aygır ve kısraklar da korunmadığından, o zamâna kadar ıslâh edilmiş diğer ırklarla berâber çok büyük bir kayba uğramıştır (Aral, 1974: 88).

UZUNYAYLA ATI

At yetiştiriciliğinde büyük bir isim yapan 1600-1700 m yükseklikteki Uzunyayla, Kayseri'ye bağlı Pınarbaşı ilçesinin sınırları içinde yer alır. Arâzi dalgalı ve birbirine paralel dikey düzlüklerle vâdîlerden oluşur. Bu yaylada birçok su varsa da en önemlisi Zamantı ırmağıdır. Birçok yerlerinde bataklıklar olmakla birlikte, ırmağın iki yanında en kurak mevsimde bile tâze, yüksek ve bol otlarla örtülü geniş meralar vardır. Arâ-

Uzunyayla atı, 1940. Kaan İşcan Koleksiyonu.

zinin kireçli ve mâdenî maddeler yönünden zengin bir bitki örtüsüne sâhip olması, Uzunyayla'da yetişen atların kuvvetli kemik yapısına sâhip olmalarını sağlamıştır.

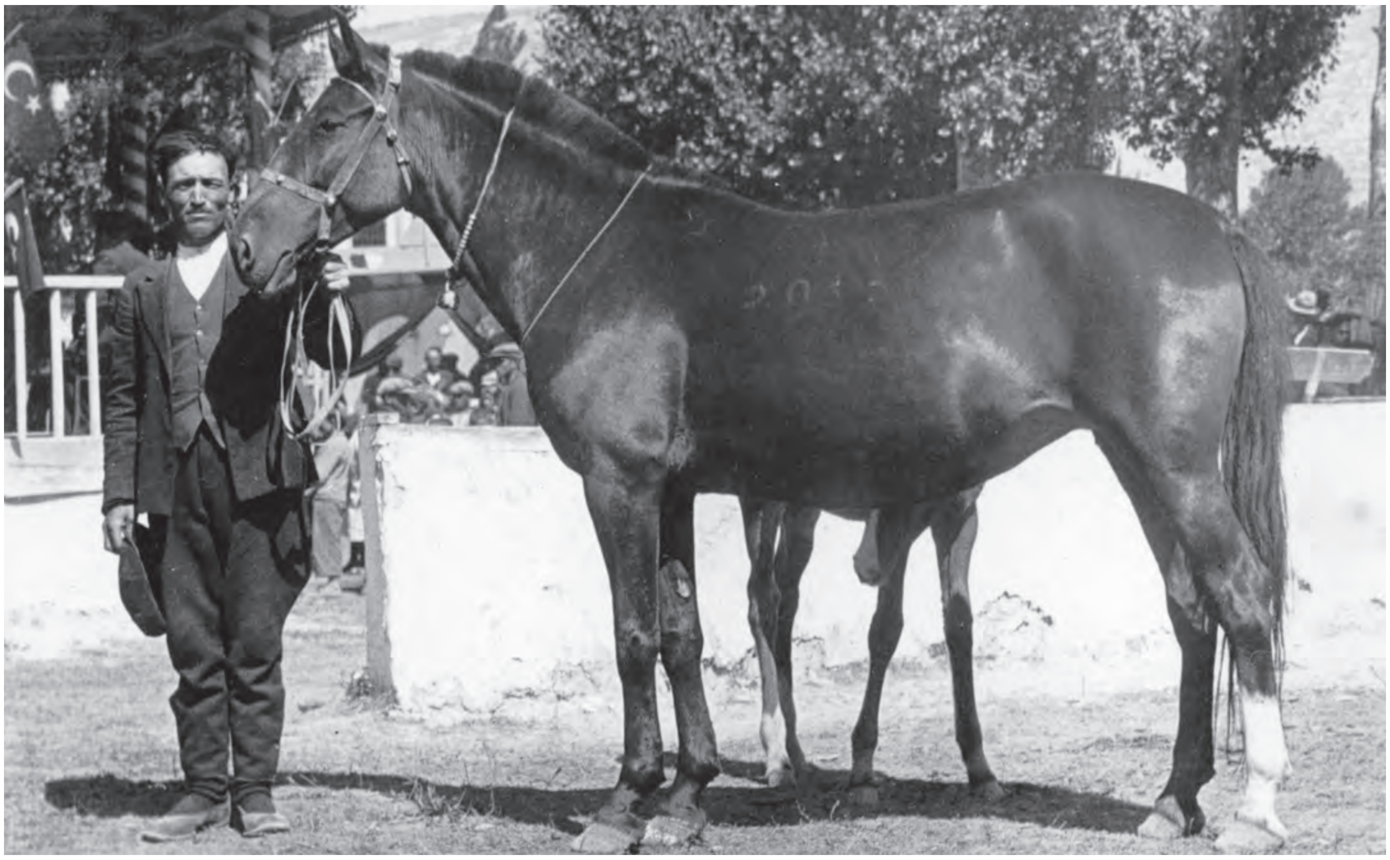
Eski adı Aziziye olan Pınarbaşı, 1854'ten başlayarak 93 Harbi (1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı) sonrasına kadar çeşitli târihlerde Kafkasya'dan göçen Çerkezler tarafından kurulmuştur. Berâberlerinde getirdikleri atlar, Uzunyayla atının temelini teşkil eder. Bu atların kökeni, Rusya'da Terek ve Koban bölgesinde yetişen Karabaş ırkıdır. Bu atlara Arap ve Akal-teke atlarının karıştığı, Rusların Kafkasya'ya getirdikleri soğukkanlı ve Macar ırklarının etkili olduğu söylenmektedir (Akıncı, I917:66-69).

Uzunyayla atları, bu atları yetiştiren beş kabîlenin adını taşırlar: 1- Soluh, 2- Yeluh, 3-Yağan, 4- Lö, 5- Lrama. Bunlar içinde en makbûlü Soluh kabîlesinin atları olup son derece dayanaklı ve uzun mesâfeye elverişli atlardır. Dolayısıyla göçebelerin ihtiyâcına uygun atlardır. Çerkezler Soluh olmayan ata "çakal" derler. Bu atlara bir buçuk yaşına geldikleri zaman büyük şenlikler düzenlenerek kabîlesinin damgası vurulur (Aral, 1974: 96).

Atlar, yaz kış merada ılgı hâlinde yaşamışlardır. Ilgılarda sayı 100-400 arasında olup her on baş kısrağa bir aygır hesap edilerek katılmıştır. Atlar, şahıs ya da köyün ortak malıdır. I. Dünya Savaşı'ndan önce, büyük ılgılar hâlinde Uzunyayla ile Çukurova, Kozan ve Suriye'nin Amik ovası arasında gidip gelerek gezici bir hayat sürmekteydiler. Baharı, yazı Uzunyayla'da geçiren ve sâhibi için çalışan atlar, sonbaharla birlikte ılgı hâlini alarak güneye inmekteydiler. Büyük savaştan sonra iyice sayıları azalan atlar cumhûriyetle birlikte yine güneye, Çukurova'ya inmeye devam etmişlerdir.

I. Dünya Savaşı sonrası, her yerde olduğu gibi, Uzunyayla'da da atçılık hayli gerilemiş, Cumhûriyet'in ilk yıllarında Uzunyayla atçılığı hükûmetçe ele alınarak Uzunyayla Koşum Atı Yetiştirme Derneği kurulmuş; damızlık temin edilmiş, sergiler açılmış, çeşitli hayvan yemleri üretilmiş, hastalıklarla savaşılmış ve halkın bakım ve yetiştirme bilgisi artırılmıştır (Çoruh, 1946: 8-9).

Baş belirgin olarak büyük ya da orta büyüklükte olup kaba görünüm arz eder. Burun üstü yarım ya da tam koçbaşı özelliği gösterir. Genellikle alın düz, boyun uzun, dar ve incedir. Boyunla göğsün birleşme bölgesi birçok numûnede boğumludur; cidago genellikle kısa, çok azında belirgindir. Omuzlar kısa ve dik, bu nedenle yürüyüş süratsiz, adımlar kısadır. Bel çukur, çoğu zaman karın sarkıktır. Sağrının bariz bir şekilde düşük olması, genel olarak iri yapılı olan Uzunyayla atında derhal dikkat çeker. Sağlam iskeletli, sağlam kemiklidir; bacaklar kuvvetli, incikler uzundur. Arka bacaklar dik ve nispeten geniş bir açı oluşturur ki bu da sürati engelleyen bir kusurdur, Anadolu yerli tiplerine bakarak yüksek ve kütleli bir beden yapısına sahiptir. Hayvanlar yarı vahşî bir şekilde yetiştirildiklerinden derileri kalın, kılları sert, yele ve kuyruk uzun, sık; çok hassas ve faaldirler. Uzunyayla atlarının yükseklikleri oldukça fazladır. Ortalama cidago yüksekliği 1.50 m'dir. Donları genellikle dorudur. Yağız ve kır don azınlıktadır, al dona da yetiştiricileri tarafından îtibar edilmemektedir.Ayrıca seki, akıtma gibi nişâneleri azdır.

Uzunyayla atı fenotipine bir örnek. Kaan İşcan Koleksiyonu.

1899 yılında o zamanki haralar idâresi bu atlarla uğraşmış, Çifteler Harası'nda elde edilen yarım kan aygırlardan birkaç tânesini, ilk taylar haraya verilmek şartıyla, Uzunyayla yetiştiricilerine vermiştir. Bunlardan iyi yavrular elde edilmiştir. Bu çalışmanın sürekliliği sağlanamadığından etkisi çok az olmuştur. O zamanki bir baytarın raporuna göre, Kazancık köyünde ılgı sâhibi Tahir Çavuş'un kısraklarının bel ve sağrılarındaki kusurlar bu sûretle ıslâh olunabilmiştir. Yalnızca başlarının büyüklüğü, eski şeklini muhâfaza etmiştir (Tevfık Bey'in Raporu; Aral, 1974: 98).

Cumhûriyetin îlânından sonra Uzunyayla atlarının ıslâhı için Uzunyayla Aygır Deposu kurulmuş, Macaristan'dan getirtilen Nonius aygırları bu depoda halkın hizmetine sunulmuştur. 1931 yılında sistemli olarak başlatılan Uzunyayla atlarını Nonius ırkıyla ıslâh çalışması, Uzunyayla atlarını nispeten değiştirmiştir. Kuvvetli kemik yapısı, cidago yüksekliği, beden uzunluğu gibi avantajları olan bu atların yukarıda işâret ettiğimiz kusurlarının giderilmesi sonucunda yüksek verimli tarım ve çekim hayvanı elde etmek mümkün görünmüş, ancak bu melezleme denemeleri olumlu sonuç vermeyince terk edilmiştir. Bu ıslâh çabalarından kesin bir sonuç alınamamasının nedeni, Uzunyayla atlarının ılgı hâlinde yaşamalarıdır. Islâhına çalışılan taylar da yine ılgıya salınmıştır. Ilgılarda erkek ve dişi taylarla anaç kısraklar berâber gezdiklerinden cinsiyet duygusu erken belirir. Bu nedenle erkek taylar 1-2 yaşında aygırlık yapmaya, dişi taylarsa 2-3 yaşında ana olmaya başlar. Bu durum, ıslâha engel olmuştur.

I. Dünya Savaşı öncesinde damgalanmış bütün Uzunyayla atlarının sayısı 13 bin baş kadar iken, 1928'de 2500 olarak kaydedilmiştir. Nonius atları ile ıslâh projesi sonucunda nispeten sayıları artarak 1950'lere 3 bin baş kadar gelebilmiştir. Günümüzde ise maalesef bu atlar inanılmaz bir şekilde yok olmaktadır. Bugün Pınarbaşı'nda birkaç kişi pansiyonculuk ve yarış atı yetiştiriciliği yapmaktadır. Uzunyayla'nın birçok ünlü at yetiştiricisinin çocukları, Türkiye'nin her yerindeki hipodrom, hara ve atlı spor kulüplerinde at antrenörlüğü, seyislik gibi işleri, yâni baba mesleklerini başarıyla sürdürmektedir.

ÇUKUROVA ATI

Çukurova bölgesine özgü, diğer Anadolu tiplerinden belirli morfolojik özellikleriyle ayrılan, en çok Osmaniye ve Kozan bölgesinde yetişen atlara "Çukurova atı" ya da "Çukurova tipi" denmektedir. I. Dünya Savaşı'ndan önce iri, kuvvetli, sağlam yapılı yerli kısraklara Arap aygırlarını çekmek sûretiyle bölgeye has bir ırk meydana getirilmiştir.

Çukurova atları, eski yerli Anadolu tipine göre daha iri yapılıdır. Uzun hatlara sâhiptir. Baş uzun ve kuru; gözler parlak, kulaklar yukarıdan bağlı, uzun ve dik; boyun uzun, göğüs dar fakat uzunca, cidago yüksek, karın yuvarlak, sağrı uzun ve düşükçe, derisi ince, kuyruk yukarıdan tutumludur. Bacaklar bâzen ince, incikler ve bilekler uzuncadır. Kılıç bacaklılara çok rastlanır. Yürüyüş fevkalâde âhenkli, cidago yüksekliği.

Zeki Said'in ölçümlerine göre ve diğer yazarların da kabul ettiği gibi, ortalama 1.37 m'dir. Osmanlı süvâri sınıfında kullanılmak üzere Çukurova'dan çok sayıda bu atlardan alınmıştır. Koşum ve binek olmak üzere iki numûnesi vardır. Koşum numûnesi çekim için uygun, dayanıklı hayvanlardır. Arap etkisi daha fazla kendini gösterir. Binek numûnesinde ise Arap atının etkisi bâzen az bâzen çok kendini gösterir. İhsan Âbidin, bir de "Eski Çukurova tipi" adını verdiği bir numûne tespit etmiştir. Bu atlar, 1.50-1.54 m cidago yüksekliğinde, 400- 500 kilo ağırlığında, süratli yürüyen, yerli tipe oranla daha cüsseli imişler. Ancak I. Dünya Savaşı sonunda kaybolmuş, yerini "Arap tesîrinde kalmış Anadolu tipi"ne bırakmıştır.

Osmanlı döneminde kurulan Çukurova Harası'nda yapılan ıslâh çalışmaları netîcesinde Çukurova atı tebârüz ettirilmiştir. Çukurova atının aslı, Adana'nın yerli kısrağı ile Şeçer aşîreti aygırlarının karışmasıdır. Ancak her yerli kısrakla Arap aygırının karışımı Çukurova atını meydana getirmez. Bu târihsel şart, zaman ve mekânın bir tesâdüfüdür. Her şeyden önce Çukurova tipine karın olan yerli kısrağın ne gibi kanlar ve genler taşıdığını bilmemiz imkânsızdır. Yüzyıllardır harmanlanagelen Anadolu yerli tiplerinin ki bunun içinde zâten bir hayli Arap kanı vardır, o dönemde ve o hayvanlar üzerinde tam bir uygunluk sağlaması, melezlemenin ırka olumlu tesîrinin tesâdüfüdür. Bu karışımdan ortaya çıkan numûne pek mükemmel ve âhenkli olmuştur.

Çukurova atları üzerinde Uzunyayla atlarının da çok tesîri olmuştur. Eskiden Uzunyayla ılgılarının kışı Çukurova'da geçirmeleri sonucu bu kan karışıklığı meydana gelmiştir. Uzunyayla atları, Çukurova atlarına göre başı daha iri ve genel profili daha topludur. Son yıllarda Çukurova atı yok olmak üzeredir. Bölgede Arap atının etkisi artmış, halkın elindeki numûneler azalmış, gelişen teknoloji atçılığı bitirmiştir. Çukurova bölgesinde bugün için sayıları son derece azalan atların hangisinin Çukurova atının soyundan geldiğini kestirmek son derece zordur. Ulaşım imkânlarının sınırlı ve atların bol olduğu zamanlarda bu yerel numûneleri yerli Anadolu ırkından ayırmak kolaydı. Ama şimdi Çukurova atı da yerli Anadolu ırkına kan alıp kan vererek onun içinde kaybolmuştur.

Anadolu atı.

CANİK ATI

Samsun bölgesinde özellikle Çarşamba ve Terme'de çok eskiden beri yerli bir at tipi vardır. Bu bölge, atçılığın öteden beri iyi olduğu, halkının ata çok heves ettiği bir yerdir. Canik atı adı verilen bu atlar diğer Anadolu at tiplerinden farklı özellikler gösterir.

Canik atında baş orta büyüklükte, etlidir. Alın geniş, profil düz, boyun kısa, cidago belirgindir. Sağrı meyilli, bacaklar kuvvetli, bilekler dikçe, tırnaklar sağlam, amûdiyet düzgündür. Cidago yüksekliği ortalama 1.40-1.45 m, incik çevresi 17-18 cm'dir. Ölçümler 1928'de İhsan Âbidin tarafından alınmıştır. 1953'te Çarşamba ve Bafra bölgesinde yılkı hâlinde dolaşan 27 Canik atı üzerinde ölçüm yapan İbrahim Yarkın'a göre, ortalama cidago yüksekliği 1.35 m, incik çevresi 17 cm'dir (Yarkın, 1953: 86). Genel bir kitle oluşturan yerli Anadolu atından nispeten daha yüksek boylu, dağlık arâzide rahat yürüyüşlü, rahvana alışık ve en önemlisi asabî mizaçlılığı ile kendini gösteren bir bölge atıdır. Donları genellikle doru ve dorunun tonlarıdır.

Kafkasya'dan gelen muhâcirlerin berâberlerinde yöreye getirdikleri bir kısım Çerkez atları da çok eskiden beri Canik atı adı ile var olan bu kan ile karışmıştır. Bu Çerkez atların Uzunyayla atları ile aynı ırktan gelmediğini, farklı olduğunu biliyoruz. İhsan Âbidin'e göre, Türkmen atı etkisi fazla olan bu atlar ile Canik atlarının birleşmesi iyi sonuç vermiş; ama uygun şartlar ve halkın tercîhi yönünde fazla bir karışma söz konusu olamamıştır. Yâni "Eski Çukurova tipi"nde olduğu gibi, türün eski bir tipinden söz edemiyoruz. Sonradan karışan kanlar tipi genel olarak değiştirmeye yetmemiştir. Geçmişte Canik atı adına ne varsa, günümüze de ne kalmışsa o gelmiştir. Bu atlara şimdi Çarşamba ovasında, Terme, Salıpazarı arasında rastlamak mümkündür. Bu bölgenin hâlâ kuvvetli merası atların kendi başlarına yayılmalarını sağlar, Zâten bu uygun iklim ve flora atları öldürmemiş, tabiata terk edilenler kendi başlarına ayakta kalmayı başarmıştır.

Bu bölge, eskiden beri at yetiştirmekle ve satmakla tanınmıştır. Eskiden Kastamonu, Sinop, Çorum, Şebinkarahisar, Tokat, Amasya atlarını hep Canik bölgesinden sağlardı. Dolayısıyla bu şehirlere de çok sayıda Canik atı girmiştir. Yine eskiden Şam ve Halep tarafından gelen tüccarların, getirdikleri kumaşlara karşılık, tay ve kısrak aldıkları söylenmektedir.

Eskiden İstanbul arabacıları bu atları çeviklikleri ve rahvan yürüyüşleri dolayısıyla tercih etmişler, kezâ İstanbul'da bir zamanlar kullanılan atlı tramvaylara Canik atları koşulmuştur.

Canik atı, zamânında en çok kendi yöresinde ve bilhassa binek olarak kullanılmıştır. Samsun'u iç Anadolu'dan ayıran sarp dağların, derin vâdîlerin dar yollarına alışkın bu atlar, önceleri Samsun'dan Amasya, Tokat, Çorum, Ankara gibi yerlere tütün sevk etmekte, Reji İdâresi gelince de tütün kaçakçılığında çok kullanılmışlardır. Kaçakçıları tâkip için Reji kolcuları da aynı yollara alışık Canik atlarını kullanmak zorunda kalmışlardır.

Bu atlar ovada ılgı hâlinde serbest olarak yetiştirilmişlerdir. Eskiden sürülerin 100-150 attan meydana geldiğini, yöredeki eski atçılardan işittik. Bu atlar genellikle kışın da ovanın korunaklı yerlerinde barınırlarmış. Halk atlar için kışlık barınaklar hazırlarmış. Atlar, kurtlara karşı sürü rûhuyla mücâdele ederler,çok kar olursa ayaklarıyla karı eşeleyerek keven otu bulur yerlermiş. Bugün de bu yetiştirme tarzı tam olarak terk edilmiş değildir. Köylü atını bahardan îtibâren yazıya salar, gerektiğinde alır kullanır. Çarşamba, Terme ve Salıpazarı'nda ılgı hâlinde dolaşan, sayılan az da olsa, atlar görmek mümkündür.

1928'de yapılan bir sayımla bölgedeki at miktârı şöyledir: Çarşamba'da ortalama 40-50, azamî 150 başlık otuz ılgı: Terme'de aynı sayılarda 15 ılgı; Bafra'da aynı sayılarda 20 ılgı vardır. Mevcut ılgılarda 6 bin kadar kısrak mevcuttur (Akıncı, 1928: c. 1, 403).

Özellikle Çarşamba'da rahvan atçılık, halk arasında çok sevilmekte, Çarşambalı rahvancılar, Türkiye'nin her yerindeki rahvan at yarışlarına giderek dereceler almaktadırlar. Ayrıca çevre ilçe ve kasabalarda yapılan şenlik ve festivallerde Çarşambalı atçılar, oralara giderek rahvan at yarışları düzenlemektedirler. Bu atların çoğu kendi yetiştirmeleri Canik atlarıdır. Ancak son yıllarda rahvancılar arasında revaç bulan İran atları da bu bölgede yaygındır. Gelecekte İran ya da Afgan atlarıyla Canik atlarının birleşmesi sonucunda ne gibi yavrular meydana geleceğini göreceğiz. Bu gibi denemeler yapılmaktadır.

Yine Canik bölgesi içinde bulunan Taşan dağında eskiden beri yılkı hâlinde yaşayan bir at sürüsü vardır. Bu atlar genel îtibarla Canik atı özellikleri gösterir. Sâhiplerinin artık bakamaması, at gücüne ihtiyaç duymamaları, atların hasta ya da sakat olmaları gibi nedenlerle uzun zamandır dağa bırakılan atlardan meydana gelen bu 80-100 atlık sürü, yaz kış burada yaşam mücâdelesi vermekte, kışın bâzı kayıplar vererek her yıl bahara çıkmaktadırlar. Yarı vahşî olan bu atlar artık sâhipsiz, özgür hayvanlardır. İnsandan sakınan, çok çevik, kılları tabiat şartlarına uyum sağlamış bu atlar, kendi aralarında üremekte, yavrular da sürüye katılmaktadır. Birkaç nesil boyunca burada doğan tayların da yılkıda bulunduğunu, bu bölgede çalışan ve atları kollayan ormancılardan öğrendik. Canik havâlisinin diğer bölgelerinde de bu şekilde yılkı sürüleri mevcuttur.

Yörede halkın at merâkı çok eskidir. Samsun'da çok eskiden beri at yarışı yapıldığı bilinmektedir. Kayıtlara geçen ilk organize at yarışı 1901 yılında Ticâret Odası'nın himâyesinde yapılmıştır. 1922 yılına kadar mahallî olarak organize edilen bu yarışlar 1500 m'den 4500 m'ye kadar çıkmıştır. 1922 yılından îtibâren yarışlara belirli standartlar getirilmiş, Batı tarzı teknikler uygulanmaya başlanmıştır. Çarşamba ve Bafra ilçelerinde de Samsun'u örnek alarak yarışlar yapılmıştır. Bu yarışlarda Hacı Hüseyinzâde Baha Bey, Çarşamba belediye reîsi Salih Ağazâde Hüsnü Bey, Bafra'dan Çakıroğlu Rahmi Bey gibi önde gelen yetiştiriciler, bu yörede at yarışlarının devam etmesine, atçılığın gelişmesine, Canik atının tanınmasına katkıda bulunmuşlardır (Aral, 1974: 215).

KÜRT ATI

Osmanlı döneminde "Kürt atı" olarak ifâde edilen, daha sonra "Doğu Anadolu atı" ve "Doğu ve Güneydoğu Anadolu atı", "Aşîret atı" gibi adlarla anılan bu at tipi mahallî bir numûne olup Acem ve Arap atları ile kan karışıklığı vardır. Bu karışıklığın derecesini tâyin etmek, ayrıca tipe esas teşkil eden "yerli at"ın ne türlü bir özellik gösterdiğini bilmek zordur. Ancak bilinen şu ki gerek Osmanlı kaynaklarında ve gerekse Batılı yazarların seyahatnâmelerinde "Kürt atı" olarak bildirilen bir tür vardır. Bu atlar Arap atına çok benzer. Gerçi bu benzerlik Acem atları için de geçerlidir. Nikitin'e göre, ***"Kürt atı, Arap atına benzer, daha küçük ama daha gürbüzdür. Yörenin karakterine uyar, insanın zor geçtiği yerlerden rahatça geçer. Kürtlerin hemen hepsi usta binicilerdir ve at yetiştirilen bu bölgeleri dolaşan gezginler, bunların at binmedeki gözü pekliklerini öve öve bitiremezler."*** (Nikitin, 1976: 96)

İhsan Âbidin'in görüşü ise şu yön-dedir: Bitlis vilâyetinde; Muş, Malazgirt, Varto, Siirt, Harran kazâlarında

Anadolu atları.

çok at vardır. Gerek Van ve gerekse Bitlis atları birbirinin aynıdır. Baş düz ve ufaktır; boyun kısa, beden ensiz, göğüs geniş, ayaklar ince, tırnaklar sağlamdır. Bunlar iyi bir numûnedir, bu atın eşkâlini tâyin eder. Diğer bir âdî kısım vardır ki bunlarda kulaklar büyükçe, dışı kıllarla örtülü, bel kemiği düz, amûdiyet bozuk, bukağılıklarında uzun kılları olan, yele ve kuyruğu uzun hayvanlardır. Mahallî dilde bu kısım atlara "loçke" denir. (...) Erbil, Süleymaniye, Revandiz taraflarında Acem atları vardır. Binâenaleyh vilâyet dâhilinde [Musul] Arap ile Acem atının yine Arap ile yerli atın tesâlübünden[1] meydana gelmiş güzel mahsuller mevcuttur. Bunlara umûmiyetle "Kürt atları" adı verilmektedir (Akıncı, 1917: 72). İhsan Âbidin'e göre Kürt atı, Turan ırkından olup yerli at ile Arap ve Acem atlarının karışmasından meydana gelmiş bir tiptir. Kitabına "Kürt atı" olarak bildirdiği, 6 yaşında, yüksekliği 1.40 m olan, şahsî koleksiyonundan bir at fotoğrafı da koymuştur (Akıncı, 1917: 70).

Ancak İhsan Âbidin 1928'de yayımladığı bir başka kitabında bu ismin Türk ve ecnebi eserlerde geçtiğini, eski ve yeni eserlerde "Kürt atları" tâbirine tesâdüf edilmediğini, kendisinin de, *Osmanlı Atları*'nı kastederek oniki sene önce yayımladığı kitabında Kürt ırkından bahsettiğini, fakat bunun gözlem ve bilgiye dayanmadığını söylemektedir. *"Son zamanlarda vilâyet-i şarkiyyeyi baştanbaşa gezdim. Böyle bir ırka tesâdüf etmedim; ilimde istiklal vardır. Görseydim, kaydederdim. Kürt ırkı denilen atlar, tamâmıyla Arap, nâdiren Acem atlarıdır. Arap isimleri, Arap şecereleri tamâmıyla mevcuttur. Arap ve Acem atları da tesâlüp netîcesi bir diğer yarım kan verecek kâbiliyette değildir. Böyle bir metodik tesâlüp usûlünün izleri de yoktur. Gerçi Sason ve Mutki dağlarında pek nâdir görülen bâzı numûneler vardır, bunlar da 'tarpan' nevindendir. İptidâî bir numûnedir. Harsî bir ırk değildir." demiştir* (Akıncı, 1928: c. 1, 45).

Emrullah Efendi'ye göre ise Kürt atları, Arap atlarından daha kemikli, iri cüsseli, yüksek boylu, kavisli boyunlu olup eşkâl ve endamca ne tamâmen Arap ve ne de Acem atlarına benzer. Süleymaniye, Revandiz, Erbil civârında yetişenlerin Arap ve Acem cinslerinin birleşmesiyle vücûda geldiği ve iklîmin tesîri, iyi beslenme, terbiye tarzı gibi sebeplerle vücûdunun değiştiği âşikârdır. Diyarbakır, Dersim, Ma'muretü'l-Aziz [Elazığ], Siirt ve Hakkari havâlisinde Kürt atları, yerli atlarla karıştırıldığından ve bakımlarına dik-

kat edilmediğinden cüsse ve endamca diğerlerinin altındadır (Emrullah, 1318 [1900]: 380).

Nurettin Aral'a göre, Doğu ve Güneydoğu illerinin dağlık bölgelerinde yetiştirilirler. Bu at ırkı, bugün pek az kalmıştır. Doğu illerimizde eskiden Kürtlerin elinde bulunan bu ata Kürt atı da denirdi. Bu ata "Doğu ve Güneydoğu atı" ismini vermek, kanaatimce daha doğru olur. Arap ve İran atlarının karışmasından meydana gelen "Doğu ve Güneydoğu Anadolu atı", her iki ırkın özelliklerini taşır. Böylelikle de bölgenin en iyi atını teşkil eder. Küçükbaşlı, uysal bir at örneğidir (Aral, 1974: 94).

1891 yılında, II. Abdülhamid zamânında, Ermeni komitacılara karşı kurulan Hamîdiye Hafif Süvâri Alayları'nda kullanılan atlar, genellikle bu tür atlardı. 1912'de alaylar birleştirilerek "Aşîret Süvâri Hırkaları" adını alan teşkîlatta her aşîret alayı 1100 atlıdan meydana geliyordu. Her aşîret atını kendi temin ediyordu. Onbinlerce atlıdan oluşan bu teşkîlatta en çok alay çıkaran, 32 bölüklük 8 alayla Haydaranlı aşîreti idi. Bu aşîret Van gölü ile Ağrı dağı arasında yaşıyordu ve at yetiştiriciliği ile ünlüydü. Ilgı hâlinde yetiştirilen bu atlar, aşîret alaylarında süvâri atı olarak kullanılıyordu (Başbuğ, 1986: 89). Yakın zamâna kadar konar-göçer aşîretler elinde bulunan atların sayısı, yerleşik hayâta geçiş, kamyon ve traktör kullanımının artması, yaylacılığın bitmesi gibi nedenlerle bir hayli azalmıştır.

MALAKAN ATI

Ruslar, 93 Harbi (1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı) sonrasında Ayastefanos Antlaşması'yla Kars, Ardahan, Batum, Oltu bölgesini kırk yıl süreyle (1878-1918) işgal altında tuttular. İşgal döneminin başlarında kolonist olarak Ukrayna'dan Kars'a gelerek 35 köy kuran Rus asıllı Malakanlar berâberlerinde soğukkanlı atlar getirmişlerdi. Malakanların Anadolu'ya getirdikleri ve yeni yurtlarında, başka ırklarla karıştırarak yetiştirmeyi sürdürdükleri bu atlara "Malakan atı" adı verilir.

Malakanların berâberlerinde getirdikleri atların en çoğu Biçuk atları idi. Biçuk atı, Fransız soğukkanlısı Percheron ve Belçika soğukkanlıları Brabant ve Ardenlerin, Rus yerli atları ve Rus Orlof tırısçısı karışımından meydana getirilmiş bir melezdir. Bunlar da zâten Ukrayna'daki haralarda Rus yerli atlarının ıslâh edilmesiyle elde edilmişti. Ruslar, Kars bölgesinde Boğatepe, Karakale, İğnazor (Arpaçay'a bağlı Gönülalan) ve Vladikafkas'ta olmak üzere dört hara ya da aygır deposu kurdular. Bu haralarda Percheron ve Clydestal (İngiliz soğukkanlısı) cinsi aygırlar damızlık olarak kullanılmaktaydı. Malakanların ellerindeki Biçuk kısraklarına Percheron ve Clydestal aygırları çekildi. Böylece bilinen "Malakan atı" meydana geldi. Donları genellikle yağız olan bu atlara sonradan Ardenler de aygır olarak kullanılınca aralarında al ve doru gibi donlar da görülmeye başlandı.

I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla bu yoldaki sistemli çalışmalar durdu. Çeşitli damızlıklar kullanıldığından bu tür farklı tiplerle karıştı. Aslında bir melezleme ürünü olduğundan, meydana gelen dağılmalarla karışık bir durum ortaya çıktı. Bu yüzden Malakanların bir bölümünün cüssesi irileşmiştir, Malakanlar, ufak cüsseli ve iri cüsseli olmak üzere iki cins oldu. Ufak cüsselilerde cidago yüksekliği en fazla 1.45 m, iri cüsselilerde ise en fazla 1.60 m idi. Genellikle yağız donlular çoğunlukta olmak üzere al, doru ve kır da görülmektedir. Sağrı geniş ve düşük olup çoğunluğu çift oluklu sağrılıdır. Soğuğa karşı son derece dayanıklı, gücü çok fazla, sâkin mizaçlı, iyi bir çekim ve koşum hayvanıdır. Amûdiyet bakımından Haflingerlere benzeseler de yele ve kuyrukları o kadar gür değildir. Belleri daha kısa, tırnakları daha sağlamdır. Anadolu atı kadar çevik olmamakla birlikte, Haflinger'e göre daha hareketlidir. Bugün için ortalama yükseklikleri 1.30-1.45 m'dir.

Rus işgâli kalkınca yetiştirme kendi hâline bırakıldı. Büyük bir kısmı savaşta yok oldu, bir kısmı Rusya'ya götürüldü. Geriye Türkiye'den ayrılmayan Malakanların ellerindeki atlar kaldı. Günümüzde Kars'ın Arpaçay ilçe merkezi ile iki köyünde ve Ardahan'ın iki köyü ile Ağrı ve Erzurum'da da iki âile olarak varlıklarını sürdüren Malakanların ellerindeki atlar da azalmıştır. Sürekli yerli atlarla çiftleştirildiklerinden tip olarak yok olmak üzeredir. Arpaçay ilçe merkezinde ve Yalınçayır (Zöhrap) köyünde, biraz da diğer Kars çevresinde bu atlardan bulunmaktadır.

HINIS'IN KOLU KISASI

"93 Harbi'nde Bağdat civârından Hınıs'a gelen 'Muâvin Atlısı Aşîreti' burada bir kış kalmış, çok şiddetli kış olduğundan atlarına bakamamışlar, atlar köylere dağıtılmış, bu Bağdat'tan gelen Arap atları ile yerli atların birleşmesinden bu nesil meydana gelmiştir." (Akıncı, c. 1, 1928: 282) Hınıs'ta rastladığı yetmiş yaşındaki bir ihtiyardan bunu aktaran İhsan Âbidin, bu atları Balkan Harbi esnâsında, doğudan gelen kıta hayvanları arasında gördüğünü, daha sonra Hınıs'a giderek incelediğini söyler. Atlar, Hınıs yöresinde Karayazı ve Karaçoban aşîretleri tarafından yetiştirilir.

93 Harbi'nde Osmanlı ordusuna takviye için Suriye ve Bağdat'tan gelen aşîretlerden biri olan "Muâvin Atlısı aşîreti" Hınıs bölgesini tutmuştur. Bu aşîret zâten orduya at yetiştiren bölge aşîretlerinden biridir. Savaş sonunda buraya yerleşen ve eski işlerine Hınıs ovasında devam eden bu atçı aşîret, berâberlerinde getirdikleri atları yerli atlarla çiftleştirerek ortaya bu bölgenin sert iklîmine uyum sağlayan bu at tipini çıkarmışlardır. Hınıs ovasında yetiştiği ve ön ayakları arka ayaklarına göre kısa olduğu için bu ata "Hınıs'ın Kolu Kısası" denmiştir.

Eskiden Erzurum'un Hınıs ilçesinde yetiştirilen ve Erzurum'dan Iğdır'a kadar bir bölgeye yayılan yerli atlardır. Bugün için pek fazla karakteristik numûnesi kalmamakla birlikte, az da olsa bölgesinde rahvan at, cirit atı ve çekim atı olarak kullanılmaktadır. Erzurum ve civârında bulunan bütün yerli atlarda Hınıs atı özelliklerini görmek mümkündür. Bunun nedeni Hınıs atlarının bir zamanlar bu yörenin hâkimi olmasıdır.

Az yem tüketen, dayanıklı bir hayvandır, ideal bir köylü atıdır. Kısa boylu olması onu iyi bir cirit atı yapar. Cirit için daha ideal at ise Hınıs ile Arap melezidir.

Bu atın "bugünlerde" cidago yüksekliği 1.30-1.45 m arasındadır. Göğüs geniş ve derin, boyun kalın ve kısadır. Baş tutuşu dik, çoğunlukla kuyruk tutuşu yüksek (Arap kanının olduğuna bâriz işâretdir), kuyruk sokumu kalındır. Bâzıları bir Arap başındaki kadar güzel, iri ve parlak, mânâlı gözlere sâhiptir. Kulaklar dik ve ufaktır. Bilekleri kısa, kemikleri sağlam ve kalın, bel kısadır. Her donda olmakla birlikte en çok doruya rastlanır. Çevik, hızlı, bilhassa uzun yola dayanıklıdır. Çekim atı olarak arabada kullanılır, binek atı olarak kullanılır, rahvan yürüyüşü iyidir. Kalın boynu ve geniş göğsü nedeniyle aslana benzetilerek "aslan göğüslü at" da denmektedir (Güleç, 1995: 68).

"Bu atlar iki soy, iki tip olarak yetiştirilirmiş: 1- Rahvan tipi, 2- Cirit tipi. Cirit tipi biraz daha inceymiş. Bu iki ayrı tipte yetiştirme daha sonra tekrar birbirine karıştırılarak hem rahvan hem de dört nalı iyi yapabilen bir savaş atı tipi de üretmişler. Daha sonra, elde edilen bu at, saf kan Arap atlarıyla melezlenerek çevik, hızlı, manevra kâbiliyeti yüksek, dayanıklı atlar elde etmişler. Osmanlı'nın son döneminde orduda muhârebe için aranan en kıymetli atlardan biri de Hınıs'ta yetişen Kolu Kısa ırkı olmuştur." (Güray, 1951: 61)

1972 târihli atlı cirit Müsâbaka Tâlimâtnâmesi'ne göre, cirit atları için en elverişli olanlar Hınıs tipi atlardır; "kısa mesâfede âzamî sürat gösteren ve fazla zikzak, küçük çarklar yapabilecek, manevrası güçlü, oynak atlar" oldukları belirtilmektedir (Güleç, 1995: 34).

Hınıs atlarının cidago yüksekliği eskiden 1.45-1.55 m iken irileri devamlı ordu hizmetinde kullanıldığından, geri kalanlar da bakımsızlık yüzünden iyice ufalmıştır. Kurtuluş Savaşı'nda askere alınan nispeten iri Hınıs atlarından geriye ne kaldığını, ne kadarının terhis olduğunu bilemiyoruz. Kalanların memleketlerine dönmedikleri ve diğer ordu atlarıyla karıştıkları biliniyor. Son olarak II. Dünya Savaşı sırasında ihtiyâten ordu için 1.40 m üzerindeki atlar da toplanınca böylece geriye kalan ufak ve kavruk Hınıs atları, doğal değil ama zorunlu seleksiyon sâyesinde ufak yapılı at özelliğini kazanmış oluyor.

Bugün Erzurum ve civârında cirit atı ve rahvan atı olarak kullanılan ve Hınıs'ın Kolu Kısası olarak adlandırılan atlar, her ne kadar yukarıda sözünü ettiğimiz karakteristik özellikleri göstermiyorlarsa da, yöresinde hâlâ bu adla anıldığından, biraz da folklorik anlamını öne çıkararak şu anda Erzurum bölgesinde bir miktar Hınıs'ın Kolu Kısası vardır, diyebiliyoruz. Ancak son yıllarda yörede atlı spor oyunlarına ilgi yeniden canlanmıştır; bu nedenle cirit ve rahvan atçılık için özellikle yetiştirilmeye, eldeki numûnelerin çoğaltılmaya çalışıldığına memnûniyetle tanık olduk.

RUMELİ ATI

Anadolu atları üzerindeki, İran ve Irak atlarından sonra en büyük etkiyi yaptığı söylenen Trakya atları, Balkanların çeşitli bölgelerine yayılmış, her ülkenin yerli atı olarak kısmen varlığını sürdürürken genellikle de bizde olduğu gibi diğer at ırklarına karışıp kaybolmuştur. "Rumeli atı" ya da "Trakya atı" dediğimiz bu tip, Anadolu yerli atına birçok açıdan benzemektedir; en belirgin farklılığı beden yapısının biraz daha iri olmasıdır, diyebiliriz.

Genel özellikleri; baş orta büyüklükte, kısa boyunlu, düşük sağrılı, basık cidagolu, gövde ve bacaklar oldukça kuvvetli, tırnakları sağlam, kuyruk bağlantısı aşağıdan, sırtı düzdür. Kanaatkâr ve her türlü güçlüğe dayanıklıdır. Güzel süvâri ve hafif koşum atı olmaya elverişlidir.

Eskiden Meriç ve Ergene vâdîsi civârı en çok görüldükleri yerlerdi. Şimdi Trakya bölgesinin az da olsa bâzı köylerinde rastlamak mümkündür.

AYVACIK MİDİLLİSİ

Çanakkale'nin Bayramiç ve Ayvacık ilçeleri civârında yetiştirilen "Ayvacık midillisi" küçük, tıknaz, dayanıklı bir attır. Cidago yüksekliği, 1.16- 1.20 m, küçük ve biraz kaba başlı, kısa boyunlu, derin göğüslü, elma sağrılı, kısa fakat sağlam bacaklı, sağlam tırnaklı bir hayvandır. Genellikle doru, nâdiren demirkırı dondadır. Rahvan yürür, yüke gelirler. Batı Anadolu zeytinlikleri için gâyet uygun bir işçidir. Boyunun kısa olması zeytin ağaçları altından kolay geçmesini, ince vücûdu ağaç aralarından rahatça kıvrılmasını sağlar. Mekanik halefi olan küçük bahçe traktörleri çıkmadan önce, meyve bahçelerinin, zeytinliklerin sürülmesi onun işiydi. Hâlen de bu bahçe sürme işini memnûniyetle yapar. Dağlık arâzide o küçük tırnaklar bir katır kadar rahat yürür, üstelik hiç aksilenmez ve rahvancı olduğundan biniciyi yormaz. Çok uysal, sempatik, itaatkâr bir hayvandır. Girdikleri evin köpeği olurlar. Çocukları sırtına rahatlıkla bindirir, çok da dikkatli taşır. Genel olarak Avrupa ponylerinden biraz uzun, Anadolu yerli atından biraz kısadır.

Eskiden ılgı hâlinde yetiştirilir, Kaz dağları eteklerinde özgürce bir yaşam sürerlerdi. Tayken ılgıdan kementle yakalanır, kolayca terbiye edilirlerdi. Şimdi sayıları azalmakla birlikte hâlâ varlıkları sürmektedir.

KARACABEY ATI

1924 yılında kurulan Karacabey Harası'nda oldukça karışık bir at topluluğu üzerinde işe başlanarak zamanla homojen ve sâbit bir hâle getirilen "Karacabey atı" Türkiye'de ıslâh ve seleksiyon yöntemiyle elde edilmiş ilk ve şimdilik tek sunî at ırkıdır.

Türkiye iklîmine uyumlu, ülke ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik at tipi elde etme düşüncesi, bizde hara teşkîlâtı kurulduğu günden beri uygulanmaya çalışılmıştır. Bunlardan çoğu başarısız oldu. Çünkü elde edilen iyi numûne sâbitlenerek üretimin devâmı getirilemedi. Ancak Cumhûriyet'in ilk yıllarında şartların uygunluğu, devlet desteği, ihtiyâcın iyi tespit edilerek o yönde araştırmalar yapılması ve tecrübeli yabancı bilim adamlarının yardımıyla "Karacabey atı" doğdu.

Küçük Karacabey atı, Arap yerli yarım kanı, Karacabey yarım kanı adları da verilen bu tip daha önceki yıllarda Çifteler Harası'nda da denenmiş, an-

Gemlik atı. Gemlik Askerî Hara.

cak devam ettirilememişti. Bu tipin aslı, Anadolu yerli ırkı kısraklarla saf kan Arap aygırlardır. Ancak bu basit bir işlem değildir, çünkü yerli kısraklar ve Arap aygırlarından en iyi yavruyu elde etmek için her iki ırkı uyumlu hâle getirmek gerekmiştir. Bu, çok çeşitli ırk özellikleri taşıyan yerli kısrakların Arap kanını kabul edecek hâle getirilmesi demektir. Bunun için de Çifteler Harası kapatıldıktan sonra Karacabey'e getirilen çok sayıda yarım kan kısrağın varlığı bir şans olmuştur. Daha önceleri melezleme çalışması yapılan Çifteler'de birçok denemeye uygun kısrak materyali vardır. Noniuslar başta olmak üzere, ordu için iri at yetiştirmek amacıyla getirtilen çeşitli Avrupa ırkları, mahallî numûneler ile karışık bir hâle gelmiş melezler üzerinde seleksiyon yöntemi yapılarak nihâyet aranılan bir at tipi ortaya çıkmıştır. Burada görüldüğü gibi, sâdece yerli kısraklara Arap aygırı verilmesi ile ortaya çıkmış bir durum yoktur. Bu zâten yıllardır halkın elindeki atları, Arap aygırları ile iyileştirmek için bütün aygır depolarında yapılan bir işlemdir. Bu durumda şansınız varsa iyi bir yavru alırsınız. Ancak bu "bir tek" yavrudur. Önemli olan devamlı aynı iyi yavruyu almaktır. Bunun için devamlı ıslâh ve seleksiyon yapmak gerekir, bu da uzun yıllar ister.

Karacabey atı böyle uzun yıllar süren çalışmalar sonucu sâbit bir tip hâlini almış, halk tarafından binek olarak tutulmuş ve süvâri atı olarak çok beğenilmiştir. Bu atlardan 79'u üzerinde Selahattin Batu'nun yaptığı ölçümlere göre, ortalama cidago yüksekliği 1.52 m, göğüs genişliği 1.73 m, incik çevresi 19 cm'dir (Batu, 1951: 95). Demek ki Anadolu yerli atından daha yüksek ve daha iridir. Bu melezleme ile yerli ırkın yüksekliği ve kitlesi artmış, yine dayanıklılık, kanaatkârlık, hastalıklara karşı sağlamlık gibi yerli özellikleri devam ederken buna karşılık Arap atının vücut uyumu ve güzelliği ile sürat özelliği eklenmiştir. Düzgün beden yapılı, güzel yürüyüşlüdür.

Bu atlar Türk süvârisinde beğenilerek kullanılmış, konkur atı olarak da tercih edilmiştir. Uluslararası konkur yarışlarında başarı gösteren Kısmet adlı Karacabey atı buna iyi bir örnektir. Uzun mesâfeli koşularda saf kan Araplardan üstün olduğunu göstermiştir. Pulluk çekme gücünün çok iyi olduğu, yapılan denemelerde 3670 kiloluk bir kuvvet göstermesiyle kanıtlanmıştır. At melezlemelerinde en korkulan durum, elde edilen yavrunun ön ayaklarının kötü kombinezon sonucu zayıf ve sağlıksız olmasıdır. Karacabey atında bu olma-

mış, ortalama 19 cm olan incik ölçüsü ile sağlam bir ayağı olduğunu göstermiştir.

Karacabey atlarının yetişmesinde Ferhan, Küheylân, Küheylân I, Ebcer, Baba Kuruş, Baba Sa'ad kullanılmış, bunlardan özellikle Ferhan'ın yavrularından en yüksek verim alınmıştır. Arık adlı yarım kan aygır, bu ırkın gelişmesinde çok etkili olmuştur. Zamanla bir Karacabey atı kısrak familyası oluşmuştur. Bunların başlıcaları Balcılar, Bacaklı, Dilek, Akçadağ, Ardahan, Ayfer, Aysel, Çifteli, Heybeli, Seyhan'dır.

1940'tan sonra saf kan Arap yetiştiriciliği Sultansuyu Harası'na kaydırılınca Karacabey'de bu atın yetiştirilmesi daha çok önem kazandı. Bu atlar, Türkiye'nin her yerine gönderildi. Düz koşu ve konkurhipik yarışlarında denendi, başarılı olduğu görüldü. Ordu için de iyi bir attı. Süvâri atı, mekkâre hayvanı, konkur atı olarak kullanıldı. Halk elinde arabada, binekte, tarımda yaygındı. Ancak Karacabey Harası'nda daha sonraki yıllarda yarış atı yetiştirmeye önem verilince bu atların üretimi durdu. Zamanla da dağıldı gitti. Son damızlıkları ve ordunun elinde kalanlar Gemlik'teki askerî harada toplandı. Ayrıca çeşitli atlı spor kulüplerinde konkur atı olarak kullanılan soyun devâmında bir miktar Karacabey atı vardır.

GEMLİK ATI

Gemlik'teki Kara Kuvvetleri Komutanlığı Askerî Veteriner Okulu ve Eğitim Merkezi Komutanlığı'nda (Gemlik Askerî Hara'da) son yıllarda yeni bir at popülasyonu meydana getirmek için çalışmalar devam etmektedir. Üç nesil geriye gidebilen bu tipe bir süredir "Gemlik atı" adı konmuş ve Temmuz 2002 îtibâriyle tescil alınmıştır.

Karacabey'de 1941 yılından başlayarak Nonius, Arap ve Karacabey atının karıştırılmasıyla konkura uygun bir kombinasyon oluşturulmaya çalışıldı. Bu çalışmalara 1962 yılında Karacabey atı ve Karacabey Noniusları ile tekrar hız kazandırıldı, ancak 1970'te bu çalışma durduruldu. Elde kalan konkura uygun damızlık materyal, Gemlik Askerî Hara'ya devredildi. Gemlik'te bu damızlıkların iyi kullanılması, diğer Avrupa ırkları ve yerli numûnelerle yapılan melezlemeler sonunda bugün Gemlik atının doğması sağlanmıştır. Buradaki birçok atın babası, Karacabey'in ünlü saf kan Arap ya da Nonius aygırlarıdır. Ayrıca engel atlama konusunda kendini ispat etmiş iri yapılı Avrupa atları da bu kana karışmıştır. Atlara ilk bakıldığında Nonius etkisi derhal göze çarpar. Koyu donlu, bilhassa yağız atlar dikkat çekicidir. Bugün Türkiye'de bir anlamda Karacabey atının devâmı sayabileceğimiz Gemlik atı dışında, yeni bir sunî ırk yaratma çalışması yoktur.

Gemlik atının familyaları belirlenmiş, üretime geçilmiştir. Bu yetiştirmede en geçerli ve akılcı yöntem olan ıslâh ve seleksiyon yapılmakta, en çok pedigriye ve yarış kazanma sonucuna önem verilmektedir. Yeni nesillerin yarışlarda derece almış atların soyundan gelmesi istenmektedir. Bunlar arasında şimdilik kendini kanıtlamış birkaç at da vardır: Lord 1994 (3 nesil Gemlik yetiştirmesi; Nonius özellikleri ilk bakışta göze çarpan, yağız donlu cüsseli bir attır), Aşkın 1998 (Gemlik atı; babası Furuto, anası Java), Gemlik Rüzgârı 2000.

Cumhûriyet Bayramı ve 30 Ağustos Zafer Bayramı törenlerinde kullanılan Gemlik ve Freziyen tipi atlar, 2001 yılından bu yana Gemlik Askerî Hara'da üretilip yetiştirilmektedir. Ayrıca âsâyiş hizmetleri, Harp Okulu ile Cumhurbaşkanlığı Muhâfız Alayı'nda görevlendirilen atlar da burada yetiştirilmektedir. "Gemlik atı" Türk Patent Enstitüsü tarafından 2002 yılında "Coğrâfî İşâret Belgesi" ile tescillenmiştir. Bugüne kadar 200 civârında Gemlik atı üretilmiştir ve üretime devam edilmektedir.

* *Yoldaşımız At*, Kudret Emiroğlu, Ahmet Yüksel, Yapı Kredi Yayınları, Genişletilmiş 2. baskı, 2009, s. 349-368'den, yazarların ve yayımcısının izniyle alıntı yapılmıştır; K. Emiroğlu (kudret@kebikec.org), A. Yüksel (sahaf@sanatkitabevi.com.tr)

1 (ed.) Tesâlüp: birbiri üzerine çaprazlama ve haçvâri girme; ırk karışması, melezlik.

KAYNAKÇA

¶ [Akıncı], İ. Â., "Osmanlı Atları", *Teksîr ve Islâh-ı Hayvânât Koleksiyonu*, sayı: 3, Matbaa-i âmire, İstanbul, 1917.

¶ ___________, *Anadolu Ziraat ve Yetiştirme Vaziyeti*, c. 1-4, İktisat Vekâleti Külliyatından, Zâti Külliyat Sıra Numarası: 8, 3. Cilt: Anadolu Nev'i ve Irkları, 4. Cilt: Anadolu Nevi ve Irkları Grafile Haritaları, Resimli Ay Matbaası, İstanbul, 1928.

¶ Aral, N., *Türkiye'de Yetiştirilen Hayvan Türleri, Yetiştiricilik Tarihi ve Teknolojisi* (1923-1931), Türkiye Jokey Kulübü Yayınları, Ankara, 1974.

¶ Başbuğ, H., *Aşiretlerimizde At Kültürü,* Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986.

¶ Batu, S., *Türk Atları ve At Yetiştirme Bilgisi,* AÜ Veteriner Fakültesi Yayınları, 2. baskı, Ankara, 1951.

¶ Çoruh, S., "Uzunyayla Koşum Atı Sergisi", *Ülkü Milli Kültür Dergisi* [2. seri], 16 Ağustos, 1946, s. 8-9.

¶ Emrullah, *Muhîtü'l-maârif*, İkdam Matbaası, Dersaâdet, 1318 [1900].

¶ Güleç, E., *Türk At Irkları,* Anadolu At Irklarını Yaşatma ve Geliştirme Derneği Yayınları, Ankara, 1995.

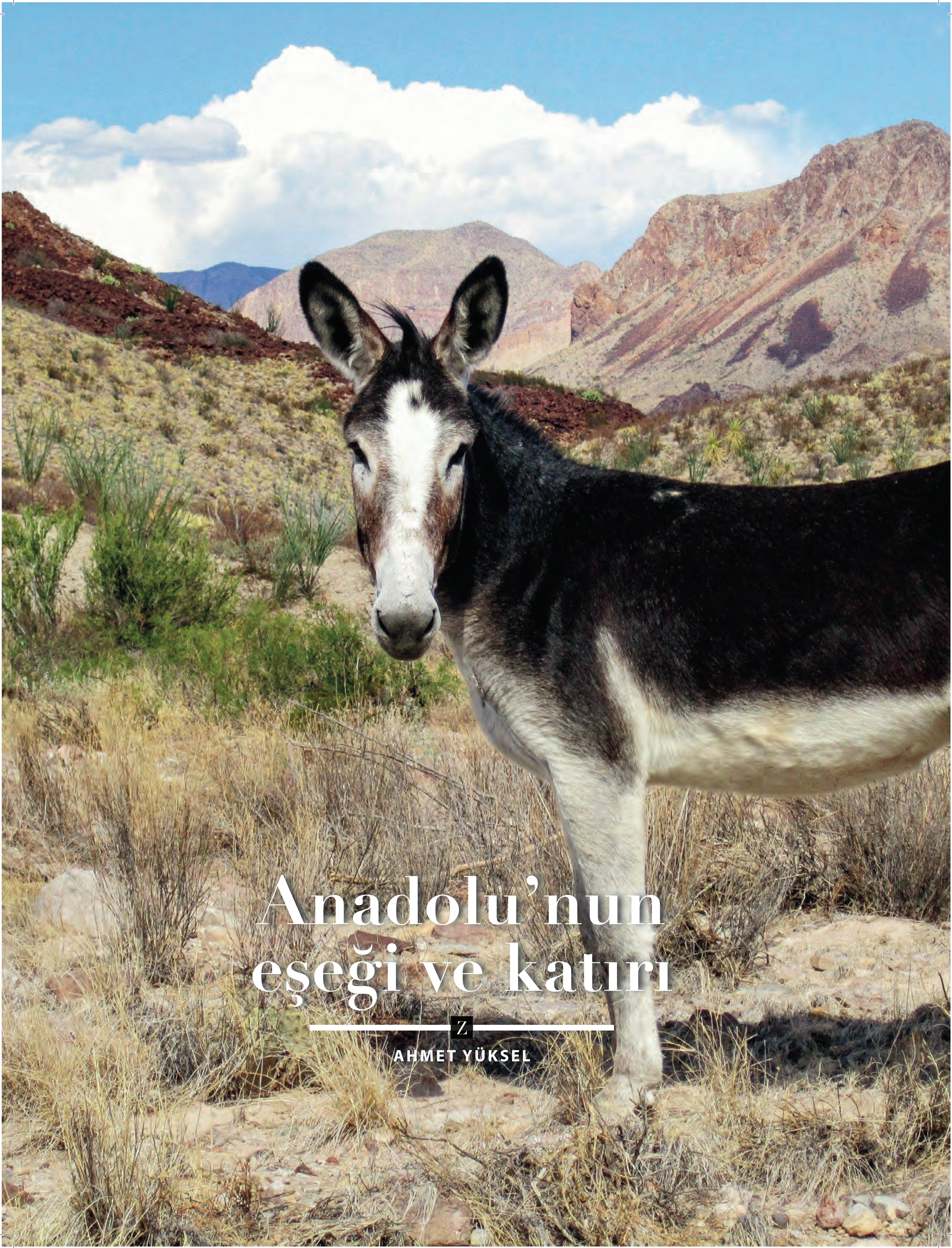
¶ Güray, A., *Modern Harp Gücünde At Kudretinin Değeri,* Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1951.

¶ Lady Montagu, *Türkiye Mektupları 1717-1718*, çev. Aysel Kurutluoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, (ty).

¶ Nikitin, B., *Kürtler Sosyolojik ve Tarihi İnceleme,* c. 1-2, Özgürlük Yolu Yayınları, İstanbul, 1976.

¶ Saidi, Z., *Türkiye'de Atçılığın Ehemmiyeti ve Araştırma Mevzuu,* TC Ziraat Vekâleti Yüksek Ziraat Enstitüsü, Ankara, 1940.

¶ Yarkın, İ. *Atçılık,* AÜ Ziraat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1953.

Anadolu'nun eşeği ve katırı

AHMET YÜKSEL

Endülüs eşeği.

AF BUYURUN, EŞEK[1]

ARKEOLOJİK çalışmaların yetersizliğinden ötürü verilerin ölük ışığı altında görebildiğimiz oranda şunu söyleyebiliyoruz: Dünyânın en eski eşekleri Afrikalıdır ve Asya'da yarı eşekler yaşamıştır. Dünyânın başka bir yerinde, bir şanslı arkeologun kazmasına farklı bir eşek kemiği rast gelmediği müddetçe "ilk"e ait bilgimiz budur.

Bu Afrika eşekleri Somali ve Nubya eşeği olmak üzere iki kısma taksim olunur, Asya yarı eşekleri ise "Kulan" (Orta Asya'da), "Onager" (Mezopotamya'da) olmak üzere iki ayrı tür arz eder. Onager ırkından eşekler, esas îtibâriyle Hazar denizi civârında bulunmuş iri hayvanlardır. Yine eski ve henüz değişmemiş bir bilgi olarak, bütün yabanî eşekler içinde ehil[2] eşeğin atası Afrika'daki yaban eşekleridir. Somali eşeği dediğimiz, Latince "Equus asinus somalensis" tâbir ettikleri, hecin devesi gibi büyük, ağır cüsseli, vücûdunun üst kısmı kızıl kahvemsi, alt kısmı bilhassa ayakları beyaza çalan dondadır. Nubya eşeği ise daha küçük yapılı ve açık donlu olup omzu çizgilidir. Bugüne gelememiş bir tür olarak Nubya eşekleri, bugünkü ehil eşeklerin atası kabul edilmektedir.

Ehil eşeğe en eski Mısır'da rastlıyoruz. 7 bin yıl önce insanın hizmetinde eşek var. Buradan Yakındoğu, Küçük Asya, Akdeniz, derken Avrupa'ya iki uzun sivri kulak gibi uzanıyor. Geçen yılki kazılarda elde edilen 10 eşeğin kalıntısı, içinde bulunduğu kral mezarında, firavunların seyahat için eşekleri kullandığını gösteriyor. Amerikalı arkeologların Mısır'ın Abidos bölgesinde, I. hânedanlık döneminden kalma (MÖ 3100-2190) bir höyükte buldukları eşek kemikleri, bu hayvanın bir zamanların soylu biniti olduğunu anlatıyor. Bütün eşeklik âlemi için iyi bir çıkış olmakla birlikte bu îtibar, daha sonraki yıllarda en garibanın ayağını yerden kesen; en ucuz, en masrafsız yük hayvanı olması sebebiyle yoksul köylünün ahırına kadar düşmüştür.

Anadolu'da eşek cinsinin ilk izlerine Truva'nın IV. tabakasında, Kültepe'nin I. tabakasında, Boğazköy'de MÖ XIV.-XIII. yüzyıllara denk gelen tabakalarda kemik kalıntısı olarak rastlanmıştır. Diğer arkeolojik buluntular arasında Kültepe mühür baskılarından birinde (bu daha ziyâde yabanî eşek olmalıdır), Kargamış'ta bulunan bir kabartma üzerinde eşek tasvîri görünmektedir.

At yetiştirmek ve kullanmak konusunda usta oldukları bilinen Hititlerin, zamânında eşekten de yararlandıkları, hem de iyi yararlandıkları anlaşılıyor. Savaş arabaları için at kullanan Hitit ordusunun ikmal işlerini, eşek ve katırla yaptırdığı tabletlerin çözülmesiyle anlaşılmıştır.

"ANŞE" ideogramı Hititçede "eşek" anlamına geliyor. Üstelik birçok tablette "ANŞE"nin olabilecek birçok türevi de yer alıyor;

ANŞE.SAL.AL.LAL "dişi yük eşeği",

ANŞE.NITA "erkek eşek",

ANŞE.SU.RU.DU "yük eşeği",

ANŞE.GIR.NUN.NA "katır", (ANŞE: eşek, GIR: ayak, NUN: büyük, NA: tamlayan ekinden oluşmakta ve "eşeğin büyük ayaklısı", "büyük ayaklı eşek" gibi bir anlama gelmektedir. Genel olarak katır toynağı, her ne kadar atınkinden küçükse de eşeğinki de ondan küçüktür ve küçük toynaklar, Anadolu'nun dağlık arâzilerinde çok iş görürler.)

ANŞE.KUR.RA "at" (ANŞE: eşek,

Wadi Kelt tepelerinde bir eşek, Filistin.

KUR: dağ, RA: tamlayan ekinden oluşmakta ve "dağın eşeği" gibi bir anlama gelmektedir.) (Ertem, 1965: 24).

Eşek kavramından hareketle at ve katıra isim veren Hititlerin en önce eşeği tanımış ve ehlîleştirmiş oldukları sonucu çıkarılmalıdır. ANŞE "eşek" ideogramı Hititçede katır ve ata kürsülük etmektedir.

Hititlerin eşeği, öküzü, atı, katırı koşum işlerinde, yâni arabada ve çiftte kullandıklarını kânun metinlerinden çıkarıyoruz. Metinlerden eşeğin fiyatı hakkında sarih bir bilgiye sâhip olamasak da 1 aylık kirâ karşılığının 1 seqel gümüş olduğunu biliyoruz. Atın ve katırın da kirâsı aynı. Başında sâhibi olmayan bir eşeği bulan kişi, doğrudan doğruya kral kapısına sevk etmek mecbûriyetindeydi, eğer ki eşek başkent dışında bulunmuş ise ihtiyarlar heyetine teslim edilmek mecbûriyeti vardı. Eşeğini bir başkasının emrinde gören bir kişi, bulan kişi şâhit gösteremez ise hırsız addediliyor ve eşeğin 3 mislini tazmin ediyordu. Yâni eşeği sâhibine iâde ettikten başka, üste 3 eşek daha veriyor ya da üç eşek parası ödemeye mahkûm ediliyordu. Hitit tabletlerinde geçen birçok hukûkî metinde eşek zikredilmektedir.

Eşeğin binek ve yük hayvanı olarak kullanıldığına dâir bilgiler, Kültepe tabletlerinde çok açıktır. Asurlu tüccarların Asur'dan Anadolu'ya eşek kervanları ile kalay ve kumaş getirdikleri, kalayın hayvanın iki yanına sarıldığı ve bâzen de üstüne konulduğu, kervanın çeşitli şehirlerdeki hanlarda konaklayarak Kanis'e geldikleri anlatılmaktadır. Kral ve kraliçenin yüksek rütbeli kişilere verdikleri hediyeler arasında at ve katır olduğu gibi eşek de yer almaktadır. Ayrıca eşeğin sığır, koyun, at, katır gibi hayvanlarla birlikte orduda kullanıldığı da bu metinlerden anlaşılmaktadır. Hititçe bir kânun paragrafında, at, eşek ve katırın iğfâli hâlinde o şahıs cezâlandırılmamakta, fakat râhip de olamayacağı belirtilmektedir (Ertem, 1965: 22). Mâmâfih eşek ile uygunsuz hâlde yakalanmak, kişinin istikbâlini karartmaktadır. Eşek o derece kıymetlidir ki düşman izine tesâdüf edildiğinde şehrin kapanan kapılarının ardına (sığır, koyun ve atlarla berâber) alınarak korunması istenmektedir. Hitit kânunlarına göre eşekler asla düşmana terk olunamaz. Hititler döneminde Anadolu'da yabanîsi de yaşayan ve Hititçe tabletlerde MAŞ. ANŞE ideogramı ile gösterilen yabanî eşeğin yanı sıra ehil eşeğin binek, yük ve koşum hayvanı olarak kullanıldığı pek âşikârdır.

Birkaç Hitit kaya kabartmasında da uzun kulaklı görmek mümkündür. Ancak bu eşeklerin yabanî ya da ehil olmaları konusu biraz tartışmalıdır. 1910 yılına kadar kuzey Mezopotamya'da yabanî, yâni sonradan yabanîleşmemiş, tâ evvel eski, anadan atadan yabanî eşekler bulunduğu iddia edilmiş, bu bilgi Texier tarafından da doğrulanmıştır. 1830'lu yıllarda Anadolu'da gezen Charles Texier, *Küçük Asya* nam seyahatnâmesinde, *"Galatya sâhasının Tuz gölüne yakın olan steplerinde, zamânında yaban eşeği sürüleri beslenirdi.*[3] *Bu hayvanlar, Galatya'nın güneyinde, Likonya'da, Kapadokya'da başıboş gezerlerdi. Küçük Asya'da bu cinsin yabanîsi bugün kalmamıştır. Bunların son kalanları, İran'ın ıssız vâdîlerine kadar sürülmüştür. Fakat Kayseri ve Kapadokya'nın Likonya eşekleriyle Kürdistan kısraklarının birleşmesinden meydana gelen katırlar, gerek sağlamlık ve çeviklikleri gerekse endamlarının güzelliği açısından, eski târihçilerin Küçük Asya'nın yaban eşeklerine ilişkin olan târiflerini tamâmen hatırlatır."* demektedir (Texier, 2002: II / 422).

Dünyâda en tanınmış ve birçoğu bizim coğrafyamızda hoplamış ehil eşek ırkları hakkında mâlûmat aşağıda

verilmiştir:

Endülüs eşeği Eski ve ünlü bir ırk. Genellikle boz renkli, nâdiren siyah.[4] Yüksek cidagolu (1.60 m'ye kadar çıkıyor), sağlam yapılı hayvanlar.

Malta eşeği Biraz daha kısa, ince yapılı, lâkin sağlam kemiklidirler. Bunlar da siyah ya da kahverengi donlular.

Katalonya eşeği Bunlar son derece sağlam vücutlu, mütenâsip hayvanlar. Eşek güzelliğinin bütün zarâfetini bu ırk üzerinde taşıyor. Amerika'da katır yetiştirmekte kullanılıyorlar ki elde edilen katırlar hiperaktif oluyor.

Mayorka eşeği En battal eşek bu. Başı, cidagosu, kulakları, bilhassa çavı, hâsılı her şeyi en büyük. Vaktiyle Avrupa'da ve Amerika'da top çeken katırlar, bu eşeklerin aygırlığının vesîlesi.

İtalya eşeği Nispeten küçükler. Cidago yüksekliği en fazla 1.40 m. Donları siyah ve boz. Katır üretmeye elverişli değiller, teknik tâbiriyle, katıra gelmezler. Birazdan ve bilhassa geleceğimiz Anadolu eşeklerine akrabadırlar.

Poitou eşeği İşte eşeğin kralı bu. Aslen Fransız asilzâdesidir. Doğma büyüme Fransa'nın Poitou (Puatu) bölgesinden. Asilliği kanından geliyor. En iyi katırlar, Poitou aygırlarından alınıyor. Poitou eşekleri düzgün yapılı, ortalama cidago yükseklikleri 1.45 m olan, iri başlı, geniş ve dik kulaklı, düz sırtlı, az kısa boylu ve bol kıllı hayvanlardır. Katır yetiştirmesinde damızlığın uzun vücutlu olmasına dikkat edilir ki bu özelliğini Poitoular, katırlara çok güzel geçirirler. Ayırıcı bir özelliği olan uzun ve sık kılları, genellikle kırkmayı gerektirir. Eğer ki kırkılmazsa bütün vücûdu keçemsi bir hâl alır.Bu yaman eşekler bize ilk defa 1928 yılında Fransa'dan ithal edilmişti. Önce Karacabey Harası'na getirilmiş, hassas hayvan oldukları zannıyla, Anadolu iklîmine yavaş yavaş alıştırılmak istenmiş, daha sonra Sivas, Konya, Adana bölgesindeki aygır depolarına gönderilip büyük kısraklara verilerek koşum katırı elde etmek amaçlanmıştı ([Akıncı], 1928:II/47).Çukurova ve Konya haralarının en faal olduğu 1940'lı yıllarda Kıbrıs eşeklerinin yanı sıra Poitou eşekleri de damızlık olarak kullanılmış, hem orduya mekkâre hayvanı yetiştirmek hem halkın elindeki eşekleri ıslâh etmek, gerek devlet hizmetinin ihtiyâcı için ve gerekse halkın kullanacağı katırları üretmek amacıyla uzun yıllar kadrolu olarak çalışmışlardı. Yine bu haramızda saf kan Poitoular da yetiştirilmiş, bir ara Çukurova Harası'nın damızlık eşek adedi 100'ü geçmişti (Yazman, 1946: 75).

Mısır eşeği Bunlar yemde kanaatkâr, sağlam yapılı, düşük bellidir.

Suriye ve Irak eşeği Bunlar her ne kadar hep iki ayrı ırk olarak ele alınmışlarsa da aralarında çok da fazla fark olmadığı gibi birbirleriyle temasları çok olduğundan tesâlüp[5] etmiştir. Suriye eşekleri arasında beyazlar olmakla birlikte koyu sarı renkte olanlar da çoktur. Asıl yatağı Hicaz, Yemen ve Necid'dir. Hızlı yürüyüşlü, bineğe uygun hayvanlardır. Bunlara bizde "Şam ve Basra eşekleri" de denmiş, I. Dünya Savaşı öncesi Türkiye piyasasında çok revaç bulmuştu (Aral, 1974: 59).

Irak eşekleri ise çoğunlukla beyazdır. Suriye eşekleri ile eş özellikler taşırlar. Bu eşeklere Anadolu'da en çok

Anadolu eşeği, Kapadokya.

Katalonya eşeği.

Aquidauana Rural Hayvânat Bahçesi'nden bir eşek, Brezilya.

bulunduğu doğu illerimizde eskiden "Sâlibî" denilmişti ki bunun, çok eşek besleyen ve oradan yurda sokulmuş "İsâlibî" kabîlesinin adından bozma olduğu anlaşılıyor ([Akıncı], 1928:II/ 46, 47).

Kafkas eşeği Bunlar daha çok Taenniopus ırkından olup küçük, genellikle siyaha yakın donlu, ancak karnı beyaz hayvanlardır. Boz donlu olanlar ise azınlıktadır. İhsan Abidin'in 1928'de "sayıları oldukça azalmıştır" dediğine bakılırsa bugün herhâlde ıslıkla aramak îcap eder ([Akıncı], 1928:II/ 47).

Kıbrıs eşeği Heybetli bir binek, yük ve tarım hayvanı. Aşa ırkından gelen Kıbrıs eşekleri genellikle koyu siyah donlu, kalın kulaklı, burun kısmı ve gözlerinin etrâfı halkavâri beyazdır.Anadolu'ya Kıbrıs'ın fetihten sonra atlamakta hiç de inat etmeyen Kıbrıs eşekleri, Osmanlı döneminde en îtibarlı günlerini yaşamış, kıymeti bilinmiş, el üstünde tutulmuştu. 1927 yılında adanın İngiliz idâresi, bu eşeklerin Anadolu'ya ihraç edilmesini yasaklayınca bu târihten sonra, Anadolu'da saf kan Kıbrıs eşeği azalmaya başlamışsa da ne gam, haralarımızda yeterince bulunan damızlıklarla çoğaltılmaya devam edilmiş, gerçi saf kan yetiştirme azalarak halkın elindeki hayvanların ıslâhına çalışılmıştır. Çukurova ve Konya haraları Kıbrıs eşeklerinin âdeta cennetiydi. Cumhûriyet döneminin ilk yıllarında halkın büyük bir kısmı sifad mevsiminde bu haralara koşarak kısraklarını bu Akdenizli aygırlara çekerek iyi katırlar elde etmiştir.

Gelelim Anadolu'nun yerli eşeklerine... Anadolu kaplanları yırtıcılıkları ile iftihar vesîlesi oladursunlar, biz haberi Anadolu'nun en proleter hayvanından verelim:

İhsan Abidin'in 1928'de yaptığı ve literatürde genel kabul gören tasnîfe göre, Anadolu'da iki tip eşek vardır.

1. tip Anadolu eşeği Ufak, büyük başlı, iki kulak arasındaki mesâfe dar, burun üstü düz, kulaklar uzun (20-25 cm), sırt ve omuzları siyah çizgilidir. Bilhassa orta Anadolu'nun Konya, Kayseri, Niğde havâlisinde bulunur. Cidago yüksekliği 85 cm-1.10 m, yürüyüşleri süratli, semer hizmetinde kullanılır, köylünün bineğidir. Boz donlu olması nedeniyle Anadolu'da "boz eşşek" (hem de şeddeli tarafından) nâmıyla şöhret bulmuştur.

2. tip Anadolu eşeği Büyük, koyu yahut sıvalı renkte, ufak başlı, ince tüylü, sırtta ester çizgisi ve omuz çizgileri bulunmaz. Daha doğrusu donun koyuluğu, bu çizgileri belirsiz hâle getirmiştir. Bu da Ankara havâlisinde, Merzifon, Amasya mıntıkalarında daha fazla yaygındır. Vaktiyle cidago yüksekliği 1.20-1.35 m olarak ölçüm yapılmış olmakla birlikte en fazla dejenere olan tiptir. Siyah donlu olması nedeniyle bu eşeğimiz de "kara eşek" (bu da elbette şeddeli) olarak nam salmış, nice yakası açılmadık sövgülü küfrümüze kaynaklık etmiştir. Bakımsızlık ve ağır yük, bu hayvanların belini kırmış, zamanla ufalmalarına neden olmuştur. Bu tipin en iyi temsilcisi Merzifon eşeği olarak bilinir.

Anadolu'ya damgasını vurmuş iki eşek ırkının saltanâtından söz edebiliriz: Kıbrıs eşeği ve Merzifon eşeği. Bu iki eşek tipi, en îtibarlı, haklı şöhret sâhibi, kötü ata tercih edilen, hani neredeyse adı eşek olmasa yoldaşlık edilebilecek denli iyi hayvanlardır. Kıbrıs eşeği ithaldir, bu yüzden onu şöyle bir kenarda sağlam bir kazığa örükleyelim de yüzümüzü Merzifon eşeğine dönelim.

Merzifon, orta Anadolu ile Karadeniz bölgesinin kesişme noktası olmak hasebiyle öteden beri birçok kavmin iskân yeri, önemli bir ticâret merkezi

ve bu ticâretin doğal uzantısı olarak kültürler arası etkileşimin de kesişme noktası olmuş; şimdi neredeyse sâdece adı, deyim ve atasözlerinde yaşayan heybetli Merzifon eşeği de bu yoğun ticâretin ihtiyâcı olarak ortaya çıkmış bir zamanların temel nakil vâsıtasıydı. Tâ Osmanlı'dan başlayarak Cumhûriyet'te de hayli zaman devam eden Çorum, Amasya, Tokat, Yozgat illerinde "eşekçilik" denilen mesleğin erbâbı, bu kuvvetli hayvanların sırtlarıyla mal nakleder, ev geçindirirlerdi. Çorum'dan Merzifon'a oradan Amasya'ya, Samsun'a, Tokat'a, Yozgat'a, Gümüşhacıköy üzeri Osmancık'a, hâsılı bütün bölgenin dağlık geçişleri, sarp yolları, boyun ve sırtları; atın geçemeyeceği bütün geçitler bu eşekler ile aşılırdı. Samsun limanı ile bağlantı bu şekilde temin edilebilirdi. Yine bu meşrû malların nakliyesinin yanında ve berâberinde bölgenin önemli bir geçim kaynağı olan tütünün kaçakçılığı bölgeye has Canik atlarının yanı sıra, bu eşekler mârifetiyle de zuladan yapılırdı.

Genel bir kanı olarak Anadolu'da eşeğin çokluğuna hükmedilmiştir. Mânidar ifâdesini şöyle bir tarafa bırakalım, gerçekten eşeklerimizin çok olması, ata da katıra da sayıca üstün gelmesi çok doğal görünüyor. Hem neden Anadolu'da eşek çok olmasın ki? Bu coğrafya için bu hayvancağız ne kadar da gerekliydi. Neden mi?

İşte el-cevap ve aynı zamanda eşeğimizin fazîletleri: Fiyatı ve beslemesi ucuzdur. Köylünün masrafsız yardımcısı, sırtı ile garibanın mâişetini temin eden sabır mahlûkudur. Kolay hastalanmaz; kıyakçıya mihnet etmez, kendi başına çiftleşir, ancak yavruyu kolay düşürür; doğurduktan sekiz gün sonra da tekrar kızgınlık gösterir. Eşek yavrusu her ne kadar kolay doğsa da kolayca büyümez, nazlı hayvandır, dikkat edilmezse çabucak telef olur, bu durum katır yavrusu için de geçerlidir. Ancak ölmez de sağ kalırsa "karada bir şey olmaz." Bu durumu Anadolu köylüsü iyi bilir, eşek ve katır yavrularını soğuk ve kötü havalarda çayıra salmazlar; ahırda beslerler, yavruyu emzirmeden önce anasının sütünün bir kısmını yere sağarlar, altı aylık olunca sütten keserler, iki buçuk yaşında da iğdiş ettiler mi, işte köylü için bacasız fabrika işletmeye açıldı demektir. Çok kere 130-150 kiloya kadar çıkan en ağır yükleri taşırlar. Köylüyü köyden pek uzakta bulunan tarlasına getirir götürür. Odunu dağdan eve indirir, satılacak meyveyi sebzeyi şehre nakleder. Katık torbasıyla şehre giden sineğin akıllısına da; pekmez tenekesi ile köye dönen akılsızına da o vâsıta olur. Arkasına koşulan iki tekerlekli arabasının havâleli yükünü sabır ve tevekkülle çeker. Deve kervanlarının başında giderek kılavuzluk eder. Kendi cinsinden olmayan başka çiftlik hayvanlarıyla birlikte yayılmayı reddetmez, hergeleliği filozofça kabullenir. Sâhibinin atına kıyamaması yüzünden ahırdaşı atın işini de çoğu kere o sırtlanır, buna karşılık ata verilen arpada hiç gözü olmaz, kuru otla samana iki de kulak şapırdatır. Memleketimizin ârızalı bölgelerinde her ne kadar eski şâşaalı günlerini geride bırakmış olsa da hâlâ îtibârı yerindedir. Kapadokya'da, Çoruh vâdîsinde, dar sokaklı Mardin'de, İzmir'in tepelik yerlerinde değerli bir kadrolu belediye temizlik işçisidir. Hatta içlerinde "eşekli kütüphâneci" olarak ün salmış Ürgüplü efsâne kütüphânecimiz Mustafa Güzelgöz'ün eşekleri gibi memleket irfânına katkıda bulunmuş kültür eşeklerimiz de vardır; Kurtuluş savaşımızda cephelerin sevkiyat ve nakliyat hizmetinde büyük emeği geçmiş, merkep kollarında vatanî vazîfesini canla başla yapmış, vatana hizmet tertîbinden mükâfat almış kahraman eşeklerimiz de.

Fıkra, atasözü, deyim, küfür ve argomuzdan eşeği ve türevlerini çıkarırsak geriye bir hayli edepli, güzel söz kalır; ama Türkçemizin de bir miktar tadı kaçmaz mı?

Biz ne kadar eşeklikten sakınırsak sakınalım târihin her devrinde Anadolu'muz eşeksiz, eşeklerimiz de Anadolu'suz kalmamış, her zaman da eşekler, diğer tek toynaklı akrabalarından fazla olmuşlardır. Bu oran aşağı yukarı her devirde böyle olmuş, Anadolu'nun eşeği atına, katırına sayıca galebe çalmıştır. Bunu bir fukarâlık ölçütü olarak da almak pekâlâ mümkündür. Anadolu'nun yoksul köylüsü yüzyıllarca eşekten semere tahsil etmiş; bu bakımına özen istemeyen, ot buldu ot, taş buldu taş yiyen, kolay hastalanmayan, pahalı olmayan, her türlü hizmeti gören hayvanın süratsizliğine, inadına, anırtısına,[6] yellenmesine katlanmıştır.

Şili eşeği.

Bütün bu haklı gerekçeler târihsel rakamlarla da destekleniyor ve aşağıdaki rakamlar, her dem eşeklerimizin çokluğunu kanıtlıyor:

1897 târihli Osmanlı devletinin ilk istatistik yıllığı (Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye'nin 1313 senesine mahsus İstatistik-i Umûmîsi)'na göre;

1313 [1897] istatistiği[7]	
Cinsi	**Adedi**
Yük ve binek beygiri	302,384
Ester (katır)	75,507
Merkep	587,342
Hergele[8]	3396

1329 [1913] yılında yapılan bir diğer sayıma göre;

1329 [1913] istatistiği[9]	
Cinsi	**Adedi**
Aygır	83,116
Kısrak	432,647
Tay	304,369
Yük ve Binek beygiri	339,432
Ester	144,607
Merkep	1,373,715

Cumhûriyet döneminde ise ilk hayvanlar istatistiği 1925'te yapılmıştır. Bu ilk sayımdan başlayarak günümüze kadar muhtelif yıllardaki toynaklı mevcûdumuz aşağıda, dikkatli nazar-

Yıllar	At (yük ve binek) peygiri	Eşek (merkep)	Kastır (ester)	Kısrak ve iğdiş
1925[10]	332,975	933,090	30,908	191,577
1926[11]	337,127	937,361	31,393	191,955
1928[12]		1,096,000		
1929[13]	454,000	844,000	35,000	
1935[14]	841,866[15]	1,297,121[16]	65,599[17]	
1938[18]	964,245	1,489,699	71,405	
1940[19]	898,000	1,413,000	70,000	
1941[20]	982,000[21]	1,805,000[22]	91,000[23]	
1952[24]	1,216,000	1,726,000	117,000	
1960[25]	1,312,000	1,892,000	170,000	
1963[26]	1,171,000	1,887,000	205,000	
1970[27]	1,049,000	1,805,000	299,000	
1980[28]	794,000	1,345,000	305,000	
1993[29]	450,000	841,000	172,000	
2000[30]	273,943	489,000[31]	114,269	

lara takdim edilmiştir (boşluklar bilgi toplanamamış demektir).

Osmanlı imparatorluğunda Tanzîmat'tan önce ve Tanzîmat'ın son devrelerine kadar at, katır, eşek ile deve, manda ve sığırdan vergi alındığı görülmez. Osman Gâzi zamânında pazara yük götüren hayvanların yükleri satılırsa beher yük için alınan iki akçelik salma ile 1242 [1825]'de Mansûre alaylarının masrafını karşılamak üzere ihdas edilen ihtisap resmi her ne kadar bu cins hayvanlar üzerinden olsa da, daha ziyâde temettü vergisi mâhiyetindedir. Fakat 1295 [1878]'te devlet açıklarını kapatmak amacıyla vergi oranları yükseltilerek bu arada deve ve mandalar vergiye tâbi tutuldu. Öküz, inek, at, katır ve merkeplerden ise ilk defa 1318 [1902]'de "Hayvânât-ı ehliyye rüsûmu" adı altında hayvan başına 10 kuruş vergi alınmaya başlandı. Bu târihte küçükbaş hayvanlardan alınan ağnam vergisine tâbi olan vergi, bir tâlimatnâme ile daha da güzelleştirilip iyice oturtuldu: *"İki yaşını ikmal etmeyen yavruların, zirâatta kullanılan öküz, manda ve beygirden bir çiftinin, bahçıvanlara mahsus dolap beygirlerinin, çifte kullanılan tek hayvanların, polis, jandarma ve süvâri subaylarına mahsus binek hayvanlarının vergiden istisnâ edilmiş olmaları"* ve bilhassa verginin bir demirbaş vergisi hâlinde bulunuşu vergiden kaçırma vak'alarını doğurmuş ve çoğaltmıştır (İlkmen, 1943: 34). İşte tam da bu meyanda *"Senin yaptığını Çorumlu yapmaz."* veciz sözünün yeri gelmiş bulunuyor.

Tahsildardan kaçırmak amacıyla yatağına eşeğini yatırıp üstüne yorganı çeken Çorumlu gariban köylü, tahsildârın odaya girip *"Bu da kim?"* sorusunu pişkince "Hasta yatağında, ihtiyar anamdır." diye karşılamış, lâkin son anda bir anırtı ile foyası ortaya foylamış, işte o söz de vergiden hâtıra olmak üzere söylenegelmiştir. Vergi kaçağı âzamî derecede artmış, tahakkuk eden verginin ancak yarısı toplanabilmişti. Büyükbaş hayvan sâhipleri, hayvanlarını satabildiği kadar satmış, yetiştiricilik hızla inişe geçmişti. Mütegallibe ve tahsildar zulmüne müteâkip halkta inilti başlamış, inleyen ahâlinin nağmeleri isyan hırıltısı şeklinde köyde, şehirde, odalarda, kahvelerde "vatan sohbeti"ne dönüşünce, devlet bu vergiyi lağvetmek mecbûriyetinde kaldı. At, katır, merkep, sığır ve öküzden alınan hayvânât-ı ehliyye rüsûmu 1323 [1907]'te donduruldu. II. Meşrûtiyet'ten Cumhûriyet'e kadar ağnam (koyun), deve, manda (camız, kömüş, dombay) ve domuz (hınzır, canavar)'dan vergi alınmakla yetinildi. Ancak bu vergiler, zamanla yok "umûmî harbe girdik, mesârifini temin" yok "umûmî harpten çıktık, yaraları sarma" yok "mütâreke oldu, bütçe açıklarını kapama" gibi gerekçelerle, sekiz katına kadar çıkartıldı.

Cumhûriyet hükûmetleri de bu vergileri kaldırıp indirerek adını ağnam rüsûmundan "Sayım Vergisi Kânûnu"-na çevirerek 1924'e kadar getirdi. O yıl mahsullerden alman ondalık vergi ve âşarın yürürlükten kaldırılmasından sonra meydana gelecek gelir eksikliğini telâfi için ağnam, deve, camız ve canavardan alınan vergi artırıldıktan başka, hani şu II. Meşrûtiyet başında dondurduğumuz at, eşek, katırdan alınan vergi hatırlanarak sayım vergisi kapsamına alındı. Bu yeni mevzûâta göre eşek başına 30; at, aygır, iğdiş, kısrak, katır başına 100 kuruş vergi kondu. Takdir edilen bu vergi miktarlarına husûsî idâreler ile Maârif'e verilmek üzere zamlar yapılıp ortaya şöyle bir târife çıktı: Eşek başına alınan 30 kuruşa ilâveten 2.5 kuruş vilâyet husûsî idâresi için, 15 kuruş da Maârif için, yâni millî eğitime ayrılan miktar olmak üzere cem'an yekûn 47.5 kuruş vergi kondu. At, aygır, iğdiş, kısrak ve katır başına konulan 100 kuruş vergiye ilâveten 5 kuruş husûsî idârelerin hissesi ve 50 kuruş da Maârif'in hissesi olmak üzere 155 kuruş vergi bindi. Bu hayvan vergisinin en azı tiftik keçisinden (bütün hisseler dâhil 40 kuruş), en fazla domuzdan (bütün hisseler dâhil 305 kuruş) alınıyordu. Yâni yine vatandaşın damındaki iki inekle, bir eşeğe göz dikildi, yine çâresiz Çorumlu gariban köylü, klasik numarasına başvurdu.

Fakat gerek hükûmet gerekse mahallî idâreler tarafından ihtiyaç belirdikçe hayvan vergilerine getirilen ilâveler ve bunların tek elden tahsil edilmeyip vatandaşın ayrı ayrı tahsildarlarla karşı karşıya getirilmesi halkın şikâyetine neden oldu. 1929 yılında çıkarılan bir kânunla (1454 numaralı kânun) vergide tevhîde gidilerek ayrılacak hisseler yeniden düzenlendi. Böylece vatandaşın bir tek tahsildarla başa çıkmasının yolu açılmış oldu. Bu yeni düzenlemeye göre eşek başına

alınan vergi tek kalemde 60 kuruşa çıktı, bunun %3'ü vilâyete, %4'ü husûsî idâreye, %25'i de Maârif'e ayrıldı. At, aygır, kısrak ve katır başına alınan 155 kuruş vergiye ise zam yapılmadı. 1932 yılından geçerli olmak üzere yeni bir kânunla (1839 numaralı kânun) eşeklerde 50; at, kısrak ve iğdişlerde 125 kuruşa düşürülen vergide, diğer hayvanlarda da benzer oranlarda indirime gidildi. 1936 yılında yeniden bir kânunla (2897 numaralı Hayvanlar Vergisi Kânûnu) tekrar indirim yapılarak eşek başına 25 kuruşa, at ve katır başına 60 kuruşa düşürüldü (İlkmen, 1943: 37).

1935 yılı bütçesinden hayvanlar vergisi tahsîlâtı 17.843.614 lira olmuş, bunun 7.193.614 lirası, çoğu Maârif'in hissesi olmak üzere ayrılmıştı. İl özel idârelerine ayrılan paranın nereye gittiği her zaman tartışma konusu olmakla birlikte, Maârif'e, yâni Millî Eğitim Bakanlığı'na ayrılan para ile okullar yapıldı, çocuklar okutuldu, kitaplar basıldı, ilim irfan gelişti. İşte bizim eşeklerimizin bir fazîleti de burada ortaya çıkıyor. Var mı dünyâda bizim eşekler gibi eşekler; okul yaptıran, çocuk okutan, memleket ilmine, irfânına hizmet eden?

1938 yılında, "Bütçe muvâzenesini bozmayacak tarzda beygirlerin ve zirâî istihsalde faydalı olan katır ve eşeklerin tamâmen sayım vergisinden muâfiyeti cihetine" gidildi de bizim Çorumlu'nun anası eşeklikten bir zaman kurtuldu. Bu târihten sonra kânunda öngörüldüğü üzere memleket at, eşek ve katırlarında artış yaşandı. Sığır, manda, koyun ve keçilerden vergi alınmaya ise devam edildi. 1941 yılına kadar süren bu muâfiyet, II. Dünya Savaşı bahânesiyle hükûmetin aldığı tedbirler dâhilinde tekrar kaldırılacak, ancak çok partili hayâta geçişle birlikte hükümet, atın, eşeğin, katırın yularını bir kez daha koyverecekti.

O günlerden bu günlere sucuk olmaktan kurtulanlar dağa kaçtı. Halk elindeki eşekler hızla azaldı. Son yıllarda yılkı eşeklerinin sayısı, yılkı atları gibi mâlûm nedenlerle hızla artmaktadır. Köyden şehre göç, köylerin boşalması, eli iş tutan gençlerin şehirde şansını denemeye zorlanması, tarımda makineleşme, tarım arâzilerini kaybetme gibi nedenlerle kaderine terk edilen eşekler, doğada yabanıl bir hayat sürmekte, eşek sürüleri kendi başlarına dağlarda yaşama mücâdelesi vermektedir. Köylülüğün bitmeye yüz tutmasıyla birlikte eşek de doğada başının çâresine bakmaya zorlanmaktadır. Anadolu ırkını temsîlen boz eşek ile kara eşek, çoktan hayvânat bahçesindeki yerlerini aldılar bile.

HÂŞA HUZURDAN, KATIR

Eski çağlardan beri kullanıldığı bilinen, inat ve tahammül sembolü, at ile eşek aşkının meyvesi olması yönüyle bizi ilgilendiren bu mübârek hayvanın dünyâda ilk defa nerede ortaya çıktığı, yâni hangi kavmin ilk önce ürettiği konusu hayli tartışılmıştır. Homeros, katırın ilk defa Paflagonya'da elde edildiğine dâir bilgi verir. İlk defa mı bilmiyoruz, ama antik dönemde "en kaba adamlar" olarak bakılan Paflagonyalıların iyi katırlar yetiştirdikleri biliniyor (Texier, 2002: I/22).

Katırın Anadolu'da hayli eski bir geçmişi olduğu kesindir. Dünyâya yayılmasında Romalıların katkısı büyük olmuş, Romalılar da katırcılığı Yunanlardan öğrenmişlerdir. Ancak katır elde etmeyi yalnız Anadolu'ya hasretmek doğru değildir. At ile eşeğin olduğu her yerde katır görülür, zâten hep görülmüştür de. Bir yerde, at ve eşekler ılgı hâlinde yaşıyor ya da yetiştiriliyor ve ancak kendi ırklarıyla ilgileniyorlar, ya da bunları yetiştiren insanlar bunu akıl edemiyor. Bu doğal değildir. Aksine birçok halkın folkloruna yansımış öyle hibridasyon vak'aları vardır ki dudak uçuklatır. Bilhassa Türk masal ve hikâyelerinde konu ile ilgili motifler, insan zekâsının nerelere kadar uzanabileceğinin güzel örnekleridir.

Habeşistan'da çok eski zamanlardan beri katır yetiştirildiğini bilinir. Güney Afrika'da da. Katır sözcüğünün kökeninin Türkçede hayli eskiye gitmesi, eski çağlardan beri Türklerin katırı bildiklerini gösteriyor. Orta Türkçe zamânında bu sözcük bugünkü hâliyle

Anadolu eşeği, Urfa.

geçer. Eski Kıpçakçada da aynen vardır. Kat-, kökünden geldiği görüşü ağırlık kazanmıştır. Pehlevîceye ve birkaç Balkan diline de Türkçenin armağanıdır. Bizde eskiden yaygın olup da bugün bile bilenler tarafından nezâketen kullanılan "ester" Farsçadır ve Osmanlılar zamanında Arapça "bagl", halk arasında yaygınlaşmamıştır.

Zoolojik sistemdeki yeri; omurgalı, memeli, tek tırnaklı, atgiller familyasından bir hayvan, olarak belirlenmiştir. Kısrak ile erkek eşeğin çiftleşmesinden meydana gelen yavruya katır (Equus mulus); dişi eşek ile aygırın çiftleşmesinden meydana gelen yavruya "bardo" ya da küçük katır (Equus hinnus) denir. Formül olarak ifâde edersek; Erkek eşek x kısrak = katır (ester) Equus mulus,

Aygır x dişi eşek = bardo (küçük katır) Equus hinnus.

Küçük tipler hafif yük ve koşuma, büyük tipler ağır koşuma elverişlidir. Genellikle eşekten büyüktürler, hatta at kadar bile olabilir ve dahası Güney Afrika ve Amerika'da 1.70 m cidago yüksekliğine, 900-1000 kiloya kadar çıkabilen türleri vardır. Donu genellikle doru, kahverengi ya da siyah, bâzen de gri ya da al olabilir. Baş uzun ve iri, burun delikleri dar, kaş kemerleri çıkık, kulaklar uzundur. Omuz başı düz, yele kısa, göğüs dar, karın geniş, sağrı düşük, bacaklar genellikle cılız, tırnakları dardır. Art bacaklarında kestâne ya yoktur ya da iyice körelmiştir. Çok kuvvetli, uyanık, dayanıklı, kanaatkâr olduğu için yük ve çekim hayvanı olarak tercih edilir. Yemini çok iyi değerlendirir, zor yerlerden geçebilir. Katırlar, hastalıklara dayanıklı ve sağlam yapılı olarak 35-40 yıl gibi uzun yaşadıklarından -ki Allah onlara daha uzun ömür versin- ekonomik hayvanlardır.Yaygın anlayışın tersine katırların erkek ve dişisi vardır, üreme organlarına sâhiptirler. Ayrıca dişilerinde doğurma kâbiliyeti vardır. İhsan Abidin, *"Kıyâmet kopmadan, dişi ester doğurur. Esterin torunu dahi olur."* diyor ([Akıncı], 1928; 11/51). Ancak bu doğan yavru verimli olmadığı için üretilmez. Bu yüzden katırı devamlı hibrit, yâni melezleme ile elde etmek daha mantıklıdır. Peki ya erkek cinsinde durum nedir? Merak edenler için söylemek gerekirse -kibarca ifâde edebilmek için yine hocaların hocasına sığınarak aktaralım- *"Erkek ester velût değildir. Her ne kadar cihâz-ı tenâsüliyyesi hâricen mükemmel ise de husyelerde huveyn-i menevîyi teşkil edecek teşkîlât-ı nesciyye gayr-ı tamdır."* ([Akıncı], 1928, II/51) Tam olarak anlaşılamasa da ne demek istendiğini sezebilirsiniz. Dolayısıyla erkeklerin döl veriminin olmaması, onlardan insanların daha çok yararlanmalarını temin etmiştir. En ağır çekim ve koşum işlerinde erkek katırlar tercih edilir.

Poitou eşeği.

Bardolar da küçük ve sağlam yapılı hayvanlardır, daha çok İtalya ve İspanya'da yetiştirilirler(di). Verim îtibâriyle katırdan daha geridir, vücut yapısı îtibâriyle de eşekten ziyâde ata yaklaşırlar. Kuyruk dibinde az kıl bulunmaktadır. Kulakların uzunluğu, başın şekli ve sesi hemen tamâmen eşeği hatırlatır. Şimdiye kadar yapılan tecrübeler, doğal yoldan katır elde etmenin bardo elde etmekten daha kolay olduğunu göstermiştir. Erkek eşek kısrağa kolaylıkla aştığı hâlde, aygır, dişi eşeğe aynı kolaylıkla aşamamaktadır.

Bilhassa atın ulaşamayacağı ya da geçemeyeceği dağlık sarp yerlerde binek ve yük hayvanı olarak kullanılır. Katır o küçük tırnağının basabileceği her yerde yürür. Yaya yürürken iki elle tutunulması gereken yerden bile katır güvenle yürümektedir. At ize basmama, katır ise dâima ize basma eğilimindedir. Yer altı mâdenlerinde çekim hayvanı olarak en elverişli hayvandır. Dünyânın birçok yerinde mâdende doğmuş, mâdende ölmüş birçok proleter katır mevcuttur. Hatta birçoğu doğru dürüst güneş ışığı görmemiştir bile.

At için uygun olmayan iklimlere rahatlıkla uyum sağlayan, açlığa susuzluğa dayanıklı, orduda mekkâre olarak kullanılmaya son derece elverişli hayvanlardır. Türk ordusunda hizmet vermiş birçok katır mevcuttu; dağ topları, makineli tüfekler, cephâne, erzak, eşyâ ve her nevi askerî malzemenin sevk edilmesinde kullanılmıştır. I. Dünya Savaşı'nda katır kullanımının her cephede çok yaygın olduğu görülmüştür ve

tabiî savaş sonunda dünya katır mevcûdunun çok azaldığı da.

Katırlar attan daha kolay yemlenir ve kaba yemden daha çok faydalanırlar. Katır, dayanıklılık, kaba yemden yararlanma ve uzun yaşamayı eşekten almıştır. Sıcakkanlı, asabî mizaçlı kısraklardan elde edilen katırlar, genellikle asabî mizaçlı ve fenâ huyludurlar. Bu asabiyet, bir atasözümüzde ifâdesini bulan ezikliği dışa vurmaktadır: *"Katıra 'baban kim' demişler, 'dayım at' demiş."*

Değerli bir bilim adamımız veciz bir şekilde, *"Katırın ne övüneceği bir ecdâdı ne de ümit besleyeceği bir ahfâdı vardır* (Bilgemre, 1949: 74)." derken, hayvanın ıstırâbını mı yoksa saâdetini mi dile getirmiştir? Yorumu size bırakalım.

Anadolu'nun birçok yeri katır yetiştirmeye ve kullanmaya elverişlidir. Genellikle ülkemizde yetiştirilen katırlar küçüktür. Vaktiyle güney illerine Suriye ve Irak'tan çok miktarda katır getirilmiştir. Anadolu'nun muhtelif ova ve dağlık mıntıkalarında birbirinden çok farklı katır tipleri yetiştirilmiştir. Bunların ortak karakterleri ufak, çevik ve dayanıklı olmalarıdır. Texier'in de tespit ettiğine göre (Texier, 2002: II/422), eskiden beri Anadolu'da iyi vasıflı katır yetiştirilmektedir.

Doğu illerinde, özellikle Van ve Hakkari'de ârızalı, dağlık ve kayalık yollarda binek ve nakliye vâsıtası olarak o bölgede yetiştirilen küçük cüsseli katırlar, sayıları azalmış da olsa hâlâ kullanılır. I. Dünya Savaşı'ndan önce Bursa'nın Kemalpaşa ilçesinin dağlık bölgelerinde iyi katır yetiştirildiğine eski kaynaklarda yer verilmektedir.

Katırların büyüklükleri ve verimleri, döl veren ve tutan eşek ve atlara bağlı olarak çok değişmektedir. Büyük vücutlu ağır kısraklarla, büyük erkek eşeklerden büyük katırlar elde edilmektedir. Eskiden Cezâyir, Güney Afrika, İspanya ve Fransa'da ağır kısraklarla, büyük erkek eşeklerden ağır katırlar elde edilirdi. Fransızların Poitou katırlarının yüksekliği 1.75 m'yi bulmakta, ağırlıkları ise 500-700 kilo civârında, yapı îtibâriyle daha çok ata benzemektedir. Poitou eşekleri ile Mula kısraklarının çiftleşmesi, koşum için gâyet kuvvetli bir katır neslini ortaya çıkartır (Aral, 1974: 58).

Poitou katırlarının babası olan Poitou eşekleri memleketimize de getirilmiş, hem eşek neslinin ıslâhında hem de Poitou katırı yetiştirmede kullanılmıştır. 1940'lı yıllarda çok sayıda saf kan ve yarım kan Poitou eşeği, Konya ve Çukurova haralarının aygır kadrosunda bulundurularak halkın elindeki kısraklara çekilmiştir. Böylece hem uzun yıllar halkın elindePoitou katırının olması hem de eşeklerini ıslâh etmeleri sağlanmıştır.

Anadolu'da katırın hâli ve istikbâli ata ve eşeğe göre daha kötüdür. Kullanım alanlarının makineye terki, halk elindeki katırların azalmasına neden olmuştur. Hâlâ Anadolu'nun ârızalı bölgelerinde kullanılıyor olmakla birlikte, her geçen gün sayıları azalmaktadır.

Z Yazarın "Anadolu'nun Eşeği, Katırı, Atı" başlıklı yazısından (*Kebikeç*, sayı:17, 2004, s. 295-325) izni alınarak derlenmiştir.

1 Bütün Türk dilleri, lehçe ve ağızlarında kullanılan kökeni karışık, etimolojisi tartışmalı bir sözcük olan "eşek", halk dilindeki kullanım rahatlığının aksine, Osmanlı döneminde bilhassa kibar İstanbullular arasında, hakâret olarak kullanıldığı için, yerine günlük kullanımda Arapça "merkep", edebiyatta Arapça "himâr" ya da Farsça "har" sözcükleri yeğlenmişti! Kaba ve hoş karşılanmayacak sözcük ya da deyimlerden kaçınma isteğinden ileri gelen ve her dilde görülen bu duruma dilbilimde "euphemism" adı verilmektedir. Kezâ eşek ve daha da ileri giderek merkep demek zorunda kaldığında dahi peşin peşin nâzikâne özür dileyen bu eski kuşak temsilcileri ya da o dillere özenenlerin olması, ağzını doldura doldura hem de şeddeli "eşek" diyenlerin olması kadar doğaldır.

2 Aslında "evcil" demek îcap ediyor, ancak pek benim içimden gelmiyor. Eşeğin evde işi ne? "Ahırcıl" ya da "damcıl" dense hadi neyse, öyle de diyemiyoruz, ne de olsa yazılı dil fazla şakayı kaldırmıyor, ben de "evcil" yerine, eski meski ama "ehil"i tercih ediyorum, ne yapayım?

3 Doğrusu, "yaşardı" olmalı.

4 Burada at için kullandığımız "yağız" tâbirine dokunmuyoruz. Atla eşeği birbirinden tam olarak ayırıyor, terminolojilerine dikkat ediyoruz. Atın yerine eşek, eşeğin yerine at bağlamıyoruz. Ata at, eşeğe eşek muâmelesi yapıyoruz.

5 Aslı Arapça olan sözcüğün Türkçe tam karşılığı olmadığından mecbûren kullanıyorum. İki nesnenin haç gibi üst üste binmesi demektir. Irk karışması, soyun iyileşmesi anlamları taşır.

6 Her ne kadar makamla anırdığına dâir rivâyet varsa da Kur'ân'ın 27. sûresinde, *"Vakta ki imansızlar cehenneme atılacaklardır, merkep gibi bağıracaklardır."* dendiğine göre İslâm dîninde eşeğin sesi, seslerin en çirkini telakkî edilmiştir.

7 Güran, 1997: 148

8 Burada "hergele" tâbiriyle yüke ve bineğe alışmamış at, eşek sürüsü, yılkı atları ve eşekleri kastediliyor.

9 [Akıncı], 1917: [xxi]

10 [Akıncı], 1928: I/168

11 [Akıncı], 1928: I/168

12 Yarkın, 1953: 21.

13 İstatistik Yıllığı, 1932-33: 212.

14 İstatistik Yıllığı, 1939: 196.

15 Bu yılda vergiye tâbi at sayısı 601 bindir (Hayvanlar İstatistiği, 1935 44: 2).

16 Bu yılda vergiye tâbi eşek sayısı 978 bindir (Hayvanlar İstatistiği, 1935-44: 2).

17 Bu yılda vergiye tâbi katır sayısı 51 bindir (Hayvanlar İstatistiği, 1935-44: 2).

18 İstatistik Yıllığı, 1939: 196.

19 Hayvanlar İstatistiği, 1935-44: 1 ve İstatistik Yıllığı, 1941-1942: 182.

20 Hayvanlar İstatistiği, 1935-44: 1.

21 Bu yılda vergiye tâbi at sayısı 748 bindir (Hayvanlar İstatistiği, 1935-44: 2).

22 Bu yılda vergiye tâbi eşek sayısı 1434 bindir. (Hayvanlar İstatistiği, 1935-44: 2).

23 Bu yılda vergiye tâbi katır sayısı 68 bindir (Hayvanlar İstatistiği, 1935-44: 2).

24 İstatistik Yıllığı, 1953: 240.

25 İstatistik Yıllığı, 1963: 203.

26 İstatistik Yıllığı 1963: 203.

27 Arkun, 1978:124, 189 ve İstatistik Yıllığı, 1971: 189.

28 İstatistik Yıllığı, 1981: 183.

29 İstatistik Yıllığı, 2001: 284.

30 Sungur vd. 200: 45, İstatistik Yıllığı 2001'e göre ise at 271 bin, eşek 489 bin, katır 99 bindir (s. 284).

31 2000 yılında Tarım Bakanlığı'nın yaptığı Ülkesel Ruam Eradikasvon Projesi çerçevesinde klinik muâyeneden geçirilen eşek sayısı 269.115'tir. Çok kapsamlı bir tarama olmasına rağmen kaçak olasılığı normal olmakla birlikte, aynı yıl için DİE'nin verdiği 489 bin sayısı da, neredeyse iki katı olmakla, ihtiyatla karşılanmalıdır. Bu son ruam taramasında 3188 at ve 328 katıra karşılık sâdece 1 eşekte ruam tespit edilmiş ve bu hayvanlar itlaf edilmiştir.

KAYNAKÇA

¶ Akıncı, İ. A., Osmanlı Atları, *Teksir ve Islâh-ı Hayvanât Koleksiyonu,* sayı: 3, Matbaa-i âmire, İstanbul, 1917.

¶ Akıncı, İ. A., *Anadolu Ziraat ve Yetiştirme Vaziyeti,* c. I- III, İktisat Vekâleti Külliyâtından, Zâti Külliyat Sıra Numarası: 8. 3. c. Anadolu Nev'i ve Irkları, Resimli Ay Matbaası, İstanbul, 1928.

¶ Aral, M. N., *Türkiye'de Yetiştirilen Hayvan Türleri Yetiştiricilik Tarihi ve Teknolojisi (1923-1931),* Türkiye Jokey Kulübü Yayınları, Ankara, 1974.

¶ Arkun, M., *Hayvancılık (Özel),* Gıda-Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Ziraat İşleri Genel Müdürlüğü Ders Kitapları Serisi, Ankara, 1978.

¶ Bilgemre, K., *Özel Zootekni II, At Yetiştirmek,* AÜ Ziraat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1949.

¶ Emiroğlu, K., Yüksel, A., *Yoldaşımız At,* Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2003

¶ Ertem, H., *Boğazköy Metinlerine Göre Hititler Devri Anadolu'sunun Faunası,* AÜ Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1965.

¶ Güran, T., *Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Yıllığı 1897*, c. 5, TC Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1997.

¶ *Hayvanlar İstatistiği* 1935-44, TC Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Neşriyat No: 223, Hüsnütabiat Basımevi, 1946.

¶ İlkmen, Ş. H., *Türkiye Vergi Sisteminde Hayvanlar Vergisi*, Yüksek Ziraat Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1943.

¶ *İstatistik Yıllığı 1932-33*, TC Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü Yayınları, c. 6, Ankara, 1934.

¶ *İstatistik Yıllığı 1939*, TC Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1940.

¶ *İstatistik Yıllığı 1941-1942*, TC Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü Yayınları, c. 13, Ankara, 1943.

¶ *İstatistik Yıllığı 1953, TC Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü Yayınları, c. 21, Ankara, 1954.*

¶ *Türkiye İstatistik Yıllığı 1963*, TC Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1964.

¶ *Türkiye İstatistik Yıllığı 1971,* TC Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, *Ankara, 1973.*

¶ *Türkiye İstatistik Yıllığı 1981,* TC Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1981.

¶ *Türkiye İstatistik Yıllığı 1971,* TC Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1973.

¶ *Türkiye İstatistik Yıllığı 2001,* TC Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2002.

¶ Sungur, H., Arık, M., Aşkaroğlu, H. H., Çanga, G., *Ülkesel Ruam Eradikasyon Projesi,* Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001.

¶ Texier, C., *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi,* çev. Ali Suat, Latin harflerine aktaran: Kâzım Yaşar Kopraman, sadeleştiren: Musa Yıldız, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı Yayınları, Ankara, 2002.

¶ Yarkın, İ., *Atçılık*, AÜ Ziraat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1953.

¶ Yazman, A. T., "Çukurova Harası", *İktisadi Yürüyüş Haralar Özel Sayısı*, c. 7, yıl: 7, İstanbul, 1946.

Yılkı atları

LÜTFİ BERGEN

Yılkı atları. Kayseri-Hürmetçi köyü.

Yılkıya çıkarılan atın açlık ve susuzluktan, kar ve soğuktan veya kurt saldırısından gelecek baharı görememe ihtimâli büyüktür.

ABBAS Sayar, *Yılkı Atı* adlı romanında Orta Anadolu'da sâhipleri tarafından terk edilmiş atların hikâyesini anlatır. Dorukısrak da böyle bir attır. Üssüğünoğlu İbrahim, zamânında kendisine çok paralar kazandırmış Dorukısrak'ın yılkıya ayrılması karârını alır:

"Bugün aklım Dorukısrak'a takıldı. Çifte gittim geldim, onu düşündüm. Dışarda kış 'geldim' diyor. Ahırdaki saman belli, saçkı belli. Ben öküzlerin, tayın, Kırat'ın yeygesini onunla paylaştıramam. Tayın arpasına ortak edemem. O, bu yıl başının çaresine bakacak. O, bu yıl yılkılık (Sayar, 2007: 17-18)."

Yılkılar sâhiplerinin yukarıdaki alıntıda verilen niyetleri uyarınca tabiata bırakılır; aslında kapı dışarı edilerek terk edilirler. Evi olarak gördüğü ahıra geri dönerse, dövülür ve daha uzak bölgelere bırakılırlar. On, onbeş yıl sâhipleri tarafından arpaları verilmiş, tımarlanmış, nalları yenilenmiş atlar, yılkılık olduklarında açlık, susuzluk ve barınma sorunuyla, zemheri kış ve kurtlarla baş etmek zorunda kalırlar. Yılkıya çıkarılan atın açlık ve susuzluktan ya da kardan ve soğuktan veya kurt saldırısından, gelecek baharı görememe ihtimâli büyüktür.

Yılkı atları; Manisa Spil ve Yunt dağları, Kayseri Hacılar ilçesi (Hürmetçi köyü) ve Erciyes dağının etekleri, Afyonkarahisar Kocayayla (Sorkun ve Çamoğlu köyleri), Karaman Karadağ'ın etekleri (Kılbasan köyü), Antalya Elmalı, İbradı (Eynif ovası) ve Kumluca ilçeleri (Beydağları eteklerindeki Alakır vâdîsi)'nde görülür. Yılkı atları üç grupta ele alınmalıdır:

1) Fukarâlık yılkıları: Bu atlar sâhiplerinin işsizliği nedeniyle doğaya bırakılır. Köy sınırı içinde dolaşırlar. Abbas Sayar'ın *Yılkı Atı* romanındaki Dorukısrak bu sebeple yılkıya bırakılmıştır.

2) Ahır bilmeyen yılkılar: Bu atlar ahır yüzü görmemiş, ahırda doğmamış "vahşî" hayvanlardır. Onları "sâhiplenen" kişiler bu atları doğada besler. Yaz kış gözetirler; kışın doğaya ot, yazın ise betondan yapılmış veya taştan oyulmuş yalaklara bu atlar için su bırakırlar. Bunlar yakalanıp satılırlar.

3) Başıbozuk yılkılar: Bu atlar sâhiplerinin gözden çıkardığı hayvanlar ise de evvelden beri yaşadıkları köy sınırına bağlı kalmazlar. Abbas Sayar'ın *Yılkı Atı*'nın kahramânı Dorukısrak, önceleri bir umut "evinin" bulunduğu köy sınırları içinde kalmıştır. Ama sâhibi İbrahim'in attığı dayak nedeniyle başıbozukluğu, yâni başka bölgelerde yaşamayı seçer.

Yılkıların hayatlarının geçkin demlerinde vahşî hayatla yüz yüze gelmesi, onları gözleyenlerde acıma hissine neden olmaktadır. Bu hissin "yılkı atı" olgusunun yanlış değerlendirilmesinden doğduğunu ileri sürebiliriz. İddiamızın gerekçelerine aşağıda yer verelim.

TÜRK AT YETİŞTİRİCİLİĞİNDE YILKI

Faruk Sümer, yılkı teriminin at sürüsü anlamında kullanıldığına, Âzerîcede bu terimin ılhı/ılkı şeklinde telaffuz edildiğine temas eder (Sümer, 1983: 7). Orta Asya kültüründe at sürüsü, "yılkı" olarak adlandırılmıştır.

Bahaeddin Ögel'in yorumuna göre ise "yılkı" terk edilmiş hayvanı değil, sâhibi tarafından mülkiyeti belirlenmiş/damgalanmış hayvan sürüsünü ifâde eder (Ögel, 2000: 28-29). Türk atları âit oldukları boyların damgalarını taşımaktadır. Bu atların sürü hâlinde serbest yaşamasına "ürlü mal" denilmektedir. "Ür"ün aslı, "öğür" olup umûmiyetle koyun, deve, at, keklik topluluğuna ve husûsen başında aygır bulunan at sürüsüne denir. Bir ür, umûmiyetle 1 aygır, 9 ana kısrak, 9 yeni doğmuş kulun, 8 iki yaşındaki tay, 5-8 üç yaşındaki kunan, 5-6 dört yaşındaki dönön/dunân ve birkaç iğdiş attan meydana gelir (Sümer, 1983: 6). Sümer'in verdiği bu sayılara göre bir ür bozkırın iklim şartlarına uyum sağlamış yaklaşık 40 attan oluşmaktadır.

Eski Türklerde il (ülke) ve toprakların mülkiyeti kağanda idi. Obaya âit bölgede yaşayan davar ve at sürüleri, hâkânın özel mülkiyeti olarak kabul edilmekteydi. Türkler atlarını ahıra sokmadıkları için atlar "serbest" hâlde yaşamaktaydı. Yılkının (sürünün) bakım ve güdümü ise obanın fertleri tarafından yürütülmekteydi. Anlaşılacağı üzere yılkıya at çıkarmak aslında at yetiştirme usûlüdür. At yetiştirmekte ihtisaslaşmış kişiler vardı. Deniz Karakurt, "kamber ata" terimini açıklarken, *"Yılkıcı/Yılkışı (at sürüsü sâhibi) kambar ata olarak söylenir* (Karakurt, 2012: 434)." demektedir.

Köroğlu destânında Seyis Yusuf'un da bir tür kamber ata olduğu ifâde edilebilir. Yusuf, Bolu Beyi'nin mâiyetinde çalışmaktadır. Bolu Beyi için seçtiği tayın gösterişi yoktur. Bolu Beyi bunu hakâret sayarak Seyis Yusuf'un gözlerine mil çektirir. Yusuf'u tayın üzerine bindirerek Dörtdivan'a gönderir. Seyis bundan sonra zamânını hem tayı hem de oğlu Ruşen Ali'yi yetiştirmeye harcar. Selâhattin Batu, destânın bütün nakillerinde Köroğlu'nun atının çok süratli olduğunun, koşarken ayaklarının yere değmediğinin söylendiğini belirtir (Batu, 1951: 47). Batu, Köroğlu'nun atının uçması hakkında şu ayrıntıya yer verir:

"Babası Köroğlu'na der ki: Bu at ahırda beslenirken bir parça ziya görmüş; eğer ziya görmeseydi, o, kanatlı olacaktı (Batu, 1951: 47)."

İslâm'da, Hz. Peygamber'in mîrâca çıkarken bineği Burak da "uçan at"tır. Pertev Naili Boratav'ın *Köroğlu Destanı* kitabında bu atın "sudan çıkan at" olduğu hakkında bilgilere yer verilir:

*"Köroğlu'nun atı, sudan çıkan bir aygırın, at sürüsü içinde bir kısrağa aşmasından doğmuştur. Destanın Paris rivayetinde bu, Amuderya'dan çıkan bir aygır diye tasrih edilmektedir (...) Elaziz rivayetinde, Köroğlu'nun babası atları seçerken bir sürüyü Tuzlu Göl'e sürer. İçlerinden yalnız Kır At kurtulur. İhtiyar da onu alır. Bu, herhalde, suda boğulmayan, uzun zaman yüzebilen ve diğerlerine faik olduğunu- ihtimal "Su Aygırı" neslinden olduğunu- bu suretle gösteren bir atı ayırmak için yapılmış bir tecrübedir. Böyle suda yüzen bir başka at, Battal Gazi'nin Aşkar'ıdır (*Boratav, 1984: 65-66)."

Anlaşılacağı üzere Seyis Yusuf atı yılkının içinden seçmiştir. Dolayısıyla günümüzde zannedildiğinin aksine geçmişteki yılkı atları sâhipsiz, kaderlerine terk edilmiş hayvanlar değildir. Ancak günümüzdeki problem, atları yetiştiren, onların bakımından mesul bir "kamber" zümrenin meslekî anlamda yitirilmiş olmasıdır. Kentleşme süreçleri, Anadolu'da çoğu kentin "büyükşehir" statüsü kazanması Türk at yetiştiriciliğini yok etmiştir. Faruk Sümer, Osmanlı dönemi at yetiştiricileri (Atçekenler) hakkında da uzunca bahis açmıştır. Atçeken oymakları, üç kadılık bölgesine ayrılmıştır: Eski İl, Turgud ve Bayburd. Bu üç yöre, Ereğli'nin ve Lârende'nin (Karaman) batısından başlayıp Koçhisar ile Akşehir gölleri arasındaki arâziyi içine alır. Sümer, bu üç bölgedeki oymakların at yetiştirme karşılığı olarak özel bir vergiye bağlandıklarını ifâde eder; "Atçeken kânûnu"ndan bahseder.

Hasan Basri Karadeniz'in mâkalesinde farklı boy ve oymaklara at çekmelerine karşılık bâzı muâfiyetler verildiği ve bunlara genel bir ad olarak "Atçeken" denildiği ifâde edilmektedir (Karadeniz, 1995: 32). Konya, Aksaray, Ankara ve Kayseri gibi şehirlerde "at pazarı" kurulduğuna da değinen Karadeniz, bu oymakların öşür vermediklerini, onun yerine "at akçası" ödediklerini belirtir (Karadeniz, 1995: 33). Konya ovası, bozkır karakterli olması îtibâriyle at sürülerinin yayılmasına büyük imkân tanımaktadır. Hasan Basri Karadeniz'e göre Atçeken oymaklarına mensup çok sayıda şahıs askerî görev yapmakta olup aslen tımarlı sipâhi (süvâri)'dir (Karadeniz, 1995: 33). Savaşçı olan ve konar göçer yaşayan bu oymaklar, bozkırda yarı serbest dolaşan atları gözetmekte, ahıra sokmadan beslemekte ve içlerinde "savaş atı" olabilecek vasıfta gördüklerini terbiyeye almaktaydılar. Tımarlı sipâhi sisteminin yıkılması netîcesinde Atçeken oymak statüsü de kalkmış bulunduğundan yılkıcılık (atın bozkıra sürülerek yetiştirilmesi) mâhiyet değiştirmiştir. Yılkı atı tasavvuru aslında askerî amaçlarla yürütülen bir at yetiştiriciliği olmaktan çıkmış, yaşlanan atların bakım mâliyetlerinden kurtulmak isteyen köylünün atı tabiata terk etmesi usûlüne dönüşmüştür.

KURBAN ATI OLARAK YILKI

Ali Abbas Çınar, yılkıları "kurban atı" anlamına gelecek şekilde de yorumlamıştır. Jean-Paul Roux da *"At eski Türk dünyasında özellikle insanın ayrılmaz dostu ve Kurban hayvanı olarak kabul ediliyordu."* der (Roux, 2011: 35).

Kurbanlık olarak ayrılan at serbest bırakılır ve onlara kimse dokunamazdı. Ali Abbas Çınar, bu husûsa değinmiştir:

"Yaşlanan atlara yük vurulmuyor, bırakılıyordu. Bunlara adhma veya ıdhınçu yılkı deniyordu. Bir işten dolayı sahibinin hizmetinde bulunan atın salıverilme zamanı geldiğinde, salıveriyorlardı (boş at). Idhuk (kutlu) olan atlar da boş bırakılıyordu. Ancak bu atlar sahibinin söz verdiği bir adak için saklanır, hiçbir işte kullanılmazdı (Çınar, 1993: 16)."

Kurban edilen at vücûdu, evrenin yenilenmesini simgelemekteydi. Hunlar, Göktürkler ve sonraki dönem Türkleri, kurbanlık hayvanlar içinde en çok at kurbanı sunmuşlardır. Bunun en büyük sebeplerinden biri, bozkır halklarında atın kaderinin binicinin kaderiyle sıkı sıkıya bağlı olduğuna dâir inançtır. Altay toplumu ekonomik ve kültürel açıdan 12 hayvanlı takvim kullanacak derecede hayvan dünyâsına dönük olduğundan at, toplumun bir üyesi olarak görülür. Kurbanların beyaz renkli olmasına dikkat edilir. Oğuz destanlarında eğer bir kahramânın âkıbeti bilinmiyorsa ölmüş olacağına hükmedilir ve kahramânın aygırı kurban edilip kuyruğu bir direğe asılır. Bu uygulama Göktürk döneminden beri bütün Türkler arasında var olmuştur.

Türkler için at, kahramanların yardımcısı ve silâh arkadaşı olarak görülmüştür. Bu nedenle bir Altay destânında at için, *"Tüşte bolzo kanadım/Tünde bolzo nökörim."*, yâni *"Gecede kanadım/Gündüzde arkadaşım."* denmektedir. Eski toplumda atın sâdece gücünden faydalanılmıyordu. At kılı dokumada kullanılıyor, derisinden

Yılkı atları. Kayseri-Hürmetçi köyü.

tulum yapılıyordu. At sütü içilmekteydi. Eski Türkler yılkılık atı günümüzden farklı olarak at yetiştirme usûlü kapsamında görmekteydi. Bozkırın zor şartlarında ayakta kalmayı başarmış atlardan savaş atı seçiliyordu. Bu atlar engebeli arâzide koşmak, azgın nehir sularına girmek, uçurumlardan atlayabilmek, dik tepelerden inmek bakımından hünerliydiler. Diğer taraftan beslenmede arpaya bağımlı kalmıyorlar, otla beslenebiliyorlar, susuzluğa karşı metânetli oluyorlardı. Türk atlarındaki dayanıklılık, sabır, cesâret, kondisyon gücü savaş meydanında düşman atlarıyla baş etmek bakımından onlara avantaj sağlıyordu.

Günümüzde gerek Avrupa gerek ABD'de atın sosyal hizmetlerde kullanıldığı gözetilerek ona Türk toplumunda bir yer açılması, yılkı atı tasavvurunun yeniden anlamlandırılmasını sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

¶ Batu, S., *Türk Atları ve Yetiştirme Bilgisi,* AÜ Veteriner Fakültesi Yayınları, 1951.

¶ Boratav, P. N., *Köroğlu Destanı,* Adam Yayınları, 1984.

¶ Çınar, A. A., *Türklerde At ve Atçılık,* Feryal Matbaası, 1993.

¶ Karadeniz, H. B., "Atçeken Oymakları (1500-1642)", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 1995.

¶ Karakurt, D., *Türk Mitoloji Ansiklopedisi-Türk Söylence Sözlüğü,* e-kitap, 2012.

¶ Ögel, B., *Türk Kültür Tarihine Giriş-Türklerde Köy ve Şehir Hayatı (Göktürklerden Osmanlılara),* c. 1, TC Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.

¶ Roux, J. P., *Eski Türk Mitolojisi,* çev. Musa Yaşar Sağlam, Bilgesu Yayınları, 2011.

¶ Sayar, A., *Yılkı Atı,* Ötüken Yayınları, 2007.

¶ Sümer, F., *Türklerde Atçılık ve Binicilik,* Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1983.

Baytarnâmeler

MUHİTTİN ELİAÇIK

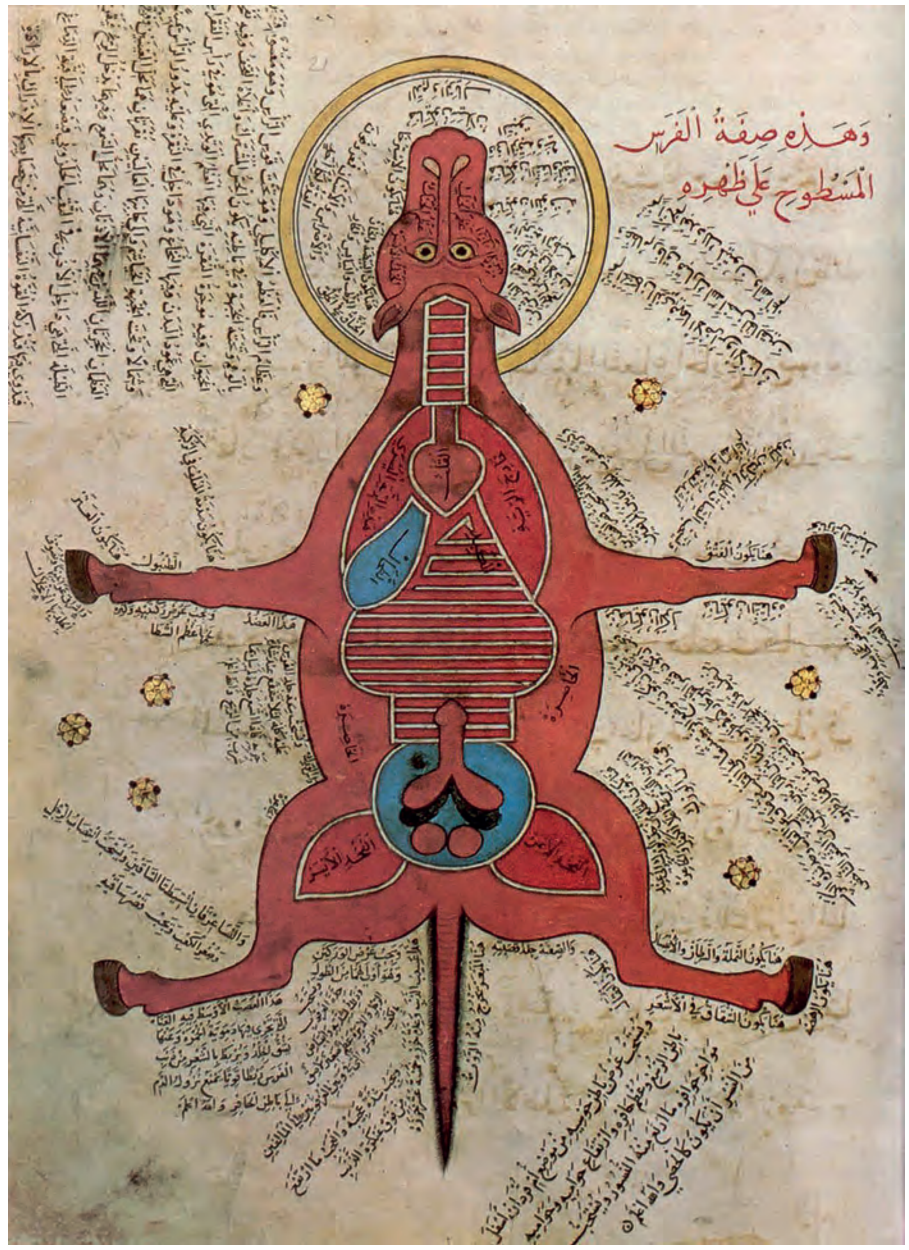
Atlar, XVII. yüzyıl. Fransız Ulusal Kütüphânesi

İSLÂM dünyâsında Abbâsîler döneminden îtibâren Türklerden oluşan süvâri birliklerinin kurulmasıyla birlikte at ve atçılığa dâir eserler iki grupta kaleme alınmış, at hastalık ve tedâvilerine dâir konular "baytarnâme"; binicilik, okçuluk, silâhşorluk konularına dâir eserler "fürûsiyye", "haylnâme", "feresnâme" gibi adlar altında yazılmıştır.

Baytar, Arapçada aslen "davarın tırnağını kesip kanını akıtması" anlamına gelir ve "nalbant" demektir (Asım, 1305:I/770). Bu iş en çok at için yapıldığından baytarlık da genellikle at bakımına âit bir meslek kabul edilmiştir. Baytarnâme at bakımı ve hastalıkları için yazılan eserlerin genel adıdır.

İlk bakışta baytarnâmeler, hayvan hastalık ve tedâvileri için yazılmış kitaplar gibi görünseler de bu eserlerde at bakımı ile onun hastalık ve tedâvileri öne çıktığı ve diğer evcil hayvanlara çok az yer verildiği için atçılık açısından daha önemli olmuşlardır. Bu sâhada kaleme alınmış Türkçe eserler Aristoteles'e atfedilen bir baytarnâmeden hazırlanan anonim karakterli nüshalar olarak dikkati çekmektedir. Bu eserlerde atın oniki iyi özelliğinden bahsedilerek üç yerinin kadına, üç yerinin deveye, üç yerinin sığıra, üç yerinin de katıra benzemesi gerektiği söylenmiştir. At hastalıkları ile ilgili bölümlerde ise "sakagu", "senergu", "bevasir", "bıçılgan", "nasır", "sıraca", "hunnak", "demregü" vb at hastalıkları anlatılmıştır. Atçılıkta binicilik ve baytarlık konuları genellikle bir arada ele alınıp anlatılmışsa da, bâzı büyük hekimler bu konuları ayrı ayrı ele almıştır. Bunlardan İbni Ahi Hizâm el-Huttelî (öl. 902), baytarlıkla ilgili ilk telif eser sayılan *Kitâbu'l-hayl ve'l-baytara* adlı eserinden başka binicilik, silâhşorluk ve baytarlık üzerine *Kitâbu'l-fürûsiyye ve'l-baytara* ile *Kitâbu ma'rifeti'r-remyi bi'n-nüşşâbi ve âlâti'l-harb* adlarında iki eser daha yazmış, ikinci eseri Memlûklar döneminde *Kitâbu münyeti'l-guzât* adıyla Kıpçak Türkçesine çevrilmiştir.

Baytarlık üzerine IX. yüzyılda bir başka eser Ahmed bin Muhammed bin Ebu Kutayre'nin *Kitâbu'l-hayl ve sıfâtuhâ ve elvânihâ* adlı eseri olup burada atın cins, don, benek, hastalık ve ilâçları anlatılmıştır. XIII. yüzyılda Ahmed bin el-Hasan bin el-Ahnef'in *Muhtasaru kitâbi'l-baytara* adlı 30 baplık eserinin de bâzı bölümleri, II. Mahmud döneminde Mustafa Kânî Mîr tarafından dokuz bap olarak Türkçeye çevrilmiştir. Memlûk hükümdârı Seyfeddin Kalavun devrinde Emir Bedrüddin bin Bektut (öl. 1311)'un yazdığı *Kitâbu'l-fürûsiyye ve mu'âleceti'l-hayl* adlı eserde binicilik ve baytarlık konuları bir arada anlatılmıştır. İslâm dünyâsında baytarlık üzerine en ayrıntılı eserler XIV. yüzyılda Memlûklar döneminde yazılmış olup Sâhib Tâcüddîn Ebu Abdullah Muhammed (1242-1307) *Kitâbu'l-baytar* adlı iki ciltlik bir eser yazmış, aynı yüzyılda İbni el-Munzir el-Baytar (öl. 1340) ise *Kâmilü's-sınâateyni'l-baytara ve'z-zartaka* adlı, Ortaçağ'ın baytarlık üzerine en mükemmel eserini ortaya koymuştur. 10 makâlede hippoloji, at hastalık ve tedâvileri, farmakoloji ve nal tekniği meselelerinin anlatıldığı bu son eser, IV. Mehmed döneminde Hacı Mustafa el-Bağdâdî tarafından *Baytarnâme-i*

At anatomisi, XV. yüzyıl. İstanbul Üniversitesi Kütüphânesi.

Sali Hotra, MÖ III. yüzyıla âit Hint veterinerlik kitabı.

Cedîd adıyla Türkçeye çevrilmiştir.

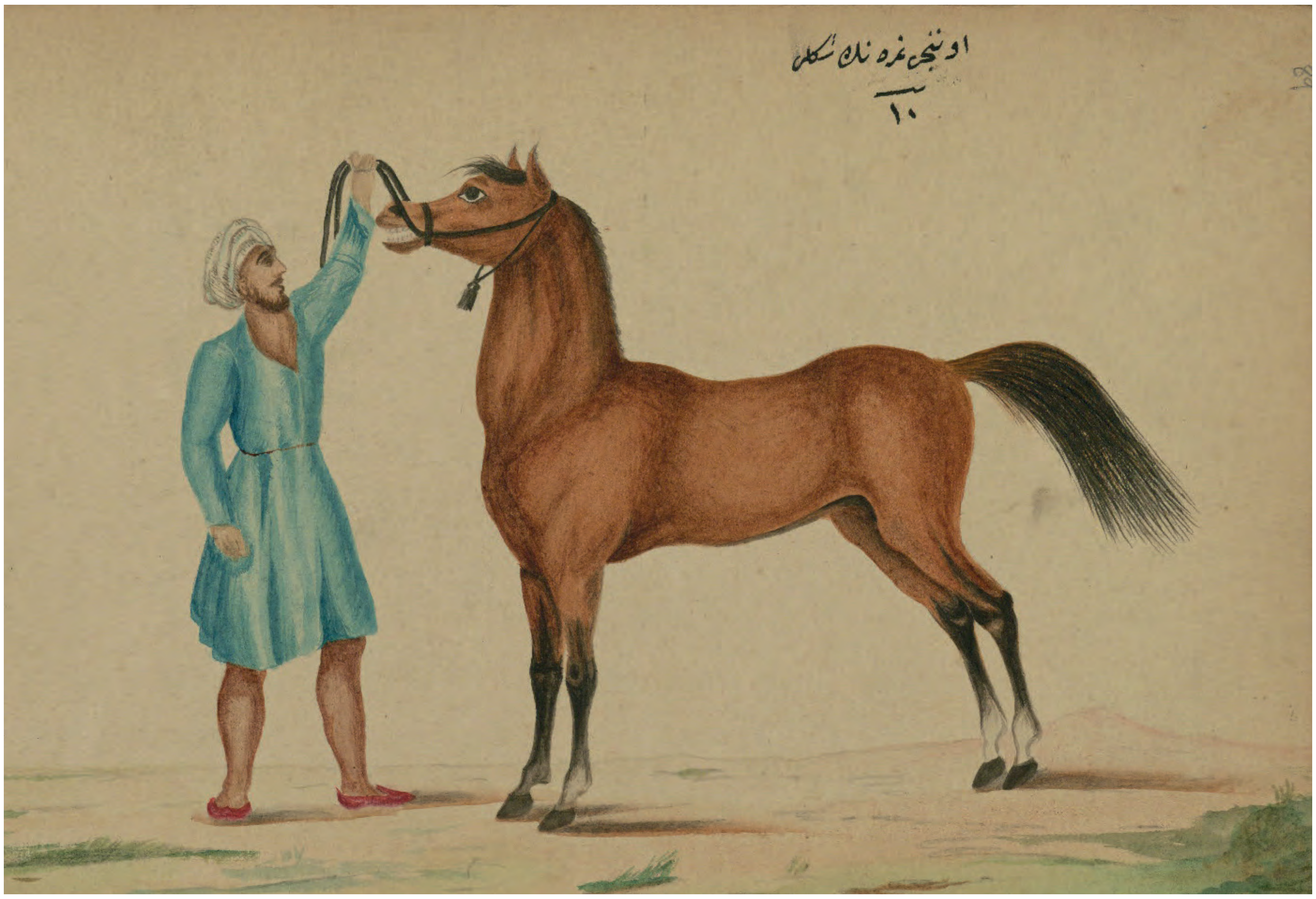
1395-1400 yıllarında *Baytaratu'l-vâzıh* ve *Kitâbu fî-riyâzati'l-hayl* adlı iki baytarnâme Tolu Bey adına Memlûk Kıpçakçasına; 1479 yılında anonim Arapça bir eser, Hibetullah bin Mahmud bin Mevdûd el-Hanefî tarafından *Kitâbu Baytarnâme* adıyla Türkçeye tercüme edilmiştir. 1488 yılında *Avnu ehli'l-cihâd* ve *Kitâbu fî-ilmi'l-baytarât ve ahvâli'l-hayl ve muâlecâtihâ* adlı iki eser istinsah edilmiş, 1568 yılında Ali bin Ömer, *Gazânâme* ve *Baytarnâme* adlı iki eser yazmış, II. Selim'in hekimbaşısı Ankaralı Nidâî de 60 baplık *Tabâbet-i beşeriyye ve baytâriyye* adlı bir eser kaleme almıştır. XVII. yüzyılda I. Ahmed'in hattatı Belgradlı Ken'ân Efendi'nin de bir baytarnâme yazdığı bilinmektedir (Şen 1995:177-190). Osmanlı'nın son döneminde kaleme alınmış baytarnâmelerden birisi de Enderunlu Tayyarzâde Atâ tarafından at ilminde Türk dilinde mûteber bir eser bulunmadığından hareketle yapılmış bir tercümedir. *Tuhfetü'l-fârisin fî-ahvâli huyûli'l-mücâhidîn* adlı bu eser, ellidört bölümden oluşmaktadır.

MÜCÂHİT ERLERİN ATLARININ HÂLLERİ HAKKINDA SÜVÂRİLERE HEDİYE

İlk bakışta bir fürûsiyye gibi görünse de, konularınca bir baytarnâme olduğu anlaşılan bu eser, süvâri erlerine bir hediye olarak tercüme edilmiştir. Bu eser, kendisi de iyi bir okçu olan Enderunlu Tayyarzâde Ahmed Atâ (öl. 1880'li yıllar) tarafından 1857 yılında, XIV. yüzyılda yazıldığı tahmin edilen Arapça bir eserden Türkçeye çevrilmiştir. Eserin ön sözünde, *"ve Arap âlimlerinden Muhammed en-Neceş ve Aristetalis adlı hekimlerin yazdıkları kitap ile diğer bir risâle de atçılık ve baytarlıkta çok faydalı bilgileri muhtevî olduğundan..."* ifâdesiyle buna işâret edilmiştir. Buna göre, Aristoteles'in baytarnâmesi ile ona dayanan Arapça bir risâle, Atâ tarafından incelenip faydalı olacağı düşünülerek çevrilmiştir. Tayyarzâde Atâ, enderun başlalası Tayyar Efendi'nin oğludur. On yıla yakın enderunda yaşamış, daha sonra buradan çeşitli dış görevlere gönderilmiştir. Bu görevleri sırayla dâr-ı şûrâ kâtipliği ve üyeliği, Giritli Mustafa Nâilî Paşa'nın dîvan kâtipliği, serasker mektupçuluğu, Adana ve Halep mal müdürlükleri, İstanbul muhâsebeciliği, ordu müsteşarlığı, Cezâyir-i Bahr-ı Sefîd müsteşarlığıdır. Tayyarzâde Atâ bir süre memûriyetten ayrılmış ve daha sonra Karahisar ve Karesi mutasarrıflıkları yapmış, bâlâ rütbesiyle Harem-i Şerif müdürü olmuş, bâzı askerî meseleleri hâlletmek için Trablus, Girit, Lübnan gibi yerlerde geçici görevlere gitmiş, görevli olarak Medine'de bulunduğu sırada 1880'li yıllarda vefat etmiştir. Cevdet Paşa'nın teşvîkiyle yazdığı beş ciltlik *Târîh*'i ile tanınmıştır. Bu eserinin ilk üç cildinde enderun teşkîlâtına dâir âdap, görev, rütbe ve makamlarla kânunları ve burada yetişen şahısları; dört ve beşinci ciltlerde ayrıntılı biçimde enderun şâirlerini, şiirleriyle birlikte anlatmıştır. Ayrıca mürettep bir *Dîvân*'ı[3] ve *Tayyarzâde Mecmûası*[4] vardır.

Atâ, usta bir okçu olup Okmeydanı Tekkesi'nde başarılı oklar atmıştır. Baytarlıkla ilgili tahsîline dâir yeterli bilgi bulunmasa da bu konuda da iyi yetiştirildiği anlaşılmaktadır. *Tuhfetü'l-fârisîn fî-ahvâli huyûli'l-mücâhidîn*'in ön sözünde eserin tercüme edilişi, *"Pâdişâhın hünerli gölgesinde her türlü ilim ve fenne dâir kitap ve risâleler yazılarak yabancı dillerden de pek çok kitap Türkçeye çevrildiği hâlde, Peygamber efendimizin hayvanlar arasında en çok sevip üstün tuttuğu ata ve at ilmine dâir Türk dilinde henüz mûteber ve sağlam bir kitap yazılmış veya tercüme edilmiş olmadığından, Arap âlimlerinden Muhammed en-Neceş ve Aristatilis adlı hekimlerin yazdıkları kitap ile diğer bir risâle de atçılık ve baytarlıkta çok faydalı bilgileri içerdiğinden, Dersaâdet ordu-yı hümâyûnu muhâsebecisi olan bu değersiz Tayyârzâde Ahmed Atâ, inşâ ilminde daha yaya olduğunu îtiraf etmekle berâber, sırf bir âcizâne eser bırakmak ümîdiyle bu risâleyi tercüme edip Tuhfetü'l-fârisîn fî-ahvâli huyûli'l-mücâhidîn adıyla kabûle sunmuştur. Bu kitabı inceleyenlerin, kitabın yanlış ve kusurlu sözlerini görmezden gelerek müsâmahalı davranmaları umulur."* şeklinde bildirilmiştir. Ellidört bölümden oluşan eserin konuları şöyledir:

1. Atın iyi ve kötü alâmetleri ile ilgili hadisler ve atın vasıfları
2. Atların övülmüş vasıfları
3. Otuzaltı yaşına kadar dişlerinden yaşının bilinmesi
4. Atın ahırı, bedeninin muhâfazası, üzerine binilip inilme kuralları
5. At nallamanın usûlü
6. Atın ürkmesi
7. Başı sert atlarla üzerine bindirmeyenlerin huyunun terk ettirilmesi
8. Taylara yürüme ve hareket tâlimi, döl için kısrağın nasıl olması gerektiği, kısır olanların tedâvisi
9. Kan alma
10. Delirme
11-12-14-15-16. Atların kulak, göz, burun, ağız ve boğazında çıkan hastalıklar
13. Sakağı (ruam)
17. Öksürme
18. Kanının bozulmasından çıkan hastalıklar
19. Yaralar
20-21-22-23-24. Atın kuyruk, makat, zeker, hayâ, bevl ve karnında çıkan hastalıklar
25. Yeller
26. Sinme
27. Sancı
28. Kısırlık
29. Mukl (kabızlık)
30 Şedîde
31. Hetk
32. Rîh (romatizma)
33. Müsteskî (ödem, hidrofizi)
34. İhtilâç (çarpıntı, havâle)
35. Mâ'ü'l-asfer (sarı su)
36. Mirretü'l-yâbise illeti
37. Sill (verem)
38. Sıraca
39. Çıbanlar
40. Uyuz
41. Ayaklarında çıkan hastalıklar
42. Abraşın def'i ve cesedine benekler yapma usûlü
43. Miskîn illeti
44. Kurha (silâh yarası)
45. Harâretten çıkan yaralar
46. Omuz ve kollarında çıkan hastalıklar
47. Ayaklarının kırılması ve çıkması
48. Cesedine hâriçten ârız olan yaralar
49. Atın ahırında olan sinek, karınca ve pirenin def'i
50. Vücûduna yumuşama verecek ilâçlar
51. Semiz olup iştahsız olan atların tedâvisi
52. Yükten iştahsız kalanların tedâvisi
53. Soğuk alan hayvanların tedâvisi
54. Atın susuzluğa dayanması için tedbirler.

Burun akıntısı için ilâç uygulanan atın başının kaldırılması.

Eserde anlatılan at hastalık ve tedâvileri şöyle tasnif edilebilir: Birinci ve ikinci bölümde atın iyi ve kötü alâmetleriyle ilgili hadislerle atın övülmüş vasıfları anlatılıp atın dînen konumu, üstün vasıfları ve müstesnâ yeri ortaya konulmuş; üçüncü bölümde kırk yaşına kadar yaşayabilen atın otuzaltı yaşına kadar dişlerinden yaşının bilinmesi gibi, tecrübe isteyen konular anlatılmış; dördüncü bölümde fürûsiyye konuları da olan atın ahırı, bedeninin muhâfazası, ata binme ve attan inmenin kuralları gibi konular verilmiştir. 5.-8. bölümlerde at nallama, atın ürkmesi, başı sert ve huysuz atlar, taylara yürüme ve hareket öğretme, döl kısrağının niteliği, kısır olanların tedâvisi gibi, baytarlık ve fürûsiyye konuları bir arada anlatılmış olup bu bölümler atçılıkta baytarlıkla biniciliğin bütünlüğüne de işâret etmektedir. Onuncu bölümden kırkaltıncı bölüme kadarki otuzyedi bapta baytarlık konuları geçmektedir.

Tayyarzâde Atâ her ne kadar bu konuları tercüme yoluyla yazmış olsa da konulara önceden âşinâ olduğu bellidir. Baytarlık terimlerini Arapçadan Türkçeye kusursuz çevirmesi buna bir delildir. Kırkyedinci ve ellidördüncü baplar ise koruyucu hekimlikle ilgilidir. Elliüçüncü bapta genel olarak soğuk alan hayvanların tedâvisi ele alınmış olup bu durum, baytarnâmelerde son sayfalarda diğer hayvanlardan da kısaca bahsedildiğinin bir işâretidir.

AT HASTALIKLARINA BAKIŞ

At, nârin yaratılışlı, kilitlenebilen bacak kemikleri sâyesinde ayakta uyuyabilen, bakımı ustalık ve titizlik gerektiren bir hayvandır. Kumlu ve tozlu ot yediğinden dişleri zamanla aşınmaktadır. Bu sebeple mutlaka usûlüne uygun yemlenmesi gerekmektedir. Usûlsüz yemlendiğinde atın yeme hücum ederek mîdesinde yırtılma oluşacağı, dâne yemlerden hemen sonra su verildiğinde mîdedeki yemin bağırsaklara geçmesiyle sindirim sisteminin bozulup sancı ve kabızlık oluşacağı, bu sebeple yemden önce su verilmesi gerektiği; iş, idman ve koşudan hemen sonra ata su verilmemesi, arpa-yulaf gibi dâne yemlerin kırılıp ezilerek verilmesi, yemden hemen sonra da atın çalıştırılmaması gerektiği atçılıkla ilgili eserlerde anlatılmıştır.

Tanıttığımız eserde de at bakımıyla hastalık ve tedâvileri ayrıntılı biçimde yer almaktadır; kulak, burun, boğaz, ağız ve göz hastalıkları da ayrı ayrı beş bölümde verilmiştir. Bu konular antik çağdan beri süregelen bir usûlle, komple anlayış ve tecrübî metotla ele alınmıştır. Atta sık görülen hastalıklardan olan delirme, baytarnâmelerde "mankafa" denilen, actionobacillus basilinin sebep olduğu öldürücü "sakağı" (ruam) hastalığına paralel konular arasında yer almaktadır. Bu hastalık, atlara su yalakları ve kovalarından, yemliklerden ve nalbant dükkânlarından bulaşmaktadır.

Ahmed ibn Atîq el-Ezdî, Kitâb el-baytara.

Atların ter ve suyuna dikkat edilmediğinde öksürme olmakta, atın kan dengesi bozulduğunda da çeşitli hastalıklar ortaya çıkmaktadır. Atın tenâsül, boşaltım ve sindirim bölgesinde de çeşitli hastalıklar görülebilmektedir; bunlar kuyruk, makat, zeker, hayâ, bevl ve karın bölgesi hastalıklarıdır. Yeller, genellikle romatizmal olup sinme, atın hasta ve keyifsiz hâlinin bir sonucu olarak oluşmaktadır. Sancı, iç organlarda batıp saplanma şeklindedir ve bu ağrı nöbetlerle çoğalıp azalmaktadır. Hulâsa bütün bu hastalıklar, baytarnâmelerde teşhis ve tedâvileri ile birlikte anlatılmıştır. Ayrıca, baytarnâmelerde insana âit çeşitli hastalık ve tedâvilerin de ele alındığı görülebilmektedir.

Tayyarzâde Atâ tarafından tercüme edilen bu baytarnâme, Türklerde at ve atçılıkla ilgili eserlerin genellikle Arapça eserlere dayandığını gösteren bir örnektir. Baytarlık ve binicilikle ilgili, bilinen 191 yazma eserden 80'i Arapça, 103'ü Türkçe, 8'i de Farsçadır. Türkçe eserlerin sayısının yüksek olması bunların büyük ölçüde Aristoteles'e atfedilen mezkûr baytarnâmenin anonimleşmiş nüshaları veya diğer Arapça eserlerin tercümeleri olmasından kaynaklanmıştır. Tayyarzâde Atâ da bu geleneğe uyarak tercümesini mûteber bir Arapça eserden yapmıştır.

Baytarnâmelerin çoğu anonim olarak yazıldığından yanlışlık ve eksiklikler çok olmuş, bu sebeple de daha doğru bir eser hazırlama niyeti hep öne çıkmıştır. Atâ da mevcut Türkçe baytarnâmeleri yetersiz bulup kendi tercümesiyle yetkinliğini göstermek istemiştir. Atâ'nın tercümesinde Arapça, Farsça kelime ve tamlamaların çok fazla olmasına karşın akıcı bir anlatım vardır. Eserin mevcut nüshası büyük ihtimalle kendi eliyle yazdığı nüshadır.

KAYNAKÇA

¶ Artan, M. E., *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık,* Resim Matbaacılık, İstanbul, 1995.

¶ Gözlükçü, H. R., *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık,* Resim Matbaacılık, İstanbul,1995.

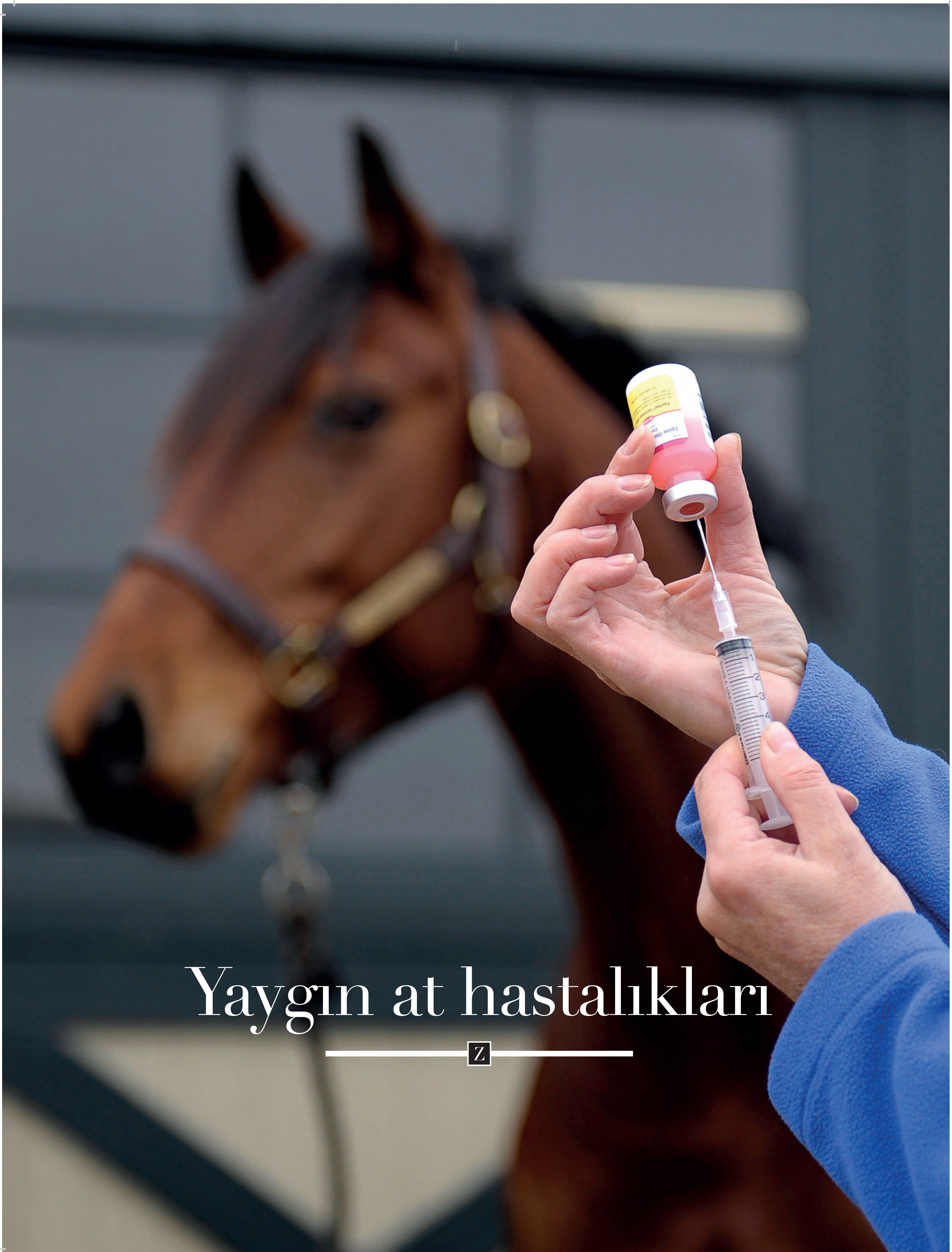
¶ Atalay, B., *Dîvânu Lugâti't-Türk Tercemesi*, TDK Yayınları, 1985.

¶ Erk, N., "Tuhfetü'l-fârisîn fî-ahvâli Huyûli'l-mücâhidîn Adlı Kitabın İlimler Tarihi Yönünden İncelenmesi", *AÜ DTCF Dergisi,* c. 17, sayı: 3-4, 1960 Eylül-Aralık, s. 496-510.

¶ Mütercim Âsım, *El-Okyânûsü'l-Basît fî-Tercemeti'l-Kāmûsi'l-Muhît,* İstanbul, 1305.

¶ Şen, M., "Baytarnâmeler", *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık*, 1995, s.177-263.

¶ Tayyarzâde Ahmed Atâ, *Tuhfetü'l-fârisîn fî-ahvâli huyûli'l-mücâhidîn*, Millet Kütüphanesi, AEtıb57.

Yaygın at hastalıkları

ATLAR, gerek anatomik gerek duygusal bakımdan çok özel hayvanlardır. Boy ve ağırlıklarına göre, büyük hayvanlar sınıfına dâhildirler. Buna rağmen sıçrama, koşma gibi aktiviteleri çok rahat ve hızlı şekilde yapabilirler. Kâbiliyetleri onların olağanüstü hayvanlar olduklarını düşündürtür. Fakat virüs yoluyla bulaşan hastalıklar atları oldukça zor duruma düşürebilir. Bakımsızlık ve kötü koşullardan kaynaklanan eklemsel ve mental rahatsızlıklar da önemlidir.

RUAM (SAKAĞI, MANKAFA)

Tek tırnaklı hayvanlarda (at, katır, merkep) görülen, atlarda kronik, merkep ve katırlarda akut seyreden bulaşıcı bir hastalıktır. Ruam; akciğer ve solunum yollarında, burunda veya deri/deri altında nodüller ve ülserler ile kendini gösterir. Akciğer ruamında solunum zorluğu, burun ruamında kanlı irinli akıntı görülür. Ruam, hayvanların hastalıklı bölgeleriyle temasla, ruamlı mukozanın ya da kanın bulunduğu yerlere dokunulmasıyla ya da hasta hayvanların etlerinin yenilmesiyle diğer hayvanlara ve insanlara bulaşabilmektedir. Hayvanların ruam hastalığından korunması için, içtikleri sulara ve besinlerine ihtimam gösterilmelidir. Çünkü ruam hastalığı, sindirim ve solunum yollarından vücûda yayılmaktadır. İnsanların da ruamlı hayvanların tımar âletlerini dikkatli kullanmaları gerekmektedir.

AFRİKA AT VEBÂSI

Tek tırnaklı hayvanlara has, öldürücü ve bulaşıcı bir hastalıktır. Hastalığa virüs [African horse sickness virus (AHSV)] neden olmaktadır. Hastalık, atlar arasında doğrudan bulaşmaz. Culicoides cinsi sinekler tarafından hasta hayvanlardan kan emilip virüsün hastalığa karşı duyarlı hayvanlara taşınması yoluyla ortaya çıkar. AHSV ısıya karşı duyarlı bir virüs olduğu için dezenfeksiyon yöntemiyle yok edilebilmektedir. Hastalık dört ayrı formda kendini gösterir: Akut, kardiyak form, karışık form ve hafif form. Akut formda, yüksek ateş, deride kızarıklık ya da nefes darlığı gibi semptomlar bulunur ve ölüm riski %90'dır. Kardiyak formda kalp yetmezliği ortaya çıkar. Karışık formda ise akut ve kardiyak form birlikte etki gösterir. Kardiyak formda ölüm riski %60, karışık formda ise %90'dır. Hafif form ise sâdece ateş şeklinde geçmektedir. Afrika at vebâsının özel bir tedâvi yöntemi yoktur, sâdece veteriner hekimler destek tedâvileri yapmaktadırlar. Afrika at hastalığının aşı ile tedâvisine başlanmıştır, ancak aşının Afrika ülkelerinden ülkemize geçişi hâlen lisans aşamasındadır.

AT FRENGİSİ (DURİN, ALAYIK)

Afrika, Asya, Kuzey ve Güney Amerika'nın belirli bölgelerinde atlarda, üreme organlarında yerel yangılı ödem, ülser ve kurbağa kabuğuna benzer tarzda pigmentsiz yaralar şeklinde görülür. Deri ve sinir sisteminde patolojik değişimlerle belirginleşen, çiftleşmeyle bulaşan bir hastalıktır. Bu hastalığa yakalanan hayvanlarda şiddetli anemiden dolayı birkaç ay içinde ölümler görülür. Ölmeyenler veya hastalığı hafif atlatanlar taşıyıcı kaldıkları için hastalığın yayılmasında rol oynarlar. Hastalığın görüldüğü bölgelerde veteriner hekimler hastalık çıkış belgesiyle bunu îlân etmeli, bölge karantina bölgesi hâline dönüştürülmelidir. İlâç tedâvileriyle hastalığın yayılması engellenmeye çalışılmalıdır.

BORNASCHEN HASTALIĞI

Hayvanların sinir sistemini tahrip eden bulaşıcı bir hastalıktır. Ya havada ya da atların tükürük, burun ya da göz sıvıları ile doğrudan temas hâlinde gerçekleşmektedir. Borna virüsü ile temas eden her hayvan borna hastalığından etkilenir. Birçok at, virüse karşı antikor kaynaklı bir direnç geliştirmekte ve tamâmen sağlıklı kalmaktadır. Borna hastalığının atlar üzerindeki etkileri çoğunlukla nörolojiktir. Hastalıklı hayvanlar özellikle korkutucu, birazcık kaygısızdır ve cildin bâzı bölgelerine dokunulmasına özellikle duyarlıdır. Hasta hayvanlarda kramp, titreme, bağırsak problemleri, kolik ve ishal gibi belirtiler de bulunmaktadır. Hastalığın insanlara bulaştığı birkaç vak'a kayıtlara geçmiştir. Hastalığın tedâvisi için henüz bir yöntem geliştirilememiştir.

PAZARTESİ HASTALIĞI (AZOTURİ)

Atlara tâtil günlerinde normal yem miktârının yedirilmesi ve tâtil gününün ardından hemen egzersize geçilmesi bu hastalığın ana sebebidir. Boş günlerde kaslarda fazlaca glikojen birikmekte, glikojen yıkımlanması ile laktik asit oluşmakta, kaslarda yıkım olmakta ve myoglobin açığa çıkmaktadır. Bu da hayvanlarda kas ve boşaltım yolu problemlerine, aşırı terlemelere ve nabız düzensizliklerine neden olmaktadır. Sıcak uygulamalar, kas gevşeticileri ve dinlendirme ile hastalık tedâvi edilebilmektedir.

KOLİK

Kolik, atların karınlardaki sancıyı târif etmektedir. Herhangi bir bağırsak hastalığı, yetersiz su tüketimi, egzersiz sonrası aşırı yem veya su tüketimi ve çok fazla konsantre yem tüketimi gibi beslenmeye bağlı durumlar ve stres, atlarda kolik hastalığına neden olabilmektedir. Düzensiz egzersiz yaptırılan atlarda kolik eğilimi yüksektir. Ânî değiştirilen yemler kolik hastalığına yakalanma riskini artırır. Atta kolik belirtileri; huzursuzluk, karına tekme atma, yere sert basma, normalden daha fazla yere yatma, sık idrara çıkma, kafasını yana doğru çevirme ve yerde yuvarlanma şeklinde gözlemlenebilir. Kolikli bir atın vücut sıcaklığı, nabzı ve solunum hızı yüksektir. Aynı zamanda atta terleme görülür. Düzenli beslenme ve egzersiz ile kolik hastalığı tedâvi edilebilir.

Veteriner hekimliğin târihçesi

REHA GÜLTEPE

Zeytinyağı ve şarap ile kolik tedâvisi.

At tedâvisi, gravür, XVIII. yüzyıl. Wellcome Koleksiyonu.

İNSANLIK târihinde en eski mesleklerden biri olarak kabul edilen veteriner hekimlik, hayvanların yetiştirilip ıslâh edilmesinden ve üretiminden, hayvan hastalıklarının sağaltımından, hayvan ve hayvansal ürünlerin sağlıklı bir şekilde insan tüketimine sunulmasından sorumludur.

Hekimlik ile veteriner hekimliğin bir arada geliştiği, insanların kendi üzerinde kullandıkları ilâçları hayvanlara da verdikleri bilinmektedir. Mağara duvarlarında hayvanların beslenmelerine ve hastalıklarının sağaltılmalarına ilişkin pek çok resim ve kabartma bulunmuştur.

Memphis mâbedindeki kabartmalar, Mısır'da hayvancılığın ileri düzeyde olduğunu, veteriner hekimliği eğitiminin MÖ 3 bin yıllarında başladığını ve hayvan tedâvilerinin bu eğitimi alan kişiler tarafından yapıldığını göstermektedir. O dönemdeki hekimler tedâvi uygulamalarını ilâç, duâ ve sihirle yapıyorlardı.

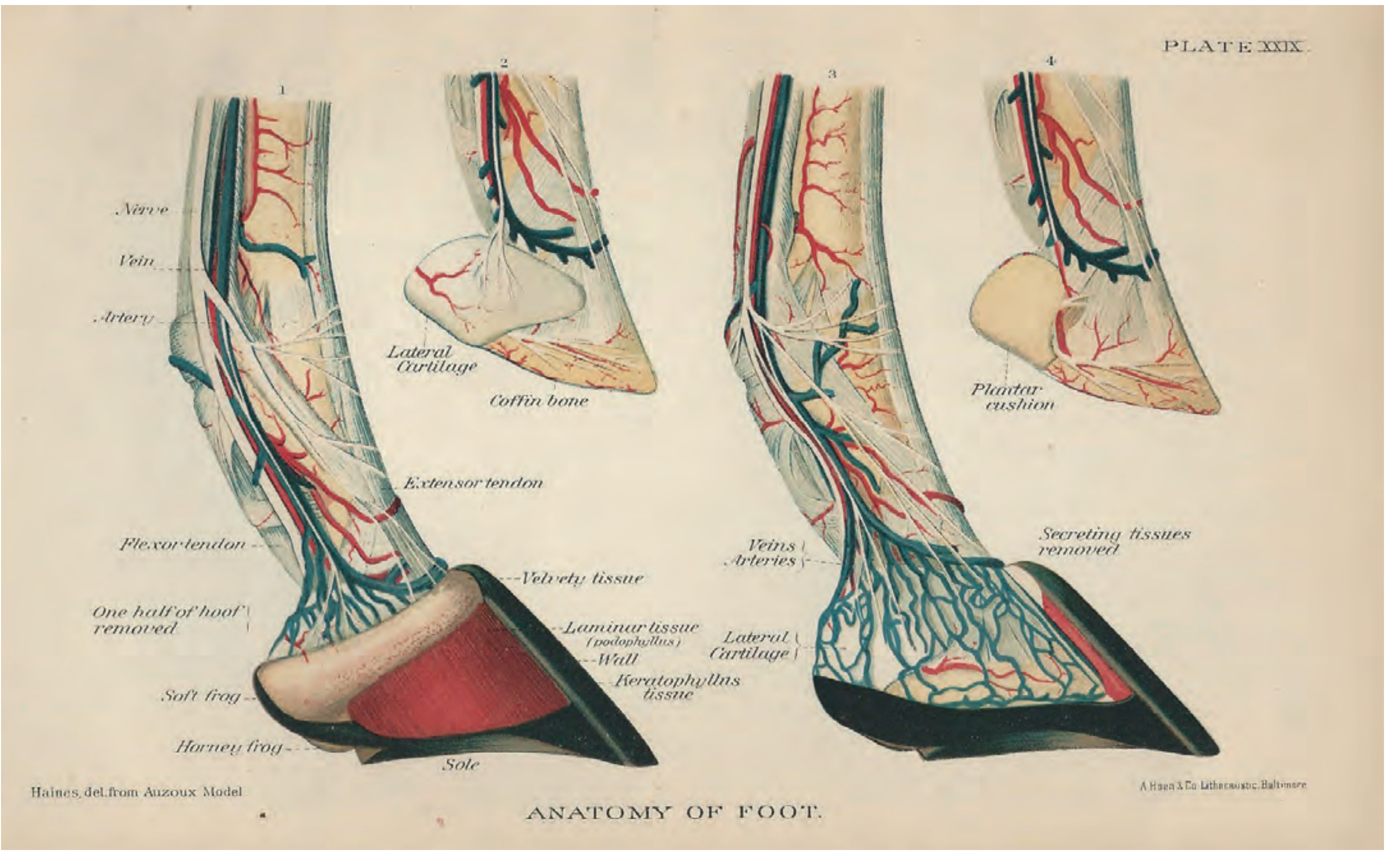
Kahun papirüsü (MÖ 2 bin-1850'ler) denilen en eski papirüs hayvan tedâvisinden bahsetmektedir. Mezopotamya'da hüküm süren uygarlıklardan Sümerlerde insan hekimlerine "A-su" hayvan hekimlerine de "Monai-su" adı verilmiştir.

Eski Hint'te insanlarla hayvanların aynı kadere sâhip olduğuna inanıldığı için, hayvan bakımına ve sağlığına çok önem verilmiştir. Her türden hayvanın tedâvi edildiği hayvan hastâneleri açılmıştır. MÖ 250 yılında kral Asoka zamânında açılan bu hastâneler dünyada bilinen ilk örneklerdir. Atların, fillerin, sığırların, kuşların, hatta balıkların bile bu hayvan hastânelerinde tedâvi edildiği kaydedilmiştir.

Eski Yunan uygarlığında atların sağaltımı ile ilgilenen kişiler için "at doktoru" anlamına gelen "hippiatroi", Bizans imparatorluğunda "hipiater" unvanları kullanılmıştır. Özellikle Ege bölgesine yerleşmiş olan antik Yunan'da veteriner hekimlik başta at sağlığı olmak üzere önemli derecede gelişmiştir. MÖ IV. yüzyılda yaşamış olan Aristoteles, büyük bir filozof olduğu kadar veteriner hekimlik de yapmıştır. *Historia Animalum* adlı eserinde hayvan sağlığından bahsetmektedir.

Büyük İskender'in kurmuş olduğu İskenderiye şehrinde, MÖ III. yüzyılda insan ve hayvan hekimliği ilerleme göstermiş ve bu şehir, bilim merkezi olmuştur.

Roma imparatorluğunda vebânın hayvandan hayvana bulaştığını ve bu nedenle hasta hayvanların diğerlerinden ayrı tutulması gerektiğini ilk defa yazan Columella adlı yazardır. Daha sonra hekimliğe ve veteriner hekimliğe büyük katkısı olan ünlü Galen, anatomi ve farmakoloji (ilâç bilimi) üzerinde çalışmalar yapmıştır.

Toynak anatomisi.

İslâm dünyâsında da veteriner hekimlik diğer bilim dalları ile birlikte gelişme göstermiştir. Eski Yunanca pek çok eser Arapçaya çevrilmiştir. Bu sâyede özellikle at sağlığı üzerinde ilerlemeler kaydedilmiştir. Diş sağlığı, eşkâl bilgisi, bedensel kusurlar, doğum bilgisi, cerrâhi uygulamalar ve nalbantlık konularında uzman kişiler yetişmiştir.

Çeşitli İslâm ülkelerinin kütüphânelerinde atların soy bilgileri, yetiştirilme usûlleri, at hastalıkları ve bunların sağaltım yöntemleri üzerine yazılmış sayısız el yazması eser bulunmaktadır. Fürûsiyye, baytara, feresnâme ve baytarnâme gibi adlarla anılan bu eserlerin dili Arapçadır.

IX. yüzyılda Abbâsî sarayında imrahor (emîr-i âhur: ahırların yöneticisi) olarak görev yapan İbn Ahi Hizam el-Huttuli'nin 865 yılına târihli *Kitâb el-Hayl ve'l-Baytara* (Atlar ve At Sağaltım Sanatı Kitabı) adlı eseri, veteriner hekimlik alanında o dönem yazılmış en önemli eser olup daha sonraki pek çok kitaba kaynaklık etmiştir.

Mısır'da XV. yüzyılda at yetiştirilmesi, hastalıkları ve özellikle anatomisi hakkında bâzı değerli eserler yazılmıştır. Bunların bâzısı İstanbul Üniversitesi kütüphânesinde bâzı çizimler de Topkapı Sarayı Müzesi'ndedir.

Veteriner anatomiye büyük katkı sağlayanlardan biri de İtalyan Carlo Ruini'dir. 1598 yılında anatomi atlası hazırlamıştır.

Avrupa'da salgın hastalıklar sonucu, özellikle XVII. ve XVIII. yüzyıllarda çok sayıda hayvan ölmüştür. Eski yöntemlerden daha etkili tedâviler bulabilmek amacıyla Avrupa'da ilk veteriner okulu Claude Bourgelat adlı bir Fransız tarafından 1762 yılında Lyon şehrinde kurulmuştur.

XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı imparatorluğunda Batı Avrupa düşünce sisteminin etkisi artmıştır. Bu dönemde tıbbiye ve harp okulları açılmış ve Tanzîmat îlan edilmişti. Yüksek öğretimde iyileştirme ve geliştirme çabaları had safhadaydı. Bu doğrultuda öncelikle askerî alanda sonra da sağlıkta ve teknik sâhada çalışmalar başlatıldı.

1835 yılında ordudaki düzenlemelere yardımcı olması için ülkeye getirtilen Alman subay Moltke, ordunun hareket gücünü oluşturan hayvanların (özellikle atların) bakım, beslenme ve sağlıklarıyla ilgilenilmesini ve bunun için uzman veteriner hekimlere ihtiyaç olduğunu saraya bildirdi ve bilimsel çalışmalar yapacak bir baytar okulunun zorunluluğuna dikkati çekti. Alman subayın önerisiyle Prusya'dan baytar okulunun açılmasına yardımcı olması amacıyla bir veteriner hekim çağrıldı. İstanbul'da askerî bir baytar okulu kurulması için kolları sıvayan Prusyalı Godlewsky tarafından hazırlıklar hızla tamamlandı ve okul 1842 yılında eğitim öğretime açıldı. Godlewsky aynı zamanda ordunun hayvanlarıyla ilgilenme görevini de üstlenmişti.

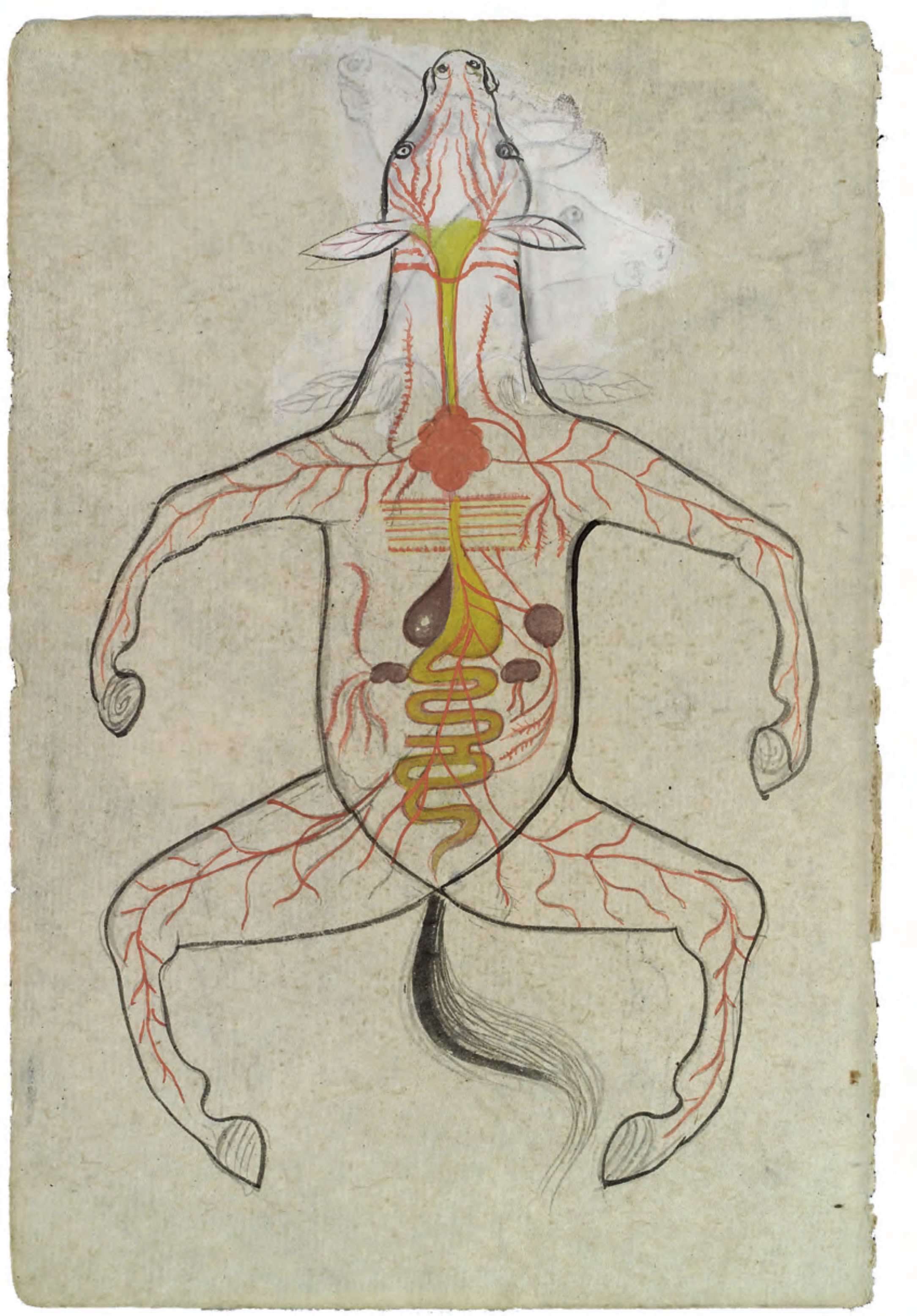
Baytar okulunun süresi 3 yıldı ve 12 öğrencisi vardı. 1845 yılında ilk mezunlar verildi. 1849 yılında Harp Okulu bünyesindeki okulun süresi dört yıla

çıkarıldı. 1853 yılında mezun olanlardan iki kişi okulda görevlendirildi. O dönem veterinerlik dersleri 1849 yılında Maçka'daki Harp Okulu'nda 1853'te Taşkışla binâsında 1873'te Galatasaray'daki Askerî Tıp Okulu'nda veriliyordu. Ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için kurulan Askerî Baytar Okulu'nun mezun sayısı köylünün beslediği hayvanların bakımı, beslenmesi ve hastalıklarının iyileştirilmesinde yetersiz kalıyordu. Bu nedenle bir de sivil baytarlık okulu kurulması zorunluluğu doğdu.

Veteriner Yarbay Mehmet Ali Bey ve arkadaşlarının çalışmaları sonucu ilk Sivil Baytar Okulu 1889 yılında kuruldu. 1893'teki ilk mezunları arasında İstiklal marşımızın şâiri Mehmed Akif Ersoy da bulunmaktadır.

Bu târihten sonra veteriner hekimlik öğretimi hızlı bir sürece girdi. 1894 yılında İstanbul'da Mülkiye Baytar Mekteb-i Âlisi kuruldu. 1909'da ilk olarak bir grup veteriner hekim Avrupa'ya iki yıllık ihtisâsa gönderildi. 1920'de Sivil ve Askerî Baytar Okulları "Baytar Mekteb-i Âlisi" adı altından birleştirilerek Selimiye'deki binâlara taşındı. 1928'de okulun adı "Yüksek Baytar Mektebi" oldu. 1933 yılında İstanbul'daki okul "Baytar Fakültesi" adı altında Ankara'ya nakledildi ve öğretim daha modern tesislerde daha iyi yapılmaya başlandı. 1937'de "baytar" tâbiri yerine "veteriner hekim" denilmesi kabul edildi. Aynı yıl, fakültenin adı da "Veteriner Fakültesi" oldu. Bilimsel terimler de Arapçadan Latinceye geçirildi. 1939 yılında öğrenim süresinin 5 yıl olmasına karar verildi. 1948'de Veteriner Fakültesi, Ankara Üniversitesi'ne bağlandı. Daha sonra sırasıyla Elazığ, İstanbul, Bursa, Konya, Van, Kars, Sivas ve Balıkesir'de veteriner fakülteleri kuruldu.

Bugün yurt çapına yayılmış bu fakültelerimizden mezun olan veteriner hekimler, ülkemiz hayvancılığının gelişmesi, insanların hijyenik besinlere kolay ulaşması ve hayvanlardan insanlara geçebilecek hastalıkların önlenmesi gibi sâhalarda çalışmaktadırlar.

Mansur bin Muhammed, Kalp dolaşım ve bağırsak sistemi, XV. yüzyıl. Wellcome Koleksiyonu.

İzmit At Hastânesi.

At hastâneleri

SON yıllarda ülkemizin Türk atçılığına verdiği önem büyük yatırımlarla kendini gösteriyor. 2015 yılında Kocaeli'nde yapılan toplu açılışla 11 at hastânesi birden hizmete girdi. Bunlardan 8'i hipodromlarda, 3'ü ise haralarda faâliyetini sürdürmektedir.

At hastâneleri, en başta yarış atlarının sağlık sorunlarını çözmek amacıyla, her türlü klinik uygulamayı başarıyla gerçekleştirebilecek teknik donanıma sâhiptir. Bunun yanında hastâneler, hayvan sağlığının ve yarış performanslarının korunması husûsunda atçılık sektörüne bilimsel destek sağlamaktadır.

Günde ortalama 170 civârında ata hizmet veren hastânelerin bünyesinde laboratuvarlar, ameliyathâneler ve revir odaları bulunmaktadır. Getirilen atlarda en çok en çok üst solunum yolları rahatsızlıkları ve ortopedik rahatsızlıklar görülmektedir.

Seyisi eşliğinde hastâneye getirilen at ilk olarak kimlik kontrolünden geçirilip bilgileri kayıt altına alınır. Daha sonra sağlık sorununun tespiti için birtakım teste tâbi tutulur. Uzman veterinerler tarafından yapılan muâyene ve kan, idrar, gaita, röntgen, ultrason vb tahliller yardımıyla teşhis konur ve at tedâvi altına alınır. Bütün bu süreç boyunca atın sâhibi sağlık ekibi tarafından bilgilendirilir.

Türkiye Jokey Kulübü (TJK)hastânelerin hizmet kalitesini bir bütün olarak sürekli iyileştirmek ve geliştirmek yönünde adımlar atmış, hastanelere ISO 9001 belgesi kazandırılmıştır. Ayrıca, TJK'nın üniversitelerle imzâladığı protokoller sâyesinde veterinerlik bölümlerinin bâzı dersleri uygulamalı olarak hastânelerde verilebilecek, veteriner hekim adayları atların muâyene ve klinik tedâvilerini yakından tâkip edebilecektir.

At hastâneleri nerelerde?

* İstanbul Veliefendi Hipodromu
* Ankara 75.Yıl Hipodromu
* Karacabey Pansiyon Harası
* Eskişehir Mahmudiye Pansiyon Harası
* Bursa Osmangazi Hipodromu
* Diyarbakır Hipodromu
* İzmir Şirinyer Hipodromu
* Adana Yeşiloba Hipodromu
* İzmit Pansiyon Harası
* Elazığ Hipodromu
* Şanlıurfa Hipodromu

Akın Finci'nin hâtırasına

REHA GÜLTEPE

ÖĞRENCİSİ olmaktan gurur duyduğum saygıdeğer hocam Prof. Dr. Akın Finci, Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi mezûnu olup (1957) benim de mezun olduğum İstanbul Üniversitesi Veteriner Fakültesi'nin kurucu öğretim üyelerinden biridir.Hem Ankara'da hem de İstanbul'da cerrâhî ana bilim dalında yıllarca görev yapmış ve yüzlerce öğrenci yetiştirmiştir.

Kendisinin öğrencisi olduğum fakülte yıllarımda başlayan münâsebetimiz, benim mezûniyetim onun da emekliliği sonrası, Türkiye Jokey Kulübü'nün Veliefendi Hipodromu'ndaki Yarış Atları Hastânesi'nde meslektaş olarak devam etti.

Çok uyumlu çalışan bir operasyon ekibimiz vardı. Birlikte ameliyat ettiğimiz yarış atlarının sayısı bini aşmıştır. Hocamın çok titiz, çalışkan, dürüst ve tez canlı bir karakteri vardı. Operasyon sabahı her şeyi tek tek bizzat kontrol eder, bir aksilik çıkmasından hoşlanmazdı. Onun sâyesinde çok sayıda yarış atı, operasyondan sonra tekrar yarış pistine çıkıp birinciliklere ulaşmıştır. Ümitsiz vak'aları at sâhibine tatlı dille ve açıkça anlatır, sâhibinin gereksiz yere masraf etmemesini sağlardı. Bir at sakatlandığında en az sâhibi kadar üzüldüğüne şâhit olmuşumdur.

Bilimsel kariyerinin bir bölümünü ABD'de tamamlayan Profesör Finci, hastânede kimi zaman biz genç meslektaşlarına fakültedeki asistanlarına verdiği gibi, çeşitli araştırma konuları vererek mesleğimizi geliştirmemize destek olmuş, sonra o konuları bizimle tartışarak ne derece iyi bir öğretmen olduğunu göstermiştir.

Her akademisyen veteriner hekim gibi, Akın hocamız da askerliğini Gemlik Askerî Veteriner Okulu'nda tamamlamıştır. Orada da çalışkanlığıyla herkese örnek bir asker olmuştur. Mesâî saatini beklemeden sabah erkenden kliniğe gelip çalışmaya başladığını, askerlik dönem arkadaşından dinlemiştim.

Türkiye Jokey Kulübü bünyesinde başhekim olarak çalışırken Suudi Arabistan veliaht prensinden gelen bir teklif üzerine bir süreliğine yurt dışına gitmişti. Arabistan'da çalıştığı hipodromda ilk kez röntgen ünitesi kurduğunu, imkânsızlıktan dolayı samanların üzerinde bile basit operasyonlar yapmak zorunda kaldığını bize anlatmıştı.

Akın hocam; açık tenli ve mâvi gözlü olmasından dolayı, Arapların kendisini bâzen İngiliz bâzen de Amerikalı zannettiklerini, fakat Türk olduğunu söyleyince çok şaşırdıklarını anlatmıştır. Bunda ileri düzeyde İngilizce bilmesinin de rolü vardır tabiî.

Prof. Dr. Akın Finci, çalıştığı her kurumu modernleştirmiş ve arkasında dâima hatırlanacak eserler bırakmıştır. Suudi Arabistan'da da, kendinden sonra görev yapacak veteriner hekimlere çok gelişmiş ve rahat bir çalışma ortamı bıraktığına eminim.

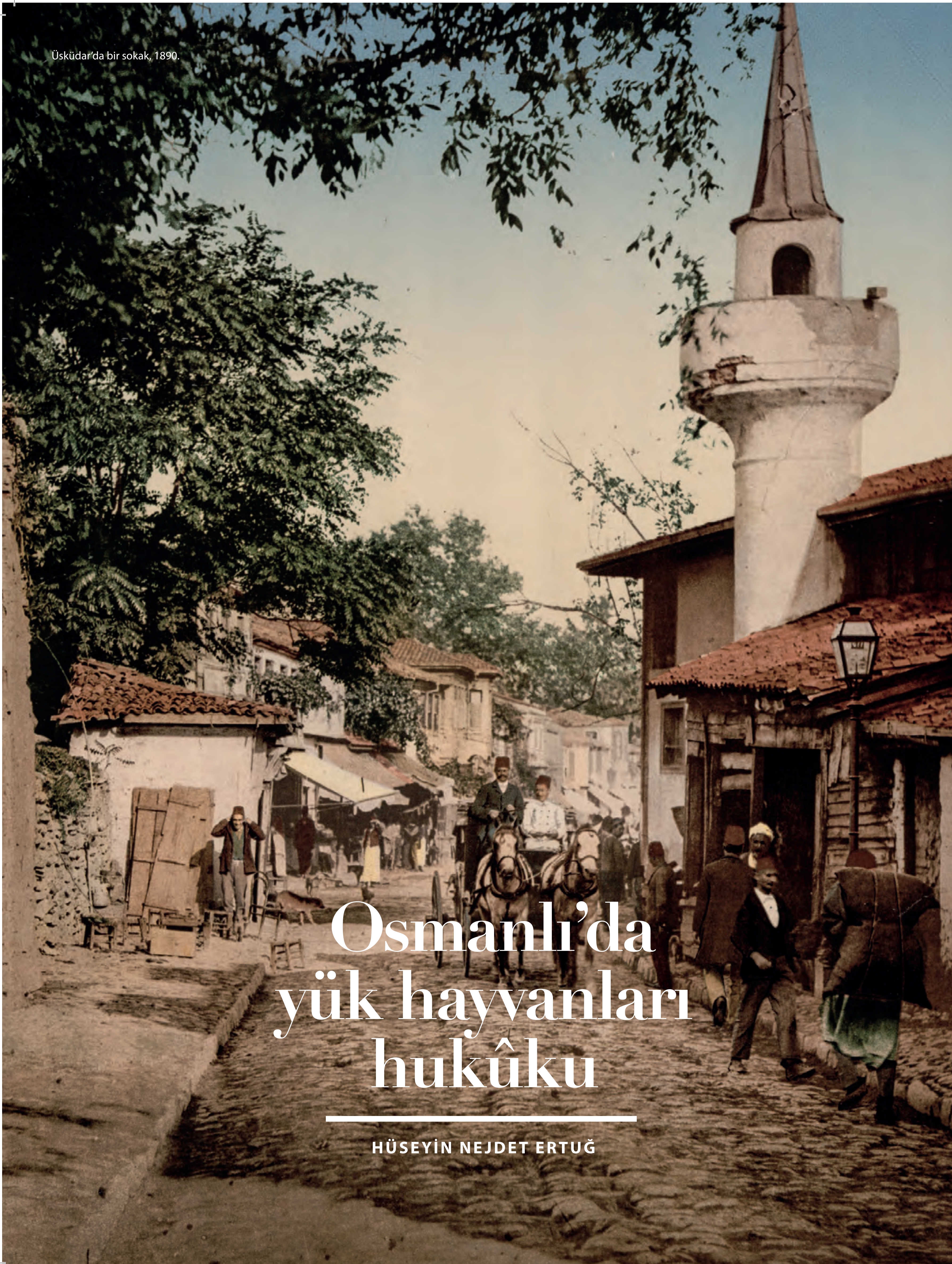
Atçılık câmiasında ve meslektaşları arasında çok sevilen, nâzik bir insandı. En sinirli olduğu anlarda bile kimseyi incittiğini veya sesini yükselttiğini asla görmedim. Hastânede boş zamanlarımızda bizimle sohbet etmekten hoşlanırdı.

Meslekî açıdan yetişmemde büyük pay sâhibi olan Prof. Dr. Akın Finci'yi saygı ve rahmetle anıyorum.

Prof. Dr. Akın Finci (1931-2005)

1931 yılında İstanbul'da doğan Akın Finci, Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi'nden mezun olduktan sonra Ankara Vilâyeti Veteriner Müdürlüğü'nde merkez veterineri olarak çalışmaya başladı. 1973'te İstanbul Üniversitesi Veteriner Fakültesi Cerrâhî ana bilim dalı kurucu öğretim üyeliğine atandı ve 1975'te profesörlüğe yükseldi. 1986-1988 yılları arasında Türkiye Jokey Kulübü At Hastânesi'nde başhekim olarak çalıştı. 1992 yılından îtibâren İÜ Veteriner Fakültesi'nde at cerrâhîsi alanında çalışmalarını sürdürdü. Veteriner cerrâhinin çeşitli konularında 60 bilimsel yayını bulunan Prof. Dr. Akın Finci'nin *Spor Atı: Yetiştirilmesi, Beslenmesi, Hastalıkları ve Tedâvileri* isimli bir de kitabı bulunmaktadır. 27 Kasım 2005 yılında vefat eden Prof. Dr. Akın Finci'nin hâtırası, Türkiye Jokey Kulübü tarafından adına tertip edilmiş bir koşu vesîlesiyle yaşatılmaktadır.

Üsküdar'da bir sokak, 1890.

Osmanlı'da yük hayvanları hukûku

HÜSEYİN NEJDET ERTUĞ

MAKİNELERİN buhar ve petrol gibi enerji üretim kaynakları ile kullanılmasının hayâtın her safhasına yayılmasından önceki uzun asırlar boyunca beden gücü, iş üretiminde birinci sırada yer alırdı. Bu nedenle, tabiî bakımdan insandan daha güçlü olan ehlîleştirilmiş hayvanların insan yaşamındaki rolleri büyüktü.

Osmanlı döneminde de at ve benzeri hayvanlardan değirmenlerde; süt, ekmek, sebze ve sâire satımında, su dağıtımı ve benzeri pek çok işte, yâni toplumsal yaşamın her alanında yararlanılmaktaydı. Hatta bir meslek grubu müstakilen at hamalları olarak isimlendirilmişti. Nitekim hamallar arka/sırt, sırık ve at/bargir hamalları olarak gruplara ayrılıyordu.

Bargir (beygir) yanında kullanılan at/esb ismi, kısrak ve aygırı ifâde ederdi ki "yund" ve "yarar at" şeklinde de kullanılırdı. Hatta Osmanlı toprakları dışına yarar at çıkarılmasının yasak olduğuna dâir emirlere mühimme defterlerinde pek çok örnek bulunmaktadır. Bargir kaynaklarda -çoğunlukla- yük taşıma için kullanılan hayvana isim olup "iğdiş/iğdiç" şeklinde de yazımına rastlanmaktadır ki beygir, "yumurtaları alınıp iğdiş edilerek gücü ve dikkati artırılmış, uysallaşmış erkek at" demektir. Bununla birlikte, ayrım yapılmadan hepsine birden at isminin verildiği görülür ki nihâyet beygir hamalları yerine at hamalları nitelemesi daha çok kullanılır.

DEĞERLİ ATLAR ÜLKE DIŞINA GÖNDERİLMEZDİ

Atların Osmanlı toprakları dışına çıkarılmasına yasaklama getirilmesinin başlıca sebebi, bu havvanların gücüne hayâtın her safhasında duyulan büyük ihtiyaçtı. O dönemin yollarının pek çoğunun araba geçişine müsâit geniş yollar olmayışıyla atın önemi daha da artmaktaydı. Devletin, bizzat resmî işleri dışında da; seferlerde, gemi ile nakliyâtın mümkün olmadığı yerlerde sivillerden bargir temînine sıklıkla rastlanırdı. Ancak burada devletin el koyma yoluyla reâyâdan hayvan almadığını belirtmek gerekir. Özellikle menzil ve ulak sisteminde bâzı köy ahâlisine, vergilerine mukâbil bargir besletildiği bilinmektedir. Bunun yanı sıra meselâ göç-i hümâyun ve sâir ihtiyaç durumlarında da at hamallarından ücreti mukâbilinde istifâde olunurdu.

HAYVAN HAKKINA GÖSTERİLEN HASSÂSİYET

Atla bu kadar iç içe geçmiş bir toplumsal düzende hayvan hukûkuna dâir örneklerin sâdece kânunnâmelerde, arşiv belgelerinde değil, uygulamada da mevcûdiyetine dâir birçok veri bulunmaktadır. Bunlardan birisi, 1553'te kral Ferdinand'ın murahhaslarının yanında resmî bir görevi olmadan İstanbul'a gelen Hans Dernschwam'ın seyahat günlüğünde kaydettiği rivâyettir ki Osmanlı toplumunun hayvanlara karşı tutumuna iyi bir örnek teşkil etmektedir. Yazılana göre, 1542'lerde sadâret kaymakâmı olan Koca Mehmed Paşa, bir aşçı dükkânının önünde odun yüklü bir at görür. Sâhibi içeride karnını doyurmaktadır. Paşa köylüyü buldurur ve odunları atın sırtından indirerek adamın sırtına yükletir. Sonra bir akçalık ot aldırtarak ata verir ve at otu yiyinceye kadar adamı ayakta bekletir. At otu bitirince adama, *"Önce odununu sat, karnını ondan sonra doyur, anladın mı?"* der.[1] Esâsen Dernschwam'ın bu hikâyeyi anlatmasındaki maksat, Paşa'nın tuhaf bir adam olduğunu vurgulamaktır.

Yük hayvanlarının hukûkuna dâir resmî bilgiler Osmanlı târihi kaynaklarında bir hayli eskilere dayanmaktadır. Meselâ 1502 yılında Bursa İhtisab Kânunnâmesi'nde, *"Ve hammallar nalsuz at istihdam etmeyüb ve dağ yükünün iki yükünden ziyâde götürmeye."* hükmü bulunmaktadır.[2] Sultan Selim dönemine âit Kânunnâme-i Sultan Selim Hân'ın 156. maddesinde ise *"Atı ve katırı ve himârı nalsuz yürütmeyüp gözede, miktârından artık yük yüklenmeye. Eslemiyenün kâdı mârifeti ile hakkından geline ve aruk zebun davar kullandırmaya."* hükmünü yürütme görevi muhtesibe verilmiştir.[3] 1552 yılı Ocak ayında Süleymâniye Câmii inşaatında çalıştırılan hayvanların yiyeceklerine ihtimam gösterilmesinin ve yemlerinin vaktinde verilmesinin emredilmesi de Osmanlı'da hayvana verilen değerin bir başka örneğidir.[4]

Yukarıda da görüldüğü üzere bu husustaki temel kâideler XIX. asra kadar pek değişmemiştir. Nitekim hamal esnafıyla ilgili düzenlemelerde, hamalların uymak zorunda oldukları meslekî kurallardan bahsedilirken hayvanlarıyla ilgili olanlarına da hep vurgu yapılmaktadır ki bunlar; nalsız at kullanmamak, at ve eşeklerinin dinlenme ve tâtil hakkını gözetmek, hayvana fazla yük yüklememek olarak genellenebilir. Yalnız zaman içinde kuralların daha teferruatlandığı da belirtilmelidir. Yük hayvanlarının hukûkuna temas eden diğer örneklerde de bu durum görülebilir.

Kronolojik olarak tâkip edildiğinde değişmeyen köklü bir bakış açısının varlığı hissedilmektedir. Birbirine benzeyen pek çok örneğin bir kısmından bahsetmek bile durumu görmeye yeterlidir. Meselâ 1726 Mart ayında yapılan umûmî hamal kefillemesi sırasında hamalların uyacakları kurallar arasında istîmal olunan bargirlerin nalsız olmayacağına, ikindiden sonra hayvanlara yük tahmil olunmayacağına dâir düzenleme[5] yine 1730 Eylül'ünde de nalsız beygir kullanılmayıp ikindiden sonra atlara yük vurulmayacağı şeklinde tekrar etmektedir. Yalnız bu târihte at hamalları da beygirlerine demir yüklemek istemediklerini bildirmişler ve talepleri kabul edilmiştir.[6]

ATLARIN TAŞIYACAKLARI YÜKLER

1812 Aralık ayı sonu ile 1813 Ocak başına târihlenebilecek şer'iyye siciline kaydedilen başka bir hükümde hamalların mal hırsıyla iki merkebe yüklenecek miktarda keresteyi bir merkebe yükleyerek taşımaları hayvana meşakkat verdiğinden hamallar kethüdâsının bu husûsa dikkat etmesi istenmiştir. Ayrıca hükmün işlerliğinin sağlanması için doğrudan İstanbul kadısına kontroller

yapması görevi verilmiştir. Bu hükümde en ilgi çekici olan ise kadılıkta tutulan defterin derkenârına konu başlığı olarak "hukûk-ı hayvânâta" ibâresinin yazılmasıdır. Genel hukuk (âile, cezâ vs) yanında, hayvanların hakları olarak bir kısmın tahsîsi ancak modern hukukta ve son dönemlerde rastlanan hayvan hukûkuna dâir duyarlı bir zihniyetin eski târihlerdeki belgesidir.[7]

Hukûk-ı Hayvânâta, Bâ Sah, İstanbul Kâdısı Fazîletlü Efendi

Hammalân tâifesi kemâl-i tamâ' ve irtikâblarından nâşî iki merkebe tahmîl olacak keresteyi bir merkebe tahmîl ve bu vechile tahammüllerinden ziyâde kereste yükletip hayvânâta ta'ab ve meşakkati mûcib olarak cevr ve ezâ eyledikleri ihbâr olunmakdan nâşî zikr olunan merkeblere had ve tahammülerinden hâric kereste yükletmeyerek ve bir vechile cevr ve ezâ etmeyerek mikdâr-ı münâsibi üzere yük yükletmeye dikkat eylemeleri lâzime-i zimmetlerinden ve hukûk-ı hayvânâta kemâli üzere ihtimâm olunmak lâzimeden olmağla imdi fîmâ ba'd o makûle hammâlân tâifesi merkeblerine had ve tahammülden hâric kereste yükletmemesi husûsu hammallar kethüdâsına ve sâir iktizâ edenlere tenbîh ve te'kîde dikkat ve siz dahi aralık aralık taharrî ve nezâret eyleyesiz deyu buyruldu fî selh-i zilhicce sene 1227.

ATLARIN TÂTİL HAKKI

Taşıyacakları yük sınırlandırması yanında hayvanlara dinlenme günü / tâtil hakkı da verilmiştir. Meselâ, 21 Temmuz 1813 târihli İstanbul kadısına hitâben kaleme alınan hükümde, eskiden beri var olan düzene göre; iskelelerden hatab, kereste ve kömür gibi eşyâ nakledilen hamal beygirleri ve merkeplerin güneşin doğmasından ikindi vaktine kadar kullanılmaları, bu vakitten önce ve sonra hayvanlara eşyâ yüklenmemesi, yüklerin istenilen mahalle götürülüp indirildikte dönüşte hayvana binilmemesi, özellikle cuma günleri hayvanlara tâtil günü olarak tâyin edilip hiç bir şekilde yük taşıtılmaması ve hayvanların dinlendirilmesi hususlarına dikkat edilmesi konusunda uyarıda bulunulmaktadır. Ayrıca bu kurallara tam olarak riâyet olunmadığı vurgulanarak bundan böyle kurallara uymayanların sorgusuz cezâlandırılması kadı uhdesine bırakılmaktadır.[8]

21 Mart 1834 târihli bir başka kayıtta da benzer hususlara temas olunmaktadır.

At hammalları cuma günü işlemesin, Bâ-sah, İstanbul kâdısı fazîletlü efendi,

Dersaâdetde olan iskelelerde hatab (odun) ve kömür ve kereste ve kireç ve zahîre ve ahcar (taş) ve levâzım-ı sâire nakli için a'mâl (istîmal) olunan bârgîr ve taşçı merkebleri beher gün tulû'-ı şemsden (güneşin doğmasından) vakt-i asra (ikindiye) değin a'mâl olunma' ve cuma günlerinde dahi külliyyen ta'tîl kılınmak ve cümlelerini mahallerine götürüp avdetlerinde binmemek içün semerleri üzerine yarım vakıyye demirden mismâr vaz'ı öteden beri mer'î ve câri olan nizamlarından iken bir müddetden beri ba'zıları âdetlerini terk etmiş ve vakt-i asrdan sonra dahi ba'zı zahâyir ve sâyiri tahmîl eylemiş oldukları meşhûr ve ihbâr olunmuş olmağla imdi fîmâ ba'd nizâm-ı sâbıkları vechile tulû'-ı şemsden mukaddem ve vakt-i asrdan sonra bârgîr ve merkeblerine hatab ve kömür ve sâir hiçbir nesne tahmîl etmeyerek ve yevm-i cumada külliyyen ta'tîl eylemek ve avdetinde rakîb olmamak içün mutâd olunan demiri çıkarmamak üzere iktizâ edenlere tarafınızdan tenbîh ve te'kîde mübâderet ve siz dahi ale'd-devâm nezâret eylesiz deyu fî 10 zilka'de sene 1249."[9]

Hukûkî düzenin kontrolünün zaman içinde zayıflamasından hukuk ihlalleri meydana gelince yöneticiler ilgili kimselere durumu yeniden hatırlatırdı. Nitekim yukarıda bahsi geçen kuralların ihlal edilmeye başlanmasıyla 1 Ekim 1856'da yeni bir emirle beygirlerle yük taşıyan hamalların cuma gününü hayvanları için tâtil yapmaları, hayvanlara boş oldukları zamanlarda binmemeleri için semerlerine çivi çaktırılması gereği tekrar vurgulanmıştır. Genellikle bu vurgu yapılırken eskiden beri uygulanan kurala aykırı olarak ibâresi de kullanılmaktaydı. Bahsi geçen emirde bu usûl âdet-i kadîme iken bir zamandan beri hamalların atların üzerine binerek çoluk çocuğu çiğnetmekte oldukları belirtilmekte ve yükten hâlî olduğunda binilmemek için atların semerlerinin mutlaka mıhlatılması emrolunmaktadır.[10]

Osmanlı döneminden yük hayvanlarının hukûkuna dâir belirleyici başka bir örnek 1909 târihli hamallara mahsus tâlîmatnâmede geçmektedir. Tâlîmatnâmenin aşağıda aynen aktarılan ilgili maddesi ile hayvanların taşıyacağı yük

Kapalı nakliye arabası, XVIII. yüzyılın sonları. Los Angeles County Sanat Müzesi.

Üsküdar'da bir sokak, XIX. yüzyılın sonları.

miktârının fazla olması engellenerek hakları koruma altına alınmaktadır:

Yirmiüçüncü madde: Bir bârgîr yükü yüzyirmi kıyye ve merkeb yükü seksen kıyyeyi ve tek bârgîr arabası yokuş yerlerde yüzden yüzelli ve düz mahalde yüzelliden ikiyüzelli ve çift bârgîr arabası yokuş yerlerde ikiyüzden ikiyüzelli ve düz mahalde üçyüzden dörtyüz ve öküz arabası üçyüzelliden beşyüz ve manda arabası yokuş yerlerde üçyüzden dörtyüz ve düz mahalde dörtyüzden altıyüz kıyyeyi tecâvüz etmeyecekdir. Fazla yükleten olur ise kendisinden cezâ kânûnunun tenbîhât-ı belediyyeye mugâyir hareket edenler hakkındaki mevaddına tevfîkan cezâ-i nakdi alınacakdır. Araba ve hayvanlara hadd-i nizâmîden fazla yükletilen yük içün fazla ücret iddiası mesmû' değildir. Yüke ve cerre tahammülü olmayan lâgar ve yaralı hayvanların kullanılmasını beledî me'mûrları her vakit men edecekdir (20 Şa'bân 1327 ve 23 Ağustos 1325 (Yeni Düstur, c. 1, s. 720).[11]

Makineleşmeyle birlikte yük hayvanları eski îtibârını yitirmiş olsa da bâkî kalan târihsel süreçte yük hayvanlarına gösterilen ihtimâmın arkasındaki zihniyet, toplumun hem geleneğini sürdürecek hem de geleceğini oluşturacaktır.

1 Hans Dernschwam, *İstanbul ve Anadoluya Seyahat Günlüğü,* çev. Yaşar Önen, Ankara, 1992, s. 167.

2 Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri,* c. II, İstanbul, 1990, s. 209, (Bursa İhtisab Kânunnâmesi, Topkapı Sarayı Kütüphânesi, Revan Bölümü, nr. 1935, vr. 43b. vd.'den naklen).

3 Akgündüz, *age,* c. III, İstanbul 1991, s. 110.

4 *"İmâretde işleyen zikr olan bargirlere vakti ile kifâyet mikdârı çayır ve otluk viresin fî evâil-i Muharrem sene 959";* Ömer Lütfi Barkan, *Süleymaniye Cami ve İmareti İnşaatı*, c. 2, Ankara, 1979, s. 198.

5 İstanbul Şer'iyye Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, nr. 24, vr. 3a-1.

6 Ahmet Refik, *Hicri Onikinci Asırda İstanbul,* İstanbul, 1930, s. 108.

7 İstanbul Şer'iyye Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, nr. 106, vr. 61b-1.

8 *agd*, vr. 71b-2.

9 İstanbul Şer'iyye Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, nr. 154, vr. 23b-1.

10 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, A.MKT.NZD, 196/25, 1 S 1273/01.10.1856.

11 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, DH.MUİ., 16-1/42; Osman Nuri Ergin, *Mecelle-ı Umûr-ı Belediyye,* c. II, Dersaâdet 1330, s. 643, 647.

Galata köprüsü, 1890.

At binme yasaklarından atlı tramvaya

ALİCAN KÜÇÜKCAN

ARABAYI "bir hayvan koşma kültürü" olarak betimleyebiliriz. Atın ehlîleştirilmesi, bir zaman sonra atla birlikte arabanın da kullanılmasını sağlamıştır. Bu gelişme dünya üzerindeki toplumların birbirlerini tanımalarını ve kültür alışverişi içinde olmalarını kolaylaştırmıştır. Osmanlı imparatorluğunda atlı kültür bütün unsurlarıyla sosyal hayâtın her aşamasına sirâyet etmiştir. Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâme*'sinde İstanbul esnafını çalışanlarıyla berâber listeler; at tellâlları, değirmenciler, nal mıhçıları, ot ambarcıları gibi atla alâkalı bütün iş kolları da listede yer alır; bu alanda iş yapan dükkân sayısını 2412, çalışan sayısını 14.630 olarak bildirir. Dönemin nüfûsu göz önüne alındığında bu sayılar, at etrâfında şekillenmiş iktisâdî faâliyetlerin ve atlı hayat tarzının niteliği konusunda bize fikir verebilir.

SULTAN VE AT

İstanbul halkı XVI. asrın sonlarına kadar değil arabaya, ata dahi binmedi. Mesâfe ne olursa olsun, evi ile işi arasındaki yolu hep yürüdü. Uzun yolculuklara çıkılırken de arabalara ihtiyaç duyulmadı. Yolcular, seyahatte can güvenliği için ekseriyetle atlı olarak bir kervana katılırdı; at yolculuğuna dayanamayanlar ise develerin üstüne yerleştirilen mahfelere[1] binerlerdi. Ordunun başında süresi beş aydan iki yıla kadar değişen seferlere çıkan pâdişahlar da gazâ yollarını at üstünde katetti. Yalnız iki hükümdar, gut hastası olan Fâtih Sultan Mehmed ile 72 yaşında gazâya giden Kânûnî Sultan Süleyman son seferlerinde "hinto" arabalara bindiler.

Fâtih, son seferine sarayından Üsküdar'a saltanat kayığıyla geçerek başladı. Kânûnî de Davutpaşa'ya kadar kır bir atın üstünde gitti. Sonra her ikisi de sefere arabalarda devam ettiler. Ne garip tesâdüftür ki iki araba da, birincisi Gebze'den, ikincisi de Zigetvar'dan sâhiplerinin tabutlarını hâmil olarak İstanbul'a döndüler. III. Ahmed'in iki oğlunun sünnet düğününde şehzâdeleri Aynalıkavak kasrından alıp düğün yeri olan Okmeydanı'na götüren araba da altı atın çektiği muhteşem bir saray koçusuydu[2] ve arabanın perdeleri enli kumaştan kesilmiş, içi dışı altın yaldızlı kitâbelerle müzeyyen, sâyebânın üstü de gümüş topuzlarla donatılmıştı.

AT BİNME YASAĞI

Osmanlı'da, İstanbul dışında at binme yasağı gayrimüslimler için uygulanmıştır. Gayrimüslimlerin kullanacakları kıyâfet ve renkler belliydi; bunun yanında at binmeleri de sınırlandırılmıştı. İstanbul sadâret kaymakâmı Kalaylıkoz Ahmed Paşa, XVIII. asrın başlarına doğru şöyle bir nizamnâme yayımladı: *"Hıristiyanlar ve Mûsevîler bundan böyle renkli çuha, ala libas, samur kalpak, sarı mest ve pabuç giymiyeler, şehirde atla gezmiyeler. Siyah ruba, kırmızı ve siyah mest ve pabuç giyeler. Hamamlarda nalın dahi giymeyip Müslümanlardan tefrik edilmek için ayaklarına çıngırak bağlıyalar..."*

Tanzîmat'tan önce şeyhülislâm, Rumeli ve Anadolu kazaskerleri, yâni ulemâ sınıfının zirvesindeki üç görevli dışında pâdişahtan gayrı kimse ata ve arabaya binemezdi. Vezirler, diğer devlet ricâli, eşraf ve âyandan kimseler ancak özel izinle eyerin üstüne çıkabilirlerdi. Reşad Ekrem Koçu, *Tarihimizdeki Garip Vakalar* adlı kitabında, yetmişini aşmış Bâbıâlî kalemi Hâkân-i Mehmed Bey'e imtiyaz tanımamak adına hangi yola başvurulduğunu şöyle anlatmıştır:

"Dînî edebiyâtımızdan, Süleyman Çelebi'nin Mevlid-i Şerif'i gibi hem şâirâne hem âşıkâne, en yüksek eserlerinden hilye-i peygamberi yazmış olan Hâkân-i Mehmet Bey bu şâheserini bitirdiği 1589 yılında altmışlı yaşlarını çoktan geride bırakmıştı. Konağı Edirnekapı civârında idi. Eseri, saraydan en aşağı halk tabakasına varıncaya kadar fevkalâde bir heyecan ile karşılandı ve şâire, sadâret makâmı tarafından ne türlü bir mükâfâta mazhar olmak arzusunda bulunduğu soruldu. Şâir, 'Artık ihtiyar oldum, her gün Edirnekapısı'na kadar yaya gidip gelmeye kudretim kalmadı, müsâade buyrulursa hayvanla gidip gelsem.' cevâbını verir. Oysaki Hâkân-i Mehmed Bey rütbesindeki bir memurun ata binmesi yasaktı. Şâirin hatırı için devlet düzeni bozulmadı, hükûmet Bâb-ı Âlî civârında bir ev alıp şâire hediye etmeyi tercih etti ve arzusunu bu yoldan yerine getirmiş oldu."

Osmanlı idâresinde kendi çeribaşıları yönetiminde ayrı cemâat olarak örgütlenmiş olan çingenelerin de ata binmeleri, kılıç veya başka bir silâhla dolaşmaları yasaktı. 5 numaralı mühimme defterinde yazdığı üzere, bu yasağa uyulmadığı haber alınmış; Zâim Mustafa'ya, adı geçen topluluklara giderek emre itâat etmeleri husûsunda gerekli tembihleri yapması ve hâlâ riâyet etmeyenleri hapsetmesi buyrulmuştur.

A. Frères, Dolmabahçe meydanı, XIX. yüzyıl sonu.

At binme yasağı düğünlerde istisnâî olarak çiğnendi ve gelin kızların bu mutlu günde gelin atına binmelerine müsâade edildi. Müslüman halk için konmuş olan şehirde ata binme yasağı nihâyet XVII. yüzyılın başlarında kaldırıldı.

II. Mahmud, araba kullanan ilk Osmanlı pâdişâhıydı. Pâyitahtta binek arabalarının yaygınlaşması da onun saltanât yıllarında oldu. Kibar ve ricâlin kâh kendi kâh kirâlık binek arabalarıyla şehrin eğri büğrü sokaklarında gezmeleri, hinto, koçu, lando ve kupa arabalarının şehrin her yerinde dolaşmaları, koşum atlarının yaylı, açık veya kapalı odaları çekmeye başlamaları ilk bu dönemde yaşandı. Ayrıca at binme konusunda da müslüman gayrimüslim ayrımı gözetilmeksizin Osmanlı tebaasına hoşgörüyle yaklaşıldı. Halkın özel gün ve şenliklerinde süslü arabalar kullanılması da bir geleneğe dönüştü. Bu konuda da başı pâdişah II. Mahmud çekti ve 1834'te evlenen kızının çeyizini geleneksel görkemli at arabalarında taşıttı.

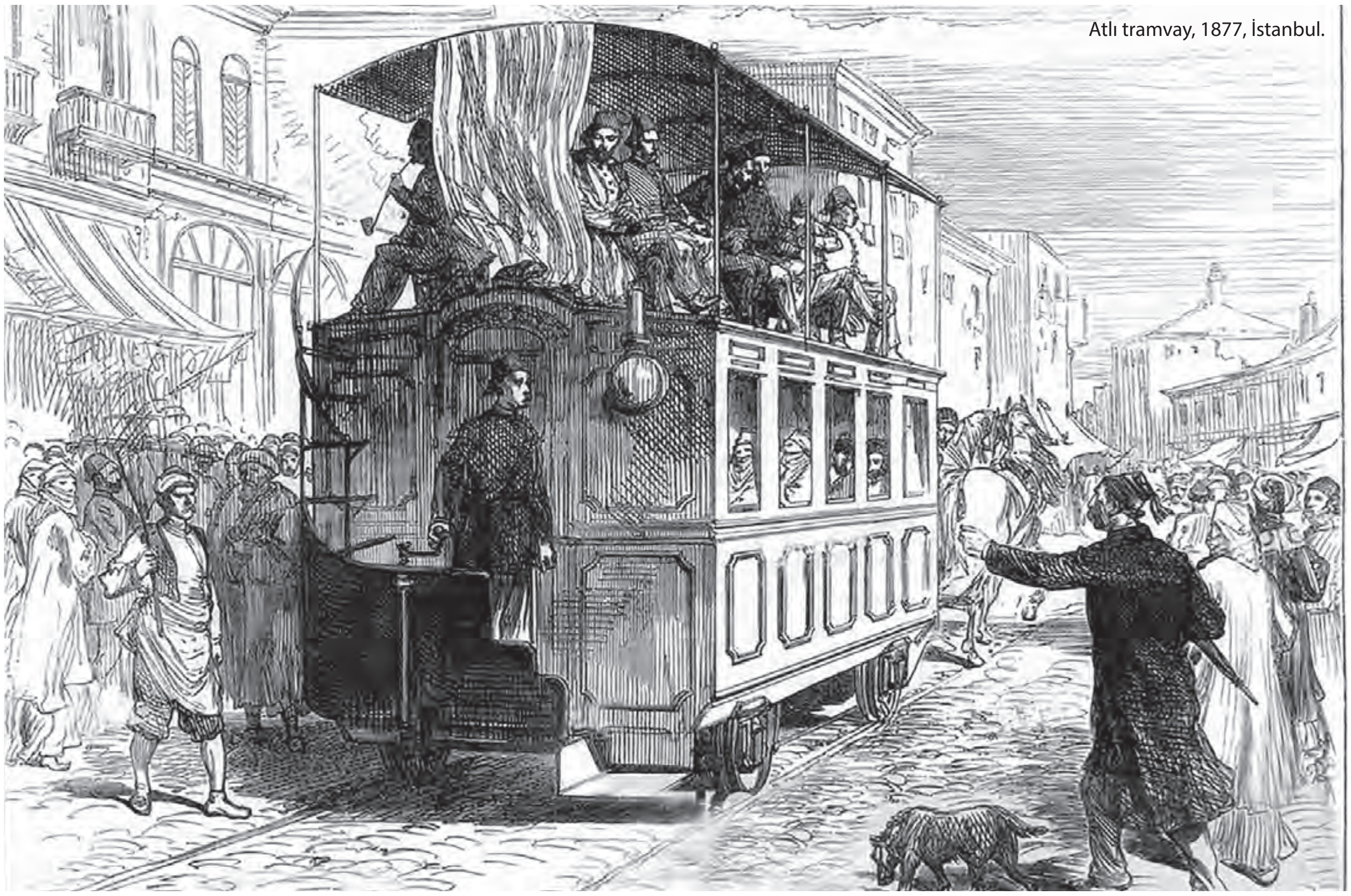
1830'lu yıllarda imparatorlukta posta arabalarının gerekliliği iyice anlaşılmıştı. Üsküdar'dan İzmit'e kadar bir posta yolu yapılmasında Hassa müşîri Ahmed Fevzi Paşa görevlendirildi. Yolun açılış törenine pâdişah fayton-süvar olarak katıldı. Posta hizmeti başlatıldıktan sonra araba kullanımı arttı; ama bu sefer de yaya ve at yoğunluğuna alışkın sokakların durumu araba trafiğine hiç uygun değildi.

DİNGO'NUN AHIRINDA DİNLENENLER

1871 yılına gelindiğinde Galata limanı son günlerde yaşamadığı bir hareketliliğe sahne oldu. Şirket-i Hayriyye ve Fevâid-i Azîziyye vapurlarının dumanlarının birbirine karıştığı bir günde rıhtım ağzına kadar doluydu. İskeleye güçlükle yanaşan yük gemilerinden birinde bekleyen Macar katanaları, gümrük muâmelelerinin tamamlanmasının ardından geminin bordasına yanlayan mavnalar vâsıtasıyla karaya birer ikişer indirildi. İstanbul'un bu yeni sâkinleri hâlihazırda rayları döşenen İstanbul caddelerini arşınlamadan hemen önce, kadim şehri ilk kez -henüz Fransız mühendisin el atmadığı- Galata rıhtımından seyretti.

O târihe kadar Osmanlı başkentinde kara ulaşımı önceleri tabana kuvvet ve atla, bir asra yakındır da öküzlerin ve atların çektiği ahşap ve süslü arabalarla gerçekleştiriliyordu.

30 Ağustos 1869 târihinde girişimci bir şahıs olan Karapano Efendi'yle bir sözleşme imzâlandı. Buna göre Karapano Efendi; Galata'dan Ortaköy'e, Eminönü'nden Aksaray'a ve Aksaray'dan Topkapı ve Yedikule'ye doğru tramvay hatları inşâ edecekti. Yolların yapımı, atların ithâli, vagonların Fransa'dan temîni ve diğer hazırlıkların tamamlanması derken tramvayın işleyecek duruma gelmesi 1871 yılının Eylül ayını buldu ve atla çekilen ilk tramvaylar

Atlı tramvay, 1877, İstanbul.

payitahtta hizmete başladı.

Ray üzerinde ıhıl mıhıl kayan vagonları çeken atlar şehir içi ulaşımın yükünü büyük ölçüde sırtlamış olsa da yol üstüne kurulan ahırlardan yayılan koku, özellikle yaz günlerinde halkı canından bezdiriyordu. Ne ki İstanbul, çoğu Batı metropolü gibi düzayak bir şehir de değildi. Düz yollarda vagonları çekmeye tek bir at yetiyordu. Ancak, bâzı zamanlar ağzına kadar dolu tramvay vagonlarını Alemdar ve Şişhane yokuşlarında çekmeye zorlanan atlar acınacak hâle düşüyorlardı.

Yokuşların başladığı yerlerde, kimi sahanlığında kimi de salonunda yolculuk eden en az 15-20 insanla birlikte bu ağır vagonun yükünü çekebilmesi için iki veya dört at koşulması îcap ediyordu. Bu yüzden yokuşun ilk ağzında at istasyonları ve küçük ahırlar kurulması gerekiyordu. Şişhane'ye çıkarken Voyvoda caddesinin başında, Divanyolu'na çıkarken ise Gülhane mevkiinde böyle derme çatma bir ahır yapılmıştı.

Bu istasyonların da kendine mahsus bir işleyiş düzeni vardı. Ahırda hazır bekleyen seyis, yedek atı vagona koşar, kendisi de sürücünün yanına oturur, yokuş yumuşayıp da düzlüğe varıldığında, atına binerek ahırına geri dönerdi. Bu sistem teoride kusursuz görünüyordu; ama sâhada koşturanlar atlardı ve onların performans ve konforu çok önemliydi. Bâzen atların gücü o tonajı çekmeye yetmez, vagon geriye doğru kaymaya başlar, canlarını kurtarmak isteyen yolcular bir tarafa meyledip kendilerini araçtan atamaya çalışır, terâzisi bozulan araç devrilir ya da devrilme tehlikesi geçirirdi. Tramvaydaki yön şaşması her zaman atların gücüyle alâkalı değildi. Yokuşu sorunsuz tırmanmak için kırbacı zavallı katanaların sırtına indiren acımasız sürücüler de bu kazâların sorumluları olabiliyorlardı.

Belki de işin atlar adına sevimli görünen tek yanı, o yıllarda vagonların çok fazla kalabalık olmamasıydı. Çünkü, Avrupa'daki söylenişiyle atlı omnibüslerin bilet fiyatı o zamanki ekonomik koşulların zorluğu nedeniyle halka pahalı geliyordu. Birçok İstanbullu da atlı tramvayların hizmette oluşuna aldırış etmeden işine gücüne yaya gidip gelmeyi tercih ediyordu.

Elektrikli tramvayın şehir ulaşımında kullanılmaya başlanmasıyla, vagonların önünden "kaçılın, kendinizi kollayın" diye koşturan vardacılar, sürücüler, seyisler, Dingo'nun ahırıyla birlikte târihten silinip gitti. Balkan savaşı patlak verdiğinde önemli bir kısmı ordunun hizmetine verilen cefâkâr Macar katanaları ise İstanbul sokaklarına bir daha geri dönemediler.

1 Mahfe: Deve veya fil gibi hayvanların sırtına konan ve karşılıklı oturacak yerleri bulunan bir nevi kapalı sepet.

2 Koçu: Dört tekerlekli, üstü oda gibi kapalı binek arabası.

KAYNAKÇA

¶ Emiroğlu, K., Yüksel, A., *Yoldaşımız At,* İstanbul, 2003.
¶ Güleç, E., *Türk Atçılık Ansiklopedisi,* İstanbul, 1996.
¶ Gülersoy, Ç., *Tramvay İstanbul'da,* İstanbul, 1989.
¶ Kurtoğlu, A., Noyan, M., *İstanbul'un 100 Ulaşım Aracı,* İstanbul, 2015.

Menzil beygirleri

CEMAL ÇETİN

C. Vernet, Atının başında bir Memlûk.

MOTORLU taşıtlar öncesinde kara üzerindeki en hızlı binek olan at, Osmanlılarda savaşlardaki kullanımın yanı sıra resmî ulaşım ve haberleşmenin de aslî vâsıtasıydı. Osmanlı devletinde, merkez ve taşra idârecileri tarafından karşılıklı olarak gönderilen değerli evrâkın iletimi, resmî görevlilerin ulaşımlarının sağlanması ile devlet hazînesine âit değerli emtianın hızlı ve güvenli bir şekilde yer değiştirmesi, çağlar boyunca atlar sâyesinde mümkün oldu.

Devletin kuruluşundan Lütfi Paşa'nın sadâretine (1539-1541) kadar, resmî ulaşım ve haberleşme için ihtiyaç duyulan binekler, "ulak hükmü" adı verilen beratlar vâsıtasıyla tesâdüfî olarak halktan temin edilirdi. Bu uygulamanın ahâliye verdiği rahatsızlıkları çok iyi gözlemleyen Lütfi Paşa, ana yollar üzerindeki belirli noktalarda, bâzı muâfiyetler karşılığında, resmî hizmetlerde kullanılmak üzere beygir beslenmesine yönelik düzenlemeyi hayâta geçirdi. Ahâlinin vergileri karşılığında menzil beygiri beslemesine dayanan bu düzenleme, küçük değişikliklerle 1691 yılına kadar yürürlükte kaldı.

1691 yılında gündeme gelen ve gözden geçirilerek bâzı mâlî düzenlemelerle birlikte 1696 yılında faâliyete geçen uygulamalar resmî ulaşım ve haberleşmeyi kurumsal bir yapıya kavuşturdu. Bu yeni düzenleme ile ana yollar üzerinde belirli mesâfelerde muayyen menziller, yâni menzilhâneler kuruldu ve iltizam yoluyla menzilci adı verilen özel girişimcilerin idâresine bırakıldı. Menzilcilerin aslî görevleri ellerinde menzil ahkâmı bulunan kişilere, hükümde belirtildiği miktarda at ve bu atları geriye getirecek binicileri temin etmekti. Ara yollar üzerinde ise eskiden olduğu gibi elinde hüküm bulunan ulaklara beygir temin etme görevi, vergi muâfiyetleri karşılığında, ahâlinin sorumluluğuna bırakıldı. Bâzı güncellemelerle birlikte, posta idâresinin faâliyete geçtiği 1840 yılına kadar Osmanlı devletinde resmî ulaşım ve haberleşme menzilhâneler vâsıtasıyla sağlandı.

XVI. yüzyılın sonlarına kadar "ulak" tâbiri daha çok menzil beygirlerini tanımlamak için kullanılıyorken zaman içinde bu atlara binen kişiler ulak, atlar ise "menzil bargiri" olarak adlandırıldı. Bu şekilde teşkîlâtın yapısıyla birlikte haberleşme işlerinde kullanılan atların isimlendirilmesinde de bir değişim ve dönüşüm gerçekleşti.

NİTELİKLERİ VE TEDÂRİK YÖNTEMLERİ

Bâzı kaynaklarda haberleşme işlerinde kullanılan atların hızlı koşmaları, uzun ve meşakkatli yolculuklara dayanabilmeleri için özel olarak yetiştirildikleri zikredilmektedir. Türk at türleri içinde uzun mesâfeleri kısa zamanda ve yorulmadan kat edebilen uzun adımlı "yorga" (rahvan) atların bulunduğu, dolayısıyla da menzilhânelerde beslenen atların da bu özelliklere sâhip oldukları belirtilmektedir. Konuyla ilgili belgelerde, menzil atlarının hızlarına dâir sarih ve net atıflar yapılmamakta, menzil beygirlerinin cinsleri ya da husûsî özellikleri belirtilmemektedir. Ancak bu özelliklere karşılık gelebilecek "yarar", "tuâna" ve "müstevfî" bargir ifâdeleri sıklıkla kullanılmaktadır. Muhtemelen bu üç kelime; sağlamlık, hız, yola yatkınlık, binişe uygunluk ve dayanıklılık kavramlarına karşılık gelmektedir.

Menzilhâneler ile ilgili belge ve defterlerde hiçbir suretle bargir/beygir ile aynı anlamlara gelen esb veya at tâbirlerinin kullanılmaması da oldukça dikkat çekicidir. Satış belgelerinden, atların özellikleri ve nitelikleri bakımından birtakım tasnife tâbi tutuldukları görülmüştür. Bargir kelimesinin daha çok amme hizmetlerinde veya nakliye işlerinde istihdam edilen hayvanların (atların) nitelendirilmesinde, atın ise genellikle özel şahıslar tarafından binek olarak kullanılan soylu, cins ve pahalı hayvanların isimlendirilmesinde kullanıldığı söylenebilir.

Nâdiren olmakla birlikte menzilhânelere mîrî tarafından, bedelleri tahakkuk eden yol/saat ücretlerine takas olunmak şartıyla bir miktar beygir gönderilmektedir. Bu beygirlerin arasında top-keşan (top çeken) gibi çekme amacıyla kullanılan atların da bulunması menzil beygirlerinin ekonomik değeri yüksek cins ve damızlık atlardan olmadıklarını düşündürmektedir. Ancak yabancı seyyahların yaptıkları genellemelere îtibar etmek gerekirse, menzil beygirleri yem verilmeden oniki ilâ ondört saat yol alabilecek, gerektiğinde de dört nala koşabilecek kadar dayanıklıdırlar. Yine seyyahların notlarına göre tek bir at ile günde 20-25 mil/32-40 km yol katedilebilmekteyken posta atlarıyla belirli mesâfelerde değiştirilmek kaydıyla ortalama 60 mil/96 km yol alınabilmekteydi. Ancak bâzı rakamlar oldukça abartılı gözükmektedir. İstanbul-Akka arası yolun oniki, İstanbul-Bağdat arası yolun dokuz günde katedildiğine dâir bâzı duyumlar vardır ki bu durumda menzil beygirleri vâsıtasıyla, elbette 50-60 km'de bir değiştirilmek sûretiyle, günde 150 ile 280 km arası yol gidilebildiği şeklinde bir sonuç çıkmaktadır. Bunlar oldukça sıra dışı sayılar olmakla birlikte, devletin gönderdiği yük beygirleri hâriç tutulursa menzil beygirlerini sürat kavramıyla ilişkilendirmek açısından cesâret vericidir.

Osmanlılarda devletin ihtiyâcını karşılamak amacıyla, değişik muhitlerde muhtelif miktarlarda at yetiştirilmekteydi. Osmanlı sarayı için at yetiştiren ve onların bakımını üstelenen dâireye ıstabl-ı âmire denirdi. Bu dâireye bağlı olarak Anadolu'da Bursa, İnönü, Eskişehir ve Akköprü'de haralar mevcuttu. Yine Sultanönü sancağında has ahır için tay yetiştiren "taycı"ları, savaşlarda pâdişâha ve devlet adamlarına âit değerli ve iyi cins atlara bakan "voynuk" ve "canbaz"ları da belirtmek gerekir. Lârende, Ereğli, Aksaray, Koçhisar ve Akşehir arasındaki düzlüklerde yaşayan Eski-il, Turgut ve Bayburd kazâları olmak üzere üç idârî birimle yönetilen Atçeken aşîretinin atları da oldukça şöhretlidir. Ancak buralardan veya binek atlarıyla meşhur herhangi bir yerden menzil beygiri alındığına dâir bir bilgi veya belge bulunmamaktadır. Belgelerin suskunluğundan yola çıkarak, ihtiyaç duyulan beygirlerin cins, sağlamlık ve fiyat dengelerini gözetmek sûretiyle yerel üreticilerden, menzilciler

tarafından satın alındığı söylenebilir. Hatta zamanla damızlıkları vâsıtasıyla menzilcilerin ihtiyaç duydukları miktarda menzil beygirini kendilerinin üretmeye başladıkları da tahmin edilebilir. Nitekim birçok yerde menzilhânelerin aynı kişiler tarafından on yıldan fazla idâre edildiğine dâir örnekler vardır. Bâzı belgelerde ahâlinin vergileri karşılığında kazâlarında bulunan menzilhâne için beygir beslediklerine dâir bilgilerin bulunması, menzil beygirlerinin tedârikinde farklı yöntemlerin uygulanabildiğini göstermektedir. Nitekim 22 Haziran 1731 târihinde yeniden nizam verilen Hân-ı Hüsrevpaşa Menzilhânesi'nde mîrîden tâyin olunan beygirlere ilâveten ahâli tarafından 132 beygir besleneceği; gelirlerine göre üç gruba ayrılan ahâlinin ilk sınıfının üçer, ikinci sınıfının ikişer ve diğer sınıfının ise birer beygir besleyecekleri karâra bağlanmıştır. Yine benzer şekilde Germurî ahâlisi, köylerinde bulunan menzilhâneye destek olmak için (imdâdiyye olarak) kendi ahırlarında bir miktar menzil beygiri besleyecek ve ihtiyaç ânında da menzilciye teslim edeceklerdir.

Beygir tedâriki husûsunda izlenen diğer bir yöntem ise bâzı ihtiyaçlara yönelik olarak mîrî adına satın alınmış, ancak artık lüzûmu kalmamış beygirlerin yol/saat ücretlerine karşılık olarak menzilhânelere gönderilmesidir. Meselâ 1731 yılında mîrî için satın alınan 225 kaltak (yük) beygiri yol/saat ücretlerine karşılık olmak üzere, menzilhânelere eşit sayıda gönderildi. 1730 yılında mülkiyeti mîrîye âit 2400 top-keşan beygiri, yol/saat ücretlerine takas olmak üzere, 24 menzilhâneye eşit şekilde dağıtıldı. Aynı yıl içinde 124 top-keşan beygiri, mübâşirlere emânet edilmek sûretiyle yakınlardaki bâzı menzilhânelere gönderildi. Yemleri ise kazâlarda bulunan mîrî ambarlardan veya vergilerine takas olunmak üzere, ahâli tarafından temin edildi. Ayrıca halktan veya mükârî esnafından kirâlamak sûretiyle de menzilhânelerin ihtiyâcı olan beygirlerin tedâriki mümkündü.

SAYILARI

Menzil nizamları arasından, beygir sayıları ile ilgili olarak iki husus öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki, maktûât değerini ya da diğer bir ifâdeyle bütçesini saptamak için merkez tarafından, konumu ve ulakların yoğunluğu gibi hususlarla orantılı olarak menzilhâneye temsîlî bir miktar beygir takdir olunmasıdır. İkincisi ise kazânın ileri gelenleri ile menzilci arasında yapılan sözleşmelerle, mîrî tarafından takdir olunan beygirlere ilâveten, menzilhânede gerçekte kaç menzil beygiri besleneceğinin karâra bağlanmasıdır.

Devlet yetkilileri tarafından bâzı menzilhânelere buçuklu sayıda beygir takdir edilmesi sebebiyle, bütçe hesaplamaları esnâsında zikredilen beygirlerin gerçek olup olmadıklarına dâir şüpheler olmakla birlikte, bu düzenlemelerin menzilhânelerde bulunması gereken asgarî beygir sayılarını işâret ettiği söylenebilir. Nitekim maktûât değerlerini belirten mîrî beygir miktârı, gerçekte menzilhânelerde bulunan ya da bulunması gereken beygirlerin net sayısını vermemektedir. Meselâ 1728-1729 döneminde Gebze Menzilhânesi için 60 mîrî beygir takdir edilmiş olmakla birlikte, aynı dönem içinde Gebze Menzilhânesi'nde reel olarak 153 menzil beygiri beslenmekteydi.

Menzilhânelere takdir olunan menzil beygirlerinin sayıları devlet merkezindeki ilgili bürolar tarafından tespit edilmektedir. Eğer fevkalâde bir durum yok ise menzilhânelere takdir edilen mîrî beygir sayıları yıllarca sâbit kalabilmektedir. Ancak, savaş ve olağanüstü durumlarda menzilhânelerin rahat işlemesi ile ulaklar ve sâir görevlilerin beygir sıkıntısı yaşamamaları için, mîrî beygir sayısı artırılmaktadır. 1726 yılında devam eden İran savaşları esnâsında, Anadolu sol kol üzerinde hizmet veren menzilhânelere âit mîrî beygir sayıları ortalama 30'a yükseltilmiştir. Yine aynı yıl Anadolu üzerindeki ana yollardan Halep'e kadar olan sağ kol güzergâhı üzerinde 370, Bağdat'a kadar olan orta kol güzergâhında 671, Kars ve Bayezit'e kadar uzanan sol koldaki menzilhânelerde ise 264 beygir bulunmaktadır. Rumeli'de Azak'a kadar olan sağ kolda 166, Belgrad'a kadar uzanan orta kolda 155 ve Atina'ya kadar olan sol kol üzerindeki menzilhânelerde ise 132 at beslenmekteydi. Bu verilere göre Anadolu tarafında 1305, Rumeli tarafında ise 453 baş olmak üzere, 1726 yılında Osmanlı devletinin ana yolları üzerinde hizmet veren menzilhânelerinde mîrî tarafından tâyin olunan 1758 menzil beygiri beslenmekteydi. Zaman zaman bu sayılar güncellenmekte olup 1743 yılında İran seferleri esnâsında haberleşmenin aksamaması için ağırlık sol kol üzerinde olmak üzere, Anadolu'da faâliyet gösteren 55 menzilhânede hazır bulunan beygirlere 377 ilâve yapıldı.

Menzilhânelere takdir olunan mîrî beygirler ile in'âm hükmüyle verilen beygirler esas alınmak sûretiyle yapılan inceleme netîcesinde herhangi bir menzilhâneye mîrî tarafından takdir edilen beygirlerin, menzilhâneden yalnızca in'âm hükmüyle verilen beygirleri bile karşılamaya yeterli gelmediği anlaşılmaktadır. Merkezden gönderilen fermanlarda da sayı belirtmeksizin kifâyet miktârı, işe uygun ve güçlü menzil beygirlerinin beslenmesi emredilmektedir. Bu verilerden de hareketle, devlet merkezi tarafından takdir olunan beygirlerin temsîlî olduğu, gerçekte menzilhânelerde beslenen beygirlerin sayılarının menzilciler ile ahâlinin ortak kararları neticesinde belirlendiği söylenebilir. Bu doğrultuda devlet merkezinden menzilhânelerde kaç beygir besleneceği husûsuna çok fazla müdâhale edilmediği de yukarıda belirtilen hususlara ilâve olunabilir. Ancak zaman zaman özellikle yeni açılan menzilhânelerde temsîlî olarak takdir olunan beygirlere ilâveten, gerçekte kaçar adet menzil beygirinin beslenmesi gerektiği husûsunda devletin müdâhalesi görülmektedir. Bu maksatla yayımlanan bir fermâna göre, 1718-1719 yılları arasında Hasançelebi, Hasanpatrik, Malatya ve İzoli menzilhânelerinde mîrî tarafından tâyin olunan 15'er beygire ilâve olarak her birinde 50'şer adet daha menzil beygiri beslenecektir.

BİNİT TAKIMLARI VE DİĞER DONANIMLARI

Atlardan gerektiği şekilde istifâde edebilmek, beklenilen faydalarla bağlantılı olarak birtakım araç-gereçlerin icâdı ve kullanılmasıyla mümkün olmuştur. Bu araç-gereçler

atlardan istifâde etme amacına uygun olarak farklı cins, nitelik ve ebatta olabilmektedir. Meselâ ata binebilmek için eyer, üzengi ve yular en önemli donamımlar iken atların arabaya koşulabilmesi için hamut ve göğüs kayışı gerekmektedir. Menzil beygirlerinin genellikle sırtlarından istifâde edilir, çekim güçlerinden ise çok nâdiren faydalanılırdı. Hâliyle menzilcilerin menzilhânelerde bulundurdukları araç ve gereçler de bu istifâdeyi kolaylaştıracak cinstendir. Özel mülkiyetteki atların binit ve koşum takımları, sâhiplerinin sosyal statülerine uygun biçimde değişik özellikler taşımaktayken menzil beygirlerinde kullanılanlar yalnızca işleve yönelik sıradan binit takımları olmalıdır. Ancak bu sıradan binit takımlarının beygirlere zarar verdiği düşünülmemelidir. Nitekim Türk eyer yapısının atların anatomisine çok uygun oluşu ve atları asla incitmeyişi yabancı seyyahların dikkatinden kaçmamıştır.

Menzilhânelerde bulunan eşyâ kullanım amaçlarına göre tasnif edildiğinde sâbitleme, binme ve yük taşıma amacına yönelik olanların ağırlık kazandığı gözükür. Bunlardan "çılbur", "yular", "urgan", "pâybend", "köstek" ve "kantarma" beygirleri kontrol altında tutmak amacıyla; "eyer", "semer", "palan", "kaltak", "kolan", "kuskun" ve "paldım" beygirlere binme veya yükleme esnâsında kullanılan eşyâdır. Beygirleri nallamak için gerekli olan eşyâ (nal, mıh gibi) menzilhânelerde hazır bulundurulmaktaydı. Serin havalarda beygirleri soğuktan korumak için çul ve "menzil keçesi" olarak tanımlanan örtüler, ahırda veyâhut yolculuk esnâsında yemlemek için de yem torbaları kullanılmaktaydı. Menzilhânelerdeki eşyâ arasında semer ve eyer gibi benzer işlevli binit takımları bulunmaktadır.

A. Pasini, Mescidin önünde atlılar, XIX. yüzyıl.

BAKIMLARI VE YEMLERİ

Bir atın günlük yem tüketimi, normal şartlar altında, 6.4 kg arpa ile 5.2 kg saman olmak üzere, ortalama 11.6 kg civârındadır. Menzilhânelerde beslenen beygirler genellikle arpa ve saman ile yemlenmekteydi. Beslenen beygir sayısı ile orantılı olarak yeterli miktarda saman ve arpanın menzilhâneye stoklanması menzilcilerin en önemli göreviydi. Yine bu türden tedâriklerde menzilcinin gücünü aşan durumlar ortaya çıkarsa kazânın âyan ve ahâlisi menzilcilere yardımcı olmakla yükümlüydü. Belgelerden arpa ve saman tedâriki husûsunda yalnızca birkaç menzilci tarafından merkeze sorun iletildiği bilgisinden hareketle, yeterli miktarda arpa ve samanın menzilhânelerin hizmet vermekte oldukları kazâlardan veya buraya yakın yerlerden temin edilebildiği sonucuna ulaşılabilir.

Yeterli tarım alanı bulunmayan yerleşimlerde, arpa ve samanın mahallinden tedârikinde sıkıntılar yaşanmaktaydı. Bu gibi kazâlarda arpa ve samanın dışarıdan satın alınması gerektiğinden temîni ve menzilhâneye nakli ciddî sorunlara yol açabilmekteydi. Yeterli miktarda saman ve arpa tedârik edemeyen menzilciler, menzil hizmetlerinin devlet nezdindeki öneminden de cesâret almak

sûretiyle, devletin yetkili organlarından ya başka bölgelerden arpa ve saman nakline izin verilmesine ya da mîrîye âit ambarlardan satış yapılmasına dâir isteklerde bulunmaktaydı. Osmanlı devletinde hubûbâtın, seferler esnâsında ordu iâşesinin temîni ile orduya âit binek ve nakliye hayvanlarının yemlenmesi husûsundaki özel önemi sebebiyle ihrâcı yasaktı. Yine aynı gerekçeyle hubûbâtın memleket içinde başka bir yere nakli için devletten özel izin alınması gerekmekteydi. Arzlarda geçen ifâdeler saman nakli için de benzer şekilde izin alındığını göstermektedir. Menzilcilerin bu türden talepleri genellikle olumlu karşılanmaktaydı. Uygulamalara bâzı örnekler vermek gerekirse sâdır olan bir ferman ile İznikmid menzilcisine, 3000 keyl arpayı Tekfurdağı'ndan (Tekirdağı) satın almasına ve menzilhânesine nakletmesine izin verilmiş, ayrıca başkalarının müdâhale etmesinin de önüne geçilmiştir. Benzer şekilde Gebze menzilcisine de bir aylık ihtiyâcı olan 800 keyl arpayı İstanbul'dan satın alarak ambarlarına nakletmesi husûsunda müsâade edilmiştir.

Menzilhânelere başka kazâlardan yem temînine izin verildiği gibi, buna destek de çıkılmaktaydı. Bahsedilen destek daha çok emtianın fiyatına menzilci lehine müdâhale etmek şeklinde gerçekleşmekteydi. Bu durum serbest piyasaya müdâhale gibi görünmekle birlikte, umûmun faydası ve devletin bekâsı için gerekli kabul edilmekteydi. Meselâ Gebze menzilcisinin 6 bin kantar samana ihtiyâcı olduğu yönündeki arzı üzerine, belirtilen miktar samanın bir an önce toplanarak Gebze'ye nakledilmesi için Yalakabâd kadısı görevlendirilmiş, ayrıca samanın her bir kantarına, nakliyesi de dâhil, 30 akçe mîrî fiyat belirlenmişti. Kazâ kadısının cevâben gönderdiği arza göre kazâ ancak 500-600 kantar, yâni istenen miktârın onda birini karşılamaya muktedirdi. Durumu teftiş için gönderilen mübâşirin de raporunda aynı husûsu teyit etmesi üzerine, Yalakabâd ahâlisinin saman talebiyle rencide edilmemesi yönünde yeni bir ferman sâdır oldu. Menzilcilerin, mîrî ambarlardan da arpa ve saman satışına müsâade edilmekte; hatta satışına müsâade edilen arpa ve samanın miktârı ile fiyatları yayımlanan fermanlar vâsıtasıyla muhâtaplarına tebliğ edilmekteydi. Meselâ talepleri üzerine Hendek, Düzce ve Sapanca menzilhânelerine, dönem sonlarında hesaplanan beygir ücretlerine takas olmak üzere kilesi 53 akçeden 8 biner keyl arpa ile kantarı 55 akçeden 2 biner kantar saman verilmesine müsâade edilmiştir. Menzilhânelerin ihtiyâcı olan arpa ve samanın temîni husûsunda izlenen bir diğer yöntem de "menzil-i imdâdiyye" adı verilen yardımların nakdî yerine, saman ve arpa cinsinden olmak üzere aynî takdir olunmasıydı.

Yukarıda belirtilen hususlardan da anlaşılacağı üzere arpa ve saman genellikle yerinden ve serbest piyasa şartlarına göre temin edilmekteydi. Ancak menzilhânenin bulunduğu kazânın arpa ve saman arzının yetersiz olduğu durumlarda menzilciler devletten mîrî ambarlarda bulunan arpanın kendilerine satılması ya da başka yerlerden temin edebilmeleri için kendilerine satın alma ve nakliyat izninin verilmesini talep ediyor. Devletin yetkili organları da menzil nizâmının bozularak devlete âit acil ve mühim işlerin aksamaması için menzilcilere arpa ve saman tedâriki husûsunda destek oluyordu.

İSTİHDAM KOŞULLARI

Osmanlı devletinin beygirlerin istihdâmı ile ilgili teorik hesaplamalarda *"bir bârgîr ulak hizmetine istirhâm olunmak lâzım geldikde bir günde gider ve bir günde gelür ve iki gün dahi dinlenir ve iktizâ eylemez ise âhurda durur ve vecih üzere bir bârgîr dört günde bir sefer eder ve üçyüzaltmış günde doksan sefer idüb karîb ve bâdî îtibârıyla cüz ve noksan her seferi onar saat olduğu hâlde"* şeklindeki şablona yer verilmektedir. Bu ifâdelerden de anlaşılacağı üzere mîrî tarafından takdir olunan her bir beygirin dört günde ancak bir defa istihdam olunacağı ve hizmet vereceği, yolun tek yön mesâfesinin de 10 saat (57 km) olacağı varsayılmaktadır. Söz konusu tanımdan menzil beygirlerinin çalışma şartları oldukça uygun gözükmektedir. Ancak birçok yerde mesâfelerin daha fazla olmasıyla ve ulakların acele etmeleri sebebiyle çok sayıda beygirin telefâtına dâir bilgi

de mevcuttur. Bu durum durup dinlenmeden çalışmak mânâsındaki "menzil beygiri gibi koşmak" deyimiyle örtüşmektedir.

Ulakların bir kısmı menzil beygirlerine kânun hilâfında heybe ve hetreler vurup ağır yük bindirerek sakatlamakta ya da ölümlerine sebep olmaktaydılar. Menzilcilerin şikâyetçi olmaları üzerine, menzil beygirlerini ve menzilcilerin haklarını korumak adına merkezden yayımlanan fermanla, menzil beygirlerine 60 vukıyyeden (ortalama 76.92 kg) fazla yük vurulması yasaklanmıştır.

Normalde menzil beygirlerinin hizmet verecekleri mesâfenin âzamîsi âit oldukları menzilhânenin resmî olarak bağlantılı olduğu bir önceki ve bir sonraki menzilhâneye kadardı. Ancak ulakların bâzıları, aldıkları beygirleri bir sonraki menzile ulaştıklarında teslim etmeleri gerekirken vakit kaybetmemek için hiç durmadan yola devam etmekte, birkaç menzilhâneyi daha geçmekteydi. Hatta bindikleri beygirler sakatlanıncaya/ölünceye dek yollarına devam ediyorlardı. Bu durumda en iyi ihtimalle

A. Pasini, Dinlenme kampı, XIX. yüzyıl.

beygirlerinin geç dönmesi sebebiyle menzilciler beygir tedârikinde sıkıntı çekmekte ve geriden gelen ulaklar menzilhânelerde yığılmaktaydı. Daha kötüsü ise beygirler yorgunluktan çatlayarak helâk olmaktaydı. İlki kısa vâdeli sorunlara yol açmakla birlikte, ikincisi işi daha karmaşık hâle getirmekte ve ulaşım-yol hattındaki sistemi tamâmen bozmaktaydı.

Yolların bozukluğu ve iklim koşulları da, en az ulakların kötü muâmeleleri gibi, menzil beygirleri için yorucu ve yıpratıcı idi. Sert inişlerin, dik bayırların, sarp geçitlerin olduğu, mevsimine ve bölgesine göre zemîni taş, çamur, bataklık, su, kar veya buzla kaplı oldukça zorlu yollar bulunmaktaydı. Bahar aylarında yağan yağmur ve eriyen kar sularından kaynaklanan çamur, yaz günlerinde bahar aylarından kalan çamurun sertleşerek bıraktığı pürüzlü ve sert, kış günlerinde ise kar veya buzla kaplı meşakkatli ve kaygan zeminler, menzil beygirlerini oldukça zorlamaktaydı. Bunun yanında aşırı sıcaklar, sert soğuklar, sisli, rüzgârlı, yağışlı veya nemli havalar da menzil beygirlerinin hayâtını zorlaştırmaktaydı.

Menzil beygirlerinin bakımlarından ahır kethüdâları ve onların nezâretinde seyisler sorumluydu. Ancak ilgili kayıtlarda onlar hakkında, bâzı mâlî kayıtlar hâriç, neredeyse hiç bilgi bulunmamaktadır. Bu durum beygirlerin bakımlarıyla ilgili olarak, sürücü adı verilen menzilhâne görevlilerini öne çıkarmaktadır. Nitekim yabancı seyyahların notlarında da sürücülerin atların bakımıyla yakından ilgili olduklarına dâir bilgilere rastlanılmaktadır.

Menzilhânelere bağlı binicilerin en önemli görevi ulaklarla birlikte giderek menzil beygirlerini bağlı bulundukları menzilhânelere geri getirmekti. Bu sûretle hem beygirlerin kaybolmasının önüne geçilmekte hem de ahır dışında beygirlerin her türlü bakımı menzilciye bağlı sorumlu kimselerin gözetiminde yapılmaktaydı. Bu meyanda özellikle ahır dışında, menzil beygirlerinin yemsiz-susuz bırakılmaması, soğuk ve sıcaktan korunmaları için üzerlerine çul örtülmesi, mola yerlerinde terlerinin silinmesi, su ve yemlerinin usûlüne uygun verilmesi, yorgunluktan telef olacak kadar sıkıştırılmamaları hakkında ulakların ikâz edilmesi gibi konularda sürücülere büyük iş düşmekteydi.

KAYNAKÇA

¶ Chamberlin, J. E., *At*, çev. Uğur Peçe, İstanbul, 2007.

¶ Çetin, C., *Ulak Yol Durak Anadolu Yollarında Padişah Postaları (Menzilhâneler) (1690-1750),* Hikmetevi Yayınları, İstanbul, 2013.

¶ Çınar, A. A., *Türklerde At ve Atçılık,* Ankara, 1993.

¶ Doğru, H., *Osmanlı İmparatorluğunda Yaya-Müsellem ve Taycı Teşkilatı (XV-XVI. Yüzyılda Sultanönü Sancağı),* İstanbul, 1990.

¶ Emiroğlu, K., Yüksel, A., *Yoldaşımız At,* İstanbul, 2002.

¶ Güçer, L., *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hubabattan Alınan Vergiler*, İstanbul, 1964.

¶ Güleç, E., *Türk Rahvan Atı ve Atçılığı*, Ankara, 1996.

¶ Halaçoğlu, Y., "At", *DİA*, c. IV, İstanbul, 1996, s. 30.

¶ Halaçoğlu, Y., *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller),* Ankara, 2002.

¶ Moltke, H. V., *Moltke'nin Türkiye Mektupları,* çev. Hayrullah Örs, İstanbul, 1969.

¶ Schiffer, R., *British Travellers in 19th Century Turkey,* Amsterdam-Atlanta, 1999.

¶ Sümer, F., *Türkler'de Atçılık ve Binicilik*, İstanbul, 1988.

¶ Uzunçarşılı, İ. H., *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı,* Ankara, 1984.

J. B. Vanmour, Sadrâzamın Atmeydanı'ndan geçişi, Rijks Müzesi.

Bursa'dan Üsküdar'a yürüyen atlar

SİNAN YILMAZ

PEYAMİ Safa'nın kaleme aldığı tek târihî roman özelliği taşıyan *Attila,* II. Theodosius'un emriyle İstanbul'dan yola çıkan heyetin yolculuğu ile başlar. Attila ile görüşmek için Hun coğrafyasına giden bu heyetteki isimlerden biri de târihçi Priskos'tur. Priskos, yüksek bir tepe üzerinden Attila'nın ahşap sarayını ve bu sarayın etrâfında toplanan ordugâhı seyreder ve Hunlara dâir evvelce öğrendiği şeyleri hatırlar. Hatırladıkları arasında şunlar da vardır:

> *"Başları üstünde arkaya doğru atılmış bir miğferleri vardır. Ölçüsü ve biçimi olmayan kunduralarından o kadar rahatsızdırlar ki yayan yürümekten hoşlanmazlar, hele piyâde olarak hiç harp etmezler, bütün hayatları at üstünde geçer, hayvana mıhlanmış gibidirler ve şimşek gibi giderler. At üstünde yer, içer, uyurlar. Yeryüzünde ne kadar Hun varsa hepsinin atı vardır."*

Türklerin târihteki yolculukları da elbette atla oldu, Anadolu'ya at sırtında geldiler. Attila'nın otağını kurduğu topraklara at sırtında ilerlediler. Bu yolculuğun en önemli önderlerinden I. Murad'ın, Kosova'da şehâdet şerbetini yudumlarken son sözü, *"Attan inmeyesüz!"* olmuştu. Bâzen iki kelime, en güzel özet oluverir. Bu son sözün, kılıçları bırakmayın ya da savaşlara ara vermeyin değil de attan inmeyin şeklinde olması, elbette mânidârdır.

Sultan Murad'ın son uykusuna çekildiği Çekirge tepelerinden Bursa ovasının rûha şifâ veren manzarası görülür. Yeşilin, Bursa'nın ayrılmaz bir sıfatı olmasında şüphesiz önemli bir yeri vardır bu ovanın. Tanpınar, *Beş Şehir*'de şu güzellemeyi yapar:

> *"Bursa ovasının en sevdiğim tarafı, Muş veya Erzurum Ovası gibi sonsuz uzamamasıdır. Gözün lezzet alabilmesi için yetecek derecede büyük ve geniş; o kadarla kalıyor. Onun için daha ziyâde bir sanat eserine benzer."*

Sultan Murad'ın türbesi önünden bu ovayı seyre dalan eskiler, Yeni Kaplıca Hamamı'nı da temâşâ etme şansına sâhipti. Araya giren yeni binâlar bu seyre imkân vermiyor olsa da hamam, Bursa'nın en güzel su yapılarından biri olarak hâlâ ayakta. Hasan Tâib Efendi, *Hâtıra Yâhud Mirât-ı Burûsa* adlı eserinde bu hamamdan da bahseder ve hamamın içindeki dörtgen biçimde bir havuzu, cilt hastalıklarına tutulmuş hayvanların yıkandığı bir yer olarak târif eder. İsmini de "At havuzu" olarak belirtir. Belli ki buraya yıkanması için en çok getirilen hayvan attır.

Evet, pek çok şehrimiz gibi Bursa'da da atın kültürümüzdeki yerine dâir söylenecek çok söz, nal sesleri ile şenlenmiş birçok mekân bulunmaktadır. İşte onlardan biri de Yenişehir ilçesinin Koyunhisar köyündedir. Bizans ile 1302 yılında yapılan Koyunhisar savaşında Osman Gâzi'nin yeğeni Aydoğdu Bey de şehit düşmüş ve buraya defnedilmiştir. Aydoğdu Bey'in türbesi, zamanla önemli bir ziyâretgâha dönüşmüş, özellikle hasta atlar şifâ bulacakları inancıyla bu türbeye getirilmiştir.

Hasta atların iyileşmesi ümîdiyle götürüldükleri bir meşhur mezar daha var ki Üsküdar'dadır. Üstelik bu mezarda insan değil, bir at yatmaktadır. Mâdemki, *"Atı alan Üsküdar'ı geçti."* güzel dilimizin bir güzel deyimidir, o hâlde Bursa'dan Üsküdar'a yolculuk da at sırtında yapılmalıdır. Yâhut yapılmış olan en güzel yolculuklardan birinin izinden gidilmelidir.

Bilenler bilir, Bursa biraz Üsküdar, Üsküdar da biraz Bursa'dır. Bunun en önemli nedeni, Bursa'da filizlenen Celvetîlik yolunun, Üsküdar'da, gölgesi nice insana sığınak olmuş bir çınara dönüşmesidir. Bu dönüşüm, Bursa'da kadılık yapan Mahmud Efendi'nin, Muhammed Üftâde hazretlerine intisâbı ile başlar. İşte bu başlangıç, Bursa'nın kadısı Mahmud Efendi'yi Aziz Mahmud Hüdâyi hazretlerine dönüştürecektir. İntisâbın güzel de bir öyküsü vardır ki birçoğumuzun mâlûmudur. Hiç şüphesiz, öykünün en çarpıcı sahnelerinden biri de üzerinde kadı libâsı olduğu hâlde Üftâde Dergâhı'na gitmeye çalışan Mahmud Efendi'nin atının ayaklarının kayalara saplandığı sahnedir.

Üftâde hazretlerinin emâneti teslim vaktine yakın günlerinde, Hüdâyi hazretleri hep onun yanındaydı. Mürşîdine aşkla hizmete devam etti. Bu hizmetten pek memnun kalan Üftâde hazretleri ise şöyle duâ buyurdu:

> *"Evlâdım, pâdişahlar rikâbında yürüsün."*

Aziz Mahmud Hüdâyi hazretleri, mürşîdinin vefâtından bir müddet sonra Üsküdar'a geldi. Çilehânesi Bulgurlu'daydı. Üsküdar ile Bulgurlu arasında yolculuklarını da at sırtında yaptı. Kullandığı eyerin günümüze ulaşmış olması ne büyük zenginlik; bu hâtırayı yeterince yâd edememek, daha geniş kitlelerin haberdar olabileceği şekilde sergileyememek ise ne acı nasipsizliktir.

Hüdâyi hazretlerinin dergâhı, her zaman, *"Dünyâda rahatlık yoktur."* hakîkatine âmennâ demiş olanların bir limanı oldu. Bu limana demir atanlar arasında, dünyevî makamların zirvesinde kendine yer bulanlar da vardı. İşte onlardan biri de Sultanahmet Câmii gibi bir âbide yapının bânîsi I. Ahmed'di.

Rivâyet odur ki I. Ahmed, gönülden bağlı olduğu Hüdâyi hazretlerini kendi atına bindirerek bir süre yanında yürümüş ve böylelikle Üsküdar çarşısındaki bu yürüyüşle, Üftâde hazretlerinin, *"Evlâdım, pâdişahlar rikâbında yürüsün."* şeklindeki duâsı yerini bulmuştur. Hazretin, *"Mânevî evlâdımız olsun."* şeklinde iltifat ettiği ve elini öptürdüğü Evliyâ Çelebi de bu bahse, *"Sultan Ahmed, önünde piyâde yürümüştür."* diyerek değinmiştir.

Üsküdar, yüzyıllar boyunca, İstanbul'dan çıkıp Anadolu'ya doğru yol alanların ilk; Anadolu'dan İstanbul'a gelenlerin de son mola yeri oldu. Bütün bu yolculukların en önemli kahramanları elbette atlardı ve bunun için İstanbul'da olduğu gibi Üsküdar'da da bir at pazarı tesis edilmişti. Çavuşdere semtine yakın bir mevkide yer alan bu pazarda atlar görücüye çıkar, yeni sâhipleri ile ilk kez burada bir araya gelirlerdi.

Üsküdar'daki at pazarından geriye bir şey kalmadı. Pazarın en güzel ziyneti olan ve kemeri altından yüzyıllar boyunca atların geçtiği Mehmed Ağa Mescidi (Kemerli Câmii), Fatma Sultan ve Beşir Ağa Çeşmeleri de, tıpkı pazarın kendisi gibi yitip gidenler arasındaki yerini aldı. Bu muhitteki Hacı Mustafa Bedel Câmii de günümüze ulaşama-

P. F. Gudenus, Konstantinopolis'in panoraması,1760.

yan Osman Efendi Mescidi'nin yerine yapıldı. Bu mescidin bânîsi olan Osman Efendi, bir Celvetî şeyhiydi ve bu semtte yaptırmış olduğu mescit, kendisine "Atpazarî" şeklinde bir unvan kazandırmıştı.

Atlar, bir zamanlar, hızlı bir şekilde haberleşebilmeye imkân tanımaları açısından da önemliydi. Posta tatarları, aldıkları haberi en hızlı bir biçimde yerine ulaştırmak için at üzerinde seyahat eder, mola yerlerinde de yorulan atlarını bırakıp yeni bir at ile yollarına devam ederlerdi. İşte bu at değişiminin yapıldığı yerlere menzilhâne adı verilirdi. Ahmediye Câmii'nin biraz ilerisinde, yine Celvetîlik yolunun aydınlık mekânlarından biri olan İskender Baba Tekkesi'nin arkasından başlayarak Karacaahmet Mezarlığı'na doğru devam eden Gündoğumu caddesinin eski adı Menzilhâne yokuşu idi. Çünkü Anadolu'ya doğru uzanıp giden yolun ilk menzilhânesi bu yokuş üzerindeydi.

Üsküdar'da at kişnemelerinin gökyüzüne yükseldiği daha pek çok yer vardır. Selimiye Kışlası'nın hemen üstündeki Tazıcılar Ocağı işte bu yerlerden biriydi. Kânûnî Sultan Süleyman döneminde kurulan bu ocakta, esb-i tazı adı verilen ve çok hızlı koşabilen atlar eğitilirdi. Hemen karşısındaki veteriner okulunun bu muhitte açılma nedenlerinden biri de bu ocaktır. Ocağa âit binâlar günümüze ulaşamadı. Bu alandaki Tazıcılar Ocağı Çeşmesi, yalağından atların su içtiği devrânın hâtıralarını taşır gibidir.

At seslerinin yükseldiği bir başka yer de Nakkaştepe'ydi. II. Abdülhamid döneminde yaptırıldığı tahmin edilen Nakkaştepe Karakolu, atlı polislerin görev yaptığı bir yerdi. Bundan dolayı karakolun hemen arkasında, oldukça büyük bir ahır bulunmaktaydı. Ancak ahır denildiğinde akla ilk gelmesi gereken yer, Beylerbeyi Sarayı'nın setli bahçesinin en tepe noktasını süsleyen "Has Ahır", bir başka ifâdeyle Ahır Köşkü'dür. Çünkü burası, dünya üzerinde hayvanlar için inşâ edilmiş yapıların en özellerinden biridir. Öyle ki İbrahim Hakkı Konyalı, ***"Mîmârîsi, teşkîlâtı bakımından çok güzel olan bu binâya pâdişahların ahırı, ahırların pâdişâhı denebilir."*** demek sûretiyle bu gerçeği vurgulamıştır. Bahçesinde tunçtan bir at heykeli bulunan bu köşkün kapı ve pencere kemerleri at nalı şeklindedir. Köşkün pek çok yerini süsleyen madalyonlar içinde, hayvan resimlerinden başka üzengi, gem, eyer gibi figürler kullanılmıştır. Yazık ki Beylerbeyi Sarayı'nı ziyârete gelenler, bu güzel yapıyı görebilme şansından mahrumdur.

Sesleri etrafta yankılanan pek çok at olsa da, Üsküdar'ın belki de en meşhur atı, şöhretini, artık ses veremediği zamanlardaki mâcerâsına borçludur. Bu at, II. (Genç) Osman'ın atı Sisli Kır'dır.

Günümüzde Salacak ve Selimiye mahallelerini birbirinden ayıran Harem İskele caddesi ve çevresi, eskiden Üsküdar Sarayı'nın kapladığı geniş alan içinde yer almaktaydı. 1618 ile 1622 yılları arasında saltanat süren II. Osman'ın çok sevdiği atı Sisli Kır hayâta vedâ ettiğinde, Üsküdar Sarayı'nın bahçesine defnedilmişti. Defnedildiği yer, bugünkü Harem İskele caddesi ile Daye Kadın sokağının kesiştiği bir noktadaydı. Pâdişah atını öyle çok seviyordu ki

gömüldüğü yere bir de kitâbeli mezar taşı diktirdi. Reşad Ekrem Koçu'nun, yüksekliğini 96 cm, enini 72 cm olarak verdiği bu kitâbenin üzerinde şunlar yazmaktaydı:

Zıll-i Hakk Hazreti Osman Hân'ın
Sisli Kır nâm atı ki anılmışdır
Emr-i Yezdân ile mevt irişecek
Bu makam içre o gömülmüşdür,
1028 (1628-29).

Şüphe yok ki bu kitâbe, at sevgisini ve ata verilen değeri göstermesi açısından eşsiz bir örnektir. Bu cihetten meseleye bakıldığında, ülkemizdeki en önemli mezar taşı kitâbeleri arasında muhakkak zikredilmeli, buna göre de tanıtımı yapılmalıdır.

Zamanla harap olan Üsküdar Sarayı, III. Osman'ın saltanâtı döneminde yıktırıldı ve geniş arsası halka ihsan edildi. Bu ihsandan dolayıdır ki semtin adı İhsaniye oldu. Artık, Sisli Kır'ın mezarını çevreleyen saray duvarları kalkınca mezar, yeni kurulan bir mahallenin tam ortasında kaldı. İşte o günlerden îtibâren nâmı tüm İstanbul'da duyulmaya başlandı. Zamanla da halk arasında yeni adı "at evliyâsı" oluverdi. Hasta atlar, şifâ bulur ümîdiyle buraya getirildi, mezarın çevresinde üç kez dolaştırılmaları âdete dönüştü. Mezar taşı, rivâyete göre, ziyâretlerin daha kolay yapılabilmesi için, bulunduğu evin bahçesinden alınarak yolun kenarına konuldu. Bu durum, o dönemde Topkapı Sarayı Müzesi'nin müdürü olan Halil Edhem Bey tarafından da öğrenildi ve onun direktifiyle, bir zarar görmemesi ya da kaybolmaması için 1930 senesinde müzeye kaldırıldı. Uzun yıllar boyunca da Topkapı Sarayı'nda Saltanat Arabaları Dâiresi'nin en güzel süslerinden biri olmayı sürdürdü.

Karacaahmet Mezarlığı'nda, Karaca Ahmed'in türbesinin hemen arkasına tesâdüf eden adada, altı sütun üzerinde yükselen bir kubbenin örttüğü, çevresindeki yollardan da fark edilebilen bir mezar vardır. Burada Nişancı Hamza Paşa metfundur. Ancak burada Karaca Ahmed'in atının yattığına dâir yaygın bir inanış vardır. Bu inanış, Karaca Ahmed'e atfedilen, *"Beni ziyâret etmek isteyenler, önce atımın mezarına gitsinler."* sözüyle daha da kuvvetlenmiştir. Bir zamanlar Sisli Kır'ın mezarının gördüğü ilgi, nice zamandır bu mezara kaymış durumdadır. Hâlbuki İsmail Hakkı el-Üsküdârî'nin kaleme aldığı, Karacaahmet'teki bâzı mezar taşlarının kitâbelerini ihtivâ eden *Merâkid-i Mu'tebere-i Üsküdar* adlı eserde, bu mezarın Hamza Paşa'ya âit olduğu kesin olarak ifâde edilmiştir. Burada belki en ilginç olan husus, bu eserin kaleme alındığı yılın, Sisli Kır'ın mezar taşının müzeye kaldırıldığı yıl olan 1930 oluşudur. İsmail Hakkı el-Üsküdârî'nin düşmüş olduğu kayda rağmen bu mezarın yeni bir "at evliyâsı"na dönüşmesi, galat-ı meşhur kavramının sâdece dilimiz ile ilgili olmadığını, folklorumuz açısından da bir karşılığı olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Bursa'da başlayıp Üsküdar'da hitâma eren yolculuklar hep güzeldir. Şimdi de öyle oldu. Bu yolculukta Sultan Murad'ın vasiyeti de unutulmadı. Attan inilmedi.

İspanyol savaş gemisine taşınan at, temsili.

At gemileri

SEYFULLAH ASLAN

ATLAR, yüzyıllar boyunca insanlığın hizmetine koşulu olarak hayâtî ihtiyâçlara cevap vermiştir. Farklı coğrâfî koşullara uyum sağlamakta zorlanmayan atların çoğu kez iklim engellerini aştıkları görülse de, bâzı zorunlu hâllerde insanlar alternatif seçeneklere yönelmek durumunda kalmıştır. Meselâ coğrafya değişip çöl iklîmine geçildiğinde, develer ticâret, savaş ve seyahatin başat aracı olmuştur. Söz konusu fizikî engeller şüphesiz ki en çok karanın bitip suyun başlamasıyla tezâhür etmekteydi. Bu gibi durumlarda akla gelen ilk soru, yolun (karanın) bittiği yerde atlarla yolculuğun son bulup bulmayacağı idi.

Elbette bunun da üstesinden gelinmiş, atların deniz ya da nehirler üzerinden karşı kıyılara aşırılması için özel taşıtlar inşâ edilmiştir. Atların zarar görmeden en sağlıklı biçimde taşınmaları için Antik Çağ'da baş ve kıç taraflarında çıtalı rampaları olan gemilerin yapıldığına ve bu gemilerin buhar çağına dek kullanıldığına dâir târihî kaynaklarda birtakım bilgiye rastlanmaktadır. MÖ 700'lerde, üç sıra kürekli teknelerin alt ve orta katlarının küreklerinin sökülerek at taşımaya uygun hâle getirildikleri de görülmektedir. Bir nevi ahıra çevrilip 30 kadar atı taşımaya elverişli hâle getirilen bu gemilerin boyu yaklaşık olarak 37 m, eni ise 6 m civârındaydı. MÖ 490'da Yunanistan'ı işgal seferlerinde Pers donanmasının, atları özel yapılmış at gemileriyle denizden Yunanistan kıyılarına taşıdığı bilinmektedir.

Abbâsîler, Basra körfezinden Hindistan'a çeşitli eşyâ yanında çok sayıda at da ihraç etmiştir. Bu güzergâh üzerinde atlara uygun gemiler inşâ edildiği bilinmektedir. Arapların kullandığı at gemilerinin bugünkü askerî çıkarma gemilerine benzer şekilde arka kısımları açılmaktaydı. Rampalı ve yine atların kaymaması için çıtalı olan bu gemilerle fil ve deve ticâreti de yapılıyordu.

Osmanlılar tarafından at/bargir gemisi ya da kayığı olarak adlandırılan bu özel taşıtlar, Fatih Sultan Mehmed döneminde Kefe'nin fethi (1454) sırasında kullanılmıştır. Ayrıca II. Bayezid döneminde Moton, Koron ve İnebahtı'nın fethi için hazırlanan donanmada 30 adet at gemisi olduğu bilinmektedir. Venedik kaynaklarında ise at gemilerinin 40 adet olduğu kayıtlıdır. Bir at gemisinin 40 atı taşıyabildiği bilinmekle birlikte, kadırgadan büyük baştarda tarzı 14 geminin de at gemisi olarak kullanıldığı ve her birinin 100 at taşıyabildiği bir Venedik câsûsu tarafından kaydedilmiştir. Kânûnî Sultan Süleyman devrinde, 1521'de, Belgrad'ın fethi hazırlıkları için 400 at kayığı yapılması emredilmiştir. Rodos (1522) ve Kıbrıs (1571) seferlerinde de Osmanlıların çok sayıda at gemisi kullanmasına rağmen, hâlâ at gemisine ihtiyaç olduğu kayıtlıdır. 1691'de ise

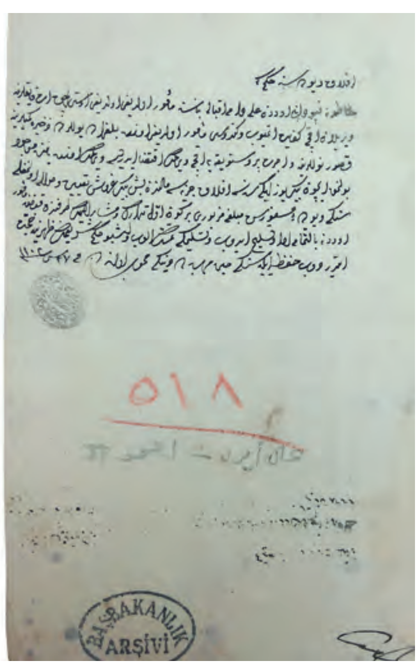
Tuna nehrinde inşâ edilmesi emredilen 50 adet at kayığı için Eflak civârından kereste temin edilmesi yoluna gidilmiştir. Osmanlıların inşâ ettikleri at gemilerinin ebadı genellikle boy 16 m, en ise 8 m olacak şekildeydi. Ancak at gemilerinin ihtiyâca göre boy ve enleri daha büyük olacak şekilde inşâ edildikleri de olmuştur. İç hacmi geniş, basit yapıda inşâ edilen bu gemilerin baş ve kıç tarafında ikişer kürek bulunurdu ve her küreği 2 kişi çekerdi. Bu durumda at gemilerinde 8 kürekçi istihdam edildiği söylenebilir. Bununla birlikte kayık olarak inşâ edilip sâdece orta kısmında ahıra benzer kapalı bir alanı olan su taşıtları da inşâ edilmiştir. At gemilerine büyük önem veren Osmanlılar, gemi inşaatında kullanılacak kerestenin temîninde sıkıntı yaşanmaması için tedbirler almak sûretiyle ordunun en önemli lojistik gücünü korumak istemiştir.

At gemileri, İstanbul'da da yüzyıllarca kullanılmıştır. Üsküdar-Eminönü arasında ticârî mallarla birlikte atların da taşındığı bilinmektedir. Bu güzergâh aynı zamanda doğuya yapılacak seferler için ayrı bir öneme sâhiptir. Târihî yarımadadan Üsküdar'a, sefer dönüşü ise tersi yönde at gemileriyle berâber at, erzak ve mühimmat taşınmıştır. Ayrıca bu gemilerle kereste ve odun nakliyesi de yapılmıştır.

Pâyitaht dışında pek çok yerde de askerî, sivil ve ticârî amaçlarla at gemilerindan yararlanılmıştır. Meselâ Gelibolu-Lapseki arasında, Tuna, Nil ve Fırat nehirlerinde at gemileri yoğun olarak kullanılmaktaydı. İstanbul ve civârından yola çıkan hacı adaylarının Mekke'ye doğru seyahatleri esnâsında Marmara üzerinde İzmit körfezini dolanmadan Gebze'den Hersek'e at gemileriyle geçtikleri bilinmektedir.

Yolcu taşımacılığı için kullanılan gemiler, ihtiyaç zamânı uygun hâle getirilerek yolcularla birlikte onların binek ve yük hayvanlarını da taşıyabilecek biçimde düzenleniyordu. Özellikle İstanbul'da iki yaka arasında binek ve yük hayvanlarıyla geçiş yapmak isteyenler, bugünkü arabalı vapura benzer, alt katta hayvanlar olacak şekilde, üst güvertede yolcuların bulunduğu su taşıtlarını kullanmışlardır.

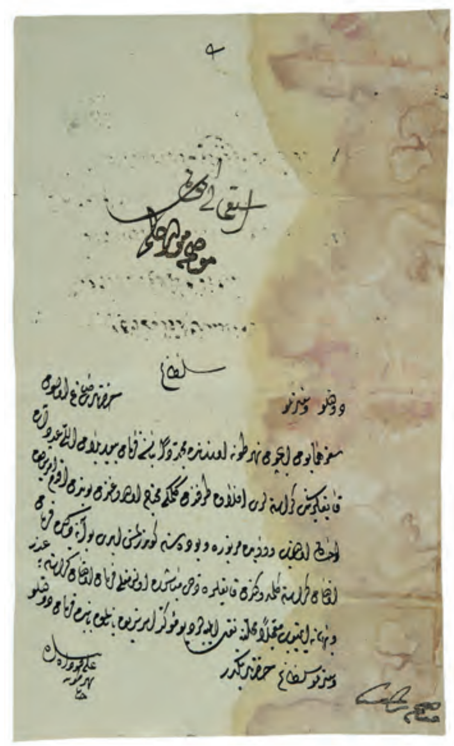
Deniz yolu ulaşımı çoğu zaman kara yolu ulaşımına göre hızlı olmasına rağmen kendine mahsus zorlukları da bulunmaktaydı. Deniz yolu ulaşımı; hava, rüzgâr ve akıntı durumuna göre ve temiz su stoku gibi hayâtî bir ihtiyâca bağlı olarak bâzı zamanlar çok güç şartlarda yapılmakta bazı zamanlar hiç yapılamamaktaydı. İstanbul boğazından karşıya geçişlerde bugün bile hava muhâlefetinden dolayı bâzen seferlerin yapılamadığı göz önüne alınırsa, kürekle hareket eden ahşap gemilerin daha hassas bir durumda oldukları söylenebilir. Üstelik Tuna, Nil ve Fırat nehri gibi debisi değişken, yer yer daralan, kayalıklı nehirlerde at gemileriyle yolculuk etmek çeşitli riskler barındırmaktaydı. Marmara, Ege ve Akdeniz'de kullanılan at gemilerinin ise hırçın dalgalarla baş etmesi gerekirdi.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Ali Emiri Tasnîfi, SAMD. II 518

Eflâk voyvodasına hüküm ki hâlâ Tuna kapudanı olan Ali dâme ikbâlihu binâsına me'mur olduğu üstü açık at kayıklarına verilen akçe kifâyet etmeyüp ve kendüsü me'mur olduğu üzere Belgrad'da yollarda zahîre gemilerine kusur navullarını ve ücret-i prestoykaya akçe vermek iktizâ iderse verilmek üzere yanında mevcûd bulunmak içün binyüziki senesi Eflâk cizyesi malından beşbin kuruş ta'yin ve havâle olunmağla sen ki voyvoda-yı mesfûrsun meblâğ-ı mezbûrı bir gün evvel tedârik ve müşârünileyhin tarafından kabzına me'mur olana bittamâm edâ u teslîm idüp ve teslîmine temessük alup ve işbu hükm-i şerîfimin zahriyyesine hüccet ettirdüp hıfz eyleyesin ki hîn-i muhâsebede denk-i mahsûb oluna.

Fî 27 Şa'ban 1102.

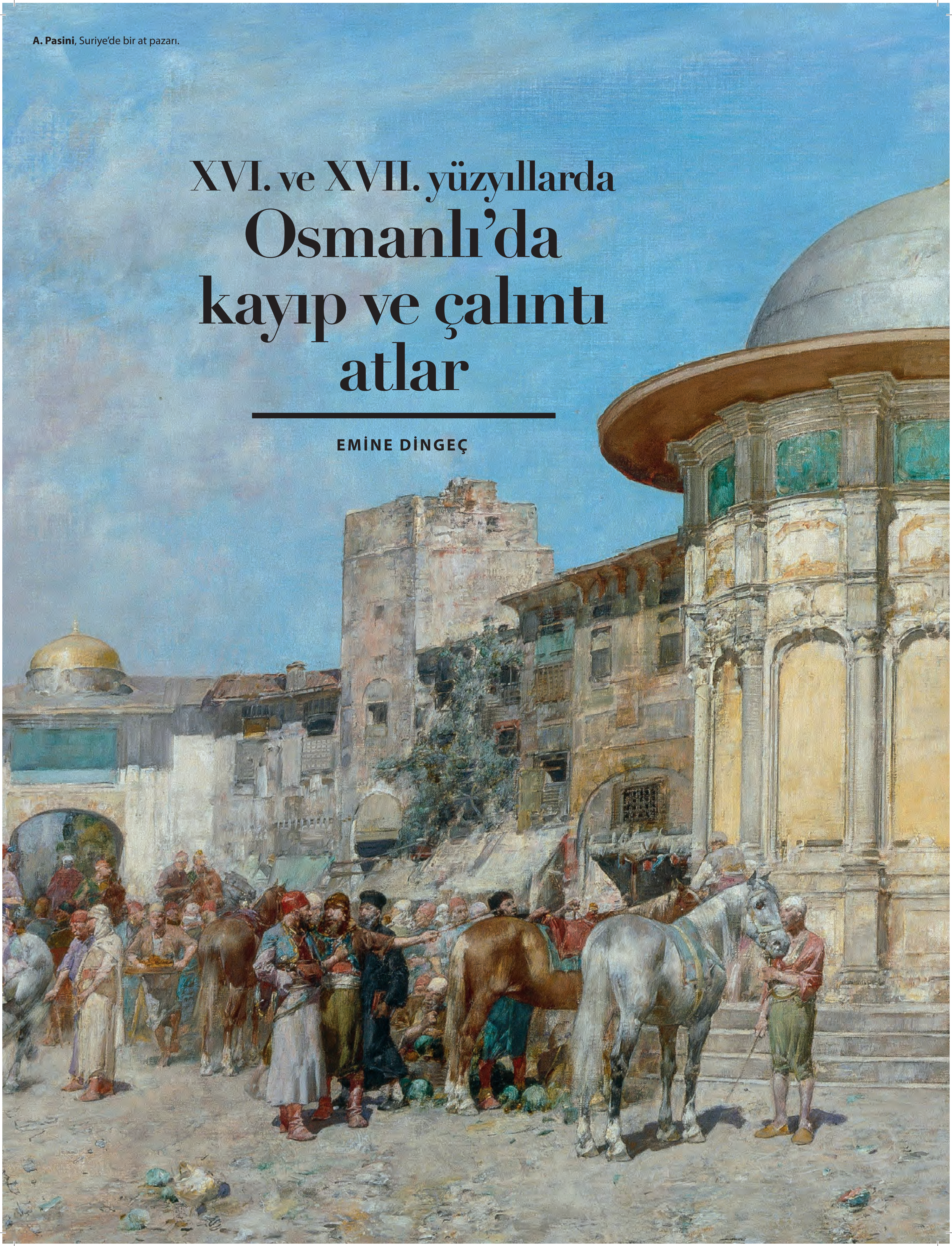

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Ali Emiri Tasnîfi, SSÜL. II 1161

Devletlü ve sa'adetlü sultânım hazretleri sağ olsun sefer-i hümâyûn için nehr-i Tuna üzerinde müceddeden binâsı fermân buyurulan elli aded at kayıkları keresteleri Eflâk tarafından gelmege muhtâç olduğundan bundan âkdem emr-i şerîf ihsân olunup vilâyet-i mezbûre voyvodasına gönderilmiş idi. Bu âna değin fermân olunan kereste gelmediğinden kayıklara dahi mübâşeret olunmamağla fermân olunan kerasteyi özr ü bahâne itmeyüp mua'ccelen mahalline ta'yin eyleyeler deyu mü'ekkîd emr-i şerîf yazılmak bâbında fermân devletlü ve sa'âdetlü sultânım hazretlerinindir.

Bende Ali kapûdan nehr-i Tuna hâlâ.

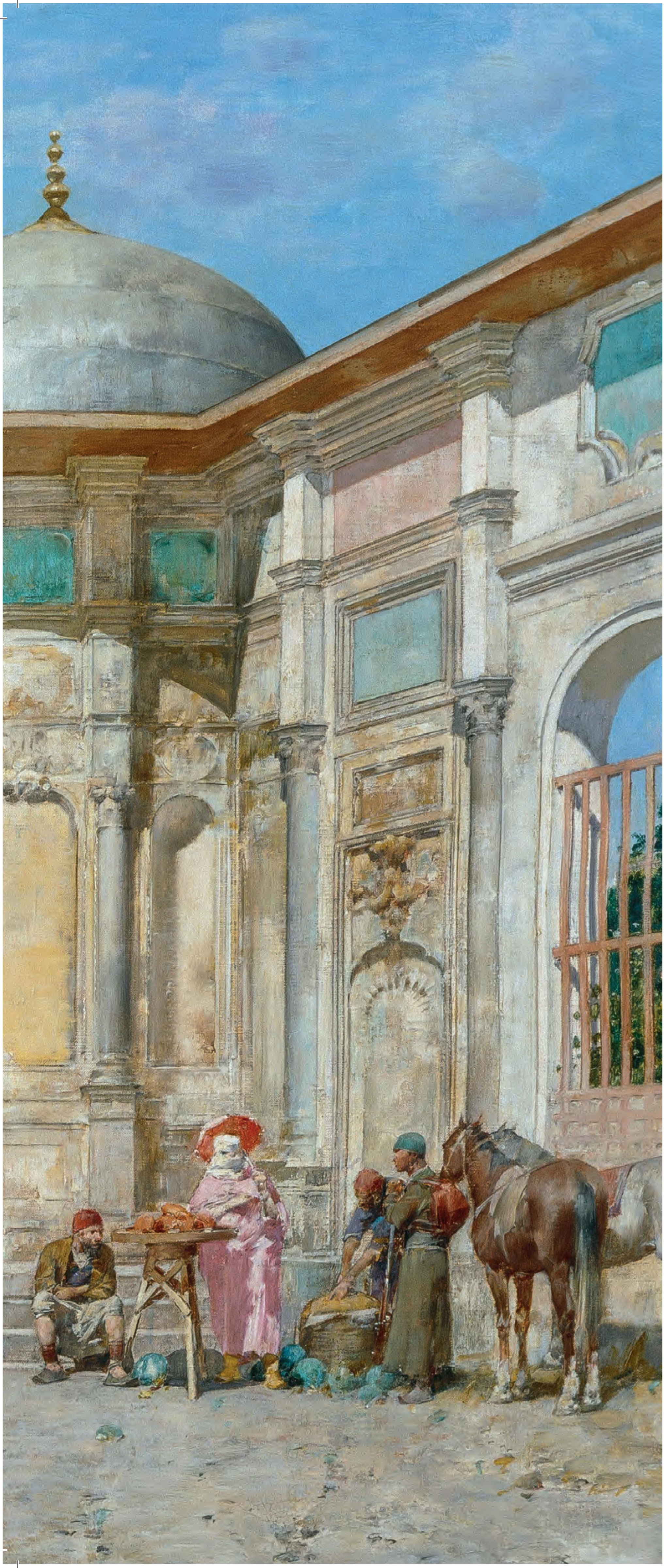
A. Pasini, Suriye'de bir at pazarı.

XVI. ve XVII. yüzyıllarda

Osmanlı'da kayıp ve çalıntı atlar

EMİNE DİNGEÇ

XIX. yüzyıla kadar at çok hızlı bir binek ve taşıma aracıdır.[1] Diğer taraftan at gündelik hayatta insanların vazgeçilmez yoldaşıydı. Bütün bu özellikleri dolayısıyla maddî değeri yüksekti. Maddî değerinin yüksekliği de çalıntı malda atı tercih nedeni yapıyordu. Dolayısıyla XIX. yüzyıla kadar at hırsızlığına çokça rastlanır. Ayrıca atın herhangi bir sebeple sâhibinin gözetiminden kaçması büyük zarara sebep olacağından dolayı kölelerle birlikte at başta olmak üzere diğer hayvanlar "yava"[2] ve "kaçgun mukâtaası" diye adlandırılan bir mukâtaanın konusudur. Diğer bütün hırsızlıklar ve kaçma olayları genel güvenlikten sorumlu "zaîmü'l-vakt" veya "subaşının" yetki ve görev alanında iken hayvan ve köleler için "yava ve kaçgun eminleri" ön plana çıkmaktadır. Bu yazıda atın temellükü, sâhibi tarafından tanınırlığının belirlenmesi, kaçma ve çalınması hâlinde "beyyine", yâni şâhitler dışında iddia ve ispat konuları üzerinde durulacaktır. Ana kaynaklarımız, kadı sicilleri ve kânunnâmeldir.

Ulaşımın, savaş teknolojisinin, haberleşmenin ve nakliye işlerinin ata dayalı olması onunla ilgili ticaret sektörünü oluşturmuştur. Mekkâri esnafından olan katırcılar, bu ticâreti ellerinde tutmaktadır. Söz konusu esnaf at satışı ve kirâlama işlemlerinin yanında yük taşıma, yâni nakliye işlemlerini de profesyonel olarak yürütmektedir.

At alım satım işlemleri "at pazarı" adı verilen mekânlarda gerçekleşmekteydi.[3] Doğrudan at pazarı diye bilinen ticâret mahallerinin yanı sıra atı da içine alan hayvanların satıldığı ve bundan dolayı "davar pazarı" diye bilinen yerleri de buna ilâve etmek gerekir. Şafak vaktinde açılan at pazarları akşam bir buçukta kapanırdı.[4] (ed. Eski takvimde saat 12, günün ortasını değil, sonunu gösterirdi; gün dönümü akşam ezanıyla olurdu.) Klasik dönemde İstanbul, Konya, Ankara, Kayseri, Aksaray gibi büyük şehirlerde ayrı at pazarları bulunurdu. Osmanlı şehirlerinde at için ayrı bir pazarın kurulması, onun Osmanlı toplumundaki yerine ve önemine işâret eder. İstanbul ve çevresinin ticârî faâliyetlerinin hareketliliği buradaki semtlerde at pazarı sayısının zamanla artmasını sağlamıştır. Örneğin XVII. yüzyılda, Üsküdar'da at pazarı ikiye çıkmıştı.[5]

XVI. yüzyılda Üsküdar at pazarını gezme şansı yakalayan Salomon Schweigger, İran, Ermenistan, Karaman ve Arabistan'dan gelen çok iyi atların bulunduğunu, en ucuzunun 100 duka olduğunu, 300, 400 ve 500 dukaya[6] at satıldığını bildirmektedir.[7] Atın maddî değeri genelde

At pazarı, minyatür, XVII. yüzyıl.

yüksek olmakla birlikte Schweigger'in de gözlemlediği gibi değişkendi. Fiyatı belirleyen birçok faktör vardı. Atın cinsi, yaşı, cinsiyeti, erkek ise iğdiş olup olmama durumu, sağlığı, gücü ve huy özellikleri fiyatına yansırdı. 1562 yılında iki at 70 filoriye satılmıştı.[8] Aynı yıllarda Kastamonu kazâsından Recep, ölen kardeşinin kır beygirini katırcıya satmasından dolayı karşılığı olan 12 filoriyi kadı huzûrunda talep etmişti.[9] 1563/1564 yılında siyah bir beygir ile al topal üç ayağı siğil bir beygir 360 filoriye alıcı buldu.[10] Yakın târihlerde bir satıcı 10 sikke altına bir katır sattığını iddia ederken katırı alan katırcı 10 filoriye pazarlık yapıldığını söylemekteydi.[11] Başka bir satışta bir beygire 12 filori ödendi.[12] 1564 yılında 9 altına bir katır satışı gerçekleşti.[13] 1580 /1581 yılında ise biri kır biri siyah katır 80 altına satıldı.[14] 1603 yılında Mehmet bin Allahverdi sarı katırını 18 filoriye satmıştı.[15] Tebriz'den gelen bir katırcı Üsküdar at pazarında dört beygirinin her birine 15 riyale[16] alıcı buldu.[17]

Bununla birlikte kayıp at satışlarında atlar daha ucuza satılmaktaydı. Kişiler atlarının değerini filori veya altın cinsinden belirlerken devlet elinden satışı yapılan yava atlarına akçe üzerinden değer biçiliyordu.[18] Bunda önemli etkenlerden biri olarak yava durumuna düşmüş atın yavacı alıncaya kadar bakımsız kalması veya sakatlanmış olması öne sürülebilir. Böylece atın değeri azalır. Yava atları uyuz, topal ve kör olabilmekteydi. Öte taraftan bu atların güçten düştüğü veya sakatlandığı için salıverildiği de düşünülebilir. Muhtemelen söz konusu atların, sâhipleri tarafından satılan atlara nispeten nitelikleri düşüktü. Katırcı esnafı bu durumu fırsat bilmekte, genellikle yava satışlarını tâkip ederek ucuza at temin etmek için pazarda hazır beklemekteydiler.[19] Katırcılar muhtemelen yavacı, âmil ve dellâllerle de iş birliği içindeydi.

Kara yoluyla seyahat yapacak tüccar ve seyyahlar, ata mutlaka ihtiyaç duymaktaydı.[20] Yanında at, beygir veya katırı olmayan yolcular, bunları kirâlama ya da satın alma sûretiyle temin edebilirdi. Mekkâreci tâifesi[21] ve katırcılar esnafı bu işi profesyonel olarak yapıyordu. Bu uygulamalarla, özellikle katırcılar esnafı at sirkülasyonunu ve hareketliliğini ellerinde tutuyordu.[22] Bununla birlikte elinde hayvanı olan da hayvanını kirâlama yoluna gidebiliyordu.[23]

İstanbul'da bir at pazarı, gravür, 1854.

Katırcı ve mekkâri esnafı elindeki kirâlık hayvanları kirâya verdiği zaman "yük taşıma anlaşması" imzâlardı. Ücretlendirme hayvanın taşıyacağı yüke ve gideceği mesâfeye göre belirlenmekteydi. Örneğin Halep'ten Üsküdar'a bir at 225 akçeye giderken,[24] Amasya'ya 70 akçeye gitmekteydi.[25] 1582/1583 yılında katırcılar esnafı kirâlık katırların ücretini belirledi; ücretlendirmede standardizasyona gidildi ve üç durum dikkate alındı. Buna göre "mahaffe"[26] ile taşımadan 7, binitten 4, yükten 6'şar altına kirâya verilmesi kararlaştırıldı.[27]

Fiyatlandırmada yükün ağırlığının esas alındığı anlaşılmaktadır. Kirâya veren ve kirâlayan arasında anlaşma gerçekleştikten sonra yük ip ile hayvana bağlanarak[28] gideceği yere doğru yola çıkardı.

KAYIP VE ÇALINTI ATLAR

Osmanlı ülkesinde at yetiştiriciliği en önemli meşgalelerden biriydi. Taycı köylüler, saraya karşı yükümlülüklerini yerine getirdikten sonra, diğer örf mensuplarına ve reâyâdan olan kimselere at satıyor ve buradan da gelir elde ediyorlardı. Ayrıca memâlik-i mahrûsenin çeşitli bölgelerinde varlıklarından haberdar olduğumuz konar-göçerler, yaygın olarak at yetiştirip bunları ihtiyaç sâhiplerine satmaktaydılar. Dönemin koşullarını, üretim ve ulaşım teknolojisinin boyutlarını, savaş teknolojisi ve Osmanlı ordusunun ata dayanan yapısını göz önünde bulundurursak ekonomi diliyle at "kıt metâ" arasında yer alıyordu. Osmanlı "bâd-ı havâ" vergileri arasında yer alan "yava ve kaçgun müjdegânisi", sâhiplerinin elinden kaçan köle ve câriyeler ile büyük baş hayvanlar arasında at da bulunmaktadır.[29] Kaçan veya çalınan bir atın bulunup sâhibine teslîmi sırasında böyle bir vergi alınması, onun değerini gösterir. Bu somut göstergelere at hırsızlıklarının cezâlarının ağırlığını da eklemek gerekir. Şöyle ki Osmanlı'da at hırsızlığı tarım ekonomisine dayanan bir toplum olması nedeniyle sert bir şekilde cezâlandırılmıştır.[30]

Fâtih Sultan Mehmed devrine âit kânunnâmede sığır, koyun, kaz ve ördek gibi büyük ve küçükbaş hayvan çalındığı zaman para, at çalındığı zaman ise el kesme cezâsı uygun görülmüştür.[31] Bunun yanında at malzemesi çalmanın da bir cezâsı vardı. Yancık ve destar çalındığında el

kesilmeyip kadının uygun gördüğü bir cezâ uygulanırdı.[32] Yavuz Sultan Selim devri kânunnâmelerinde at çalmanın cezâsı aynı şekilde devam etmiştir.[33] XVI. yüzyılın ortalarında at hırsızları "küreğe konulma" cezâsına çarptırılıyorlardı.[34] Bütün bunlarla birlikte suçluların yakalanıp sicile kaydedildikten sonra İstanbul'a gönderilmesi ve at hırsızlığı dâvâsının pâyitahtta görülmesi de konunun ciddîye alındığını gösteren bir uygulamaydı.[35]

Genellikle açık alanlarda ve ahır gibi kısmen gözden uzak mekânlarda bulundukları için atların çalınmaları kolaydı. Diğer taraftan taşıma sıkıntısı yoktu. Hatta hırsızı suç mahallinden kolayca uzaklaştırıyordu.[36] Atın bu özellikleri hırsızların çalıntı malda atı tercih etmelerine neden olmuş olmalıdır.

Hırsızlıkların önüne geçmek, kayıp malları korumak, özellikle nüfûsu kontrol etmek ve şehre girişleri yasaklı olanları engellemek için "yava yasakçıları" atanmıştır.[37] Osmanlı hukûkunda kayıp hayvan ve kaçak köle bulunduğu zaman aynı uygulamaya tâbi tutulurdu. Kânunnâmelerde "yava devâb"[38] olarak geçen kayıp veya sâhipsiz hayvanların yakalanmasından "yavacılar" sorumludur. Yavacılar kayıp hayvanların sağa sola zarar vermesini önlediği gibi sâhibini de maddî zarardan kurtarmaktadır.

Kayıp ve çalıntı olma arasında ince bir çizgi vardır.[39] Kaybolan eşyâ ve hayvan bulunduğu zaman yavacıya götürülmesi gerekirdi. Ancak bundan kazanç sağlamaya çalışan kişiler buldukları hayvanları satmak sûretiyle elden çıkarmayı planlayabilirlerdi. Bu durumda kayıp eşyâ yeni bir statü kazanırdı. Kirâlama yoluyla götürülen atlar bâzen geri gelmezdi.[40] Bâzen de ulaklar reâyâdan temin ettiği atı bırakıp başka ata binip gidiyor, geldiği yorgun atı terk ediyordu.[41] Bu atlar ya kayıp ya da çalıntı durumuna düşüyordu. Bütün bunlar yava atların sâhipsiz bir şeklide ortada dolaşmasına neden oluyordu. Atlar bakımsızlıktan zayıf düşüyor, hastalanıyorlardı.

Kayıp ve çalıntı vak'alarına Kırım'da da çok rastlanmaktadır. İncelenen mahkeme kayıtlarından, atını kaybeden at sâhiplerinin atı bir başkasının kullanımında gördükleri zaman mahkemeye mürâcaat ettikleri anlaşılmaktadır. Söz konusu durumun en önemli nedeni kayıp ve çalınma durumundan emin olunmamasıdır. Atın kaybolduktan sonraki âkıbeti çoğu zaman mahkeme kayıtlarına örneğin "atımı Saraç Mustafa'da buldum soruşturulsun" şeklinde geçmesiyle anlaşılır.[42] Atı kullanan kişiler, ya satın aldıklarını veya kendilerine birilerinin hibe ettiğini iddia etmişlerdir.[43] Kaybettikten üç yıl geçse bile atını bulan şahıs, teşhis edip atın kendine âit olduğunu ispatlarsa onu yeniden tasarruf etme hakkını elde ediyordu.[44]

At hırsızlığı menzil,[45] derbent, han gibi toplu yaşama yerlerinin yanında

At pazarı, gravür, 1894.

otlaklık[46] veya iskele kenarı[47] gibi kamusal alanda, hatta evin önü[48] veya ahırı[49] gibi özel alanda gerçekleşmiştir. Öte yandan İstanbul ve Üsküdar at pazarının hareketliliği Anadolu'nun veya Rumeli'nin herhangi bir yerinde çalınan atın buraya satış için getirilmiş olduğunu düşündürmektedir.[50]

Bireysel at çalma vak'aları görüldüğü gibi, zaman zaman on-onbeş kişilik gruplar hâlinde dolaşarak reâyânın at, katır ve koyununu çalan hırsızlar da çıkıyordu. Halkın mal ve mülküne bedelsiz olarak el koymaktaydılar.[51] Bu hayvanlar çalınarak tanınmayan başka mekânlarda satışa çıkarılıyor olmalıdır.

Bâzı yavacıların görevini kötüye kullanma girişimleri olduğu, sâhipsiz hayvanlardan veya kaçak kölelerden zabıt tutmadan satış yaptıkları ve kendilerine çıkar sağlamaya çalıştıkları da anlaşılmaktadır. Yavacıların yakaladıkları hayvan veya esirleri haber vermeden satmamaları konusunda merkezden uyarılmaları buna kanıt gösterilebilir.[52] Nitekim 1571/1572 yılında Kurd isimli yavacı tuttuğu hür kişiyi "Sen kulsun!" deyip bir gemiciye satmıştı.[53] Yavacılar zaman zaman görevleri dışında duran konulara da dâhil olmuşlardır. Böyle durumlarda merkezden gelen emirlerle hareket alanları sınırlandırılmıştır.[54]

YAVA VE KAÇGUN VERGİSİ

Yavacı teftişlerini yaparken kayıp hayvanları bulabilirdi. Eğer başka birisi bulursa yavacıya, zâbite, âmile, subaşıya veya tımar sâhibine teslim ederdi. Söz konusu hayvanlar bulunduğu zaman zabıt tutulurdu. Bu zabıtta hayvanın günlük beslenme ve bakım masrafı belirlenirdi.[55] Sâhibi bulunduğu zaman bu miktar üzerinden hesaplamalar yapılırdı. Kadı hayvanın bulunduğunu îlan ettirirdi. Bundan sonraki süreç hayvanın sâhibinin bulunup bulunmamasına göre gelişirdi. Her iki durumda da tımar sâhibi veya yavacı yava için yapacağı harcamaların ücretini alırdı. Kayıp hayvanın sâhibinin bulunması için beklenmesi gereken kânûnî süreye "müddet-i örfiyye" denirdi. Hayvan için söz konusu bekleme süresi bir aydı.[56] Bu süre içinde sâhibi ortaya çıkarsa bir-iki harcama kalemi üzerinden ücretlendirme çıkarılırdı. Harcama kalemlerinden en önemlisi, hayvanın bulunduğu günden sâhibinin aldığı güne kadar geçen sürede yapılan bakım masrafları (nafaka) idi. 1535 yılında bir beygirin günlük nafakası 2 akçe, 1592 yılında ise bir katırın nafakası 4 akçe olarak belirlenmişti.[57] Diğer bir masraf kalemi zabıt kaydı için alınan ve "resm-i sicil" olarak geçen ücretti.[58] Bütün bunlar yava ve kaçgun vergisi olarak geçerdi. Yavacı, kısaca hayvana yapılan masrafın, bakımın ücretini ve vermiş olduğu hizmetin bedelini almaktaydı. Buna "yava akçesi" denirdi.[59] Yavacı kayıp atları sâhipleri ile buluşturarak kişilerin maddî zarara uğramasının önüne geçmeye çalışıyordu.

Örneğin 1514/1515 yılında Samandıra yakınlarında bir gök kır erkek katır bulunarak yavacıya, yavacı da şâhitler huzûrunda sâhibine teslim etmişti.[60] Söz konusu olan birimin olmadığı yerlerde yava ve kaçgun vergisinin nasıl tasarruf edileceği toprağın statüsüne göre tâyin olurdu. Genellikle toprak serbest tımar ise tamâmını tımar sâhibi alırdı. Serbest tımar değil ise sancakbeyi ile tımarlı sipâhi arasında paylaşılırdı. Özel durumlar kânunnâmelerde belirtilirdi.[61]

Diğer taraftan hayvanının sâhibi, malının bulunmasının ödülü olarak yavacıya veya bulan kişiye müjde resmi öderdi.[62] 1559 yılında Bursa'da babasının serbest tımarında bulduğu yava at için Yakup Çelebi 40 akçe müjdegânî almıştı.[63] Bu ödeme, bulunan kayıp malların yavacıya teslim edilmesini teşvik eden bir uygulamaydı.[64] Bunun miktârı hayvanın kaçtığı yerden tutulduğu yere kadar olan ve "deve göçü"[65] tâbir edilen mesâfe üzerinden hesaplanırdı. Bir deve göçü 20 akçe olarak belirlenmişti.[66] Ancak "3 deve göçü" en uzak mesâfe kabul edilirdi. Daha uzakta yakalansa da bundan fazlası alınmazdı.[67] Mukâtaa âmili de aynı hesap üzerinden "cu'l" denen bir ücret alırdı.[68, 69]

Müddet-i örfiyyesi dolan hayvanın sâhibi çıkmaz ise geliri beytülmale göndermek üzere satışa çıkarılırdı. At satışlarını duyurmak için özel dellâller olurdu.[70] At dellâlı çarşıda ve pazarda sesli bir şekilde satışı îlan ederdi. Satışlarda âmil ve emin aracılık ederdi.[71] Satış sonrasında elde edilen gelir; dellâlın ücreti (dellâliye), atın nafakası ve "deve göçü" uzaklığı için belirlenen miktar düşülerek hazîneye teslim edilirdi.[72] Sâhibi sonradan çıkar ve atın kendisine âit olduğunu ispatlarsa ücret kendisine iâde edilirdi.[73]

At sâhibi, atın kendisine âit olduğunu üç biçimde ispat edebilirdi. Bunlardan birincisi atın damgasını târif etmekti. Damga çok eskiden beri atın belirli bölgelerine kızgın demir ile vurulan işâretlerdir.[74] 1525 yılında Karkınsu denilen mevzide yakalanan al bir at halka ve kurt damgalı idi.[75] Ulaktan kalan bir atın damgası ise kaz ayağı şeklindeydi.[76] Kırım'da tarak,[77] ağızlık[78] gibi farklı damgalar kullanılmaktaydı. Ancak bütün atlar damgalı değildi. İkinci ispat yolu atın vasıflarını söylemekti. 1547/1548 yılında Ahmet bin Bahşi evinin önünde kaybettiği atını alnı sakar al at olarak târif etmişti.[79] Yava olan bir beygir; al, topal, üç ayağı siğil olarak kayıtlara geçti.[80] Kırım'da 1672 yılında bir zimmî on aydır kayıp atını çingenelerden Keyvan oğlu Bulay kullanırken buldu. Atını sol burnundaki çıbanından tanıdı.[81] Yine 1667 senesinde Kırım'da Timur adında biri atını at hanında kaybetti. Timur iki yıl sonra atını damgasından ve delik iki kulağından teşhis etti.[82] Görüldüğü gibi atlar donları, engelleri ve vücutlarında bulunan özel belirteçlerle târif edilmekteydi. Bâzen atı tanımlamak için damga dışında özel işâretler konuluyordu. Kulağın kesilmesi veya delinmesi en çok rastlanan uygulamalardı.[83] Üçüncü ispat yolu ise güvenilir şâhit göstermekti.

XVI. yüzyılda atların savaşlarda kullanımının yanı sıra, atla merkebin birleşmesinden olan katırlar ve genellikle iğdiş edilerek kullanılan beygirler ulaşım ve yük taşımacılığında önemliydi. At ticâretiyle diğer alanlarda yapılan ticâret birbirini beslemekteydi.

Bütün bunlar sâyesinde at alım-satımı ve onun çevresinde oluşan kurumlar faal bir biçimde çalıştı.

Özetle, katırcı esnafı alım-satım ve kirâlama işlemleriyle at piyasasını hareketlendirmekteydi. At pazarlarında çevik ve güçlü Osmanlı atları hızlı bir şekilde alıcı buluyordu. Pazarların at kaynağının önemli bir kısmını atını satmak isteyen özel kişiler oluşturuyordu. Kişilerin ihmalleri dışında, at kirâcılarının ve resmî haber taşıyan ulakların dikkatsizlikleri veya özensizlikleri atların kaybolmasına neden olmaktaydı. Kaybolan veya çalınan atlar satılmak amacıyla pazara bir şekilde gelmekteydi.

Devlet gerek hırsızlığın önüne geçmek ve gerekse kişilerin kayıp mallarını korumak için yavacılar aracılığı ile hizmet verdi. Atını kaybeden veya çaldıran kişi, nereye bakacağını, kime soracağını bilirdi. Kayıp atı ve diğer malları bulana ödeme yapılması, teslîmi hızlandıracak teşvik niteliğindeydi. Kaçak köleler, kayıp ve çalıntı mallar üzerine konulan kânunlar ve oluşturulan kurumlar güven veren bir ortamın oluşması için geliştirilen sistemin ürünüydü.

KAYNAKÇA - YAYIMLANMIŞ VE YAYIMLANMAMIŞ

ARŞİV KAYNAKLARI

¶ 37 numaralı Eyüp Şer'iyye Sicili (EŞC).

¶ 78 numaralı Bursa Şer'iyye Sicili (BŞS).

¶ 11 numaralı Kırım Şer'iyye Sicili (KŞS); 14 numaralı KŞS; 16 numaralı KŞS.

¶ 1 numaralı Üsküdar Şer'iyye Sicili (ÜŞS); 2 numaralı ÜŞS; 3 numaralı ÜŞS; 9 numaralı ÜŞS; 14 numaralı ÜŞS; 17 numaralı ÜŞS; 51 numaralı ÜŞS; 56 numaralı ÜŞS; 84 numaralı ÜŞS.

¶ 3 numaralı Mühimme Defteri, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1993.

¶ 6 numaralı Mühimme Defteri, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1995.

¶ 12 numaralı Mühimme Defteri, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, c. I, Ankara 1996.

KRONİK VE LİTERATÜR KAYNAKLARI

¶ Akgündüz, A., *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, 3. kitap, FEY Vakfı, İstanbul, 1991.

¶ Akkaya, D., "Üsküdar Kadılığı 420 numaralı Şer'iyye Sicili Defteri 1159-1160 / 1747-1748", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1999.

¶ Akkaya, M., "XVII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Üsküdar", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2010.

¶ Aydın, M. Â., "Cuâle", *DİA*, c. 8, İstanbul, 1993, s. 77-78.

¶ Ayverdi, İ., *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, c. 1, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 2006.

¶ Barkan, Ö. L., *Osmanlı İmparatorluğunda Zirai ve Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları, Kanunlar*, c. 1, Burhaneddin Matbaası, İstanbul, 1943.

¶ Bassano, L., *Kanuni Dönemi Osmanlı İmpratorluğu'nda Gündelik Hayat*, çev. Selma Cangi, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2011.

¶ Bridges, J. K., *Başlangıcından Bugüne Kadar Kara Ulaştırma Tarihi*, Arkın Kitabevi, İstanbul, 1968.

¶ David, G., *Osmanlı Macaristan'ında Toplum, Ekonomi ve Yönetim 16. Yüzyılda Simontorya Sancağı*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.

¶ Doğru, H., *Osmanlı İmparatorluğunda Yaya-Müsellem ve Taycı Teşkilatı (XV. XVI. Yüzyılda Sultanönü Sancağı)*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1990.

¶ Ekin, Ü., "Osmanlı Ulaşım Teknolojisi ve Örgütlenmesi Üzerine Bir Araştırma: Mekkâri Esnafının Tarihi", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1996.

¶ Güneş Yağcı, Z., "Kölelerin Kaçmaya Çalıştıkları Mekân Üsküdar (XVI-XVIII. Yüzyıllar)", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VIII 21-23 Kasım 2014 Bildiriler*, c. 2, ed. Coşkun Yılmaz ve diğerleri, İstanbul, 2015, s. 267-283.

¶ Güneş Yağcı, Z.- Ataş, E., "Osmanlı Devleti'nde Kaçak Köleler: Abd-ı Abık", *Osmanlı Devleti'nde Kölelik*, ed. Zübeyde Yağcı Güneş, Fırat Yaşa, Dilek İnan, Tezkire Yayınları, İstanbul, 2017, s. 297-323.

¶ İbn Batuta, *İbn Batuta Seyahatnamesi Seçmeler*, haz. İsmet Parmaksızoğlu, MEB, İstanbul 1993.

¶ İbn Tagrıberdi, *En-Nücûmu'z-Zâhire*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2013.

¶ Kaynak, Rahşan, "XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Üsküdar'da Sosyal ve Ekonomik Hayat (Şer'iyye Sicillerine Göre)", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2010.

¶ İhsan Abidin, *Osmanlı Atları*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1917.

¶ Kılıç, E., "1158-1159 (1745-1746) Tarihli Üsküdar Sicili", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1997.

¶ Köymen, M. A., "Alparslan Zamanı Selçuklu Askeri Teşkilâtı", *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, V/ 8-9, 1967, s. 1-74.

¶ Kütükoğlu, M., "Osmanlı İktisadi Yapısı", *Osmanlı Devleti Tarihi*, c. III, ed. E. İhsanoğlu, Feza Yayıncılık, İstanbul, 1999.

¶ Lütfi Paşa, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, haz. Âli Bey, İstanbul, 1341.

¶ Mübarek Zengî, *Feresnâme*, Bursa Orhaniye Kütüphânesi, Nu: 2114/2.

¶ Pamuk, Ş., *Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.

¶ Sahillioğlu, H., "Akçe", *DİA*, c. 2, İstanbul, 1989, s. 224-227.

¶ Scweigger, S., *Sultanlar Kentine Yolculuk (1578-1581)*, çev. Selma Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2014.

¶ Tak, E., "1513-1520 Tarihli Üsküdar Kadı Siciline Göre Kaçkın Köleler", *Üsküdar Sempozyumu II 12-13 Mart 2004 Bildiriler*, c. 1, ed. Zekeriya Kurşun ve diğerleri, İstanbul 2005, s. 19-28.

¶ Tott, F. de, *Türkler ve Tatarlar Arasında*, çev. Reşat Uzmen, AD Yayıncılık, İstanbul, 1996.

¶ Yaşa, F., "Yavuz Sultan Selim Dönemi İstanbul'unda Kuzeyli Firariler ve Düşündürdükleri", *Yavuz Sultan Selim Dönemi ve Bursa*, ed. Nilüfer Alkan Günay, Osmangazi Belediyesi Yayınları, Bursa, 2018, s. 539-554.

1 İyi yetiştirilmiş bir at 15 fersah olan 90 km'lik bir mesâfeyi sabahtan kuşluk namazına kadar alabilmekteydi. Bkz. Mübarek Zengî, *Feresnâme,* Bursa Orhaniye Kütüphânesi, No. 2114/2, s. 71a; Mehmet Altay Köymen, "Alparslan Zamanı Selçuklu Askeri Teşkilâtı", *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi,* V/ 8-9, 1967, s. 68. Atın değiştirildiği öğleden sonra da bir o kadar yol yaptığı varsayılırsa günlük kat edilen yol 180-200 km'ye ulaşmaktadır. Ulaşım üzerine yapılan çalışmalar atlı habercilerin günlük ortalama 160 km yaptıklarını belirtir. Bkz. J. K. Bridges, *Başlangıcından Bugüne Kadar Kara Ulaştırma Tarihi,* Arkın Kitabevi, İstanbul, 1968, s. 20.

2 Yava (yave) kaybolmuş, zâyi anlamına gelmektedir.

3 Atın önemli bir metâ olması dolayısıyla diğer devletlerde de bu tür pazarlar bulunmaktaydı. Örneğin Memlûk devletinde at pazarı mevcuttu. Bkz. İbni Tagrıberdi, *En-Nücûmu'z-Zâhire,* çev. Ahsen Batur, Selenge Yay., İstanbul 2013, s. 79.

4 Bassano, at pazarlarında, aynı meydanda fakat atlardan farklı yerde diğer tür hayvanların da satıldığını bildirir. Luigi Bassano Venediklidir. 1532-1540 yılları arasında Osmanlı devletinde yaşamış, 1552 yılında da elçinin özel habercisi olarak İstanbul'da görev almıştır. Bkz. Luigi Bassano, *Kanuni Dönemi Osmanlı İmpratorluğu'nda Gündelik Hayat,* çev. Selma Cangi, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2011, s. 115-116.

5 Mustafa Akkaya, *XVII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Üsküdar,* Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2010, s. 50.

6 Duka, Venedik'te basılan altın paradır. 1500 yılında 54 duka 52 şerifi altın, 1512'de 55 duka 50-55 şerifi altın, 1526'da 57 duka 53 şerifi altın, 1532 yılında 57 duka 52 şerifi altın, 1540'da 60 duka 55 şerifi altın, 1550 ve 1566'da 60 duka 57 şerifi altın etmekteydi. Bkz. Şevket Pamuk, *Paranın Tarihi,* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s. 69.

7 Salomon Scweigger, III. Murad döneminde Kutsal Roma-Germen impratorluğunun elçilik heyetinde yer alarak Osmanlı'yı ziyâret etti. 1577 yılında Viyana'dan yola çıkan Scweigger, Budapeşte, Belgrad, Sofya, Filibe ve Edirne yol güzergâhından İstanbul'a geldi. Burada dört yıl geçirdi. Eserinde bu dört yılını anlatır. Scweigger'in verdiği rakamlar oldukça yüksektir. İyi atların olduğu anlatmak için at ücretlerini abartmış olabilir. Bkz. Salomon Scweigger, *Sultanlar Kentine Yolculuk (1578-1581),* çev. Selma Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2014, s. 153.

8 26 numaralı ÜŞS, 43b-1; Bir filori 50 akçedir. Bkz. Geza David, *Osmanlı Macaristan'ında Toplum, Ekonomi ve Yönetim 16. Yüzyılda Simontorya Sancağı,* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 5; 1509 yılında 1 filori 55, 1529'da 57, 1547'de 60, 1585'te 110, 1587'de 120 akçedir. Bkz. Halil Sahillioğlu, "Akçe", DİA, c. II, İstanbul, 1989, s. 227.

9 1563 yılında. Bkz. 26 numaralı ÜŞS, 48b-6.

10 26 numaralı ÜŞS, 64b-3.

11 26 numaralı ÜŞS, 79b-1.

12 26 numaralı ÜŞS, 79b-4.

13 26 numaralı ÜŞS, 57a-2.

14 51 numaralı ÜŞS, 41a-5.

15 08 numaralı ÜŞS, 27a-1. Naklen Akkaya, *XVII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Üsküdar,* s. 243.

16 1618, 1624 ve 1640 yıllarında 1 riyal guruş 80 akçe değerindeydi. Bkz. Mübahat Kütükoğlu, "Osmanlı İktisadi Yapısı", *Osmanlı Devleti Tarihi,* c. III, ed. E. İhsanoğlu, Feza Yayınları, İstanbul, 1999, s. 558.

17 125 numaralı ÜŞS, 7a-2. Naklen Akkaya, *XVII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Üsküdar,* s. 243.

18 1514/1515'te siyah uyuz bir beygir 95 akçeye (1 numaralı ÜŞS 16a-2); 1518 yılında doru yeleli bir at 180 akçeye (1 numaralı ÜŞS, 92b-1); 1520 yılında küçük topal at 40 akçeye (2 numaralı ÜŞS, 81a-3) satıldı.

19 1520 yılında katırcı esnafından Kemal topal ve küçük bir atı 40 akçeye satın aldı. Bkz. 2 numaralı ÜŞS, 81a-3. Muhtemelen Kemal, bu atın, bakımını sağlandıktan ve büyüttükten sonra daha iyi hizmet vereceğini düşündü. Atı ucuza alarak yatırım yaptı.

20 *Akkaya, XVII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Üsküdar,* s. 243-244.

21 Mekkâreci tâifesi deve, katır gibi yük taşıyan hayvanlarla nakliye işini yapan esnaftı. Çeşitli yerlerde bulunan

söz konusu zümre kendi esnaf grubunun kefil olması sûretiyle taşımacılığa destek verirdi. Bkz. Mekkâri esnafı için bkz. Ümit Ekin, *Osmanlı Ulaşım Teknolojisi ve Örgütlenmesi Üzerine Bir Araştırma: "Mekkâri Esnafının Tarihi",* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1996, s. 45.

22 2 numaralı ÜŞS, 81a-3.

23 Bâzen bununla ilgili anlaşmazlıklar mahkeme kayıtlarına düşmekteydi. Her biri 30 kuruşa olmak üzere 5 beygirini kirâya veren Seyyid Kasım parasının bir kısmını alamayınca mahkemeye başvurmuştu. Bkz. Erdal Kılıç, 1158-1159 (1745-1746) Tarihli, Üsküdar Sicili, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1997, s. 27/ 102; 11/38. Kılıç, 1158-1159 (1745-1746) *Tarihli, Üsküdar Sicili,* S. 11/38.

24 26 numaralı ÜŞS, 2b-4.

25 26 numaralı ÜŞS, 26b-4.

26 Binek hayvanların sırtına konulan kapalı oturmalık.

27 56 numaralı ÜŞS, 3a-2.

28 26 numaralı ÜŞS, 73a-2.

29 Kaçak köleler bâzı çalışmalara konu olmuştur: Ekrem Tak, XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde Üsküdar kadı sicillerine göre kaçkın köleleri ampirik bilgiler ile detaylı olarak vermiştir. Belirlenen târih aralığında kaçak köle sayısını fazla olarak değerlendirir ve bunun nedenini Yavuz Sultan Selim döneminde yaşanan savaşlara bağlar. Bkz. Ekrem Tak, "1513-1520 Tarihli Üsküdar Kadı Siciline Göre Kaçkın Köleler", *Üsküdar Sempozyumu II 12-13 Mart 2004 Bildiriler,* c. 1, ed. Zekeriya Kurşun ve diğerleri, İstanbul, 2005, s. 19-28; Zübeyde Güneş Yağcı da kaçak kölelerin tercih ettiği mekân olarak Üsküdar'ı yüzyıl aralığını genişleterek değerlendirmeye almıştır. Bkz. Zübeyde Güneş Yağcı, "Kölelerin Kaçmaya Çalıştıkları Mekân Üsküdar (XVI-XVIII. Yüzyıllar), *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VIII 21-23 Kasım 2014 Bildiriler,* c. 2, ed. Coşkun Yılmaz ve diğerleri, İstanbul, 2015, s. 267-283; Ayrıca bkz. Zübeyde Yağcı Güneş, Emre Ataş, "Osmanlı Devleti'nde Kaçak Köleler: Abd-ı Abık", *Osmanlı Devleti'nde Kölelik,* ed. Zübeyde Yağcı Güneş, Fırat Yaşa, Dilek İnan, Tezkire Yayınları, İstanbul, 2017, s. 297-323. Bunların dışında Yavuz Sultan Selim dönemi İstanbul'unda kuzeyli kaçak köleleri inceleyen Fırat Yaşa, çalışma alanı olarak Üsküdar'ı seçmiştir. Üsküdar'da kaçak kölelerin fazlalığı dolayısıyla kayıp eşyâ eminliğinin oldukça faal olduğunu; kaçak kölelerin yakalanması, muhâfazası, sâhibinin bulunmasına yönelik bir sektörün geliştiğini belirtmiştir. Bkz. Fırat Yaşa, "Yavuz Sultan Selim Dönemi İstanbul'unda Kuzeyli Firariler ve Düşündürdükleri", *Yavuz Sultan Selim Dönemi ve Bursa,* ed. Nilüfer Alkan Günay, Osmangazi Belediyesi Yayınları, Bursa, 2018, s. 539-554.

30 At hırsızlığı, Türk topluluklarında ilk çağlardan bu yana çok sert cezâlandırılmıştır. İbn Batuta, Türklerin yük hayvanı cinsinden hayvanlarının çobansız ve korucusuz bir şekilde çayır ve otlaklarda dolaştığını bildirir. Bu rahatlığı hırsızlara uygulanan cezâların sertliğine bağlar. Çalınmış hayvan bulunan kişi, onu sâhibine iâde etmek zorunda olduğu gibi, aynı zamanda bedelinin dokuz mislini de ödemek zorundadır. Ödeyecek maddî gücü yoksa çocuklarını vermek zorunda bırakılır. O da yoksa îdam edilir. *Bkz. İbn Batuta, İbn Batuta Seyahatnamesi Seçmeler,* haz. İsmet Parmaksızoğlu, MEB, İstanbul, 1993, s. 75.

31 "Eğer at uğurlasa elin keseler, kesmezler ise iki yüz akçe cürm alına." Bkz. Ömer Lûtfi Barkan, *Osmanlı İmparatorluğunda Zirai ve Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları, Kanunlar,* c. 1, Burhaneddin Matbaası, İstanbul, 1943, s. 389. Bundan sonra bu eser Kanunlar olarak geçecektir.

32 Barkan, *Kanunlar,* s. 389.

33 Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri,* 3. Kitap, FEY Vakfı, İstanbul, 1991, s. 426.

34 1564 yılında Çorum'da sipâhi olarak hizmet veren Rüstem'in at hırsızlığı tespit edilince küreğe konulmak üzere hüküm çıktı. Bkz. *6 numaralı Mühimme Defteri,* Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1995, Hk. 98, s. 56-57.

35 1560 yılında Çorlu civârında altı nefer harâmî ortaya çıkmış ahâlinin at ve sığırları çalmışlardır. Şikâyet üzerine dâvâ Dîvan'da görüşülerek suça karışan kişilerin yakalanmasına ve dâvâlarının toprak kadısı tarafından görülmesi kararlaştırılmıştır. *Bkz. 3 mumaralı Mühimme…*, Hk. 1603, s. 694-695.

36 Ancak atın nalları yürürken veya koşarken ses çıkaracağından hırsızlar buna göre tedbir alıyor olmalıdır. Kısmen ses yalıtımını yapmak için atın çalındığı ilk mekânda ayaklarına kumaş bez bağlamaları söz konusu olabilir.

37 Rahşan Kaynak, *XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Üsküdar'da Sosyal ve Ekonomik Hayat (Şer'iyye Sicillerine Göre),* Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2010, s. 121.

38 Barkan, *Kanunlar,* s. 287; Devab, binek ve yük hayvanları anlamına gelmektedir.

39 Suçlular genellikle suçlarını kabul etmemektedir. Maâum amaçlar ortaya sürmüşlerdir. Örneğin köklemek (döllemek) için aldığını bildirenler vardır. Bkz. 14 numaralı ÜŞS, 42a-2.

40 Mahmud, sipâhi Mustafa'ya bir at kirâlamıştı. Mahmud, Mustafa'nın atı kaybettiğini mahkemeye bildirerek şikâyetçi oldu. Mustafa ise cevâbında ağılının basılıp çalındığını söyledi. Bkz. 56 numaralı ÜŞS, 36a-2.

41 Ulaklar tarafından alınan ve sonradan başıboş olarak bulunan atların çokluğu ulak sisteminin bozulmuşluğunun delîlidir. Üsküdar şer'iyye sicilindeki kayıtlar, bu konuyu "ulak zulmü" olarak değerlendiren Lütfi Paşa'yı da doğrular niteliktedir. Daha geniş bilgi için Lütfi Paşa, *Tevârih-i Âl-i Osmân,* haz. Âli Bey, İstanbul, 1341, s. 374-378. Ulaktan kalan atların kayıp at olarak yavacıya gelmesi konusunda örnekler için bkz. 2 numaralı ÜŞS, 22a-1; 2 numaralı ÜŞS, 85a-3; 1 numaralı ÜŞS 115a-5; 1 numaralı ÜŞS, 117a-1; 1 numaralı ÜŞS, 117b-3; 2 numaralı ÜŞS, 120a-2.

42 Söz konusu durum ile ilgili olarak XVI. yüzyılın ortalarında Kırım'da birçok dâvâ mahkemeye taşınmıştır. Birkaç örnek şöyledir: Câmi'-i Kebir mahallesinden Mustafa Çelebi oğlu Sadullah Çelebi iki yıl önce kaybettiği atını Mustafa Saraç'ta bulunca mahkemeden soruşturulmasını istedi. Bkz. 11 numaralı Kırım Şer'iyye Sicili (KŞS), s. 84; Yine Bahçesaray Şehreküstü mahallesinden Cafer bir sene önce kaybettiği atını Mehmed'de bulmuştu. Bkz. 11 numaralı KŞS, s. 61; Seyisbaşısı Ahmed oğlu Mehmed on aydır kayıp atını Azra'nın kullanımında olduğunu gözlemledi. Bkz. 14 numaralı KŞS, s. 134; Kosta'nın kullandığı at Derviş'in çıkmıştı. Bkz. 11 numaralı KŞS, s. 60. Kırım şer'iyye sicillerindeki kayıp atlarla ilgili belgelerden haberdar eden Fırat Yaşa'ya teşekkür ederim.

43 Timur'un atını kullanan Ramazan, atı Osman Beşe'den satın aldığını söyledi. Bkz. 14 numaralı KŞS, s. 103; Derviş'in atını kullanan Kosta ise atın kendisine Sefer Ağazâde Mirzâ tarafından hibe edildiğini iddia etmişti. Bkz. 11 numaralı KŞS, s. 60.

44 14 numaralı KŞS, s. 134; 14 numaralı KŞS, s. 134; 11 numaralı KŞS, s. 60; 11 numaralı KŞS, s. 61; 11 numaralı KŞS, s. 84; 16 numaralı KŞS, s. 59.

45 1519'da Herekli'de bir ulak bir kır aygırı tutmuş ve Akbıyık'ta gecelemiştir. Ancak atı ve eşyâsını çaldırmıştı. Bkz. 2 numaralı ÜŞS, 22a-1.

46 51 numaralı ÜŞS, 26a- 2.

47 Kaynak, *XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Üsküdar'da* …, s. 197-198.

48 3 numaralı ÜŞS, 43a-1; 14 numaralı ÜŞS, 42a-2.

49 26 numaralı ÜŞS, 64b-3.

50 Çalıntı olup olmadığı bilinmemekle birlikte Anadolu'nun çeşitli yerlerinden gelen pek çok at, İstanbul pazarlarında satıştaydı. Bkz. 108 numaralı ÜŞS, 27a-1. Naklen Akkaya, *XVII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Üsküdar,* s. 243; 125 numaralı ÜŞS, 7a-2. Naklen Akkaya, *XVII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Üsküdar,* s. 243.

51 ÜŞS 74, s. 67b. Naklen Kaynak, *XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Üsküdar'da* …, s. 111-112.

52 1559 yılında böyle bir emir gelmişti. Bkz. *3 numaralı Mühimme Defteri,* Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1993, s. 37-38.

53 Bu nedenle hakkında tahkîkat başlatıldı. Bkz. *12 numaralı Mühimme Defteri,* c. I, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1996, s. 66.

54 84 numaralı ÜŞS, 98a-2; 3 numaralı ÜŞS, 91z-3.

55 1516 yılında yolcuların kayıp diye getirdiği bir kızıl kula beygirin beslenmesine bir buçuk, hizmetine yarım akçe takdir olunmuştu. Bkz. 1 numaralı ÜŞS, 70a-3; 1518 yılında ise iki kulağının ucu delik, kuyruğu kesik yorga yürür yava bir kısrak için nafaka ve bakım bedeli günlük 1 akçe olarak belirlenmişti. Bkz. 1 numaralı ÜŞS, 87a-2; 1573/1574 senesinde bir boz erkek yava katır semeriyle birlikte subaşıya teslim edildi. Günlük 4 akçe bakım masrafı belirlendi. Bkz. 56 numaralı ÜŞS, 60a-2.

56 Bu câriyede üç ay, hayvanda bir aydır. Bkz. Barkan, *Kanunlar,* s. 287.

57 6 Nisan 1535 târihindeki bir kayda göre Üsküdar'a ulak ile bir bargir gelip altı gün kalmıştı. Atın günlük nafakası için ve hıfzı için 2 akçe takdir olundu. Bkz. 9 numaralı ÜŞS, 56b2; 8 Temmuz 1592 yılında kestâne doru kancık bir katır Kadıköyü sınırında bulunur. Sâhibi bilinmeyen katır zâbite teslim edilir. Nafakası günlük 4 akçe olarak belirlenir. Bkz. 84 numaralı ÜŞS, 124b-4.

58 2 numaralı ÜŞS, 81a-3.

59 İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük,* c. 1, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 2006, s. 3387.

60 1 numaralı ÜŞS, 25b-1.

61 Örneğin yaya müsellem sancaklarının topraklarında bulunan veya tutulan yava, abd-i âbık ve kenizek (küçük cariye) cu'ları (bir iş karşılığında ödenecek ücret) sancak beyinindir. Bkz. Bozok sancağı kânnunnâmesi, Barkan, *Kanunlar,* s. 29.

62 Bu verginin tasarrufu kanunnâmelerde düzenlenmiştir. Örneğin Kocacık yörükleri kânunnâmesinde: *"Gezende olmağla tuttukları yava kaçgun her kande tutarlarsa müjdegânesi ve müddet-i'örfiyyesi temam olanların tasarrufu kendi subaşılarınındır. Serbest tımarlarda bu vergi tımar sahibinindir."* Bkz. Barkan, *Kanunlar,* s. 26.

63 78 numaralı Bursa Şer'iyye Sicili, s. 25. Bkz. Ek. 1.

64 Fırat Yaşa kaçak köleleri yakalayıp mahkemeye getiren kişilere 50 akçe ödendiğini ve bu nedende Üsküdar'da köle yakalamayı kendisine iş edinen kişilerin olduğunu bildirmektedir. Bkz. Fırat Yaşa, "Yavuz Sultan Selim Dönemi İstanbul'unda Kuzeyli Firariler ve Düşündürdükleri", *Yavuz Sultan Selim Dönemi ve Bursa, ed.* Nilüfer Alkan Günay, Osmangazi Belediyesi Yayınları, Bursa, 2018, s. 539-554.

65 Bu, deve ile bir menzilden diğer menzile olan mesâfe olmalıdır.

66 Kaçak kölelerde söz konusu miktar 30 akçedir. Bkz. Güneş Yağcı, Ataş, "Osmanlı Devleti'nde Kaçak Köleler…", s. 314; Yaşa, "Yavuz Sultan Selim Dönemi…", s. 545.

67 "Kütahya Livası Kanunnamesi", Barkan, Kanunlar, s. 26; "Erzurum Livası Kanunnamesi", Barkan, *Kanunlar,*

68 Mehmet Âkif Aydın, "Cuâle", DİA, c. 8, İstanbul, 1993, s. 77-78; Yaşa, "Yavuz Sultan Selim Dönemi…", s. 545.

69 Barkan, *Kanunlar,* s. 287.

70 Üsküdar çarşısında sâdece at satışlarının duyurusunu yapan dellâl atanırdı. Dellâl atamaları güvenilir birinin kefâleti ile gerçekleşirdi. Şubat 1580 yılında Mahmud, Üsküdar çarşısına Mâden bin Abdî'nin kefâletiyle (esb-i dellâl) at dellâlı olarak göreve gelmişti. Bkz. 51 numaralı ÜŞS, 1b-3.

71 2 numaralı ÜŞS, 81a-3.

72 1514 yılında siyah yava olarak bulunan bir beygir (uyuz olarak belirtilmiş) 95 akçeye satılarak 7 akçe resm-i sicillât olarak ayrıldıktan sonra 88 akçesi Emin Ayas Bey'e teslim edildi. Bkz. 1 numaralı ÜŞS 16a-2; 1518 yılında ise doru yeleli, kuyruğu kara bir kısrak açık arttırmada 180 akçeye satılıp Emin Mehmet bin İsa'ya verildi. Bkz. 1 numaralı ÜŞS, 92b-1; 1520 yılında yava, topal ve küçük bir atın satışından ecr-i hizmet (hizmet karşılığı) 10, resm-i sicil 7 ve dellâliye 1; 18 akçe çıkarılarak kalan 22 akçe emîne teslim olundu. Bkz. 2 numaralı ÜŞS, 81a-3.

73 Daha sonraki yıllarda bu konuya ilişkin örnekler mevcuttur. Örneğin, 30 Ekim 1747 târihinde Üsküdar mahkemesinde görülen bir dâvâda Kıptî Osman mahkemeye iki atının kaybolduğunu bildirmişti. Atlarının çalındığını düşünmekteydi. Yapılan tahkîkat sonunda atların çalınmadığı anlaşıldı. Atlar yava durumuna düşmüş, hazîneye geçmişti. Kıptî Osman dört şâhit getirerek hâzinedar vekîlinden atlarını aldı. Bkz. Deniz Akkaya, *Üsküdar Kadılığı 420 numaralı Şer'iyye Sicili Defteri 1159-1160 / 1747-1748,* Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1999, s. 164.

74 1767-1769 yıllarında Kırım Hanlığı'nda bulunan Fransa elçi tercümanı François de Tott, Kırım atlarını gözlemleyerek, damgalanmaları hakkında bilgi vermektedir. Bkz François de Tott, *Türkler ve Tatarlar Arasında,* çev. Reşat Uzmen, AD Yay., İstanbul 1996, s. 102, 106.

75 3 numaralı ÜŞS, 43a-1.

76 1 numaralı ÜŞS, 117a-1.

77 14 numaralı KŞS, s. 21.

78 14 numaralı KŞS, s. 134.

79 14 numaralı ÜŞS, 42a-2; XVII. yüzyılda da atları çalınanlar bezer şekilde tarif ettiler. 1637 yılında Terkos nahiyesinin Pinhor köyünde bostancı olan Yani, İstinye karyesinde otlatırken çaldırdığı atını, alnı sakar ensesinin sol tarafında beyaz elif gibi beni, çenesinin iki tarafında dağ alâmeti olan beygir diye tanıtmıştı. Bkz. 37 numaralı EŞC, 20b-2.

80 26 numaralı ÜŞS, 64b-3.

81 16 numaralı KŞS, s. 59.

82 14 numaralı KŞS, s. 103.

83 Sol kulağı ardından kesilmiş, bkz. 14 numaralı KŞS, s. 134; iki kulağı delik, bkz. 14 numaralı KŞS, s. 103.

I. Zygmuntowicz, At pazarı.

At pazarında bir seyyah

FRANCIS MARION-CRAWFORD

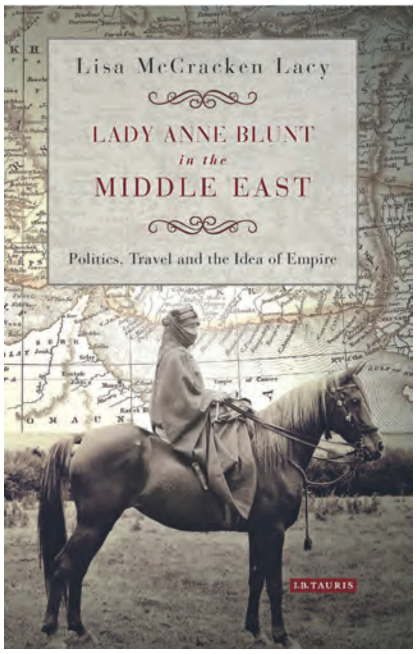
ARAP atı Doğu'nun bütün destan ve geleneklerinde önemli bir rol oynar. İstanbul'daki at pazarını ilk ziyâretimde hayâlimde Lady Anne Blunt[1] ve eşinin kalbini çoşturacak saf kanlar vardı; ama hayâtımın en büyük hayal kırıklıklarından birine uğradım.
At pazarı, Fatih Câmii'nin doğu tarafındadır. Aralarında gösterilmeye değer bir at varsa bile onları sergilemek için bundan daha kötü bir yer seçilemez: Küçük bir tepenin dik yamacında, irili ufaklı, eğri büğrü kaldırım taşları ile gelişigüzel döşenmiş, üçgen şeklinde açıklık bir alan. Bu avlu bir dizi sefil ahşap evle çevrelenmiş. Evlerin çoğundaki karanlık ve kötü havalandırılmış ahırların alelâde bölmelerinde sâhiplerinin satışa çıkardığı atlara bakılıyor-daha doğrusu bakılmıyor. Burada genellikle iki üç hantal Macar katanası ve bir düzine kadar Selânik cinsi bodur attan başkası bulunmaz.

Bir defasında aralarında Hereward[2]'ın çirkin kısrağını ve *Ingoldsby Efsâneleri*[3]'nde şeytanın vergi tahsildârına ödünç verdiği hayvanı hatırlatan canavarımsı bir at gördüm. Bacakları tam 18 el yüksekliğinde olmasına rağmen bedeni biraz önce bahsettiğim Selânik midillilerinden daha uzun değildi. Başı ise bana eski mi eski deri şapka kutumu hatırlattı. Eşyâm arasında bir nevi âile yadigârı olan bu kutu, pek çok gökyüzü altında rüzgâr, güneş ve yağmurdan hırpalanmış, sayısız ekspres trende başından çok şey geçmiş, her tarafına eksiksiz bir coğrafya lugatını andıran şehir isimleri yazılı türlü türlü kâğıt parçası yapıştırılmıştı.

Hayvanın görünüşünde öylesine doğal olmayan bir tuhaflık vardı ki bir süre gözlerimi ayıramadım. Hârika bir Türk ve at cambazlarının başı olan yaşlı rehberim onu satın almayı düşündüğümden şüphe edercesine yüzüme merakla baktı. Sonunda görmeye ve satın almaya değer bir hayvan gösterdiler. Batılı bir atın havasız kalıp boğulacağı kasvetli bir dehlizin derinliğinden getirildiğinde ahırda çalışanlardan biri tarafından baştan savma tımar edildi. Her şeye rağmen Arabistan dışında onun kadar mükemmel bir Arap atı zor bulunur. At pazarını ziyâretimden evvel hayal ettiğim her özelliğe sâhipti: Aydınlık havaya çıkarılırken şöyle bir silkelendi ve tiksintiyle çevresine soludu, dilenciler arasında bir kral, bulaşıkçılar arasında bir kahramandı sanki. Ve o an kaybolan hayallerimin bir parçası geri geldi.

Osmanlı imparatorluğu sınırlarından at ihrâcını yasaklayan kânun en yüksek mevkilerde olanların bile çiğnemeye cüret edemeyeceği kadar sıkı olmasına rağmen, Konstantiniye'de onun gibi saf kanlara pek rastlanmıyor. Üstelik atlarla ilgili bu kânûnun uygulanması kutsal metinlerin yazılı veya basılı olduğu herhangi bir şeyin ülke dışına çıkarılmasını yasaklayan kânundan daha kolaydır.

At pazarı ile bağlantılı olarak İstanbul'un ana caddelerinden Dîvan yoluna bitişik başlı başına bir semt olan Saraçhâne'yi hatırladım. Eyer ve koşum takımları yapımı ve genel olarak deri işleme sanatı, eskiden tek nakliye aracı at, deve ve diğer yük hayvanlarından ibâret olan bir ülkede çok revaçtaydı. Zenginler kullandıkları hayvanların donanımına büyük özen gösterirlerdi ve bunları üretenlerin özel bir loncası vardı. Son yıllarda bu sanat Türkiye'deki bütün diğerleri gibi büyük ölçüde yozlaştı; ama bâzı belirli şeyler hâlâ başka yerlere kıyasla daha iyi yapılıyor. Saraçhâne'de sanırım 150 kadar dükkân var. Zanâatkârların sokak seviyesinden biraz yüksekte tahtadan yapılmış platformlarda oturduğu bu salaşların önünde, bitmiş malların satılmak üzere gündüzleri asıldığı dar verandalar bulunur. Pek çok şey sözüm ona Rus malı deriden yapılıyor; ama Rus'tan çok Doğulu olan

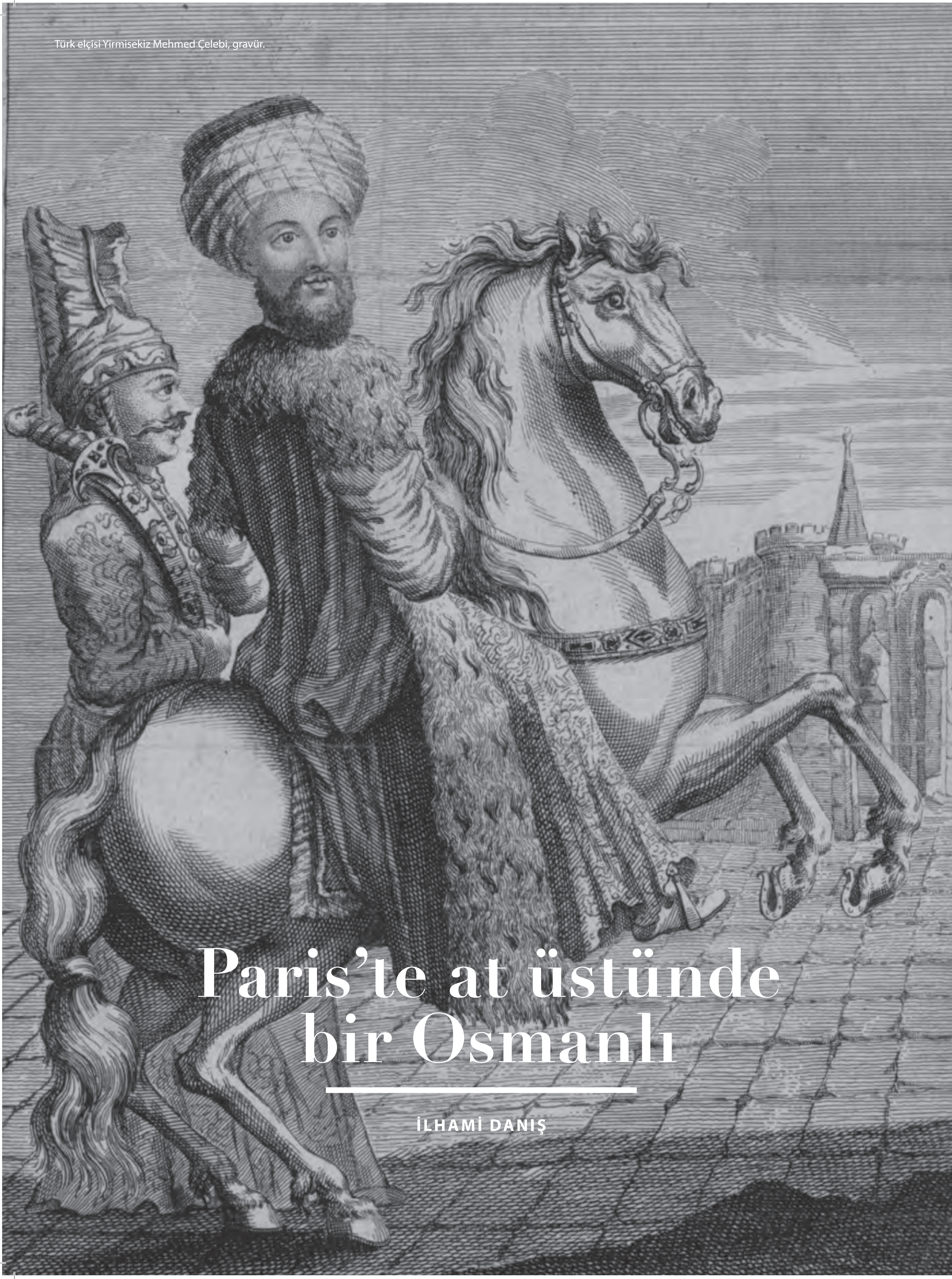
bu derinin garip kokusu bilinen tabaklama usûlü yerine yaprak dumanı ile tütsülenmesinden kaynaklanıyor. Başkentte modası çoktan geçmiş olmasına rağmen burada taşradaki zengin Türklerin hâlâ kullandığı türde deri, kumaş hatta kadife kaplı çok özenle yapılmış eyerler ve onlarla takım oluşturacak el işi süslemelerle bezenmiş, fakat kullanışsız at başlıkları görülebilir. Ayrıca at sırtında Konstantiniye'den Asya'nın içlerine yapılan uzun yolculuklar için her çeşitten, türlü şekil ve ebatta basit ama kullanışlı heybeler de yapılıyor. Bence çarşıdaki en iyi mal kalın Rus derisinden mükemmel işlenmiş ve benzeri Avrupa'da bulunmayan katır sandıkları...

1 1800'lerin ikinci yarısında yaşayan ve Lord Byron'un yeğeni olan Lady Anne Blunt, Ortadoğu'da pek çok ülkeye seyahat etmiştir. Arap yarımadasına giden ilk Avrupalı kadın olarak tanınır. Eşi Sir Wilfred Blunt ile, saf kan Arap atlarını İngiltere'ye getirerek çiftliklerinde üretmişlerdir.

2 Ünlü bir Ortaçağ şövalyesi.

3 1840-1847 yılları arasında şiir ve nesir olarak çok güzel resimlemelerle yayımlanan mizahî ve aynı zamanda korkunç öyküler. XIX. yüzyılda çok popüler olan bu öyküler dönemin bütün ünlü yazarlarını etkilemiştir.

Z Yazarın *1890'larda İstanbul* (çev. Şeniz Türkömer, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018, s. 60-63) adlı kitabından alıntıdır.

Türk elçisi Yirmisekiz Mehmed Çelebi, gravür.

Paris'te at üstünde bir Osmanlı

İLHAMİ DANIŞ

HALK, ülke, devlet anlamına gelen, Türkçe el (il) isim kökünden türeyen "elçi" (ilçi) kelimesi "bir devleti başka bir devlet katında temsil eden kimse" veya "bir uzlaşma sağlamak, bir iş bitirmek için birinin yanına gönderilen kimse" olarak tanımlanır. Elçilerin seçimi, mâiyeti, kabûlü, hediyelerin seçimi ve takdîmi târih boyunca devletlerin titizlikle belirledikleri kurallar çerçevesinde ilerlemiştir. Elçilerin ağırlanması, yiyecek, yatacak, binecek (at veya araba) masrafları ve bunların karşılanması devletlerin özenle tâkip ettikleri bir süreçtir. Çünkü elçilik, hükümdarların yabancı hükümdarlar nezdinde temsil edildiği en yüksek makamdır.

Fethi müteâkip İstanbul'da önce Venedik ardından Lehistan, Rusya, Fransa, Avusturya, İngiltere ve Hollanda dâimî elçilikleri kurulmuştur. Buna mukâbil Osmanlıların ilk dâimî elçisi III. Selim döneminde atanmıştır. Ancak buna gelene kadar kısa süreli gönderilen çok sayıda elçiden söz edilebilir. Bunlardan en bilineni Fransa'ya gönderilen Yirmisekiz Mehmed Çelebi Efendi'dir.

FEVKALÂDE ELÇİ: YİRMİSEKİZ MEHMED ÇELEBİ

Lâle devri Osmanlı-Fransa münâsebetleri açısından ilklere sahne olur. Fransa'nın İstanbul sefîri Marques de Bonnac ile Osmanlı sadrâzamı Dâmat İbrahim Paşa arasındaki dostluk netîcesinde Osmanlı devleti Fransa'ya bir elçi göndermeye karar verir. Elçilik için seçilen ilk kişi Fransız sefir de Bonnac tarafından tasvip edilmeyince yerine "fevkalâde elçi" sıfatıyla Yirmisekiz Mehmed Çelebi seçilir. Amaç, Batı'daki ilmî ve fennî gelişmeleri yakından tâkip etmek ve iki ülke arasındaki dostluğu pekiştirmektir. Bu göreve tâyin edilen Mehmed Çelebi, oğlu dîvan kâtibi Mehmed Said Efendi'nin de içinde olduğu seksen kişiden oluşan sefâret heyetiyle, 7 Ekim 1720 günü Fransız sefir Marques de Bonnac'ın temin ettiği bir Fransız tüccar kalyonuyla pâyitahttan yola çıkar.

Mehmed Çelebi'nin döndükten sonra III. Ahmed ve sadrâzam Dâmat İbrahim Paşa'ya takdim ettiği sefâretnâmesi sâyesinde, Osmanlı heyetinin Fransa seyahati süresince bütün yaşananlar (rûz-merrevâki' olan vekâyi'), temasta bulunulan kimseler ve ziyâret edilen yerler günü gününe ayrıntısıyla bilinmektedir.

ELÇİNİN VAZGEÇİLMEZİ ATLAR

Uzun ve meşakkatli bir gemi yolculuğundan sonra Fransa topraklarına ayak bastıklarından îtibâren Mehmed Çelebi'nin yanında hemen her şartta hazır bulunan atları görürüz. Elçilik heyeti nehir yoluyla Bordeaux'a yedi saat mesâfedeki Blaye kalesine vardığında Fransa kralının mîrâhuru olan beyzâde, gelenleri özel hazırlanmış süslü koşum takımlarıyla donatılmış 12 yedek at ile karşılar. Bu yedek atlardan birinin koşumları mücevher taşlarla süslenmiştir. Bunun yanında bir de araba hazırlanmıştır. Zîra Mehmed Çelebi, Fransa içinde nehir üzerindeki yolculuğun meşakkatli geçmesinden dolayı vardıkları yerde kendilerine araba ve iyi beygirler hazırlanmasını talep etmiştir. Araba bunun üzerine Paris'ten husûsi olarak getirtilir.

Ata veya arabaya binme tercîhi elçiye bırakılır. Mehmed Çelebi, mevsimin kış, havanın soğuk ve yağmurlu olması nedeniyle arabayı tercih eder. Yolculuk esnâsında bâzen arabadan inip atlara bindiği de olur. Bu tercih ilk defa geldiği bir ülkede etrâfı daha rahat temâşâ etmek isteğinden doğmuş olabilir. Çelebi'nin mâiyeti ise bütün yolculuğu atlarla yapar. Çelebi'nin zaman zaman getirilen bâzı atların zayıf ve hâlsiz olduğundan şikâyetle yolda ilerlemenin zorluğundan bahsettiği de görülür. Bu şikâyeti, iyi atlar istemesine rağmen gelen atların kuvvetli olmamasından kaynaklanmaktadır. Atlar muhtemelen arabalardan farklı olarak Paris'ten değil de Blaye bölgesinden getirilmişti. Bu sebepten arabaların seçiminde gösterilen ihtimâmın atların seçimi için gösterilmediği anlaşılmaktadır.

Paris'e doğru giden yol boyunca Osmanlı elçisi ve mâiyetinin varacakları her şehir ve kaleye bir saatlik mesâfe kaldığında Fransa ordusu veya şehir ahâlisinden bâzı atlılar kendilerini karşılamaya gelip şehre vardıklarında konaklayacakları eve kadar alay düzenlerler. Potiers şehrinde konaklandığı bir sırada kralın mîrâhuru ile birlikte onlara eşlik eden kaftancı beyzâdeye Paris'ten bir mektup ulaşır. Bu mektupta elçi ve mâiyetinin ağırlanması için hazırlanan saray, yapılacak merâsim, heyetin kimler tarafından karşılanacağı gibi hususlar detaylı bir şekilde îzah edilir. Mehmed Çelebi burada herhangi bir detay aktarmamış olsa da sefâretnâmenin devâmında gelişen olaylardan, hazırlıklarla ilgili ayrıntıları öğrenebiliriz.

PARİS'E ATLARLA GİRİŞ

Elçi ve mâiyeti, bir Osmanlı elçisinin Paris şehrine girişinin lâyıkıyla vukû bulması için gerekli hazırlığın yapılması amacıyla Paris yakınlarında kendilerine tahsis edilmiş bir saraya gelirler. Burada ilk olarak Paris'e giriş ve ardından kralın huzûruna çıkış için hazırlık yapılacaktır. En önemli konu ise şehre nasıl girileceğidir. Kraliyetin protokol görevlisi ile Mehmed Çelebi birlikte bu mesele üzerinde çalışırlar. Hazırlık sürecinde kararlar genel yönleriyle Osmanlı elçisine bırakılır. Ata binecek adam sayısına göre kralın ahırından en mükemmel atların seçilmesi ve hazırlanması, kaç yedek ata ihtiyaç duyulduğu, nasıl bir merâsimle şehre girilmek istendiği gibi detaylar üzerinde istişâreler yapılır. Mehmed Çelebi alayda yer alacak atlarla ilgili talebini şöyle dile getirir: *"Birine biz bineriz, altı yedek çeken at gerekir; ayrıca kırksekiz neferin binmesi için de mükemmel atlar lâzımdır."* Çelebi, protokol görevlisinin elindeki deftere bu sözleri aynen kaydettiğini belirtir.

16 Mart 1721 Pazar günü kral mîrâhurlarından Mösyö Cognard, Çelebi Mehmed Efendi'nin heyetindeki herkese birer at olacak şekilde; elçilik heyeti içindeki Mehmed Çelebi'nin oğlu dîvan kâtibi Mehmed Said Efendi için yuları süslü bir kısrak, Çelebi'nin kethüdâsı için mükemmel bir at, diğer mâiyet halkına ise rütbelerine göre yine mükemmel atlar verir. Çelebi için ise saltanat arabası getirtilir. Mareşal, *"Kralımız kendi arabasını sizin için gönderdiler ve bütün devlet ileri gelenlerimiz kendi arabalarını size ikram olsun diye göndermişlerdir."* diyerek bu süslü

M. P. Denis, Türk elçisi Mehmed Efendi Fransa kralı XV. Louis ile görüşmesinden sonra Tuileries bahçesinden heyetiyle birlikte ayrılırken, 1721. Paris Carnavalet Müzesi.

arabayı takdim eder. Fakat arabalar alayın en sonunda içi boş olarak hareket eder. Çünkü elçi Mehmed Çelebi, sefir alayının arasında Paris'e at üzerinde giriş yapmayı tercih etmiştir.

Alayın yürüyüş sıralaması ise Çelebi'nin ifâdesiyle şu şekildedir:

- En önde, kralın kendine mahsus atlı askerlerinden bir süvâri alayı,

- İkinci sırada bir kısmının kürk giyip ellerine tüfekler aldığı Osmanlı elçilik heyetindekiler, atlara binmiş şekilde,

- Ardından kerrâke (ince üstlük) giyip ellerinde mızraklar ile elçilik heyetinden bir diğer grup,

- Dördüncü sırada ağa sınıfına mensup sakallılar,

- Beşinci sırada imam efendi ve kapıcılar kethüdâsı,

- Mehmed Çelebi'nin oğlu ve kethüdâsı yan yana,

- Osmanlı heyetinin ardından altı yedek ağır kesmelerle süslü ve eyerlenmiş at ile kralın ahırcıbaşısı ve tercümânı,

- Arkalarında elçi Mehmed Çelebi, dîvan kilimi ve abasıyla eyerlenmiş bir ata binerek kâtibî destar ve ferrâce samur kürk ile sağında mareşal, solunda entrodüktör (teşrîfatçı),

- Hemen arkalarından birer süvâri alayı,

- En arkada ise sâhiplerinin rütbelerine göre gönderilen arabalar.

Alayın yolculuğu, geniş Paris sokaklarına rağmen halk kitlesinin büyük merâkı nedeniyle oldukça yavaş ilerleyebilmiştir. Aslında bu merak, dönemin en kudretli devletlerinden biri olan Osmanlı imptorluğundan gelen heyetteki insanların bizzat kendilerine, davranışlarına, kılık kıyâfetlerine yöneliktir. İlgi o kadar yoğundur ki Mehmed Çelebi, altı çukadarın (hizmetlinin) izdiham dolayısıyla yanlarında değil, ancak önlerinde ilerlediklerini belirtir. Arabalar yerine atların üstünde yapılan yolculuk halkın ilgisine bir teşekkür mâhiyetindedir.

Bu ihtişamlı alay halkın yoğun ilgisine mazhar oladursun, Mehmed Çelebi deniz yoluyla geldikleri için gerektiği gibi bir alay düzenleyemediklerinden yakınır. Diğer taraftan kısa sürede hazırlandıkları için çokça övgü aldıklarını, hatta kralın mâiyetinin kendisine, *"Paris şehri şimdiye kadar böyle bir alay görmemiştir!"* diyerek, samîmî kanaatlerini îtiraf etmek mecbûriyetinde kaldığını ifâde eder.

Nihâyet Paris'te kalacakları konağa gelen elçilik heyeti, 21 Mart 1721 Cuma günü kralın huzûruna çıkar. Kral bu ağırlamada Osmanlı heyetine eşlik etmesi için Prens Lambesc'i görevlendirir. O güne kadar Paris'e gelen elçilerin hiçbirinin hizmetine mareşal veya prens verilmemiştir. Böyle bir davranış, kralın Osmanlı devletine göstermek istediği dostluğun apaçık bir ifâdesi olmuştur.

KRALA HEDİYELER: KOŞUMSUZ AT, MİDİLLİ, AT TAKIMI VE DİĞERLERİ

Yirmisekiz Mehmed Çelebi ve mâiyeti için kral tarafından ağırlanacakları gün için de ayrı bir alay tertip edilir. Bu alay da diğeri gibi ihtişamlıdır. Halk Osmanlıları görmek için kalabalıklar hâlinde yollara dökülür. Mehmed Çelebi halkın ilgisi ve meraklı bakışları eşliğinde kâtibî destâr, ferâce ve samur kürk giymiş vaziyette, dîvan takımı ve kilimle eyerlenmiş atıyla ilerlemektedir. Bahçe tarafından kralın sarayına girdiklerinde ise "ak atlı" ve "siyah atlı" olarak adlandırılan muhâfız alayları tarafından karşılanırlar. Bunlar, Fransa ordusunun en gözde ve değerli asker asilzâdeleri ve beyzâdelerinden oluşmaktadır.

Elçilik heyeti, sonraki gün kral için hazırlanan hediyeleri kethüdâ vâsıtasıyla vezîre gönderir. Bu hediyelerin en önemlisi yine kıymetli iki attır. Mehmed Çelebi bu atları, "koşumsuz başka bir at" ve "değerli, renkli sırmalarla işlenmiş, beyaz dîbâ kesme süslü, üzengisi gümüşle donatılmış bir midilli" olarak târif eder.
Bunun dışında krala takdim edilen diğer hediyeler ise muhtemelen koşumsuz at için kullanılabilecek krallara mahsus bir at takımı ve minder, ok ve yayları oldukça gösterişli pek ustaca işlenmiş bir küçük ok muhâfazası, dokuz top Rûmî dîbâ, altı top Hindî ağabâni cinsi kumaş, bir kakum kürk ve dört okka olmak üzere sekiz şişe de hâlis belesan kokusudur.

HALKIMIZ SİZİ SEYRETMEĞE CAN ATIYOR; ATINIZA BİNİP ÖYLE GELSENİZ

Kralın ardından kralın nâibi (vekîli) de Çelebi'yi ve mâiyetini ağırlamak ister ve bu isteğini iletmek için entrodüktörü (teşrîfatçı) gönderir. Entrodüktörün şu cümlesi ilginçtir: *"Nâib yarın sizi dâvet ediyor; inşallah yarın sabah ben gelir sizi arabayla alırım. Fakat halkımız sizi seyretmeğe can atıyor, bunun için atınıza binip de öyle gelseniz, hepimizi sevindirirsiniz."* Dâveti kabul eden Çelebi, kralın vekîline de hediyeler götürür. Fakat bu hediyelerin başında yine "vezîre yakışacak şekilde donatılmış mükemmel bir at" vardır.

Bütün bu alaylar vedâ ziyâretlerinde de tertip edilmiştir. Ramazanın 16. günü, 12 Temmuz 1721 târihinde Mehmed Çelebi vedâ ziyâreti için kralın sarayına giderken kendisine tahsis edilen kraliyet arabasını kullanır. Elçilik heyeti de kendileri için hazırlanan atlarla ona eşlik ederler. Önlerinde ve arkalarında süvâri alayı, yolda ise onları selâmlamak için süvâri ve piyâde pek çok asker dizilmiştir. Mehmed Çelebi, alayın hazırlık aşamasına dâir aktardığı anekdotta krala vedâ ziyâretinden sonra mâiyetinin atlara binmeleri için bir süre sarayda bir odada beklediklerini söyler. Elçinin pâdişâhı temsil etmesi hasebiyle, ancak alay hazır olduktan sonra halkın karşısına çıkması uygun düşecektir. Alayın hazırlık süreci tamamlanınca Mehmed Çelebi alaya dâhil olur ve yola koyulurlar.

Mehmed Çelebi, şehirden hemen ayrılmaz. Sefâretnâme, Fransa'ya dâir çok değişik detaylarla doludur. Fakat bu örnekte de görüldüğü gibi, elçilik kurumu, devir ve döneme göre üzerinde taşıdığı temsil görevini etkin kılacak argümanlara ihtiyaç duymuş ve at uzunca bir zaman temsilde önemli bir mihenk taşı olmuştur.

Devletler arası temsîlin, ihtişâmın, şatafâtın atlarla görünür kılındığı elçi ziyâretlerine dâir detaylar Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin sefâretnâmesiyle sınırlı değil elbette. Sâdece gönderilen elçilerin değil, gelenlerin de sorumluluğundadır temsil makâmının hakkını verme çabası... Kısaca, bu gerilimli buluşmalara dâir ilginç, sıra dışı pek çok öyküde atlar hep vardır. Pâdişâhın yanına kılıçla girmeye çalışan, padişahın kayığına benzer kayık yaptırıp, kayığı kırdırılınca saraya atla girmeye yemin ederek her defasında Haliç'i atıyla dolaşan XVIII. yüzyıl Fransız sefîri Marquis Charles de Ferriol'un ve daha nicelerinin öykülerinde olduğu gibi...

KAYNAKÇA

¶ İpşirli, M., "Elçi", *Diyanet İslam Ansiklopedisi,* c. 11, s. 3-15.

¶ Yirmisekiz Mehmed Çelebi, *Sefâretnâme-i Fransa,* Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Hazine, nr. 1432.

¶ Yirmisekiz Mehmed Çelebi Efendi, *Fransa Sefâretnâmesi,* haz. Abdullah Uçman, Dergah Yayınları, İstanbul, 2017.

¶ *Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin Fransa Seyahatnamesi,* sâdeleştiren: Şevket Rado, Hayat Yayınları, İstanbul, 1970.

¶ http://art.rmngp.fr/fr/library/artworks/charles-parrocel_arrivee-de-l-ambassade-turque-conduite-par-mehemet-effendi-aux-jardins-tuileries-21-mars-1721_huile-sur-toile

¶ http://parismuseescollections.paris.fr/fr/musee-carnavalet/oeuvres/sortie-de-l-ambassadeur-de-la-sublime-porte-mehemet-effendi-de-l-audience#infos-principales

A. Schreyer, Su kuyusu başında atlılar.

Güney Arabistan'da atların siyâsetteki yeri

DANIEL MAHONEY

ÇEVİRİ: DİDEM DİNÇSOY BOZDAŞ

İSLÂM'ın ilk dönemlerinden bu yana, Güney Arabistan'da atlara ve binicilere hep fazlasıyla değer verilmiştir. X. yüzyılda bir coğrafya kitabı olan *Sıfatu Cezîreti'l-Arab*'da el Hemdânî, sabırlı ve güzel olarak tanımladığı "Ansiyya", "Jawfiyya" ve "Hujayjiyya" atlarından övgüyle bahseder, atların gücüne ve savaştaki dayanıklılıklarına değinir. Devâmında, siyah-beyaz leopar donları, eyerleri ve rengârenk heybeleriyle birlikte, "Shuwafiyya" atlarının üzerindeki şâşaalı eşyâyı tasvir eder. Birinci Zeydî imâmın kaleme aldığı siyerde ise Güney Arabistan'daki "fürûsiyye"; yâni atçılık, silâhlı (mızrak veya ok gibi) süvârilik becerileri ve savaşlardaki kahramanca nitelikler övülür. Metnin bir yerinde İmam Yahyâ bin el-Hüseyn el-Hâdî, kabîle üyelerine, dövüş sırasında mızrak ve kılıcı nasıl kullanacaklarını anlatır; bundan başka imâmın fürûsiyye ilmindeki becerilerinden de bahsedilir. Yine aynı metinde İmam el-Hâdî'nin savaştaki hünerlerini ve cesâretini öven kendi yazdığı bir şiir de yer alır.

Fürûsiyye konusundaki takdir ve övgülerin bir diğerini *El Ukûd el Lu'lu'iyya fî Târîkh al Dawla el Rasûliyya* adlı kronikte, ünlü binicilere âit Resûlî tâziyelerinde görürüz. Meselâ bu îlanlardan birinde, Resûlîlerle savaşan yerli Araplardan Ebû Bekr b. El-Dabr'ın döneminin en iyi ve en cesur binicilerinden biri olduğu; Abdullah b. Muhammed b. Amr b. Ghurâb'ın da cesâreti ve at binme becerisiyle ün saldığı anlaşılır. Kasım 1387'de Aden'in kuşatılması sırasında öldürülen bir Zeydî imamdan da mert ve gözüpek bir süvâri olarak söz edilir. Resûlî emîri Esad el-Din Muhammad ise bilge, yiğit ve gözüpek bir süvâri olarak betimlenir.

Resûlîlerin XIII. yüzyılın başında Yemen'e gelişiyle birlikte atların ekonomide ve siyâsetteki rolü daha da artmıştır. Güney Arabistan'da siyâsî düzenin kurulmasından sonra hâkimiyetin korunmasında atların oynadığı rolün önemine ilişkin satırlar Resûlî târihçisi el-Hazrecî'nin köken anlatısında rahatça görülebilir. Rivâyete göre, sultanlığı savunmak ve sınırları kuvvetlendirmek için iki kardeşten Himyar babasının kılıç, kırbaç ve kalemini alırken Kehlan da zırhını, yayını ve dizginlerini alır. Târihçi daha sonra Resûlîlerin Yemen'e girişini anlatır ve onları tek bir âileye mensup beş süvâri olarak tasvir eder. Sözü edilen anlatıda âilenin Güney Arabistan'daki hükümranlığında atların önemi sıkça vurgulanır.

Sultân ve süvâri alayının Zebid ve Taiz şehirleri arasında yaptığı seyahatlere birçok kaynakta değinilmiştir. VIII. yüzyılın başından îtibâren sultânın atlarına merkezî sarayın önemli bir parçası olan ahırlarda bakılıyordu. Her ahırın başında sorumlu bir mîrâhur vardı, aynı zamanda serâhûr denen bir veteriner cerrah da atların sağlığından sorumluydu. Sultan el-Muzaffer dönemine târihlenen ve sultânın Taiz'deki ahırlarını konu alan resmî bir belgede burada yaşayan farklı türdeki atlara dâir bilgiler verilir ve onlarla alâkalı harcamaların bir envanteri sunulur. Buna ek olarak sultan el-Mücahid de hasta atların bakımına dâir bilimsel bir eser (*el Akvâl el Kâfiya va l Fusûl el Şâfiya fî el Hayl*) kaleme almıştır; bu eserde atlarla ilgili birçok konunun yanı sıra, Arap târihindeki önemli atların isimlerinden, niteliklerinden ve Resûlî sarayında yetiştirilen atlardan bahsedilir. Resûlî târihi kaynaklarından ahırlara ve saraçhânelere dâir de detaylı bilgiler edinebiliyoruz. Bunlarda birinde, sultan el-Mücahid'in hüküm sürdüğü 1353 Haziran'ında Taiz'de, içinde binicilik teçhîzâtı bulunan bir saraçhânenin yandığı yazmaktadır. İncelenen yanmış malzemeler, yapının şatafâtını ve atlara gösterilen ihtimâmı ortaya çıkarır: çoğu altın ve gümüşten mücevherler, eyerler ve yaklaşık 300 bin dinar değerinde at eşyâsı. Yine sultan el-Mücahid dönemine âit iki belge, saray atlarının başrolde olup hem hayvanların hem de insanların zarar gördüğü üzücü olaylardan bahseder. Bunlardan biri, 1359 yılında görülen ve "mishfira" veya "mushayfir" adı verilen bir hastalıkla ilgilidir. Yazılanlara göre, bu mushayfir denen musîbet askerler ve atlar arasında öyle hızlı yayılmıştı ki sultânın ordusu hastalık yüzünden neredeyse yok olacaktı. 1325-1326 târihli diğer belgeyse Güney Arabistan'da fürûsiyye oyunlarından biri olan atlı mızrak dövüşünde yaşanan bir olayı anlatır. Sultanla birlikte Taiz'e seyahat eden bir kabîle lideri Shajara sarayında misâfir edilir. Misâfirliği esnâsında adam fürûsiyye oyunlarına katılır, ancak mızrak dövüşünde çarpışmanın etkisiyle atından düşer ve bayılır. Nice sonra ayılıp bilinci yerine geldiğinde bir katırın sırtına bindirilerek evine gönderilmiş olduğunu anlar. Olayı anlatan el-Hazrecî mizâhî dille, atlara çok değer veren sultânın süvârilerin sağlığıyla pek ilgilenmediğini söyler.

A. Schreyer, Nehirden geçen süvâriler.

A. Schreyer, İki Arap süvâri.

atın bulunduğuna dâir bir pasaj yer alır. El-Hazrecî'nin sultan el-Muzaffer için kaleme aldığı vefat îlânının sonlarına doğru ise içinde yine atların yer aldığı ilginç bir olaya yer verilir. Bu satırlar gösteriyor ki sultân, Frenklere karşı Memlûk sultânının yanında savaşması için 500 süvârisini Mısır'a göndermiş, onların her türlü ihtiyâcını da karşılamıştır. Bu hâdisenin târihini bilemiyoruz, ancak Yemen'den Mısır'a gönderilen süvârilerin bir hediyeden çok, askerî bir destek olduğunu söyleyebiliriz. Aynı zamanda bu jest, Resûlî hânedânının Memlûklere duydukları bağlılığın da bir ifâdesi sayılmalıdır.

Doğal olarak atlar Güney Arabistan'da siyâsî restleşmelerin de merkezinde yer alıyordu. 1254 Kasım'ında sultan el-Muzaffer, Zeydî emîri Şems el-Din'i askerî hizmetlerinden dolayı ödüllendirmek ister ve ona atlar, giysiler ve değerli eşyâ gönderir. Buna ek olarak 100 süvâriyle birlikte Kahma'nın iktâsını da verir. Açıkça görüldüğü üzere, bu lütufkâr davranış siyâsî bir gâyeye dayanmaktadır; sultan kuşkusuz böyle davranmakla Şems el-Din'i nüfûzu altına almak istemiştir. Benzer bir hâdise, 1395-1396'da yaşanır. İbn el-Sîrî, sultan el-Eşref İsmail'in huzûruna çıkar; sultan onu giydirip taltif etmekle kalmaz, ona bir de koyu renkli bir at ve katır hediye eder. Fakat İbn el-Sîrî'nin faâliyetleri sultan için problem olmaya devam edince hediyeleşme faslı son bularak yerini silâhlı bir çatışmaya bırakır. Bir başka belgeye göre, sultan el-Eşref İsmail'e, Kâdı Şihâb el-Din tarafından 1395'in Mart'ında önce 40 adet at, aynı yılın Eylül ayında ise başka hediyelerin yanında 28 adet at hediye edilir. Kadı bu sefer başka bir vesîleyle sultan tarafından ağırlanır ve kendisine krallara lâyık giysiler, kuşaklı bir katır ve 2 bin dinar hediye verilir. Görüldüğü üzere "siyâsî iyi niyet gösterisi"ne soyunan taraf açısından atlar hep kullanışlı hediyeler olmuştur.

SULTAN VERİR

Hediyeleşme, Resûlî hanedânının diğer yabancı saraylarla diplomasisinin esaslı bir parçasıydı. Verilen hediyeler arasında zanâat işleri, değerli malzemeler, gıdâ maddeleri ve kölelerin yanı sıra, hayvanlar ve özellikle atlar bulunuyordu. *Nûr al Maârif,* sultânın atlarını Aden pazarından aldığını ve bu atların özellikle Hintli tüccarlara hediye olarak verildiğini yazar. Meselâ 1305 Nisan târihli bir belgeye göre sultan el-Muayyed, İbn Bûz'u birçok değerli eşyâ, gıdâ maddesi, Habeşistanlı harem ağaları ve yabanî hayvanlar eşliğinde, gönderildikleri kişiye uygun olarak seçilmiş Arap atlarıyla dolu iki geminin başında Mısır'a göndermişti. Benzer bir şekilde, 1398 Nisan'ında Hint okyanusundaki Seylan adasından gelen bir elçinin sultan el-Eşref İsmail'in huzûruna çıkıp ona değerli hediyeler sunması üzerine sultan da buna karşılık elçiye ahırlarından beş damızlık at ve güzel giysiler sunmuştu. Bir başka belge, sultanların diplomatik ilişkilerinde at alıp verdiklerini gösterir. Buna göre, 1388 Eylül'de, Karimi tüccar el-Kâdı Burhan el-Din İbrahim b. Ömer al-Mahallî, Mısır'dan Zebid'e gösterişli hediyelerle gelmiş ve bunları sultan el-Eşref İsmail'e takdim etmişti. Hediyelerin arasında birçok yiyecek, içecek, giysi ve esansın yanı sıra atlar, katırlar, av köpekleri ve çeşitli kuşlar bulunuyordu. 10 yıl sonra, 1397 Ekim'inde sultan için Mısır'dan daha da gösterişli hediyeler gelmiş; ama bu kez hediyelere el-Kâdı Şihab el-Din Ahmed'in oğlu eşlik etmişti. Bu hediyeler arasında 12 adet eyerlenmiş at, birçok köle ve bir Yahûdi doktor bulunuyordu. Son olarak *Mulakhkhas al Fitan*'da Dahlak limanından gelen hediyelerin arasında "özel ve nâdir eşyânın yanı sıra, yabanî hayvanlar ve Nünyeli kölelerin", ayrıca saf kan ve orta kalitede birçok

SULTAN GERİ ALIR

Hediyeleşmenin hâricinde, Resûlî sultanları açısından atlara süvârileriyle birlikte el konulması, Güney Arabis-

tan'ın farklı bölgelerinden zor yoluyla saraya getirtilmesi olağan bir durumdu. *Mulakhkhas el Fitan*, dâima biniciye ihtiyaç duyulan dağlık ve kıyı Tihama bölgeleri için hazırlanmış vergi listelerini içerir. Kitaptaki bir tablo, bu bölgelerden ilki için (doğuda Radâ el-Arsh ve el-Jawf ve batıda Sada gibi alanlar) toplamda 950 süvârinin borçlu olduğunu belgelemektedir. İkinci bölge ise her yıl 50 zırhlı süvâriyi sultâna göndermek zorundadır. Sultânın atlara el koymadaki motivasyonu savaş ganîmeti toplamaktan yerli nüfûsun isyankâr davranışlarını cezâlandırmaya dek çeşitli nedenlere dayanır. XIV. yüzyıl boyunca toprakları daralan Resûlîler için atın giderek daha değerli bir varlığa dönüşmesinin de bunda payı vardır.

Atlar, Resûlîler ve Zeydîler arasında XIII. yüzyılda, daha geniş kapsamlı bir çatışmanın merkezinde yer almıştır. Belgeler, tarafların düşmanlarına zarar vermek kastıyla ve askerî stratejilerinin bir gereği olarak atların bir silâh gibi kullandıklarını kanıtlamaktadır. Örneğin, 1254'te Sada şehrinin Resûlî Esad el-Din ve Şems el-Din tarafından kuşatılmasının ardından 70 adet at ganîmet alınmıştır. Benzer bir şekilde, bu strateji 1309-1310'da Dhamar'daki ilk Kürt isyânı sırasında da Resûlîlere karşı kullanılmış; Kürtler, Resûlî askerî kampındaki birlikleri uzaklaştırarak atlar da dâhil olmak üzere bütün kampı yağmalamışlardır. Daha ileri târihteki bir örnek 1394 Mart târihli bir belgede karşımıza çıkar; iki kabîle arasındaki bir çatışmayı anlatan bu belgeye göre Kurashilerin Maâzibalara karşı giriştiği ve başarısız oldukları bir baskında Maâzibalar diğer kabîlenin dört atını ve dört devesini ganîmet olarak ele geçirmiştir.

Atlara el koymadaki bir diğer gerekçe de sultânın otoritesine karşı işlenmiş birtakım suçun doğrudan cezâlandırılması şeklindedir. Bu konuyla ilişkili hâdiseyi 1339'da görürüz; Dhamar'a yeni atanan vâli İbn el-Hicâzî idâresi zor Kürt nüfûsuna karşı şehrin hâkimiyetini tamâmen kaybetmiştir. Bunun netîcesinde sultan el-Mücahid çok öfkelenir ve 100 bin dinarın yanı sıra 40 damızlık atı ve 60 deveyi ondan geri alır. Sultânın atlara bir cezâ yöntemi olarak el koymasının daha sıradan bir uygulamasıysa doğrudan isyankâr kabîlelere veya bir şehrin/bölgenin sâkinlerine yöneliktir. Örneğin 1301 Mart'ında sultan el-Müeyyed'in oğlu Zafir, Minkadha halkıyla bir anlaşmazlık yaşamış ve kabîlenin atlarına el koymuştur.

Aden pazarlarında gerçekleşen yüksek meblağlı satışların en kıymetli metası olan at, taraflar arasında siyâsî ilişkiler kurmanın da en önemli aracıydı.

Benzer hâdiselere yer veren belgeler kimi zaman tam olarak ne olup bittiğini anlatmakta yetersiz kalmakta kimi zaman ise karmaşık siyâsî dinamiklere işâret eden zengin detaylar içermektedir. 1364 Eylül'ünde el-Kurashiyya köyüne yapılan saldırı ikinci duruma bir örnektir. Resûlî kuvvetleri köyü yerle bir ederek aralarında köyün en iyi 100 süvârisinin de bulunduğu ahâliyi katlederler. Sonra emir Bahâ el-Din Bahâdır al-Sünbülî'nin komutasında tekrar köye döndüklerinde el-Kurashiyya halkı koruma talep edip bunun karşılığında da atlarının yarısından vazgeçerek çocukların bir kısmını Resûlîlere rehin verirler. Bunun üzerine sultan el-Afdal onları koruyacağına dâir söz verir. Bu örnekten, atların ve çocukların bir tür siyâsî pazarlık malı olarak kullanıldığını ve elbette müzâkerenin sultânın lehine sonuçlandığını anlayabiliriz. Himâye karşılığında yapılan benzer antlaşmalara birkaç 10 yıl sonra, sultan el-Eşref İsmail'in yönetimi sırasında da sık rastlanır. 1384 Kasım'ında, haremağası Cemâl el-Din Mercân, Maâziba'nın atlarıyla birlikte saraya gelir ve onlar için himâye talep eder. Sultan da bunu kabul eder. Sonrasında, 1385'te Resûlîlerin Banû Yakûb'a düzenlediği ve Kâhira köyünün yakıldığı, mallarının talan edildiği bir saldırının ardından köy sakinleri aman dileyip atlarını başlarında kabîlenin şeyhleriyle saraya gönderirler. Bunun üzerine sultan, himâye sözü verir, şeyhleri değerli kıyâfetlerle taltif eder.

Bâzı belgeler atlara el koyma uygulamasının sâdece ekonomik refah sağlamak amacıyla olmadığını, aynı zamanda atların siyâsî ilişkilerde arabuluculuk maksadıyla alıkonulduğunu da kanıtlamaktadır. Atların yeniden dağıtılmasında yegâne yetki, gerekçesiyle birlikte, elbette sultânda mahfuzdu. Bir târihî belgeden anlaşıldığı kadarıyla, 1398 Mart'ında sultan, kuzey bölgelere yaptığı seferler sırasında topladığı 200 atla Zebid şehrine gelir ve ertesi gün bu atlardan 100'ünü Kurashî ve Ashâir kabîleleri arasında dağıtır.

Atların Ortaçağ'ın sonlarında Güney Arabistan'ın siyâsî ilişkilerinde kilit rol oynadığı âşikardır. Atlar, sultanlığa gelir sağlayan Aden pazarlarında yüksek meblağlı satışların en kıymetli metası olmanın ötesinde bir anlam taşıyordu. Taraflar arasında olumlu siyâsî ilişkilerin kurulmasında en etkili vâsıta, sultânın gerek diğer sultanlara gerekse yerli elitlere gönderdiği en makbul hediyelerdi.

Yiğit yiğide at bağışlar

ŞÜKRÜ ELÇİN

Bâbür hükümdârı Şah Cihan at sırtında, minyatür. Metropolitan Sanat Müzesi.

Türk hükümdarlar dostluklarını tâzelemek veya kudret ve nüfuzlarını göstermek için kıymetli atlar hediye etmiştir.

AT, maddî ve askerî kudreti dışında edebiyâtın, sanatın âdet ve an'anelerin teşekkülünde de yer tutmuştur. Yuğlarda, şölenlerde, sünnetlerde, evlenmelerde, teâmül hukûkunda, yer ve insan adlarında, sporda, temsîlî oyunlarda, tezyînî ve plastik sanatlarda, efsânelerde[1] tesîri görülen at, güzelliği, tenâsübü, kuvveti, sürati, tahammülü ve insancıl husûsiyetleriyle Türklerin gönüllerini fethetmiş bir varlıktır.

Bu varlık, nâdir ve nâdîde mücevherler gibi asırlarca bir armağan konusu olmuştur. Bunu, istisnâsız bütün Türklerin hayâtında görüyoruz. Göktürk hâkânı Bilge'nin cenâze merâsimine iştirak eden Bukag Tutuk'un armağanları arasında iyi cins atlar da vardır.[2]

Büyük Selçuklu devletinin ilk hükümdârı Tuğrul Bey'in kardeşi Çağrı Bey bir emir ile harp eder (X. asır ortaları); emir kalenin birine ilticâ mecbûriyetinde kalır, sonunda aman diler, Çağrı Bey'e bütün takımları ile birlikte bin at verir.[3]

Selçukluların son büyük hükümdârı Sultan Sencer, Karluklar Semerkant civârında bir kuvvet olmaya başladığı sırada, onları zararsız hâle koymayı düşünür. Karluklar kendisine 5 bin deve, 5 bin at ve 50 bin baş koyun göndermek sûretiyle hizmetine hazır olduklarını bildirirler.[4]

Atabeklerden Arslan Şah ve Emir Şemseddin Atabeg İl-Deniz, Emir Zengi'yi dâvet ederler. Emir Zengi korkup gelemez, aman verilmesini ricâ eder, elçisi ile türlü hediyelerle birlikte Arap memle-

Türk ordusunun Zigetvar seferinden dönüşü, minyatür.

Mihrâce Sarup Singh kendisine hediye edilen atı inceliyor, 1845. Metropolitan Sanat Müzesi.

ketlerinden aldığı atları gönderir ve ahd ü peyman ister.[5]

Selçuk sultânı İzzeddin Keykavus, Sinop ve Trabzon hükümdârı Aleksi'yi esir ettikten sonra birtakım ağır şartlarla yeniden makâmında bırakır; ona atlar verir. Aleksi de aynen mukâbelede bulunur.[6]

Harezmşah İl-Arslan'ın el Müeyyed Ay-Aba'nın memlûku olduğunu bildiren İmam Fahreddin'e verdiği birçok hediye arasında cins atlar da vardır. Böylece sulh temin edilir.[7]

Sultan Celaleddin 1226'da Erran'a sâhip olduğu târihte Feriberz'in oğlu el-Feridun Şirvan Şah'a bir elçi gönderir. Selçukluların Alp Arslan oğlu Melikşah'a verilmiş olan verginin kendisine bağlanmasını ister. Aralarında anlaşma olunca Şirvan Şah, Celaleddin'e 500 cins Türk atı takdim eder.[8]

Sultan Celaleddin'in elçisi, halîfe el-Müstansırubillah tarafından kabul edilir. Halîfe bâzı şahsiyetlere armağanlar gönderir; bu armağanlar arasında atlar da vardır.[9] Aynı şekilde Celaleddin, halîfeye olan şükranlarını kıymetli atlar vermek sûretiyle bildirir.[10]

Yine Osman Gâzi ile Bizans imparatoru Andronikos'un 1333 yılında[11] ve Germiyanoğlu ile Sultan Murad'ın sulh yapma münâsebetlerinde karşılıklı olarak atların armağan edildiğini târihlerden öğreniyoruz.[12]

Bâzen gönderilen hediyeler, içtimâî mantık ve teşkîlâttan doğmuş olan mukaddes sayılara göre olur. Timuroğullarında buna îtibar edilmiştir. Şerefeddin'e göre, Şirvan hükümdârının itâatini göstermek maksadıyla Timur'a gönderdiği hediyeler: 9 kılıç, 9 yay, 9 çadır, 9 kameriye, 9 ağır kumaş, 9 cins at ve 9 câriye idi.[13]

Sultan Bayezid, Timurlulardaki bu an'aneye hürmet etmemiş. Timur'a gönderdiği muhtelif hediyelerin ve husûsiyle atların sayısını hakâret maksadı ile 10'a çıkarmıştır.[14]

Hüseyin Baykara'nın oğlu Bediüzzaman Mirzâ, babasının ölümünden sonra, küçük kardeşi Hüseyin Mirzâ ile bir yıl

Horasan'da hüküm sürdükten sonra Özbeklere mağlûp olup Irak'a firar ve Safevî sultânı Şah İsmail'e ilticâ etmişti. Yavuz Sultan Selim, Tebriz'de Şah İsmail'den hakâret gören Bediüz-zaman'a onu tahtına kavuşturacağını vâdeder, birçok hediyeyle birlikte tâzî atlar bağışlar.[15]

Bâbürnâme'de 1528-1529 yılı vekâyinde, Bâbür Şah'ın oğlu Askerî Mirzâ'ya "Murassa kemerli bir hançerle pâdişâhâne hil'at giydirilerek bayrak, tuğ, nakkâre, cins atlar, 10 tâne fil, bir katar deve" verildiği kaydı vardır.[16]

Kânûnî Sultan Süleyman, bir savaş sonunda Bosna ve Semendre beylerine hil'atler ve kılıçlarla birlikte atlar yollar.[17] Aynı pâdişâhın, Bec kalesi seferinde gidiş ve dönüşte Mohaç sahrâsında kendisini karşılayan Yanos Kıral'a çok süslü ve değerli atlar verdiği biliniyor.[18]

Atın armağan oluşunu evlenme merâsimlerinde de görüyoruz. Elçilerin pâdişahlara veya pâdişahların birer münâsebetle elçilere ve diğer büyük rütbelilere at hediyesi gelenek hâlini almıştır. Yıldırım Bayezid'in Germiyan beyi Süleyman Şah'ın kızı Devlet Şah Hatun ile evlenme merâsimi[19] ve Hıtay pâdişâhının Şahruh'un elçilerine olan hediyelerini misal gösterebiliriz.[20]

Sulhu sağlamlaştırma ile ilgili bir kayıt, Raşid'in târihinde göze çarpıyor. 1659'da Nemçe çasarı ile vukû bulan sulh ve salâhın ahkâmını te'kid için mûtâd-ı kadim üzere büyük elçiler tâyini lâzım gelir. Kara Mehmed Ağa'ya büyük elçilik vazîfesi ile Rumeli beylerbeyisi pâyesi verilir. Sonra huzûr-ı hümâyûna kabul edilir. (Nemçe çasarı tarafından tertip olunan hedâya ki bir murassa sorguç ve 1 direkli otağ ve 20 seccâde ve 5 Acem kalıçası ve 100 sarık ve 40 hil'at ve vakiyye miktârı anber ve 12 re's yelkendes ve 2 re's dîvan rahtı ve abâyî ile donanmış atlar elçi-i müşârünileyhe teslim olundu.)[21]

Yukarıda bahis konusu ettiğimiz evlenme merâsimlerine muvâzî olarak at hediyesinin sünnet vesîlesi ile de devam ettiğini görüyoruz. Şâir Nâbi, 1086-1675 yılında Edirne'de IV. Mehmed'in şehzâdeleri için yapılan sünnet düğününü anlatırken sadrâzam Ahmed Paşa'nın hediyeleri arasında atların bulunduğunu şöyle tasvir ediyor:

Cevherî raht ile bir rahş-ı kuhayl
Görse Şeddiz ana olurdı tufeyl
Mâdiyân bir dahi raht-ı lûlû
Üç adet rahş dahi sarsarpû
Cevherî raht ile bir esb-i devân
Üç aded rahtsız esb-i pûyân.[22]
....
Cevherî raht ile bir esb-i devân
Üç aded rahtsız esb-i pûyân.[23]

Aynı düğünde IV. Mehmed, kendisine hayır duâlarda bulunan vezirlerine rütbeler verir. Sadrâzamına emsalsiz bir kürkle atlar hediye eder.

Dahi bir esb-i hümâyun peyker
Serbeser zin-ü bisâtı cevher
Üç aded rahş-ı latîf-i biraht
Hüsni âzâde üç de yeklaht.[24]

Türk pâdişahları son devirlerde de dostluklarını tâzelemek, kudret ve nüfuzlarını göstermek için bâzı krallara at göndermişlerdir. Sefâretnâmelerle seyâhatnâmeler bu hususta mufassal bilgi vermektedirler.

1732 yılında Said Mehmed Paşa'nın Stockholm'e[25] 1796'da Esseyd Ali Efendi[26] ve 1806'da Muhib Efendi'nin Paris'e[27] Ahmed Resmî Efendi'nin Prusya kralına[28] ve Abdülkerim Paşa'nın Moskova'ya götürdüğü nâdir ve nâdîde hediyeler arasında atlar büyük birer kabûle mazhar olurlar.[29]

1 Şükrü Elçin, "Atların doğuşları ile ilgili efsaneler", *Türk Folklor Araştırmaları,* sayı: 162, 1963.

2 H. S. Orkun, *Eski Türk Yazıtları,* c. I, 1936, s. 7.

3 Sadruddin Huseyni, *Ahbarü'd-Devleti's-Selçukiyye,* terc. Necati Lugal, 1943, s. 18.

4 *Ahbar-üd-Devlet-is-Selçukiyye,* s. 65.

5 *Ahbar-üd-Devlet-is-Selçukiyye,* s. 109.

6 Fuad Köprülü, "Selçukiler Zamanında Anadolu'da Türk medeniyeti", *Milli Tetebbular,* c. 2, sayı: 5, 1331, s. 222.

7 *Ahbar-üd-Devlet-is-Selçukiyye,* s. 115.

8 Şehabeddin Ahmed-ün-Nesevi, *Celalüddin Harezmşah*, Necib Asım tercümesi, s. 111, 1934.

9 *Celalüddin Harezmşah*, s. 120.

10 *Celalüddin Harezmşah,* s. 130.

11 Hammer, *Devlet-i Osmaniye Tarihi,* terc. M. Atâ, c. I, 1329, s. 174.

12 *Aşık Paşazade Tarihi,* Ali Bey neşri, 1332, s. 56.

13 Hammer, c. 2, s. 16, 1329.

14 Hammer, c. 2, s. 59.

15 Lütfi Paşa, *Tevarih-i Ali Bey neşri,* 1341, s. 236.

16 Zahirüddin Muhammed Bâbur, *Vekayi,* Doğu Türkçesinden çeviren Reşid Rahmeti Arat, c. 2, 1946, s. 398.

17 Lütfi Paşa, s. 364.

18 ZW. F. A. Behrnauer, *Sulaiman des Gesetzgebers (Kanuni) Tagebuch auf seinen Feldzuge nach Wien,* (İm Turkischen originaltexte herausgegeben: Defter-i sefer-i Bec. 935/1599), 1858, s. 24; Silâhdar Târihi, c. II, 1928, s. 3.

19 M. Neşrî, c. I, s. 20, 206.

20 Gıyâseddin Nakkaş, *Acâibü'l-Letâif* (Hıtay Seferat-nâmesi), terc. Çelebizâde Asım, Ali Emîrî neşri, 1331, s. 41.

21 Raşid Târihi, c. I, 93.

22 Nâbi, *Vakâyi-i hıtân-ı şehzâdegân-ı Sultan Muhammed-i Gâzi,* Agâh Sırrı Levend neşri, 1944, s. 41, 42.

23 Nâbi, *Vakâyi-i hıtân-ı şehzâdegân-ı Sultan Muhammed-i Gâzi,* Agâh Sırrı Levend neşri, 1944, s. 41, 42.

24 Nâbi, s. 64.

25 Said Mehmed Paşa, *Stockholm Sefâretnâmesi,* İskender Hoci Yanko neşri, Târîh-i Osmâni Encümeni mecmuası, cüz II, 1327, s. 667.

26 N. Yorga, *Les oyageurs orientaux en France*, p. 15, Paris 1927.

27 Seyyid Abdurrahim Muhib. *Sefâretnâme,* 18b- 19a rik'a-tâlik. Ankara Maarif Kitaplığı No. (0. 317): Yorga, p. 27.

28 Ahmed Resmî, *Sefâretnâme-î Ahmet Resmî*, 1303, s. 44-46.

29 M. Emin Nahifî, *Sefâretnâme-î Abdülkerim Paşa,* 1316, s. 44-46.

Z Yazarın "Türklerde Atın Armağan Olması" (*Türklerde At Kültürü ve Çağdaş Atçılık,* haz. E. G. Naskali, Resim Matbaacılık, İstanbul, s. 160-164.) adlı makâlesinden derlenmiştir.

Pâdişahlara hediye edilen atlar ve raht takımları

A. ÇAĞRI BAŞKURT

TÜRKLERİN Orta Asya'dan Ön Asya'ya doğru ilerleyişleriyle birlikte her defasında yeniden şekillenen teşkîlât yapısı, Orta Asya'dan intikal eden pek çok kavramın zaman içinde unutulmaya yüz tutmasına sebebiyet vermişse de at ve ata dâir kavramlar bu durumdan çok az etkilenmiştir. İster konar-göçer ister yerleşik hayat düzeninde olsun atın Türk devlet teşrîfâtı içindeki önemi yadsınamaz. Osmanlı arşivlerinde çeşitli vesîlelerle pâdişahlara pişkeş çekilen at ve raht takımlarına işâret eden kayıtlara tesâdüf edilmekte, özellikle bayram, düğün ve nevruz günlerinde bu hediyelerin yoğunluk gösterdiği dikkati çekmektedir.

RAMAZAN BAYRAMI MÜNÂSEBETİYLE

Bayramlarda (ıyd-ı fıtr, ıyd-ı adhâ) vâlide sultan ve haseki sultan kethüdâları, sadrâzam, musâhib ağa, defterdar efendi, yeniçeri ağası, dârüssaâde ağası, has odabaşı, kapudan paşa, kapıcılar kethüdâsı, mîrâhur ağa, bostancıbaşı, telhîsçi, rikâbdar, hazînedâr, şahincibaşı, Türkmen ağası, Eflâk ve Boğdan voyvodaları ile beylerbeyiler tarafından pâdişâha sunulan hediyelerin başında atlar ve raht takımları gelirdi. Bu zamanlarda pâdişâha hediye edilen müzeyyen raht takımları ile murassa silâhlar, raht hazînesi defterlerine kaydedilir ve mîrâhûr-ı evvel ile mîrâhûr-ı sânînin nezâretinde ıstabl-ı âmirede muhâfaza edilirdi.

Teşrîfât Defterleri'nde tafsîlâtlı bir şekilde ele alınan ve "Büyük" bayram olarak bilinen ramazan bayramında icrâ edilen merâsimler esnâsında, devlet adamlarınca pâdişâha sunulacak olan atlar ve sâir hediyeler, evvelce tanzim edilmiş olan defter gereğince ramazanın yirmiikinci günü bâb-ı âsafîde toplanırdı. Burada, defter üzere tertip edilen hediyeler, sandıklara vazolunur ve saraylılar arasında boğça verilegelenlerin boğçalarıyla koçu arabalarına yüklenirdi. Bu arabaların yanında ise sadrâzamın saraya takdim edeceği dört at ile birlikte gitmek üzere kethüdâ bey ve kapudan paşa tarafından takdim edilen birer mükemmel at, yeniçeri ağası tarafından takdim edilen iki adet at ve defterdar efendi tarafından takdim edilen bir at ile bir mükemmel bârgîr de pişkeşler arasında yerini alırdı.

Pişkeşler hazır edildikten sonra atların cümlesi ve eşyâ defteri sadrâzama sunulur, ardından tâyin olunan saatte kethüdâ bey destâr-ı âdî ve erkân kürk ile atına biner ve telhîsî, teşrîfâtî ve başçavuş önüne düşüp zikrolunan atlar ve arabalar geriden ilerlediği hâlde sarây-ı hümâyûna girilirdi. Alayda at üzerinde bulunanlar bâbüsselâmda atlarından inerler ve doğruca dârüssaâde ağasının odasına giderlerdi. Bu sırada baltacılar kethüdâsı ağa nezâretinde pişkeşler arabalardan indirilirdi. Nakil tamamlandıktan sonra pişkeş defteri, dârüssaâde ağasının odasında bulunan minderin üzerine konularak eşyânın indirildiği baltacılar kethüdâsı ağa mârifetiyle haber verilirdi. Bunun üzerine baltacılar getirilen hediyeleri ellerine alarak yanlarında dârüssaâde ağası olduğu hâlde bâbüssaâdeye doğru ilerlerlerdi. Hediyeler bu şekilde huzûr-ı hümâyûna getirildiğinde kethüdâ beye bol yenli samur kürk, telhisçi ağa, hazîne kâtibi, miftah ağası, rahvan ağası, mîrâhur, başsilahşör, karakulak, çukadar, saray mehterbaşısı, saraçbaşı, ahır kethüdâsı ve yedekçibaşıya ise birer hil'at giydirilirdi.

Mısır ve Karaman eyâletlerinden hediye gönderilen esans küpleri paşalar nezâretinde saraya taşınıyor, renklendirilmiş gravür.

Pâdişâhın bahşiş saçtığı bir merâsim, minyatür. Kopenhag David Koleksiyonu.

Ramazanın otuzuncu günü, bayram tebriklerinin ilki olarak tertip edilecek olan arife dîvânı için sarayda gerekli hazırlıklar görülürdü. Teşrîfâtî efendi, ikindi namazından önce bâb-ı âsafîde görevli olan çavuşbaşı ve çavuşları arife dîvânı için saraya dâvet ederdi. Mehter takımı dîvân-ı hümâyûn karşısında yerini alırdı. Bu esnâda ıstabl-ı âmireden hazırlanıp getirilmiş olan atların üzerine mücevveze başlıklar giymiş olan sarraçlar oturur ve mîrâhûr-ı evvel nezâretinde mehterin arkasındaki yerini alırdı. Bu esnâda bâbüssaâde önüne arife tahtı yerleştirilir ve pâdişah alkış ile buraya gelerek tahtına otururdu. Pâdişah burada enderunlular başta olmak üzere, kapudan paşa ve yeniçeri ağası ile bâzı askerî yetkililerin tebriklerini kabul ederdi. Bu merâsimin ardından pâdişah, enderunda bulunan Ağalar Câmii'ne giderek burada okunacak olan aşr-ı şerîfi dinler ve akabinde lâzım gelen atıyyeleri dağıtırdı.

Pâdişah buradaki merâsimin bitişinin ardından üçüncü yer tâbir olunan kısımdaki kasr-ı hümâyûna geçerdi. Orada silâhdar ağanın bayram münâsebetiyle takdim etmiş olduğu donanmış müzeyyen at, çukadar ağa eliyle dolaştırılmakta iken sadrazâmın ıydıye olarak ramazanın yirmiikinci günü bâb-ı âsafîden saraya gönderdiği donanmış yelkendest dört at silâhdar ağa vâsıtasıyla arz olunurdu. Hediye edilen atlar pâdişah için sergilendikten sonra mîrâhûr-ı evvel ve sânî vâsıtasıyla ıstabl-ı âmireye gönderilirlerdi. Ardından enderun ağalarına tomak oyunu buyrulur ve merâsim böylece sona ererdi. Bayramın üçüncü günü ise bu defa sadrâzam kethüdâsının hediyesi olarak bir at evvelâ pâdişâha ve ardından dârüssaâde ağasına takdim edilirdi.[1]

Ricâl-i devletin dışında Türkmen ağalarının da bayramlarda pâdişahlara pişkeşlerini takdim ettikleri görülmektedir. Bu pîkeşleri diğerlerinden ayıran en önemli fark ise hediyelerin sâdece atlardan oluşmasıdır. Teşrîfât kâidelerine göre bu ağaların büyük bayram olarak kabul edilen ramazan bayramında

Kânûnî Sultan Süleyman'ın cülus merâsimi, *Süleymannâme*'den bir minyatür.

mûtat üzere vermeleri gereken pişkeş on attan müteşekkildi.[2] Gelen atlar, 1679 senesinde Türkmen ağaları tarafından bayram pişkeşi olarak IV. Mehmed'e takdim edilen atlar örneğinde görüldüğü gibi *"eyer ile gelen burnu çalık bir tay, burnu beyaz hırmani bir tay, ön ayağında beyaz lekesi olan bir tay, alnı yaldız bir doru tay, ön ayağında iki beyazı olan bir doru tay, bir al tay, bileği uzun binişân hırmani at..."* şeklinde kaydedilirlerdi. Atları gönderemeyecek olanların ise karşılığında yirmi kese esedî guruş göndermeleri münâsip görülürdü.[3] Bâzı kayıtlarda ise her iki bayram da birleştirilir böylece bahsi geçen pişkeş meselesi biraz daha ayrıntılı bir hâl alırdı: *"Vezîriâzamın küçük bayramda büyük efendiye verdiği kır at, yeniçeri ağasının eşheb bargir bayramda gelmişdir. Dârüssaâde ağasının küçük bayramda büyük efendiye verdiği eşheb at, mezkûrun küçük bayramda küçük efendiye verdiği alnı yaldız dorı at, defterdar efendinin ıyd-ı adhâda saçı kızıl kırı, mezbûrun ikinci ayakları beyaz kırı, yeniçeri ağası ıyd-ı adhâda verdiği başı kır at, sadrâzamın ıyd-ı kebirde verdiği kulağı yaruk kırı, defterdar paşanın bayramda gelen gök kırı, hünkârımızın vezîriâzamdan isteyip aldığı kır at, hünkârımızın vezirden isteyip aldığı kulağı dağlı dorı at, musâhib paşanın aynı zamanda gelen burnu boz eşheb, vezîr-i sâbık İbrahim Paşa'nın eğer ile burnu beyaz doru bargir, defterdar efendi ıyd-ı adhâda verdiği başı kır at, vezirden bayramda üçüncü gün gelen siyah at eyerlidir."*[4]

YENİ YIL (NEVRUZ) MÜNÂSEBETİYLE

Nevruzda da bayramlarda olduğu gibi ricâl-i devletin gerek kendi aralarında hediyeleşmeleri ve gerekse padişaha "hediyye-i nevrûziyye" veya "nevrûziye pîşkeşi" ismiyle bâzen aynı gün[5] bâzen de nevruzdan birkaç gün önce yâhut sonra[6] hediyeler takdim etmeleri bir kâide idi. Nevruzda sunulan pişkeşlerin çoğunluğu raht takımlarından oluşurdu. III. Osman'ın son nevruzunda (1757) ve III. Mustafa'nın ilk nevruzunda (1758) sunulan pişkeşlerine ve bu münâsebetle pâdişah için alınan eşyâya âit kayıtlar önemli bir örnek teşkil etmektedir:

"Gülpenbe çuka üzerine pesend işleme kılâbdan saçaklı göz atlas astarlı kesme,

Şehzâde Mustafa, Mehmed ve Selim'in sünnet merâsimi, *Hünernâme*'den bir minyatür, XVI yüzyıl. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphânesi.

armakârî yaldızlı sîm rikâb çıkun, balgamî kabzalı al kadifeli gaddâre, gülpenbe çuka üzerine sîm kablı ve yaldızlı eğer; beyaz atlas üzerine sîm kabzalı ve yaldızlı sîm koğa saçaklı kebîr kesme ma'a hâşe, bir yahalı zırh enselikli nev zuhûr örnek üzerine saçağı sîm koğalı kebîr, kebîr raht ma'a başlık, yaldızlı palan, armakârî yaldızlı rikâb, beyaz atlaslı sîm yaldızlı gaddâre, beyaz atlas sîm kablı eğer; camgöbeği çuka üzerine sîm ufak kabaralı kesme ma'a hâşe, yaldızlı sîm zırh iki pençeli armakârî kemer raht ma'a başlık, yaldızlı sîm palan, yaldızlı sîm kazgân rikâb, sîm kabzalı gaddâre, sîmli eğer."[7]

Nevrûziye pişkeşlerinin bâzen sadâret pişkeşiyle birleştirilerek gönderildiği de görülmektedir. Örneğin 1654 Ekim'inde sadâret makâmı tevcih edilen İpşir Mustafa Paşa mührü teslim aldığı esnâda nevruz dahi yaklaştığından iki pişkeşi birleştirerek 20 Mart 1655 târihinde IV. Mehmed'e sunmuştur:

"Vezîr, kanûn üzere nevrûziyye pîşkeşi ile sadâret pîşkeşini cem' edip birden irsâl eyledi. Bir semend ve iki gaberlun at ki, üçünün dahi dünyâda nazîri bulunmaz. Serâpâ cevâhir ile âreste zeheb-i ahmerden (kızıl altın) ma'mûl raht ve rikâb ve gaddâre ve topuz ve sâ'ir zer-dûz bisât ile müzeyyen idi. Ve sâ'ir ecnâs tuhaf ve tarâ'if-i gûn â gûnden ve boğçalardan mâ-adâ bir arabada yüz kîselik filori ve guruş gönderdi..."[8]

Bir başka örnekte ise bu defa IV. Mehmed'in ikinci vezîri Musâhib Mustafa Paşa 1696 Nisan'ında nevrûziye pişkeşi olarak bir mükemmel at ve "bir müzeyyen çapkun [hızlı koşan]" gönderdiği, pâdişâhın atlardan son derece memnun olarak getirenlere hil'atlerini huzûrunda giydirerek atiyye-yi şâhâne ihsan eylediği görülmektedir.[9]

DÜĞÜN VE ŞENLİKLER MÜNÂSEBETİYLE

1582 yılında III. Murad'ın (1574-1595) oğlu şehzâde Mehmed'in sünnet düğünü vesîlesiyle düzenlenen ve yaklaşık iki ay süren şenlik gerek uzunluğu gerekse yapılan kutlamaların görkemi bakımından Osmanlı şenliklerinin en meşhûrudur. Eşsiz hediyelerin içinde:

Vezîriâzam Sinan Paşa tarafından pâdişâha kıymetli taşlarla süslü bir eyer, zinciri altından, yâkut ile tezyin edilmiş bir yular, mücevher bir çift üzengi, üzeri altın ve kıymetli taşlarla işlenmiş bir aba, içi ve dışı ipekten mâmul bir yapuk, baştan başa gevheri altın topuzlu bir hotoz ve beş at ile şehzâde Mehmed'e mücevherle işlenmiş olan zinciri altından bir eyer, üç at, bir gerdanlık, altın bir hotuz, ipek yapuk;

Vezîr-i sânî Siyâvuş Paşa tarafından pâdişâha sekiz at; vezîr-i sâlis Hadım

1582 yılında III. Murad'ın (1574-1595) oğlu şehzâde Mehmed'in sünnet düğünü vesîlesiyle düzenlenen ve yaklaşık iki ay süren şenlik gerek uzunluğu gerekse yapılan kutlamaların görkemi bakımından Osmanlı şenliklerinin en meşhûrudur.

Mesih Paşa tarafından ikisi mükemmel eyerlenmiş dört at; vezîr-i râbi Cerrâh Mehmed Paşa tarafından onbeş bin altın kıymetinde çok sayıda at; Rumeli beylerbeyi İbrahim Paşa tarafından sırmadan bir at başlığı; Fas sultânı tarafından altın ve murassa bir eyer, incili ve elmaslı üzengiler; at canbazları tarafından iki donanmış at; pâyitaht hammalları tarafından eşine ender rastlanır iki donanmış at; semerciler tarafından ise yine şehzâde Mehmed'e semerlenmiş ve tezyin edilmiş bir midilli takdim edilmiştir.[10]

IV. Mehmed'in şehzâdeleri Mustafa ve Ahmed'in sünneti ile kız kardeşi Hadice Sultan'ın vezîr-i sânî Musâhib Mustafa Paşa için tertip edilen 1675 Edirne Şenliği'nde takdim edilen hediyeler arasında da yine at ve raht takımlarına tesadüf edilmektedir. Buna göre; vezir defterdar Ahmed Paşa'nın hediyeleri arasında bir adet murassa raht, bir adet murassa enselik, bir adet murassa bilân; vezir Yusuf Paşa'nın hediyeleri arasında mükemmel donanmış bir at, bir adet yelkendest at; Mısır beylerbeyi vezir Hüseyin Paşa'nın hediyeleri arasında pâdişah için sekiz adet yelkendest at, bir adet mükemmel donanmış murassa eyerli at, şehzâde Mustafa için mükemmel donanmış murassa eyerli bir at, dört adet yelkendest at; Diyâr-Bekir beylerbeyi vezîr Kaplan Mustafa Paşa'nın hediyeleri arasında, bir adet mükemmel donanmış at, bir adet yelkendest; Çıldır beylerbeyi Arslan Mehmed Paşa'nın hediyeleri arasında, dokuz adet yelkendest at; Türkmen voyvodası tarafından sunulan hediyeler arasında, bir mükemmel at ve beş yelkendest at; İstanbul kazzazlarının hediyeleri arasında, beş sırmalı dizgin; Edirne kazzazlarının hediyeleri arasında, beş adet som dizgin; sarrâcânın hediyeleri arasında bir adet yaldızlı kemer raht; Tokad voyvodasının hediyeleri arasında, bir adet mükemmel ve iki adet yelkendest at; Edirne kılıççı esnafının hediyeleri arasında, bir çift sîm rikâb, bir adet sîm kemer raht; İstanbul nalbantlarının hediyeleri arasında, dört adet sîm nal ve yirmi dört adet sîm mıh; Edirne nalbantlarının hediyeleri arasında, sekiz adet sîm nal, kırk sekiz adet sîm mıh; Şehr-i Zor Beylerbeyi'nin hediyeleri arasında, bir adet mükemmel at ve iki adet yelkendest at; Edirne muytablarının hediyeleri arasında, bir çift sîm rikâb; Edirne arpacılarının hediyeleri arasında bir çift rikâb ve İstanbul arpacılarının hediyeleri arasında ise bir adet sîm kemerli raht yer almıştır.[11]

III. Ahmed'in şehzâdeleri Süleyman, Mustafa, Mehmed ve Bayezid'i sünnet ettirdiği ve merhum sultan II. Mustafa'nın kızı Emetullah Sultan ile Sır Kulu Osman Paşa'nın, Ayşe Sultan ile de Maraş vâlisi Silâhdar İbrahim Paşa'nın düğün törenlerinin yapıldığı *1720 Sûr-ı Hümâyûn*'u Osmanlı imparatorluğunun son görkemli düğünüdür. Bu düğünde de gelenek devam etmiş kâideler gereğince at ve raht takımları burada da yer almıştır.

Sadrâzam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın pâdişâha sunduğu hediyeler arasında iki mükemmel donanmış at ve bir yük beygiri; şehzâde Süleyman'a sunduğu hediyeler arasında mükemmel donanımlı bir at; şehzâde Mehmed'e sunduğu hediyeler arasında bir adet donanmış mükemmel midilli; şehzâde Mustafa'ya sunduğu hediyeler arasında, bir mükemmel donanmış at; Tevkî'î Mustafa Paşa'nın, şıkk-ı evvel defterdârı Hacı İbrahim Efendi'nin, Diyarbekir beylerbeyi Fâzıl Osman Paşa'nın, Azak muhâfızı İbrahim Paşa'nın, Bosna muhâfızı Osman Paşa'nın, Bağdat beylerbeyi Hasan Paşa'nın, Basra beylerbeyi Mustafa Paşa'nın, Şam beylerbeyi Osman Paşa'nın, Karaman beylerbeyi Hasan Paşazâde Ahmed Paşa'nın, Kandiye muhâfızı vezir Mehmed Paşa'nın, Hotin muhâfızı Abdî Paşa'nın, kapudan Süleyman Paşa'nın, Rumeli beylerbeyi vezir Abdullah Paşa'nın, Musul beylerbeyi Osman Paşa'nın, Halep beylerbeyi Ârifî Ahmed Paşa'nın, Aydın muhassılı beylerbeyi Abdullah Paşa'nın, Hüdâvendigâr sancağı mutasarrıfı Derviş Mehmed Paşa'nın, Eğriboz muhâfızı vezir Osman Paşa'nın ve Bender muhâfızı tezkireci İbrahim Paşa'nın sunduğu hediyeler arasında da birer mükemmel donanmış atın bulunduğu, kaydedilen bilgiler arasındadır. Ayrıca Mısır muhâfızı Recep Paşa'nın hediyeleri arasında da bir adet mükemmel donanmış Mısır atı ve kelleci esnafının hediyeleri arasında beşyüz dirhem saf gümüşten yapılmış bir koşum kemeri bulunduğu fark edilmektedir.[12]

İmparatorluğun kuruluşundan aralıksız olarak XVIII. yüzyılın sonuna değin devam eden ricâl-i devletin kendi aralarında hediyeleşme veya pâdişâha at hediye etmesi geleneği, III. Selim'in gereksiz harcamaların önüne geçebilmek için 1792 yılında çıkardığı ferman gereğince, sadrâzamların belli günlerde pâdişâha at hediye etmesi dışında târihin sayfalarındaki yerini almıştır.[13]

1 Mehmed Esad Efendi, *Teşrîfât-ı Kadime,* haz. Miraç Tosun, Serdar Soyluer, H. Ahmet Arslantürk, İstanbul 2013, s. 106; İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı,* Ankara, 1988, s. 77; Tayyâr-zâde Atâ, *Osmanlı Saray Tarihi*, I, haz. Mehmet Arslan, İstanbul 2010, s. 323.

2 TSMA.D. nr. 29

3 BOA, *İE.SM.* nr. 1389

4 BOA, *İE.SM, nr. 1732, 1388, 1389.*

5 *"Tâ ki, hediyye-i nevrûziye vükelâdan pâdişâha tuhaf ile memlû boğçalar ve mu'tad üzre pîşkeşler ve atlar gönderilir…"* Naîmâ Mustafa Efendi, Târih-i Nâîma, III, haz. Mehmet İpşirli, Ankara, 2007, s. 1454

6 "…*hâmis günü ki ale's-seher vezîr de tedârük ettiği pîşkeşleri gönderdi."* Nâîmâ, *age,* III, s. 1454

7 Emine Dingeç, "Osmanlı Sarayında Eski Bir Türk Geleneği: Yeni Yılda Hediyeleşme", *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic,* IV/8 2009, s. 1070-1073

8 Nâîmâ, *age*, III, s. 1594

9 Abdurrahman Abdî Paşa, *Vekayinâme,* haz. Fahri Ç. Derin, İstanbul, 2008, s. 255

10 İntizâmî, *Sûrnâme-i Hümâyûn, Osmanlı Saray Düğün ve Şenlikleri,* II, haz. Mehmet Arslan, İstanbul, 2009; Gelibolulu Mustafa Âlî, *Câmiu'l-Buhûr Der Mecâlis-i Sûr,* haz. Ali Öztekin, Ankara, 1996, s. 23-36.

11 Hüseyin Hezârfen Efendi, *Telhîsü'l-Beyân, Osmanlı Saray Düğün ve Şenlikleri,* IV-V, haz. Mehmet Arslan, İstanbul, 2011, s. 568-635.

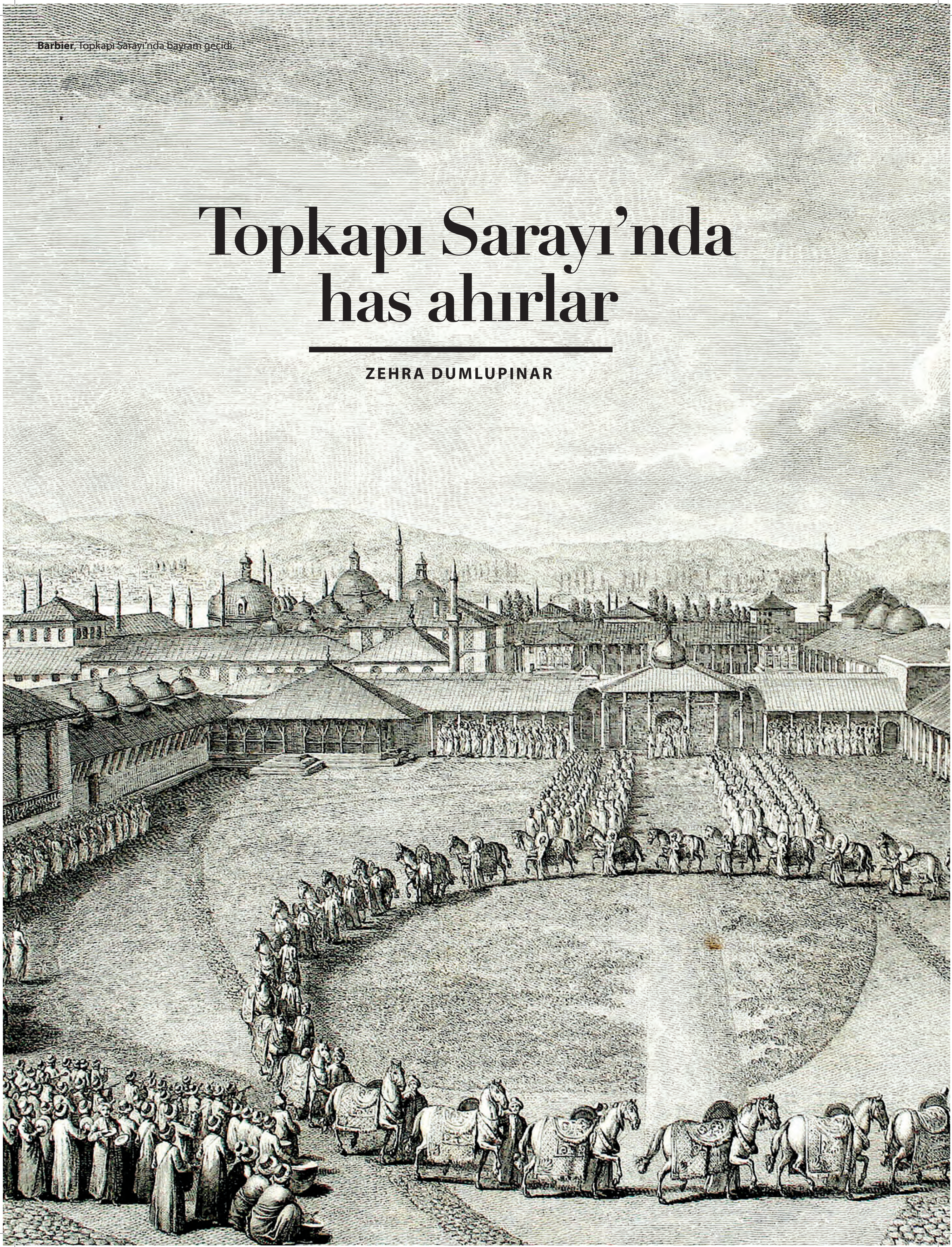
12 Vehbî, *Sûrnâme, Osmanlı Saray Düğün ve Şenlikleri,* III, haz. Mehmet Arslan, İstanbul, 2009, s. 45-73.

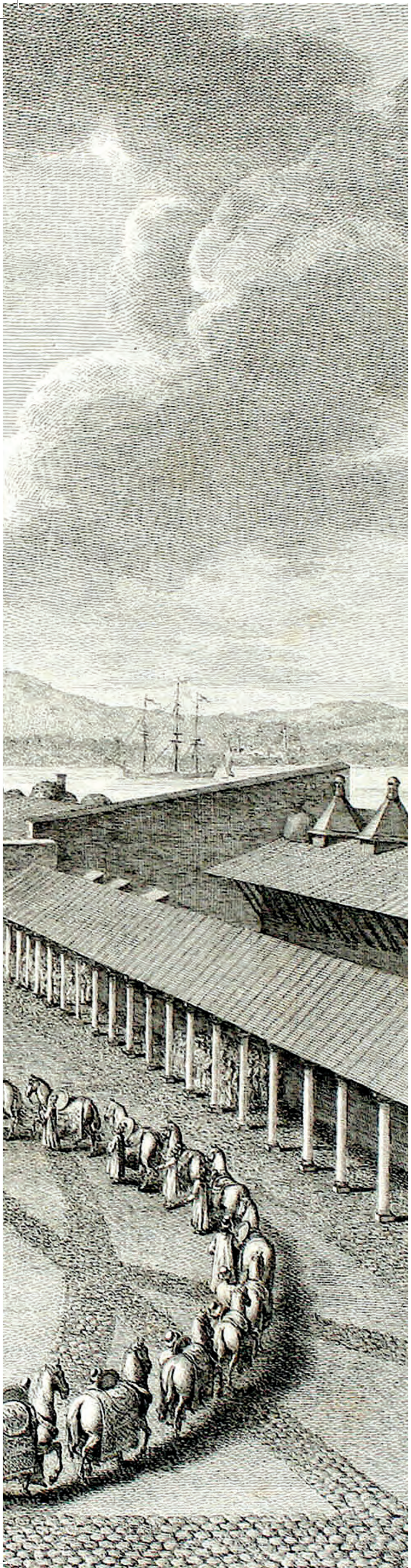
13 Filiz Karaca, "Pişkeş", *DVİA,* c. XXXIV, 2007, s. 295.

Barbier, Topkapı Sarayı'nda bayram geçidi.

Topkapı Sarayı'nda has ahırlar

ZEHRA DUMLUPINAR

Şehsuvâr-ı âlem-ârâ kim revâdır olsa ger
Nâl u mîh rahşı çarhın âfitâb u ahteri.
Nef'î

XVII. yüzyılın meşhur dîvan şâirlerinden Nef'î'nin *Kasîde-i Rahşiyye'*sinde anlattığı, IV. Murad'ın, ankâ gibi göklerde dolaşan, ateş gibi parlayan ve bir put gibi güzel sevgiliye benzeyen atları Topkapı Sarayı'nın has ahırlarında barınıyordu. Sarayın ikinci avlusunda sol tarafta, bir rampadan inilerek ulaşılan ve kendine mahsus bir avlu içinde yer alan has ahırlar, sarayın en eski târihli yapılarındandır. Ahırları, birinci avlu ve Çinili Köşk'ün önündeki meydana bağlayan iki kapı daha bulunur. I. Mahmud'un dârüssaâde ağası Beşir Ağa'nın yaptırdığı bir câmi ile bir hamam da bu avluda yer alır. 30 m uzunluğunda, 10.5 m eninde, kırma çatılı uzun dikdörtgen binâ, ahırlarla birlikte görevli personelin odalarını ve kubbe ile örtülü olan raht hazînesini içerir. Sonraki dönemlerde yapılan onarımlar yapıyı orijinal hâlinden uzaklaştırmamıştır.

Büyük sarayların bünyesinde bir ahır binâsının da bulundurulması geleneği ilk İslam devletlerine kadar uzanmaktadır. Emevîler ve Abbâsîler döneminden günümüze ne yazık ki ulaşmayan bu ahırların varlığını elçilerin hazırladıkları raporlardan öğreniyoruz.

Karahanlı hükümdarlarından Tamgaç Han'ın başkent Buhara yakınlarında bir saray ve saray atlarının barınması için dört tarafı kapalı bir avlu yaptırdığı bilinmektedir. Selçuklu sultanları da Rey, Isfahan ve Merv gibi dönemin öne çıkan şehirlerinde saraylar ve bu saraylara hizmet veren ahırlar yaptırmışlardı ve saray ahırlarının âmirine "mîrâhur" veya "âhur beği" denirdi.

Eyyûbîlerde de "mîrâhur" unvanlı bir görevlinin varlığı bilinmektedir. Eyyûbîlerin devlet geleneğini devam ettiren Memlûklerde ise sultânın ve yakınlarının atlarının barındığı ahırlar hükümdarların yaşadığı Kal'atü'l-cebel'de bulunurdu. Resmî adı "ıstabl-ı sultânî" olan saray ahırından sorumlu olan memurun adı ise "mîrâhûr-ı kebîr"di.

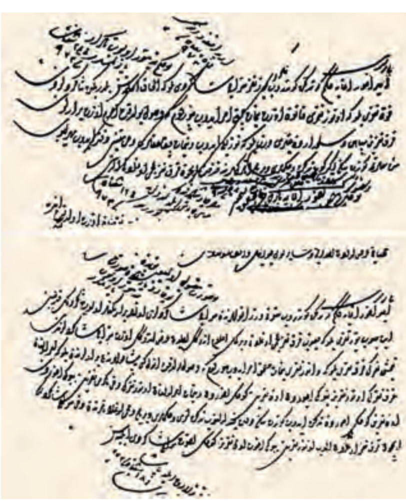
Osmanlı devletinde pâdişâha ve sarayda yetişmiş olan enderun ağalarına âit atların barındığı yere "ıstabl-ı âmire" denirdi. Istabl-ı âmirenin sorumlu baş memûru aynı zamanda bîrun ağalarından olan mîrâhur (mîr-i âhur) idi. Esâsında "ıstabl", Grekçe ahır anlamına gelen "stablion" kelimesinden literatürümüze girmiştir. Osmanlıların ilk başkentleri Bursa'da ve sonrasında Edirne Sarayı'nda has ahırlar bulunuyordu. Fatih Sultan Mehmed zamânına âit 1478 târihli bir maaş defterine göre has ahır teşkîlâtı; has ahır emîni (mîr-i âhur), bir emin, bir kâtip ve bir kethüdâdan meydana geliyordu.

Daha sonraki dönemlerde teşkîlat öylesine genişledi ki buranın mâlî işlerini yürütmekle görevli bir kalem ve bu kalemde görevli pek çok memur tahsis edildi. Esâsında saray hâricinde Vefa ve Kadırga semtlerinde de has ahırlara bağlı hâricî ahırlar bulunuyordu. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın verdiği bilgilere göre mîr-i âhurlar; at oğlanları (seyisler), hademeler, saraçlar, nalbantlar, yedekçiler, sarban ve harbendelere (pâdişâhın develerine ve katırlarına bakmakla yükümlü olan memurlar), koru ve haralara nezâret ederlerdi. Bölükleri ve yevmiyeleri olan has ahır memurları acemi oğlanlarından seçilirdi. Has ahırlarda pâdişâha ve devletin ileri gelenlerine âit 200 seçkin at barınırdı. İki atın bakımından bir seyis sorumluydu.

Has ahırların Nef'î'nin, ***"Feleğin atlası çul olsa yaraşır."*** dediği kıymetli atları süsleyen eyer takımlarının muhâfaza edildiği raht-ı hümâyun hazînesi de dikkati çekmektedir. Pâdişâhın mührü ile mühürlenmesi âdet olan hazînenin bir hazînedârı bulunurdu. Buradaki kıymetli eşyânın özelliklerinin yazılı olduğu defterin bir örneği mâliye dâiresi başmuhâsebesine kaydolunuyordu.

Cülûs ve bayram merâsimleri gibi önemli günlerde pâdişâha sunulan hediyeler arasında neler yoktu ki? Altın ve gümüşten üzengiler, incili gâşiyeler, değerli taşlarla bezeli eyerler, kamçılar, at başlıkları, gemler, tirkeş ve heybeler vs. Törenlerde pâdişah ve iç oğlanları murassâ koşum takımlarıyla süslenmiş atlara binerlerdi. Yabancı elçiler özel izinle raht hazînesini gezebilirdi. Sultânın bizâtihî yaptığı ziyâretlerde ise görevli memurlara kıymetli hediyeler takdim edildiği kaydedilir. Osmanlılar için iftihar vesîlesi olan at koşum takımları ihtiyaç ânında darphâneye gönderilip eritilerek sefer masrafları için kullanılırdı. 1688 târihli sefer buna örnek olarak verilebilir. Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın *Zübde-i Vekāiyât*'ında naklettiği bilgiye göre altın ve gümüş takımlardan 554 kese akçe kesilmişti.

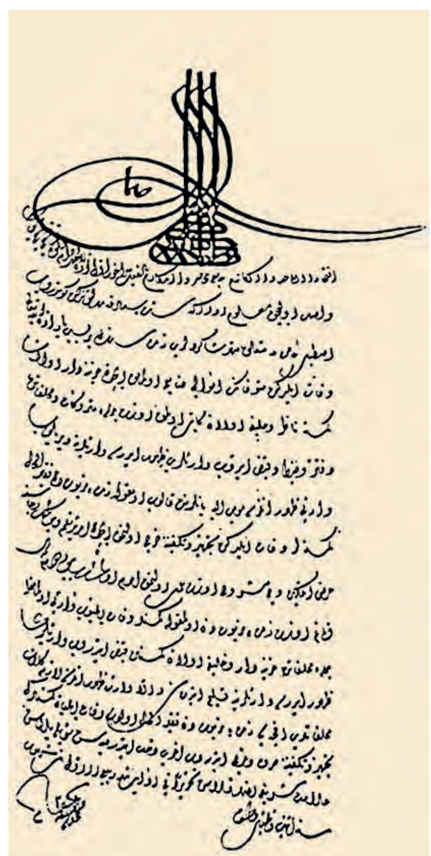
Topkapı Sarayı bünyesinde yer alan diğer yapılar gibi has ahırlar binâsı da günümüze ulaşıncaya dek ihtiyaçlar doğrultusunda pek çok kez onarım geçirmiştir. Abdurrahman Şeref Bey, has ahırların XX. yüzyılın başlarındaki vaziyetini şöyle haber verir:

"Has âhûr me'mûrîn ve ketebesine mahsûs olan bu binâ-yı tavîlin aksâm-ı adîdesi el-yevm harem ağaları hasta-hānesi ve bağçevanlar koğuşu ve yakalı baltacılar ocağı ittihâz kılınmışdır. Baltacılar koğuşu vaktiyle has âhûrun hazînesi imiş."

Has ahırlar 1940 yılındaki restorasyonda ilk planına sâdık kalınarak yeniden inşâ edilmiştir. Bebek'teki Köçeoğlu yalısının ahşap tavanı, mermer söveleri ve alçı pencerelerinin bir kısmı emîr-i âhur odasında kullanılmıştır. Bu târihten îtibâren saltanat arabalarının sergilendiği has ahırlar binâsındaki saltanat arabaları seksiyonu sonraki dönemlerde kapatılmıştır. Günümüzde ise yapı içinde çeşitli sergiler düzenlenmektedir.

Has ahırların *"Kasîde-i Târihiyye"*-sini yazan dönemin vak'anüvisi Seyyid Vehbî, şiirine has ahırların tecdîd ve tâmîrinde büyük katkıları olduğu anlaşılan I. Mahmud'a övgüler düzerek başlar. *"Muahharen pencere hâliye ifrâğ olunan kapusunun bâlâsında"* yer alan altı satırlık celî tâlik Türkçe kitâbeyi Abdurrahman Şeref Bey'den naklediyoruz:

Fürserân-ı şeca'at şehsuvâr-ı sâha-i şevket
Şeh-i Mahmûd-sîret pâdişâh-ı bâhirü'l-es'âd
İdüb destine tevfîz zimâm-ı saltanât-ı Mevlâ
Semend-i serkeş-âsâ dehri kıldı emrine münkād
Hulûs-ı niyyete mebnîdir asâr u müberrâtı
Biri ez-cümle işte bu mücedded tarh-ı hoş-bünyâd
Ki kalmışdı fakat bir ismi âsâr-ı imâretden
Harâb olmuşdu mânend-i derûn-ı âşık-ı nâşâd
E'addu mâ isteta'tüm min ribâtü'l-hayli tıpkınca
Selef itmişler idi düşmeni terhîb içün i'dâd
Kemend gördükçe dem çektikçe her rahş-ı mehîb-endâm
Erir havfından at meydanı içre ejder-i fulâd
İdüp atf-ı inân devletle bir gün gûşuna girdi
Sahiliyle ciyâd? sâfinâtın ittiği feryâd
Hemân ısdâr-ı fermân-ı hümâyûn itdi tecdîde
O Hâkān-ı celîlü'ş-şân cihânbân-ı bülend-ecdâd
Şu resme tarh-ı hâss üzre yapıldı kim eğer bulsa
Düşüb at boynuna tasvîrün almağa gelür Bihzâd
Murâd atına nâil rahş-ı maksûda süvâr itsün
Hemîşe zât-ı pâkin hazret-i Hallâk-ı bî-endâd
Sezâdır böyle bir tarîh-i müstesnâya ey Vehbî
Stabl-ı hâssını sultân-ı cem-câh eyledi âbâd.

Yıldız Sarayı ahırları ve Ferhan

OLGAY SÖYLER

ATLARA olan tutkusuyla bilinen II. Abdülhamid, Sultan Abdülmecid'in ikinci şehzâdesiydi. Abdülmecid'in genç yaşta vefâtı üzerine tahta amcası Abdülaziz geçince ağabeyi birinci veliaht konumuna yükseldi. Bu durum Abdülhamid'i sarayın dışında bir hayâta yöneltti.

O da, Kâğıthâne ve Maslak çiftliğinde ve İstanbul çevresinde satın aldığı arâzilerde çiftçilik ve hayvancılık işleriyle uğraşıyor, av merâkı olduğu için de sıkça atlarıyla doğada gezintiye çıkıyordu. Bu dönemde her ne kadar tahta geçme düşüncesinden uzak kalmış görünse de yaşanan gelişmeler Abdülhamid'in tahta çıkmasını gerektirmiştir. Ama o bir süre sonra devlet bürokrasisini taşıdığı Yıldız Sarayı'nda, doğada hayvanlarıyla birlikte geçirdiği zamanları hep yâdetmiş, hatta bir hayvânat bahçesi kurmuştur. Bu bahçede, ülkenin birçok farklı bölgesinden toplattığı kuşlar ve çeşitli yaban hayvanları bulunmaktaydı.

Başmâbeynci Tahsin Paşa, hâtırâtında sultânın at ve güvercinleri diğer hayvanlara göre daha çok sevdiğini ve kıymetli atlara sâhip olduğunu; zaman zaman bunlardan hükümdarlara, îtibarlı kişilere ve elçilere hediye ettiğini, vakit buldukça da atlarını görmeye gittiğini yazar.

Kızlarından Ayşe Osmanoğlu'nun hâtıralarını anlattığı kitabında "binicilik merâkı" başlıklı bir bölüm vardır. Bu satırlarda Abdülhamid'in, kendisine âit Ali Bey çiftliğinde her gün atla dolaştığını, bütün işlerini at üzerinde kontrol ettiğini anlatır. Yine kızlarından Şadiye Osmanoğlu kaleme aldığı hâtıra kitabında, babasının sarayda atlarını gezdirdiğinden, kimi zaman onları pencereden izlediğinden ve kendi kullandığı tek atlı bir faytonla cuma selâmlığına çıktığından söz eder.

Abdülhamid, pâdişahlığının beşinci veya altıncı yılında cuma selâmlığına çıktığı ve Ortaköy Câmii'ne gittiği bir günde, atının ayağına neft bulaştığı için câmiye ulaşana kadar birkaç defa düşme tehlikesi yaşayınca selâmlık merâsimine bir daha atıyla çıkmz; cuma selâmlığına faytona binerek gider.

FOTOĞRAF: NİYAZİ KAPTAN

Istabl-ı âmire-i Ferhan. Yıldız Sarayı.

Türkiye'yi ziyâret eden ABD başkanlarından Ulyses Grant'ı Yıldız Sarayı'nda kabul eden Albülhamid, Grant ve oğluna sarayı ve civârını gezdirir, sarayın ahırlarını gösterdiği bir esnâda da misâfirlerine iki saf kan Arap atı hediye eder. Adları Leopard ve Linden Tree olan bu iki at, Amerika'ya götürülür ve Yeni Dünya'ya ilk ayak basan kayıtlı saf kan Arap atları olarak târihe geçerler.

Sultan Abdülhamid'in kır küheylânı Ferhan'ı anmadan geçmek olmaz. Bu değerli Arap atı aslında Bağdat'ta bir aşîret reîsine âittir. Yerel bir çatışma esnâsında yaralanan sâhibini dişleriyle çekerek ölümden kurtarınca atın nâmı İstanbul'a kadar ulaşır. Sultan Abdülhamid, bu sâdık hayvanın kendisi için satın alınmasını ister.

Durumdan haberdar olan atın sâhibi ise beyaz küheylânını sultâna hediye olarak gönderir. Ferhan İstanbul'a gelmeden önce Yıldız Sarayı'nda kendisi için giriş kapısı at nalı şeklinde tasarlanmış özel bir ahır inşâ edilir. Bu kapının üzerinde ahırın Ferhan'a âit olduğunu gösteren bir levha asılır.

Kır küheylân Ferhan, sadâkatiyle olduğu gibi, binicisi yanına yaklaştığında kendini hafifçe öne eğmesiyle de ün salmış hisleri güçlü bir attı.

Beylerbeyi Sarayı Ahır Köşkü

TÜRK at kültürünün en şık örneklerinden biri olan Ahır Köşkü, yapımı 21 Nisan 1865 târihinde tamamlanan Beylerbeyi Sarayı'nın dördüncü setinde boğaza nâzır inşâ edilmiştir. At üzerinde heykeli olan tek Osmanlı pâdişâhı Sultan Abdülaziz tarafından yaptırılan binânın mîmârı Sarkis Balyan'dır.

İlginç mîmârisiyle dikkat çeken köşk 680 m² alan üzerine oturan kuzey güney ekseninde dikdörtgen planlı, kâgir bir yapıdır. Mîrâhûra âit bir bölüm olduğu düşünülen, tavanı resimlerle bezenmiş sekizgen merkezî bir mekân ile sağ ve sol tarafında çift sıra hâlinde onar bölmeli ahşap at barınaklarından oluşur. Ana giriş iki taraftan dört basamakla çıkılan ve yuvarlak at nalı kemerli camlı bir kapıyla sağlanır.

Yapı soğan kemerler üzerinde meyilli, kaburgalı özgün bir çatıyla örtülüdür. Kemer aynalarında eyer, üzengi, kamçı, gem gibi at koşum takımlarına âit motifler işlenmiştir. Kemerleri çevreleyen silmeler kenarlarda birleşerek ok şeklini alır. Her yüzeyde kapı ile aynı özellikleri taşıyan at nalı kemerli pencereler vardır. Pencerelerin etrâfındaki silmelerin uçları da ok şeklindedir. Yapının ortasında bir avlu, avlunun da ortasında su sesinin atları sâkinleştirdiği düşüncesiyle yerleştirilmiş köşeli bir havuz bulunur. At ahırları bu iç avlunun iki tarafında sıralanır. Zemin genelde tuğla döşeliyken

ahırların bulunduğu kısımlar gebe atların soğuktan etkilenmemesi için ahşapla döşenmiştir. Koridorun güney ucundaki at nalı kemerli kapı ise samanlığa açılır.
Köşkün ana giriş bölümünün sekizgen tavanındaki bezemeler Osmanlı armasından birtakım kesit; at koşum takımı, çiçek ve hayvan motifleri ve av sahneleri içerir. Bu resimleri kimin yaptığı kesin olarak bilinmese de saray nakkaşlarına âit oldukları bellidir. Tavanın güney kenarındaki bir eyer resminin ön tarafına çizilmiş Azîziye fesinin yapının bânîsinin hatırına işlendiği düşünülmektedir.

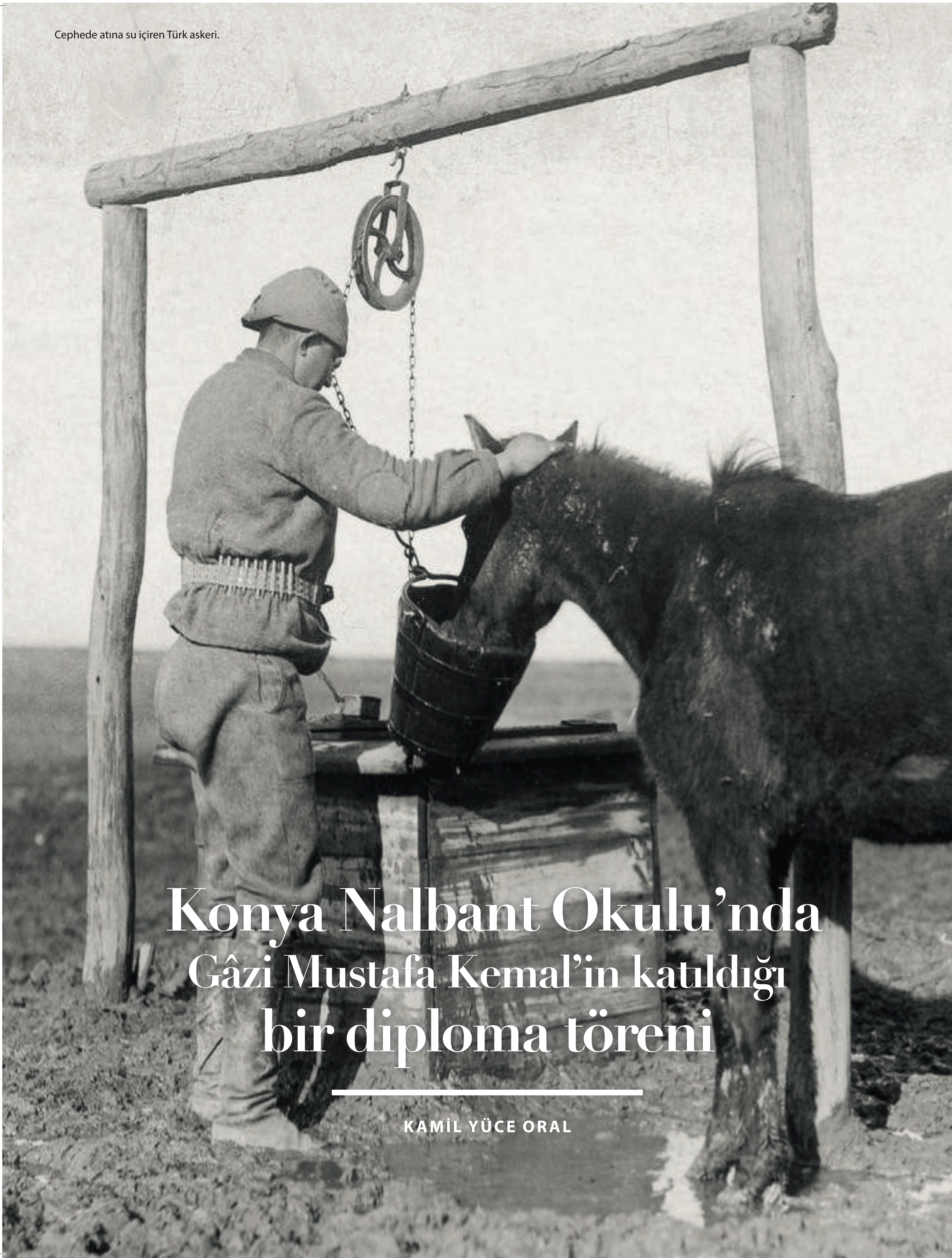
Ahır Köşkü, Cumhûriyet'ten îtibâren farklı amaçlarla kullanılmış, günümüze dek çeşitli onarımlar geçirmiştir. 2011 yılında başlatılan kapsamlı restorasyon çalışmaları 2018 yılının sonunda tamamlanarak ziyârete açılmıştır.

FOTOĞRAF KAYNAKÇA

¶ TC Cumhurbaşkanlığı Milli Saraylar İdaresi Başkanlığı.

Cephede atına su içiren Türk askeri.

Konya Nalbant Okulu'nda Gâzi Mustafa Kemal'in katıldığı bir diploma töreni

KAMİL YÜCE ORAL

GEÇMİŞTE, nalbantlık fevkâlade ciddî bir zanaatkârlıktı. Atın dışında, katıra ve eşeğe de, hatta bâzen kağnı çeken öküze bile nal çakılırdı. Nalın çakıldığı tırnağın yapısı, atın ayak dengesi, tırnakta oluşmuş hastalıkların giderilmesi, hatta veterinerlerin bulunamadığı ortamlarda bâzı at hastalıklarının tedâvisi nalbantlardan beklenirdi.

Yanlış çakılmış bir nal veya hatâlı kesilmiş bir tırnak, hayvanın sakat kalmasına sebep olabilir. Atın II. Dünya Savaşı'na dek insan hayâtındaki önemi düşünüldüğünde, sakatlık yüzünden iş görememesi büyük bir iş kaybına neden oluyordu. Ayak sağlığı, doğru bir uygulamayla çakılmış kaliteli bir nal sâyesinde mümkün olmuştur. Nalı ayağa tutturan ve mıh adı verilen çivilerin çok dikkatli şekilde çakılması, ata zarar vermemesi elzemdir.

Türklerin târihte nalı ilk bulan millet olduğu ve Osmanlı ordusunda da, 300 kadar değişik nal çeşidi kullanıldığı rivâyet edilmektedir. XVI. yüzyılda Avusturya imparatorunun elçisi olarak İstanbul'da görev yapan Busbecq, Türk atlarına vurulan nalın, Avrupa'dakilerin aksine ortasının kapalı olduğunu ve hayvanların ayaklarını daha iyi koruduğunu yazmaktadır.

I. Dünya Savaşı sonrasında yük ve insan taşımacılığında motorlu taşıtların kullanılmaya başlanmasıyla, bir dönem aynı işleri yapan at, eşek ve katırların sayısı da azalmış, dolayısıyla nalbantlık mesleğine olan ilgi ve nal îmâlâtı da durma noktasına gelmiştir. Ülkemizde belgesiz, diplomasız, alaylı tâbir edilen nalbantların işleri azalırken, çok kıymetli yarış atları için yurt dışından eğitimli özel nalbantların getirildiği de görülmektedir. Kısıtlı sayıdaki bu nalbantlar yüksek ücretle çalışıyorlardı. Kurulan nalbant okulları bu alandaki ihtiyâcı karşılamaya çabalamışsa da bunu pek başaramamıştır.

"Bir asker postalsız yürüyebilir, fakat bir at nalsız yürüyemez." denilen dönemlerden birinde cereyan eden Kurtuluş Savaşı'mızda atlar hâlâ savaşın olmazsa olmazı konumundaydı; bugünün tankları gibi, kara ordumuzun vurucu gücünü oluşturmaktaydı. Doğal olarak da günümüzdeki baytarlık (veterinerlik) ve at teknisyenliği yerine geçen nalbantlık mesleğiyle birlikte, nal üretim tesisleri de stratejik bir önem arz ediyordu. Büyük ve hareketli bir orduya mensup süvâri birliklerinin bindikleri atların, ordu lojistiğinin önemli bir parçasını oluşturan katır, eşek ve öküzlerin askerî açıdan sorunsuz biçimde kullanılabilmesi, hem de savaş koşullarında sağlıklarının muhâfazaedilebilmesi için zamânında ve doğru şekilde nallanması gerekiyordu.

Ancak motorlu taşıtların henüz yaygın olmadığı o günlerde, ülkemizdeki nalbant sayısı ordunun ihtiyâcına cevap vermeye yetmiyordu. Toplu iğneyi bile ithal ettiğimiz bir ortamda nal çivilerinin (mıh) ve kaliteli nal îmâlâtının sağlanamaması ciddî bir sorundu. Bu hayâtî ihtiyâcı karşılayabilmek için 1921 yılında önce Eskişehir'de, daha sonra da Konya'da nalbantlık okulu kuruldu. Buralardan mezun olan güzîde nalbantlarımızın ordumuza ve nihâî zaferimize olan katkıları büyüktür. Her iki okulda birden îmal edilen nal sayısı 500 binin üzerindeydi ve bu nallara fazlasıysa yetecek miktarda mıh ve çivi yine bu okullarda üretildi.

II. Mahmud döneminde resmî hüviyette bir veteriner hekimlik kurumu oluşana dek bu tür hizmetlerin sorumluluğu nalbant ve benzeri zanaatkârların üzerinde kalmıştı. Ülkenin içinde bulunduğu zorlu koşullar imkânları kısıtlı okullardan yeterli sayı ve donanımda veteriner hekimin yetişmesinin önüne geçti. I. Dünya Savaşı'nda ve Millî Mücâdele günlerinde şehit verdiğimiz veteriner hekimlerimizi de düşünürsek içinde olduğumuz vahim durum iyice anlaşılır.

Kurtuluş Savaşı'nın en kritik yılı olan 1922'nin 1 Nisan- 4 Nisan târihleri arasında, Başkomutan Gâzi Mustafa Kemal Paşa, cepheyi teftişten sonra, Konya'ya geldi. Bu târihlerde Büyük Taarruz'un hazırlıkları da yoğun bir biçimde sürmekteydi. Konya Nalbant Okulu ilk mezunlarını vermek üzereydi. Bugünkü Samanpazarı semtinde, Hâkimiyet-i Milliye İlkokulu'na yakın bir handa eğitim veren Nalbant Okulu'nun Türk ordusu için önemi büyüktü; okul, nal ve mıhların üretimini de üstlenmişti. Paşanın teşrif edeceği

Askerî nalbant atölyesi. Halûk Perk Koleksiyonu.

Askerî nalbant atölyesi. Halûk Perk Koleksiyonu.

mezûniyet törenine şevkle hazırlanan okulun giriş kapısının üzerine, *"Sanat altın bileziktir-İşçinin alın teri mübârektir-Çelik ordular kuvvetini sanâyiden alır-Çalışmak ibâdettir."* yazılı levhalar konmuş, etraf çiçeklerle süslenmişti. Tam ortada kocaman bir nal asılıydı. Okulun avlusuna bayraklar ve çam dalları ile süslenmiş bir çadır (gölgelik)kurulmuş, gölgeliğin içine halılar serilmiş, sandalyeler yerleştirilmişti. Konya Menzil müfettişi Kâzım (Dirik) Paşa, Mustafa Kemal Paşa ve maiyetini bando eşliğinde meydanda karşılayarak okulun avlusuna aldı.

Tören, Kâzım Paşa'nın konuşması ile başladı: *"Gâzi Paşa hazretleri, muhterem efendiler! Ordumuzun ihtiyâcâtı, geçen sene haziranında bu sanat yurdunu vücûda getirdi.* (ed. Eskişehir'deki) *4 aylık bir kurs esnâsında 60 nalbant ustası yetiştirerek takrîben Sakarya Muhârebelerinin harâretli anlarında orduya ulaştırdı. Bu ikinci kursta da 50 sanatkâr yetiştirip ordumuza gönderiyor. Vâkıa şahâdetnâmelerinde dört ay deniyorsa da bunlar bütün kış hengâmında ve geceli gündüzlü ateşle ve örsle karşılaştılar. Nalbant geleni demirci, demirci gelenleri nalbant yetiştiren şu müessese dokuz ay zarfında yarım milyona yaklaşan nal ve mıh îmal etmiş ve ordumuza yetiştirmiştir."* Kazım Paşa konuşmasında Nalbant Okulu'nda öğrencilere okuma yazma öğretildiğinden de bahsetti.

Ardından Mustafa Kemal Paşa coşkulu alkışlar eşliğinde kürsüye geldi ve konuşmasına başladı. Türklerin târihinde askerlik sanatıyla sosyal hayâtın dâima iç içe bulunduğundan bahisle, *"...Milletin içtimaî heyeti, ordu hey'eti hâlinde idi. Şüphe edilemez ki bu ordunun her türlü levâzımâtı, teçhîzâtı, nalı, mıhı yine bu ordunun, bu hey'etin fertleri tarafından elle ve emeği ile yapılırdı. Elbette ecnebi fabrikalarına, ecnebi sanatkârlarına sipâriş edilmez..."* diyerek Nalbant Okulu'nun önemini dilendirdi. Paşanın fikrine göre, Türk milletini mesut ve müreffeh, Türk ordusunu tamâmen ihtiyaçtan müstağni ve kavî yaşatabilmek için nalbantlık mesleği gibi diğer bütün meslekleri öğrenmek ve tatbik etmek gerekliydi. Sanatın en şereflisi, en basit olanıydı. Kunduracı, terzi, marangoz, saraç, demirci, nalbant ustaları, sosyal ve askerî hayâtın en hürmetli ve haysiyetli mevkiine lâyık sanatkârlardı.

Gâzi'nin alkışlar eşliğinde tamamlanan konuşmasından sonra, okuldaki bütün ocaklar işlemeye, yeni mezun nalbantlar nal ve mıh yapmaya başladı. Tezgâhların hepsi tek tek gezildi. Daha sonra avluya iki at getirildi; okul birincisi Karamanlı İzzet ve okul ikincisi İnebolulu Abdullah, seri bir şekilde bu atları nalladılar. Diploma almayı bekleyen diğer öğrenciler de yerlerini almıştı. Gâzi Paşa, okul birincisi ve ikincisine diplomalarını verip birer saat hediye ettikten sonra şöyle dedi: *"Muhterem ustalar! Bugün size şu şahâdetnâmeleri verirken derin bir hiss-i meserretle mütehassis bulunuyorum. Buradan ordumuza dâhil olacaksınız, hidemât-ı vataniyyenizi yapacaksınız. Ordumuzun sizinle müftehir olacağına kâilim. Ordu, sizin gibi ustalara mâlik oldukça memnun olacaktır."*

Okulu ziyâret eden heyetin içinde Rus sefîri Aralof da bulunmaktaydı. Aralof'un yeni mezun bir ustaya diplomasını takdim ederken söylediği sözler, orada bulunanlar üzerinde büyük heyecan yarattı: *"İzmir'e ilk ayak basacak atın, senin tarafından nallanmış olmasını temennî ederim."* Azerbaycan sefîri İbrahim Abilof'un konuşması da Nalbant Okulu'ndaki mezûniyet coşkusunu en güzel şekilde yansıtıyordu: *"Bugüne kadar ziyâret ettiğim müesseseler, şu gördüğüm teşkîlat (Nalbant Okulu) gibi hep yoktan var edilmiştir. Yoktan var eden, iğne ile dağ devirmeye gücü olan bir millet, elbette istiklâl ve istikbâlini temin etmiştir... Yaşasın hür ve müstakil Türkiye! Yaşasın onun kahraman askerleri!"*

KAYNAKÇA

¶ Önder, M., Atatürk Konya'da, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1989.

ATATÜRK'ÜN ATLARA DÜŞKÜNLÜĞÜ

Mustafa Kemal Paşa atlara düşkündü. Fırsat bulunca atlarından birine binip gezer, başkalarıyla yarışırdı. At yarışlarını severdi. İstiklal Savaşı sırasında bile at yarışı izlemekten vazgeçmemiştir. Cumhûriyet döneminde, hipodromda at yarışlarında bulunarak halkla buluşma, halka hitap etme imkânını da elde etmiştir.

Paşa için at değerli bir hediyeydi. Atı Zafer'i Fikriye Hanım'a hediye ederken, en sevdiği atı Sakarya'yı da evlilik hediyesi olarak Latife Hanım'a verdi, ancak boşanmadan sonra at haraya geri getirildi. Ulus Zafer Anıtı'ndaki at budur. Sabiha Gökçen'e ise atı Sülün'ü armağan etti.

Türkiye 1932 yılında Uluslararası Binicilik Federasyonu'na üye olunca, biniciler Fransa'dan dâvet edilen ünlü antrenör Albay Albert Taton tarafından yarışlara hazırlandı. Süvâri Teğmen Saim (Polatkan) Monte Carlo ve Nice'de ikincilik, Belçika'da üçüncülük kazandı. Atatürk onu köşke kabul etti, Sakarya'nın tayı olan Çankaya'yı -kendi maaşından atın iki yıllık masrafı olan 500 lira ile birlikte- hediye etti.

1936 Berlin Olimpiyatları ve 1937 Londra Konkurhipiklerinde başarıyla yarışan, 1938 Roma Mussolini Kupası'nı kazanan binicilik takımında Yüzbaşı Cevat Kula, Yüzbaşı Cevat Gürkan, Yüzbaşı Eyüp Öncü ve Teğmen Saim Polatkan, dönemin Avrupa basınında "Atatürk'ün Süvârileri" olarak anılmıştır.

Sabiha Gökçen'in hâtırâtından:

Gâzi Paşa köşkün ilkbahar yağmurlarıyla yıkanan bahçesini, yeni tomurcuklanan çiçeklerini seyrediyordu. Yalnız yüzünde her zamankinden ayrı bir ifâde vardı... Bir şeye canı sıkıldığı açıkça belli oluyordu. Gözlerinin altında sanki mor iki halka vardı ve alnında iki kırışıklık peydah olmuştu... Yanına sokulduğumu fark edince saçlarımı okşadı. Derin bir nefes aldı ve çok hüzünlü bir sesle *"Bir arkadaş daha bizi terk ediyor bugün Sabiha."* dedi. Yüreğim hop etti! Kim ölmüştü yine?.. Ben bu düşünceler içindeyken odaya dostlarından biri girdi. Elinde Paşa'nın silâhını tutuyordu... Gâzi pencereden çekilerek arkadaşının uzattığı silâhı aldı ve donuk bir sesle *"Durumu nasıl? Hiç umut yok mu?"* diye sordu. Beriki *"Maalesef Paşam!"* diye cevap verdi. *"Yok. Herkes elinden geleni yaptı. Böyle daha fazla acı çekmesine müsâade etmeseniz iyi olur... Gözleri sanki sizi arar gibi."* Gâzi dudaklarını ısırdı: *"Arar, arar ya."* diye mırıldandı. *"Atlar insanlardan daha hassas, daha vefâkâr ve daha çıkar düşüncesinden uzaktırlar. Bunca yıl bana hizmet etti, yoldaşlık etti. O benim kokuma, ben onun kokusuna alıştık. Birbirimizin huyunu da iyi öğrendik. Yazık oldu hayvanıma."* Şimdi meseleyi anlamıştım. Çok sevdiği atlarından biri hastalanmıştı iki gün kadar önce. Baytarlarla berâber bir geceyi başında geçirmişti...

Paşa silâhını aldı. Ağır adımlarla odadan çıktı. Ben de peşinden gittim. Atların bakım yerlerine vardığımızda, seyisleri o güzelim doru atın başında bekler bulduk. Hayvanın karnı sık sık inip kalkıyor, ağzından köpükler saçılıyordu... Gâzi Paşa eğildi, mendili ile ağzındaki köpükleri sildi. Yelesini okşadı... Hassas hayvan efendisinin kokusunu almıştı. Gözlerini ondan yana çevirdi... Paşa'nın yüzü bembeyazdı. *"Oğlum oğlum!"* diye mırıldandı. *"Şimdi bütün ağrıların, sızıların, ıztırapların dinecek!"* Sonra atını birkaç kez öptü üst üste. *"Sen mi beni arayacaksın, yoksa ben mi seni?"* dedi. Doğruldu. Ayakta sanem gibi duruyordu. Gözleri hayvanın gözlerindeydi. Atın ıztırâbı hafiflemişti sanki onun okşamaları sonucu. Daha az inip kalkıyordu karnı... Paşa silâhını doğrulttu. Öylece birkaç sâniye bekledi. Tam kafasına nişan almıştı atının... Kabzayı sımsıkı tutmuştu... Birden Gâzi'nin gözünden yaşlar boşandığını gördüm. Yağmurdan beterdi bu yaşlar. Eli yana düştü. Geri döndü: *"Alın! Alın götürün hayvanı buradan! Çok uzaklara götürün. Acı çekmeden ölmesini temin edin. Gerekirse iğne yaptırın, uyutun, öyle vurun! Ben düşmanlarımı bile böyle vurmamışımdır! Bana bunu yaptırmayın."* Gâzi Paşa bu olaydan sonra uzun süre ata binememişti.

Cemal Granda'nın hâtırâtından:

Çiftlik hayvanlarından ruam hastalığına yakalanan bir tayı öldüreceklerini duyunca çocuk gibi ağlamış ve ellerine lastik eldiven giyerek birkaç kez okşamadan öldürmelerine izin vermemişti. Zavallı hayvanı okşarken gözyaşlarını tutamadığını söyleyen Atatürk şöyle demişti: *"Çocuğum olmadığında hikmet ve isâbet varmış. Eğer evlat kaybetmek felâketine uğrasaydım, kalbim bu elem ve kedere dayanamazdı."*

Bir gece sofrada otururlarken Atatürk yâverlerinden birini çağırdı ve şu emri verdi: *"İki gün önce bizim atların biri doğurmuştu, alıp onları buraya getiriniz."* Hayvanların getirilmesinin istendiği yer Çankaya, emri veren de bir cumhurbaşkanı idi. Yâverler ve konuklar duraksadılar. Sofradakilerin şaşkınlığı henüz geçmeden yine Atatürk'ün sesiyle irkildik: *"Sevelim, görelim, okşayalım."* Köşke, hem de şeref salonuna hiç hayvan girer miydi? Fakat emir emirdi işte.

Yeni doğan tay ve annesi Yıldız hemen köşke getirildi. Ama hayvanlar bir türlü salonda yürüyemiyorlar, cilâlı yerlerde ayakları kayıyordu. Hemen yerimden fırladım. Aklıma bir çâre gelmişti. Yerlere serili kilimleri topladım. Tay ve annesinin geçeceği yere serdim. Hayvanlar bakıcıları seyis Kerim'in yedeğinde rahatça salona girdiler. Fakat şunu da söyleyeyim ki, hayvanlar salona daha çok yakışıyorlardı.

Atatürk o gece Çankaya'daki şeref salonuna alınan hayvanların yanında kaldı. Eliyle anne ile yavrusuna kesme şeker yedirdi. Ayrı ayrı sevdi, okşadı. Bundan sonra hayvanlar salonu terk ettiler. Herkes memnundu.

KAYNAKÇA

¶ Evcin, E., "Atatürk'ün Spora ve Sporculara Bakışı", *Tarih Araştırmaları Dergisi,* 33 (55), 2014, s. 303-27878.

¶ Gökçen, S., *Atatürk'ün İzinde Bir Ömür Böyle Geçti,* anıları kaleme alan: Oktay Verel, Türk Hava Kurumu Yayınları, 1982, s. 63-64.

¶ Granda, C., *Atatürk'ün Uşağı İdim,* Hürriyet Yayınları, 1973, s. 224-2255.

Cumhurbaşkanlığı Atlı Tören Kıtası

MURAT ÖZTABAK

MİLLÎ Mücâdele'nin başlangıç safhasında özellikle Yunan birlikleriyle girilen çatışmalarda önemli başarılar elde eden Çerkez Ethem'in sonraki yıllarda Millî Mücâdele'ye ve kadrosuna karşı değişen tutumu Cumhurbaşkanlığı Muhâfız Alayı'nın kurulmasında önemli rol oynamıştır. Bilindiği üzere, Çerkes Ethem, Kuvâ-yı Milliye'den düzenli orduya geçiş aşamasında kardeşleriyle birlikte muhâlif bir tavır sergilemiş, kurulan merkezî ordunun emrine girmek istememişti. Bu gelişme Ankara hükûmetini güvenlik konusunda birtakım önlem almaya sevk etti. Özellikle Çerkes Ethem'in 17 Temmuz 1920 günü Ankara garında Mustafa Kemal ile yaptığı görüşmeye tepeden tırnağa silâhlı 20 adamıyla gelmesi paşanın refâkat subayı ve muhâfızı olan Yüzbaşı İsmail Hakkı'yı kuşkulandırdı. Olayın akabinde yüzbaşı İsmail Hakkı Bey, Ankara komutanı Nuri Bey'e bir muhâfız birliği kurma teklîfinde bulundu. Nuri Bey'in oluru üzerine İsmail Hakkı Bey 18 Temmuz 1920 günü akşamı dokuz mangalık bir muhâfız takımını göreve başlattı. Kısa zamanda teşekkül eden takımın disiplin ve başarısı takdir topladı. Takım, 16 Ekim 1920'de Muhâfız Taburu hâline getirildi. Tabur, II. İnönü, Sakarya ve Başkomutan Meydan muhârebelerine katılarak kahramanlık gösterdi. 1927 yılında alaya dönüşen birlik, 2 Nisan 1936'da Genelkurmay ikinci başkanı korgeneral Asım Gündüz'ün Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği'ne yazdığı bir yazıyla 1936'da tugaya dönüştürüldü. Ancak Ankara'da tutulan bir süvâri birliği, 16 Mayıs 1953'ten îtibâren"Cumhurbaşkanlığı Muhâfız Alayı" adıyla görevine devam etti. Alaya bağlı olup Çankaya'da konuşlanan Süvâri Birliği daha sonra 1961 yılında Ankara Bahçelievler semtinde ASEM'in bulunduğu alana taşındı.

Cumhurbaşkanlığı Muhâfız Alayı'nın kuruluşundaki süvâri grubu 3 Kasım 1970'te Atlı Merâsim Bölüğü olarak yenilenmiş, yine bu alaya bağlı bir başka grup da Anıtkabir Muhâfız Bölüğü olarak Anıtkabir'in korunması görevini 10 Kasım 1953'ten îtibâren üstlenmiştir.

Cumhurbaşkanlığı Muhâfız Alayı, Anıtkabir Muhâfız Bölüğü'nü ve alayın spor kolu olan Muhâfız Gücü'nü 1982'ye kadar; Süvâri Birliği'ni ise 5 Ekim 1984'e kadar bünyesinde barındırdı. Daha sonra Muhâfız Alayı Süvâri Birliği'nin ismi değiştirilerek 5 Ekim 1984'ten îtibâren Kara Kuvvetleri Atlı Spor Eğitim Merkezi adını aldı ve Kara Harp Okulu'na bağlandı. 1996 yılında bugünkü teşkîlat yapısına kavuşan Kara Kuvvetleri Atlı Spor Eğitim Merkez Komutanlığı, kuruluşundaki Süvâri ve Koşulu Top Takımları ile "süvâri birliği" özelliğini hâlen muhâfaza etmektedir. Bu bağlamda ata sporu olan biniciliğin gelişmesini ve yaygınlaşmasını sağlamak, at ve binicilik kadrolarına personel yetiştirmek gibi konularda çalışmalar yapılmaktadır. Aynı zamanda uluslararası binicilik yarışmalarında TSK ve millî takım adına yarışan bu birim, alanında başarılı derecelere imzâ atmaktadır.

Uzun yıllar resmî törenlerde kullanılmayan süvâri birliği 2014 yılı îtibâriyle yeniden merâsim kıtası olarak görevlendirilmiştir. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan döneminde Atlı Tören Kıtası yanında eski Türk devletlerini temsil eden kıyafetlerle Muhafız Alayı'na mensup 16 asker de resmî törenlerde yer almaya başlamıştır.

Cumhurbaşkanlığı Muhâfız Alayı bünyesinde Gemlik ve Friesian cinsi atlar kullanılmaktadır. Bu atlar, Türk Silâhlı Kuvvetleri bünyesinde Gemlik Askerî Veteriner Okulu ve Eğitim Merkezi At Üretim ve Eğitim Tabur Komutanlığı bünyesinde 4 yıl boyunca insan alıştırma, itâat, başlangıç, tay geliştirme ve tay temel eğitimlerini almaktadır. Genç oldukları için sâdece tecrübeli bakıcıların binebildiği atlara günde 2 kez 45 dakîka tımar, 45 günde bir kayar ve nal çakımı yapılmaktadır. Atlar eğitimin ilk 3 ayında sâdece semere alıştırılmakta; atlara durma, yürüyüş, hızlı yürüyüş, koşma komutları öğretilmektedir.

Gemlik'teki At Üretim ve Eğitim Tabur Komutanlığı tarafından 2001 yılından bu yana Gemlik ırkının üretimi yapılmaktadır. Burada yetiştiren Gemlik ırkı atlar törenlerde ve spor müsâbakalarında, Friesian ırkı atlar ise yine törenlerde topçeker olarak kullanılmaktadır. Temel itâat eğitimlerini tamamlamış ve 4 yaşını doldurmuş Gemlik atları Ankara'daki (ASEM) Atlı Spor Eğitim Merkez Komutanlığı'na gönderilmekte, burada ulusal bayram ve resmî törenlerde yer almaktadır. Cumhurbaşkanlığı Muhâfız Alayı bünyesinde karşılama törenlerinde kullanılan bu atlar, aynı zamanda Türkiye Binicilik Federasyonu'nun düzenlediği binicilik yarışmaları ve uluslararası yarış organizasyonlarında ülkemizi millî takımlar düzeyinde temsil etmektedir.

Atlı polisler

İSTANBUL Emniyet Müdürlüğü'nce Çevik Kuvvet Şube Müdürlüğü bünyesinde kurulan Atlı Birlik Grup Amirliği'ne bağlı atlı polisler, 2018 yılı sonu îtibâriyle göreve başladı. İlk olarak Sultanahmet'te târihî "At meydanı"nda ve Taksim meydanında devriye gezen atlı polislerin ilerleyen zamanda şehrin diğer merkezî yerlerinde de görev alması düşünülüyor. Atlı polis birliği 5'i kadın toplam 20 polis memurundan ve 20 attan oluşuyor. Bu atların 3'ü Almanya'dan, 1'i Belçika'dan getirildi.

Atlı polisler, Çevik Kuvvet mensubu, 28 yaşını aşmamış, at binmeye uygun fizikte ve en önemlisi hayvan sevgisine sâhip polisler arasından seçiliyor. Dört aylık eğitim programını başarıyla geçen adaylar atlı polis olarak göreve başlayabiliyor. Eğitimler Büyükçekmece'de bulunan binicilik okulunda veriliyor. Atlar, sabah ve akşam üstü olmak üzere günde 2 antrenman yapıyor. Günlük eğitime atların fiziki muâyene ve tımarının yapılmasıyla başlanıyor. Ardından hava durumuna göre açık veya kapalı manejlere götürülen atlarla ısınma turları atılıyor. Eğitim programı, görev başındaki polis ve atların karşılaşabilecekleri olumsuz koşulların en ayrıntılı şekilde düşünülmesiyle hazırlanmış. Sıra dışı, tehlikeli herhangi bir olayda atların ürkmemesive dayanıklılığını güçlendirmek için eğitimlerde özel tasarlanmış engelli parkurlar, flama ve bayraklar, sis bombaları, alevli bariyerler, yüksek frekanslı sesler kullanılıyor.

F. Roubau, Kökpar oyunu, XIX. yüzyıl.

Atlı cirit ve rahvan binicilik

İBRAHİM YILDIRAN

KUZEY Avrasya'nın geniş bozkırlarında doğan ve atı sosyal, ekonomik, siyâsî, askerî ve dinsel hayâtın vazgeçilmez unsuru yapan Türk göçebe kültürü, merkezinde at olan zengin bir sportif aktivite repertuarını da ortaya çıkarmış, günümüzde Türkiye'de ve Türk dünyâsında hâlen uygulanmakta olan bayge, oğlak kapmaca (gökbörü/buzkaşi), gümüş kapma, atlı güreş, kız kovalama, cambı atma, atlı cirit ve rahvan/yorga at yarışları gibi çok sayıda atlı sporu mîras bırakmıştır.[1] Bu geleneksel sporlardan ülkemizde hâlen uygulananlar atlı cirit ve rahvan yarıştır.

PALMİYE DALINDAN CİRİTE

Cirit oyunu, dünya atlı spor kültürünün otantik formuyla günümüze kadar ulaşabilmiş ender örneklerindendir. Kökeni konusunda çeşitli teoriler öne sürülmüş olsa da ağırlıklı görüş oyunun Türklerle özdeşleşmiş olduğu yönündedir. Bunun haklı bir gerekçesi oyuna Türklerin hâkim ya da etkin oldukları coğrafyalarda rastlanması, çekildikleri yerlerde ise oyunun artık görülmeyişidir.

Cirit, Arapça "cerid" kelimesinden türemiştir ve yaprakları soyulmuş palmiye dalı anlamındadır. Oyuna adını veren cirit, aynı zamanda geçmişte atlı birliklerin kullandığı 75-80 cm uzunluğunda, büyük ölçüde demirden, ucu sivri bir savaş silâhıdır.[2] Oyun, bu kısa mızrağın savaşta optimal kullanımına yönelik egzersizlerden doğmuş olmalıdır. Ucu köreltilmiş ciridi dört nala giden at üzerinde rakîbe isâbet ettirmek ve atılan ciritten korunmak esâsına dayalı oyunun bu temel karakteri asırlardır değişmemiştir.[3] Atların birden hızlanma ve hız kesmeleri, ânî manevra yapmaları, oyuncuların ciridin vücutlarına değmemesi için eyer boşaltmaları, atlarından inmeden eğilerek yerden cirit almaları ve özellikle kendilerine atılan ciridi havada yakalamaları oyunun en hareketli ve en heyecanlı figürleridir.[4] Oyun aracı cirit, 100 cm uzunluğunda, ahşaptan yapılmış oval bir değnektir. Takımlar, ellerinde birer cirit taşıyan yedişer atlıdan oluşur. 40x130 m'lik alanda 40'ar dakîkalık iki devre hâlinde oynanan oyun süresince atları ve binicileri heyecanlandıran, oyunun temposuyla uyumlu savaş ve kahramanlık temaları içeren bir müzik çalınır.

CİRİT: BİR OSMANLI KLASİĞİ

Atlı cirit, yalın bir askerî tâlimden sosyal ortamların biçimlendiricisi bir oyuna, sıkı taraftarları olan rekâbete dayalı bir spora hiç şüphesiz Osmanlı döneminde evrilmiştir. Ordusu büyük ölçüde süvâri olan Osmanlı devletinde cirit oyunu en gözde savaş eğitim aracıdır. Oyun özellikle XVI. yüzyıl başlarından îtibâren, sâdece askerî bir egzersiz değil, halk kültürünün önemli bir parçası olarak görülür. Osmanlı saray hayâtının da vazgeçilmez eğitim, oyun ve eğlence aracı olması nedeniyle yabancı gezgin ve gözlemcilerin dikkatini çekmiştir. Cirit oyunundan bahseden yabancı seyahatnâmelerle ilgili açıklamalı bir bibliyografya[5], oyunun XVI.-XIX. yüzyıllar arasında Osmanlı devletinin hâkim ya da etkili olduğu geniş bir coğrafyada oynandığını göstermektedir. Bu coğrafya, Balkanlarda Arnavutluk, Bulgaristan, Romanya, Yunanistan, Bosna-Hersek, Sırbistan, Karadağ; Kafkaslarda Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan; Ortadoğu'da Arabistan, Suriye, Irak, Lübnan, Filistin, Yemen, Mısır, İran; Afrika'da Cezâyir, Sudan ve Etiyopya'ya kadar uzanmaktadır.[6]

Askerî tâlim ve sportif oyunlar için özel uygulama alanları oluşturma geleneğinin bir devâmı olarak imparatorluğun dört bir yanı at meydanları, ok meydanları, atlı okçuluk için kabak meydanları ve cirit meydanlarıyla donatılmıştır. İstanbul'un saray içi ve dışında bulunan çok sayıdaki cirit meydanı dışında, seyahatnâmelerde en çok zikredilen ve resmedilenler, Kâğıthâne, Edirnekapı, Gülhâne, Atmeydanı ve Çinili Köşk meydanlarıdır. Her yıl ramazan ve kurban bayramlarında sultânın önünde oynanan cirit oyunları öncesi oniki koyun kurban edilmesi âdeti[7] sarayda ciride atfedilen öneme işâret etmektedir. Cirit meydanı kayıklarla getirilen kumlarla hazırlanıyor, cirit tâlimleri ve pâdişah huzûrunda oynanacak oyunlar için İzmit kazâsına bağlı ocaklıklardan her yıl 8 bin adet cirit değneği temin ediliyordu.[8] Şehzâde Çelebi Mehmed'in henüz Amasya sancak beyi iken kurduğu Amasya ve Merzifon kuvvetlerinden oluşan özel yetişmiş iki süvâri bölüğünün cirit takımları "Bamyacılar" ve "Lahanacılar" adları ile simgeleşmiş, sonraları Osmanlı sarayında Lâhanacıların yeşil, Bamyacıların kırmızı kadife giysileriyle sahne aldıkları iddialı cirit oyunlarında takımlar ve taraftarlar arasında asırlar sürecek bir rekâbete yol açmıştır.

Osmanlı saray düğünlerini anlatan ve resmeden surnâmeler, atlı cirit gösterilerinin şenlik programlarının önemli bir parçası olduğunu yansıtır. 1720 yılında III. Ahmed'in dört şehzâdesinin sünneti vesîlesiyle İstanbul'da düzenlenen şenliği tasvir eden Hafız Mehmed Çelebi'ye göre, cirit sırasında çavuşlar saf tutup cirit oynayanlar birbirlerine cirit vurduklarında bir ağızdan ha-ha gülbângını çekerler, ciridi vuran da derhal atından iner ve pâdişâhın ihsânına mazhar olup yer öptükten sonra tekrar atına binip ciride devam ederdi.[9] Oyunlara müzik de eşlik eder, mehterhâne düğün meydanını inletirdi.[10] Saray günlükleri (ruznâmeler) de, pâdişahlardan bâzılarının cirit oynamaktan, ekserisinin de izlemekten hoşlandıklarını göstermektedir. IV. Murad'ın 1635'teki Revan ve Tebriz seferi ruznâmesi, atların ve binicilerin idmanlı kalmaları ve uzun sefer güzergâhının hoşça vakit geçirilerek katedilmesini temin için menziller arasında genellikle cirit oynandığını ve oyunlara çoğu kez sultânın da katıldığını kaydetmektedir.[11]

XVI. yüzyıldan îtibâren yabancıların Osmanlı imparatorluğuna yaptıkları ziyâretlerden edindikleri izlenimler içinde cirit oyunu başlarda gelir. Zîra at üzerinde seyri hoş birtakım hareketler izleyenlerde korku uyandıran bir sertlik de içerirdi. Oyun, atı ve insanı koruyan kurallara sâhip olması bakımından oldukça ilginçti. Oyuncuların olduğu kadar seyircilerin de hâkim oldukları ve benimsedikleri etik kurallar, kasıtlı haksızlık, insafsızlık ve adâletsizliği asgari düzeyde tutabiliyordu. Nitekim XIX. yüzyıl ortalarında Anadolu'ya se-

A. I. Melling, Kâğıthâne'de cirit, 1891.

yahat eden Alman gezgin Mordtmann, Yozgat/Boğazköy'de izlediği atlı cirit oyununda bir oyuncunun önceden uyarmaksızın attığı ciridin rakîbe isâbet etmesiyle öfkelenen izleyicilerin bir araya gelerek oyuncunun kuralları ahlaksızca çiğnediğine ve oyuna devam etmeye lâyık olmadığına karar verdiklerinden söz eder.[12] Bununla birlikte, yabancı diplomatların onuruna düzenlenen cirit oyunlarının bilhassa sert cereyan etmesine "stratejik" olarak dikkat edilirdi. Bir savaş sahnesini andıran oyunda acımasız tâkip ve vuruşlar göz korkuturdu. 1807'de Erzurum'da Fransız elçisinin izlediği, sertliği teatral olarak arttırılmış bir cirit oyununda, biniciler atlarını dört nala heyetin oyunu izledikleri çadıra doğru sürmüş, elçi ve mâiyetini dehşete düşürmüştür.[13]

Cirit oyunu, II. Mahmud'un askerî reformları kapsamında 1826'da yasaklanmıştır. Görünürde sıklıkla vukû bulan sakatlıklara dayandırılan yasak, başlangıçta İstanbul'da etkili olsa da oyun Anadolu'da ve Türklerin çekilişine kadar diğer Osmanlı coğrafyasında XX. yüzyıl başlarına kadar oynanmaya devam etmiştir. Nitekim 1860'da sakatlanmalar gerekçe gösterilerek Erzurum'da ciridin yasaklanmasına dâir yazışmalar[14], oyunun Doğu vilâyetlerinde hâlâ devam ettiğini belgelemektedir. XIX. yüzyıl başlarında Osmanlı toplum yapısını irdeleyen Thomas Thornton'a göre, cirit her Türk beyefendisinin sâhip olması gereken bir beceri olarak görülüyordu.[15] Belki de Namık Kemal'in 1850'lerin başında bir buçuk yıl kadar bulunduğu Kars'ta aldığı özel derslerle cirit oynamayı öğrenmesi ve 1880'de yayımlanan Türk edebiyâtının ilk târihi romanı *Cezmi*'deki ana karakterine cirit oyuncusu vasfı yüklemesi, bu anlayışın bir sonucudur.

Aslında oyunun geleceğini tehdit eden, yasaklardan ziyâde süregelen savaşların yol açtığı at kayıplarıydı. At yarışçılığı yoluyla at yetiştirmeyi özendirmek için kurulan Jockey Club Ottoman (1909), Islâh-ı Nesl-i Feres (1912) ve Sipâhi Ocağı (1913) gibi cemiyetler, Kırım, Osmanlı-Rus, Balkan, I. Dünya ve Türk Kurtuluş savaşlarındaki at kayıplarını karşılamaktan çok uzaktı. Yaşanan at kayıplarından cirit atı da fazlasıyla etkilenmiş, ancak zorlukla da olsa cirit mîrâsı Cumhûriyet'e aktarılabilmiştir.

CUMHÛRİYET: CİRİDE DEVLET ELİ

Cumhûriyet erken döneminde cirit oyununa ilişkin ilk yasal düzenleme 1926'da yürürlüğe giren Islâh-ı Hayvânat kânûnuyla yapıldı. Bu kânunla, il yönetimlerinin kendi bölgelerinde atlı cirit alanı oluşturmaları ve bunun için bütçeden pay ayırmaları mecbûriyeti getirildi. 1924'te yeniden canlandırılan Sipâhi Ocağı da Halkevleri ile koordineli olarak cirit oyununu geliştirmeye ve oyunun kurallar çerçevesinde oynanmasına gayret gösterdi. Halkevlerinin özellikle "Köycülük" ve "Spor" şubelerinin Anadolu'nun kültürel varlığının belirlenmesi ve kayıt altına alınması amacıyla yaptıkları araştırma gezilerinde oyunun yöreye göre farklılaşan zenginliği dikkatleri ciridin üzerine çekmişti. Bu süreçte, özellikle orta Anadolu kent ve köylerinden yapılan derle-

melerde oyunun sosyal, kültürel, sportif, askerî ve ekonomik anlamları ortaya konulmaya çalışıldı. Oyunda kullanılan teknik-taktik, terminoloji, müzikler, giyim-kuşam âdetleri, cirit atı yetiştirme teknikleri, koşum takımları, oyuna ilişkin zaman, mekân, araç-gereç bilgileri, oyunun türleri kayda geçirildi.

Türk Spor Kurumu da kuruluşundan îtibâren bu çalışmaları destekleyerek atlı cirit oyunlarının esaslı ve teknik bir sûrette yapılmasını sağladı.[16] Böylece, medyaya ve yazışmalara yansıdığı kadarıyla Erzurum dışında Ankara, Kayseri, Kars, Bayburt, Adana, Konya, Sivas, Çankırı, Sarıkamış ve Çubuk'ta cirit yeniden canlandırıldı. Tanıtma çabaları kapsamında Bayburt cirit ekibi, asırlarca atlı cirit gösterilerine sahne olan İstanbul'a oyunu yeniden taşıyıp hatırlattı.[17]

Atlı ciridin sistematik olarak geliştirilme süreci 1940'lı yıllardaki siyâsî, ekonomik ve toplumsal şartlar nedeniyle ne yazık ki duraksadı. Evvelâ II. Dünya Savaşı sırasında köylünün elindeki binek atları ordunun tasarrufuna alındı.[18] Ardından 1950'lerde hızlanan kentleşme ve 1960'lardan bu yana artan sanâyileşme, atın Türk sosyal ve ekonomik hayâtındaki önemine darbe vurdu. Bu olumsuz koşullar oyunun erken Cumhûriyet dönemi boyunca yaygınlaştırıldığı bölgelerden hızla gerileyerek yeniden Erzurum ve çevresine çekilmesine neden oldu. Hatta oyunun ve cirit atı yetiştiriciliğinin merkezi konumundaki Erzurum'da bile, cirit atının varlığı ve cirit oyunu yok olma tehdîdine uğradı. Öyle ki Erzurum Atlı Spor Kulübü, oyunu sürdürebilmek için 1973'te Karacabey Harası'ndan 8 binek atı satın almak zorunda kaldı.

Cirit bugün geldiği noktayı esâsen 1972 yılında Fevzi Halıcı'nın başkanlığında kurulan Konya Turizm Derneği'nin çabalarına borçludur. Yapılan taramalar çöküşün boyutlarını ortaya koymuş, ülke sathında biri Erzurum diğeri Bayburt'ta olmak üzere sâdece iki cirit ekibi kalmıştı. Kurumsal koruma olmadan kalıcı bir iyileştirme sağlanamayacağı için atlı cirit ileri bir adım olarak aynı yıl "Binicilik Federasyonu" bünyesine alındı. Federasyonun kısa sürede hazırladığı Atlı Cirit Müsâbaka Tâlîmatnâmesi'ne uygun olarak Konya Harası'nda düzenlenen Erzurum ve Bayburt atlı cirit karşılaşmasını 30 bin seyirci izledi. Halıcı öncülüğündeki atlı cirit tanıtım ve yaygınlaştırma hareketi sonuç vermeye başladı. 1980'e gelindiğinde Türkiye genelinde 100–150 civârı ciritçi ve cirit atı varlığı oluşmuştu.[19] Erzurum'da yapılması planlanan ilk cirit stadyumunun temeli 1979'da atıldı; 3 Haziran 1986'da hizmete açılan 10 bin seyirci kapasiteli stadyumda at barınakları, sosyal tesisler yer alıyordu.

1996'da Geleneksel Spor Dalları Federasyonu çatısı altına alınan atlı ciridin ilk Türkiye şampiyonası 1997'de gerçekleştirildi. Teşvikler sâyesinde kulüp sayısı arttırılmıştı, ancak bu sefer de cirit atlarının yetersizliği gündeme geldi. Atlı spor kulüpleri son çâre olarak yaşa bağlı performans düşüklükleri nedeniyle hipodromlarda yarıştırılmayan düşük fiyatlı yarış atlarına yöneldiler. Ancak, yıllar süren özel eğitimden geçirilen cirit atlarıyla kıyaslandığında, sâdece hızla ileriye doğru harekete yönelik eğitim almış yarış atlarının, oyunun gerektirdiği manevraları istenildiği gibi yapamamaları ve genel olarak oyuna uyum sağlayamamaları, binicilerin oyundan aldıkları keyfi, izleyicilerin de seyir zevkini azaltıyordu. Buna rağmen 1972'de başlatılan ve günümüze kadar devam eden çabalarla cirit oyunu, kadınların dahi oyuncu olarak sahne alacakları düzeyde geliştirildi. Bu çaba hâlâ da sürmektedir.

RAHVAN ATÇILIK VE BİNİCİLİK

Eski Türk kültür çevrelerinde yetiştirilen ve alışılmışın dışında bir yürüyüş tekniğine sâhip "rahvan at" cinsine dayanan at yarışı formu Anadolu'da günümüze kadar yaşatılabilmiştir.[20] Rahvan yürüyüş tekniği, genel olarak atın sağ veya sol tarafındaki ön ve arka ayaklarının eş zamanlı olarak adım atması esâsına dayanmaktadır. Rahvan yürüyüşün asıl kıymeti atın daha fazla yükü, daha kısa zamanda, daha uzun mesâfeye, daha az yorularak taşıyabilmesinden gelmektedir. Atın bu yürüyüş şekli için Türk dillerinde genel olarak "yorga" kavramı kullanılırken Anadolu Türkçesine Farsçadan giren "rahvan" sözcüğü yerleşmiştir.

Yorga kavramına ilişkin ilk yazılı veri VIII. yüzyıla âit Şine-Usu yazıtının güney cephesinde bir step adı olarak geçen "Yorga yarış" terkîbidir.[21] Bu yer adı, yorga atların varlığına bir açıklama getirmekten öte, henüz VIII. yüzyılın başlarında yorga at[22] yarışları için belirlenmiş özel bir alanın mevcûdiyetini de vurgulamaktadır. *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te yorga at, "yorıga at" olarak geçmekte, yorga yürüyen "erik"[23] ve hem yarış atı olarak hem de rahvan yürüyüşünden dolayı tercih edilen güzel görünüşlü "ıkılaç"[24] cinslerinden bahsedilmektedir. Mübârek Zengî, XII. yüzyıla âit binicilik hakkındaki risâlesi *Feresnâme*'de, bâzı atlara sonradan rahvan yürüyüşün öğretilmesine karşın, bâzılarında rahvan yürüyüşlülüğün doğuştan geldiğini ve rahvan atların rahat bir biniş ve av için tercih edildiklerini belirtmektedir.[25]

Osmanlı Türkçesinde yorga kelimesi, hem hızlı hem de rahvan yürüyüşlü at için kullanılmış, hatta yorga yürüyüş, Türk atına has bir stil olarak da değerlendirilmiştir. Ancak, Evliyâ Çelebi'nin naklettiği, Kara Hasan Paşa'nın 1664'te elçilik göreviyle gittiği Viyana'ya girişinde yapılan cündîlik gösterileri kapsamındaki rahvan yarışlar[26] ve Abdülaziz döneminde, Kâğıthâne'de yapılan iki rahvan yarış[27] dışında, Osmanlı kaynaklarında bu atlı spordan bahsedilmemektedir. Bunun önemli bir nedeni Osmanlıların okçuluk ve atlı ciride düşkünlüğü olmalıdır.

Yarışmalar hakkında yeterli malûmat bulunmamakla birlikte, XVI. yüzyıl Osmanlı ordusunda ve halkın elindeki Anadolu atları arasında çok sayıda yorga/rahvan atın bulunduğu şüphesizdir. Ordusu büyük ölçüde süvâri olan Osmanlı devleti Anadolu ve Rumeli'deki muhtelif haralarda yetiştirilen, zorluklara dayanıklı ve atik Türk atlarıyla ihtiyâcını karşılamaktaydı.[28]

Osmanlı'daki Anadolu atı varlığı da, XVII. yüzyıldan îtibâren gerilemeye başlar ve XIX. yüzyıl ortalarında yabancı ülkelerden at satın alma lüzûmu baş gösterir.[29] II. Meşrûtiyet döneminde ordunun at ihtiyâcını karşılamak ve

A. I. Melling, At meydanı, 1819.

yerli at soyunu iyileştirmek amacıyla girişimler başlatılır. 1911'de, İstanbul'da "Islâh-ı Nesl-i Feres Cemiyyeti" kurulur. Ata verilen önemin azalması, atçılıkla ilgili kurumsal yapılanmaların zayıflayarak zamanla dağılması ve süregelen savaşlar yüzünden ülke genelinde çok sayıda at kaybı yaşanır. Bu durumdan rahvan atlar da ziyâdesiyle etkilenmiştir. Cumhûriyetin kuruluşuyla birlikte at yetiştiriciliğinde bir hareketlenme başlar; dışardan getirtilen damızlık atlarla yeni haralar kurularak atçılık kısmen canlandırılır. Ancak, eski Türk atçılığının bir mîrâsı olan az sayıdaki Anadolu atının yetiştirilmesi ve bunlardan uygun olanların rahvan olarak eğitilmesi işi yine Anadolu köylüsünün sınırlı imkânlarına ve sınırsız gayretlerine bırakılır.

Osmanlı'da yabancı diplomatların şerefine düzenlenen cirit oyunlarının en sert şekilde cereyan etmesi "stratejik" olarak önemsenirdi.

Rahvan at yarışları, kırsal kesimin bayram, düğün ve panayırlarının en gözde faâliyetlerinden biridir. Bu sâyede de önemli bir gelenek geleceğe taşınmış olur. 1950'lerden başlayarak motorlu taşıtların artışına paralel, sosyal ve ekonomik hayattan çekilmeye başlayan rahvan at, her şeye rağmen Anadolu'da tutunmayı başarır. Fakat ne yazık ki rahvan at yetiştiriciliği için oluşturulan hayâtî değerdeki devlet desteği bir fırsat olarak değerlendirilememiştir: Motorlu araçların hizmet veremediği dağlık bölgelerde rahvan atların iş göreceği anlaşılınca 1960'da Kars Göle'de bir rahvan at harası kurmak için proje geliştirilmiş, bu işe ödenek de tahsis edilmiştir. Ancak 27 Mayıs ihtilâlinden sonra proje gerçekleştirilememiştir.[30]

Rahvan biniciliğin günümüze dek yaşaması, Anadolu'nun birçok yerinde ilk ve sonbahar aylarında geleneksel olarak düzenlenen panayırlarla mümkün olmuştur. Bir tür fuar görünümündeki bu panayırlar, sosyal, ekonomik

ve kültürel hareketliliğin ana kaynağını oluşturmaktadır. Panayırların başlıca eğlenceleri karakucak ve yağlı güreşler, atlı cirit ve rahvan at yarışları gibi sportif aktivitelerdir. Panayırlar diğer geleneksel sporlarla birlikte rahvan biniciliğin de nesiller arası transferinde önemli bir fonksiyon üstlenmiştir.[31]

Günümüzde rahvan binicilik bütün Türkiye coğrafyasına yayılmış durumdadır. Ülkemizdeki at tipleri arasında rahvan yürüyebilenler, Canik ve Hınıs atları, Ayvacık midillisi, Kars Göle ve Kastamonu Daday'da yetiştirilen rahvan atlardır.[32] Son yıllarda artan rahvan at yarışı organizasyonlarına bağlı olarak bu geleneksel sporu kendi imkânlarıyla yaşatmaya, geliştirmeye ve yaygınlaştırmaya çalışan rahvan atı yetiştirici ve yarıştırıcılarının rahvan yarışçılığın bir spor olarak resmen tanınması taleplerinde bir artış gözlenmektedir. Bu minvalde yapılan çalışmalar netîcesinde rahvan binicilik, 1996'da Geleneksel Spor Dalları Federasyonu bünyesine alınmış ve "Rahvan Binicilik Asbaşkanlığı" ile kurumsal ve sportif yapılanma imkânına kavuşturulmuştur. Yeni yapının öncelikli görevleri, rahvan atçılık ve biniciliğin kamuoyuna tanıtılması, geliştirilmesi, yaygınlaştırılması, uygulamalardaki problemlerin belirlenmesi ve başta organizasyon deneyimleri yüksek Türk cumhûriyetleriyle olmak üzere uluslararası bağlantıların kurulması olarak belirlenmiştir.

Bu çerçevede 21 Aralık 1997'de Bursa Orhangazi Hipodromu'nda ilk ferdî Türkiye şampiyonası gerçekleştirilmiş ve 1998 yılında esasları büyük ölçüde Anadolu'daki geleneksel uygulamalara sâdık kalınarak hazırlanan "Rahvan Binicilik Müsâbaka Yönetmeliği" Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.[33] Buna göre, resmî ve özel olarak düzenlenen yarışmalar, puantaj (averaj) ve eleme usûllerinden birine göre, düz ya da döner pistte, 7 asıl ve 3 yedek sporcu ve attan oluşan takımlar arasında, ikili veya çoklu olarak yapılacaktır. Yarış kategorileri ve mesâfeleri de, Tozkoparan (800 m), Deste (1000 m), Ayak (1200 m), Küçük Orta (1600 m), Büyük Orta (2000 m), Başaltı (2200 m) ve Baş (2400 m) olarak belirlenmiştir. Yeni tâlimatnâmede mesâfeler değişmekle birlikte, geleneksel boy kategorileri -yağlı güreşte de olduğu gibi- otantik yapısını korumaktadır.

Ülkemizde gelişmekte olan atlı doğa turizminde, sert tırnak yapılarıyla dağlık taşlık engebeli arâzilerde, rahvan yürüyüşleriyle uzun mesâfelerde yüksek performans gösteren Anadolu atları tercih edilmektedir. Avrupalı atlı doğa turizmcileri de bu niteliklerinden dolayı Anadolu atlarına yönelmiş durumdadır. Böylece Türk rahvan atları için yeni ve özendirici bir pazar oluşmaya başlamıştır.[34] Fakat doğuştan rahvan yürüyüşlü atlara pek sık rastlanmadığından, rahvan atlar doğa gezintileri ve spor amacıyla iş gördükleri bölgelerde yoğun talepten dolayı ihtiyâca karşılık verememektedir. Rahvan atçılık ve biniciliğin geliştirilmesinde önceliğin, bu sporun uygulanabilmesi için temel şart olan rahvan at yetiştiriciliğine verilmesi gerekmektedir. Ülkemizde hâlen münferit ve gönüllü rahvan at yetiştiriciliği söz konusudur. Farklı, yöresel yetiştirme teknikleri de kaybolmak üzeredir. Canik atları dışında, atların doğuştan rahvan yürüyenlerine zor rastlandığı göz önüne alınırsa bu sporun yaşatılması için uygun Anadolu atlarının özel haralarda rahvan olarak eğitilmeleri bir zorunluluktur. Rahvan yürüyebilen değişik at cinslerinin korunabildiği bölgelerdeki pilot illerde, "rahvan at yetiştirme merkezleri" kurulmalıdır. Böylece Canik, Ege midillisi, Hınıs, Daday ve diğer Anadolu at cinsleri gibi rahvan binicilik sporuna taban teşkil edecek atların yaşatılması sağlanabilir.

1 Türk atlı sporları hakkında kapsamlı bir çalışma için bkz. Mehmet Türkmen, "Türklerde Geleneksel Atlı Sporların Yapılışı, Kaynağı ve Bilinmeyen Yeni Boyutları", Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1996.

2 Max Freiherr von Oppenheim, "Der Djerid und das Djerid-Spiel", *Islamica*, c. 11, sayı: 4, 1927, s. 591.

3 İbrahim Yıldıran, Tolga Sinoforoglu, "Revival of the Djerid Game in Turkey", Horse Games–Horse Sports: From Traditional Oriental Games to Modern and Olympic Sport, (ed. Andreas Amendt- Christian Wacker), Arab Scientific Publishers, Beirut/ Lebanon, 2012, s. 79-86.

4 Fevzi Halıcı, "Cirit", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 8, 1993, s. 26-27.

5 İbrahim Yıldıran, "Cirit Oyunu ile İlgili Yabancı Dillerde Yayınlanmış Eserler Üzerine Açıklamalı Bibliyografya Denemesi", *Türk Kültüründe At ve Atçılık,* haz. Emine Gürsoy-Naskali, Türkiye Jokey Kulübü, İstanbul, 1995, s. 264-275.

6 Yıldıran, Sinoforoglu, *age*, s. 80.

7 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, C, SM, Dosya No: 134, Gömlek No: 6726, 05/Z /1135.

8 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, C, SM, Dosya No: 49, Gömlek No: 2462, 23/B /1214.

9 Hafız Mehmet Çelebi, *Şehzadelerin Sünnet Düğünü Sûr-ı Hümâyun*, 1720, haz. Seyit Ali Kahraman, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 143.

10 Hafız Mehmet Çelebi, *age*, s. 224.

11 Bkz. Yunus Zeyrek, *IV. Sultan Murad'ın Revan ve Tebriz Seferi Ruznamesi*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1999.

12 Andreas David Mordtmann, *Anatolien: Skizzen und Reisebriefe aus Kleinasien (1850-1859)*, Orientbuchhandlung, Hannover, 1925, s. 484.

13 Johann Baptist Schels, "Militärverfassung des türkischen Reichs, II", *Neue militärische Zeitschrift*, Bd: 1, Heft: 3, 1811, s. 28-34.

14 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, MVL, Dosya No: 597, Gömlek No: 22, 24/N /1276.

15 Thomas Thornton, *The Present State of Turkey; Or, a Description of the Political, Civil, and Religious Constitution, Government, and Laws, of the Ottoman Empire*, vol. 2, London, 1809, s. 207.

16 "Spor İşleri Hakkında Yeni Kararlar Alındı: Cirid Oyununun İhyası İçin", *Türk Spor Kurumu Dergisi*, sayı: 60, 1937, s. 8-9.

17 Osman Kavrak, "Türke Yaraşır Spor", *Spor Postası*, sayı: 86, 1935, s.7.

18 Atıf Kahraman, *Osmanlı Devleti'nde Spor*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1995, s. 518.

19 Atlı ciridin 1972 sonrası gelişim süreçlerini öncüsünün kaleminden izlemek için bkz. F. Halıcı, "Ata Sporumuz Atlı Cirit Oyunları", *Milli Kültür*, c. 2, sayı: 1, 1980, s. 73-75; F. Halıcı, "Ata Sporumuz Atlı Cirit Oyunları", *Türk Edebiyatı*, sayı: 146, 1985, s. 11-12.

20 Rahvan atçılık ve yarışlar konusunda bkz. İbrahim Yıldıran, "Kavramsal ve Fonksiyonel Açıdan Türklerde Yorga/ Rahvan Biniciliğin Gelişimi ve Türkiye'de Geliştirme Perspektifleri", *Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, c. 4, sayı: 2, 1999, s. 43-58; Mehmet Türkmen, "Geçmişten Günümüze Türklerde Rahvan (Yorga) Binicilik", *Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, c. 3, sayı: 4, 1998, s. 53-64.

21 Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, TDK Yayını, Ankara, 1987, s. 176.

22 Besim Atalay, *Divanü Lûgati't Türk Tercümesi*, c. 3, TDK Yayınları, Ankara, 1985, s. 174.

23 Atalay, *age*, c. I, s. 70.

24 Atalay, *age*, c. I, s. 139.

25 Bkz. Emel Esin, "Türk Sanatında At", *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık*, ed. Emine Gürsoy Naskali, Türkiye Jokey Kulübü, İstanbul, 1995, s. 72.

26 Bkz. Evliya Çelebi, *Seyahatname (1662–1682)*, c. VII, Ankara, 1968, s. 244.

27 Bkz. Atıf Kahraman, *age*, s. 648.

28 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları II*, TTK Yayınları, Ankara, 1988, s. 183–4.

29 Bkz. Faruk Sümer, *Türkler'de Atçılık ve Binicilik*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1983, s. 36; Osmanlılarda atçılığın gerileme nedenleri ve sonuçları hakkında ayrıca bkz. Eser Tutel, *At ve Atçılık*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s. 108-110.

30 Bkz. Ertuğrul Güleç, *Türk Rahvan Atı ve Atçılığı*, Ankara, 1996, s. 113.

31 Yıldıran, "Kavramsal ve Fonksiyonel Açıdan Türklerde Yorga/ Rahvan Biniciliğin Gelişimi ve Türkiye'de Geliştirme Perspektifleri", *agm*, s. 50.

32 Bkz. Güleç, *age*, s. 52, 53.

33 "Rahvan Binicilik Müsabaka Yönetmeliği", *Resmi Gazete*, sayı: 23364, 6 Haziran 1998, s. 10–18.

34 Yücel Gültekin, "Doğa Turizmi, At ve Atçılık", *Küheylan*, sayı: 9, 1998, s. 35.

F. Goya, Memlûkler,1814.

Cündîlik

CÜNDÎLER at üstünde mahâret isteyen hamleleri kolayca yapabilen silâhşorlardı. Dolu dizgin koşan atla giderlerken başın üzerindeki bir nesneyi okla vurur, atlarının dizginlerini, eyerlerini koşu esnâsında değiştirir, hatta koşar hâlde atlarını birbirleriyle değişebilirlerdi. At üzerinde çok iyi kılıç kullanırlardı; hedefe ok atma, mızrak savurma, gürz kullanmada da mâhirdiler. Cündîler ekseriyetle atlı cirit oynayanlar arasından seçilirdi. Kullanılan atların da bu işe eğitilmiş olması gerekirdi.

Cündîlik, 1359 yılında Memlûk elçisinin Bursa'ya getirdiği bir cündîlik kitabının Türkçeye çevrilmesiyle Osmanlı'ya girmiştir. Bu tâbir, Osmanlı askerî sisteminde ayrıca bir sınıfa âit olmayıp genel anlamda hünerli binicileri ifâde etmek için kullanılmıştır. Osmanlı'da cündîler, enderun, sadrâzam ve Mısır cündîleri olarak üç gruba ayrılmışlardır. O dönemde bütün spor türlerinde at kullanıldığından bir cündînin, iyi bir binici olmanın ötesinde, her zaman çok daha fazla çalışmasını gerektirmiştir. Dolayısıyla iyi bir cündî olduktan sonra bile eğitimler sürmektedir.

III. Murad cündîliğe önem veren pâdişahların başında gelir. 3 Haziran-14 Temmuz 1582 günleri arasında At meydanında şehzâde Mehmed için (III. Mehmed) yaptırdığı sünnet düğününde Mısır'dan gelen ve İstanbul'da bulunan bütün cündîlerin maaşlarını artırmış, onlara hil'atlar giydirmiş ve bâzılarına da dirlikler vermiştir. III. Murad'dan sonra bu işe pek önem verilmediğinden cündîlik unutulma aşamasına gelmiştir. Yine cündîliği önemseyen, huzûrunda en çok cirit oynatan pâdişahların başında III. Mustafa (1757-1774) gelir. Enderun ve bîrundaki cündîler Bamyacı veya Lahanacı alayına bağlıydılar. Cündî olmak isteyen bir acemi veya iç oğlanı, bu alaylardan birini seçer, sonra cündîbaşına dileğini iletir, o da aceminin istediği alaydan bir keskin cündîyi ona üstat (öğretmen) olarak verirdi. Cündîlik eğitimi, çarşamba ve cumartesi günleri Gülhâne kasrı önündeki Kabak meydanı (Cirit meydanı, Gülhâne meydanı)'nda yapılırdı.

Enderunda spor yapmak zorunlu olmayıp isteğe bağlıydı. Ancak devlette yükselmenin ve seçkin olmanın yolu iyi bir sporcu olmaktan geçerdi. Bu nedenle herkes mutlaka bir spor dalıyla ilgilenirdi. Enderunda her koğuşta cündî bulunurdu. Bîrundakilerden hevesli veya yetenekli olanlar da eğitilirdi. Cündîlerin başında cündîbaşı adı verilen kişi bulunurdu. Cündîbaşının görevi alaydaki cündîleri eğitmek, pâdişah cirit veya cündîlik oyunu seyretmek istediğinde ise oyunu yönetmekti.

Cündîlik öğrenmek isteyen bir acemiye ilk önce ata binme ve at üzerinde oturma eğitimi verilirdi. Acemi, "baba taşı" denilen at biçimi verilmiş bir taşın üzerine oturur, dizgin tutmasını öğrenirdi. İlk eğitim tamamlanınca gerçek ata bindirilerek acemiye çabuk ve çevik inip binme tâlimleri yaptırılır; atı yürütme, yavaş ve hızlı tempoda koşturma öğretilirdi. Daha sonra ise at üstünde ok atma, sırığın tepesine bağlanmış kabağı okla vurma, ucu sivri çubuğu kuma saplama tâlimleri yaptırılırdı.

Bütün bu aşamaları başarıyla geçen acemi, cündî ağalarının önünde becerisini kanıtlayarak acemilikten çıkıp önce "kâmil", daha sonra da "keskin" cündî olurdu. Keskin cündî olunca da eğitim bitmezdi. Uçan kuşu vurmak, demir tel üzerine sarılmış (70-80 kat) ıslatılmış kar keçesini kılıçla kesmek, at koştururken labutu yere vurarak yüksek ağaçların tepesine çekilmiş ip üzerinden aşırtmak, cirit ve mızrak oynamak ve at üzerinde çeşitli hareketler yapmak gibi fevkalâde zor hareketleri çalışırlardı. II. Mahmud, gelişen savaş teknikleri karşısında yararlı olmayacağını düşündüğü geleneksel atlı birlikleri, cündîler de dâhil, ortadan kaldırmış, yerine Avrupaî süvâri birlikleri kurmuştur.

Kökbörü

GELENEKSEL bir Türk sporu olan "kökbörü", geçmişte Türk süvârilerinin zinde kalmak için oynadıkları atlı bir oyundu. Günümüzde Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Moğolistan, Tâcikistan ve Afganistan'da yaygın olmakla birlikte, Türkistan'da "gökböri", "kökpari", "oğlak/ulak", Afganistan'da "oğlak, buzkaşi", Kazaklarda "kökbar" gibi isimlerle bilinmektedir. Anadolu'daki adlandırılışı ise "öndül kapmaca" ve "pösteki" şeklindedir.

Kökbörünün esas maksadı otlakta at üstünde koştururken oğlakları yakalamaktır. Oyun için ise başı ve ayakları olmaksızın bir oğlak postunun içi samanla doldurulur, sonra derisi dikilir ve bir gece suyun içinde bekletilir. Böylece ağırlığı 30-40 kg'ı bulan kökbörü elde edilmiş olur. Oyunda 2, 3 veya 4 gruptan oluşan 40-50 atlı yer alır. Bu atlılardan en hızlısı oğlağı kapar, diğerleri ise oğlağı ele geçirmek için tâkibe başlarlar. Oğlağı taşıyan atlıyı kamçılayarak attan düşürmeye, atını yıkarak oğlağı elinden almaya çalışırlar.

Oyun kökbörüyü eyeri ile bacakları arasına sıkıştıran oyuncunun kendisini kovalayan diğer oyunculardan dört nala kaçması üzerine kuruludur. Binici kökbörü kendisindeyken oyun alanında bir turu tamamlayabilirse puan alır veya takımına puan kazandırır. Oyun teke tek veya gruplar hâlinde oynanabilir. Özbek Türklerinin bu oyunu, engebeli, su dolu hendekler bulunan bir arâzide oynadığı bilinmektedir.

Türkmenler genellikle bayramlarda, düğünlerde kökbörü oynarlar. Özellikle sünnet eğlencelerinde düğün sâhibi eğer zenginse, düzenlediği müsâbakayı izlemeleri için her âileye dâvetiye gönderir ve kökbörü en az üç gün oynanır. Oyunun gâliplerine eğlenceyi düzenleyen tarafından para, altın ve çeşitli hediyeler verilir.

Kökbörü askere uğurlama şenliklerinde de oynanır. Zîra kökbörünün iyi bir askerde olması gereken özellikleri kişiye sağladığına inanılır. Oyuncu hem çevik, kuvvetli hem de atı ile iyi iletişim hâlinde olmalıdır. Oyun esnâsında savunma ve saldırı anlarında oyuncuların birlik içinde hareket etmeleri ve birbirlerini anlamaları büyük önem taşır. Dolayısıyla bu oyunun toplumda takım rûhunu, birlik ve berâberliği pekiştirdiğine inanılır.

2013 yılında Astana'da yapılan 1. Asya Şampiyonası ile adını dünyâya duyurmaya başlayan kökbörü, Kırgızistan Millî Komisyonu ile Kültür Enformasyon ve Turizm Bakanlığı'nın birlikte yürüttükleri 4 yıllık bir çabanın sonunda 2017 yılında, UNESCO'nun "insanlığın somut olmayan kültürel mîrâsı" listesine alınmıştır. Bugün Kırgızistan'da "Kökpar (gökbörü) Ligi" bulunmaktadır. Ülkemizde de her yıl düzenlenen Etnospor etkinlikleri kapsamında kökbörü turnuvaları yapılmaktadır.

KAYNAKÇA

¶ Kaya, D., "Kırgızlar'ın Millî Oyunu Kökbörü", *İzzet Gündağ Kayaoğlu Hatıra Kitabı-Makaleler*, İstanbul, 2005, s. 303-313.

¶ Özen, N., "Türk Kültür Tarihinde Spor ve Türklerin Spora Katkıları" Batman Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, 2013.

¶ https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avrasyadan/kokboru-ve-asik-oyunlari-unesco-listesinde/5a2e693601a30a230c6a054d.

¶ http://www.avrasyasporbirligi.com/using/extensions/components/content-component/article-category-list/84-gökbörü.html.

¶ https://ich.unesco.org/en/RL/kok-boru-traditional-horse-game-01294.

Değnek

DEĞNEK (cop), cirit atları kullanılarak oynanan bir tür şenlik oyunudur. Kaynaklarda Mısır odunu, Mısır ciridi ya da değnek aşırma oyunu olarak da geçer. Anadolu'da genellikle düğünlerde davul zurna eşliğinde oynanan bu oyun bugün sâdece Balıkesir'de ve Ege'nin bâzı yerlerinde yaşatılmaktadır. Oyun, dört nal koşarak gelen atlıların ellerindeki Mısır odunu denilen bir değneği yere vurdurarak 5-6 m gibi bir yüksekliğe çekilen ipin üzerinden aşırtmak şeklinde oynanır.

Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethini müteâkip, buraya atanan paşaların kapı cündîleri tarafından yaygınlaştırılan Mısır odunu, Osmanlı'da cirit müsâbakalarından önce oynanıyordu. İstanbul'da ciridin yasaklanmasından sonra da halkın gözde oyunlarından olmayı sürdürdü.

Uşak'ta da eğlence-müsâbaka karışımı bir tür "Mısır odunu" oyununa rastlanmaktadır. Genellikle bayram ve düğün eğlencelerinde oynanan oyun şu şekildedir: Açık bir alana yüksekçe iki direk dikilerek arasına urgan gerilir. Urganın üzerine, köyün, bölgenin varlıklı kimseleri tarafından para, altın, namazlık, havlu, gömlek gibi farklı kıymette eşyâ asılır. Biniciler ellerinde yaklaşık bir metrelik değneklerle at koşturarak direklere yaklaşır ve belli bir mesâfeye geldiklerinde değneklerini yere vurup sektirerek urganın üzerinden aşırtmaya çalışırlar. Buna "galgıtma" denir.

En iyi Mısır odununun elma ağacından olduğu belirtilmektedir; bu malzemeden bir değnek 5-6 m'lik çitin üzerinden zorlanmadan aşırtılabilir. Çıtlık ağacından yapılma değnek de oyun için uygundur.

KAYNAKÇA

¶ Çiftçi, S., "Uşak'ta Atlı Cirit Sporu ve Cirit Kültürü", *Milli Folklor*, yıl: 23, sayı: 89, 2011, s. 87-99.

¶ Çankaya, C., "Kırsal Bölgelerde Spor Eğitimi ve Değnek Aşırma Oyunu", *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, c. XV, sayı: 1, s. 83-95.

¶ http://www.atasporlarivakfi.org/ata-sporlarimiz/kizak-2/

Kız kuu.

Atlı oyun ve sporlar

M. TEKİN KOÇKAR

ÇEVGÂN, Azerbaycan, İran, Irak ve Orta Asya'nın güney bölgelerinde çok sevilen ve son formunu MS binli yıllarda almış bir atlı takım oyunudur. Bâzı târihî kaynaklarda XII. yüzyılın ortalarında Bağdat'ta çevgân oyunlarının tertiplendiğinden söz edilir. Bilhassa Azerbaycan kültürü ve târihinde önemli bir yere sâhip olan çevgândan, Mevlâna Celaleddin Rûmî'nin Mesnevî'sinde, Nizâmî'nin Hüsrev ile Şirin'inde ve Dede Korkut hikâyelerinde sıkça bahsedilir. Firdevsî, Ömer Hayyam, Hâfız, Hüsrev Dehlevi , Nesimî ve Nevâi gibi şâirler, çevgânın seçkinliği, kahramanlığı ve yiğitliği simgeleyen bir oyun olduğundan şiirlerinde söz etmişlerdir.

Azerbaycan'da Örenkala'da yapılan arkeolojik kazılarda bu oyunla ilgili kalıntılara rastlanmıştır. Ayrıca Azerbaycan sanatında, özellikle minyatürlerde çevgân oyununa dâir birçok bilgi bulunur, metinlerde oyunun târif edildiği görülür. Meselâ Genceli Nizâmî'nin Şerefnâme adlı eserinde oyundan söz edilirken "çövkan" ya da "çoğan" sözcüğünün "ağaççık" olarak anlamlandırıldığı, oyuncuların ellerinde bulunan sopanın bu anlama geldiği belirtilir. Çevgân, XIX. yüzyıl sonlarına doğru Hindistan'a götürülmüş, İngilizler tarafından oyuna yeni kurallar eklenerek polo ortaya çıkmıştır. Çevgân, Rusya'da da oynanmaktadır. Günümüzde Tataristan'da birçok çevgân kulübü bulunmakta ve turnuvalar düzenlenmektedir.

Çevgân 75x150 m ilâ 100x200 m arasında değişen düz bir alanda oynanır. Oyuncu sayısı alanın büyüklüğüne göre 4 veya 6 olabilir. Her biri 15 dakîkalık iki devre hâlinde oynanır; oyunda 10 dakîkalık bir ara verilir. Kullanılan topun çapı 38–41 cm arasındadır. Oyun alanının iki yanında duran iki atlı hakem oyunu yönetir. Oyunda aslolan topun alanın iki kenar ortalarında bulunan kalelerden geçirilmesidir. Oyuncular, kurallara uymamaları durumunda iki dakîkalık cezâ alırlar. 2000'li yıllardan îtibâren Azerbaycan Kültür ve Turizm Bakanlığı'nca ulusal spor olarak îlan edilen çevgânla ilgili her yıl çok sayıda turnuva düzenlenmekte; Şeki şehrinde düzenlenen turnuvalara Balakan, Zakatala, Kah, Şeki, Oğuz, Kebele, Ağcabedi, Ağstafa, Ağdam, Goranboy ve İsmayıllı, Tovuz, Daşkesen, Berde, Yevlah, Göygöl bölgelerinden takımlar katılmaktadır. Azerbaycan'da oynanan çevgânda genellikle Karabağ, Deliboz ve Ahal-teke atları, İran'da Caspian (Hazar) ve İran yerli atları, Tataristan'da ise Karabağ ve Don atları kullanılmaktadır.

BUZKAŞİ (Kokpar, Kopkari, Ulak Tartış)

Kazakistan, Afganistan ve diğer Orta Asya ülkelerinde çok sevilerek oynanan bir atlı oyundur. Sertlik içeren, güç ve dayanıklılık gerektiren oyun 20–30 m eninde 300–400 m uzunluğunda bir alanda oynanır. Amaç, buzağıyı (ya da oğlağı), oyun alanının ucundaki direklerin çevresinde dolaştırıp oyun alanı içi-

M. Farshchian, Çevgan.

F. A. Roubaud, Bir buzkaşi oyunu.

ne çizilmiş bir dâireye geri getirmektir. Çizilen bu dâireye "hallal" veya "adâlet çemberi"; oyunculara "çopendoz" adı verilir. Oyun buzkaşi hakeminin işâreti ile başlar. Dâirenin etrâfında sıralanmış olan biniciler, ortadaki buzağıyı ele geçirmek için harekete geçerler. Oyun süresi 15 dakîkadır; sürenin bitimine kadar buzağıyı dâireye en çok getiren takım oyunu kazanır. Berâberlik olduğunda oyun 15 dakîka daha uzatılır. Yine berâberlik olursa, her iki takımdan birer kişi tekrar 10 dakîka yarışırlar. Dâireye buzağıyı ilk getiren binicinin takımı kazanmış olur.

Buzkaşi atları katı bir eğitime tâbi tutulmaktadır. Bu eğitim bir bakıma doğum öncesinden başlatılmaktadır. Yavrulayacak ata, güçlü bir yavru doğurması için, günde on ya da daha fazla yumurta yedirilerek özel beslenme uygulanır. Doğum sırasında annenin başında beklenilir ve yavru toprağa değdirilmeden kucaklanır. Tayın toprağa düşmesi inanışa göre atın "kanatlarını kıracaktır." Daha sonra tay üç yaşına gelinceye kadar kendi hâline bırakılır.

Tayın buzkaşi için iyi bir aday olabileceği düşünülüyorsa, sırtına eyer vurulur, gem disiplini öğretilir, binicisini kabul etmeye alıştırılır. Ayağına asla nal vurulmaz. Böylece iki yıl geçer. At beş yaşına geldiğinde, sindirim sistemine yardımcı olmak için tuz, kilo kazandırmak için mısır ve kavun verilir. Oyun boyunca itişip kakışma sırasında, vücûdun ağırlığı bir üstünlük unsuru olmaktadır. Sıcak yaz günleri geldiğinde, hayvan geçireceği en acımasız sınamaya tâbi tutulur: At; sıcağa, toza, rüzgâra ve acıya dayanıklılık kazanması için gemi takılıp sırtına eyer vurularak bozkırda bir kazığa bağlanır, bir süre orada bekletilir. Bu işleme "kantar" denir. Kantarlanan at artık hazırdır. Cuma günlerinde, millî günlerde, evlenme ve sünnet törenlerinde buzkaşi oyunları düzenlenir. Buzkaşi oldukça tehlikeli bir spor olmasına rağmen birçok Afgan'a göre bir hayat tarzı, başarılı olmak için gereken iş birliği ve dayanışmanın tecrübe edildiği bir disiplindir. Buzkaşi ülkemizde, 1982 yılında Kırgızistan'dan göç ederek Van'ın Erciş ilçesi Ulupamir köyüne yerleşen Kırgız Türklerince düzenlenen Ulupamir Ayran Şenlikleri'nde oynanmaktadır.

AUDARISPAK (Attan düşürmece) ve AT OMRAULASTIRU (At güreşi)

Kazakistan'da ve Kırgızistan'da sevilen bir oyundur. Oyunun amacı kurallar içinde rakîbi attan düşürmektir. Binicilerin rakiplerinin giysilerinden, başlarından, ayaklarından çekmesi ve kırbaç kullanması yasaktır. İki biçimde oynanır. İlkinde genişçe çim bir arâzide iki oyuncu 30 dakîka içinde birbirini attan düşürmeye çalışır. İlk 15 dakîka tamamlandığında oyuna 5 dakîka ara verilir. Kazanan, diğer bir kazananla karşılaşır. En sonuna kadar gidebilen oyuncu ödülü alır. Ancak bir oyunda verilen süre içinde eğer attan düşen olmazsa iki oyuncu da elenir (Artemenko ve Mandzyak, 2010: 27). Hakem oyunu ıslıkla veya düdük çalarak yönetir. Oyun sırasında atların eyeri sağlam olmalı, en az üç kemerle bağlanmalıdır. Biniciler spor bir giysi giymelidir.

İkincisi ise birkaç metre eninde ve yaklaşık 500 m uzunluğunda bir pistte oynanır. Başlangıç noktasından îtibâren pistin ortasına bir çizgi çekilir. Yarış bireysel olarak eleme usûlünde düzenlenebileceği gibi, takımlar hâlinde de düzenlenebilmektedir. Oyun hakemin başlangıç noktasından işâreti ile başlar.

İşâreti alan biniciler dört nala at sürerken binicilerden biri diğerinin dizginlerinden yakalayıp atı ve biniciyi kendi çizgisi tarafına geçirmeye, bitiş çizgisine kadar götürmeye çalışır. Bu arada atından düşen binici oyunu kaybeder. Böylece bitiş çizgisine kadar gidebilen binici oyunu kazanır. Biniciler oyun esnâsında yerel giysilerini giymek zorundadır; ayrıca kamçı, yüzük, toka, küpe, bilezik gibi, ata veya diğer biniciye zarar verebilecek eşyâ kullanmak yasaktır. Biniciler 18 yaşın üzerinde olmalıdır. Oyunu erkekler kendi aralarında, kadınlar da kendi aralarında oynayabilirler. Oyunda şiddete izin verilmez. Yâni vurma, tekmeleme gibi hareketler kesinlikle yasaktır. Binicilerin, rakiplerinin dizginlerini ve kemerlerini tutup çekmek sûretiyle hamle yapmaları serbesttir (Artemenko ve Mandzyak, 2010: 28).

At omraulastıru, Kazakistan'da oynanan bir atlı oyundur. 10-15 m çapındaki bir dâire içinde atların göğüs göğüse mücâdelesi ile yapılır. Oyunda 5-15 binici yarışabilir. Atının herhangi iki ayağı dâirenin dışına çıkan binici oyunu kaybeder. Oyun hakemin düdüğü ile başlar. Hakem oyundan çıkanları yine düdüğü ile oyunu durdurarak belirler. Oyunda kamçı yalnızca at üzerinde kullanılabilir. Diğer binicilere şiddet uygulamak yasaktır. Yarışan biniciler en az 18 yaşında olmalıdır. Oyun dâire içinde son binici kalıncaya kadar devam eder.

KIZ KUU (Kız kovalamaca)

Kazakistan ve Kırgızistan'da oynanan bir atlı oyundur. Târihi çok eskiye dayanan bu oyun, Kazak ve Kırgız halklarının yaratıcı hayal dünyâlarının ve mizah anlayışlarının bir ürünüdür. Düğün ve nişan merâsimlerinde çiftlerin güç ve uyumlarının sınanması amacıyla oynanır. Oyunun geleneksel işlevi günümüzde maalesef unutulmaya yüz tutmuştur; sâdece ulusal gün ve bayramlarda, festivallerde sergilenmektedir (Şegenbayev, 2015: 71).

Kız kuu oyununun eski Türklerde kız kaçırma âdetinden kaynaklandığı; orijin motifler taşıdığı, ilk olarak Yenisey bölgesinde MÖ III. ve II. yüzyıllarda Kırgız Türkleri tarafından kurulan "Ki-Ku" adındaki devlette görüldüğü etnografya, kültür ve spor târihçileri tarafından aktarılmaktadır. Nişan merâsimlerinde oynanan kız kuunun günümüzde ilk Türk kültür havzalarının oluştuğu Güney Sibirya Türk halkları (Altay, Hakas, Tuva, Buryat, Şor, Başkırtlar vb) tarafından oynandığı tespit edilmiştir (Türkmen ve ark., 2005: 51).

Oyun için 300-500 m uzunluğundaki bir yarış alanı belirlenir. Alanın sonunda bir bayrak direği bulunur. Geleneksel giysilerini giyen bir genç kız ve delikanlı başlangıç noktasında yerlerini alırlar. Önce genç kız, ardından da delikanlı atlarını dört nala sürerler. Bayrak direğinin bulunduğu noktaya gelinceye kadar delikanlı kızı yakalayıp öpmeye, öptükten sonra bayrak direğinin etrâfından dolaşarak başlangıç noktasına geri dönmeye çalışır. Eğer öpmekte başarısız olursa bu kez kız elindeki kırbaçla bitiş çizgisine kadar onu kovalamaya başlar. Yakaladığı zaman da kırbaçla delikanlıya vurmaya çalışır. Kızdan kırbaç yiyen delikanlı için büyük bir utanç söz konusudur.

Yapılan bâzı araştırmalara göre, kız ve kelin kuu oyununun üç değişik türde yapıldığı; bunlardan ilkinin nişan merâsimlerinde, ikincisinin özel ve yayla toylarıyla kırsal kesimlerin dînî ve millî bayramlarında, üçüncüsünün ise kurumsal mâhiyette oynandığı anlaşılmıştır. Bu üç tarzdan en yaygın olanı ise ikincisidir. Kendisine ve atına güvenen her erkek ve kadın oyuna katılabilir. Bu oyunda katılımcı sayısında sınırlama yoktur. Sâdece kız kuuda kadın "tebetey" denen millî başlığı, erkek ise "cırgakşim" denen uzun çizmeyi giymek zorundadır. Kelin kuu için ise herhangi bir koşul bulunmamaktadır. Yalnız, oyunda ciddiyet olsun diye kelin kuuya katılan kadınlar başlarına "coolugtuu" denen millî giysiyi, erkekler de aynı şekilde millî bere/kalpaklarını ve cırgakşimlerini giyerler. Müsâbaka sonuçlanmadan diğer yarışmacılar sâhaya giremezler. Ayrıca bu müsâbakaların birinci turunda kız veya geline yakalanan erkekler altı ay hiçbir müsâbakada yarışamazlar. Delikanlılar yakaladıkları kızı öpme hakkına sâhiptir. Fakat bâzı kızlar yakalansa dahi kendini öptürmez. Bu durumda delikanlı, kalpağı veya eliyle kıza dokunur. Son 20-25 yıldır dokunma usûlü daha sık görülmektedir (Türkmen ve ark., 2005: 52).

CİGİTOVKA

Cigitovka, en zor binicilik teknikleri içeren bir oyundur. Kafkasya halklarından Karaçay-Malkarlıların dilinde "cigit", yiğit - iyi binici anlamına gelir. Oyun bir anlamda târihsel kökeni MÖ 700'lü yıllarda bölgede yaşamış olan İskitlere kadar dayanan atlı bir akrobasidir. Söz konusu târihî dönemlerde binicilerin eğitim amaçlı dört nala sürülen bir at üzerinde kaçmaya çalışan bir tavşanı mızrakla avlamak ya da eğilerek yerden bir nesneyi

Ünlü cigitovka oyuncusu Alibek Kantemirov ve oğulları.

Polo.

almak gibi birtakım oyunlar oynadığı bilinmektedir. İskitlerin yaşamış olduğu Ön Asya ve Kafkasya'nın bâzı bölgelerinde yapılan kazılarda, at üzerinde bu tür hareketleri yapabilmek için oluşturulmuş özel düzenekler bulunmuştur (Olsen, 1996:41).

Bugünkü cigitovkanın temeli Kafkas halklarının at binme ustalıklarına dayanır. Cigitovka; Rus Kuban, Don, Volga Kazaklarında ve diğer Kafkas halklar arasında (Adige-Abhaz, Karaçay-Balkar, Asetin, Dağıstan, Gürcü) uzun yıllar önce, çeşitli nedenlerle düzenlenen halk eğlencelerinin, özel günlerin (düğün, bayram gibi) önemli bir parçasıydı. Profesyonel cigitovka ise eski Rus sirklerinde ortaya çıkmıştır. Önceleri küçük bir pandomim gösterisi olarak yapılan cigitovka, XIX. yüzyılın sonlarına doğru sirklerin önemli bir bölümünü kapsar hâle gelmiştir. Bu gösterilerde ulusal ezgiler çalıyor, ulusal giysiler giyiliyordu.

Cigitovka gösterilerini yapan sanatçılar atlarında yumuşak eyerler kullanırlar. Bu eyerlerin üzerine yapılacak hareketlere uygun deriden parçalar tutturulmuştur ve bunlar sâyesinde değişik akrobatik hareketler sergilenir. 1920'li yıllardan îtibâren gruplar ve takımlar hâlinde yapılmaya başlanan cigitovkada en az dört binici bulunur. Günümüzde yapılan cigitovkalar gösteri ve sportif amaçlı olmak üzere iki türlüdür.

Sportif cigitovka 10x3.60 m'lik bir parkurda yapılır. Zorluk derecelerine göre hareketler üçe bölünür. Birinci hareketler bir puanlıktır; at üzerinden yere atlamak, yerden atın üzerine sıçramak gibi. İkinci hareketler iki puanlıktır; eyer üzerinde makas hareketi yapmak ve atın üzerinden yere eğilerek halka almak gibi. Üçüncü hareketler üç puanlıktır; Ural dönüşü ve hedef vurma hareketleri (Gureviç ve Rogalev, 1991: 98).

Cigitovkada dört nala sürülen bir atın üzerindeyken uygulanan hareketlerden bâzıları şunlardır: at üzerinden tüfek ya da ok ile hedef vurma, yerden herhangi bir nesne alma (mendil, halka gibi), yerde yürüyen bir yayayı atın üzerine alma, atın üzerinden yere inerek tekrar atın üzerine binme, elindeki kılıç veya mızrak ile hedefe saplama, atı yere yatırma, yanında koşan diğer bir ata binme ya da binicili atın terkisine binme, iki veya üç atın üzerine grup olarak binme, dört nala koşan at üzerinde ayağa kalkma, atın yan tarafında tek üzengide asılı kalma, ateş çemberinin içerisinden dört nala at ile geçme, dört nala koşan bir atın üzerinde amuda kalkma, dört nala koşan bir attan aşağı inerek tekrar ters olarak binme, dört nala koşan bir atın ağızlık ve başlığını çıkarma vb. (Sıtin, 1911:457). 1950'li yıllardan sonra SSCB çapında yapılan Cigitovka yarışmalarında 6 kez birincilik elde eden Kafkasya Oset kökenli Kantemirov İrbek Alibekoviç ve kardeşi Kantemirov Muhtarbek Alibekoviç bu alanda en ünlü cigitovka binicilerindendir. Babaları Kantemirov Alibek Tuzaroviç (1882 – 1975) ise XX. yüzyılın başlarında kurduğu "Alibek'in Atlıları" adlı sirkle büyük beğeni kazanmıştır.

İSİNDİ

Gürcistan'a XII. yüzyılda altın çağını yaşatan kraliçe Tamara döneminden beri bilinen ve mızraklarla oynanan binicilik oyunudur. İsindi, oyunda mızrak yerine kullanılan sopanın adıdır. İki devreden oluşan oyun iki takım hâlinde yumuşak toprak ya da çim zemin üzerinde oynanır. Takımlardaki oyuncu sayısı oynanacak alanın büyüklüğüne göre tespit edilir. Oyun alanı genellikle 1–1.50 m

uzunluğunda 40–50 m enindedir. Oyun alanının her iki başında takımlar için ayrılmış 15 m'lik bir cezâ sâhası bulunur. Oyuncular cezâ sâhasına girmeden karşı takım oyuncularını ellerindeki sopaları atarak vurmaya çalışırlar.

İsindi, hafif yaralanmaların da olabildiği sert bir oyundur. Her oyuncunun elinde 1.50 m uzunluğunda, ucu kauçuk korumalı bir isindi bulunur. Oyun hakemin başlama işâretiyle başlar. İşâretle birlikte takımların birisinden ilk oyuncu dâvet edilir. Oyuncunun adı "çağırıcı"dır. Çağırıcı, karşı takımdan ilk oyuncu ile oyuna başlar. Çağırıcı, çağırdığı oyuncuyu, dört nala sürdüğü atının üzerinden bütün gücüyle fırlattığı isindi ile vurmaya çalışır. Vurulan oyuncu oyun dışı kalır. Çağırıcı, karşı tarafın cezâ sâhasında bulunan bayrak dikili direğin etrâfından dolaşarak kendi alanına doğru dört nala at sürer. Kendi cezâ sâhasına vurulmadan ulaştığında ise oyunu kazanmış olur. Her oyuncu her devrede yalnızca bir kere isindi kullanma hakkına sâhiptir.

ATLI POLO

Polo dünyânın en hızlı top sporu olarak bilinir. Oyun, ilk hâliyle Pers ülkesinde MÖ VI. yüzyıldan îtibâren, yaklaşık 2 bin yıl önce de Asya'da bulunan göçebe kabîlelerce oynanmıştır. Roma imparatorluğu döneminden bu yana bütün Asya'da bilinen bir oyundu ve genellikle hükümdârın muhâfızlığını yapan atlı süvârilerin ve ordunun seçkin birliklerinin eğitimi için oynanırdı. 100'er kişilik takımlar hâlinde oynanması ise oyunun bir savaş simülasyonu olarak uygulandığını gösterir. 1800'lü yıllarda İngilizlerin Hindistan'ı işgâli sırasında tanıdıkları ve çok sevdikleri bu oyun, zamanla İngiliz soyluları arasında yaygınlaşmış ve üzerine yeni kurallar eklenerek "polo" adıyla ünlenmiştir.

Polo, iki takım hâlinde oldukça hızlı bir tempoda oynanır. Hedef, plastikten veya ağaçtan yapılmış 10 cm çapındaki bir topa atın üzerinden sopalarla vurmak sûretiyle topun karşı kaleye girmesini sağlamaktır. Oyun alanı yaklaşık 50x100 m (ABD) veya 1.18x1.82 m'dir (İngiltere). Takımlar 4–6 biniciden oluşur. Takımda 2 ya da 4 hücum oyuncusuyla iki savunmacı bulunur. Oyun, her biri 7 dakîkadan oluşan ve chukka (çukka) adı verilen devrelerden oluşur. Genellikle 6 devrede chukka oynanır. Chukka terimi yuvarlak, tekerlek, döngü anlamında Sanskritçe "chakra"dan gelir (Laffaye, 2009: 36).

Poloda hareketlerin çok seri, bu nedenle de binici ve atın mükemmel bir uyum içinde olması gerekir. Biniciler atın üzerinde yapacakları hızlı manevralarda ve sopayla topa vurmaları esnâsında at üzerinde sağlam durmalıdır. Bu nedenle polo oyuncusunun çok iyi bir binici olması gerekir. Poloda kullanılan atlar için "polo pony" terimi kullanılır, ancak bu atlar normal yükseklikte atlardır. Cidagoları 1.45–1.60 m arasında değişir. Ağırlıkları 400–500 kg arasındadır. Polo atları dayanıklı, çevik ve manevra yeteneği yüksek atlardır. Atlar baskı altında sâkin olmalı, heyecanlanmamalıdır. Binicinin dizgin hareketleri ve yardımlarını iyi anlamalıdır. İyi eğitilmiş bir polo atı, binicinin topa hamlesini önceden hisseder ve ona %60–70 oranında yardımcı olur. Bir polo atının eğitimi 3 yaşında başlar, en az 6 ay sürer. Atın fiziksel olgunluğa erişmesi ise ortalama 6 yılı bulur. Herhangi bir kazâ ve sakatlanma yaşanmazsa bir polo atı 18–20 yıl kullanılabilir.

Oyun sırasında yorgun olan polo atları hemen değiştirilmelidir. Bunun için de her polo sporcusunun en az 2 atı bulunmalıdır. Bu sayı 8'e kadar çıkabilir. Atın yorgun olduğu anlaşıldığında chukka sırasında dahi at değiştirilebilir. Eğer aynı atı tekrar kullanmak gerekirse en az bir chukka beklenmesi gerekir.

Poloda takımlar kadın ya da erkek oyunculardan oluşabilir. Ellerinde "mallet" adı verilen ucu tokmaklı birer sopa bulunan oyuncuların her birinin özel bir pozisyonu, sorumluluk alanı vardır. Bir numara hücum pozisyonudur. Bu oyuncu topu önde tutmak ve gol atmak için güçlü bir fiziğe sâhip olmalıdır. Kaleye ulaşabilmek için rakip takım oyuncularını arkasına alarak onları saf dışı bırakabilmelidir. İki numaralı oyuncu, bir numaralı oyuncuya topu aktaran, oyunu görebilen, taktik yeteneği iyi olan bir oyuncudur. Üç ve dört numaralı oyuncular savunma hattındadır ve rakip takım oyuncularını kendi alanlarından uzak tutmak ve topu ilerideki takım arkadaşlarına paslamakla görevlidirler. Poloda bütün oyuncular sağ ellerini kullanmalıdır.

Polo oyunu, seramik vazo. İran Senendec Müzesi.

Polo oyuncusu kendisini sert darbelerden korumak için donanımlı olmalıdır. Ayaklarında dizlerine kadar yükselen kalın çizme ve dizlikler bulunmalıdır. Koruyucu kask (tog) binicinin en önemli giyim malzemelerindendir. Beyaz binici pantolonunun üzerine uzak mesâfeden ayırt edilebilecek renklerde bir forma giyilmelidir. Opsiyonel donanımlar ise eldiven, koruma yeleği, bileklik, yüz maskesi ve kırbaçtır.

Günümüzde polo açık havada oynanıyorsa kullanılan top, yüksek etkili plastik malzemeden ve yaklaşık 10 cm çapında (eskiden bambu ya da söğüt kökünden yapılırdı); kapalı alanda oynanıyorsa deri kaplı, şişirilmiş ve 11.5 cm çapında olmalıdır. Topun ağırlığı ortalama 170–182 gr arasındadır. Çekiç

Tent pegging.

ya da tokmak benzeri polo sopası ise kompozit malzemeden yapılır. Tutamak yerine bileği kavrayacak biçimde kayış takılıdır. Uzunluğu ve ağırlığı oyuncunun isteğine ve atın yüksekliğine göre değişebilir. Tokmak başı 15 cm civârındadır ve topu iyi sektirebilmesi için uçlarına lastik tıpa takılıdır.

At donanımında polo eyeri denen rahat, derin oturuşlu ve yüksek yastıklı bir eyer kullanılır. Martingal kayışı kullanmak serbesttir. Daha rahat dengede durabilmek için geniş ve ağır tip üzengi kullanılır. Diğer oyuncularla yakın temasta yaralanmaları önlemek amacıyla atın yele ve kuyruğu özenle örülmeli ve kısaltılmalıdır. Burunsallık tercih edilmez. Geniş burun bandı ise atın yakın temasta korunması amacıyla takılır. Genellikle pelham ve çift dizginle sert bir kantarma kullanılır. Atların bacaklarını, eklem ve tendonlarını korumak amacıyla mutlaka bandaj ve getr kullanılmalıdır.

TENT PEGGING

Târihi çok eskilere dayanan bir süvâri sporudur ve Uluslararası Binicilik Federasyonu tarafından resmî olarak tanınan 10 atlı spor disiplininden biridir. MÖ IV. yüzyıldan bu yana Asya'daki çeşitli uluslar, Güney Asya (Hindistan, Pakistan)'da yerli halklar tarafından oynandığı bilinmektedir. Daha sonraları Avrupa'da da yaygınlık kazanmıştır.

"Tent pegging" (Tentpecing), süvârilerin düşman kampına şafak öncesi sürpriz akınlar yaparak çadır direklerini yerinden çıkarmak ya da sökmek, böylelikle çadırları içinde uyuyanların üstüne devirerek hasar vermek ve kampta terör estirmek anlamında kullanılan bir terimdir. Ancak bir süvâri bölüğünün böyle taktiklere başvurduğunu gösteren çok az târihsel kaynak vardır. Bu terim sınırlı olarak yer hedefleri olan bir atlı oyun için kullanılır. Daha geniş anlamda ise at sırtında sivri uçlu silâhlarla oynanan bütün atlı oyun sınıflarına tent pegging denir. Bu tür sporlar için "silâhlı binicilik yeteneği" terimi de kullanılmaktadır.

Oyunda dört nala at süren binicinin yerdeki küçük bir hedefi kılıç ya da mızrakla delmesi, alması ve taşıması gibi hareketler vardır. Sonradan bu oyuna cigitovkadan mızrak ucunu asılı bir halkadan geçirmeye çalışmak, bir platform üstünde duran ya da bir ipte sallanan bir limonu kesmeye ya da delmeye çalışmak, kukla mızraklamak, hedefe ok atmak gibi birtakım figür eklenmiştir. Yarışmayı düzenleyen organizasyon yarışmanın büyüklüğü ve hedef kompozisyonu; bir etapta yerleştirilmiş ardışık hedeflerin sayısı; kılıcın, mızrağın ya da yayın boyutları ve ağırlığı; her bir etabın tamamlanması için gereken minimum süre; hedefin vurulması, kesilmesi ya da taşınması gereken mesâfe gibi kuralları belirler.

Tent pegging günümüzde bütün dünyâda oynanmaktadır, ama özellikle Avustralya, Hindistan, İsrail, Umman, Birleşik Arap Emirlikleri, Pakistan, Güney Afrika, Kanada, ABD ve İngiltere'de popülerdir. Asya Olimpiyat Konseyi de 1982 yılında tent peggingi resmî spor olarak tanımıştır.

RODEO

Hayvanların markalanmak üzere toplanması anlamına gelen ve İspanyolca bir kelime olan rodeo; aynı zamanda bugün Güney, Orta ve Kuzey Amerika'da oynanan bir atlı sporun adıdır. Sürü çobanlığı gibi az gelirli ve uzun çalışma saatleri olan bir meslek grubu içinde doğan rodeo zamanla geleneksel bir karakter kazanmıştır. Kovboylar, gündelik hayatlarının bir parçası olan işlerini sportif bir eğlenceye dönüştürmüşlerdir. Kovboy (cowboy - atlı sığır çobanı) sözcüğü çeşitli ülkelerde şu isimlerle anılmaktadır: huaso (Şili), gaucho (Arjantin, Uruguay, Paraguay ve güney Brezilya), charro (Meksika), vaquero - vaqueiro (İspanya, Portekiz, California – ABD ve Meksika Kızılderilileri), el lazo (Panama), guajiro (Küba), llanero (Venezuela), morochuco (Peru – And dağları), piajeno (Peru – Lambayeque ve Piura bölgesi), chagras (Ekvador), jibaro (Porto Riko), paniolo (Hawai). Avrupa'dan örnek olarak csikos (Macaristan) ve butteri (İtalya). Her ülkede farklı biçimlerle de olsa at ve sığırlarla oynanan bâzı oyunlar bulunmaktadır.

ABD'nin ilk sığır çobanları XVIII. yüzyılın ortalarından sonra Kaliforniya bölgesine gelip yerleşen İspanyol göçmenlerdi. Vaquerolar özellikle 1750 yılından başlayarak güneybatı ABD'de ve Meksika'nın kuzeyinde büyük çiftliklerde sığır yetiştirmeye başlamışlardı. Titiz, disiplinli ve uzun çalışma saatlerinin ardından dinlenmeye zaman bulabilen vaquerolar bu anlarda bile atlarının eğitimini ve sığır işlerini ihmal etmemeye çalışırlardı. Rodeonun kuralları, eğitim metotları ve rodeoda kullanılan at ve binici donanımları bu dönemdeki oyunlar sâyesinde oluşmaya başlamıştır.

XIX. yüzyılın ortalarında yaşanan Meksika – Amerika savaşı (1846 – 1848) sonrasında Meksika mağlup olunca Meksikalılar Orta - Batı Amerika, Teksas ve Kaliforniya bölgesindeki büyük çiftlikleri terk etmek zorunda kaldılar. Savaşta büyük yararlılık gösteren vaquerolar ise halk kahramanları olarak geleneklerini sürdürdüler. Hemen arkasından gelen iç savaştan (1861–1865) sonra Amerika'nın batı bölgelerine göç başlayınca Meksikalıların terk ettikleri çiftliklere Amerikalılar el koydular. Büyük sığır ve yabanî at sürüleriyle ve çiftlik işleriyle baş edemeyince de vaqueroları atlı çoban olarak kirâladılar. Bir süre sonra Amerikalı çiftçiler vaquerolardan öğrendikleri binicilik deneyimlerini geliştirdiler. Doğudan gelen bu göçmenler vaquero sözcüğünü İngilizce söyleyemedikleri için "buckaroo" ismi kaldı. Günümüzde hâlâ ABD'nin batısındaki kovboylar için bu tâbir kullanılmaktadır.

1880 – 1920 yılları arasında kovboylar özellikle sığır yetiştiriciliğinde geleneksel binicilik yöntemlerini ve kendilerine mahsus yaşam tarzını oluşturdular. Bu dönemde filmlerde, çizgi romanlarda bilinenlerin aksine, oldukça genç, eğitimsiz olan ve az para kazanan kovboyların çok azı silâh taşırdı. Kovboylar sığır sürülerinin peşinde yarım kan atlara biner, bahar ve yaz aylarında hava nasıl olursa olsun açık alanda uyur, haftanın yedi günü günde 16 saate kadar çalışırlardı. Çalışma saatleri sonbahar ve kış aylarında azalır, ancak ücretleri de düşerdi.

XX. yüzyılın başlarından îtibâren sığır yetiştiriciliğinde modern tekniklerin uygulanması kovboyların sayılarının azalmasına neden oldu. Bu arada kovboylar geleneksel çobanlığı bir oyun hâline getirmeyi başardılar. Böylece 1930'lu yıllardan bu yana profesyonel bir spor olarak kabul gören rodeo ortaya çıktı (LeCompte, 1985).

Rodeo temel olarak iki kategoride düzenlenir: Bir jüri tarafından puanlananlar; eyersiz at binme, eyerli at binme, boğa biniciliği. Zaman tutularak puanlananlar; varil yarışı, kementle buzağı yakalama, kementle buzağı yakalama takım, kementle dana yakalama, dana güreşi.

Eyersiz at binme Hem binicinin hem de sıçrayan atın performansına göre puanlama yapılır. Tek elle tutunulan 8 sâniyelik bir yarıştır. Binici, atın sıçrama hareketine uyumlu olarak parmakları dışa dönük şekilde olan ayaklarını ritmik hareketlerle oynatıp vücûdunun üst kısmını kontrolü altında tutmaya çalışır ve böylece puan toplar. Birçok kovboy, eyersiz at binmenin, rodeodaki en zor yarış olduğunu düşünür. Ayrıca rodeoda sakatlıkların en çok yaşandığı kategori budur. Eyersiz vahşî atların gücü asla hafife alınamaz, buna meydan okumanın bedeli oldukça ağır olabilir. Zîra ortalama ağırlığı 400-600 kg olan bir atın sıçrayışı sırasındaki itme kuvveti yaklaşık 1.5 tonu bulabilir.Binici eyersiz atın üstünde kalabilmek için Profesyonel Rodeo Kovboyları Derneği'nin güvenlik kurallarına uygun olarak yapılmış deri bir donanım kullanır. Bu donanım, kayışın üstüne bağlı bir çanta sapına benzer, atın omuzlarının üstüne yerleştirilir ve bir kolanla sâbitlenir. Vahşî at binicisiyle birlikte kanaldan fırladığında, binicinin her iki mahmuzu da –ilk fırlama hareketinden atın ayakları yeniden yere basana kadar- atın omuzlarına değecek şekilde durmalıdır. Buna "atı belirlemek-işâretlemek" (marking out) denir. Eğer kovboy bunu yapmazsa diskalifiye olur. Vahşî at sıçradığında binici dizlerini yukarı çeker, mahmuzlarını atın omuzlarında yuvarlar. At yere indiğinde, kovboy bacaklarını düzleştirir, mahmuzlarını atın omuzlarının hizâsındaki yerine geri götürür, bir sonraki sıçrayış için hazırlanır. İyi bir biniş ve para kazandıracak bir puan

Rodeo, eyerli vahşi at binme.

Horseball.

almak için binicinin mahmuzlama tekniği önemlidir.

Eyerli vahşî at binme Rodeonun klasik yarışı olarak bilinir. Bir önceki oyun gibi değerlendirilir; ancak bunda, diskalifiye olmamak için "üzengiyi kaybetmemek" ya da "atın dizginlerini düşürmemek" gibi ek kurallar vardır. Kovboy, eyer ve dizgin nedeniyle atın üstünde farklı şekilde oturur ve mahmuzlama hareketi atın omuz bölgesini kapsar. Eyerli vahşî atlar genellikle eyersiz atlardan biraz daha ağırdır, daha ağır ve güçlü sıçrayışlar yaparlar. Bu kategori gücün yanında stil, zarâfet ve zamanlama becerisi de ister. Birçok kovboy, rodeoda eyerli vahşî at binmenin en zor yarış türü olduğunu düşünür.

Vahşî at binicisinin yaptığı her bir hareket atın hareketiyle uyumlu olmalıdır. Binicinin amacı, eyersiz binicilerin aksine daha akıcı bir biniş sağlamaktır. Eyerli vahşî at binmede de binicinin kanaldan ilk çıkış ânında atı işâretlemesi gerekir. İlk sıçrayış esnâsında binici her iki topuğunu atın omuz hizâsının üstüne ata temas edecek şekilde kaldırmalıdır. Eğer binici işâretleme yapamazsa puan alamaz. Eyersiz at binicisinin atın üzerinde tutunacağı düzenekten söz etmiştik. Eyerli at binicisi ise yalnızca atın dizginine bağlı olan kalın yulara tutunabilir. Sâdece bir elini kullanabilen binici eyerinde sıkıca oturmaya çalışır. Eğer atın bir yerine ya da kendi vücûduna eliyle temas ederse diskalifiye olur. Jüri atın sıçrama hareketini, binicinin atı kontrol edişini ve mahmuzlama hareketini puanlar. Atın sıçrama yeteneği doğal olarak puanlama sistemine dâhil olsa da, yumuşak, ritmik bir biniş, vahşî, kontrolsüz bir binişten daha çok puan getirir.

PUSHBALL (Hoofball)

1891 yılında Newton-Massachusetts'de M. G. Crane tarafından bir takım oyunu olarak îcat edilmiştir. İngiltere'deki ilk düzenli oyunlar ise 1902 yılında 8'er kişiden oluşan takımlar hâlinde Crystal Palace'da oynanmıştır. İlk atlı top oyunu 1902 yılında New York'ta, Durlands Binicilik Akademisi'nde tanıtılmış ve oyun ilk kez İngiltere'de askerî bir turnuvanın programına alınmıştır. Son yıllarda Avrupa ve ABD'de birçok binicilik kulübü tarafından oynanmaktadır. Hoofball adıyla da anılan bu eğlenceli spor, birçok binicilik takımı için keyifli bir eğitim metodu olarak da kullanılmaktadır.

Pushball, genellikle 128x45.7 m'lik orta çizgi ile iki bölüme ayrılmış bir alan üzerinde iki takım tarafından oynanan atlı bir top oyunudur. Top 0.8–2.5 kg ağırlığında ve kullanılan atların cidago yüksekliklerine bağlı olarak ortalama 80 cm-1.20 m. çapındadır. Oyuncu sayısı değişmekle birlikte iki hücum, iki savunma oyuncusundan oluşan dörder atlı binici takımlarda yer alabilir. Pushball, 10'ar dakîkalık iki ya da dört devrede oynanır. Oyun, hakemin topu orta noktaya doğru yuvarlamasıyla başlar. Binici topu atın göğsü ya da ayakları yardımıyla sürerek kaleye doğru ilerletmeye çalışır. Topun tamâmının kale çizgisini geçmesi bir gol sayılır. Her golden sonra hakem topu orta noktaya tekrar getirir. Her devreden sonra takımlar alan değiştirirler.

Binici, takım formasını içeren gömlek, koruma yeleği ve diğer aksesuarların yanı sıra tok giymek zorundadır. At için kamçı kullanılabilir. Ancak kamçının diğer binicilere isâbet etmemesi gerekir. Atın ağızlığı, atı yormayacak biçimde olmalıdır. At donanımında diğer binicileri rahatsız edecek fazlalıklar bulunmamalıdır. Martingal takılmaz. Biniciler her zaman hakemlerin uyarılarına uymak zorundadırlar. Atının hâkimiyetini kaybeden oyuncu devre bitene kadar oyuna giremez. Penaltı, gol, devre bitişi veya başlangıcı bir düdük yardımıyla duyurur. Hakem oyunculardan farklı olarak görülebilir renkte bir giysi giymek durumundadır. Bu oyunu oynamadan önce at ve binici mutlaka topla antrenman yapmalıdır. Oyun top sürme eğitimi almamış bir atla kesinlikle oynanamaz.

HORSEBALL (Pato)

Uluslararası Atlı Sporlar Federasyonu tarafından resmî olarak tanınan on disiplinden biridir. Bu spor ilk olarak "Pato" adıyla 1700'lerin başlarında Arjantin'de ortaya çıkmıştır. İlk dönemlerde oyuncular arasındaki yüksek ölüm oranı 1790'da oyunun yasaklanmasına neden olmuştur.

1941'de Arjantin'de "Pato Federasyonu" kurulur, 1953'te ise pato Arjantin'in ulusal oyunu îlan edilir. Pato adı, o dönemler altı tutaçlı top yerine canlı bir ördeğin kullanılmasından ileri gelmektedir. 1930'da oyunun bugün

de geçerli olan kuralları düzenlenir ve oyunda canlı hayvan kullanılması yasaklanır. Oyun yeni hâliyle Avrupa ile deniz aşırı ülkelere yayılır. Günümüzde Uluslararası Horseball Federasyonu'nun 11 üyesi vardır ve üçü Avrupa dışındandır. Federasyon tarafından düzenlenmiş birçok uluslarararası yarışma vardır.

Horseball, 3'er ya da 6'şar biniciden oluşan iki takım hâlinde oynanır. Biniciler topu elle tutarak arka arkaya en az üç pastan sonra basket potasına benzer fileli bir halkanın içinden geçirmeye çalışırlar. Topu halkadan en çok geçiren takım maçı kazanır. Horseball oyunu için pony atlar kullanılır. Atlar için uygun eyer ve martingal kayışı gerekir. Bir göğüs kuşağı ise topu alırken eyeri daha sâbit hâle getirir. Atların dört bacağı da yüksek getr ve bandajlarla korunmalıdır. Horseball oyuncuları, takımlarının renginde bir forma, beyaz kask giyer ve normal binici aksesuarları kullanırlar. Diğer oyuncularla çarpışma anında binicinin kendisini koruması amacıyla dizlik ve dirseklik takması zorunludur. Oyunda kullanılan top özel olarak yapılmış, ayarlanabilir kayıştan tutacaklarla desteklenmiştir. Bu kayışlar topu yerden almaya yarar. Topta altı adet tutma yeri bulunur.

Resmî bir saha 20x60 ya da 30x75 m boyutlarındadır. Ancak oyun herhangi bir biniş alanında ya da manejde de oynanabilir. Oyun alanının kısa kenarları kapalı olmalı, atların geçişine izin vermemelidir. Uzun kenarlar kolayca geçilebilir olmalıdır. İç mekânda zemin temiz olmalı ve çitler ya da binicilik egzersiz malzemeleri bulunmamalıdır.

Potalar 1 m çapında demirden yapılmış çemberlerdir. Yerden 4.5 m yükseklikte dikey olarak asılıdır. Çembere bağlanan bir ağ ile topun oyun alanına geri dönmesi, oyun alanının dışına çıkmaması sağlanır. Oyun için gerekli diğer malzemeler, sayı tahtası, ses sistemi, hakem sandalyesi, hakem bayrağı şeklinde sıralanabilir.

PASOLA

Pasola, Endonezya'nın Sumba adasında geleneksel bir festivalde oynanan ciride benzer bir oyundur. Her şubat ayında Lamboaya ve Kodi bölgelerinde başlayan festival, mart ayında Wanokaka'da daha sonra da diğer köy ve bölgelerde sırayla düzenlenir. Pasola festivalleri adanın yerli kabîleleri olan Kabisu ve Paraingula halkı ve çeşitli ülkelerden gelen turistler tarafından büyük bir ilgiyle izlenmektedir.

Pasola.

Pasola sözcüğü, binicilerin birbirlerine fırlatmak için kullandıkları sopanın adı olan "sola" veya "hola"dan türemiştir. Kesin bilgi olmasa da pasolanın adada 600 yıldır oynandığı tahmin edilmektedir. Adada yaşayan kabîleler arasında meydana gelen anlaşmazlıkların çözülmesi için yılın belli dönemlerinde bir araya gelinerek pasola turnuvalarının düzenlendiği düşünülmektedir. Pasola festivallerinde sıkça ağır yaralanmalar ve ölümler görülebilmektedir. Kabîleler açısından Nyale ritüelinin (deniz solucanı toplama) son aşaması olan pasolada kan dökmek, âdeta onur ve kahramanlığın bir simgesidir. Bu da pasolanın Latince deyimiyle "bellum pacifum" (oyunlar üzerinden barışçıl savaş) olduğu anlamına gelir. Barışçıl savaşlarda rakipler arasında kan dökülmesi normaldir. Dolayısıyla atılan "hola"lar yüzünden yaşanan ölümler herhangi bir düşmanlığa neden olmaz. Hatta Pasola oyunlarında dökülen kanların pasolayı düzenleyenlerin iyi bir hasat alması için toprağı beslediğine inanılır.

KAYNAKÇA

¶ Artemenko, O., Mandzyak, A., *Ensiklopediya tradisionnıh vidov borbı narodov mira (The World Encyclopedia of Wrestling),* Minsk, 2010.

¶ Chávez, O., *La Charrería Breviario del deporte nacional*, Secretaría de Educación del Gobierno del Estado de México, Toluca de Lerdo, 2014.

¶ Çiftçi, S., "Uşak'ta Atlı Cirit Sporu ve Cirit Kültürü", *Millî Folklor Dergisi,* yıl: 23, sayı: 89, 2011.

¶ Gilbert, C., Anthony, D., Cowboys – Vaqueros Origins of the First American Cowboys, 2018, http://www.nmhcpl.org*"B"*

¶ Gureviç, D. Y., Rogalev, G. T., *Slovar-Spravoçnik Po Konevodsvu i Konnomu Sportu,* Posagropromizdat, Moskva, 1991.

¶ Laffaye, H. A., *The Evolution of Polo,* McFarland & Company, Inc., Jefferson, North Carolina, 2009.

¶ Le Compte, M. L., "The Hispanic Influence on the History of Rodeo (1823 – 1922)", *Journal of Sport History,* vol. 12, No: 1, Spring, 1985.

¶ Mayores, C., *Reglamento De Competencias Categoría Infantil Dientes De Leche, Categorıa Infantil "A", Categoria Infantil "B" Y Charros Mayores, "*Charrería, Tradición Ecuestre En México" Patrimonio Cultural Inmaterial De La Humanidad, 2017.

¶ Olsen, S. L., *Horses Through Time, Horse Hunters of the Ice Age,* Boulder, CO: Roberts Rinehart Publishers for Carnegie Museum of Natural History, 1996.

¶ Şegenbayev, N., *Razvitiye Sistemı Fiziçeskogo Vospitaniyaşkolnikovna Osnove Kazahskih Nasionalnıh İgr,* Kurgan-Tübinskiy Gosudarstvennıy Universitet İm. Nosira Husrava, Kurgan-Tübe, 2015.

¶ Tunç, İ., *Buzkaşi ya da Oğlak Kapmaca:* Ruhun Trans Hali, http://gezegenismet.blogspot.com, Temmuz, 2009.

¶ Türkmen, M., İmamoğlu, O., Türkmen, L., "Dünden Bugüne Türkler'de Kız ve Kelin Kovuu Oyunu", *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi,* c. 6, sayı: 1, 2005.

Etnospor festivali

ETNOSPOR, geleneksel spor dallarına verilen genel bir addır. Önderliğini Türkiye ve Kırgızistan'ın yaptığı Dünya Etnospor Konfederasyonu, geleneksel spor dallarının dünya genelinde tanıtılmasını, profesyonelleşmesini ve olimpiyatlar kapsamında temsil edilmesini amaçlayan çalışma ve organizasyonlara imzâ atmaktadır.

Merkezi Türkiye olan konfederasyon, 26 Ağustos 2016 târihinden îtibâren her yıl Etnospor Kültür Festivali'ni organize etmektedir. Uzakdoğu'dan Avrupa'ya çeşitli ülkelerden birçok sporcu festival aracılığıyla hünerlerini sergilemekte, kurulan standlar katılımcı ülkelerin millî ve kültürel zenginliklerini tanıtmalarına yardımcı olmaktadır. En önemlisi, Etnospor, Türk dünyâsını ortak sportif değerler üzerinden buluşturma görevini başarıyla yerine getirmektedir.

Üçüncüsü 2018'de 9-13 Mayıs târihleri arasında Yenikapı'da gerçekleştirilen festivalin sloganı "At binenin, kılıç kuşananın" oldu. Festivalde, 43 adet oba çadırı kuruldu ve 13 branştan 883 sporcu 5 gün boyunca kıyasıya bir mücâdele sergiledi. Etnospor Kültür Festivali kapsamında, Kırgız ve Sovgat atlı akrobasi gösterileri, atlı cirit müsâbakaları, kökbörü turnuvası, atlı okçuluk yarışmaları yoğun ilgi gördü. Festival süresince yetişkin ve çocuklar için at binme eğitimleri ücretsiz olarak verildi.

Ahal-teke ve at bayramı

Karakum çölünün ağır koşulları bütün canlıları olduğu gibi atları da dayanıklı olmaya zorlar. Ahal-tekeler bir şey yiyip içmeden 500 km yol alabilirler.

BİR Türkmen atı olan Ahal-teke, 3 bin yıl evvel insanlar tarafından evcilleştirilmiş ilk at türü olarak bilinir. Ancak arkeolojik kazılarda elde edilen yeni buluntular, Ahal-teke'nin geçmişinin 2 bin yıl daha geriye gittiğini bize söyler. Ahal adı bugünkü Türkmenistan'da eski Pers imparatorluğunun da bir parçası olan Kopet dağlarının eteklerinde bulunan bir vâhadan gelir. Teke ise göçebe bir Türkmen boyudur. At yetiştiriciliği konusunda büyük üne sâhip Tekelerde at yetiştirme sırları babadan oğula aktarılmış, bu sâyede Ahal-tekelerin saf kan kalması sağlanmış. Bunda Tekelerin yaşadığı yerlerin zorlu coğrâfî koşulları da pay sâhibidir. Zîra bölgenin topografyası târih boyunca burayı savaş ve işgallerden korumuş, burada yetişen atların genetik özellikleri de doğal olarak korunmuştur.

Karakum çölü çetin hayat koşullarıyla, bütün canlılar gibi atları da dayanıklı olmaya zorlar. Bozkır şartlarına uyum sağlamış bir at, üç gün boyunca yiyip içmeden günde 150-200 km yol alabilir. Ahal-teke bu tür bir at. Mûcizevî kâbiliyetleri ve sadâkati sâyesinde insanın en yakın dostu olmuştur. Asâletinin yanında dayanıklı yapısıyla ve gözü karalığıyla tanınmıştır.

1917'deki Bolşevik ihtilâli öncesinde, neredeyse her Türkmen âilesinin en az bir veya iki atı vardı. Bolşevizm ile birlikte atlar devlete âit çiftliklere yerleştirildi. Aşîretlerin bâzısı atlarını teslim etmek yerine atlarla birlikte İran ve Afganistan'a kaçtı. Fakat gittikleri bu yerlerde de ne kendilerine ne de atlarına uygun koşullar vardı. Bu durumda atların çoğu doğaya bırakıldı ve belki de böylece Ahal-teke ırkının yok olup gitmesi önlemiş oldu. Gene o yıllarda Ruslar bu atların değerini fark etmiş, 1917'den îtibâren şecerelerini tumaya başlamışlardı. Ayrıca atlara ilâhî ya da kutsal atlar anlamına gelen "Argamak" adını yakıştırdılar. O günden beri atların soy ağaçları kayıtlıdır. Her atın bir kimliği vardır. Ayrıca İngiliz ve Alman atlarının soyunun da Ahal-teke'ye dayandığı söylenir.

1991 yılında bağımsızlığına kavuşan Türkmenistan Ahal-teke'yi ulusal servet îlan eder ve atın resmini devlet armasında kullanır. At yetiştiriciliğini de millî bir zanaat olarak kabul eder. Daha da önemlisi dünyâda eşi olmayan bir "At Bakanlığı" kurulur.

At Bakanlığı, atların genetiğinin en iyi koşullarda korunması ve çoğaltılması üzerine çalışmalar yürütmektedir. Bu çalışmalara 2012 yılında Türk İş Birliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) da destek vermiştir. "Ahal-teke Atının Genetiğinin Korunması" projesi kapsamında Türkmenistan'da incelemeler yapılmış, Türkmen jokeyler için eğitim programları düzenlenmiştir.

Târihin en saf kan atı olarak tanımlanan Ahal-teke bugün başta Aşkabat yakınlarındaki Saparmurat Türkmenbaşı Harası'nda olmak üzere ülkenin pek çok yerinde yetiştirilmektedir. Dünya üzerinde yaklaşık 7 bin Ahal-tekenin yaşadığı tahmin edilmektedir. Türkmenistan bir devlet politikası olarak atların ülke dışına çıkarılmasını yasaklamıştır. Resmî hediye olarak devlet başkanlarına gönderilen ya da yarışmalar, sportif faâliyetler için ülke dışına çıkmasına izin verilen atlar ise kısırlaştırılmaktadır.

Ahal-teke, Türkmenistan'da her yerde varlığını hissettirmektedir; Türkmen parası "manat"ın üzerinde, pullarda, halılarda, sanatsal ve kültürel eserlerde vs. Neredeyse Türkmenistan'ın tanıtımını bir başına sırtlanmıştır. Türkmenistan'da Ahal-tekeler için 1992'den beri nisan ayının son haftası bir diğer ismi "Bedev Bayramı" olan at bayramı kutlanmaktadır. Dört gün boyunca süren millî bayram sâyesinde, Türkmen yeni kuşaklarının Ahal-tekeleri millî servet olarak benimsemeleri, koruyup sâhiplenmeleri amaçlanmaktadır. At bayramı kapsamında Ahal-teke güzellik yarışmaları, konserler, resim ve fotoğraf sergileri, çeşitli eğlenceler düzenlenmektedir. Özellikle geçit resminden sonra atların hünerlerinin sergilendiği artistik gösteriler ilgi çekmektedir.

Alevler içinde bir festival
Las Luminarias

Z

İSPANYA'nın başkenti Madrid'e 100 km uzaklıktaki San Bartolomé de Pinares köyü her yıl ocak ayında dünyânın en coşkulu festivallerinden birine ev sâhipliği yapıyor: Las Luminarias.

Festival Hıristiyanlarca hayvanların koruyucu azîzi olduğuna inanılan Aziz Anthony anısına düzenleniyor. Hayvanları onurlandırmak adına kutlanan Aziz Anthony gününün önceki gecesi çevre köy ve kasabalardan ve hatta büyük şehirlerden insanlar akın akın köye geliyor. Festival, akşam saat 7:30'da kilise çanının vurulmasıyla başlıyor. Birçok yerde büyük şenlik ateşleri yakılıyor. San Bartolomé de Pinares'in sokaklarında dînî bir geçit töreni yapıldıktan sonra ateşli gösteriler kısmına geçiliyor.

İspanyollar, atla birlikte şenlik ateşinin üzerinden atlamanın kendilerine şans getirdiğine, yıl boyunca hastalıklardan koruduğuna, başta atları olmak üzere diğer bütün hayvanlarını arındırdığına inanıyor.

Yüzyıllardır düzenlenen Las Luminarias'da, izleyiciler alevlerin arasından geçen cesur binicileri her seferinde büyük bir heyecanla izliyor. Kuyrukları koruyucu bir bantla kapatılan atlar göz alıcı alevlerden zarar görmüyor. Birçoğu temkinli davransa da bâzı anne babalar çocuklarının bu tehlikeli gösterinin bir parçası olmasına izin veriyor. Çocuklar, tıpkı büyükleri gibi atlarıyla ateşin üzerinden atlayacakları günün hayâlini kurarak şenlik ateşinin çevresinde eşeklerle dolaşıp festivalin tadını çıkarıyorlar.

Beyaz atların balesi
İspanyol Binicilik Okulu

ALİ ÇİÇEK

İspanyol Binicilik Okulu, Viyana.

İspanyol Binicilik Okulu, Viyana.

VİYANA'DAKİ İspanyol Binicilik Okulu (Spanische Hofreitschule), dünyânın en eski ve hâlâ faâliyet hâlindeki tek kraliyet binicilik okuludur. Her yıl yerli yabancı 300 bini aşkın turist, burada düzenlenen atlı gösterileri izleyebilmek için okulu ziyâret etmektedir.

Târihî binicilik okulunun İspanya'yla anılmasının sebebi Lipizza aygırlarının Arap-İspanyol-Berberî melezi atlar olup soylarının Endülüs İspanya'sına dayanmasıdır. İber yarımadasının yönetiminin 1516 yılından îtibâren Habsburg hânedânına geçmesiyle birlikte, atlar buradan ilk defa deniz yoluyla Adriyatik'in kuzeyine getirilmiş, sonra da imparatorluğun merkezi olan Viyana'ya taşınmıştır.

1572 yılında kurulduğu bilinen okul o zamanlar ahşap bir yapıydı. Okulun imparatorluk sarayının (Hofburg) ek yapısı olan barok stilinde inşa edilmiş bugünkü binâsı ise imparatoriçe Maria Theresia'nın babası VI. Karl tarafından 1729-1735 yılları arasında mîmar Joseph Emanuel Fischer von Erlach'a yaptırılmıştır. Bu sebeple imparator locasında büyük bir VI. Karl portresi bulunmaktadır. Binicilerin salona girdiklerinde şapkalarıyla bu portreyi selamlamaları bir âdete dönüşmüştür. İç mekân 46 sütunla çevrelenmiş kum pistli bir gösteri alanından oluşmaktadır; mekân özenli alçı bezekler, avizeler ve panolu bir tavanla süslenmiştir.

İmparatoriçe Maria Theresia, Kutsal Roma Cermen imparatorluğu tahtında bulunduğu 40 yıl boyunca (1740-1780) okul binâsında sık sık maskeli balolar ve özel merâsimler tertip etmiştir. Gösterişli barok binâdaki özel dâvetlerin Avrupalı diplomatları etkilediği bilindiği için Habsburg hânedânı atların bakımına ve binicilerin eğitimine oldukça oldukça özenli davranmıştır. Özellikle 18 Eylül 1814-9 Haziran 1815 arasında yapılan Viyana Kongresi'nin görüşmeleri sürerken, Avrupa'nın bütün ileri gelen siyâsetçi ve soyluları gösterileri izlemeleri için okulda ağırlanmışlardır.

Habsburg hânedânının taç giyme törenlerinde Lipizza aygırlarının kullanılması önemli bir gelenekti. Bu törenlerden en meşhûru 8 Haziran 1867'de Budapeşte'de gerçekleştirilmiştir. Avusturya imparatoru Franz Joseph, aynı zamanda Macaristan kralı da olduğunu ilân eden tâcı bir Lipizza atının üstündeyken giymiştir.

Lipizza aygırı (Lipizzaner-Hengste) isimlendirmesi, bugün İtalya-Slovenya sınırındaki Slovenya harasından, yâni Lipizza bölgesinden kaynaklanmaktadır. Bu hara, Hırvatistan'ın Slovenya sınırındaki Karlovac şehrine adını veren arşidük II. Karl tarafından 1580 yılında kuruldu. Avusturya-Macaristan imparatorluğu yıkılmadan önce atlar Lipizza'da yetiştirilmekteydi. I. Dünya Savaşı'ndan bu yana ise Lipizzalar Avusturya'nın güneyinde Piber bölgesindeki ulusal harada yetiştirilmektedir.

BEYAZ ATLARIN BALESİ

İspanyol Okulu'ndaki at ve binicilerin hareketleri, koreografisi özenle hazırlanmış bir baleyi andırmaktadır. Aslında bu zor hareketlerin çoğu Rönesans döneminde özel manevralar yapabilen çevik atlara ihtiyaç duyan süvârilerce geliştirilen egzersizlerden türetilmiştir. İspanyol Binicilik Okulu'nda gösteriler

için 72 at eğitilmekte, eğitim programı atlar 4 yaşındayken başlamakta ve 6 yıl sürmektedir. Binicilerin eğitim süresi ise en az 5 yıldır.

Eğitimin ilk bir ayında aygırlar binici olmadan eğitilmekte, daha sonra dizginleme, uygun adım, tırıs yürüme ve dört nala koşma eğitimleri verilmektedir. Birinci eğitim yılından sonra atların tecrübeli biniciler nezâretinde, gösteriler için terbiye edilmesi aşamasına başlanır. Bu süreçte atlara; arka ayakları üzerinde durma, uygun pozisyon alma, yanlamasına hareket ve kendi etrâfında dönme gibi hareketler öğretilir. İkinci eğitim yılından sonra aygırlar artık geleneksel gösteriler için hazır hâle gelmiştir. Buna ek olarak uzun mesâfeli adımlardan oluşan tırıs yürümeyi (pasaj) ve yanlamasına tırıs yürümeyi (peyafe) de öğrenirler. Daha sonra her bir aygırın binicilik okulu için uygun olup olmadığına dâir genel bir değerlendirme yapılır. Bütün aşamaları geçmeyi başaran her ata arka ayakları üzerinde, arka dizleri neredeyse yere değecekmiş gibi dengede sâbit durma (levade), arka ve ön ayakları kendine doğru çekerek sıçrama (croupade) ve ön ayakları karna doğru çekip arka ayakları geriye doğru çifte atarak sıçrama (kapriole) gibi ileri düzeyde önemli figürler öğretilir.

İspanyol Binicilik Okulu'nun özel binicileri, beyaz deri eldivenler ve sırma örgüleri olan siyah şapkalar takar. Ceketleri kahverengi, çift sıra metal düğmeli kruvazedir ve bele oturur. Üniformalarının bir parçası olan çizmeler, diz üstüne kadar çıkar. Nakışlı kumaştan zarif eyerler modern versiyonlardan farklı olup binicilerin kıyâfetlerini tamamlar.

Bu çerçevede bilinmesi gereken bir diğer mîmârî yapı, Stallburg'dur. Viyana'nın en önemli binâlarından olan ve hâlen atların ahırı olarak kullanılan Stallburg, görenlerin beğenisini kazanmaktadır. Binâ esâsında II. Maximillian için inşa edilen bir saraydır. Binânın yapımı sürerken imparator Ferdinand ölünce (1564) II. Maximillian tahta çıkmış ve yeni evi Hofburg'daki sarayına taşınmıştır. Bunlar yaşanırken binicilik okuluna da bir mekân aranmaktadır. II. Maximillian için yapılan saray okula tahsis edilerek at tavlası olarak kullanılmaya başlanmıştır.

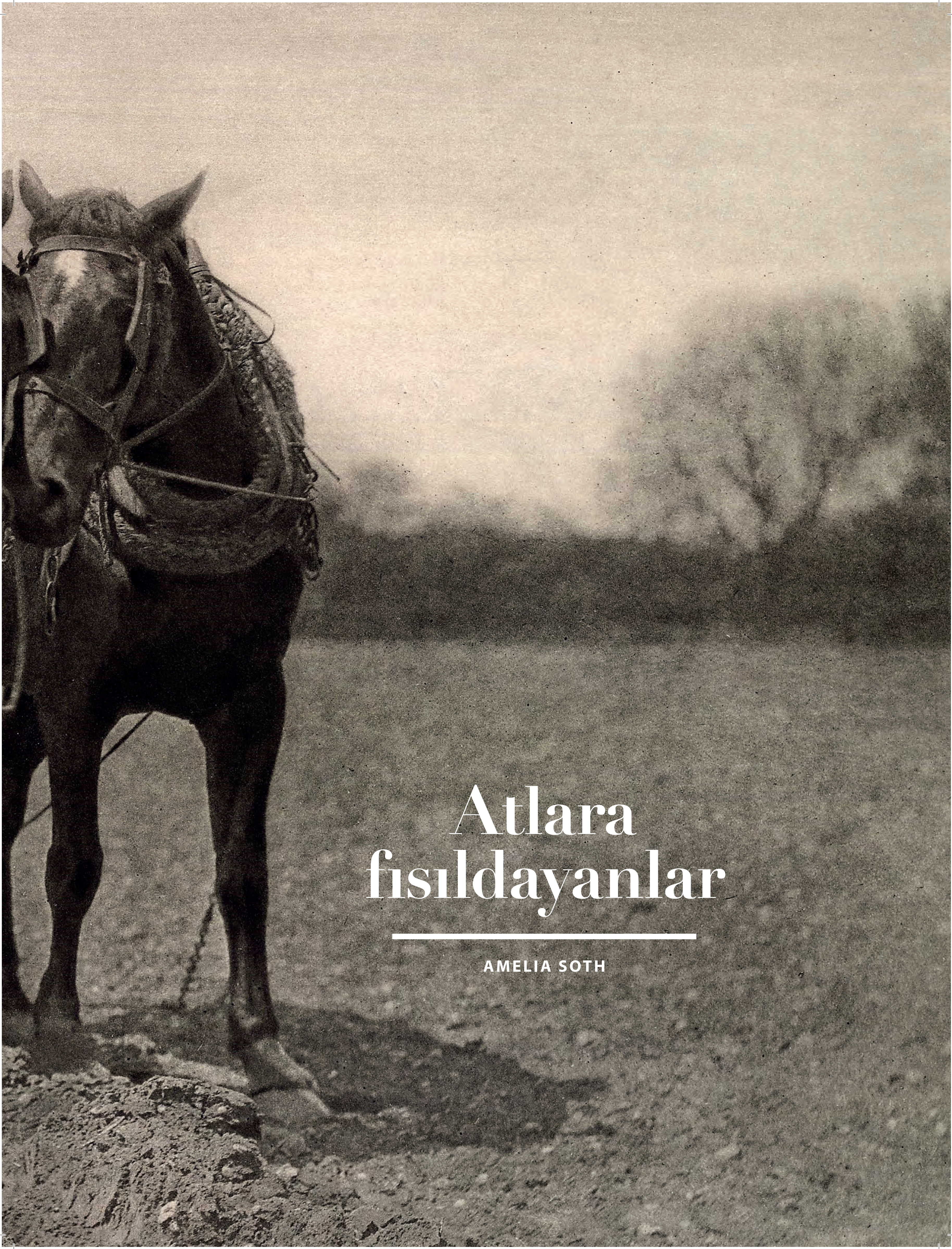
Bugün İspanyol Binicilik Okulu'nda düzenlenen 80 dakîkalık gösteriler büyük alkış alıyor. Ancak yoğunluk nedeniyle gösteriye yer bulmak kolay değil. Okuldaki eğitimler ve sabah idmanları da biletli olarak izlenebiliyor. Viyana'ya yolu düşenler, bu benzersiz geleneksel gösteriyi görmeli.

İspanyol Binicilik Okulu, Viyana.

P. H. Emerson, Sabanın sonu, 1887.

Atlara fısıldayanlar

AMELIA SOTH

Ata fısıldayan rençper.

ÇEVİRİ: DİDEM DİNÇSOY BOZDAŞ

ATLARLA aranızın iyi olmasını istiyorsanız bir ritüel önerebilirim. John Reibetanz'ın *Binici Sam Appleby* şiirinde târif ettiği bir ritüel bu:

Shecky'nin söylediği gibi, yumuşak otlu bağayı
Kurusun diye çakal eriği ağacına astım.
Bir ay boyunca karınca yuvasında sakladım.
Dolunay ışığında
Tertemiz bir kemik zinciri çıkardım.
Sonrası biraz zordu.
İskeleti bir akıntıya götürüp
Ay ışığında yüzsün diye bıraktım.
Ama gözlerimi ondan ayırmadım.
Tâ ki kemiklerden biri
Akıntıya karşı su yüzüne çıkana dek.
Sonra bu kemiği aldım, at nalı şeklinde
Küçük bir kasık kemiğiydi, ve eve götürdüm.
Pişirip toz hâline getirdim.
Asıl kudret tozda.

Doğu İngiltere folklorunda bu ritüeli gerçekleştiren kişilere "otlu bağacı" (ed. otlu bağa=karakurbağası, genellikle geceleri dolaşan siyah renkli bir kurbağa türü) deniyordu. Atlarla aralarında gizemli ve güçlü bağlar bulunan bir tür cadıydı bu insanlar. Bir otlu bağacı öfkeli bir atı sâkinleştirebilir veya evcilleştirilmiş bir atı kimsenin sâkinleştiremeyeceği şekilde yabanîleştirebilirdi.

XIX. yüzyılda doğu İngiltere'de yaşayan bir rençper için otlu bağacı olmak oldukça câzip bir hayaldi. Becerikli işçiler olan rençperler çiftlik işçilerinden bir seviye yukarıdaydılar; ama toprak sâhipleri kadar güçlü değildiler. İyi bir rençper dâima kendine iş bulurdu; ancak rençper kötüyse hemen dile düşerdi. Aynı anda hem tatminkâr hem müphem bir konumda yaşayan biri için doğa üstü güçlerden medet ummak hiç de fenâ bir fikir değildi.

O dönemde sıradan bir çiftçi, atlarıyla ilgilenebilmesi için üç kişi çalıştırmak zorundaydı: arabacı, ikinci adam ve üçüncü adam. Bunların içinde arabacı en tecrübeli olanıydı ve grubun lideri sayılırdı. Üçüncü kişi ise genelde 15-16 yaşlarında, işi yeni yeni öğrenen bir oğlan çocuğu olurdu. Zorlu hayat şartlarının bir araya getirdiği bu insanlar birbirlerini kollar, bildikleri meslek sırlarını aralarında paylaşırlardı. Kendilerini ne patronla ne sıradan işçilerle bir tutarlardı; ayrı bir sınıfa mensup görürlerdi.

Rençperler işlerini korumak için doğal olarak meslek sırlarını da kıskançlıkla gizlerlerdi. Bu rençperlerin kullandığı "büyülü" tekniklerin çoğunun at psikolojisine dâir derin bir tecrübeye yaslandığını bugün artık biliyoruz. Örneğin bu insanlar, atları güzel kokularla istedikleri yerlere çekip kötü kokularla durdurma tekniğini bulup geliştirmişlerdi. Tabiî bir de

P. H. Emerson, Zorlu çekiş, 1887.

kılları parlasın diye atlara yedirdikleri özel karışımlar vardı; bu karışımların bâzıları arsenik, çalı kökü gibi zehirli malzemelerle hazırlanırdı. Yanlış doz atı öldürebileceğinden doğru karışımı ancak deneyimli rençperler hazırlayabiliyordu.

Otlu bağacılar bu konuda yalnız değildiler. Kuzeyde, İskoçya'da Society of the Horseman's Word adında buna benzer, bir başka grup ortaya çıkmıştı. Bu gizli topluluk atın kulağına fısıldandığında hayvanın kontrolünü ele geçirmenizi sağlayan gizli bir sözcüğe sâhip olduklarını iddia ediyordu. Başlangıç ritüeli ise herkesin kaldırabileceği türden değildi; aralarına girebilmek için yarım şişe viskiyi bir dikişte bitirmeniz gerekiyordu.

Peki, otlu bağacılar karakurbağası kemiğinin gücüne gerçekten de inanıyorlar mıydı? Yoksa onların bu esrârengiz tavırları, işlerini ellerinde tutmak, mesleklerini korumak adına geliştirdikleri zekice bir taktik miydi? Ne yazık ki halkbilimciler bu geleneği, ortadan kaybolmaya yüz tuttuğu geç bir dönemde çalışmaya başladı. Doğu İngiltere folklorunun önde gelen araştırmacılarından George Ewart Evans'ın yazdığına göre, *"çiftçiliğin başladığı zamandan bu yana devam eden bir topluluğun nesliydi. (...) Öne çıkmalarının nedeni yaşadıkları dönemde, bu sürülebilir topraklarda tam anlamıyla devrimsel bir değişim olmasıydı. Artık çiftçilikteki neredeyse bütün işler yalnızca makineler tarafından yapılıyordu."*

Evans, otlu bağacıların Britanya'daki Roma hükümdarlığı dönemine dek uzanan eski at tapıcılığı geleneğinin son halkası olduğunu ileri sürüyor. Diğer araştırmacılarsa gizli rençper topluluklarının kadim bir zincirin son halkası değil, dönemin bir ürünü olduğunu iddia ediyor. Târihin bir döneminde, koşum atlarının, çiftliklerin yük taşıma aracı olarak kullanılan öküzlerin yerini almasıyla ortaya çıkmış, traktörlerin atın yerine geçmesiyle de ortadan kalkmıştı. Bu durumda Horseman's Word cemiyeti en fazla bir lonca kadar mistikti.

Gerçekten de traktörün tarım fâliyetlerinde yaygın bir biçimde kullanılmasıyla birlikte saban atları ortadan kayboldu. Onlarla birlikte, gizli cemiyetler, sihirli sözcükleri ve rençperlerin hayal gücünde şekillenen ritüelleri de târihe karıştı. Ne gariptir ki Evans'ın konu hakkında böyle bilgi sâhibi olmasının nedeni de bu değişimdi. Örneğin 80 yaşındaki bir kaynağı bu konu hakkında konuşmayı reddetti; tâ ki Evans ona atların çiftliği yıllar önce terk ettiğini hatırlatana dek. Bu sırları gizlemenin artık bir anlamı kalmamıştı.

Ev zeminlerinde saklı at kafatasları

ALLISON MEIER

İrlanda'da bâzı eski evlerin zemîninde çoğunun içi bakır paralarla doldurulmuş at kafatasları gömülüdür.

ÇEVİRİ: DİDEM DİNÇSOY BOZDAŞ

İRLANDA'da restore edilen evlerin zemîninde at kafatasına rastlamak olağan bir durum. Bu ürpertici tesâdüf ilk olarak bir kurban ritüeli ihtimâlini akla getirse de aslında durum öyle değil. Kafatasının orada bulunmasının farklı bir nedeni var: akustik.

Geleneksel mîmârî uzmanı Barry O'Reilly, *Proceedings of the Royal Irish Academy: Archaeology, Culture, History, Literature* adlı eserinde bu duruma bir açıklık getiriyor: *"Kafatasının büyük hacmi 'céilidhe' adı verilen müzikli ve danslı sosyal etkinlikler sırasında dans eden ayakların sesine rezonans ekleyen ideal bir gövde işlevi görüyordu."* 1945 yılında İrlanda Folklor Komisyonu'nda arşiv görevlisi olarak çalışan Seán Ó Súilleabháin ise *Journal of the Royal Society of Antiquaries of Ireland*'da temellerdeki bulgulara dâir bir makâle yayımladı. Súilleabháin'e göre İrlanda'nın birçok yerinde, evlerin döşeme tahtalarının altında at kafataslarının saklandığı tespit edilmişti. Bu kafataslarının bâzılarıysa mâdenî paralarla doldurulmuştu.

Clare eyâletinde yaşayan Seán Mac Mathghamhna'nın, görüştüğü yaşlı insanlardan naklettiğine göre, at kafatasları konuşma ve yürüyüş veya dans esnâsında çıkan ayak seslerine tatlı bir derinlik (macalla) kazandırmak için, yâni mekânda akustuği sağlamak amacıyla kullanılıyordu. Oyuk yerleri bakır paralarla doldurulmuş olarak zemîne yerleştiriliyordu; bu sâyede evde yapılan dans figürlerinin sesi daha iyi duyulabiliyordu. Kerry eyâletinde, "daha net bir akis sağlaması" için bir köprünün altına at kafatası koyulduğu tespit edildi. Wexford eyâletinden gelen bir bilgiye göre ise kafatasları kilise sunaklarının altına yerleştiriliyordu; amaç vâizin sözlerinin tüm kilisede duyulmasını sağlamaktı. Bâzı kiliselerde bir arada gömülmüş kafatasıların sayısının yirmiye kadar çıkıyordu.

At kafatasını saklama/gömme ritüelinin aslında daha çok bâtıl inançlarla ilişkili olduğunu yazanlar da yok değil. Bu görüştekilere göre, insanlar büyük ihtimalle at kafataslarının uğur getirdiğine inandıkları için onları saklama gereğini hissediyorlardı. İrlanda Ulusal Müzesi'nde İrlanda antikaları uzmanı emekli Eamonn P. Kelly'nin *Archaeology Ireland*'da yazdığına göre, insanlar atların "hayâlet ve diğer kötü ruhları görme yetisine sâhip" olduğuna inanıyordu. Evde ocağın hemen yanındaki bir taşın altına gömülmüş bir kafatasının nedeni bu olabilir.

Bu uygulama bütün dünyâdaki temel atma törenleri ve kökleri kadim dönemlere uzanan eşyâ gizleme geleneğiyle paralellik gösterir. Bu bâzen cadıları çekmek ve yakalamak için bacaya ayakkabı saklamak bâzen (genellikle Birleşik Krallık ve Avustralya'da görüldüğü üzere) duvarlara kedi mumyaları koymak ve hatta ruhlara karşı daha güçlü olmaları için yanlarına bir de ölü av bırakmak biçiminde açığa çıkabilir. İrlanda dışında, at kafatasının akustik kullanımına Birleşik Krallık ve İskandinavya'da da rastlandığına dâir kanıtlar mevcut. Muhtemelen önceden buralarda yaşayıp Birleşik Devletler'e göç edenler bu ilginç âdetlerini de yanlarında götürdüler.

Târihçi M. Chris Manning, *Historical Archaeology*'de Massachusetts South Deerfield'daki bir evde bulunan bir kafatasından bahsediyor. Bu kafatasının göz çukurunda, eve 1858 yılında taşınmış Albay David Mason Bryant'ın âilesinin isimlerinin yazılı olduğu bir kâğıt parçası bulunmuş. Manning şöyle diyor: *"Büyük ihtimalle kafatası, sanki bir zaman kapsülü veya temel taşı yerleştirmek gibi, bir hâtıra ritüelinin parçası olarak duvara eklenmiş."* Öte yandan, Bryant âilesi örneği bize at kafatası saklama geleneğinin biraz form değiştirerek de olsa XIX. yüzyıl Amerika'sında yaşatıldığını gösteriyor.

Geleneksel bir İrlanda evi.

Türkiye'de haralar

İMPARATORLUĞUN parlak dönemlerinde ordunun vurucu gücünü oluşturan sipâhînin atçılığımızı olumlu yönde etkilediği kesindir. Tımarlı sipâhî uygulaması halkın ülke atçılığına dinamik biçimde katılımını sağlamıştır. Atçılığın ileri düzeyde ve kusursuz bir yapıda olması için Osmanlı'da atçılıkla uğraşan kurumlar sıkı bir denetime tâbi tutulmuştur.

HAYVÂNAT (YUNT) OCAKLARI

XIV. ve XV. yüzyıllarda "hayvânat ocakları" imparatorluğun önemli bir kurumuydu. "Yunt ocakları" olarak da bilinen bu kurumlar saray ocaklarına bağlı olarak çalışıyordu. Devlet belgelerinde yazılı olduğu gibi; Karacabey, İnönü, Akköprü, Edirne, Dimetoke, Filibe, Selânik ve Eskişehir çevresinde 19 ocak vardı. Ocaklar at yetiştirmenin yanı sıra, soyun gelişimi ile de uğraşıyordu. Yunt ocakları günümüzdeki haralarla eş değer kuruluşlardı.

Yunt ocaklarında çalışanlara yunt oğlanları veya yundcıyan, taycıyan; başlarındaki görevliye de yundcıyan ağası, taycıyan ağası ve bölükbaşı denilirdi. Ağaların tımarları vardı. Buradaki görevlilerden vergi alınmazdı. Yundcıyânın görevleri çiftliklerdeki atlara bakmak, yuntlara tokat düzmek ahır yapmak), aygırların yuntlara çekilmesinde bulunmak, yuntları çayıra çakıp doğan kulunları (tayları) büyütmek ve devlet için kısrak yetiştirmekti. Taycıyan ise buralardan saray ahırlarına alınabilecek tayları yetiştirip eğitmekle mesuldü.

Hayvânat ocakları, ocak ağalarınca yönetiliyordu ve buralarda yetiştiricilik için gereken her şey sağlanmıştı. İmparatorluğun parlak dönemlerinin kusursuz kuruluşlarından olan ocaklar zamanla bozulup işlevlerini yitirdi ve 1760 yılında kapatıldı.

SARAY AHIRI (ISTABL-I ÂMİRE)

Saray ahırı Osmanlı'nın en önemli kurumlarının başında gelir. "Istabl-ı hümâyun", "ıstabl-ı şehinşâhî", "ıstabl-ı has" saray ahırlarının diğer isimleridir. Ahırların başındaki görevlinin sanı "mîrâhur"dur. Mîrâhur daha sonraki dönemlerde "Istabl-ı Âmire müdürü" olarak anılmış ve imparatorluğun sonuna kadar böyle kalmıştır. Türk devletlerinde Osmanlı'dan önceki dönemlerde de var olan mîrâhurluk yüksek bir memuriyetti.

Saray ahırlarında pâdişah ve saray ahâlisi için çok sayıda at beslenirdi. Önceleri Kâğıthâne ve Alibeyköy çayırları, Veliefendi ve Çırpıcı çayırları, Çatalca sancağı içindeki Dolap, Hadımköy'deki Muha, Şamlar köyü altındaki Sazlıdere çayırları, Büyükdere ve Paşabahçe'deki çayırlar, Beykoz, Sultaniye, Çubuklu, Haydarpaşa, Yoğurtçu çayırları, Kurbağalıdere ve Göksu çayırları saray atlarına ve sarayın diğer hayvanlarına ayrılmıştı. II. Abdülhamid döneminde (1876-1909) harem ağalarının çayırları da bunlara dâhil edildi. Bu ahırlarda pâdişah ve yakınları için yaklaşık 200 at bulundurulur, seyislerin her biri iki ata bakardı. Pâdişah cuma namazına giderken atlarının tümü eyerlenir ve yedekte götürülürdü.

XVIII. yüzyıl sonlarında Topkapı ve öteki saraylarda görevli seyis sayısı 600 civârındaydı. Pâdişah ve yakınları için saray ahırlarında 1000'den fazla soylu at besleniyordu. Ayrıca Edirne, Bursa, Selânik ve Rumeli ile Anadolu'nun birçok yöresinde pâdişah için yedeklenen yaklaşık 6 bin at vardı. Saray ahırlarından önemli atlar da çıktı. Onlardan biri olan Küheylân Memduh daha sonra Çifteler ve Karacabey haralarında aygırlık yaptı; Mahsuse (1906), Mesrure (1912) ve Cahide (1915) de bu ahırlarda yetiştirilen önemli kısraklardandı.

Has ahırlarda soylu, güzel binek atları vardı ve bunlar; koşma, atlama gibi sporlar için kusursuz eğitilmişti. Atların bakıcılarına "at oğlanı" denilirdi. Has ahırlardaki bakıcı ve asker sayısı zaman zaman 2000'i buluyordu. III. Murad döneminde (1574-1595) ise bu sayı 4322'ye kadar yükseldi. Saray ahırlarında atın yanı sıra katır ve deve de besleniyordu. Topkapı Sarayı'nda pâdişâhın kişisel atlarının sayısı 900 idi ve hepsinin takımları değerli taş ve madenlerle bezenmişti. Bu atlardan 400'ü değerli koşu atıydı.

PÂDİŞAH ÇİFTLİKLERİ (ÇİFTLİKÂT-I HÜMÂYUN)

Padişah çiftlikleri yalnız atçılıkla uğraşan kurumlar olmayıp burada tarım ve hayvancılık da yapılırdı. Karacabey

Z Reşat Köstem'in *Tarihsel Sürecinde Atçılığımızın Yapısı ve Yarışçılığımızın Oluşumu* (TJK Yayınları, 2000) adlı kitabından derlenmiştir.

ve özellikle Çifteler Çiftliği, bu konuda öndeydi. III. Selim dönemiyle (1807) birlikte İstanbul haraları kurulmaya başladı ve saraya yüksek nitelikli at yetiştirebilmek amacıyla Kandilli, Hekimpaşa ve Çavuşbaşı çiftlikleri kamulaştırıldı.

Pâdişah haraları öncelikle hayvan yetiştirmek için kurulmuştu. Yöneticilerinin iyi birer binici ve hayvan hastalıkları hekimi olmaları bu nedenledir. Daha sonraki dönemlerde amacından uzaklaşan haralar tarımla uğraşan birer yurtluk (mâlikâne) hâlini aldı.

Bu haralardaki bakım ve koşulların çok iyi olduğu, haraların çağdaş atçılık için istenilen düzeyde bulunduğu söylenemezdi. Buralarda orduya at yetiştirmenin yanı sıra, soyun iyileştirilmesi çalışmaları da yapılıyordu. Atçılıkta çoğaltma ve iyileştirilme birlikte düşünülse de ikisi birbirinden çok ayrı olgulardır. Çoğaltma ekonomik bir olaydır ve onun kuralları uygulanır. Soyun iyileştirilmesi ise bilimsel bir konudur ve bu konuda harcanan meblağın lafı edilmez. Netîcede bu kuruluşlar güzel ve soylu atlar yetiştirse de ülke koşullarına uygun bir at soyu geliştiremedi.

Bilimsel yöntemlerin eksikliği ve akılcı programların yapılamaması nedeniyle pâdişah çiftliklerinden beklenen verim alınamadı. Ancak yine de bu haraların atçılığımızdaki yeri yadsınamaz. Atçılığın mevcut vaziyetini ıslâh etmek isteyen Osmanlı idâresi, Bâb-ı Seraskerî (Harbiye Nezâreti) içinde kurullar (komisyonlar) oluşturarak ordu atı yetiştiriciliğini yeniden canlandırma işine soyundu. Yozlaşan hayvânat ocaklarının haraya dönüştürülmesine de 1829 yılında başlandı.

İlk hara Çifteler Çiftliği'nde (Eskişehir) kuruldu. Daha sonra doğu illeri için Malatya'da Sultansuyu, Bağdat'ta Vezîriye, Adana ve dolayları için de Çukurova çiftlikleri haraya dönüştürüldü.

Rumeli bölgesinde Kabyuk Harası'nı kuran Mithat Paşa'nın yanı sıra, Mazhar Paşa ve İbrahim Paşa gibi devlet adamları da atçılığın yeniden gelişmesi için uğraş verdiler.

ÇİFTELER HARASI

Eskişehir bucak merkezinde Kumarcı adlı bir zorbanın yurtluğu vardı. Zorba Salih'in oğlu olan Kumarcı'nın adı bâzı kaynaklarda Abdo bâzılarında da Mustafa olarak geçer. Pâdişâhın Çifteler yöresine yerleştirdiği Kumarcı, önceleri iyi ve insancıl davranışlarıyla kendini sevdirip yurtluğunu hızla büyüttü. İçinde 11 köy bulunan yurtluğunda 1000'den fazla atı vardı; tarım ve hayvancılıkla da uğraşıyordu.

Ne var ki Kumarcı'nın 1794'te Hüdavendigâr sancağı yöneticisi el-Hac Mustafa Paşa ve ordularına Çifteler'den geçerken yardım etmeyip konaklama izni vermemesi sonunu hazırladı.

Çifteler'de pâdişah harası 1815 yılında kuruldu. 1832 yılına değin kâhyalarca yönetilen Çifteler'e daha sonraki dönemlerde ise Binbaşı Emre Bey, Kolağası Mustafa Bey, Albay Ahmet Bey, Albay Ömer Bey, hayvan hekimi Ahmet ve Osman paşalar, Binbaşı Laz Ahmet Bey yönetici olarak atandı. Çiftelerdeki hara merkezi daha sonraki dönemlerde Mu-

zaffer Paşa tarafından Mahmudiye'ye aktarıldı. 1815'te orduya at yetiştirmek gâyesi takviye edilen Çifteler Harası'nda köy sayısı zamanla 34'e kadar yükseldi.

Cumhûriyetle birlikte, Çifteler'de 1924 yılında yapılan incelemeler sonucu bir aygır deposu oluşturuldu ve geriye kalan sağlıklı damızlıklar Karacabey Harası'na gönderildi.Karacabey Harası'nın saf kan İngiliz atı yetiştiriciliğine yönlendirilmesiyle, Çifteler'de saf kan Arap atı yetiştiriciliği ağırlık kazandı. Zâten gerek iklîmi gerek doğasıyla bu işe gâyet elverişliydi. 1934 yılında Cahide, Halepgüzeli, Fındık, Zehra ve Hamde gibi isimlerin de arasında bulunduğu 35 kısrakla çalışmaya başlayan haranın kadrosu 1936 yılında Bağdat'tan alınan Seyyare, Zafire, Gufre, Sabıka, Meliketülcemal, Mencule, Zahide, Şerzetülhavva, Kemiyetülırak, Rode, Turfetünnur gibi kısraklar ve Alkuruş, Hilalüzzaman gibi soy ağaçları günümüze değin uzanan ve Kuruş Şatra, Küheylân Dabi gibi bir dönemlerinin ünlü aygırlarıyla güçlendirildi. Bu atların soyundan gelen saf kanlar yarışçılığımıza damgasını vurdu. Sürekli gelişme hâlinde olan Çifteler Harası saf kan Arap atı yetiştiriciliğimizin öncü kuruluşu oldu.

SULTANSUYU HARASI

Malatya'nın 17 km batısındaki Sultansuyu vâdîsi 1849 yılında Elazığ vâlisi Mustafa Sabri Paşa'nın oğlu Mehmet Bey, defterdar Nazif Bey'in oğlu Şevki Bey ile tütün gümrükçüsü Malatyalı Hacı Ahmet Efendi'ye kirâlandı. Mâliye Nezâreti, istenilen gelişmeyi sağlayamadıkları gerekçesiyle 1866 yılında burayı geri aldı ve ordu için tay yetiştirenlere verdi. Birtakım hâdiseleri yatıştırması için bölgeye gönderilen Albay Rahmi Bey Sultansuyu Çiftliği'ni birliğinin karargâh merkezi olarak kullanarak uhdesine aldı.

Buradaki görevini 15 yıl başarıyla yürüten Rahmi Bey'den sonra göreve sırasıyla; Binbaşı Hacı Nafiz Bey, Binbaşı Reşit Bey, Binbaşı Çerkez Osman Bey ve Binbaşı Mahmut Nedim Bey atandı. Sultansuyu Harası bir süre hem Çiftlikât-ı Hümâyun Başkanlığı'na hem de

A. Frères, Kâğıthâne hârâ-yı hümâyûnunda taylı kısraklara mahsus bölme.

A. Frères, Kâğıthâne hârâ-yı hümâyûnu.

Çifteler çiftlik-i hümâyûnu.

Erzincan'daki IV. Ordu'ya bağlı olarak devam etti.

1928 yılında İcrâ Vekilleri Heyeti'nce Zirâat Vekâleti'ne aktarılan çiftliğin Hamidiye yöresinde o yıl bir aygır deposu kuruldu. Aynı zamanda bu bölgede bir hara kurulması da amaçlanıyordu; zîra Arabistan'a benzer toprak ve iklim yapısı sâyesinde Orta ve Güneydoğu Anadolu'da at soylarının iyileştirilmesi ve saf kan Arap atlarının yetiştirebilmesi mümkün görünüyordu. Hara 1929 yılında kurulduğunda sâdece Altayyar adlı bir aygır ve Güzel, Dilber, Pembe adlı üç kısrağa sâhipti.

1931 yılı ilkbaharında Sultansuyu Harası'nın ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için Urfa ve dolaylarına gönderilen bir kurul yöreden 16 saf kan Arap aygırı ile Irak'tan 2 aygır ve 21 kısrak satın aldı. Kısraklar Sultansuyu Harası'na, aygırlar Sultansuyu ve Ilıca aygır depolarına verildi. Bu dönemde Musul'dan alınan kısraklardan Acbe ve Şiha; Bağdat'tan alınan Alseklavi, Fazıla, Matra, Münteha, Nazıma, Neame, Necme, Nure, Sahra günümüzde de soyları süregelen saf kanlardır. Aynı yıl Fransa'dan deneme amaçlı 12 Ardennes aygırı, Macaristan'dan da 18 Nonius aygırı ve 4 Nonius kısrağı alındı. Kısraklar ve Macaristan'dan alınan aygırların üçü Uzunyayla deposuna gönderildi. Kalanlar da öteki depolara dağıtıldı.

1932 yılında çıkan bir yangınla birlikte haradaki binâların büyük bir kısmı yanınca Sultansuyu Harası'nın kapatılması gündeme geldi. Yeniden yapılan incelemeler sonunda haranın hizmetine devam etmesine karar verildi.

1933 yılında Sultansuyu Harası'na I. Seklavi (Gülap), II. Seklavi ve Nevvak gibi değerli aygırlar getirildi. Başarılı çiftleştirmeler sâyesinde 1940'lı yıllarda haradan "Arap atı yetiştiriciliğimizde eşsiz bir kuruluş" olarak söz edilir oldu.

Sultansuyu'nda atçılık konusunda eğitim veren bir okul da açıldı. Üç sınıflı okula yakın köylerden yatılı öğrenci alınıyordu. Öğrencilere birinci ve ikinci sınıfta 15 lira, üçüncü sınıfta da 20 lira burs veriliyordu. Öğrenciler uzman eğitmenler nezâretinde atçılık üzerine eğitim alıyor, aynı zamanda ilköğrenimlerini de burada tamamlıyorlardı.

ÇUKUROVA HARASI

Burası 1897'den önce gezici aşîretlerin ve oradaki köylerin kışlağıydı. 1897'de Anavarza ve yandaşları pâdişah buyruğu ile 880 bin dönüm arâzi üzerinde Anavarza Çiftlikât-ı Hümâyûnu'nu kurup tapuya geçirttiler.

Çiftlik 1909 yılına değin Harbiye Nezâreti'nin Süvâri bölümüne bağlı bir ordu harası olarak kullanıldı. 1907 yılında kapatılan Elhamra (Hama) Harası'nın tüm arıkan Arap damızlıkları da buraya devredildi. Osmanlı ordusunun ihtiyâcını karşılayabilmek amacıyla kurulan Mercimek Çiftliği, Cumhûriyet döneminde "Mercimek Aygır Deposu" olarak hizmet verdi. Çiftlik, 904 sayılı yasa gereğince 1927 yılında Tarım Bakanlığı'nın uhdesine alındı. 1929 yılında Atatürk'ün hediye ettiği 2 aygırla burada Çukurova Harası'nın tohumları atıldı. Haranın kuruluş çalışmaları 1931 yılında tamamlandı.

Çukurova Harası'nda yarım kan ve saf kan Arap atı ve Nonius ırkı atlar da yetiştirildi. Hara, çalışmalarını halkın elindeki kısraklara aşım yapmak yönünde yoğunlaştırmıştı. Elde edilen yarım kan Arap atları tarım ve taşımacılıkta kullanılıyordu, çünkü yarım kan Arap atları yerli ırklara ve saf kanlara oranla bu işlerde daha verimli oluyordu.

KARACABEY HARASI

Batı Anadolu için eksiksiz bir hara olmaya elverişli bulunana Karacabey Çiftliği, Cumhûriyet'in ilk harası olarak 1924 yazında kuruldu. Bu zamâna dek bir sultan çiftliği olarak kullanılıyor ve "Mihaliç Çiftlikât-ı Hümâyûnu" adıyla anılıyordu. Bir süre sonra da "Karacabey Çiftlikâtı" adıyla devlete bağlı olarak işletildi. Karacabey'in kuruluş yıllarındaki temel hedefi at soyunun iyileştiril-

mesi ve çoğaltılmasıydı. Haranın damızlık ihtiyâcı tümüyle Çifteler'den sağlandı. Karacabey Harası'nda saf kan İngiliz atı yetiştiriciliğinin devlet eliyle başlatılmasıyla (1928) atçılık alt yapımız saf kan İngiliz atı (thoroughbred) yetiştiriciliğine ve buna bağlı olarak İngiliz atı yarışçılığına yönlendirildi. Yıllık programlardaki koşu ve ikrâmiyeler atçıları İngiliz atı sâhibi olmaya teşvik ediyordu. Ayrıca bu türün yetiştirilmesinde devletin denetim sağlayabilmek için Karacabey Harası'nı İngiliz atı yetiştiriciliğine yönlendirdiği bilinmektedir.

Yarış ve Islâh Encümeni'nin ilk kez dış alımla saf kan İngiliz atı sağlaması, tasarlanan önemli yeniliklerden biriydi. Encümen aracılığı ile 21, Tarım Bakanlığı aracılığı ile de 4 olmak üzere, yurt dışından toplam 25 kısrak ve yine dış alımlarla 3 aygır Karacabey Harası'na getirildi ve böylece saf kan İngiliz atı yetiştiriciliğine başlandı. Karacabey Harası'nda yetiştirilen saf kan İngiliz atlarının yarış pistlerine çıkışıyla da verimlilik sınanmış oluyordu.

UZUNYAYLA AYGIR DEPOSU

Doğu bölgelerimizdeki atların iyileştirilmesini ve çoğaltılmasını amaçlayan Uzunyayla (Sivas) Aygır Deposu, Cumhûriyet'in ilk yıllarında Türk atçılığına önemli hizmetler verdi. 1932 yılında Yarış ve Islâh Encümeni'nin sağladığı ödenekle Macaristan'dan 35 Nonius aygır alınarak bunlardan 20'si Uzunyayla'ya, 15'i de Mercimek Aygır Deposu'na verildi.

TÜRK ATÇILIĞINDA YAPISAL DEĞİŞİM

Cumhûriyet döneminin ilk yıllarında, atçılığın sağlıklı bir temele oturtulması hedefleniyordu. Bunun için de devlet eliyle kurulacak haralara, aşım merkezlerine ve buralara sağlanacak damızlıklara ihtiyaç vardı. Ayrıca devletin halkın elindeki damızlıkları sürekli denetlemesi de gerekiyordu.

904 sayılı yasanın 5. maddesinde; elverişli devlet topraklarının hara ve eş değerli kuruluşlara ayrılması öngörülüyordu. Yasanın 11. ve 12. maddelerinde de hara ve benzeri kuruluşlar için gerekli olan parasal kaynaklar açıkça belirtilmişti.

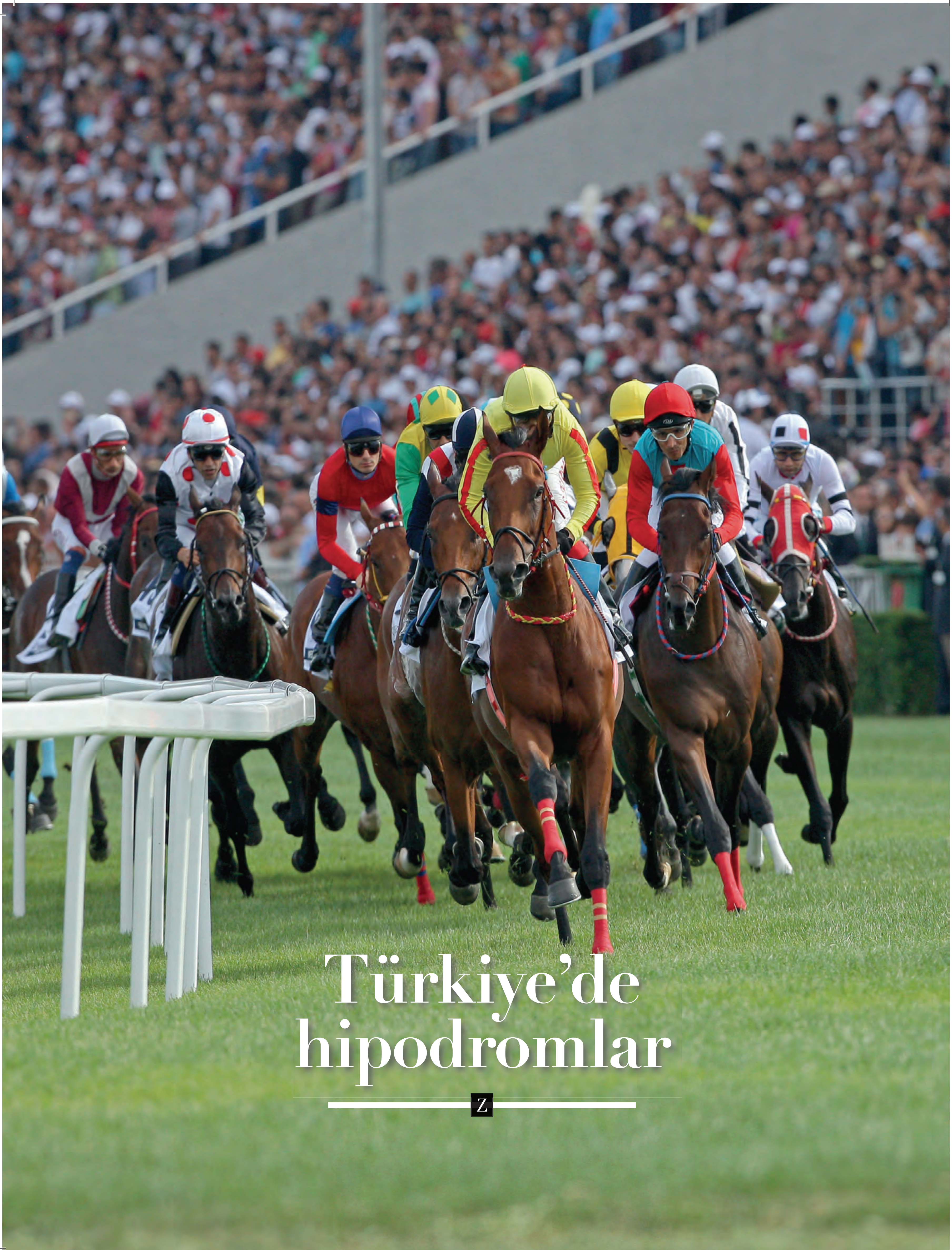
Yarış ve Islâh Encümeni'nin yasadan destek alarak sağladığı parasal kaynak sorunun çözümünde önemli rol oynadı. Olumsuz ekonomik koşullara ve zorluklara rağmen yeni hara ve depoların kurulmasında, damızlıkların temin edilmesinde büyük mesâfe kat edildi.

904 sayılı yasa ve Yarış ve Islâh Encümeni'nin katkıları ile ülke genelinde atçılık hevesi yeniden canlandırıldı. Önceki dönemlerde aygır depolarından kısraklarını güvensizlik nedeniyle kaçıranlar, atçılık konusunda atılan olumlu adımlardan sonra yeniden devlete başvurur oldu.

YENİDEN YAPILANMA

Haralar, inekhâneler ve devlet üretme çiftliklerine âit varlıkların 1984 yılında bir çatı altında toplanmasıyla, Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü (TİGEM) bir kamu iktisâdî kuruluşu (KİK) olarak kuruldu. 1994 yılında da, iktisâdî devlet teşekkülü (İDT) olarak yeni bir statü kazandı. TİGEM tüzel kişiliğe sâhip, faâliyetlerinde özerk bir kuruluştur.

Genel müdürlük bünyesindeki Anadolu Tarım İşletmesi (Çifteler Harası), Karacabey Tarım İşletmesi (Karacabey Harası) ve Sultansuyu Tarım İşletmesi (Sultansuyu Harası) günümüzde saf kan Arap atı yetiştiriciliğini sürdüren işletmelerdir.

Türkiye'de hipodromlar

İstanbul Veliefendi Hipodromu

İSTANBUL Veliefendi Hipodromu 596 dönüm arâzi üzerine kurulu olup bu alan içinde 2020 m uzunluğunda, 27-36 m eninde çim; 1870 m uzunluğunda, 175-19 m eninde kum (sentetik) yarış pistleri; 1720 m uzunluğunda, 14-16 m eninde kum idman pisti mevcuttur. Hipodromda 27 Temmuz 2008 târihinden îtibâren gece yarışları da yapılmaktadır.

Hipodrom alanında ayrıca; TJK Aslî Üyeler Sosyal Eğitim Merkezi, Yarış Atları Hastânesi, Apranti Eğitim Merkezi, satış mağazası, müze ve sergi salonu, idârî binâlar, 2 adet tribün, 1 adet 102 m² led ekran, 110 masalık piknik alanı, 1 çocuk bahçesi, çeşitli kafeteryalar ve otopark bulunmaktadır.

Adana Yeşiloba Hipodromu

Adana Yeşiloba Hipodromu, Adana-Mersin şehirler arası yolu üzerinde şehir merkezine 12 km uzaklıkta 666 dönümlük alan üzerine kurulmuştur. Hipodromda 1816 m boyunda, 21.5 m genişliğinde kum; 1614 m boyunda, 29 m genişliğinde çim pistleri; 1430 m uzunluğunda 12 m genişliğinde bir antrenman pisti mevcuttur. 2012 yılının Nisan ayından îtibâren gece yarışları da koşulabilmektedir.

Hipodrom alanında, 2700 kişi oturma kapasiteli 2 adet tribün binâsı; yarışların gösterildiği 100 m² outdoor led ekran yanında, yarış sonuçlarının gösterildiği 49 m² outdoor led ekran; peyzaj alanları, lokantalar ve muhtelif büfeler bulunmaktadır. Ayrıca hipodrom, 2 adet çocuk parkı ve yine çocuklar için ücretsiz binilen 5 adet pony atla birlikte bir adet pony padoğu ve 10 dönümü aşan yeşil alan boyunca oluşturulmuş oturma noktalarıyla tüm yarış severlere ve bölge halkına hizmet vermektedir.

Ankara 75. Yıl Hipodromu

1998 yılında hizmete giren 75.Yıl Ankara Hipodromu 1383 dönüm arâzi üzerine kuruludur. Hipodromdaki çim pistin uzunluğu 2200 m, eni 30-35 m; kum pistin uzunluğu 2055 m, eni 20 m; antrenman pistinin uzunluğu ise 1900 m, eni 13.5 m'dir. Ayrıca muhtelif ölçülerde 7 adet tırıs padoğu ve 600 m uzunluğunda, 8 m genişliğinde çim gösterme pisti mevcuttur. Ahırlar bölgesinde; 20 blok 24 box tek katlı, 16 blok 36 box çift katlı, 8 blok 24 box eküri, 1 blok 20 box misâfir ahırı olmak üzere toplam 1268 box ahır, tam teşekküllü bir at hastânesi, nalbanthâne, kır kahvesi, yem deposu ve sosyal hizmet binâsı bulunmaktadır. Yarış mahallinde eyerleme ve doping kontrol binâları, jokey odası, tartı mahalli, gösteri padoğu gibi yerler mevcut olup hipodromdaki sosyal faâliyet alanlarında; çocuklar için pony kulüp, açık ve kapalı mekân kafeterya ve büfeler, içinde ahşap çardaklar bulunan piknik alanları ve otopark yerinde 1000 m'lik bir gokart pisti ve toplamda 2500 araçlık kapasiteye sâhip 6 otopark bulunmaktadır.

Modern mîmâriyle tasarlanan hipodrom tribün binâsı, dört kattan oluşmaktadır. Tribün binâsında sekiz yürüyen merdiven, altı asansör, numaralı localar, seyir terasları, cumhurbaşkanı ve kordiplomatik locası vardır. Tribün 6400'ü ayakta, 2300'ü oturan olmak üzere toplam 8700 izleyici kapasitelidir. Zemin katta oyun salonları, genel oyun holü, jokey dinlenme ve soyunma odası, sauna ve duşlar bulunmaktadır. Birinci katta protokol ve genel oyun hollleri, üyeler için oyun salonu, seyir terasları ve kır kahvesi vardır. İkinci katta kompüterize sistem bölümü, genel oyun salonu, üyeler holü, pastâne, kafeterya, mutfak, teras ve protokol gezinti terası yer alır. Üçüncü kat, cumhurbaşkanı ve kordiplomatik locası, protokol, emniyet, genel oyun ve at sâhipleri salonlarına ayrılmıştır. Dördüncü katta ise komiserler kurulu ve basın salonları, numaralı localar, lokanta, antrenörler salonu ve TV stüdyosu bulunmaktadır.

Düzenli yarışların yanı sıra, 2005 ve 2007 yılı uluslararası savunma sanâyi fuarları da Ankara Hipodromu'nda yapılmıştır.

Bursa Osmangazi Hipodromu

Bursa Hipodromu, 763 dönüm arâzi üzerine kurulmuştur. Bursa Osmangazi Hipodromu'nda at yarışları ilk kez 1984 yılının Ekim ayında 2 yarış günü olarak yapılmıştır. Günümüzde, yarışlar halkın büyük ilgisi sâyesinde yıl boyunca sürmektedir.

Hipodrom arâzisi içinde; idârî binâ ve 2334 kişilik seyirci kapasitesine sâhip tribün, jokey odası, gösteri padoğu, eyerleme ve doping mahalleri, yarış öncesi kan alma ünitesi, 3 adet kamera kulesi, içinde pony kulüp ve çocuk parkı bulunan bir piknik alanı, hippoterapi merkezi, koşu parkuru ve spor alanı, 1190 yarış atını barındırabilecek kapasitede çift katlı ahır ve eküri ahırı, at hastânesi, nalbanthâne, at arpalama havuzu, yem deposu, 5 adet gezinti padoğu, 2 adet lonj, atölyeler,

Ankara 75. Yıl Hipodromu.

Diyarbakır Hipodromu.

trafolar, su depoları, çeşitli büfe ve sosyal tesisler ve otopark alanları yer almaktadır.

Hipodromun 1830 m uzunluğunda, 29 m eninde -1200 m ve 1800 m olmak üzere iki ayrı kuyruğa sâhip- bir çim pisti vardır. Ayrıca 1683 m uzunluğunda, ortalama 20.5 m eninde bir yarış kum pisti; 1542 m uzunluğunda, 16 m eninde bir antrenman pisti mevcuttur.

Türkiye Jokey Kulübü, engelli çocukların tedâvisinde kullanılan atla terapi merkezlerinden üçüncüsünü Bursa Osmangazi Hipodromu'nda kurmuştur. Atla Terapi Merkezi'nde özel yetiştirilmiş atlar ve profesyonel eğitmenler eşliğinde gerçekleştirilen terapötik binişler, engelli çocukların tedâvilerinde faydalı olmaktadır.

Hipodrom, 2016 yılında birçok bölümü genişletilerek yenilenmiştir. Bu çerçevede 864 m^2'lik yeni bir jokey binâsı inşâ edilmiş, pistler, tribünler, pansiyonlar, at gezinti yolları ve ahır bloklarının yanı sıra, hipodromun altyapısında da önemli değişiklikler yapılmıştır. TJK tarafından gerçekleştirilen yenileme çalışmalarında ayrıca, 7'den 70'e herkesin keyifle zaman geçirebilmesi için halkın kullanımına açık spor ve fitness mekânları, piknik alanları, koşu parkurları ve bir oyun parkı da hizmete açılmıştır.

Diyarbakır Hipodromu

Türkiye'nin 8. hipodromu olan Diyarbakır Hipodromu, 1494 dönümlük arâzisiyle hipodromların en büyüğüdür. Şehir merkezine 22 km uzaklıktadır. Diyarbakır Hipodromu'nda ilk resmî yarışlar 23 Eylül 2009 târihinde 10 yarış günü olarak yapılmıştır. Bölge halkının at yarışlarına olan ilgisi, hipodromun geniş imkânları sâyesinde günden güne büyümektedir. Hipodrom sâhası içinde; idârî binâ, 1357 koltukluk seyirci, 220 koltukluk VİP tribünü ve modern bir at hastânesi yer almaktadır. Aynı zamanda jokey odası, eyerleme ve doping binâsı, at rampası, kuru ot ve yem deposu, güvenlik binâsı, 4 box kapasiteli pony kulüp, berber ve marketiyle berâber bir kır kahvesi, 3 adet kamera kulesi ve 61 m^2'lik led ekran ile at meraklılarına ve yarış severlere hizmet vermektedir. Pansiyonlar bölgesinde 19 blok 456 box kapasiteli çift katlı bir ahır bulunmaktadır.

Yaklaşık 200 dekar arâzi 20 bin adet değişik türde fidanla yeşillendirilmiş ve arâzinin 50 dekarı piknik ve mesîre alanı olarak düzenlenmiştir.

Elazığ Hipodromu

503 dönüm arâziye sâhip Elazığ Hipodromu, merkeze bağlı Yurtbaşı beldesi sınırları içinde olup Keban baraj gölü kıyısındadır. Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı'na 02 Mayıs 1979 yılında Hazîne tarafından 49 yıllığına tahsis edilen hipodrom, daha sonra bakanlar kurulunun 21 Nisan 1998 târihli kararıyla TJK'ya devredilmiştir. 21 Haziran 2002 târihinde resmî açılışı yapılan hipodromda 07 Ekim 2002 târihinden îtibaren resmî yarışlar yapılmaktadır. 2017 yılının Temmuz ayından îtibaren gece yarışları da koşulmaktadır.

Elazığ Hipodromu'nda 1550 m uzunluğunda, 20 m genişliğinde elips şeklinde, doğal dere kumundan bir pist bulunmaktadır. Pistte 1000, 1100, 1200, 1500, 1600, 1700, 1800, 1900, 2000, 2400 m yarışları yapılmakta ve tüm mesâfelerde 18 at start alabilmektedir.

Hipodrom alanı içinde 2500 seyircilik 4 katlı tribün binâsı, jokey odası, doping, müşâhede binâları, yarış öncesi kan alma ünitesi, 24 box eyerleme, gösteri padoğu, yarış atları
için bir hastâne, içinde berber ve market kısmıyla berâber bir kır kahvesi, at sâhipleri kahvesi, yem deposu, 2 adet nizâmiye binâsı, 3 adet kamera kulesi,

Şanlıurfa Hipodromu.

2 adet 300 tonluk içme suyu deposu, 1 adet 600, 1 adet de 300 tonluk 2 sulama havuzu ve 50 m^2 led ekran mevcuttur. Ahır kompleksi, 24 blok 24 box çift katlı, 2 blok 32 box 2 katlı kapasitede olup içinde toplamda 640 at barınabilmektedir.

Ayrıca 1 adet pony at ile çocuklara, 2 adet İngiliz atı ile yetişkinlere haftanın iki günü (cuma, cumartesi) ücretsiz binek hizmeti verilmektedir. Piknik alanları ile çocuk oyun parkı da haftanın her günü Elazığ halkının kullanımına açıktır.

İzmir Şirinyer Hipodromu

İzmir Şirinyer Hipodromu, İzmir'in Buca ilçesi sınırları içinde olup 479 dönümlük bir ârâziye sâhiptir. 31 Mayıs 2007 târihinden îtibâren, İzmir Şirinyer Hipodromu'nda gece yarışları koşulmaya başlanmıştır. Koşular, pistte bulunan 48 m^2'lik bir adet scorboard ve 1 adet 96 m^2'lik led ekran ile tâkip edilebilmektedir.

155.440 m^2'lik bir alan içinde 1281 box ahır ile at hastânesi, açık ve kapalı lonj, 100 araçlık otoparkı ve gezinti padokları yer almaktadır. Hipodrom alanı içinde; 1750 m'lik kum, 1600 m'lik çim pistler, 1480 m'lik kum antrenman pisti, 375 m'lik taylara çim gösterme düzlüğü, 2 adet tribün binâsı, yarış öncesi kan alma, doping kontrol ve müdürlük binâları, 2 adet panoramik restoran, 3 adet bahçe restoran, 3 adet büfe, vip restoran, 19 adet piknik masası, 500 m^2 çocuk oyun bahçesi, mini hayvânat bahçesi, atla terapi merkezi, eyerleme mahalli, ot yem deposu, 4 adet gezinti padoğu, jokey odası, garaj ve atölyelerle 1000 araçlık otopark ve toplam 2500 tonluk 3 adet sulama havuzları bulunmaktadır.

Kocaeli Kartepe Hipodromu

1 Nisan 2006 yılında ilk olarak İdman Merkezi adıyla hizmete giren tesis, ilâve binâlar ve yenilenen kum pistiyle birlikte, Kocaeli Kartepe Hipodromu adını almış ve 17 Aralık 2013 günü yarışlara açılmıştır.

Türkiye'nin 9. hipodromu olan Kartepe Hipodromu, 432 dönüm ârâzi üzerine kurulmuştur. Buradaki yarışlar 1600 m uzunluğunda ve 20 m genişliğindeki kum pist üzerinde gerçekleşmektedir. Kum pist, silis kumu, stabilizer ve elyaf karışımından oluşmaktadır. Buradaki yarışlar, Bursa Osmangazi ve İzmir Şirinyer Hipodromları gibi saat yönünün ters istikâmetinde yapılmaktadır. Pansiyonlar bölgesinde 478 box kapasiteli bir ahırı mevcuttur.

Şanlıurfa Hipodromu

Şanlıurfa Hipodromu, 789 dönüm ârâzi üzerine kuruludur. Şehir merkezine 18 km uzaklıkta, Mardin yolu üzerinde olup Harran Üniversitesi'ne komşudur. Şanlıurfa Hipodromu'nda 1700 m uzunluğunda, 20 m genişliğinde kum yarış pisti mevcuttur. 17 m genişliğinde ve 1570 m uzunluğunda olan kum antrenman pisti, 2014 yılı yarış sezonu açılışında hizmete girmiştir. Yarışların tâkibi 50 m^2'lik led ekran vâsıyasıyla da yapılabilmektedir. 1 Ocak 2015 tarihinden îtibâren gece yarışları koşulmaya başlamıştır.

Şanlıurfa Hipodromu 24 blok 558 box ahır kapasitesine sâhiptir. Ayrıca 1500 kişilik tribün, eyerleme ve jokey binâları, yarış öncesi kan alma ve doping merkezleri, at hastânesi, pony ahırları, çocuk parkı, piknik alanları, kantin, kır kahvesi, berber dükkânı, At Sahipleri Derneği Lokali ve 300 araçlık otoparkı bulunmaktadır. Yarış sezonunda vâlilik, belediye başkanlığı, Harran, Gap kupaları ve Şanlıurfa Kurtuluşu kupası koşuları düzenlenmekte olup bütün bu organizasyonlar halkın yoğun ilgi ve beğenisini kazanmaktadır.

Ayrıca takrîbî 57 bin m^2'lik alan peyzaj amaçlı çimlendirilmiş, 30 bin adet değişik türde fidan dikilmiştir.

T. Ferro, At yarışı. Cisco Galeri.

At yarışlarının kısa târihi

REŞAT KÖSTEM

YAKLAŞIK 50 milyon yıl öncesinin atı nasıl bir evrim geçirmiş ve ne zaman yarışabilecek yapıya kavuşmuştur? At-insan etkileşimi hangi aşamalardan geçerek günümüzdeki biçimini almıştır? Bu sorulara bulunan yanıtlar at yarışlarıyla kuşkusuz birebir bağlantılıdır.

İnsanoğlunun târihteki ilerleyişi attan yararlandığı nispette artmış; atın görev ve evrimi de bu durumdan önemli ölçüde etkilenmiştir. Ateşli silâhların gelişerek barutun top gibi ağır silâhlarda kullanılması atın savaş alanlarındaki önemini azaltmış görünse de atlar daha yüz yüzelli yıl öncesine kadar en hızlı ulaşım, haberleşme aracıdır: ***"Üstelik bugünün soğuk makineleri gibi değil, insana yakın bir dost, hassas bir canlı, sevgiyi öğreten, doğayla bütünleştiren bir varlık olarak..."*** Teknolojik devrimin motorlu vâsıtaların îcâdıyla en üst seviyelere tırmanmasıyla nihâyet at insan hayâtından büyük ölçüde çekilerek daha çok sportif amaçlarla kullanılmaya başlamış, yâni dar bir alana hapsedilmiştir.

AT YARIŞLARI NASIL BAŞLADI?

At yarışlarının çıkış noktasını saptamak için, atın evcilleştirildiği târihe bakmak gerekir. Çünkü evcilleştirilen, binekte kullanılan ve hızlı koşabilen atın yarıştırılmadığı düşünülemez. Atın Türkler tarafından evcilleştirildiği kabul edildiğine göre, at yarışlarının kökenini de bizim kültürümüzde aramak gerekir. Gerçekten de Türk mitolojisinde, *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te, Manas destânında hep at yarışlarıyla ilgili pasajlar vardır. Yarışlar sözünü ettiğimiz çağlardan günümüze kadar çeşitli evrelerden geçmiştir.

Savaşlarda kullanılan atlı arabalar arabalı yarış kültürünü doğurmuştur. Eski Yunan'da iki ya da üç atla ve Roma'da dört atla çekilen arabalarla yapılan yarışlar için devâsa binâlar inşâ yapılması gerekmiş, Grekçe hippos "at" ve dromos "yarış, meydan" sözcüklerinden türeyen "hipodrom" kavramı böylece ortaya çıkmıştır.

Arabalı yarışlar (trot) Hun, Hitit ve Osmanlı imparatorluklarında da yapılmıştır. Arabalı yarış kültürünü Dersaâdet'e (İstanbul) devrim sonrası çarlık Rusya'sından Osmanlı'ya ilticâ eden Beyaz Ruslar getirmiş, yarışlar Taksim stadyumu, Büyükdere ve Veliefendi çayırlarında koşulmuştur. Günümüzde arabalı yarışlar özellikle Fransa'da büyük ilgi görmektedir.

At yarışlarının son dönemini "organize yarışlar" olarak adlandırabiliriz. Bu evre de kendi içinde, engelli, konkurhipik vb gibi birkaç alt gruba ayrılır; ama düz yarışlar en ilgi gören türdür. Organize yarışlar, bütün ülkelerce kabul gören soy kütüklerine (stud-book) kayıtlı saf kanlar (thorougbred) arasında ve yarış türüne göre belirlenmiş uluslararası kurallara göre koşulur. İngiltere söz ettiğimiz yarışların beşiğidir. Bahisli koşular XVIII. yüzyılda koşulan maç yarışlarıyla (match racing) başlamıştır. Başlangıçta maç yarışının ödül ve mesâfesi yarışacak atların sâhiplerince belirlenmiştir.

At sâhibi ve at sayısı her geçen gün arttıkça maç yarışları yeterli gelmemiş, atların cins, yaş ve performansları göz önünde tutularak farklı tür pist ve mesâfelerde daha çok atın yarışabileceği koşular düzenlemeye başlanmıştır. Başta ikrâmiyeler olmak üzere, yarışçılığa âit masrafların müşterek bahis gelirlerinden sağlanmasıyla da günümüzdeki sistem oluşturulmuştur.

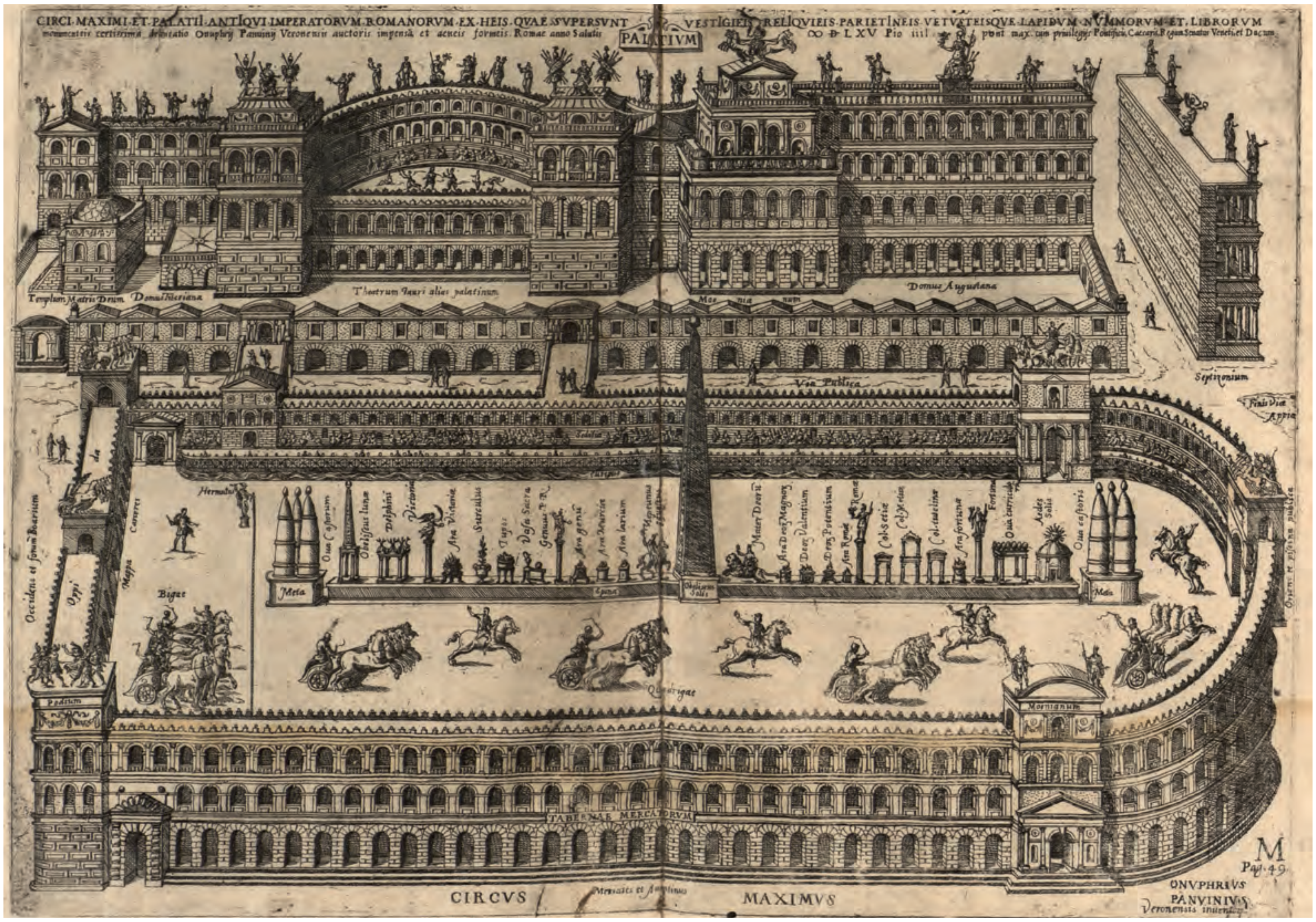
SAF KAN MI, THOROUGHBRED Mİ?

1793 yılında İngiltere'de yayımlanan soy kütüğünün ilk cildinde yer alan atlar "thoroughbred" olarak adlandırılmıştır. Thoroughbred, "özen ve dikkatle yetiştirilmiş" anlamına geldiği hâlde, saf kan denilerek yanlış kullanılmaktadır. Günümüzde thoroughbred ya da yaygın deyimle saf kan sıfatını taşıyanların ataları 1793 yılında yayımlanan soy kütüğünün birinci cildinde yer alan aygır ve kısraklardır. Soy ağacı (pedigree) sözünü ettiğimiz soy kütüğüne bağlanmayan bir atın küresel yarış ve yetiştiricilikte hiçbir değeri yoktur.

Thorougbred'in atçılık deyimiyle saf kan olmadığı kesindir. Çünkü bu atların kökenleri Türk, Arap ve Berberî aygırlarıyla, İtalya'dan İngiltere'ye gönderilen

A. Jones, 1900 yılı derby'sini kazanan İngiliz saf kanı Diamond Jubilee.

Circus Maximus, Roma.

20 kadar kısrağa dayanmaktadır. Yâni thoroughbred İngiltere'ye getirilen farklı atların yetiştirilmesiyle ortaya çıkmış, buradan da dünyânın dört bir yanına yayılmıştır.

Byerley Turk; Darley Arabian ve Godolphin Barb ile birlikte soy kurucu üç aygırdan biri ve bunların en eskisidir. Günümüzde bir atın thoroughbred sayılabilmesi için Byerley Turk'ün torununun torunu Herod (1758), Godolphin Barb'ın torunu Matchem (1748) ya da Darley Arabian'ın torunu Eclipse (1764) kan hattından gelmesi gerekir. Byerley Turk hattının günümüze ulaşan kolunu da Woodpecker (1773) oluşturur. 1929 Gâzi Koşusu gâlibi Cap Gris Nez, 1934 Ece ve 1991 yılında Gâzi Koşusu'nu kazanan Abbas ülkemizdeki ünlü Byerley Turk temsilcileridir.

ARAP ATÇILIĞINDAKİ YERİMİZ FARKLI

Saf kan Arap atçılığı günümüzde birçok ülkede yapılmaktadır. Osmanlı imparatorluğu döneminde, pâdişah ve yakınlarının, devlet ileri gelenlerinin ahırlarında nitelikli Arap atlarının bulunduğu bilinmektedir. Örneğin II. Abdülhamid'in Kağıthâne Harası adıyla anılan saray ahırı (ıstabl-ı âmire) saf kan Arap atlarıyla ünlenmişti. Ayrıca II. Abdülhamid, 1878 yılında İstanbul'a gelen eski ABD Başkanı Ulysses Grant'a, Leopard ve Linden Tree adlı Arap aygırlarını hediye etmiş, bu atlarla birlikte, 1893 yılında Chicago Dünya Fuarı'na gönderilen Obeyran ile Nedime de ABD'nin saf kan Arap atları soy kütüklerinde yer almışlardır. Türkiye Arap atı yarış ve yetiştiriciliğinde günümüzün lider ülkesi konumundadır.

LEVANTENLER VE BATILI ANLAMDA AT YARIŞLARI

Batı Avrupa'dan ticâret amacıyla ülkemize gelen yabancılar İstanbul ve İzmir gibi önemli ticâret merkezlerinde özgün topluluklar oluşturdular. Levanten (doğulu) adı verilen bu azınlıklar Batılılaşma süreciyle birlikte, bulundukları kentlerin sosyal ve kültürel yaşamını önemli ölçüde etkilediler. Osmanlı'ya levantenler aracılığıyla giren "alafranga" yaşam biçiminde elbette at yarışlarının da payı vardır.

Osmanlı döneminde ilk organize yarışlar, 1856 yılında levantenlerin kurduğu Smyrna Races Club (İzmir Yarış Kulübü) bünyesinde düzenlenmiştir. Yarışlar Şirinyer Çayırı'ndaki tek tribünlü pistte koşulmuş, büyük ilgi toplamıştır. Buca'nın yanı başında

Paradiso, yâni “Cennet” diye anılan şimdiki Şirinyer dönemin rağbet gören mesîrelerindendir. Sait Akson, o günleri şöyle anlatıyor: *“Şirinyer yarış yeri, koşu günleri daha sabahtan dolmaya başlardı. Pek çok kimse çamlıkta piknik yapmaya geliyordu. Koşular sabahtan başlar, öğleden sonrada devam ederdi. İzmir eşrâfının ve önemli kişilerin dâvet edildiği tribünde, koşulara ara verildiği öğle sıralarında mükellef sofralar kurulur, ziyâfetler verilirdi. Buca kısa zamanda, sâkin, âsûde havası, romantik çekiciliği, güzel parkları ve şirin evleriyle sevimli bir atçılık köyü olmuştu.”*

Levantenler İzmir’e önemli ziyâretçilerin geldiği zamanlarda da program dışı yarışlar düzenlemiştir. Mısır seyahati dönüşü şehre gelen Sultan Abdülaziz’in onuruna 24 Nisan 1863 Cuma günü koşulan at yarışları bunlardan biridir. Spora düşkünlüğüyle bilinen sultan yarışları çok beğenmiştir. Onun at ve atçılığa düşkünlüğünü bilen yakın çevresindekiler, İzmir’dekine benzer yarışların İstanbul’da düzenlenmesi için harekete geçmişler ve nihâyet sultânın izniyle de koşular düzenlenmiştir. Türkiye Jokey Kulübü Müzesi’nde sergilenen ipek kâğıda basılı yarış programında şöyle yazılıdır: *“Sene 1280 hulûl edecek cemâziyelevvelinin 3 cuma ve 4 cumartesi günleri Kâğıthâne’de teşvîkât-ı seniyye-i hazret-i pâdişâhî ile ber-vech-i âti at yarışlarının icrâ olunacağı mukarrer bulunmuştur.”* Yarışlar 16-17 Ekim 1863 târihlerinde Kâğıthâne Çayırı’nda koşulmuştur.

Atatürk, Ankara Hipodromu’nda yarışları izlerken.

JOKEY KULÜP SESLERİ

İngiltere’de yerel jokey kulüpler ya da eş anlamlı kuruluşların farklı dönemlerde ortaya çıktığı bilinmektedir. 1750 yılında bir grup atçının kurduğu, Newmarket Jockey Club, kendi yarış kurallarını yayımlar. Bu kulübün elde ettiği başarı, kulübün Britanya hatta diğer ülkelerde de örnek alınmasına neden olur. Buna paralel Newmarket Jokey Kulübü, yarış kurallarının yanı sıra yarış takvîminin belirlenmesi, genel soy kütüğünün (General Stud Book) oluşturulması gibi konularda da yetkilendirilmiştir. İngiltere’de düzenlenen yarışların sorumluluğu da kulübün üstündedir. Birçok ülkenin örnek aldığı İngiltere Jokey Kulübü (The Jockey Club) 1750 yılından beri bağımsız çalışmaktadır.

Yurt içinde İzmir Yarış Kulübü ve yurt dışındaki jokey kulüp uygulamalarının ilk yansıması, 1864 yılında İstanbul’da kurulan Dersaâdet Jokey Kulübü’yle olmuştur. Kulübün yönetmeliği *Cerîde-i Havâdis* gazetesinin 829 numaralı sayısında yayımlanmıştır. Yönetmelikte kulübün amacının, at yarışlarını özendirmek ve Osmanlı devletinde at soylarını iyileştirmek olduğu belirtilmiştir.

Aynı yıl, kurban bayramının son üç günü (17-19 Mayıs) yapılan koşuları başta Sultan Abdülaziz olmak üzere nâzır, sefir, devlet adamı ve subayların üç gün boyunca izledikleri yine *Cerîde-i Havâdis* gazetesinin haberleri arasında yer alır.

1877-1878 Rus harbinde aldığımız yenilgi ülkede büyük sarsıntı yaratmış, bütün eğlence ve spor faâliyetleri gibi at yarışları da kesintiye uğramıştır. Hele Osmanlı’nın dağılıp parçalanmasının önüne geçebilmek adına konmuş yasaklarla dolu baskıcı bir dönemin başlamasıyla da İstanbul’da bu türde bir organizasyonun yapılabilmesi imkânsızlaşmıştır. Ancak bu olumsuz ortama rağmen Aydın, Balıkesir, Manisa, Konya, Bursa, Amasya, Sivas, Samsun, Adana, Erzurum, Urfa, Halep, Şam, Bağdat ve Musul gibi şehirlerde at yarışlarının yapıldığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi’n

deki belgelerden öğrenilebilmektedir.

XIX. yüzyıl sonlarındaki Dersaâdet Jokey Kulübü düşüncesinin bir sonraki aşaması, İstanbul'da kurulan Osmanlı Jokey Kulübü (Jockey Club Ottoman) olmuştur. Osmanlı Jokey Kulübü'nün, Batı'daki örnekleri gibi bir yarış otoritesi olmak amacıyla kurulduğunu söyleyebiliriz. Ancak dönemi etkisi altına alan siyâsi çalkantılar Osmanlı Jokey Kulübü'nün, kuruluşundan yaklaşık 4 ay sonra etkisizleşerek târih sahnesinden silinmesine neden olmuştur.

VELİEFENDİ YENİ YARIŞ YERİ OLUYOR

Ülke içinde yaşanan iktidar mücâdeleleri, Balkanlardaki karışıklıklar ve Trablusgarp Savaşı gibi hâdiseler çağdaş yarışçılığa geçiş sürecini olumsuz etkilemiş, bir süreliğine dondurmuştur. İttihatçıların güçlendiği bu dönemde (1910-1911) İzmir'in tanınmış atçılarından Evliyazâde Refik Bey İstanbul'a gelerek İzmir'deki gibi düzenli yarışların pâyitahtta da yapılabilmesinin yolunu aramıştır. Sait Akson, *Yarışçılık Anıları*'nda, *"At Yarışları yapmak için evvela akla gelen bir yarış yeridir. Böyle bir fikir, bir hipodrom tesisi o devirde, henüz zihinlerde tekevvün etmemiş..."* diyerek Osmanlı'daki at yarışlarının o günlerdeki durumuna işâret etmektedir.

İttihat ve Terakkî'nin birinci adamı Enver Paşa, Refik Bey'in önerisini benimseyince pâyitahtta at yarışları düzenlemek için harekete geçilir ve Çırpıcı Çayırı'nın Veliefendi olarak adlandırılan sâhile yakın yerinde bir yarış tesîsi kurulur. İnşâ edilen ilk hipodrom, iki ahşap tribün ve iki pistten oluşmaktadır. Yarışların düzenlenmesini de Islâh-ı Nefs-i Feres (At Soyunu İyileştirme) Cemiyyeti üstlenir. Cemiyetin günümüze ulaşan ilk yarış programında, pâdişâhın himâyesindeki koşuların 4, 13 ve 18 Ekim 1912 târihlerinde Veliefendi'de yapılacağı îlân edilir.

Ancak, Islâh-ı Nefs-i Feres Cemiyyeti ve ondan kısa bir süre sonra kurulan Sipâhi Ocağı'nın düzenlediği koşular ülkenin içinde bulunduğu savaş gibi olağan dışı durumlar nedeniyle sürekli olamamıştır. En başta uarışlara kaynak bulmak iyice zorlaşmıştır. Batı'da yarışçılığın temel kaynağı müşterek bahislerdir; ama bu o günlerde bizim için imkânsızdır. 1912 yılından îtibâren "tâlih bileti" adıyla bahis oynansa bile, bahisten sağlanan gelir harcamaları karşılamaktan çok uzaktır. Bu nedenle yarışlar bâzı yıllar Sipâhi Ocağı bâzı yıllar at sâhipleri bâzı yıllar da at sâhiplerinin kurduğu ortaklıklar sâyesinde düzenlenebilmiştir. Ana parayı koyanlar sürekli değişmiş; ama değişmeyen tek şey patronların sezon sonunda uğradıkları zararlar olmuştur.

Çağdaş at yarışı ve at yetiştiriciliğimizde önemli eksiklerden biri de atçılarımızın thoroughbredlere sâhip olmayışı, hatta onları tanımayışıdır. Koşan yarım kan atlar ülkemizde yetiştirilmiş, yabancı kökenli atlar da genellikle komşu ülkelerden getirilmiş ve saf kan Arap atlarından üstün olmayan örneklerdir. Sait Akson, *Yarışlık Anıları*'nda, *"Bizler için saf kan Arap atından daha güzel ve daha hızlı bir at düşünmek imkânsızdı."* diye yazmaktadır.

ARAP ATINDAN DA HIZLI

Dönemin ünlü atçılarından Akif (Akson) Bey, devrim sonrası Çarlık Rusya'sından kaçırılan, aralarında 1909 yılı 2000 Guineas ve Epsom derbylerinin gâlibi Minoru'nun da bulunduğu 4 aygırı Beyoğlu'nda Pedro'nun ahırında görünce, *"Bu atlar, bize başka mahlûklar gibi göründüler, ne olduklarını anlayamadık. Arap atı değildiler, fakat çok da güzeldiler."* diyerek herkese anlatır.

Akif Bey ve diğer atçılar, thoroughbred'in üstünlüğünü Makrikuey Racing Syndicate (Bakırköy Yarış Sendikası) yarışlarında görmüştür. 1921 yılında, Britanya'daki Yarış Yeri İşletmecileri Birliği başkanı Sir Loftus Bates ile anlaşma sağlanarak Veliefendi Yarışları yeniden başlatılır.

Makrikuey Racing Syndicate yarışları, İngiltere'deki kurallara uygun olarak koşulur ve her haftanın programına thoroughbredler için bir koşu konulmuştur. Bu koşulara MRS'nin yurt dışından getirdiği atlar katılmaktadır. Aynı zamanda atlar burada satışa çıkarılır. Bizdeki İngiliz atçılığının temelinde bu saf kanlar vardır. Örneğin 1927 yılındaki ilk Gâzi Koşusu'nu kazanan Neriman, aslında Hacı Bekirzâde Ali Muhiddin Bey'in MRS'den satın aldığı Quarrelsome isimli bir saf kandır.

Sonuçta saf kan Arap atları için Arabistan'ı doğal haramız olarak görme saplantımız thoroughbred'in yarış ve yetiştiricilikteki yerini geç öğrenmemize neden olmuş, bu da bize çok zaman kaybettirmiştir.

ATATÜRK VE CUMHÛRİYET'İN İLK YILLARI

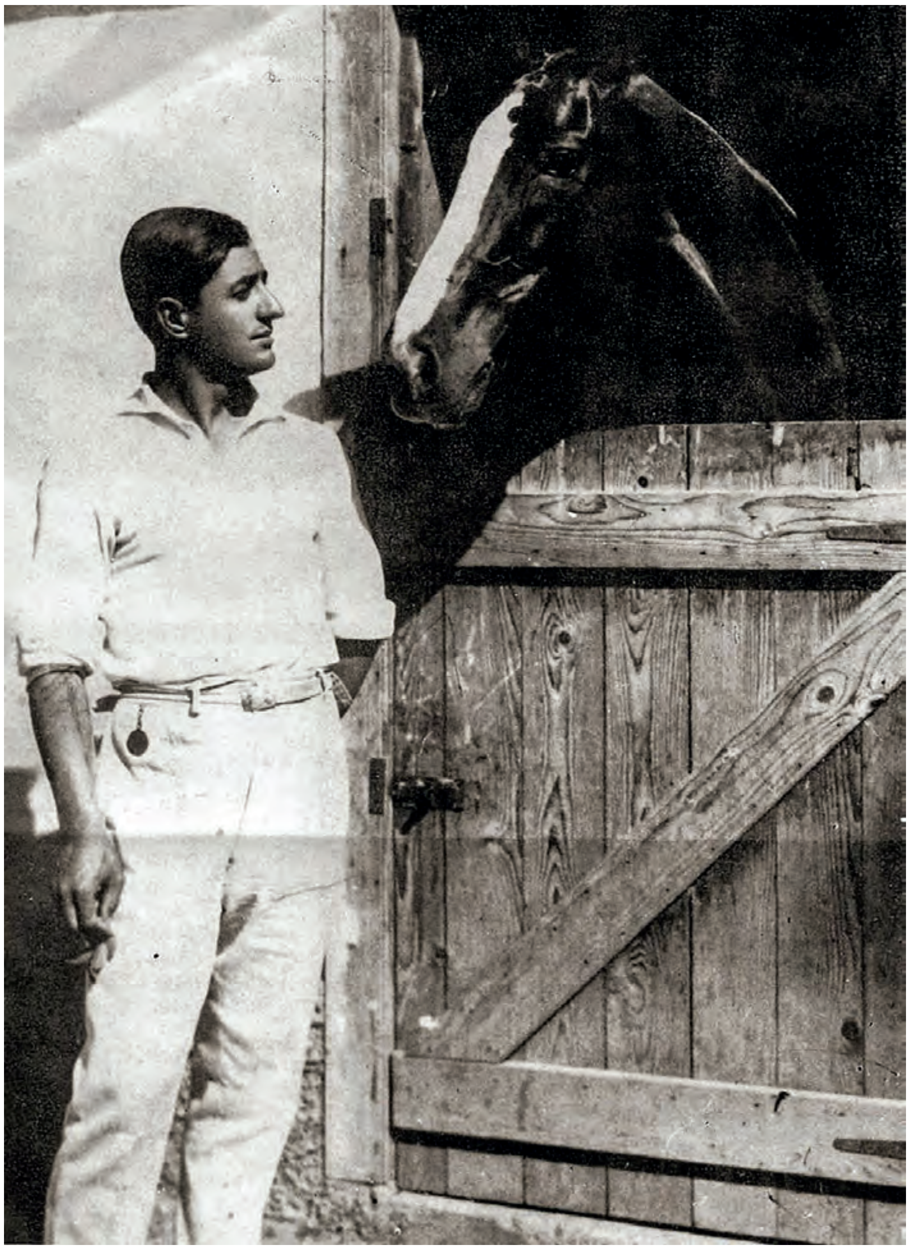
Cumhûriyet'in temelleri atılırken bir yandan da atçılık mîrâsımızın gelecek nesillere aktarılması için çalışmalara başlanmıştır. Bu yolda ilk olarak Islâh ve Teksîr-i Hayvânat Kânûnu Lâyihası, İcrâ Vekilleri Heyeti'nin 2.3.1923 târihli toplantısında kabul edilmiş, reis Hüseyin Rauf (Orbay) tarafından 20 Mart'ta meclise sunulmuştur. Tasarının gerekçesinde, atçılığımız ayrıntılı biçimde irdelenip ileri ülkelerdeki uygulamalardan bahisle almamız gereken önlemler sıralanmıştır.

"At Yarışları" başlıklı bölümün girişinde, *"At yarışlarının ıslâh konusundaki önemi bilinmektedir. Memleketimizde at yarışları; merak, ilgi ve rağbet gördüğü hâlde bir kuruluşa sâhip olmaması üzücüdür."* denilerek hem "soyun iyileştirilmesi için yarış" gerçeği vurgulanmış hem de yarışları düzenleyecek "uzman kuruluş"un eksikliğinden bahsedilmiştir.

Nihâyet 1926 yılında Meclis'ten geçen 904 Sayılı Islâh-ı Hayvânat Kânûnu sâyesinde "Yarış ve Islâh Encümeni" kurulabilmiştir. Encümenin Batı'daki jokey kulüplerine benzer şekilde tesis edilmiş bir yarış otoritesi olduğu söylenebilir.

Encümen; cumhurbaşkanı Gâzi Mustafa Kemal Paşa'nın himâyelerinde, başbakan İsmet (İnönü) Paşa'nın başkanlığında faâliyetlerine başlar. At yarışı harcamalarının büyük bölümü Tahsîsât-ı Mestûre (başbakanlık örtülü ödeneği) ile Ziraat ve İş Bankası gibi kuruluşlardan sağlanan yardımlar vâsıtasıyla karşılanır.

Yarış Islâh Encümeni'nin programında Ankara, İstanbul, İzmir, Bursa, Adana, Samsun ve Konya şehirlerde çağdaş anlamda düzenlenecek yarışlar vardır. Encümen döneminin getirdiği

Ankara'daki ilk yarışı kazanan Neriman ve sâhibi Ali Muhiddin Hacı Bekir, 1927.

önemli yeniliklerden biri saf kan İngiliz atlarının yarıştığı koşulardır. Başkent Ankara'daki at yarışları hiç kuşkusuz Gâzi Mustafa Kemal Paşa'nın öncelikleri arasındadır. Çünkü Gâzi Paşa, at yarışlarının çağdaş toplumlar için sosyal bir ihtiyaç olduğuna inanmaktadır. Bu inancını da çeşitli eylemleriyle gösterir. Örneğin ona göre Batılı ülkelerdeki gibi, bizde de "derby" koşulmalıdır; nitekim Türk derbisinin adı, Mustafa Kemal'in izniyle "Gâzi Koşusu" olur.

Mustafa Kemal, Ankara'da yapımına başlanan hipodromla da ilgilenmiş, inşaat alanında incelemelerde bulunmuştur. Hipodrom, İmâlât-ı Harbiyye (Makine Kimya Enstitüsü)'nin arkasındaki Muhâfız Alayı eğitim alanına yapılır. 3 Haziran 1927 Cuma günü açılan Ankara Hipodromu'nda bir hafta sonra ilk Gâzi Koşusu düzenlenir. Cumhurbaşkanı Gâzi Mustafa Kemal, başbakan İsmet Bey, Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye reîsi (Genelkurmay başkanı) Mareşal Fevzi Paşa koşuyu izleyenler arasındadır.

Ülkesinde sosyal reformlar gerçekleştirmek amacıyla 1928 yılında uzun bir Avrupa gezisine çıkan ve Türkiye'ye de gelen Afgan kralı Amanullah Han, aynı zamanda Türkiye Cumhûriyeti'ne resmî ziyâret yapan ilk devlet başkanıdır. Gâzi Mustafa Kemal, Amanullah Han'ın gezi programına Etnografya Müzesi ziyâretini koydurarak şerefine at yarışları düzenletir.

21 Mayıs günü Ankara'daki koşuları heyecanla izleyen kral ve kraliçe, Atatürk'ün sâhibi olduğu Aigrette'ın koşuyu kazanması üzerine, Mustafa Kemal Paşa'yı kutlayarak duydukları memnûniyeti ifâde ederler. Mustafa Kemal Paşa'nın atı Aigrette bu yarışta, 1928 yılı Gâzi Koşusu gâlibi Primelore'u geçme başarısını gösterir.

1929 yılı Gâzi Koşusu'nu Celal (Bayar) Bey'in sâhibi olduğu Cap Griz Nez, 1930'da da İsmet (İnönü) Paşa'nın atı Olgo kazanır. Celal Bayar, yarış atı sâhibi olmasının nedenini Türkiye Jokey Kulübü televizyonundaki söyleşisinde şöyle anlatır: *"Atatürk'ün direktifiyle dışarıdan atlar satın alındı. Bunlar İngiliz atlarıydı. Bu atlar münâsip görülecek kimselere satmak için alındı. Ben de bunlardan ikisini aldım."*

ANKARA HİPODROMU

Sıradan bir orta Anadolu kenti görünümündeki Ankara'nın ülkeye yakışır bir başkente dönüşmesi için büyük çaba harcanmıştır. Başkente içinde hipodrom da bulunan bir spor merkezinin yapılmasını isteyen Atatürk düşüncesini dönemin başbakanı İsmet İnönü'ye açar, akabinde gerekli tâlîmatlar verilir.

Hipodrom için açılan uluslararası yarışmayı İtalyan şehir mîmârı Paolo Vietti-Violi kazanır ve mîmar 1934 yılında Türkiye'ye gelir. 19 Mayıs Stadyumu, paraşüt kulesi, atış poligonu ve Ankara Şehir Hipodromu'nu kapsayan spor merkezinin yapımına 1934 yılında başlanır, inşaat iki yılda tamamlanır. Böylece 1936 yılı İlkbahar At Yarışları Ankara Şehir Hipodromu'nda yapılır.

Sonraki yıllarda, atçılık câmiası klasik koşuların Ankara'da yapılması için değişik mâzeretler üretirken yerel yönetimler de gittikçe değerlenen hipodrom arâzisini farklı amaçlarla değerlendirmek isterler. 1974 yılında kent halkının istifâdesine sunulmak üzere hipodrom arâzisinin ormanlaştırılması, 1979'da da Atatürk'ün 100. doğum yıl dönümü hâtırası olarak oraya bir

F. Barlow, Datchet'de son yarış, 1687.

kültür sitesi projesi gündeme gelir. Ancak bunlar hep söylem aşamasında kalır; tek gerçekleşen, 1979 yılı Gâzi Koşusu sonrası Atatürk'ün en değerli eserlerinden biri sayılan Ankara Hipodromu'nun kapısına kilit vurulması olur.

SİSTEM NEDEN SÜREKLİ TIKANIYOR?

Yarış ve yetiştiriciliğimizdeki değişimler her zaman bir ihtiyâca bağlı olarak gelişir. Eskiden beri atçılar, ülkemizdeki organizasyonların "yarış otoritesi" sayılan jokey kulüp ya da aynı yetkilere sâhip bir sivil toplum kuruluşu aracılığıyla yapılmasını istemiştir. Çünkü Batılı ülkeler yarış ve yetiştiricilikteki başarılarını bu yöntemle sağlamaktadır. Devleti yönetenler de sivil bir yarış otoritesine veya devletin patron olmadığı bir yarış ve yetiştiricilik modeline hiçbir dönem sıcak bakmamıştır. Otoritenin devlette kalması gerektiği düşüncesi, geçmişte ya da günümüzde ülkemizin bir "yarış müessesesi"ne sâhip olamayışının îzâhı sayılmalıdır. Bizim atçılığımızın temel açmazı işte buradadır.

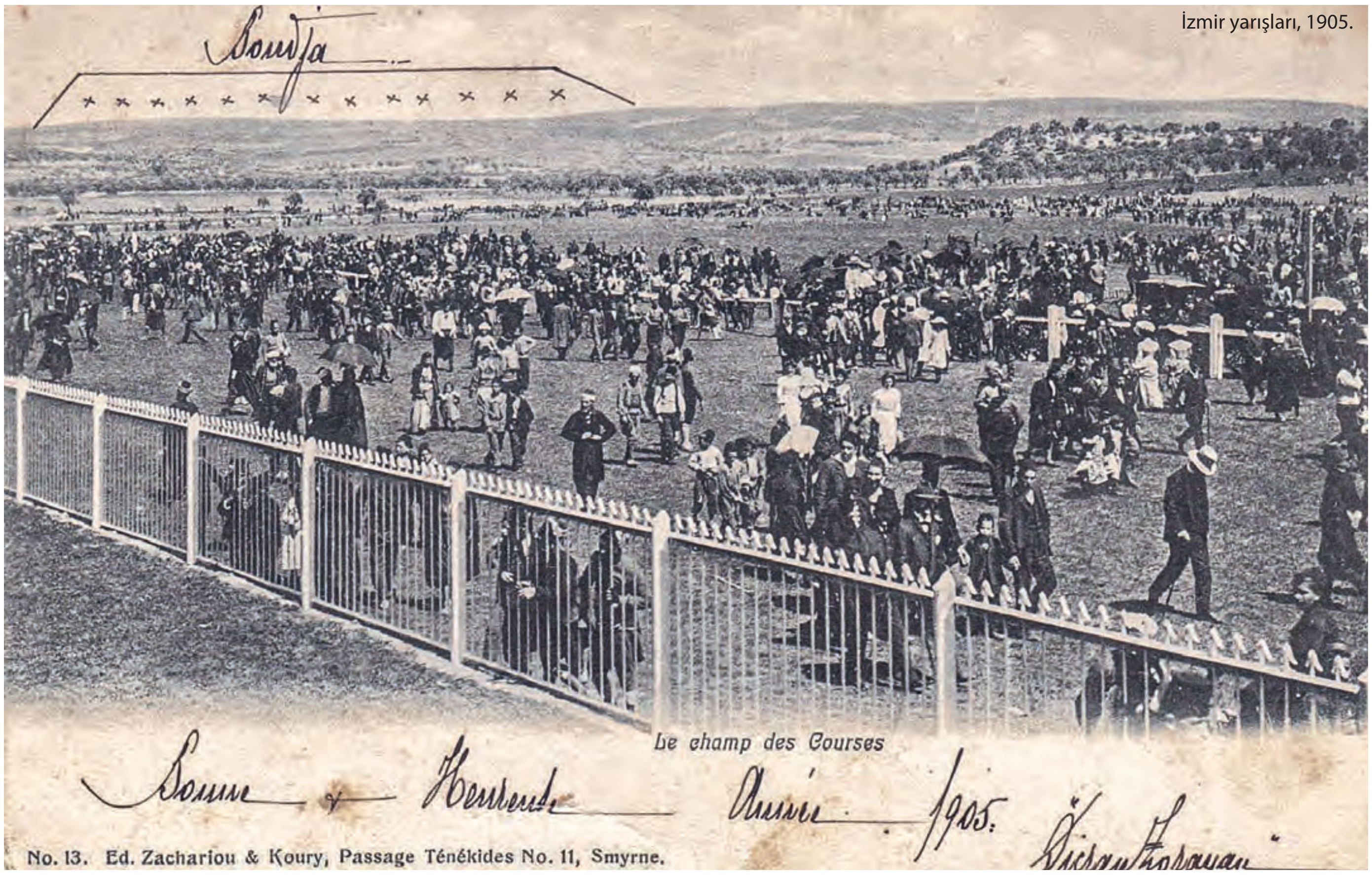
BÜYÜK UMUTLARLA KURULAN JOKEY KULÜP

Muvakkat Yarış Komitesi, adından da anlaşılacağı gibi, geçici bir dönem faâliyet göstermiş, geleceğin yarış otoritesi jokey kulübün hayâta geçirebilmesi için önemli bir adım olmuştur. Yoğun bir çalışma sonunda jokey kulüp yönetmeliği hazırlanarak Ziraat bakanı Cavit Oral'a verilir. Bakan dosyayı inceledikten sonra işi başbakan Hasan Saka'ya havâle eder. Sonrasını komite üyesi Sait Akson'dan dinleyelim: *"...Sayın Hasan Saka fikri tereddütle karşılamış ve [benim böyle işlere aklım ermez, ben bunu devletleştiririm] demiş. At yarışlarının devletleştirilemeyeceği, bu mevzuun böyle bir sistemle inkişaf etmesine imkân olmadığı kendilerine anlatılmaya çalışılmış, fakat sayın başvekil bu hususta fikrini değiştirmemişti."*

Bu durumda, acaba bütün çabalar boşa mı gidecek, yeniden başa mı dönülecektir? Sait Akson, bakanın da kendileriyle aynı görüşte olduğunu belirterek şu hâtıraya yer verir: *"1950 seçimleri yaklaşmıştı. Sayın Cavit Oral'ı ziyâret ettim... Ve [isteklerinizin hepsi lüzumlu, ben buna inanıyorum, bu işi yapılması gerektiği şekilde kuracağız. Fakat yakında seçime gidiyoruz. Seçimden sonra gelin beni görün] dedi. Sayın Cavit Oral'ın bu vaadi hepimizde sevinç uyandırmıştı. Projemizin tatbîki için seçimleri bekliyorduk."*

1950 genel seçimlerini Demokrat Parti'nin kazanması jokey kulüp düşüncesini yeniden ve büyük beklentilerle gündeme getirmiştir. Çünkü Demokrat Parti genel sekreteri Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu, yetiştiricilik ve at sâhipliği yapmaktadır; atçılığın yönetimi konusunda da bilgi sâhibidir. Sait Akson, seçimlerden kısa bir süre sonra, Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu ile buluşarak tasarladıkları "jokey kulüp modeli"ni anlatır. Karaosmanoğlu'nun bu modeli uygun görmesi üzerine yeni yarışçılık yasa taslağını ve jokey kulübün yönetmeliğini Türkiye Yarış Atı Yetiştiricileri ve Sahipleri Derneği 2. başkanı Özdemir Atman ile birlikte hazırlarlar. Bu arada Nejat Evliyazâde ve eşi Mesude Evliyazâde jokey kulüp konusunu başbakan Adnan Menderes'e de açmışlardır.

Özdemir Atman'ın anlattığına göre; 1950 yılı nüfus sayımı akşamı kurucu üye-

İzmir yarışları, 1905.

lerin Ankara Palas'ta imzâladığı yönetmelik, ertesi gün (23 Ekim 1950) Ankara vâliliği hukuk işleri bürosuna verilmek sûretiyle Jokey Kulüp resmen kurulur.

Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu (Demokrat Parti genel sekreteri, Manisa milletvekili), Saim Önhon (Kocaeli milletvekili), Nejat Evliyazâde (çiftçi), Sait Akson (hukukçu) ve Halim Sait Türkhan (çiftçi) Jokey Kulüp'ün kurucuları olurlar. İlk yönetim kurulu da; başkan: Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu, genel sekreter: Saim Önhon, muhâsip üye: Halim Sait Türkhan ve üyeler: Sait Akson ile Nejat Evliyazâde şeklinde teşekkül eder.

Türkiye Jokey Kulübü'nün yarışçılıkta etkin kuruluş olabilmesi için gereken düzenleme, 10 Temmuz 1953 târihinde çıkan 6132 Sayılı At Yarışları Hakkında Kânun'la gerçekleşir. Yasa bütün beklentilere yanıt veremese de, yarışçılığımızda farklı bir yapı oluşturmaktadır. Sonuç tam istenildiği gibi değildir, yine de yarış ve bahislerde yönetimin tek bir elde toplanması önemli bir kazanım sayılır. Yönetimin -TJK aracılığıyla- atçılarda olması da bir avantajdır.

Özdemir Atman ile Sait Akson'un birlikte oluşturdukları yasa taslağında yetkilerin Jokey Kulüp'e verilmesi öngörülür ki bu model yarışçılıkta ileri ülkelerde başarıyla uygulanmaktadır. Hazırlanan taslağa göre bakanlık kulübü denetleyecek, ama yetkileri kısıtlama ya da paylaşma söz konusu olmayacaktır; fakat taslak hayâta geçirilememiştir. 6132 Sayılı Kânun uyarınca oluşturulan at yarışları yönetmeliğinin 2. maddesinde de "Yarış Otoritesi" tâbirinin "Tarım Bakanlığı" anlamına geldiği, yine aynı bölümde "Tanınan Yarış Otoritesi" tâbiriyle "İngiltere Jokey Kulübü"nün kastedildiği belirtilmiştir. Yönetmelik, Türkiye Jokey Kulübü'nün "Yarış Müessesesi" olduğunu söylemektedir. Bizdeki modelin farklılığı bu örnekte açıkça görülmektedir.

Sonuç olarak yarış ve yetiştiriciliğimizin at ve koşu sayısı, müşterek bahislere katılım gibi nicelikle ilintili yönlerine baktığımızda Avrupa'nın önde gelen ülkelerinden olduğumuzu söyleyebiliriz. At yarışlarının soyun iyileştirilmesi amacıyla düzenlendiğinden hareket edersek bu konuda, sâhip olduğumuz imkânlara rağmen iyi bir yerde değiliz. Yarış ve yetiştiriciliğin uluslararası boyutlara ulaştığı günümüzde, dünyâya uyum sağlayamamış ve onunla rekâbete giremeyecek bir yapıyı sürdürmek bizi hedeflerimize ulaştıramayacaktır.

KAYNAKÇA

¶ Akson S., *Yarışçılık Anıları,* Türkiye Jokey Kulübü Yayınları, İstanbul, 2015.

¶ Aral, N., "Türk Atçılığı ve İstikbali", *İktisadi Yürüyüş Dergisi,* Haralarımız eki, İstanbul, 1946.

¶ Belek, K., "Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık: Dünden Bugüne Kırgız Kültürel Hayatı Örneği", *Gazi Türkiyat (Gazi Üniversitesi-Türkoloji Araştırmaları Dergisi)*, sayı: 16, Ankara 2015, s. 111-128.

¶ Code Et Réglement Jockey - Club Ottoman, İstanbul, 1909.

¶ Köstem, R., *Tarihsel Sürecinde Atçılığımızın Yapısı ve Yarışçılığımızın Oluşumu*, Türkiye Jokey Kulübü Yayınları, İstanbul, 2000.

¶ Köstem, R., "Veliefendi'nin İlk Günleri", *Popüler Tarih Dergisi*, sayı: 10, İstanbul 2001, s. 80-84.

¶ Kahraman, A., *Osmanlı Devleti'nde Spor,* Kültür Bakanlığı Başvuru Kitapları, Ankara, 1995.

¶ Sönmez, A., "Ayastefanos Antlaşması'nın Gölgesinde Eski ABD Başkanı General Grant'ın Türkiye Ziyareti", *Ege Üniversitesi Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, cilt: XIII, sayı: 1, İzmir 2013, s. 37-55.

¶ Tesio, F., *Yarış Atı ve Yetiştiriciliği Üzerine Araştırmalar,* Türkiye Jokey Kulübü Yayınları, İstanbul, 2015.

At yarışları ve müşterek bahis

REŞAT KÖSTEM

Conyngham Kupası Finali,1872.

AT yarışı, belirlenmiş kurallarla düzenlenen iki ya da daha fazla sayıda binicili atın katıldığı bir sportif olgudur. Atın evcilleştirildiği çağlardan beri, hangi atın daha hızlı olduğunu belirlemek amacıyla yapılır ve en hızlı olan kazanır.

At yarışları, soyun iyileştirmesi çalışmalarının araçlarından biri olarak bilinir. Çünkü yetiştiricilik dünyâsı, hızlı ve güçlü saf kanlar yetiştirmek amacındadır. Saf kanların bu niteliklerini sınama ve saptamanın en sağlıklı yöntemi de onları yarıştırmaktır.

At yarışları bahsi, özellikle günümüzde müşterek bahislerden ayrı düşünülemez. Bahis oyunları sâdece at yarışlarına mahsus da değildir. Başta futbol olmak üzere, hemen her spor dalında oynanmakta; diğer şans oyunlarıyla birlikte bâzı kamu hizmetlerinin karşılanmasında önemli bir kaynak oluşturmaktadır.

"Müşterek" ve "bahis" sözcüklerinin etimolojik yapılarına bakacak olursak Arapça kökenli olduklarını görürüz. *Türk Dil Kurumu Büyük Sözlüğü'*nde; *"Müşterek: ortak, birlikte, ortaklaşa", "Bahis: Görüşünde veya iddiasında haklı çıkacak tarafa bir şey verilmesini kabul eden sözlü anlaşma"* olarak açıklanmaktadır. Bahisin, sözlü anlaşma şeklinde tanımlanması, yanlış ya da en azından eksiktir. Çünkü yasal bahislerde geçerli bir belge düzenlenip katılımcıya mutlaka verilmektedir.

Türk Dil Kurumu'nun bu başlıktaki açıklamalarına başka düzeltmeler de yapmamız gerekir. "Müşterek bahis" TDK Sözlüğü'nde, *"At yarışlarında, en az iki koşuda yarışan hayvanlardan birinin kazanmasına bağlanan talih oyunu."* şeklinde tanımlanmaktadır ki bu yanlıştır. Gerek ülkemizde gerek yurt dışında iki koşuda yarışan atlardan/hayvanlardan birini bilmek üzerine düzenlenen bahis hiçbir zaman olmamıştır. Bu tanımlamaya en yakın oyun "çifte bahis" olarak bilinir ve TDK'nın sözlüğünde de açıklandığı gibi, çifte bahis iki ardışık koşunun birincisini tahmin etmek üzere oynanır. Ayrıca müşterek bahis bir oyun türü değil, gerek at yarışı gerekse diğer yarışmalar için düzenlenen oyunların bütününe verilen ortak addır. Örneğin ikili bahis, çifte bahis, ganyan ve plase oyunları da müşterek bahislerin türleridir. Müşterek bahsi "ortak katılımlı şans oyunları" olarak tanımlayabiliriz.

YETİŞTİRİCİLİK - YARIŞ DÖNGÜSÜ

Yetiştiriciliğin âdeta yan kuruluşu olarak değerlendirilen yarışçılık, günümüzde çok farklı boyutlara ulaşmıştır. International Federation Horseracing Authority (IFHA) üyesi 35 ülkede, 2016 yılı müşterek bahis satışları tutarının 106.535.260.858 €'a ulaşmış olması bunu doğrulamaktadır. Gerçi "hızlı ve güçlü" saf kan atların da yarıştırılmak amacıyla yetiştirildiklerini göz önünde tutarsak yarış ve yetiştiricilik âdeta bir döngü gibi gözükür. İngiltere, İrlanda, Fransa ve Japonya gibi ülkelerdeki klasik ve saygın koşulara iğdiş (gelding) edilmiş saf kan atların katılamaması, yarışların yetiştiriciliğe hizmet ettiğini gösterir. Çünkü iğdiş bir saf kan at yavru veremeyeceğine göre, bu önemli koşuları kazanması yetiştiricilik için bir anlam taşımaz. Bu nedenle Fransa'da 1802 yılında çıkarılan bakanlar kurulu kararıyla, iyi at yetiştiren bölgelerde at yarışları düzenlenmesine izin verilmiştir. Yâni yetiştiriciliğe hizmet etmeyen, sâdece müşterek bahis amacıyla düzenlenen koşular bir dönem Fransa'da yasaklanmıştır.

Ülkeler at yarışlarını kendi koşulları ve geleneklerine göre çeşitlendirmişlerdir. At yarışı genel anlamıyla, uluslararası kuruluşlarca belirlenen koşullara sâhip ve bu kuruluşlarca tanınan ülkelerde, bizim İngiliz atı olarak adlandırdığımız "thoroughbred" ya da saf kan Arap atları arasında düzenlenen koşulardır. Örneğin USA'da 1940 yılından beri Quarter yarışları koşulmaktadır; ama bu koşular küresel yarışçılığın paydaşı olarak kabul edilmez.

AT YARIŞLARININ YUMUŞAK KARNI

Atlar bâzen sâdece spor ya da farklı amaçlar için yarıştırılabilir, ancak yarışların günümüzde ilgiye ve ekonomik öneme sâhip olmasının en önemli nedenlerinden biri müşterek bahislerdir. At yarışları, müşterek bahislerle birlikte anılmakta ve şans oyunlarına, dînî inanç ya da başka gerekçelerle sıcak bakmayanların eleştiri oklarına hedef olmaktadır. Bu nedenle müşterek bahisleri, at yarışlarının "yumuşak karnı" olarak tanımlayabiliriz.

İslâm'ın ilk yıllarından îtibâren at yarışları, vazgeçilmez sporlardan biri olmuştur. Hz. Peygamber, *" Kişinin eşiyle, ok ve yayıyla ve atıyla oynaması dışındaki oyunlar boş ve faydasızdır."* buyurmuştur. At binmek, Hz. Peygamber'in sürekli olarak özendirdiği, kazananlara ödüller verdiği, çoğu kez kendisinin de iştirak ettiği bir spor dalıdır. Resûl-i Ekrem; at binme, güreş ve atletizmin öğrenilmesi ve öğretilmesini istemiş, hatta bir babanın çocuğuna karşı görevlerinden söz ederken çocuğu helal rızıkla beslemek, ona okuma yazma ve at binmeyi öğretmek şeklinde bir sıralama yapmıştır.

Halîfe Hz. Ömer de gerek hutbe ve sohbetlerinde gerekse mektuplarında, atçılık, binicilik, yüzme ve atletizm gibi eğitici ve yetiştirici sportif çalışmalara önem verilmesini ve bunların çocuklara öğretilmesini istemiştir. X. ve XI. yüzyıllarda Türklerin İslam dünyâsına girişleri ile atın dinsel etkinliği giderek azalmağa başlasa da, at yarışları İslâm toplumundaki yerini ve önemini korumayı başarmıştır.

Batı dünyâsındaki uygulamalara bakacak olursak XVI. ve XVII yüzyıllarda, başta Fransa ve İngiltere gibi Avrupa ülkeleriyle, ABD'nin birçok eyâletinde şans oyunları yasaklanmış ya da bâzı düzenlemelerle kısıtlanmıştır. Savoy'da erkeklere şans oyunları yasaklanırken, kadınların ufak bedellerle şans oyunu oynamalarına izin veriliyordu. Buna karşın, Çin seddi ve 1631 yılında Londra'nın ilk su kemerinin yapımı gibi kamu yatırımlarına kaynak sağlamak için piyango düzenlediğini görülmektedir. Bilet satışı yapılarak düzenlenen ilk piyango, 14 Şubat 1466'da Belçika'nın Brugges şehrinde gerçekleştirilmiş, elde edilen gelir ise şehrin yoksullarına dağıtılmıştır.

At yarışları, ülkemizde de sâdece eğlence amaçlı düzenlenmemiştir. Örneğin Osmanlı'nın zor zamanlarında, düzenlenen at yarışları sâyesinde eğitime bir nebze katkı sağlanmıştır. 1902 yılında Üsküp'te, 1903 ve daha önceki yıllar Çorum'da pâdişâhın emriyle geliri ilkokul düzeyindeki mekteplere bırakılmak üzere at yarışları düzenlendiği devlet arşivlerindeki belgelerden öğrenilmektedir.

I. Dünya Savaşı'nın ayak sesleri duyulmaya başlayınca bir savaş uçağı alınabilmesi için Tarsus'ta at yarışı düzenlenmiştir. Yarışı kazanan atın sâhibi Tarsuslu İsmail Efendi ve binicisi Hüseyin ise Harbiye Nezâreti tarafından madalyayla ödüllendirilmiştir.

Ülkemizdeki ilk müşterek bahis, 3 Nisan 1895 târihinde, levantenlerin kurduğu Smyrna Races Club (SRC) koşularında oynandı. O günkü koşularda kazanacak atları bilmek amacıyla düzenlenen bahislerde (ganyan oyunu) katılımın beş bin liraya kadar yükseldiği İzmir'de yayımlanan Ahenk gazetesindeki haberler arasında yer alır. Balkan Savaşı 10 Ağustos 1913'te Bükreş Antlaşması'yla sona erince Veliefendi Çayırı'nda yeniden başlayan Islâh-ı Nefs-i Feres Cemiyeti yarışlarında da "tâlih bileti" adıyla müşterek bahis oynanmıştır.

Müşterek bahislere ilişkin bir başka örnek, Mustafa Kemal'in 1920 yılı sonbaharında, Ankara'da düzenlettiği koşulardır. Ekim ayındaki koşuların hazırlıklarıyla da Mustafa Kemal Paşa ilgilenmiştir. Yarış programının kapağında, *"Büyük Millet Meclisi reîsi Mustafa Kemal Paşa hazretlerinin riyâset-i fahimânelerinde (başkanlığına yakışacak şekilde) Ankara 336 senesi sonbahar at koşuları programıdır."* yazmaktaydı. Hakem heyeti Miralay Refet (Bele) ve BMM âzâsı Hüsrev (Gerede) beylerden oluşurken, bahs-i müşterek heyetinde de Levâzım reîsi Rıza Bey ve Binbaşı Haydar Bey yer alıyordu.

İstanbul'un işgal günlerinde (1922) yabancıların kurduğu Makrikuey Racing Syndicate'in (MRS) düzenlediği koşular, Batı yarışçılığına en yakın örneklerdi. MRS gerekli kaynağı müşterek bahis, kapı girişi ve idman pisti gelirleriyle sağlıyordu. Ayrıca yurt dışından getirttiği saf kan İngiliz atlarını da buradaki atçılara satıyordu.

1926 yılında kurulan Yarış ve Islâh Encümeni (YIE) etkisiyle yarışçılığımız gün

"Heyhat ki, atı da, bütün sefaletleriyle mıhlı olduğumuz toprak üstünde koşturuyoruz ve toprağın insandan geçme bütün kirini ona sıçratmaktan kurtulamıyoruz.

O halde, atı ıslah ve ıstıfa dâvasının biricik tılsım dairesi olan yarış yerinden müşterek bahsi kaldırmak yerine, onun şerrini azaltmaktan başka çaremiz kalır mı?"

Necip Fazıl Kısakürek

geçtikçe Batı çizgisinde ilerliyor; ama başarı devlet desteği ile sağlanıyordu. Batı'da hızla gelişen müşterek bahis, yarış ve yetiştiriciliğin bütün giderlerini karşılamaktan öte "artı değerler" bile yaratabiliyordu. MRS de başarısını İstanbul'daki işgal kuvveti askerlerinin ve ülkemize sığınan Beyaz Rusların bahislere katılımıyla sağlıyordu. İşgâlin kalkması ve MRS'nin Türkiye'den ayrılmasıyla, koşulardaki izleyici sayısı ve buna bağlı olarak müşterek bahis gelirleri büyük oranda düştü.

Müşterek bahis gelirlerinin artması, yarış ve yetiştiriciliğin büyümesini sağlamaktadır. YIE'nin birçok ilimizde düzenlediği yarış ve sergilerin giderlerini, bahis gelirleri ile sağlamanın olanaksızlığı 1934 yılı bütçesinde açıkça görülmüştür. Zîra 14 ilde gerçekleştirilen yarışlarda, müşterek bahis gelirlerinin toplamı 11.561 lira 61 kuruş olurken koşularda dağıtılan ikrâmiyelerin toplamı 88.310 lirayı bulmuştur. Bu da bize yarış ikrâmiyelerinin, yâni giderlerin müşterek bahis gelirlerinden oldukça fazla olduğunu göstermektedir. 1934 yılının açığı da, önceki yıllarda olduğu gibi, Ziraat Bankası, İş Bankası ve Başbakanlık örtülü ödeneğinden alınan yardımlarla kapatılmıştır.

Geçmiş yıllarda müşterek bahis satışlarındaki başarısızlığımız; yarış sever sayısının azlığı, yarış otoritesine/müessesesine güvensizlik, iller arası bahis oynama olanağının bulunmayışı,her ildeki bahis türlerinin farklılık göstermesi gibi etkenlerden kaynaklanıyordu. Örneğin 1939 yılında Fikret Yüzatlı, Sipâhi Ocağı'nın sâhibi olduğu Veliefendi yarış yerini kirâlayarak işletme hakkını aldı. Altı hafta süren ve pazar günleri yapılan İstanbul yarış sezonunda müşterek bahislere katılım günde ortalama 60-70 bin lirayı buluyordu. Günde beş koşu koşuluyor ve ganyan, plase, ikili, çifte, üçlü ganyan oynanabiliyordu. Diğer illerde ise satışlar İstanbul'a oranla çok daha azdı ve sâdece ganyan, plase oynanabiliyordu.

Nimet Üyken'in söz ettiği 1939 yılı ile, 1358 lira 45 kuruş müşterek bahis geliri sağlanan 1934 yılı İstanbul yarış programı arasında önemli bir fark yoktu. 1934 yılı İstanbul sezonunda da, yaz ayları 6 pazar günü ve günde 5 koşu yapılıyordu. Yüzatlı'nın başarısında; oyun çeşitliliği, otoriteye olan güven, yarış yerinde verilen hizmet gibi etkenler ön plana çıkıyordu. İstanbul yarışlarını 1943-47 yılları arasında Türkiye Yarış Atı Yetiştiricileri ve Sâhipleri Derneği adına yine Fikret Yüzatlı düzenledi.

İstanbul'da yakalanan başarı sâyesinde cemiyetin yarışçılığımızdaki etkinliği 1945 yılından îtibâren daha da arttı. Bunun sonucu, İstanbul'daki yıllık yarış haftası sayısı önce 6'dan 8'e, 1947 yılında da 10'a çıkarıldı. Artan koşu ve izleyici sayıları bâzı önlemlerin alınmasını da gerektirdi. Öncelikle pistin iyileştirilmesi gündeme gelince cemiyetin olanaklarıyla, kum pist elden geçirildi ve hipodrom yapılana kadar bu pist kullanıldı. İzleyici sayısındaki artışa çözüm olarak önce ek tribünler, 50'li yılların başında da portatif tribünler konuldu.

Yarışçılığın ana gelir kaynağı olan müşterek bahislere katılım, İstanbul yarışları dışında hayli düşüktü. Müşterek bahsin yöresel olması da katılımı güçleştiriyor, hatta birçok il için olanaksızlaştırıyordu. Örneğin İzmir ile bağlantı zorluğu nedeniyle, bu ilimizdeki yarışlara İstanbul ve Ankara'dan müşterek bahis katılımı çok sonraki yıllarda gerçekleşti. Yarışların düzenlendiği il dışında müşterek bahis oynatmak isteyenlere kolaylıkla izin veriliyordu; ama uygulamadaki bâzı yanlışlar güven sarsıcıydı. Bu yüzden birçok yarış sever hipodromdan uzaklaştı. Kentler arası müşterek bahse katılma imkânı ilk kez 1941 yılında, Osman Münir Kutnak'ın yayımladığı Stad dergisi aracılığıyla gerçekleşti.

Her geçen gün artan ilgi, müşterek bahislere katılımı canlandırıp gelirleri yükseltiyordu; ama aynı zamanda yarış disiplinin önemi ve otoriteye güven gibi konular hâlâ tartışılıyordu. Yarış ve Islâh Encümeni döneminde bu sorunun çözümünü genel sekreter Atıf Esenbel üstlendi. Kuralı Atıf Bey koyar, kimse buna karşı çıkamazdı. Yarış ve yetiştiriciliğimiz sonraki yıllarda, otorite boşluğunun sıkıntı ve zararlarını fazlasıyla çekmiştir.

Her ilde farklı müşterek bahis uygulamaları da ayrı bir sorun yaratıyordu. Örneğin 1942 yılında, YIE üyesi de olan Ankara vâlisi Nevzat Tandoğan, Ankara yarışlarında ikili bahsi yasaklamış ve her koşu günü için bir çifte bahis oyununa izin vermişti. Ankara'da ikili bahsin yeniden oynanmasına 1944 yılında başlandı.

O günlerin müşterek bahis oyunlarından söz etmek gerekirse:

İkili bahis: Günün bâzı koşularında uygulanan ikili bahiste kazanmak için

ilk 2 atı koşuyu bitiriş sırasıyla bilmek gerekirdi.

Çifte bahis: İki ardışık koşunun birincilerini bilmek gerekirdi ve o günlerin en tutulan oyun türüydü.

Üçlü ganyan: Günümüzdeki gibi, üç ardışık koşunun birincisini bilmek gerekirdi; ama Ankara ve İstanbul'da eküri kuralı geçerliyken İzmir'de eküri geçersizdi.

Ganyan, plase: Bütün illerde uygulanan ve yarış severlerin en çok ilgi duydukları oyunlardı.

1949 yılındaki Veliefendi yangını sonrası yarışların yeniden başlaması için, İstanbul'da ikili bahsin kaldırılması, çifte bahsin bire indirilmesi, bahsin hangi koşularda oynanacağının yarışların başlama saatinden yarım saat önce kura ile belirlenmesi gibi önlemler alındı. Müşterek bahiste teknik donanım ve uzman eksikliği nedeniyle verilen hatâlı startlar, koşu sonuçlarının tartışılır olması gibi konular da gündemden hiç düşmüyordu. Bunların önüne geçmek amacıyla 1955 yılından îtibâren fotofiniş ve 1962'de starting-boxlar kullanılmaya başlandı.

Müşterek bahislerde patlama olarak tanımlayabileceğimiz artışlar sırasıyla 1968 yılında başlayıp 1981 yılından îtibâren her yarış gününe konulan 6'lı ganyan, 1990 yılında kullanılmaya başlanan kompüterize müşterek bahis makineleri, 1993 yılında TRT 3'te başlayan televizyon yayınları, her geçen gün yaygınlaşan bâyi ağı gibi etkenler sâyesinde oldu.

Bütün bu gelişmelere karşın ülkemizde hem yarışseverlerin hem de hipodromlarda yarış izleyenlerin sayısı günümüzde hayli düşüktür. Örneğin 2013 yılındaki 611 yarış gününde, 463.778 TL kapı geliri elde edilirken 2017 yılındaki 727 yarış gününde bu gelir 318.294 TL'ye düşmüştür. Şanlıurfa, Elazığ ve Diyarbakır hipodromlarında izleyici yok denilecek kadar azdır. Bu durumu iyileştirmek ve yeni yarış severler kazanabilmek için hipodromları câzip yerler hâline getirmek gerekir. Birçok ülkede yarış günlerinde konserlerin ve farklı etkinliklerin düzenlenmesi bu nedenledir.

İzleyici sayısının azlığı yüzünden 2017 yılı müşterek bahis satışlarının %1.22'si hipodromlarda gerçekleşmiştir ki bu arzulanan bir oran değildir. 1969 yılında bile İstanbul yarışlarında bu oran %87'nin üzerindeydi. Gelişen teknolojiyle birlikte yarış severlere sağlanan büyük kolaylıklar bahislere katılımı arttırmaktadır; ancak buna rağmen hipodromlardaki izleyici sayılarında hızlı bir düşüş yaşanmaktadır.

Müşterek bahis sistemimizin en büyük handikaplarından biri kesintilerin yüksekliğidir. Bu konuda IFHA istatistiklerine göz atacak olursak Venezuela'dan sonra %50 ile en yüksek yüksek kesinti oranı bizim ülkemizdedir. Kesintilerin azaltılması durumunda müşterek bahislere katılımın arttığı, böylece hem yarış severlerin hem devletin daha çok kazandığı birçok ülkede kanıtlanmıştır.

Yarışçılık sektörü anlattığımız bu yöntemle kendi kaynağını yaratmanın yanı sıra, devlete de "hatırı sayılır" bir pay vermektedir. Örneğin 2017'de ülkemizdeki müşterek bahis satışı 5.012.208.097 TL (KDV dâhil) olarak gerçekleşmiş, bunun 1.441.141.859 TL'si kamuya aktarılmıştır.

Yarış ve yetiştiricilik sektörümüz, soy kütüğüne kayıtlı 42 bin at ile 84 bin kişinin doğrudan, 300 bin kişinin de dolaylı yoldan geçim kaynağıdır. Ekonomiye katkısı yılda 2.3 milyar TL olurken, buradan 1.2 milyar TL kamu bütçesine aktarılmaktadır. Uluslararası bağımsız denetleme kuruluşu Deloitte'un yaptığı araştırmaya göre, 1 at, 3 kişiye iş olanağı yaratıp 11 kişinin geçim kaynağı olmaktadır. Sektörün kendi imkânlarıya böylesine büyük katma değer yaratmasında müşterek bahislerin payı yadsınamaz.

Bir at sevdâlısı olan ve at yarışlarına büyük ilgi duyan şâir Necip Fazıl Kısakürek müşterek bahisler ile at yarışlarının vazgeçilmez bağını, at yarışlarından doğacak kötülüklerin insan nefsinden kaynaklandığını şöyle anlatıyor:

"Bu iş, mücerret prensip olarak, atın melek mânasına insanların musallat ettiği şeytandır; ve tıpkı insandan 'nefs'in ayrılmasına imkân bulunmadığı gibi, onu, hipodromların üstüne kanad germekten alıkoymak kabil değildir. Atı, insan koşturacak ve insan seyredecek oldukça, her yerde ve her işte göründüğü gibi, mutlaka nefsaniyet tecelli edecek; o da biricik ifade ve tercümesini parayla iddialaşmak şeklinde gösterecektir. Birkaç asırdan beri münakaşa mevzuu olan bu mesele üzerinde bütün cihan, müşterek bahis kalkacak olursa yarış yerine tek ferdin gelmeyeceği; dolayısıyle bu işi besleyici iktisadî pazarın yıkılacağı ve ikramiye kaynağının kuruyacağı teşhisinde müttefiktir. Yarış olmayınca ıstıfa (ed. soyun iyileştirilmesi, seleksiyon)*, ıstıfa olmayınca at olmaz.*

İnsanların, en iyi elbiselerini giyerek ve en zarif tavırlarını takınarak sırf zevk ve bedîî heyecan için akın edeceği ve orada nur alınlı ulular halinde tribünlere sıralanacağı âlem, bu malûm dünyada ve bu malûm şartlar içinde hayal edilemez. Heyhat ki, atı da, bütün sefaletleriyle mıhlı olduğumuz toprak üstünde koşturuyoruz ve toprağın insandan geçme bütün kirini ona sıçratmaktan kurtulamıyoruz.

O halde, atı ıslah ve ıstıfa dâvasının biricik tılsım dairesi olan yarış yerinden müşterek bahsi kaldırmak yerine, onun şerrini azaltmaktan başka çaremiz kalır mı?"

KAYNAKÇA

¶ Büyük Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu; http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5b94e8c2404579.93414536

¶ International Federation Horseracing Authority, "Annual Report 2016" , s. 40; https://www.horseracingintfed.com/resources/Annual_Report_2016.pdf

¶ "İslâm ve Toplum", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Vakfı İlmihali*, c. II, Diyanet Yayınları, İstanbul, 1999, s. 113-116.

¶ Gürcü, M., *Osmanlı'da At,* TJK Yayınları, İstanbul, 2015, s. 44, 55, 59.

¶ Güneş, G., "İzmir'de At Yarışları", *Tarih ve Toplum Dergisi,* İletişim Yayınları, c. 40, sayı: 240, İstanbul, Aralık 2003, s. 42.

¶ Köstem, *R., Tarihsel Sürecinde Atçılığımızın Yapısı ve Yarışçılığımızın Oluşumu,* TJK Yayınları, İstanbul, 2000, s. 127-128.

¶ Üyken, N., *Türkiye Jokey Kulübü Tarihçesi,* TJK Yayınları, İstanbul, 2015, s. 35.

¶ *2017 Türkiye Jokey Kulübü Çalışma Raporu,* TJK Yayınları, İstanbul, 2018, s.100.

¶ *age*, s. 133.

¶ *age*, s. 33.

¶ International Federation Horseracing Authority, "Annual Report 2016", s. 40; https://www.horseracingintfed.com/resources/Annual_Report_2016.pdf.

¶ Üyken, N., "Atçılıkta 50 Yıl", *Banko Dergisi,* sayı: 298, İstanbul, s. 307.

¶ Kısakürek, N. F., *At'a Senfoni*, TJK Yayınları, İstanbul, 2016, s. 119-120.

¶ "Atçılık Sektörü Ekonomik Etki Analizi-basın Sunumu", Deloitte Uluslararası Bağımız Denetleme Kurulu, 2017; http://www.tjk.org/TR/YarisSever/News/Page/29482

At yarışı endüstrisi ve organize satışlar

ÖMER HALİM AYDIN

J. Polland, Şampiyon.

AT yarışı insanoğlunun en eski eğlencelerinden biridir. Tüm canlılar arasında rekâbetten en fazla haz duyan bu iki tür, bin yıllar boyu birlikte yekvücut yarışmanın keyfini yaşamış, izleyenlere de birebir yaşatmıştır. At yarışı antik çağlardan beri birçok ulusun millî sporu olmuştur. Târih boyunca at yarışları düzenlemek için görkemli hipodromlar yapılmıştır.

Atlı araba yarışları ilk MÖ 680'de olimpiyat oyunlarına bir kategori olarak girmiştir. Bizans halkının neredeyse tamâmı hipodromda (bugünkü Sultanahmet meydanı) yarışan ve Kırmızılar, Yeşiller, Beyazlar olarak adlandırılan takımlardan birinin taraftarıydı. Târihçiler buradaki yarışlarda başarılı olan atların yüksek meblağlara satıldığı at pazarlarından söz eder. Hoş bir tesâdüftür ki ülkemizin en eski organize at satışları olarak adlandırabileceğimiz müzâyedeler de 70'li yılların ortalarına kadar Sultanahmet'te bulunan Tarım Bakanlığı İstanbul İl Müdürlüğü'nün bahçesinde yapılmıştır.

Günümüzde at yarışlarının endüstrileştiği ülkelere baktığımızda organize satışların en önemli öğelerden biri olduğunu görürüz. Yarış atı yetiştiriciliğinin yapıldığı tüm ülkelerde endüstrinin kalbi bu satışlarda atar. Yetiştiricilerin ürünlerini pazarlama, at sâhiplerinin ekürilerine yeni yıldızlar katma umutlarının karşılık buldukları yerlerdir satış ringleri. Modern anlamda at yarışı düzenleme konusunda öncülüğü tartışılmaz olan İngiltere'de 250 yıldır organize yarış atı satışları yapılmaktadır. Yarış atı ve damızlık materyali müzâyedesi düzenleme amacıyla XVIII. yüzyıl ortalarında Richard Tattersalls tarafından Londra Hyde Park Corner'da hayâta geçirilen Tattersalls, resmî olarak bu konuda faâliyet göstermek amacıyla kurulan ilk şirkettir. 1965 yılından beri Newmarket şehrinde bugünkü yerinde satışlarını sürdüren Tattersalls, yılda yaklaşık 400 milyon pound değerinde atın el değiştirmesine aracılık ederek endüstriye eşsiz bir katkı sunmaktadır.

J. Pollard, Epsom yarışları, 1834-1835, Tattersalls.

ABD'de en bilinen satış şirketi ise Keeneland'dır ve aynı isimle anılan hipodromun içinde faâliyet yürütmektedir. Yıllık 600 milyon dolar civârı satış rakamları elde eden Keeneland'a, ABD'nin en eski at müzâyede kuruluşu ve tüm zamanların açık arttırmada satılan en pahalı saf kanı Green Monkey'in satıcısı Fasig Tipton (1898), OBS, Canadian Thoroughbred Horse Society ve irili ufaklı diğer satış şirketleri de eklendiğinde Kuzey Amerika'da yıllık 1 milyar dolar değerinde atın açık arttırmalarda el değiştirdiği anlaşılır.

At yarışlarına bağlı bir endüstrisinin bulunduğu hemen her ülkede satış organizasyonları vardır ve neredeyse tüm atlar, yaşamlarının bir döneminde bunların düzenlediği açık arttırmalarda satılır. İrlanda'da Goffs ve Tattersalls Ireland, Fransa'da Arqana, Avustralya'da Inglis, Güney Afrika Cumhûriyeti'nde Magic Million, Cape Thoroughbred Sales ve Bloodstock South Africa, Almanya'da Baden-Badener Auktionsgesellschaft gibi şirketler çok uzun yıllardır yetiştiricilerin ürünlerinin değer bulmasına aracılık etmektedir. ABD'de son on yılda doğan tayların yaklaşık %32'si yearling (bir yaşını doldurmuş tay) ya da foal (bir yaşını doldurmamış tay) olarak organize satışlarda el değiştirmiştir.

Ülkemizde ise bu oran ne yazık ki %1'in altındadır. At yarışı organizasyonu ve yarış atı yetiştiriciliği alanlarında Avrupa'nın en ileri ülkelerinden sayılan ülkemiz, bu tarz bir satış kültürüyle nispeten geç tanışması ve yasalarımızda bu satışların gelişmesine yardımcı olacak düzenlemelerin bulunmayışı sebebiyle endüstrinin bu çok önemli alanında ne yazık ki varlık gösterememektedir. Yetiştiricilerin ürünlerini daha etkin bir şekilde arz edebilme imkânına kavuşmalarının yanı sıra, saf kanlarımızın yurt dışına pazarlanabilme şansı sâdece bu organizasyonların varlığıyla mümkündür. Bu sâyede satış şirketleri, acenteler, nakliyeciler ve otomatikman hayâta geçecek daha birçok kuruluş ve bunlar tarafından istihdam edilecek çok sayıda insanla birlikte endüstrimiz daha büyük ve güçlü bir yapıya kavuşacaktır.

İleri yarışçılık ülkeleri her yıl yurt

1899. The American Gentleman's Newspaper. 1187

THE FIRST THOROUGHBRED SALE
EVER HELD
IN
MADISON SQUARE
GARDEN
AND THEY WERE BRED IN
OLD KENTUCKY

58 YEARLINGS 58

Competent and Disinterested Judges

INDIVIDUALLY AND COLLECTIVELY

OLD KENTUCKY

SOLD BY AUCTION

AT MADISON SQUARE GARDEN
NEW YORK

BY ELECTRIC LIGHT

Evening of Monday, June 19, 1899,
At 8 O'CLOCK

BY ELECTRIC LIGHT

FASIG-TIPTON CO., Madison Square Garden, New York.

Fasig Tipton Satış Organizasyonu'nun ilk kez düzenlediği satışın gazete îlânı, 19 Haziran 1899.

dışına 100 milyonlarca dolar değerinde at satabilme becerisini; satış organizasyonları, endüstri paydaşlarının bunlara olan desteği, hükümetlerin ve yerel yönetimlerin kolaylık sağlayıcı düzenlemeleri ve teşvîkiyle kazanmışlardır.

Bu satışlar düzenlendikleri kentleri ünlendirmiş, sosyoekonomik gelişmelerine önemli katkılar sağlamıştır. Hatta bâzı kentlerin adları dönemsel olarak düzenlenen bu satışlarla özdeşleşmiştir. Meselâ Newmarket deyince Tattersalls, Lexington deyince Keeneland akla gelir. Kildare Goffs, Deauville ise Arqana satışları ile anılır.

At satışlarının yarış kültürünün pekişmesi ve at yarışlarının popülaritesinin artmasına olan katkısı azımsanamaz. Özellikle İngiltere ve İrlanda'da satış mahalleri at yarışı endüstrisinin kalbinin attığı yerler olmanın yanı sıra, sosyal alanlar olma vasfı da taşırlar. Küçük âile işletmelerinin çocuk yaşlı demeden satışlara katılmaları, yetiştirdikleri saf kanlar ringe çıktığındaki heyecanları veya on, bâzen daha fazla arkadaşın bir araya gelerek oluşturdukları grupların keselerine uygun bir saf kan bulup satın alma hevesleri görülmeye değerdir. Ringi tıklım tıklım doldurmuş insanların milyonlarca pounda satılan bir saf kanın müzâyedesini nefeslerini tutarak izlemeleri de ayrı bir zevktir.

Goffs satışları, Kildare, İrlanda.

Jokey yarış kıyâfeti ve kamçısı

LEVANTENLER tarafından 1850'li yıllarda İzmir'de başlatılan Smyrna Race Club yarışları İngiltere'deki kurallarla koşuldu. Jokeyler, yurt dışında olduğu gibi, ekürilerin (at sâhiplerinin) belirlediği formaları giyiyorlardı. 1927 yılında başlayan Yarış Islâh Encümeni dönemi yarışlarında ise Fransa'daki yarış kuralları esas alındı.

Bu kurallara göre jokeyler "Bir veya birkaç renkten ve ipekli kumaştan yapılmış, önü tek düğmeli, yakası kapalı, uzun kollu bir ceket kazak ile beyaz külot ve boğazı sarı konçlu çizme ve kasket" giyeceklerdi. Kasket, ceket kazak ile aynı yâhut farklı renkte olabilirdi, ama "önü uzunca siperlikli ve ipekli kumaş"tan yapılmış olmalıydı. Kazağın altında ise "düz ve beyaz boyun bağı veya eşarp" taşınacaktı. Bu kıyâfeti taşımayan ve her türlü temizlik ve şıklığına dikkat etmeyen jokeylerin koşulara katılması mümkün değildi.

19.04.2011 târihli Resmî Gazete'de yayımlanan At Yarışları Yönetmeliği'nin 109. maddesine göre jokeyler "kumaştan yapılmış, yakası kapalı, uzun kollu forma, beyaz kumaştan yapılmış külot pantolon, koncu değişik renkli olan siyah yarış çizmesi, düz beyaz kumaştan fular, koruyucu kask ve can yeleği" giymek zorundadır. Aynı eküriden oldukları önceden bildirilen ve aynı koşuya katılan atların binicileri aynı tip forma giyerler. Numarası büyük olan atın binicisi eküri şapkasının dışında farklı renkte bir şapka takar. Kask ve can yeleğinin yarış dışında, atların idmanı sırasında da giyilmesi zorunludur.

Kamçı

Jokeylerin ayrılmaz bir parçası olarak görülen kamçının kullanımı da yönetmelikle belirlenmiştir. Buna göre kamçı güvenli ve doğru şekilde, yalnızca atı cesâretlendirmek amacıyla kullanılmalıdır. Kamçı önce ata gösterilir ve atın tepki vermesi beklenir. At tepki vermediği takdirde kamçı kullanılır.

Kamçı omuz hizâsı yüksekliğinde fazla güç sarf edilmeden atı yaralamayacak şekilde, sâdece sağrının kaba kısımlarına dokundurulur. Atın tepkisi beklenmeden art arda kullanılamaz. Kamçıya cevap vermeyen, dereceye girme şansı olmayan, koşuyu kazanmış ve bitiriş çizgisini geçmiş atlara kesinlikle kamçı vurulmaz. Ayrıca kamçıyla diğer atlar rahatsız edilemez.

Jokey koşu esnâsında son düzlükte en fazla 7, koşunun tamâmında ise 10 kez kamçı kullanabilir. Kamçıdan olumsuz etkilendiği düşünülen atlar gerekirse yarış komiserler kurulu tarafından muâyene ettirilir.

Jokeyin kullandığı kamçı düz olmalı ve uzunluğu 70 cm'yi geçmemelidir. Apranti ise 50 cm'yi geçmeyen "şakşaklı düz tay kamçısı" kullanır.

Yarışa katılacak atlara uyarıcı ve şok etkisi yapacak cihazların kullanılması da kesin olarak yasaklanmıştır.

Yarış atlarının sağlığı

İKİ yaşındaki atların iskelet sistemi henüz gelişimini tamamlamamıştır ve yarış dünyâsının ağır çalışma koşullarına ve stresine dayanıklı değildir. Yaralanma riskleri vardır. Fakat pek çok at sâhibi atı iki yaşına gelince eğitime başlatır.

Eğitim sürecinde atlar günün büyük bir kısmını birbirlerinden ayrı bir şekilde ahırlarda kapalı olarak geçirirler. Atları ahırda bağlı tutmak, yüksek performans gerektiren eğitim ve beslenme şekli için en uygun yöntemdir. Hem böylece eğitim yerine yakın bir yerde konaklayarak her gün yolculuk edilmemiş olur. Fakat sosyal hayattan mahrum kalan ve kötü etkilenen atlar, çitleri ya da diğer sâbit objeleri ısırmak, homurdanmak ya da kendini sakatlamak gibi davranışlar geliştirir.

Eğitim sürecinde otlamak yerine yoğun olarak tahılla beslenen atlarda ülser görülür. Bir araştırmada, yarış atlarının %89'unun eğitimin başlangıcından 8 hafta sonra derin ve kanayan ülserlerinin olduğu tespit edilmiştir.

Eğitim ve yarış sürecinde her yaştan at, tendon ve bağ doku yırtığı, eklem çıkığı ve kemik kırığı gibi sakatlanmalar yaşar. Bunların teşhîsi her zaman kolay değildir ve bir sonraki antrenman veya yarışta hasarın geri dönüşsüz hâle gelmesi söz konusudur. Bazı veteriner ve antrenörler ağrısı yüzünden yarışamayacak hasarlı atları ağrı dindiricilerle yarıştırmaya devam etmekte, bu durum iyileşme ihtimâlini ortadan kaldırmaktadır.

Yarış sürecinde aşırı zorlanan atların soluk borularında ve akciğerlerinde kanamalar olur. Melbourne Üniversitesi tarafından yürütülen bir çalışma, yarış atlarının %50'sinin soluk borusunda ve %90'ının akciğerlerinde kanama olduğunu tespit etmiştir.

Her 22 yarıştan birinde bir atın yarışı bitiremeyecek derecede hasar gördüğü ve Kuzey Amerika'da her gün üç saf kanın yarış sakatlıkları yüzünden öldüğü hesaplanmıştır.

Araştırmalar, kaybetmiş ya da emekliye ayrılmış atların yarıştırıldığı engelli koşuların normal yarışlardan %20 daha fazla ölüm riski taşıdığını ortaya koymaktadır. Engelli koşunun süresi diğer yarıştan daha uzun tutulmakta, jokeyler daha ağır olmaktadır. Yorgun atların düşme, kendilerini ve jokeyleri sakatlama riski daha fazladır.

Yarış atlarının gelişimini hızlandırmak, solunum kapasitesini yükseltmek, hızını ve performansını arttırmak, acılarını dindirmek, heyecânını yatıştırmak için kullanılan bâzı ilâçların yasaklı olması dopingin önüne tam olarak geçememektedir.

Bir at bacağını ya da omzunu kırdığı zaman, kemiğinin parçalara ayrılma ihtimâli çok yüksektir. Cerrâhî uygun bir çözüm olmadığında hayatlarına son verilir. Sakatlanan bir yarış atını tekrar sağlığına kavuşturmak zaman ve para ister. Yaralı atların zâtürre gibi enfeksiyonlara açık hâle gelmesi de ekonomik açıdan zarardır. Yarış atlarının yaklaşık %40'ı hastalık ya da düşük performans sebebiyle endüstri dışı kalmaktadır.

Tekrar yarışma ve kazanç sağlama ihtimâli düşük atlara masraf yapmak istemeyen at sâhipleri onları haralara veya çayırlara geri götürmek yerine satar veya kesime gönderir. Bir kısmı at eti yenen ülkelere gitmekte, bir kısmı da köpek maması veya tutkal yapımında kullanılmaktadır. Uzun süren taşıma günleri bu atların bir kısmını gıdâsızlığa veya travmalara mahkûm eder.

MURAT GÜR

Süleyman Akdı
“At benim velînîmetimdir”

İyi bir jokey, kazanılmayacak bir yarışı kazanmasını bilir. Onun mahâreti yarışın içinde yer tutuşundan, atın üstünde son düzlükte diri kalışından, yorulmamasından anlaşılır.

SÖYLEŞİ: AKİF KURUÇAY

Atla ilk tanışmanız nasıl oldu?

Biz zâten atların içinden geldik. Babam da jokeydi. Âileden atçıyız. Ankara doğumluyum. Oradan Osmaniye'ye gitmişiz. Osmaniye'de ilkokul okurken at binmeye başladım. Onüç yaşında da Türkiye'de ilk defa yarışa çıktım. Apranti diyorlar o zaman bana. Elli yarışı kazanmadan jokey olamıyorsunuz. Bir çeşit amatörüm yâni. Millet, *"Bu çocuk nasıl ata binecek?"* diyordu. Ben tabiî onüç yaşına kadar çok iyi deneyimler kazanmıştım ve Allah'a çok şükür onbeş yaşımda jokey oldum. Onaltı yaşımda en çok kazanan birinci jokeyin altında ikinci jokey oldum. İki sene öyle devam etti. Sonra otuz sene şampiyon olarak jokeylik yaptım. Birçok ülkede at bindim. 1972 senesinde Türkiye'yi temsîlen Avustralya'da at bindim. Asya Atçılık Konferansı düzenleniyordu. Bütün dünyâdan ve Asya ülkelerinden jokeyler geliyordu. 1974 senesinde konferans Türkiye'de düzenlendi. Sonra 1984'te Japonya atçılığının 50. yıldönümünde Türkiye'yi temsîlen Japonya'ya, 1993'te Singapur'a gittim. Bir sene Almanya'da profesyonel olarak bindim. İngiltere'ye de gittim. Toplamda 12.800 yarış koştum. 4350 tânesini kazandım.

Bir at sizin için neyi ifâde eder? Atı nasıl tanımlarsınız?

At benim velînîmetim, her şeyimdir. Biz her şeyimizi attan kazandık. Zâten at kültürümüzde kutsaldır; ama benim için kutsalın da ötesinde bir varlıktır. Hele âilemin geçimini attan temin ettiğimi düşündüğümde... Şu anki konumumu ata borçluyum yâni, ona çok büyük sevgim ve saygım var.

Jokey olmadan önceki aprantilik dönemini anlatabilir misiniz?

Benim zamânımda şu andaki gibi apranti okulları yoktu. Bu okullarda talebelere bütün dersler veriliyor. At simülasyonları var, onlara bindiriliyor. Veliefendi Hipodromu'nda bulunan apranti okulunda hocalık da yapıyorum. Eskiden okul yoktu, büyük eküriler vardı. Ben patronum Burhan Karamehmet'in ekürisinde hocam Burhan Şenemgen nezâretinde yetiştim. Babam çok iyi, büyük bir jokey olduğu hâlde beni Burhan Şenemgen'e teslim etti. Jokeyliğimde elde ettiğim, öğrendiğim her şeyi Burhan Şenemgen hocama borçluyum.

Jokeyliğe geçiş nasıl oluyor?

Sabahları ahıra geliyorsunuz. Diyelim ki o zaman ahırda otuz atınız var. Bu atları çalıştırıyorsunuz. Daha yeni olduğunuz için, en fazla çalıştıracağınız at üç olur. At binmeye başladığınızda bu dört olur. Dışarıdaki ahırlardan da çalıştırırsınız, etti beş. Ama tabiî elli yarış kazanınca iş otomatikman değişiyor. Bizim zamânımızda yalnız bağlı bulunduğunuz ahırın atlarına biniyordunuz. Eküri sâhibi dışarıdan at binmenize müsâade etmiyordu. Şimdiki sistemde durum farklı. Eğer apranti lisansınız varsa her taraftan binebiliyorsunuz. Peki, nasıl lisans alıyorduk: Bir kurul var. O kurul sizi tepeden tırnağa inceliyor. Kurula sunmak için Mazhar Osman'a gidip sağlık raporu alıyorduk. Yaşınız küçük olduğu için babanızdan muvâfakatnâme getirmeniz de gerekiyordu. Sonra kurul sizi izliyor, yeterli bulursa lisansınızı imzâlıyordu. Bende durum farklı gelişti. Kurul her sene geldiği için ben at çalıştırırken beni izliyordu. At çalıştırmaya sekiz yaşımda başlamıştım. 13 yaşıma gelmeden lisansıma kavuştum. O yaşta yine ilk defa Burhan Karamehmet'in Niçiko adlı atına bindim. Hipodrom müdürü Reha Eken abimiz yarıştan önce bana bir çiçek verdi, *"Sen büyük jokey olacaksın."* dedi. Çok heyecanlanmıştım, ağlamaya başladım. Sonra ata bindim. Ufacık çocuğum, millet bana bakıyor. Bindiğim at geç çıktı. Yarışı üçüncülükle bitirdim. O sezon sene sonuna kadar İstanbul'da hiç yarış kazanamadım. Kış yarışları için Ankara'ya geçtim. Orada iki sene içinde jokey oldum.

Baba mesleğini devralmış oldunuz bir bakıma. Atların dünyâsına dâir öncesinden bir bilgiye ve görgüye sâhipsiniz. Bugün iyi bir jokey olmak için en başından ne tür eğitimlerden geçmek gerekir?

Şimdiki imkânlar müthiş. Meselâ apranti okulunda matematik dersi var, İngilizce öğretiliyor. Her türlü mekanik destek sağlanıyor. Beslenme uzmanı, psikolog; ne ararsanız var. Elli civârında çocuk, hepsi burada kalıyor. Hepsinin yatak odası var. Geçenlerde birinin lens kullanması lâzımmış, gözlükle yapamıyormuş. Derhâl lens temin edildi. Bir diğeri elini bir yere vurmuş. Hemen röntgene götürdüler. Ne istiyorlarsa var, çok şanslılar. Biz bu imkânların hiçbirine sâhip değildik, alaylı yetiştik. O zamanlarda elli koşu kazanan aprantilikten jokey olabilirdi. Şimdi bu sayı yüz küsurlara çıktı; ama bunun nedenlerinden biri, başta da söylediğim gibi kendi ekürisinden başkasında at binmesine izin verilmiyordu. Ayrıca epey süre yarışlar haftada bir kere, pazar günleri yapılıyordu. Benim at bindiğim dönemde cumartesi-pazarları yapılmaya başladı. Sonra çarşamba, cumartesi, pazar oldu, yarışlar haftada üç günü geçmezdi. Şimdi bir jokey haftanın her günü bir başka hipodromda yarış koşabilir. İşte bundan dolayı jokeylik için gereken yarış kazanma sayısı artmış oldu.

Eski sistemden farklı olarak daha ne gibi değişiklikler oldu?

Eskiden siz bir antrenöre bağlıydınız, kontrat yapardınız. O antrenör size izin

vermezse ata binemezdiniz. O antrenörün yazılı olduğu yarışta başka ata da binemezdiniz. Çok uzun sene "Jokeyler Derneği" başkanlığı yaptım. Jokeyliği bırakmıştım. Bu böyle olmaz dedik ve bir çalıştay düzenledik. Orada jokey antrenör ilişkilerini yeniden yapılandırdık. Aprantilerin jokeylere nazaran kilo avantajını 3 kg'dan 5 kg'a çıkardık. Apranti, istediği yarışta yarışabilir dedik. Şu binen bütün genç jokeylerin yetişmesine sebep olduk. Artık hiç kimseye bağlı değiller, lisanslarıyla istedikleri ata binebilirler.

Atla jokeyin eşleşmesinde nelere dikkat ediliyor? Nasıl oluyor?

Önce bir aprantinin tarafından bakalım; diyelim ki bir eküride çalışıyorsunuz. Eküriler içinde on atı olan da, otuz veya üçyüz atı olan da var. Eğer kâbiliyetliyseniz her zaman size şans tanınır, iyi jokey olmanızın önü açılır. İş jokeye gelince, jokeyin bir menejeri vardır. At sâhibi ile jokey karşı karşıya oturup anlaşırlar. Siz iyi jokeyseniz at sâhipleri gelir sizi bulur. Ben de bir jokey olarak hangisi işime iyi gelirse onu seçerim. En iyi jokeyde bütün atlar ona gelir, o seçer. Eskiden ben seçiyordum. Şimdi Halis Karataşseçer veya Selim Kaya'ya gelirler, o seçer.

Atların jokeylerini seçtiği olur mu peki?

Bâzı at vardır jokey seçer, bâzısı jokeyin altında çok iyi koşar, bâzısı da jokeyin altında iyi koşmaz. Jokeyin ustalığı önemli. At ağzı var dili yok bir hayvan. Deyim bu, oysa atın bir dili vardır. Jokey o dili anlar, ondan atın ne anlatmak istediğini anlaması beklenir. Uyum bu şekilde oluşur.

Jokeylik yaparken kendinize nasıl bakıyordunuz? Nelere dikkat ediyordunuz? Bir jokey nasıl yaşamalı?

Öncelikle uyku düzenine dikkat etmeli. Bir yaz gününden bahsedeyim. Bir jokey sabah 04:30'da kalkar. 05:00'da idmanda olur. İyi bir jokeyin 09:00'da idmanı biter. Bu arada onbeş atı çalıştırır. Onbeş at demek, iki kilo kayıp demektir. Yarışa gelir, bir kilo da yarışta kaybeder. Her gün üç kilo verip alır. Üç kilo verdiği zaman ne oluyor? Vücutta tuz mineral sistemi, hepsi yok oluyor. Onun için çok iyi beslenmesi lâzım. Erken kalktığı için erken yatması, kendine çok dikkat etmesi lâzım. Ben 1963'ten 1976'ya kadar bu düzenlemeleri kendim yapardım ya da yaptığımı sanırdım. 1976'da Halim Celaloğlu ekürisinde çalışmaya başlayınca o eküride Turgay Renklikurt adında, Türkiye'nin en iyi kondisyonerlerinden , üstelik atla hiç ilgisi olmayan bir spor eğitmeniyle tanıştım. Turgay hoca beslenmeyi çok iyi bilen bir kişiydi. 1976'dan 1981'e kadar onunla çalıştım. Beslenme üzerine birçok şeyi, "yarışa 48 saat kala hiçbir şekilde acı yemeyeceksin, asitli içmeyeceksin; ızgara, haşlama yiyeceksin" gibi tavsiyeleri hep Turgay hocadan öğrendim. Edindiğim bilgilerin jokeyliğimde büyük faydasını gördüm.

Kendine bakan bir jokey kaç yaşına kadar bu işi yapabilir?

Ben 69 yaşındayım, 56 yaşına kadar bindim. 13 sene oldu bırakalı.

Tabiî üzücü ama bu işte kazâlar da yaşanıyor.

Köprücük kemiğim kırık. Jokey olup da bu kırığı olmayana cevaz vermezler. Boksörün burun, güreşçinin kulak kırığı gibi. İşte bakın, köprücük kemiği kırığı (gömleğinin yakasını açıp gösteriyor), "Clavicula" diyorlar buna. Bir keresinde de attan düştüm, parmağım yere takıldı. Elimin bağı koptu. Bu elim (sağ) sakattır. 15 sene böyle bindim; ama işimi iyi yapmama asla engel olmadı.

Ülkemizde koşulan yarışlar dünya standardını düşündüğümüzde hangi düzeyde sizce?

Bâzı ülkelere bakınca üst seviye değiliz. Kime göre meselâ? Dünya genelinde at yarışçılığında Amerika çok yüksek düzeydedir. Fransa ve İngiltere de dâhildir bu kategoriye. Bu üç ülke dünya atçılığının zirvesindedir. Biz onlardan damızlık alıp getirdik. Şu anda Türk atçılığı Almanya, İtalya gibi ülkelerle yarışır durumdadır.

Türk atçılığında yarış dünyâsının gelmiş geçmiş en iyi atlarından bahsetseniz.

Türk atçılığında efsâneler var. Bizim bindiğimiz, binmediğimiz. Bindiğim

efsâne atlar: Seren, Çinkut, Trapper, bunlar İngiliz atlarından. Tabiî Türkiye'nin yetiştirdiği çok nâdîde bir at var: Karayel. Ona da bir yarış binmek nasip oldu. Karayel üçüncü yarışındaydı. 50 kiloydum. Rahmetli Ekrem abinin kilosu tutmuyordu. Ben bindim üçüncü koşusunu kazandım. Karayel iki yaşındaydı o zaman. Üç yaşında Gazi koşusu kazandı. Zâten hiç geçilmedi. Arap atlarından Saffet, Ersoylu, Yavuzhan, Caş efsâne olarak gördüğüm atlar arasındadır.

Koşmak istediğiniz, ancak koşamadığınız bir at oldu mu?

Olmadı. Her senenin hangi atı geliyorsa muhakkak binmişmdir. Hipodromda hele şampiyonsan tabiri câizse her kulüpte oynayabiliyorsun. İyi at da her zaman iyi jokeye gidecektir. İyi jokey de iyi atı bulur. Karşılıklıdır bu iş.

Jokeyler için bir meslek birliği var mı?

Bir jokey derneğimiz var. Önceden çok aktifti; maalesef şimdi değil. Neden böyle bilmiyorum. Ben orada uzun seneler bulundum. Üç sene başkanlık yaptım. Evvelce kurulan bir dernekti. Benim zamânımda derneğe parasal destek kazandırdık. Jokeylerin her gün binmek için verdikleri binme parası vardır. Diyelim 25 lirayken 50 lira oldu. Onun yarısı bu derneğe kalıyordu. Sonra bir grup çıktı, derneğe bu parayı vermiyoruz dedi; gelir azaldı. Derneğin başkanıyken öğrencilere burs veriyorduk, ayırt etmeden okuyan kim olursa. Doğal olarak seyis ve jokey çocukları da vardı burs alanlar arasında. Benim zamânımda meselâ 30-40 üniversite talebesi okutuldu.

Bahis piyasasına bakışınız nasıl?

Bahisle bizim hiçbir ilişkimiz yok. Jokey kesinlikle bahis oynamaz. Ancak kendi bindiği ata ganyan oynayabilir. Peki bu nasıl oluyor? Temel kâide şudur: Jokey atına kazanmak iddiasıyla biner. Dolayısıyla kendi atına ganyan oynamasında beis yoktur. Çünkü kazanmak için varını yoğunu ortaya koymak zorundadır, hîle söz konusu olamaz. Ama kendi koştuğu yarışta başka bir atın üzerine bahis oynaması, kendisinin bilinçli şekilde kötü koşması demektir, kesinlikle yasaktır. Çok ciddî cezâ alır.

Jokeylik mesleğinin önünde ne gibi sorunlar var?

Şu an jokeyliğin önünde hiçbir sorun yok. Eskiden jokey dediğiniz zaman jokeye kız vermezlerdi. Jokeylerin îtibârı yoktu. Jokey mi, aman atçı mı der istemezdi. Günümüzde jokeylerin ekonomik durumu iyi. Jokeyliğin dışında burada bir meslek daha var. Atları çalıştıran kişilere idmancı diyorlar. Antrenör değil, idman jokeyi. Siz antrenörsünüz. "Çık şunu şunu yap!" diyorsunuz. Ben çıkıyorum yapıyorum, gelip size rapor veriyorum. Şurasını burasını beğenmedim diyorum. Bu işten genel müdür maaşına yakın gelir kazanan arkadaşlarımız var. Bu çatının altında yaklaşık 1600-1700 jokey var. Bunun içinde at binenler çok az, çalıştırıcılar çok fazla. Jokeyler her gün başka bir hipodromda at bindikleri için evvelki gibi at çalıştırma şansları yok. Onun için farklı çalıştırıcılar devreye giriyor. Bu arkadaşlarımız da mesleklerinde, evlendiğinde âilesine, çoluğuna çocuğuna iyi bakabilecek bir kazanç sağlayabiliyor.

Çocuklarınızdan bu işi tercih eden var mı?

Yok. Ben ilkokul okudum sâdece. Yurt dışındayken de yeterli eğitimi almamamış olmanın sıkıntılarını çektim. Dedim ki benim çocuklarım olursa üniversitede okutacağım. Çocuklarım üniversitede okudu. Görsel iletişim ve medya okudular. Onları kendi alanıma yönlendirmedim.

Hem okuyabilir hem bu işi yapabilirlerdi. Neden istemediniz?

Şimdi babaları şampiyon bir jokey; hipodromları 30-40 sene boyunca domine etmiş bir insan. Öyle veya böyle buranın rekâbetçi atmosferinden onları uzak tutmak istedim. Kendi hayat hikâyelerini kendileri oluştursunlar dedim. Bilsem ki büyük jokey olacaktılar, belki bu yolu tavsiye ederdim; ama bunun garantisi yok.

Yurt dışında at bindiğinizi söylemiştiniz. Buradan hareketle bizdeki jokeyler, yurt dışındaki jokeylerin at binişleri veya jokeylik tutumları gibi hususlarda bir değerlendirme yapabilir misiniz?

Evet, bir sene Almanya'da kaldım. Bizden çok farklı tabiî Almanların atçılığı. Bizde meselâ jokey sabah idmana gelir, sonra evine gider dinlenir, sonra gelir yarış koşar. Almanya'da öyle değil; sabah geliyorsunuz seyis gibi atı siz hazırlıyorsunuz. İşten sonra siz temizliyorsunuz. Ahırına siz salıyorsunuz. Atın bütün bakımı size âit yâni. Her gün beş ata bu şekilde bakmak mecbûriyetindesiniz. Bana çok tuhaf gelmişti başta. Ya ben ata bakıyorum, seyislik yapıyorum falan diye üzülmüştüm. Orada sistem böyle işliyor, sonra alışıyorsunuz.

Deneyimli bir jokey olarak iyi bir jokeyde hangi nitelikleri ararsınız?

İyi jokey kazanılmayacak bir yarışı kazanan jokeydir. Kazanılmayacak yarışı bir jokey nasıl kazanabilir? İşte onun mahâretinden, yarışın içinde yer tutuşundan, rakîbini iyi seçmesinden, atın üstünde son düzlükte diri kalmasından, yorulmamasından anlarız. Bu vasıfların hepsi jokeyde olacak. O zaman büyük olursunuz. Meselâ bakıyorsunuz bir Halis Karataş... Ben bırakalı 12-13 sene oluyor, o hâlâ biniyor, binecektir de. Çünkü neden? Büyük bir jokey olmak öyle kolay bir iş değildir. Şu anda dört jenerasyon jokey gelmiş Türkiye'ye. Birinci jenerasyon babam, ikinci jenerasyon Ekrem Kurt, üçüncü jenerasyon ben, dördüncü jenerasyon Halis Karataş. Bu isimlerin hepsi 30 senenin üstünde at binmiş. Biz üç jenerasyon baba oğul ve Ekrem abi İzmir Salihli'den gelmişiz. Babamla ben dışında baba-oğul Gâzi Koşusu kazanan hiç yok. Babam da ben de ikişer kez Gâzi Koşusu'nu kazandık.

Ünlü jokeylerin atla iletişimi

SÜLEYMAN AKDI

"Biz bindiğimiz atların dedesine, nenesine, annesine de binmişizdir. Bütün sülâlenin neden hoşlandığını neden hoşlanmadığını biliriz. Atı hissetmeli. İnsanlar gibi atlar da çeşit çeşittir. Bâzısı yumuşaktır, sevilmekten çok hoşlanır. Bâzısı serttir, sert konuşmaktan hoşlanır.

Bâzen bineceğin zaman at geri geri gider ya da sen binerken seninle berâber kendini yere atar. At kulaklarını diktiyse dönüp kaçacak, o sırada seni de üstünden düşürecek demektir. Şahlanıp geri kaçıyorsa yürürken bineceksin. İyi iletişim kurulursa ürkmezler.

Atla yarıştan önce, yarış sırasında konuşurum. At senin ne hissettiğini çok iyi hisseder. Yarışın içinde birbirimize ne zaman haydi diyeceğimizi çok iyi biliriz. Yumuşak bir atı idâre etmek kolaydır. İsyan eden, sinirli bir atı idâre etmekse zordur. Gerginlik insandan ata, attan insana geçer. Stresli olduğunuz gün bu yarışa yansır ve kaybedersiniz.

Yurt dışında atların çoğunluğuna kadınlar bakıyor. Ata hiç vurmazlar, çok daha iyi muâmele ederler. Doğal olarak at da tepmez, ısırmaz. Bizde ise atlar, hasbelkader bu işi yapan, kültür seviyesi düşük insanlarla muhâtaptır.

At dövülerek bir yere gitmez. Kamçı hayvanın canını acıtmak için değil, beklediği işâreti vermek için kullanılır. Ödüllendirmek için havuç, üzüm veririm. Şeker yedirilirse kan şekeri yükselir, normal gıdâsını alamaz."

HALİS KARATAŞ

"Her bindiğim atı tanımaya çalışırım. Konuşmazlar; ama hareketleriyle bir şeyler anlatırlar. Hisleri çok kuvvetlidir. Bâzıları darbe yemiş olabilir, birileri onları incitmiştir; önce sizden ürkekler, ne olacak, dayak mı gelecek diye beklerler.

Hep hoşgörülü davranmak, yapmak istemedikleri şeyleri yaptırmamak gerekir. "Peki oğlum", "yapma kızım", "hadi canım"... Ses tonu önemli. Hareketler önemli. At kendisini kulaklarından da belli eder. Geriye doğru yasladığı zaman seni tâkip ediyordur. İkisini geriye attığı zaman senden bir şey bekliyor ya da bir kötülük gelecek diye korkuyordur. Benden ona zarar gelmeyeceğini kulaklarını okşayarak, severek anlatıyorum. Baktı ki kendisine bir zarar gelmeyecek o zaman bir kulağı ileride bir kulağı geride olur, öyle koşar. Artık "üzerimdeki bana bir kötülük yapmayacak" diye emindir. At ancak teslim aldığınız zaman yarışta istediğinizi verir. Ama sizi sevmemişse işiniz zor. Her şey her zaman olduğu gibi yine sevgiye dayanıyor.

Yarışta ata kızdığın zaman, iki defa vuracaksan -yapmamak lazım ama- dört defa vuruyorsun. Meselâ yarıştığım bir atın yarışla hiç alâkası yoktu. Ağzındaki kantarmayı bir ısırdı, yarış boyunca onu kurtarmaya çalıştım. Kurtarmam lâzım ki yarışa adapte olsun. Beşinci kaldım, çok sinirlendim. Biliyorum ki inadından böyle yaptı. Erkek atlar daha inatçı, dişi atlar daha asabî, ama titiz olurlar.

O kadar hisli hayvanlardır ki düşerken sakatlanmamanız için dikkat ederler. Düştüğünüz zaman sizi korumaya çalışırlar, üzerinize basmaz, size zarar vermezler."

BİZİM İÇİN ŞAMPİYON

7 Aralık 2018 tarihinde vizyona giren "Bizim için Şampiyon" filmi, Türk atçılığının önemli ismi Özdemir Atman (1924-2000) ekürisine âit Bold Pilot ve onun dâimî jokeyi Halis Karataş'ın hikâyesini anlatıyor.

1993 yılında doğan bu İngiliz saf kanı 1996 yılında yalnız üç yaşındaki İngiliz saf kanların bir defaya mahsus koştuğu, 2400 m çim pistte yapılan Gâzi Koşusu'nu 2:26:22'lik dereceyle kazandı. Bu rekor günümüze kadar kırılamadı. Aynı yıl Uluslararası Boğaziçi Koşusu'nu da kazanan Bold Pilot, yarış hayâtı boyunca birçok yarışı en önde bitirdi. Startbox'a girmesi için hipodromun sessizliğe gömülmesi unutulmaz anlar olarak hâtıralarda kaldı. At yarışı ile ilgilenmeyenlerin bile sevgisini kazanan efsânevî at için bir gazetecinin, *"Ne kadara satarsınız?"* sorusunu Özdemir Atman, *"Merkez Bankası'nı verseler satmam."* diye cevaplamıştı. 1998 yılında pistlere vedâ eden Bold Pilot, 2013 yılı Gâzi Koşusu'nda jübile için Veliefendi Hipodromu'na getirildi ve ayakta alkışlandı. Şampiyon at, 2015 yılında hayâta gözlerini yumdu.

Halis Karataş ile Özdemir Atman'ın kızı Begüm Atman 2003 yılında evlendiler. 2 çocukları oldu. Begüm Atman, 2014 yılında kanserden vefat etti.

FOTOĞRAFLAR: MURAT GÜR

Ahmet Giz

“Sevgisi, zahmetinin katbekat üstünde”

SÖYLEŞİ: AKİF KURUÇAY

Atçılıkta antrenörlük nedir? Yarış atı antrenörü ne iş yapar?

Antrenör bir atın bakım, beslenme, idman programlarını ayarlayan, onu yarış hayâtına hazırlayan kişidir. Aynı bir sporcunun antrenörlüğünü yapmak gibi. Yarış atı antrenörlüğü tabiî ki zor bir meslek, çünkü ağzı olup dili olmayan bir canlıyla ilgileniyorsunuz. Bir sporcunun antrenörlüğünü yapmaya benzemez. Onun için bilgiye ve dahası tecrübeye çok ihtiyaç duyulan bir meslektir. Ben bu işe 1967 senesinde başladım, 51 senedir bu sâhadayım. Bürokratlığım da var. Türkiye Jokey Kulübü'nde müdür seviyesinde çalıştım. 27 senemi de oraya verdim. Diğer yıllarımı antrenörlük ve at sâhipliği yaparak geçirdim.

O zaman biraz geçmişe dönelim. Atla ilk tanışmanız nasıl oldu?

Babam bu işe çok meraklıydı. Beni daha ufacıkken Veliefendi'ye getiriyordu. Kendimi bilerek burada bulunmam ise 1967 senesindedir. O zaman babam bir at almıştı. Sonra başka atlarımız da oldu. Onların yanına gide gele iyice bu işe ısındım. Bu işin içine girdim. Sonra bürokratlık yaptığım bir dönem oldu. Beni burada işe aldılar, göreve başladım. Çeşitli kademelerde vazîfe yaptım. En son müdürken emekli oldum. Tekrar antrenörlüğe döndüm. 20 senedir de bilfiil bu işi yapıyorum.

Peki, bir at sizin için neyi ifâde ediyor?

Tabiî hayvanları sevmeyen bir insan, asla bu işi yapamaz. Bir kere içinizde hayvan sevgisi olacak. Âilemizde aldık biz bu sevgiyi; evimizde kedimiz, köpeğimiz hep vardı. Hayvanlarla iç içe büyüdüm. Atı da çok severdim. At da sevilmeyecek bir varlık değil zâten. Eğer onunla duygusal bir bağ kurarsanız, bir nevi sizinle konuşur; onu hissedebilirsiniz. Herkes söylüyor ya köpek ile at insana çok yakın diye, hakîkaten öyledir. Onun da iyi olduğu zaman var, iyi olmadığı zaman var. Bir yerlerinin ağrıdığı, bir yerlerinden şikâyetçi olduğu zaman var. Onun için sorduğunuz soruya geleyim, at benim için yaşamın kendisidir.

Sizin bir atınız var mı?

Benim 2010 senesinden beridir atım yok. Ben Arek Kuyumcuyan ekürisinin antrenörüyüm. Beş senedir bu eküride çalışıyorum.

Yarış atı antrenörlüğünü diğer eğitim sınıflarından ayıran şey nedir? Diğer at eğitmenlerinden farkınız nedir yâni, anlatabilir misiniz?

Bizim düz yarış sistemiyle konkur ve at eğitmenliği sisteminin bâzı farkları var. Ancak temelde birleşirler. Meselâ bir tayı hazırlamak onlarda da aynıdır bizde de. Eğitmenler biraz daha bu işe titizlenir. Daha iyi atı kırmaya çalışırlar. Biz bir taraftan zamanla da yarıştığımız için aşamaları daha kısa sürelerde geçmeyi hedefleriz. Çünkü bizim yaş sınırlarımız vardır. Bir İngiliz atı çok üst seviye üç sene koşar. Ondan sonraki seviyeler düşer. Ama konkurda öyle değildir. Konkurda meselâ onbeş yaşındaki at bile koşabilir, yarışmalara girebilir.

Üç sene koşan İngiliz atı daha sonra ne yapıyor?

Dişiler genelde damızlık olur, çok iyi erkek bir at ise o da damızlık olur. Ama her atı damızlık yapamazsınız. Bâzıları da bineğe gider. Eskiden konkurlara çok at verilirdi. Fakat konkurlar artık bizim atlarımızı almıyor. Onların değişik ırkta, başka sınıf atları var, o işlere yatkın olanları kullanıyorlar. Onun için buradan (hipodromdan) çıkma pek fazla at veremiyoruz. At asla hebâ olmaz. Bir yerde bir şekilde mutlaka kullanılır. Ama şunu da bilmek gerekir: Buranın atı öyle alelâde yük hayvanı gibi de kullanılmaz. Buradan çıkma at eğer damızlık değilse gider bir çiftlikte binek olur.

Bir at antrenörü olabilmek için nasıl bir süreçten geçmek gerekir?

Biz alaylı sınıfın son antrenörleri sayılırız. Eskiden bu işin okulu falan yoktu. Tarım Bakanlığı'nın açmış olduğu imtihanlara girilerek lisans alınıyordu. Şimdi okuldan çıkıyor antrenörler; güzel ama biraz eksik çıkıyorlar. Çünkü antrenörlüğün esâsı yarış ahırında yetişmektir. Yarış ahırında olmayan birinin gerçek bir antrenör olma şansı azdır. Çıkmıyor mu, yine de çıkıyor. Meselâ benim yardımcım bir çocuk var, yedi senedir bu sâhada ve şimdi oldukça iyi bir antrenör. İzmir'deki atlarımızı ona bıraktık. İzmir'deki atlara o koşuyor. O, okullu. Bu şekilde yetişen birkaç çocuğumuz var. Ama ekserisi okuldan mezun olup sâhaya çıkınca afallıyor, çabuk kaçıp kayboluyorlar. Burada sebat edemiyorlar. Çünkü 20-25 yaşına kadar at ile ilgili değilseniz o vakitten sonra bu işe gönül vermeniz ve hayâtınızı bu şartlarda idâme ettirmeniz çok zordur. Bizim burada usta çırak ilişkisi çoğu geleneksel meslekte olduğu gibi şarttır. Sonra antrenörlükte en önemli şey görüştür. Eğer baktığın zaman göremiyorsan o iş zâten olmaz.

Görüşten kastınız nedir, biraz açabilir misiniz?

Yâni baktığın zaman baktığın şeyleri görmen lâzım. Ata baktığın zaman atın neyi eksik, ne istiyor, neresinde bir şey var, yürüyüşünde bir aksaklık mı var, topallıyor mu, o gün iyi değil mi, bir hastalığı mı var, bunları görmen lâzım. Sonra idmanda atı iyi tespit etmen gerek. Maalesef oyun (bahis) oynayan arkadaşlarımız, bu işi o seviyede tâkip edenler, yarışseverler, atları ahırdan çıkartıyoruz, getirip burada koşturuyoruz zannediyor; ama oraya gelip koşana kadar bir atın ayları gidiyor. Bir atın idmandan alınıp piste çıkarılması için en az 6.5-7 ay gerekir. O da ata ilk bindiği günden îtibâren hiçbir aksaklık, ârıza yaşanmazsa. Yâni futbolcu gibi değil. Futbolcuyu 15 günde koşturursun, sâhaya çıkartıp oynatırsın. Bu öyle değil.

Peki, bu aşamalarda sistematik olarak bir at antrenörü ne yapar? Nasıl bir yol izler?

Atların kendine mahsus özellikleri vardır. Antrenör için, geçilen aşamalarda attaki ilerlemeyi görmek çok önemlidir. Eğer at bir aşamanın gereklerini tamamlayabiliyorsa, sonrakine geçebilirsin. Meselâ tırısa gelene kadar ilk başta yürüyüş, sonra binek... Önce ata

Antrenörlükte, çoğu geleneksel meslekte olduğu gibi, usta çırak ilişkisi ve "bakınca görmek" önemlidir.

binilir ve ata binme öğretilir. Bu biniş eğitiminde at adım atmasını öğrenir. Çünkü at binili olarak koşar; ama binili olarak adımlamayı bilmez. Binek eğitiminde at bunu öğrenir. İyi bir binek seviyesinden sonra at yavaş yavaş tırıslara, yâni şöyle tık tık tık yapılan yürüyüşlere geçer. Sonra bizim kenter dediğimiz, halk dilinde eşkin diyorlar sanırım, yürüyüşe geçer. Ondan sonra da kısa sprint ve uzun galoplar gelir. Bunlar diğerlerine göre sert işlerdir. Şıp diye kısacık zamanda olacak şeyler değil hiçbiri. Ayrıca bu alıştırmaların, idmanların ne kadar süreceğini de size atın kendisi söyler.

İyi ve çabuk öğrenen at tanımlamanızı biraz açsanız...

Şimdi atlarda bir orijin, yâni anne baba, sülâle meselesi var ki çok önemlidir. Bâzı atlar, bâzı orijinler, geç koşan sülâlelerdir. Geç gelişir bu hayvanlar. Her atı koşacakları yaşın başında idmana alıyorsun; ama bunlar ille de altı ay sonra koşacak diye bir kâide yok. Gelişmeleri öyle bir zaman alıyor ki belki bir sene sonra koşuyorsunuz. Üçlü koşan çok İngiliz, dörtlü koşan çok Arap var. Ufak tefek ârızaları saymıyorum, onlar başka. Hazırlanamayan tipte atlar çıkabiliyor. Bâzı atlar da çok çabuk ele geliyor. Onların da gen yapıları öyle. Biz atçılar, onları daha çok severiz. Hemen koşan sülâleleri bu câmia daha çok sever. Çünkü hemen koşmak demek, ideallerin, hayallerin daha çabuk yerine gelmesi demektir.

Hiç şikâyetçi oldunuz mu atçılıktan?

Her işte olduğu gibi atçılığın da hem zor hem eğlenceli tarafları vardır. Bana kalırsa zevkli tarafları daha ağır basar. Bu işin en büyük zorluğu şudur: Kendinize vakit ayıramazsınız. Asosyal yaşarsınız. Bir canlıyla uğraştığınız için, dükkân işletir gibi davranamazsınız, bugün kapatayım da yatayım diyemezsiniz. Bu iş 24 saat sürer. Benim telefonum hep açıktır. Allah korusun, en ufak bir şey olsa gece yarıları kalkar ahıra geliriz. Çünkü canla, canlıyla uğraşıyoruz; bir yere bırakıp gidemezsiniz, canınız istediğinde tâtil yapamazsınız. Şikâyetçi misin dediniz, değilim. Eğer şikâyetçi olsaydım bunca yıl bu sektörde kalamazdım. Bu işin gönlümdeki sevgisi, zahmetinin katbekat üstündedir. İşim olmadığı zamanlarda bile buraya gelirim, yarış seyrederim. Bu işin insan ömrünü uzatan bir özelliği de var bence. Çünkü her sabah 5'te kalkarız. İdmanlarımız erkendir. Öyle akşam gece yarılarına kadar oturayım diyemez bir at atrenörü. Otursan bile yine 5'te kalkacaksın, saatin belli. Daha erken saatlerde kalkan arkadaşlarımız da var. Onun için biz güneşin doğuşunu hiç kaçırmadık. Bu hayat tarzı bizim gibi orta yaşa gelen insanlara büyük bir zindelik veriyor. Meselâ yaşıtlarıma, okul arkadaşlarıma bakıyorum, benden yaşlı duruyorlar. Mecâzî mânâda onlar dede, biz daha genciz. Bu, işimiz sâyesindedir. Bizim işte hep bir heyecan vardır, adrenalin yüksektir. Hiçbir ânımdan şikâyetçi değilim.

Bunca yıl hipodromdasınız. Tabiî acı tatlı sayısız anınız vardır. En unutamadığınız olay nedir?

O kadar çok ki. Kendi atlarım da vardı. Çok at koştum. Halit, Angora, Melihhan, Dark Child gibi iyi atlarla koştum hem de. Hepsi şampiyon atlardı, hep açık yarış kazandılar. Size Halit'ten bahsedeyim. Halit ârıza yaptı. Arıza kelimesi atçılık lisânında nezâket gereğidir. Kemiği kırılan bir at için kullanılır. Halit'in de kemiği çatladı, onbeş ay koşamadık. Bir at için onbeş ay çok uzun süredir. Yarış atının ahırda kalması hakîkaten zordur. Yavaş yavaş, sabırla Halit'i hazırladık. İlk yarışını koştu, en geri geldi. Bunu bekliyordum zâten. Halit açık yarış atı, çok iyi bir at; ama onbeş ay sonra bir atın koşması hiç kolay değil. Sonra bir yarış daha koştuk, üçüncü oldu. Üçüncü olunca sanki çok büyük bir yarış kazanmış gibi sevinçten havaya fırladım. Hâlbuki normalde Halit'in o yarışları hep kazanması lâzım. Ondan sonraki yarışında da kazandı. Böyle olaylar başımızdan defalarca geçmiştir. Üzüntülü olaylar da oluyor tâbiî. Mesela Odinhan adında bir atımız vardı. Ankara'da Millî Savunma Bakanlığı Koşusu'nda ikinci oldu, potayı geçti ayağı kırıldı ve at sâhada kaldı. O olay bizi çok üzmüştür. Ama bunlar olur. Yarış içinde canlı varlıkla iş yaptığınız sürece bu tip olayların olmama şansı yoktur. İşin zorluğu bu. Allah rahmet eylesin, dedem, *"Altından üstünden yel geçen şeyle iş yapma!"* derdi. Ama biz altından üstünden yel geçen şeyle yıllardır iş yapıyoruz.

Bizdeki antrenörlük anlayışıyla Batı'da yapılan işin bâzı farklılıkları var sanırım. Siz ne dersiniz bu konuda?

Genel ilkeler açısından pek farklılık yok aslında. Onların çalışma koşulları biraz bizden farklı. Onlarda antrenöre çok büyük saygı var. Bizde maalesef o yok. Şimdi orada antrenör at sâhibinden önde geliyor. Antrenöre "boss", yâni patron diyorlar. Antrenör orada her şey demektir. At sâhibi daha sonra gelir. At sâhibi atını antrenöre teslim eder. İnan ki kendi atını görmesi için bile antrenörden randevu alması lâzım. Maalesef Türkiye'mizde antrenöre saygı eskiden biraz daha iyiydi, şimdi hepten kaybettik. Açıkçası buna üzülüyorum. Çalışma şekillerine gelirsem onlar bu konuda da bir aşama bizden ileride. Türkiye'ye göre vitamin sistemi, idman sistemi, beslenme usûlü de değişiyor. Bir de seleksiyon olarak

daha iyi atlarla çalışıyorlar. Bu yüzden alttan hep çok iyi kanlar geliyor. Yarışa uygun görmedikleri atları mezbahaya gönderiyorlar. Onlardan da kedi köpek maması yapılıyor. Batı'da bu çok doğal. Bizde böyle bir şey yapabilir misin? Biz kediye köpeğe atımızı verebilir miyiz? Mümkün değil, yüreğimiz el vermez.

Ciddî bir zihniyet farkı var diyelim...

Yurt dışına ilk gittiğimde kendi kendime *"Türkiye'ye dönünce bir daha yarış sâhasının önünden geçmeyeceğim."* dedim. Çünkü bunların yaptığı atçılıksa bizimki değil, bizimki atçılıksa bunların yaptığı nedir? Döndüğümde daha soğukkanlı düşünme fırsatım oldu. Arkadaşlarımızla, biz de her şeyimizi sistemli yapabilir miyiz diye çok düşündük. Yurt dışına her gittiğimde, inanç ve eylem noktasında onlarla bizim aramızdaki farkları peyderpey tespit ettim. Bizde veterinere kimse inanmaz. *"Veteriner ne bilir?"* diyen adam var burada. Oraya gitseler, bir veterinere gösterilen saygıyı görseler acaba böyle bir şey söyleyebilirler mi? Boynunda steteskopuyla daha 20'li yaşlarında veteriner bir kız geçerken herkes ayağa kalkıp selam veriyor. O kıza vermiyorlar selâmı, onun mesleğine veriyorlar. Antrenörlere saygıda da böyleler. Ama bizim burada hiçbir şeye saygı yok, gerçekten üzülüyorum.

Bir antrenör bu verdiği hizmetlerin karşılığında ne kazanıyor

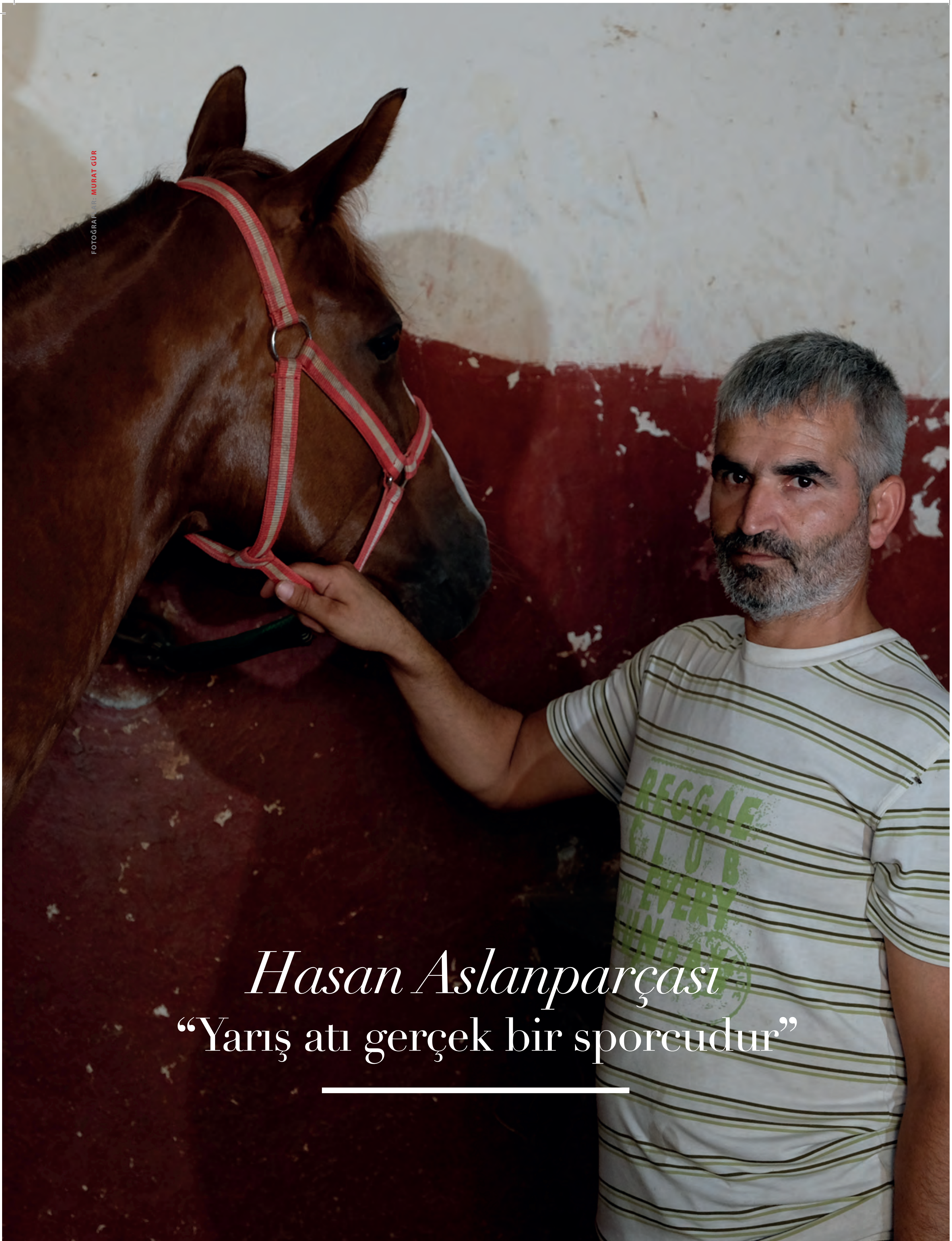
Bu, antrenörün at sâhibi ile olan anlaşmasına bağlıdır. Antrenörün kânûnî hakkı yarış ikrâmiyesinden %10'dur. Tabiî maaş da alabilir. Ama fazla antrenörün çalıştığı ahırlarda o para bölünür. Meselâ %5 biri alır, %2.5 diğerleri alır gibi. Büyük ekürilerde birden fazla antrenör çalışır. Tek bir adamın yapacağı iş değildir. Meselâ bizde öyledir; bir ben, iki de yardımcım üç kişiyiz. Bizim burada şu an 11 atımız var. Ama bir ay sonra bu sayı 20 olacak. Paralar havuzdan paylaşılır. Ama bunun belli bir miktârı var tabiî. Baştaki adam yardımcılarından biraz fazla alır. Bu anlaşmaya bağlıdır. Maaş işi de öyle. Her at sâhibi maaş vermez. Ama maaşsız da olmuyor bu iş. Büyük eküriler asgarî ücret mukâbili paralar verir. Kazanç dersen, tamâmen atın yürümesine bağlıdır bu.

Peki, at sâhibi, antrenör vs derken bir at kaç hâneyi doyuruyor?

Şöyle düşünmek lazım: Bu, esâsında bir iş değildir. At sâhibi bu işten para kazanacak diye düşünürsek yanılırız. Bu iş bir hobidir. Bütün dünyâda bu böyledir. Ama para kazanır mısın? Kazanırsın. Bu işte asıl sâhada çalışanlar para kazanır. Yâni seyis, jokey, antrenör... Bir de bu atlara malzeme veren insanlar; yemci, otçu, talaşçı kazanır. At sâhibi için at hobi olmalıdır. Ama kazanmaz mı? işleri iyi giderse günün birinde o da kazanır. Fakat Türkiye'de sâdece para kazanmak amacıyla bu işi yapan at sâhipleri var.

İşinizin geleceğine dâir ne söylersiniz?

Bugün artık herkes her şeyi biliyor, görüyor. Bilgiye çabuk ulaşıyoruz. Eskiden üç hipodromda yarış koşarken, şimdi dokuz hipodrom var.
Eskiden jokeylerimiz belli sayıdaydı. Şimdi her hipodromda bizim bile tanımadığımız jokeyler yarış koşuyor. Ki biz eskiden câmiadaki herkesi tanırdık. At materyalinde yoğunlaşıp altyapıdan daha iyi kanlarla beslenirsek, atçılığımızın geleceği daha parlak olur kanaatindeyim. Biz geldik gidiyoruz, bundan sonrakiler iyi olsun. İnşallah iyi de olacaktır.

FOTOĞRAFLAR: MURAT GÜR

Hasan Aslanparçası

“Yarış atı gerçek bir sporcudur”

Kendinizi biraz tanıtır mısınız? Bu işi ne zamandan beri yapıyorsunuz?
Bu işte yaklaşık onbeş sene oldu. Diyarbakırlıyım. Orada çiftçilikle uğraşırdık. 1989'da İstanbul'a geldim, beş ay aprantilik yaptım.

Boyunuz da oldukça uygun görünüyor jokeyliğe.
Evet; ama kısmet olmadı. Köyde çiftçilik yaptığımız için eşeğimiz de, atımız da vardı. Yükü genelde onlarla taşıdığımız için at binmeyi de öğrenmiştim. İlk önce Sabahattin Uluçay'ın ekürisinde işe başladım, sonra Oğuz Yalçın'la çalıştım. Şimdi de buradayız.

O eküride aklınızda kalan hangi atlar vardı?
Step by Step ve Vira Vira vardı. Ben bakıyordum bu ikisine.

Seyisliği bir meslek olarak görme fikri sizde ilk ne zaman uyandı?
Dediğim gibi buraya geldiğimizde zâten büyüklerimiz burada çalışıyordu. Dışarıda çalıştığım dönemlerde her hafta sonu hipodroma geliyordum. Aslında başından beri bu işe hevesim vardı. Bu işi yapmak için atı seveceksin, ona cân u gönülden bakacaksın. Her atın ayrı bir huyu, yapısı var. Her atın karakterine, huyuna suyuna göre muâmele gerekir.

Meselâ yarış öncesi seyisten neleri yapması beklenir?
Yarış öncesi at tımar edilir. Altı saat önce 1.5 kilo kadar yarış yemi verilir ki normalden azdır bu miktar. Nasıl diğer futbolcuların belli bir saat önce maç yemeği vardır, bu da öyle. İngiliz atlarına genelde yulaf, Arap atlarına ise ezme dediğimiz makinede öğütülmüş yulaf veririz.Yulaf, öğütülmezse Arap atlarına ağır gelir. Atın belirlenmiş bir saati var. Yemini o saatte yemesi lâzım. Suyunu da zamânında içmeli. Yoksa piste gelirken iki kova suyu içirirsen at şişer. Koşamaz. Sonra da atın ayakları ısıtılır ve yarışa götürülür.

Peki, yarış bittikten sonra neler yapılır?
Atın nefesini toplayabilmesi için yaklaşık 30-45 dakîka gezdirilir. Nefesi düzene girdikten sonra ayakları yıkanır. Toynaklarına herhangi bir zarar gelmemesi için bacaklarına kil çekilir, çünkü bu bölgede harâret olmaması gerekir. Atların en kıymetli yerleri ayak tendonlarıdır. Onların zarar görmesi, yarış hayâtının sonu demektir. İnsanda ağırlık beş tırnağa yayılır. Ama at öyle değil, tek tırnaklı olduğu için tendon tek tırnağı zorlar, hasar görür. Tendon ârızası yaşayan bir atın tekrar yarış pistine dönmesi mûcizedir. Koşan yok mu? Var; ama bin tâne tendon ârızası oluyorsa bunlardan 990 tânesi koşamaz, piste vedâ eder. At zâten yorgundur, tımar edilir, istirahat için ahıra salınır. Yaklaşık 6 saat sonra da otu, yoncası ve suyu verilir.

Atın davranışlarında bir değişiklik olduğunu nasıl anlıyorsunuz? Atın normal zamanda tavırları nasıldır?
Sabah akşam yanına gideriz. Durgunsa bir anormallik vardır. Yemini yememiştir meselâ. Zâten bunu belli eder. Yemini yiyen at kıpır kıpırdır. Ayrıca at bakımı bir ekip işidir. Sabah gelip kapıyı açtınız. Kapıyı açtıktan sonra diyelim ki atın hâli size mutlu geldi. İyi de, bu durumu rapor edebilmen gerekir. Antrenör gelecek, *"At nasıl?"* diyecek. Sen de atın geceyi nasıl geçirdiğini ona bir bir anlatacaksın. Gâyet iyi diyeceksin ya da yemini yememiş bir kilo, yarım kilo yem bırakmış diyeceksin. Sıkıntı varsa bunu tespit edebilmelisin. Her zamanki gibi normal değilse belki bu yemesinden içmesinden bağımsız olarak çalışma programıyla alâkalıdır. Basit bir sorun gibi algılansa bile, o günkü çalışma iptal edilir. Durumunun anlaşılması için veterinere götürülür.

Seyisin gözlemleri çok önemli, hatta hayâtî derecede önemli yâni.
Elbette, yarış atı gerçek bir sporcudur. Yarıştan sonraki sabah yanına geldiğin zaman ayaklarında bileklerinde veya dizinde şiş, sıcaklık ateş var mı diye bakarsın. Bütün olay yarış sabahında açığa çıkar. Problem varsa o zaman belli olur. Çünkü vücut iyice soğumuştur. Bütün bu aşamalar seyisin gözetimindedir.

Sonrasında ne olur?
Diyelim ki sorun var. Antrenör devreye girer. Çalışalım çalışmayalım, hastâneye götürelim ya da götürmeyelim gibi nihâî karâr antrenördedir. Seyis gördüğünü antrenöre aktarmakla sorumludur. Bunların hepsi ekip çalışmasıdır. Jokeyi de arabayı süren şoför olarak

düşünün. Arabada bir problem varsa sağa sola çekiyorsa veya motordan bir ses geliyorsa bunu anlarsın. Jokey de atın üstündeyken atın sol veya sağ ayağını iyi kullanamadığını veya başka bir problem olduğunu anlar ve sorunu bir şekilde antrenöre iletir.

Yarış sonunda atlara ödül yemi vermek gibi bir şeyden bahsedilir. Böyle bir şey olur mu gerçekten?
Onlar şehir efsânesi. At ne zaman, ne versen yer. Uyumludur. Elmaydı, havuçtu, yeşillikti onlar zâten şurada gördüğünüz 1350 ahırın 1300'ünde normal günlük beslenmede verilir.

Havucun atın yarışı kazanıp kazanmamasıyla bir ilgisi yok yâni.
Evet yok. Onlar sizin gibi gazeteci arkadaşlar geleceği zaman göstermelik olsun diye, bak işte biz atımızı balla, havuçla, muzla besliyoruz dercesine yapılır. Yeni bir atçı arkadaş meraklı olur ananas getirir, kivi getirir, kavun getirir. At lüksten anlamaz ki. At için şuraya ot, yonca koy, öbür tarafa anzer balını getir koy. At nereye gider?

Yoncaya mı gider?
Tabiî ki öyle. Atın önüne ot, köpeğin önüne et koymak diye bir tâbir vardır dilimizde. En güzel meyveleri getirsen de at anladığına, ihtiyâcına yönelir, yoncaya gider.

Ata kesinlikle verilmemesi gereken şeyler vardır ama, değil mi?
Bu konu da duruma göre değişir. Her yiğidin bir yoğurt yiyişi var. Onun karşılığında doğru idman yapamazsa at dışarıdan yağ yapar. Onu eritemediğimiz zaman arkadaşlarımız greyfurt vererek onun asidiyle eritmeye çalışırlar. Ama meselâ ben kendi atıma greyfurt vermem. Çünkü greyfurt onun mîdesine zarar verebilir. At şunu yemez, bundan uzak durması gerekir diyebileceğimiz pek bir şey yok aslına bakarsanız. Doğal olduktan sonra at önüne ne koyarsan yer. Vücûdunda bulunmaması gerekenler daha çok ilâçlardır. Yâni katkı maddeleri. Yarış koşacaksan yarıştan önce belli başlı yasaklı ilâçlar var. Yasaklı vitaminler var. Onların gününü hesaplaman lâzım ki yarın yarış koştuğun zaman herhangi bir doping kontrolünde sıkıntı yaşanmasın. Doğal ottan, yoncadan alamadığı kalsiyumu, fosforu alması için yarış atına ilâve katkı maddeleri vermek zorundayız. Dediğim gibi, dikkatsizlik sıkıntı yaratır. Yarışa şu kadar gün kala o maddeyi kesmen lâzımsa keseceksin, işini günü gününe, saati saatine tâkip edeceksin.

Merak ettiğimiz bir şey daha var, şu iğdiş etme meselesi.
O bizde yasaktı. Şu anda serbest. Atın iğdiş edilmesinin en büyük nedenlerinden birincisi yumurtalıklarının sağlıklı bir şekilde keseye düşmemesinden kaynaklanır. Yumurtalık keseye düşmediği zaman ata acı verir. At arkalarını alamaz, yeteri kadar uzanamaz. Aksiyonları çok iyi olmaz. İlk başta düşmeyen

testisi alırsınız. İkincisi erkek at ejakülasyon yapar. Onu kesemezsen bu atın yarışlarda performansına olumsuz yansır. Bir yerden sonra atı kısırlaştırarak bunun önüne geçmeye çalışırsın. Bizde son iki üç senedir serbestleşti. Ama yurt dışı kadar çok olmuyor. İğdiş en son çâredir. Türkiye'de toplam aygırların %5'i kadar yoktur bile iğdiş edilen.

Bu oranın az olmasının daha özel bir sebebi var mı?
Çünkü her at sâhibi atını potansiyel bir şampiyon olarak görür ve yarış hayâtı bittiğinde ondan bir tay elde etmek ister. İğdiş etmek son çâredir. Atçılık çok büyük bir sektör. Dışarıdan sanıldığı gibi at koştu, döndü geldi, bir buçuk dakîkada şu kadar para kazandı; hayır o kadar kolay değil bu işler. Bir taraftan soyun iyileşmesi için de uğraşırsın.

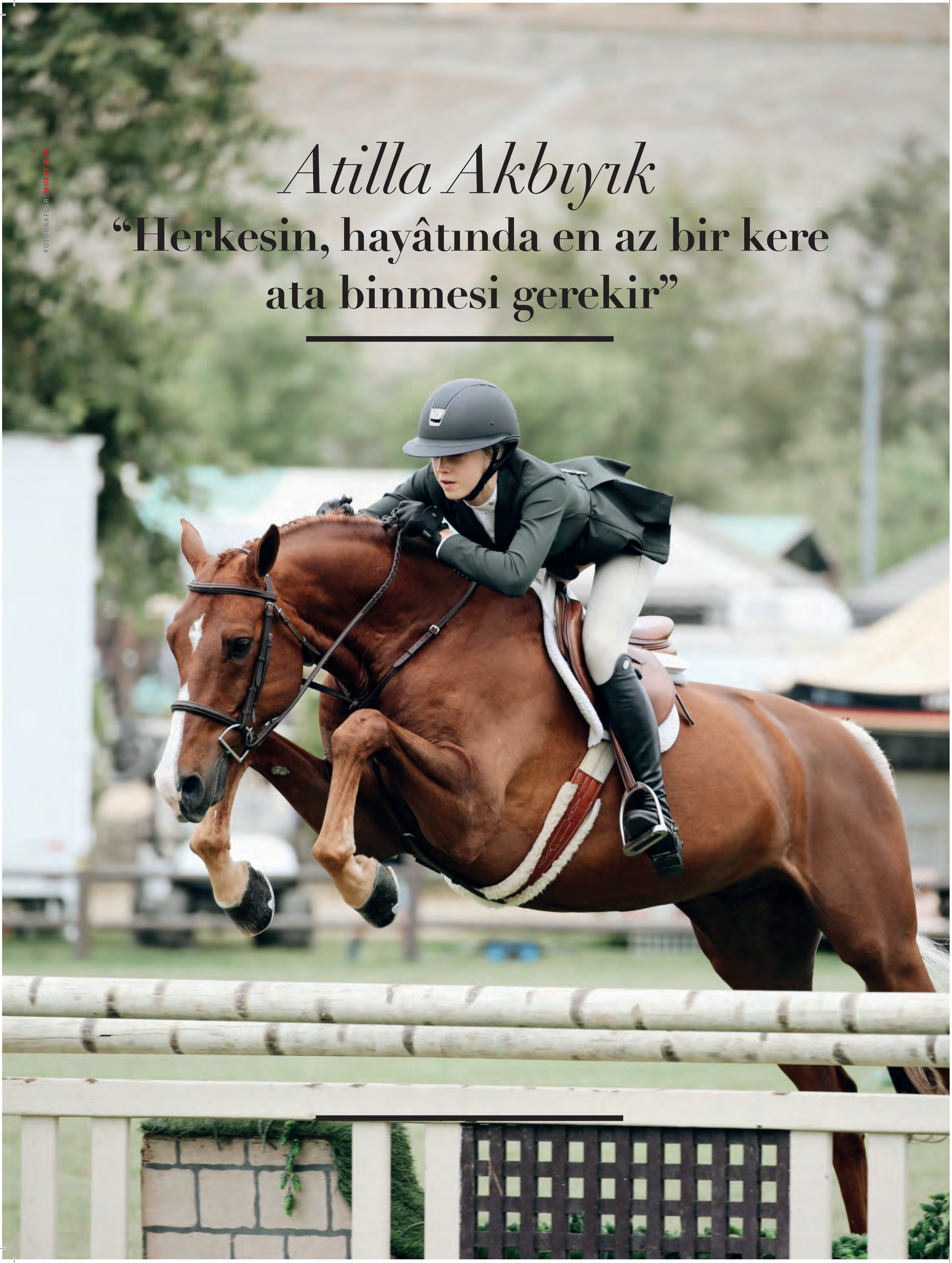
İğdiş edilen atların bâzı koşulara katılması da yasak sanırım.
Türkiye'de de Grup 1 koşularına iğdiş atlar katılamaz. Çünkü Grup 1 kazanan at en iyi attır.

Seyislikle ilgili başka söylenebilecek bir şey var mı? Hayâtınızdan memnun musunuz?
Memnunum. Maaşımızı sisteme bağlı alıyoruz. Sigortamız, sosyal haklarımız var. Kıdem tazmînâtımız var Türkiye'nin en büyük sorunlarından birisi dernek aracılığıyla çözülmüştür. Ekstra olarak atın koşup kazandığından %5 primimiz var. Eğer büyük bir eküri ise orada bir havuz sistemi uygulanır. Havuzdaki para paylaşılır. %5 düşmez de %4 düşer. Arkadaşının atı %3 kazanmıştır, sen %2.5 alırsın gibi. Onun için her seyis iyi ata bakmak ister. Her eküri de atına iyi bir seyisin bakmasını ister.

Siz şu anda kaç ata bakıyorsunuz?
İki ata bakıyorum. Zâten bunun normali ikidir. İkiden fazlası olmaz. Birinin adı Olimpiade, diğeri Rinaldo.

Atilla Akbıyık

"Herkesin, hayâtında en az bir kere ata binmesi gerekir"

FOTOĞRAFLAR: MURAT GÜR

SÖYLEŞİ: UĞUR DUMLUPINAR

At tutkunuzun ve bu alandaki sayısız başarılarınızın çocukluğunuza dayanan bir alt yapısı var mı, öncelikle bunu merak ediyorum.

Evet, var. Baba tarafım Denizli Çivrilli. O bölgedeki evlerde genellikle tarla tapan işleri için bir at mutlaka bulunur. Bu sâyede abimle berâber atlara karşı erken yaşlarda bir âşinâlığımız oluştu. At binerdik de. Daha sonra askerî liseye gittim. Oradan mezun olurken Kara Harp Okulu veya Hava Harp Okulu'nu seçmemiz gerekiyordu. Kara Harp Okulu'nda binicilik takımı olduğunu bildiğim için gönlüm o tarafa kaydı ve bu sâyede atlarla ilgili kariyerim başlamış oldu.

Hocam, siz her zaman ata binmenin psikolojik ve duygusal yönüne vurgu yaparsınız. Bunu biraz açar mısınız?

Bizi hayrete düşüren bir varlık at, hem bu kadar büyük bir cüsse hem de pamuk gibi bir kalp. Herkesin çok sevdiği hayvanları, kedileri köpekleri vardır; ama atın insan hayâtındaki yeri bambaşka. Onun o asil görünüşü, mesâfesi... Her şeyin ölçüsü, dengesi at üzerinden rahatlıkla anlaşılabilir. Çocuklarda işin bu yönünü çok kullanırız. Atlar şımarmazlar, çok ciddî de durmazlar, insan ilişkilerini anlama ve ayarlamada atın davranışı ve zihin yapısı insana çok şey öğretir. Atların grisi yoktur, siyah ya da beyaz vardır; hayvanlarda bu böyledir zâten. Sizi beğenirler veya beğenmezler. Beğenmeleri için de belli şartlara sâhip olmanız lâzım. Bunu sağlarsanız zâten sizinle iletişim kurarlar. Hiçbir politik yanları yoktur atların. Son derece doğal ve sâdıktırlar. Sizin için her şeyi yapabilirler. Atın üzerine çıktığınız zaman onun gücünü hissetmeniz, sizin de onu yönlendirmeniz ve en nihâyetinde onunla arkadaş olabilmeniz çok önemlidir.

Ciddî bir duygusal bağ kuruluyor...

Yüzde yüz kuruluyor. *"At sâhibine göre kişner."* derler. Zâten en başta atla insan arasında duygusal bir bağın kurulması şarttır.

İsteyen herkes at binebilir mi, kişinin kilolu olması veya omurgasındaki bir sağlık problemi ata binmesine mâni midir?

Kişinin kilosuyla atın ölçüleri arasında bir orantı olması gerekir. Kendi vücut ölçülerine uygun bir ata kilolu bir kişi elbette binebilir. Kilolu öğrencilerimiz ata binerken aynı zamanda onların bir antrenman programına girmelerini de sağlıyoruz. Çünkü kilo, at üzerinde refleksleri kullanıp kullanamama konusunda önemli etkenlerden biridir. Bel fıtığı, skolyoz gibi birtakım sağlık sorununuz varsa doktor görüşü almanızı isteriz.

Bildiğim kadarıyla at binmek sağlık açısından faydalı, vücûdu toparlayan bir spor.

Evet, kesinlikle öyle. Birçok insan siz bir şey yapmıyorsunuz, at koşturuyor diyor; ama özellikle atın üzerine çıktıktan sonra ayaklarınızı belli biçimlerde tutmanız, ayaklarınızla basınç uygulamanız gerekir. Bu işler öyle sanıldığı kadar kolay değil, çok fazla efor sarf etmeniz lâzım. At binmek neredeyse yüzme kadar enerji harcatan bir spordur. İlk derslerden sonra öğrencilerimize, akşam bâzı adalelerinizde ağrı olabilir, bu o âna kadar hiç kullanmadığınız veya çok az kullandığınız yerlerdir ve onlar ortaya çıkar deriz. Çünkü at binerken, vücûdun birçok farklı kası aynı anda harekete geçer.

Biniciliği hobi olarak yapmakla profesyonel spor olarak yapmak arasında şüphesiz farklar var. Spor olarak binicilikle ilgili kaç dal sayabiliriz?

Binicilik sporunda Türkiye'de kullandığımız üç büyük dal var: İlki engel atlama, ikincisi dresaj denilen at terbiyesi, üçüncüsü ise konkur komple olarak isimlendirilen arâzi yarışmalarıdır. Bunun yanı sıra Avrupa'daki Uluslararası Binicilik Federasyonu tarafından branş olarak açılmış voltij, atlı araba vs gibi 6-7 farklı dal daha vardır. Ama Türkiye'de %80 ağırlıklı olarak engel atlama, %20 yakın dresaj ve kısmî olarak da arâzi yarışmaları yapılmaktadır. Atlar da zâten buna göre seçilir. Engel atlamanın güzel ve zor yanları vardır. Ata verdiğiniz güven ve onun size verdiği cesâret, engel atlama dalını daha câzip bir hâle getirmiştir. Engel atlamanın en zor sporlardan biri olması, atların derinlik hissinin bulunmayışından dolayıdır. İki göz de yanda olduğu için at, önünde duran bir şeyi görebilir ama mesâfe tahmînini yapamaz ya da çok zor yapar. Ama biz insanlarda iki göz de önde olduğu için çapraz bakış atarak önümüzde kaç metre mesâfe olduğunu az çok tahmin ederiz. Bu durumda engele ne kadar uzaklık kaldığı, adımların nasıl ayarlanacağı tamâmen binici tarafından hesaplanır.

Peki atı nasıl yönlendiriyorsunuz? Çünkü bir engelden diğer bir engele çok yakın mesâfe olabiliyor.

Atın ayakları, binicinin ayakları mesâbesinde olmalı. Bu ancak atla sağladığınız bütünlükle olabilir. Size şöyle anlatayım: Yaklaşık 10x10 m ölçülerinde bir zemînin çevresini beyaza boyayın, içine on at bırakın; inanın biri bile atlayıp çizginin öteki tarafına geçmez. Atların önlerine çıkan bir şeyi atlayıp geçmeleri en son seçecekleri şeydir, niye etrâfından dolaşmasınlar ki? Onu yönlendirecek olan binicidir. Binici ile at arasındaki uyum bunu sağlar.

At, binicinin vücut dilini mi tâkip ediyor yâni?

Evet, özünde bir vücut dilidir; ama çok uzun yıllar yapılan antrenman ve çalışmaların netîcesinde gerçekleşebilir. Binicinin kâbiliyeti ve atın yeteneği; ikisi de çok önemlidir. Girdiğiniz yarışmaların zorluk dereceleri de o günkü şartlara göre değişir.Siz çok iyi bir ruh hâli içinde olabilirsiniz; ama atınız değildir, ya da tam tersi olabilir. İkinizin de aynı ruh iklîminde olmanız lazım. Koordinasyon, iş birliği, arkadaşlık. Özellikle müsâbakalarda bunların hepsinin bir arada olması gerekir.

İkinci dal olan at terbiyesiyle devam edersek...

At terbiyesi, birbirinden farklı hareketleri ata başarıyla yaptırabilme sanatıdır. Atın doğada kullandığı üç

farklı yürüyüş tarzı vardır. İlki "âdeta" dediğimiz yavaş bir şekilde yürümedir. İkincisi halk arasında "tırıs" denilen süratli yürüyüştür. Üçüncüsü ise herkesin bildiği "dört nal"dır. At terbiyesine başladığımız zaman attan yapması beklenen yan hareketler vardır: geri yürüyüşler, pasajlar, piaflar, yanaşmalar, baldırı yumuşatmalar gibi. Atın binicinin istediği noktada durması da çok önemlidir. Engel atlamada atı engele yönelttiğiniz zaman çok büyük bir ihtimalle o engeli atlayacaktır; ama at terbiyesinde yapılan birtakım hareketin bizzat binici tarafından uygulanması lazım. At ile binici arasında çok iyi bir uyum olmalıdır. At terbiyesinde en az üç hakem bulunur, her hakem kendi puanını verir, bunlar ayrı ayrı toplanarak netîce ortaya çıkartılır. Yarışmanın zorluk derecesine göre hakem sayısı beşe kadar çıkabilir. Hakemler, binicin yaptığı hareketlerin doğruluğuna, atla olan uyuma ve bâzı başka faktörlere göre değerlendirme yaparlar. At terbiyesi göze hitap etmeyi de amaçlayan bir spordur. Çünkü çok fazla sayısal değerleri yoktur. Meselâ engel atlamada bir sırığı devirince 4 cezâ puanı alırsınız, bunun gibi yaptığınız yanlış hareketlerin karşısında kesilmiş cezâ puanları vardır. Ama at terbiyesinde güzellik esastır. Bu yüzden de hakem heyetlerinde bir hareketle ilgili kriterleri sağlayıp sağlayamadığınıza ve yaptıklarınızın sanatsal değeri olup olmadığına bakılır.

Siz atla ilgili birçok alanda varsınız; özellikle uzmanı olduğunuz alanlar nelerdir?

En büyük uzmanlığım atları sevme konusundadır diyebilirim. Ne kadar yarışmaya katıldığımı, ne kadar kupa kazandığımı hatırlamıyorum, belki bini geçmiştir. Kazandığım kupaların tamâmına yakınını seyislerime verdim. Çünkü bu başarılarda onların payı çok büyük. Yarışma ahırda kazanılır. Gün boyunca benim atımla ilgilenen seyislerdir. Kendime böyle bir prensip geliştirdim. Belli başlı kupaları kendime aldım. Tabiî çocukluktan îtibâren atlarla birlikteliğimin ve meslekî anlamda süvâri kökenli biri oluşumun kazandırdığı artılar var. Az önce saydığım üç büyük dalın (engel atlama, dresaj ve konkur komple) ustalar kategorisinde Türkiye'de tekim, muhtemelen dünyâda da tekim. Çünkü bu üç dal, birbirinden tamâmen farklı. Üçünde de uluslararası yarışma kazanarak farklı bir yer edinmiş oldum.

Başarılarınız bizim için de bir gurur vesîlesi. Peki, arâzi biniciliği hakkında neler söylersiniz?

Arâzi biniciliği, biniciyi binici, atı at yapan spordur. Dayanıklılık, cesâret, gözü karalık ister. Bizim buradaki engeller, atın en ufak bir dokunuşunda sırıkların yere düşeceği şekilde tasarlanmıştır. Fakat arâzideki engeller sâbittir. Bu engeller, taş ve ağaç kütüklerinden oluşur. Engelleri aşmak at için de binici için de cesâret ister. Mesâfeler uzun, 20 km'nin üzerine çıkan parkur izleri vardır. Arâziye 35 – 40 civârında engel yerleştirilmiştir. At koştukça koşar. Atın kondisyonunu dengede tutmak, enerjisini en iyi kıvama ulaştırmak ve elbette yarışı birinci olarak veya ön saflarda bitirmek giderek zorlaşır. İşte bu noktada sizin stratejik zekânız devreye girer. Bence arâzi biniciliği, bu alandaki sporların atasıdır.

Binicilik Türkiye'de sanki zengin imkânlara sâhip belli bir kesimin sporuymuş gibi algılanıyor. Bu konuda ne dersiniz?

At sâhibi olmak tabiî ki maddî bir güç ister, tıpkı ev araba sâhibi olmak gibi. Ama bu sporu bütçesi daha düşük düzeyde olanlar da yapabilir. Kulüplerin bunu düşünerek açtıkları kurslar var. Haftada iki defa biniş yapsanız ayda sekiz biniş eder ve size ortalama bin liraya mâlolur. Ata binip bir yerlere çıkmanın, arâziye gitmenin mutluluğu hiçbir yerde yoktur. Birçok öğrencimiz yoğun iş stresinden kaçıp buraya gelir; yarım saat, kırk dakîka ata bindikten sonra bambaşka bir insan olarak geri döner.

Buradaki atlar, sâhipleri binse de binmese de her gün düzenli olarak çalıştırılır mı?

Atların doğasında hareket etmek vardır. Azar azar; ama sürekli hareket ederler. O yüzden atların her gün ya kendi hâllerine bırakılarak ya da bâzı araçlar kullanılarak düzenli yürütülmesi, birtakım egzersiz yapmaları gerekir. Atlar bir yere kapatılırsa hastalanırlar. Sancılanma dediğimiz bağırsak düğümlenmesinden dolayı da hayatlarını çok çabuk kaybedebilirler.

Bildiğim kadarıyla atların hayâtında bağırsak hareketleri ve hava değişimleri çok önem arz ediyor.

Evet, özellikle hava şartları atlar için çok önemlidir. Çünkü onlar yaşadıkları coğrafyaya alışa alışa hareket ederler. Günümüz şartlarında çok sert iklim değişiklikleri olabiliyor. Doğadaki atlar bunlara alışmıştır; ama spor atları için ortamın düzenlenmesi gerekir. Burada atlar 18 derecedeki ahırlarda tutulur. Yine aynı sıcaklıktaki manejlerde çalıştırılır. Arada bir eksi derecelerde dışarıda kaldıkları zaman vücutları o soğuğa hemen adapte olamaz. Bağırsakları çok hassastır atların; atlar kusmazlar, ağızdan nefes almazlar. Bizdeki gibi damaklarında iki tâne birleşim noktası olmadığı için burundan nefes alır, ağızlarıyla da sâdece yerler; ama yedikleri şeyin geri dönüşü yoktur. O yüzden yediklerine çok dikkat ederler. Düzenleri bozulduğunda önce sancılanma, sonra bağırsak düğümlenmesi olur. At ölümlerinin çoğu bu sebepten gerçekleşir.

Peki atlar çalıştırıldıkları yerden maneje getirilinceye kadar nasıl tedbir alınıyor?

Üzerlerine örtüler örteriz. Antrenman yaptıktan sonra da terli olacakları için dönüşlerinde rüzgâra veya soğuk havaya maruz kalmamaları için özen gösterir, iklime göre değişen kalınlıklarda örtülerle vücutlarını koruruz.

Atların yürüyüşü için kullanılan eyfer, aksak semâî gibi terimler, Türk mûsikîsinde de kullanılır. Benim tambur hocam Nuri Benli'dir; kulakları çınlasın, bu usûlleri ilk onunla geçmiştik. Atların hareketlerini târif etmişti. Metronomla veya ritimle bunu anlatamıyorsunuz; ama zihninizde atın yürüyüşünü canlandırdığınızda onu bir ritme oturtuyorsunuz. Doğadan

gelen bu benzerlik, ortaklık ne kadar güzel bir şey değil mi?

Tabiî öyle; bunun gibi atçılıktan gelen bâzı ifâdeler var, örneğin hergele. Anadolu halkı, özellikle kış aylarında ellerinde atları besleyecek bir şeyleri kalmadığında onları arâziye bırakırlar. Hayatta kalabilirse bahara doğru tekrar alırlar. Bu saldıkları atların kendi hâlinde başıboş gezmesine hergele, ata da hergele at denir. Bu, Türkçemize de yerleşmiş bir tâbirdir. Böyle daha pek çok kelime bulabiliriz.

Spordan folklora kültürümüzün her alanında atın hakîkaten çok ciddî bir yeri var.

Kesinlikle. Ancak kültürümüze pek sâhip çıkmıyoruz ne yazık ki. Atın önemine binâen "At, avrat, silâh" deriz. Gelgelelim gerek teknolojik gelişmeler gerek buna bağlı olarak hayat tarzımızın, kültürün değişmesi nedeniyle atlar hayâtımızda -şu an için- sâdece spor amaçlı kaldı. Beş altı sene önce âilemle birlikte deniz kenarında bir yere gitmiştik, Ankara'ya dönüş yolunda Isparta taraflarında bir tarlanın kenarında bir at ve etrâfında insanlar gördük. Anladık ki atı gören durmuş, 15-20 araba bekliyordu tarlanın önünde. Herkes atla şöyle bir gidip gelip sonrakine veriyordu. İçimizde hâlâ böyle bir istek, heyecan var ata karşı. Günümüzde kulüplere sıkışıp kalmış olan bu sporu ne kadar tabana yayabilirsek o kadar iyi. Avrupa'da her çiftçi ahırında inek, koyun vesâire bakarken bir iki tane de at barındırıyor, attan vazgeçmiyor. Ona da biniyor, üstelik binicilik eğitimi de var. Belli bir düzeye gelince de onu satıyor ve gelir elde ediyor. Bizdeyse atın etinden sütünden faydalanılamadığı için masraf edilen bir hayvan gibi algılanıyor. Bu hususta bilinçlenip kafa yapımızı değiştirmeliyiz. Daha altı yaşımdayken amcam tanıştırdı beni atla. Amcamın öğrettiği tekniği bugün hâlâ öğrencilerimde kullanırım. Amcamla bir gün atla çıkmıştık, bana, *"Sana bugün dört nal öğreteceğim."* dedi. Sağı solu mazılarla çevrilmiş, kapatılmış hafif bir rampa vardı. Sonradan öğrendim ki dört nal hafif yokuş yukarı daha iyi öğrenilir. Bu kültür amcama kadar gelmiş. Biz bunu niye devam ettirmeyelim?

Atı turizm sektörü içinde değerlendirmek de mümkün.

Tabiî. Kapadokya'da ve bâzı sâhil kasabalarında gezinti için kullanılıyor zâten.

At koşum takımlarının günümüzdeki vaziyetlerinden bahsedecek olursak neler söyleyebiliriz?

Atın üzerinde rahat oturmak için târihin belirli bir döneminde eyer keşfedilmiş. Türkler üzengi denilen ayaklarınızı basabileceğiniz şeyi îcat etmiş. Ata binmek için öncelikle bir eyere, atı yönlendirmek için bir başlığa ihtiyaç var. Dizginler, dizgin kolları, ağzındaki ağızlık demiri ki bu demirler ata hiçbir zarar vermez. Atların diş yapısı bizimkilerden biraz farklıdır. Öndeki kesicilerle arkadaki öğütücüler arasında bir boşluk vardır. Atın ağzına taktığımız ağızlık demirleri de bu aradaki 3-4 cm'lik boşluklara denk gelir. Oradan da yanak yırtmaçlarına geldiği için özel olarak uğraşılmazsa atın canını acıtmaz. Engel atladığımız için atın ayakları, bilekleri, tendonları daha hassastır. Bu yüzden bu bölgelere koruyucu takarız. Getriler, topukluklar kullanırız. Ata 40-45 dakîka bineriz; ama binmeden evvel onun bir buçuk saat hazırlığı olur. Tımar dediğimiz işlemden geçerler. Binildikten sonra da atın terinin kurutulması, nefes alıp verişlerinin düzene sokulması lazım. Yaklaşık bir bir buçuk saat biniş sonrası yine bakımları yapılır, sonra dinlenmeye çekilirler.

Son olarak bizim gibi atsız at severlere ne tavsiye edersiniz?

Herkesin, hayâtında en az bir kere ata binmesi gerekir. Maalesef filmlerde gördüğümüz pek çok şey gibi, atın binicisine zarar vermesini anlatan sahneler de çok abartılıdır. Atın binicisini tepmesi veya ısırması binde bir görülebilecek bir olaydır. Bırakın binicisine zarar vermeyi kendi ayağını kırması pahasına binicisini koruduğuna çok şâhit oldum. Haftada bir iki kere binicilik kulüplerine gidilebilir. O havayı teneffüs etmek bile insana ruhsal bakımdan iyi gelecektir. Atların hareketlerini, sıçrayışlarını seyretmek bir keyiftir. Ata binmese bile at dünyâsının içinde kalan çok insan var. Atlı sporlar, engelli vatandaşlarımızın gelişimine de birebir katkı sağlar.

1968 Denizli doğumlu Atilla Akbıyık, orta öğrenimini askerî lisede tamamladıktan sonra, 1990 yılında Kara Harp Okulu'ndan Topçu Teğmen olarak mezun oldu. İlk görev yeri olan Adana'da bir yıl kaldıktan sonra Kara Kuvvetleri Binicilik Eğitim Merkezi'ne atandı ve 1991-2005 yılları arasında Süvâri Subayı olarak yarışma subaylığı yaptı. 2002-2003 yıllarında Kuveyt - Irak sınırında Birleşmiş Milletler görevlisi olarak çalıştı. 2005 yılında Türk Silahlı Kuvvetleri'nden ayrıldı ve Ankara Başkent Binicilik Kulübü'nde başantrenör olarak çalıştı. 2008 yılında Bursa Atlıspor Kulübü'nde başantrenörlük yaptı. 2009-2012 yılları arasında Ankara Atlıspor Kulübü başdanışmanlığı görevine getirildi; aynı zamanda modern pentatlon binicilik danışmanı olarak çalıştı. 2012-2013 yılları arasında Bilgili Holding bünyesindeki Republika Academic Aparts'ta idârî işler müdürlüğünü yürütmüştür. 2013 yılından beri İstanbul'daki kulüplerde danışmanlık yapmakta ve binicilik dersleri vermektedir.

Atilla Akbıyık; dresaj - konkur komple - ustalar engel atlama dallarında Türkiye şampiyonu olmuş tek binici unvânına sâhiptir.

Sportif başarılar:

Türkiye Yetişkinler şampiyonluğu 1994, Türkiye Konkur Komple şampiyonluğu 1996, Türkiye Dresaj şampiyonluğu 1996, Balkan Takım üçüncülüğü (Konkur K.) 1996, Romanya, Ustalar Türkiye dördüncülüğü 1996, Atatürk Kupası ikinciliği (1999, 2000, 2001, 2002 ve 2004), FEI CSI**-W ikinciliği 1999, Bulgaristan, Genelkurmay ikinciliği 1999, Başbakanlık ikinciliği 1999, Süvâriler Kupası şampiyonluğu 1999, Vehbi Koç Kupası şampiyonluğu 1999, Balkan şampiyonluğu 2000, Balkan Takım şampiyonluğu 2000, İstanbul Horse Show CSI** 2000, Türkiye Şampiyon Ustalar 2001, FEI CSI**-W Winner 2001 Romanya, FEI CSI** Team Winner 2001 Romanya, Beşşar Esed Kupası 2002 Suriye, Beşşar Esed Kupası 2003 Suriye.

Atçılık ve antrenörlüğü eğitimi

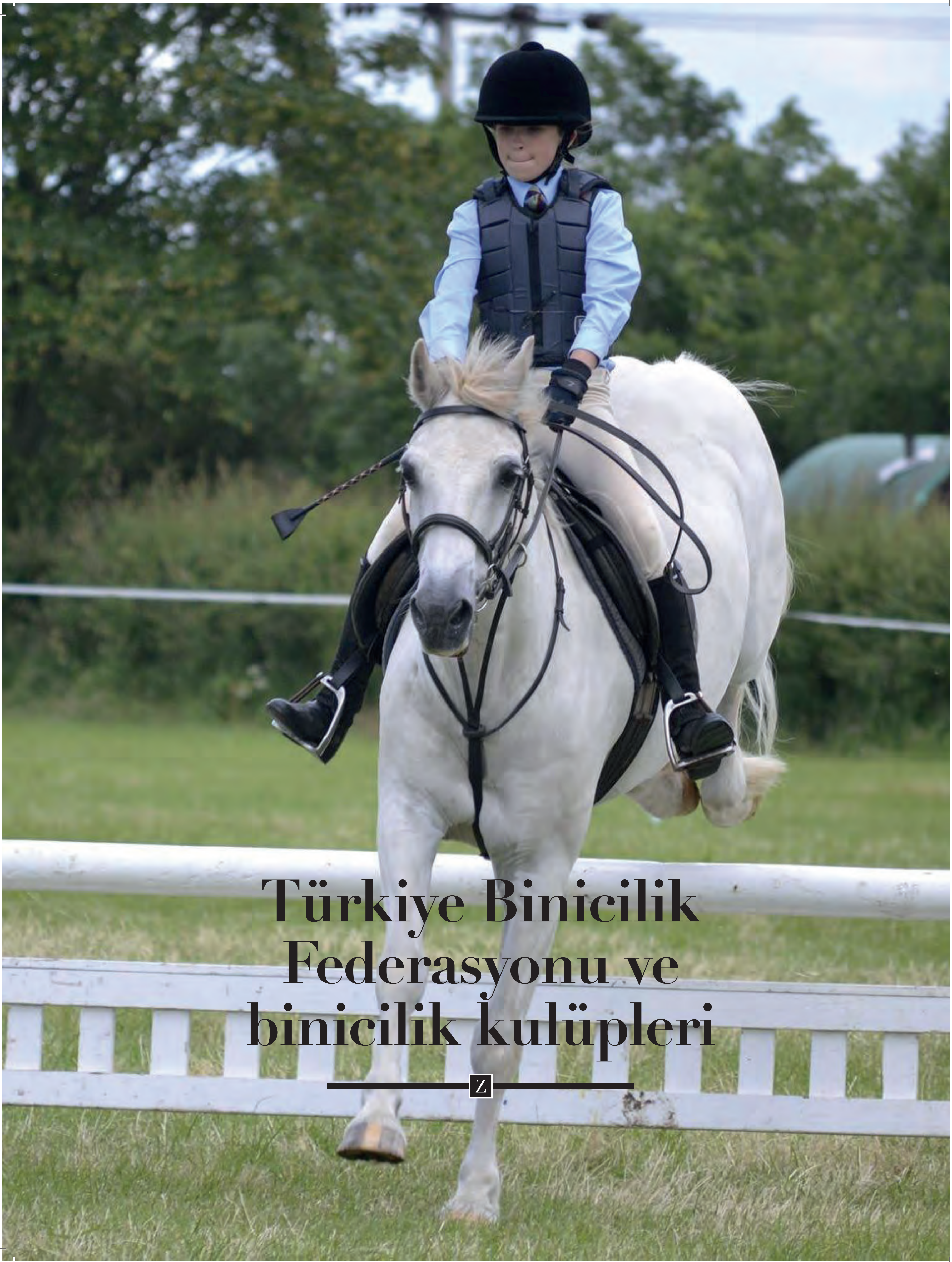

ATÇILIK son yıllarda ülkemizde gelişmektedir. Dünyânın birçok yerinde olduğu gibi, Türkiye'de de at yarışları sektörü atçılığın içinde geniş yer kaplamaktadır. Bu durum, öncelikli olarak yarış atlarının yetiştirilmeleri ve eğitilmeleri husûsunda açığa çıkan kalifiye personel ihtiyâcını gündeme getirmiş, atçılık eğitim ve çalışmaları yasal bir zemînde yeniden düzenlenmiştir. Buna göre, "Atçılık ve Antrenörlüğü" ön lisans programı yüksek öğretime dâhil edilmiştir. Düzenlemeye göre at eğitimleri ancak yüksekokul mezûnu antrenörler gözetiminde yapılabilecek ve atlar yarışmalara ancak antrenörler eşliğinde çıkabilecek.

Ön lisans programıyla; atçılıkla ilgili temel bilgilerin, binicilik ve antrenörlük eğitiminin verilmesi ve at bakımı konusunda dünyâda kabul gören geleneksel ve çağdaş tekniklerin öğretilmesi hedeflenmektedir. Anatomiden beslenmeye, tımardan nalbantlığa birçok dalda eğitim gören at antrenörlüğü öğrencileri ileri düzey binicilik eğitimlerini açık ve kapalı manejlerde almaktadır.

İki yıllık programdan başarıyla mezun olanlar "ön lisans diploması" alır ve Tarım ve Orman Bakanlığı Yüksek Komiserler Kurulunca açılan sınavda başarılı olmaları hâlinde "at antrenörü" unvânını kazanırlar. Hipodromlarda, özel ve kamuya âit haralarda, binicilik kulüplerinde, turistik tesislerde, atlı rehabilitasyon merkezlerinde, at üretim ve yetiştirme çiftliklerinde iş bulabilirler.

Atçılık ve antrenörlüğü programı ülkemizde İstanbul Üniversitesi, Kapadokya Üniversitesi, Kocaeli Üniversitesi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Fırat Üniversitesi, İnönü Üniversitesi, Atatürk Üniversitesi, Harran Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa, Kastamonu Üniversitesi, Malatya Turgut Özal Üniversitesi olmak üzere 12 üniversitede yer almaktadır.

Türkiye Binicilik Federasyonu ve binicilik kulüpleri

BİNİCİLİK sporu ülkemizde engel atlama, at terbiyesi (dresaj), atlı dayanıklılık, pony ve üç günlük yarışma olmak üzere 5 ana disiplin çerçevesinde yapılmaktadır. Bu disiplinlerde; yıldızlar, gençler, genç yetişkinler, kadınlar ve ustalar kategorilerinde müsâbakalar düzenlenmektedir. Türkiye Binicilik Federasyonu (TBF), Gençlik ve Spor Bakanlığı Spor Genel Müdürlüğü bünyesinde kendi ana statüsü ve Uluslararası Binicilik Federasyonu (FEI) kuralları çerçevesinde faâliyetlerini sürdürmektedir. TBF yarışmaların kurallar çerçevesinde düzenlenmesi için gereken denetimleri yapar ve sportmence geçmesini sağlar. Binici, antrenör, hakem, veteriner, nalbant gibi atlı sporların aslî unsurlarının eğitilip yetiştirilmesini temin eder. Binicilik sporunu ülke çapında sevdirmek, gençler arasında yaygınlaşmasını sağlamak ve at sevgisini kültürel zenginliğimizin bir parçası olarak yaşatmak konusunda da binicilik kulüplerinin faâliyetlerine destek olur. Ulusal ve uluslararası yarışmalara katılan biniciler bu kulüplerde yetişmektedir.

Hâlen TBF'ye bağlı binicilik kulüpleri şunlardır:

İSTANBUL

Sipahi Ocağı Binicilik Kulübü (SOBK), İstanbul Binicilik Kulübü (İBK), İstanbul Atlıspor Kulübü (İASK), Galatasaray Spor Kulübü Binicilik Şubesi (GS), Kemer Country Club (KCC), İstanbul Avrasya Spor Kulübü Derneği (İsAVAS), Samandıra Atlıspor Kulübü (SASK), At Köyü Binicilik Spor Kulübü (AKBSK), Dila Atlıspor Kulübü (DASK), Doğa Koleji Spor Kulübü (DKSK), Göllü Binicilik (GÖLLÜ), Gürman Binicilik Spor Kulübü (GBSK), Kenan Bey Binicilik Atlıspor Gençlik Kulübü (KBAGK), Melisa Binicilik Spor Kulübü Derneği (SIEC), Ömerli Binicilik Atlı Spor Gençlik Kulübü Derneği (ÖBEM), Tulya Kurtulan Atlıspor Kulübü (TASK), Yıldırımspor Gençlik ve Kültür Kulübü Derneği (YSK)

ANKARA

Türk Silahlı Kuvvetleri Spor Gücü Binicilik Ekibi (TSKSG), Ankara Binicilik İhtisas Kulübü (ABİK), Ankara Atlıspor Kulübü (AASK), Başkent Binicilik Kulübü (BBK)

DİĞER İLLER

Bursa Binicilik İhtisas Kulübü (BBİK), Bursa Atlıspor Kulübü (BASK), Tabiat Binicilik Kulübü (TABİAT), Uludağ Üniversitesi Spor Kulübü (USK), Ege Atlıspor Kulübü (EGE ASK), İzmir Atlıspor İhtisas Kulübü (İzASK), Eskişehir Atlıspor Kulübü (EASK), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Gençlik ve Spor Kulübü (ESOGÜ), Antalya Binicilik ve Atlı Spor Kulübü (ABAK), Orfe Atlıspor Kulübü (OASK), Adana Atlıspor Kulübü (AdASK), Kocaeli Atlıspor Kulübü (KASK), Selçuk Üniversitesi Veteriner Fakültesi Binicilik Kulübü (SÜBK), Mersin Atlıspor Kulübü (MASK), Ataköy Padok Atlı Spor Kulübü (PASK), Kapadokya Meslek Yüksekokulu Gençlik ve Spor Kulübü (KAPADOKYA MYO), Samsun Büyükşehir Belediyesi Anakent Spor Kulübü (SBASK)

Ekrem Kurt
Apranti Eğitim Merkezi

Z

CUMHÛRİYET'in ilk yıllarından bu tarafa Türk atçılığına gösterilen önem, jokey yetiştirme girişimleriyle de kendisini göstermiştir. 1925 yılında İstanbul at yarışlarını tertip eden eden heyetin içinde yer alan Dr. Çiki'nin gayretleriyle Bursa Karacabey'de başlatılan çalışmalar bir yıl içinde meyvesini vermiş, Türkiye'nin ilk jokey okulu, 1927 yılında, Karacabey Harası bünyesinde Yarış ve Islâh Encümeni tarafından kurulmuştur.

Okulun öğrencilerini yakın köylerden gelen çocuklar oluşturuyordu. Jokey adayları, ilköğrenimlerini de burada tamamlayarak binici ve sürücü olarak eğitiliyorlardı. Haradaki tayların ilk eğitimlerini bu çocuklar veriyor, atların yarışlara alıştırılmaları yine öğrenciler tarafından sağlanıyordu. Genellikle konkur binicilerinin yetiştirildiği okul sâyesinde yetenekli yoksul köy çocukları jokey olabiliyordu. Buradan yetişen jokeyler arasında Horoz Ahmet (Uslu) hemen hatırlanacaktır.

EKREM KURT APRANTİ OKULU

Türk atçılığının değerlerini yaşatma ve tanıtma faâliyetlerini başarıyla yürüten Türkiye Jokey Kulübü bünyesinde 1985 yılında İstanbul Veliefendi Hipodromu'nda hizmete açılan apranti okulu Türkiye'de jokey yetiştiren tek kurumdur. 1998 yılından îtibâren ünlü jokeylerden Ekrem Kurt'un anısına okulun adı Ekrem Kurt Apranti Eğitim Merkezi olarak değiştirilmiştir.

Eğitim Merkezi'nin hedefi, atçılıkta ileri ülkelerde kabul gören bilimsel yöntemler ışığında Türk atçılığına nitelikli jokeyler kazandırmaktır.

Apranti yerleşkesi iki binâdan oluşmaktadır; eğitim binâsında simülatörlü atların olduğu mekanik at odası, spor salonu, iki derslik, kapalı manej, oyun salonu (air hockey, langırt, masa tenisi), eğitim atlarının ahırları yer alırken diğer binâda, idârî ofisler, yemekhâne, yatakhâne, dinlenme salonu (TV, internet, kitaplık, play station, satranç) ve yine eğitim atlarının ahırları bulunmaktadır.

İki yıl süreli ve yatılı olan okulda, öğrencilerin bütün eğitim giderleri Türkiye Jokey Kulübü tarafından karşılanmaktadır. Eğitimini başarıyla tamamlayanlar lisans almaya hak kazanmakta ve 150 yarış kazanan apranti, jokey olmaktadır.Öğrencilere burada kuramsal ve uygulamalı derslerin yanı sıra, kültür ve davranış bilimleri dersleri, yabancı dil eğitimi de verilmektedir. Ayrıca ikinci sınıf öğrencileri, binicilik becerilerini geliştirmek, meslekî bilgilerini arttırmak için ekürilerde staj yapmaktadırlar. Merkezde; binicilik ve beden eğitimi öğretmenlerinin yanı sıra, psikiyatr ve beslenme uzmanları da eğitim vermektedir.

Eğitim Merkezi'nde bulunan mekanik atlarla (at simülatörleri) kursiyerlere biniş stillerini geliştirmeleri ve kondisyonlarını arttırmaları amacıyla, program dâhilinde eğitim verilmekte, lisanslı apranti-jokeylerden talep edenler de mekanik atlarla çalışma imkânı bulabilmektedirler.Kursiyerlerin fiziksel yeterlilik, kondisyon ve beceri gelişimlerinin yükseltilmesi amacıyla, binicilik ve beden eğitimi öğretmenleri tarafından koordineli bir şekilde eğitim verilmektedir. Fizik kondisyonun çok önemli olduğu jokeyliğin üst seviyede uzun yıllar yapabilmesi için doğru beslenmenin önemi büyüktür. Bu düşünceyle beslenme uzmanı tarafından hazırlanan aylık mönülerle kursiyerlerin ihtiyâcı olan enerji eksiksiz tam olarak sağlanmakta, jokey adaylarına yeterli ve dengeli beslenme konusunda bir bilinç kazandırılmaktadır.

Ekrem Kurt Apranti Eğitim Merkezi, günümüzde 39 ülkenin üyesi olduğu Uluslararası Yarış Okulları Federasyonu (International Federation of Horse Racing Academies -IFHRA) üyesidir. IFHRA, kursu yüksek not ortalamalarıyla tamamlayan aprantilere, farklı ülkelerde eğitim olanağı sağlamaktadır.

Atla Terapi Merkezi

TÜRKİYE Jokey Kulübü'nün en önemli sosyal sorumluluk projelerinden biri olarak hayâta geçirdiği Atla Terapi merkezleri, birçok hipodromda, İstanbul'da da Ekrem Kurt Aparanti Eğitim Merkezi bünyesinde ücretsiz hizmet vermektedir.

Bu merkezlerde, özel olarak eğitilmiş atlar ve uzman fizyoterapistler eşliğinde uygulanan seanslarla fiziksel, zihinsel ve duygusal bozukluğu olan çocukların gelişimine katkı sağlanması amaçlanmaktadır. Atla Terapi, hastâne ortamından uzakta uygulanan ve doğanın dinlendirici, atların iyileştirici özelliklerinden yararlanan bir yöntem olmak bakımından engelli çocukların psiko-sosyal gelişimlerine gâyet olumlu etkiler yapmaktadır. Çocukların fiziksel becerilerini geliştirmekte, onlara özgüven aşılayıp hayâta uyum sağlamalarını nispeten kolaylaştırmaktadır.

Atla Terapi merkezlerinde, özel eğitim almış psikolog ve fizyoterapistlerden oluşan profesyonel bir ekip hizmet vermektedir. Seanslara katılan engelli çocukların ata bindirilmesi yanında, yine onlar tarafından atların tımarının yapılması, beslenmesi gibi faâliyetler terapi kapsamında değerlendirilmektedir. Ayrıca muhtemel kazâlara önlem olarak seanslar uzman biniciler gözetiminde gerçekleştirilmektedir.

Hippoterapi

YAVUZ KÜTÜK

FOTOĞRAFLAR: KADİR ÇİVİCİ

YUNANCA "hippos'' kelimesi at anlamına gelir. Bu kavramın terapi ile birleşiminden oluşan "hippoterapi" ise fiziksel, zihinsel veya duygusal bozukluğu olan hasta gruplarında atın ritmik, tekrarlayıcı, çok boyutlu hareketlerinden ve vücut ısısından faydalanılarak yapılan tedâvi anlamına gelmektedir. Burada at biniciye hareketi ileten teröpatik bir araçtır. Bir başka ifâdeyle at ile terapi, atın teröpatik amaçla kullanıldığı yardımcı bir tedâvi modelidir.[1]

Hippoterapinin yazılı târihçesi, antik Yunan'da Hipokrat'ın ata binmekten bahsettiği "doğal egzersiz" ile ilgili metne kadar gider. Sonraki dönemde bu konuyla ilgili ulaşılabilen en eski kaynaklar arasında XVI. yüzyılda at ve binicilik üzerine yazılmış bir kitap ve XVIII. yüzyılda tıbbî ve cerrâhî jimnastikte en faydalı yürüyüş partneri olarak atı işâret eden birtakım metin dikkati çeker.

Hippoterapinin kurumsal târihçesi 1960'larda Avrupa, ABD ve Kanada'da terapötik binicilik merkezlerinin kurulmasıyla başlar. Hippoterapi ilk olarak Almanların atların üstünde denge çalışmaları yapmaları sâyesinde gündeme gelmiş ve atlar fizik tedâviye yardımcı olarak Almanya, Avusturya ve İsviçre'de kullanılmıştır. 1970'lerde ise ABD'li fizyoterapistler atın hareketleri için tedâvi kullanım uygulamalarını daha da geliştirmişlerdir. Sonraki süreçte bu gelişmeler "hippoterapi" adı altında toplanmıştır.

1969 yılında Kuzey Amerika Engelliler Binicilik Derneği (North American Riding for The Handiccaped/NARHA)'nin kurulmasıyla hippoterapinin kurumsal bir çatı altında faâliyet gösterme şansı doğmuş, nihâyet 1992 yılında NARHA'nın bir parçası olarak Amerikan Hippoterapi Derneği (American Hippotherapy Association/AHA) kurulmuştur.[2] Bu sürece paralel olarak I. Dünya Savaşı sırasında Oxford Hastânesi'nde yaralı askerlerin tedâvisinde atların kullanılmış olması gibi birtakım uygulamalar da hippoterapinin gelişiminde rol oynamıştır.

Kısaca hippoterapi, bugün dünyâda teknik donanımı olan binicilik tesislerinde, fizyoterapistlerin danışmanlığında ve özel at eğitmenleri eşliğinde, fizyoterapiye destek bir tedâvi olarak uygulanmaktadır. At binme ile birlikte bireylerde duyusal girdinin arttırılması, nörolojik fonksiyonların geliştirilmesi amaçlanmaktadır.

HİPPOTERAPİ HANGİ HASTALIKLARDA/ DURUMLARDA VE NE AMAÇLA UYGULANIR?

Otizm, down sendromu, spinal cord injüries, multiple sclerosis, serebral palsi, spina bifida, mental retardasyon, skolyoz, musküler distrofi, öğrenme güçlüğü, konuşma ve dikkat bozukluğu, yürüme ve işitme engeli vb birçok durumda fizyoterapi uygulamalarına destek tedâvi olarak hippoterapi uygulanır.

Hippoterapi sırasında atın hareketleriyle, bireyin sinir sistemine ve beynine çok sayıda uyarı gelir. Bu uyarılar psikomotor problemlerin tedâvisine; denge, koordinasyon, hareket, algılama, konuşma ve iletişim bozukluklarını gidermeye ve sosyal davranışı geliştirmeye yardımcı olur. Böylece kişide kas kuvveti gelişir, baş ve gövde kontrolü artar, refleksler azalır, kişinin yeni bir şeyler öğrenebilmesi için motivasyonu artar ve el-göz koordinasyonu gelişir. Sosyal alanda ise bireyin sosyal iletişiminin artmasına ve güven duygusunun pekişmesine yardımcı olur.

Hippoterapi, psikomotor problemlerin tedâvisine, denge, koordinasyon, hareket, algılama, konuşma ve iletişim bozukluklarını gidermeye ve sosyal davranışı geliştirmeye yardımcı olur.

HİPPOTERAPİNİN DİĞER TERAPİ YÖNTEMLERİNE GÖRE AVANTAJLARI

Kentleşmeyle birlikte özellikle büyükşehirlerde tabiatın tahrip edilmesi insanı ev ve iş yeri arasında sıkıştırmış, modern hayat tarzı insanın diğer canlılarla münâsebetini iyice köreltmiştir. Evinde evcil hayvan besleyebilen âile sayısı bile oldukça düşüktür. Birçok kentli için dilediğinde doğal ortamda, örneğin bir atla aynı mekânda vakit geçirmek bir hayaldir. Meseleyi engelli ya da hasta bireyler açısından düşündüğümüzde durum daha da ümitsiz görünebilir. Hippoterapi, bu dezavantajlı koşullarda klasik terapi yöntemlerinden farklı bir yol izler. Her şeyden önce doğal bir mekânda gerçekleştiği için bireye kendini rahat, huzurlu hissedeceği bir ortam sunar. Bunun yanında kendisinden farklı bambaşka bir canlıyla iletişim kurmanın pozitif enerjisini bütün duyu organları vâsıtasıyla sinir sistemine gönderir.

HİPPOTERAPİ EKİBİ

Hippoterapinin yapılabilmesi için eğitimli ve uyumlu bir takım gerekir.

Hippoterapi takımı; hasta, at, terapist (fizyoterapist, iş-uğraş terapisti, işitme konuşma terapisti), atı tutan kişi (lider/at uzmanı) ve atın yanında yürüyen destek personelinden oluşur. Hippoterapi türlerinden olan "huifbed at ile terapi"de ise ekipte iki eğitimli at, bir sürücü ve hasta bulunur.

AT İLE YAPILAN DİĞER AKTİVİTE/TERAPİ TÜRLERİ

At ile yapılan aktivite/terapi türleri; terapötik binicilik, terapötik sürücülük, terapötik vaulting ve huifbed at ile terapi şeklinde sıralanır.

Terapötik binicilik Terapötik binicilik ile hippoterapi birbirinden farklıdır. Terapötik binicilik genellikle esneklik, denge ve kas kuvvet kaybı gibi problemleri olan bireylerin bilişsel, fiziksel, duygusal ve sosyal refâhına katkı sağlamak amacıyla yapılan bir faâliyettir. Bu yöntem, ekipte herhangi bir sağlık personeli (doktor, fizyoterapist vb) bulunmaması nedeniyle hippoterapiden ayrılmaktadır. Burada antrenörler, fiziksel engeli olmayan ancak konsantrasyon eksikliği hisseden, duygu ve davranış bozukluğu çeken, hiperaktivite ve problem çözme sorunlarıyla boğuşan, sıralama zorlukları ve kendine güven eksikliği yaşayan kişilerle ilgilenirler. Onlara binicilik ve atı kontrol edebilme eğitimi verirler.[3-4]

Terapötik sürücülük Fiziksel, mental, duyusal ve emosyonel bozukluğu olan, eyer üzerinde oturma pozisyonunu alamayan, denge sorunu ve yükseklik korkusu yaşayan, fazla kilolu ve hayvan kılına alerjisi olan bireyler için kullanılan bir yöntemdir. Tedâvi ata binmeden

ve atla bedensel temas kurmaksızın uygulanır. Burada kişi bir atlı arabayla ya da ata bağlanmış tekerlekli sandalyeyle sürüş yapar. Bu sâyede bireyler fiziksel güçlerini artırma, bilişsel yeteneklerini geliştirme, sosyalleşme, çevreyle iletişim kurma, kendine güven duyma gibi konularda kendilerini geliştirme imkânı bulabilirler.

Terapötik vaulting At üzerinde denge esâsına dayanan yedi adet standart jimnastik hareketi ve birçok serbest hareketin uygulanmasıyla gerçekleştirilen bir eğitim/spordur. Bu yolla kişinin beden gücü ve esnekliliği geliştirilir; denge ve koordinasyon problemleri çözülmeye çalışılır.

Huifbed at ile terapi Huifbed, hippoterapinin farklı bir uygulama tekniğidir. Huifbed, at ile terapi engelleri nedeniyle bağımsız olarak ata binmeleri mümkün olmayan bireyler için geliştirilmiştir. Bu nedenle huifbed at ile terapi, diğer hippoteapi türlerinden faydalanamayan bireylerin de atlı terapiden faydalanmasını olanaklı kıldığı için özel bir öneme sâhiptir. Huifbed at ile terapide birey iki atın üzerine yerleştirilmiş özel bir araca bindirilir. Terapi sırasında bireyin vücûdunun at ile temâsını sağlayacak bir araç kullanılır, böylece atın ritmik hareketleri ve vücut ısısı doğrudan bireye geçer. Bununla, birden fazla engeli olan veya ağır engelli bireylerin kendileri daha iyi ve rahat hissetmeleri amaçlanmaktadır.

Huifbed, çelikten yapılmış özel bir aracın bir sürücü tarafından yönlendirilen iki eğitimli at tarafından çekilmesiyle yapılır. Birden fazla engeli olan çocuklar ve yetişkinler için uygulanan bu yöntemde, bireyler iki atın üzerine yerleştirilmiş bir brandanın üzerine yatırılır. Atın yürümesiyle birlikte, tıpkı hippoterapide olduğu gibi, atın sıcaklığını ve ritmik hareketlerini hissetmeye başlarlar.

Huifbed at ile terapi; zihinsel engelliler, alzaymır hastaları, metabolik rahatsızlıkları olanlar, spastikler, psikiyatrik sorun ve kronik yorgunluk yaşayanlar, romatizmal ve damar hastalıkları olanlar, emes hastaları, ağlama sendromu olan bebek ve çocuklar, fiziksel engelli çocuk ve yetişkinlerde uygulanabilir.

Huifbed at ile terapide üç tür at kullanılır: Tinker, Fjord ve Haflinger. İki atın da boyları eşit, sırt yükseklikleri de en fazla 1.40-1.45 m olmalıdır. Bu ritmik yürüyüş ve uyum açısından son derece önemlidir. Atların sırtlarının geniş olması, sâkin ve uyumlu yürüyebilmeleri de aranan özelliklerdendir.

Çocuklar için pony atları kullanılır. Çünkü ponyler küçük adımlı ve sâkin yürüyüşlü atlardır. Huifbed at ile terapi uygulaması araba türlerine göre üçe ayrılmaktadır:

Birinci tür araba Üç tekerlekli standart tiptir. Sürücü iki arka tekerlek üstünde bir koltukta oturur ve önde yön veren bir tekerlek sâyesinde sürüş gerçekleşir.

İkinci tür araba Dört tekerlekli standart tiptir. Sürücü iki arka tekerlek üzerinde bir koltukta oturur ve önde yön veren iki tekerlek sâyesinde sürüş gerçekleşir.

Üçüncü tür araba Üç tekerlekli balans tipidir. Sürücü iki arka tekerleğin üzerinde koltukta oturur. Sürücü koltuğunun önünde bir denge mekanizması vardır.

Huifbed için üç farklı tür araç kullanılmasının nedenleri şu şekilde sıralanabilir:

- Hizmet verilen bireylerin çocuk ya da yetişkin olmasına göre araç tipi değişmektedir.
- Birinciye bağlı olarak kullanılacak atların özelliklerine göre farklı araç tipi seçilir.
- Engel türüne göre tercih edilen araç türü değişebilmektedir.

Bu araçlarla hem kapalı manejde hem de açık alanlarda huifbed yapılabilmektedir. Hollanda, Belçika gibi ülkelerde kullanımı yaygın olan huifbed at ile terapi, Türkiye'de henüz uygulanmamaktadır. Hollanda merkezli Amsterdam Autism Academy, huifbed at ile terapinin Türkiye'de tanıtımı ve uygulanması için danışmanlık hizmeti vermektedir.

1 B. Heine - J. Benjamin, "Introduction to Hippotherapy", *Advance for Physical Therapists*, 2000, s. 11-13.

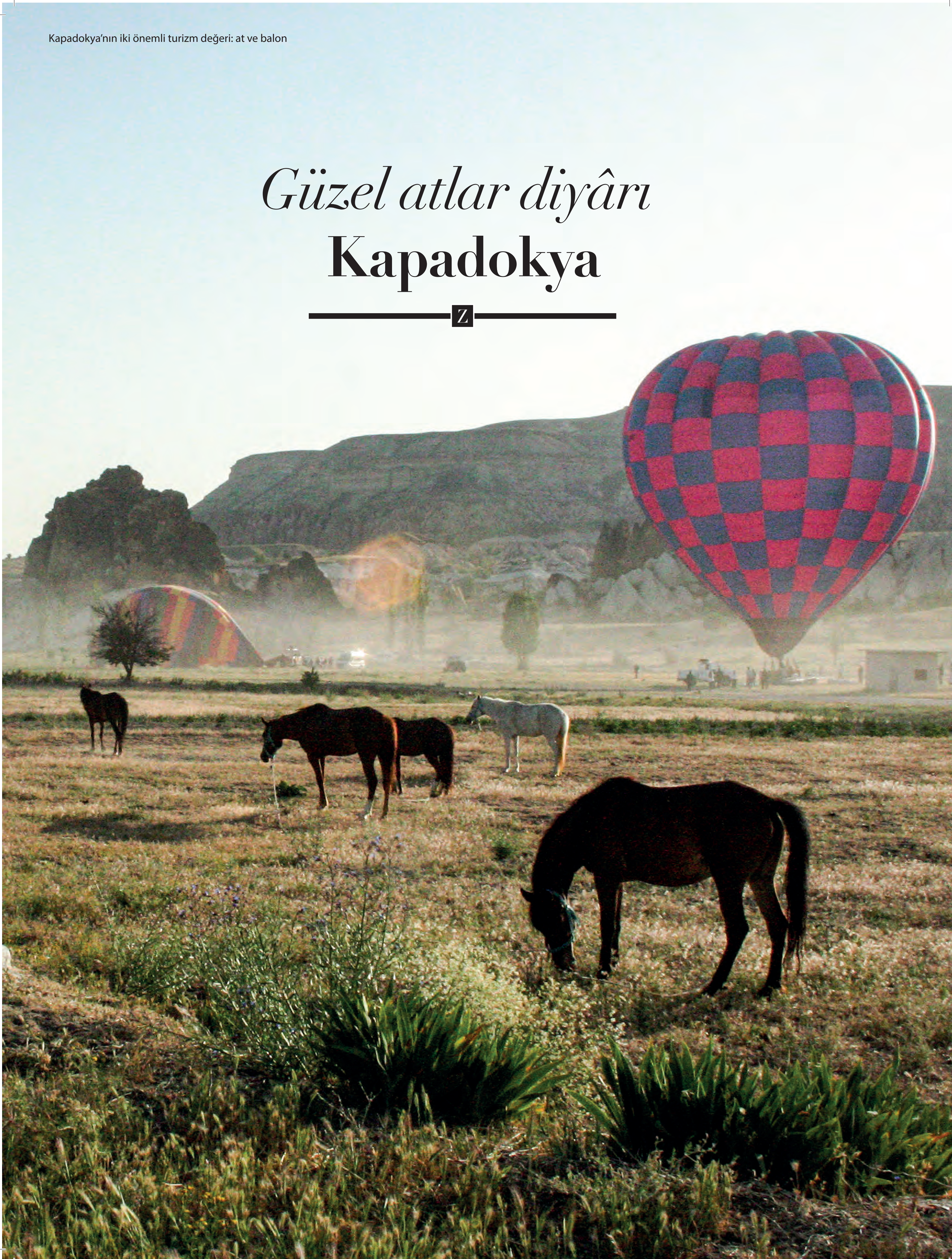
2 Detaylı bilgi için bkz. Fzt. F. Cumhur Elmacı, Hippoterapi, https://www.hipokratkitabevi.com/ u/hipokratkitabevi / docs/0/5/05- hipokrat-bulten-1509357183.pdf.

3 Detaylı bilgi için bkz. Pragashnie Govender and et. all, "Hippotherapy in Occupational Therapy Practice", *South African Journal of Occupational Therapy*, vol. 46, no: 2, Pretoria August 2016, p. 31-36.

4 Detaylı bilgi için bkz. Barbara Heine, "Introduction to Hippotherapy", *NARHA Strides Magazine*, vol. 3, no: 2, April 1997.

Kapadokya’nın iki önemli turizm değeri: at ve balon

Güzel atlar diyârı
Kapadokya

GÜNÜMÜZDE Kapadokya denince Nevşehir ili civârındaki Göreme ve Ürgüp yöreleri ve peribacaları ile sınırlı turistik bir bölge akla gelir. Oysa Eskiçağ'da Anadolu'nun önemli bir bölgesi olan Kapadokya, yarım adanın ortasında, bugün Kırşehir, Nevşehir, Aksaray, Niğde, Kayseri ve Malatya illerinin tamâmını; Ankara'nın doğusu, Yozgat ve Sivas'ın güneyi ve Adana'nın kuzeyini kapsıyordu.

Kapadokya adına ilk kez MÖ VI. yüzyılın sonlarında, Pers kralı I. Daryus'un Behistun kayalıklarına kazıttığı ve imparatorluğa bağlı ülkelerin sıralandığı yazıtta "Katpatuka" biçiminde rastlanır. Târihçi Heredot da ismin kaynağının Persçe "Katpatuka" kelimesi olduğunu ve Perslerin bu bölgenin halkından Katpatukalılar şeklinde bahsettiklerini yazar. Kelime Yunancaya "Kapadokya" olarak geçmiştir.

Diğer bir görüşe göre, Kızılırmak'a doğudan katılan ve bugün Delice Çay adıyla bilinen kol, Antikçağ'da Kappadox adını taşıyordu. Bölge adını bu çaydan alıyordu. Son olarak 1913 yılına âit bir Nevşehir salnâmesinde Asur kralı Ninias'ın "Kappadokas" adındaki oğlunun bölgenin adına kaynaklık etmiş olabileceği belirtilir.

Anadolu'ya âit en eski yazılı kayıtlar, Erciyes dağının eteğindeki Sarımsaklı ovasının ortasında yer alan Kültepe'de keşfedilmiştir. Bunlarda geçen ifâdelerden ve Kültepe yerleşiminde bulunan çömleklerin üzerindeki at figürlerinden, atın MÖ 2. bin yılda Anadolu toplumları tarafından kullanıldığı anlaşılmaktadır. MÖ 1. bin yılda Kapadokya bölgesinde hüküm sürmüş Geç Hitit beyliklerinden Tabal beyliği, Yeni Asur devletine yıllık vergisinin bir kısmını at olarak ödemiştir. MÖ 1. bin yılının ortalarından îtibâren Perslere ödenen verginin önemli bir miktârı yine Kapadokya'da yetiştirilen atlardan karşılanmıştır.

Günümüzde Kapadokya'da sayısı artış gösteren at ve at çiftlikleri, bölgedeki kültürel ve iktisâdî canlılığın nedenlerinden biri hâline gelmiştir. Nevşehir'de alternatif turizm faâliyeti olarak atın kullanımı giderek yaygınlaşmaktadır. Motorlu araçla girilemeyecek vâdîlere profesyonel rehberler eşliğinde, hem günü birlik hem de konaklamalı olarak birkaç gün süren atlı doğa yürüyüşleri düzenlenmektedir.

Dünyâda ilk kez 27 Mart 2015 târihinde Göreme'de yapılan "atlı oryantiring " yarışı da Kapadokya ile atın özdeşleşmesinde önemli rol oynamıştır. Oryantiring doğal ve kültürel mekânlarda icrâ edilen bir açık hava sporudur. Amaç, belli bir başlangıç ve bitiş noktası arasındaki mesâfeyi en uygun rotayı, özel olarak hazırlanmış harita ve pusula yardımı ile tespit edip yürümek, koşmak veya kayak, bisiklet, kano gibi bir vâsıta kullanmak sûretiyle en kısa sürede geçmektir. Atlı oryantiringin dünyânın en ilginç topograyaya sâhip bölgelerinden biri olan Kapadokya'ya turistik bir ürün olarak kazandırılması için çalışmalar yapılmaktadır.

Kapadokya'daki atlı gezilerde ekseriyetle bölgenin dik yokuşları ve yüksek tepeliklerinde zorlanmadan hareket edebilen Arap saf kan atı ve bölgede daha eski bir cins olan Barb (Kırma Arap) atı kullanılmaktadır.

Kapadokya'da atlı gezi.

KAYNAKÇA

¶ Güngör, Ş., Alternatif Turizm Etkinliği ve Ürün Çeşitliği Oluşturmada Atın Kullanımı: Nevşehir Örneği, *International Journal Of Eurasia Social Sciences*, vol: 7, issue: 22, s. 81-99.

Çıldır gölünde at turizmi

Z

Çıldır gölü.

FOTOĞRAFLAR: MURAT GÜR

ARDAHAN ve Kars illeri sınırları içinde yer alan ve 123 km²'lik bir alana yayılan Çıldır gölü bölgenin en büyük tatlı su kaynağıdır. Göl yılın her mevsimi, bilhassa kış aylarında muhteşem doğasıyla misâfirlerini ağırlar.

Her yıl aralık ayından mayıs ayına kadar buzla kaplanan göl ve çevresi kristalize doğa tablolarının sergilendiği muhteşem bir galeriye dönüşür. Yerli yabancı birçok turist göl yüzeyinin tamâmen donduğu o anlara şâhitlik edebilmek için Çıldır'a akın eder. Kimi ziyâretçiler bu güzel anların vazgeçilmezi olan atlı kızaklarla gölün üzerinde çevre turu atarken kimi ziyâretçiler de buzlu parkurlarda trekking yapmayı tercih eder.Çetin kış günlerinin gelmesiyle birlikte atların başrolde olduğu büyüleyici bir şölen başlar.

Çıldır Belediyesi tarafından 2013 yılında "Çıldır Altın At Şöleni" adıyla başlatılan ve yıllar içerisinde "Uluslararası Çıldır Kristal Göl Atlı Kış Şöleni"ne dönüşen şenlikler Ardahan ve bölgesinin doğal güzelliklerini turistik bir değere dönüştürüyor.Şenlikte özellikle atlı oyun ve yarışlar büyük ilgi topluyor.

Gölün yaklaşık 50 cm kalınlığındaki buz yüzeyi dört nal, rahvan/yorga at yarışları, cirit oyunu, atlı okçuluk ve akrobasi gösterileri için zorlu bir piste dönüşüyor. Birbirinden güzel atların üzerindeki mahâretli binicilerin birbirleriyle kıyasıya mücâdeleleri izleyicilere unutamayacakları anlar ve heyecanlar yaşatıyor.

FOTOĞRAFLAR: MUSA ALAKIR

Musa Ünal

“At arabası artık bir dekor”

SÖYLEŞİ: HİLAL SEYHAN

ÇİN kaynaklarına göre atlı araba MÖ 2 binli yıllarda Türkler tarafından kullanılıyordu. Binlerce yıldır insanoğlu at arabaları sâyesinde kıtalar arası büyük göçler gerçekleştirdi. Arabalar medeniyetlerin kurulmasında, kültürün taşınmasında bir vâsıta oldu.

Köklü bir geçmişe sâhip olmalarına rağmen at arabaları teknolojiye yenik düşmekten kurtulamadı. İngiliz mûcit ve mühendis Thomas Savery'nin 1698 yılında îcat ettiği buharla çalışan makine bilim târihçilerine göre otomobil teknolojisinin ilk aşamasını oluşturuyordu. James Watt'ın buhar makinesi ise sanâyi devrimini başlatan bir yenilik sayıldı ve gündelik hayattaki hemen her şeyin hızla dönüşümünü, değişimini tetikledi. Robert Stirling'in çalışmaları ise 1818 yılında sonuç verdi ve îcâdı bugün anladığımız mânâsıyla motorun ilkel bir versiyonuydu. 1877'ye gelindiğinde Nikolaus Otto, içten yanmalı, benzinle çalışan motoru buldu. Son gelişme artık dünyânın bambaşka bir döneme girişini, çok uzun süren insan-hayvan ortaklığının sona erişini duyuruyordu. Nitekim hayvan gücüyle yapılan işleri -ki bunların en başında tarım, ulaşım ve nakliye hizmetleri gelmekteydi- motorlu vâsıtalar yerine getirmeye başladı.

Bu durum, en büyük etkisini şüphesiz ki atların dünyâsında ve at arabalarında gösterdi, bu çerçevede yer alan birçok meslek de durumdan hâliyle olumsuz etkilendi. Ülkemizde de at arabacılığı, zamanla kaybolan meslekler listesinin ön sıralarında yer alıyor. Bu mesleğe gönül vermiş, geleneği yaşatmak isteyenlerin sayısı bir elin parmaklarını geçmiyor. Mesleğin son temsilcilerinden birisi de Musa Ünal. Konyalı olan ve Konya'da yaşayan Ünal 1968 yılından beri at arabası îmal ediyor. Konya'da at arabası yapan son zanâatkâr. Babası iflâs edince sanat okulundaki tahsîlini bırakmak zorunda kalan Ünal 18 yaşında arabacılık mesleğine atılıyor ve hâlen atölyesinde normal binek at arabalarıyla, süs mâhiyetinde minyatür at arabaları üretiyor.

Bir at arabasının yapımı 11-12 gün sürüyor. Her bir arabanın malzemesi özenle seçiliyor; artık bu malzemelerin temîni de oldukça pahalı. At arabaları dingil, şampora, kasa, tekerlek, yay, demir lastik ve janttan oluşuyor. Musa ustanın dediğine göre, büyük bir at arabasının yapımı için aralarında mutlaka bir demirci ustasının bulunduğu en az üç kişi çalışmalı. Bir at arabasının mâliyeti yaklaşık 3-4 bin lira civârında, minyatürler ise 2 bin lira. Arabaların boyama işini ayrıca bir usta yapıyor. Musa usta, at arabası yaparken malzeme olarak alt kısımda gürgen ağacı, üst kısımda cı kullanıyor. Arabanın tekerlekleri için ise dişbudak ağacının kullanılmalı. Çünkü dişbudak ağacı sağlam ve sert yapısından dolayı tekerlek için ideal bir malzeme. İsmini saydığımız ağaçlar, çevrede kolayca bulunabilecek türden ağaçlar değil. Hem arabanın yapımında kullanılan ağaç malzemeyi tedârik etseniz de iş burada bitmiyor, ağaçların en az bir sene kurutulması gerek. Musa usta, üç senedir dişbudak ağacı bulamadığından yakınıyor, nihâyet geçtiğimiz bahar aylarında bulup alabilmiş. Bu mesleği yapan birinin en az bir senelik malzemesini deposunda tutması gerektiğini söyleyen Musa usta şöyle devam ediyor:

"Eskiden işlerimiz çok yoğundu. Şehirde 80 tezgâh vardı ve her tezgâhtan haftada iki tâne araba çıkardı. Bereketli günlerdi, ancak at arabaları otomobillere yenik düştü. Üzerine trafik sorunu da eklenince at arabası kullanımı tamâmen ortadan kalktı."

Ustaya göre, 1972-1980 yılları arasında Konya'da at arabacılığının son parlak dönemi yaşanmış. *"O yıllar arası bu işten çok para kazandık."* diyor Musa Ünal ve ekliyor: *"O yıllarda haftada 3 araba çıkardı tezgâhtan, ekseriyeti Doğu Anadolu'ya giderdi."*

Konya'da günümüzde at arabası kullanan kalmadı. At arabaları daha çok tarla ve mandıra işlerinde Ege bölgesinde kullanılıyor. Dolayısıyla Musa usta ürettiklerini genelde şehir dışına gönderiyor. Bâzen araba galerileri de dekor için minyatür at arabası satın alabiliyor. Minyatür at arabasının yapımı da bir hafta sürüyor.

Eskiden Konya'da üç model at arabası kullanılıyormuş: fayton, Meram yaylısı ve Antalya arabası. Antalya arabasının yaylarının üçü arkada ikisi önde bulunuyor ve tekerlekleri küçük oluyor. Meram yaylısı iki yaylı bir araba ve tekerlekleri büyük. Körük veya fayton dediğimiz at arabasını ise Konya'da yapan tek usta yakın geçmişte hayâta gözlerini yumdu maâlesef. Musa usta hiç fayton yapmamış. Sâdece fayton başlıklarını yapıyor ve yaptığı başlılıkları da İstanbul Adalar'a gönderiyor. Bildiği kadarıyla şu an Manisa Akhisar'da bir fayton ustası bulunuyor. Faytonun mâliyeti kendi yaptığı arabaya nispetle çok daha pahalı. Günümüzde bir faytonun îmâlâtı 35 bin liraya kadar çıkabiliyor.

Musa ustanın iki kızı var. Kendinden sonra bu mesleği sürdürecek durumda değiller. O da *"Benden sonrası yok bu zanâatın."* diyerek hayıflanıyor. Geleneksel zanâatların karşı karşıya kaldığı en önemli sorunların başında halefsizlik meselesi geliyor. *"Çırak almak istiyorum, ancak bu işi yapmak isteyen de yok."* diyor Musa usta. *"Eskiden ekmek derdiyle çalışıyordum, ancak 2000 yılından beri bu işin bende tutkuya dönüştüğünü fark ettim. Devam etmesini çok arzu ettiğim için de emekli olup kenara çekilmedim, mesleğimi sürdürdüm. İlk zamanlar insanlar bana 'Arabacı parçası!' derler, yaptığım işi küçümserlerdi. Ben de utanırdım. Şimdi ise utanmıyorum, bu işi yaptığım için şükrediyorum."*

Allah ömür verdiği müddetçe araba yapmaya devam edeceğini söyleyen Musa ustanın son olarak dikkat çektiği konu mevzuatla alâkalı: *"2 senedir vergi muâfiyetim vardı, ancak yenileme yaptırmaya gittiğimde iptal edildi. Şimdilik tek sıkıntım bu. Devlet bizim durumumuzda olan ustalara ve bu eski zanâatlara bu gibi durumlarda destek çıksa milletimiz ve kültürümüz adına iyi olur!"*

Târih boyunca İstanbul faytonları

MUSTAFA NOYAN

A. Pasini, At arabası, 1869.

MOTORLU taşıtlar yaygınlaşıncaya dek, bütün dünyâda olduğu gibi, ülkemizde ve şehrimiz İstanbul'da ulaşım hayvanlarla sağlandı. Asırlar boyunca ulaşım araçlarının yükünü çoğunlukla atlar çekti.

At arabaları günümüzden yaklaşık 5 bin yıl önce, tekerlek ve kızağın bulunmasından sonra ortaya çıktı. Sümer, Asur, Mısır, Yunan gibi İlkçağ kavimlerinin, arkası açık iki tekerlekli savaş arabaları kullandıkları, bu dönemle ilgili adak heykelciklerinde görülmektedir.

MÖ 1800'lerde Asurlular dört tekerlekli atlı arabayı yaptılar; atları yeterince tanımadıklarından arabaları çekmede sığır ve eşekleri kullandılar. İki tekerlekli ve parmaklıklı arabalar ise ilk kez Anadolu'da kullanıldı. Hititlerin savaşta kullanmak amacıyla yaptığı bu arabaları Frig ve Yunanların yaptıkları arabalar izledi.

Anadolu'da Helenistik dönem vazolarını yarışan araba figürleri süsler. Anadolu'da Romalılar döneminde dağlık ve sarp bölgelerde arabaların devrilmemesi için, teker açıklığı kadar mesâfede birbirine paralel giden oyuk yollar açılmıştı. İstanbul'un Sultanahmet semtinde büyükçe bir "hipodrom" vardı ve burada yapılan at arabası yarışlarını izlemek Roma halkının en önemli eğlenceleri arasındaydı.

HUSÛSÎ FAYTONLAR

Fransızca kökenli "fayton" kelimesi, "körüklü, açık binek arabası" mânâsındadır; körüklü, dört tekerlekli atlı binek aracı veya at arabası için kullanılır. Üstü açık olan arabalara "lando", üstü kapalı olanlarına ise "kupa" denir. Faytonlar ön tekerlekleri küçük, arka tekerlekleri büyük, tek oklu ve çift at koşulu taşıtlardır. Öndeki arabacı yarı yüksekte oturur. Körük çekildiği zaman arabacı körüğün dışında kalır. Arabaya ön ve arka tekerleklerin çamurlukları arasına yerleştirilmiş basamakla binilir. Faytonlar dört kişiliktir, arkada oturan iki kişinin yüzleri gidiş yönüne doğru bakar, diğer iki kişi ise onların karşısına oturur.

Körük yağmurlu havalarda çekilip açılır. Bacakların ıslanmaması için diz üstüne çekilen bir muşambası vardır. Körüğün dışında kalan arabacılar da yağmurluk giyerler. Arabacının oturduğu yerin her iki tarafında birer fener bulunur.

Faytonun târihsel kökeni Eski Mısır'a kadar gitmektedir. Antik Yunan'da da fayton ve benzeri atlı arabalar kullaæ*Tanrısı Helios'un oğlu Phaeton, ölümlülere kendini kanıtlama amacıyla, babasından azgın atların çektiği arabasını istemiş; babasının uyarısına rağmen her tarafı değerli taşlardan ve altından yapılmış arabaya binerek atlara hareket etmelerini emretmiştir. Atlar, sürücülerinin acemi olduğunu anlayarak yokuşu hızla çıkmışlar, korkan Phaeton dizginleri elinden bırakınca da araba hızla yeryüzüne yaklaşmış ve güneşten getirdiği sıcaklık yüzünden Helikon, Parnassos ve Olympos tepeleri tutuşmuştur. Vâdîleri ateşlerin sardığını, ırmakların buharlaştığını gören Zeus, eline yıldırımı alıp Phaeton'a doğru fırlatmış, delikanlı arabadan düşüp Eridanos ırmağının sularına gömülerek ölmüştür. Genç Phaeton'un anısına süslü at arabalarına 'fayton' denilmiştir."*

IX. yüzyılda atların dizginle idâre edildiği bir sürüş tekniğine geçilerek arabaların üstü kapanmaya başladı. 1400'lü yıllardan sonra arabalarda yay makas kullanılarak sarsıntıların azaltılmasında önemli gelişme sağlandı. Yine aynı dönemde Uzakdoğu'da çekçek, Anadolu'da kağnı, Avrupa'da koçu arabaları yapıldı.

Osmanlı dönemi İstanbul'unun hayvan koşulu ilk arabası iki öküzün çektiği koçu idi. Koçular insan taşıma-

A. Preziosi, Göksu'da mesîre.

da değil de daha çok mal nakliyesinde tercih ediliyor, ülkenin dört bir yanında kullanılıyordu.

İstanbul'da insan taşımak için yapılan ilk arabaların pâdişah hanımları ve kızları tarafından kullanıldığı düşünülebilir. Osmanlı sarayı hareminde gâyet şık döşenmiş, iç kısmı dışarıdan görünmeyen bu arabaların bir kısmı hâlen Topkapı Sarayı Müzesi'nde muhâfaza edilmektedir. Lâle devrinde İstanbul'da çok süslü arabaların üretilip kullanıldığı bilinmektedir.

Arabaya binmeyi alışkanlık hâline ilk getiren II. Mahmud'dur. Pâdişah Üsküdar'dan Kartal'a kadar yapılan posta yolunun açılış töreninde faytona bindi ve bu münâsebetle vezirlerin de faytona binmelerine izin verdi. 1826 yılında çıkartılan "İhtisap Ağalığı Nizamnâmesi"yle birlikte, fayton ve araba ile yolcu taşımacılığı yapan arabacılar, ilk kez bir esnaf topluluğu olarak kabul edildiler.

Sultan Abdülaziz döneminde kirâ arabaları kullanılmaya başlandı. Abdülaziz'den sonra Osmanlı pâdişahları, sadrazamlar, nâzırlar törenlere özel faytonlarla katıldılar. Pâdişâhın dört atla çekilen "saltanat arabası" şehrin en muhteşem faytonuydu.

II. Abdülhamid zamânında faytonlara kadınların binmesi yasaklandı. 31 Mart hâdisesinde isyancıların öne sürdüğü iddialardan biri de, Gedikpaşa taraflarında bir erkekle bir kadının berâberce faytona binmesiydi; geleneklere aykırı görülen bu olay halkı kızdırmıştı. Faytonların tekerlek izleri dönemin kültür ve sanat eserlerinde de görülmeye başladı. Recâizâde Mahmud Ekrem'in *Araba Sevdası* adlı romanı devrin en popüler edebî eserlerinden biri oldu.

İstanbul'un uzun sokaklarını senelerce nal ve tekerlek sesleriyle inleten faytonlar ve atlı arabalar, zaman içinde şekil ve kullanılış tarzı açısından değişikliklere uğradı. Şekilleri, teknik ayrıntıları ve koşum hayvanına göre farklı dönemlerde lando, talika, kupa, kâtip odası ve kinto gibi isimlerle anılan bu araçlar zamanla basit görünümlerinden sıyrıldılar. Faytonlar, nakkaş ve oymacıların mahâretli elleriyle beze-

dikleri, atlas kadife kumaşlarla döşenmiş, eşsiz süslemeleriyle dikkat çeken arabalara dönüştü. İstanbul faytonları ilk zamanlarda oldukça süslü ve pırıl pırıldı. Arabacılar da çehresi güzel, süslü kıyâfetler giyen kimselerdi; ancak zaman içinde bu durum değişti. Faytonların çoğu eskidi, sürücüleri de eski şıklıklarını kaybettiler.

Herkesin kendine âit atı ve arabası olmadığından belli yerlerde durakları olan kirâlık arabalar bulunurdu. Kirâ arabalarına "sürücü beygirleri" de denirdi. Şehir halkı bu arabaları kirâlayarak istedikleri yerlere giderdi. Eskiden Aksaray civârında bu arabalar için bir iki ahır vardı ve daha çok kibar ve zenginlerin yaşadığı yerlerde bulunan bu arabalar ancak ısmarlama sûretiyle tutulurdu.

XIX. asrın sonlarında İstanbul'daki kirâ arabaları "numarasız lüksler" ile "gündüz ve gece arabaları" olarak ikiye ayrılmaktaydı. Numarasız kirâ arabaları gâyet şatafatlıydı ve Beyoğlu'nda Pera Palas'ın önünde, Tokatlıyan'ın yanındaki sokakta, Ağa Câmii'nde Grand Hotel'in önünde beklerdi. Sürücülerinin, iki sıra parlak düğmelerle yerlere kadar lacivert neftî setreleri, ellerinde güderi eldivenleri, ayaklarında üstü beyaz altı rugan çizmeleri olurdu.

Numaralı araba ve sürücüleri, gündüz ve gece arabalarına ve sürücülerine oranla daha temiz olurdu. Bu arabaların durakları ise Beyoğlu'nda Taksim, Ağa Câmii, İmam Sokağı, Galatasaray'ın yanı, Tepebaşı bahçesinin önü, Asmalımescid'in bahçe sokağı ve Tünel meydanında; Galata'da Karaköy, Mumhâne, Hallaçyan hanının köşesinde; Ortaköy, Bebek'te; köprünün (Galata) öbür tarafında ise Eminönü, Ayasofya, Sultan Mahmud türbesinin yan duvarı, Bayezit meydanı, Aksaray'ın göbeği ve Şehzâdebaşı'nda İbrahim Paşa sebîlinin karşındaydı. Belediye, kirâ arabaları için ücret târifesi belirlerdi.

İstanbul'da arabacılar yüzünden Bahçekapısı'ndan köprüye gitmek bir hayli tehlikeliydi. Özellikle köprü başında, arabacılar üstü başı temiz bir zat görünce yirmisi birden hareket edip etrâfını sararlardı. Arabacılar gözlerine kestirdikleri kişiyi çeşitli şekillerde arabaya çağırır, zâten dar olan meydanı tamâmen kapatıp kargaşaya neden olurlardı. Beygirciler, Bahçekapısı tarafında sebîlin önünde, orası sanki babalarının mâlikânesiymiş gibi dururlardı. Öyle ki arabacılar yüzünden halk arasında Kadıköy iskelesine vapur iskelesi yerine "arabacılar iskelesi" denilmesinin daha doğru olacağı söylenirdi.

TOPLU ULAŞIM ŞİRKETLERİNDE FAYTONLAR

İstanbul'da atlı tramvaylarla birlikte zaman içinde bir toplu taşıma kültürü oluştu. Tramvay Şirketi, atlı tramvayların yanında, tek ve çift atlı omnibüsler (atlar tarafından çekilen ve toplu taşımacılık amacıyla kullanılan büyük arabalar), hattın talebine göre kupa ve hatta faytonlar da işletti.

Üsküdar meydanında fayton durağı.

Üstü açık binek arabasına "lando", kapalı olana "kupa", körüklü ve açık olana "fayton" denir.

Otomobil yerine faytonların kullanıldığı devirlerde omnibüsler, tıpkı otobüsler gibi, çok yolculu araç işlevi görüyorlardı. İlk omnibüs Fransa'nın Nantes şehrinde 1825 yılında Stanislas Baudry adında bir müteşebbis tarafından kullanıldı. Omnibüslerin bozuk yollarda zorlanmaları sebebiyle, daha düzenli ve raylar üzerinde işletilebilen bir sistem üzerinde çalışıldı ve böylece yine atların çektiği ancak ray üstünde giden atlı tramvaylar târih sahnesine çıktı. Avrupa'da ortaya çıkışından kısa bir süre sonra demir yolu ve tramvay Osmanlı gündelik hayâtına da girdi.

Atlı tramvay hizmete girdiği târihten îtibâren, şehir halkı tarafından büyük ilgi gördü. Bu sâyesinde İstanbulluların ayağı yerden kesildi. O güne kadar sâdece zenginlerin harcı sayılan tahtırevanlara, tenteli arabalara veya faytonlara binememiş orta hâlli şehir halkı, bütçesine uygun bir toplu taşıma taşıtına kavuşmuş oldu.

Raylar üzerinde çalışan vagonların rahat hareketi amacıyla, hatlar mümkün olduğunca düz ya da mâkul meyillere inşâ edildi. Coğrâfî konumun elvermediği semtler raylı sistemden mahrum kalmıştı. Mukâvelede öngörüldüğü üzere şirket, tramvay hatlarını inşâ edip işletmeye geçtikçe ray döşenememiş semtlerde, yine atlarla çekilen omnibüs hatları kuruldu. Omnibüsler ilk olarak 1872 yılında, Perşembe Pazarı ile Pangaltı arasında çalıştırıldı. Tramvay Şirketi'nin Eminönü-Eyüp ve Beyazıt-Edirnekapı hatlarında da omnibüsler hizmet verdi.

Omnibüsler, tramvayların işlemediği semtlerin halkı için önemli bir kolaylıktı. İstanbul halkı bu taşıtlara "dolmuş" adını vermişti, ancak yolların bozuk olması tepki çekiyordu. Yolların düzeltilememesi ve şirketin zarar etmesi nedeniyle omnibüs işletmesine 1876 yılında alınan bir kararla son verildi. Toplu ulaşım hizmeti yalnızca atlı tramvaylarla devam etti.

Tramvay Şirketi'nin yurt dışından getirdiği güçlü kuvvetli atlar önce omnibüs hatlarında çalıştırılır, güçsüzleşmeye başladıklarında kupa arabalarına transfer edilir, yaşlanmaya yüz tuttuklarında ise tramvay hattına alınırlardı. Böylece atlar, raylı tramvay hatlarına göre çok daha meşakkatli güzergâhlarda işleyen omnibüslerde gençliklerini, daha hafif ve pratik taşıtlar olan kupa arabalarında olgunluklarını, kolay çekilebilen tramvay servislerinde de yaşlılıklarını geçirdikten sonra emekli edilirlerdi.

CUMHÛRİYET DÖNEMİNDE FAYTONLAR

Cumhûriyet döneminde de faytonların kullanılmasına devam edildi. Binek arabası olan faytonlar şehirlerde otomobil ve otobüslerinin yaygınlaştığı 1960'lı yıllara kadar hizmet verdi. Günümüzde taksicilerin halkın ağzından taşıdıkları haber veya dedikoduları, o yıllarda gazeteciler faytonculardan öğrenirdi.

Faytonlar sâdece husûsî kirâlanmazdı; Eminönü, Fatih, Üsküdar, Kadıköy ve Bostancı gibi yoğun nüfûslu muhitlerde sıraya dizilerek yolcu beklerlerdi. Vakti zamânı müsâit olup bir miktar da fayton ücretinden tasarruf etmek isteyen İstanbullular bu dolmuş faytonlara binerek hareket etmek için yolcu sayısının tamamlanmasını beklerlerdi. Dolmuş faytonlarda karşılıklı dört kişilik koltuk olmaz, enlemesine yerleştirilmiş bir tür oturak olurdu; yolcular bâzı faytonlarda birbirlerine sırtları dönük vaziyette, çoğunlukla da karşılıklı, her iki tarafa dörder kişi olarak sıralanırlardı. Bir fayton toplamda 8 yolcuyu bir seferde taşıyabilirdi. 1960'lı yıllara gelindiğinde faytonlar ve faytoncular İstanbul'un merkezî muhitlerinden uzaklaştılar, sayfiye semtlerinde ise 1970'lerin sonuna kadar varlıklarını korumayı başardılar. Yeşilköy bu semtlerden biriydi.

Otomobil kültürünün yaygınlaşmasıyla birlikte faytonlu yolculuklar yavaş yavaş son buldu; büyük şehirlerde tamâmen ortadan kalktı, Anadolu kasabalarında ise sayısı azaldı. Turistik bölgelerde, sâhil şehirlerinde tek tük faytonlar görülse de günümüz İstanbul'unda faytonları sâdece dönem filmi çekimleri ya da özel gün organizasyonlarında görebiliyoruz. Şehrimizde fayton kullanılan tek yer olarak İstanbul Adalar kaldı.

Büyükada, Heybeliada ve Burgaz adasında resmî ve yerel hizmet sektörü dışında motorlu araç kullanımı hâlen yasaktır. Koruma Kurulu karârıyla, belli sayıda ruhsat ve plakaya sâhip faytonlar, Adalar için ulaşım aracı olarak kabul edilmiştir. Faytonlar, Adalar içi ulaşımında, genellikle günübirlik turistlerce ada turları amacıyla kullanılmaktadır. Sayıları günden güne artan akülü bisikletler, yakın gelecekte faytonların Adalar'dan da göçeceği haberini veriyor gibi.

KAYNAKÇA

¶ Engin, V., *İstanbul'un Atlı ve Elektrikli Tramvayları,* İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 2011.

¶ Göncüoğlu, S. F., *Bahçekapı-Kadim Ticaretin Bahçekapı ve Çevresindeki Serüveni*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 2014.

¶ Göncüoğlu, S. F., *İstanbul'un İlkleri Enleri,* Ötüken Yayınları, İstanbul, 2004.

¶ Gülersoy, Ç., *Eski Türk Arabaları,* Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları, İstanbul, 1981.

¶ *İstanbul Kültür Envanteri Kayıtları,* İstanbul Valiliği, İstanbul, 2017.

¶ Kurtoğlu, A.-Noyan, M., *İstanbul'un 100 Ulaşım Aracı,* İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür AŞ Yayınları, İstanbul, 2015.

Boğazlı Şâir

...Faytoncu Can Ali, üçüncü hikâyesini anlatmak için söze başlamadan evvel sordu:

– Hani sizin bir Boğazlı şâir var. Neydi onun adı?

Düşünüp taşındık, hangisi? Faruk Nafiz olmasın?

– Boğaz'ın ne tarafında oturuyor, diye sorduk.

Can Ali her zaman yaptığı gibi, sigarasını yakmadan evvel, tütünü koklarken güldü:

– Yok canım, öyle Boğazlı değil, dedi, boğazlı, yani boğazına düşkün...

– Rahmetli Haşim mi?

– O değil, onu da tanırım. O değil, öteki.

– Yahya Kemal mi?

Can Ali başını salladı:

– Ha... Ha... O... İşte... Mâşallah, ne de koyuvermiş enine. Benim Hudson'a bile zor sığıyor. Geçenlerde bir gün onu Beyoğlu'ndan alıp Pandeli'ye götürdüm. Yanında bir şâir daha vardı. Hamdi Pınartan.

– Tanpınar.

– Ha... İşte o... Berâber Galatasaray'dan bindiler. Yolda şiirler okudular. Pek anlamadım; ama hoşlandım doğrusu. Pandeli'de bir saatten fazla kaldılar. Ben o lokantaya müşteri götürmeye sinirlenirim abi. Sokak pistir, dardır. Üstelik Pandeli'nin yemekleri mâlum, müşteri bir kere girdi mi, çıkmak bilmez. Bir pilav, bir pilav daha bir kadayıf, bir kadayıf daha...

– Öyledir.

– Neyse efendim, Allah âfiyet versin, iki şâir de karınlarını bir güzel doyurup çıktılar. Arabada Yahya Kemal Bey, ağzını şapırdatıyor:

– Vay kâfir Pandeli, diyordu, o ne baklava! İnsanın dili rüyâ görüyor.

Bizim eski beyti hatırladım:

"Cennette de böyle tatlı olmaz,

Bir baklava elli katlı olmaz."

Hamdi Tanpınar, bahsi değiştirip yine edebiyat falan konuşmak istiyordu. Fakat Yahya Kemal oralarda değildi.

– Vay kâfir Pandeli diyordu, köftesi de enfesti. Kaç yamağı var onun Hamdi?

– Bilmiyorum. Herhâlde orada birkaç aşçı çalışıyor.

Yahya Kemal hemen bir beyit düzdü:

"Ey Pandeli, kâfir, sana yüzbin kere alkış,

Kaç aşçının alın teri köftenle karışmış."

Fakat Hamdi Pınar Bey, yine bahsi değiştirerek sordu:

– Hisar'daki makâleyi gördün mü Kemal?

Yahya Kemal mırıldandı:

– Ya o pilaki neydi, Hamdi? İki tabak yedim. Şimdi iki tabak daha yerim.

– Sâhi çok güzeldi.

Eminönü'ne gelmiştik. Yahya Kemal tutturdu:

– Haydi dönelim, birer tabak daha yiyelim. Ha? Olmaz mı? Haydi...

– Aman Kemal, ben bir damla yiyemem.

– Sen yeme, şiirlerini okursun bana. Ben yerim, üstüne bir de kaymaklı ekmek kadayıfı...

– Ama Kemal yapma, lütfen...

Fakat üstat dinlemedi ve bana emir verdi:

– Çek Pandeli'ye...

Haydi gerisin geriye... Yarım saat daha bekledim. Geldiler, bindiler.

Yahya Kemal Bey artık soluyordu.

– Ben otele gidip yatayım, dedi, sen nereye gideceksin Hamdi?

– Ben Eminönü'nde ayrılırım senden, Kemal.

Dikiz aynasından bakıyordum. Yahya Kemal karnını sıvazlıyor ve rüyâ görüyormuş gibi sayıklıyordu:

– Hey Pandeli... Senin heykelini yapan heykeltıraş Türkiye'nin Michelango'su olur. Bülbülyuvası nasıldı Hamdi?

– Enfesti.

– Enfes de söz mü? Bak hemen geliverdi:

"Git Panadeli'ye, götür o yârı,

Bülbülyuvasında gör bahârı."

Eminönü'ne geldik. Hamdi Pınartan Bey üstâdın elini öpüp arabadan indi. Uzaklaştı. Ben Yahya Kemal'e sordum:

– Otel mi beyefendi?

– Hayır, hayır...

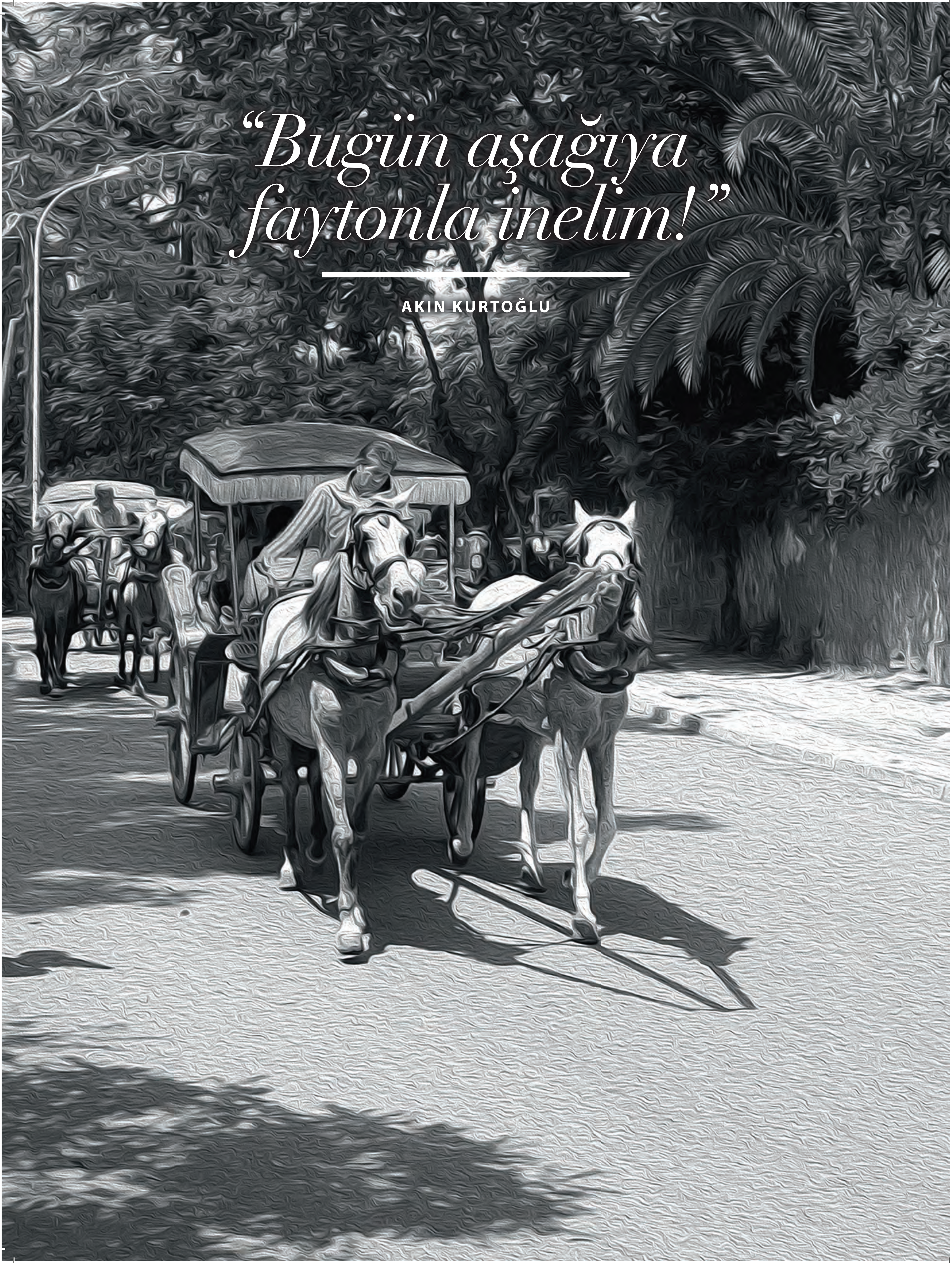
Dedi, sonra emir verdi:

– Çek Pandeli'ye!

(Akbaba / 03.04.1952)

“Bugün aşağıya faytonla inelim!”

AKIN KURTOĞLU

Aman, hiç tramvayla falan vakit kaybetmeyelim, hem yolda üstümüz başımız da kirlenecek kalabalıkta. Malta'dan bir faytona binelim de aşağıya iniverelim.

ÇOCUKLUĞUMU geçirdiğim altmışların sonu, yetmişlerin başlarında ne vakit Eminönü tarafına gidecek olsak rahmetli anneannemin ağzına pelesenk olmuş o cümle dökülüverirdi hemen: *"Aman, hiç tramvayla falan vakit kaybetmeyelim, hem yolda üstümüz başımız da kirlenecek kalabalıkta. Malta'dan bir faytona binelim de aşağıya iniverelim."*

Ne tramvayı, ne faytonu? İstanbul caddelerinden tramvaylar kalkalı on seneyi aşmıştı. Faytonlarsa şehrin sâdece birkaç banliyö semtinde ve -Kınalı hâriç- tekmil Adalar'da; o da oldukça az sayıdaydı. Kentte bu iki vâsıtanın yerini çoktan beridir troleybüs, otobüs, taksi, dolmuş ve minibüsler almıştı.

Anneannem, sözünü ettiğim yıllarda, artık ömrünün son demlerini yaşamakta olan epey yaşlı bir İstanbul hanımı... Elden ayaktan iyice düşmesine rağmen âilemizin diğer kadınları annem ve teyzemle rekâbette hiç de geri durmuyor. Alışverişe mi çıkılacak yâhut uzak bir semte misâfirliğe mi gidilecek, romatizmadan muzdarip bacakları, onun rekâbetçi kişiliğine ve âiledeki baskın rolüne hemen ayak uyduruyor. Muhakkak o da bu şehir içi seyahatimizde bize eşlik ve hatta kılavuzluk edecek. Zaman içinde kent taşıtlarında yaşanan değişimler de nedense onu pek ilgilendirmiyor. Rahmetlinin gözünde bütün toplu taşıma araçları "tramvay", her türden dolmuş-taksi benzeri özel ve yarı özel otomobillerse birer "fayton".

1901 doğumluydu anneannem. Kısa süreli kesintiler hâricinde tüm ömrünü İstanbul'da yaşamış, şehrin art arda geçirdiği dönüşümlere kenarından köşesinden bir şekilde tanık olmuş, kısacası ziyâdesiyle görmüş geçirmiş biriydi. Ama son zamanlarında, çevresindeki baş döndüren değişimlere ayak uyduramıyor, belki de uydurmak istemiyordu. Zâten hâfızası da artık iyiden iyiye tekliyordu. Onun nazarında son derece normal olan bu fayton tutma hevesinin, annemler nezdinde anlamı açıktı: O gün taksiye yâhut dolmuşa binilerek "aşağı"ya inilecek. Benim heveskâr çocuk rûhumda ise hep kısa süreli bir heyecâna, sevince sebep olurdu bu. Ahbap ve akrabâ ziyâretlerimizin bâzısında Erenköy, Yeşilköy ve çok nâdir de olsa Burgazada'da bindiğimiz faytonlardan birinin kirâlanarak nal şıkırtıları eşliğinde püfür püfür "aşağıya" inmek ne de güzel olurdu. Yavuzselim otobüs durağına çıkıp da Atikali taraflarından gelen boş bir dolmuşa veya taksiye doluştuğumuzda anlardım ki anneannemin kastettiği "fayton" aslında bir otomobilmiş, tramvay dediği vâsıta da İETT idâresinin otobüs ve troleybüsleri...

"Aşağı" vurgusu da neyin nesiydi peki? Türkçe kurallarına vâkıf biri bu kadim dili sonradan öğrenen ve sıfatları yerli yerinde kullanmayı pek beceremeyen bir âile olduğumuzu düşünebilir. Öyle değil elbette. Aslında bununla kastedilen şey açık: "Aşağı"dan murat; Mısır Çarşısı, Eminönü, Köprü, Bahçekapı, Sultanhamam, Sirkeci tarafları. Suriçi'nin Fatih, Yavuzselim, Karagümrük, Kıztaşı, Edirnekapı, Çapa, Kocamustafapaşa, Topkapı gibi deniz seviyesinden epeyce yukarıda kalan semtlerinden İstanbul'un hem en gözde çarşılarının bulunduğu hem de kolay ulaşım sağlanan bu bölgesine gitmek, günlük dilde "aşağıya inmek" olarak telaffuz edilirdi çocukluğumda. Tıpkı eski Kadıköylülerin, Üsküdarlıların vapurla Rumeli yakasına, yâni Karaköy, Sirkeci taraflarına gelmeyi bir zamanlar "İstanbul'a geçmek" veyâhut Boğaziçi ahâlisinin Eminönü istikâmetine doğru giden vapurları kullanmayı "Köprüye inmek" şeklinde tâbir etmeleri gibi... Kısacası "aşağı" ifâdesi, yedi tepeli şehrin sâkinlerince deniz seviyesine ulaşmak mânâsında kullanılırdı.

Tramvayların atlıdan elektrikliye henüz yeni terfî ettiği 1910'lu yılların ortalarından, Fatih-Edirnekapı arasında uzanacak şekilde planlanan Fevzipaşa caddesinin inşâ edilip tamamlandığı 1927-28 senesine kadar, kentin bu bölgesine, yâni bizimkilerin ikâmet ettiği Hırka-i Şerif, Yenibahçe, Mimarsinan taraflarına toplu taşıma araçlarıyla ulaşmak neredeyse imkânsızdı. Saraçhânebaşı'ndan postâneye kadar hafif bir meyille tırmanarak gelen bol ağaçlı ve o günün şartlarına göre oldukça geniş Macarkardeşler caddesi, eğimini tamamlayıp Feyzullah Efendi Medresesi ve Kütüphânesi'ni geçtikten sonra Sahn-ı Seman Medreseleri öbeğinin hemen bitiminde çetrefilli, daracık sokak dokusuna keskin bir çizgiyle dayanarak sona ermekteydi. Yolun artık bundan sonrası, tramvay veya omnibüs arabalarının ilerlemesine müsâit değildi.

Neyse ki burada imdâda faytonlar yetişir. Malta çarşısının medrese tetimmeleriyle kesiştiği ve tramvay motrislerinin manevra ve makas sâhası olarak kullandığı meydan, küçük ölçekli bir fayton hareket noktasıdır. Bulvarın nihâyete erdiği dar alanda art arda sıralanan birkaç atlı araba, Fatih ahâlisi için ciddî bir alternatiftir. Tramvay boyutunda araçların giremeyeceği ölçüde dar ve manevra yapmayı zorlaştırıcı sert dirsek ve çıkıntılarla örülü ara sokaklar, faytonlar için hiçbir şekilde engel değildir. Şehzâdebaşı'ndan tramvay servisleriyle bu noktaya gelenlerin buradan daha ileriye gitmesi mümkün değilken fayton müşterileri Malta'yı rahatça geçerek Karagümrük, Hırka-i Şerif, Balipaşa, Keçeciler, Nişanca, Çarşamba, Acıçeşme, Salmatomruk, Kariye, Edirnekapı taraflarına, hatta Yenibahçe bostanlarına kadar yola devam etme imkânına sâhiptir. Yolun dokusu pek câzip olmasa da artık gide gele ustalaş-

mış sürücüler sâyesinde, zemîni genellikle iri Arnavut kaldırımı döşeli, yer yer toprak satha dönüşen semtin o yorucu yokuşları ve meyilleri, tek atın çektiği ahşap faytonlarla kolaylıkla aşılır. Bu kıymetli amme hizmeti tramvaya nazaran halka biraz daha pahalıya patlasa da her seferinde başarıyla îfâ edilir.

Faytonlardan bir kısmı Malta'dan daha da ileride, Hırka-i Şerif Câmii ile Mesihalipaşa Câmii arasında, Koyunbaba civarlarında bekler. Günümüzün taksi durağı mantığıyla çalışan bu noktaya yalnızca bir iki fayton bağlıdır. Bu bile civar sâkinleri için yeterli bir sayıdır. Tramvay ücretlerinden daha pahalı olduğu için halk genellikle Sarıgüzel caddesinden yukarıya, Fatih'e dek yürüyüp oradan tramvaya binmeyi yeğlerken gelir durumu daha iyi olanlar biraz da tembellikten olsa gerek, sözünü ettiğim yerden fayton tutarlar (İstimlâklerden evvel Sarıgüzel caddesi, günümüzdeki Halıcılar caddesinin izi üzerine oturmakta. Bu isim 1930'larda İskenderpaşa Câmii önündeki yola verilir.).

Anneannemle dedem evlendikten bir süre sonra, 1920'lerin ikinci yarısında Hırka-i Şerif Câmii'nin üst kapısının hizâsındaki iki katlı ahşap evde âile büyükleriyle birlikte oturmaya başlarlar. Dedem İbrahim Hilmi (Tanışık), Sultanahmet Devlet Matbaası'ndaki mesâîsine çoğunlukla yayan, kimi zamansa tramvayla gidip gelir. Ancak maaşların ödendiği her ay başında âilece hiç aksatmadıkları bir ritüelleri var ki o da iş çıkışı dedemi Yerebatan'da karşılayan anneannem ve o senelerde daha 4-5 yaşında olan teyzemle birlikte Parkkapı, Salkımsöğüt yoluyla aşağıya doğru yürümek; Sultanhamam, Sirkeci, Eminönü, Yemişiskelesi taraflarında çeşitli türden toplu alışverişlerini yaptıktan sonra Ali Muhiddin Hacıbekir'den yarım kilo badem ezmesi satın alıp Mısır Çarşısı'nın az ötesinde, Arpacılar'daki Nimet Abla gişesinin karşı sokağında beklemekte olan faytonlardan birini tutarak Fatih'teki evlerine geri dönmek...

Rahmetli teyzem gözleri dolarak anlatırdı bu latif yolculuklarını. Minicik bir kız çocuğu için, o sıkıntılı yıllarda "aşağı"da alışveriş yaptıktan sonra alışılagelmiş tramvaylar yerine "fayton"a binerek tadına doyulmaz bir gezinti yapmak kim bilir ne kadar kıymetli, ne kadar emsalsiz, hoş bir seyahatti onun gözünde. *"Beebâ'm beni kucağına oturtur, arabanın sarsıntısından düşmeyeyim diye de sıkıca belime sarılırdı."* derdi. Otuzların (ve muhtemelen çok daha eski devirlerin) damıtılmış İstanbul lisânında "baba" hitâbı "beybaba"ya evrilmiş, bununla da yetinilmeyerek kenarları âdeta eğelenip oldukça ilginç bir forma, "bee-bâ"ya dönüşmüştü ("e" harfini uzatıp "a" harfini de inceltirlerdi). Annem ve teyzem ömürleri boyunca dedemden hep bu şekilde bahsettiler. Benzer şekilde anneannem de kendi babasının bahsi geçtiği zamanlarda her defasında bu kelimeyi kullanırdı özenle.

Faytonlara Divanyolu-Çemberlitaş-Çarşıkapı-Laleli istikâmeti yasak olduğu için arabalar Tahtakale-Küçükpazar içinden geçerek kestirmeden Zeyrek'e yâhut Vefa'ya çıkar, oradan devamla Kırkçeşme yoluyla Fatih'e kavuşurlardı. Ve günün belki de heyecanla beklenen ânı... Çifte atlı kupa (üstü tenteyle/körükle örtülü olan ve açık klasik faytonlara nazaran daha modern çizgiler taşıyan atlı araba türü) Koyunbaba Türbesi'nin önünden kıvrılarak Hırka-i Şerif Câmii'nin taç kapısının hemen yanında bizimkileri indirdiğinde, civar komşu evlerin cumbaları arasından gıptayla onları izleyen meraklı gözlere mukâbil, ellerinde ay başı alışverişine işâret eden ip fileler ve bâdem ezmesi kutusuyla fakirhânelerinin kapısından içeri adım atmanın yaşattığı o duygu! Günümüzde taksiden inmekle eş değer. Gerçi artık bugün taksi kullanmak bir ayrıcalık olmaktan çıkmış olsa da o yıllarda orta hâlli Fatihliler için hatırı sayılır bir istisnâ. Hele ki teyzem için kim bilir nasıl fevkalâde bir hâdise? Belki de bu husûsî fayton yolculuğunu yaşıtlarının imrenen bakışları eşliğinde günlerce anlatacak.

Annem ve teyzem, genç kızlık yıllarında alışveriş amacıyla değil de uzak misâfirliğe gitmek için "aşağıya" inmeleri gerektiğinde Fevzipaşa caddesi üzerinde yoldan geçmekte olan boş bir faytona biner, Köprü'ye öyle ulaşırlarmış. Bulvarın ortasındaki geniş refüj ve her iki yanında ona paralel uzanan yaya yolu, asırlık çınar ağaçlarının haşmetli gövdelerinin yükseldiği bir peyzaja zemin görevi görmekte, tramvay hattıysa bu yeşil bandın dışında birer şerit hâlinde gidip gelmekteymiş.

Ağaçlar kırklı ve ellili yıllarda öylesine geniş ve endamlıymış ki yaz aylarında her birinin yeşil dalları caddenin üzerini âdeta doğal bir şemsiye gibi bütünüyle örter ve güneşin o yakıcı ışınlarını kesermiş. Neredeyse her bir dalda da bir kuş yuvası olurmuş. Güvercinler, kumrular, serçeler... Yine bizimkilerin bana aktardığına göre, bu ağaçlıklı yolun altında yürümek bayağı bir hüner gerektirirmiş. Çünkü yukarılarda bir yerlerde gizlenen şakacı bir kuşun umulmadık bir sürprizine uğramak an meselesiymiş. Misâfirlik için özene bezene giyilen elbiselerin selâmeti için muhakkak faytonun körüğünü -hiç değilse caddeyi geçene kadar- kapattırırlar, kuşların ataklarını böylece savuştururlarmış.

Birkaç kişi aynı istikâmette gidecekleri vakit, bâzen ortak fayton tutulurmuş. Deri şilteli faytonlar dört kişilik olup arkada oturan iki kişinin yüzü gidiş yönüne diğer ikisinin yüzüyse tersi istikâmete dönüktür. Bizimkiler; annem ve teyzemle birlikte iki genç çocuk ve orta yaşlarda bir kadın, üçü birlikte tek kanepeye rahatlıkla sığarlarmış. Şâyet kendi meşreplerine uygun bir çift hanıma denk gelirlerse ortaklaşa kirâlanan faytonla aynı yolu birlikte giderler, böylelikle ücreti aralarında bölüşürlermiş. Şimdinin dolmuşlarıyla aynı mantık aslında...

Tramvaya nazaran daha yavaş ancak yol boyunca dur kalk yapmadıkları için zaman açısından onlarla hemen hemen aynı sürede aşağıya inen faytonların kötü tarafıysa yol boyunca katana eskisi atların gübre kokusunu çekmek zorunda kalmakmış. Anneannem çok titiz bir kadındı. Anneannemin, bu istenmeyen kokunun elbiselere sineceğinden çekinerek bir kızlarının elbiselerini bir kendi üstünü başını sık sık kolonyayla nasıl dezenfekte etmeye çabaladığını anlatırdı bizimkiler gülerek.

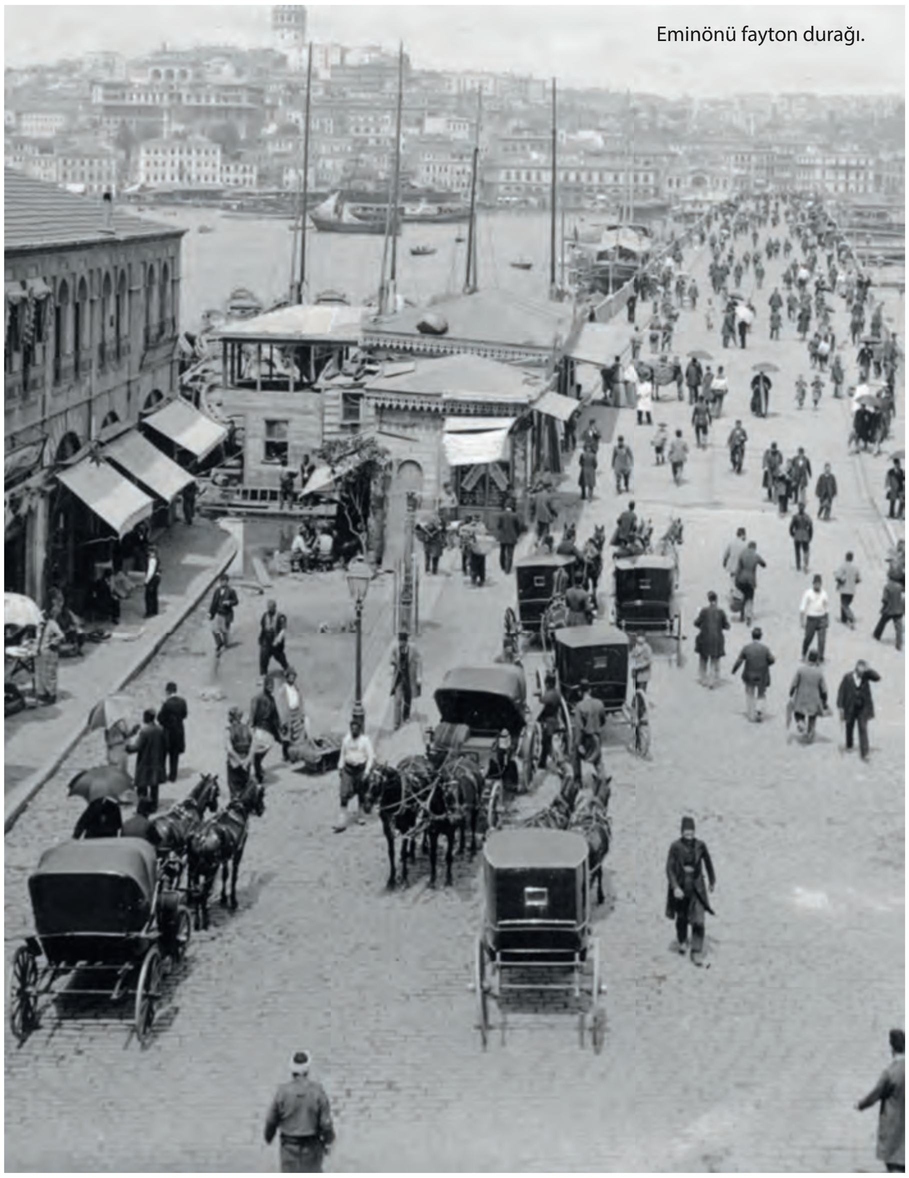
Hafta sonları dedem âilesini alarak Şirket-i Hayriyye'nin Köprü'den hareket eden Boğaziçi azîmet postalarından

birine bindirir, Sarıyer'e kadar giderlermiş. Vapurdan indikten sonra iskelenin önünde bekleşen faytonlardan birini tutar ve Piyasa caddesi üzerinden Büyükdere-Çayırbaşı'na kadar sâhil boyunca bir tur atarlarmış. Tertemiz deniz havası ve gönül ferahlatan bir manzara eşliğinde Boğaz'da faytonla gezintinin tadı kim bilir nasıldı? Hepsine değil ama Boğaziçi boyunca sıralanan belli başlı iskelelere bu tarz gezinti faytonları bağlıymış o senelerde. Bunlar daha çok yazları iş görür, kışınsa paydos ederlermiş. Tâtil günlerinde Sarıyer meydanında çeşme önünden hareketle Çırçır suyuna, Şifâ suyuna ve Hünkâr suyu yokuşunun altına kadar yoğun şekilde müşteri taşırlarmış. Zaman içinde artan trafik yüküne ve modern tenezzüh araçlarına yenilerek nasıl da ortadan kaybolup gidivermiş hepsi son yarım asır zarfında!

İstanbul'a benzer şekilde Bursa'nın da faytonlarının pek çok olduğunu bizimkiler anlatırlardı: Yazları büyük dayılara yatıya gidilirken Sirkeci'den vapurla Mudanya'ya geçilir, oradan antika Mudanya treniyle iki küsur saatte Bursa istasyonuna varılır, hemen önünde beklemekte olan kupalardan biri kirâlanıp bavullarla ve yüklerle içine doluşulur, bu atlı arabayla Çakırhamam'a kadar çıktıktan sonra yolun geri kalan kısmı yürünerek katedilir ve Maksem'e, Ali dayımların evine varılırmış.

Âilemin bireylerinin hayâtında bir zamanlar böylesine önemli yer tutan faytonlar, altmışlarda artık iyice gözden düştükleri ve kent hayâtından birer ikişer çekildikleri için, onları tâbiri câizse ancak kuyruğundan yakalayabildim. Bugün için İstanbul'da artık yalnızca Adalar'da kullanılan bu nârin araçlara, yaklaşık yarım asır evvel ben de birkaç kez binme şansına eriştim.

Çocukluğumun vazgeçilmezlerinden biri de Yeşilköy'deki dayımların evine zaman zaman âilecek yaptığımız ziyâretlerdi. Oraya giderken yol boyunca şâhit olduklarım, benim yaşlarımdaki bir çocuk için pek eğlenceliydi. Önce Fatih'ten Sirkeci'ye troleybüsle inmek, ardından banliyö trenine binerek Yeşilköy'e gitmek... Nihâyet o emsalsiz dakîkaların başlangıcı; istasyonda

Eminönü fayton durağı.

trenden inince hemen yolun kenarında sırayla beklemekte olan faytonlardan birine binmek... Altmışların nihâyetinde ve yetmişlerin ilk yarısında Yeşilköy istasyonunun önünden geçen daracık cadde boyunca sıra sıra faytonlar beklerdi. Trenden inenlerin bir kısmı, son derece mâkul bir fiyata Yeşilköy semti dâhiline yâhut Florya, Şenlikköy, Yeşilyurt gibi yakın muhitlerde diledikleri yerlere bu sâyede çabucak gidebilme imkânına sâhip olurdu.

Dayımların Yeşilköy'de, bahçe içindeki etrâfı ağaçlarla çevrili, bembeyaz boyalı, köşk eskisi iki katlı evleri Andelip sokağındaydı (Akamber de olabilir, geçmiş zaman, pek hatırlayamıyorum). İstasyon binâsının dışına çıkınca hemen önünde beklemekte olan rengârenk faytonlardan biri tutulur, Yeşilköy'ün akasya ve çam kokulu, çıt çıkmayan sokaklarında, sâdece atların nal şıkırtıları eşliğinde 5-10 dakîkalık hârika bir yolculuk başlardı. Kahverengi, siyah, mâvi, açık yeşil veya kırmızı muşamba şiltelerin üzerine kurulunur, hafiften arkaya kaykılınır ve faytoncunun arabayı harekete geçirmesi dikkatle tâkip edilirdi. Tıpkı Adalar'da faytonla yaptığımız o küçük ada turlarının bir benzeri... Vâsıtalar aynı, sâdece fon değişik...

Mutlaka gidiş istikâmetinde oturmak isterdim. Çünkü böylece karşıdan gelmesi muhtemel diğer faytonları da

Dolmabahçe meydanında fayton durağı, XIX. yüzyılın sonu. Pera Müzesi.

görme şansım olurdu. Arada bir sokak aralarından fırlayan kedileri kaçırmak için faytoncu çanını çalardı. Bu ses, civar evlerin duvarlarında inceden yankılanırdı. Devâsâ ağaçların üzerini şemsiye gibi örterek gölgelediği, paket taşlarla kaplı, Yeşilköy'ün o daracık sokak aralarında devam eden, tadına doyum olmayan bu minik seyahat, o yıllarda benim için ne kadar da güzeldi ya Rabb'im!

İstanbul'un sıcak ve nemli yaz öğlenlerinde, faytonun üzerine gerilen muşamba veya kumaş tenteler güneş ışınlarının üzerimize düşmesini engeller, arabanın hızıyla orantılı olarak hafiften bir rüzgâr yüzümüzü yalardı. Tenteyi tutan metal/ahşap karışımı üst iskeletin etrâfına da, evlerdeki perdelerin yanlarına iliştirilen püsküllerin benzerlerinden tutturulurdu boydan boya. Fayton yürüdükçe tenteyle aynı renkteki bu püsküller sağa sola salınırdı. Faytoncu, müşteri koltuklarından biraz daha yüksekte otururdu. Arkadan bakılınca faytoncunun sâdece sırtı görünürdü. Sürücü mahallinin her iki yanına birer de süslü fener monte edilmiş olurdu. Herhâlde gece yolculuklarında far niyetine yakılan ışıklandırma tertîbâtıydı bunlar. Akşamları faytonlarda bu ışıkların parıldadığını hiç hatırlamıyorum. Çünkü dönüş yolculuklarında, mekânı cennet annemin ya da rahmetli babamın kucağında eğretiden kaykılmış hâlde mutlaka uyuyor olurdum.

Yeşilköy sokaklarının her iki cephesi boyunca sıralanan çamlardan yerlere dökülen kozalaklar, arada bir faytonun tahta tekerleklerinin ince oluklarının arasına sıkışarak belli belirsiz çıtırtılar eşliğinde ezilirdi. Atlar tımarlanmış ve tüyleri parlatılmış olur; başlarına, sağa sola bakmadan görüş alanları içinde dosdoğru gitmeleri için, kulaklarının hemen altından başlayıp kafalarının her iki yanını çevreledikten sonra çenelerini sararak sonlanan, siyah deriden mâmul oldukça kalıplı, âdeta ufak birer çanak anten misâli at gözlükleri bağlanırdı; etraftan bir şeylerin onları ürkütmemesi içindi bu. Bir de arkalarına gri renkte gübre torbaları raptedilirdi. Bu torbalardan yayılan kokular, nedense bizleri pek fazla etkilemez, en azından bana hiç rahatsızlık vermezdi. Zâten faytona binmenin en eğlenceli yanlarından birisi de, ağaçlardan ve civardaki evlerin bahçelerinden yayılan türlü çeşit çiçek râyihalarının gübre kokusuyla karışımından husûle gelen harmanı yolculuk boyunca solumaktı. O belli belirsiz kokuyu genzinizde hissetmezseniz asla faytona binmiş sayılmazdınız çünkü.

Hiç bitmesini istemediğim o sallantılı mükemmel yolculuk maalesef bir süre sonra nihâyet bulur, uzaktan, salkımsöğüt ağaçlarının arasından bembeyaz köşk görünür, faytoncu at arabasını dayımların süslü bahçe kapısının önüne sühûletle çekerdi. İnmek de binmek kadar akrobasi isterdi. Pek oynak yaylı aksamından ötürü sağa sola yalpalayan arabanın bir kazâya sebebiyet vermemesi için, yaşlıların elleri daha önce arabadan inenler tarafından tutulur, usturubluca metal basamaklardan inmelerine yardım edilir, yavaş ve dikkatli

hareketlerle fayton terk edilirdi. Ücret ödenip faytoncuya hayırlı işler dilendikten sonra, o da müşterilerini kısa bir çan sesiyle nazikçe selâmlayarak hoş tıkırtılar eşliğinde istasyona doğru geri dönüş yoluna koyulur, evin solundaki sokaktan saparak yalpalaya yalpalaya gözden kaybolurdu. Pek imrenirdim ardı sıra. O yıllarda, büyüyünce mutlaka itfâiyeci olacağım derdim. Yeşilköy misâfirliklerimizde faytonculuktan yana dönerdi isteğim.

Anadolu yakasının tren yolu üzerindeki bâzı istasyonlarında da mümkündü bu türden sahnelere şâhit olmak. Haydarpaşa'dan trenle Erenköy'e gittiğimiz zamanlarda istasyon önünden fayton kirâlanır ve çam ağaçlarının perdelediği ferah bahçeler içinde sıralanan eski köşkleri seyrede seyrede, beş on dakîkalık bir yolculuktan sonra Memduha teyzelerin geniş camlarla örülü tek katlı evinin önünde buluverirdik kendimizi.

Gençlik yıllarımda ise lise arkadaşlarımla ilkbaharda okulu kırarak kızlı erkekli kalabalık bir grup hâlinde Heybeliada'ya yaptığımız kaçamakların vazgeçilmeziydi faytonlar. Mevsim nisanı (kimi zamansa harâretin artması geciktiğinden dolayı mayısı) bulup da havalar hafiften ısınmaya, insanın içi kıpırdanmaya başlayınca okulu kırma haylazlığı düşüverirdi aklımıza. Sabah Sirkeci'den vapura doluşur, yetmişbeş dakîka içinde Heybeli'ye varırdık. İskeleye ayak basar basmaz genzimizi keskin bir yosun kokusu doldurur, gerilerden, adanın yamaçlarından iskeleye dek yayılan ızgara kokuları havayı kaplar, hevesli yutkunmalarınızı artırır, iştahımızı âdeta ikiye katlardı. Ciğerlerimizi okşarcasına etrâfa yayılan bu râyihalara iskeleye paralel uzanan yol boyunca dizili faytonlardan yayılan tâze gübre kokuları da eşlik etmeye başlayınca her şey tamam olur, artık kendimizi bütünüyle adada hissederdik.

Böyle günlerde iskeleden inilince derhal meydanın karşı çaprazındaki bakkaldan gazoz, meyve suyu ve ayran, yanındaki fırından da bol miktarda tâze ekmek alınır, ardından da tek sıra hâlinde bekleyen faytonlardan birkaçı tutularak her iki yanı zarif ahşap köşklerle örülü, zemîni mozaik parke

kaplı daracık sokaklardan kıvrıla dolana geçilerek Değirmen mevkiine doğru yola çıkılırdı. Sınıfımız öğrencilerini taşıyan birkaç arabalık fayton kâfilesi, adanın kıvrımlı yokuşlarını tırmanırken âhenkli nal seslerine hep bir ağızdan söylenen hareketli şarkılar eşlik ederdi. Ellerde darbuka ve def benzeri kulak tırmalayan türlü çeşit vurmalı enstrümanlar eşliğinde... Yaşıtlarımızla hep berâber, bir günlüğüne dahi olsa gizlice okulu kırmanın verdiği o dayanılmaz keyfin berâberinde getirdiği boş vermişlik duygusu ve atlı arabalarda seyahat etmenin târif edilmez hazzı...

O huzurlu günlerin mânevî lezzeti rûhuma öylesine işlemiş ki kimi zaman duyduğum eski bir müzik veya kulaklarıma çalınan bir nal tıkırtısı, beni alıp kırk kırkbeş yıl evveline götürüyor, o ânları, o müstesnâ fayton gezilerini yeniden yaşamama vesîle oluyor. Bir zamanların İstanbul'una damgasını vuran bu şık kent taşıtlarının, aslında bu kentin benliğine ve insanların hâtırâsına ne denli önemli katkılar sağladığını fark ettiriyor bana.

Büyükada.

Adalar, faytonlar ve atlar

HALİM BULUTOĞLU

RÜZGÂR adaya 3 aylıkken geldi ilk kez. Çamların altındaki bahçemizde, huzur içinde birkaç gün geçirdi. Kendisiyle, çevresiyle ve dünyâyla barışık bir çocuk olacağı belliydi. Meraklı gözlerle inceledi çevreyi. Kedileri, martıları. Ada yollarına ilk kez anne kucağında ve pusetinde çıktı. Üç aylıkken. Kediler, kargalar ve martılar değil ama onu en çok heyecanlandıran atlar olmuştu. Bir de koca memeleriyle yollarda dolaşan bir çift inek. Henüz anlaşılır sesler çıkmıyordu ağzından; ama atlara ve ineklere tepkisi farklıydı. Hem mimikleri hem de kolları, bacakları hareketleniyor, yüzünde güller açıyordu.

9 ya da 10 aylık olduğunda yine adaya düşmüştü yolu. Anne ve babasıyla. Erken konuşacak gibiydi. İlk sözcükleri arasına ilginç bir şekilde at da yerleşti. Anne, baba ve dedeyle birlikte. Artık tepkisi iyice belli olmuştu. Büyükada Çankaya caddesinin iki sokak üzerindeki evimize faytona koşulmuş atların nal sesleri belli belirsiz ulaşmaktaydı. Onca ses arasından onları fark ediyor ve eliyle hep caddeyi işâret ediyordu: *"Gidip atlara bakalım..."*

Kaç kez Con Paşa köşkünün karşısında, Ahmet Emin Yalman Evi'nin yanında, bahçe duvarı üzerinde oturduk. Gözleri köşeden çıktı çıkacak olan faytonlardaydı. Seferlerimiz bütün yaz boyunca da devam etti. Faytona ilk kez, birinci yaş gününde bindi. Yaş günü hediyesi gibi. Sürücü de babacan bir adamdı. Onu yanına oturttu. Hatta eliyle atlara dokunsun istedi. Çok hoşlandı mı, anlaşılamadı. Ürkekti. Uzaktan ilişkiyi daha çok seviyordu; onların yan yana, ritmik koşar adımlarını, asfaltta çıkardıkları sesleri.

Rüzgâr artık üç yaşında. Bu yaz günlerinin neredeyse yarısını adada geçirdi. Elbette ilgi alanları değişti, farklılaştı, zenginleşti. Deniz ve havuzla tanıştı. Yüzmeyi öğrendi; ama atlara ilgisi hiç eksilmedi. Adadaki eve gitmek onun için heyecan verici bir şey. Deniz, yelkenliler, vapur. Ama ille de atlar.

ADA VE AT

İstanbul Adalar'ına at ilk ne zaman ayak bastı, bir kayıt yok. Ama atlardan önce eşeklerin olduğu kesin. Adalardaki yerleşimin 2 bin yılı aşan târihinde, eşeklerin yeri olmuş hep. MÖ II.-III. yüzyıllarda, Demonisos adlı mâdenci, Heybeliada Çam Limanı'ndaki bakır ve göz taşı cevherini çıkarırken, insan gücünün yanında, mavnaları ve eşekleri de kullanmış olmalı. İlk tapınakların, manastırların ve konutların harcında da eşeklerin emeği var.

Büyükada.

Arpa, buğday, mısır gibi tahıl ürünleri için ekilen arâzilerde ya da bağlık alanlarda da eşek ve öküzler kullanılmış. Adada su büyük sorun ya. Su kaynaklarından evlere ve manastırlara su taşıması hep eşeklerle yapılmış. Yakın zamanlara kadar. Aziz Nesin, bir çok öyküsünde Heybeliada'da çocukluk anılarına yer verir. Kardeşiyle uzak çeşmeden su taşıdıklarından söz eder. Bir de eşeklerle evlere taşınan içme sularından.

Amerikan büyükelçisi S. Samuel Cox, 1886-87 yıllarında görev yaptığı İstanbul'da, yaşam alanı olarak Büyükada'yı seçmişti. Evi, Kadıyoran yokuşunun sonlarında, Hristos mahallesi olarak bilinen epey tepelik bir yerdeydi. *"Başlangıçta su sarnıcımız doluydu, ancak fazla dayanamadı ve çevremizdeki çok sayıdaki ev gibi biz de seyyar sulama sistemine geçmek zorunda kaldık."* diyor S. Cox ve devam ediyor: *"Günde iki kez o görsel şölen ile baş başa kalıyoruz; Antonius ve dört evcil eşeği hiç de müzikal olmayan anırmaları ile bahçe kapımızdalar. Fıskiyedeki Japon balıkları yaşamalı, terastaki çiçekler açmalı. Dolayısıyla musluklara ve sarnıça su sağlanmalı. Ayrıca Xenophon da yüce adaşı gibi çok çalışmalı ve suyu cömertçe dağıtarak hiçbir bedel istemeden güzellik ve nefaset saçan bahçemizi sevgi ile sulamalı."*

Adada atların kullanımına ilişkin en eski notlar da yine Samuel Cox'tan: *"Ada nasıl sulanıyor? Her noktası o kadar bereketli ki mutlaka suyu bol olmalı. Bir miktar kırağı oluşuyor ve çok yaygın olan bağları nemlendiriyor. Bağların yağmura ihtiyacı yok, zaten yaz boyunca doğru dürüst yağmur da yok. Su kuyuları kazılıyor ve su en iyi şartlarda Mısır usulü öküz, at veya insan gücü ile kuyulardan dışarı pompalanıyor."* (S. Sullivan Cox, *Prinkipo'da Tatlı Yaşam*, Adalı Yayınları)

Büyükada.

SAYFİYE ADALARI

Adalar'daki yerleşimin karakterinin radikal şekilde dönüşümü XIX. yüzyıl ilk yarısında gerçekleşir. Eskiden deniz ulaşımında, insan ve yük taşımacılığında pazar kayıklarına mahkûm Adalılar, artık İstanbul köprü ve Adalar arasında târifeli seferler yapan Şehir Hatları'nın (Şirket-i Hayriyye) buharlı, yandan çarklı gemileriyle tanışırlar.

Ortalama 2 saatte gerçekleşen bu yolculuk, Adalar'ı sayfiye yerleşimine açar. Bir yanda İstanbul Pera, Galata bölgesinde apartmanlaşma gerçekleşirken, öte yandan İstanbul'un kalbur üstü kesimleri Boğaz ve Adalar'da, birbirleriyle yarışırcasına bahçe içinde köşkler, konaklar, yalılar inşâ ettirirler. Ağırlığını ticâret ve bankacılıkla zenginleşmiş azınlıkların oluşturduğu, büyükelçilikler çevresinden yabancıların da yer aldığı; ama aynı zamanda aralarında saray ileri gelenlerinin de bulunduğu İstanbullular, artık Adalar'ın yazlıkçılarıdır.

İskeleye çıkana kadar iş kolaydır da, ya sonra? İskeleden 1.5- 2 km uzaklıktaki konutlarına nasıl ulaşacaklardır? Yürümek bir yere kadar. Bir de bunun, hemen her gün şehirden taşınan eşyâsı, yükü var. Daha da önemlisi, yaz başında İstanbul'dan adaya, yaz sonunda da adadan şehre taşınması var. Öyle bir taşınma ki bugünün ev taşınmasına bedel.

Eşekler yine baş rollerdedir. Eşekçiler bir esnaf grubu olarak Adalar'da çok güçlüdür. Bütün insan ve yük taşımacılığı onların kontrolündedir. Adalar'ın çok popüler eşek turları da o yıllarda başlar. Genci, orta yaşlısı, iskeleden başlayıp, örneğin, Büyükada'da küçük ve büyük tur yolunda eşek turlarına, hatta yarışlarına katılırlar. Ünlü Aya Yorgi tepesine, yine eşekle tırmananlar, gravür ve kartpostallarda arz-ı endam edeceklerdir.

Hepsi iyi güzeldir de, insanların ulaşımı ve taşınması açısından eşeğin pek bir konforu yoktur. Tam da bu sıralarda (1840'lar) Osmanlı sarayı, şehir içi ulaşım aracı olarak atlı arabalarla tanışır. Özellikle sarayın kadınları, kapalı atlı arabalarla sık sık boy gösterirler. Saray efrâdı ile aşık atmaya pek gönüllü İstanbullu zenginleri de bu modaya ayak uydurarak zamanla (1860'lar) şehrin toz toprak yollarını doldurmaya başlarlar. Arabalara sâhip olmak epey pahalı bir iştir. Arabası, atları, seyis ve sürücüleriyle, bakım masraflarıyla epey yüklü bir bütçe gerektirmektedir. Bir faytona sâhip olmak kolay değildir; ama çözüm vardır: Kirâlık faytonlar: *"Kiralık faytonlar iki kısımdı, bir kısmı her gün piyasaya çıkardı; bir kısmı da lüks faytonlardı, piyasaya çıkmaz, ahırlarda arabalıklarda durur, varlığı hususi araba tedarik edecek mertebeye varmamış, fakat kira arabası ile dolaşmayı da kendilerine yetiremeyenler tarafından haber salınarak tutulur, içine, konak arabası cakası ile binilirdi."* (Reşad Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi,* c. 10)

Fayton şehirde olur da adada olmaz mı? Hele ihtiyaç da varsa. Adalar'a fayton ya da kupa, önce, İstanbul'da olduğu gibi özel kullanım için girmiş olmalı. Özel fayton sâhibi olacak kadar geliri olmayanlar için de, kirâ arabaları zamanla yaygınlaşmaya başlar. Ama bu o kadar kolay olmayacaktır. Çünkü güçlü eşekçiler esnafı bu araçları kendi gelecekleri için tehlike olarak görürler. Akillas Millas yazıyor: *"... 19. yüzyılın üçüncü çeyreğinde Ada yollarında özel atlı araba ve faytonların sayısı artmaya başlayınca, eşekçiler hemen tepki gösterdiler. İki esnaf grubu arasında çok ciddi kavgalar çıktı, eşek sahipleri araba sahiplerine bir de iyi dayak attılar. Hatta daha ileri gidip yeni düzenin atlarla ilgili edavatını tahrip ettiler. Ancak Cox'un anlattığına bakılırsa (1886), eşek anırtıları zengin Rum bankerlerin altınlarıyla başa çıkamadı ve Büyükada'da özel faytonlar çok kısa zamanda artmağa başladı. Buna karşılık 'yeşillikler diyarı' Heybeli'de âlimlerin ve ruhanilerin babaca nasihatlerine rağmen olaylar eşek sahiplerinin galibiyeti ile neticelendi ve bu hakimiyet uzun yıllar devam etti."* (Akillas Millas, *Büyükada, Ada-ı Kebir*, Adalı Yayınları, s. 126)

ADALAR'IN ULAŞIM ARACI, FAYTON

XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başı, imparatorluk için zor ama pâyitaht için parlak günlerdir. Şehir canlıdır. Pera, Boğaz ve Adalar şıkır şıkırdır. Özellikle yaz ayları Ada vapurları, iskeleleri, gazino ve lokantaları şık giyimli hanımlar ve beylerle dolmakta, müzik sesleri yükselmekte; tiyatro kumpanyaları, ve dans partileri, Büyükada'yı Avrupa'nın jet sosyetesinin sayfiyelerinden farksız kılmaktadır.

Büyükada olmak üzere, Heybeli ve Burgaz'da, faytonlar, ana ulaşım aracı olarak yerini almıştır. İskeleye yakın noktada, faytonlar için ana durak noktası oluşmuş, böylece faytonlar yaz aylarında sayıları artacak şekilde yaz – kış hizmet vermeye başlamışlardır.

Sermet Muhtar Alus, Reşad Ekrem Koçu'nun hazırladığı *İstanbul Ansiklopedisi*'ne verdiği notlarında, *"Büyükada'nın çevresi 13 km kadardır. Muntazam yolları 1888'de yapılmıştır. Tenteli sepet faytonları, merkepleri gene mevcuttu. Büyük Tur'u faytonlar 2 Mecidiye'ye, eşekler 10, 15 kuruşa yaparlardı."* diye yazar. Hizmete mahsus faytonların kullanımı da uzun yıllar devam eder. Büyükada'da lokumcu-şekerci Hacıbekir'in fayton ve kupa arabaları bakımlı atları ile göz kamaştırmaktadır. Adalı Tekin Suyabatmaz anlatıyor: *"Bazı aileler, bilhassa Maden'in ve Nizam'ın sonlarında oturan aileler özel araba bulundururlardı. Bu özel arabaların arka tekerlekleri daha büyük idi. Bunlara 'Briçker' deniyordu."* (Semiha Akpınar, *Büyükada Bir Ada Öyküsü,* Adalı Yayınları)

Bir not da 1929 doğumlu Adalı Yusuf Garip'ten: *"O zamanlar zengin ailelerin kendi özel faytonları vardı, ya da yazları Ada'ya geldiklerinde arabacılardan birini faytonuyla birlikte aylıkla kiralarlardı. Bunlar sabahları Bey'i vapura götürür, akşam vapurdan karşılar eve getirir, gündüz de evin hanımını ve çocukları Tur'a ya da gidecekleri yere götürürdü."* (Semiha Akpınar, *Büyükada Bir Ada Öyküsü,* Adalı Yayınları)

Faytoncuların işleri de iyidir. Onlarla baş edememiş olsalar da eşekçiler de pastadan pay almayı sürdürmektedirler. Eşek turları ve yarışları popülerliğini kaybetmemiştir. Aya Yorgi'ye çıkabilme ayrıcağılı da sâdece eşeklere âittir.

Faytoncuların tamâmına yakını Rum'dur. Bugünkü gibi, atlar için toplu bir ahır yoktur. Faytoncular, evlerinin bir bölümünü ahır olarak kullanmaktadırlar. Hemen hepsi kendi arabasının sâhibi, sürücüsü ve atlarının seyisidir.

Bu gelenek, 1918 yılında adaya daha 16 yaşında, adımını atan bir gençle, Arif Karadoğan, nâm-ı diğer Arif Ağa ile değişir. Topkapı'da yaşarken kışın Topkapı'da, yazın ise Büyükada'da faytonculuk yapan Rum faytoncularla ahbap olmuştur. At sevgisiyle yanıp tutuşan, okuldan kaçıp faytoncuların yanında zamânını geçiren Arif'in babası çâreyi, okulunu aksatmasın diye ona bir tay satın almakta bulmuştur. Babasını kaybedince de evi terk ederek soluğu Büyükada'da, tanıdığı o Rum faytoncunun yanında alır Arif. Kızı Gülsen Karadoğan'ın anlattıklarına göre, adam yanında tayıyla Arif'i görünce şaşırır. Kaçtığını düşünür ve eve geri götürmek, âilesine teslim etmek ister. Ama karşısında kararlı, ne yapacağını bilen bir genç vardır.

– İşe ihtiyâcım var. Bana iş ver, ne istersen yaparım.

Adam bakar ki laf dinletemeyecek, çâresiz kabul eder.

– Atları çok sevdiğini biliyorum, onları yemleyecek bakımlarını yapacaksın. Tımarlarını (tarama) eksik etme, yıka. Her şeyi öğreteceğim sana.

Çok mutlu olur Arif. Az da olsa para kazanabilecektir. Gece gündüz demeden çalışmaya başlar. Bu arada o aklıyla kendi atını da kirâlamayı düşünür. Küçük tur yolunda atlı eşekli gezintiler modadır o yıllarda. Kazandığını biriktirir ve kısa süre içinde ikinci atını da alır. Arif'in hayalleri gerçek olmak üzeredir. Artık kendi ayakları üzerinde durma zamânıdır ve ilk faytonunu alır. Adanın en güzel faytonu olmalıdır onunkisi. Her şeyini yeniler, pırıl pırıl eder. Atları da bakımlıdır. Tertemizdir. Kokudan eser yoktur. Kısa sürede tanınır Adalılar arasında. Herkes arabasından, atlarından, onun beyefendiliğinden bahsetmektedir. Ama o, henüz yolun başındadır. (Gülsen Karadoğan, *Ada'dan Bir Ağa Geçti,* Adalı Yayınları)

Arif Karadoğan, kısa süre içinde işi büyütür. Faytonlarının sayısı 25'e, atlarının sayısı ise 100'ün üzerine çıkar. Artık patronluğa, faytoncu deyimiyle ağalığa adımını atmıştır. Yanında çok sayıda sürücü, seyis çalıştırmaktadır. 1950 yılında, Büyükada Kumsal mevkiinde, İstanbul Belediyesi Adalar şubesine âit 25 dönümlük karanfil tarlasının bir bölümünü kirâlar ve modern, aydınlık ve her türlü sıhhî koşula sâhip ahırlar ile, sürücülerinin kalacağı lojmanlar yaptırır. Ayrıca çarşı içinde arpa dükkânı da açar.

FAYTONCULUĞA DÜZEN

Üç adada; ama özellikle de Büyükada'da, faytoncu esnafı artık bir ağırlığa sâhiptir. Büyükada'da, Saat meydanına bitişik meydan, faytonların toplanma ve ana durak noktası olmuştur. Araba sayısı artıp da meydanı büyütmek gerektiğinde, meydancığa yan cephesi ve girişi açılan Panayia Kilisesi'ne de kısmen müdâhale edilebilmiştir. Heybeli ve Burgaz'da da durak ve toplanma yeri hemen iskelenin yanı başındadır.

Büyükada.

Belediye, fayton ve yük arabalarında kullanılan atlar, sefer târifeleri, durak noktaları, barınma ve ahır sorunlarıyla ilgilenmekte, elbette temizlik ve hijyen problemleriyle ilgili önlemler almaktadır.

Adalar, İstanbul'un ilk belediyelerinden biridir. 7. belediye olarak Cumhûriyet'e kadar hizmet verir, sonra da İstanbul Belediyesi'ne bağlı şube müdürlüğüne dönüştürülür. Belediye encümen kararlarına göz atıldığında, her yıl yaz başında faytonlarla ilgili çok sayıda düzenleme göze çarpar. Bunlar ağırlıkla târifelerle ilgilidir. Bir de fayton meydanının deniz suyu ile yıkanması için alınan pompalardan sıkça söz edilir. Târife ve temizlik sorunu, başından beri önemli olmalı.

Bu kararlar arasında, atların nerede barındığı, belediye kontrolündeki ilk ahırların ne zaman yapıldığına ilişkin ne yazık ki bir kayıt yok. Fayton ve faytoncuların sayısı yaz ve yaz dışı dönemlerde değişmektedir. Eşekçiler ise artık sâdece yaz aylarında çalışabilmektedir, zâten sayıları da giderek azalmıştır. Yıllar îtibâriyle her üç adanın fayton sayılarıyla ilgili bir istatistik bulunmuyor. Tarih Vakfı tarafından yayımlanan *İstanbul Ansiklopedisi*'nde, *"Büyükada'da 1930 yılında 15-20 adet, 1936'da 25 fayton bulunmaktadır."* deniyor. Kuşkusuz bu sayı, sâdece ulaşımda kullanılan faytonlar içindir. Özel olarak kullanılan tek ya da çift atlı faytonlarla ilgili olarak bir bölümüne sayfalarımızda yer verdiğimiz anılar dışında bilgi sâhibi değiliz. 1950'de, Arif Ağa'nın ahır kuracak büyüklüğe ulaştığı dönemde sâdece kendisine ait 25 fayton olduğuna göre, Büyükada'daki toplam fayton sayısının bu yıllarda 60-80 arasında değiştiği düşünülebilir. Sayı yıllar içinde, nüfûsa, ziyâretçi yoğunluğuna ve ihtiyâca göre artmış olmalı.

İl Trafik Komisyonu'nun Adalar'da faytonculuğu düzenlemek için çıkardığı 1998 târihli yönetmelikte fayton sayısı hakkında bilgi de verilmekte ve bu sayılar üst sınır olarak kabul edilmektedir. Buna göre Büyükada'da 226 fayton, 77'ü çift ve 30'u tek atlı 107 yük arabası; Heybeli'de 30 fayton, 26'sı çift ve 4'ü tek atlı 30 yük arabası; Burgaz'da 21 fayton, 16'sı çift ve 6'sı tek atlı 22 yük arabası vardır. Kınalı'da ise 14'ü çift ve 4'ü tek atlı 18 yük arabası bulunurken fayton yoktur.

At sayıları, yaz ve yaz dışı dönemlerde değişkenlik göstermektedir. Her fayton için en az dört at bulundurmak gerekliliğinden hareketle, Adalar'daki toplam at sayısının 2000'li yılların başlarında 1200'e kadar çıktığı hesaplanabilir. Faytonların İstanbul'da 1950'lerden îtibâren ulaşım aracı olarak kullanımdan tamâmen çıkarıldığı düşünüldüğünde Adalar'ın at nüfûsu ve yoğunluğu açısından emsalsiz bir konum elde ettiği anlaşılır. Elbette bu sayı ve yoğunluk, büyük sorunları da berâberinde getirmiştir.

2000'e doğru adaya yerleşen Turing Kulübü genel müdürü Çelik Gülersoy'un adada makam aracı olarak kullandığı tek atlı kupa ve faytonuna ben de tanığım. Çelik Bey, ada faytonları, atları ve sürücülerini ıslâh etmek için epey uğraş vermiş, hiç de hazzetmediği faytonlara alternatif çizimler ve örnekler yaptırmış, sürücüler için kıyâfetler de hazırlatmıştı; ama hiçbirinde başarılı olamadı. Başka kimi olumsuzluklar da eklenince, "Son İstanbul" diye adlandırdığı adaya da küserek ömrünün son günlerinde iyice içine kapandı.

ADALAR'DA FAYTON, SÜRÜCÜ VE AT SORUNU

Bugün Adalar, faytonlara koşulmuş atların gün boyu öldüresiye çalıştırıldığı, çatlayıp yere yıkılmış at görüntülerinin sosyal medya hesaplarında servise sokulduğu bir belde olarak gündemde. Hayvan hakları savunucuları olarak kendini tanımlıyan ve sayıları onbinlerle ifâde edilen gruplar tarafından "atlara özgürlük" isteniyor. Bunun için eylemler yapılıyor, imzâ kampanyaları düzenleniyor. Cumhurbaşkanı Erdoğan, 17 Haziran Yenikapı mitinginde, *"Adalar'daki atları faytonların boyunduruğundan kurtarıp özgürlüklerine kavuşturmak için bir çalışma yapıyoruz."* diye açıklama yaptı. 2017 sonunda yapılan taramalarda, atlarda ruam vak'alarına rastlandığı için Adalar karantina bölgesi îlân edildi ve at giriş çıkışı yasaklandı. Her yıl 300-400 yeni at getiren (demek ki bu kadar at bir yıl içinde telef oluyor diye haklı bir değerlendirmeye de kapı aralayan) faytoncular yoğun sezonun başladığı 2018 yaz başında çalıştıracak at sıkıntısına girdi. Siyâsîleri araya sokup karantinaya rağmen 200 atı Büyükada'ya sokabildiler; ama yükselen tepkiler öyle bir boyuta ulaştı ki kalanlar, şehirde ellerinde kaldı, atlar getirildikleri illere jandarma konrolünde geri gönderildi.

Bugünlerde Adalar'da faytonların kaldırılacağı ve yerlerine fayton görünümlü akülü araçların getirileceği konuşuluyor. Konuşulmanın da ötesinde, yarı resmî olarak Faytoncular Meslek Birliği'ne tebliğ edildiği söyleniyor.

Peki bu noktaya nasıl gelindi? Belki, *"Adalar bu hâle nasıl geldi?"* diye sormak daha doğru olur. Yazılı kaynaklara geri dönelim. Bakın bir zamanlar Adalar, faytonlar, faytoncular ve atlar için neler yazılmış?

"1900'lerde, akşam üstleri bahçelerinin kameriyelerinde oturan, hava alan köşk sahipleri, akşam vapurundan çıkanların faytonlarla evlerine dönüşlerini de seyrederlermiş, o tarihlerde Paris'te Longchamps'daki ünlü at yarışlarından dönenlerin Champs Elysées'den geçişlerini seyredenler gibi!" (Tiraje Dikmen'den, *Büyükada Bir Ada Öyküsü,* Adalı Yayınları)

"1933'de Atatürk'ün misafiri olarak Türkiye'ye gelen Yunanistan Başbakanı Venizelos Büyükada'yı ziyaret etti, Yat Kulüp'te ve Calypso (Akasya) Oteli'nde ağırlandı, faytonla Ada turu yaptı. O zamanlar Ada turları çok ünlüydü. Yılbaşlarında bile faytonlarla Büyük Tur yapılırdı. Yazları da bilhassa mehtaplı gecelerde yürüyerek gitar, mandolin ve akordeon eşliğinde veya eşeklerle Ada turu yapılır, ya da Aya Yorgiye çıkılırdı." (Semiha Akpınar, *Büyükada Bir Ada Öyküsü,* Adalı Yayınları)

1940'lar: *"Hafta sonu sabahları Adamız bambaşka bir rehavet havasına bürünürdü. Sokaklar sakinleşir ve tenhalaşırdı. Değişik mahallelerdeki kiliselerden gelen farklı tondaki çan sesleriyle, seyrek geçen faytoncuların zarif "ding-dong, ding-dong" zilleri ve atlarının nazik "klak kluk," nal seslerinden başka ses duyulmazdı."* (Viktor Albükrek'ten, *Bir Zamanlar Büyükada,* Adalı Yayınları)

"Ada'da Yat Kulüp'teki balolara o zamanın ileri gelenleri ile bilhassa milletvekilleri aileleriyle birlikte katılırdı. Baloda açık büfe bulunurdu. Biz gençler dışarı çıkıp helvacıdan kağıt helvası almaya bayılırdık. Balodan sonra gece geç vakit faytonlarla Tur'a çıkılırdı. Nizam'dan dolaşan faytonlar Lunapark'tan 'Küçük Tur' yaparak Maden'in sonunda Karacabey Mevkii'ndeki Aya Nikola Koyu'na inerdi. Faytonlar orada bir süre durur, şarkılar söylenirdi. Bir keresinde aramızda bulunan Münir Nurettin Selçuk mehtabın ve fayton fenerlerinin ışıklarında şarkılar söyledi. Dönüş Maden'den yapılır, vapur saati de ayarlanmış olur, saat 3:00'de 4:00'de bizi tekrar İstanbul'a götürürdü. Baloda orkestra vals, tango ve fokstrot çalardı, herkes bahçede oturmayı tercih ederdi." (Zerrin Dilmen Kuşadalı'dan, *Büyükada Bir Ada Öyküsü,* Adalı Yayınları)

KILIK KIYÂFET, DAVRANIŞ, HİJYEN

1970'lere kadar Adalıların yaşadığı yere daha saygılı, daha dikkatli, yerel

Büyükada.

yönetim ve kamu yönetimi üzerindeki baskının da bu nedenle daha düşük seviyede olduğu anlaşılıyor. Bu durum, faytonlara ve sürücülere de yansımış. Hem faytoncu esnafı hem de denetim vazîfesini üstlenmiş olan kamu yönetimi; faytonların, atların ve barınma yerlerinin bakımlı, temiz, yaşanabilir olması için ellerinden geleni yapmış görünüyor.

"Faytoncular özel bir kıyâfet, yeşil bir redingot giyerlerdi." diyor Seyfi Doral, Semiha Akpınar'ın *Büyükada Bir Ada Öyküsü* kitabı için verdiği mülâkatta. Aynı kitap için konuşan faytoncu Hikmet Yüret de bugün akla bile gelmeyen önemli ve teşvik edici uygulamaya işâret ediyor:

"1960-1967 yılları arasında Belediye turnuva düzenler, seminer yapardı. Atları bakımlı, arabası güzel olanları değerlendirir ve ödüllendirirlerdi. Kupa ve bronz madalya verirlerdi. İki kez ben kazandım. Kupa ve madalyadan başka 3'er bin lira da mükafat verdiler."

Aynı yıllarda Büyükada'da her yıl çiçek festivalleri de yapılırmış. Festivaller II. Dünya Savaşı öncesinde başlamış, sonra ara verilmiş, 50'li yıllarda tekrar başlamış. Faytonlar çiçeklerle süslenir, her birine Adanın güzelleri başlarında çiçekten taçlarıyla oturtulur, faytonlu kortej adayı dolaşır, kalabalığın tezâhürâtı kulaklarda çınlarmış.

GÖÇ VE DERİNLEŞEN SORUNLAR

1960'lı, 70'li yıllarda ada büyük göç verdi. Kaç nesil Adalı olan Rumların bir bölümü zoraki, kalanları da çeşitli nedenlerle Adalar'ı, İstanbul'u, Türkiye'yi terkettiler. Aralarında yılların faytoncuları, arabacıları da vardı. Adalar'ın kolu kanadı kırıldı, kalanların deyimiyle "rûhu soldu." 80'li yıllarda artık o turnuvalardan, festivallerden hiç biri kalmamıştı. Göçlerle yeni gelenler, Adalar'ın rûhunu ne kadar kavradılar, burası tartışmalı.

Adalar 1984 yılında yeniden belediye oldu. Artık başkanlar yerel seçimlerde halk tarafından seçiliyordu. Yeni uygulanmaya başlayan Mahallî İdâreler Mevzûâtı gereğince iş başına gelmiş olan Adalar Mahallî Belediyesi, ayağının tozuyla ilk uygulama olarak Adalar'da şortla dolaşmayı yasakladı. Belediye ile Adalılılar yasak konusunda karşı karşıya geldi. Bu arada, Belediye Çamlıklar'da güreş tutturma kararı aldı ve bunu daha önce görülmemiş biçimde davul-zurna ile duyurdu.

Aynı yıl, yâni 1984 yılında Adalar SİT alanı îlân edildi ve "korumaya" alındı. Garip şekilde, korunan adalardaki ilk uygulama, ön görünümü tümden değiştiren kıyı dolguları oldu. Ama faytonlar yerinde kaldı. Artık fayton sayısı bugünkü seviyelere yaklaşmıştı. Ahır ihtiyâcı özel mülklerin yarattığı kapasiteyi aşmış, ormana taarruz noktasına gelmişti. Büyükada'da Aya Nikola ve büyük tur yolu üzerinde, Heybeliada'da Terk-i Dünya Manastırı yakınlarında, Burgaz adasında da Marta koyu üzerinde ormanlık alanda biraz da kendiliğinden derme çatma ahırlar oluştu. Sonra bunları düzene koyma, ıslâh etme girişimleri oldu; ama hiçbiri sonuç vermedi. Ahırların, hem atlar ve hem de mevsimlik sürücü ve seyisler için yürek yakan, iç paralayan görüntüleri hiç değişmedi.

25 Aralık 1998 târihinde, Adalar'da fayton taşımacılığı konusunda alınan ilk kapsamlı önlem paketi açıklandı. İl Trafik Komisyonu'nun kararları, faytonların tescîlinden plaka devrinin yasaklanmasına, atlara sağlık karnesi çıkartılmasından sürücülere tek tip kıyâfet giydirilmesine, atların ormanda ya da yollarda başıboş dolaşmasının engelenmesinden sürücülerde aranacak koşullara, kurallara uymayanlara verilecek cezâlara kadar bir dizi konuyu hükme bağlıyordu. Bununla birlikte, Adalar'da yük taşımacılığında artık hayvan kullanımı da yasaklanıyordu. Ne yazık ki bu kararların hemen hiç biri uygulanmadı. Atların yük taşımacılığında kullanımının yasaklanması ise ancak 2006 yılında gerçekleşebildi.

2005 yılında, İl Trafik Komisyonu kararlarını hatırlatararak ve yerel belediyenin de yetki ve görevlerine atıfta bulunarak Adalar Belediye meclisi, kendi ifâdesiyle "devrim" niteliğinde kararlar aldı. Atlar, çipler yardımıyla sağlık kontrolünden çalışma saatlerine kadar hemen her konuda izlenebilecek, sürücülük koşulları da dâhil İl Trafik Komisyonu kararlarının tamâmı bu defa yerel belediye tarafından tâkip edilecek, sürücü eğitimleri devreye sokulacaktı. Kararların çok azı uygulanabildi. Yeni ahır inşaatı için İBB tarafından 2006 yılında ihâleye çıkıldı. Yeni ahırlar 2008 yılında sorunlarıyla da olsa devreye alındı, işletmesi İSPARK'a verildi. Ancak durum kısa süre içinde eskiye döndü.

Adalar, son 15 yıldır, daha önce görülmemiş bir günü birlik ziyâretçi baskısı altında. Eskiden günde 1 büyük ya da küçük tur yapan faytonların tur sayısı ortalama 5-6'ya çıktı. Adalar'da, özellikle de Büyükada'da artık her şeyi günü birlik ziyâretçi ekonomisi belirliyor. Zâten düzen tutmayan faytonculuk, çığırından çıkmış hâlde. Adada yaşayanlar ise uzun zaman öncesinden unutulmuş durumda. Adalılarla faytoncular arasında bu nedenle büyük tartışmalar yaşanıyor. Evlerine ulaşmakta zorluk çeken Adalılar çâreyi farklı seçeneklere yönelmekte buldu. Bireysel akülü araçların hızla çoğalmasının ardında biraz da bu sorun var. Günü birlik ziyâretçi, İstanbul'un bisiklete binilen tek beldesini kısa süre içinde keşfetti. Şimdi yerli-yabancı ziyâretçilerin her birinin altında bisiklet, o sıkışık ada yollarını slalom yaparak dolaşıyor. Bisiklete binme deneyimini ilk kez burada yaşayanlar var.

Kısacası Adalar'da artık hem kullanılan araç sayısı hem de her birinin kullanım sıklığı (mobilizasyon) artmış durumda. Trafik özellikle yoğun gün ve saatlerde korkutucu boyutlara ulaşıyor. Yaralanmalı ve ölümlü kazâlar önceden hemen hiç görülmezken şimdilerde sıradanlaştı.

Ve çanlar, faytonlar, fayton taşımacılığı için çalıyor. Aslında çanlar Adalar için çalıyor. Haydi hayırlısı...

BÜYÜKADA'NIN ÖZEL ATLI ARABALARI

Ressam Tiraje Dikmen'den:

1890'ların sonu, 1900'lerin başlarında Büyükada'da yaşayan bazı yabancı aileler (İngiliz Hamsonlar gibi), bazı Türk aileleri, Osmanlı Paşaları, Devlet adamları, Şehzadeler Abdülkadir Efendi, Burhanettin Efendilerin Büyükada'da yaşadıkları yıllarda özel arabaları, arabacıları, atları, ahırları, arabacı evleri var, nitekim o yılların köşk ve konaklarında ahırlar ve arabacı evleri görülüyor: Malûlgazi Caddesi No:22 (Karayan Köşkü'nün No:24 bitişiği) iki katlı, gri renkli, set üstünde demir parmaklıklı bahçe içinde, bakımlı, ahşap ev, Karayanların arabacı evi, birkaç yıl önce satıldı ve yıkıldı. Nizam Caddesi No:74 Kuyumcuyan Köşkü'nün bahçesinin köşesinde araba ve arabacı evi No:72, Albayrak Sokak No:40 Aynîzade Tahsin Bey'in Köşkü'nün karşısındaki ahşap, aşı boyalı, iki katlı ev No:15 köşkün arabacı evi, yıkılıp yerine beton apartman yapılmış. Maden-Yılmaztürk Caddesi No:91-93 Abdullah Paşa Köşkü'nün ahır ve arabacı müştemilâtı (bugün yok). Madam Agnidis anlatmıştı, Malûlgazi Caddesi'nde komşuları olan genç Şehzade Abdülkadir Efendi birgün bir otomobil getirmiş, bir Bugati... Fakat üç gün içinde arabayı geri göndermiş, Büyükada'da motorlu araç (otomobil) kullanılamayacağını anlamış ve vazgeçmiş.

Büyükada'da her zaman, her dönemde atlı özel arabalar olduğu gibi yakın zamanlara kadar da çok bakımlı bazı özel arabalara rastlanıyordu. Benim ilk gördüğüm iki özel arabadan biri Dr. Musa Kâzım ailesinin tek atlı, açık arabası, diğeri Ali Sait Paşa'nın hanımının Maden Malûlgazi Caddesi'sinde bize geldiğinde bindiği "Kupa" arabası idi, araba tümüyle kapalı, rengi siyah, simsiyahtı, simsiyah pırıl pırıl parlıyordu.

Daha sonraları, 1950'li yıllarda "Adalar Belediyesi"nin (Adalar Belediye Şube Müdürlüğü) tek atlı makam arabası hatırlardadır: 1955-1958 yıllarında Vali Fahrettin Kerim Gökay tarafından "Adalar Belediye Şube Müdürlüğü"ne atanan Av. Cengiz Akıncı'nın babası Arkeolog-Tarihçi Ferruh Akıncı Belediye'nin depolarında kırık dökük durumda bulduğu tek atlı arabayı tamir ettirip yenilemiş ve makam arabası olarak kullanmış. Nevzat Tandoğan'ın da Adalar Belediye Başkanlığı'nda kullanmış olduğu gibi, arabanın atını da Belediye'nin ahırında bulmuş, adı "Karaduman".

Son zamanlara kadar da Hacı Bekir ailesinin çok güzel iki siyah, cins atın çektiği özel arabası görülüyordu. Benim hatırladığım son özel araba Yörükali'de sahibini bilmediğim tek atlı, körüklü, açık araba, biçimiyle, bakımıyla, cins atının güzelliğiyle çarpıcıydı, yoldan geçerken durup bakıldığını hatırlarım. Son olarak Çelik Gülersoy'un "Turing Kurumu" adına aldığı, tek atlı, körüklü, açık araba vardı. Belediye'nin de özel bir faytonu mevcuttu.

(Semiha Akpınar, ***Büyükada Bir Ada Öyküsü***, Adalı Yayınları)

Atlı oyuncaklar

OYUNCAKLAR târih boyunca hem çocuklar hem yetişkinler tarafından kullanılmış olup eğlence ve öğrenme amacıyla tasarlanmış oyun araçlarıdır. En eski oyuncaklar ağaç, taş, çamur gibi malzemelerden yapılmıştır. Arkeolojik bulgular târihteki ilk oyuncağın Mısırlılara âit olduğunu gösteriyor. Günümüzden yaklaşık 2500 yıl önce Mısırlı çocukların at başlı sopalarla, tahta atlarla oynadıklarını öğrenmek gerçekten etkileyici. Bu gereçler aynı zamanda, tanrıların onuruna yapılmış değerli nesneler olarak da değer görüyorlardı.

At biçimli obje ve oyuncakların en popüleri belki de lunaparkların vazgeçilmezi atlı karıncalardır. Atlı karınca yere sâbitlenmiş, kendi ekseni etrâfında döndürülen bir platforma yerleştirilmiş veya askılara takılı at, atlı araba gibi oyuncaklardan oluşan renkli, müzikli, büyük bir eğlence düzeneğidir. XII. yüzyıl öncesine kadar atlı karaca denilen sözcüğün kökeni üzerine yürütülen en yaygın görüş, İtalyancada savaş oyunu anlamında kullanılan "carousse" kelimesinin "karaca"ya dönüştüğü yönündedir. Bir başka görüşe göre XI. yüzyılda Arap ordularında savaşan Türklerin at eğitiminde kullandıkları bir âletin adıydı. Sonraları bu âlet eğlence amaçlı kullanılmaya başlandı. Anadolu'da rastlanan "At karaca" ya da "Atlı karaca" gibi yer isimleri atlı karıncanın Türklerden çıktığına dâir görüşü desteklemektedir.

İlk atlı karınca örnekleri, dönen bir platformun üstüne yerleştirilmiş tahta atlardan oluşmaktaydı. Bâzen düzenek üzerinde başka hayvanların kullanıldığı da oluyordu. Bunlar aynı zamanda atın veya hayvanın koşuşunu daha iyi canlandırmak için yukarı aşağı yönde hareket edebilen oyuncaklardı. Günümüzde atlı karıncalar geçmişteki örneklerine nazaran oldukça büyük ve şâşaalı hâlde lunapark ve eğlence merkezlerinde görülmektedir.

Sallanan atların târihi de oldukça eskidir. Bu oyuncakların XVI. yüzyıldaki modelleri ev yapımı beşiklere benziyordu. Sallanan atlar sonraki yüzyıllarda uzun, kavisli yaylar üzerinde gerilmiş tahta ayaklar ile modern bir form kazandı. XIX. yüzyıldan bu tarafa çocukların dünyâsında en sevilen oyuncaklardan olmuştur.

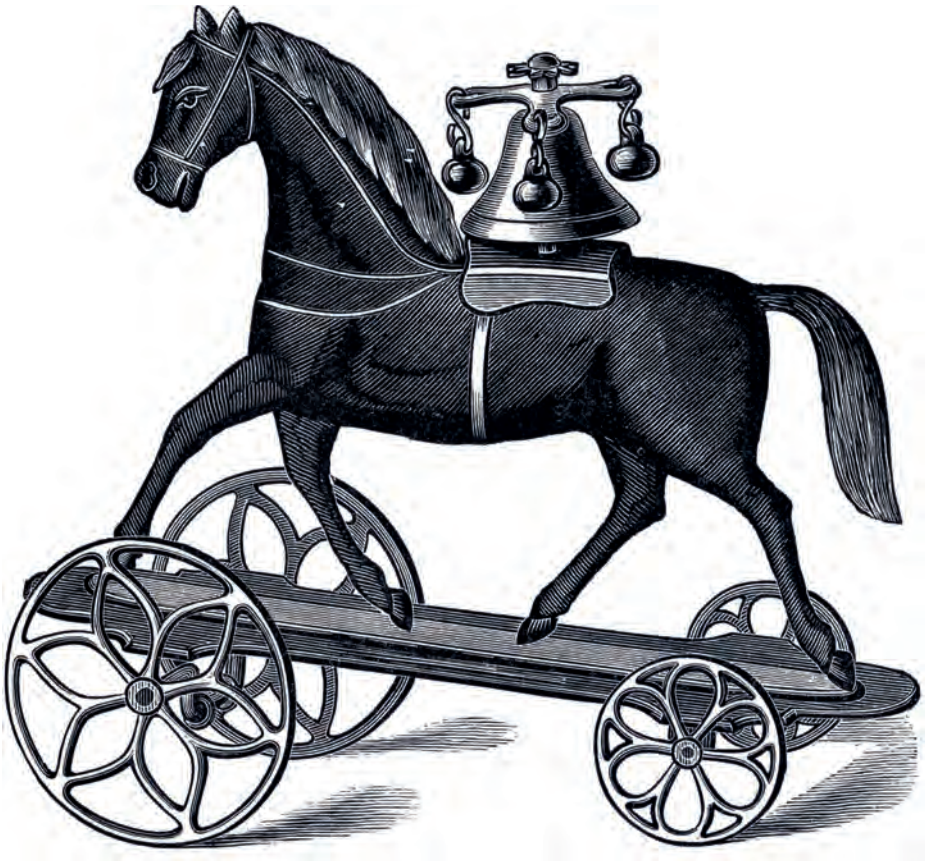
At başlı sopa ya da at başı oyuncaklar özellikle oyuncak arabalardan önceki zamanların popüler eğlence araçlarıdır. Tahta veya dolgulu kumaştan bir at başıyla bir çubuktan oluşan bu oyuncak, bacak arasına alınmak sûretiyle bir at gibi koşturularak oynanır. Başına dizgin ipleri bağlanıp çubuğun alt ucuna küçük bir de tekerlek takıldığında at başlı sopa, çocuk süvârisini hayal âleminin en uzak ve gizemli diyarlarına taşımaya hazırdır.

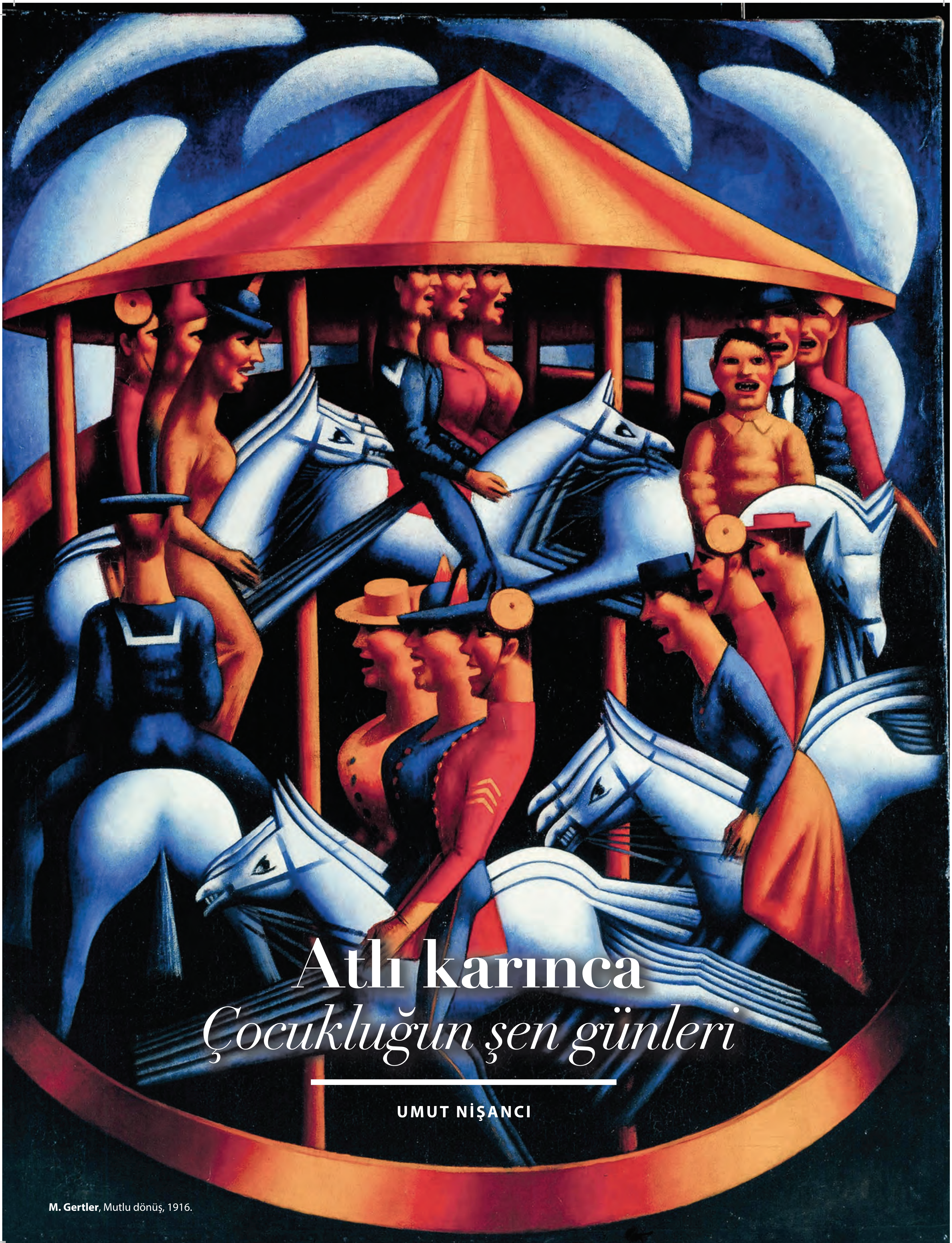
KAYNAKÇA

¶ https://www.bilgiustam.com/oyuncaklarin-tarihcesi-tahta-atlar-ve-kil-bebekler/

¶ www.wikizeroo.com/index.php?q=aHR0cHM6Ly90ci53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvQ XRsxLFrYXLEsW5jYQ

¶ http://cagdasmuzebilim.ankara.edu.tr/tahta-at/

Atlı karınca

Çocukluğun şen günleri

UMUT NİŞANCI

M. Gertler, Mutlu dönüş, 1916.

AKŞAM ezânından sonra eve geç dönen çocukların akşam yemeğinden önce tatlı sert bir anne zılgıtı yemesi çocukluğun şânındandır. Her şeyi oyunlardan öğrendik biz. Evcilik oynarken yuvanın ne demek olduğunu, sırt üstü yüzdüğümüz oyunbaz sularda gökyüzüne bakmayı. Saklambaç oynarken öğrendik gizlenmeyi kalabalıklardan. Kendinle baş başa kalmayı. Tasolarımız, misketlerimiz, tornetlerimiz, hepsi oldu. Bir de atlı karıncalar var, oyuncak atların üzerinden inmeyi hiç istemediğimiz o güzelim günlerin gönlümüze verdiği o esrik mutluluğu bu anımsayıştа sanki yeniden yaşıyorum. Ama artık atlı karıncanın bağları çözüldü, her biri bir yere dağıldı. Cıvıltılı, kahkahalı günler bir elvedâ bile demeden bize gözden kayboldu. Biz mi elvedâ demeliydik de bunu yapamadan çekip gittik; bir vedâ sözcüğünü esirgedik çocukluğumuzdan. Geçen geçti, ardında güzel anılar, hikâyeler ve bolca "iyi ki"ler bırakarak neyse ki.

O günlerde gezinirken kendimi en çok atlı karıncadaymışım gibi hissederim. Belki ta o zamanlar bilinmezlerle dolu koca bir hayat yolculuğunun, atlı karınca üzerinde geçirdiğimiz şen vakitlerle dolu geçeceğine inanıyordum. Sanki zaman ilerledikçe biz hep aynı yaşta kalacaktık ve atlı karıncalar hep oldukları yerde, güven içinde sonsuz bir devinimle ve tatlı melodiler eşliğinde dönüp duracaktı.

Atlı karınca gibi dünya da dönüyordu kendi etrâfında; ama durmadan, yorulmadan. Oysa atlı karıncaya bindiğimiz vakitler hemence bitiverirdi, ânın lezzeti henüz değmişken damağımıza. Aslında dünya da atlı karıncaya binmek gibi, doyamadan çocukluğun ışıltılı sevincine, atıyordu üzerinden bizi başka bir zaman diliminin sırtına. İlk gençliğe doyamadan yetişkinliğe, onun tadına henüz varamamışken ömrün ortalarına. Ondan sonrası da dört nala bir iniş hâlinde, mâlum sona doğru, bunu biliyorum. İşte o an, atlı karıncaların ipleri çözülüyor, o sevimli, süslü oyuncak atların her biri bir vedâya doğru dolu dizgin koşan hüzünlü yılkı atlarına dönüşüveriyor.

Belki de karıncanın zayıf bacakları yorulmasın, minik gövdesi hemen yılmasın diye bindiriyorlardı onu ata. İnsan bir karınca kadar savunmasız, yaşamak sorumluluğunun altında. Önce karıncaya şöyle bir bakmışlar: Sana bu yolda ancak böyle azimli ve kuvvetli bir dost gerekir deyip güçlü bacaklarıyla bir atı ona yoldaş yapmışlar. Böyle yapmakla da biz adımlarımızı güçlü atmayı öğrenelim istemişler sanki, mesâfeleri cesurca katedelim. Su gibi akıp gidelim takılmadan hiçbir engele, bulanmadan ve donmadan hayâta revan olalım. Güneşin ışıkları altında doru, yağız, kır donlu bir at gibi parıldayarak hedefimize doğru koşalım. İnsan oyunların saflığında çözmeyi öğreniyor hayâtın karmaşık, zor problemlerini.

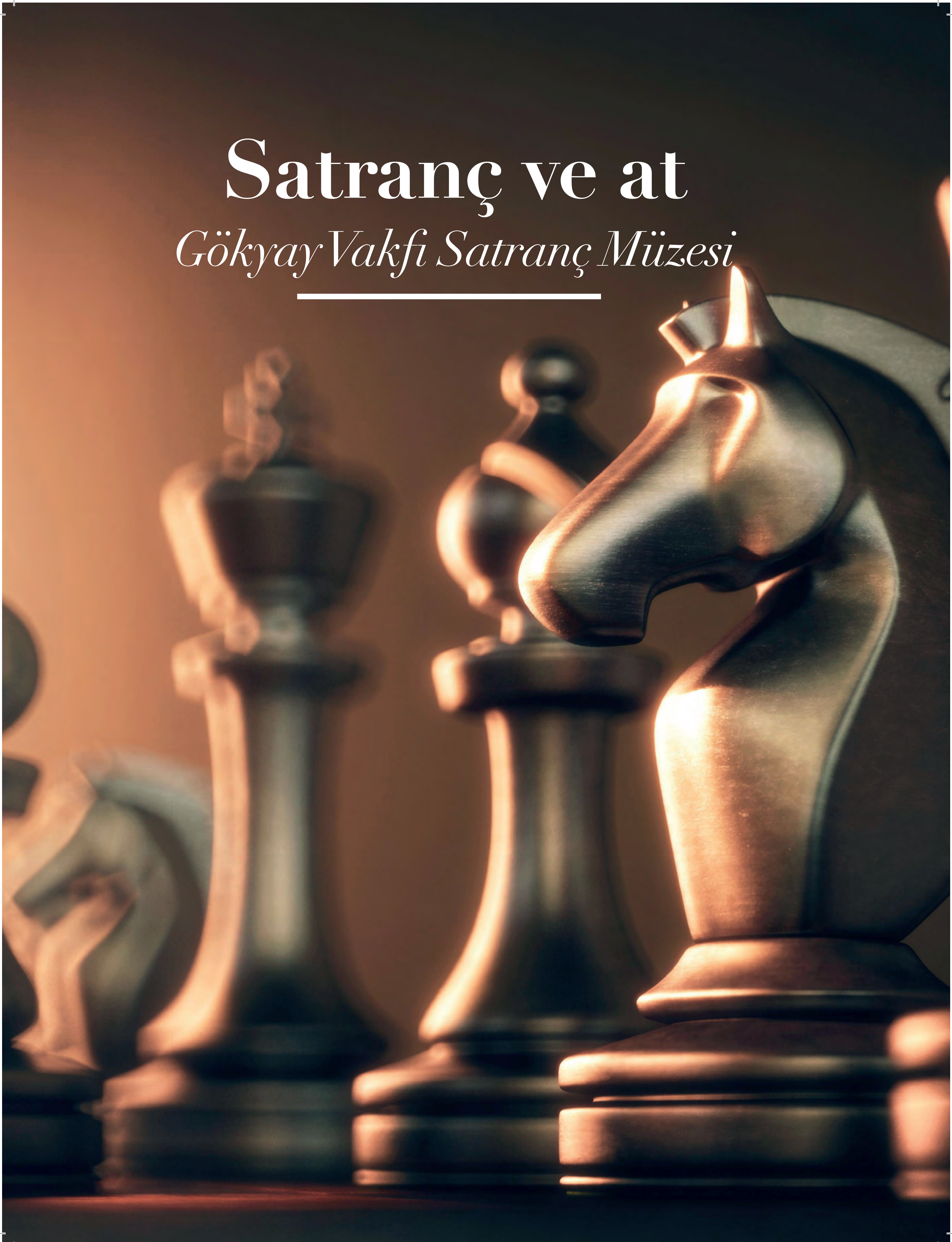
O yüzden atlı karıncaya binmeden bir çocuk, asla büyümemeli.

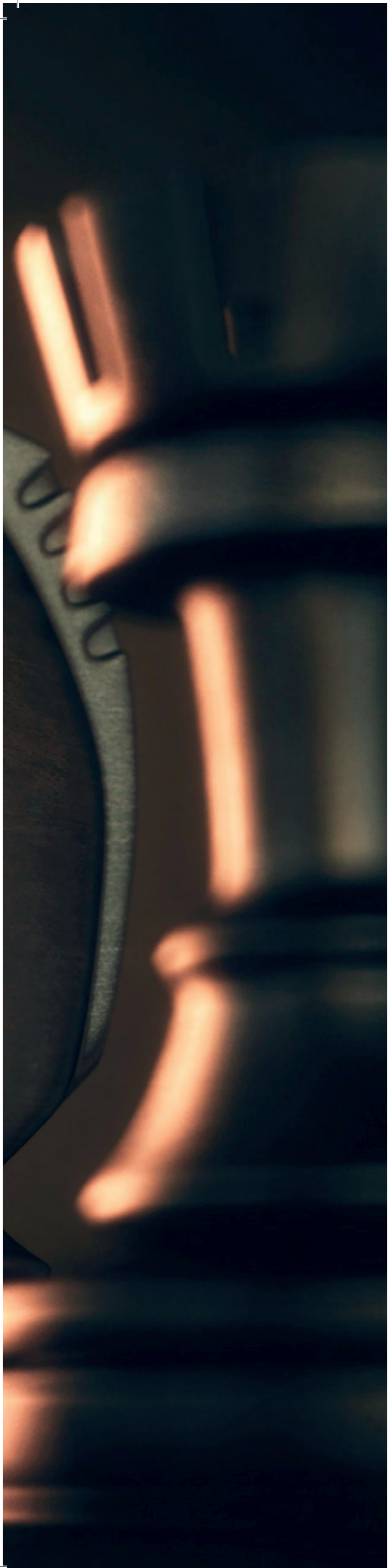

Satranç ve at

Gökyay Vakfı Satranç Müzesi

Türkiye'nin tek satranç müzesi dünyâda az sayıda bulunan örneklerinden daha kapsamlı bir koleksiyona sâhip.

Gökyay Vakfı Satranç Müzesi, Ankara.

SÖYLEŞİ: AYŞE CENAN KARATOPRAKLI

Dünyânın en büyük satranç koleksiyonunun sâhibi ve Gökyay Vakfı Satranç Müzesi'nin kurucususunuz. Bu serüvene nasıl başladınız?

Babam cebir-geometri öğretmeni ve çok iyi bir satranç oyuncusu idi. Onun yönlendirmesi ile satrançla ilgilendim. Beni karşısına alır, saatlerce sanki karşısında kendi ayarında bir rakip varmışçasına satranç oynardı. İşlerim dolayısıyla ve eşimle birlikte seyahati sevdiğim için yurt dışına sık çıkıyorum. 1975 yılında Milano'ya yaptığım bir iş seyahatinde hafta sonu vitrinde gördüğüm ve çok beğendiğim bir satranç takımını almak için 3 gün dükkânın açılmasını bekledim. Bu satranç takımı, hobiden tutkuya uzanan yolcuğun başlangıcı oldu. Seyahatlerimde zamânımın bir bölümünü satranç takımları almaya ayırdım. 2012 yılında 412 parça satranç takımı ile Guinness Rekorlar Kitabı'na girdim. Satranç serüveni, 43 yıl içinde 6 kıtadan ve 110 ülkeden toplanan 690 parça ile, bugün dünyânın en büyük satranç takımı koleksiyonuna dönüştü.

Satranç takımı toplarken hangi kriterleri göz önünde bulundurdunuz?

Öncelikle o ülkenin kültürünü yansıtan takımları almaya çalıştım. Alışılmamış takımlar da tercih nedenim oldu. Tasarım odaklı ofis mobilyası üreten ve pazarlayan bir firmanın ortaklarındanım ve tasarıma büyük ilgi duyuyorum. Tasarım ürünü satranç takımları da bu nedenle ilgimi çekiyor ve onları edinmeye gayret ediyorum. Koleksiyonumda birbirinin aynı takımlar yoktur. Hepsi ayrı ayrı birer değerdir.

Müzeniz nasıl ortaya çıktı?

Satranç takımları toplama düşüncesi bana âit, satranç müzesi kurma fikri ise eşime. Takımlar biriktikçe muhâfaza etme işi beni zorlamaya başladı. Böylesine özel bir alanda ülkemizde bir müzenin kurulması, satranç takımlarımın korunarak geleceğe aktarılması,

koleksiyonumun toplumla paylaşılması, bunların hepsi çok değerli şeyler. Benden sonra bu koleksiyonun dağılmasını istemediğim için önce bir vakıf kurdum. Çünkü bu takımları bir araya getirmek büyük bir emekle oldu. Türkiye'de özel bir müze kurma süreci hem maddî hem de mânevî açıdan zorlu geçti. Uygun bir yer bulmak meselâ çok zordu. Olağanüstü bir deneyim yaşadım. Şimdi ise büyük bir mutluluk yaşıyorum. Gökyay Satranç Spor ve Kültür Vakfı müzeyi geleceğe taşıyacak. Müze, Türkiye'de bir ilk, dünyâda ise az sayıdaki örneklerden biri. Binâmız, Ankara Hamamönü'nde müzeler bölgesinde geleneksel Ankara evi mîmârîsinde 4 arsa üzerine inşâ edildi. Şu an, Rotterdam, Amsterdam, Moskova, Ströbeck'deki satranç müzelerinden daha kapsamlı bir içeriğe sâhibiz. Bâzen geriye dönüp baktığımda iyi ki bunu yapmışım diyorum. Bu mutluluk târifsiz.

Müzede ne gibi faâliyetler yapılıyor?
Müzemizin bünyesinde bir eğitim merkezi de yer alıyor; ayrıca satranç turnuvaları, konserler, çeşitli etkinlikler düzenliyoruz. Çocuklarımızın kendi satranç takımlarını oluşturabilmeleri için bir atölye de kurduk. Müzenin mağazasındaki hediyelik eşyâ ise 7'den 70'e herkese satranç sevgisini aşılamaya yönelik. Satranç öğrenmek isteyen hemen her yaş grubundan çocuk ve yetişkin için samîmî bir ortam oluşturduk. Burası hem bir eğitim hem de bir paylaşım platformu. Satranç ile tanışmadıysanız hemen harekete geçmenizi tavsiye ederim. Bütün spor branşları içinde, engel tanımayan özel bir spor dalı satranç. Z dergisi okurlarını Satranç Müzesi'nde ağırlamaktan mutluluk duyarız.

Peki, satrançtan hayâta taşınacak ne gibi şeyler var?
Satranç strateji oyunudur, analitik düşüncedir. Meselâ hepimiz bir şekilde iş hayâtının içindeyiz. Burada hırs duygusunun aklın önüne asla geçmemesi gerekir. Politikacılara ve iş adamla

rına satranç öğrenmelerini ve sık sık oynamalarını tavsiye ediyorum. Bir iş adamının başarılı olması için doğru strateji kurması ve 7-8 adım ötesini görebilmesi gerekir. Bu hayâtımızın akışında da böyledir. Problemlerimizi erken teşhis edebilmek bize bir strateji geliştirme şansı tanır. Ön görü yeteneğimizi kendi kendimize geliştirebilir,

Gökyay Vakfı Satranç Müzesi.

aynı şekilde önümüzde beliren sorunların üstesinden yine kendimiz gelebiliriz. İşte tam bu noktada, satrancın düşünme tarzımıza sağladığı sayısız fayda ve güzellik devreye giriyor.

At hiçbir taşta olmayan bir özelliğe sâhiptir: hareketi esnâsında önüne çıkan taşların üzerinden atlayabilir, L harfi oluşturacak şekilde her yöne hamle yapabilir.

Satrançta atın önemi nedir? Hareketi neyi anlatır? Rakîbe karşı nasıl avantaj sağlar?

At insanoğlu tarafından çok sevilmiş, benimsenmiş bir varlık. Satrançta at orijinal hareket kâbiliyetiyle son derece aktif ve fonksiyonel bir taştır. Özellikle fil ile birlikte kullanıldığında çok etkili bir hücum ikilisi olurlar. İyi kullanmasını bilir ve becerirseniz, at tek başına çok etkili bir taştır. Çünkü hiçbir taşta olmayan bir özelliğe sâhiptir: hareketi esnâsında önüne çıkan taşların üzerinden atlayabilir. Her yöne, yatay veya dikey doğrultuda L harfi oluşturacak şekilde hamleler yapabilir. Ama en önemlisi bunu farklı vasyasyonlarda engelleri sıçrayarak gerçekleştirebilir. Ata karşı benim de ayrı bir sempatim vardır. Zâten vakfımızın ve müzemizin logosu da attır.

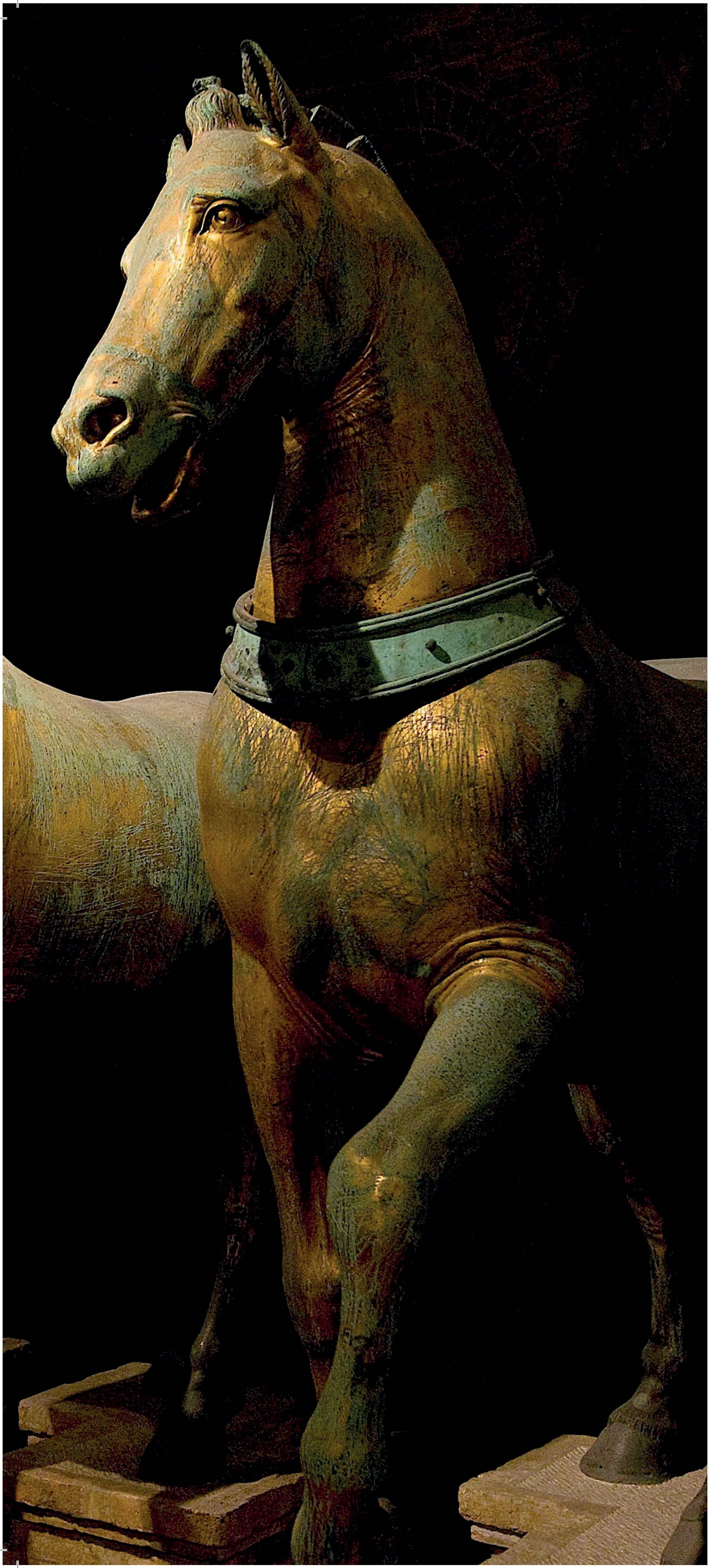

Konstantinopolis'ten Venedik'e kaçırılan atlar.
San Marko Kilisesi Müzesi.

İstanbul'dan Venedik'e Hipodrom'un atları

ÖNDER KAYA

VENEDİK denince akla lagün, gondollar ve San Marko meydanı gelir. Kartpostallarda güvercinlerin göğe yükselişleri ile özdeşleşen meydandaki belirgin eserler arasında ise dört at heykeli bütün ihtişâmı ile göze çarpar. Bu heykeller, 1204'deki IV. Haçlı istîlâsının hemen sonrasında Venedik'e taşınmışlardır. Muhtemelen bu heykellerin taşınması emrini İstanbul'un işgal edilip yağmalanmasında başrolü oynayan yaşlı ve kör Venedik dukası Enrico Dandalo vermiştir. Dandalo, politik zekâsı sâyesinde, Kudüs'ü ellerinde tutan Eyyubîlerin kalbi durumundaki Mısır üzerine yapılması planlanan bu seferi, İstanbul'a çevirmesini bilmiştir. Heykeller bir rivâyete göre bizzat duka Dandalo tarafından, başka bir rivâyete göre de onun ölümünün hemen sonrasında İstanbul'da bulunan Venedik temsilcisi Marino Zeno'nun girişimleri ile Venedik'e taşınmıştır.

Venedik, kanallar vâsıtasıyla birbirine bağlanan bir adacıklar diyârı olup Ortaçağ'ın en görkemli deniz güçlerinden biridir. Kent, bir lagün üzerine kurulmuştur. Esâsen şehri kuranlar ilk başlarda lagün etrâfındaki adacıklarda değil de bu adacıklara yakın kıyı bölgelerinde yaşamaktaydı. Ancak yaşadıkları bölge V. yüzyıldan îtibâren Gotlar, Hunlar ve Lombardlar tarafından yağmalanmaya başlayınca insanlar yağmalardan korunmak için önceleri geçici, VII. yüzyıldan îtibâren de kalıcı olarak bu adacıklara yerleşmeye başladı. Zamanla bir şehir hâline gelen bu adacıklarda, mevcut yapının temellerini atan Contarini, Dandalo, Morosini, Mocenigo gibi âileler, ileriki dönemlerde Venedik'i idâre edecek önemli dukaları da içlerinden çıkaracaklardır.

Akıllara durgunluk verecek bu yerleşim teşebbüsünün temelinde lagünün taşıdığı bâzı avantajların önemli rol oynadığını hemen belirtelim. Lagün sâyesinde Venedik'in denizden işgâli neredeyse imkânsızdı; zîra lagünün üzerinde yükseldiği kum yığınları, yılın belli zamanlarında yer değiştirmekte ve şehre fazla yaklaşan gemilerin karaya oturmasına neden olmaktaydı. Buna karşılık Venedikliler, kum yığınlarının hareketlerini düzenli olarak tâkip ediyor ve lagünün belli bölgelerine çaktıkları kazıklar vâsıtasıyla kendi gemi-

At meydanında Yılanlı sütun ve at heykelleri, minyatür detayı.

lerinin karaya oturmasını engelliyorlardı. Şehir bir tehdit ile karşı karşıya kaldığında, alınan savunma tedbirlerinin başında bu kazıkların sökülmesi geliyordu. Şehrin üzerinde yükseldiği lagünde yaşanan gelgitler, Venedik'in en önemli ticârî ihrâcat maddesi olan tuzun elde edilmesini sağlıyordu. Bu sâyede Venedikliler ihtiyaç duydukları bâzı maddeleri temin için deniz ticâretine başlamışlar, sonrasında ise Ortaçağ Avrupa'sının en büyük deniz gücü hâline gelmişlerdir.

VIII. yüzyılda şehrin idârî yapısı da belirmiş, kent "duka" adı verilen ve şehir parlamentosu tarafından seçimle iş başına getirilen idâreciler vâsıtasıyla yönetilmeye başlamıştır. Bugün Venedik'teki en önemli târihî yapılardan biri olan Dukalar Sarayı, IX. yüzyılda inşâ olunmuştur. Yine aynı yüzyıl içinde dört İncil yazarından biri olan Aziz Markos'un kemikleri, gömülü olduğu İskenderiye'den kaçırılarak Venedik'e getirilmiş ve burada defnedildiği mezarın üzerine de Venedik'in âdeta sembolü olan San Marko katedrali inşâ olunmuştur. Dolayısıyla Venedikliler, dört İncil yazarından birini şehirlerinde misâfir etmek sûretiyle Hıristiyan dünyâsında büyük bir onura erişmişlerdir. Hatta bu olayın bir hâtırası olarak Venedik devletine San Marko Cumhûriyeti denilmeye başlanacaktır.

Sonraki yıllarda da farklı coğrafyalardan yağmalanan eserlerin şehre taşınması âdeti devam etmiştir. Bu konudaki en önemli adım ise 1204'deki Konstantinopolis'in yağmalanması sırasında atılır. Venedik bu yağmadan 3/8 oranında hisse alacaktır. İşte yazımıza konu olan ve "quadriga atları" olarak bilinen sanat eserleri de bu süreçte Venedik'e taşınır. Atların tam olarak ne zaman, nerede ve kim tarafından yapıldığı konusu bir muammâdır. Roma ve Bizans devri kaynaklarında, bu sorulara farklı cevaplar verilir. Bâzı kaynaklar atların İran'da döküldüğünü, buradan Roma'ya ve Roma'dan da Konstantinopolis'e geldiğini söylerken bâzı eserlerde söz konusu atların Armenia kralı Tridates tarafından yaptırılarak Roma'ya gönderildiği, buradan Konstantinopolis'e getirildiği kayıtlıdır. Gerçekten de atlar, Büyük Konstantin'in kendi adını verdiği yeni başkentini görkemli bir merkez hâline getirme projesinin bir parçası olarak şehre getirilmiş olabilir. Nitekim aynı imparatorun Roma, Mısır, Yunanistan gibi farklı coğrafyalardan pek çok eseri yeni başkentine taşıttığı biliniyor. Ancak en çok rağbet gören tez, atların Büyük İskender'in de heykeltıraşı olarak bilinen Lysippos tarafından Rodos halkı için yapıldığı şeklindedir. Bâzı rivâyetlerde ise Konstantinopolis'e imparator I. Teodosius zamânında Khios, yâni Sakız adasından getirildikleri söylenir. Heykeller üzerine çalışanlar, yapım tekniği ve kullanılan malzeme îtibâriyle bu atları MÖ IV. yüzyıl ile MS IV. yüzyıl arasında bir devreye târihlendirmektedirler. İnce târihlendirme husûsunda kullanılabilecek tek ipucu ise bir atın başının üzerinde bulunan ve 518 yılına târihlenen imparator Justinus devrine âit paradır.

Bronz heykellerde kullanılmış olan malzemenin %97'si bakır, gerisi kalay ve kurşundur. Atların üzerinde ince bir altın kaplama olduğu, ancak doğal şartların da etkisiyle bu kaplamanın döküldüğü biliniyor. Kaynaklarda atların

Konstantinopolis'in 1204 yılında Haçlılar tarafından işgâli. Fransız Ulusal Kütüphânesi.

hipodromda ilk sergilendikleri sırada güneşin de üzerlerine vurmasıyla göz kamaştırıcı bir parlaklık saçtıklarından bahis vardır.

Peki, heykelin İstanbul'da kaldığı süre içinde bulunduğu yer tam olarak neresiydi? Bu konuda kaleme aldığı kapsamlı bir makâlede Erendiz Özbayoğlu, heykellerin yerinin bugün Sultanahmet Teknik ve Endüstri Meslek Lisesi'nin bulunduğu alanda olduğunu söyler. Bu alan, temelleri II. yüzyıl sonlarında Roma imparatoru Septimus Severus tarafından atılan Konstantinopolis hipodromunun "carceres" denilen kısmıydı. Burası hipodromda mücâdele eden yarış arabalarının başlangıç noktası konumundaydı. Bu dört atın, carceres'in üzerinde bulunan kemerli bir yapının üst kısmında durduğu tahmin ediliyor. Carceres'ten çıkış yaparak hipodromun etrâfını dolaşan ve dört at tarafından çekilen yarış arabalarına da "quadriga" denmekteydi. Dolayısıyla bu dört at, aynı zamanda bir quadriga'yı temsil etmekteydiler. Heykellerin buradaki alana da bugün Sultanahmet'teki Yerebatan Sarnıcı'nın hemen arka tarafına düşen Milion anıtından taşındığına dâir bâzı kaynaklarda kayıtlar vardır. Bilindiği üzere Milion anıtı, Roma eyâletlerine ulaşan yolların başlangıç noktasını gösteren bir âbidedir.

Kent, 1204'deki Haçlı istîlâsı sırasında acımasızca yağmalandı. Bu yağmadan quadrigalar da nasîbini aldı. Heykeller, Venedik meydanındaki San Marko Katedrali'nin ön cephesine yerleştirildi. Yaklaşık altı asır burada kalan quadrigalar, Fâtih'in de portresini yapan Gentile Bellini başta olmak üzere meydanı tuvaline taşıyan pek çok ressama ilham kaynağı teşkil etmiştir. 1797'ye kadar San Marko meydanına hâkim bir konumdaki durumlarını muhâfaza ettiler. Ancak bu târihte, kuzey İtalya'yı kontrol altında tutan Avusturya'ya karşı başarılı savaşlar veren Napolyon, dört atı berâberinde Paris'e götürmeye karar verdi. Atlar önce Tuilleries Sarayı'na oradan da Napolyon'un inşâ ettirdiği zafer tâkının üzerine kondu. Napolyon'un Waterloo bozgunundan sonra quadriga atları yeniden Venedik'e iâde olundu. 1914'de I. Dünya Savaşı çıkınca şehrin âdeta sembolü hâline gelen heykeller Roma'ya taşındı. Savaş sonrasında yeniden eski yerine konan heykeller II. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla bu kez Venedik yakınlarındaki Padova kentine taşındılar. 1945'te ise atlar yeniden San Marko meydanında boy gösterdiler. 1990'da ilginç bir girişime imzâ atıldı ve atların bilhassa hava kirliliğinin sebep olduğu olumsuz etkilerden korunması için kilise içine alınmasına karar verildi. Bugün, dünyânın en meşhur quadriga atlarının orjinalleri kilisenin içinde sergilenirken birer kopyaları ise teras kısmından târihî meydanı selamlamaya devam etmektedir.

KAYNAKÇA

¶ Altan Ege, E., "Venedik: Akdeniz'de Doğu ile Batı'nın Buluşma Noktası", *Doğu Batı,* yıl: 9, sayı: 34, Kasım-Aralık-Ocak 2005-2006, s. 49-73

¶ Bardakçı, M., "Devlet-Patrik el ele çalınan atlar Türkiye'ye", *Hürriyet gazetesi,* 23.01.2005

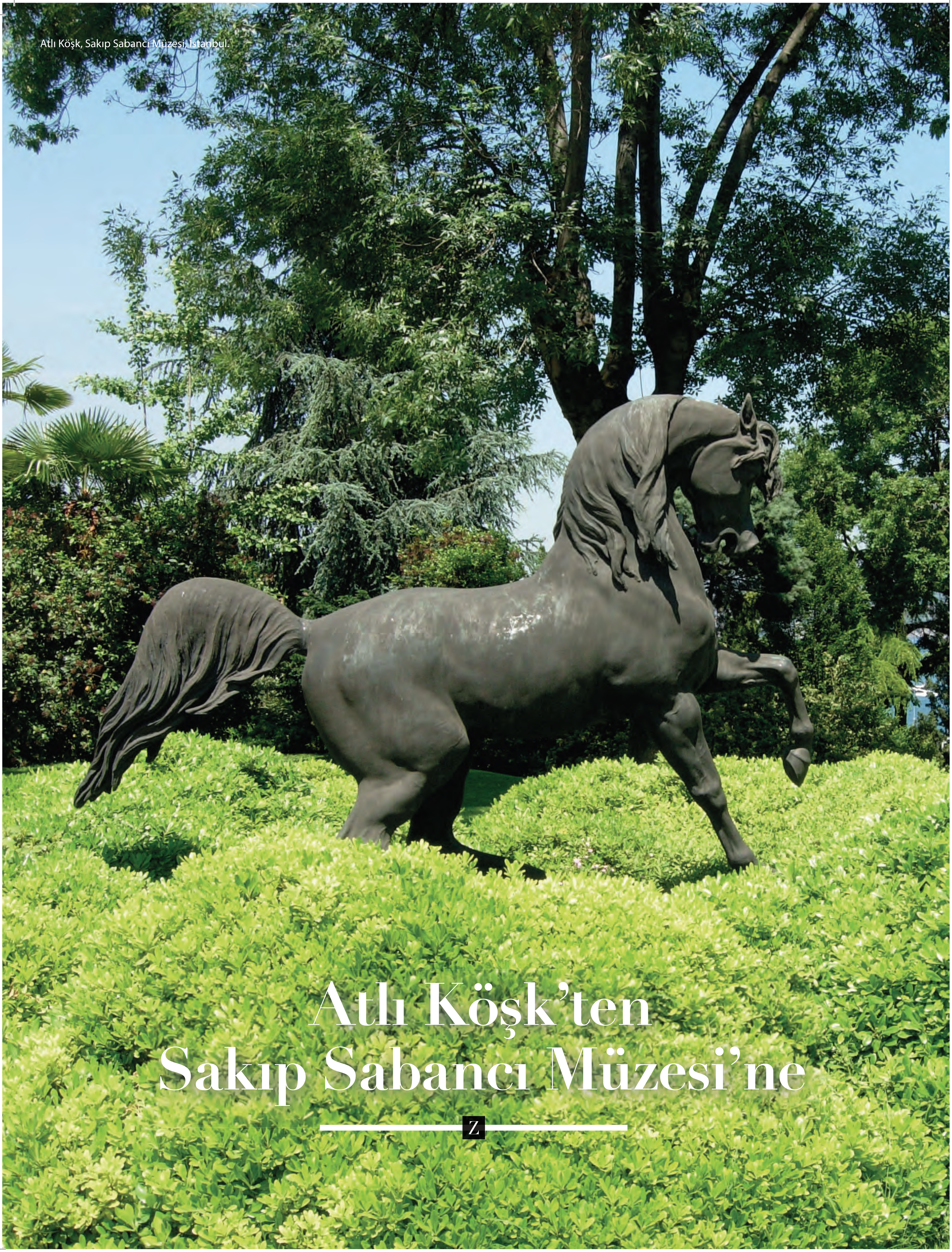
¶ Doğaner, S., *Denizle Nikah Tazeleyen Kent: Venedik,* İstanbul 2006.

¶ Kaya, Ö., *Avrupa Tarihi Üzerine Yazılar,* İstanbul, 2011

¶ Özbay, E. B., "*İstanbul'dan Venedik'e Götürülenler",* Türkiyemiz, *yıl: 10, sayı: 29, Ekim 1979, s. 15-18*

¶ Özbayoğlu, E., "İstanbul'un Bronz Atları", *Anadolu Araştırmaları,* sayı: 11, İstanbul 1989, s. 155-161.

Atlı Köşk, Sakıp Sabancı Müzesi, İstanbul.

Atlı Köşk'ten Sakıp Sabancı Müzesi'ne

ATLI Köşk adıyla bilinen Sabancı Üniversitesi Sakıp Sabancı Müzesi (SSM) Atlı Köşk, Boğaziçi'nin en eski yerleşimlerinden Emirgan'da Sakıp Sabancı caddesi üzerinde yer alır. Müze, hat ve resim koleksiyonlarının sergilendiği köşk bölümü ile geçici sergilere ev sâhipliği yapan galerilerden oluşmaktadır.

Köşk ve yer aldığı arâzi, 1848-84 yılları arasında çeşitli Osmanlı paşalarının mülkiyetinde kalmış, daha sonra bir süre "Karadağ Sefâreti" olarak kullanılmıştır. Köşk, 1913 yılında Sultan Mehmed Reşad'ın torunu Behiye Sultan'ın mülkiyetine geçer. 1923 yılında Hidiv İsmail Paşa'nın torunu Prens Mehmed Ali Hasan harap hâldeki bu yapıyı satın alarak 1927 yılında mîmar Edouard De Nari'ye yeni bir köşk projesi çizdirir. Prens Hasan aynı yıllarda eşi Ayşe İzzet Hanım'dan ayrılıp bir daha geri gelmemek üzere Mısır'a gider; böylece yapımına çok özen gösterdiği köşk ıssız kalır.

Prens Mehmed Ali Hasan 1945'te Mısır'da ölünce köşk oğullarına intikal eder. 17 Eylül 1950'de ise Hacı Ömer Sabancı tarafından satın alınır. Hacı Ömer Sabancı'nın Mahmud Muhtar Paşa'nın Moda'daki Mermer Konağı'nda yapılan müzâyededen satın aldığı bronz at heykelini köşkün önüne koymasıyla da halk arasında "Atlı Köşk" olarak anılmaya başlar. 1864 târihli, Fransız heykeltıraş Louis Doumas'ya âit bu at heykeli dışında Atlı Köşk'te ikinci bir at heykeli daha vardır. Müzenin girişinde yer alan ve caddeye bakan bu heykel, IV. Haçlı Seferi sırasında yağmalanan Hipodrom'dan alınarak Venedik'teki San Marco Kilisesi'nin önüne yerleştirilen 4 attan birinin dökümüdür.Hacı Ömer Sabancı'nın vefâtından sonra köşk üç dört sene kapalı kalır; ardından Sakıp Sabancı, âilesiyle birlikte köşke yerleşir. Bu dönemde Atlı Köşk, ABD başkanlarından Jimmy Carter , Fransa başbakanlarından Raymond Barre ve Couvee de Murville, Belçika kralı Albert, Japon prensi Mikasa, Singapur başbakanlarından Lee Kuan Yew gibi birçok devlet adamını misâfir eder.

1998 yılında içindeki koleksiyon ve eşyâyla birlikte müzeye dönüştürülmek üzere 49 yıl süreyle Sabancı Üniversitesi'ne tahsis edilir. Köşke modern bir galeri eklenir ve Sakıp Sabancı Müzesi olarak 2002 yılında ziyârete açılır. Müzenin sergileme alanları 2005 yılında yapılan düzenlemelerle genişletilerek (6500 m^2) uluslararası standartlara kavuşturulur. SSM bugün gerek zengin koleksiyonuyla gerekse ev sâhipliği yaptığı uluslararası geçici sergiler, eğitim programları, konserler, konferans ve seminerlerle sanatseverlere çok yönlü bir kültür ortamı sağlamaktadır.

Müzedeki eserler Hacı Ömer Sabancı tarafından 1940 yılından îtibâren toplanmaya başlanmış, koleksiyon 1970 yılından sonra Sakıp Sabancı tarafından daha da zenginleştirilmiştir. Atlı Köşk'ün giriş katındaki üç odada, Sabancı âilesinin köşkte yaşadığı dönemde kullanılan mobilyalar, XVIII. ve XIX. yüzyıllara âit antika eserlerle birlikte muhâfaza edilmektedir. Köşkün birinci katında, Sakıp Sabancı hat koleksiyonundaki eserler yer almaktadır. Buradaki yazmalar Osmanlı hat sanatının 500 yıllık geçmişini kronolojik olarak ortaya koymaktadır. Bu yazma eserler, Kur'anlar, duâ kitapları, hilyeler, fermanlar, beratlar, menşurlar, muhtelif hat levhalarından oluşmaktadır. Müzenin resim koleksiyonunda XIX. yüzyılın başından günümüze Osman Hamdi Bey, Şeker Ahmed Paşa, Süleyman Seyyid, Nazmi Ziya, İbrahim Çallı, Fikret Mualllâ gibi birçok Türk ressamın eserleri yer alır. Bu bölümde ayrıca Osmanlı imparatorluğunun son döneminde İstanbul'da çalışmış Fausto Zonaro ve Ivan Ayvazovski gibi önemli isimlerin veya yurt dışından dâvet edilmiş yabancı ressamların eserleri de bulunmaktadır.

Müzenin bahçesinde Roma, Bizans ve Osmanlı dönemlerinden kalma taş eserler sergilenmektedir.

Hâlen Sabancı Üniversitesi Sakıp Sabancı Müzesi olarak faâliyet gösteren Atlı Köşk, ülkemiz müzeciliğinin en önemli, müstesnâ mekânlarından biridir.

Venüs.

Cem Özkan'ın metal atları
Merkür ve Venüs

Merkür.

İLHÂMI doğadan malzemesi hurdadan olan bir heykel sanatçısı Cem Özkan...Duygularını ve hayal gücünü hurdacılardan temin ettiği malzemelere yansıtıyor ve kaynak makinesiyle ortaya hayranlık uyandıran heykeller çıkarıyor.

Hikâyesine kısaca değinirsek 1993 yılında Eskişehir'de doğan Özkan Ankara Güzel Sanatlar Lisesi'nden mezun olduktan sonra resim öğretmeni olan annesinin yönlendirmesiyle Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Heykel bölümüne girer. Üniversitenin ilk yıllarında okulun kantininde gördüğü bir afiş ileride yapmak istediği işin yolunu açar. Afişte atık metal parçalardan bir heykel yarışmasının îlânı vardır. Özkan yarışmaya katılmayı dener, ancak bu tekniğin dersini almadığı için yarışmaya giremez

Bu olaydan sonra merakını tutkuya dönüştürecek ilk adımı atar. Kaynak makinesinin nasıl kullanılacağını öğrenerek ilk denemelerini yapar.

Cem Özkan heykellerinde doğanın gücünü bütün duygusuyla vermek ister. Bunu yansıtabileceği en doğru malzemenin kendisi için metal olduğunu düşünür. Altı yıl boyunca gece gündüz metal heykeller üzerine çalışır. İşiyle o kadar bütünleşir ki her gördüğü malzeme zihnindeki tasarımın bir parçası olarak yerine oturur. Çalışma yöntemi de ilginçtir, heykellerini öncesinde tasarlamaz. Çünkü ona göre tasarım verimi düşüren, yaratıcılığı kısıtlayan bir kalıptır. Metal parçalar biriktikçe zihninde ideal bir bütüne dönüşürler. Nitekim ilk büyük eseri Merkür'ün doğuşu böyle olur.

Merkür'ün yapımı bir yıldan fazla sürer; Özkan bu işi için üç ay boyunca hurdacılardan araba ve uçak eşyâsı, metal malzeme toplamıştır. Atı tercih edişinde, onun doğadaki gücünün ve bilhassa estetiğinin etkili olduğundan bahseder: *"Atlar zor bir karaktere sâhip hayvanlardır. Bu projeyi ortaya çıkarabilmek için çok araştırdım. Bir süre atları izledim ve onları asıl ortaya çıkaran durumun özgür oldukları zamanlar olduğunu anladım. Bu süreç beni epey zorladı, fakat çok şey öğrenmemi de sağladı."* . 7 bin parçadan oluşan ve bir ton ağırlığındaki Merkür gerçekten müthiş bir emeğin ürünü olduğunu her detayıyla kanıtlar.

İnsanların değer vermediği, bir kenara attığı malzemelere sanat eliyle dokunmak ve onlara yeni bir hayat sunmak müthiş bir duygu olmalı. Bunu en güzel şekilde Merkür'e baktığınızda hissediyorsunuz. İş göremez duruma düştükten sonra ölmesi için yılkıya terk edilmiş zavallı bir atın çetin bir direnişten sonra

Venüs'ün şahlanışı.

çok daha güçlü bir şekilde –çelik gibi– hayâta tutunmasının haklı gururunu okuyorsunuz Merkür'ün gözlerinde.

Metal ata gelen coşkulu alkışlardan güç alan Özkan, bu sefer ikinci atı Venüs'ün hazırlığına başlar. Bu defa doğanın enerjisini ve hareketini daha çarpıcı gösterebilmek için iş makinelerinde bulunan bar basınç borularından yararlanır. Nihâyet Venüs, kılı kırk yaran bir işçilikle ve birbirine eklenmiş 5 bin metal malzemenin oluşumundan doğar. Şahlanan Venüs'ün rüzgârda dalgalanan yeleleri, metalin sert, haşin, donuk karakterine akıcı bir hareket kazandırır.

Özkan'ın görkemli atlarından etkilenip hurda metal heykelciliğine başlayanlar da var. Sanatçı, atölyesinin kapılarını bu işin meraklılarına açarak deneyimlerini onlarla paylaşıyor. Bu hünerli eller umarız daha uzun yıllar nice hurda ve atık eşyâyı Merkür ve Venüs gibi ölümsüzleştirir.

KAYNAKÇA

¶ https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/merkur-venuse-ilham-oldu/1120450

¶ http://www.hurriyet.com.tr/gundem/eskisehirli-genc-7-bin-parca-hurdadan-yapti-goren-haydan-kaliyor-40649409

¶ https://www.haberturk.com/hurdalardan-at-heykeli-yapan-cem-ozkan-konustu-1700736

¶ https://www.trthaber.com/haber/kultur-sanat/7-bin-parca-metalden-venus-adli-eserini-hazirladi-361063.html

¶ https://eskisehirikesfet.com/eskisehirdeki-gizli-yetenek-cem-ozkan/

¶ http://www.milliyet.com.tr/universiteli-cem-hurdalardan-gundem-2549806/

¶ https://listelist.com/cem-ozkan-metal-heykeller/

Osmanlı minyatürlerinde at tasvirleri

ALİ NİHAT KUNDAK

Nâdirî, III. Mehmed'in Haçova Seferi.

İSLÂM sanatında minyatüre tasvir, minyatür yapan sanatçılara da musavvir veya nakkaş denilmiştir. Nakkaşların birlikte çalıştıkları atölyeye de nakkaşhâne adı verilmiştir. Nakkaşın görevi, minyatür aracılığıyla metinde anlatılanları açıklayıcı veya destekleyici bir şekilde görselleştirmektir. Minyatür süsleme özelliğinin yanı sıra kuvvetli bir anlatım gücüne ve kendisine has bir estetik yapıya sâhiptir.

Erken Osmanlı minyatür üslûbunu temsil eden ilk minyatürlü yazmalar Edirne'de XV. yüzyılın ikinci yarısında hazırlanmıştır. Minyatür tekniğinde yapılmış günümüze ulaşan en erken târihli Osmanlı at tasvirlerinden biri *Külliyât-ı Kâtibî* adlı eserin *"Eyüp ve Salman, genç bir hükümdârın huzûrunda"* konulu çift sayfa minyatürlerinde (TSMK, R.989, y.230a) yer alır. Timurlu Şiraz minyatür üslûbunun etkilerini taşıyan resim ön sol ayağını kaldırmış profilden yarım at figürüyle atın önünde diz çökmüş seyisini gösterir. Ketebesine göre 1445-46 yılında Herat'ta hazırlanan *Hamse-i Nizâmî*'ye sonradan eklenen XVI. yüzyılın başlarına târihlenen iki minyatürde (TSMK, H.781, 160a, 279b), Osmanlı karakteri taşıyan süvârilerin ve atların farklı pozisyonlarda ve açılarda betimlenmesi dikkat çekicidir.

Yavuz Sultan Selim'in (1512-1520) Tebriz'e ve Mısır'a yapmış olduğu seferlerin akabinde, İstanbul sarayına getirilen nakkaşların ve minyatürlü kitapların yarattığı etkiyle Osmanlı resmi, Timurlu Herat nakkaşhânesinin süslemeci üslûbuyla kaynaşmış; minyatür sanatında yeni bir tarz oluşmuştur. Bu üslûbu temsil eden XVI. yüzyılın ilk yarısına âit minyatürlü eserlerden Ârifî'nin *Gûy* u *Çevgân*'ında, sürek avına çıkan atlılar (TSMK, H.845, y.34b-35a)

At ve seyis, *Külliyât-ı Kâtibî*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphânesi.

ve *Dîvân-ı Selîmî*'nin târihsiz nüshasında betimlenen ava giden at sırtındaki sultan (İÜK, FY.1330, y.27b) tasvirleri, Osmanlı av sahnelerinde görülen at figürlerinin erken dönem örnekleridir.

Kânûnî Sultan Süleyman (1520-1566) dönemi, Osmanlı minyatür sanatında pek çok yeniliğin uygulandığı bir dönemdir. Bu yenilikler arasında târihî olayları saptama anlayışının "şehnâmecilik" adıyla resmî bir görev hâlini alması da vardır. Bu anlayış içinde târihî olaylar yazma olarak kayda geçirilirken bir yandan da metinle ilişkili resimler belgeleyici bir nitelik kazanmıştır. Özellikle Osmanlı ordusunun fetih ve seferlerini görselleştiren, târihî olayların yalın ve gerçekçi bir tarzda betimlendiği minyatürlü yazmalarda at figürleri çokça tasvir edilmiştir. Şehnâmeci Ârif Fethullah Çelebi'nin yazdığı beş ciltlik *Târîh-i Âl-i Osman*'ın 5. cildi olan *Süleymannâme* (TSMK, H.1517) beş ayrı nakkaşın minyatürlerini yaptığı, kompozisyon özellikleriyle sonraki dönemlerin eserlerine öncülük eden minyatürlü el yazmalardan biridir. Sultan Süleyman'ın cülûs törenini betimleyen çift sayfa minyatürde (y.18a) bâb-ı hümâyun önünde ve Topkapı Sarayı'nın ikinci avlusunda atlı figürler tasvir edilmiştir. Eserde, Sultan Süleyman'ın ordusuyla berâber çıktığı seferleri ve meydan savaşlarını betimleyen sahnelerde atın Osmanlı ordusundaki önemi ve kullanım alanı ortaya çıkmaktadır. Eserin Mohaç Meydan Savaşı'nı (29 Ağustos 1526) tasvir eden çift sayfa minyatürlerinde (y.219b-220a) meydan savaşında etkin bir rol oynayan atlı Osmanlı sipâhîleri betimlenmiştir. Aynı eserin 588a yaprağındaki minyatürde ise ön planda at sırtındaki zırhlı dört sipâhî betimlenmiştir. Eserde sultân ve maiyetinin at üstünde yaptıkları sürek avını tasvir eden hareketli sahnelere de (y.177a, 403a, 462b) yer verilmektedir.

Târihî konulu minyatürlerle zenginleştirilmiş Osmanlı yazmalarında at figürünün kullanıldığı en çarpıcı ve dramatik sahnelerden biri, 1557 yılında kopyalanan *Futûhât-ı Cemîle* (TSMK, H.1592, y.19a) adlı eserde bulunmaktadır. Kânûnî Süleyman döneminde 1551 yılında Erdel vilâyetine (Transilvanya) yapılan seferin anlatıldığı eserde, Temeşvar kalesinden atılan top atışının sonucunda, Kara Ahmed Paşa'nın atının başının kopması ve paşaya yeni bir at getirilmesi sahnesi, Osmanlı resim sanatının belgeleyici niteliğine karakteristik bir örnektir.

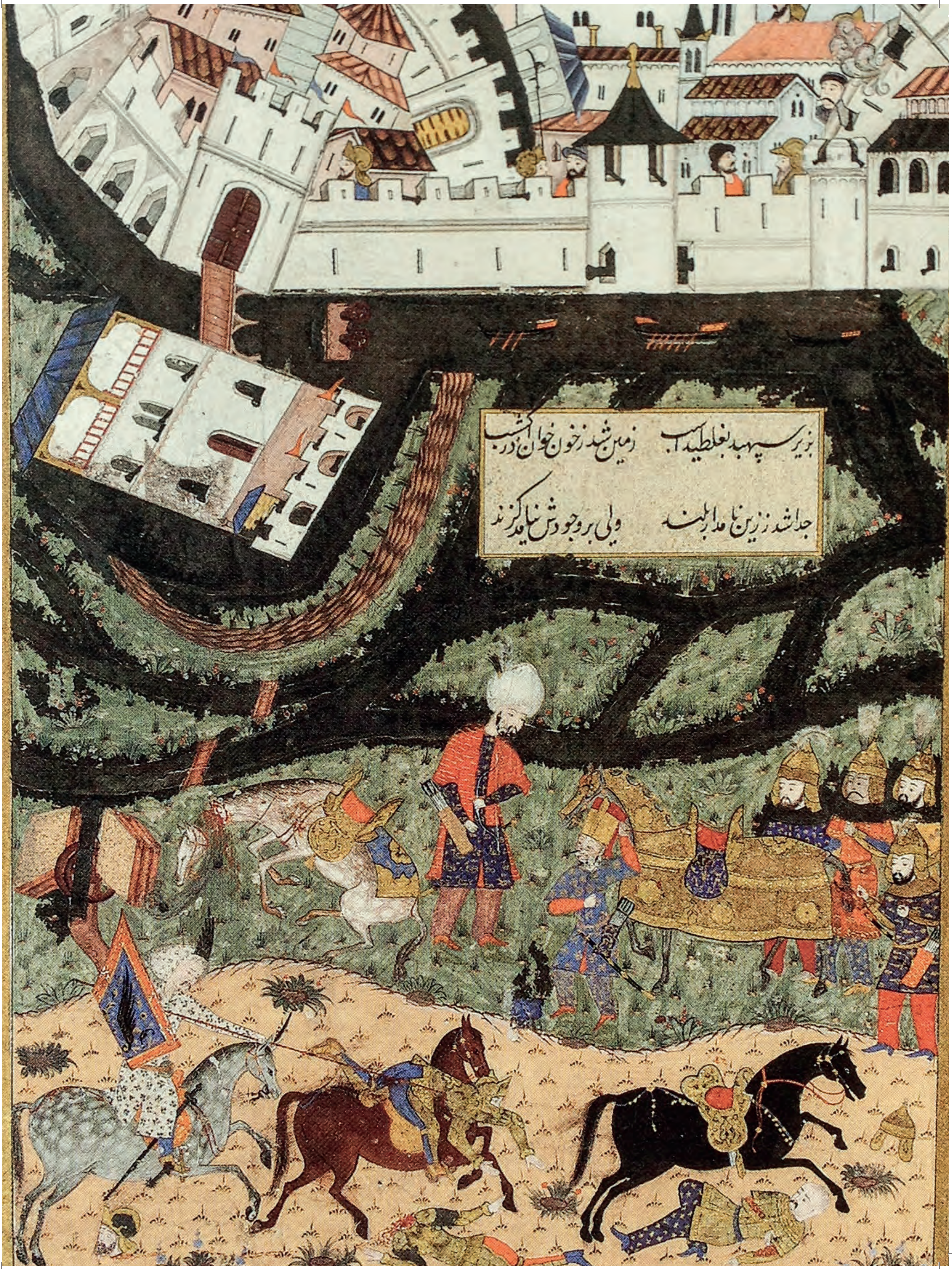
XVI. yüzyılın ikinci yarısında oluşan klasik tasvir üslûbunun yaratıcısı Nakkaş Osman'dır. Bu üslûpta, yüzey süslemeciliğinin yerine sâde

İskender'in karanlık diyarda hayat suyunu araması, *Hamse-i Nizâmî*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphânesi.

Sürek avına çıkan atlılar, *Gûy u Çevgân*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphânesi.

(sağ) Temeşvar kalesinin fethi, *Futûhât-ı Cemîle*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphânesi.

بزیر سپهبد بغلطید اسب	زمین شد ز خون خوان در گشسب
جدا شد ز زین نامدار بلند	ولی بر وجودش نیامد گزند

Bahram'ın taht mücâdelesi, *Hamse-i Nizâmî,* Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphânesi, H.781, y.160a.

II. Murad'ın kabak oyunu, *Hünernâme*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphânesi.

IV. Murad'ın atlı tasvîri. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphânesi.

zeminlerin tercih edilerek betimlenen olayların yalın bir anlatımla ve belgesel bir gerçekçilikle tasvir edildiği görülür. Nakkaş Osman gözlemlediği olayları kurgusal açıdan yeni ve yaratıcı sahneler hâlinde, yalın bir anlatımla görselleştirmiştir. Şehnâme türündeki *Nüzhetü'lesrâri'l-ahbâr der Sefer-i Sigetvar* (TSMK, H.1339), *Zafernâme* (Dublin, Chester Beatty Library, T.413) *Şehnâme-i Selim Han* (TSMK, A.3595), *Şehnâme-i Murad* (İÜK, FY.1404), genel İslâm târihi türündeki *Zübdetü't-tevârih* (TİEM, 1973) ve surnâme türündeki *Surnâme-i Hümâyun* (TSMK, H.1344) adlı eserlerde yer alan minyatürlerinde Osmanlı'nın hayat kültürünün vazgeçilmez unsuru olan atlara bolca yer vermiştir.

Osmanlı minyatür sanatında, at sırtında yapılan av sahnelerini içeren pek çok minyatürlü el yazması bulunmaktadır. Bunlar arasında özellikle III. Murad döneminde (1574-1595) şehnâmeci Seyyid Lokman tarafından Türkçe kaleme alınan ve başta Nakkaş Osman olmak üzere bir grup saray nakkaşı tarafından resmedilmiş iki ciltlik *Hünernâme* dikkati çeker (TSMK, H.1523-H.1524). Bu eserdeki pek çok minyatürde pâdişahların at sırtında avlanma sahneleri betimlenmiştir. Bâzı minyatürler (H.1523, y.105a, 116a, 182b) at sırtında yapılan sürek avının Osmanlı saray teşkîlâtı tarafından nasıl bir düzen çerçevesinde gerçekleştirildiğini, gözleme dayanan hikâyeci bir üslûpla görselleştirmektedir. Minyatürlerde atlar, eyerler ve koşum takımları ayrıntılı bir şekilde çizilmiştir. *Hünernâme*'nin I. cildinde yer alan minyatürlerden Çelebi Sultan Mehmed'in Kızılırmak kenarında avlanma sahnesinde (116a), at sırtındaki sultânın havada uçan turnayı vurma anı gösterilmektedir. II. Bayezid'in Filibe civârındaki Uzunova'da avlanma sahnesinde (182b) ise sultan dört nala at koştururken hareketli, dinamik bir kompozisyonda tasvir edilmiştir. Aynı eserde bu sefer okçuluk mahâreti ile ilgili bir minyatürde (y.138a), ön planda ve kompozisyonun ortasında II. Murad vardır ve yabancı elçilerin önünde sergilenen kabak oyunu esnâsında at sırtında dört nala gider hâlde resmedilmiştir.

Dînî eserlerden biri olan ve Hz. Muhammed'in hayâtını konu edinen *Siyer-i Nebî* adlı eserin XVI. yüzyılın sonlarına doğru, Nakkaş Hasan ve ekibi tarafından resimlendirilen altı ciltlik minyatürlü yazmasında, Hz. Ali'nin atı Düldül ve seyisi Kanber (TSMK, H.1223, y.70a) betimlenmiştir.

XVII. yüzyılın başlarına târihlenen *Falnâme* (TSMK, H.1703) adlı eserde de Düldül ve Kanber'i konu edinen bir minyatür vardır. Edebî konulu eserlerde de kahramanların atlarını betimleyen pek çok minyatür vardır: Firdevsî'nin Türkçeye çevrilmiş *Şehnâme* adlı eserinde geçen Rüstem'in yıldırım hızındaki atı Rahş, Siyavuş'un gece renkli atı Behzat gibi. Dîvan edebiyâtında atlar için yazılmış kasîdelere, Rüstem'in atına ithâfen "rahşiye" denilmiştir. Ayrıca İslâm minyatür sanatında at tasvîri için de "rahşiye" adı kullanılmıştır. XVII. yüzyılın başında resimlenen *Destân-ı Ferrûh u Hümâ* adlı eserde, Ferruh'un vahşî bir kır atı yakalama sahnesi (İÜK, T.1975, y.183b) hareketli bir kurguda gösterilmektedir.

XVII. yüzyılın başlarında I. Ahmed'in (1603-1617) emriyle Emir Hacib Âşık Timur'un *Umdetü'l-mülûk* adlı eseri *Tuhfetü'l-mülûk ve's-selâtîn* adıyla Arapçadan Türkçeye çevrilmiştir. Eserin 164 minyatürlü bir nüshası (TSMK, H.415) bulunmaktadır. Üç ana bölüme ayrılmış eser; baytarlık, at bakımı ve eğitimi ile av ve avcılıktan oluşmaktadır. Minyatürlerde; ufuk çizgisinin yüksek tutulduğu fonda yer alan tepelerin ve ardındaki ağaçların önünde alacalı ve farklı renklerde atlar, "unicorn" ve

Atlar, *Tuhfetü'l-mülûk ve's-selâtîn*,
Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphânesi.

Hz. Ali'nin atı Düldül ve seyisi Kanber, *Siyer-i Nebî*
Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphânesi.

"pegasus" karışımı tek boynuzlu, kanatlı efsânevî bir at, at üzerinde ayakta duran veya ok atan biniciler, zırhlı atlara binmiş kargı tutan ve çarpışan sipâhîler, iblis maskeli süvârilerin bindiği fil ve arslan maskeli atlar figüratif bir zenginlikle yansıtılmıştır.

XVII. yüzyıl başında I. Ahmed döneminde tek yaprak resim ve minyatürlerin belirli bir düzene göre içine yerleştirildiği el yazması formatındaki murakka (albüm) işçiliği önem kazanmıştır. Osmanlı minyatür sanatında pâdişah portreciliği içinde atlı pâdişah resimleri de dikkat çekicidir. Bunlardan biri tek yaprağa çizilmiş at sırtında Kânûnî Sultan Süleyman tasvîridir; Nakkaş Osman'ın kişisel üslûbunu yansıtır. Bir diğeri ise XVII. yüzyılın ikinci yarısına âit, Bağdat seferine çıkan IV. Murad'ın (1623–1640) betimlendiği atlı portredir.

Üsküdar ve Fatih'teki at pazarlarının önemini yansıtan bir minyatür Venedik Correr Müzesi'nde XVII. yüzyılın ikinci yarısına âit bir albüm yaprağında yer almaktadır (VMC, Cicogna 1971). Müşterilerin denemek için atlara binmesi, satıcılarla pazarlık yapması gibi anların gösterildiği resimde bütün bir pazar sahnesi yalın bir dille betimlenmiştir.

XVIII. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı minyatür sanatına damgasını vuran Levnî mahlaslı nakkaş Abdülcelil Çelebi, III. Ahmed'in (1703–1730) oğullarının sünnet düğünü şenliklerini konu alan *Surnâme-i Vehbî* (TSMK, A.3593) adlı eserinde sultâna ve şehzâdelere hediye edilen, şenlik alaylarında binilen ve diğer şenlik gösterilerinde kullanılan atları en güzel şekilde görselleştirerek mahâretini sergilemiştir. Sünnet alayında mîrâhurların refâkatindeki saf kan atlar eserin çift sayfa minyatürlerinde betimlenmiştir (y.167b–168a). Saray atları; süslü eyerleri, işlemeli eyer örtüleri, mücevher kakmalı koşum takımları ve sorguçlarıyla birlikte, taşıdıkları güç sembolü leopar ve kaplan postları, kalkan ve topuzlarla daha da ihtişamlı tasvir edilmiştir. XVIII. yüzyılın ilk yarısında hazırlanmış başka bir albümde yer alan bir minyatürde (TSMK, H.2148, y.8a) ise seyisin atını nehir kenarında bir konaklama sırasında tımar etmesi doğal bir üslûpta yansıtılmıştır.

Osmanlı minyatür sanatında atlar gerek tekil hâlde gerekse binicileriyle birlikte; târihî, dînî, edebî ve bilimsel konulu yazmalar başta gelmek üzere birçok yerde kendine yer bulmuştur. Doğal veya destansı yönleriyle portrelerde, av ve savaş sahnelerinde, gündelik hayâtın içinde arzıendam etmekte, âit oldukları dönemin sosyal ve kültürel durumunu belgelemektedirler.

KAYNAKÇA

¶ Anafarta, N., *Hünernâme Minyatürleri ve Sanatçıları*, İstanbul, 1969.

¶ Atıl, E., *Levni ve Surname – Bir Osmanlı Şenliğinin Öyküsü*, İstanbul, 1999.

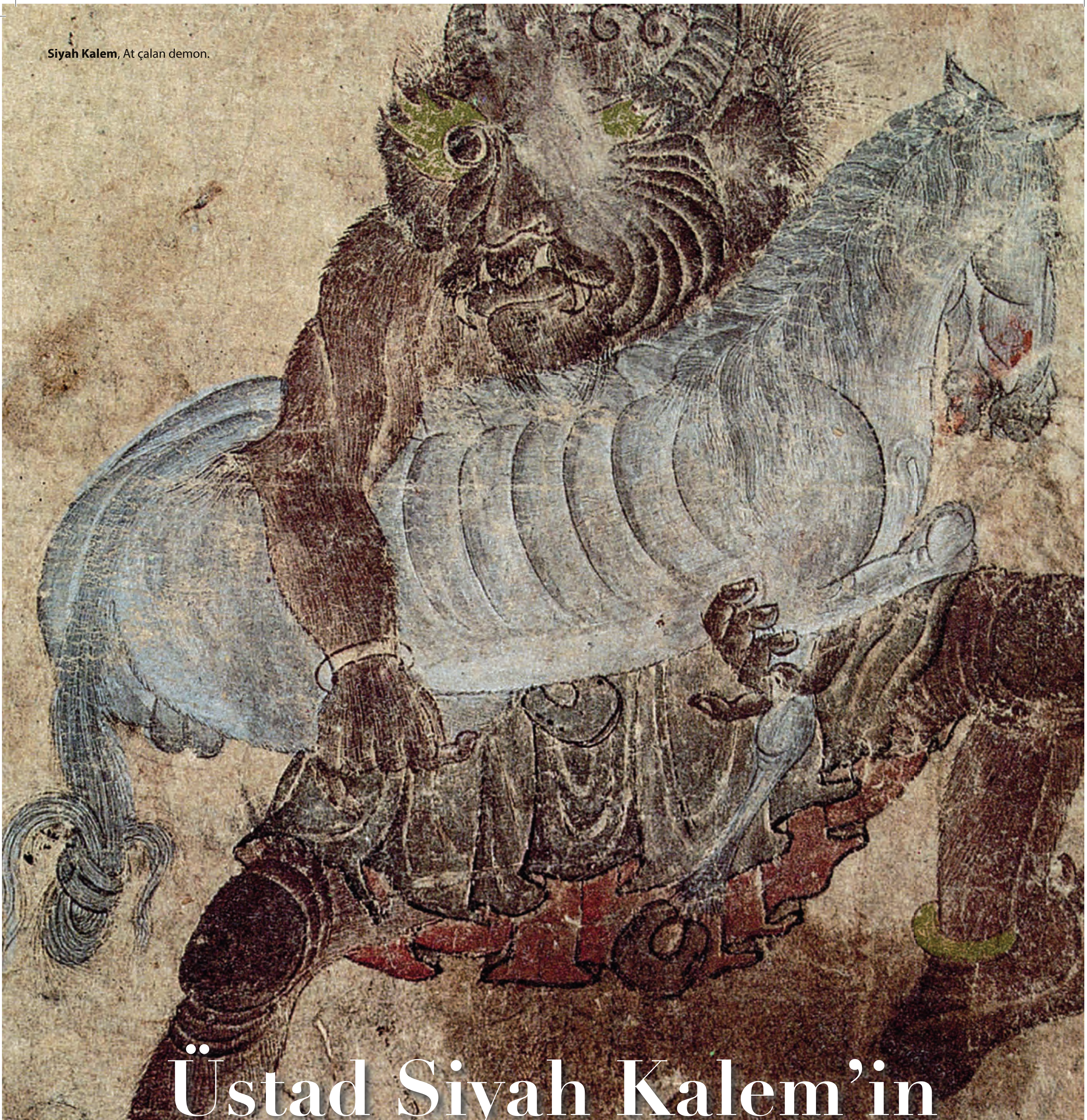
¶ Bağcı, S., Çağman, F., Renda, G., Tanındı, Z., *Osmanlı Resim Sanatı*, Ankara, 2006.

¶ Çağman, F., Tanındı, Z., *Topkapı Müzesi İslâm Minyatürleri*, İstanbul, 1979.

¶ İnal, G., *Türk Minyatür Sanatı*, Ankara, 1995.

¶ Kundak, A. N., "Türk Okçuluğunun ve Yayının Osmanlı Minyatürlerine Yansımaları", *Uluslararası Türkiye-Belçika İlişkileri ve Türk Kültürü Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Ankara, 2013, s. 245-253.

¶ Mahir, B., *Osmanlı Minyatür Sanatı*, İstanbul, 2012.

Siyah Kalem, At çalan demon.

Üstad Siyah Kalem'in atları

MUSTAFA ALTUN

ÇİZİMLERİYLE günümüz sanatçılarını dahi etkileyen Mehmed Siyah Kalem'in gerçek kimliği meçhuldür. Siyah Kalem'in miyatürleri Fatih Albümü olarak adlandırılan ve hâlen Topkapı Sarayı Müzesi Hazîne Kitaplığı'nda muhâfaza edilen dört albüm içinde topluca bulunmaktadır. Muhtevâ ve mâhiyet bakımından birbirleriyle ilgili görülen bu dört albümden (2152, 2153, 2154, 2160 numaralı albümler) 2154 numaralı albüm 1910 yılında Münih'te bir sergide tanıtılır. Resimler sanat severlerde büyük ilgi uyandırır.

Mehmed Siyah Kalem'e atfedilen ve 1300 ile 1500 yılları arasındaki dönemde yapıldığı tahmin edilen çizimler, Orta Asya resim geleneğinin en ilginç örneklerini oluşturmaktadır. 80 yapraklık albümdeki resimler gerek konu ve konunun ele alınış biçimi gerek üslûp özellikleri bakımından gerekse bahsedilen dönemin sanat anlayışından belirgin biçimde ayrı durmasıyla sanat târihçilerini yakından ilgilendirmiştir. Albümün Avrupa seyahati sonrasında başlayan tartışmalar Siyah Kalem'in resimleri hakkında birçok respit ve iddiayı gündeme getirmiş olsa da resimler musavvirin kim olduğu konusunda daha fazla veri içermiyor. Ancak onun sıra dışı üslûbu sâyesinde hâkim minyatür geleneğinden ayrıldığı, kendine özgü çarpıcı bir anlatım dili yarattığı muhakkak.

SİYAH KALEM GERÇEKTE KİMDİ?

Siyah Kalem hakkında netlik bekleyen ana meselelerden biri onun ismiyle alâkalıdır. Mezkûr albümdeki çizimler incelendiğinde bâzılarının üzerinde "Kâr-ı üstad Mehmed Siyah Kalem" yazılı olduğu görülür; bilindiği gibi, sanatta usta çırak ilişkisinin geçerli olduğu şark dünyâsında sanatçıların hangi aşamada olursa olsun kendilerini "üstad" diyerek tanıtmaları olağan bir durum değildir. Çizimlerin üzerinde bulunan imzâların özensizce, hatta çoğu zaman tersten atılması ibârelerin resimlere sonradan eklenmiş olabileceği düşüncesini uyandırmaktadır. Bu durumda şöyle bir soru ortaya çıkıyor: Eğer bu ibâreleri resimlerin üzerine sanatçı dışında başka biri eklediyse o hâlde çizimler hakkında ne derece bilgi sâhibiydi? Çizerin kimliğinden gerçekten emin miydi? Bu soruların şimdilik bir cevâbı yok.

Siyah Kalem etrâfında cereyan eden tartışmanın diğer bir önemli ayağını eserlerin ortaya çıktığı coğrafyanın menşei meselesi oluşturur. İran yâhut Çin sanatı ile bağlantılı olduğunu düşünenler vardır, ancak ağırlıklı görüş bu resimlerin Çin sanatına daha yakından ilgili olduğu şeklindedir. Meselâ Emel Esin, Siyah Kalem'in üslûbundaki resimlerde iki tekniğin görüldüğünü ileri sürer: Çin sanatı ve parlak renkleriyle, gerçekçiliği, ifâdeciliği ön planda tutan, grotesk konulara eğilen Uygur sanatı. Siyah Kalem'i sanat ve bilim çevrelerine tanıtan Mazhar Şevket İpşiroğlu ise Uzakdoğu etkisini kabul eder, ancak bâzı yönlerden Çin üslûbundan farklılık gösterdiklerini de söyler. Siyah Kalem resimleri üzerine sonraki yıllarda yapılan çalışmalar, meselâ R. Ettinghausen'inkiler, belki de en isâbetli yerde durarak bu çizimlerin her iki medeniyete, coğrafyaya yakın olmak bakımından iki farklı dünyâdan ortak özellikler taşıdığını ortaya koymuştur. Yine bu yaklaşıma göre; "Kâr-ı üstâd" şeklinde esere iliştirilmiş ibâreler sanatçıya âit değildir. Çizimler, Çin ve İran sanatından üslûp yönüyle ayrılan detaylar içerir ve kuvvetle muhtemel Türkistan'da XV. yüzyılda yapılmışlardır.

Bundan farklı olarak bu resimlerin Moğol coğrafyasında ortaya çıktığı, Karakoyunlu ve Akkoyunlu Türkmenlerine olduğu, Hindistan ve Tibet sanatından esin içerdiği, Timur zamânında Semerkant'ta, hatta belki İstanbul'da yapılmış olduğu iddiaları da mevcuttur.

Ancak günümüz için söyleyecek olursak Siyah Kalem'e atfedilen resimlerin Türkistan bölgesinden çıktığı görüşü ağırlık kazanmıştır. Çünkü resimlerdeki insan figürleri büyük ölçüde bozkır tipolojisini yansıtır. Bu insanlar hayâtın olağan akışı içinde betimlenmiştir. Yapılan araştırmalarda mevcut resimlerin devamlılık gösterdiği, birbirleriyle ilintili oldukları fark edilmiş, bundan hareketle belli bir hikâyenin anlatımı olabilecekleri ihtimâli üzerinde de durulmuştur. Göçebeler, tâcirler, çobanlar, şamanlar, dervişler bu kayıp hikâyenin birer aktörleridir. Aynı şekilde hayvanlar; demonlar, yarı insan yarı hayvan mahlûklar, devlerden oluşan doğa üstü varlıklar da insanlarla iç içe aynı hikâyede boy gösterirler. Resimlerde izlenen sürekli devinim, hareket hâli hayâtın canlılığına vurgular niteliktedir. İpşiroğlu'na göre, *"Bu resimlerle gözümüzün önünde alışılmadık bir dünya açılır. Bu dünya hayal gücü ürünü olan seyirlik bir dünya değildir. Daha ilk bakışta bizi içten saran bir gerçekle karşılaştırır. Sanatçı ister insan ister hayvan ister demon ne resmi yaparsa yapsın, yaratıkları yansıtıcı illüsyonist resim geleneğinin sınırlarını aşar. Bunların benzerine doğacı sanat geleneğinde rastlanamaz."*

SİYAH KALEM'İN ATLARI

Siyah Kalem'in dünyâsında hayvanlar hayâtın önemli bir parçasıdır ve şüphesiz at özel bir yerdedir. Muhtelif konular içinde muhtelif pozisyonlarda görünen atlar, genellikle göçerlerle birlikte çizilmiştir. Siyah Kalem'in atları, Türk resim sanatı içinde çizilen atlardan farklılık arz eder. Türk resim târihinde atlar genellikle haşmeti, asâleti yansıtır ve daha çok güç, zafer, savaş gibi seçkin temalarla özdeşleştirilmiştir. Oysa Siyah Kalem'in çizimlerinde tamâmen günlük hayâtın içindedir; en doğal hâliyle ya otlarken ya sâhibiyle birlikte yer alır. İstisnâî şekilde olağan bir durumu yansıtmayan; meselâ demonların (cinlerin) kaçırdığı, kurban edilmiş atlar da vardır.

Siyah Kalem'in atlarının yarattığı ilk izlenim, anatomik açıdan kusurlu göründükleri yönündedir. Boyunlar uzun, gövde fazlaca şişkin, ancak kaburgalar belirgindir; yâni atların anatomisiyle oynanmıştır. Atlar göçebe hayâtın gerektirdiği işleve uygun biçimde, bir yük hayvanı olarak işlenmiştir. Atın yanında çoğunlukla göçebe-yörükler bulunur. Yörükler, Türkistan tipi kıyâfetler giyinmiş hâlde, atlarını otlatırken veya atın yularından çeker pozisyondadır. Siyah Kalem'in at çizimleri arasında en ilginç olanlarından biri demonların at kurban ettikleri bir

Siyah Kalem, Bozkırda otlayan at ve sâhibiyle keşiş.

sahneyi anlatır. Bu çizimde demonlar tarafından parçalanmış beyaz bir atın kafası yerde durmakta, demonların ellerinde ise atın butları bulunmaktadır. Detaylar, sahnenin insana olabildiğince korkutucu bir duygu vermesini ister biçimde tasvir edilmiştir. Demonla atın bir arada işlendiği resimlerden birisi de demonun at kaçırdığı sahneyi gösterir. Panik duygusunu başarıyla veren oldukça harâretli bir ânın dondurulduğu bu sahnede demon kuyruğu düğümlü, kendini iyice kasmış bir atı kucaklamış hâldedir. Atın çâresizliği gergin vücut çizgilerinden anlaşılır; yüzüyse arkaya bakmaktadır.

Atın zengin bir kompozisyon içinde, mükemmel bir açıyla gösterildiği bir diğer resim, gâyet gerçekçi bir göçebe kampını tanıtan belgesel bir nitelik taşır. Üretildiği dönemin karakteristik özelliklerini yansıtan bu tasvirde yer alan insanların hepsi bir işle meşguldür. Çamaşır yıkayan, üzerinde yemek pişen ateşi harlayan, eyer bakımı yapan ve birbiriyle sohbet eder bir açıyla birbirine dönük resmedilen bu insanlar gerek tipolojileriyle gerekse kullandıkları kıyâfet ve objelerle âit oldukları coğrafyaya dâir etnografik bilgi zenginliği sunar. Birbirleriyle oyun oynayan ancak çelimsizce çizilmiş köpekler belli ki uzun süren bu yolculuğunda gruba eşlik etmiştir. Çatılmış üç oka asılmış yay, ok sadağı ve su kırbaları, hemen ortada duran keşkülü andıran muhtemelen yemek yemek için de kullanılan kaplar, hulâsa resimde görünen her bir detay ifâde gücünü pekiştirir. Sol tarafta biri eyerli iki at otlar pozisyondadır. Atlar yine sanatçıya özgü, çarpık bir anatomiyle çizilmiştir. Atların boyunları uzunca, vücutları kaslıdır. Ayrıca bu resim atların nallanmış olduğunu ilginç bir ayrıntı olarak gösterir.

Özgün, realist üslûbu ve gizemli kişiliğiyle Siyah Kalem, Türk resim sanatı içinde özel bir yere sâhiptir. Günlük hayâtın bir parçası olarak en doğal hâlleriyle resmetmeyi sevdiği at figürleriyle bile, çağının diğer sanatçılarından farklı bir duygu ve düşünce dünyâsına sâhip olduğunu hissettirir. İlerleyen yıllarda bu alanda yapılacak nitelikli çalışmalar umulur ki bize Mehmed Siyah Kalem'in kimliği ve eğer varsa başka eserleri hakkında yeni bilgiler verebilir.

KAYNAKÇA

¶ Aslanapa, O., "Türk Minyatür Sanatının Gelişmesi", *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, c. 2, sayı: 6, Ankara, 1986.

¶ Haydaroğlu, M., *Ben Mehmed Siyah Kalem, İnsanlar ve Cinlerin Ustası*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004.

¶ Göktaş, Y., "Topkapı Sarayı Müzesi, Hazine Kitaplığı, 2153, 8B Sayfasında Mehmed Siyah Kalem'e Ait At Tasvirlerinin Desen Özellikleri Açısından İncelenmesi", *Sanat Dergisi*, c. 12, Erzurum 2007, s. 113-116.

¶ İpşiroğlu, M., *Bozkır Rüzgarı Siyah Kalem*, Ada Yayınları, İstanbul, 1985; Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004.

¶ Karamağralı, B., *Muhammed Siyah Kalem'e Atfedilen Minyatürler*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1984.

¶ Mahir, B., *Osmanlı Minyatür Sanatı*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2004.

¶ Mahir, B., "İslam'da Resim Sözcüğünün Belirlediği Tasvir Geleneği", *Sanat Tarihinde Doğuda Batıya, Ünsal Yücel Anısına Sempozyum Bildirileri*, Sandoz Kültür Yayınları, İstanbul, 1989, s. 59 – 63.

¶ Tanındı, Z., *Türk Minyatür Sanatı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1996.

Siyah Kalem, Atı kamçılayan adam.

Siyah Kalem, Atlı göçebe.

Atlar, 1914.

At ve köpek, 1888.

Abdülmecid Efendi'nin at resimleri

RESSAMLIĞIYLA tanınan son halîfe Abdülmecid, Sultan Abdülaziz'in ortanca oğlu olarak 1868 yılında doğar. Sanatçı kimliği, kardeşleriyle birlikte Yıldız Sarayı'ndaki Şehzâdegân Mektebi'nde geçirdiği dönemde şekillenir. Babasının resme ilgi duyması ve kendi heykelini yaptırması plastik sanatlara yönelmesinde etkili olur.

Abdülmecid Efendi II. Meşrûtiyet'in îlânından sonra siyâset, toplum ve sanatla daha yoğun ilgilenmeye başlar. Polonyalı ressam Stanislaw Chelebowski, Sanâyi-i Nefîse Mektebi'nin yağlı boya öğretmeni Salvatore Valeri ve II. Abdülhamid döneminin saray ressamı Fausto Zonaro'dan resim dersleri alır. İbrahim Çallı, Hikmet Onat, Namık İsmail ve Nazmi Ziya gibi 1914 kuşağı ressamlarıyla yakın ilişkiler kurar ve onlarla birlikte resimler yapar.

1910 yılında kurulan Osmanlı Ressamlar Cemiyeti'nin fahrî başkanlığını yapan Abdülmecid Efendi, cemiyetin aylık dergisine yüklü maddî destekte bulunur. Ressamlıktaki başarısı uluslararası çapta yankı bulur: "Târih dersi/Nasîhat" ve "Atlar" adlı tabloları Pierre Loti'nin desteği ile Paris'te 1914 Salonu Sergilerinde sergilenir. İlki 1916 yılında düzenlenen Galatasaray Sergileri'ni de destekler ve resimleri burada yer alır. 1918 yılında ise Türk ressamları tarafından Avrupa'da açılan ilk sergi olan Viyana Sergisi'ne, "Otoportre", "I. Sultan Selim", "Sarayda Beethoven" ve "Sarayda Goethe" isimli tablolarıyla katılır.

Târihî temaları, hayvanları, özellikle de atları betimlemeyi seven Abdülmecid Efendi 1914 yılına kadar akademik bir anlayışla çalışmasına rağmen, bu târihten sonraki resimlerinde serbest fırça hareketleriyle empresyonist (izlenimci) sanatçıların üslûbuna yakınlaşmıştır. Ancak konu ve kompozisyon tercihleri empresyonist sanat akımına tam olarak bağlı kalmadığını gösterir. Resimlerinde kendisini göstermeyi, yakın çevresini model olarak kullanmayı sever. Oğlu, kızı, Abdülhak Hamit Tarhan, Necip Asım Efendi gibi birçok kişinin portresini çizmiştir. 1944 yılında Paris'te vefat eden Abdülmecid Efendi tablolarıyla Türk resim târihinde önemli bir iz bırakmıştır.

At ve köpek, 1888.

At ve seyis, 1911.

İMPARATORLUĞUN SON ATI

Hükümdarların at üzerinde arz-ı endam etmeleri, halkın önüne atlarıyla çıkmaları Büyük İskender'den beri bir güç, iktidar alâmetiydi. Osmanlı pâdişahları için de durum böyleydi. Aynı Levnî'nin resmettiği gibi, önde sıra sıra dizili yedek atlarla törenlere katılmak Osmanlı'da önemli bir devlet geleneğiydi. Fakat son pâdişahlar, Batılı hükümdarlar gibi, faytonu tercih etmişler, cuma selâmlığına atla çıkma âdetini terk etmişlerdi.

Bu nedenle, garajında otomobili de olan son halîfe Abdülmecid Efendi'nin fırsat buldukça kır donlu Arap atı Hayyam'a binerek İstanbul'da halkın arasına karışması ve halkı selâmlaması mânidardır. Halîfenin eski saltanat alaylarını anımsatan bu atlı gezileri halkı duygusal yönden etkiliyordu. Ancak halkın teveccüh ve tezâhürâtı bir taraftan da beyaz atlı halîfenin eleştiri oklarına uğramasına sebep oluyordu. Cumhûriyet'in îlânından hemen sonra hilâfetle ilgili tartışılan konuların başında Abdülmecid'in hayattarzı geliyordu. Onun kır atına binerek halkı selâmlaması başlı başına bir soruna dönüşmüştü. Kimileri bu durumu Abdülmecid Efendi'nin hânedânın hâlâ bir güce sâhip olduğunu dosta düşmana gösterme isteğinin bir tezâhürü olarak açıklıyordu. Kimileri ise meseleyi devrik hânedânın son veliahtının, yeni rejimin himâyesinde dünyevî işlerle ilgilenmeyen sorunsuz, sevecen bir halîfe imajı yaratma çabası olarak görüyordu.

3 Mart 1924'te hilâfet makâmı kaldırıldı. Ertesi gün, karlı bir sabah Abdülecid Efendi Avrupa'ya giden Orient Express'e bindirildiğinde, geçmişin pek çok şâşaalı hâtırası gibi, kır atı Hayyam'ını da arkasında bırakıyordu. Hayyam önce Halkalı Zirâat Mektebi'ne, sonra İnanlı Harası'na gönderildi. Yarış kazanan birçok tayı oldu. Hayyam, İstanbul sokaklarında dolaşan son imparatorluk atıydı.

Süleyman Saim Tekcan ve At'nağme

GÜL SARIDİKMEN

TÜRK sanatçılar arasında, at resimleriyle özdeşleşen isimlerin başında Süleyman Saim Tekcan gelir ve uluslararası özgün baskı alanında sanatçı ve eğitimci olarak haklı bir üne sâhiptir.

Tekcan'ın sanata olan ilgisi, çocukluğunda Trabzon'da kırmızı çamurla oynadığı günlerde başlar.[1] Öğretmen Okulu'nda Mikelanj ve Rembrandt kitapları sâyesinde resim ve heykel sanatına hayranlık duyar. İlk serigrafi denemelerini, 1958'de yılbaşı ve bayram tebriği kartı olarak Trabzon'u tanıtan, Trabzon folkloruyla ilgili kendi desen ve çizimlerini basarak gerçekleştirir.[2] Sanatın profesyonel bir ilgiye dönüşmesi 1962-1963'teki özgün baskı çalışmalarıyla olur.[3] Tekcan, yenilikçi ve araştırmacı kişiliğiyle dikkati çeker. Serigrafi ve gravür için o dönemlerde Türkiye'de bulunmayan ve yurt dışından ithal edilmesi de zor olan özgün baskı preslerinin projelerini çizip dökümlerinin başında durur, montajına[4] kadar ilgilenir. Presler gibi, emişli masa, kurutma tezgâhı, iğneler, sürmeler de Tekcan'ın kendi tasarımıdır.[5] Sanatçı, serigrafi alanında kendi adıyla uluslararası literatüre giren "yaş üstüne yaş baskı tekniği"ni geliştirir. Bu sâyede, kompozisyon, desen, doku, çizgi, leke ve renk tonlarıyla üçüncü boyut etkisi yakalar. Serigrafide kullandığı, elek baskı yöntemi içinde geliştirdiği bir baskı tekniği olan bu özel tekniğini, *Atlar* serisindeki gravürlerinde de uygulamıştır. İlk denemelerinde çift makine kullanan sanatçı, yeni arayışlara girip denemeler yapar ve kendine özgü çok renkli tekniğini ortaya koyar.

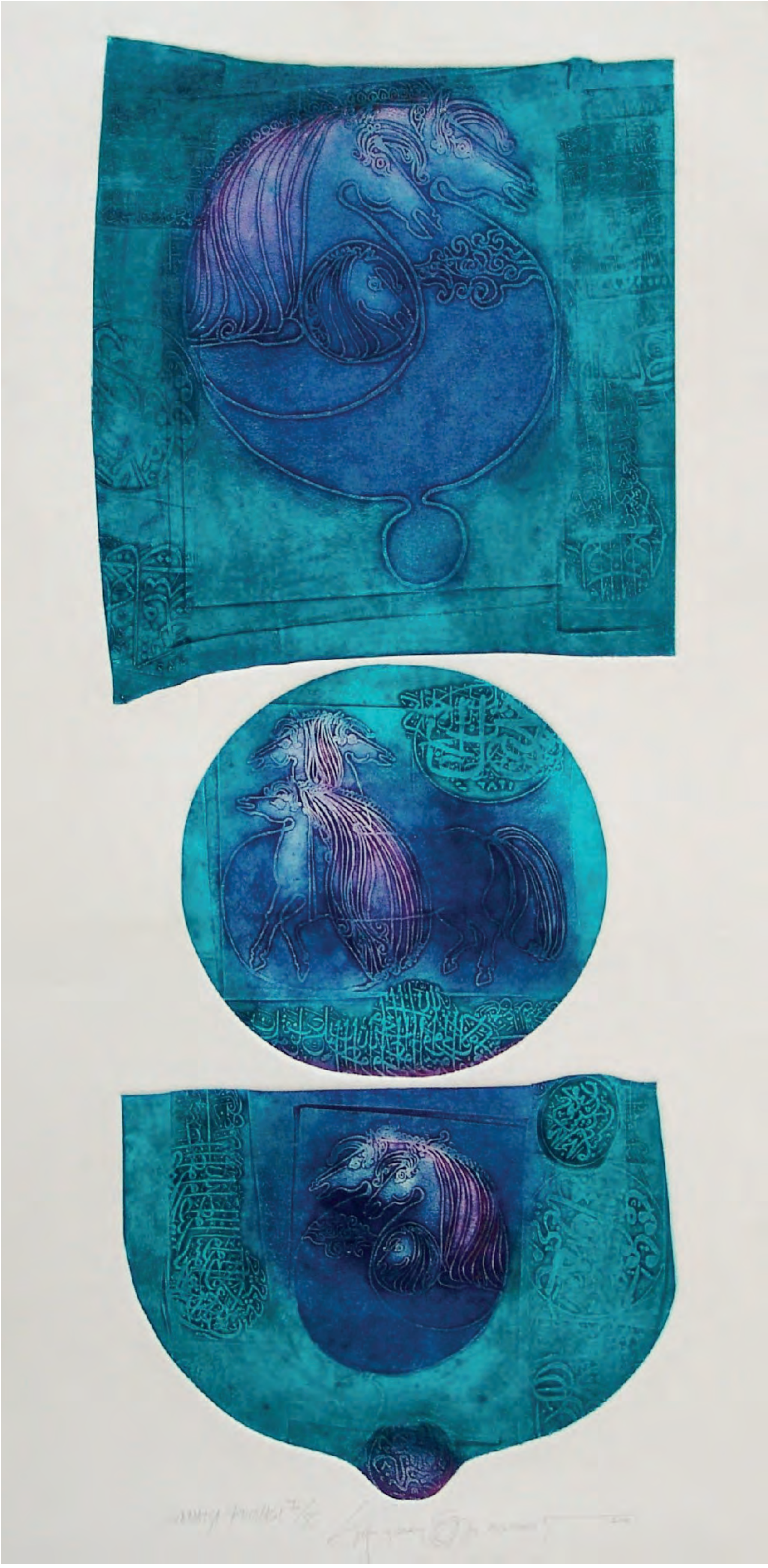
İlk dönem figüratif eserlerinde Karadeniz folklorunu işleyen sanatçı, 1970'lerde soyutlamalara yönelir ve eserlerinde Anadolu medeniyetleri etkileri görülür. Anadolu'nun kültür katmanlarını çağdaş sanat diliyle aktarır. Anadolu kültürünü; Hitit, Bizans, Selçuklu, Osmanlı ve günümüz çağdaş sanatıyla bir bütün olarak değerlendirerek eserlerinde yorumlar.[6] Özellikle 1980'li yılların sonlarında Tekcan'ın resim konuları arasında, günümüze kadar sürecek olan atlar görülür. *At ve Uygarlık Buluşması* adını verdiği yağlıboya resimlerinde, atı, Anadolu uygarlıklarının simgesi, idolü olarak anıtsallaştırır. 1987 târihli *Atlar ve Atlılar* isimli serigrafilerinde Anadolu medeniyetlerindeki alem, idol ve simgelerin, Selçuklu-Osmanlı minyatürlerinin esinleri hissedilir. Anıtsal atların ve figür gövdelerinin iç desenleri, oldukça farklı ve zengin dokular, çizgisel formlar içerir. Bu iç dokulara ve çizgisel formlara ilerleyen yıllarda estetik bir unsur olarak kaligrafi de eklenecektir. 1988 yılında İstanbul'da açtığı kişisel sergisinde, *Bizim Kültürümüzden* adıyla ilk at figürlerini sergiler.[7]

Tekcan'ın sanatında at ve hat özel bir yere sâhiptir. Sanatçının atlara duyduğu ilgi küçük yaşlarında başlar. Babaannesinin iyi bir at binicisi olduğunu söyleyen Tekcan, küçük yaşlarda at binmeye merak salar. Oyun için çamurdan oyuncaklar yapar kendisine; atlar, eşekler ve at arabaları. İlk at desenlerine ise staj için gittiği Maçka yakınlarındaki bir köyde başlar.[8] Hat sanatına ilgisinin kaynağında ise babası vardır. Trabzon'da tanınan bir zat olan Hoca Temel Efendi iyi bir hattattır. Tekcan, hat eserlerin evlerde tablo hâlinde duvarlara asılması geleneğinden hareketle at imgesiyle hat sanatını eserlerinde bolca kullanır. Yazıyı daha çok estetik doku ve çizgisel yapı olarak değerlendirmiştir. Bu yüzden ondaki kaligrafi genelde anlam ya da ifâde amaçlı değildir, okunmayan ve estetik amaçlı imgelerdir.

Sanatçının 1985'lerde başlayan Riva serüveni, 1989-1990'da çiftlik evine yerleşmesiyle farklı bir boyuta taşınır.

Bugün hâlâ yaşadığı bu evin at çiftliklerine, haralarına yakın oluşu sâyesinde, burada yetiştirilen yarış atlarını bolca gözlemleme şansı elde etmiştir. Riva atları, sanatçının ilham kaynağına dönüşür. Atlar ona göre altın orana en uygun varlıklardır. 1992'de *Riva'da Bir Sabah* adlı yağlıboya resmine atlar hakkındaki duygularını el yazısıyla yazmıştır. Sanatçı, 1989'da soyuttan somuta yönelir ve "karışık" diye tanımladığı tekniğiyle özgün baskılarına derinlik katar: *"İçlerinde biraz insan biraz at biraz da idol figürleri var. Bunlar, önceden ürettiğim resimlerin, objektifi daha da netleştirerek ve de zoom yaparak elde edilmiş yeni aşamaları."*[9] diye tanımladığı bu eserlerine, *Anadolu Uygarlıkları ile Atlar ve Atlılar* isimlerini verir.

1989 târihli *Anadolu Uygarlıkları* serisi, Anadolu medeniyetleri referanslıdır. 1989'da 50. Devlet Resim ve Heykel Sergisi Özgün Baskı Dalı Üçüncülük Ödülü'nü kazanan 50x70 cm ölçüsündeki mix-serigrafi tekniğindeki eseri *Alacahöyük-At-Sembol* adını taşır. Sanatçı, Anadolu'nun târih öncesi ve İlkçağ dönemi idol, alem ve güneş kurslarıyla birlikte atı, âdeta sembolik dinsel bir imgeye dönüştürür. 1989'daki *Atlar ve Atlılar* serisiyle, yine Anadolu referanslı olarak Selçuklu ve Osmanlı sanatında çini, seramik ve minyatürlerde sıkça kullanılan at ve atlı figürlerine çağdaş bir yorum katar. Kullandığı tekniğe bağlı olarak bu serideki doku zenginliği, ışık ve üç boyutluluk dikkat çekicidir. Sanatçıyla özdeşleşen at imgesi, Abdülkadir Günyaz'ın belirttiği gibi, "yarı folklorik yarı mitolojik ve destânımsı"dır.[10]

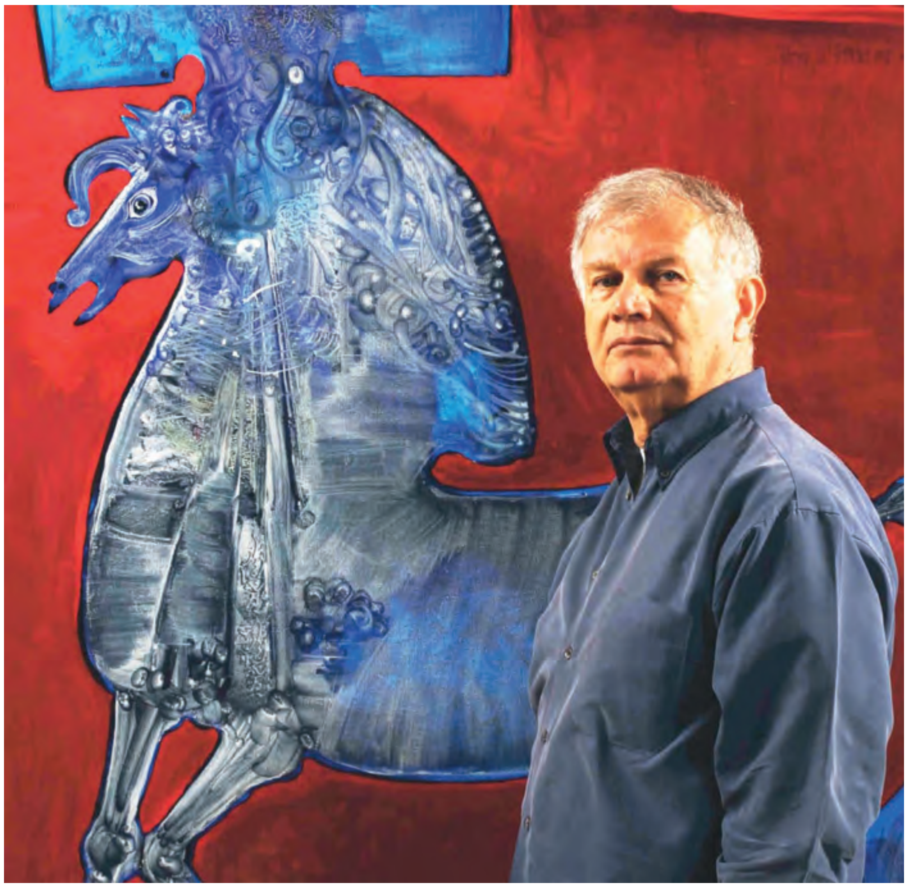
1991'de İstanbul Yapı Kredi Kazım Taşkent Sanat Galerisi'nde *Riva Atlarına Gönderme* adlı resim sergisi açılır. Sergideki desenlerinin çoğu, Riva'daki at çiftliklerinde yaptığı eskizlerden oluşur. Genellikle yağlıboyayla kartona resmettiği at ve atlılar, dış desen ve iç desen kaygılarıyla bir doku oluşturur. Yağlıboyalarını da baskı resimlerindeki gibi üst üste katmanlar ve transparan renk yüzeyleriyle meydana getirir; bu sâyede, resimlerinde hem derinlik hem de renk öne çıkar. At, Avrupa'da figüra-

tif resmin en önemli unsurlarındandır; Doğu'da Çin, Japon, Hint resimlerinde de sanatçıların ortak konusudur. Tekcan, atı kendi kültürümüzde ve Anadolu uygarlıklarındaki çağrışımlarıyla birleştirip idolleştirmeye çalışır.[11]

1990'lı yıllarda yoğunlaştığı Riva atları konulu çalışmaları, gerek renkli serigrafi gerekse çinko plaka üzerine asitle çökertme tekniğini uyguladığı baskıları oldukça ilgi çeker. Atı bir güç simgesi olarak gören sanatçı, Riva atlarının doğasına eğilerek her birini kendine özgü yapısıyla ele alır. Atların doğada var olan biçimlerinden yola çıkıp kurgulama yaparak bunlara Anadolu kökenli unsurlar ya da kaligrafik estetik ekler. Düşünsel ve duyarlı alt yapı üzerinde, soyut-somut bileşimi sunan özgün baskıları, yağlıboya gibi güçlü doku, sfumato, ışık-gölge etkisi verir.[12]

1992 târihli *Riva Atlarını Boyamak* serisinin *Kaçış ve Yansımalar* adlı resimlerinde, at gövdelerinde kaligrafiler, kitâbeler ve tuğralar belirmeye başlar. At figürünü Osmanlı kültür ve sanatında önemli yer tutan hat, tuğra ve minyatürle birlikte çağdaş bir dille yorumlayan Tekcan, mağara dönemlerinden beri, resmin her döneminde atın olduğunu ifâde ederek at figürünün Türk kültürü, Osmanlı minyatürü ve Batı sanatı açısından önemini şu sözlerle açıklar: *"Kız kaçırma deyince hemen at geliyor aklıma. O çok önemli bir şey. Kadın ve erkeğin atı kullanmaları, muratlarına ermeleri bence önemli bir olay bizim kültürümüzde. Bu arada Osmanlı dediğimiz zaman da akla at gelir. Osmanlı'nın hem yaşamından hem de minyatüründen atı çıkarırsanız yaşam durur. Atı minyatürden çıkardığınızda minyatür anlamını kaybeder. Geçmişimizde bu denli yeri olan bir varlığı Batı resmine döndüğümüzde de görüyoruz. Rönesanstan daha önceki dönemlere baktığımızda at resimleri çok önemli bir obje."* [13]

1993'te Türkiye İş Bankası İstanbul Parmakkapı Sanat Galerisi'nde açılan *Süleymanname Gravürleri Atlar ve Hatlar* sergisi, sanatçının geleneksel ve modern çizgisini bir arada yansıtır. Tekcan'ın *Süleymanname* adlı kitabı, sanatçı tarafından 8 nüsha olarak hazırlanır ve tezhiple bezenir. Osmanlı sanatının

geleneksel kapak, cilt ve sayfa tasarımına sâhip kitapta; sanatçının kamışla yazdığı Osmanlıca yazı ve minyatürler, *Atlar ve Hatlar* serisinden 30 resim vardır. Hattat Emin Barın'ın, sanatçının adına tasarladığı tuğra da burada kullanılmıştır. 1995'te 35. sanat yılı vesîlesiyle düzenlenen retrospektif sergide *Süleymanname* büyük ilgi uyandırır.

1994-1995 târihli *Atlar ve Hatlar* serisinde, kurşun ve çinko gravür olarak farklı baskı teknikleri kullanır. Renkli gravürlerine ayrıca alçak kabartma etkisi de kazandırmıştır. Heykelsi sayılabilecek alçak rölyef etkisiyle gravürleri daha farklı bir boyuttadır. Serideki bu eserlerde, dekoratif olarak atların gövdelerinde ya da yazıtlarda tuğralar, damgalar, mühürler vardır. Kaligrafiyi resimsel öğe olarak değerlendirerek atların yüzeylerinde bolca kullanmıştır. Hüsnühat, herhangi bir mesaj verme kaygısı ya da birilerine veya bir şeylere hizmet eden bir anlam yüklenmesi olmadan, sâdece güzelliği yansıtır.

1999'da *Anadolu Uygarlıkları ve Atlar* serisinden oluşan tek renkli metal gravür ile, karton ve tuval üzerine siyah yağlıboya "lamp black"[14] çalışmalarını *Beyaz/Siyah Atlar ve Anıtsal Resimler* sergisinde sergiler. 2000'de Bodrum kalesinde Vitra Seramik Atölyesi'nin *Tuvalden Toprağa* adlı sergisi için özel seramik rölyefler yapar. At imgesini bu defa farklı bir malzemeye, seramik rölyeflere uygular. Seramik rölyefler, sanatçının heykele olan ilgisini daha da artırır. Üç boyutlu olarak tasarladığı bronz döküm at heykellerin yüzeyinde de dekoratif olarak kaligrafi ve tuğraya yer verir. 2000'de Ankara ve İstanbul'da, 2001'de İzmir'de ve 2002'de İstanbul'da *Bronz Atlar* sergisini açar. 2001'de İstanbul'da Yıldız Sarayı'nın manej ve ahırlarında (Istabl-ı Âmire-i Ferhan) atlarla ilgili özel bir etkinlik gerçekleştirilir. *At-Nağmeler* etkinlikleri kapsamında Tekcan'ın büyük boyutlu tuvalleri, baskıları ve heykelleri sergilenir.

Tekcan'ın atları cama da aktarılır. Tasarladığı cam atlar, Cam Ocağı Vak-

fı'nda, yalnızca 24 adet olarak lâcivert, kehribar ve beyaz renklerde üretilir ve Galeri Işık'ta sergilenir.[15] 2011'de 50. sanat yılını kutlayan sanatçının, *İdoller ve Güneş Kursları* serisi ve bronz döküm at heykelleri sanat severlerle buluşur.[16] 50. Yıl Sergisi adıyla Ankara'da bir ve İstanbul'da iki sergi açan sanatçının retrospektifi de düzenlenir. Ayrıca, *Akademist* dergisi, bir proje olarak *Süleyman Saim Tekcan 50. Sanat Yılı Özel Sayısı* yayımlar.[17] 2012'de *Atlar ve Hatlar* sergisi açılır.[18] *Atlar ve Hatlar*, sanatçının tükenmez kaynaklarındandır; ayrıca atları için *At'nağme*'yi yapar. Karışık teknikle resmettiği *At'nağme* serisinde, siyah beyaz çalıştığı atlarının yanına el yazısıyla atlarla ilgili düşüncelerini de aktarmıştır. Resimlerden birinde *"At kutlu hayvan"* ibâresi dikkati çeker. Onun at resimleri, âdeta bir tılsım, bir muska gibidir. Sanatçı, atlara hem bir kutsallık atfeder hem de onların estetik yönden bütün güçlü görünümlerini betimlemeye çalışır.

50. sanat yılı vesîlesiyle düzenlenen sergilerin ilki için kendisiyle yapılan görüşmede, *"Sanat hayâtım boyunca başka bir sanatçıyla çağrışım yapmayan biri olmak için uğraştım. Sanırım buradaki atları gören herkes bundan sonra, 'Bunlar Süleyman Saim'in atlarıdır.' diyecek."*[20] demek sûretiyle atlarıyla özdeşleşmek arzusunu vurgular. Mart 2018'de MSGSÜ Tophâne-i Âmire'de *Döngüsel Seyir* isimli sergisi ile sanatçının 60 yıllık sanatından kesitler sunulmuştur. Son olarak İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından Şerefiye Sarnıcı'nda 24 Ekim 2018-7 Ocak 2019 târihleri arasında *Atlar, Hatlar ve Süleymannâme* adlı bir sergisi sanatseverlerle buluşmuştur.

1 İlk ve orta öğrenimini Trabzon'da tamamlayan Tekcan, 1961 yılında Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü Resim-İş bölümünden mezun olur ve İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Resim bölümünde lisans ve Mimar Sinan Üniversitesi'nde Sanatta Yeterlik eğitimini tamamlar. 1970-1971'de baskı grafiği üzerine araştırmalar yapmak üzere Almanya'ya gider. Kendi çabalarıyla kurduğu özel atölyesi ve görev yaptığı üniversitelerde kurduğu gravür, litografi ve serigrafi gibi baskı atölyelerinde pek çok sanatçının yetişmesine vesîle olmuştur. 2004'ten beri IMOGA (Istanbul Museum of Graphic Arts) -İstanbul Grafik Sanatlar Müzesi kurucu yönetim kurulu başkanı olarak çalışmalarına devam etmektedir.

2 Semra Germaner, "Süleyman Saim Tekcan ile Sanatı ve Atlar Üzerine Söyleşi", *Sanat Çevresi*, sayı: 174, Nisan 1993, s. 20.

3 Süleyman Saim Tekcan, "Anılarımdan Notlar", *Sanat Çevresi,* sayı: 42, Nisan 1982, s. 4-5

4 Mürşide İçmeli, "Usta Sanatçı Süleyman Saim Tekcan", *Sanat Çevresi,* sayı: 42, Nisan 1982, s. 6-7.

5 Ali Teoman Germaner, "Dostum Süleyman Saim Tekcan...", *Sanat Çevresi*, sayı: 42, Nisan 1982, s. 12-13.

6 Muazzez Menemencioğlu, "Süleyman Saim Tekcan ile Bir Söyleşi", *Sanat Çevresi,* sayı: 204, Ekim 1995, s. 17-18.

7 Özgür Uçkan, *Süleyman Saim Tekcan*, Bilim Sanat Galerisi, İstanbul, 1996, s. 92; Uçkan, kitabında Süleyman Saim Tekcan'ın Öğretmen Okulu'nun son sınıfında staj için gittiği Trabzon'un bir köyünde Karadeniz folklor oyunlarıyla tanıştığını ve bu oyunları oynayan figürleri çizmeye başladığını ve ilginç olarak yıllar sonra sanatçının bütün bir dönemini kaplayacak olan at figürünün de ilk kez o köyde çizdiği desenlerde belirdiğini yazmıştır. Özgür Uçkan, *age,* s. 18.

8 05.09.2018 târihinde Süleyman Saim Tekcan ile görüşme.

9 Şahap Balcıoğlu, "Süleyman Saim Tekcan Yeni Sergisini Üç Ülkede Açıyor", *Sanat Çevresi*, sayı: 134, Aralık 1989, s. 48.

10 Abdülkadir Günyaz, "Süleyman Saim Tekcan'ın Ders ve Tad Alınarak İzlenecek Son Sergisi", *Sanat Çevresi*, sayı: 174, Nisan 1993, s. 24.

11 Ergin Koparan, "Anadolu Uygarlıklarının Çağdaş Yorumu: Süleyman Saim Tekcan", *Anons,* sayı: 9, Aralık 1991, s. 13.

12 Nur Nirven, "Süleyman Saim Tekcan ve Riva Atları", *Sanat Çevresi,* sayı: 162, Nisan 1992, s. 56.

13 Muazzez Menemencioğlu, *agm,* s. 17.

14 Beyaz / Siyah *Süleyman Saim Tekcan Atlar ve Anıtsal Resimler,* Sergi Kataloğu, 27 Ekim - 13 Kasım 1999, Emlak Sanat Galerisi, İstanbul, 1999, s. 10-59.

15 "Prof. Süleyman Saim Tekcan'ın Atları Cam Ocağı'nda!", https://www.camocagi.org/tr/blog/prof-suleyman-saim-tekcanin-atlari-cam-ocaginda. Erişim târihi: 5.4.2018.

16 Süleyman Saim Tekcan'ın 50. Sanat Yılı sergisi, Galeri Işık Teşvikiye'de 14 Nisan-15 Mayıs 2011 târihleri arasında açılmış ve sergi kataloğu yayımlanmıştır. *50. Sanat Yılı Süleyman Saim Tekcan İdoller,* Fevziye Mektepleri Vakfı Yayını, İstanbul, 2011.

17 *Akademist Süleyman Saim Tekcan 50. Sanat Yılı Özel Sayısı,* S.10, İstanbul, Nisan 2011.

18 Semra Germaner, *Süleyman Saim Tekcan Atlar ve Hatlar/ Horses and Calligraphy,* Ayvalık Belediyesi Kültür Sanat Yayını, 2012.

19 2014'te İstanbul ve Ankara'da *At'nağme* adıyla iki sergi açar, 2015 yılında Sakarya'da *At'nağme Gravürleri* ve

İstanbul'da *At'nağme ve Atlar ve İdoller*; Antalya'da *At'nağme*; 2015'te İstanbul'da *"At'nağme" Atlar ve Hatlar* sergisi açılır. 2014, 2015 ve 2017 yıllarında açılan *At'nağme* sergileri ile ilgili hazırlanmış sergi katalogları vardır. Ekrem Kahraman, *Süleyman Saim Tekcan "At'nağme" Atlar ve Hatlar*, IMOGA İstanbul Sanatlar Müzesi-Üsküdar Belediyesi, İstanbul, 2015; Süleyman Saim Tekcan "At'nağme", Fevziye Mektepleri Vakfı Galeri Işık Yayını, İstanbul, 2014; *Süleyman Saim Tekcan "At'nağme II"*, Fevziye Mektepleri Vakfı Galeri Işık Yayını, İstanbul, 2015; *At'nağme, Yağlıboya-Lavi-Desen*, Sakarya Büyükşehir Belediyesi Yayını, 2017.

20 "LSD Söyleşisi 2011", http://www.suleymansaim tekcan.com/p Pages/pArtist.aspx?paID=355&section=555& lang=TR& bhcp=1&periodID=&pageNo=0&exhID=0.Erişim

târihi: 5.4.2018.

KAYNAKÇA

¶ 05.09.2018 târihinde Süleyman Saim Tekcan ile görüşme

¶ "LSD Söyleşisi 2011", http://www.suleymansaimtekcan .com/pPages/pArtist.aspx?paID=355&section=555&lang=TR &bhcp=1&periodID=&pageNo=0&exhID=0. Erişim târihi: 5. 4.2018.

¶ "Prof. Süleyman Saim Tekcan'ın Atları Cam Ocağı'nda!", https://www.camocagi.org/tr/blog/prof-suleyman-saim-tek canin-atlari-cam-ocaginda. Erişim târihi: 5.4.2018.

¶ *Akademist Süleyman Saim Tekcan 50. Sanat Yılı Özel Sayısı*, S.10, İstanbul, Nisan 2011.

¶ *At'nağme, Yağlıboya-Lavi-Desen*, Sakarya Büyükşehir Belediyesi Yayını, 2017.

¶ Balcıoğlu, Ş., "Süleyman Saim Tekcan Yeni Sergisini Üç Ülkede Açıyor", *Sanat Çevresi*, sayı: 134, Aralık 1989, s. 48.

¶ Büyükünal, F., "Süleyman Saim Tekcan İle...", *Sanat Çevresi*, sayı: 134, Aralık 1989, s. 52-54.

¶ *Beyaz / Siyah Süleyman Saim Tekcan Atlar ve Anıtsal Resimler*, 27 Ekim - 13 Kasım 1999, Sergi Kataloğu, Emlak Sanat Galerisi, İstanbul, 1999.

¶ Eren, K.S., *Süleyman Saim Tekcan "At'nağme II"*, Fevziye Mektepleri Vakfı Galeri Işık Yayını, İstanbul, 2015.

¶ Germaner, A. T., "Dostum Süleyman Saim Tekcan...", *Sanat Çevresi*, sayı: 42, Nisan 1982, s. 12-13.

¶ Germaner, S., "Süleyman Saim Tekcan ile Sanatı ve Atlar Üzerine Söyleşi", *Sanat Çevresi*, sayı: 174, Nisan 1993, s. 20-22.

¶ Germaner, S., *Süleyman Saim Tekcan Atlar ve Hatlar / Horses and Calligraphy*, Ayvalık Belediyesi Kültür Sanat Yayını, 2012.

¶ Germaner, S., *Süleyman Saim Tekcan "At'nağme"*, Fevziye Mektepleri Vakfı Galeri Işık Yayını, İstanbul, 2014.

¶ Günyaz, A., "Süleyman Saim Tekcan'ın Ders ve Tad Alınarak İzlenecek Son Sergisi", *Sanat Çevresi*, sayı: 174, Nisan 1993, s. 24.

¶ İçmeli, M., "Usta Sanatçı Süleyman Saim Tekcan", *Sanat Çevresi*, sayı: 42, Nisan 1982, s. 6-7.

¶ Kahraman, E., *50. Sanat Yılı Süleyman Saim Tekcan İdoller*, Fevziye Mektepleri Vakfı Yayını, İstanbul, 2011.

¶ Kahraman, E., *Süleyman Saim Tekcan "At'nağme" Atlar ve Hatlar*, İMOGA İstanbul Grafik Sanatlar Müzesi-Üsküdar Belediyesi, İstanbul, 2015.

¶ Koparan, E., "Anadolu Uygarlıklarının Çağdaş Yorumu: Süleyman Saim Tekcan", *Anons*, sayı: 9, Aralık 1991, s. 12-13.

¶ Köksal, A., "Tekcan'ın Türk Çeşitlemeleri", *Milliyet Sanat*, sayı: 202, 22 Ekim 1976, s. 26.

¶ Menemencioğlu, M., "Süleyman Saim Tekcan ile Bir Söyleşi", *Sanat Çevresi*, sayı: 204, Ekim 1995, s. 16-25.

¶ Nirven, N., "Süleyman Saim Tekcan ve Riva Atları", *Sanat Çevresi*, sayı: 162, Nisan 1992, s. 56.

¶ Şahinoğlu, E., *Süleyman Saim Tekcan 35 Yıllık Bir Öykü A 35 Years Old Story*, Milli Reasürans T.A.Ş. Yayınları, İstanbul, 1995.

¶ Şan, O., "Süleyman Saim Tekcan Retrospektif Sergisi", *İzmir Kültür ve Turizm Dergisi*, sayı: 36, Nisan-Mayıs 2016, s. 80-86.

¶ Tekcan, S. S., "Anılarımdan Notlar", *Sanat Çevresi*, sayı: 42, Nisan 1982, s. 4-5.

¶ Uçkan, Ö., *Süleyman Saim Tekcan*, Bilim Sanat Galerisi, İstanbul, 1996.

¶ Ünver, A., "Tekcan'ın Sanatında Dördüncü Boyut", *Sanat Çevresi*, sayı: 174, Nisan 1993, s. 22-23.

At fotoğrafçılığı

KADİR ÇİVİCİ

FOTOĞRAFLAR: KADİR ÇİVİCİ

FOTOĞRAF büyülü bir kelime. İcâdından günümüze, onca teknolojik gelişme yaşanmasına karşın popülerliğini hiç kaybetmedi. Hatta sosyal medyanın yaygınlaşmasıyla insanların fotoğrafçılığa olan ilgisi daha da arttı. Günümüzde doğadan endüstriye fotoğraf ilgisi çok geniş bir mecrâyı kapsamakta. Bu nedenle fotoğrafçılıkla ciddî olarak ilgilenenlerin kendilerine sevdikleri bir alan belirleyip o alanda yoğunlaşmalarının daha doğru olduğunu düşünüyorum.

16 yıldır fotoğrafçılık sektörünün içindeyim. Daha ilk yıllarımda bir alana yoğunlaşmam gerektiğini düşündüm ve atlara yöneldim. 14 yıldır da at fotoğrafı çekiyor, at fotoğrafçısı olarak biliniyorum. Atlarla bağım çocukluk yıllarıma dayanıyor. Fındık üretimi yaparak geçimini sağlayan Karadenizli bir âileye mensup olduğum için atlar hayâtımda hep vardı, fındık taşıma işini atlarla gerçekleştirirdik. Fotoğrafçılığa ilgim de çocukluk yıllarımda başladı. Amcamın Zenit marka bir fotoğraf makinesi vardı ve gördüğüm en büyülü şeydi o yıllarda. Okul yıllarımda atlardan bir dönem uzaklaştım. 2005 yılında atlarla yolum yeniden kesişti ve şu an en çok sevdiğim işi yapıyor, atları fotoğraflıyorum.

Herkes at fotoğrafı çeker; ama bâzımız daha güzel sonuç elde eder. Bu sâdece tek bir nedene bağlı değildir. Evvelâ fotoğraf konusunda temel bilgilere sâhip olmalıyız, kullanacağımız ekipmanı iyi tanımak zorundayız. Coğrâfî şartlar, ışık ve hava durumu, çekimini yapacağımız konunun gözlemlenmesi istenilen sonuca ulaşmada belirleyici faktörlerdir. Tabiî ruh hâlimiz, çektiğimiz nesnenin, yâni atın pozisyonu, rengi, cinsi ve sayamadığımız onlarca etken de fotoğrafa direkt etki eder.

At ve kompozisyon

Fotoğrafın başarısı, zihnimizdeki kurguyla birebir alâkalıdır. Meselâ ben, fotoğrafı çekmeden önce aklımda kurguladığım şey ile deklanşöre bastıktan sonra gerçekleşen sonucun ne derece örtüşüp örtüşmediğine bakarım. Gerçekleşme oranı bize fotoğrafın başarısı hakkında bir şeyler söyler. Atlar görsel yönü güçlü fevkalâde estetik varlıklardır. Konusu at olan hemen her fotoğraf bu nedenle güzeldir, ancak daha etkili sonuç elde etmenin alternatif yolları hep vardır. Onlardan biri, atı âit olduğu yerde, yâni doğada fotoğraflamaktır. Bir at çiftliğinde, atların ve tayların içine karışmış olarak onların özgürce koştukları bir ânı yakalamak fotoğraflarımızın seyir niteliğini mutlaka yükseltecektir.

Konumuz sâdece tek bir at ise ve sevecen bir duygu elde etmek istiyorsak atın gözlerine odaklanabiliriz. Çocuk ve at fotoğraflarında bu nokta her zaman iyi sonuçlar verir. Meselâ bir atla bir kediyi yan yana getirip bu iki sevimli varlığın birbirleriyle olan iletişimini fotoğraflamayı başarırsak yine sevecen, etkili bir sonuç elde ederiz.

Atların birbirleriyle iletişimini, bir kısrakla tayının arasındaki ilişkiyi yakalayabilmek ise apayrı bir keyiftir. Beyaz bir atı siyah bir fonda çekmek, yağız bir

atı yeşillikler arasında fotoğraflamak kompozisyona değer katan ayrıntılardır. Nesneye yaklaşmak, arkayı sâdeleştirmek, açımızı değiştirmek ve ışığın yönüne göre hareket etmek iyi bir at fotoğrafı için işimize yarayabilecek bâzı ipuçlarıdır.

Bir kompozisyonu çeşitli yönlerden çekmek çarpıcı sonuçlar doğurabilir. Çekeceğimiz atı ortalamadan mümkünse bakış ya da duruş yönü üçte bir oranında boş kalacak şekilde kadraja yerleştirmeliyiz ki daha estetik bir fotoğraf elde edebilelim.

At ve ışık

Fotoğrafın îcâdı ışık sâyesinde olmuştur. Yaygın görüşe göre ışık doğada beş şekilde vardır: yanal, dikey, ters, alt ve cephe.

Yanal ışık

En çok kullanılan ışık türüdür. At fotoğrafı çekerken ben de genelde yanal ışık kullanırım. Model olarak belirlediğimiz ata yandan vuran ışık vücûdunun bir kısmında gölge oluşturur ve bu fotoğrafımıza hareketlilik kazandırır. Örneğin baş kısmını çektiğimiz atın bir tarafı aydınlıkken diğer tarafı karanlıkta kalacaktır. Özellikle sâde fonlu ortamlarda bu yöntem etkili sonuçlar verir. Işığın verimli bir şekilde kullanılmasıyla sanatsal fotoğraflar elde edilebilir. Bu teknikle izleyici üzerinde gizemli bir duygu oluşturmak hiç de zor değildir.

Dikey ışık

Özellikle öğle saatlerinde bulabileceğimiz bir ışık türüdür. Kapalı bir ortamda çatının bir kısmının camla kaplı olduğunu düşünürsek doksan derecelik bir açıyla yukarıdan düşen ışık ata karizmatik bir hava katacaktır. Alaca karanlık, çarpıcı bir etki yaratmak için dik ışık tercih edilebilir.

Ters ışık

Şahsen kullanmaktan son derece keyif aldığım bir ışık türüdür. Ata arkadan vuran ışık onun dış formunu belirginleştirir. Siluet çekimler gün batımının güzelliğiyle de birleşince ortaya şâheser bir kare çıkar. Burada dikkat edilmesi gereken husus, model olarak seçtiğimiz atın, ışık kaynağıyla objektif arasında doğal biçimde durmasıdır.

Alt ışık

Genelde yapay bir ışıklandırma yöntemidir. Alt ışıkla modelde heybetli bir görünüm elde ederiz. Ancak at çekimlerinde bu ışık türünün tercih edildiğini pek söyleyemem.

Cephe ışığı

Özellikle model atımıza gölge düşmesini istemiyorsak ışığı arkamıza alırız ve fotoğrafı tam karşıdan çekeriz. Atların pasaport fotoğraflarında, özellikle de pedigri tâbir edilen dosyalarda yer alan

kimlik fotoğraflarında bu ışık türünü tercih ederiz. Cephe ışığı ile, atımız en net şekilde fotoğraflanmış olur.

At fotoğraflarında teknik çekim modları

Çekim teknikleri, fotoğrafçılık eğitimi içinde yer alan en temel konudur. Enstantane öncelikli mod, diyafram öncelikli mod ve manuel mod olarak üç ana bölüme ayrılır. Eğer bir at yarışı fotoğraflıyorsak enstantane öncelikli modu, duran bir atı fotoğraflıyorsak ve alan derinliği oluşturmak istiyorsak diyafram öncelikli modu ya da her fonksiyona ben müdâhale etmeliyim düşüncesindeysek manuel modu tercih ederiz. Bu işe ilk başladığım günden îtibâren çekimlerimi hep manuel modda yaptım. Çünkü rakamsal değerleri makinenin kendisi belirlediğinde bâzı bölgeler ya koyu ya da açık olabilir. Bâzen bir atı fotoğraflarken ışık değerleri doğruyu gösterdiği hâlde atın rengi veya ışığın konumundan dolayı atın gövdesi karanlık kalabilir.

Böyle anlarda çekim modu manuel olmalıdır. Çünkü bu mod, bize ışıkla istediğimiz gibi oynayabilme imkânı sağlar. Bir yandan ışığa müdâha-

le ederken diğer yandan da hareket hâlindeki atları tâkip edebiliriz. En öndekine odaklandığımızda deklanşöre seri basıp güzel, hareketli görüntüler yakalayabiliriz.

Enstantane öncelikli modda pan çekimi yapabiliriz. Bâzı makinelerde enstantane modu spor modu olarak da geçer. Enstantaneyi 30 – 60 aralığında tutarsak önümüzden hızla geçen bir atı netleyip geri kalan kısımlarda akışkan bir görüntü elde ederiz.

Atlar hareket hâlindeyken yüksek enstantaneli çekimler sâyesinde daha keskin ve net fotoğraflar elde edilebilir. Yâni 1/250 ve üstü enstantane değerleri, her ışık koşulunda fotoğrafın net çıkmasını sağlar. Diyafram değeri otomatik gerçekleşeceğinden -özellikle yarış hâlinde özellikle- enstantane modu (S modu olarak da adlandırılır) kullanmak isâbetli olacaktır. Diyafram öncelikli çekim modunda arka planı bulanıklaştırıp sâdece atların net olmasını istiyorsak 2.8'lik bir değer atayıp çekimi öyle gerçekleştirmeliyiz. Böyle olduğunda fotoğrafı izleyenler sâdece atlara odaklanacak, dikkat dağıtan arka plan nesneleri flulaşacaktır.

Fotoğrafta iso dengesi

Önemli konulardan biri de ışık ve iso ilişkisidir. Bu değer "asa" olarak da bilinir. Tavsiyem aşırı grenlenmenin önüne geçmek için maksimum iso değeri 6 bin olmalıdır. Böylelikle ortaya çıkan sonuç düşük ışık ortamlarında daha tatmin edici olacaktır.

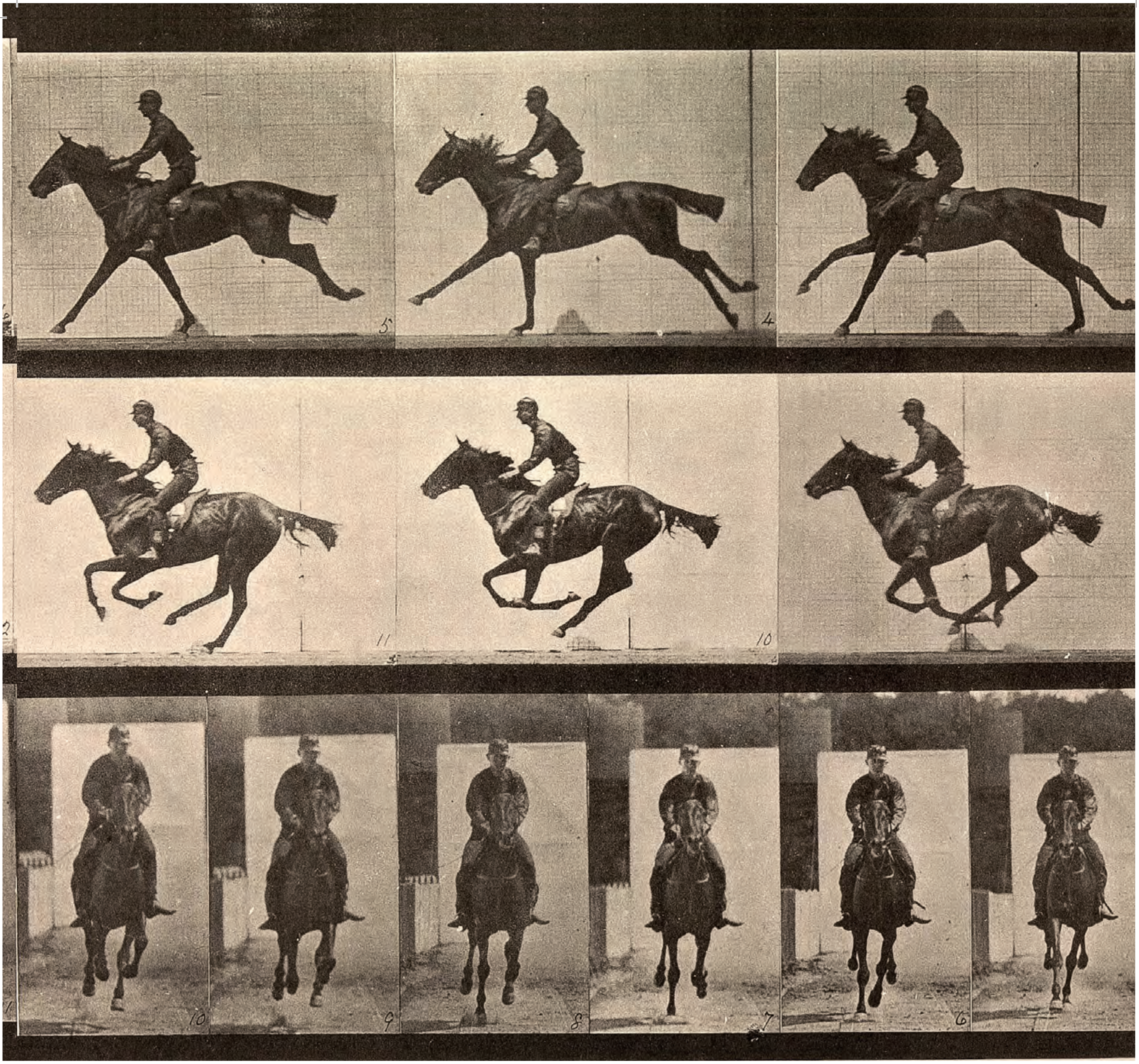
Çekim yaptığımız mekâna ve çekimini yaptığımız ata göre değişen birçok kriter vardır. Kısrak ve tayının fotoğraflanması duygu yüklü kareler elde etmenizi sağlar. Bir İngiliz atını koşu esnâsında fotoğrafladığınızda çok etkileyici, yüksek performanslı bir kare yakalarsınız. Bir Arap atının özellikle baş kısmı fotoğrafta odaklanılması gereken bölgedir, çünkü inanılmaz güzelliktedir. Başarılı bir fotoğrafçı olumsuz koşulları lehine çevirebilendir. Meselâ ben bulutlu havalarda at fotoğrafı çekmeyi daha çok severim. Çünkü ortamda gölge yoktur ve atın orijinal rengi tam olarak karşımdadır. Bana sâdece uygun bir kompozisyonda deklaşöre dokunmak kalır. Bir aygırı fotoğraflarken onun ihtişâmını göstermek için kas yapısını ön plana çıkarmaya çalışırım. Ama önce bunun için belirlediğim bir padokta seyisler yardımıyla atı koşturur ve onun ânî dönüşler yapmasını sağlarım. Bu heybetli bir görsel elde etmenin için hârika bir yöntemidir.

Atlarla dolu bir ortama girdiğimde hemen elime makine alıp çekim yapmak yerine, önce derin bir nefes alır, etrâfı keşfe ve atları gözlemlemeye koyulurum. Sonrasında kafamda

belirlediğim fotoğraf için harekete geçerim. Atlar yapıları gereği insana en çok benzeyen varlıklardır. İnsanlar gibi duyguludurlar; mutlu olurlar, üzülürler. Görsel hâfızaları da çok gelişmiştir, asla unutmazlar. Bir yerden geçerken orada kendilerini korkutan bir şey olmuşsa, aynı yerden bir daha kesinlikle geçmezler. Kendilerini güvensiz hissettikleri zaman asla yatmazlar dizlerini kilitleyip ayakta uyurlar.

Bütün bu anları gözleyerek, yerinde keşfederek etkili at fotoğrafları çekebiliriz. İlk yardım eğitiminin sloganıdır: "Bak, dinle, hisset!" Bence aynı slogan at fotoğrafçılığında da geçerlidir. İyi bir sonuç elde etmek için acele etmemek, atın her ânını gözlemleyip öyle çekim yapmak işin püf noktasıdır. Bu aynı zamanda terapi gibidir, insana iyi gelir.

At fotoğraflarından sinemanın doğuşu

MURAT GÜR

XIX. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde, tırıs giden ve dört nala koşan bir atın bütün ayaklarının yerden kesildiği anın görüntülenebilmesi henüz mümkün değildir. Kaliforniya vâlisi (daha sonra Stanford Üniversitesinin kurucusu) Leland Stanford'a âit demir yolu şirketi Union Pasific Railroad'un fotoğrafçısı olarak uzun süre Amerika'da çekimler yapan, doğa hârikası Yosemite vâdîsinin fotoğraflarıyla ünlenen ve fotoğraf banyosu konusunda iki patenti bulunan İngiliz fotoğrafçı Eadweard Muybridge , 1870'lerin başında hızlı anları dondurabilecek bir teknik üzerine çalışmaktadır.

Yarış atları olan vâli Stanford, Muybridge'den koşan atların titrememiş fotoğraflarını talep eder. Demiryolu mühendisi John Isaac'tan da yardım alan Muybridge, çalıştığı tekniği at fotoğraflarına uygulamak üzere bir düzenek hazırlar ve denemelere girişir. Nihâyet 1878'de, 2/1000 sâniyelik enstantane hızlarında fotoğraf çekebilen, bir batarya sistemine bağlı 12-24 kamera ile, tırıs giden ve dört nala koşan bir atın dört ayağının da yerden kesildiği anı görüntülemeyi başarır.

Bu sâyede hareketli fotoğrafın yolu açılmış olur. Muybridge'in insan ve hayvanların hareketleri sırasında vücutlarının aldığı formları ve hareketin aşamalarını fotoğraf aracılığıyla gözler önüne seren çalışmaları dünyâda yankı bulur. Fotoğrafçı, Amerika ve Avrupa seyahatlerinde bu konuda seminerler verir ve tecrübelerini insanlarla paylaşır.

Muybridge, 1884-1887 yılları arasında Pennsylvania Üniversitesi himâyesinde devam ettiği çalışmalarını 1887'de *Animal Locomotion: An Electro-Photograp hic Investigation of Consecutive Phases of Animal Movements* adıyla kitaplaştırır. Hem sanat hem bilim alanında, hareketin tanımı ve incelenmesi ile yeni bir dönemin, "hız çağı"nın kapısı aralanır.

Muybridge'in hazırladığı ve Zoopraxiscope adını verdiği cihaz ilk defa 1893 Chicago Fuarı'nda sergilenir. Cihaz, hareketli bir konuya âit peşpeşe çekilmiş fotoğrafların yan yana basıldığı bir disk ve bu diski arkadan aydınlatan bir ışık sisteminden ibârettir. Karanlık ortamda disk döndürüldüğünde perdeye hareketli görüntü yansımaktadır. Heyecan yaratan ve çok beğenilen Zoopraxiscope, sinema makinesinin atası olarak kayıtlara geçer.

Hayaller Nehri: Eadweard Muybridge ve Teknolojik Vahşi Batı adlı eserinde Muybridge'in hayâtını yazan Rebecca Solnit onun için şöyle demiştir: ***"Sâniyeyi parçaladı ve atomu parçalamış kadar etkili oldu."***

Zoopraxiscope, litograf, 1893.
Amerikan Kongre Kütüphânesi.

Muybridge'in Zoopraxiscope cihazı ve disk, Kingston Müzesi.

Eadweard Muybridge, Londra Kraliyet Topluluğu'nda Zoopraxiscope cihazı ile tecrübelerini paylaşıyor.
The Illustrated London News, 1889.

Lady Godiva'nın geçişi

G. Jones, Lady Godiva.

TÂRİHTEN günümüze zulme boyun eğmemiş, haksızlık karşısında direnişiyle anıtlaşmış birçok kadın vardır. Bu kadınlardan bâzıları destansı hikâyeleriyle bir millî kahramân, bir azîze kabul edilmiştir. İşte onlardan biri... XI. yüzyıl İngiltere'sinde epik direnişiyle halkın sevgilisi olan ve çağlar boyunca ressamlara, şâirlere, sanatçılara ilham veren Lady Godiva.

Godiva ismi, eski İngilizce'de "Tanrı'nın hediyesi" demek olan "God gift you"dan türeyerek zaman içinde Godiva'ya dönüşmüştür. Lady Godiva'nın hikâyesi ise tutku ve sadâkatin, başkaldırı ve irâdenin zaferi üzerinedir.

XI. yüzyılda İngiltere'nin Earl of Mercia lordu Leofric halkı ağır vergilere bağlamıştır. Duruma çâresiz katlanan halk, isyan etme noktasına gelir. Lord Leofric'in dindarlığı ve dillere destan güzelliğiyle bilinen karısı Lady Godiva hâdiseleri endîşeyle izlemektedir. Nihâyet bir şeyler yapmak zorunda olduğunu hisseder. Kocasını halkı ezen vergileri indirmesi yönünde iknâ etmeye çalışır. Lady'nin tavrından rahatsız olan lord, eşinin asla kabul etmeyeceğini düşündüğü bir teklif sunar.

Buna göre lord, belirlenen bir günde Lady Godiva'nın çıplak olarak at sırtında Coventry'yi boydan boya geçmesi koşuluyla halkın vergi yükünü azaltacaktır. Dindar karısının buna cesâret edemeyeceğine inanan lord, eşinin muhâlefetini bu şekilde kıracağını düşünür. Ancak olaylar hesapladığı gibi gelişmez. Godiva geri adım atmayarak halkın yanında yer alır, lorda meydan okuması haberi kısa zamanda bütün şehre yayılır. Başta lord olmak üzere, bütün bir halk Lady'nin o gün ne yapacağını beklemeye koyulur.

Vakit geldiğinde Lady Godiva'nın gerçekten de atının üzerine çıplak vaziyette bindiği haberi şehirde duyulur. Halk, Godiva'nın iffet ve onuruna hürmeten dükkânlarını kapatıp sokakları boşaltır. Herkes evine kapanmış, bütün şehir derin bir sessizliğe gömülmüştür. Kimse dışarıya adımını atmaz, hiçbir evin perdesi aralanmaz. İnsanlar bu kahraman kadına duydukları minnet borcunu gözlerini sımsıkı yummuş hâlde ona duâ ederek yerine getirmeye çalışırlar. Godiva, atının üstünde şehri baştan sona çıplak geçerek kocasına verdiği sözü gerçekleştirir. Neredeyse şehrin hayvanları bile o geçerken kendine bir delik bulup saklanmıştır. Bir kişi hâriç! Tom adında kötü niyetli bir adam, Godiva'yı gözetlemek için kimsenin onu göremeyeceği bir yere gizlenmiştir. Godiva atıyla adamın önünden geçeceği anda fırsatçı Tom'un gözleri ilâhî bir cezâyla kör oluverir. Tanrı, Godiva'yı bütün kötülüklerden korumuş ve kutsamıştır.

Lord Leofric de karısına verdiği sözü tutar ve halkın vergilerini düşürür. Kısa bir zaman sonra da ölür. Kimilerine göre erdemli karısına revâ gördüğü muâmelenin pişmanlığıyla kahrolmuş, hasta düştükten sonra bir daha iyileşememiştir.

L. Mignon, Lady Godiva.

“Rüyâda at murattır!”

ERDEM SARIKAYA

İSLÂMÎ rüyâ tâbiri külliyâtına bakıldığında atın, olumlu olduğu kadar olumsuz anlamlar verilerek de yorumlanan bir rüyâ öğesi olduğu görülür. Söz konusu tâbirler, rüyâsında at gören kişilerin düşmanlarına gâlip gelecekleri; bol rızık, izzet, rütbe ve mal sâhibi olacakları noktasında birleşir. Bu tâbirlerde, atla ilgili fizikî özelliklerin yanı sıra, rüyâ gören kişi ve bu kişinin rüyâ sırasında at sembolüyle olan durumu da ayrıca değerlendirilir.

Örneğin İmam Nablûsî'ye göre rüyâda görülen atın cinsiyeti, rengi, yaşı, biniş takımları, tüylerinin çokluğuyla birlikte, ata binen kişinin cinsiyeti, medenî hâli ve at ile ilgili eylemlerinin nedenleri bu rüyâ öğesini yorumlarken dikkat edilmesi gereken durumlardır. Ona göre rüyâda at görmek, genelde rızkın genişliğine, izzet ve makam sâhibi olmaya, düşmandan korunmaya veya ona gâlip gelmeye, hayırlı bir evliliğe ve bâzen de yolculuğa delâlettir. Bununla berâber bir kişi rüyâsında eyersiz ata binerse bu rüyâ o kişinin sebatsız bir işi üzerine alacağına, rüyâsında alaca bir ata bindiğini gören kişinin rüyâsı ise nefsinin arzularına uyarak davranacağına yorumlanır.[1]

Muhyiddin İbn Arabî ve Seyyid Süleyman el-Hüseynî de at rüyâlarını, çeşitli öğelere bakarak olumlu ve olumsuz olmak üzere iki şekilde tâbir ederler.[2] Bununla berâber Arap kültür coğrafyasında rüyâ tâbiri ilminin kurucusu olarak kabul edilen İbn Sîrîn'den yapılan ve son dönemde yayımlanan bir tâbirnâme tercümesi, konuyla ilgili özet bilgiler içermesi bakımından ilginçtir:

> *"Eğer düşünde at görürse mertebesi ve kadri yüce olur. Ata binerse tâlih ve mutluluğu artar, izzet sâhibi olur; her ne murâdı varsa ona erişir. Eğer düşünde kuyruğu uzun ata binerse murâdına kolaylıkla ulaşır. Tâlih ve mutluluk sâhibi olur. Eğer düşünde kuyruğu kesik ata binerse ve at uçarsa sefere çıkar. Eline çok rızık girer. Eğer düşünde çıplak ata binerse izzeti ve hürmeti artar. Eğer düşünde atıyla cenk ederse murâdına ulaşmak uğruna sıkıntı ve keder çeker. Karısı ile düzeni iyi olmaz; ama sonu iyidir. Rüyâyı gören mutluluk ve ferahlığa ulaşır. Eğer düşünde eyersiz ata binerse istediği nesneye ulaşır; ama murâdına ulaşamaz."*[3]

İLK DÖNEM EDEBÎ RÜYÂ METİNLERİNDE AT

Türk edebiyâtının ilk dönemlerine âit sözlü ve yazılı verimlerden îtibâren ata önem verildiği görülür. Destan parçalarının yanı sıra, atasözü ve deyim gibi sözlü kültüre dayalı türlerde bu durum belirgindir. İlk yazılı belgelerimiz olan Orhun âbidelerinde at ile ilgili çok sayıda kelime geçer.[4] XI. asır verimlerinden Kaşgarlı Mahmud'un *Dîvânu Lugâti't-Türk* isimli eserinde at ve at ile ilgili 180 civârında isim, atasözü ve tâbir vardır.[5]

Edebiyâtımızda ilk dönemden îtibâren edebî eserlerde anlatı öğesi olarak kullanılan at, edebî rüyâ metinlerinde yardımcı bir öğe olarak görülür. XI. asır mesnevîlerinden *Kutadgu Bilig*'de anlatılan "Odgurmış'ın gördüğü rüyâ" bu açıdan iyi bir örnektir. Odgurmış, rüyâsında elli basamaklı, yüksek ve enli bir merdiven görür. Karşısına dikilen bu merdivenin basamaklarına birer birer basarak yukarıya çıkar. Sonuna kadar kaç basamak olduğunu sayar. Son basamağa geldiğinde, bir atlı ona su uzatır. Odgurmış, bu suyu alıp sonuna kadar içer. Daha sonra havaya yükselerek kaybolur.[6] Odgurmış'ın rüyâsının anlatımında bir atlı olarak tasavvur edilen Azrâil'dir.

Atın yardımcı bir öğe olarak kullanıldığı diğer bir edebî rüyâ anlatısı *Süheyl ü nev-bahâr*'da geçmektedir. Eserin ana kahramânı olan Nevbahâr, rüyâsında bir doğan kuşu olup uçtuğunu, yerdeki bir atlının kendisini fark edip seslendiğini, onun sesini duyarak yere indiğini görür. Bir süre onunla oturduktan sonra, o atlı yiğit elinden kaçar. İki üç kişi ardına düşse de hiçbiri o yiğide yetişemez. Bunun üzerine rüyâsından uyanır.

> *Ki görmiş-idi düşde hem Nev-bahâr*
> *Togan olubanın havâya agar*
>
> *Bir atlu yazı yirde anı görür*
> *Okır çagırur bir arada turur*
>
> *İşidür ünini havâdan iner*
> *Ol atlu yigidün eline konar*
>
> *Çü bir lahza oturur andan uçar*
> *Bu yigit elinden yabâna kaçar*
>
> *Düşer bir iki üç kişi ardına*
> *Birisi irişmez anun gerdine*
>
> *Bu düşi görüp ol gün uyandıdı*
> *Odasındayiken oda yandıdı*[7]

İnsanın rüyâlarını anlama ve tâbir etme arzusu târihin ilk çağlarından beri vardır. Bu noktada rüyâda at görme, eski ve etrâfında bol miktarda tâbir malzemesi birikmiş bir kültür öğesi olarak karşımıza çıkar. İslâmî kültür dâiresinde görenin olduğu kadar görülen öğenin farklı özelliklerine de dikkat edilerek olumlu ya da olumsuz olarak tâbir edilen at görme rüyâları için tâbirnâme geleneğinin klasik eserlerinde sayfalarca yer ayrılmış oluşu, bu öğe etrâfında toplanan kültürel kabullerin derinliğini ve halk arasındaki yerini gözler önüne sermektedir.

1 İmam Nablûsî, *İslami Rüya Tabirleri Ansiklopedisi,* çev. Ali Bayram-M. Sadi Çöğenli, Cümle Neşriyât, s. 107-111.

2 Seyyid Süleyman El-Hüseyni, *İslami Rüya Tabirleri Ansiklopedisi*, sad. Hatice Alemcioğlu, İstanbul, Alem Ticaret, 2006, s. 56-59; *Muhyiddin Arabî, Rüya Tabirleri,* haz. Rahmi Serin, İstanbul, Pamuk Yayınları, s. 36-37.

3 İbni Sîrîn, *Rüyalar Kitabı (Hazâ Tabir-nâme-i İbni Sîrîn),* haz. Savaşkan Cem Bahadır, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul, 2017, s. 137.

4 Servet Karçığa, "Orhun Abidelerinde At Kavramına Genel Bir Bakış", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* c. 9, sayı: 43, 2016, s. 378-386.

5 Kafesoğlu, *agmd,* s. 28.

6 Erdem Sarıkaya, "Eski Türk Edebiyatında İlk Edebî Rüya: Odgurmış'ın Rüyası", *Türkiyat Mecmuası,* c. 26/2, 2016, s. 345-370.

7 Mesûd b. Ahmed, Süheyl ü *nev-bahâr*, haz. Cem Dilçin, AKM Yayınları, Ankara, 1991, s. 269-270, b. 1119-1124.

Süvâri ve al donlu atı. Hermitage Müzesi.

Ömer Hayyâm'ın kutlu atları

ERKAN GÖKSU

Nizâmi'nin *Mahzenü'l-esrâr*'ından.

Dört ayaklıların (çaharpâyân) hiçbiri attan daha iyi değildir. O bütün ot yiyenlerin şâhıdır.

RUBÂÎLERİYLE meşhur Ömer Hayyâm'ın, döneminin en önemli matematik, astronomi ve felsefe âlimlerinden biri olduğu ve Selçuklular dönemi kültür ve medeniyet dünyâsında neşvünemâ bulduğu ne yazık ki pek bilinmez. Onun bu yönünü çok iyi tetkik eden Batılı araştırmacılar, daha 1892'de İngiltere'de kurulan bir matematik kulübüne, 1970'de ayın üzerindeki bir kratere ve 1980'de yeni tespit edilen bir kuyruklu yıldıza Ömer Hayyâm adını verirken bizde Hayyam adının kullanıldığı yegâne mecrâ şarap, aşk ve kadın konulu rubâîler olmuştur.

Belki de Hayyam'ı zevk ve işret adamı olarak benimsemiş olmamızın bir netîcesi olarak onun matematik, astronomi, felsefe, hatta mûsikî alanında verdiği ufuk açıcı eserleri ülkemizde pek gündeme getirilmemiştir. Bu sebeple döneminin önemli âlim ve ediplerinden biri olarak eserlerinde sunduğu bilim, edebiyat ve sanat ziyâfetinden mahrum kalındığı söylenebilir.

Ömer Hayyâm'ın hem bilimsel hem edebî açıdan kıymetli hem de yaşadığı devre, Selçuklular dönemine dâir önemli bilgiler içermesi bakımından tarihî öneme sâhip eserlerinden biri de *Nevruznâme*'dir. Hayyâm, bu eserde yıl, takvim ve yılbaşı (nevruz) hesaplamaları hakkında bilgi verirken bir yandan da eski Acem pâdişahlarının nevruz kutlamalarını anlatır. Nevrûzu bayram hâline getiren bu kutlamalar, Hayyâm'ın satırlarına öyle renkli, öyle güzel yansır ki kendinizi bir yandan eski İran'ın bir yandan da Selçuklu kültür ve medeniyet dünyâsının içinde bulursunuz.

Nevruz kutlamalarının esere yansıyan en renkli ritüeli, eski Acem pâdişahlarına sunulan hediyelerdir. Buğdaydan altına, yüzükten kılıca; kalem, ok ve yaydan kartal ve şarâba kadar uzayan liste, şarka has gizemli hikâyelerle, liyâkat ve sadâkat öğütleyen öykülerle iç içe uzayıp gider. Ama sıra atlarla ilgili bölüme geldiğinde hikâye masala dönüşüverir ve zihinlerde Hayyâm'ın atlarının tatlı bir lezzet bırakan geçit resmi başlar.

* * *

"Mübârek hayvandır" der Hayyâm ata, sonra devam eder: *"Dört ayaklıların (çaharpâyân) hiçbiri, attan daha iyi değildir. O, bütün ot yiyenlerin/otçulların şâhıdır."* Hz. Peygamber buyurmuşlardır ki *"Hayır, atların alınlarında bağlıdır."* Bu yüzden *"atı aziz bilmek gerekir. Her kim atı hor ve hakir bilirse, düşman elinde hor ve hakir olur."*

Hayyâm, çeşitli milletlerin ata verdiği değeri gösteren bilgileri satırlarına taşır. Ona göre Farslar ata "can rüzgârı/yeli", Rûmlar "ayak rüzgârı" der. Türkler için at "adımıyla murat veren, dileğine kavuşturan"dır. Hintliler için "uçan taht (taht-ı perân)", Araplar için ise "yerdeki burak"tır.

Bir sanat ve hüner olan at yetiştiriciliğinde ve binicilikte Türkler kadar ileri giden başka bir millet yoktur. Onların gece gündüz her işi atladır ve at, âdeta onların dünyâsı olmuştur.

Hayyâm, Türklerin ata verdiği değerle ilgili efsânevî Tûran pâdişâhı Afrasyab (Alp Er Tunga)'dan Türkçe bir mesel de nakleder. Arap/Fars harfleriyle yazılı en eski Türkçe metinlerden biri olan bu söz şöyledir:

[آت ايركا اندغ كم گوگكا آى] *"At irge andag kim gögge ay."*, yâni *"Gökyüzü için ay neyse, melikler için de at öyledir."*

* * *

Atın fazîletleri hakkında daha başka meseller de nakleden Hayyâm, bunların ardından at isimleri veya türlerine geçer. Atların renklerinden/donlarından hareketle özellikleri, iyi ve kötü yönleri hakkında bilgi verir. Zîra atın iyisini ve kötüsünü anlamak, adam tanımaktan daha zordur. Adamı konuşturarak tanırsın; ama atı konuşturamazsın. Bu yüzden dış görünüşüne bakıp tanımaya çalışırsın. Huyunu anlamak çok zor olsa da görünüşüne bakıp fikir yürütebilirsin. Zîra güzel, gösterişli atların çoğunun huyu da güzel olur. Bu yüzden at alırken dikkat edilmesi gereken en önemli şey onun rengi ve görünüşüdür.

Aslında atları renklerine göre adlandırmak, bir atın kıymetli veya iyi olup olmadığı hakkında renklerine ve görünüşüne bakarak hüküm yürütmek, her toplumda eskiden beri görülen bir âdettir. Bu durum, özellikle atçılık konusunda gelişmiş toplumlarda, at renkleriyle ilgili zengin bir kelime dağarcığının oluşmasını sağlamıştır. Bunun en iyi örneği Türklerdedir. Nitekim Ömer Hayyâm'ın da belirttiği gibi atçılık ve süvârilik konusunda uzmanlaşmış bir millet olan Türkler, atın cinsine, cinsiyetine, yaşına, rengine ve muhtelif özelliklerine göre çok sayıda deyim ve terim kullanmışlardır. Çin kaynaklarından öğrendiğimize göre, Asya Hunlarında üç, Göktürklerde ise onbir at cinsi bulunuyordu. Kaşgarlı Mahmud da *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te atlarla ilgili çok sayıda isim, atasözü ve tâbir nakletmiştir. Ayrıca, eski dönemlerde (bugün de olduğu gibi) atların yürüyüş ve koşma özelliklerine göre de adlandırıldığı olmuştur. Meselâ, güzel yürüyüşlü ve iyi koşan atlar için "kevel at", "ozuk at", "ıkılaç at", "yorga at", "erik at", "yüğrük at" gibi çok çeşitli adlar kullanılmıştır. Bunların dışında atların "don"ları, yâni renkleriyle ilgili de onlara verilmiş birçok isim mevcuttur.

Ömer Hayyâm da at renkleri ve gö-

Yay takımyıldızı, karton üzerine lak boyama, XIX. yüzyıl. David Koleksiyonu.

rünüşlerinin önemine dikkat çekmiştir. Ona göre *"bâzı atların çok garip renkleri/donları vardır ki bu durum, onları değersiz gösterir. Aristoteles, Kitâb-ı Hayvân'da az da olsa bu konu üzerinde durmuştur. Rengi, kuşların rengine benzeyen atlar, özellikle beyaz/kır olanlar daha iyi ve makbuldür. Bu atlara sâhip olanlar savaşta her zaman gâlip gelir ve böyle atlar pâdişahlara yakışır."*

* * *

Gelelim Ömer Hayyâm'ın eserinde kendisine yer bulan meşhur atlara:

Alûs/Elvis (الوس) Göğü veya güneş arabasını çeken attır. Beyaz/kır renklidir. Dûrbîn, yâni hipermetrop olduğu ve uzak bir yerden atların toynak sesini işittiğini söylerler. Çok sabırlıdır, ancak soğukta gitmeye tâkati yoktur. Mübârektir, ancak nâzik bir hayvandır.

Çerme (چرمه) Ömer Hayyâm'ın, dûrbîn ve öfkeli bir at olarak kaydettiği çerme, genel olarak at, özel olarak da beyaz, kır attır. Ancak Hayyâm, çermenin çeşitleri olarak siyâh çerme (سیاه چرمه), sorh çerme (سرخ چرمه) ve tâzî çerme (تازی چرمه)'yi kaydetmiştir.

Hing (خنگ) Hing kelimesi genel olarak beyaz renkli şeyler, özel olarak ise kır/beyaz atlar için kullanılmaktadır. Ömer Hayyâm, "en hünerli at" dediği hinglerin bâd hing (باد خنگ), megs hing (مگس خنگ), sebz hing (سبز خنگ), sorh hing (سرخ خنگ) ve hing ukâb (خنگ عقاب) gibi çeşitlerinden bahsetmiş ve bunlardan başı, alnı, ayağı, karnı, hayası, kuyruğu ve gözleri siyah olanların değerli olduğunu zikretmiştir. Hüsrev'in atının hing olduğu söylenir.

Kümeyt/Kumeyt (كُمَيْت) Kümeyt/kumeytin kelime anlamı "siyâha çalar kırmızı şarap" olup rengi kırmızı şarâba benzeyen, gövdesi koyu kırmızı/kızıl ya da siyah kırmızı arası, kuyruğu ve yelesi siyah olan atlara kümeyt/kumeyt denmiştir. Ömer Hayyâm'ın dayanıklı ve Hz. Ali'den rivâyetle en yiğit at dediği "kümeyt/kumeyt", soğuğa ve sıcağa, açlığa ve susuzluğa, koşmaya, güneşe, taşlığa ve çamura en dayanıklı ve bu bakımdan en değerli atlar arasında kabul edilir. Türkçede bu renk atlara "doru" denmektedir. Kümeyt/kumeytin, Ferîdûn'un atı olduğu söylenmektedir.

Pîse (پیسه) Apraş veya ala paça da denilen pîse, rengi siyah beyaz ya da herhangi iki renkten oluşan alacalı atlara verilen isimdir ki Arapçada buna "eblak/ablak" (ابلک/ابلق) denmektedir. Ömer Hayyâm, pîsenin merhametli ve sâhibine karşı sevecen, ancak başka bir at çeşidi olarak zikrettiği pîse-i kümeyt/kumeyt (پیسه كُمَيْت)'in ise kırılgan ve huysuz olduğunu kaydetmiştir.

Ablak (ابلک/ابلق) Nûşirevân'ın atı olarak da bilinen ablak, genel anlamda iki renkli, özel anlamda ise siyahlı beyazlı veya alacalı attır. Ömer Hayyâm, ablakın sâdece ismini zikretmekte, özellikleri hakkında bilgi vermemektedir. Ancak ablakın pîse ile aynı olduğu ve bu tür atların iyisinin fazla bulunma-

yıp pek tercih edilmediği anlaşılmaktadır. Bununla berâber ablak, yâni alaca atın Türk târihi ve edebiyâtında önemli bir yere sâhip olduğu görülür. Osmanlılar döneminde "gösterişli, alaca bacaklı, sekileri uyluklarına kadar ak olan atlar"a da ablak denilmiş ve bu tür atlara binenler için savaşçı ve kahraman anlamında "ablâk süvâr" tâbiri kullanılmıştır.

Şebdîz (شبديز) ve ***Gülgûn*** (گلگون) Ömer Hayyâm'ın, *"Açlığa dayanabilen, mübârek bir attır."* dediği şebdîz ve sâdece adını zikredip özellikleri hakkında bilgi vermediği gülgûn, *Hüsrev u Şîrîn* hikâyesinin aslî kahramanlarındandır. Hikâyeye göre şebdîz ve gülgûn, Hüsrev'in atlarıdır, ancak Hüsrev gülgûn'u Şîrîn'e hediye etmiştir. Şebdîz ve gülgûn aynı kısraktan olmadır ve bu kısrak, bir mağarada bulunan aygır heykeline sürtünerek iki defa gebe kalmış, birinde şebdîzi diğerinde ise gülgûnu doğurmuştur. Bu iki efsânevî at, hikâyenin aslî kahramanları kadar önemlidir. Şebdîzin ölümü Hüsrev'i o kadar üzmüştür ki günlerce ağlamış ve onu büyük bir törenle defnetmiştir. Şebdîz Hüsrev ile, gülgûn da Şîrîn ile özdeşleşmiş gibidir. Bu hikâyedeki rollerinden sonra gerek Fars gerekse Türk edebiyâtında sıkça tesâdüf edilen birer mazmûn hâline gelen şebdîz, "gece renkli, siyah"; gülgûn ise "gül renkli" anlamına gelmekte ve söz konusu renklere sâhip atlara bu adların verildiği anlaşılmaktadır. *Kâbûsnâme*'de gülgûnun "tek renk ve beneksiz olduğu" söylenmektedir.

Rahş (رخش) Zaloğlu Rüstem'in atı olarak bilinen rahşın kelime anlamı beyazla karışık kırmızı, yâni kırmızı beyazdır; bu renk atlara rahş denmiştir. Bunun yanında genel anlamda asil atlar için de rahş kelimesi kullanılmaktadır. Rüstem'in atı kırmızılı, beyazlı olduğundan ona bu ad verilmiştir. Dîvan edebiyâtında gösterişli, yürük at anlamında da kullanılmıştır. Ömer Hayyâm, rahşın zerd rahş (زرد رخش) ve siyâ rahş (سيا رخش) denilen iki türünden bahsetmekte ise de özellikleri hakkında bilgi vermemektedir.

Hûrşîd (خورشيد) Ömer Hayyâm'ın, *"Yavaş ve mübârek bir hayvandır."* dediği hûrşîdin kelime anlamı güneştir. Bazı kaynaklarda "hûrşîd süvâr" tâbirine tesâdüf edilse de bu at türü hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır.

Çeşîne (چشينه) Ömer Hayyâm'ın sâdece adını zikredip özellikleri hakkında bilgi vermediği çeşîne, "çeşîşe" (چشيشه) kelimesiyle aynı anlamda olup Türkçede "kır at" denilen beyaz at veya katırlar için kullanılır. Çeşîne veya çeşîşe atlara, yukarıda zikri geçen "hing" de denmektedir.

Şûlek (شولک) Ömer Hayyâm, şûlekin de sâdece adını zikretmiş, özellikleri hakkında bilgi vermemiştir. Ancak efsânevî İran hükümdarlarından İsfendiyâr'ın atının bu adı taşıdığı ve genel anlamda hızlı, çabuk, kıvrak ve güçlü/kuvvetli atlara şûlek denildiği anlaşılmaktadır.

Zerde (زرده) Ömer Hayyâm'ın özellikleri hakkında bilgi vermediği zerde, Behrâm'ın atı olarak bilinmektedir. *Kâbûsnâme*'de iyi bir at olarak zikredilen zerde, sarı renkli olup dudağı, gözü, budlarının arası (miyân-ı ran), arkası (kûn) ve hayası siyah olur. Türkçede bunlara "kula at" denir. Bu bakımdan aşağıda zikredilen semende benzer özellikler taşır. Bununla berâber, "zerde-i semend" (زرده سمند) adı verilen bir at türünün olduğu da bilinmektedir.

Semend (سمند) Ömer Hayyâm'ın "sabırlı, işçi/çalışkan ve Hz. Ali'den rivâyetle en hünerli at" dediği semend, rengi sarıya mâil, açık kahverengi bir at olup *Kâbûsnâme*'de zerde ile aynı özellikleri taşımaktadır ki buna da "kula at" denir. Keyhüsrev'in atı olduğu söylenen ve Osmanlı dönemi minyatürlerinde hükümdarların binek atı olarak tasvir edilen semendin, kutlu sayılan siyah beneklileri makbuldür. Bu özelliklerden yoksun olanları değersiz görülmüştür.

Siyâh (سياه) Ömer Hayyâm'ın "en korkusuz at" dediği siyâh, İsfendiyâr ve Cemşîd'in atının adıdır. Türkçede "kara veya yağız", Arapçada "edhem" olarak adlandırılan bu at, ismi gibi tamâmen siyah renklidir. Bu atların gözünde kırmızılık olmayanları makbuldür.

Sepîd (سپيد): Sepîd kelimesinin beyaz, ak anlamına geldiği mâlumdur. Buradan hareketle Ömer Hayyâm'ın bu adla zikrettiği at türünün, *"hing"* ve *"çeşîne"* gibi kır/beyaz atlara verilen ad olduğu tahmin edilebilir. Müellif, sepîdin bir türü olduğu anlaşılan *sepîd zerde* (سپيد زرده) 'yi *"pâdişahlara yakışır bir at"* türü olarak zikretmiştir ki sepîd zerdenin sarıya mâil veya sarı beyaz renkli atlar için kullanıldığı düşünülebilir.

Zâğ çeşm (زاغ چشم) ve ***Zerde-i zağ çeşm*** (زرده زاغ چشم) Zâğ kelimesi karga ve gök rengi, mâvi anlamlarındadır. Ömer Hayyâm'ın "zâğ çeşm" ve "zerde-i zâğ çeşm" olarak kaydettiği bu atlar, *Kâbûsnâme*'de "şebkör", yâni gece görmez olarak zikredilmekte ve bundan dolayı ayıplı/kusurlu sayılmaktadır.

Dîze (ديزه) Ömer Hayyâm'ın sâdece ismini zikredip hakkında bilgi vermediği at türlerinden olan dîze, siyah veya külrengi atlara denmekte olup Türkçedeki karşılığı "boz"dur. At dışında katır, eşek ve kurt gibi bâzı hayvanlar için de kullanılır. Dîze atların perçeminden kuyruğuna siyah hat çekilmiş olanları da vardır.

Bâd (باد) "Rüzgâr", "hızlı ve çabuk" gibi anlamlara gelen bâd kelimesi, at için de kullanılmıştır. Ömer Hayyâm eserinde bâd rûy (بادروى) ve bâd hing (باد خنگ)'ten bahsetmekle berâber, özellikleri hakkında bilgi vermemektedir.

Hurmâgûn (خرماگون) Hurma renkli, siyaha mâil kırmızı at olup buna "keher" de denmektedir. *Kâbûsnâme*'de kümeyt/kumeytle (Türkçede doru) berâber en iyi ve güzel, soğuğa ve sıcağa dayanıklı, çalışkan bir at olduğu zikredilmiştir. Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi hurmâgûn, *Kâbûsnâme*'nin XV. yüzyılda yapılmış Osmanlıca/Türkçe tercümesinde "hurmâyî doru" olarak zikredilmiş ve bâzı lugatlarda bu atın kümeyt/kumeytle aynı olduğu söylenmiştir ki bu durumda hurmâgûnla kümeyt/kumeyt arasında benzerlik bulunduğu, ancak hurmâgûn veya hurmâyî dorunun özel bir ara renk/don olduğu anlaşılmaktadır.

Ergûn (ارغون) Ömer Hayyâm'ın ismini zikredip özellikleri hakkında bilgi vermediği at türlerinden biri de ergûn olup kaynaklarda hızlı ve çevik bir at olarak kaydedilmiştir.

Ömer Hayyâm'ın zikrettiği atlar bunlardan ibâret değildir. Müellif ebr kâs (ابركاس), nâvbâr/nâvyâr (ناويار/ناوبار), *bûrsâr* (بورسار), edes (ادس), şîr pûset (شير پوست), gûr/gevr sorh (گورسرخ), ebr gûn (ابرگون), hâk reng (خاک رنگ), behgûn (بهگون), meygûn (ميگون), âbgûn (آب گون), bahârgûn (بهارگون), nilgûn (نيلگون) gibi atlardan da bahsetmiştir. Ancak bunlarla ilgili fazla bilgi bulunmayışı, bu atlar ve özellikleri hakkında fazla bir şey söylemeye imkân vermemektedir.

Nef'î'nin hayal atları

LEYLA ALPTEKİN SARIOĞLU

Falnâme'den, XVI. yüzyıl.

MEDENİYET târihi içinde mühim bir yerde konumlanan at, sosyal hayâtın hemen her türlü öğesini bünyesinde barındıran klasik Türk edebiyâtında da önemi doğrultusunda yer bulmuş, bu edebiyâta mensup şâirlerce çeşitli özellikleri ile çokça anılmıştır. At motifi, özellikle kasîdelerin methiye bölümlerinde devlet adamlarının atlarıyla ilgili tasvirlerde dikkati çeker. Ancak atlarla ilgili daha etraflı tasvirlere kasîdelerin nesib bölümlerinde ve kimi zaman da müstakil olarak kaleme alınmış rahşiyelerde yer verilmiştir.

Edebî bir terim olarak sâdece Türk edebiyâtında var olan "rahşiye", nesib bölümünde atın anlatıldığı, atın adlarını ve özelliklerini konu edinen, at için yazılan kasîde ve mersiye mânâsındadır. "Gösterişli, yürük ve güzel (at)" anlamına gelen Farsça "rahş" kelimesine Arapça âidiyet ekinin getirilmesiyle türetilmiş rahşiyenin yanı sıra, atlarla ilgili şiirler için kullanılmış diğer terimler ise "esbiye", "feresnâme", "feresiyye"dir. Esâsen cins atların tasvîrini içeren rahşiye türü, mirâciyelerin bir bölümünde yer verilen "Burak" ve "Refref"in tasvir edilmesi netîcesinde oluşmuş bir türdür. Bu türün içine kasîdelerin nesib bölümlerindeki at tasvirleri ve anlatımların yanı sıra, farklı nazım şekilleriyle yazılmış manzûmeler de girmektedir. Rahşiye, klasik Türk şiirinin olgunluk kazanması ile müstakil bir yapı kazanmış, zengin bir edebî tür hâline gelmiştir.

Rahşiye türünün en eski örneği Ahmed Paşa (öl. 1496-97) tarafından kaleme alınmıştır. Kasîde nazım şekli ile yazılmış bu rahşiye 15 beyittir. Bu nazım şekli ile yazılmış rahşiye örnekleri arasında Allâme Şeyhî (öl. 1634-35)'nin *Dîvan*'ında *Kasîde der-Medh-i Esb-i Hemvâr* başlığı ile yer alan 32 beyitlik ve Sabrî (öl. 1645)'nin *Dîvan*'ında bulunan *Rahşiyye Der-Medh-i Pâdişâh Cem-mekrümet Sultân Murâd Hân 'Aleyhi'r-rahme ve'r-rızvân* başlıklı 77 beyitlik şiirler sayılabilir.

Klasik Türk edebiyâtında rahşiye türünün en başarılı manzûmeleri, kaynakların ittifakla belirttiği üzere Nef'î (öl.1635) tarafından kaleme alınmıştır. *Der-Sitâyiş-i Esbân-ı Şehsüvâr-ı Zamân Hazret-i Sultân Murâd Hân Bâ-Fermân-ı Âlîşân* başlıklı 84 beyitlik, *Der-Medh-i Rahş-ı Hazret-i Sultân Murâd* başlıklı 44 beyitlik ve *Kasîde-i Rahşiyye Der Medh-i Mustafa Paşa* başlıklı 47 beyitlik kasîdeleriyle Nef'î, bu türün hem şekil hem muhtevâ açısından en başarılı örneklerini vermiştir. Şehrî (öl. 1660)'nin *Dîvan*'ında yer alan 42 beyitlik *Der-Sitâyiş-i Mustafa Big Medh-i Semendes* başlıklı kasîdesi de rahşiye türüne dâhildir. Azmîzâde Haletî (öl. 1660-61)'nin 23 beyitlik rahşiye kasîdesi ise *Sa'âdetlü Pâdişâhumuz Cânibinden Habîb-i Siyâh ve Arslan Nâm Atları Vasfiyle Me'mûr Olduğumuzda Dinilmişdür* başlığını taşımaktadır. Alâeddin Sâbit (öl. 1712)'in kaleme aldığı *Esbiyye Berây-ı Mehmed Paşa* başlıklı 75 beyitlik kasîde; şeyhülislâm İshak Efendi (öl. 1734)'nin *Dîvan*'ında yer alan, *Kasîde-i Esbiyye* başlıklı 56 beyitlik manzûme; Şehdî (öl. 1727)'nin *Kethudâ-yı Sadr-ı Alî Hasan Ağa Anatolu Muhâsebecisi Olduğumuzda Mükemmel Dîvân Rahşı ile Bir Esb-i Sabâ-Seyr Gönderdiklerine Didüğümüz Kasîde-i Esbiyyedir* başlıklı 8 beyitlik şiir yine rahşiye örnekleri arasındadır.

Nazîr İbrahim (öl. 1774) tarafından yazılmış *Takrîz-i Feresnâme-i Dâniş ba-Sitâyiş-i Hasan Paşa-zâde Halîl Paşa* adını taşıyan 23 beyitlik kasîde, muhtevâsı îtibâriyle bir rahşiye örneğidir. Ârif Süleyman (öl. 1769)'ın *Dîvan*'ındaki *Der Vasf-ı Hınk-ı Sabâ-Seyr Pâdişâh-ı Âlem-Penâh Rahmetu'llâhi Aleyh* başlıklı 12 beyitlik manzûme de rahşiye türünde yazılmış kasîdelerdendir.

Kasîde nazım şekli ile yazılmış bu örneklerin yanında, rahşiyenin edebî bir tür olarak kasîde ve mersiye sınırları içinde değerlendirilmemesi gerektiğini farklı nazım şekilleri ile yazılmış örneklerden anlıyoruz. Örneğin Tâcizâde Cafer Çelebi (öl. 1515), *Hevesnâme* adlı mesnevîsinin 20 beytinde *Sıfat-ı Esb* başlığıyla mesnevî nazım şeklinde bir rahşiye örneği vermiştir. Mesnevî nazım şekli ile yazılmış bir diğer rahşiye örneği Hassân (öl. 1432 sonrası?)'ın, *Mihr ü Müşterî* adlı mesnevîsinde yer alan 21 beyitlik manzûmedir. Ayrıca Lâmi'î Çelebi (öl. 1532)'nin *Vâmık u Azrâ* mesnevîsinde yer alan, *Sıfat-ı Esb-i Süvârî* başlıklı 5 beyitlik kısmı da rahşiye türünü hazırlayan örnekler içinde düşünmek gerekmektedir. Bunların yanı sıra Şeyh Gâlib (öl. 1799)'in *Hüsn ü Aşk* adlı mesnevîsinin *Der-Vasfı Esb* başlıklı 22 beyitlik kısmında rahşiye üslûbu hâkimdir. Yine *Gâlib Dîvânı*'nda yer alan *Kenâr-ı Mektûb-ı Latîfe-Üslûb* başlıklı 19 beyitlik mesnevî, rahşiye türünün özelliklerini yansıtan orijinal bir manzûmedir.

Mesnevî yanında gazel nazım şekli ile yazılan rahşiyeler de bulunmaktadır. Kütahyalı Rahimî (öl. XVI. yüzyıl)'nin *Dîvan*'ında yer alan iki gazel; Tâlib Efendi (öl. 1706-07)'nin *Beliğ Tezkiresi*'nde kayıtlı 15 beyitlik "Esbiyye" başlıklı şiiri de rahşiye türünde manzûmelerdir. İbrahim Hanif (öl. 1802)'in *Dîvan*'ındaki *Esbiyye Der-Vasf-ı Şehinşâh-ı Devrân* başlıklı 8 beyitlik ve *Esbiyye Der-Vasf-ı Şehinşâh-ı A'zâm* başlıklı 7 beyitlik iki şiir de rahşiye türü içindedir.

Bütün bu örneklerin yanı sıra Nef'î tarafından ikisi IV. Murad (1623-1640) ve biri vezir Mustafa Paşa medhinde yazılmış üç rahşiye kasîdesi, türünün özelliklerini en iyi şekilde yansıtan ve zengin malzeme içeren metinler olarak ayrı bir önem arz eder. İlki *Nef'î Dîvânı*'nın 18. kasîdesidir. IV. Murad'ın fermânıyla yazdığı *Der-Sitâyiş-i Esbân-ı Şehsüvâr-ı Zamân Hazret-i Sultân Murâd Hân Bâ-Fermân-ı Âlîşân* başlıklı kasîdesinin nesib bölümünde Nef'î, sultânın atlarını teker teker tanıttıktan sonra medhiye kısmına geçmiştir. 84 beyitlik kasîdenin 52 beyti nesib bölümüne ayrılmıştır. Kasîdenin ilk beytinde şâir, ata ad verme geleneğine dikkat çekerek IV. Murad'ın Bâd-ı Sabâ ismini verdiği mübârek yüzlü atıyla söze başlar:

Bârekallâh zihî rahş-ı hümâyûn-sîmâ
Ki komuş nâmını sultân-ı cihân Bâd-ı Sabâ
(K.18/1)

Ardından Nef'î bu atın özelliklerinden bahseder. Sabah rüzgârı, seher yeli mânâsına gelen Bâd-ı Sabâ, adından da anlaşılacağı üzere hızlı bir attır. Nef'î, bu atın ataklığını vurgulamak için ikinci beyitte onun yanında rüzgârın yavaş kaldığını, hız bakımından denginin yıldırım olduğunu ve bu sebeple ona

Rüstem'in atı Rahş'ın aslanı öldürmesi. David Koleksiyonu.

rüzgâr değil de yıldırım demenin daha doğru olacağını ifâde eder. Zîra bu at o kadar hızlıdır ki koşarken gölgesi bile ona yetişemez (K.18/2). Rüzgârın, yıldırımın ve gölgesinin kendisine yetişemediği Bâd-ı Sabâ, düşünme hızından da süratlidir. Gölgesi gibi onu da geride bırakarak hızla geçip gider (K.18/3) ve eğer binicisi yanlışlıkla dizginini gevşetse gölgesi toprağa düşmeden dünyâyı bile dolaşır (K.18/4).

Pâdişâhın atlarından biri de Tayyar'dır. Bu at da hız bakımından mükemmeldir. Eğer uçma kâbiliyeti olsa kuş ona yetişemez. Onun toynaklarıyla çıkardığı toza toprağa rüzgâr ve kasırga bile erişememektedir (K.18/5). Şâir, kanatlı hayvanlarla mukâyese ettiği atı daha süratli görmekte ve ankâ ile hümâ kuşlarının kendisine eşlik edemeyeceğini iddia etmektedir (K.18/6). Ona göre Tayyar, uçmak için nurdan kanatlarını açan bir meleğe benzemektedir (K.18/7). Bu at için şâir, "âlemi bir göz kapatıp açma süresince gezer" demiştir:

Tayy eder âlemi bir göz yumup açınca bu da

Bu kadar çâbük ü çâlâk olur mu acabâ

(K.18/8)

Tayyar'ın özeliklerinden sonra şâir, sultânın diğer atlarının adlarını sıralar: Evren, Saçlı Doru, Mercan, Celâlî Yağızı, Edhem, Tuma, Kapıağası Dorusu, Arslan Dorusu, Cebeli Doru, Kayışoğlu Dorusu, Kümeyt, Ağa Alcası, Şam Alcası, Aşkar, Dağlar Delisi, Surâhî-i ser-efrâz. Görüldüğü üzere bu adların çoğu Türkçedir.

Meger Evren ola yâ Saçlı Toru yâ Mercân

Yâ Celâlî Yağızı yâ iki Edhem yâ Tuma

(K.18/9)

Nef'î'de geçen at isimleri soylu ve has atlara âittir. Adları bir bir sayan şâir, atların özelliklerine de sırayla değinir. Örneğin Evren, sıçradığı zaman kızgın bir ejderhâyı andırır (K.18/10). Şâir onun hızla atılışını övmeye başlasa onun da kalemi elinde durmaz, o da ok gibi ileri atılır (K.18/11). Saçlı Doru ise kanat açmış bir ankâ kuşuna benzer. Tek kanatla bile pervâsızca uçabilir (K.18/12). Saçlı Doru sanki yanan bir ateştir; siyah yeleleri de onun dumanıdır (K.18/13). Bu da Evren gibi yüksek atlasa binicisi Zal, kendisi de sanki Anka olur (K.18/14). Mercân ise yine hızlı koşan ayağı çabuk bir attır (K.18/15). Bu at, istese bir kıl üzerinde yürüyebilir, hatta zaman zaman rakkaslık bile eder (K.18/16). Hareketlerini izleyen kimse onu, dünyânın etrâfında dönen bir ışık, güneş zanneder. Zîra o, âlemi güneş ışığı kadar hızla dönebilmektedir (K.18/17).

Hele Celâlî Yağızı'nın çabukluğuna hayret etmemek mümkün değildir. Uçsuz bucaksız dünya ona dar gelir. Kalem gibi cilveye başlasa gökyüzü ona ancak hareketi için bir merkez noktası olur (K.18/18-19). İki Edhem ise birbirinin aynısı olan Arap kısraklarıdır (K.18/20). Bunlar güzellikte Leylâ gibidirler. Bunları gören Mecnun'un aklına Leylâ gelmez (K.18/21). Bu atlar yeryüzünde eşi benzeri bulunmayacak güzelliktedirler (K.18/22).

"Yine o cihânı süsleyen şahlar şâhının has ahırında hepsi birbirinden değerli daha ne atlar vardır." (K.18/23) diyen şâire göre: Kapıağası Dorusu dağda da çölde de aynı hızla koşabilen atlardandır (K.18/24). Şâir, Arslan Dorusu adlı atın gemi görünce zincirlerle zaptedilebilen arslana döndüğünü, bu küheylânın ancak iki yanından zincirlenerek götürüldüğünü söyler (K.18/26-27).

Cebeli Doru ve Kayışoğlu Dorusu da süratte birbiri ile kıyaslanmayacak atlardır (K.18/28). Kazâ oku bunların her birine eşlik etse göz nuru (bakış) gibi her ikisi de menzîle aynı anda ulaşır (K.18/29). Ağa Alcası, övgüye lâyık atlardandır (K.18/30). O, dünyâyı aydınlatan ışık gibi bir çıkar gökte koşar, bir iner yerde gezer, öyle bir rüzgâr ayaklıdır (K.18/31). Şam Alcası adlı at yürümeye niyetlense sanki kırmızı elbiseli put gibi güzel bir dilber salınarak yürümeye başlar (K.18/32). Şâire göre bu cilve ve naz Behram'ın atı Aşkar'da olsaydı, Zühre gökten inerek ona yoldaş olurdu (K.18/33). Aşkar koyu kırmızı renkli, doru, kestâne renkli, çoğunlukla siyah yeleli, siyah kuyruklu kula ata verilen isimdir. Koyu kırmızı renkli bu atın bütün endâmı kudret eli tarafından kınalanmış gibidir (K.18/34).

Pâdişâhın bir diğer atı da koştukça yeri göğü sallayan Dağlar Delisi'dir (K.18/35). Dağlar Delisi kızdığı zaman yer ve gök sarsılır, sanki kıyâmet kopar (K.18/36). Ama yürürken bir güzele benzer. Cilveye başlayınca sanki cennet tâvusudur (K.18/37). Adı böyle olsa da kendisi evcil bir ceylandır. Perçemi, yâni yeleleri Çin sümbülü, yüzü Hıta kumaşıdır (K.18/38). Dağınık perçemi rüzgârda uçuştukça misk kokusu saçmaktadır (K.18/39).

Şâir son olarak Surâhî-i Ser-efrâz namlı bir attan bahseder. Sultânın atları arasında herhâlde en gözde olanı bu attır. Nef'î, en çok bu atı son derece mübâlağalı bir üslûpla övmüştür. Fizikî görünümünün son derece mükemmel olduğunu vurgulayan şâir onun ayağına yüz sürmek için feleğin iki büklüm olmasına şaşılmayacağını söyler (K.18/40). O, ölçülü, düzgün gerdanlı, endâmı güzel bir cihan şûhu (K. 14/41), işvede, cilvede, edâlı yürüyüşte eşi bulunmayan bir güzeldir:

Şîvede cilvede mestâne hırâm eylemede

Vâr ise yine odur bir sanem-i müstesnâ

(K.18/42)

O öyle bir güzeldir ki salınıp naz ile gezindikçe bir bakışı ile cihânın canını yağmalar (K.18/43). Gönül alıcılıkta ancak bir güzel ona eşlik edebilir. Yoksa âlemde onun eşi benzeri bulunmaz (K.18/44). Onun tavırları, hareketleri nasıl târif edilsin? Böyle güzel ve şuh dilber görülmemiştir (K.18/45). Sâhibine karşı itaatkâr, hareketleri ölçülü, şîvesi, cilvesi hepsi birbirinden güzeldir (K.18/46). Yürüyüşü, bakışı, hepsi şuh bir dilberin şîvesi gibi aklı baştan almaktadır (K.18/47). Onun bir tasvîri Çin'e gitse, bir armağan gitmiş gibi olur. Mevlâ'nın yaratıcılık kudretinin timsâlidir (K.18/48). Naz dolu cilvelerini ne zaman yapsa onun ayak attığı yere gökyüzü döşenmelidir, ona bu yakışır (K.18/49). O kadar idrâki yüksektir ki binicisi kaşının ucu ile şöyle bir îmâ etse yürüyüşünü ona uydurur (K.18/50). Şâire göre bu ata Hz. Muhammed'in mîraç gecesinde göğe yükselirken bindiği cennet Burak'ı demek, bu denli hürmet göstermek gerekir (K.18/51). Zîra melek o atın huzûrunda giden bir seyistir; güneş onun altın nalına yüzünü sürse lâyıktır (K.18/52). Şâir, "bu şeref o mübârek yürüyüşlü ata çok değildir, zîra onun binicisi Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olan Sultan Murad'dır" diyerek sultânın övgüsüne geçer:

کشتن رخش رستم شیر را
برنی یکی پیلتن خفته دید
بر او یکی اسپ آشفته دید
نخست اسپ را گفت باید شکست
چو خواهم خود آید سوارم بدست
سوی رخش رخشان بیامد دنان
چو آتش بجوشید رخش آن زمان
دو دست اندر آورد و زد بر سرش
همان تیز دندان بپشت اندرش
همی زد بر آن خاک تا پاره کرد
ددی را بدان چاره بیچاره کرد
چو بیدار شد رستم تیز چنگ
جهان دید بر شیر تاریک و تنگ
چنین گفت کای رخش ناهوشیار
که گفتت که با شیر کن کارزار
اگر تو شدی کشته در دست اوی
من این ببر و این مغفر جنگجوی
چگونه کشیدی بمازندران
کمند و کمان زین و گرز گران

Çok mudur bu şeref ol rahş-ı mübârek-
kademe

Ki sa'âdetle süvâr ola ana zıll-ı Hudâ
(K.18/53)

54. ile 74. beyitler arasında Sultan Murad'ı metheden şâir, övdüğü atların pâdişâhın ahırındaki özel atlar olduklarını ve her atın memdûhun ahırına lâyık olmadığını ifâde eder (K.18/75). Kasîdenin son iki beytinde ise gece ve gündüz ata benzetilerek kullanılmıştır. Eşheb, Arapçada kır at demektir. Edhem ise yine Arapça yağız at mânâsındadır:

Eşheb-i rûz ile tâ Edhem-i şeb pey-der-pey
Haşre dek birbiri ardınca ola cilve-nümâ
(K.18/83)

Der-Medh-i Rahş-ı Hazret-i Sultân Murâd başlıklı ikinci rahşiye *Dîvan*'ın 19. kasîdesidir. Bu kasîde de IV. Murad'ın övgüsüne yöneliktir ve 44 beyitten oluşur. Bir önceki kasîdede pek çok atın adını sıralayıp özelliklerini veren şâir burada sâdece tek bir atla ilgili tasvirlere yer vermektedir. Bir önceki kasîdede de adı geçen Ağa Alcası adlı at 19 beyitte anlatılır. Kasîdenin geri kalan bölümleri pâdişah övgüsü ve duâ kısımlarıdır.

Şâire göre Ağa Alcası o denli hoş endamlı ve renklidir ki onun perçemi, boynu ve kuyruğu kınaya muhtaç değildir (K.19/2). Onun yürüyüşünün şîvesini ve ölçülü yüzünü gören, Allah'ın yaratığı bu varlığa hayran kalmakta (K.19/3); o ne zaman naz ile salına salına yürümeye niyet etse güzel yüzlü gönül alan bir sevgiliye benzemektedir (K.19/4). Şâir, bu atın vücûdundaki kızıl ve parlak kıllar münâsebetiyle derisinin kırmızı ipek kumaşa benzediğini de ifâde etmektedir:

O denlü surh u rahşân mûy-ı endâmı ki
âyıkdır

Kabâ-yı cismini ger benzedirsem al dîbâya
(K.19/5)

Nef'î'ye göre bu atın güzelliği ve gönül cezbeden salınışı dünyâyı meftun etmekle kalmayıp melekler de onu feleklerde zevkle seyretmektedirler (K.19/7). İnsan onun hâllerinin âşığı, melek ise salınarak yürüyüşünün hayrânıdır (K.19/8). Öyle ki gezinmek için mânâ meydanına ayak bassa düşünce bâkireleri saf saf olarak onu seyretmeye başlamaktadırlar (K.19/9).

Ağa Alcası, uçan bir kuş kadar hızlıdır. O hareket ettikçe eteğinin kenarı ankâ kuşunun kanadını andırmaktadır:

Uçar kuşdur şitâb etdikçe gûyâ benzer
anınçün

Kenâr-ı dâmen-i bergüstvânı bâl-i Ankâya
(K.19/10)

Şâire göre bu at o kadar hızlıdır ki nârin gül yaprağına dokunsa nalının çivisinin ucu iz bırakmaz (K.19/11). Ama sert yürüyüşe gelince nalının şimşeği taşı eritecek derecede kuvvetlidir (K.19/12). Öyle ki ayağının çarpması dünyânın boynuzunda durduğu öküzün başını parçalar, şiddetle nalından fırlattığı çivi ta Ülker yıldızına kadar çıkar:

Şikest eyler ser-i gâv-ı zemîni sadme-i pâyı

Çıkar şiddetle pertâb etdiği mîhı Süreyyâ'ya
(K.19/13)

Nef'î, bu at ile yıldırım ve rüzgârın bile yarışmaya kalkışamayacağını (K.19/14), onun koşarken yeryüzünden gökyüzüne hızla yükselen bir ateşe benzediğini (K.19/15), Burak gibi yeryüzünden feleklere süratle gidebilecek kudrette olduğunu (K.19/16), eğer yedi deryâyı geçecek olsa yedisini de yel gibi ayağı ıslanmadan aşabileceğini (K.19/17) ifâde ettikten sonra bu denli hafif ayaklı ve ayağı çabuk bir ata kasîde yazmanın mümkün olmadığını da dile getirmiştir (K.19/18). Elbette bu üstün özelliklere sâhip olan bir ata ancak âlemi süsleyen at binicisinin, yâni Sultan Murad'ın üzengisi lâyıktır (K.19/19). Gümüş tenli, altın nallı ve kıymetli taşlarla süslenmiş at takımları olan bu atın ahırında su içtiği kap bile Dara'nın tâcı ile aynı değerdedir (K.19/20).

Üçüncü rahşiye, şâirin *Dîvan*'ının 46. kasîdesidir. 47 beyitlik bu manzûme *Kasîde-i Rahşiyye Der-Medh-i Mustafa Paşa* başlığını taşır. Vezir Mustafa Paşa için yazılmış olan kasîdenin 20. beytine kadar paşanın atı, tasvirlerle birlikte olağanüstü nitelikleriyle övülür. 20. beyitten sonra memduh övgüsüne geçilir ve duâ kısmı ile kasîde biter. Bu kasîdede tek bir at anlatılmaktadır.

Vezir Mustafa Paşa'nın atı mülâyim tavırlı, nâzik bir attır. Mülâyim bir atın koşusunun güzelliği sevgilinin cilvesini andırır (K.46/1). Bu at son derece nazlı ve cilvelidir (K.46/2). Gönül çeken salınışına bağlanan tutkunlar için bakışı, güzellerin süzgün bakışı gibi gizlicedir (K.46/4). Bu at, yolunun başına tutkun olanlar için cennet Burak'ı; bakışlarının tuzağının esirleri için Tatar âhûsudur (K.46/5). Tabiatı o kadar göz alıcıdır ki zeki bir kimseyi bile sersem edebilir:

O denli dil-keş ü matbû'dur şemâ'ili kim

Eder görünce serâsîme akl-ı ayyârı (K.46/6)

Nef'î, burada atı sevgiliye benzeterek ağlayıp inleyen bir âşığı ayrılık zamânında anlamak için o atın gönül süsleyen yüzünü düşünmenin yeterli olacağını ifâde eder (K.45/7). Atın yüzü güzellik yönünden sevgilinin yüzüne benzetilmiş, atı kontrol altında tutmaya yarayan "şikâl" de sevgilinin saçına teşbih edilmiştir:

Murâdı üzre hayâlinde seyr için şeklin

Şikâl ederdi ana belki zülf-i dildârı (K.46/8)

Alnı bayram sabahı gibi aydınlık bu güzelin misk kokan yeleleri ise gece gibi karanlıktır (K.46/9). Böyle bir güzelliği bir an bile seyretmek efkârlı gönülleri ferahlatır (K.46/10). Sabah rüzgârı gibi salınarak yürüyüşü nehirlerin dalgalanışını andırır (K.46/11). Bu denli nazlı ve yumuşak yürüyüşlü iken haşin yürüyüşünden de Allah korusun (K. 46/12) diyen şâir, onun ayağının toprağının kasırgaya temkin verdiğini ve hareketinden oluşan havanın dağın zirvesini sarstığını ifâde etmektedir (K.46/13).

Şâir bu şiirde, koyu renkli doru at mânâsındaki "kümeyt" kelimesini kullanmış ve böylece atı kaleme de benzetmiştir (K.46/15). Onun haşin yürüyüşünün hiddeti mânâ göğüne şiirlerin tâlihini ulaştırmaktadır (K.46/16). Şâire göre hayal atı o kadar hızlı koşar ki düşünce binicisi hayal atını ne kadar hızlı sürse de onun tozuna bile yetişemeyecektir (K.46/17-18-19). Bu at, aynı zamanda Burak'a da benzemektedir (K.46/20).

Rahşiyelerdeki at ve atla ilgili unsurların kullanılışına açıklık getirmek üzere seçilen bu üç kasîde, rahşiyelerin en karakteristik örneklerindendir. İkisi IV. Murad ve biri vezir Mustafa Paşa hakkında yazılmış bu kasîdelerin, ilkinde 53, ikincisinde 19 ve üçüncüsünde 20 beyitlik rahşiye kısmı bulunmaktadır. Toplamda 92 beyit tutan bu kısımlardan

anlaşıldığı gibi rahşiyelerde atlar, vücut güzelliği, renk ve endâm gibi fiziksel özelliklerinin yanında haşinliği veya yumuşak başlılığı, binicisiyle uyumu gibi pek çok yönden de ele alınmıştır.

Ata farklı mânâlar, orijinal çağrışımlar yükleyen Nef'î'deki at sevgisi, köklü bir sevgidir. Bu sebeple onun rahşiyelerinde yer alan atlar, usta ressamların elinden çıkmış tasvirler gibi canlı ve hareketlidir. Onun atları, hız bakımından rüzgârdan daha süratli, yıldırımla hatta düşünce hızıyla denk varlıklardır. Gölgeleri dahi kendilerine yetişemeyen bu atlar gölgeleri daha toprağa düşmeden dünyâyı dolaşırlar. Onların dünyâyı gezme süresi bir gökırpma süresincedir. Âlemi güneş ışığı kadar hızla döner, yedi deryâyı ayaklarını ıslatmadan geçerler. Nef'î'nin atları, yumuşak huylulukta en halim, sert tabiatlılıkta en haşin olanlardır. Onlar, zincire gelmeyen haşin tabiatları ortaya çıkınca yeri göğü sallayan bir ateşe benzerler. İdrakleri yüksek bu atlar, Allah'ın yaratıcılık kudretinin timsâli olarak hem insanları hem de melekleri kendilerine meftun etmektedirler.

At, klasik edebiyâtımıza mensup pek çok şâir tarafından memdûhun/sevgilinin övgüsünü yapmak veya şâirin kendi sanatını, tâlihini ve feleğin durumlarını anlatmak maksadıyla da şiire konu edilmiştir. Rahşiyeler kaleme alan ve neredeyse bütün kasîdelerinde ata yer veren Nef'î de orijinal hayal âlemi ve renkli, mübâlağalı, çarpıcı tasvirleriyle at sevgisini büyük bir ustalıkla işlemiş ve hem memduhlarının atlarını hem de kendi düşündeki atları ölümsüzleştirmiştir.

Rüstem'in Rahş'ı yakalaması, Firdevsî'nin *Şehnâme*'sinden. Metropolitan Sanat Müzesi.

KAYNAKÇA

¶ Akkuş, M., *Klasik Türk Şiirinin Anlam Dünyası, Edebî Türler ve Tarzlar,* Erzurum, Fenomen Yayınları, 2006.

¶ Akkuş, M., *Nef'î Dîvânı,* Ankara, Akçağ Yayınları, 1993.

¶ Avşar, Z., Nef'î'nin Hayal Kavramına Yaklaşımı", *Bilig,* sayı: 24, Kış 2003, s. 89-114.

¶ Aydemir, Y., "Türk Edebiyatında Kaside", *Bilig,* sayı: 22, Yaz 2002, s. 133-168.

¶ Balaban, A., "Nef'i'nin Kasidelerinde Mübalağa Sanatındaki Ayrıntılar", *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic,* Volume 7/3, Summer 2012, p. 453-468.

¶ Bilgin, O., "Türk Edebiyatında Rahşiyeler", *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık,* TJK Yayınları, İstanbul, 1995, s. 276-279.

¶ Devellioğlu, F., *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, haz. Aydın Sami Güneyçal, Aydın Kitabevi, Ankara, 2000.

¶ Gökalp, H., "Edebî Türler", *Başlangıçtan Günümüze Türk Edebiyatında Tür ve Şekil Bilgisi,* Kesit Yayınları, İstanbul, 2011.

¶ Halaçoğlu, Y., "At/İslami Devir", *DİA,* c. 4, İstanbul, 1991, s. 28-31.

¶ Kafesoğlu, İ., "At/İslam Öncesi", *DİA,* c. 4, İstanbul, 1988, s. 26-28.

¶ Karahan, A., *Nef´î,* Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları,

¶ Kafesoğlu, İ., "At/İslam Öncesi", *DİA*, c. 4, İstanbul, 1988, s. 26-28.

¶ Karahan, A., *Nef´î*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1986.

¶ Kaya, B., "Divan Şiirinde At ve Şiirlerde İşlenişi", *TÜBAV Bilim Dergisi,* c. 10, sayı: 3, 2017, s. 86-99.

¶ Kaya, B., *Divan Şiirinde At,* Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, , Ankara, 2008.

¶ Küçük, S., "Nefî'de At Sevgisi", *Fırat Üniversitesi Dergisi (Sosyal Bilimler),* II/I, 1988, s. 177-191.

¶ Macit, M., "Söz Meydanının Usta Binicisi: Nef'î", *Dil ve Edebiyat Dergisi,* sayı: 21, 2010, s.14-27

¶ Sevük, İ. H., "Nef'î'nin Atları", *Cumhuriyet Gazetesi,* 30.7.1953, 8.

Rocinante

ÖZLEM KUMRULAR

H. Daumier, Don Quijote dağlarda, 1850. Bridgestone Sanat Müzesi.

DON QUİJOTE'siz bir Rocinante, Rocinante'siz bir Don Quijote düşünülemez. Âdeta birlikte bir Kentauros, yarı at-yarı insan bir mitolojik varlık gibidirler. Dünyânın en çok okunan, en çok dile çevrilen kurgu eseri *Don Quijote'nin* her mâcerâsında yanında olan yoldaşı, Truva atından sonra herkesin en çok hâfızasında kalan attır. Napolyon'un Marengo'su, Caligula'nın Incitatus'u târihte ününü kaybederken, Rocinante ölümsüzlüğe ulaşır. *Don Quijote*'de toplam 659 karakter vardır! Ama Rocinante; Sancho ve Dulcinea'yla birlikte baş kahramânın yanında anılan ilk dörtte her zaman yerini korumuştur. Evet, romanın bir kahramânıdır o da. Bir dramatis personae'den, yâni oyunun -burada romanın- kahramanlarındandır. 28 bölümde adı geçer!

Oysa pek de iç açıcı bir anlamı yoktur Rocinante'nin. Hiç de efendisi Don Quijote'nin pek özendiği şövalye romanlarındaki atlar gibi anlı şanlı bir isim değildir. Kötü görünümlü, işe koşturulan at anlamındaki "rocín" kelimesinden türetilmiştir. Devrin en büyük sözlük yazarı Covarrubias, eserinde, -ki bu bizde *Dîvânu Lugâti't Türk*'e denk düşer- o dönemde "rocín"in ne anlama geldiğini açıklarken, Rocinante'nin târihine de açıklık getirmiş olur. ***"Yaşı ileri olduğu, kötü muâmele gördüğü ya da iyi cins olmadığı için 'at' adına lâyık görülmeyen beygir"*** olarak tanımlar "rocín"i. Yâni aslında bir beygirdir bizim meşhur Rocinante'miz. İsmen ve cismen. Çılgın kahramânımız atına bir isim koymak için tam dört gün düşünür. Kafasında, yazar siler... Ne de olsa gezginci bir şövalye olmaya karar verdiğine göre ilk ihtiyâcı, onun şânına yakışır bir attır. Büyük İskender'in bir Bukefalos'u, İspanya'nın en büyük destan kahramânı El Cid'in de bir Babieca'sı olduğunu hatırlar. Büyük kahramanların atlarının da ölümsüz olduğunu bilir ve onların yolundan gitmek ister. Sonunda ona bu ismi bulur. Hem de kendisine bir isim bulmadan önce! Yâni La Manchalı Alonso Quijano, kendisine "Don Quijote" adını vermeden önce, atına "Rocinante" adını verir.

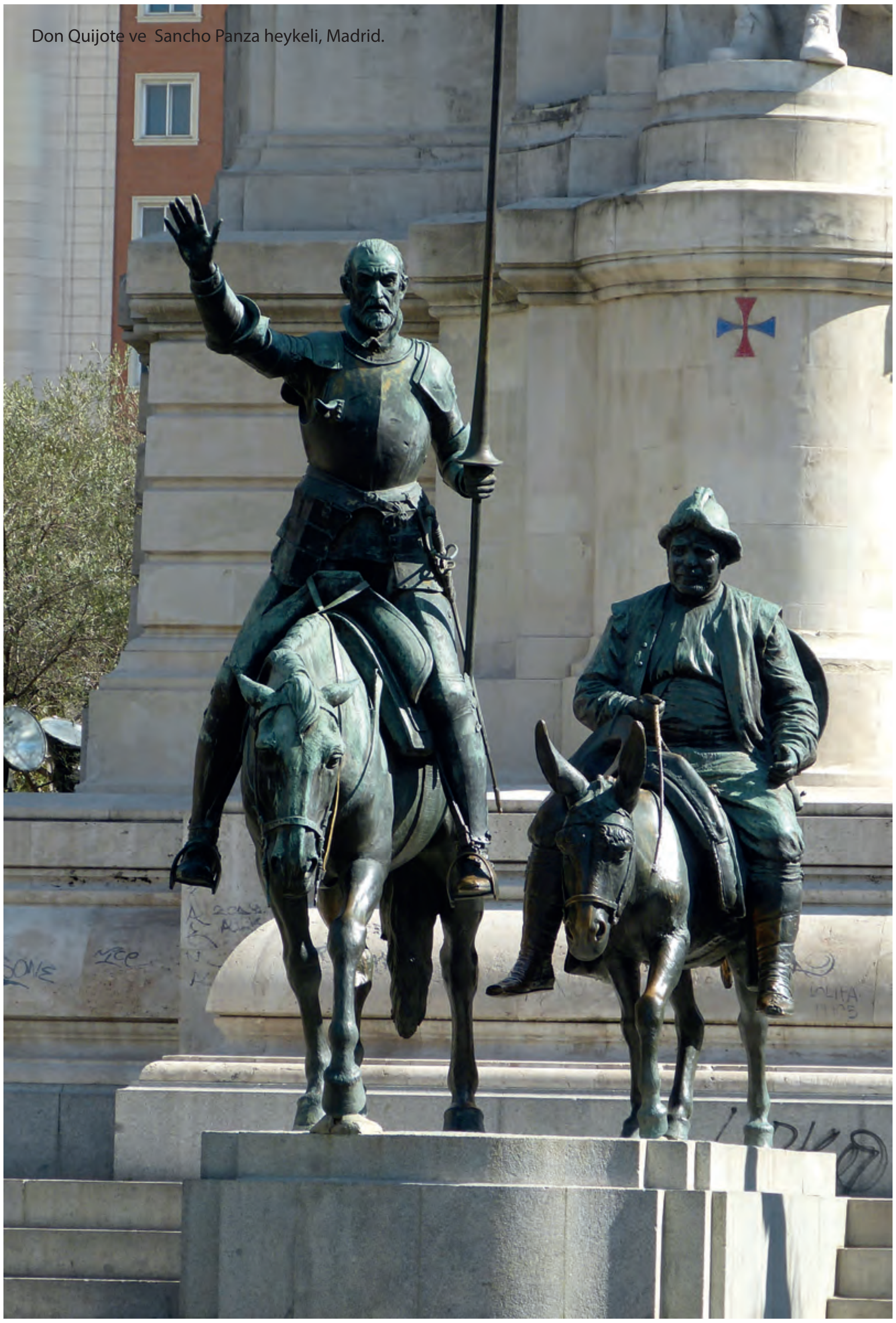
Düşmüş bir "hidalgo", atalarının varlıklarının hayâlinden başka bir şeyi olmayan küçük bir asilzâde olan Don Quijote'nin neden Rocinante'yi seçtiği ortadadır. Gelirinin bir kısmıyla karnını doyurup kalanıyla şövalye romansları alınca zâten geriye beş kuruşu kalmaz. Onunla da ancak bu çelimsiz beygiri alabilmiştir. Zâten tarla satıp kitap almaktadır. Başta av zevki için aldığı bu hayvan, sonunda bütün mâcerâlarının ortağı hâline gelecek, ona bir yoldaş olacaktır. Başına gelmeyen kalmayacaktır o bedbaht atın. Sâhibinin hayalleri ve idealleri altında ezilip gidecektir zavallı.

Rocinante'nin rengini tam olarak bilmiyoruz. Kendisine atfedilen melankolik ve ağırkanlı olma gibi özellikleri, devrin eserlerine bakıldığında, bize ipucu vermekten çok kafamızı karıştırır. Galen'den yayılan dört hılt (yâni anâsır-ı erbaa kavramı) dönemin İspanya'sında sâdece insanların değil, atların da kişiliğine uygulanır. Vücûdumuzdaki dört sıvının karakterimizi belirlediği inancı atlar için de geçerlidir. İnanışa göre ağırkanlı atlar beyaz, kızıla çalan kara atlar ise melankolik olur. Bu durumda iki renkten biridir, ama hangisi? İşte bunu bilemiyoruz.

Hikâye mâlûm... Don Quijote, şövalye romansları okuyup aklını tatlı tatlı kaçırmaya başlayınca bir şövalye olup dünyâdaki hatâları düzeltmeye karar verir. Caballero (şövalye) olmak için önce bir caballo (at) gerekir. Caballero, yâni şövalye zâten süvâri demektir. Başka bir deyişle onu var eden atıdır. Bu sebeple de bir şövalyenin ontolojik olarak en büyük dayanağı da atının ta kendisidir. Ata binmiş bir şövalye, ikonografik olarak da diğer askerlerden daha üstündür. Osmanlı da atın sosyal gücünü keşfetmiş ve Yeniçağ'da gayrimüslimlerin ata binmesine izin vermemiştir.

Edebiyat târihinde, hicvini yaptığı bütün şövalye romanslarında geçen atlardan çok daha meşhur olacaktır Rocinante. Orlando'nun Brilladoro'sundan ve Montalvan'ın Bayarte'sinden de meşhur! Rugero'nun Frontino'su edebiyat târihine gömülürken Rocinante hayâtımızın içine girecek, sonraki yüzyıllara taşınacaktır. Şövalye romanslarında asâleti, gücü ve hareketi simgeleyen atlar Cervantes'in eserinde tek tahtası eksik bir kahramânın çağına uymayan hayallerini gerçekleştirirken telef olan bahtsız bir beygirle temsil edileceklerdir. Ortaçağ'ın, bugünün dizileri gibi tâkip edilen ve her yaştan, her meslekten, her katmandan insanın müptelâsı olduğu şövalye romanslarının âdeta bir kahramanıdır at. Kuzeyin efsânevî romansı ***Sir Gawain ve Yeşil Şövalye***'nin kahramânı Yeşil Şövalye'nin atı, at koşumları ve süslemeleri anlatılırken âdeta bir prens, bir prenses tasvîri yapılır. Tepeden tırnağa yemyeşil mücevherle bir gelin gibi süslenmiştir. At, sâhibinin zenginliğini, gücünü ve şânını yansıtır. Cervantes, o hicvettiği şövalye romanlarının şâşaalı atlarının tam tersi bir portre çizer Rocinante'yle: yaşlı, yorgun, bezgin, çelimsiz, bahtsız, aç, gösterişsiz.

At gerçekten de sâdece bir kahramanlık simgesi değil, bir sosyal statü belirleyicisidir. Herkes ata binemez. Don Quijote'nin yaşadığı Altın Çağ'da, özellikle de onun yaşadığı çorak, fakir bir bölge olan La Mancha'da halkın binek hayvanı katırdır. At bir lüks, neredeyse bir üst sınıf sembolüdür. Bu yüzden, yamak Sancho'ya bir at değil, bir eşek vermiştir Cervantes. Her ne kadar Sancho onun "Rocinante'den iki kat daha iyi" olduğunu iddia etse de, Sancho'nun eşeğine bir isim bile vermemiştir Cervantes. O "anonim"dir. O dönemde de sık kullanılan ***"Eşek geldin, eşek gideceksin."*** atasözünü Don Quijote'nin ağzından söyleten Cervantes, bir bakıma bu hayvancıkların değersizliklerini onaylar gibidir. ***"Topraktan geldin, toprağa döneceksin."***den esinlenerek çıkmıştır bu atasözü. Galen'in "daha aptal bir hayvan" yoktur dediği zavallı eşekçikler, Altın Çağ İspanya'sında fakirin en değerli varlığıdır oysa. Hatta eşekçik, Cervantes'in kurguda yaptığı belki de en önemli hatâlardan birine kurban giderek ne denli az önemsendiğini de bize göstermiş olur. Sancho eşeğini kaybeder. Ancak sonraki başka

Don Quijote ve Sancho Panza heykeli, Madrid.

bir bölümde yine eşeğinin üzerindedir. Cervantes, kurguda onu kaybettirdiğini bile unutmuştur! Sancho da bir ara Rocinante'ye binmek ister. Ama bir türlü beceremez. Sanki Rocinante bunu kabul etmek istemez. Herkes sınıfını bilsin, der gibidir.

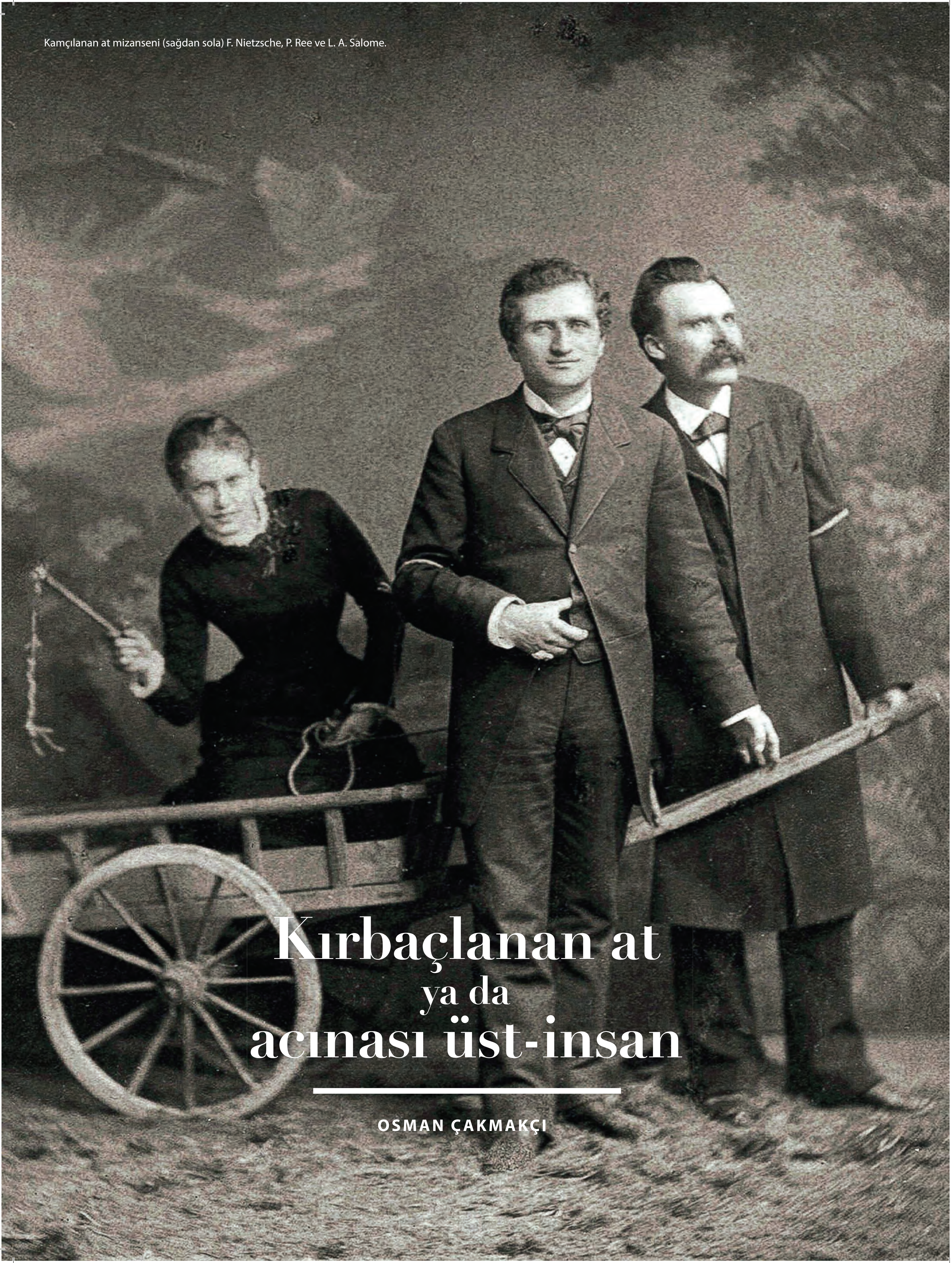
Rocinante, bir "macho", yâni erkektir. Erkek hayvana verilen "macho" (maço) kelimesinin anlam genişlemesine uğrayarak "kaba, sert erkek" anlamında kullanılması da buradan gelir. Aslında bir aygırdır yâni. Bir erkek olarak hayâtında pek başarılı olduğu da söylenemez. Koklayarak yakınlaşmaya çalıştığı kısraklardan ilk an bir temiz dayak yer. Kısraklar yanlarından tekmeleriyle uzaklaştırırlar onu. Bu da yetmiyormuş gibi bir de köylülerden bir porsiyon dayak yer Rocinante. Karşı cinsle olan mâcerâları böylece burada biter. Rocinante'nin romantik hayalleri son bulmuş olur.

Evet, yoldaştır Rocinante. İspanyolca olarak "compañero"dur. Con-pan, yâni ekmek ortağı olmaktan türeyen kelime Don Quijote'de tam da anlamını bulamaz aslında. Çünkü kahramânımız yemek yemediği gibi atının da pek yemek ihtiyâcını karşılayacak durumda değildir. Hatta ona göre yemek yemek dünyevî bir aktivitedir. Gezgin şövalyelerin ve atlarının yemek yediği pek görülmemiştir. Bu yüzden de yemek işini uhrevîlik karşısında dünyevîliği temsil eden Sancho'ya ve eşeğine bırakır. Zavallı Rocinante açlıktan gün geçtikçe daha da zayıflar, bir deri bir kemik kalır. Ne de olsa idealleri için açlığı tanımayan bir sâhibi vardır. Ekmeği değil belki, ama yolları hep paylaşırlar. İşte bu yüzden de gerçek bir yoldaştır Rocinante. Her yerde yanındadır sâhibinin. Meşhur değirmenlerle savaş sahnesinde de hâzır ve nâzırdır. Onun üzerinde saldırmıştır Don Quijote devâsa değirmen kollarına. Hatta zaman zaman yol ayrımına geldiklerinde doğru yolun seçimini Rocinante'ye bırakır. Mâcerâ konusunda onun iç güdülerine güvenir. Lâkin her seferinde belâların en beterine, yolların en dikenlisine ve çetrefillisine tesâdüf ederler.

G. Doré, La Mancha'lı Don Quijote.

H. PISAN

Kamçılanan at mizanseni (sağdan sola) F. Nietzsche, P. Ree ve L. A. Salome.

Kırbaçlanan at ya da acınası üst-insan

OSMAN ÇAKMAKÇI

NIETZSCHE, kırbaçlanan atın çektiği acının aynısını çekiyor, yoksa bu üst perdeden bir merhamet duyma değil, merhamet duymak için merhamet duyulandan serinkanlı bir mesâfede bulunmak gerekir. Oysa Nietzsche, kırbaçlanan atla özdeşleşmiştir ki kırbaçlanan at insanoğlunun ta kendisidir. Taşıyamayacağı kadar büyük bir yükün altına, dünyâ yükünün altına girmiş İnsan'dır o; üstelik ona bu yükü bir başkası yüklememiş, aksine kendisi bu yükün altına girmeye tâlip olmuştur.

Neden peki, neden bu taşıyamayacağı kadar ağır yükün altına girmiştir insanoğlu? Bir kere tâ en başından, daha dünyâya fırlatılır fırlatılmaz, işte o an, insan zâten taşıyamayacağı bir yükün altındadır, zîra kendi varoluş koşullarıyla dünyânın varoluş koşulları arasında bir uyumsuzluk vardır; aslında insan var olmaya uygun bir varlık değildir. Bu dünyânın koşullarına göre çok zayıftır; acz içindedir. Bilinç sâhibi olmasıyla dünyâya içkin, ona uygun unsurlarından biri değildir; varlığıyla dünya yüzündeyken, bilinciyle dünyânın dışındadır; hatta onun ötesindedir. Bu da kendisinin ötesine geçme çabasının ateşleyici fitilidir. Dünyânın en zeki insanları kendilerini yetersiz bulup kendilerini aşmaya, öteye geçmeye çabalarlar. Bu asla ulaşılamayacak ufuk çizgisine ulaşmaya çalışmak gibidir: İlerlediğiniz ölçüde ufuk çizgisi uzaklaşacaktır.

Nietzsche, bütün bunların farkın-dadır, zîra kendisi de o seslendiği âciz ve zavallı insanlardan biridir sâdece.

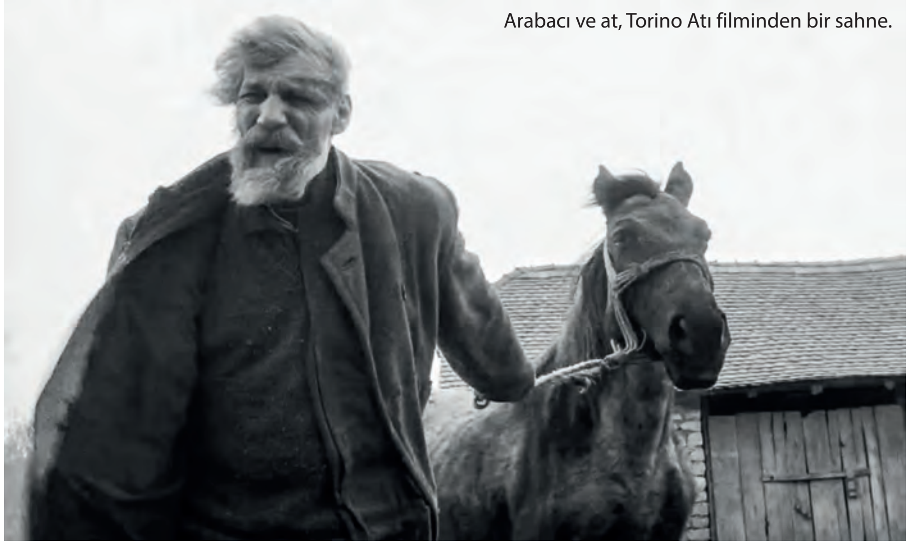
Diğer "sağlıklı", "normal", yâni normlara uygun insanlardan biri değildir. Ömür boyu yakasını bırakmamış olan kronik baş ağrılarından mustariptir, iklim değişikliklerinden aşırı etkilenen çok hassas bir bünyeye ve ruh hâline sâhiptir. Bedensel olarak böyle eksiklikleri bulunur, ama öte yandan fazla zekîdir, çok genç yaşta bir üniversitede kürsü alır; başarılı bir düşünürdür. Ne var ki koşullara ve düzene ayak uyduramadığından üniversiteden ayrılıp kendini tamâmen işine, yâni düşünmeye ve yazmaya adar. Düşünmek onda aşırılaşır, öte yana geçme, kendisini aşma çabasına bürünür. İnsan zavallılığını tâ iliğinde kemiğinde hisseden Nietzsche, kendisini aşarak üst-insana, neredeyse eksiksiz denebilecek bir varoluşa ulaşmak ister. Ama oraya hiçbir zaman varamayacaktır. Zîra insan var oluşu îtibâriyle zayıf ve tesellîye muhtaç bir varlıktır. İnsana anlayış ve hoşgörü gösterilmeli, en son raddede affedilmeli, başı sıvazlanmalıdır.

Zavallı Nietzsche'nin kırbaçlanan atta gördüğü *İşte İnsan*'ın kırbaçlanmasıdır. Nietzsche'nin çılgınlığa soğukkanlı, neredeyse bilimsel bir cesâretle gitmiş olduğu açıktır. O İnsan (dolayısıyla kendi) varlığının imkânlarını ve sınırlarını aşırı zorlamıştır. Bu zorlayış bağlamında üst-insan çâresizliğe açıktır. Yâni bu üst-insan güçlü insan değil, tam aksine kendi varlığının bütün imkânlarını gerçekleştirmeye çalışan insandır. Tam ve eksiksiz var olmak. Bu şekilde dünyâdaki uygunsuz ve eğreti varlığının sınırlılığını ve kısıtlarını aşacak, tam ve mükemmelen kendisini gerçekleştirecektir.

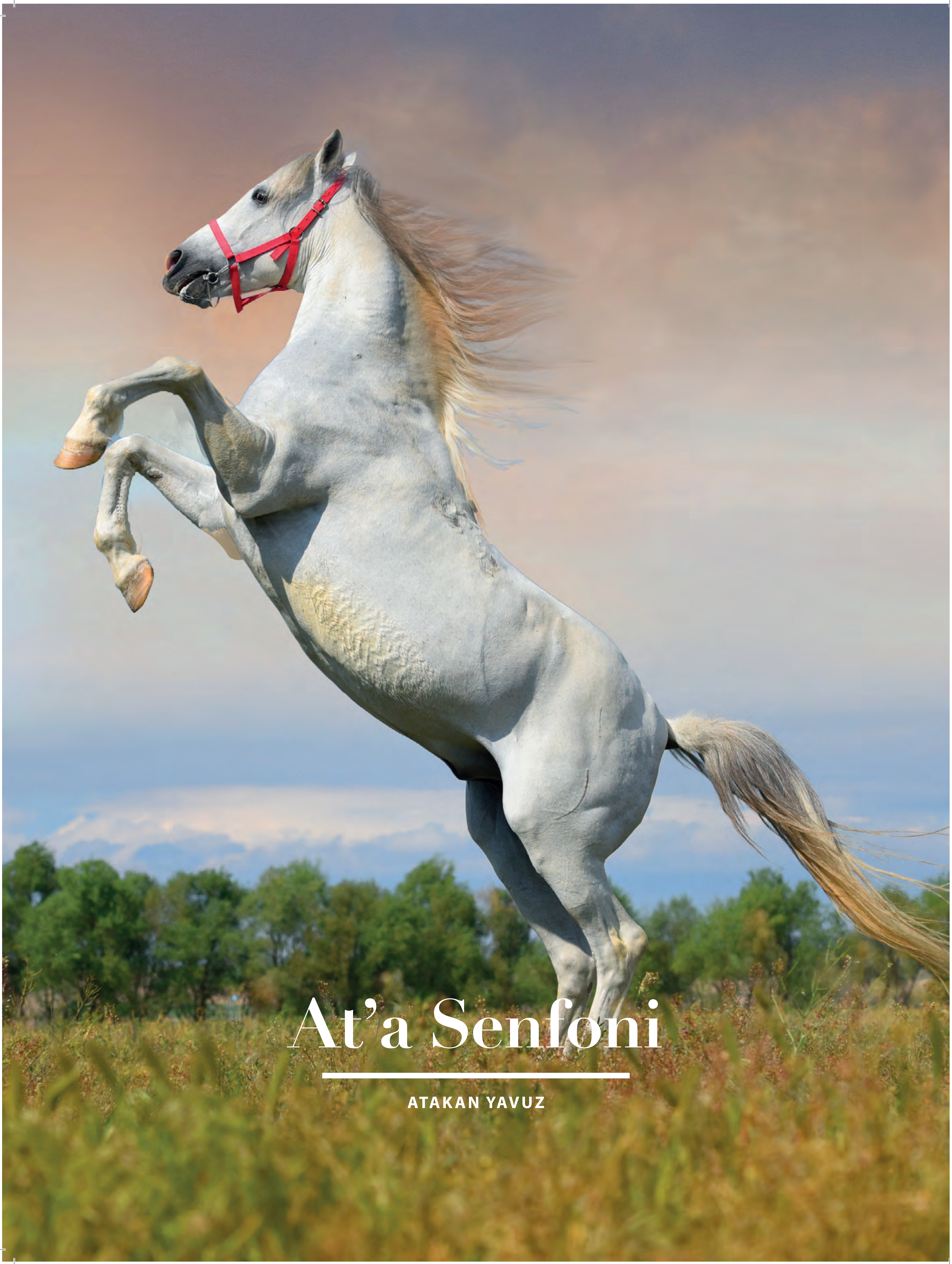
Nietzsche, kırbaçlanan atta aslında kırbaçlanan insana ağlamaktadır.

"Friedrich Nietzsche, 3 Ocak 1889'da Torino'da, Via Carlo Alberto'daki 6 numaralı kapıdan sokağa adımını atar. Belki yürüyüş yapmak belki de postâneden mektuplarını almaktır amacı. Kendisine uzak olmayan ya da fazlasıyla uzakta bir fayton sürücüsü, inatçı atına söz dinletemiyordur. Faytoncunun bütün baskılarına rağmen, hareket etmeyi reddediyordur at. Sonra, ismi muhtemelen Giuseppe Carlo Ettore olan faytoncunun sabrı taşar ve kırbacını eline alıp atı öldüresiye kırbaçlamaya başlar. Nietzsche, orada biriken kalabalığın arasına dalar ve birden atın önüne atlayarak öfkeden köpürmüş faytoncunun acımasız eylemini sona erdirir. Kollarını atın boynuna dolayıp hıçkırarak ağlamaya başlar ve baygınlık geçirir. Olaya şâhit olan diğerleri, Nietzsche'yi evine bırakırlar. İki gün boyunca bir divanda hareketsiz ve sessizce dinlenir Nietzsche. Tâ ki son sözlerini mırıldanıncaya dek: "Mutter, ich bin dumm!" (Anne, ne aptalım!) Ve hayâtının kalan son on yılını, uysal ve delirmiş bir şekilde annesinin ve kız kardeşlerinin himâyesi altında geçirir. Atın âkıbeti hakkında ise hiçbir şey bilmiyoruz..."

Bela Tarr'ın kült filmi Torino Atı'nın giriş sahnesinden.

Arabacı ve at, Torino Atı filminden bir sahne.

At'a Senfoni

ATAKAN YAVUZ

“Hiçbir kederim, derdim, insandan ve cemiyetten küskünlüğüm olmamıştır ki, atıma binip şehir dışına çıktığım zaman tesellisine kavuşmuş olmayayım.”

TÜRKÇEYİ bir kalıba dökecek olsanız bütün asâleti, sâdeliği ve kıvraklığıyla soylu bir at elde edersiniz. Üzüntü, sanki üzengisinden uzak bir atlının ruh hâlini anlatır. Belki bu yüzden *“At, Türk’ün kanadıdır.”* demiştir Kaşgarlı Mahmud. Atından ayrılan adamın kolunun kanadının nasıl kırık olduğunu bizzat tecrübe etmiştir belli ki.

Ozan dili at gibi hızlı, at gibi hafif olmalıdır Türk dilinde. Meselâ Dede Korkut, gereksiz teferruatla dinleyiciyi yormak istemediği yerlerde, *“At ayağu külüg (çabuk), ozan dili çevik olur.”* diyerek bağlar meseleyi. Necip Fazıl’dan öğrendiğimize göre at üzerinde meclis kuran, karnını doyuran ve uyuyan Türk boylarından birinin adı “at dostları” anlamına gelen bir kelimedir. *“Atın üzerindeyken Allah’ı, attan inince atı unutma!*” sözünü tembih kabul eden bir milletin ata en çok yakışan millet olduğunu söylemek mübâlağa sayılmasa gerek.

Osmanlı pâdişahlarının atlarına verdikleri isimler de atın dilimizle şiir arasında bir köprü olduğunun kanıtı gibidir: Karaduman (Yavuz Sultan Selim’in atı), Sislikır (Genç Osman’ın atı), Dağlar Delisi (IV. Murad’ın atı). Türkler atı, bu yürekli, hisli hayvanı o kadar sevmişlerdir ki Anadolu’yu bile sanki bir “kısrak başına” benzediği için benimsemişler, çadırlarını bu kısrağın gölgesine kondurmuşlardır.

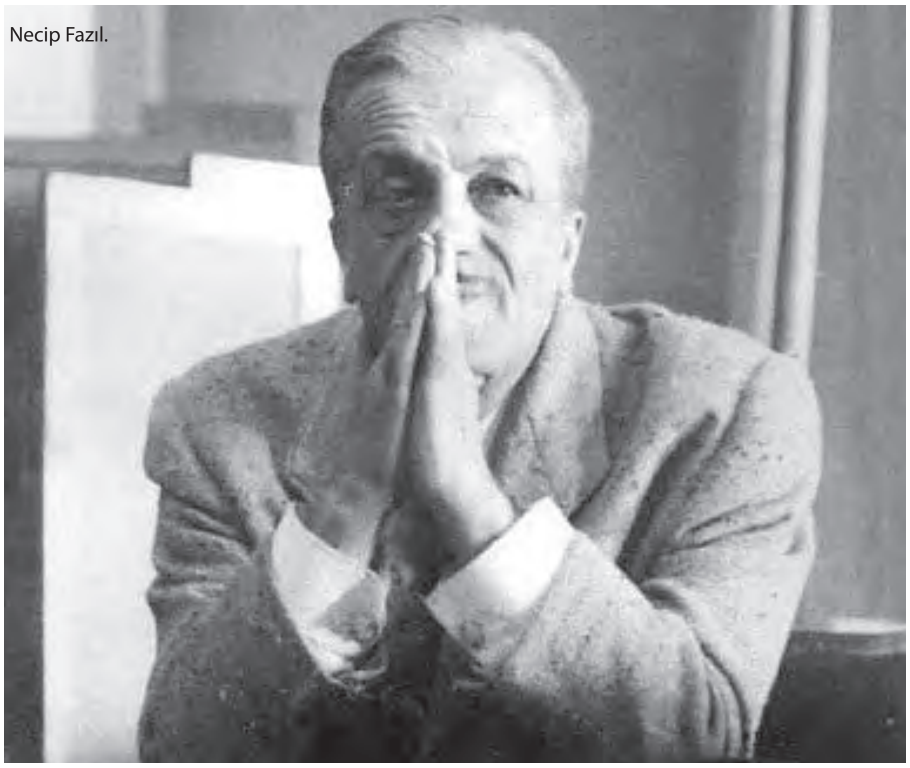
Türkler İslâmla at üzerindeyken tanışmış, o dilin atla ilgili iki kelimesini medeniyetlerine mihver yapmışlardır: “Akıl”, yâni atların bağlandığı kazığın adı ve sezgi anlamına gelen “ferâset”, yâni atları düze salmak. Ölçü, akılla ferâset arasında dengede durmak olarak târif edilmiştir. Türk atıyla yola revan olduğunda heybesinin bir kefesine aklı diğerine ferâseti koymuştur. Akıl ile, kaynağa (geçmişe) bağlı kalmış, ferâset ile de uzakları yoklamış, ufukları (geleceği) aşmıştır.

“Dadaloğlu ata der, aşkın denizi”

Batı medeniyetinin kurucu metinlerinden *Odysseus*’a bir savaş hîlesinin nesnesi olarak giren at, Türk edebiyâtında erdemli kavramlarla yan yana anılmıştır hep: zarâfetle, asâletle, sadâkatla. Dede Korkut’tan Karacaoğlan’a Nef‘î’den Yahya Kemal, Necip Fazıl ve diğer çağdaş şâirlere kadar, atın büyüsünü şiirine taşımamış Türk şâiri neredeyse yoktur. Hatta Necip Fazıl *At’a Senfoni*’nin bir yerinde, *“eğer en eskisinden en yenisine dünya yüzüne bin şair gelmişse bunun en aşağı dokuz yüzünün”* attan bahsettiğini söyler. Sâdece Türklerin değil Türkçenin de kanadıdır at. Bunun borcunu, düze inerek şiir dışındaki formlarda ödeyen şâir ise oldukça azdır. Necip Fazıl bu az sayıda şâirden birisidir.

Arûzun develerin çöldeki yürüyüş ritmi olduğu var sayılır. Eğer öyleyse hecenin de kısa, kıvrak ve enerjik ritmi, atın steplerdeki yürüyüşüyle eş değerdir. Hecenin modern Türkçedeki dirilişini temsil eden Necip Fazıl’ın atlarla ünsiyetini bu açıdan anlamlandırmak hiç de fenâ bir fikir değil. “Atın romanı” diye takdim ettiği *At’a Senfoni* de baştan sona at sevgisiyle mayalanmış bir metindir. Dokuz yaşında ata binmiş ve kendi deyişiyle “bir daha hiç inmemiş” şâirin belki de hayatında değişim

Necip Fazıl.

ve dönüşüm geçirmemiş tek tutkusudur. Dört nala koşan bir atın sağrısından tüten buhar gibi *At'a Senfoni*'nin de her sayfasından onun bu at tutkusunun, aşkının buğusu yükselmektedir. Onun için at, *"insan ruhundan yere damlayıp şekillenmiş ve sonra insanı sırtına almaya gelmiş bir müjdecidir: Zafer, fetih ve asalet müjdecisi."*

"Dünya saadeti atların sırtındadır."

At'a Senfoni, 1957 yılında, yâni hem yazarın kendi özel hayâtında hem de ülkede ciddî çalkantıların yaşandığı bir dönemde, çok partili hayâtın en erken ve harâretli yıllarında kaleme alınmıştır. Necip Fazıl, kitabının girizgâhında kendisine özgü bir coşkunlukla kaleme aldığı satırlarda, bir fikir ve sanat işçisinin böylesine yoğun bir siyasal ortamda kalemini at gibi "önemsiz" bir meseleyle meşgul edişinin nâhoş bulunması ihtimâline karşı önlem alır: *"Bu yolda sarfedilen cehde yazık nazariyle bakacak satıhçılar bulunabilir. Böylelerini [...] at zaviyesinde açılacak dünyanın sonsuzluğuna davet ederim. Elverir ki, atı anlayabilsinler... Ata binilmez, ata yükselinir."* Atı anlamak bir derinlik meselesidir şâire göre, bir derinlik testidir. Gerçekten de bu coşkun ve şâirane ilk sözlerle Necip Fazıl okuru fethetmeyi başarır. En sevdiği saf kan atlarından birinin terkisine aldığı okurunu zevkine doyum olmaz bir gezintiye çıkarmaya hazırdır artık.

O her şeyden evvel, *"şu sahte insanlık ve kahramanlık kadrosunda hiçbir hâs isme layık görmediği destanı at için"* yazmıştır. Ayrıca bu destan, masa başında hayâlî bir heyecanla değil, bibliyografyasından da anlaşılacağı üzere, ciddî bir birikim ve emekle yazılmıştır. *At'a Senfoni*, atın târihinden masal, folklor, sanat ve edebiyattaki yerine, Türklerdeki öneminden İslâm zâviyesinden algılanışına kadar pek çok konuda başlıklar içermektedir. Kelâmda at bahsi, atla ilgili hadis ve âyetler, Peygamberimizin at yarışları hakkındaki görüşleri vb konular detaylarıyla bu kitapta yer alır. Sözün bir yerinde şâir, *"Dünya saadeti atların sırtındadır."* hadîsinin bile ciltler dolusu esere denk olduğunu söylemeden geçemez. Şâirin, at bahsindeki coşkusunu gemlemekte zorlandığını dört nala akıp giden satırlardan anlamak mümkündür.

"Burak: ışıktan hızlı uçan at"

Necip Fazıl mahlûkları cansızlar, bitkiler, hayvanlar ve insanlar olarak dörde ayırmakta, her sınıfın ileri un-

surlarının kendi içinde tekâmül ederek bir üst sınıfa aday hâle geldiğini söylemektedir. İşte at da, rûhî bir varlığı hâiz olması ve rüyâ görmesiyle insan olmanın ufuklarında seyreden bir mahlûktur: *"Cemaddan nebata, nebattan insana ve insandan nâmütenahiliğe doğru akan terakki hamlesinin en çilekeş memuru insana ve insandaki maddî ve manevî fatihlik cehdine en fazla yakıştırdığı bediî ifade içinde sayısız fayda..."*

İnsandan sonsuzluğa olan bu yolculukta mîrâcın, yâni visâlin de "Burak" isimli "ışıktan hızlı uçan atın" vâsıtasıyla olmasını mânidar bulur. Necip Fazıl için at bir yardımcı, bir araç olmaktan öte bir varlıktır; insanın tamamlayıcısıdır.

"Hayr, atların alınlarına nakşedilmiştir."

Necip Fazıl, her ne kadar şiirinde ve özellikle *Büyük Doğu* metinlerinde tekniğin ve maddî uygarlığın ilerlemesinin insânî değerlere verdiği hasarı kavramaya odaklansa da at bahsinde meseleye farklı bir açıdan yaklaşmaktadır. Teknik ilerlemenin atı gereksiz, "sefil" yüklerinden kurtararak onun estetik ve soyut fayda konusunda mükemmelleşmesine katkı sağladığını düşünmektedir. Manivela, vinç, tren, uçak, telgraf... hepsi atın fayda planındaki gereksiz ağırlıklarını almış, onu şâirin asıl önemsediği mertebeye, "prens soya" ve bu soya yakışan "prens işe" biraz daha yaklaştırmıştır. Hatta fotoğrafın hâlesini solduramadığı tek canlı attır diyebiliriz. Zîra fotoğraf atın o mükemmel hatlarını daha da ortaya çıkarma fırsatı sunarak efsunlu güzelliğine daha bir derinlik katmıştır. Bu yeni çağ ata asâletini geri vermiş, onun şiire geri dönmesinin yollarını açmıştır. Necip Fazıl'ın dünyâsında at mâsivâyı terk etmenin bir sembolüdür. Eski el yazması bir kitapta karşılaştığı hoş bir tesâdüf şâiri ata daha sıkı bağlar. Kitapta Peygamberimizin atlarından bahsedilen bir yer vardır. Şâir, atların isimleri arasında kendi ismine, yâni "asil" mânâsındaki "Necib"e rast gelir, bunu kendi adına bir şeref sayar.

"Atı bizden alanlar bize yabancı hale getirdiler."

Şâirin terkisinde gezintiye çıkan okur için, atlar galerisinin belki de en müzikli, ritmik ve keyif veren yerleri edebiyatta atın işlendiği bölümdür. Muallekât-ı seb'a şâirlerinden dîvan edebiyâtına, halk edebiyâtından modern döneme ve Batı edebiyâtına... Rahvan bir yürüyüşe çıkarır okuru Necip Fazıl. Atını bir zirveden diğer zirveye sürer; Karacaoğlan gibi sevgilinin zülfüne, oradan Nef'î gibi bir saray istiâresine, Yahya Kemal gibi akıncıların sevincine... Pek çok şâirin şiirinden –Nâzım Hikmet ve kendi şiiri de dâhil– örnekler verir.

Necip Fazıl dokuz yaşından îtibâren bir türlü büyüsünden kurtulamadığı atı gerçekten çok sevmiştir. *At'a Senfoni*'nin ilerleyen bölümünde atın târihini ayrıntılarıyla anlatırken sanki ilk attan günümüze, gelmiş geçmiş bütün atlara dokunmuş, hepsinin sağrısını, sekisini bir bir okşamış, onlarla sohbet etmiş gibidir. Bu satırlarda atların oldukça keyifli, kimi zaman da dramatik hikâyelerine yer verir. At yarışçılığının gelişimine dâir söylediklerinde ise biraz hayıflanma, samîmî bir sitem de vardır. Necip Fazıl, atın soy ve işlevinde asilleşmesi dâvâsında Batı medeniyetinin, bütün kusurlarına rağmen ileride olduğunu, Doğu'daysa bu meselenin "şark kubbesinin kandilleri gibi" sönükleştiğini söyler: *"Halbuki bu da [...] bizim işimiz"* olmalıdır.

"İyi insanlar, iyi atlara bindileeeeer, geldiler!"

Necip Fazıl son bölümlere doğru yönünü İzmir, Kâğıthâne ve Bakırköy (Veliefendi çayırı) düzlüklerine, at yarışlarının yapılmaya başlandığı yerlere çevirir. Geniş sâhayı donatan detayları işâretler; tahta tribünleri, İngiliz Jokey Kulübü'nünkiyle mukâyese eder. Bir taraftan da aksak Batılılaşma mâcerâmızdan dem vurur: *"Gördüğümüzü bile yanlış taklit etmişiz."*

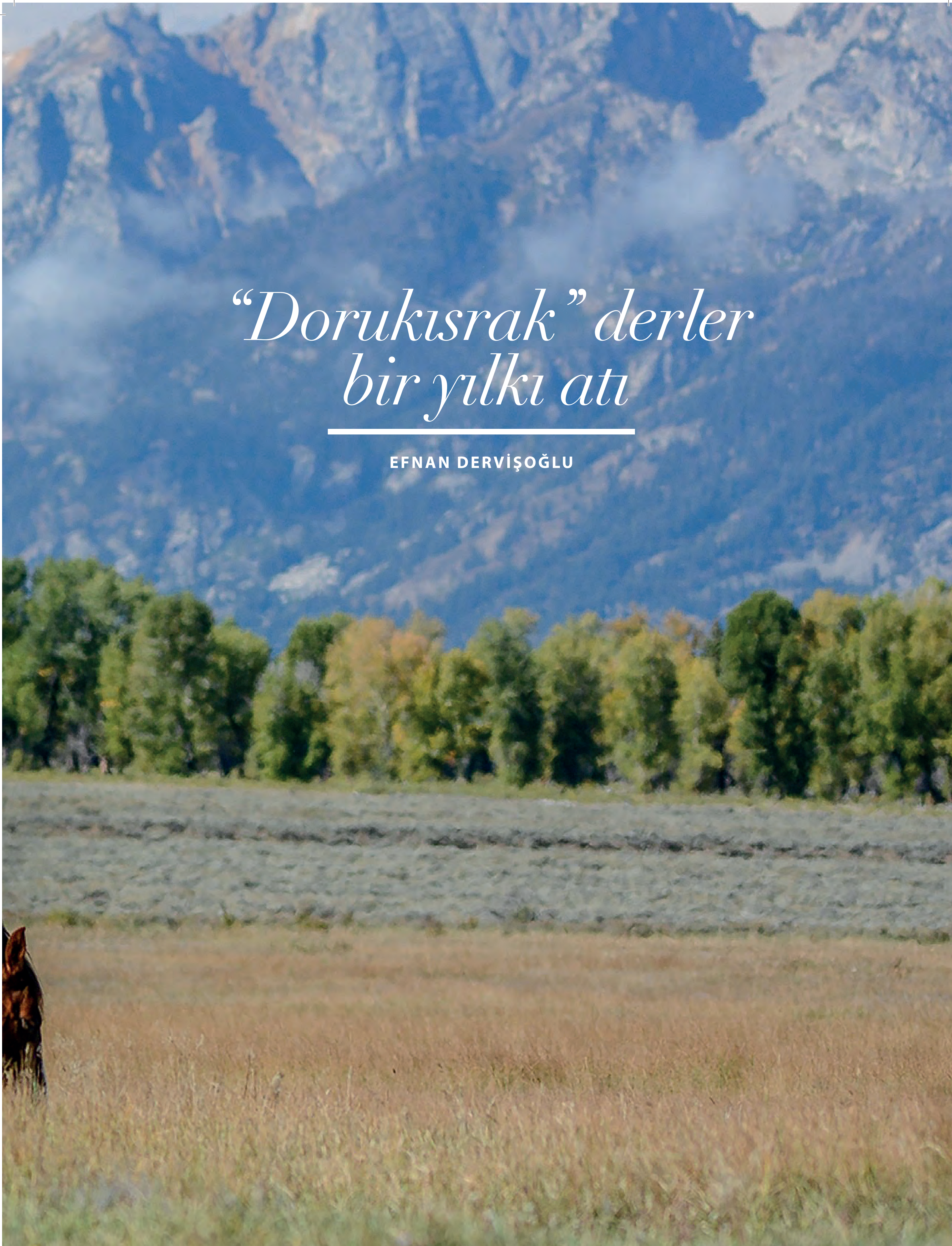

Enver Paşa'nın himâyesinde, Veliefendi'de yapılan ilk at yarışlarında şampiyon olan Derviş'i, ardından alelacele dizilmiş ahşap sandalyeli lobideki tanıdık sîmâları, meselâ veliaht Yusuf İzzeddin Efendi'yi, sadrâzamları, vekilleri bir bir gösterir. Bu arada Balkan savaşları ve mütâreke günlerinin mahzunluğu çoğu yüzde karanlık bir gölge gibi dolaşmaktadır.

Veliefendi çayırında kalabalık dağılırken Necip Fazıl da, bu uzun yolculuğun tatlı yorgunluğu içinde okuru, yâni yol arkadaşını iyimser bir hikâyeyle, -daha doğrusu meşhur hikâyenin iyimser versiyonuyla- uğurlamak ister ve senfonisini sonlandırır: *"İyi insanlar, iyi atlara bindileeeeer, geldiler!"*

Bir atın sırtından bakınca hâdiseler hep güzel ve ışıklı taraflarıyla görünür çünkü.

"Dorukısrak" derler bir yılkı atı

EFNAN DERVİŞOĞLU

FEYZİ Halıcı, yazar dostu Abbas Sayar'ın vefâtı üzerine yazdığı bir dörtlükte şöyle der:

Candan gökburcuna bir yıldız kayar
Yetenekli, güçlü, yirmidört ayar.
"Yılkı Atı"na yükledi ışkını,
Sonsuzluğu muştular Abbas Sayar.[1]

Yılkı Atı, 1923'te Yozgat'ta doğan ve ikinci romanı Çelo (1972) ile 1973'te TDK Roman Ödülü'nü, 1974'te yayımlanan *Can Şenliği'*yle de Madaralı Roman Ödülü'nü kazanan Abbas Sayar'ın ilk romanıdır. Sayar'ın roman yazarı olarak tanınmasını ve şiir kitaplarının ardından daha çok okura ulaşmasını sağlayan *Yılkı Atı,* kitap hâlinde 1970'te yayımlansa da yazılışı ve tefrikası çok daha öncesine âittir. Ahmed Güner Sayar, babasıyla ilgili olarak "*...yazarlığında -şiir, hikâye ve romanlarında- herşey bir içe doluşun kalemini tetiklemesinden ibârettir. Artık o noktada kalemi onu teslim almıştır.*" dedikten sonra *Yılkı Atı'*nı örnek gösterir ve şu bilgiyi verir: *"Aklın yedeğinde dikkatle altı ay izlediği, yılkılığa bırakılan bir atın hikâyesini Abbas Sayar 1954 yılında iki-üç hafta içinde yazar, bitirir. (...) Çıkarmakta olduğu 'Bozok' gazetesinde bu roman tefrika edilir."*[2]

*Yılkı Atı'*yla TRT Roman Başarı Ödülü'nü kazanan Sayar'ın "Doru" adlı "yiğit" bir atı olmuş; Yozgat'ta, tarlaların kontrolü sırasında ve doğada bu atla dolaşmıştır. Böylesi günlerden birinde çevrede başıboş dolaşan atları görünce sinirlenip köye dönen yazarın Hüseyin Ağa'dan duydukları, romanda da etkisini göstermiştir: *"onlar da bir kerhanecinin hesaptan düştüğü, defterden sildiği atlar..."*[3] *Yılkı Atı*'nda da karşılaştığımız bu cümleyi "on defa, otuz defa" yinelediğini söyler Sayar, Hüseyin Ağa'nın anlattıkları yüzünden uzun süre uyuyamadığını da. Yılkı Atı'nın bir roman olarak yazarının bu uykusuz gecelerine çok şey borçlu olduğu düşünülebilir.

"Biliyordum insan olarak hesaptan düşmüşleri, defterden silinmişleri iyi biliyordum. Bu keder içinde ertesi sabah Doru'ya atladım. Bizim tarlalarda başıboş, kendine göre dönüp dolaşan atların yanına gittim. Bu kez atımı elli metre ötede durdurdum. Atlara baktım. Hepsinin halinde bir başka dünya dolaşıp duruyordu. Belki bizi gördüler, ama umursamadılar. On - on beş dakika atların halini izledim. Bir önyargıyla değildi bu izleme. Elimde olmayan bir gözleme girdim. Ne romanlarını yazacaktım, ne de serüvenlerini... Aklımdan böyle bir şey hiç geçmedi. Ama içimden gelen, ifade edemediğim bir duygu beni o atlara çekiyordu. Bir kış boyu, haftada biriki olsa da Doru'ya atlıyor, ovayı kolaçan ediyordum. İşte Yılkı Atı romanının başlangıç serüveni böyle oldu."[4]

Abbas Sayar'ın atlara dâir gözlemleri yılkı atlarıyla da sınırlı değildir. *"Yazıp okudukça Yılkı Atı Dorukısrak'ı ve kendimi daha çok sevmeye başladım."*[5] dediği romandaki ata rengini, dolayısıyla da adını veren kendi atı Doru bir yana, Amasya'daki askerliği sırasında yaptığı işler de bir ön hazırlık olarak değerlendirilebilir. 32 numaralı seyyar hastânenin inzibat subaylığı, atlarla haşir neşir olduğu günleri berâberinde getirmiştir çünkü: "*Ben bir rüyâ görüyordum. Altımda at, arkamda atlı seyis. Tabur Komutanlarının atı, arkalarında atlı seyisi vardı. Bölük Komutanlarının atının arkasında garip er seyis çifte soluk koşar dururdu."*[6]

Yılkı Atı'nın, gözleme dayalı oluşu, yazarın diğer romanlarında da dikkati çeken bir özelliktir. Onu diğer köy romanlarından ayıran yönü ise yer yer köylünün yaşadıklarına yer vermekle birlikte, esas olarak Dorukısrak'ın doğadaki mücâdelesine odaklanmasıdır. Yaşadığı coğrafyayı anlatır yazar; anlattığı köylüler de, atlar da bozkır doğasının birer parçasıdırlar; onun koşullarına uyum sağlar, onunla mücâdele ederler. Bu mücâdelenin yansıtıldığı romanda, Orta Anadolu köylüsünün ağız özelliklerine uygun olarak -abartıya kaçmadan- konuşturulması, yörenin deyim ve atasözlerine yer verilmesi de gerçeğin romana taşınmasında etkilidir.

DORUKISRAK VE YOL ARKADAŞLARI

Yazılışından nice sonra kitap hâlinde basılan *Yılkı Atı*'nda Abbas Sayar, yaşlanıp iş göremez duruma geldiği, bakımı da külfet getireceği için kışın doğaya bırakılan Dorukısrak'ın yaşadıklarını anlatır. Erciyes dolaylarındaki bir köyde yaşayan Üssüğünoğlu İbraam, yılın zor günlerinde âilesine ve ahırındaki hayvanlara nasıl bakacağını düşünürken çâreyi Dorukısrak'ı "yılkılık etmek"te bulur. Kendisine onca emeği geçmiş atını köyün dışına sürecek; kısrak dağda, ovada açlığa, soğuğa ve kurtlara boyun eğmeden baharı bulabilirse onu yine buyur edebilecektir. İbraam düşündüğü şeyi yapar ve Doru'yu köyden uzaklaştırır. Tayından da ayrı düşen atın, kendisi gibi yılkılarla birlikte vereceği mücâdele böylece başlar romanda. Kış, soğuk ve sert geçer; yiyecek çok az şey bulunur; üstelik kurtlar aman vermez. İçlerinden birini kurban vererek bahara erişen atlar, bu kez yılkı ticâreti yapanları bulurlar karşılarında. İbraam'ın aklına da emektar atı düşer; oğlunu yanına alarak ovaya iner; Doru daha da dinçleşmiş, güzelleşmiştir; onu yakalayabilmek için tayını kullanmak isterler; ne var ki Doru, yularından kurtulmayı başarır; ovada koşmaya başlar. Yönünü tepelere çevirir; bu kez tayı da arkasındadır. Geçilmedik dere tepe bırakmayıp bütün dağ köylerini dolaşan İbraam'ın arayışı boşunadır.

Dorukısrak, böyle özetlenebilecek romanda, katıldığı sürüdeki atlarla birlikte yılkılığın zorluklarını yaşar, doğanın acımasız yönüne tanık olur: "*... akşama dek ovada yine biteviye dolaştılar. Başları sık sık ekin köklerine inip kalktı. Tarla sınırlarındaki otlar, keven otu, türlü diken artığı doymalarına yetiyordu."*[7] Romanda, sürünün kurtlarla karşı karşıya kalışının ve Dorukısrak'ın yoldaşı Çılkır'ın bir kurt tarafından parçalanışının betimlenişi, yılkı atlarının yaşam mücâdelesinin çarpıcı bir örneğidir:

"Kurt dişlerini atın derisine iyice geçirmişti. Kudurgan bir ses çıkarttı ve bütün gücüyle deriyi karın boşluğuna doğru çekti. Deri yırtılmış, karın boşluğuna doğru bir söğüt kabuğu gibi kavlamıştı. Kaşla göz arası bu kez de dişlerini Çılkır'ın nefes borusuna geçirdi. Soluğu ses ses çıkıyordu. Atın debelenmesi sona erinceye, ayakları yana düşünceye dek boğazını sıktı. Kesik bir hırıltı duyuldu. Ve Çılkır'ın başı toprağa düştü."

Abbas Sayar, ağır kış koşullarında yaşama uğraşı veren Dorukısrak'ın geçmişine de yönelir romanda; bu yöneliş, okura bir karşılaştırma yapma imkânı verir. Gençlik yılları göz önüne alındı-

FOTOĞRAF: AKGÜN AKOVA

ğında geldiği nokta içler acısıdır; tam bir düşüştür yaşadığı.

"İnce uzuna kaçan ayakları, orantılı gövdesi, uzun boynu ve geniş kalçasıyla" daha bir yaşına basmadan hayranlık uyandırmaya başlayan Doru, köyden sürülmeden on oniki yıl önce hızına erişilmeyen bir attır. Diğer hayvanların rızkından kesip ona yedirir İbrahim; her gün saatlerce ilgilenir. Doru üç yaşına gelince "dillere destan" olur; belinin incinmesi, boy atmaması kaygısıyla binmez atına İbrahim; "kilosu hafif genç çocukları" bindirir; yavaş yavaş ağırlığa alıştırır onu; tehlike kalmadığını anlayınca da kendisi binmeye başlar; köyün bütün atlarını, taylarını geride bırakan bir hıza ulaşır o da. İbrahim'in üstüne titrediği Doru üç buçuk yaşına bastığında Zelvelinin Murat'ın oğlunun düğünü için düzenlenen yarışa katılır. Elli metre farkla bitirdiği koşusu, elli lira ödül kazandırır sâhibine; iki üç koyun ya da bir öküz alabilecek bir paradır bu. İbrahim'in sevinci sınırsızdır; Dorutay'ı satın almak isteyenleri umursamaz bile. Kazâ yarışlarında birincilikler alır Doru, "beyler gibi" beslenir, üzerine titrenir yıllar yılı. Sekiz yaşında artık eskisi gibi koşamaz hâle gelir, inat uğruna sokulduğu bir yarış sonrasında ağrılar içinde kalınca yarışçılığı son bulur ve koşum takımına alıştırılır. Üssüğünoğlu bir de eş alır yanına; kısa sürede ikisine de çifti çubuğu öğretir (s. 35-38).

Abbas Sayar'ın, *"Bir at arabaya koşulmaya görsün. Kredisi beş paralık oldu demektir. Artık o at değil, sıra malıdır."* deyişi, Doru'nun "düşüşü"nü vurgular; sonrası da "yılkılık"tır. Yazarın özetleme yoluyla anlattıkları, Doru'nun olay zamânına kadar geçen sürede yaşadıklarını aktarırken onun geçmişi ile vardığı nokta arasındaki uçurumu da gözler önüne serer.

Romanda Dorukısrak dışında tanıdığımız diğer atlar, Çılkır ve Demirkır'dır; öteki atlar sürünün bir parçasını oluştururlar. Doğa kânunlarının işlediği ve zayıf olanın yenik düşeceği gerçeği, Doru'nun yol arkadaşı Çılkır'ın mücâdelesinde belirginleşir. Çılkır ilk savaşını, Doru'yla birlikte katılacağı sürünün lideri Demirkır'a karşı verir. *"Ortanın kısası bir boyu vardı. Boynu da kısaya çalıyordu. Diri ayakları, dar beli, geniş sağrısı ile gücü temsil ediyordu. Boylusu boslusu bile kişnemesine kulak dikiyor, belirtilerini izliyor, sonra peşine düşüyorlardı."* Romanda böyle betimlenen Demirkır, Doru'yla ilgilendiğini görüp huysuzlanan Çılkır'ın şahlanışına karşılık verince kısrak

için yapılan güç savaşı başlar. Tek bir kişnemesiyle sürüyü istediği gibi idâre eden Demirkır'ın zafere ulaşması ise fazla gecikmez. Yazarın Çılkır'a biçtiği geçmiş de acıma duygusu uyandıracak niteliktedir. Naçarın Ali'nin kötü muâmelesine mâruz kalan at çiftte, dövende, arabada çokça eziyet çektikten sonra "eşeklere düşen işleri" yapmış; "gururu kırıl"mış; aşağılık duygusuna kapılmıştır. Bu hâldeyken giriştiği savaşta Demirkır'a yenilen Çılkır'ı romanın ilerleyen sayfalarında hazin bir son beklemektedir. İlk saldırıdan, bir kurdu parçalarına ayıran liderleri sâyesinde kurtulan atlar arasında Demirkır'ın gücü pekişmişken ikinci saldırı Çılkır'ın ölümüne yol açacaktır.

ÇEVREYİ GÖZETEN BİR DUYARLILIK

Ahıra ve korunaklı köy yaşamına alışık atların kışın güç koşullarında doğada serbestçe dolaşmaları, vücutlarının birer parçası hâline gelmiş âletlerden ve yükten kurtulmaları demek olsa da kış doğası; soğuğu, açlığı ve romanda "canavar" diye de anılan kurtların saldırılarını berâberinde getirir. İbrahim ve onun gibilerin istediklerinde bırakacakları, istediklerinde yuları geçirip alacakları yılkılar, bahar mevsiminde pazarlık konusu da olurlar; insana hizmetleri oranında değer görüp güçleri yerinde oldukça ahıra sokulurlar. Bir yarış atı olarak kendisine para kazandırırken Doru'nun yüz yıl, üçyüz yıl yaşaması gerektiğini düşünen Üssüğünoğlu, onu satmayı aklından bile geçirmez. *"Herkesin parası koynunda, Doru benim ahırımda. Orada doğdu, orda ölecek."* der; ama sözünü çiğneyen yine kendisi olur. Onu koşum hayvanı olarak kullanmaya başladığında da değerinin farkındadır; askeriyede tabur komutanının atı olmaya lâyıkken bir "köylü parçasına düş-tü"ğüne yanar. Yılkılık karârıyla birlikte Doru'yu kapı dışarı edişinde, dönüp dönüp evin kapısını yoklayan ve içeri girmek isteyen ata kötü davranmasında hafifletici bir sebebi vardır: Yoksulluk.

"Niden, dedi niden? Bizimki de mi dirlik? Buna it dirliği derler. Çaldın çabaladın koca bir yıl sırtından geçti. Kaldırdığın zahra yeygi ile tohuma yetmez. Yığdığın saman, atı, eşeği bahara çıkartmaz." Hem bu bir gelenektir ve bunu kendisi îcat etmemiştir.

Bir vefâsızlık örneğiyle karşımıza çıkan İbrahim'in Doru'ya yaşattıkları karısının ve büyük oğlunun gözünde saygınlığını yitirmesine yol açar. Köylülerin İbrahim'le ilgili görüşleri de Doru'yla ilişkili olarak İbrahim'in vefâsızlığı üzerinedir. Zamânında Doru'nun sırtından çokça para kazanmış, güçten düşen atını yılkıya bırakmıştır. Onun bu benmerkezci yaklaşımı yanında, hastalandığında köye gelip bir köşeye yığılan Doru'yu hayâta döndüren Hıdır Emmi, müşfik ve yardımseverdir; ancak o da *"Eledi, beledi, kıt yeygisini yedirdi. Atı iyi etti..."* gibi sözler duymak, "Allah indinde iyi amel"de bulunmak düşüncesi taşıdığından karşılık bekler şefkatinde. Romanda, Dorukısrak örneğinde insan-

Yılkı atl.

ların atlara yönelik davranışları, beklentileri, karşılıksız sevgi vermeyişleri eleştirilir.

Abbas Sayar, İbrahim'in doğanın bir parçası olan ata, işine gelmediğinde onu yılkıya bırakmak ve bahara sağ çıkarsa yine yanına almayı düşünmek sûretiyle, egemen olmak isteyen, benmerkezci yaklaşımına karşı çıkar. Romanın masalsı sonunun, yâni Üssüğünoğlu'nun elinden kurtulan Doru'nun, yanına tayını da alarak tepelere doğru koşmasının, bu karşı çıkışın sonucu olduğu düşünülebilir. Bu son, onun değer bilmez insanlara tepkisi biçiminde yorumlanabilir.

Romanda atların çiftleştirilmesi (s. 34-35); yılkılık atların türleri, buna bağlı özellikleri (s. 56-57) ve sürü içindeki konumları, yılların birikimi gözlemlere dayanarak gerçekçi bir bakışla yansıtılır. Sayar kimi zaman anlatının dışına çıkarak bilgi verme yolunu da seçer:

"Yılkı atları ya çok soğuk, ya da tehlike karşısında birbirlerine sokulurlar. Hava ılıdı mı, tehlike kalktı mı dağınık düzene geçerler. Bulduklarını midelerine atmağa çalışırlar. Karınları doyunca da ayakta durgunlaşırlar. Kıpırdamazlar, göz kapakları aşağı düşer soluk alışları yavaşlar. Yarım bir uykudur bu. Dinlendirici bir haldir bu."

Dorukısrak sâyesinde atların, özellikle de yılkı atlarının dünyâsına girmemizi sağlayan yazar, bu dünyâya ilişkin sözcükleri de yeri geldikçe kullanır. Gem, hamut, meses ve tırıs bunlara örnek verilebilir.

Okur, romanın bâzı sayfalarında Doru'nun yalnızca eylemlerini, gözlemlenebilen davranışlarını tâkip etmez; onun zihninden geçenleri, duygularını da öğrenme imkânı bulur. Söz gelimi, köyden çıktıktan sonra bütün günü yağmur altında yürüyerek geçiren kısrağın düşünceleri şöyle verilir romanda: *"... hiç mi hiç görmek istemiyordu. Ne köyü, ne insanlarını... Hele Üssüğünoğlu mu? Şeytanlar göreydi yüzünü... On beş yıllık emeğinin armağanını eline vermişti. İşte, sersefildi yazıda yabanda. Bir karşısına çıkmaya göreydi. Bir Üssüğünoğlu mu? Yok, kim çıkarsa karşısına* ..."

Yazarın, atlara insan duyguları yükleyerek zihinlerinden geçenleri, kaygılarını, kırgınlıklarını yansıtması, "hayvan zihni"ne verdiği önemi gösterir. Bu tavır, okurun; birer roman kişisi olarak romana giren atlara karşı duyarlılık geliştirmesini, hayvan olduklarını unutmadan, onları daha da değerli bulmasını sağlar: *"Doru, korku, tiksinti ve yalnızlığın verdiği ürperti ile kişnedi."; "Üssüğünoğlu'nu bağışladı kendince. Şimdi ahırın sıcaklığında mutluluk duyup geviş getiren hayvanlara acıyordu."*

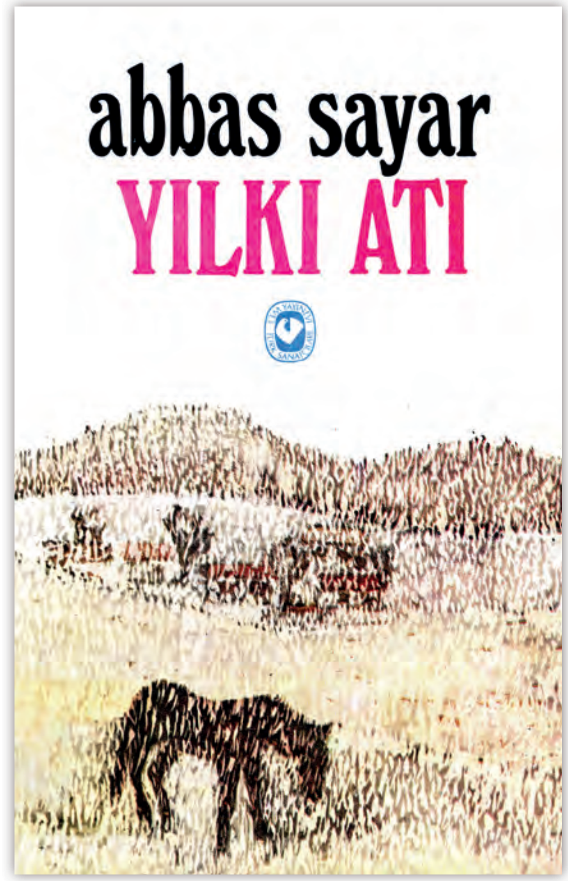
Çılkır'a karşı üstünlük sağlayan ve özgüveni tâzelenen lider Demirkır'ın Doru'yla ilgili düşünceleri de şöyle verilir romanda: *"Aygır'ın yürüyüşünde belli bir gurur doluydu. Doru'yu çoktan unutmuştu. Zaten Dorukısrak nesineydi... Onun için dişi mi yoktu? Çerçöp olmuş, beli düşmüş, her yanı kemik kemik görünen Doru'ya mı kalmıştı?"* Demirkır bu duygular içindeyken Çılkır acınacak hâldedir. Onun iç dünyâsını da yansıtan yazar, kapışmanın taraflarda yarattığı psikolojiyi karşılaştırma imkânı sunar:

"Yüreğine acı bir keder oturmuştu Çılkır'ın... Ağlamaklı idi. Bir anda yapayalnız kalmıştı, umutlu dünya altından kayıp gitmişti. Yalnızlığını unutturan, yaşama gücü veren Kısrak'ın yüzüne bakacak hali yoktu. Utanıyordu sanki..."

Yılkı atları direnebilmiş, bahara sağ çıkmayı -Çılkır dışında- başarabilmiştir. Kışın atlarını besleyemeyecek duruma geldiklerinden yılkıya bırakan köylüler için de bahar, uyanış ve bereket demektir. Köylü yoksuldur, kış daha da yoksullaştırmıştır köylüyü. Abbas Sayar, kış koşullarının atlar ve insanlar üzerindeki etkisini yansıtmayı roman boyunca sürdürür:

"Islaklık gittikçe parlıyordu ovada. Toprağın yüzeyi geriniyordu sanki... Acı yel, donuk sap tellerini oynatamıyordu. Her bir şeyin yüreğine inat düşmüştü (s. 55). *Fırtına sargındı. Hırsını kolay kolay yeneceğe benzemiyordu. Her köy büyük bir hapishane, her ev kapısı kilitli koğuşa benziyordu. Acı yel bacalardan dilini ocaklara uzatıyor, alevi söndürüyor, dumanı yiyenler gözleri kapalı öksüre öksüre kapı yönüne fırlıyorlardı. Dirlik dışlık kalmıyordu* (s. 75)."

Yazara göre insan, kendini doğadan ayrı ve onun üstünde görmemelidir; doğal kaynakların bilinçsizce sömürülmesine, bunda insan çıkarının gözetilmesine karşı çıkar. Sayar, atlar üzerinden vefâyı, cesâreti, doğruluğu anlatır romanında; toplumsal yaşama yönelik eleştirisini, İbrahim'in Doru'ya yaklaşımıyla ortaya koyar.

1 Şâir dostlarından Feyzi Halıcı'nın, Abbas Sayar'ın vefâtı üzerine yazdığı bu dörtlük, yazarın *Yozgat Var Yozgatlı Yok* kitabının başında yer alan ve oğlu Prof. Dr. Ahmed Güner Sayar tarafından kaleme alınan "Eser'i Takdim ya da Abbas Sayar'ın Yozgat'ı: 'Yozgat Var Yozgatlı Yok'" başlıklı yazısından alınmıştır; Abbas Sayar, *Yozgat Var Yozgatlı Yok*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2011, s. 30.

2 Ahmed Güner Sayar, "Eser'i Takdim ya da Abbas Sayar'ın Yozgat'ı: 'Yozgat Var Yozgatlı Yok'", Abbas Sayar, *Yozgat Var Yozgatlı Yok*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2011, s. 17.

3 Abbas Sayar, "Anılar'dan…", *Agora*, sayı: 2, Şubat 2000, s. 35.

4 *agd*, s.35-36.

5 *agd*, s. 36.

6 Abbas Sayar, *Anılarda Yumak Yumak*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1990, s. 54.

7 Abbas Sayar, *Yılkı Atı*, E Yayınları, İstanbul 1974, s. 82-83.

Türk edebiyâtında iki at hikâyesi
Derviş ve Kalender

ABDULLAH UÇMAN

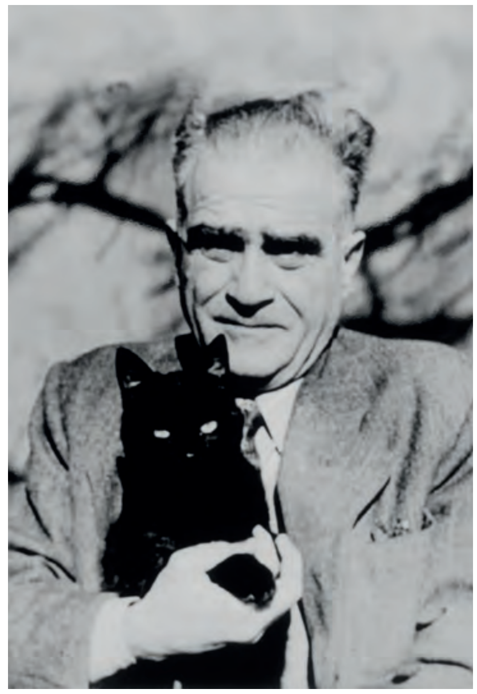
E. Delacroix, Fırtınadan ürkmüş at, 1824.

AHMET Hamdi Tanpınar, öteden beri onun bir nevi poetikası kabul edilen *Antalyalı Genç Kıza Mektup*'ta, şiir anlayışını, şiirinin yapısal özelliklerini, "şiir hâli" diye târif ettiği duyguyu ve bir şâir olarak beslendiği belli başlı kaynakları uzun uzadıya açıklar ve mektubun sonlarına doğru, *"Şiir, söylemekten ziyâde bir susma işidir. İşte o sustuğum şeyleri hikâye ve romanlarımda anlatırım. Onun için mümkün olduğu kadar kapalı âlemler olmasını istediğim şiirlerimin ana hatlarını roman ve hikâyelerim verir."* dedikten sonra, *"Şiirde, dolayısıyla kendimin, hikâye ve romanlarımda kendimle beraber mümkün olduğu kadar hayatın ve insanların -benden başkalarının- peşindeyim. Yahut başkalarına âit zamanın peşinde. Abdullah Efendi'nin Rüyaları'nda, Huzur'da, sanatımın -eğer üzerinde duracak böyle bir şey varsa- iki kolumun birleşeceği yerler vardır."* der.[1]

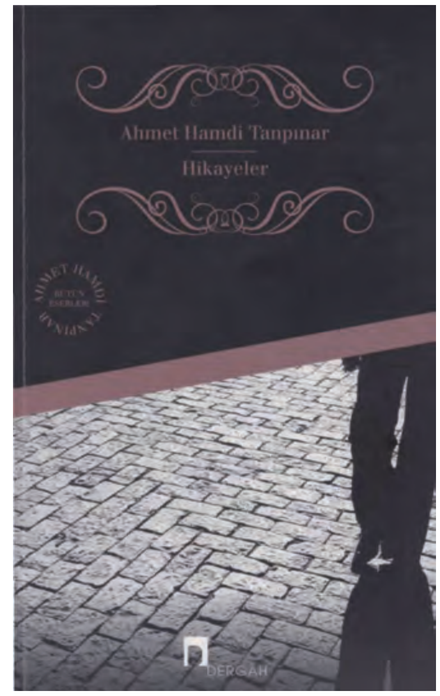
Tanpınar, hayâtı boyunca az sayıda hikâye yazmış, bunların çoğunu çeşitli dergilerde yayımladıktan sonra *Abdullah Efendi'nin Rüyaları* (1943) ve *Yaz Yağmuru* (1955) adlarıyla iki kitapta bir araya getirmiştir. İlkinde beş, ikincisinde yedi, kitaplarına sonradan dâhil edilenlerle berâber toplam onbeş kadar hikâye yayımlayan Tanpınar'ın metinleri, yayımlandığı 40'lı-50'li yılların hikâye anlayışına hâkim olan "toplumsal gerçekçilik"ten oldukça uzaktır.

Tanpınar'ın *Yaz Yağmuru* adıyla bir araya getirdiği hikâyeleri arasında yer alan "Acıbademdeki Köşk"[2] adlı hikâyesi gerek kurgusu gerek anlattığı olay gerekse anlatım tarzı bakımından diğer hikâyelerinden çok farklıdır. Acıbademdeki Köşk, büyük ölçüde tuhaf bir şahsın garip davranışlarının ironik bir üslûpla anlatıldığı trajikomik bir hikâyedir.

Doğrudan doğruya birinci şahıs ağzından anlatılan hikâye, 1907-1908 yıllarında "İstanbul'un en güzel peyzajı"na sâhip Acıbadem semtinde geçer. Burada, anlatıcının annesinin dayısı olan ve "hakîkî bir îcat dehâsıyla doğan" Sâni Bey, bir zaman çarkçı yüzbaşılığı yapmış, "kır sakallı, geniş, atletik vücutlu, mavi gözlü bir adam"dır. Sâni

Ahmet Hamdi Tanpınar.

Bey'in bütün hüneri kendince birtakım îcatlar yapmaktır. Yazar ona Sâni (Yaratıcı) adını uygun görürken de onun îcat dehâsıyla doğduğunu vurgulamak istemiştir.

Köşkün bahçesinde, "evin mühim şahsiyetlerinden" biri olarak tanıtılan "Derviş" adında bir at vardır. Evin çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak üzere iş gören arabasında kullanılan bu at, herkesin bildiği, alelâde, sıradan bir at değildir. Anlatıcıya göre bu at, "attan insana doğru olan tekâmülün yarı yolunda -yâni bir at uzviyeti içinde insan psikolojisiyle- kaldığı için çok muztarip"tir. Derviş, insanlarla sohbet etmeye bayılır, insandan uzak kaldıkça mahzunlaşır. Evin hemen hemen bütün işleri onun yanında yapılır. Yaz aylarında aşçı, sebzeleri bahçede onun olduğu yerde ayıklar, mutfağa pişirmek üzere götürmeden önce tavukları onun yanında yolar, ayrıca bir iş için ayrılması îcap ederse yolunmuş tavukları ona emânet eder. Evin hanımları dikişlerini yine onun yanında dikerler, misâfirleri orada kabul ederler; evin tek oğlu Râci, Tıbbiye imtihanlarına onunla birlikte çalışır.

Anlatıcı, *"Benim ise belli başlı dostumdu."* dediği Derviş'le köşke misâfirliğe gittiği zamanlar akşama kadar berâber kalır; yatmak üzere yukarıya odalardan birine çıktığı zaman aşağıda yalnız kalan at, tatlı tatlı kişner, âdeta onu arar; bu dostluk ilânihâye devam eder.

*

Tasavvuf târihinde özellikle vahdet-i vücut anlayışı doğrultusunda "Devir Nazariyesi" adıyla bir teori vardır. Devir nazariyesinin İslâm dünyâsında ortaya çıkışında, ilk defa İhvân-ı Safâ (945-985) adlı felsefe topluluğunun, daha sonra aynı görüşü benimseyen İbn Miskeveyh'in (öl. 1030) ileri sürdüğü bir tür tekâmül anlayışının etkisi olduğu öne sürülmektedir.[3] Vahdet-i vücut anlayışına göre içinde yaşadığımız bu kâinat, birdenbire yaratılmamıştır.[4] "Küntü kenz" (gizli hazîne) şeklinde kısaltılan bir hadîs-i kutsîye göre, Cenâb-ı Hak, gizli bir hazîne imiş; bilinmek istemiş, tanınmayı ve sevilmeyi arzu etmiş, bunun üzerine de içinde var olduğumuz kâinatı yaratmıştır. Ancak bu yaratılış bir anda gerçekleşmemiştir; önce taş, toprak ve mâdenlerin meydana getirdiği cansızlar âlemi (âlem-i cemâdât), sonra bitkiler âlemi (âlem-i nebâtat), daha sonra hayvanlar (âlem-i hayvânat), en sonra da "eşref-i mahlûkat" olan insan yaratılmıştır. Mutasavvıflara göre türler arasındaki geçiş

sırasında birtakım “ara varlıklar” mevcuttur. Cansızlarla bitkiler arasında ara varlık “mercan”, bitkilerle hayvanlar arasındaki ara varlık “nahl-i hurma”, hayvanla insan arasındaki ara varlık ise bâzılarına göre maymun, bâzılarına göre papağan, bazılarına göre de attır.[5] Tanpınar, burada köşkteki Derviş adlı atın, söz konusu tekâmül süreci sırasında insan mertebesine ulaşamadan at olarak kaldığını; ama birçok yönüyle hayvandan çok insana yakın olduğunu söyler; hâl ve hareketleriyle de bunu gösterir, yâni Derviş, köşkün belli başlı şahıslarından biri gibidir.

Derviş’in evdeki mevkii bu kadar önemli olmakla berâber, hikâyenin ilerleyen kısımlarında Sâni Bey, arabayla birlikte Derviş’i de mezada gönderir. Evdeki herkes, Derviş’ten ayrıldığına üzülür. Anlatıcı hikâye boyunca zaman zaman evin üst katından at kişnemesine benzer sesler duyulduğunu, evin içine gübre kokusu yayıldığını, hatta geceleri üst kat pencerelerinden birinde hayâlete benzer şeyler görüldüğünü söyler. Îcat meraklısı Sâni Bey, bir süre sonra oğluna sınıf geçme hediyesi olarak satın aldığı bisikleti tâdil ve ıslâh etmek sûretiyle bir kupa arabasına dönüştürür. Ancak pedal çevirerek veya evin emektârı Kerim Ağa’nın yardımı ile özellikle yokuşları çıkmakta bir hayli zorlanan bu araba için bir at lâzım olunca kocasının huyunu çok iyi bilen ihtiyatlı karısı, Derviş’i sattırmadığını, evin üst katındaki odalardan birinde sakladığını söyleyerek atı ortaya çıkarır. Böylece evin içinde yer yer işitilen bütün o kişneme seslerinin, hissedilen gübre kokusunun bir hayal olmadığı, Derviş’ten geldiği anlaşılmış olur.[6]

Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*’nin o çok önemli “Giriş” bölümünde İslâm dünyâsında tasavvufun oynadığı rol ve trajedi yokluğundan bahsederken İhvân-ı Safâ’dan ve onun başlattığı felsefî faâliyetlerin durdurulmasından da söz eder ki onun bu hikâyeyi kaleme alırken mutlaka bütün bu meselelerden haberdar olduğunu tahmin etmek hiç de zor değildir.[7]

Trajikomik özelliği ile Tanpınar’ın hikâyeleri arasında başka bir benzeri bulunmayan “Acıbademdeki Köşk” hikâyesinin, bâzı yönleriyle, yazarın daha sonra kaleme alacağı *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* romanının bir nevi iskeleti gibi olduğunu söylemek hiç de yanlış olmaz.

Toplumda, burada olduğu gibi hayâtı boyunca “abesle iştigal eden” Sâni Bey benzeri tipler hiç de az değildir. *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*’ndeki Seyit Lütfullah, hatta bâzı yönleriyle romanın asıl kahramanı Hayri İrdal, *Mahur Beste* ve *Sahnenin Dışındakiler*’deki Behçet Bey; Abdülhak Şinasi Hisar’ın *Fahim Bey ve Biz*’indeki Fahim Bey, Ali Nizamî Bey’in *Alafrangalığı ve Şeyhliği*’ndeki Ali Nizamî Bey, Yusuf Atılgan’ın *Aylak Adamı*’ndaki C. adındaki genç, hep birbirine benzeyen roman kahramanlarıdır.

*

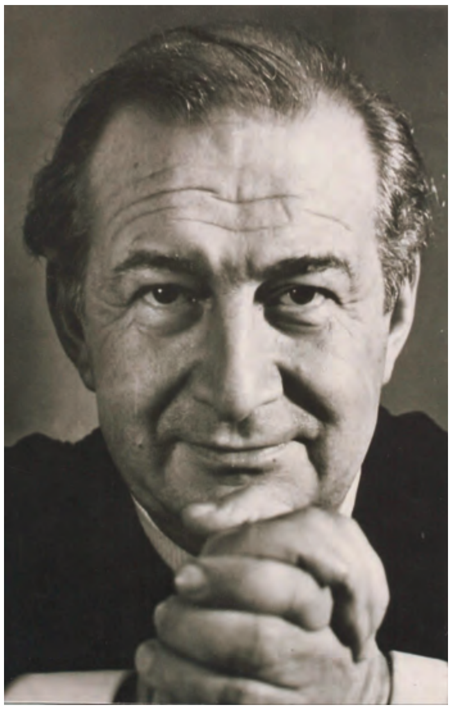
1940’lı yılların ortalarında çeşitli dergilerde yayımladığı hikâyeleriyle Türk okuyucusunun karşısına çıkan Haldun Taner’in bu ilk dönem hikâyelerinin esas özelliğini toplumcu çizgi ile toplumun düzensizliğinden etkilenmiş, genellikle içine kapalı, karamsar karakterler oluşturur.

Hikâyelerinin konularını gözlemlerinden ve çevresinde cereyan eden olaylardan çıkardığını söyleyen yazar, içinde yaşadığımız toplumdaki aksaklık ve çürümeyi daha ziyâde şahıslar üzerinden ele almış, asıl problemin fertlerde yoğunlaştığını ortaya koymuştur. Genellikle eğitim ve öğretim noksanlığından ileri gelen düzensizlik, büyük şehrin hayat tarzına ayak uydurmaya çalışan türediler, görgüsüz ve kaba insanlarla züppeler üzerinden ironik bir biçimde dile getirilir. Onun eleştiri oklarına hedef olanlar genellikle büyük şehrin türedi zenginleri, sonradan görme köylüler, yükselebilmek için her şeyini fedâ etmeye hazır kadınlar ve kalantorlar, yâni edebiyat dünyâmızda öteden beri gülünç duruma düşürülmeye alışılmış tiplerdir. Haldun Taner, bir yandan sonradan görme, görgüsüz türedi zenginlerdeki karakter zaafını ele alırken bir yandan da “Şişhaneye Yağmur Yağıyordu”, “Tuş” ve “Ayışığında Çalışkur” gibi hikâyelerinde saf ve temiz yüzleriyle görünen, çoğu zaman haksızlığa uğramış memur, emekli, kapıcı ve bekçi gibi toplumun farklı bir kesimini meydana getiren insanları anlatır.

Bizim burada söz konusu edeceğimiz “Şişhaneye Yağmur Yağıyordu”[8] hikâyesinde esas olayı meydana getiren, yaşlı bir çöpçü beygiri olan “Kalender”dir. Olay, yağmurlu bir günde İstanbul’da, saat üç civârında, Kalender’in her günkü bir nevi vazîfe bölgesi olan Şişhane semtinde geçer. Kalender, bir hamalın sırtındaki aynada kendini görür ve kişnemeye başlar; ürkmüştür, gemi azıya alır. Geri geri giden çöp arabasıyla kaldırıma çıkar ve bir elektrikçi dükkânının vitrinini yere indirir. Gürültüden büsbütün ürken hayvan, bu defa arabayı dört nala ileri sürer ve bir kazâya sebep olur. Hayvana çarpmamak için ânîden fren yapan tramvaya, arkadan bir otomobil bindirmiş, bundan dolayı yol trafiğe kapanmıştır. Otomobildeki zengin tüccar Artin Margusyan, hafifçe yaralanması ve soruşturma için karakola götürülmüş olması yüzünden iflâs eder, çünkü aynı gün Brezilya’da Sao-Paulo’da bir firma, Margusyan’dan işle ilgili bir telgraf beklemektedir. Telgraf gelmeyince hazırlanmış olan mal, Hamburg’a Alois Morgenrot’a gönderilir. İşte Kalender’in Şişhane’de kişnemesi, birbirlerinden çok uzakta iki tüccardan zengin olanına felâket, fakirine ise mutluluk getirmiştir.

Hikâyedeki Kalender, hayâtı boyunca hep aynı yerde ve hep aynı şekilde, kazâya kadar asla rahatsızlık duymadan, monoton bir tarzda hayâtını sürdürür. Sürdürdüğü hayat, aslında özlenen, ideal ve gerçek bir hayat değildir, ancak o kazâ ânına kadar kendi kendisini kandırmıştır. Hamalın sırtındaki aynada kendini görür görmez, gerçeği fark eder.

Yazar, hikâyede Kalender’in varlığı, daha doğrusu onun aynada kendi gerçekliği ile karşı karşıya kalmasıyla okuyucuya bir şeyler söylemek ister. Haldun Taner’in söylemek istediği aslında şudur: İnsanlar hayâta bir at gözlüğü ile bakmak sûretiyle gerçeğin sâdece bir kısmını kavramakta, özellikle kendileri hakkında duyarsız davranmaktadırlar. Ancak, Kalender’inki gibi, bir gün ger-

Haldun Taner.

çekle acı bir şekilde karşılaştıklarında, artık çok geçtir. Hikâyenin sonunda, Kalender bir gün yine kendisini aynada görür; ama hiçbir tepki göstermeden yoluna devam eder. Çünkü aynada kendisini ilk gördüğünde verdiği tepki sonucu dükkânın camları kırılmış, tramvay durakladığı için bir kazâ meydana gelmiş, iki tüccardan birisi zengin diğeri fakir olmuştur; ama Kalender'in hayâtında herhangi bir değişiklik olmamıştır. Durum böyle olunca bir daha tepki göstermenin anlamı yoktur.[9]

Yazar, hikâyenin sonunda Kalender'in tepki vermemesiyle, hayatta kaderine râzı olan insan tipini sembolleştirir. Yâni hayâtında bir defa gerçeği görür gibi olmuş ama hayattaki mevcut düzenin değişemeyeceğini anlamıştır. Haldun Taner hikâyede Kalender tiplemesiyle kaderine rıza gösteren insanı anlatmış; ama bunun yanında hayattaki karmaşayı yansıtmak için de başka olay ve insanlardan bahsetmiştir.

Burada anlatılan insanların her birinin gerçeği birbirinden farklıdır. Kalender'in ürkmesiyle kazâ yapan Artin Margusyan, aslında bir ihâleye yetişmeye çalışmaktadır. Havanın yağmurlu olması, araba kullanmadaki acemiliği, telâş ve heyecânı kazâ yapmasına yol açar ve kaçırmak istemediği işi, bütün gayretlerine rağmen kaybeder. Yaşadığımız dünya aslında bir fırsatlar dünyâsıdır. Artin fırsatı kaçırır; ama öte yandan bu fırsatı Almanya'da ikâmet eden Alois Morgenrot yakalar ve zengin olur.

Hikâyede anlatılan diğer bir olay da kazâ sırasında tramvaydan inen Süheyl Erbil'in dışarıda Serap'la karşılaşması ve muhtemelen evlilikle sonuçlanacak olan tanışmalarıdır.

Haldun Taner'in, başka hikâyelerinde olduğu gibi, burada da hayâtı acısıyla tatlısıyla bir bütün hâlinde yansıttığı görülür; burada toplumun bütün kesimlerinden insanlar ve her birinin birbirinden farklı gerçeği üzerinde durulur. Aslında yazarın başarısı da buradan gelmektedir.

Bu hikâyede doğrudan doğruya bizi ilgilendiren Kalender'dir; yazar onu Tanpınar'ın hikâyesindekine benzer şekilde bir insan gibi tasavvur eder: *"Kalender, 'Ömrümde bir defa aynaya bakacak oldum, dünya birbirine girdi. Geçtim olsun, bakmayıveririm. Zaten pek bakılacak bir suratım da kalmamış ya.' diye düşünmüş olabilir. Ki böyle düşünebildiği takdirde atların da insanlar ve bazı gelişmiş maymunlar gibi, tecrübeden ders alma kabiliyetine ve geçmişle gelecek arasında bir mantık köprüsü kurabilme melekesine sâhip olduklarına inanmak gerekiyor."*

Ancak hikâyenin sonu, kaderine râzı olan insan gibi, şöyle biter: *"Kalender kişnemedi. Aynadaki hayaline ters ters bakıp başını öbür yana çevirdi. Sonra, yaşına yaraşan bir ağırbaşlılıkla, temkinli temkinli, efendi efendi yoluna devam etti."*

*

Her iki hikâyede gerek Tanpınar'ın gerekse Haldun Taner'in bir tür kişilik kazandırdıkları atlara uygun gördükleri isimler de son derece anlamlı olup hikâyenin kurgusu içindeki davranışlarıyla uyumluluk göstermektedir. Yâni aynı zamanda sembolik anlamlar da taşıyan bu isimler rastgele verilmiş değildir. Aslında tasavvufî bir terim olan Derviş'in lugat anlamlarından biri de "kanaatkâr, saf, alçak gönüllü" demektir ki, hikâyede de Derviş daha çok bu özelliğiyle ön plana çıkmaktadır. Kalender'in lugat anlamı ise "Dünya malına önem vermeyen, hoş görülü, yumuşak huylu, alçak gönüllü" demektir ki Haldun Taner'in hikâyesindeki Kalender de tam tamına böyle bir özelliğe sâhiptir.

1 Mehmet Kaplan, *Tanpınar'ın Şiir Dünyası*, İstanbul, 1963, s. 178.

2 Ahmet Hamdi Tanpınar, *Hikayeler*, İstanbul, 2011, s. 229-241. Hikâye ilk defa *Aile* dergisinde yayımlanmıştır (nr. 11, Sonbahar 1949, s. 11-19).

3 Süleyman Uludağ, "Devir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. IX, İstanbul, 1994, s. 231-232.

4 Abdülbaki Gölpınarlı, *100 Soruda Tasavvuf*, İstanbul, 1969, s. 71-72.

5 Abdullah Uçman, "Devir Nazariyesi ve Osmanlı Tasavvuf Edebiyatında Devriyyeler", *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*, haz. Ahmet Yaşar Ocak, Ankara, 2005, s. 432-433.

6 1-2 Kasım 2010 târihlerinde Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'nde gerçekleştirilen *"Dünyada ve Türkiye'de Tanpınar Zamanı"* başlıklı sempozyumda Murat Gülsoy ile Yekta Kopan *"Acıbademdeki Köşk Üzerine Bir Çözümleme"* adıyla bir söyleşi gerçekleştirmişler, ancak burada daha ziyâde Sâni Bey ile evin tuhaf mîmârîsi üzerinde yorumlar yapılmış, doğrudan doğruya Derviş üzerinde hemen hiç durulmamıştır *(Tanpınar Zamanı-Son Bakışlar*, haz. Handan İnci, İstanbul, 2012, s. 221-238.).

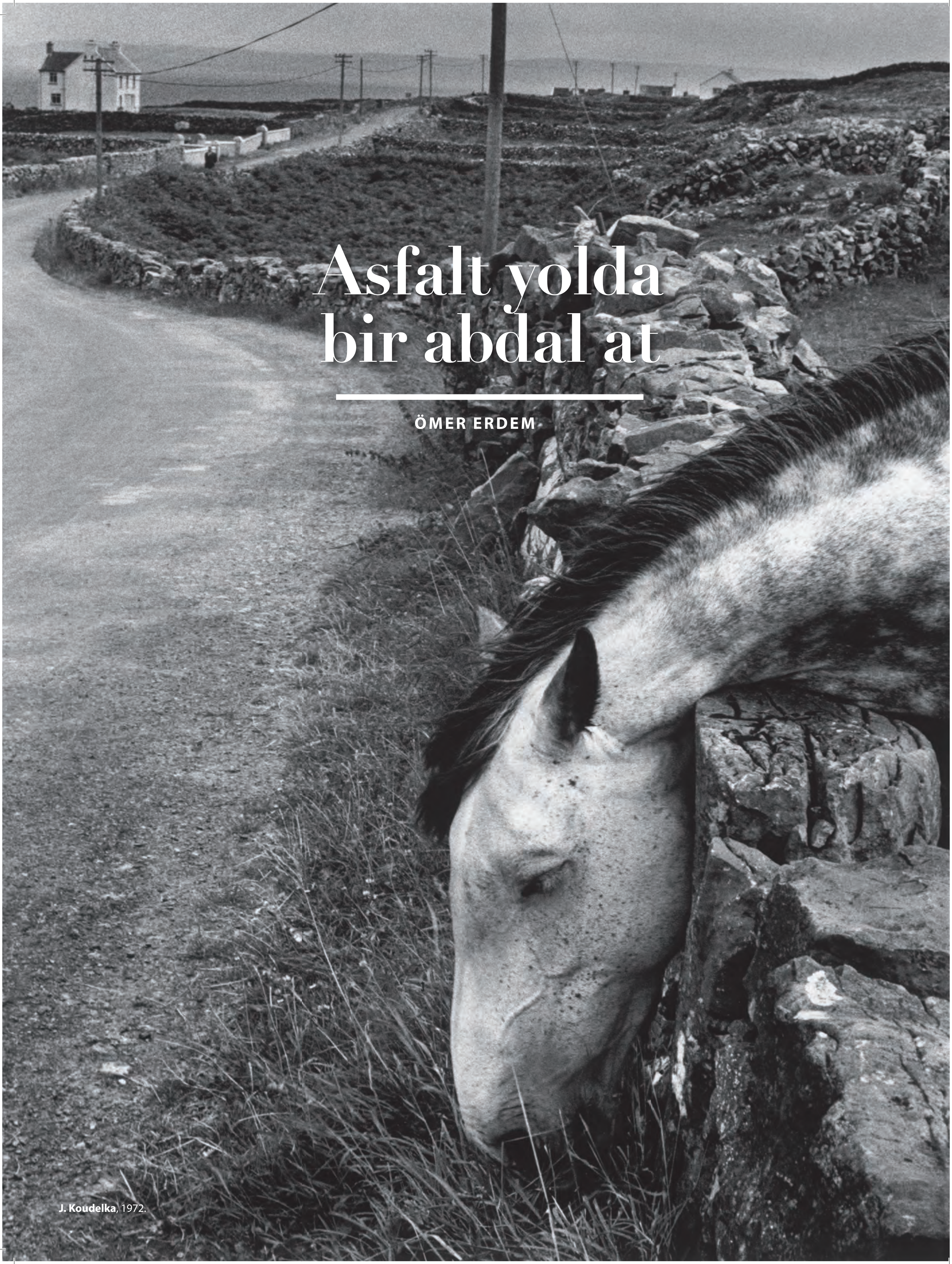
7 Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, 2016, s. 44.

8 *Şişhaneye Yağmur Yağıyordu*, İstanbul, 1953.

9 Sıddıka Dilek Yalçın, *Haldun Taner'in Hikâyeleri ve Hikâyeciliği*, Ankara, 1995, s. 137-141.

Asfalt yolda bir abdal at

ÖMER ERDEM

J. Koudelka, 1972.

OSMANLI minyatürlerindeki atlara dikkatle bakıldığında yeryüzünden çok gökyüzüne doğrudur hareketleri. Yeryüzünde bir "zillullah" olarak bulunan pâdişahlara yakışır bir hamledir elbette bu. Henüz makinelerin çağ kaslarına bürünmediği zamanlarda insan aklı kaslarını en güvenilir canlı olan at ile güçlendirmiştir. Kadimdir bu hamle. Pegasus'tan Burak'a kadar nice din ve mitolojide at, insanın ontolojik efekti olmakla kalmaz, onu âlemler arasında da güvenle taşır. Sonunda onca bölünüp parçalanmadan sonra, tutunduğumuz ülke parçasının at başı görüntüsü taşıması kaderin cilvesiyle îzah edilebilir belki ama, bu başların süzüle süzüle insana nasıl yaklaştığını duymak için Avni Arbaş'a bakmak gerekir. Henüz kaba bir heykel kâidesinin üzerine konulmadan önce, minyatürlerin içinde görebileceği bütün hürmeti görmüş, burnundan kulaklarına, gözlerinden toynaklarına değin işlenmiştir at. Yüzyıllar boyu, mânevî bir aşkla sevilmesinin sanata duruşudur bu görseller. Belki de Osmanlı minyatür sanatını salt bu iktidar duruşu ve asâlet geçişi yönüyle okumak ve ondaki saklı sırları keşfetmek gerekir. Ancak bu keşfin bugün için hayâta katılmakta azâba düşeceğini de görmeliyiz. O, Behçet Necatigil'in *"Abdal"* şiirinde dillendirdiği gibi "asfalt"a düşmüş, otomobil peygamberlerinin yitik mürîdi olmuştur. Bu peygamberlerin ise hepsi yalancıdır. *"Nerede bu Leyla, Aslı nerede"* diye soracak yoktur mâdem, onun abdallığından mîras, asfalta ve yollara, otomobillere ve insanlara yeniden bakmalıdır.

A. Arbaş, Binici, 1958.

Asya steplerinde değil, yakın bin yıllık Anadolu coğrafyasında iki varlık sâyesindedir tutunuşları Türklerin. Keçi ve at. Mevlânâ'nın deyimiyle "birbirlerine gülümseyerek selâm veren keçiler" bir yana, insan ayak basamadığı toprağın her yerine at vâsıtasıyla varmış, yurt ve mülk tutmanın hünerini öğrenmiştir. Terlerinden kandil yakılacak kadar hakîkî atların dünyâsı fantastik bir anekdot değildir elbette. Osmanlı nakkaşlarının titrek ve kararlı fırça darbelerinde incelmiş at başları, bir sevgili eli kadar nârin toynakları, sırtları gergin ve kalçaları dolgun yapılarıyla meydan okumanın estetiğidirler de. Fakat hangi meydan okuma kendi sürekliliğinin hayâtını yaşatamaz da ayakta kalabilir? Bin yıl sürmüş "at çağı" bu coğrafyadaki salt gerçeklerden biridir. Bir sebep ve sonuç çelişkisi içermez. Ama, tıpkı tekkesiz kalmış abdal gibi o da yalın değildir artık. Necatigil, *"Yürür asfalt ovalarda abdal"* diyerek, toprağın işgâlini de imler.

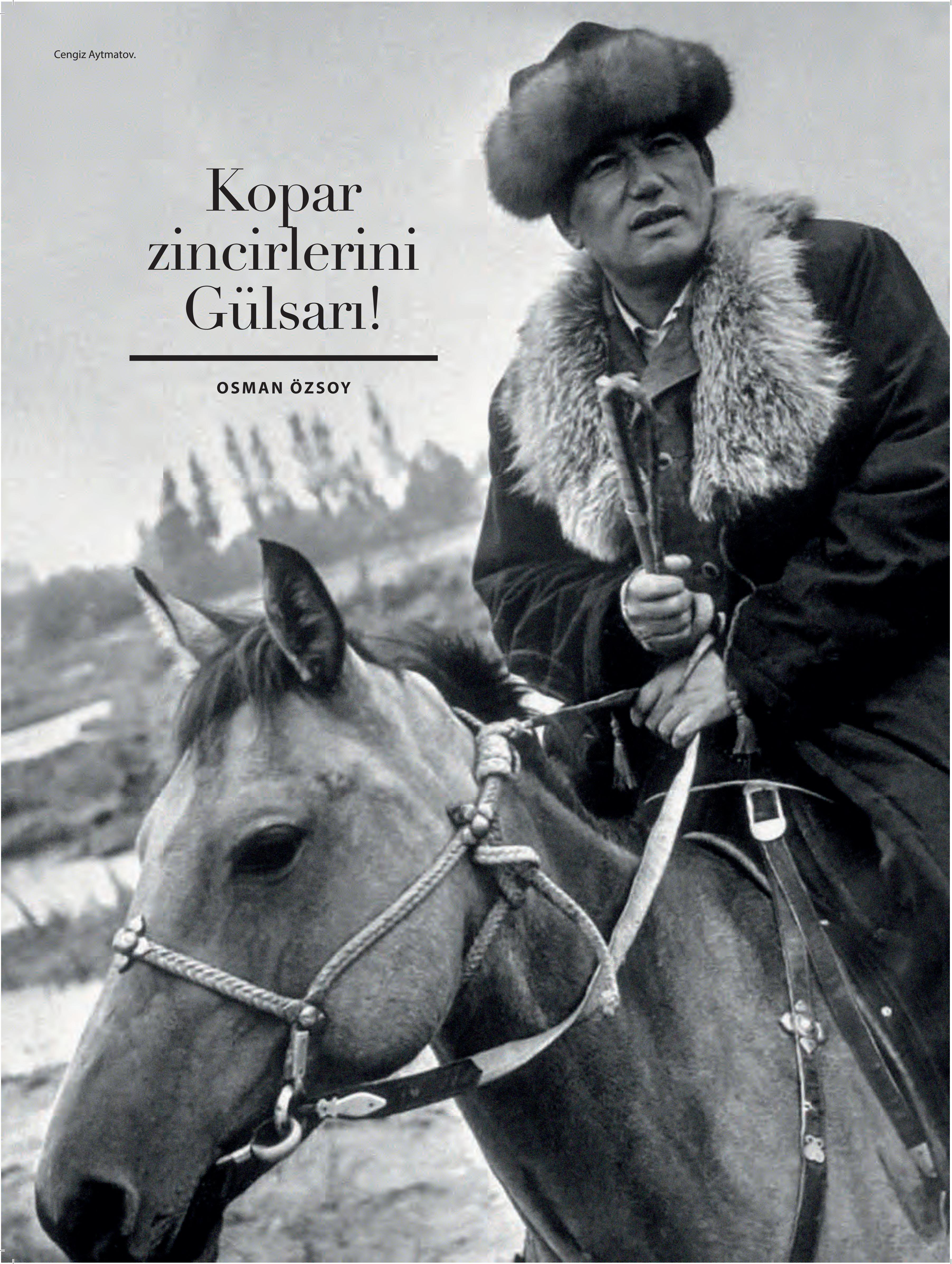
Kilometreler boyunca Anadolu asfaltlarında vızır vızır işliyor otomobiller. Ancak sürücülerin hiç birinin yüzünde arkaik bir ürperti sezilmiyor. Yüzyıllar içinde at kanı, at teri, at sesi ile geçilmiş menziller motor homurtularında ezilip eriyor. Otomobili îcat edememiş bir toplum, attan otomobile hızla geçmenin eksikliğini hız tutkusu ile gideriyor ve her yıl maddî mânevî yıkıma ulaşan trafik kazâlarıyla bedelini ödüyordur belki.

"Ateşin daha yeni bulunduğu çağlarda / Yine böyle yanardı lambalar" dese bile şâir, atlar bir rüyânın içinden kaybolur gibi kanat takıp kayboldular. Asfalt yollardaki cinler bundan.

Cengiz Aytmatov.

Kopar zincirlerini Gülsarı!

OSMAN ÖZSOY

ORTA Asya'nın uçsuz bucaksız bozkırlarında doğa ile mücâdele içinde geçen zor bir hayat vardır. Rusların step dediği, Türk boylarının göçebe bir hayat yaşadığı bozkırlarda târih boyunca yaşananlar, efsâneden farksızdır. Bozkırın târihini yazan René Grousset'e göre burada insanlar hiçbir zaman bu kadar fazla toprağa bağlı olmamışlardır. Son derece ağır fizikî şartların üstesinden geldikleri için yenilmez olan bu cılız ve bodur gövdelerini tepeden tırnağa bozkır îmal etmiştir. Yüksek yaylaların sert rüzgârları, bu çekik gözlü, çıkık elmacık kemikli, seyrek sakallı yüzleri biçimlendirmiş, kemikli gövdelerini sertleştirmiştir.[1]

Orta Asya Türklerin ata yurdudur. Büyük zaferlerle, büyük bozgunlarla doludur bozkırın hikâyesi. Nice kuruluş görmüş nice yıkılışa şâhitlik etmiştir. Burada ancak atıyla hayatta kalabilir insan.

XX. yüzyılda bir atın hikâyesini en güzel anlatan Cengiz Aytmatov'dur. Orta Asya halkları açısından târihin en zor dönemecinde, Sovyet Birliği adıyla yürütülen kanlı ve zorba bir rejimde kendini halkının sesi olmaya adamış büyük bir yazardır Aytmatov.

Onun anlattığı sâdece Kırgızların ve Kazakların hikâyesi değildir. Türkistan'da, Sibirya içlerinde, Kafkaslarda, Karadeniz boylarında, Balkanlarda ve Anadolu'da yaşayan her Türk Aytmatov'un öykülerinde kendine âit bir şey bulabilir. Sevenlerinin gönlünde o çâresizce var olmaya çalışan insanların, unutulan, unutturulmaya çalışılan kadim bir kültürün, gelenek ve göreneklerin, ninni ve türkülerin, masal ve efsânelerin sesi, "bozkırın ozanı" olmuştur.

Halkların ezildiği, insanların insafsızca cephelere sürülerek katledildiği bir dönemde yaşayan Aytmatov, Sovyet rejiminin baskılarına aldırış etmeden kendi kültürünü anlatmayı başarmıştır. Aytmatov'un kahramanları II. Dünya Savaşı'nda can vermekten kurtulan, sonrasında yurtlarında yoklukla mücâdele etmek zorunda kalan insanlardır. Savaş yıllarında vâdedilen zenginlik bir türlü gelmemiş, "toplumun eşitliği, kazancın âdil bölüşümü" gibi propaganda lafların doğru olmadığı iyice anlaşılmıştır. *Elvedâ Gülsarı*[2] işte böyle bir zamânın hikâyesini anlatır.

Savaştan sonraki yıllarda devrime inanmış saf Kırgız gençleri bir yandan doğayla öte yandan kendilerini sömüren üst düzey parti yetkilileriyle mücâdele içindedir. Her biri yaşadığı geçmişle hesaplaşmakta, adâletli bir dünya kurmanın hayallerini kurmaktadır. *Elvedâ Gülsarı*'nın baş kahramânı II. Dünya Savaşı'nda ülkesinin birçok yerinde, Slovakya'da, Avusturya'da, hatta Çin'de bile savaşmış gâzi Tanabay Bakasov'dur. Kendine âit olmayan savaşta Tanabay canını ortaya koymuş, bir şarapnel parçasıyla yaralanmış olarak evine dönebilmiştir. Ama samîmî bir yurttaştır. Partiye üye olur, üyelik kartını özenle taşır. Demircilik yaparken yakın arkadaşı olan çiftlik başkanının isteğini kıramayarak yaylada bir yılkının (yabanî at sürüsü) başına geçer.

Tanabay yaylaya çıkıp ihtiyar Tolgoy'dan yılkıyı teslim alırken hikâyenin asıl kahramânı ortaya çıkar: Gülsarı. İhtiyar Tolgoy, küçük sıska kula (kahverengi) atını gösterirken, *"Doğuştan rahvan böylesi at zor bulunur."* der. Köroğlu destânında, bey için hazırlanan Kırat'ın küçüklüğündeki gibi çirkindir Gülsarı. Ancak öyle ya, doğuştan rahvandır. Bozkırda yaşayan bir Türk için rahvan at büyük bir hazînedir. Rahat bir koltukta oturur gibi gezersiniz onunla. Koşarken öyle ritmik hareket ettirir ki bacaklarını, binicisini hiç sarsmaz. Hem seyrine de doyum olmaz o yürüyüşün.

Aytmatov, Gülsarı'nın şahsında bozkırın rahvan atlarına dâir neredeyse bir destan yazmıştır. Kabına sığmayan, koşmak için yılkının çitlerini zorlayan Gülsarı'ya gem vurulması ve onun ilk kez eyerlenmesi sahnesi Aytmatov'un anlatımıyla insanın içine işler. Atın bir binek hâline gelebilmesi için ona gem ve dizgin vurulmalıdır. Kıldan örülmüş bir kement ile boynundan yakalanır. Nefesi kesilir Gülsarı'nın, acı içinde ağzına bir demir kelepçe geçirilir. Koşum takımları kemerlerle bağlanır gövdesine. Gülsarı gibi aygırın kabul edebileceği bir şey değildir bu. Üstüne binip dizginleriyle atı çekiştiren Tanabay'ı üzerinden atmak için şaha kalkar; ama atmayı başaramaz.

Sâdece sâhibinin şefkatli tavırları, içinde fırtınalar kopan Gülsarı'yı sâkinleştirebilir. Birlikte büyüdükleri alnı akıtmalı doru (kızıl kahverengi) tayın yanına yaklaşıp sıcak gergin dudaklarını Gülsarı'nın boynuna sürüp yelelerini ısırmasıyla Gülsarı tamâmen durulur; dizginlerini teslim etmiştir artık.

Tanabay'ın Caydar adında bir karısı vardır. Bu cefâkâr kadın uzun süren savaş yıllarında kocasını sabır ve sükûnetle beklerken oğlunu da büyütmüştür; aynı zamanda çok güzel kopuz çalıp türkü söyler. Fakat Tanabay gönlünü savaşta eşi dönmemiş ve dul kalmış Bibican'a kaptırmıştır. Gülsarı bu yasak aşkı hisseder. Bu esnâda başka bir gelişme daha yaşanır, örnek bir yoldaş olarak partinin denetleme kuruluna seçilir Tanabay.

Gülsarı büyüyüp olgunlaşmış, iyice güzelleşmiştir. Kabına sığmayan, doyumsuz bir koşma tutkusuyla yanıp kavrulan Gülsarı'nın mutlu günlerinden biri 1 Mayıs bayramı dolayısıyla Kazaklarla ortaklaşa düzenlenen bir yarış dolayısıyladır. Katıldığı bu ilk yarışta özenle yetiştirilmiş cins atlarla koşacaktır. Atlar tozu dumana katarak koşmaya başlar. Gülsarı ok gibi fırlayan atların gerisinde kalmıştır. Neredeyse hepsi Gülsarı'yı geçmiştir; ama öyle bir an gelir ki diğer atlar yorulup hız keserken Gülsarı rahvan bir koşuyla hızlanmaya başlar. O an ne dizginlerin ne gemin hükmü kalmıştır. Gülsarı sırtındaki eyerin de binicinin de ağırlığını duymaz olmuştur. Önünde koşan demir kır ve al donlu iki atı da köpürmüş bir dalga gibi aşarak birinci gelir. Varış noktasında merakla bekleyen seyirciler onu delicesine alkışlarlar. Tezâhürat başını döndürür Gülsarı'nın, yeniden yarışmak isteğiyle, cakayla yan yan koşmaya başlar. Gücünün, güzelliğinin farkındadır. Hem nasıl olmasın? Çelik çomak oynayan çocuklar çubuğa doğru koşarken şöyle bir tekerleme söyler:

– Deh rahvan atım deh! Çocuklar bakın ben Gülsarı oldum! Nasıl da rahvan yürüyorum...

Bayramda güzel cins atların boy gösterdiği tek yer at yarışları değildir. Bir de keçi kapma oyunu vardır. At üstünde oynanan bir çeşit spordur bu. Yalnız top yerine başsız bir keçi gövdesi

kullanılır. Burada rakip Kazaklardır. Bu müsâbakada da büyük beğeni toplayan Gülsarı ününe ün katar.

İyi bir koşu atının ünlenmesi, iyi bir futbolcunun şöhrete kavuşmasına benzer. Mahalle aralarında top peşinde koşan dünün çocuğunun birden herkesin gözünde büyüyerek yığınların sevgilisi oluvermesi gibi. Ama bir fark var; at atı kıskanmaz. İnsanlar da çok şükür atları kıskanmayı henüz bilmiyor.

Gülsarı ve sâhibi için işler hep yolunda gitmeyecektir. Bozkırın baharı ve yazı bolluk bereket içinde geçerken, kış bir kâbus gibi çöker üzerlerine. Otlaklar karla kaplanmıştır. Herkes devlete çalışmak, yıllık planda belirlenen miktarda tahıl ve hayvanını devlete vermek zorundadır. Devlet üreticinin kendine ayırdığı kışlık erzâkı, hayvan yemini bile çok görmektedir.

Asıl kıyâmet, haranın müdürü İbrahim'in kooperatif çiftlik başkanı adına Gülsarı'yı Tanabay'dan istemeye gelişiyle kopar. Atı çok beğenen müdür, Gülsarı'nın bineği olması hayâliyle yanıp tutuşmaktadır. Tanabay önce direnir, vermek istemez; ama karısı Caydar'ın telkinleriyle Gülsarı'yı seyislere teslim etmek zorunda kalır. Çok sevdiği atının bağrından koparılmasıyla Tanabay yıkılmıştır.

Ama Gülsarı öyle ahırda duracak bir at değildir. İlk fırsatta kaçıp Tanabay'ın yılkısına koşar. Alıp geri götürürler, ayaklarını kösteklerler; ama sıçraya sıçraya yine kaçar. Tıpkı ayaklarındaki zincirin şakırtısını dinleye dinleye kaçan pranga mahkûmu gibi. Gülsarı'nın bu özgürlük tutkusu, yılkıdaki diğer atların yanında olma çabası her defasında engellenir ve yola gelmesi için iğdiş edilir.

Üretimin artması için devamlı halkı ezen kooperatifte çok eziyet çeker Gülsarı. Tanabay da at harasını bırakmış, koyun üreticiliğine geçmiştir. Her ikisi de birbirinden uzakta, çileli günler geçirmektedir. Bir parti temsilcisinin gırtlağına yapıştığı için uğrunda çok emek sarf ettiği ve mensubu olmaktan onur duyduğu parti üyeliğinden ihraç edilir Tanabay. Gülsarı ise yaşlanana kadar bıkıp usanmadan koşar. Ondan çalınan mutluluğu yakalamak istercesine...

Mâkûs tâlih, Tanabay ve Gülsarı'yı hayatlarının son demlerinde tekrar buluşturur. Gülsarı iyice yaşlanmıştır; binicisini yarışlarda mutlu edemeyince bir araba atı olmuştur. Tanabay, Gülsarı'yla tesâdüfen karşılaşır, arabasına koşup yaşadığı kasabaya götürmek ister; ama Gülsarı ölüverir. Artık o, Tanrı'nın yılkısına karışmıştır.

Aytmatov yine yapacağını yapmış, bütün romanlarında olduğu gibi hikâ-

Elveda Gülsarı filminden bir kare ve film afişi.

yesini bir duygu patlamasıyla sonlandırmıştır. Gülsarı'nın cansız bedeninin başında Tanabay'ın zihninden bütün bir hayâtı film şeridi gibi akıp geçer. Gülsarı ile geçen yıllarını, kendi gençliğinin mücâdeleyle geçen bütün safhalarını hüzünle ve yaşlı gözlerle hatırlar yaşlı adam.

Aytmatov, Gülsarı'nın bozkırla bütünleşen özgür rûhunu tasvir ederken onun şahsında komünist rejimin ezdiği Kırgızları anlatmıştır. Yitip gidenin ardından koşan, zincirlerini koparmak isteyen Gülsarı bir anlamda bozkırın kadim sâkinlerinin acılarının bir sembolüdür. Tanabay'ın bir derdi vardır; ama o dert Stalin'in zâlimliği, komünist partinin adâletsizliği, üretimin yetersizliği, atların yerini kamyonların alması falan değildir. O dert bir efsânenin artık hatırlanamayacak kadar geride kalmasıdır. Gülsarı yitip giden her şeyin peşinden koşar. Bir millete yol göstermek istercesine, koşar da koşar.

SİNEMADA GÜLSARI

Gülsarı'nın hikâyesi iki kez beyaz perdeye aktarılır. İlki 1968 yılında Rus yönetmen Sergey Urusevskiy tarafından çekilir. Bu filmde romanın en önemli meselelerinden olan bir savaş gâzisine yapılan haksızlıklar, ki aynı zamanda esaslı bir sistem eleştirisidir, görmezden gelinerek Gülsarı ve Tanabay'ın hüzünlü ayrılık hikâyesine odaklanılır. Aytmatov, ciddî bir sistem eleştirisini Stalin'in hemen ardından bir roman yazarak yapabilmiş, ancak hikâyenin sinemaya olduğu gibi aktarılmasına cesâret edememiştir. Roman filme uyarlanırken sansürlenmiştir. *Elvedâ Gülsarı*'nın tam adıyla ve esere sâdık kalınarak sinemaya aktarılması ise Kırgızistan'ın bağımsızlık kazandığı yıllarda (2008) gerçekleşmiştir.

İlk uyarlama *Kopar Zincirlerini Gülsarı* 1974 yılında Türkiye'de vizyona girmiş, ilgiyle izlenmiştir. İkinci uyarlama *Elvedâ Gülsarı* ise ülkemizde vizyona girmemiş, ancak birkaç festivalde gösterilebilmiştir. Her iki film de hârikulâde tabiat manzaralarıyla, Gülsarı'yı ve diğer atları temsil eden muhteşem güzellikte atlarla ve başarılı oyuncularıyla göz doldurmaktadır.

Kopar Zincirlerini Gülsarı

Orijinal ismi: *Beg inokhodtsa*
Yapım yılı: *1968*
Eser ve senaryo: *Cengiz Aytmatov*
Yönetmen: *Sergey Urusevskiy*
Oyuncular: *Nurmukhan Zhanturin, Baken Kydykeyeva, Farida Sharipova*

Elvedâ Gülsarı

Orijinal ismi: *Qosh bol, Gülsary!*
Yapım yılı: *2008*
Eser: *Cengiz Aytmatov*
Senaryo: *Erzhan Rustembekov*
Oyuncular: *Dokhdurbek Kydyraliyev, Raikhan Aitkhozhanova, Janel Makazhanova*

1 Rene Grousset, *Stepler İmparatorluğu*, çev. Prof. Dr. Halil İnalcık, Türk Tarih Kurumu, 2011.
2 Cengiz Aytmatov, *Elveda Gülsarı*, çev. Refik Özdek, Ötüken Yayınları, 1993.

Beyaz perdenin yıldız atları

WHITE MANE / BEYAZ YELE

1956 yılında Le Ballon Rouge (Kırmızı Balon) ile Cannes'da Büyük Ödül ve En İyi Senaryo dalında Oscar ödülü kazanan Fransız yönetmen Albert Lamorisse'in 1953'te çektiği kısa metrajlı Crin Blanc: Le Cheval Sauvage (White Mane), Fransız yazar René Guillot'nun aynı adı taşıyan çocuk kitabına dayanır.

Film çocuk Folco'nun, kendisini yakalamaya çalışan seyislere direnen vahşî kır at Beyaz Yele'yle ilişkisini ve onu dostça nasıl ehlîleştirdiğini anlatır. Beyaz Yele'ye ilham veren vahşî atların doğal ortamında çekilen film etkileyici sahneleriyle Cannes'da Kısa Film Büyük Ödülü dâhil, birçok ödül kazandı. Bu bölge, Fransa'nın güneyindeki Rhône deltasıyla Camargue bataklığının çetin şartlarında yüzyıllardır dayanıklı, sert ve çevik kalmayı başaran atlarıyla bilinmektedir.

THE BLACK STALLION / KARA RÜZGÂR

1979 yılında çekilen ve yapımcılığını Francis Ford Coppola'nnın, yönetmenliğini Carroll Ballard'ın yaptığı film, Walter Farley'in ilki 1941 yılında yayımlanan roman serisinden uyarlandı. Filmdeki atı "Cass Ole" adlı bir Arap saf kanı canlandırdı.

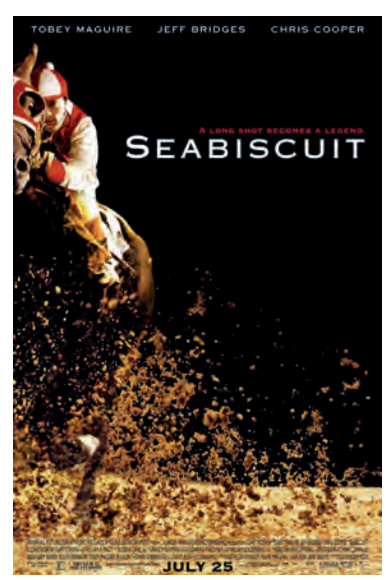
II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle, babasıyla birlikte evlerine dönmekte olan Alec Ramsey güvertede gördüğü yağız ve hırçın bir Arap aygırına hayran kalır. Çıkan fırtınada atın bağlı olduğu yerden kurtulmasına yardım eder, ancak fırtınanın dehşetinde at gözden kaybolur. Alec fırtınadan sağ çıkıp karaya ulaştığında atın da hayatta kaldığını görür. Aralarında sıkı bir dostluk bağı oluşur. Tesâdüfen tanıştığı ünlü bir at eğitmeni atın üstün yarış yeteneğine sâhip olduğunu fark eder ve birlikte Amerika'da büyük bir yarışa hazırlanırlar.

SEABISCUIT / ZAFER YOLU

Seabiscuit, Laura Hillenbrand'ın *Amerikan Efsânesi: Seabiscuit* adlı kitabından 2003 yılında yönetmen Gary Ross tarafından beyaz perdeye uyarlandı.

Film, 1930'lu yıllarda bâzı kusurları olan bir thoroughbred yarış atının yaşamına ve yarış kariyerine odaklanır. Kısa, sıska ve hafif topal bir at olan Seabiscuit, ciddî sakatlıklar yaşamış olmasına rağmen, atların yeteneklerini belirleme konusunda doğal bir yeteneğe sâhip eğitmeniyle yarışlara hazırlanır ve kendisiyle benzer bir kadere sâhip jokeyiyle birlikte mûcizevî başarılara imzâ atar. İkilinin pistlerdeki inanılmaz azmi Büyük Buhran döneminde ülkenin yoksul kesimlerinde sevinç yaratır ve bu zorlu yılların üstesinden gelebilecekleri konusunda onlara iyimser bir duygu aşılar. Seabiscuit yedi dalda Akademi Ödülü'ne aday gösterildi.

HIDALGO

2004 yılında çekilen ve yönetmenliğini Joe Johnston'ın yaptığı Hidalgo, 1890'da "dünyânın en dayanıklı atı ve en iyi binicisi" olarak ünlenen ikilinin, Mustang atı Hidalgo ve binicisi Frank Hopkins'in hikâyesini anlatan biyografik bir westerndir.

İhtişamlı günlerini geride bırakan efsânevî binici Hopkins, Arabistan'ın "Ateş okyanusu" denilen Necid çöllerinde 3 bin millik ölümüne bir yarışa dâvet edilir. Arabistan'ın en iyi yarış atlarının katılacağı bu yarışta, kendisini el-Hamse (Arap saf kanının ataları) atlarının koruyucusu olarak gören Şeyh'in Mustang Hidalgo'ya karşı kazanmak için yapamayacağı yoktur. Yarış Hopkins için onur ve unvânını korumanın ötesinde bir hayatta kalma savaşına dönüşür.

Hidalgo'yu 5 Mustang atı canlandırdı. Başrolde oynayan Viggo Mortensen filmde kullanılan atlardan biri olan RH Tecontender'ı satın aldı. Senarist John Fusco da filmin ana dublör atı Oscar'ı satın alarak Mustang atlarının koruma altına alındığı Red Road Çiftliği'ne gönderdi.

WAR HORSE / SAVAŞ ATI

Savaş Atı, Michael Morpurgo'nun 1982 yılında yayımlanan aynı adlı romanından 2011 yılında Steven Spielberg tarafından filme uyarlandı.

I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi üzerine Albert'in çok sevdiği atı Joey, yoksul babası tarafından İngiliz ordusuna satılır. Fransa cephesine gönderilen Joey'un ardından bir süre sonra Albert de orduya gönüllü olarak yazılır. Yaralanıp hastâneye yatırıldığı bir sırada düşman orduların hiçbirinin hâkimiyetinde olmayan bir bölgede bulunan bir attan söz edildiğini işitir. Bu at, Joey'dur. Yönetmen insanla atın dostluğunu duygusal bir yoğunlukta verirken, bir yandan da savaşın trajedisini ve anlamsızlığını atın gözünden yansıtmayı dener.

Filmde kullanılan atlar 4 eğitmen tarafından 3 ay boyunca eğitildi. Ana roldeki at Joey'u 18 at canlandırdı. Filmin bir sahnesinde 280 at kullanıldı. Çekimlerin yapıldığı platoya bir nalbant atölyesi kuruldu. Sürekliliğin sağlanması için ana at karakterinde kullanılan atların derilerini boyamak ve işâretlemek için uzman bir at makyaj ekibi oluşturuldu. At ressamı Ali Bannister, atların yele makyajından ve filmde yer alan atların eskizlerinin çizilmesinden sorumluydu. Atlarla ilk kez bu ölçekte çalışan Spielberg için de filmin bütün aşamaları olağanüstü bir deneyimdi. *"Atların hislerini bu kadar iyi gösterebildiklerini görmek beni gerçekten şaşırttı."* dese de sette aldırdığı önlemler bir atın ölümüne engel olmaya yetmedi.

Savaş Atı; En İyi Film, iki Altın Küre Ödülü ve beş BAFTA dâhil olmak üzere altı Akademi Ödülü'ne aday gösterildi.

Bir Superman hikâyesi

GÖKNUR KARADUMAN

CHRISTOPHER Reeve, sinema ve tiyatroda birçok rolde oynadı. Ama hepimizin dünyâsında Superman olarak tanındı, Superman ile özdeşleşti. Bunda Superman serisinin iyi yönetmenler tarafından başarılı senaryo, modern teknik ve efektlerle çekilmiş olmasının etkisi vardı mutlaka; ama Christopher Reeve'in Superman ve Clark Kent'i iki boyutlu, durağan çizgi roman sayfalarından çıkartıp kanlı canlı kahramanlara dönüştürme becerisinin payı büyüktür.

Christopher Reeve'nin oldukça aktif bir hayâtı vardı; iyi bir sporcuydu. Reeve küçük yaşlardan îtibâren tenis oynadı, bisiklete bindi, kayak yaptı, dalıcılık, yelken ve yat sporlarıyla uğraştı. Aynı zamanda bir pilottu, hatta kullandığı uçakla Atlantik'i iki defa tek başına geçti.Binicilik sporuna ise 1985 yılında süvâri yüzbaşısı Kont Vronsky rolünde oynadığı Anna Karenina filmi sâyesinde başladı. Anılarında Macaristan'da çekilen filmin atlı sahnelerinde Macar binicilik takımından sporcularla birlikte oynadığından ve bu işten çok zevk aldığından bahseder. Âdeta binicilik mikrobu kendisine o zaman bulaşmıştı. Ülkesine döndükten sonra binicilik sporuyla ciddî olarak ilgilenecekti.

Williamstown'daki evinin yanına bir ahır yaptıran Reeve birkaç at satın aldı ve bunu izleyen yıllarda gerek evindeyken gerekse dünyânın çeşitli bölgelerinde film çekimlerindeyken binicilik dersleri almaya devam etti. 1989'dan îtibâren ise dresaj, kır koşusu ve atlamadan oluşan üç bölümlük "eventing" adı verilen binicilik yarışmalarına katılmaya başladı. 1995 yılına gelindiğinde "yetiştirme

seviyesi"nde yarışmalara girdi. Bir sonraki yıl yeni aldığı 12 yaşındaki Amerikan saf kan atı Buck ile başlangıç seviyesinde yarışmayı planlıyordu. İlginç olan şu ki o tüm bunları başarırken atlara alerjisi olduğu ortaya çıkmıştı. Antihistaminik ilâçlar kullanarak bunun da üstesinden geldi. Alerjisi kaybolmuştu.

27 Mayıs 1995 târihi Reeve'in hayâtında tam mânâsıyla bir kırılma noktasıydı. Reeve, Virginia Culpeper'de katıldığı yarışmada dresaj bölümünü 27 kişi arasında 4. olarak bitirmişti. Yarışmanın atlama bölümüne sıralamadaki bu yerini yükseltme umuduyla başlamıştı. İşte ne olduysa bu bölümde oldu. Günler sonra hastânede gözünü açtığında Reeve sâdece atını alıp ahırdan çıktığı ânı hatırlayabiliyordu. Görgü tanıklarının anlattıklarına göre atı engellerden birinin önüne geldiğinde birden durmuş ve engelden atlamayı reddetmişti. Hızla giden atın birden durmasıyla Reeve atın üzerinden fırlamış, elleri atın dizginlerine takılı kaldığı için de yere çok kötü bir şekilde düşmüştü. Başındaki kask onu daha kötü bir sondan korumuş olmalıydı, ne var ki ağır yaralanmıştı.

Attan düştükten sonra artık hiçbir şey eskisi gibi olmayacaktı. Boynundan aşağısı felçli şekilde tekerlekli sandalyeye, nefes alamadığı için de ömür boyu kullanmak zorunda olduğu bir makineye bağlı yaşamak zorundaydı. Durumu son yıllarda önemli gelişmeler göstermiş, Reeve el parmaklarının birkaçını oynatmaya, kol ve ayaklarını bir miktar hareket ettirmeye başlamıştı. Buna rağmen zorlu operasyonlar yüzünden zayıf düşen vücûdu daha fazla direnemedi. 10 Ekim 2004'te kaptığı enfeksiyon nedeniyle kendisine verilen ilâçlar kalp krizi geçirmesine neden oldu. Superman hayâtını kaybetti.Kuşkusuz bütün dünyâda hemen herkesin süper kahramânı olmayı başarmış biri için oldukça hüzün veren ve tamâmen gerçek bir hayât hikâyesi bu.

Peki, bu kazâdan sonra tekerlekli sandalyeye mahkûm yaşamasına neden olan olay hakkında ne düşünüyordu?

Christopher Reeve kazâdan sonra ünlü televizyon programcısı Larry King'e verdiği röportajda, "onu bu hâle düşüren" atına kesinlikle kızgın olmadığını, ama atının engelden atlamayı reddedip durmasına bir anlam veremediğini söyledi. Ona göre Buck, yıllardır yarışlara katılan, deneyimli, çok iyi bir attı. Böyle davranması için bir sebep yoktu, belki de yakınlarda bir tavşan görmüş, ürkmüştü.

Binicilik sporu ile ilgilenenlere tavsiyeleri sorulduğunda ise Reeve, en önce, bu sporu yapanların mutlaka kask takmaları gerektiğini vurguladı ve yeteneklerinin farkına vararak sınırlarını zorlamalarını tavsiye etti. Sakat kalmasına neden olan hâdisenin insanların atlara bakışını ya da binicilik sporunu olumsuz etkilemesini hiç istemedi. Kızı Alexandra'ya at binmeyi kendisi öğretmişti. Alexandra, babasının kazâsından sonra at binmeyi bırakınca onu bu işe yeniden cesâretlendirmek tekerlekli sandalyede yaşayan Reeve'e düşmüştü. Tekrar at binmeye başlayan Alexandra, Yale Üniversitesi'nin polo takımına girdi.

Kazâdan sonra artık kendisine binecek kimse kalmadığı için Buck ve ahırdaki diğer atlar satıldı. Reeve, anılarında eskiden vakit geçirmekten büyük zevk aldığı ahırını boş ve terk edilmiş bir hâlde görmemek için yanından yıllar sonra bile geçerken gözlerini başka tarafa çevirdiğini itiraf etmiştir. Kazâdan hemen sonra ilk başta her şeyden vazgeçip ölmeyi istemişti Reeve. Ancak özellikle karısının, *"Sen hâlâ bir sensin, hiç bir şey değişmedi, sonuna kadar senin yanındayım."* demesiyle kendisini toparladı. Rehabilitasyon sürecinden çıktı, yine sinema sektöründe kalarak çeşitli işler yaptı. Ama aslında daha önemli bir misyonu vardı. Omurilik felçli insanların hayatlarını kolaylaştırmak için çalışmalara başlayarak karısıyla birlikte Christopher ve Dana Reeve Vakfı'nı kurdu. Vakıfta ve sivil toplum kuruluşlarında çalışmalar yürüttü. Onlardan biri olan Amerikan Felçliler Derneği'nde başkan, Milli Engelliler Kurumu'nda ise başkan yardımcısı olarak özveriyle çalıştı. Omurilik felçlilerinin hayatlarının kolaylaştırılması adına nerede ne proje varsa hayâta geçirilmesinin yollarını aradı. Başta kök hücre nakli gibi yenilikçi yaklaşımlar olmak üzere birçok bilimsel çalışmaya fon sağlanması ve bu konudaki yasaların yeniden düzenlenmesi doğrultusunda dünyânın birçok yerinde konuşmalar yaptı.

Christopher Reeve.

Uzaydan gelen ve süper güçlerle donatılmış hayâlî bir karakterden, tekerlekli sandalyede büyük azimle hayâta tutunan kanlı canlı bir kahramâna dönüşen ve nice engelli insanın hayâtına dokunan Christopher Reeve, *"Kaza öncesinde 'Kahraman kimdir?' diye sorulsaydı büyük ihtimalle 'Sonuçlarını düşünmeden cesurca hareket eden biri' derdim. Oysa kahraman büyük zorluklara karşın dayanma ve direnme gücü bulan sıradan insandır."* demişti.Başarıdan başarıya koşan bir öğrenci, sanatçı, sporcu ve iyi bir âile babasıydı, ama hepsinden öte, yaşadığı bütün tâlihsizliklere rağmen hayattan kopmayan, onun değerini bilen, var olmanın hakkını vermeye çalışan yürekli bir insandı.

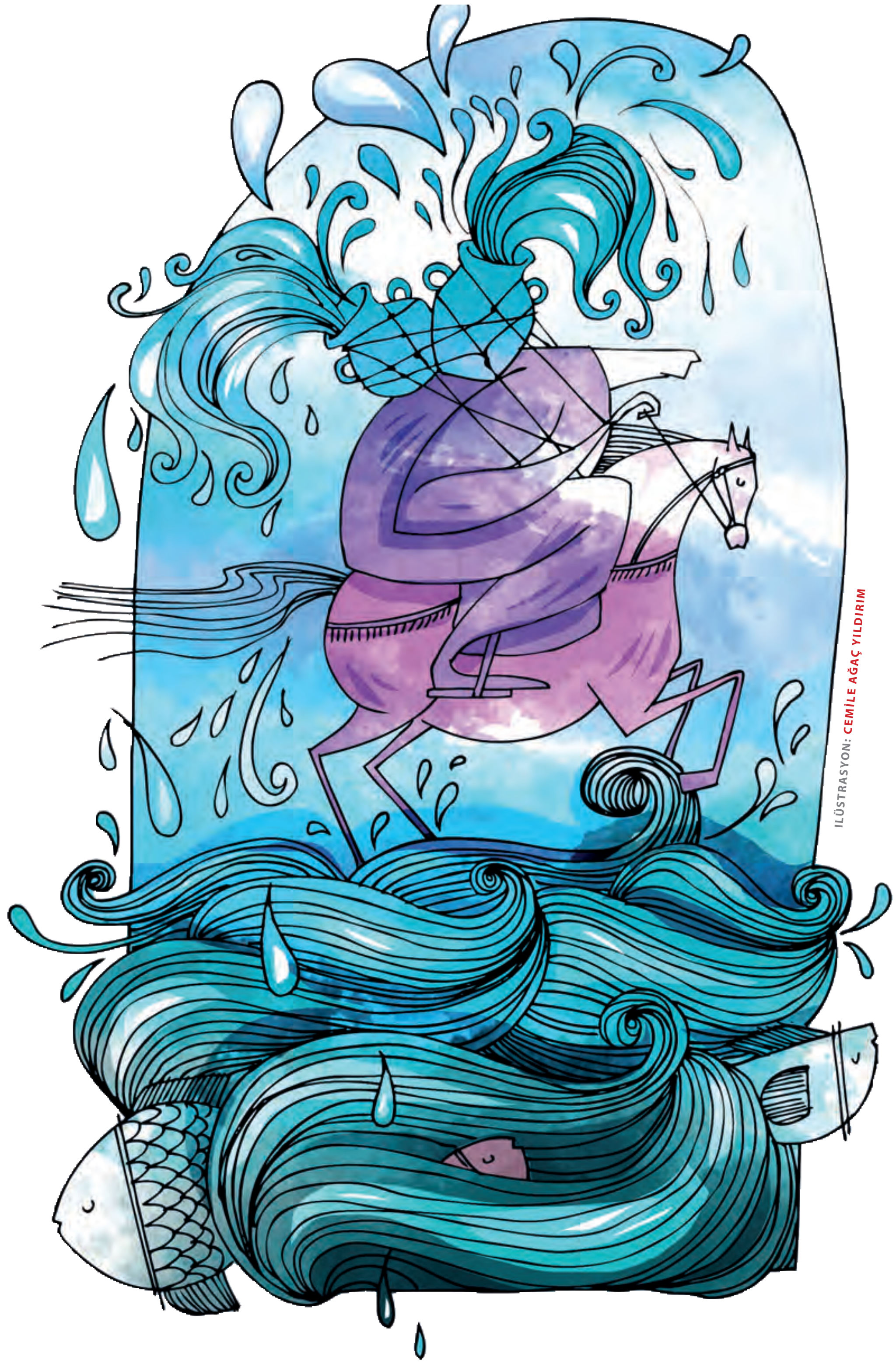
KAYNAKÇA

¶ Reeve, C., *Still Me*, Arrow Books, Londra, 1999.

¶ Reeve, C., *Nothing is Impossible: Reflections on a New Life*, Random House, New York, 2002.

¶ http://www.chrisreevehomepage.com/

¶ http://myhorseforum.com/threads/christopher-reeves-accident.98571/

AT İLE İLGİLİ DEYİMLER VE ATASÖZLERİ

DEYİMLER

At çalındıktan sonra ahırın kapısını kapamak.
At gibi.
At koşturmak.
At oynatmak.
At izi it izine karışmak.
At koşturacak kadar.
At nalı kadar.
Atbaşı (berâber) gitmek.
Atı alan Üsküdar'ı geçti.
Atını sağlam kazığa bağlamak.
Atla arpayı dövüştürmek.
Attan inip eşeğe binmek.
Ata et, ite ot vermek.
Buzun üstünde nalsız at gibi durmak.
Cirit atmak.
Çifte atmak.
Eyeri boş kalmak.
Gemi azıya almak.
Gemini kısmak.
Kulun atmak.
Üç nalla bir ata kalmak.
Tırısa kalkmak.

ATASÖZLERİ

Ata arpa, yiğide pilav.
Ersiz avrat, yularsız at.
Dereyi geçerken at değiştirilmez.
Yığın atı çulundan bilmezler.
Er ölür nâm, at ölür meydan kalır.
At alırsan yazın, deve alırsan

güzün, avrat alırsan gezin ha gezin.
At binenin, kılıç kuşananın.
At ile avrat yiğidin bahtına.
Ortak atın beli kırık olur.
Abdal ata binince bey oldum sanır, şalgam aşa girince yağ oldum sanır.
Doğru söyleyenin bir ayağı üzengide gerek.
Alma alı, satma kırı, yağızın da binde biri; ille doru, ille doru.
Alma sarı, satma sarı, kapındaysa tutma sarı.
Alçak at binmeye kolay, öksüz çocuk dövmeye kolay.
Arpa verilmeyen at kamçı zoruyla yürümez.
Arslan kükrerse atın ayağı kösteklenir.
Arık ata kuyruğu yüktür.
Aslan kükrerse beygir titrer.
At adımına göre değil, adamına göre yürür.
At arıklıkta, yiğit gariplikte.
At at oluncaya kadar sâhibi mat olur.
At beslenirken, kız istenirken (kendini gösterir).
At bulunur, meydan bulunmaz; meydan bulunur, at bulunmaz.
At kaçmaz, et kaçar.
At kudümü, yurt kudümü, avrat kudümü. (Türkler; atlarını, yurtlarını, eşlerini kutsal sayar, onların uğur getireceğine inanırlar.)
At yedi günde, it yediği günde (semirir).
At yiğidin yoldaşıdır.
At ölür, itlere bayram olur.
At ölür meydan kalır, yiğit ölür şan kalır.
Ata binen nalını mıhını arar.
Ata binersen Allah'ı, attan inersen atı unutma.
Ata da soy gerek, ite de.
Ata dost gibi bakmalı, düşman gibi binmeli.
Ata eyer gerek, eyere er gerek.
Atlar nallanırken kurbağa ayağını uzatmaz.
Atlı kaçar kaçar; yaya arkasına ne düşer?
Atlıya saat olmaz.
Atta, avratta uğur vardır.
Atım tepmez, itim kapmaz deme.
Atın bahtsızı arabaya düşer.
Atın dorusu, yiğidin delisi.
Atın varken yol tanı, ağan varken el tanı.
Atın ölümü arpadan olsun.
Atına bakan ardına bakmaz.
Aç at yol almaz, aç it av almaz.
Ağanın gözü ata tımardır.
Ağustosun 15'inden sonra ere kaftan, ata çul gerek.
At olacak tay yürüyüşünden belli olur.
At ver hasım ol, kız ver hısım ol.
At sâhibine göre kişner.
Ata binmek bir ayıp, inmek iki ayıp.
Atın iyisine doru, yiğidin iyisine deli derler.
Atlıya selâm kelam, eşekliye sonra gine gelem.
Atın iyisi arkadan gelmez.
Atlı itli sığmış, bir çocuk sığmamış.
Attan düşen kaba döşek, eşekten düşen kazma kürek.
Attan düşen ölmez, eşekten düşen ölür.
At görür aksar, su görür susar.
Atı güzel olan yoldan sıkılmaz.
Atın ürkeği, yiğidin korkağı.
Atlı yayanın kaygısını bilmez.
Atı ahırda, eri evde tanımaz.
Atın kamçısı yemdir.
Atın iyisi dizinden, avratın iyisi sözünden (anlaşılır).
Yularsız ata binilmez.
Yiğit yiğide at bağışlar.
Yavaş atın çiftesi pek olur.
Yaşı at pazarında sorarlar.
Yaman komşu, yaman avrat, yaman at; birinden göç, birin boşa, birin sat.
Yağmurda düşmanın koyunu, dostun atı satılsın.
Köpeğe gem vurma, kendini at sanır.
Kır atın yanında duran ya huyundan ya suyundan.
İnsan ayaktan, at tırnaktan kapar.
İki at bir kazığa bağlanmaz.
Gem almayan atın ölümü yakındır.
Eğreti ata binen tez iner.
Dost dostun eyerlenmiş atıdır.
Canı yanan eşek attan yürük olur.
Bir sürçen atın başı kesilmez.
Bir mıh bir nal kurtarır, bir nal bir at kurtarır.
Bin atın varsa bin dinlen, bir atın varsa in dinlen.
Bir ahırda at da bulunur eşek de.
Beleş atın dişine bakılmaz.
Berk kaçan atın boku seyrek düşer.
Bin atın varsa inişte in, bir atın varsa yokuşta bin.
Erken kalkmayan avrat, söz dinlemeyen evlat, mahmuzla gitmeyen at, kapında varsa kaldır at.
Gelin ata binmiş de, görkü kimin kapıya inmiş.
Gelin atta, buyruk Hak'ta.
Yoksul âlâ ata binse, selâm almaz.
Bağla atını, ısmarla Hakk'a.
Boş torba ile at tutulmaz.
Çok arpa atı çatlatır.
At kişnemeyince tay gelmez.
Gelen atın başına vurulmaz.
Küheylân at yemin arttırır.
Atla katır dövüşür, arada eşek ezilir.
Yiğit altında at aksamaz.
At, biniciyi tanır!
İyi at eyerlenirse, âdî at bakılırsa koşar.
Koşan at yorulduğunu bilmez, fenâ adam bakmasını bilmez.
At alırsan baş ile renk al, kadın alırsan göz ile kaş al.
Atın iyisi süratinden, kadının iyisi gözünden, yiğidin iyisi sözünden, derviş yemesinden, zengin yaşamasından.
Akıllı atını över, ahmak hâtununu.
Akıllının atı yorulmaz, donu eskimez.
At alırsan ulak oyununa, koyun alırsan misâfire (göre al).
Atın başına iş gelse gemiyle su içer, yiğidin başına iş gelse çizmesiyle su geçer.
At kadrini bilmeyen, yayalıkta cezâsını çeker; yurt kadrini bilmeyen düşmandan cezâsını çeker.
Kırkından sonra at olup da kuyruk mu sallayacak?
Küheylân at, çul içinde de bellidir.
Rahvan at kendini yorar.
Sen dede ben dede, bu atı kim tımar ede.
Tay yetişmedikçe ata paha biçilmez.
Eşek at olmaz, ciğer et olmaz.
Katıra "baban kimdir" diye sormuşlar, "anamın erkek kardeşi attır" diye cevap vermiş.
Atı atasıyla, katırı anasıyla.
Yürük ata kamçı değmez.
Bir atın iyiliğinden bin at su içmiş.

Kars yöresinde ata dâir deyimler

MAHİR ASLAN

At binip cıdır oynamak Deyimde geçen "cıdır", cirit kelimesinin yöresel kullanımıdır. Bu deyim iki farklı durumda kullanılır. İlk olarak bir mekânın büyüklüğü vurgulanmak istendiğinde, örneğin, *"Adam öyle büyük bir ahır yaptırmış ki at bin cıdır oyna!"* ya da *"Salon öyle büyük ki at bin cıdır oyna!"* denir. İki örnekte de mekânın büyüklüğü cirit oynanan meydana benzetilmiştir. İkinci olarak ise bir insanın aşırı hareketliliği vurgulanmak istendiğinde, örneğin bir insan kısa aralıklarla birkaç farklı yerde görüldüğü zaman *"Gene ne yapıyorsun, at binip cıdır oynuyorsun."* denir, yâni *"Yerinde durmuyorsun, bir oradasın bir buradasın."*

Atı torbalı dövüştürmek Bu deyimdeki torba, ata arpa yedirmek için başına takılan yem torbasıdır. Yöre halkı yer yer atların dövüş ettiklerini gözlemlemiştir. Buna göre atlar torbasız mücâdele ettikleri zaman daha serbesttirler. Torba ile mücâdele ettiklerinde ise torbaların birbirine dolaşması yüzünden rahat hareket edemezler. Yöre halkı bir olayda çelişki gördüğü zaman bu deyimi kullanır. Yâni deyim kişinin hâdiseyi "çelişkili anlattığını" ifâde etmek için ve dolayısıyla kişiden hâdisenin "doğrusu ne ise onu nakletmesi" istendiğinde kullanılır. Örneğin bir kişi iki tarafı ilgilendiren bir haber getirdiğinde onu dinleyen aksakallılar daha önceki bilgilerine bağlı olarak konuda bir yalan ya da çelişki sezdiklerinde *"Atı torbalı dövüştürme!"* derler. Bununla "karışıklığa, çelişkiye neden olacak şeyler söyleme" demek isterler.

At alıp ürge kaçmak Deyimde kullanılan "ürge" erkek at, yâni aygır anlamındadır. Deyim iki durum için kullanılır. Bunlardan ilki geç kalmayı ifâde eder, örneğin bir insan bir işe geç kaldığında *"Sen neredesin, adam at aldı ürge kaçtı."* denir. Deyim diğer türlü huysuzluğu, bilhassa bir kadının karakter olarak zorluğunu, baskın bir mizaca sâhip olduğunu veya mücâdeleciliğini anlatmak için kullanılır. Örneğin *"Ne deli dolu kadın, gene at aldı ürge kaçtı."* denir.

At binip kılıç çapmak Deyimde çapmak fiili vurmak, vurup yaralamak anlamındadır. Bu deyim insanın bir dengesizliğini, tutarsızlığını ifâde etmek için kullanılır. Mecliste konuşan birinin tutarsızlığı, sözlerinin kendi içinde çeliştiği görüldüğünde, oradakiler konuşan kişiye *"Ne konuşuyorsun, yine at binip kılıç çapıyorsun."* derler. Yâni *"Söylediklerin ne doğrunun ne de yalanın tarafında, her iki tarafa da sallıyorsun."*

Kör atı binip köndelen çapmak Yöreye has bir tâbir olan "köndelen çapmak" atı dikine değil de yanlamasına sürmek anlamındadır. Deyim, söyleminde ve hareketlerinde tutarsızlık olan şüpheli kişilere karşı veya onları tanımlamak için kullanılır. Örneğin *"Ne yapıyorsun, gene kör atı binip köndelen çapıyorsun."*, ya da *"Filan kes ne yapıyor, gene kör atı binip köndelen çapıyor."* denir.

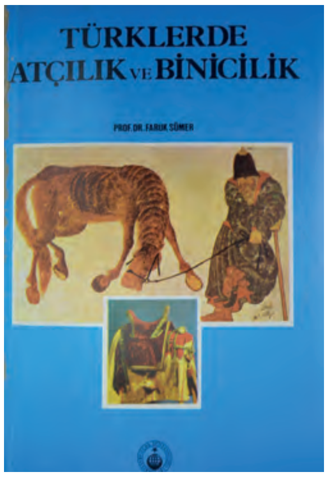
Kehlen atı tırnağından bilmek Deyimdeki "kehlen" kelimesi asil atı tanımlayan küheylân sözünün yöresel kullanımıdır. Deyim "asil insan/hayvan küçük bir hareketi ya da özelliğiyle kendini belli eder, gösterir" anlamındadır.

At satıp kusûru kalmak Bu deyim yörede önemsiz işlerin abartıldığı durumlarda kullanılır. Bahse konu olan mesele aslında önemsizdir, fakat taraflardan biri meseleyi abartır. O zaman bu deyim kullanılır. At alıp satmak maddî açıdan zenginlik ister. Atın bakımı diğer hayvanlara nazaran külfetlidir. Bu nedenle at bu bölgede kolayca alınıp bakılabilecek bir hayvan değildir. Deyim aracılığıyla bir işin önemsizliği önemli bir işe benzetilmek sûretiyle anlatılmak, gösterilmek istenir. Şöyle kullanır: *"Neden bu meseleyi orada burada konuşuyorsun, at sattık kusûru mu kaldı?"*

* Yukarıdaki deyimler Kars ili Akyaka ilçesi Boyuntaş (Delever) köyünde derlenmiştir.

AT LİTERATÜRÜ

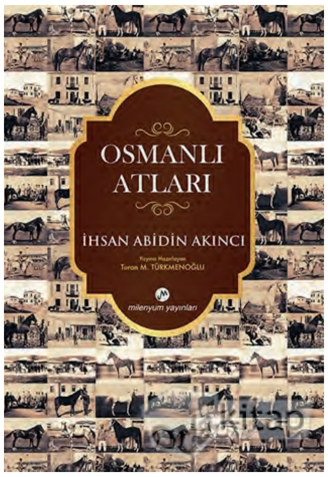

FARUK SÜMER

Türklerde Atçılık ve Binicilik

Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1983.

Faruk Sümer, ön sözünde kitabı yazma gerekçesinden şöyle söz eder: *"Târihteki Türk atçılığı, biniciliği ve binit takımıyla ilgili meselelerin araştırılması târihçilerin vazîfesi olduğundan bunlara dâir kaynaklardaki bilgileri eskiden beri toplamaktaydım. Bugünkü binit takımını incelemeye karar vermem, bu bilgilerin de işlenip burada neşredilmesine güzel bir vesîle teşkil etti."* Sümer, kitabı iki cilt olacak şekilde planlanmış, sâdece birinci cildi yazabilmiştir. Kitabın sonunda Anadolu'dan derlenmiş binit takımlarına âit fotoğraflar da yer almaktadır.

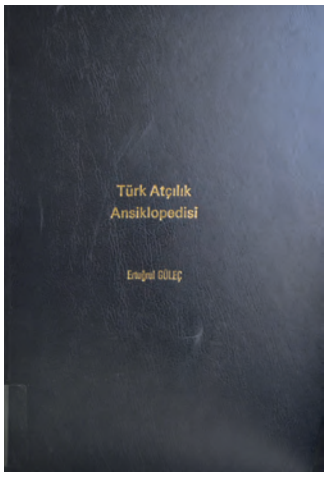

İHSAN ABİDİN AKINCI

Osmanlı Atları

Milenyum Yayınları, 2017.

İhsan Abidin'in *Osmanlı Atları,* at ve atçılık üzerine bugün önemli bir başvuru kitabıdır. Eserin çevriyazısı, kitap yazıldıktan yüz yıl sonra Turan M. Türkmenoğlu tarafından yapıldı. *Osmanlı Atları*'nın içeriği, başlığıyla sınırlı kalmayarak o devirdeki civar bölge atları ve atçılığını da kapsamakta ve fotoğraf albümüyle birlikte kitap arşivlik bir değer kazanmaktadır. Kitabın sonunda at ve atçılık terminolojisini kapsayan bir lügatçe mevcuttur.

ERTUĞRUL GÜLEÇ

Türk Atçılık Ansikopedisi

Bilgi Müşavirlik ve Mühendislik, 2006.

Atçılığa gönül vermiş, bir ömür bu uğurda çabalamış bir isim olan Ertuğrul Güleç'in yıllar süren gözlem ve araştırmaları, ansiklopedik bir tasnifle okuyucunun istifâdesine sunulmuştur. Türk at literatürünün bu kıymetli eserinde, Türk atlarının kökeninden gelişimine, atlı kültürden oyun ve sporlara, Türk atçılığının kayda değer bütün konuları anlatılmıştır.

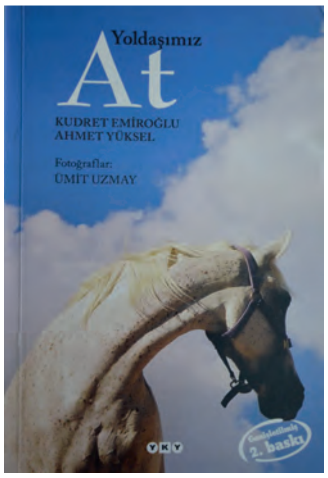

ÜED. EMİNE GÜRSOY NASKALİ

Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık

TJK Yayınları, 1995.

İnsan ve at birlikteliğinin şâhikasını Türk kültürü temsil eder. 1994 yılında Marmara Üniversitesi Türkiyat Uygulama ve Araştırma Merkezi'nin Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı ve TJK ile birlikte düzenlediği sempozyumda atın Türk kültüründeki belirleyici misyonu etraflıca ele alındı. Ardından Emine Gürsoy Naskali editörlüğünde sempozyumun tebliğleri bir araya getirilerek kitaplaştırıldı. Eser, yalnızca atın Türk hayâtına geçmişteki etkilerinden, atlı kültürün târihî izlerinden bahsetmiyor; aynı zamanda çağdaş atçılığa dâir de önemli meseleleri de ele alıyor. Kitabın dikkate değer bir diğer yönü de Emel Esin'in İngilizce kaleme aldığı ve bu alandaki en kapsamlı makâlelerden biri olan çalışmasını "Türk Sanatında At" başlığıyla Türkçe literatüre kazandırmış olmasıdır.

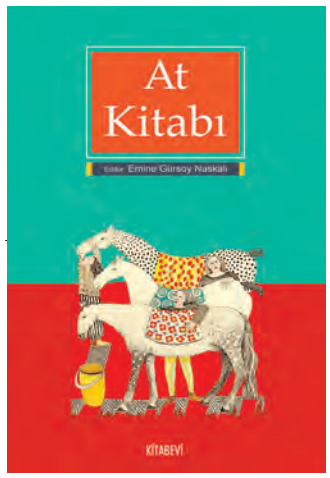

KUDRET EMİROĞLU
AHMET YÜKSEL

Yoldaşımız At

Yapı Kredi Yayınları, 2003.

Yoldaşımız At, insanla atın birlikte yürüyen târihine odaklanıyor. Bu ortak târihte at yalnızca bir binek veya yük hayvanı değildir. Atla insanın mâcerâsı insanlık târihinin en önemli hikâyesidir. Atın beş tırnaklı en erken atalarından Anadolu kültüründeki ayrıcalıklı yerine, atla ilgili inançlardan at ırk ve soylarına, Osmanlı akıncılarının atlarından Kuvâ-yı milliye atlarına, kalkınma programlarında atlara verilen önemden at yetiştirmekle görevli kurumlara, atın mitolojilerdeki yerinden dillerde atla ilişkili sözcüklere, atlı sporların başlangıcından dönüşümüne birçok konu kitapta ayrıntılı şekilde anlatılmaktadır.

ED. EMİNE GÜRSOY NASKALİ

At Kitabı

Kitabevi Yayınları, 2017.

At üzerine kapsamlı bir derleme olan *At Kitabı,* altı bölümden oluşuyor. "Târih kaynaklarında at" başlıklı bölümde, Eski Önasya uygarlıklarından Osman'lıya târihî belgeler ışığında at kültürü ele alınıyor. "Söz varlığında at" başlıklı bölümde, çeşitli Türk topluluklarında atlı kültürün dildeki görünümleri; "Metinlerde at" başlıklı bölümde destanlar, kutsal kitaplar, halk edebiyatı ve modern edebiyat eserlerinde at; "At yetiştiriciliği" ve "Yörelerde at" başlıklı bölümlerde, târihten günümüze çiftlik ve haralar ve at yetiştirme usûlleri anlatılıyor. "Şecereler" başlıklı bölümde ise at için düzenlenmiş bir şecerenâme örneğine yer veriliyor.

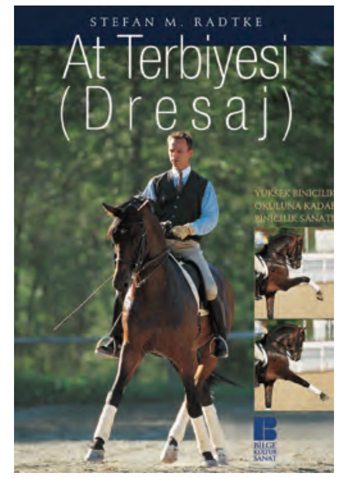

GÖKÇE YILDIRIM

Atlarda Vücut Yapısının Değerlendirilmesi: Neden Bazı Atlar Daha Başarılıdır?

Nobel Tıp Kitabevi, 2016.

Alanında önemli bir boşluğu dolduran kitap, atların vücut yapılarının performanslarına nasıl yansıdığı ve ortopedik sağlıklarını ne şekilde etkilediği anlatıyor. Yapılan araştırmalar yarış, binek, gösteri, engel atlama, dayanıklılık, yük çekme gibi alanlarda kullanılan at ırklarının vücut yapılarında farklılık olduğunu gösteriyor. Ülkemizde atın kullanıldığı en yaygın ve büyük alan at yarışı endüstrisi olduğu için, kitap spor amaçlı atlara ve özellikle İngiliz ve Arap atlarının vücut yapılarına öncelik tanıyor.

STEFAN M. RADTKE

At Terbiyesi (Dresaj)

Bilge Kültür Sanat, 2010.

Klasik binicilik sanatı en basit tanımla; atın, doğal hareketlerinin ve davranış biçimlerinin binicinin kontrolünde mükemmeliyete ulaştırılmasıdır. Kitap, atın ilk aşamadan başlayıp havada yapılan hareketlere kadar bütün eğitim sürecinden bahsetmektedir. Alman yazar Stefan Radtke, hassas ve kaba kuvvetten uzak eğitim metoduyla klasik binicilik dalında dünyânın en başarılı at eğiticilerinden biridir. Öğrencileri arasında Bavyera dresaj kadrosunun eğiticileri, ülke ve Avrupa şampiyonalarına katılıp önemli dereceler elde eden biniciler bulunuyor. Radtke, Fransa, Kanada, Letonya, İspanya ve İsviçre'de at terbiyesi üzerine kurslar veriyor.

REŞAT KÖSTEM

90 Yılın Öyküsü Gazi Koşusu 1927-2016

TJK Yayınları, 2017.

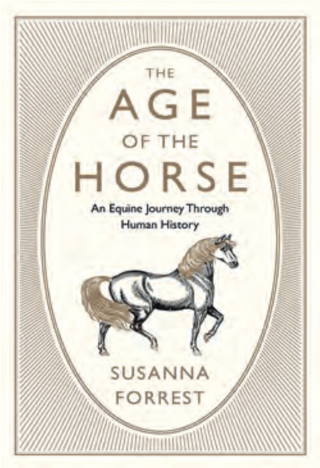
Gâzi koşuları, Cumhûriyet'in îlânıyla birlikte ata ve atçılığa verilen önemini göstermek açısından Türk atçılık târihinde özel bir yere sâhiptir. İlk programlı at yarışlarını başlatan cumhurbaşkanı Gâzi Mustafa Kemal Paşa adına 1927'den bu yana kesintisiz olarak düzenlenen tek spor müsâbakasıdır. Köstem'in çalışması, Gâzi koşularının anlatıldığı bir albüm niteliğindedir.

Doğada Güç Birlikteliği İnsan ve At Sergisi

Sakıp Sabancı Müzesi, 2003.

İstanbul Arkeoloji Müzeleri ve Sabancı Üniversitesi Sakıp Sabancı Müzesi'nin iş birliği ile 2003 yılında düzenlenen "Doğada Güç Birlikteliği; İnsan ve At" sergisi, insan ve atın binlerce yıllık geçmişini, dayanışmasını gözler önüne sermeyi amaçlıyordu. Sergide yer alan ve Arkeoloji Müzeleri envanterine kayıtlı 49 parça taş stel, friz ve heykel, MÖ V. yüzyıldan MS VI. yüzyıla kadar 1100 yıllık bir dönemi kapsıyor; av, tören, tarım, sunu temalı at motiflerini içeriyordu.

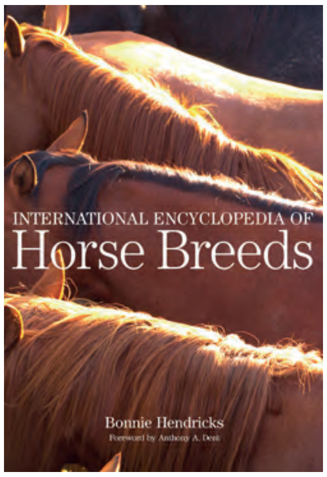

SUSANNA FORREST

The Age of the Horse: Equine Journey Through Human History

Atlantic Monthly Press, 2016.

Binicilik uzmanı Susanna Forrest kitabında, atın peşinde; Moğol bozkırlarından Versailles'ın şâşaalı saltanâtına, Pekin'de şık bir polo kulübü veya at çiftliğinden, Amerika'da bir kaleye veya müzâyede evine bir keşif yolculuğuna çıkıyor. Arkeolojik buluntular ve arşiv belgelerinin yanı sıra, edebiyattan ve sanat eserlerinden faydalanan yazar, derlediği muazzam bilgiyi entelektüel bir yaklaşımla sentezliyor ve keyifli bir anlatımla okura sunuyor. Kitap atın târihsel süreçte hayâtımızda üstlendiği kritik rolü, kültürün ve ekonominin sınırlarını ne şekilde belirlediğini ortaya koyuyor.

BONNIE L. HENDRICKS

International Encyclopedia of Horse Breeds

University of Oklahoma Press, 2007.

Uluslararası At Irkları Ansiklopedisi, at ve at ırklarıyla ilgilenenler için oldukça değerli bir referans kaynağı ve bu alanda en kapsamlı sâha araştırmalarından biridir. Araştırmacı yazar Hendricks, eserini 83 ülkede, 500'den fazla at ve midilli ırkı üzerinde gözlem yaparak kaleme aldı. Nesli tükenmekte olan at ırkları konusunda önemli bilgiler veren ve at ırklarının kökeni, morfolojisi vb nitelikleri hakkında özgün tespitler yapan Hendricks, incelediği ırkları fotoğraflayarak ortaya eşsiz bir at envanteri çıkardı. Ona göre, ansiklopedi bitmiş değil; atlar üzerine düşünülmüş bu proje, ek bilgilerle periyodik olarak revize edilmeli.

ORHAN YILMAZ
Atlarda Donlar, Nişane, Yürüyüş
Veni Vidi Vici Yayınları, 2016.

M. TEKİN KOÇKAR
At Irkları ve Dağılımı
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, 2016.

KLAUS DIETER BUDRAS
At Anatomi Atlası
TJK Yayınları, 2010.

PETER POPESKO
Evcil Hayvanların Topografik Anatomi Atlası
Nobel Tıp Kitabevi, 2010.

K. D BUDRAS- S. RÖCK
Veteriner Anatomi Atlası – At
Medipres Yayıncılık, 2012.

TÜRK VETERİNER JİNEKOLOJİ DERNEĞİ
Kısraklarda Doğum ve Jinekoloji
TJK Yayınları, 2015.

J. EDWARD CHAMBERLIN
At
Kitap Yayınevi, 2008.

SEMİRAL BİLBAŞAR
Atlar
TJK Yayınları, 2014.

FEDERICO TESIO
Atlar Üzerine Araştırmalar
TJK Yayınları, 2015.

ESER TUTEL
At ve Atçılık
İletişim Yayınları, 1998.

JEAN - PAUL ROUX
Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar
Kabalcı Yayınevi, 2005.

DENİZ GEZGİN
Hayvan Mitosları
Sel Yayıncılık, 2007.

MUSTAFA GÜRBÜZ BEYDİZ
Mitolojiden Sanata Hayvan İmgesi
Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2016.

VELİ SEVİN
Asur ve Urartu At Koşum Takımları Üzerine Bir Not
Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1979.

RIZA ÇAVDARLI
İslamiyetten Evvel Türklerde Atın Ehemmiyeti ve Tarihi
Öğretmen Gazetesi Yayınları, 1936.

FERHAT ELDAR QULIYEV
Azerbaycan'ın Kurgan Gebirlerinde At Defni
Elm, 2008.

ERTUĞRUL DANIK
Koç -At Şeklindeki Tunceli Mezar Taşları
Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1990.

TUĞŞAD ATA TÜRKMEN
Selçuklularda At ve Atçılık Kültürü
TJK Yayınları, 2016.

AHMET REFİK
Türk Akıncıları
Muallim Ahmet Halim Kitaphânesi, 1933.

LÜTFİ BERGEN
Türk'ün Kanadı At
Yazıgen Yayınları, 2018.

TUĞŞAD ATA TÜRKMEN
Türklerde At
Zengin Yayıncılık, 2017.

Türk Kültüründe At, Geçmişten Günümüze At (Uluslararası Sempozyum), 6-8 Mayıs 2016
Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2016.

ALİ ABBAS ÇINAR
Türklerde At ve Atçılık
Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993.

ALİ ABBAS ÇINAR
Türklerde At ve Ondokuzuncu Yüzyıla Ait Bir Baytarnamede At
HAGEM Yayınları, 1993.

SEZA SİNANLAR
At Meydanı – Bizans Araba Yarışlarından Osmanlı Şenliklerine
Kitap Yayınevi, 2005.

CEMAL ÇETİN
Ulak, Yol, Durak Anadolu Yollarında Padişah Postaları (Menzilhâneler)
Hikmetevi Yayınları, 2013.

YUSUF HALAÇOĞLU
Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)
İlgi Kültür Sanat Yayınları, 2014.

HALİME DOĞRU
Osmanlı İmparatorluğunda Yaya-Müsellem ve Tayci Teşkilatı (XV-XVI. Yüzyılda Sultanönü Sancağı)
Eren Yayıncılık, 1990.

ASKERİ TÂLİMNÂME
Arabacılık ve Mekkârecilik Tâlimnâmesi
Deniz Matbaası, 1930.

ATIF KAHRAMAN
Osmanlı Devleti'nde Spor
Kültür Bakanlığı Yayınları, 1995.

HAYRİ BAŞBUĞ
Aşiretlerimizde At Kültürü
Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1986.

SELÂHATTİN BATU
Türk Atları ve At Yetiştirme Bilgisi
Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü, 1938.

NURETTİN ARAL
Türkiye'de Yetiştirilen Hayvan Türleri Yetiştiricilik Tarihi ve Teknolojisi
TJK Yayınları, 1974.

SELÂHATTİN BATU
Haflinger Atı
Lalahan Zootekni Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1962.

N. ARAL-S. BATU
Arabistan'da Atçılığın Bugünkü Durumu
Köyhocası Matbaası, 1936.

RAFET ARPACIK
At Yetiştiriciliği
Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Yayınları, 2010.

KADRİ BİLGEMRE
Özel Zootekni II, At Yetiştimek
AÜ Ziraat Fakültesi Yayınları, 1949

ORHAN DÜZGÜNEŞ
Atçılık (Üretme, Bakım ve Yemleme Usulleri)
Ali Rıza İncealemdaroğlu Matbaası, 1946.

JAMES FILIS
Bargir Terbiyesi ve Binicilik Usul ve Kavâidi
A. Asaduryan Şirketi ve Mürettibiye Matbaası, 1900.

Beygir Yetiştirmek ve Bakmak Usûlü
Matbaa-i Osmaniye, 1926.

ORHAN DÜZGÜNEŞ
Türkiye Hayvan Yetiştirme Müesseselerinde Saf ve Yarımkan Arap Atlarının Yetiştirme, Vücut Yapılışı ve Verimleri ile Bunların Birbirile Mukayeseleri
AÜ Ziraat Fakültesi Yayınları, 1953.

KOLBAY KAROLY
Karacabey Harası ve Çayırları
TC Ziraat Vekâleti Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Neşriyatı, 1938.

S.KANSU - Ş. BULGURLU
Karacabey Harası Hayvan Yemleri Üzerine Araştırmalar
AÜ Ziraat Fakültesi Yayınları, 1953.

Çifteler Harası Angajmanlı Tay Satışları
Doğuş Matbaası, 1972.

ED. NİLGÜN YAVUZ
Soylu Bir Güzellik Tigem'de Arap Atı Yetiştiriciliği
TİGEM, 2013.

İSMAİL İLHAN BAŞÇI
50. Yılında Atçılık
1973.

ADİL GÜRAY
Modern Harp Gücünde At Kudretinin Değeri
Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, 1951.

NİHAT GEZDER
Geleneksel Sporlarımızdan Atasporu Cirit
2002.

JEREMY JAMES
Byerley Turk
TJK Yayınları, 2017.

SADUN OKTAV
Pedigri Sohbetleri
TJK Yayınları, 2016.

Atçılığın Dünya Ekonomisindeki Yeri
TJK Yayınları, 2008.

M. TEKİN KOÇKAR
Dünyada Atçılık Uygulamaları
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, 2013.

ALİ MÜN'İM
At Koşuları veya At Yarışları
Kanaat Matbaası, 1923.

İHSAN ABİDİN AKINCI
Yarış Atları ve İdman
TJK Yayınları, 2018.

NİMET ÜYKEN
Türkiye Jokey Kulübü Tarihi
TJK Yayınları, 2015.

REŞAT KÖSTEM
Tarihsel Sürecinde Atçılığımızın Yapısı ve Yarışçılığımızın Oluşumu
TJK Yayınları, 2000.

M. PORTEFIN
At Yarışlarında Çıkıştan Varışa Kadar
Yarış Atları Yetiştiricileri ve Sahipleri Cemiyeti Yayınları, 1946.

YALÇIN BATUR
Binicilikte Zafer Yolları
Ercan Matbaası, 1982.

At Yarışlarında Yasadışı Bahislerle Mücadele
TJK Yayınları, 2009.

ANNA SWELL
Siyah İnci – Bir Atın Biyografisi
Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.

CECILY VON ZIEGESAR
Karanlık At
Artemis Yayınları, 2018.

RENE GUILLOT
Beyaz Yele
TJK Yayınları, 2016.

MICHAEL MORPURGO
Savaş Atı
Tudem Yayınları, 2010.

KEVORK KİRKORYAN
Atların Yelesinde
İnkılap Kitabevi, 2002.

HOMERIC
Rüzgârın Kraliçesi Lady Love
Doğan Kitap, 2004.

RUPERT ISAACSON
At Çocuk
Bilge Kültür Sanat, 2009.

DONNA LANDRY
Asil Hayvanlar
E Yayınevi, 2015.

ATAOL BEHRAMOĞLU
Yiğitler Yiğiti ve Uçan At Masalı
TJK Yayınları, 2016.

NEBİL ÖZGENTÜRK
At Sevdası
TJK Yayınları, 2016.

SİNAN ÖZBEK
Benim Atım
TJK Yayınları, 2015.

MUZAFFER BEKMAN
Veteriner Tarihi
Ankara Basım ve Cildevi, 1940.

NİHAL ERK
Veteriner Tarihi
Ankara Üniversitesi Basımevi, 1978.

EDHEM SUBHİ
Nevsâl-i Baytarî
Baytar Müfettiş-i Umumiliği Külliyatı, 1918.

BEKİR SITKI ARTUN
Nal Tekniği ve Veteriner Ortopedi
AÜ Veteriner Fakültesi Yayınları, 1957.

CEMAL BÖKE
At'ın Nallaması ve Ayak Hastalıkları
1944.

A. ENVER AYDOĞAN
Tay Septisemisi, Savaş ve Koruma Yolları
Yeni Kitap Basımevi,1943.

ENVER YAZAR
At Yetiştiricilik, Tedavi, Anestezi, Viral Aşılar, Klinik Beslenme
Nobel Tıp Kitabevi, 2011.

OSMAN KÜÇÜK
Yarış Atı Besleme ve Beslenme Hastalıkları
TJK Yayınları, 2017.

RECEP ARSLAN
Spor Atları – Genel Bilgi, Davranışlar, Egzersiz Fizyolojisi, Antrenman, Besleme, Besin Kitapları, Doping
Kümbet Yayınları, 2016.

ELEANOR KELLON
Atlar İçin İlkyardım
TJK Yayınları, 2005.

R. J. ROSE-D. R. HODGSON
At Hekimliği – Manual of Equine Practice
Kongre Kitabevi, 2012.

ASIL CLUB
Asil Arabians the Noble Arabian Horses
Georg Olms, 1993.

BILLY GRAHAM
Approaching Hoofbeats - The Four Horsemen of the Apocalypse
Word Books, 1984.

SHELDON WISE
Vocabulary and Notes for the Wooden Horse
Robert College, 1973.

JUDITH CAMPBELL
The Treasury of Horses
Octopus Books, 1972.

LUIGI GIANOLI
Horses and Horsemanship Through the Ages
Crown Publishers, 1969.

DERRY MOORE
Horses
Rizzoli, 2016.

ERTUĞRUL GÜLEÇ KİTAPLARI
Türk At Irkları
Anadolu At Irklarını Yaşatma ve Geliştirme Derneği Yayınları, 2005.

Cihan Şümul Atımız Hınıs Atı
Anadolu At Irklarını Yaşatma ve Geliştirme Derneği Yayınları, 2002.

Uzunyayla Atı
Anadolu At Irklarını Yaşatma ve Geliştirme Derneği Yayınları, 1998.

Doğu Anadolu Atı
Bilgi Müşavirlik ve Mühendislik, 2006.

Karakaçan Atı Istranca Atı)
Anadolu At Irklarını Yaşatma ve Geliştirme Derneği Yayınları, 2006.

Türk Arap Atı
2004.

Türk İngiliz Atı
Anadolu At Irklarını Yaşatma ve Geliştirme Derneği Yayınları, 2005.

Ahal-teke Atı
Anadolu At Irklarını Yaşatma ve Geliştirme Derneği Yayınları, 1995.

Uluslararası At Irkı Avusturya Haflinger Atı
Anadolu At Irklarını Yaşatma ve Geliştirme Derneği Yayınları, 1998.

Devletçe Korunan At Irkları
Anadolu At Irklarını Yaşatma ve Geliştirme Derneği Yayınları, 2011.

Türkiye'de Vahşi At Yılkıları
Anadolu At Irklarını Yaşatma ve Geliştirme Derneği Yayınları, 2006.

Karaman Karadağ Yabani Yılkı Atları
Anadolu At Irklarını Yaşatma ve Geliştirme Derneği Yayınları, 2009.

Ata Nasıl Binilir?
Anadolu At Irklarını Yaşatma ve Geliştirme Derneği Yayınları, 2006.

Türk Spor Atı
Bilgi Müşavirlik ve Mühendislik, 2009.

Türk Rahvan Atı ve Atçılığı
Anadolu At Irklarını Yaşatma ve Geliştirme Derneği Yayınları, 2007.

Uluslararası Rahvan Binicilik Terimleri ve Dokümanlar
Bilgi Müşavirlik ve Mühendislik, 2007.

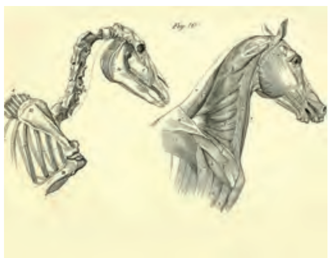
Geleneksel Atlı Kızak Yarışları
Bilgi Müşavirlik ve Mühendislik, 1997.

Atlı Cirit ve Yaya Cirit
Anadolu At Irklarını Yaşatma ve Geliştirme Derneği Yayınları, 2001.

Geleneksel Atlı Ciritçilik
Bilgi Müşavirlik ve Mühendislik, 1998.

Geleneksel Atlı Cop Oyunu
Anadolu At Irklarını Yaşatma ve Geliştirme Derneği Yayınları, 2005.

SUMMARY

Anatomy of Horses

Hith their athletic anatomy horses have outstanding features as compared to many other animals. They use senses of touching, smelling and hearing for communication. Especially their sense of hearing is pretty more developed as compared to humans. They smell the food before eating in order to recognize it. Their stomachs which are relatively small for their bodies are very sensitive and they can not vomit. If they eat excessive amounts of sugar beet or some other things that puff up and extend in the stomach this may cause their lives to end.

M. TEKİN KOÇKAR

Facial Markings, Leg Markings and Coat Colors of Horses

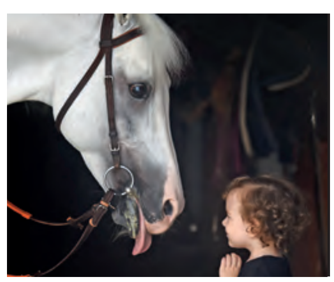
Hite markings seen on the faces and legs of horses are partial decolorisations (partiel albinismus). There are two types of markings: facial markings and leg markings. The color of the hairs on the horses' bodies is named as the coat colors. Main coat colors are black and blood bay. All of the other coat colors are derivations of these two colors. The horses in Turkey have mostly dapple gray or bay coats.

REHA GÜLTEPE

Horse Gaits

Horse gaits are named as simple walking, running walk, trotting, canter, galloping and pacing. Gaits like fast walking or pacing which are not natural gaits but taught by training the horses are called as ambling gaits. The most simple gait which can be described as the horse's each foot stepping on the ground in order is the slowest gait. When the horse extends his neck forward and makes the longest gaits with four taps is called galloping.

REBECCA ENDICOTT

Horse Language

Horses cannot speak like human beings. However, they are wonderful at communication. They can say "I am angry", "I am hungry" or even "I love you very much" by using their body language and voices specific to them to expose their thoughts. Only you have to try to understand this language specific to horses. Everybody can learn "horse language" with the help of some education.

MURAT D. ÇEKİN

Clever Hans

In 1891 Wilhelm von Osten who was a retired mathematics teacher who lived in Berlin began to show the skills of an Orlov Trotter male racing horse named Clever Hans (Kluge Hans) After a four year-long training with carrots and sugar as a prize, Clever Hans was able to make operations, calculate square roots, know the letters in the alphabet, distinguish the musical notes and colors, tell the days of the week and the time, show the places of objects, count the number of persons and recognize people in the photos. The genius of Clever Hans excited scientists and was the subject of an interesting investigation.

MESUT GÖK

The Beginning of the Companionship between Horses and Men

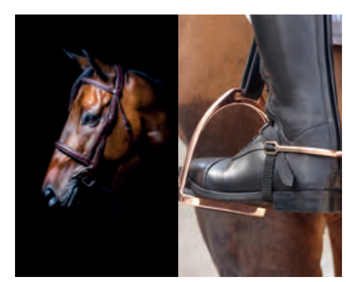
Writing the history of the horse in ancient times, appears to be similar to writing a short history of human civilization. It is a glance over the earliest steppe communities, the earliest migrations of these communities, the great wars of the early ages and great victories. The horse, which was domesticated in the northern Black Sea or Central Asian steppes, was known by the Near Eastern civilizations after the invasions in the beginning of the second millennium BC and changed the course of civilizations.

HALİL TEKİNER
FAHRETTİN KELEŞTİMUR

History of Turkish Saddle

Saddle was first developed around the eighth century by the Eurasian nomads, who lived largely on horseback. The Russian archeologist Sergei Rudenko's findings in 1951 in the frozen burial graves of the central Asian nomads at Pazyryk, Siberia, produced actual examples of two types of saddles from the fifth century—the simpler consisting merely of two felt cushions designed to lie on each side of the horse's backbone and the latter having padded wooden frames to act as a pommel and cantle.

FARUK SÜMER

Bit and Stirrup

Bit is the instrument that enables the rider to command a horse. It is not possible to ride the horse as you desire without a bit. In the past, people used temporary bits made of ropes with no saddles or other equipments, to travel short distances with their calm, mature geldings to places like fields, vineyards and gardens. A stirrup, which is also thought to be an invention of Turks, is also an important part of the saddle helps to mount and master the horse.

HALÛK PERK

Harness Sets

Harness sets are needed for the utilization of horses in transportation and freightage. The harness is the belt set that enables the horse to be tied to carriages and instruments like plows. The harness maker is the person who makes the pieces of harness. The photos that are used in the article to introduce the harness sets are taken from the private collection of Haluk Perk and collection of the museum. Not all of the examples in the collection were mentioned in the article.

BURHAN OĞUZ

From the Nail of the Mule to the Horse Shoe

During most of the ancient times the nails of horses and mules were naked. Only after the time when Romans began to cobble the roads with stones the protection of their nails became a necessity. They produced a kind of sandal with metal footings for this. These footings were inclined to do the job of the horse shoes we use today and they were generally made of bronze or iron. .

Ferhat Akbenli: "A Horseshoe Saves the Life of a Horse"

The place where there are horses is the workplace environment of horseshoers. Nowadays, horseshoers work in clubs and studs. The conditions are variable; we have to do what our jobs require no matter the weather conditions. In spite of the fact that there is a great interest in horse breeding in Turkey, there are not enough qualified horseshoers. It is a national issue to train staff that will represent this job in the future.

Barefoot Horsing

The natural hoof approach was founded 30 years ago by two horseshoers. Jaime Jackson and Gene Ovnicek made an independent field study on wild horses in the middle of 1980s. The results they got were enough to justify the abolishment of the traditional recognition of the activity of fitting a horse with a shoe. Nowadays, the defenders of the natural hoof current are growing in number worldwide.

TUNCER GÜLENSOY

Horse Brands

Turks have used some certain signs they named as "brands" on some certain parts of the bodies of domesticated animals like horses, cows, rams-sheep and goats to indicate the height and breeds. Pure bred horses are bred in studs belonging to either the state or persons in many parts of Anatolia and following an old Turkish tradition these horses were branded on their ridges with ancient brands inherited from ancestors. This valuable article should be read as the proceedings of years of field investigations on this subject.

BİLGE SEYİDOĞLU

Horses in the Cosmogony of Shamans

According to Turkish mythology horses take the shamans to the places of holy powers. Horses that have their place near Gods are the symbols of death and intuition, and have their places both on earth and in heaven. Its presence is needed for the Gods to help human beings. A horse is the animal that represents a mysterious world on earth. It is the best friend of shamans and human beings. Horses also know the road that will take the humans to heaven.

EMEL ESİN

Myths about Horses

The article by Emel Esin which is on the manifestation of the horse motif in Turkish culture and beliefs is one of the reference texts for most of the researchers working on the Turks. Esin is able to exhibit the cultural heritage of Turks who has an intimate relationship with the horses since the ancient times with the help of ancient archival documents and proofs. This cultural heritage includes works on almost every field including artefacts, portraits and paintings of many kinds, works of literature and religion.

ÖZLEM OKTAY ÇEREZCİ

Horse in Turkish Symbolism

The active presence of horses in the Turkish life style is a well known fact. As Chinese say it while Turks had their meals and slept on horseback, horses had a special place in their thoughts and beliefs. Horses protected their mythological and symbolic meanings for centuries in the wide geography where Turks expanded.

GÜL SARIDİKMEN

The Trojan Horse

Trojan Horse can be considered as the biggest trick of war ever. Scenes from the legend of Trojan war like the "Judgement of Paris", "the Abduction of Helen" and "the Trojan Horse" has been portrayed first in Greek vase paintings and then on wall paintings, on oil paintings on canvas, as sculptures and in manuscripts for hundreds of years with different techniques and styles.

HALÛK PERK

Thracians and their Horses

The Thracians who were one of the oldest people in the Eastern Europe were important representatives of Iron Age culture. According to Herodotus

Thracians were the biggest warrior tribe in the world after the Hindus. *"Heros"* the common God of the Thracians was portraited mounting a horse. He was known as the "The Thracian Horseman". In addition, the Heros cult gained wide currency in the Roman era.

HALÛK PERK

The Weights of the City of Alexandria Troas

Alexandria Troas is an antique city in the west of Troas region, on the shores of the Aegean Sea just across the Tenedos Island. The city was given the name "Alexandria Troas" around 400 BC by Lysimakhos, king of Thrace in the honor of Alexander the Great. The "grazing horse" image we see in the coins and weights, which is also the symbol of the city, has been attributed to the Apollon Smintheion, the chief god of the Alexandre Troas. In this article, Haluk Perk tells us about the objects in his collection.

GÜNGÖR KARAUĞUZ

Horse in the Hittites: The Book of Groom Kikkuli

Horses that were considered as the symbol of plentifulness, power and richness have also been one of the main themes in mythology. It seems that the Hittites have burrowed the word for horse from Sumerians since the equivalent for this word in Hittite language couldn't be detected in Hittite texts on the clay tablets with cuneiform scripts. Horses were used as mounting animals, pulling wagons, sending messages to distant places, as mounts for cavalries in wars, in agriculture and for races on tracks.

TANJU TOKA

One Body, Two Souls, Two Natures: the Centaurs

The myths about Centaurs in Greek mythology is mostly associated with the introduction of horses to Greece. As a matter of fact, Thessalia which is the place where most of the centaurs live is actually known as the place where horses are created by Poseidon. Centaurs are wild creatures who live up in the mountains, away from human beings, who ate raw meat, fond of wine and who were womanizers. However, there are also some centaurs living with human beings who were specialized in medicine.

TEOMAN AĞAR

The Four Horsemen of the Apocalypse

The four horses of Apocalypse is mentioned in a scroll which is sealed with seven seals as told in the Gospel of John. This scroll tells the story of mankind which the God holds in his hand. There is no one on the earth nor in the sky nor underground to open the scroll. Only the Lion of Judah who is a descendant of King David is authorized to open this scroll. The interpretations on the Four Horsemen of the Apocalypse generally agree that the text is about the history of mankind.

M. SALOMON HAUSSDORF

Horses Sense the Will of God

When a horse you ride everyday starts to be bad tempered and act is if it has gone crazy and do not let its riders come nearby, this has always been interpreted as a bad sign. From ancient times onward such kind of events are regarded as signs for the future. Old Germans gave much importance to how a horse neighed and the bred special white horses in their sacred forests called Lucis. They thought that behaviors of these horses had some certain meanings.

SABİT DUMAN

The Cavalry versus the Infantry: How did the Barbarians Beat the Romans

The big defeat of Rome in the Cannae War in 215 BC exposed the importance of cavalry troops in the side of the Empire. Horses had a great role in the glory of Hannibal. In spite of the fact that the Roman generals realized the combating power of cavalries with their bitter experiences in fact the structure of the Roman army stayed the same. The infantry forces always were in the forefront.

AHMET TAŞAĞIL

The Life of Turks with Horses in the Pre-Islamic Era

Following the domestication of horses the stirrup which was invented by Turks have become an important instrument. After the migration of the Avars to Europe this instrument was introduced there and from then on stirrup opened the way for very important historical developments. One of them is that it contributed to the birth of chivalry. Once again, instruments like bits, halters, bridles, reins that are used in order to manage horses became prominent in every aspect where Turkish culture expanded. Besides, they are still in use widely in the Turkic world.

ERKAN GÖKSU

Turks, War and the Horse

Turks come forth among other pioneer nations regarding the military culture and art of war in the world history. Foreign resources mention with praise the mastery of Turks in the art of war, on tactics and strategies in the battle, the weapons they own, and their ability to use these weapons. The only way for the Old Turks to protect the wide borders of the country was to have a strong military training, education and to have superior weapons. That is why they raised their children with military education from their early ages.

ALTAN ARMUTAK

Turks, War and the Horse

The domestication of horses is the most tragic breaking point in the history of these animals. Horses which were obligated to spend their lives pulling the weights of humanity have paid heavy prices when they were left in the middle of hostility in wars. The introduction of motor vehicles into military use was the second breaking point in the history of horses. Tanks and armored vehicles which were faster and more powerful took the places of horses in the World War II; hence only a limited number of horses were used. In the middle of the 20 th century the usage of horses in wars totally became history.

SEMRA KIR ŞİMŞEK

Horses in the Pazırık Cairn

The archeological artefacts found in the Pazırık cairn gives us detailed information on Scythians who were the representatives of a high intellect of the steppe culture with the horses. The Scythians were traders and in addition collectors of works of art from all of the Asian geography. The golden jewelry with embroidery, wooden knick-knacks and furniture, leather-wooden furniture, carpets made of felt, silk and wool found in the Scythian cairns were unique works of art. Horses which the Turks believed that would stand by their side whether on earth or in heaven and harnesses came first in these findings.

YAŞAR ÇORUHLU

The Place of Horses in the Death Cult and Symbolism in Old Turkic People

This article is focused on the Turkic periods before the 10-11th centuries when İslam had reached Central Asia via Persia and some of the Turks had converted to Islam. In addition to this, the place of horses in the death cult of old Turkic People and symbolism and how old traces about horses is reflected on Turkish communities and states in later periods is elaborated. The foundation of the article is the artifacts obtained from cairns.

RECEP YAŞA

Horse Shaped Grave Stones in East Anatolia

Horses are symbols of bravery and superiority for Turks. On the other side, being without a horse means weakness and defeat. Therefore, the tradition of Turkic tribes that settled down in East Anatolia of making horse shaped grave stones following their ancestors even after their conversion to Islam should be evaluated in this respect. As a matter of fact you can still encounter this tradition in some parts of Anatolia even today.

EMİNE GÜRSOY NASKALİ

Description of a Horse Race in the Epic of Manas

The horse race that is described in the Epic of Manas is probably one of the the most dramatic scenes in the world literature. After the hero of the legend Manas was murdered by his rival Konurbai, his wife Kanykei took refuge with her father with her son Semetei. Kanykei wants her horse Taitoru to enter the race in the big feast, because if she wins the race her son will be fortunate and will take the revenge of his father.

Horses in Tuvan Throat Singing

The Tuvan music which is famous for the one-to-one imitation of the sounds of nature and animals is the art of depicting the elements of nature by making rising, descending, trebling or deep voices that come out of the throat. It is thought that this style of music derived from among shepherds wandering in the steppes. Naturally horses were one of the most important sources of inspiration for artists performing this music.

ŞİRZAT DOĞRU

Koumiss

Koumiss is a national beverage of Turkic tribes in Central Asia. Koumiss is white colored, more fluid than milk. It has a more homogenous structure and doesn't contain clots. It has a specific taste and smell of its own. It does not have unfamiliar odor other than the smell of milk. When one drinks koumiss for the first time they feel somewhat an astringent taste. It leaves a delicious taste in the mouth. Following researches done in many countries particularly in Turkic republics and Russia it has been revealed that koumiss has many benefits for our health.

MERVE YİĞİT

Horses, the Army, the Aristocracy and Trade in China

Being used as a combat vehicle is actually the latest mission that horses took in China. Horses were used to draw two wheeled horse carts or in hunting in the Shang dynasty. As horsed archers emerging from the northern and southern parts of China became a threat for the country the importance of utilization of horses as combat vehicles became evident.

MUHARREM KESİK

Training of Horses in the Seljuks

The horse was the most important instrument for the Seljuk cavalries in order to survive during combats and to runaway after a defeat without being held captive by their rivals. The cavalry captured their enemy, followed, ran after and chased them with the help of their horses. Owing to their horses they could successfully use the hit and run method which was their favorite combat method.

MESUT ŞEN

Furusiyyas

Furusiyya is the name of the genre of texts in the Islamic world dating from 7th to 19th centuries, written on the subjects of horse breeding, equestrianism and training of horses. The word "*furus*" is the plural of "*feres*" which is the Arabic word for horse. All of these kinds of works are based texts and their Arabic translations dating from the time of Abbasids. Muhammed b. Ya'kûb b. İshak b. Ahi Hizâm is the most important writer who wrote about horse breeding.

F. BETÜL AYDIN

A Japanese Tradition: Appreciation of Gunbas

There is a belief in Japan that holds a strong place in public memory about horses: horses are creatures that came from the sea and out of deep parts of the earth. It is believed that this legendary creature spread to other parts of the world from Japan. In Japanese beliefs the horse serves as a messenger between gods and human beings. Horses are used in rain prayers and in various other ceremonies.

LYDIA PYNE

The Coming Back of the Mongolian Horses: Takhis

For over 160,000 years, wild horses have roamed freely in the steppes of Central Asia. Less than a century after they were encountered by Russian and European explorers, the horses, called as *takhi* in Mongolian, were nearly extinct. In 1969, three years after the last reported sighting of a live *takhi*, the International Union for Conservation of Nature declared the species extinct in the wild.

SELVANUR ŞÖLEN

Mustangs: The Horses of Indians

The word "*mustang*" has derived from the word "*mesfeno*" in Spanish which means "stray". This word is used for wild horses in North America. Mustangs were wandering freely in the nature and they being reproduced with natural selection. They were domesticated, used as mount animals by the Indians. Later on the were identified with Indians.

Arabian Horse

Arabian pure bred horses have well shaped small heads; one of a kind raised and arched neck structures that has, manes with thin, soft and wavy hair. The abdomen of an Arabian horse is flat, its waist is short; its ridges are curved and harmonious. It is a pretty agile animal. Its legs with strong bones, powerful joints and steely tendons give the Arabian horse a unique ability to move. Time out of mind Arabian horses are preferred as troopers mostly owing to the fact that it is a clever and faithful animal.

BONNIE L. HENDRICKS

English Thoroughbred

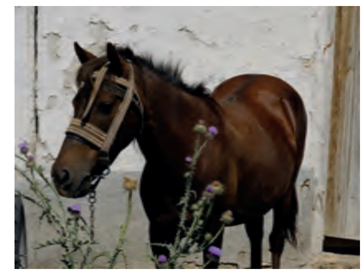
Traditionally it is believed that English Thoroughbreds originated from three foundation sires imported to the country, that are Darley Arabian, Byerly Turk and Godolphin Barb. The process of the development of this wonderful horse actually began in earlier years. During a 665-year-process lots of Iberian, Moor and Turkman (usually named as Turk) horses were imported from Spain, Italy, Africa and Turkey.

LÜTFİ BERGEN

A Book on Turkish Horses

Ertuğrul Güleç's book *Turkish Horse Breeds (Türk At Irkları)* is a valuable source on the "Turkish Horse" which is extinct today. The bibliography section of this book is also a very valuable source for literature research on this field of study. The writer carefully uses the term "Turkish horse" and talks about the "Anatolian horse". He gives information about horse breeds in Anatolia.

KUDRET EMİROĞLU-AHMET YÜKSEL

Breeds of Horses in Anatolia

Throughout history Anatolia has been a place of transition where lots of people migrated in and out. That is why you can find some certain common characteristics in horses but it is impossible to find horse breeds peculiar tp Anatolia that carry common morphological specialties Mostly, it is also impossible to talk about distinct and sorted out breeds. That means that horse breeds have eventually have mixed with each other and don't show certain morphological characters. Generally, it is possible to sort out the horses in Turkey into groups that show transitional forms.

AHMET YÜKSEL

The Donkeys and Mules of Anatolia

In spite of the fact that donkeys originated from Africa, they have been the best friends of Anatolian peasants since they are cheap in price and to more affordable to keep. Ahmet Yüksel tells the story of these beautiful animals that do a lot of work with the least cost. You can also find the story of the mules that share the same destiny with donkeys and who are at least as rugged as they are. Though their service spaces have narrowed a lot and they have diminished in number the

two closest friends of men still does a lot of work in many parts of Anatolia.

LÜTFİ BERGEN

Jades

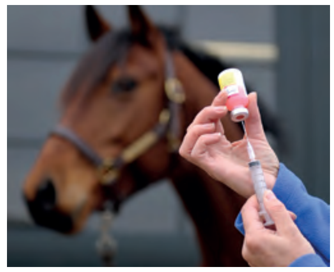
The jades are horses that are abandoned in nature when the winter is coming. When the horses who were fed, groomed, provided with new horseshoes for almost 10 to 15 years are abandoned they have to struggle with hunger, thirst, finding a shelter and protect themselves from the wolves in the coldest times of winter. The survivors may be put into work again in the spring by their owners. Most of them continue their lives in the herds of jades in the wild.

MUHİTTİN ELİAÇIK

Baytarnames

Baytarnames (Epistles of Veterinaries) is the general name given to works on the diseases of animals and their treatments; but rather maintenance of horses and horse diseases is the subject of most of the works. When we look at the contents of these works we see that mostly maintenance of horses and horse diseases are discussed and in addition diseases of sheep, camels, cattle and other animals are also mentioned in a few pages. The Baytarname of Tayyarzade Ata is a good example for this genre in the Ottoman period.

Common Horse Diseases

H orses are classified as big animals according to their heights and weights. Nevertheless, they can do activities like jumping and running very easily and fast. One can think that they are extraordinary animals regarding their abilities. However, infectious diseases may do a lot of harm to the horses. In addition to these diseases they are always subject to joint disorders and mental disturbances because of being neglected or being bred in bad conditions.

REHA GÜLTEPE

History of the Profession of Veterinary Medicine

İn Ancient Greek civilization the word *"hippiatroi"* meaning "horse doctor" was used for persons who were taking care of the treatment of horses. Then later the title "*hipiater*" was used in the Byzantine Empire. The Veterinary Medicine had developed significantly regarding the health of horses in Ancient Greek especially in the Aegean province. Ancient Greek philosopher Aristotle who lived in the 4th century AC was a veterinarian as well. In his work named as *Historia Animalum* he talked about animal health.

Equine Hospitals

I mportant steps are taken for the improvement of Turkish horse breeding. Equine hospitals take the lead in these developments. 11 equine hospitals came into service all at the same time in the year of 2015. Each of these equine hospitals has the technical equipment to apply in all kinds of clinical applications for the horses and work in coordination with the veterinary departments of universities.

REHA GÜLTEPE

In the Memory of Akın Finci

Professor Finci who completed some of his studies in the USA was a very talented horse surgeon. An important number of seriously wounded race horses was able to return to racing and won races owing to him. That is why he is a well respected figure in Turkish horse racing. Each year Turkish Jockey Club organizes a race in the memory of Finci who has passed away in 2005.

HÜSEYİN NEJDET ERTUĞ

Laws on Draught Animals in the

Ottomans

As Turks have a social life mingled with horses we encounter various regulations in book of laws on animal law and in archival resources. Great attention is given to behaving kindly, feeding on a regular basis, having health checks, restraining of overloading of the draught animals that they need in most part of their daily lives. The rules have been explained in great details.

ALİCAN KÜÇÜKCAN

From the Prohibition of Riding to Horsecars

Prior to Tanzimat reform period other than the sultan, no other officer apart from three officers on top of the ulema class, the shaykh al-islam, kadi-ul askers of Rumelia and Anatolia could ride a horse. Viziers, other dignitaries, notable persons and landed proprietors could get on saddles if they were given special privileges. The prohibition of riding was violated only in weddings. Brides could ride horses. Women could be seen riding horses in the streets of İstanbul wearing silk and velvet gowns in weddings.

CEMAL ÇETİN

Waystation Horses

In the Ottoman period, the way station organization has a great significance in the provisioning of horses for official transportation and communication. The horses in the way station were the main instruments in the transportation

staff working in the way station should find horses that are fast, suitable for riding and enduring. That is why the state took all the necessary cautions on the regular operation of the way station.

SİNAN YILMAZ

Horses Walking from Bursa to Üsküdar

Turks made their journeys in the history riding on their horses. Likewise, they came to Anatolia on horses. The last words of Sultan Murad I, who is one of the most important leaders in this journey, before he died on the battlefield in Kosovo were "Do not dismount from your horses". Sinan Yılmaz takes the readers on a joyous journey from Bursa to Üsküdar, a journey between two most important stations in the history of the Turks.

SEYFULLAH ASLAN

Equine Ships

Equine ships were special kind of ships built for the transportation of horses across the sea and rivers. Equine ships were used by the Ottomans for centuries especially in naval expeditions. Trade goods other than horses were also carried by equine ships between the coast of Üsküdar which was the hub of expeditions to the East and the coast of Eminönü. Moreover, the transportation of timber and wood which were an important supply of provision of the capital city was also made using these vehicles.

EMİNE DİNGEÇ

Lost and Stolen Horses in 16th and 17th centuries in Ottomans

Until the 19th century the horse was a very fast riding and draught animal. On the other side, horses were essentially best friends of humans in daily life. Because of its features the material value of horse was very high and this made horses valuable as a stolen good. Hence, horse thievery was common until the 19th century. The state provided service to stop thievery and protect the lost property of people by means of officers names as *yavacı* whose duty was to protect lost and found property.

FRANCIS MARION-CRAWFORD

A Traveler in a Horse Market

In the old Ottoman İstanbul there were two big horse markets; one in the vicinities of Üsküdar and the other one in Fatih. Various kinds of horses and equine accessories in the market did not only take the attention of the buyers wandering in the market but they also enchanted the foreign travelers as well. Francis Marion-Crawford was one of these travelers who visited İstanbul in the 1890s. He described instantiations he witnessed in the horse market vividly in great details in his travel book.

İLHAMİ DANIŞ

An Ottoman on Horseback in Paris: Yirmisekiz Mehmed Çelebi

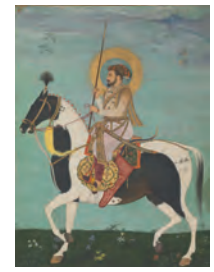
The first permanent Ottoman ambassador was delegated in the reign of the Sultan Selim III. However, we can say that before his delegation there were many ambassador who were sent for short periods of time. The most famous one among these officers was Yirmisekiz Mehmet Çelebi Efendi who was sent to France. Mehmet Çelebi stepped on French soil after a long, difficult navigation and then he was presented some excellent horses and carriages. palaces.

DANIEL MAHONEY

The place of Horses in Politics in South Arabia

Horses played an important role in the social life, economy and politics in the Resuli dynasty in South Arabia. This article examines how the sultans used horses in political intrigues. In this sense, the meanings of events like gifting the horses to both foreign or local parties, the sultan's confiscating the horses of tribes in South Arabia and the relocation of horses are explained in the light of the Resuli documents.

ŞÜKRÜ ELÇİN

The Valiant Spares A Horse for the other

The horse held a place in literature, in arts and in the making of customs and tradition other than its material and military power. It has conquered the hearts of Turks with its beauty, harmony, power, speed, endurance and humane features. The influences of horse can seen in funeral rites, festivals, circumcision ceremonies, weddings, traditional law, names of places and persons, sports, shows, plastic arts and legends.

A. ÇAĞRI BAŞKURT

Horses and Sets of Horse Equipment Gifted to the Sultan

Whether it is a nomadic state nor a settled one the importance of horses in the Turkish state protocol cannot be denied. One comes across various records that show the horses and sets of horse equipment gifted to the sultans for various occasions. The increase in number of these gifts on especially religious holidays, weddings and nawruz celebrations strikes the eye.

ZEHRA DUMLUPINAR

Imperial Stables in the Topkapı Palace

In the Ottoman Empire the place where the horses belonging to the Sultan and masters of the inner palace *(Enderun ağaları)* are kept is called as the "*ıstabl-ı âmire*". The officer who was in charge of the *ıstabl-ı âmire* was at the same time a master of the outer palace, the *mîrâhur (mîr-i âhur)*. In fact, the word "*ıstabl*" comes from the Greek word "*stablion*" meaning stable. There were sultan's stables in both of the first two capıtals of Ottoman Empire Bursa and Edirne palaces.

OLGAY SÖYLER

The Imperial Stables of the Yıldız Palace and Ferhan

Ferhan was an Arab horse and belonged to the leader of a clan in Baghdad. When Ferhan saved its owner in a battle he became famous. Sultan Aldülhamid ordered that the horse should be bought for him. The owner of the horse sent the purebred Arab horse to the Sultan as a gift after learning about the Sultan's request. Before Ferhan arrived in İstanbul a barn specially designed for it with an entrance door in the shape of a horseshoe was built in the Yıldız Palace.

The Stable Pavillion in the Beylerbeyi Palace

Built overlooking the Bosphorus from the forth set of the Beylerbeyi Palace, the Stable Pavillion, which is one of the most elegant examples of the Turkish horse culture was completed in 1865. It was built during the reign of Abdulaziz, the only Ottoman sultan which has a statue on horseback and the architect of the pavillion is Sarkis Balyan. The latest restoration of the pavillion began in 2011 and it was completed in 2019.

KAMİL YÜCE ORAL

A Graduation Ceremony in Konya Horseshoer School Gazi Mustafa Kemal attended.

In 1922, the most critical year of the War of Independence, Commander-in-Chief Mustafa Kemal Pasha arrived in Konya after inspecting the battlefront. The preparations for the Battle of Dumlupınar was proceeding intensely. The Horshoer School in Konya which was opened in 1921 following the other school in Eskişehir was about to produce its very first graduates.

MURAT ÖZTABAK

The Presidential Escort of Honor on Horses

The Presidential Guard Regiment that attend national ceremonies and welcoming ceremonies of guest presidents serves for the development of equestrianism which is the ancestral sport of Turks and represent Turkey in the international racing organizations as a national team.

İBRAHİM YILDIRAN

Horse Javelin (Jereed) and Riding Pacer Horses

Horse Javelin (Jereed) is one of the rare examples of equestrian sports in the world dating back from ancient times and that has been preserved in its authentic form until modern times. Various theories have been suggested regarding to its origin. However, since you can encounter horse javelin only in geographies dominated or inhabited by Turks and the games cease to exist in places where Turks have left you can say that the game is indigenous to Turks. The game is played riding galloping horses and based on throwing javelins to hit the rival riders and then protecting oneself from the javelins they throw at you.

The Cündis

In the Ottoman empire talented cavalrymen were named as "*cündi*". The cündis was talented enough to make various moves riding on their horses. They could shoot arrows and hit the target, they could change reins and saddles of the horses while they were on horseback and they could even change horses when they were riding galloping horses. They were masters of swordcraft; they could hit the targets with arrows, throw spears and use maces all on horseback.

Kok Boru

Kok boru which is a traditional Turkish equestrian sport was actually a game that Turkish cavalry played in the past to keep themselves fit. This game is currently still being played in Kirghizia, Uzbekistan, Turkmenistan, Mongolia, Tajikistan and Afghanistan in different names. The game is based on the running away of the player who is holding the *kok boru* (goat) saddle between his legs from the other players who are chasing him on galloping horses.

Stick (Değnek)

Stick *(değnek or cop)* game is a kind of festive game played with jereed horses. It is also mentioned as "*corn wood*" or "*stick picking*" game in some sources. This game was played in old Anatolia generally in weddings accompanied by shawm-and-drum. Nowadays, it is kept alive only in Balıkesi and some parts of the Aegean region.

M. TEKİN KOÇKAR

Equestrian Games around the World

Central Asia, which is the cultural motherland of equestrian games, is home for various examples of these games. When you examine the equestrian games literature you will see that similar games have been adopted successfully in accordance to their own culture in different geographical places. There are old equestrian games inspired from cavalries and training for combats like *chovgan, polo, buzkashi, kok boru, jereed, pasola*. There are modern equestrian games based on ancient training techniques as well.

Akhal-Teke and The Horse Festival

According to new archaeological finds the origin of Akhal-Teke, a Turcoman horse, which is known as the first horse to be domesticated goes back 5 thousands years. This horse which has adapted to the hard conditions in the steppes can travel up to 300 kilometers in one day without being fed. The Akhal-Teke breed horses are protected under the law in Turkmenistan and every year "The Horse Festival" is celebrated. It is forbidden to take Akhal-Teke horses out of the country.

A Festival on Fire: Las Luminarias

Every year on January Pinares, a village in San Bartolo situated 100 kilometers away from Madrid, hosts one of the most enthusiastic festivals in the world: Las Luminarias Festival. The festival is organized in the memory of St Anthony who is believed to be the protector saint of animals. Spanish people believe that jumping over the bonfire riding on their horses in this festival brings them luck and protects them from diseases.

ALİ ÇİÇEK

The Ballet of White Horses: Spanish Riding School

The Spanish Riding School in Vienna is the world's oldest and only royal riding school that continues to be in service in the world. The shows performed by Lipizza horses is being followed by more than 300 thousand visitors each year. It is not possible to find tickets for the shows of this school most of the times because of the high demand. Besides, you can watch the morning trainings of the horses with tickets.

AMELIA SOTH

Horse Whisperers

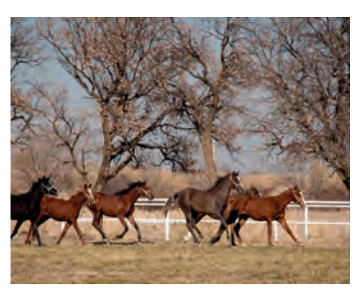
In East British folklore people who perform these kind of rituals are called as *toadmen*. These people were some kind of witches who had mysterious and strong connections with horses. A toadmen could calm down an angry horse or could brutalize a horse which nobody could ever calm down. It was a very tempting dream for a farmer living in the 19th to be a horse magician.

ALLISON MEIER

The Horse Skulls Hidden Under Ground Floors of Houses

Old houses in Ireland often have horse skulls buried under the floors. Folklorists and archaeologists disagree on exactly why such a tradition is practiced. When restoring or renovating an old house in Ireland, it's not unusual to find a horse skull under the floor. While the rather macabre discovery might suggest some ritual sacrifice, it likely has a more practical origin: acoustics.

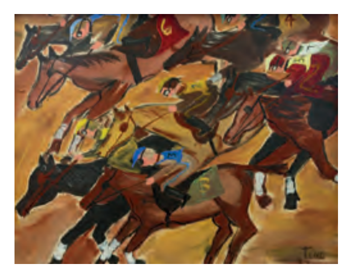
Studs in Turkey

When the Ottoman administration decided to reform the horse breeding in the Ottoman Empire commissions were established within the Ministry of War in order to revive breeding of army horses. The corrupted animal centers (hayvanat ocakları) began to be converted into studs beginning from the year of 1829. The first stud was established in Eskişehir, in the Farm of Çifteler. Later on Sultansuyu farm in Malatya, Veziriye farm in Baghdad, Çukurova Farm in the vicinity of Adana were converted to studs.

Hippodromes in Turkey

The role of the hippodromes with newly re-inforced infrastructures in the Turkish horse breeding is inevitable. There are 9 hippodromes in our country and night races can be run in most of them. In each hippodrome, there is an equestrain hospital that is equipped with the latest technologies There are also hippotherapy centers that give their services for free. Hippodromes are not only the places for watching the races but also places that serve the local people. There are lots of green spaces, walking tracks and parks for picnics in each of them.

REŞAT KÖSTEM

A Short History of Horse Races

Organized races are made between pure bred horses which are registered in studbooks that are accepted globally and under internationally accepted rules according to the type of races. England is the cradle of the organized races and the history of races began with the races made in the 18th century. As for the Ottoman period the first organized races were in 1856 started within the body of Smyrna Races Club which was established by the Levantines.

REŞAT KÖSTEM

Horse Racing and Pari Mutual Betting

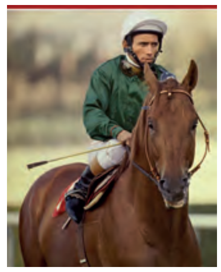
Nowadays, the subject of horse races can not be considered apart from pari mutual betting. Betting is not peculiar to the horse races only. People bet a lot in almost all kind of sports but especially for football games. Since these kinds of bettings are organized officially they are an important sources for the compensation for the provisioning of many public services. In the Ottoman Empire, Pari Mutual Betting was available for public for the first time on April 3th 1895 in the horse races in the Smyrna Races Club.

ÖMER HALİM AYDIN

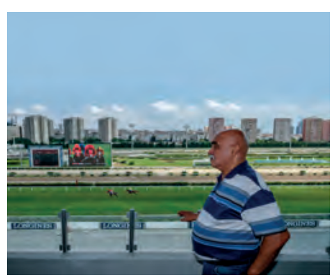
The Industry of Horse Racing and Organized Sales

Nowadays, when we look at the countries in which horse races are industrialized we see that organized sales are one of the most important elements and even the most important element. The heart of the industry in which race horse breeding is made beats up in these sales. Sales rings are places where the hopes of breeders who want to market their products meet the horse owners who are looking for adding new stars to their stable companions.

Süleyman Akdı: "The Horse is my Patron"

A good jockey knows how to win a race that is not even possible to win. His skills can be seen in how he takes position in the race, how he stays energetic on the horse on the last part of the platform and how he doesn't tire out. Some horses are picky about their riders. Horses has a language of their own. The jockey understands this language. The jockey must understand his own body language as well. Things like his sleeping pattern, quality of his nutrition and other things effects his success in his profession.

Ahmet Giz: "Love of the Horses is so much more above the Labor they Require"

A horse trainer is the person who takes care of the maintenance of a horse, who organizes the nutrition and training programs and prepares the horse for races. Ahmet Giz is a person who has spent his half century life with race horses in the Veliefendi Hippodrome. We talked with him about how he trained race horses and how he prepared them for the races. This interview throws a light upon the horse racing industry in Turkey.

Hasan Aslanparçası: "The Race Horse is a real Sportsman"

A race horse is a real athlete. All of the process before the race is under the supervision of the groom. The horses are groomed before the races. Six hours before the races horses are given race 1,5 kilos of food, which is less than their normal meals. British thoroughbreds are fed with oat and Arab horses get machine grinded oat. Later after the races the horse is taken to a walk for their breathings to get to normal and then their feet are washed to cool them.

Atilla Akbıyık: "Everybody should Ride a Horse at least for once in a Lifetime"

Show jumping is one of the hardest kinds of sports that needs that the rider and the horse to be coalesced. In spite of the fact that the horses seem to be perfect creatures, they have their own weaknesses, too. They can fall into disadvantaged positions because of their biological structures. For example since horses has a weak conception of depth they are not good at distance judging. A good rider who is well aware of these facts can skillfully manage the horse in hard race tracks.

The Education for Horse Breeding and Training

Horse racing industry takes the biggest place in horse breeding as it is in other parts of the world. This brings up the issue that since breeding and training of horses is a priority qualified staff for this job is much in demand so the laws and regulations for horse breeding, training and other stuff is reorganized. According to the new regulations Two-Year Degree Program for Horse Breeding and Training is added to higher education.

Ekrem Kurt Apranti Training Center

This center which was established in 1985 within the body of Turkish Jockey Club, which successfully keeps the values of Turkish equestrianism alive and promotes them, is the one and only institution in Turkey that educates jockeys. The school was named as Ekrem Kurt Apranti Training Center in the memory one of the famous jockeys, Ekrem Kurt.

YAVUZ KÜTÜK

Hippotherapy

The history of hippotherapy begins in the 1960s in Europe, US and Canada with the establishment of therapeutic riding centers. Initially hippotherapy came up owing to the works of balance on horses in Germany. Later on, horse riding was introduced as a contribution to physiotherapy in Germany, Austria and Switzerland. As for the 1970s physiotherapist from the US have made improvements in the utilization of horses for therapeutic purposes for the movement of horses. Later on in this process all these developments were grouped under the name of hippotherapy.

Horse Tourism on the Lake Çıldır

With the coming of freezing winter days some activities around the Lake Çıldır attracts one's attention. An authentic feast with the lead of horses is about to begin.

Cappadocia: The Land of Beautiful Horses

Nowadays, horses and horse farms that increased in number have been one of the reasons of the economic and cultural liveliness in the region. The use of horses as an alternative tourism activity is becoming widespread in Nevşehir. Guided horse riding tours for a-day-long or multiple days with overnight stays are organized in the valleys where motor vehicles cannot enter.

Musa Ünal: "Horse Carriage is a Decoration Now"

Carriage building ranks first in the historical professions becoming extinct. People who have set their heart on this profession are tin in the ground. Musa Ünal who is one of the last representatives of this profession lives in Konya. Harness making was one of the most prestigious professions in the past. However, this profession is heading for the last roundup, too.

MUSTAFA NOYAN

Phaetons of İstanbul Throughout History

The uncovered phaetons were named as "landau" and covered ones were called as "broughman". The word phaeton on the other side generally implied uncovered bendy carriages. Phaetons were carriages with four wheels run by two horses; the front wheels were smaller and the back wheels were bigger. The phaetons played a very important role in the intracity transportation before the introduction of motor vehicles. Nowadays, they are used only for recreational and touristic purposes.

AKIN KURTOĞLU

Let's Take the Pha eton down the Road Today

It has been a long time since street-cars left the streets of İstanbul. The phaetons also operate only in the Prince's Islands. Yet, it is not possible to erase the memories of the past that we shared with horses. The writer of this article tells us the story of journeys in the Istanbul of his childhood; when the streets were full of clip clops, the smell of horse manor and scrapes of phaetons.

HALİM BULUTOĞLU

Horses, Phaetons and the Princes' Islands

There are no records regarding the date when horses were introduced to the Prince's Islands of İstanbul. However, it is certain that donkeys came before the horses. We see that during the 2 thousand years of settlement on the islands donkeys were always present. The history of horses on the Princes' Islands begin with the phaetons. When the islands became summer resorts in the 19th century well-to-do families moved in. Phaetons which were few in number in earlier times became widespread in time and became an important element of the island life in Heybeli, Burgaz and especially the Big Island.

Horse Toys

Archeological artifacts show us that the first examples of toys were made by the Egyptians. It is impressive to learn that Egyptian kids were playing with horse headed sticks and wooden horses 2500 years ago. Horse shaped objects and toys are still pretty attractive for children nowadays. With no doubt, carousels in amusement parks are the first of horse shaped toys that comes into the mind.

UMUT NİŞANCI

Carousel, The Merry Days of Childhood

As I wander about my memories of my childhood most of the time I feel like as I am riding on the carousel. Maybe in those times, I thought that the big life journey full of uncertainties ahead would be filled with merry time like we had on the carousel. It seemed as if as time passed we would be in the same age and the carousels would safely go round and round in the places where they always are in an infinite movement accompanied by sweet melodies.

Chess and the Knight: Gökyay Foundation Museum of Chess

Akın Gökyay entered Guinness Book of Records in 2012 with his collection of chess sets which he collected from all around the world for more the 40 years. This rich collection is made up of lots of very precious pieces. Gökyay initially established a foundation and later a museum in order to protect his collection. We talked with him about his chess sets which turned from a hobby into a passion and about the museum he founded.

ÖNDER KAYA

The Horses of St Marco (the Quadriga of Lysippus) from Constantinople to Venice

When you talk about Venice which is one of the most important touristic places lagoons, gondolas and Piazza St Marco comes to mind. In this square, which is identified with the pigeons flying to the sky in postcards the statue of four horses which is one of the most distinct works of art strikes the eye with its splendor. These statues hade been kidnapped from Constantinople to Venice just after the sack of Constantinople in the Fourth Crusade in 1204.

From the Mansion with the Horse to the Sakıp Sabancı Museum

This mansion took its name from the horse statue, 1864 work of the French sculpture Louis Doumas, and nowadays it is being used as the Sakıp Sabancı Museum. Very precious works of calligraphy, Qurans, various prayer books, imperial berats and fermans, hilyas and various historical calligraphic works are being exhibited.

The Metal Horses of Cem Özkan: Mercury and Venus

Cem Özkan is a genius sculpture who gets inspired from the nature and uses pieces of scraps as materials. His emotions and imagination is reflected on the materials he bought from scrap dealers and he brings out admirable statues with his welding machine. Özkan got a lot of attention from stars from his enchanted world, which are called Mercury and Venus. He stands out to be an important representative of this technique not only in Turkey but all around the world.

ALİ NİHAT KUNDAK

Horse Figures in Ottoman Miniatures

This paper revises the Ottoman miniatures which were illustrated horse figures in historical, literary, religious, scientific manuscripts and albums. Horse depictions in Ottoman miniatures included the themes of combat, talent, archery, drill, hunting, portrait and scenes of daily life. Horse figures were illustrated mostly in crowded figurative compositions and portrayed with or without riders. In these miniatures, the posture of horses were visually reflected to the spectator in a style based on observation founded.

MUSTAFA ALTUN

The Horses of Master Siyah Qalam

There is no doubt that, of all the animals that take place in the mysterious drawings of Siyah Qalam horses have a special status. Horse that appear in various position in various subjects were generally drawn with nomads. The horses of Siyah Qalam were completely portrayed in daily life grazing, with their owners etc. and with this feature they hold a special place in Turkish art.

Horse Paintings of Abdulmejid Effendi

When Aldulmejid II was entrained on the Orient Express he left his gray horse, Hayyam behind with all the other splendid memories of the past. The gray horse was considered as the property of the dynasty. It was sent to the Halkalı Agriculture School and then to the Stud in İnanlı. Later, it produced many foals that won races. Hayyam was the last horse of the empire that wandered in the streets of İstanbul.

GÜL SARIDİKMEN

Süleyman Saim Tekcan and At'nağme (Song of the Horse)

Among Turkish artists Süleyman Saim Tekcan is the leading one who is identified with horses. He was interested in horses since he was a little boy. His horse paintings are almost like a talisman, an amulet. The artist assigns a holiness to the horses and tries to portrait aesthetically their strong appearances. Horses and calligraphy has an important place in the art of Tekcan.

KADİR ÇİVİCİ

Horse Photography

Horses are creatures of aesthetics. That is why they were one of the most important themes of plastic arts throughout history. This is the same in the art of photography that has entered our lives in the modern ages as well. Kadir Çevici has been taking photos of these creatures with legendary beauties. However, there are some important key points when working with horses.

MURAT GÜR

The Birth of Cinema from Photographs of Horses

The invention of Eadweard Muybridge who was famous for his photos of the Yosemite Valley, which is one of the wonders of nature, opened the way for the cinema. Muybridge was working on models in motion and wanted to get sharp images. At last, his trials yielded a prize. Muybridge succeeded in taking photographs of all of the phases of movements of a galloping horse. With the help of a mechanism that he created, called as the Zoopraxiscope, he was able to make these photographs to be in motion.

The Ride of Lady Godiva

In the 11th century England Leofric who was the Earl of Mercia imposed heavy taxations on his tenants. The people got to the point of revolting but they helplessly had to endure the situation. Lady Godiva, the wife of Leofric, who had become famous for her beauty and piety was very sorry for this. At last, she takes the side of the public and challenges her husband.

ERDEM SARIKAYA

Dreaming of a Horse Means the Fulfillment of Your Wishes

When you look at the entire corpus of works on dream interpretation in Islam you see that horses in dreams are elements that are given both positive and negative meanings. The aforementioned interpretations agree on the point that a person who sees horses in his dreams will beat his enemies; get more livelihoods, more honor, reach higher ranks and get more properties. In these interpretations the physical characteristics of the horse in the dream and the relation of the dreamer with the horse symbol is also evaluated. It is very common to encounter the horse motive in literary dream texts.

ERKAN GÖKSU

The Blessed Horses of Hayyam

T he most colorful rituals in old newrous celebrations are the gifts presented to the Persian sultans. As the gifts vary from wheat to gold, rings to swords, pens, arrows and bows to eagles and to wine; the list continues with mysterious stories peculiar to the East and stories that advice merit and loyalty. When it is the horses' turn the story evolves into a fairy tale. The story of the horses of Hayyam begins a parade that leaves a sweet taste on the readers' mind.

LEYLA ALPTEKİN SARIOĞLU

Imaginary Horses of Nef'î

Rahşiye which is a literary term that is encountered only in Turkish literature is the kind of *kaside* and *mersiye* written for horses. In the prologue, the poet talks about horses, names of horses and characteristics of horses. Essentially, *rahşiyes* that describes pure bred horses is the outcome of description of *"Burak"* and *"Refref"* in *miraciyes*. Nef'i is one of the important poets for this genre.

ÖZLEM KUMRULAR

Rocinante

You can not think of Don Quixote without Rocinante or Rocinante without Don Quixote. They are almost like a Centaurus, a mythological creature that is half human and half horse. In this most widely read and translated fiction in the entire world the horse that is in the memories of everybody other than the Trojan horse is the companion of Don Quixote which is with him in all of his adventures.

OSMAN ÇAKMAKÇI

The Horse that was being Whipped and Miserable Übermensh

The well known philosopher Nietzsche identifies himself with the horse that was being whipped; suffers the agony as if he is in the place of the horse because the horse that was being whipped is in fact the humanity itself. It is the human being that has a burden more than he can carry. What is more, nobody put this burden on him, on the contrary he put himself in for it.

ATAKAN YAVUZ

Symphony for the Horse

It is a known fact that poet Necip Fazıl was fond of horses and took great pleasure from watching horse races. The poet sees that the horse, among all other creatures, is the most close one to humans. This book contains topics on many subjects from the history of horses, the place of horses in the fairy tales, folklore, arts and literature, to their importance to Turks and perception of them in İslam. Moreover, horse is described poetically in symbolic aspects peculiar to the world of the poet.

EFNAN DERVİŞOĞLU

They call it "The Bay Mare", a Jade

T he Jade (Yılkı Atı) is the debut novel of Abbas Sayar. Sayar was born in Yozgat in 1923 and won the TDK Novel Prize in 1973 with the novel "*Çelo*" (1972) and then won the Madaralı Novel Prize with his 1974 novel "*Can Şenliği*". Abbas Sayar owes much of his fame to "*Yılkı Atı*". The story of the Bay Mare who was very old that she was no longer able to do any work and was left in the nature in the winter since her maintenance would be a burden.

ABDULLAH UÇMAN

Two Stories about two Horses in Turkish Literature: the Dervish and the Deboner

The heroes of the two stories chosen from the two great names in modern Turkish literature, Ahmet Hamdi Tanpınar and Haldun Taner are horses. The horses described in these stories are compatible with the names they were given. Dervish which is the horse characterized by Tanpınar is an abstemious horse. The horse in Taner's story, Kalender, is just like his name: rugged and humble.

ÖMER ERDEM

The Wandering Dervish of Asphalt Roads

Turks owe their taking hold on not only in the Asian steppes but also in the Anatolian geography to two creatures: the horse and the goat. As for the horses "the thousand years of golden age" is unfortunately over. Now automobiles work on the asphalt roads of Anatolia. The way stations which were transited with blood, sweat and voices of horses are being crushed and vanishing under the noises of engines. Despite everything horses still hit the roads as the wandering dervishes of the modern world.

OSMAN ÖZSOY

Break your Chain Gülsarı!

In the post war era naïve Kirghiz youth was struggling against both the nature and authorities of the communist party that were exploiting them. Each of them were coming in terms with their pasts and making efforts for establish a judicious world. Aytmatov wrote a legend about the ambler of the steppes in the person of the hero of the novel, Gülsarı. Gülsarı which is running continuously throughout the novel is actually running after the long gone beauties of the past.

GÖKNUR KARADUMAN

A Superman Story

Christopher Reeve was a very successful who was well known worldwide for his outstanding performance in the Superman movies. Her was active in various kinds of sports and a devoted equestrian sportsman. His life changed upside down when his horse refused to make a jump in a race in 1995. He fell off his horse and was left quadriplegic. During the years after the accident when he struggled to continue his career as an artist and work for the well being of the paralyzed people he learned the real meaning of being a hero.

MAHİR ASLAN

Idioms on Horses in the Kars Region

When you investigate different local expressions particular to different cultures in different regions in Anatolia, you see that there is a rich cultural accumulation regarding the horses. The idioms presented in this article have been compiled from the Boyuntaş (Develer) village in the Akyaka province of the city of Kars.

Buraq

In Islamic sources, the night travel that is named as "Isra and Mi'raj" was actualized with a riding beast called as Buraq according to Hadiths. It was stated that this riding beast was white colored, bigger than the size of a donkey but smaller than a mule and was very fast. The reflections of Buraq in the Islamic art has been splendid and became the subject of many literary works and miniatures.

İhsan Bülücük: "The Saddler is the Tailor of a Horse"

Saddlery is an artisanship that comprises of making the harness sets; other tools and equipments of mount and draught animals by making use of leather materials. Though it was one of the most respected artisanships in the past, unfortunately nowadays it is heading up for the last roundup. İhsan Bülücük is one of the last saddler masters.

YAZARLAR

A. ÇAĞRI BAŞKURT Üniversite öğrenimini İstanbul Üniversitesi Târih bölümünde, yüksek lisansını ise Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Târih bölümünde tamamladı.

ABDULLAH UÇMAN İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyâtı bölümünden 1972 yılında mezun olduktan sonra bir süre aynı bölümde kütüphâne memurluğu yaptı. 1976'da Türk Dili ve Edebiyâtı Ansiklopedisi'nin yayın kurulunda görev aldı. 1978'de İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Yeni Türk Edebiyâtı kürsüsünde Mehmet Kaplan'ın asistanı oldu. 1981'de doktorasını tamamladı. 1996'da doçent, 2002'de profesör unvânını aldı. 2003-2004 öğretim yılında Kıbrıs-Lefkoşa'da Yakın Doğu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyâtı bölümünde misâfir öğretim üyesi olarak bulundu. 2006-2008 yılları arasında İstanbul Şehir Tiyatroları Repertuar Kurulu'nda görev yaptı. 1984'ten beri Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyâtı bölümünde öğretim üyesi ve bölüm başkanı olarak çalışıyor.

AHMET TAŞAĞIL 1964 yılında Kocaeli'nin Karamürsel ilçesinde dünyâya geldi. 1985'te İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Târih bölümünden mezun oldu. Aynı yıl Çince öğrenmek ve Orta Asya târihi üzerine araştırmalar yapmak üzere Tayvan'a gitti. Shih-fan Üniversitesi'nde Çince kurslarına devam ederken, aynı zamanda Cheng-chih Üniversitesi'nin Etnoloji Araştırmaları Enstitüsü'nde ve Târih bölümünde ders ve seminerleri tâkip etti ve dokümantasyon merkezinde Çin kaynaklarından Türk târihine âit belgeler topladı. 1986 yılının sonunda Türkiye'ye dönerek İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde başladığı yüksek lisans öğrenimini 1988'de "Gök-Türk – Ülkesine Gelen Çinli Elçilerin Raporlarına Göre Gök-Türk – Çin İlişkileri" başlıklı teziyle bitirdi. Aynı yıl bu enstitüde başladığı doktorasını 1991'de "Gök-Türkler (542-630)" başlıklı teziyle tamamladı. 1995'te Mimar Sinan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Târih bölümü Genel Türk Târihi alanında doçent unvânını kazandı. 2001'de profesör oldu. 1997-1998 ve 1999-2000 yılları arasında Kazakistan'da Uluslararası Hoca Ahmet Yesevî Türk-Kazak Üniversitesinde misafir öğretim üyesi olarak vazîfe yaptı. Çeşitli seminerler ve konferanslar verdi ve panellere, sempozyumlara katıldı. Kazakça başta olmak üzere diğer Türk lehçelerini öğrendi. 2001-2002 öğretim yılında aynı üniversitenin Târih-Felsefe Fakültesi dekanlığı vazîfesini yürüttü. 2002'nin Temmuz Ağustos aylarında TİKA'nın yürüttüğü Moğolistan Türk Anıtları projesinde yer aldı. 2004-2005 öğretim yılında Bişkek'te bulunan Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi'nin Târih bölümünde öğretim üyeliğinde bulundu. Aynı üniversitenin Türk Uygarlığı Merkez Müdür yardımcılığı vazîfesini yürüttü ve Sosyal Bilimler Dergisi yayın kurulu başkanlığını yaptı. 2007-2008 Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü müdürlüğü yaptı. 2008'de rektör yardımcılığına atandı. 2009'un Nisan ayında Târih bölümü başkanlığına atandı. Halen Yeditepe Üniversitesi'nde öğretim üyesidir. Çince, İngilizce, Rusça ve Fransızca ile Türk lehçelerinden Kazakça ve Kırgızca bilmektedir.

AHMET YÜKSEL 1964 yılında Amasya-Gümüşhacıköy'de doğdu. 1985 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Târih Coğrafya Fakültesi Türkoloji bölümünden mezun oldu. Tezgâhtarlık, çiftçilik, nalbantlık, askerlik, öğretmenlik, redaktörlük yaptı. Çırak olarak girdiği sahaflık mesleğinde büyük aşamalar kaydederek yazar Andrew Mango'nun tabiriyle "Sahaflar Prensliği"ne kadar yükseldi. Güven Özgüç ile birlikte Sanat Kitabevi'ni işletmektedir. 1995 yılından beri dostlarıyla berâber *Kebikeç* dergisini çıkarmaktadır.

AKIN KURTOĞLU 1967 yılında İstanbul Fatih'te doğdu. 1981'den îtibâren Pertevniyal Lisesi'nde, 1984-86 yılları arasında Yıldız Teknik Üniversitesi Makina Mühendisliği'nde ve 1987-1993 yılları arasında da İTÜ Elektrik Mühendisliği'nde eğitim gördü. 1993-1999 yıllarında bilgisayar donanım sektöründe hizmet verdikten sonra 1999-2005 yılları arasında akademik kitap, süreli yayın ve lisans/yüksek lisans tezleri hazırlama alanında çalıştı. 2004'ten îtibâren İstanbul kent târihi ve özellikle şehir içi ulaşım târihi husûsunda yaptığı kronolojik araştırmalar, çeşitli kitap ve dergilerde makâle olarak yayımlandı. 2012 yılında İETT için *Omnibüsten Metrobüse* ve *Geçmişten Günümüze Toplu Ulaşım Araçları* adlarında iki ayrı albüm hazırladı. İstanbul'un kara, deniz ve raylı sistemlerinin târihçelerini kapsayan üç ayrı kronolojik kitap hazırlığı son aşamadadır. 2012-2016 yılları arasında ulaşım konusunda 8 ayrı fotoğraf sergisi hazırlayan yazarın, *İstanbul'un 100 Ulaşım Aracı* adlı çalışması İBB Kültür AŞ tarafından 2014 yılında yayımlandı. Kentin nostaljik otobüslerinin îmâlâtı projesinde danışmanlık görevinde bulundu. İstanbul kent içi ulaşım târihine ilişkin kapsamlı araştırmalar yapmak amacıyla 8 kent gönüllüsüyle bir araya gelerek çatısı altında toplandıkları İSAP (İstanbul Seyahat Araştırmaları Platformu)'ın kurucularındandır.

ALİ NİHAT KUNDAK 1978 yılında Kütahya'da doğdu. 2001'de Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Târihi bölümünden mezun oldu. 2004'te Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Târihi ana bilim dalı Türk İslâm Sanatları programındaki yüksek lisansını "Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesindeki H.2135 Numaralı Murakka" adlı tez çalışmasıyla tamamladı. Doktorasını, aynı enstitüde "XVIII. Yüzyıl Osmanlı Minyatüründe Yıldızlar ve Burçlar: Tercüme-i 'İkdü'l-cümân fî târîh-i ehli'z-zamân Nüshalarının Tasvirleri" adlı teziyle 2011'de bitirdi. 2012'den îtibâren, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'nde Sanat Târihi bölümü Türk İslâm Sanatları ana bilim dalı kadrosunda öğretim üyesi olarak çalışmaktadır.

ATAKAN YAVUZ Amasyalı. İlk ve ortaokulu Amasya'da, liseyi Ankara'da okudu. İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden mezun oldu. *Gerçek Hayat* dergisinde portre yazıları ve denemeler kaleme aldı, tercümeler yaptı. *Dergâh, İzdiham, Nihayet, Hece, Varlık, Barbar, Karagöz* gibi dergilerde şiirleri, deneme, eleştiri ve kuram yazıları yayımlandı. *Kunduz Dersleri* ve *Bakış Talimi* adında iki şiir, *Hata Günlüğü* ve *İyiler Asla Özür Dilemez* adında iki deneme ve *Dünyanın Rengi* adında bir anlatı kitabı yayımlanan şâirin ayrıca Cenap Şehabettin'in hayâtını anlatan bir biyografi kitabı mevcuttur.

ATİLLA AKBIYIK 1968 yılında Denizli'de doğdu. Orta öğrenimini askerî lisede tamamladıktan sonra, 1990 yılında Kara Harp Okulu'ndan Topçu Teğmen olarak mezun oldu. İlk görev yeri olan Adana'da bir yıl kaldıktan sonra Kara Kuvvetleri Binicilik Eğitim Merkezi'ne atandı ve 1991-2005 yılları arasında süvâri subayı olarak yarışma subaylığı yaptı. 2002-2003 yıllarında Kuveyt - Irak sınırında Birleşmiş Milletler görevlisi olarak çalıştı. 2005 yılında Türk Silahlı Kuvvetleri'nden ayrıldı ve Ankara Başkent Binicilik Kulübü'nde başantrenör olarak çalıştı. 2008 yılında Bursa Atlıspor Kulübü'nde başantrenörlük yaptı. 2009-2012 yılları arasında Ankara Atlıspor Kulübü başdanışmanlığı görevine getirildi; aynı zamanda modern pentatlon binicilik danışmanı olarak çalıştı. 2012-2013 yılları arasında Bilgili Holding bünyesindeki Republika Academic Aparts'ta idârî işler müdürlüğünü yürüttü. 2013 yılından beri İstanbul'daki kulüplerde danışmanlık yapmakta ve binicilik dersleri vermektedir.
Dresaj - konkur komple - ustalar engel atlama dallarında Türkiye şampiyonu olmuş tek binicidir.

BİLGE SEYİDOĞLU 1941 yılında Afganistan'ın Kabil şehrinde doğdu. 1964'te İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyâtı bölümünden mezun oldu. 1965'te Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyâtı bölümünde Halk Edebiyâtı asistanı olarak göreve başladı. Prof. Dr. Mehmet Kaplan yönetiminde hazırladığı "Erzurum Halk Masalları Üzerine Araştırmalar" başlıklı doktora tezini 26 Haziran 1971'de tamamlayarak İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde "edebiyat doktoru" unvânını aldı. 1972-1974 yılları arasında Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Michigan State Üniversitesi'nde "Mukâyeseli Mit Araştırması" çalışmaları yaptı, "Mukâyeseli Folklor ve Edebiyat" derslerine devam etti. 1974'te Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ndeki görevine döndü. 1979'da doçent unvânını aldı. 1996'da Folklor Araştırmaları Kurumu Türk Folkloruna Hizmet Ödülüne layık görüldü. 1994-1996 yılları arasında Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Rus Dili ve Edebiyâtı, 1995-2000 arasında ise Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları bölümlerinin kurucu bölüm başkanlığı görevlerinde bulundu. 1996-2000 ve 2003-2008 yılları arasında Türk Dili ve Edebiyâtı bölüm başkanlığı görevini yürüttü. 1993-2008 yılları arasında kuruluş aşamasında olan Kafkas Üniversitesi ve Atatürk Üniversitesi Ağrı Eğitim Fakültesi'nde lisans ve lisansüstü düzeyde dersler verdi. 2005-2008 yılları arasında Ağrı Eğitim Fakültesi dekanlığı yaptı. 2014'te hayâta vedâ etti.

BURHAN OĞUZ 1919 yılında İstanbul'da doğdu. İlk ve ortaokulu College Sainte Jeanne d'Arc'ta, liseyi Saint Benoit'de okudu. 1942'de Yüksek Mühendis Mektebi'nden makina ve elektrik yüksek mühendisi olarak mezun oldu. 1942'de öğrenciliğinden îtibâren çalıştığı Zeytinburnu ve Sütlüce Silâh ve Mühimmat fabrikalarının dökümhâne şefliğine atandı.
1943 sonunda istifâ ederek kendi dökümhâne ve atölyesinde 1950'ye kadar çeşitli döküm ve makine üretim işleriyle uğraştı. 1950'den 1963'e kadar elektrik mühendisi olarak yurdun çok çeşitli yörelerinde proje mühendisi, şantiye şefi ve teknik müdür çalıştı. 1979'a kadar çeşitli kamu ve özel şirketlerde görevler aldı. 1979-1984 yılları arasında önce Edirne Devlet Mühendislik ve Mimarlık Akademisi ve sonra Trakya Üniversitesi'nde; 1993-2000 yılları arasında Marmara Üniversitesi'nde Teknik Eğitim Fakültesi Metalurji bölümü ve Güzel Sanatlar Fakültesi Endüstri Ürünleri Tasarımı bölümünde yüksek lisans sınıflarında öğretim görevliliği yaptı. Kültür târihi üzerine kitapları şunlardır: *Türkiye Halkının Kültür Kökenleri, Yüzyıllar Boyunca Alman Gerçeği ve Türkler, Mezartaşında Simgeleşen İnançlar, Çevre Üzerine Düşünceler, Anadolu Aleviliğinin Kökenleri, Türk ve Yahudi Kültürlerine Mukayeseli Bir Bakış, Türk Halkının Düşüncesi ve Hareketlerinin İdeolojik Kökenleri*.

CEMAL ÇETİN 1977 yılında Çanakkale'nin Çan ilçesinde doğdu. 2009 yılında Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "Anadolu'da Faaliyet Gösteren Menzilhaneler (1690-1750)" başlıklı teziyle doktorasını tamamladı. Doktora tezinden faydalanarak yayıma hazırladığı *Ulak Yol Durak, Anadolu Yollarında Padişah Postaları (Menzilhaneler) (1690-1750)* isimli kitabının yanı sıra, Osmanlı devletinde ulaşım ve haberleşme, halkın vergi yükü, sosyal kontrol

mekanizmaları ve kamu nizâmı gibi farklı konularda bildiri ve makâleleri bulunmaktadır. Ayrıca Osmanlı devletine esir düşenlerin esâret koşullarını aydınlatmaya yönelik kaleme aldığı *Sultan'ın Esirleri, İstanbul'da Bir Esir Kampı (1715)* ismini taşımaktadır. Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Târih bölümünde öğretim üyesidir.

EFNAN DERVİŞOĞLU 1970 yılında Trabzon'da doğdu. Trabzon Lisesi'nin ardından Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyâtı bölümünü bitirdi.1995'te "Türk Edebiyâtında Mensur Şiir" adlı teziyle aynı üniversitede yüksek lisansını; 2005'te "Cevdet Kudret / Hayâtı ve Eserleri" adlı teziyle de doktorasını tamamladı. Yayıma hazırladığı *Kadın Öykülerinde Ankara* seçkisi 2008'de, *Kadın Öykülerinde Karadeniz* seçkisi de 2009'da okurla buluştu. Bir makâlesine de yer verdiği *Oyuncaklı Öyküler* derlemesi 2013'te, çocuklar için yazdığı şiirlerden oluşan *Bulutlu Bahçe/ Meraklı Çocuğun Şiir Defteri* 2014'te yayımlandı. Kocaeli Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak görev yapmakta, çeşitli dergilerde yazıları, makâleleri yayımlanmaktadır.

EMEL ESİN 1912 yılında İstanbul'da doğdu. Paris École libre des Sciences Politiques Diplomatiques bölümünü 1933 yılında bitirdi. 1969 yılında Paris Faculté des Lettres et Sciences Humaines'den "Le Dragon dans l'iconographie turque (Türk İkonografisinde Ejder)" adlı teziyle sanat târihi doktoru oldu. Orta Asya Türk sanatı, arkeolojisi ve ikonografisiyle ilgili çalışmalarıyla tanındı. Başlıca eserleri arasında *Türkistan Seyahatnamesi* (1959), *Turkish Miniature Painting* (1960), *Mecca the Blessed Madinah the Radiant* (1963), *Turkish Art in Cyprus* (1969) ve *Sadullah Paşa Yalısı* (1984) bulunmaktadır. 1987 yılında vefât etti. Ertesi yıl vasiyeti üzerine Orta Asya Türk sanat târihi konulu zengin bir kütüphaneye ve arşive sâhip TEK-ESİN Vakfı kuruldu.

EMİNE DİNGEÇ Dumlupınar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Târih bölümü öğretim üyesidir. 2004 yılında "Rumeli'de Geri Hizmet Teşkilatı İçinde Çingeneler (XVI. Yüzyıl)" başlıklı tezini tamamladı. Osmanlıda Çingeneler (Romanlar) üzerine çalışmalarına devam etmektedir. Bu alanda çeşitli dergi ve kitaplarda makâleleri mevcuttur.

EMİNE GÜRSOY NASKALİ 1973 yılında Oxford Üniversitesi (St. Anne's College) Şarkiyat bölümünden mezun oldu. Doktorasını Türk dili alanında İstanbul Üniversitesi'nde yaptı. 1977-1984 yılları arasında Helsinki Üniversitesi Asya ve Afrika bölümünde, 1987-1989 yılları arasında Oxford Üniversitesi'nde ders verdi. 1984-2016 yılları arasında Marmara Üniversitesi Fen Fakültesinde öğretim üyesi oldu; Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Fen Edebiyat Fakültesi dekanlığı gibi idârî görevlerde bulundu. Türk dili, Osmanlıca, Orta Asya Türk lehçeleri ve edebiyâtı, destanlar, Kafkaslar, Sibirya, kültür târihi, yakın dönem siyâsî târih üzerine birçok yayını bulunmaktadır. Uygurca, Kumukça, Kırgızca, Türkmence, Osmanlıca metinler neşretti. Altayca-Türkçe ve Hakasça-Türkçe sözlüklerini hazırladı. Yassıada zabıtlarını yayımladı. Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi'ni çıkardı. Kültür târihi üzerine derleme bir dizinin editörüdür.

ERDEM SARIKAYA 1982 yılında, Çanakkale'de doğdu. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyâtı bölümünü 2005 yılında bitirdi. Aynı yıl tam burslu olarak İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyâtı yüksek lisans programına girdi ve 2008'de "Ebûbekir Celâlî Divanı: Karşılaştırmalı Metin-İnceleme" başlıklı teziyle mezun oldu. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eski Türk Edebiyâtı doktora programını Prof. Dr. Kemal Yavuz'un danışmanlığında hazırladığı "Eski Türk Edebiyatında Rüya (Başlangıçtan XV. Asra Kadar)" başlıklı teziyle 2014 yılında tamamladı. Ulusal ve uluslararası dergilerde makâleler yayımlayan, kongrelerde çeşitli konularda bildiriler sunan araştırmacı hâlen Yozgat Bozok Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyâtı bölümünde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır.

ERKAN GÖKSU 1976'da Malatya'nın Yeşilyurt ilçesinde doğdu. 1998'de Erciyes Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Târih bölümünden mezun oldu. 1999'da Kırıkkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Târihi okutmanı, bir yıl sonra ise aynı üniversitenin Fen Edebiyat Fakültesi Târih bölümüne araştırma görevlisi olarak atandı. 2004 yılında Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nden "Türk kültüründe silâh" konulu tezle yüksek lisansını; 2008 yılında "Türkiye Selçuklularında ordu" konulu tezle doktorasını tamamladı. 2009 yılında Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Târih bölümü Ortaçağ Târihi bilim dalına yardımcı doçent olarak atandı. 2013'te Ortaçağ doçenti unvânını aldı. 2015'te Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Târih bölümünde çalışmaya başladı. Hâlen aynı görevde bulunan Göksu, 2011 yılında Türk Tarih Kurumu 80. Yıl Bilim ve Teşvik Ödülü'ne, 2012 yılında ise Türk Ocağı 100. Yıl Ziya Gökalp İlim Teşvik Armağanı'na lâyık görüldü. Başta Selçuklu târihi olmak üzere Ortaçağ Türk târihi üzerine yazılmış kitap ve tercümeleri, bilimsel dergilerde yayımlanmış makâleleri bulunmaktadır.

FAHRETTİN KELEŞTİMUR 1955 yılında Elazığ'da doğdu. 1979'da Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi'nden mezun oldu. 1980 -1984 yılları arasında Erciyes Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde iç hastalıkları ihtisâsını tamamladıktan sonra 1988 yılında aynı üniversitede yardımcı doçent olarak çalışmaya başladı. 1990'da doçent ve 1995'te profesör unvânını kazandı. İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi ve Londra Üniversitesi St. Bartholomew's Hastânesi Endokrinoloji bölümlerinde çalıştı. 1993'te Erciyes Üniversitesi'nde Endokrinoloji bilim dalını kurmuştur. 2006-2008 yılları arasında Türkiye Endokrinoloji ve Metobolizma Derneği başkanlığı yaptı. 2002- 2006 yılları arası Avrupa Nöroendokrin Derneği, 2005- 2009 yılları arası Avrupa Endokrinoloji Derneği yönetim kurulu üyeliklerinde bulundu. Avrupa Nöroendokrin Tümör Derneği danışma kurulu üyeliği yaptı. 2015'te Pituitary Society yönetim kurulu üyeliğine seçildi. 2012 yılında Türkiye Bilimler Akademisi aslî üyeliğine getirildi. Hâlen TÜBA konsey üyesi olarak çalışmaktadır. 2013'te Bayındır Tıp Ödülü'ne, 2014'te TÜBİTAK Bilim Ödülü'ne lâyık görüldü. 2008- 2015 yılları arasında Erciyes Üniversitesi rektörü olarak görev yapmıştır. 2015 yılı Haziran ayında Türkiye Sağlık Enstitüleri Başkanlığı'nın (TÜSEB) ilk başkanı olarak atandı. 2013 yılından beri Avrupa Endokrinoloji Derneği PCOS çalışma grubunda üyedir.

FARUK SÜMER 1924 yılında Konya Bozkır'da dünyâya geldi. 1948 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Târih bölümünden "Anadolu Türk Boy ve Oymakları XVI. ve XVII. Asırlarda" adlı lisans teziyle mezun oldu. Millî Eğitim Bakanlığı'ndan aldığı bursla Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Ortaçağ Târihi kürsüsünde doktora çalışmasına başladı. "XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Anadolu-Suriye ve El-Cezire'de Oğuz Boylarına Mensup Teşekküller" konulu teziyle 1950 yılında edebiyat doktoru unvânını aldı. Kısa bir zaman İstanbul Süleymaniye Kütüphânesi'nde memur olarak çalıştı. 1954'te Ankara Üniversitesi DTCF Ortaçağ Târihi kürsüsüne asistan oldu. "Karakoyunlular, I. Kabileyi Bünyeleri ve Başlangıçtan Cihanşah'a Kadar Siyasî Tarihleri" konulu teziyle doçent unvânını aldı ve aynı kürsüde öğretim üyeliği görevini yürüttü. 1963'te "Oğuzlara Ait Destanî Mahiyette Eserler" adlı takdim teziyle profesörlüğe yükseldi. 1970-1974 yılları arasında Londra ve Frankfurt'ta Goethe Enstitüsü'nde Türk-İslâm târihi ve medeniyeti, Türk dili gibi dersler okuttu. AÜ DTCF'de kürsü başkanlığına getirildi. Türk Musikisi, Adapazarı Konservatuarı ve Mimar Sinan Üniversitesi'nde çalışmalada bulundu. 1982'de emekliye ayrıldı. 1995 yılında İstanbul'da hayâta vedâ etti.

FEYZA BETÜL AYDIN Sakarya Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyâtı bölümünden mezun oldu. *Gerçek Hayat* dergisinde editörlük ve yazarlık yaptı. İngilizce ve Farsçadan çeviriler yapmaktadır.

GÖKNUR KARADUMAN ODTÜ İktisat mezunu. Boğaziçi Üniversitesi Târih bölümünde yüksek lisansını tamamladı. Çevirmenlik yapmaktadır.

GÜL SARIDİKMEN Mimar Sinan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Târihi bölümünden 1998 yılında mezun oldu. Aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Târihi anabilim dalı Türk ve İslâm Sanatları programında lisans üstü eğitimine başladı. 2000 yılında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi'nde araştırma görevlisi oldu ve İstanbul sebilleri ile ilgili yüksek lisans tezini 2001'de tamamladı. 2007'de Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Târihi anabilim dalı Batı Sanatı ve Çağdaş Sanat programından "Türk Resminde İstanbul'un Mimarlık Örnekleri 1860-1960" adlı doktora teziyle doktor unvânı aldı. 2001-2007 arasında MSGSÜ Sanat Târihi bölümünde araştırma görevlisi olarak görev yapan Sarıdikmen, 2007'den beri Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi'nde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. İstanbul, Türk resmi ve ressamları üzerine yayımlanmış çeşitli kitap ve makâleleri bulunmaktadır.

GÜNGÖR KARAUĞUZ 1966 yılında Devrek'te doğdu. İlk, orta ve lise eğitimini Devrek'te tamamladı. 1988 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Târih Coğrafya Fakültesi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri bölümü, Hititoloji ana bilim dalından mezun oldu. 1989-1993 yılları arasında Ankara, Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nin çivi yazılı tablet seksiyonunda müze araştırmacısı olarak çalıştı. 1993'te yılında Selçuk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Târih bölümü, Eskiçağ Târihi ana bilim dalına araştırma görevlisi oldu. 1996'da yüksek lisans, 2000'de doktorasını tamamladı. 2001 yılında TC Başbakanlık, Türk İşbirliği ve Kalkınma İdâresi Başkanlığı bünyesinde, "Moğolistan'daki Türk Anıtları Projesi" kapsamında "Bilge Kağan Külliyesi" kazılarına ekip üyesi olarak katıldı. 2004-2008 yılları arasında "Zonguldak Bölgesi Arkeolojik Yüzey Araştırması Projesi"ni, proje başkanı olarak yürüttü. 2005'te yardımcı doçent, 2007'de Eskiçağ Târihi doçenti ve 2013'te profesör oldu. 2013-2018 yılları arasında Eğitim Bilimleri Enstitüsü müdür yardımcısı ve müdürü olarak görev yaptı. Bartın, Selçuk, Necmettin Erbakan ve Karaman üniversitelerinin (Fen)-Edebiyat/ Sosyal Beşerî Bilimler fakültelerinin Târih bölümlerinde Eskiçağ Târihi dersleri vermiş olup Hitit târihi ve kültürü alanında yayımlanmış pek çok kitap ve yazıları bulunmaktadır. Hâlen Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi'nde öğretim üyesi olup Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi dekanı olarak görev yapmaktadır.

HALİL TEKİNER 1983 yılında Kayseri'de doğdu. TED Kayseri Koleji, N.M. Baldöktü Anadolu Lisesi ve Kayseri Fen Lisesi'nde okudu. Ankara Üniversitesi Eczâcılık Fakültesi'nden mezun oldu. Aynı üniversitenin Eczâcılık İşletmeciliği ve Târihi ana bilim dalında yüksek lisans ve doktora eğitimini tamamladı. Marburg-Philipps (Almanya), Wisconsin-Madison (ABD) ve Semmelweis (Macaristan) Üniversitelerinde ziyâretçi araştırmacı; Harvard (ABD), Helsinki (Finlandiya) ve Yakın Doğu (KKTC) Üniversitelerinde misafir öğretim üyesi olarak çalışmalarda bulundu. Tıp, eczâcılık, müzik, edebiyat ve kültür târihi konularında birçok kitap ve makâlenin yanı sıra piyano için yaptığı bestelerden oluşan bir CD kaydı yayınladı. Dünya Eczâcılık Federasyonu Yılın Muhâbiri Ödülü,

Ecz. Hamdi Bey Eczâcılık Târihi Ödülü, Altın Havan Ödülü ve Türk Kültürüne Hizmet Ödülü sâhibi; Alman, Amerikan, Fransız Eczâcılık Târihi Birliklerinin ve Uluslararası Eczâcılık Târihi Akademisi'nin üyesidir. Erciyes Üniversitesi Eczâcılık Fakültesi Eczâcılık Tarihi ve Etik ana bilim dalı başkanı ve Uluslararası Eczâcılık Târihi Birliği başkan yardımcısıdır.

HALİM BULUTOĞLU Yayıncı, turizmci, seyyah. Adalar Vakfı başkanı. Adalar Vakfı'nın Adalı dergisi ve Adalı Yayınları sâhibi. Adalar Müzesi'nin kurucusu ve yönetim kurulu üyesi. Tarih Vakfı ile Turizm Yazarları, Gazetecileri ve Editörleri Derneği (TUYED) kurucularından. 1999-2011 yılları arasında Tarih Vakfı'nda başkanlık ve yönetim kurulu üyeliği yaptı. TUYED'de bir dönem genel sekreterlik görevini üstlendi. *Adalar'ın ve Adalar Vakfı'nın 30 Yılı (1984-2014)*, *Türkiye Tatil Rehberi* ve *Türkiye Gezi Parkurları* adlı kitapları yazdı.

HALÛK PERK 1958 yılında İstanbul'da doğdu. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni 1979 yılında bitirdi. 1980'de avukatlık ruhsatı aldı. 1983'de İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yüksek lisansını tamamladı. 1995'te İstanbul Arkeoloji Müzelerine bağlı koleksiyoncu unvânı alarak 1999'da İstanbul'da, hâlen başkanı olduğu Arkeolojik Eser Koleksiyoncuları Derneği'ni kurdu. Dört yıl, Türk Numismatik Derneği yönetim kurulu üyeliği ve yayın kurulu başkanlığını yürüttü.2002'de Kültür ve Turizm Bakanlığı'ndan kendi adına özel müze açma iznini aldı. 2004-2006 yıllarında koleksiyonculuk ve ilgili hukuk mevzûâtı ile ilgili Yıldız Teknik Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Müzecilik bölümünde yüksek lisans ve Bahçeşehir Üniversitesi Fen ve Edebiyat Fakültesi'nde lisans programında dersler verdi.

HÜSEYİN NEJDET ERTUĞ 1987-1993 yıllarında Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı'nda görev yaptı. 1993'ten beri Sakarya Üniversitesinde öğretim üyesidir.

İBRAHİM YILDIRAN 1956'da Ordu Ünye'de doğdu. Ankara Gençlik ve spor Akademisi'ni bitirdi. Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü'nde çalıştı. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yüksek lisansını, Almanya Johannes Gutenberg Üniversitesi'nde doktorasını tamamladı. 1992'de göreve başladığı Gazi Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu'nda 1995'te doçent oldu. 1994-1999 yıllarında Antrenörlük Eğitimi bölüm başkanlığı yaptıktan sonra, Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği bölüm başkanlığına atandı. Hâlen Uluslararası Sağlık, Beden Eğitimi, Rekreasyon, Spor ve Dans Konseyi (ICHPER-SD) ve Türkiye Spor Bilimleri Derneği üyesidir. Özellikle spor felsefesi ve târihi, sporda âdil oyun eğitimi, olimpiyat hareketi ve spor fikrinin gelişimi ve modern beden eğitimi ile ilgilenmektedir.

İLHAMİ DANIŞ İstanbul Üniversitesi Târih bölümünden mezun oldu. Yüksek lisans ve doktora eğitimini aynı üniversitede tamamladı. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Târih bölümünde Osmanlı Coğrafyası, Türk Denizcilik Târihi, Akdeniz Dünyâsı ve Araştırma Projesi derslerini vermektedir. Yeniçağ Osmanlı Târihi, Târihsel Coğrafya, Şehir Târihi ve Denizcilik Târihi alanında çalışmalar yapmaktadır.

KADİR ÇİVİCİ 1980 Ordu/Ünye doğumlu. Trakya Üniversitesi Halkla İlişkiler mezunu. Öğrencilik yıllarında başladığı gazetecilik mesleğine mezuniyeti sonrası devam etti. Sabah Gazetesi polis muhabiri iken bir çok haber ve fotoğrafı manşetlerde yer aldı. 2005 yılından bu yana Türkiye Jokey Kulübünde fotoğrafçı olarak görev yapıyor. Ulusal ve Uluslararası düzenlenen fotoğraf yarışmalarında altın madalya olmak üzere birçok ödül aldı. 14 yıldır at fotoğrafçılığı yapan Kadir Çivici, evli ve bir erkek çocuk babasıdır.

KUDRET EMİROĞLU 1956 yılında Trabzon'da doğdu. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler bölümünden mezun oldu. Târih, özellikle yer târih ve karşılaştırılmalı etimoloji üzerine makâleleri çeşitli dergilerde yayımlandı. *Kebikeç* dergisinin yayın yönetmenidir. İngilizce çeviri ve Osmanlıca çevriyazı kitapları bulunmaktadır. Yapıtları: *Trabzon-Maçka Etimoloji Sözlüğü* (1989); *Anadolu'da Devrim Günleri - İkinci Meşrutiyet'in İlanı* (1999) İmge Yayınevi; *Mardin - Aşiret Cemaat - Devlet* (2000, S. Aydın, O. Özel, S.Ünsal'la birlikte) Tarih Vakfı Yayınları; *Gündelik Hayatımızın Tarihi* (2001) Dost Kitabevi.

LEYLA ALPTEKİN SARIOĞLU 1982'de Nevşehir'de doğdu. 2004 yılında Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyâtı bölümünden mezun oldu. 2005 yılında aynı üniversitenin Türk Dili ve Edebiyatı bölümü Eski Türk Edebiyâtı kürsüsünde araştırma görevlisi olarak göreve başladı. 2007 yılında "Berberzâde Mehmed Zihnî Divanı'nın Bilimsel Yayını ile Eserin Şekil ve Muhtevâ Bakımından İncelenmesi" başlıklı teziyle yüksek lisansını tamamladı. 2013 yılında "Cemâl-i Halvetî'nin Tasavvufî Mesnevîleri (Metin-İnceleme)" konulu doktora teziyle doktor unvânını aldı. Aynı yıl Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyâtı bölümü Eski Türk Edebiyâtı kürsüsüne yardımcı doçent doktor olarak atandı. Hâlen bu kurumda görevini sürdürmektedir.

LÜTFİ BERGEN 1964 yılında Ankara'da doğdu. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun oldu. *Dergâh, Ülke, Hece, İdeal Kent, Düşünen Siyaset, Hak-İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, İtibar, İştiraki, Anadolu Gençlik, Sebilürreşad, Birikim, Turan* dergilerinde; *Yeni Şafak* ve *Star* gazetelerinde; *Al-Jazeera Türk, Arkitera Mimarlık* gibi mecrâlarda makâleleri yayımlandı. *Edebî Metinde Din-İktisat* başlıklı kitabına 2012 TYB Edebî Tenkit Ödülü verilmiştir. İslâm şehri, kent teorileri, medeniyet, ahilik, İbn Haldun, erken dönem Cumhûriyet hikâyesi, insan hakları, İslâmcılık düşüncesi gibi konularda çalışmaları bulunan yazar, 2015'ten beri *Yeni Söz* gazetesinde yazmaktadır.

M. TEKİN KOÇKAR 1954 yılında Ankara'da doğdu. 1974 yılında Bolu Erkek Öğretmen Okulu'nu bitirdi. İki yıl Urfa- Siverek'te, Uzunziyaret köyünde öğretmenlik yaptı. 1978 yılında Atatürk Eğitim Enstitüsü'nü bitirdi. Rize ve ilçelerinde Türkçe ve Edebiyat öğretmenliği yaptıktan sonra 1980 yılında Anadolu Üniversitesi'nde göreve başladı. 2001 yılına kadar Anadolu Üniversitesi Halkbilim Araştırmaları Merkezi'nde koreograf, genel sanat yönetmeni ve yönetici olarak görev yaptı. 2001 yılında Eskişehir Osmangazi Üniversitesi'nde göreve başladı. Bu üniversitede Halkbilim Araştırma ve Uygulama Merkezi (HAMER)'ni kurdu. 2007 yılında Eskişehir'in Mahmudiye ilçesinde, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Mahmudiye Atçılık Meslek Yüksek Okulu'nun kuruluşunda görev aldı. Hâlen Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Mahmudiye Atçılık Meslek Yüksek Okulu'nda öğretim görevlisi ve Halkbilim Araştırma ve Uygulama Merkezi (HAMER), müdürü ve genel sanat yönetmeni olarak çalışmaktadır. Dans, dans etnolojisi, etnokoreoloji, etnomüzikoloji ve atçılık ile ilgili kitaplar ve yazılar yazdı. *At Irkları ve Dağılımı* ve *Dünyada Atçılık Uygulamaları* adlı iki kitabı ve www.atveinsan.com adlı web sayfası bulunmaktadır.

MAHİR ASLAN 1981 yılında Kocaeli'nde doğdu. 2005 yılında Trakya Üniversitesi Târih bölümünden mezun oldu. 2008'de aynı üniversitede "Atatürk ve Dış Türkler Politikası" başlıklı teziyle yüksek lisansını, 2018'de Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Târih bölümünde *Balkanlarda Panslavist Ortodoks Düşüncenin Oluşmasında Slav Komitelerinin Rolü 1858-1878* başlıklı teziyle doktorasını tamamladı. Doktora tezini Rus kaynaklarından yazabilmek için Ukrayna'nın Kiev Ulusal Dil Üniversitesi'nde başladığı Rus Dili ve Edebiyâtı bölümünden 2017 yılında mezun oldu. Osmanlı-Rus ilişkileri ve Rusya târihi üzerine uluslararası hakemli dergilerde muhtelif başlıklarda yayımlanmış makâleleri mevcuttur.

MESUT ŞEN 1982'de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyâtı bölümünün Eski Türk Dili kürsüsünden mezun oldu. 1987'de Marmara Üniversitesi'nde yüksek lisansını, 1993'te yine aynı yerde doktorasını tamamladı. 1982'den 2008'e kadar Deniz Kuvvetleri'nin okullarında Türk Dili ve Edebiyâtı öğretmeni olarak çalıştı. 2008 yılında kendi isteği ile emekli oldu. 2000 yılından îtibâren MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nde Eski Türkçe, Orta Türkçe, Çağatay Türkçesi ile ilgili lisans üstü dersleri verdi, yüksek lisans ve doktora düzeyinde tez danışmanlık görevleri üstlendi. 2009 yılında MÜ Atatürk Eğitim Fakültesi Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Türk Dili ve Edebiyâtı Eğitimi ana bilim dalına öğretim üyesi olarak atandı. Hâlen 29 Mayıs Üniversitesi'nde Orta Öğretim Sosyal Alanlar Eğitimi bölüm başkanı ve Türk Dili ve Edebiyâtı Öğretmenliği ana bilim dalı Başkanı olarak görev yapmaktadır.

MUHARREM KESİK 1969 yılında Giresun'da doğdu. Lisans öğrenimini 1987-1991 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Târih bölümünde tamamladı. 1991-1993 yılları arasında Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı olarak İstanbul'da Ahmet Çuhadaroğlu İlköğretim Okulu'nda târih öğretmenliği yaptı. 1993 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Târih bölümü Ortaçağ Târihi ana bilim dalında araştırma görevlisi olarak çalışmaya başladı. 1994 yılında "Cenâbî Mustafa Efendi'nin el-Aylemü'z-zâhir fî ahvâli'l-evâil ve'l-evâhir Adlı Eserinin Anadolu Selçukluları İle İlgili Kısmının Tenkidli Metin Neşri" adlı teziyle yüksek lisans öğrenimini tamamladı. 1999'da "Sultan I. Mesud Devri Türkiye Selçukluları Tarihi (1116-1155)" adlı teziyle doktor, 2012'de doçent, 2017'de profesör unvânı aldı. Hâlen İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Târih bölümünde öğretim üyeliğine ve bölüm başkan yardımcılığı görevine devam etmektedir.

MUHİTTİN ELİAÇIK 1963 yılında Temelli'de doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Kayseri'de, lisans öğrenimini Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyâtı bölümünde 1986'da tamamladı. 1987-1994 yılları arasında Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde uzman yardımcısı olarak görev yaptı. 1994 yılında Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyâtı bölümünde göreve başladı. Yüksek lisans ve doktora eğitimlerini İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde sırasıyla 1992'de *Tokatlı Kânî Dîvânı* ve 1998'de *Âşık Ahmed'in Câmiü'l-Ahbâr'ı* adlı tez çalışmasıyla tamamladı. 2011 yılında profesör oldu. 2005-2014 yıllarında dönemler hâlinde Almanya'nın Münih şehrinde Türkçe yazma eserler üzerinde inceleme-araştırma yaptı, Mainz şehrinde ders verdi. Hâlen Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyâtı bölümü öğretim üyesi ve bölüm başkanı olarak görev yapmaktadır. Yayımlanmış beş kitabı vardır.

MURAT DİNÇER ÇEKİN 1962 İstanbul doğumlu. İstanbul Tıp Fakültesi mezunu. Aile Hekimliği Uzmanı. Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sağlık Politikaları ana bilim dalı öğretim üyesi. Zeytinburnu Tıbbi Bitkiler Bahçesi ve Sağlık Çevre Okulu projelerini yürütmektedir.

MURAT GÜR 1970 yılında Almanya'da doğdu. 9 Eylül Üniversitesi İngilizce İşletme bölümünden mezun oldu. İstanbul Fotoğraf Müzesi'nin kurucusu, Fotoğraf Dostları Derneği'nin yönetim kurulu üyesidir. *Skylife* dergisinde fotoğraf editörlüğü yaptı. Küratör olarak birçok sergi düzenledi, bâzı fotoğraf yarışmalarında jüri üyesi olarak görev aldı. Zeytinburnu Kültür ve Sanat Merkezi'nde fotoğraf eğitmenliği görevini sürdürmektedir.

MURAT ÖZTABAK 1990 yılında Ardeşen'de doğdu. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiye Cumhûriyeti Târihi anabilim dalında yüksek lisans eğitimi devam etmektedir. Bir dönem Medeniyet Gençliği genel sekreterliği yapan Öztabak, hâlen Bilim ve Gençlik Araştırmaları Merkezi (BİLGE) ve Kurtuba Sosyal Bilimler Merkezi genel koordinatörlüğü görevlerini yürütmektedir.

MUSTAFA ALTUN 1993 yılında Afyonkarahisar'da doğdu. Sakarya Lisesi'nden mezun oldu. Yüksek öğrenimini 2016 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Târih bölümünde tamamladı. Aynı zamanda yandal Sanat Târihi eğitimi aldı. Hâlen Sakarya Üniversitesi Târih bölümü Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti ana bilim dalında yüksek lisans yapmaktadır.

MUSTAFA NOYAN 1969 yılında İstanbul'da doğdu. 1988'de Galatasaray Lisesi'nden, 1994'de Boğaziçi Üniversitesi Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık bölümünden mezun oldu. 1995 yılında Turizm Bakanlığı kursunu tamamlayarak profesyonel turist rehberliği yapma hakkı kazandı. Yaklaşık 20 senedir yerli ve yabancı ziyâretçilere İstanbul ve Boğaziçi turları düzenlemektedir. İstanbulla ilgili çeşitli yayınlarda makâleleri ve bir de kitabı bulunan Noyan, evli ve 2 çocuk babası olup İstanbul Seyahat Araştırmaları Platformu (İSAP) kurucu üyesidir.

OSMAN ÇAKMAKÇI 1965 yılında Trabzon'da doğdu. İstanbul Özel Darüşşafaka Lisesi'nde parasız yatılı okudu. Boğaziçi Üniversitesi Psikoloji bölümünden sonra İstanbul Üniversitesi Felsefe bölümünü bitirdi. Çevirmen, redaktör ve editör olarak birçok işte çalıştı. İstanbul'da yaşıyor. Ayşe Şirin adında bir kızı var. İlk şiiri 1982'de lise dergisinde çıktı. *Yeryüzü Düşleri* (1989-90, 4 sayı), *Göçebe* (1995-98, 7 sayı), *Haşhaşi* (2010, 3 sayı) ve *Duygu Çağı* (2016, 3 sayı) dergilerini çıkardı. Şu anda *Pathos* dergisini çıkarmaktadır (2018). Açık Radyo'da "Kitap Kullanma Kılavuzu" programını yaptı. Çok sayıda gazete ve dergide yazı ve şiirleri yayımlanan şâir, *E* dergisinde "Bozkırdan İşaretler" adını verdiği sayfasında aylık, *BirGün* gazetesinde haftalık kültür ve politika yazıları yazdı. 2005'te *Milliyet Sanat*'taki yazılarıyla "1980'li Şiirin Tasfiyesi"ni tartışmaya açtı. Medeniyete ve burjuva yaşam biçimine karşı bozkırı ve barbarlığı, kültürel şiire karşı organik şiiri savunmaktadır. Şiir kitapları: *Zakkum Avı* (1991), *Uçuşan Ağaç* (1996), *Köryazı* (2005), *Bir Hiçlik Anatomisi: Toplu Şiirler* (2011). *Deneme: Konuşmanın İmkânsızlığı Üzerine Bir Diyalog* (2000), *Aşağılık Sanat* (2012), (2018).

OSMAN ÖZSOY 1974 yılında Konya'da doğdu. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nden mezun oldu. Bir dönem gazetecilik yaptı. Çeşitli kamu kurumlarında ve özel sektörde kültür, sanat ve yayıncılık alanında ulusal ve uluslararası düzeyde pek çok proje hazırladı ve yönetti. Hâlen bir sanat bir kurumunun yöneticiliğini yapıyor.

ÖMER ERDEM 1967 yılında doğdu. Bozkır Lisesi'nde okudu ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinden mezun oldu. İlk şiiri *Diriliş* dergisinde yayınlandı. Bir grup arkadaşıyla birlikte *Kaşgar* dergisini çıkardı. Türkiye'nin önde gelen edebiyat, şiir ve kültür dergilerinde yazdı. Bâzı şiirleri İngilizce, Almanca, Fransızca, İtalyanca, Arapça, Farsça, Romence ve Arnavutçaya çevrildi. İlk kitabı *Dünyaya Sarkıtılan İpler* 1996'da basıldı. *Mesafesi Kadar İnleyen Rüzgar, Yitirişler, Yarım Ağaçlar, Evvel, Kireç , Kör, Pas, Azap, İstanbul'a* diğer şiir kitaplarıdır. Hürriyet Kitap- Sanat ve Karar Gazetesi'nde haftalık yazılar yazmayı sürdüren şâir İstanbul'da yaşıyor.

ÖNDER KAYA 1974 yılında İstanbul'da doğdu. Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Târih bölümünden mezun oldu. Yüksek lisansını Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Ortaçağ Târihi ana bilim dalında yaptı. İstanbul ve târih üzerine sekiz kitap yayımladı.

ÖZLEM KUMRULAR 1974 yılında İstanbul'da doğdu. Lisansını Boğaziçi Üniversitesi Batı Dilleri ve Edebiyatları bölümünde, yüksek lisansını aynı üniversitenin Târih bölümünde, doktarasını ise İspanya'da Salamanca Üniversitesi'nde yaptı. XVI. yüzyıl Avrupa-Osmanlı ve Akdeniz târihi, İspanyol ve İtalyan paleografisi, imgebilim, dînî ve sosyal çatışmalar, marjinal sosyal gruplar, Türk korkusu, İslâm korkusu, pikaresk roman ve toplum üzerine çalıştı. Târih, edebiyat, mizah ve müzik dallarında 22 kitap yayımladı, farklı dillerden 12 kitap çevirdi.

ÖZLEM OKTAY ÇEREZCİ 1980 yılında Kadıköy'de doğdu. 1998'de Özel Anakent Lisesi'nden, 2003'te Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Târihi bölümünden mezun oldu. Aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Sanat Târihi ana bilim dalı Türk İslâm Sanatları programında yüksek lisansını "Türk Sanatında Grifon Tasvirleri" başlıklı teziyle tamamladı. 2013'te "VI-IX. Yüzyıllarda Orta ve İç Asya'da Maden Sanatı: Göktürk Devri" isimli teziyle de doktorasını bitirdi. Mersin Yumuktepe, Ören Adramytteion ve Kars Ani harâbeleri kazılarına katıldı. Kazakistan'da Astana ve Almaata; Kırgızistan'da Bişkek ve Oş; Rusya'da St. Petersburg; Macaristan'da Budapeşte şehirlerinde müze ve kütüphâne araştırmalarında bulundu. Hâlen aynı üniversitede öğretim üyesi olarak "Erken Devir Orta ve İç Asya Türk Sanatları" ile "Osmanlılardan Önce Doğu Avrupa Türk Topluluklarında Sanat" üzerine dersler vermekte ve bu alanda çalışmalarını sürdürmektedir.

REŞAT KÖSTEM 1944 yılında İstanbul Bakırköy'de doğdu. Orta ve lise eğitimini İstanbul Erkek Lisesi'nde, yükseköğrenimini İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi'nde tamamladı. Reşat Köstem at yarışlarına duyduğu ilgi nedeniyle, yarış ve spor yazarlığına öğrencilik yıllarında Türkiye gazetesinde başladı. Daha sonra Orta Doğu, Cumhuriyet, Milliyet, Bugün, Sabah ve Fotomaç gazetelerinde yarış yazarlığı, bir dönem Orta Doğu gazetesinde spor servisi sorumluluğu görevini yaptı. Veliefendi yarış dergisini yayımlayıp Banko, Derbi, Popüler Tarih gibi süreli yayın organlarında at yarışlarına ilişkin çeşitli köşe yazıları yazdı. 1996 yılında Kanal 6 ve Türkiye Jokey Kulübü televizyonunda göreve başladı. TJK'nın basın ve iletişim birimlerinde uzun yıllar çalışan Köstem, sekiz yıl süreyle TJK TV'nin müdürlüğünü yaptı. Günümüzde At Yarışı Yazarları Derneği başkanı olan Reşat Köstem'in *Tarihsel Sürecinde Atçılığımızın Yapısı ve Yarışçılığımızın Oluşumu* ve *90 Yılın Öyküsü* adlı yayımlanmış iki kitabı bulunmaktadır.

SALİHA UYDAŞ İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi bölümü mezunudur. Kültür ve Turizm Bakanlığı İstanbul Basma Yazı ve Resimleri Derleme Müdürlüğü'nde çalışmaktadır. Kurtuba Sosyal Bilimler Merkezi kurumsal arşiv sorumlusudur. Şehir ve kültür târihi üzerine okumalar yapmaktadır.

SELVANUR ŞÖLEN Üsküdar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmetler bölümünde ve yine aynı üniversitenin İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi'nde çift ana dal programı kapsamında Psikoloji tahsîlini sürdürmektedir. Bunun yanında, Beykent Üniversitesi Meslek Yüksekokulu Çocuk Gelişimi bölümüne de devam etmektedir. Yaklaşık üç yıldır İHH İnsani Yardım Vakfı, KADEM ve Kurtuba Sosyal Bilimler Merkezi'nde çalışmaktadır.

SEMRA KIR ŞİMŞEK İstanbul Beylerbeyi Sabancı Olgunlaşma Enstitüsü Müdür Yardımcısı.

SEYFULLAH ASLAN 2009'da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Târih bölümünden mezun oldu. 2012'de "Akdeniz'de Cezayir Korsanlığı (1770-1830)" başlıklı yüksek lisans tezini tamamladı. Osmanlı imparatorluğunun Tuna donanması üzerine doktora çalışmasına devam etmekte ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Târih bölümünde görev yapmaktadır.

TANJU TOKA 1991 yılında Eleşkirt'te doğdu. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe bölümününden 2014 yılında mezun oldu. Yüksek lisans programından 2016 yılında mezun oldu, hâlen İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe bölümünde doktora öğrenimine devam etmektedir. Kurtuba Sosyal Bilimler Merkezi'nde psikoloji, sosyoloji ve felsefe araştırmaları masası direktörüdür.

TEOMAN AĞAR 1987 yılında İzmir'de doğdu. Lisans öğrenimini 2014 yılında Ege Üniversitesi Târih bölümünde tamamladıktan sonra aynı yıl Dokuz Eylül Üniversitesi Felsefe ve Din Bilimleri (Dinler Târihi) bölümünde yüksek lisans eğitimine başladı ve 2018 yılında mezun oldu. Erken dönem Hıristiyanlık târihi ve teolojisi üzerine araştırmaları devam etmektedir

YAŞAR ÇORUHLU 1964 yılında Of'ta doğdu. 1986'da Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Târihi bölümü'nde araştırma görevlisi, 1993 yılında yardımcı doçent, 2002'de doçent, 2006'da profesör oldu. 2018 yılında emekliye ayrılan Çoruhlu'nun kitapları şunlardır: *Türk Sanatı'nda Hayvan Sembolizmi, Erken Devir Türk Sanatının ABC'si, Türk Mitolojisinin ABC'si, Türk İslam Sanatı'nın ABC'si, Türk Mitolojisinin Anahatları, Sultan Sancar Türbesi, Erken Devir Türk Sanatı.*

YAVUZ KÜTÜK Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi'ndeki öğrencilik yıllarında İngiltere ve Hollanda'da farklı engel grubundaki çocuklarla çeşitli projelerde çalıştı. Mezun olduktan sonra 1996 yılında eğitim amacıyla Hollanda'ya giderek Nijmegen Üniversitesi Pedagogische Wetenschappen bölümünde eğitimini sürdürdü. Hollanda'da rehber öğretmenliğin yanında, Avrupa'nın en iyi üçüncü engelli bakım merkezi olan CELLO Vakfı'nda farklı birimlerde 17 yıl uzman olarak görev yaptı. Türkiye'nin en büyük rehabilitasyon merkezlerinden biri olan Konya Selçuklu Belediyesi'nin yaptırdığı Otizmli Çocuklar Eğitim Merkezi'nin işletme planını hazırlayarak projenin 2013-2017 yılları arasında genel koordinatörlüğünü üstlendi. Yine Selçuklu Belediyesi'nin katkılarıyla 2016'da gerçekleştirilen uluslararası katılımlı "Hippotherapi Kongresi"nin düzenleme kurulu başkanlığını yürüttü. Hippoterapi alanında Türkiye'de bilimsel çalışmaların gerçekleşmesine katkıda bulunmuştur. 2017'de Hollanda ve Belçika'da farklı üniversitelerde görev yapan 14 kişilik akademisyen grubuyla Amsterdam Autisme Academi'yi kurdu. Kurum başta "otizm spektrum bozukluğu" olmak üzere eğitim ve rehabilitasyon alanlarında eğitimcilere, belediyelere, âilelere, rehabilitasyon merkezlerine, otizmli bireyler ile faâliyet yapan spor kulübü, vakıf veya sivil toplum örgütlerine eğitim, danışmalık hizmetleri vermektedi

GÜZ 2018/3

Z

KÜLTÜR | SANAT | ŞEHİR

Mevsimlik Tematik Dergi